

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟΝ

1933

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ
ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΚΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ
ΛΟΓΟΓΡΑΦΟΙ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ

1933

ΕΚΔΟΤΗΣ Ι. Ν. ΣΙΔΕΡΗΣ, ΑΘΗΝΑΙ

Κατὰ τὸν νόμον 2387 τοῦ 1919 περὶ πνευματικῆς ἰδιοκτησίας ἀπαγορεύεται ἡ ἀναδημοσίευσις ἢ μετάφρασις τῶν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος πεζῶν καὶ ἐμμέτρων δημοσιευμάτων καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῶν ἐν αὐτῷ πρωτοτύπων εἰκόνων, σχημάτων καὶ κοσμημάτων, ἄνευ ἀδείας τοῦ ἐκδότου. Μετὰ παρέλευσιν διετίας, ἤτοι ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1935, τὰ ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ ἐνυπογράφως δημοσιευόμενα ἐπανέρχονται εἰς τὴν κυριότητα τῶν συγγραφέων.

Πάντα τὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἡμερολογίου εἶναι ἀπολύτως ἀνέκδοτα.

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ", 5881

ΣΥΝΤΑΚΤΑΙ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1922 - 1933

Γ. Ἀθάνας. — Θ. Ἀθάνας. — Κ. Ἀθανασιάδης. — Δ. Αἰγινήτης, — Αἴγλη Αἰγινήτου. — Ἀμίλκας Ἀλεβιζᾶτος. — Κ. Ἄμαντος. — Ν. Ἀνδριώτης. — Γερ. Χ. Ἄννινος. — Μπάμπης Ἄννινος. — Ἄλλη Χ. Ἀποστολίδου. — Α. Ἀρβανιτάκης. — Μιχ. Ἀργυρόπουλος. — Π. Βακᾶς. — Ι. Βαχαβιόλος. — Μ. Βαλάκης. — Θ. Βελλιανίτης. — Δ. Γρ. Βερναρδάκης. — Ι. Κ. Βογιατζίδης. — Δημοσθένης Βουτυρᾶς. — Π. Γιαννηλίας. — Φῶτος Γιοφύλλης. — Ρήγας Γκόλφης. — Γ. Γρατσιᾶτος. — Ι. Κ. Γρυπάρης. — Αἰμιλία Στ. Δάφνη. — Στέφανος Δάφνης. — Γ. Δελής. — Ἤβη Δελφός. — Ι. Δοανίδης. — Γεώργιος Δροσίνης. — Κ. Γ. Δροσίνης. — Δ. Ι. Δρόσος. — Καλλιρόη Ἐλεοπούλου — Μ. Σ. Εὐλάμπιος. — Δ. Ζακυθηνός. — Κ. Ζέγγελης. — Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος. — Στ. Μ. Θεοτόκης. — Κ. Καιροφύλας. — Θ. Κακριδῆς. — Ι. Θ. Κακριδῆς. — Δ. Γρ. Καμπούρογλους. — Π. Καστριώτης. — Ἀντ. Κεραμόπουλος. — Παντ. Κοντογιάννης. — Φ. Κουκουλὲς. — Κ. Κουρουνιώτης. — Στίλ. Κυριακίδης. — Κ. Κωνσταντόπουλος. — Σ. Θ. Λάσκαρις. — Φωφὼ Π. Λογοθέτη. — Δ. Λουκόπουλος. — Ν. Δ. Λουκόπουλος. — Μ. Μαλακάσης. — Κλεαρέτη Δίπλα Μαλάμου. — Δ. Μάργαρης. — Ν. Μαρτίνης. — Γ. Μέγας. — Σ. Μενάρδος. — Δ. Σ. Μπαλᾶνος. — Ἰωάννα Γ. Μπουκουβάλα. — Παῦλος Νιρβάνας. — Στ. Ξανθουδίδης. — Ἀνδρ. Ξυγγόπουλος — Δημοσθ. Οἰκονομίδης. — Γ. Π. Οἰκονόμος — Α. Ὀρλάνδος. — Κωστὴς Παλαμᾶς. — Δ. Ι. Πάλλας. — Ἀνθ. Παπαδόπουλος. — Ἑλένη Θεοτόκη Παρασκευοπούλου. — Ν. Πετιμεζᾶς Λαύρας. — Ἰωάννης Πολέμης. — Ἀριστομ. Προβελέγγιος. — Κ. Ρωμαῖος. — Ι. Σβορῶνος. — Α. Σιγάλας. — Μ Σιγοῦρος. — Γερ. Σπαταλᾶς. — Μιχ. Στεφανίδης. — Α. Μιλᾶνος Στρατηγόπουλος. — Γ. Σωτηριάδης. — Γ. Σωτηρίου. — Π. Δ. Ταγκόπουλος. — Ἀθηνᾶ Ταρσούλη. — Ἀχ. Τζάρτζανος. — Μ. Τσιριμῶκος. — Π. Φουρίκης. — Ζωὴ Σ. Φράγκου. — Ἐμ. Φωτιάδης. — Γ. Χατζιδάκις. — Ι. Χρυσάφης.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΑΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Σ. Βικᾶτος. — Δ. Γαλάνης — Κ. Δημητριάδης. — Δ. Δούκας. — Π. Ζωγράφος. — Ε. Θωμόπουλος. — Κ. Μαλέας. — Ἐλπὶς Δ. Μπισκίνη. — Δ. Μπισκίνης. — Σ. Παπαπαναγιώτου. — Κ. Παρθένης. — Προκοπίου. — Γ. Ροϊλός. — Π. Ροῦμπος. — Δ. Σῶχος. — Μ. Τόμπρος. — Χατζηκυριάκος Γκίκας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελὶς
Περιεχόμενα	5
Χρονικαὶ ἀποστάσεις τοῦ ἔτους 1933	9
Πασχάλιον	11
Ἰανουάριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	12
Φεβρουάριος : Ἑορτολόγιον κτλ.	14
Μάρτιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	16
Ἀπρίλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	18
Μάϊος : Ἑορτολόγιον κλπ.	20
Ἰούνιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	22
Ἰούλιος : Ἑορτολόγιον κλπ.	24
Αὔγουστος : Ἑορτολόγιον κλπ.	26
Σεπτέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	28
Ὀκτώβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	30
Νοέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	32
Δεκέμβριος : Ἑορτολόγιον κλπ.	34
Σὰν Ἀφροδίτη ποίημα Α. Προβελεγγίου	36
Ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν Ζωῆς Σ. Φράγκου	39
Οἱ ἑλληνικοὶ λιγνῖται Ι. Π. Δοανίδου	49
Τὸ κάλεσμα ποίημα Γ. Δελῆ	69
Τὴν καρδιά της τὴ γνώρισε Διήγημα Ἑλένης Θεοτόκη Παρασκευοπούλου	71
Ἀπὸ τὰς σκέψεις μου Μιχ. Στεφανίδου	83
Μπαλάντα ποιήμα Μάρκου Τσιριμώκου	87
Ενας χειμώνας μὲ τὰ παιδιά μου Ἀννέττας Α. Παππᾶ	89
Τὸ τραγούδι τῆς Πρωτοχρονιᾶς ποιήμα Δ. Γρ. Βερναρδάκη	96
Ζήλεια μητέρας διήγημα Κλεαρέτης Δίπλα Μαλάμου	97
Τὸ κέντημα ποίημα Αἰμιλίας Στ. Δάφνη	106
Ἡ πρώτη ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία Σ. Θ. Λάσκαρι	109
Εἰς τὸν Προμηθέα τοῦ Αἰσχύλου Χρ. Τσούντα	115
Δεκάστιχο ποίημα Μ. Τσιριμώκου	128
Τὸ σημειωματάρι τοῦ Γεροναλαμένιου Δ. Λουκοπούλου	129
Ὁ Δάντης εἰς τὴν Ἑλλάδα Κ. Καιροφύλα	145
Στοὲς φωνῶν διήγημα Δημοσθ. Βουτυρᾶ	162

Σελὶς

Ἡ ἀνακήρυξις τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν Ἑλλάδι Δ. Ι. Δρόσου 171
Εἶπε: Σὲ δίχτυ πιάστηκε ποίημα Γεωργίου Δροσίνη 216
Κορφοβούνια: Τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγ. Βερνάρδου Ἔλλης Χαρ. Ἀποστολίδη 217
Ἡ Ἰθώμη καὶ τὸ Μοναστήρι τοῦ Βουλκάνου Ἀθηνᾶς Ν. Ταρσούλη 227
Νυχτερινὸς πόνος ποίημα Στεφ. Δάφνη 250
Αἱ εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ἀποδιδόμεναι εἰκόνες τῆς Παναγίας Δημ. Π. Πασχάλη 251
Ὁ γάμος τῆς Ἑλενίτσας διήγημα Στεφ. Δάφνη 265
Ὁ Ὀβίδιος ἐν τῇ ἐξορίᾳ Γ. Γρατσιάτου 275
Ἀπὸ τὸν Κύκλο τῆς Νοσταλγίας ποιήματα Μαρίνου Σιγούρου 294
Αἱ θειοπηγαὶ Καϊάφα Ν. Μαρτίνη 301
Ἡ Κρήτη τὸ 1570 Σπυρ. Θεοτόκη 313
Τὸ κράτος τοῦ νόμου διήγημα Ρήγα Γκόλφη 388
Παναγία ἡ Νικοποιὸς συμπλήρωμα Σπυρ. Θεοτόκη 344
Ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν: ἡ Χρυσαλλὶς Δ. Μάργαρη 345
Κλέπται καὶ φυλακαὶ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Φαίδωνος Κουκουλὲ 368
Μὴν κλαῖς ποίημα Ἠ. Δελφοῦ 374
Ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους Δ. Γρ. Βερναρδάκη 375
Τὰ πρῶτα μου σχολικὰ μαθήματα μουσικῆς Ἀχ. Τζαρτζάνου 413
Βασιλεῖς παιδοκτόνοι καὶ πρίγκηπες πατροκτόνοι Γ. Ἀρβανιτάκη 421
Τὸ σπίτι τῆς Μούσας ποιήμα Ρήγα Γκόλφη 430
Πῶς πρωτοδιωρίσθηκα Ἰακ. Βαχαβιόλου 438
Στὴν ἐκκλησία ποίημα Ἰωάννας Γ. Μπουκουβάλα 446
Ἄνθρωπος Διήγημα Ν. Δ. Λουκοπούλου 447
Ἡ ἄγραφος ἱστορία Καλλιρρόης Ν. Ἐλεοπούλου 455
Λονδῖνον καὶ Ἐδιμβοῦργον Π. Γιαννηλία 467
Ἑλληνιστικὰ ἀρχαῖα ἐπιγράμματα Ε. Π. Φωτιάδου 494
Γύρω στὸ Κάστρο τῆς Ἀθήνας Π. Φουρίκη 495
Τὸ χρυσὸ πιάτο Διήγημα Φωφῶς Π. Λογοθέτη 511
Καλωσύνη ποιήμα Γ. Ἀννίνου 516
Ὁ δισεκατομμυριοῦχος τῶν Ἀρχαίων Ἀθηνῶν Ἡρώδης Ἀττικὸς Γ. Σωτηριάδου 517
Ἀλληλογραφία τετράστιχα Κωστῆ Παλαμᾶ καὶ Γεωργ. Δροσίνη 559

ΕΙΚΟΝΕΣ

(Ἐντὸς τοῦ κειμένου.)

Σελὶς

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης κατὰ τὸ 1866 110
Δάντης Ἀλιγκέρης 161
Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, προτομὴ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν . 172
Δ. Καλλέργης 176
Ι. Μακρυγιάννης 177
Γαριβαλδιώτης Γρίβας 179
Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος 193
Ι. Κωλέττης 197
Λ. Μεταξᾶς 202
Ὑπογραφὴ Ὄθωνος 213
Τὸ Μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου 223
Ἡ βρύση τοῦ μοναστηριοῦ 229
Ὁ Πάτερ Γαλακτίων 232
Ἡ ἐκκλησία τοῦ Βουλκάνου 234
Ἡ αὐλὴ τοῦ μοναστηριοῦ 240
Τὸ ἐκκλησάκι τῆς Κορφῆς 242
Τὸ Νησάκι καὶ δεξιὰ τὸ ὄρος Μάκιστος 302
Εἴσοδος τοῦ Ἄντρου τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν 308
Οἱ ἐπὶ τῆς νησίδος ξενῶνες 311
Ἐργαλεῖα, ὅπλα καὶ νομίσματα τῆς νεωτάτης παλαιολιθικῆς ἐποχῆς 459
Τάρανδος βόσκων κεχαραγμένος ἐπὶ τοῦ ὀστοῦ ταράνδου . . 461
Μεγαλιθικὸς τάφος μετὰ δρόμου (ἐν Δανίᾳ) 468
Ἡ πλατεῖα τοῦ Τράφαλγαρ 469
Τὸ Βουλευτήριον τοῦ Λονδίνου 470
Τὸ κωδονοστάσιον τοῦ Βουλευτηρίου 472
Ἡ Μαρμάρινη Πύλη 474
Ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Ἐδιμβούργου 481
Ἡ ὁδὸς τῆς Πριγκηπίσσης 483
Τὸ Πέραμα τῆς Βασιλίσσης 484
Ἡ γέφυρα τοῦ Φόρθ 485

Σελὶς
Προτομὴ τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ 519
Μαραθὼν κατὰ τὸν Χάρτην Κουρτίου καὶ Κάουπερ 526
Ἡ Ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος 529
Τεῖχος τῆς Ἀκροπόλεως 533

ΕΡΓΑ ΧΩΓΡΑΦΙΚΗΣ

(Ἐκτὸς τοῦ κειμένου.)

Σελὶς
Ὅ,τι δὲ βλέπουν ἀνοιχτά . . . Δ. Μπισκίνη 49
Πρώϊμοι χαρτοπαῖκται Σ. Βικάτου 113
Ὁ νιὸς βοσκὸς λιγοψυχᾷ . . . Ε. Θωμοπούλου 177
Μάννα, μιὰ ξωτικιὰ ἀραπῶ . . . Ε. Θωμοπούλου 241
Στὰ μάγια τοῦ μεσημεριοῦ . . . Ε. Θωμοπούλου 305
Ἔτσι ἡ Νεράϊδα γίνηκε . . . Ε. Θωμοπούλου 385
Ἕνας γέρος. Σ. Βικάτου 465
Ὡς τὴν αὐγὴ κονταροπάλεψαν . . . Δ. Μπισκίνη 525

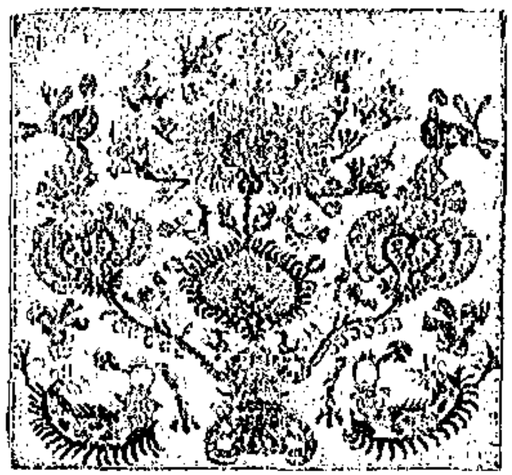

ΧΡΟΝΙΚΑΙ ΑΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1933

ΑΠΟ

τῆς ἁλώσεως τῆς Τροίας . . . . . Ἔτη 3117;
τῆς καθόδου τῶν Ἡρακλειδῶν . . . . . » 3037;
τοῦ θανάτου τοῦ Κόδρου . . . . . » 2999;
τῆς νομοθεσίας τοῦ Λυκούργου . . . . . » 2753
τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος . . . . . » 2709
τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος . . . . . » 2527
τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης . . . . . » 2423
τῆς ἐν Θερμοπύλαις μάχης . . . . . » 2413
τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας . . . . . » 2413
τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης . . . . . » 2412
τῆς περατώσεως τοῦ Παρθενῶνος . . . . . » 2377
τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου . . . . » 2364
τοῦ θανάτου τοῦ Περικλέους . . . . . » 2362
τῆς καταλήψεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου » 2337
τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτους . . . . . » 2332
τοῦ θανάτου τοῦ Ἐπαμεινώνδα . . . . . » 2295
τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης . . . . . » 2271
τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου . . . . . » 2269
τῆς ἐπὶ Γρανικῷ μάχης . . . . . » 2267
τῆς ἐν Γαυγαμήλοις μάχης . . . . . » 2264
τοῦ θανάτου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου . . . . . » 2256
τῆς καταστροφῆς τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων » 2079
τῆς ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Σύλλα . . . . » 2019
τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως . . . . . » 1610
τῆς μεταθέσεως τοῦ θρόνου ἐκ Ρώμης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου » 1603
τοῦ Ἰουστινιανείου κώδικος . . . . . » 1400

ΑΠΟ

τῆς ἀνεγέρσεως τῆς Ἁγ. Σοφίας ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ	Ἔτη	1391
τῆς ὑψώσεως τοῦ τιμίου Σταυροῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείου	»	1304
τῆς ὑποταγῆς τῶν Βουλγάρων ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου	»	915
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων	»	729
τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῶν Λατίνων	»	672
τῆς ἱδρύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας	»	629
τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων	»	480
τῆς καταστροφῆς τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη	»	246
τοῦ θανάτου τοῦ ἐθνομάρτυρος Ρήγα	»	135
τῆς πτώσεως τοῦ Σουλίου	»	130
τῆς ἐνάρξεως τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος	»	112
τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου	»	107
τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη	»	106
τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου	»	106
τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος	»	104
τοῦ ἑλληνικοῦ Συντάγματος	»	89
τῆς ἑνώσεως τῆς Ἑπτανήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος	»	70
τῆς προσαρτήσεως τῆς Θεσσαλίας καὶ Ν. Ἠπείρου	»	51
τῆς προσαρτήσεως τῆς Κρήτης, Ἠπείρου καὶ Δ. Μακεδονίας	»	21
τῆς προσαρτήσεως τῆς Α. Μακεδονίας καὶ Δ. Θράκης	»	14
τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας	»	9

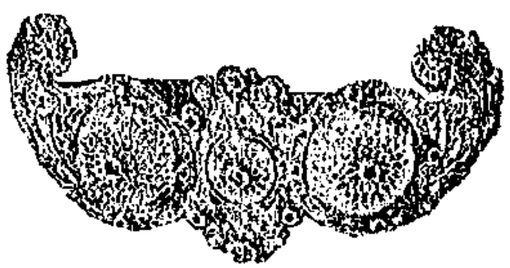

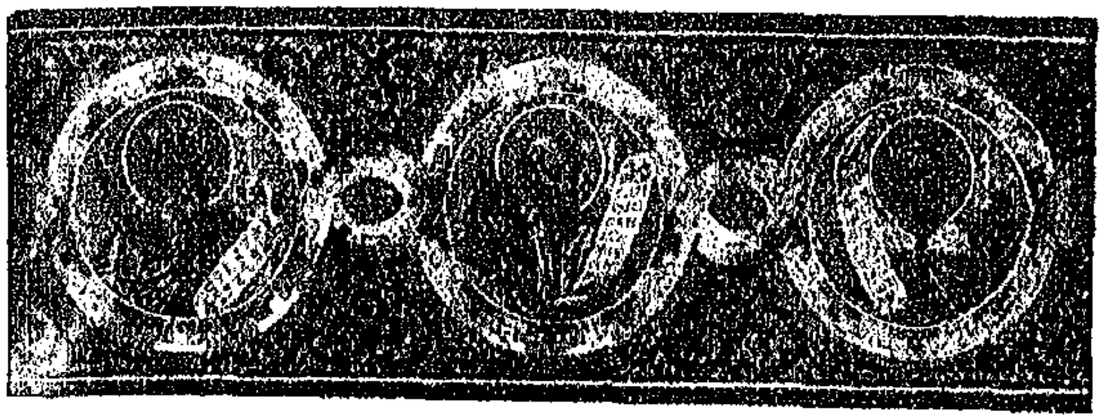

ΠΑΣΧΑΛΙΟΝ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ ᾳϡλγ΄ 1933[1]

Ἰνδικτιῶνος ιε΄—15
Ἡλίου κύκλοι κ΄—20
Σελήνης κύκλοι ια΄—11
Σελήνης θεμέλιον κς΄—26
Κρεοφαγία, ἡμέραι ξ΄—60
Τὸ Τριῴδιον ἄρχεται Φεβρουαρίου ιη΄ (Φεβρουαρίου 5)
Ἑωθινὸν ε΄. Ἦχος πλάγιος α΄
Ἡ Ἀπόκρεως Μαρτίου δ΄ (Φεβρουαρίου 19)
Ὁ Εὐαγγελισμὸς τῷ Σαββάτῳ τῆς γ΄ ἑβδομάδος
Νομικὸν Φάσκα Ἀπριλίου ιβ΄ (Ἀπριλίου 25)
Λατίνων Πάσχα Ἀπριλίου ιδ΄ (Ἀπριλίου 27)
Τὸ Ἅγιον Πάσχα Ἀπριλίου κθ΄ (Ἀπριλίου 16)
Ἡ Ἀνάληψις Ἰουνίου ζ΄ (Μαΐου 25)
Ἡ Πεντηκοστὴ Ἰουνίου ιζ΄ (Ἰουνίου 4)
Κυριακὴ τῶν Ἁγίων Πάντων Ἰουνίου κδ΄ (Ἰουνίου 11)
Ἡ Νηστεία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἡμέραι 17
Ἡ μνήμη αὐτῶν ἡμέρᾳ Πέμπτῃ
Παραμονὴ Χριστουγέννων ἡμέρᾳ Κυριακῇ.

ΕΚΛΕΙΨΕΙΣ ΗΛΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ 1933

Δακτυλοειδὴς 24 Φεβρουαρίου ὁρατὴ ὡς μερικὴ ἐν Ἑλλάδι—Ἐπίσης 21 Αὐγούστου ὁρατὴ ὡς μερικὴ ἐν Ἑλλάδι.

---

1 Αἱ ἡμερομηνίαι σημειοῦνται διὰ γραμμάτων κατὰ τὸ παλαιὸν ἡμερολόγιον, αἱ δὲ ἐντὸς παρενθέσεως παρατιθέμεναι ἀριθμητικῶς κατὰ τὸ ἐν ἰσχύϊ.

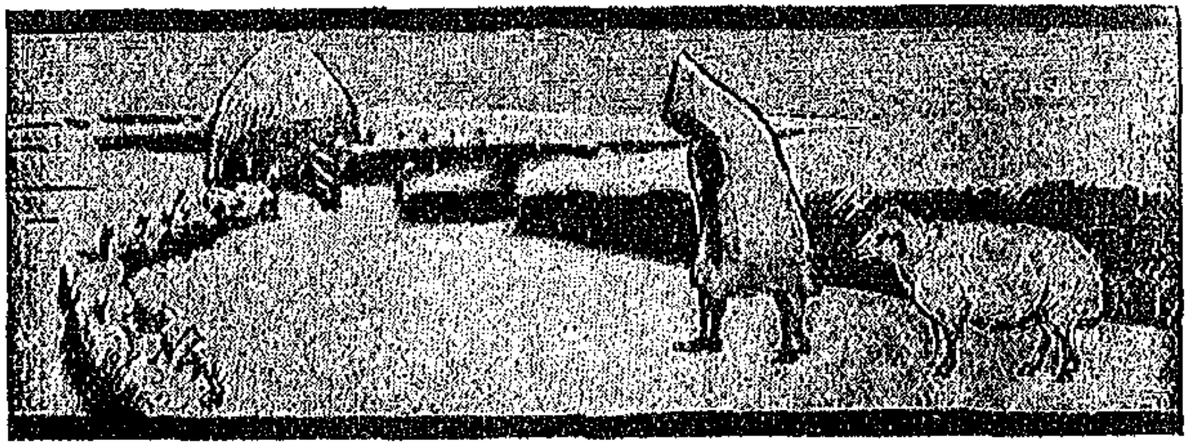

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ

1	Κυριακή	† Η ΠΕΡΙΤΟΜΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ *Βασιλείου τοῦ Μ.*
2	Δευτέρα	Σιλβέστρου Πάπα Ρώμης καὶ Θεοδότης μάρτυρος
3	Τρίτη	*Μαλαχίου τοῦ προφήτου καὶ Γορδονίου μάρτυρος*
4	Τετάρτη	Ἡ σύναξις τῶν Ο' Ἀποστόλων, Θεοκτίστου ὁσίου
5	Πέμπτη	Παραμονὴ Θεοφανείων, Θεοπέμπτου, Θεωνᾶ(νηστεία)
6	Παρασκευὴ	† ΤΑ ΑΓΙΑ ΘΕΟΦΑΝΙΑ (ἁγία, κατάλυσις πάντων)
7	Σάββατον	† *Ἡ σύναξις Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου* ἁγία
8	Κυριακή	Δομνίκης τῆς ὁσίας, Γεωργίου τοῦ Χοζεβίτου
9	Δευτέρα	Πολυεύκτου μάρτυρος, Εὐστρατίου τοῦ θαυματουρ.
10	Τρίτη	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης καὶ Δομετιανοῦ ὁσίου
11	Τετάρτη	Θεοδοσίου τοῦ κοινοβιάρχου, Ἀγαπίου ἀρχιμανδρ.
12	Πέμπτη	Τατιανῆς μάρτυρος
13	Παρασκευὴ	Ἑρμύλου, Στρατονίκου καὶ Ἁγνῆς μαρτύρων
14	Σάββατον	Τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ραΐθῳ ἀναιρεθέντων πατέρων
15	Κυριακή	Ἰωάννου Καλυβίτου, Παύλου Θηβαίου
16	Δευτέρα	Ἡ προσκύνησις τῆς Ἁλύσεως Πέτρου ἀποστόλου
17	Τρίτη	† *Ἀντωνίου τοῦ Μ.*, Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων
18	Τετάρτη	† *Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου* πατρ. Ἀλεξανδρείας
19	Πέμπτη	Μακαρίου τοῦ Ὁσίου καὶ Ἀρσενίου
20	Παρασκευὴ	Εὐθυμίου τοῦ μεγάλου
21	Σάββατον	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Νεοφύτου μάρτυρος
22	Κυριακή	Τιμοθέου ἀπ., Ἀναστασίου Πέρσου
23	Δευτέρα	Κλήμεντος ἱερομάρτ. καὶ Ἀγαθαγγέλου μάρτ.
24	Τρίτη	Ξένης τῆς ὁσίας, Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ
25	Τετάρτη	Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου
26	Πέμπτη	Ξενοφῶντος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
27	Παρασκευὴ	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου
28	Σάββατον	Εὐφραίμ ὁσίου τοῦ Σύρου, Χάρητος μάρτυρος
29	Κυριακή	Ἡ Ἀνακομ. Λειψ. Ἰγνατίου ἱερομ.
30	Δευτέρα	† *Τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν.*
31	Τρίτη	Κύρου, Ἰωάννου τῶν Ἀναργύρων, Ἀθανασίου μάρτ.

ΓΑΜΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Ἰανουαρίου — 19 Φεβρουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ὑδροχόον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	7.44	δύσ.	5.15	3	πρ. τέταρτον	7.14 μ.
5	»	7.44	»	5.19	11	*Πανσέληνος*	10.36 μ.
10	»	7.43	»	5.24	19	τελ. τέταρτον	8.15 π.
15	»	7.42	»	5.27	26	Νέα Σελήνη	1.20 π.
20	»	7.41	»	5.33			
25	»	7.37	»	5.38			
31	»	7.33	»	5.45			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰανουαρίου: Γεννάρης, Τρανὸς μῆνας, Κλαδευτής, Κρυαρίτης, Καλαντάρης, Μεγαλομηνάς, Μεσοχείμωνος.

Ρητὰ τοῦ Ἰανουαρίου:

— Γενάρη μῆνα κλάδευε, φεγγάρι μὴν ξετάζῃς.
— Ὁ Γενάρης κι' ἂν γενᾶται τοῦ καλοκαιριοῦ θυμᾶται.
— Τοῦ Γενάρη τὸ φεγγάρι ἥλιος τὰς ἡμέρας μοιάζει.
— Ὁ λαγὸς καὶ τὸ περδίκι κι' ὁ κακὸς ὁ νοικοκύρης τὸ Γενάρη χαίρονται.

Δοξασίαι:

Τὴ μέρα τοῦ Ἁγιοβασιλιοῦ ὁ Ἁγιοβασίλης γυρίζει στὰ σπίτια κ' εὐλογεῖ ὅσα γίνονται γιὰ τὴ μνήμη του. Γι' αὐτὸ τὴν παραμονὴ δίνουν περισσὸ κριθάρι στὶς ὄρνιθες γιὰ νὰ πιοῦν καλὸ γιὰ τὴν κυρά τους ὅταν τὶς ρωτήσῃ ὁ Ἁγιοβασίλης. *(Μοσχονήσια).*

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ

1	Τετάρτη	Τρύφωνος μάρτυρος
2	Πέμπτη	† *Ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ*
3	Παρασκευὴ	Συμεὼν τοῦ Θεοδόχ. καὶ Ἄννης προφήτιδος
4	Σάββατον	Ἰσιδώρου τοῦ Ἡηλουσιώτου καὶ Ἰωσὴφ νεομάρτυρος
5	Κυριακὴ	*Ἄρχεται τὸ Τριῴδιον. Τελώνου καὶ Φαρισαίου*
6	Δευτέρα	Βουκόλου ἐπισκ.
7	Τρίτη	Παρθενίου ἐπισκόπου καὶ Κοσμᾶ ὁσίου
8	Τετάρτη	Θεοδώρου Ζαχαρίου, Μάρθας, Μαρίας
9	Πέμπτη	Νικηφόρου μάρτυρος
10	Παρασκευὴ	Χαραλάμπους ἱερομάρτυρος
11	Σάββατον	Θεοδώρου Τήρωνος, Βλασίου ἱερ.
12	Κυριακὴ	† *Τοῦ Ἀσώτου.* Μελετίου ἀρχιεπ. Ἀντιοχείας
13	Δευτέρα	Μαρτινιανοῦ ὁσίου καὶ Εὐλογίου
14	Τρίτη	Αὐξεντίου ὁσίου
15	Τετάρτη	Ὀνησίμου τοῦ ἀποστόλου
16	Πέμπτη	Παμφίλου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
17	Παρασκευὴ	Θεοδώρου μεγαλομάρτυρος
18	Σάββατον	*Ψυχοσάββατον.* Λέοντος Πάπα Ῥώμης
19	Κυριακὴ	† *Τῆς Ἀπόκρεω.* Ἀρχίππου, Φιλήμονος ἀπ., Φιλοθέης
20	Δευτέρα	Λέοντος ἐπισκόπου Κατάνης
21	Τρίτη	Εὐσταθίου ἐπισκόπου Ἀντιοχείας.
22	Τετάρτη	Ἀνθούσης μαρ.
23	Πέμπτη	Πολυκάρπου ἐπισκόπου
24	Παρασκευὴ	Εὕρεσις τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ Προδρόμου
25	Σάββατον	Ταρασίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
26	Κυριακὴ	† *Τῆς Τυροφάγου.* Πορφυρίου, Φωτεινῆς
27	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Τεσσαρακοστή.* Πρεσκεπίου Δεκαπολ.
28	Τρίτη	Βασιλείου ὁμολ. καὶ Νέστορος

ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Φεβρουαρίου — 20 Μαρτίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Ἰχθῦς.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	7.32	δύσ.	5.46
5	»	7.28	»	5.51
10	»	7.23	»	5.56
15	»	7.17	»	6.2
20	»	7.11	»	6.7
25	»	7.5	»	6.12
28	»	7.0	»	6.15

Σελήνης φάσεις		
2	πρ. τέταρτον	3.16 μ.
10	*Πανσέληνος*	3.1 μ.
17	τελ. τέταρτον	4.8 μ.
24	Νέα Σελήνη	2.44 π.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Φεβρουαρίου:

Φλεβάρης, Μικρὸς μήνας, Κουτσός, Κουτσοφλέβαρος.

Ρητὰ τοῦ Φεβρουαρίου:

Ὁ Φλεβάρης κι' ἂν φλεβίζῃ τοῦ καλοκαιριοῦ μυρίζει,
εἰδεμὴ καὶ ξεφλεβίσῃ, σκύλινα θενὰ βρωμίσῃ.

Δοξασίαι, συνήθειαι:

Τὴν τελευταία Ἀποκριὰ ὅποιος φταρνιστῇ ἀπάνω στὸ φαΐ, θὰ κάνῃ τὸ Πάσχα ἄσπρη φορεσιὰ *(Θρᾴκη)*.

— Τὴν τελευταία κυριακὴ τῆς Ἀποκριᾶς βουλλώνουν τὸ στόμα μὲ αὐγὸ γιὰ νὰ τὸ ξεβουλλώσουν πάλι τὸ Πάσχα μὲ αὐγὸ *(Θρᾴκη)*.

ΜΑΡΤΙΟΣ

1	Τετάρτη	Εὐδοκίας ὁσιας
2	Πέμπτη	Τοῦ ἁγ. Ἡσυχίου, Εὐθαλίας μάρτ.
3	Παρασκευή	Εὐτροπίου, Κλεονίκου καὶ Βασιλίσκου μαρτύρων
4	Σάββατον	Γερασίμου ὁσ. τοῦ ἐν Ἰορδάνῃ
5	Κυριακή	† *Τῆς Ὀρθοδοξίας.* Κόνωνος μάρτυρος
6	Δευτέρα	Τῶν ἐν Ἀμορίῳ 42 μαρτύρων
7	Τρίτη	Καπίτωνος, Εὐγενίου μαρτύρων
8	Τετάρτη	Θεοφυλάκτου ἐπισκ. Νικομηδείας
9	Πέμπτη	Τῶν ἐν Σεβαστείᾳ 40 μαρτύρων
10	Παρασκευή	Ἀναστασίας, Κοδράτου μ.
11	Σάββατον	Σωφρονίου ἀρχιεπ. Ἱεροσολύμων
12	Κυριακή	† *Β' τῶν Νηστειῶν.* Θεοφάνους τοῦ ὁμολογητοῦ
13	Δευτέρα	Ἀνακομιδὴ λειψ. Νικηφόρου ἐπισκόπου καὶ Χριστίνης
14	Τρίτη	Βενεδίκτου τοῦ ὁσίου
15	Τετάρτη	Ἀγαπίου μάρτυρος
16	Πέμπτη	Σαβίνου, Ἰουλιανοῦ τῶν ἐν Κιλικ.
17	Παρασκευή	Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου
18	Σάββατον	Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων
19	Κυριακή	† *Τῆς Σταυροπροσκυνήσεως.* Χρυσάνθου καὶ Δαρείας
20	Δευτέρα	Τῶν ἐν μονῇ Σάββα Πατέρων
21	Τρίτη	Ἰακώβου τοῦ ὁμολογητοῦ
22	Τετάρτη	Βασιλείου ἱερομάρτ.
23	Πέμπτη	Νίκωνος μάρτυρος
24	Παρασκευή	Ζαχαρίου τοῦ ὁσίου.
25	Σάββατον	† Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
26	Κυριακή	† *Δ' τῶν Νηστειῶν.* Ἡ σύναξις ἀρχαγγέλ. Γαβριὴλ
27	Δευτέρα	Ματρώνης τῆς ὁσίας
28	Τρίτη	Ἰλαρίωνος τοῦ νέου.
29	Τετάρτη	*Μ. Κανόνος.* Μάρκου ἐπισκ. Ἀρεθουσίων
30	Πέμπτη	Ἰωάννου τοῦ συγγρ. τῆς Κλίμακ.
31	Παρασκευή	*Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος.* Ὑπατίου ἱερομάρτυρος.

ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

21 Μαρτίου — 19 Ἀπριλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Κριόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	6.59	δύσ.	6.16
5	»	6.54	»	6.20
10	»	6.46	»	6.25
15	»	6.39	»	6.30
20	»	6.31	»	6.35
25	»	6.24	»	6.40
31	»	6.14	»	6.47

Σελήνης φάσεις

4	πρ. τέταρτον	12.23 μ.
12	*Πανσέληνος*	4.46 π.
18	τελ. τέταρτον	11.5 π.
26	Νέα Σελήνη	5.20 π.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Μαρτίου: Μάρτης, Γδάρτης, Παλουκοκάφτης, Κλαψομάρτης, Πεντάγνωμος, Ἀνοιξιάτης.

Ρητὰ τοῦ Μαρτίου:

—Κάλλια Μάρτης στὶς γωνιὲς παρὰ Μάρτης στὶς αὐλές.
—Ἀπ' τὸ Μάρτη καλοκαίρι κι' ἀπ' τὸν Ἄϋγουστο χειμῶνας.
—Ἀπὸ Μαρτιοῦ πουκάμισο κι' ἀπ' Ἄϋγουστο σιγγοῦνι.
— Μάρτης ἄβροχος, μοῦστος ἄμετρος.
—Μάρτης βρέχει, ποτὲ μὴν πάψῃ.
—Ὅπωχει κόρην ἀκριβὴ τοῦ Μάρτη ὁ ἥλιος μὴν τὴ δῇ.
— Λείπει ὁ Μάρτης ἀπ' τὴ σαρακοστή;

Συνήθειαι:

Τὴν παραμονὴ τῆς Πρωτομαρτιᾶς μάζευαν ὅπου κι' ἂν εἶχαν παλιοκούρουπα καὶ σπασμένα κανάτια, τὰ πετοῦσαν στὸ δρόμο κ' ἔλεγαν: Λύτὰ παλιὰ κι' ἄλλα καινούργια *(Παλαιαὶ Ἀθῆναι).*

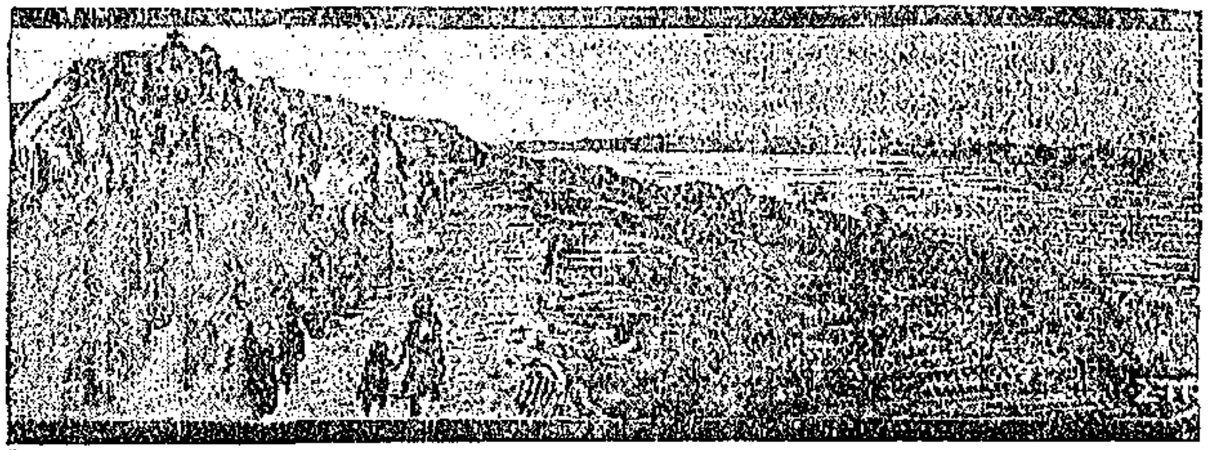

ΑΠΡΙΛΙΟΣ

1	Σάββατον	Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας
2	Κυριακὴ	† *Ε' τῶν Νηστειῶν.* Τίτου ὁσίου τοῦ θαυματουργοῦ
3	Δευτέρα	Νικήτα ὁσ. Ἰωσὴφ ὑμνογράφου
4	Τρίτη	Γεωργίου τοῦ ἐν Μαλεῷ
5	Τετάρτη	Κλαυδίου μάρτυρος
6	Πέμπτη	Εὐτυχίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
7	Παρασκευὴ	Γεωργίου ἐπ. Μυτιλήνης
8	Σάββατον	† *Τοῦ Λαζάρου.* Ἡρῳδίωνος τοῦ ἀποστόλου
9	Κυριακὴ	† *Τῶν Βαΐων.* Εὐψυχίου μάρτυρος
10	Δευτέρα	*Ἄρχεται ἡ Μ. Ἑβδομάς.* Τερεντίου μάρτυρος
11	Τρίτη	Ἀντίπα ἱερομάρ. ἐπισκόπου Περγάμου
12	Τετάρτη	Βασιλείου ἐπισκόπου.
13	Πέμπτη	Μαρτίνου Πάπα Ῥώμης
14	Παρασκευὴ	Ἀριστάρχου ἐπισκόπου
15	Σάββατον	Κρήσκεντος μάρτυρος
16	Κυριακὴ	† **ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ.** Ἀγάπης, Εἰρήνης, Χιονίας μαρ.
17	Δευτέρα	Μακαρίου, Συμεών
18	Τρίτη	Ἰωάννου ὁσ. καὶ Ἰωάννου νεομ.
19	Τετάρτη	Παφνουτίου ἱερομάρτυρος
20	Πέμπτη	Θεοδώρου τοῦ Τριχινᾶ, Ζακχαίου
21	Παρασκευὴ	† *Ζωοδ. Πηγῆς.* Ἰανουαρίου καὶ Ἀλεξάνδρας μαρτ.
22	Σάββατον	Θεοδώρου τοῦ Συκεώτου
23	Κυριακὴ	† *Τοῦ Θωμᾶ. Γεωργίου Μεγαλομάρτυρος τοῦ τροπαιοφ.*
24	Δευτέρα	Ἐλισάβετ τῆς θαυ. Σάββα
25	Τρίτη	Μάρκου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
26	Τετάρτη	Βασιλέως ἐπισκόπ. Ἀμασείας
27	Πέμπτη	Ματρώνης ὁσίας, Συμεών ἱερομάρτυρος
28	Παρασκευὴ	Τῶν ἐν Κυζίκῳ 9 μαρτύρων
29	Σάββατον	Ἰωάννου καὶ Σωσιπάτρου ἀποστ.
30	Κυριακὴ	† *Τῶν Μυροφόρων.* Ἰακώβου ἀπ. ἀδελ. Ἰωάννου τοῦ Θεολ.

ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

20 Ἀπριλίου — 16 Μαΐου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ταῦρον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν. 6.13	δύσ. 6.46		3	πρ. τέταρτον	7.56 π.
5	» 6.7	» 6.49		10	*Πανσέληνος*	3.38 μ.
10	» 5.59	» 6.54		17	τελ. τέταρτον	6.17 π.
15	» 5.52	» 6.58		24	Νέα Σελήνη	8,30 μ.
20	» 5.45	» 7.3				
25	» 5.39	» 7.8				
30	» 5.33	» 7.12				

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἀπριλίου : Ἀγιώργης, Λαμπριάτης.

Ρητὰ τοῦ Ἀπριλίου :

Ἂν βρέξῃ ὁ Μάρτης δυὸ νερὰ κι Ἀπρίλης πέντε δέκα,
νὰ ἰδῇς τὸν κοντοπρίθαρο πῶς στρίβει τὸ μουστάκι,
νὰ ἰδῇς καὶ τὶς ἀρχόντισσες πῶς ψιλοκλισαρίζουν,
νὰ ἰδῇς καὶ τὴ φτωχολογιὰ πῶς ψιλοκοσκινάει.

Συνήθειαι :

Τὴ Μ. Παρασκευὴ ποὺ σταυρώθηκε ὁ Χριστὸς δὲν κρεμνοῦν πλυμένα ροῦχα σὲ σκοινιὰ καὶ κλαριά, ἀλλὰ τ' ἁπλώνουν κάτω *(Σύμη)*.

—Γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Ἀνάστασιν στὰ σπίτια τους πρὶν νὰ μποῦν χαιρετοῦν τὰ δέντρα τῆς αὐλῆς ἢ τοῦ κήπου τρεῖς φορὲς μὲ τὸν πασχαλινὸ χαιρετισμό: «Χριστὸς ἀνέστη, δέντρα μου», κ' ὕστερα χαιρετιῶνται συναμεταξύ τους *(Κύπρος)*.

ΜΑΪΟΣ

1	Δευτέρα	Ἱερεμίου προφ., Παναρέτου ἐπ.
2	Τρίτη	Ἀνακομιδὴ λειψ. Ἀθανασίου Μεγ.
3	Τετάρτη	Τιμοθέου καὶ Μαύρας μαρτύρων
4	Πέμπτη	Πελαγίας τῆς μάρτυρος
5	Παρασκευὴ	Εἰρήνης τῆς μεγαλομάρτυρος
6	Σάββατον	Ἰὼβ τοῦ πολυάθλου, Σεραφεὶμ ὁσίου
7	Κυριακὴ	† *Τοῦ Παραλύτου.* Ἀνάμνησις ἐν οὐρ. φαν. σημ. Σταυροῦ
8	Δευτέρα	Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
9	Τρίτη	Ἡσαΐου τοῦ προφ., Χριστοφόρου μάρτ.
10	Τετάρτη	Σίμωνος ἀποστόλου τοῦ Ζηλωτοῦ
11	Πέμπτη	Μωκίου ἱερομάρτυρος
12	Παρασκευὴ	Γερμανοῦ ἀρχ., Ἐπιφανίου ἐπ.
13	Σάββατον	Γλυκερίας, Εὐθυμίου καὶ Σεργίου
14	Κυριακὴ	† *Τῆς Σαμαρειτιδος.* Ἰσιδώρου μάρτ. τοῦ ἐν Χίῳ
15	Δευτέρα	Παχωμίου τοῦ Μ. Ἀχιλλίου Λ.
16	Τρίτη	Θεοδώρου τοῦ ἡγιασμένου
17	Τετάρτη	Ἀνδρονίκου καὶ Ἰουλίας ἀποστ.
18	Πέμπτη	Πέτρου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Παρασκευὴ	Πατρικίου ἱερομάρτυρος
20	Σάββατον	Θαλλελαίου μάρτυρος
21	Κυριακὴ	† *Τοῦ Τυφλοῦ. Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης*
22	Δευτέρα	Βασιλίσκου μάρτυρος
23	Τρίτη	Μιχαὴλ ἐπισκόπου Συνάδων
24	Τετάρτη	Συμεὼν τοῦ ἐν Θαυμαστῷ ὄρει
25	Πέμπτη	† ΤΗΣ ΑΝΑΛΗΨΕΩΣ Η Γ' εὑρ. τῆς κεφαλῆς Ἰωάν. Πρ.
26	Παρασκευὴ	Κάρπου Ἀποστόλου
27	Σάββατον	Ἑλλαδίου μάρτυρος
28	Κυριακὴ	† *Τῶν ἁγ. Θεοφ. Πατέρων.* Εὐτυχοῦς ἱερομ.
29	Δευτέρα	Θεοδοσίας μάρτυρος
30	Τρίτη	Ἰσαακίου ἐκ τῆς Μονῆς Δαλμάτων
31	Τετάρτη	Ἑρμείου μάρτυρος

ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

19 Μαΐου — 17 Ἰουνίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τοὺς Διδύμους.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.32	δύσ.	7.13
5	»	5.27	»	7.17
10	»	5.22	»	7.21
15	»	5.18	»	7.25
20	»	5.13	»	7.30
25	»	5.10	»	7.34
31	»	5.7	»	7.38

Σελήνης φάσεις		
3	πρ. τέταρτον	12.30 μ.
10	*Πανσέληνος*	12.4 μ.
16	τελ. τέταρτον	2.50 μ.
24	Νέα Σελήνη	12.7 μ.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Μαΐου: Πράσινος, Λούλουδος, Τριανταφυλλάς, Καλομηνάς, Κερασάρης.

Ρητὰ τοῦ Μαΐου:

— *Στὸν καταραμένο τόπο τὸ Μάη τὸ μῆνα βρέχει.*
—*Ὀντά πρεπε δὲν ἔβρεχε κι' ὁ Μάης χαλαζώνει.*
— *Μάης ἄβρεχος, τρυγητὴς χαρούμενος.*
— *Μὴ βγάλῃς μήτε μπάλωμα πρὶν βγῇ ὁ Μάης ὁ μήνας.*

Συνήθειαι:

Τῆς Πεντηκοστῆς παίρνουν στὴν ἐκκλησιὰ καρυδόφυλλα καὶ γονατίζουν ἀπάνω, κ' ὕστερα τὰ κρύβουν μέσα στὶς κασέλλες γιὰ προφύλαξη ἀπὸ ποντικοὺς κι' ἄλλα ζημιάρικα *(Θράκη).*

—Τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δὲν κοιμοῦνται γιὰ νὰ μὴν κοιμᾶται τὸ πνεῦμά τους ὅλο τὸ χρόνο *(Θράκη).*

ΙΟΥΝΙΟΣ

1	Πέμπτη	Ἰουστίνου μάρτυρος.
2	Παρασκευή	Νικηφόρου τοῦ ὁμολογητ.
3	Σάββατον	Λουκιανοῦ μάρτυρος
4	Κυριακή	† ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ Μητροφάνους ἀρχ. Κ/πόλεως
5	Δευτέρα	† *Τῆς Ἁγίας Τριάδος.* Δωροθέου ἐπισκόπου.
6	Τρίτη	Ἱλαρίωνος θαυματουργοῦ
7	Τετάρτη	Θεοδότου ἱερομονάχου
8	Πέμπτη	Ἀν. λ. Θεοδώρου στρ., Καλλιόπ.
9	Παρασκευή	Κυρίλλου ἀρχ. Ἀλεξανδρείας
10	Σάββατον	Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀντωνίνης
11	Κυριακή	† *Τῶν Ἁγίων Πάντων.* Βαρθολομαίου καὶ Βαρνάβα ἀπ.
12	Δευτέρα	Ὀνουφρίου καὶ Πέτρου ἁγίων
13	Τρίτη	Ἀκυλίνης μάρτυρος
14	Τετάρτη	Ἐλισσαίου προφήτου, Μεθοδίου Κ/λεως
15	Πέμπτη	Ἀμὼς τοῦ προφήτου.
16	Παρασκευή	Τύχωνος ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος
17	Σάββατον	Ἰσαύρου, Μανουήλ, Σεβὲλ καὶ Ἰσμαὴλ μαρτύρων
18	Κυριακή	Λεοντίου μάρτυρος καὶ Θεοδούλου
19	Δευτέρα	Ἰούδα Ἀποστ., Παϊσίου Μεγάλ.
20	Τρίτη	Μεθοδίου ἐπισκόπου Τατάρων
21	Τετάρτη	Ἰουλιανοῦ τοῦ Ταρσέως
22	Πέμπτη	Εὐσεβίου ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σαμοσάτων
23	Παρασκευή	Ἀγριπίνης μάρτυρος. Ἀριστοκλέους
24	Σάββατον	† *Τὸ Γενέθλιον Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ*
25	Κυριακή	Φεβρωνίας ὁσιομάρτυρος
26	Δευτέρα	Δαβὶδ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ
27	Τρίτη	Σαμψὼν τοῦ ξενοδόχου
28	Τετάρτη	Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων Κύρου καὶ Ἰωάννου
29	Πέμπτη	† *Τῶν κορυφαίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου*
30	Παρασκευή	† *Ἡ Σύναξις τῶν 12 Ἀποστόλων*

ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

18 Ἰουνίου — 16 Ἰουλίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Καρκῖνον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν. 5.7	δύσ. 7.39		1	πρ. τέταρτον	1.53 μ.
5	» 5.6	» 7.41		8	*Πανσέληνος*	7.5 μ.
10	» 5.5	» 7.44		15	τελ. τέταρτον	1.26 μ.
15	» 5.5	» 7.46		23	Νέα Σελήνη	3.22 π.
20	» 5.5	» 7.48		30	πρ. τέταρτον	11.41 μ.
25	» 5.7	» 7.48				
30	» 5.9	» 7.48				

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουνίου: Θεριστής, Ἀϊγιάννης, Προωτογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουνίου:

Ἀπὸ τὸ θέρο ὡς τὶς ἐλιὲς
δὲν ἀπολείπουν οἱ δουλιές.

Προλήψεις, συνήθειαι:

Τὴ μέρα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τ' *Ἀλιοτροστιοῦ*, καθὼς τὸν λένε, καλότυχος ποὺ θὰ ἰδῇ, βγαίνοντας ὁ ἥλιος, τὸν ἴσκιό του μακρύ, κι' ἀλίμονό του ποὺ τὸν δῇ καντὸ καὶ χωρὶς κεφάλι. — Τὴ μέρα ἐκείνη κατεβαίνουν ὅλοι κι' ἀπ' τὰ πιὸ μεσόγεια μέρη στὴν ἀκροθαλασσιὰ καὶ κάνουν λουτρὸ πρὶν καλοχαράξῃ, γιατὶ ἅμα βγῇ ὁ ἥλιος πέφτει τὸ θεριὸ τοῦ Ἀϊγιάννη καὶ τρώει ὅποιον εὕρῃ μέσ' στὸ γιαλὸ *(Β. Εὔβοια)*.

ΙΟΥΛΙΟΣ

1	Σάββατον	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν θαυματουργῶν Ἀναργύρων
2	Κυριακὴ	Ἡ ἐν Βλαχέρναις κατέθεσις ἐσθῆτος τῆς Θεοτόκου
3	Δευτέρα	Ὑακίνθου μάρ. καὶ Ἀνατολίου ἀρχιεπ. Κ/πόλεως
4	Τρίτη	Ἀνδρέου ἐπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου
5	Τετάρτη	Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἄθῳ
6	Πέμπτη	Σισώη ὁσίου, Λευκίας μάρτυρος
7	Παρασκευὴ	Κυριακῆς μεγαλομάρτυρος, Θωμᾶ τοῦ ἐν Μαλεῷ
8	Σάββατον	Προκοπίου μεγαλομάρτυρος
9	Κυριακὴ	Παγκρατίου ἱερομάρτυρος ἐπισκ. Ταυρομενίας
10	Δευτέρα	Τῶν ἐν Νικοπόλει 45 μαρτύρων
11	Τρίτη	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος, ἁγίας Ὄλγας
12	Τετάρτη	Πρόκλου καὶ Ἱλαρίου μαρτύρων
13	Πέμπτη	Σύναξις Γαβριὴλ καὶ Στεφάνου τοῦ Σαββαΐτου
14	Παρασκευὴ	Ἀκύλα τοῦ ἀποστόλου, Ἰωσὴφ Θεσσαλονίκης
15	Σάββατον	Κηρύκου καὶ Ἰουλίτης μαρτύρων
16	Κυριακὴ	Ἀθηνογένους ἱερομάρτυρος
17	Δευτέρα	Μαρίνης μεγαλομάρτυρος
18	Τρίτη	Αἱμιλιανοῦ μάρτυρος, Ἰωάννου Χαλκηδόνος
19	Τετάρτη	Δίου καὶ Μακρίνης τῶν ὁσίων
20	Πέμπτη	† *Ἡλιοῦ τοῦ Προφήτου*
21	Παρασκευὴ	Συμεὼν τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ
22	Σάββατον	Μαρίας τῆς Μαγδαληνῆς, ἁγίας Μαρκέλης
23	Κυριακὴ	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος, Ἰεζεκιὴλ προφήτου
24	Δευτέρα	Χριστίνης μεγαλομάρτυρος
25	Τρίτη	Ἡ Κοίμησις τῆς ἁγίας Ἄννης
26	Τετάρτη	Ἑρμολάου ἱερομάρτυρος, Παρασκευῆς *ὁσιομάρτ.*
27	Πέμπτη	† *Παντελεήμονος μεγαλομάρτυρος καὶ ἰαματικοῦ*
28	Παρασκευὴ	Προχώρου, Νικάνορος, Τίμωνος, Παρμενᾶ ἀποστ.
29	Σάββατον	Καλλινίκου καὶ Θεοδότης μαρτύρων
30	Κυριακὴ	Σύλα, Σιλουανοῦ, Κρήσκετ., Ἐπαιν., Ἀνδρονίκ. ἀπ.
31	Δευτέρα	Εὐδοκίμου τοῦ Δικαίου, Ἰωσὴφ τοῦ ἀπὸ Ἀριμαθ.

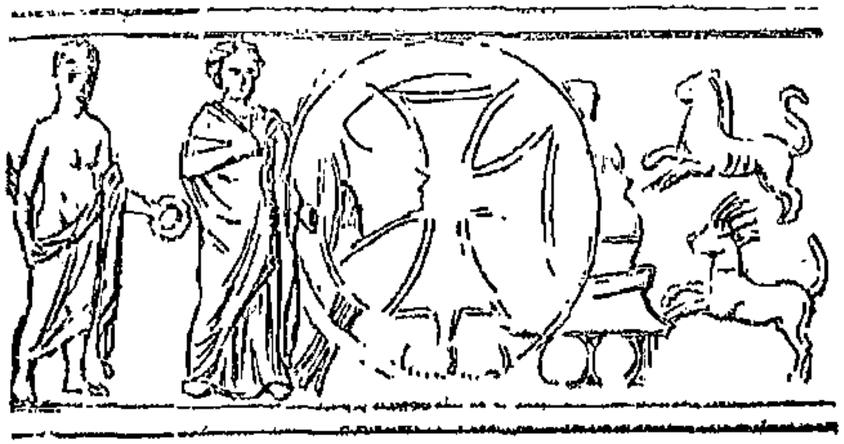

ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

17 Ἰουλίου — 15 Αὐγούστου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Λέοντα.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις

1	ἀν.	5.9	δύσ.	7.48
5	»	5.11	»	7.47
10	»	5.14	»	7.46
15	»	5.18	»	7.43
20	»	5.21	»	7.41
25	»	5.25	»	7.37
31	»	5.30	»	7.31

Σελήνης φάσεις

7	*Πανσέληνος*	1.51 μ.
14	τελ. τέταρτον	2.24 μ.
22	Νέα Σελήνη	6.8 μ.
30	πρ. τέταρτον	6.44 π.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Ἰουλίου: Ἀλωνάρης, Ἀλωνιστής, Γιαλιστής, Χορτοκόπος, Λιοτρόπης, Δευτερογιούνης.

Ρητὰ τοῦ Ἰουλίου:

—Τὸν Ἀλωνάρην ἔβρεχε ἀτὸν ποντισμένο τόπο.

—Τζιτζικας ἐλάλησε, μαύρη ρόγα γυάλισε.

—Τῆς Ἁγιαμαρίνας σῦκο καὶ τοῦ Ἀϊλιᾶ σταφύλι καὶ τ' Ἅγιου Παντελέημονα γεμᾶτο τὸ μαντίλι.

Συνήθειαι:

Τὴ μέρα πού στρώνεται τὸ λιῶμα στὸ ἁλώνι δὲ σαρώνεται τὸ σπίτι τοῦ νοικοκύρη, κι' ὅσες μέρες εἶναι στρωμένο δὲ δίνουν φωτιὰ ἀπ' τὸ φοῦρνο σὲ κανένα *(Β. Εὔβοια)*.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ

1	Τρίτη	*Ἀρχ. ἡ νηστ. Θεοτόκου.* Ἡ Πρόοδος τοῦ Σταυροῦ
2	Τετάρτη	Ἀνακομιδὴ λειψάνων Στεφάνου πρωτομάρτυρος
3	Πέμπτη	Ἰσαακίου, Δαλμάτου καὶ Φαύστου ὁσίων
4	Παρασκευὴ	Τῶν ἐν Ἐφέσῳ ἑπτὰ Παίδων
5	Σάββατον	Εὐσιγνίου μάρτυρος
6	Κυριακὴ	† *Ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Σωτῆρος*
7	Δευτέρα	Δομετίου μάρτυρος
8	Τρίτη	Αἰμιλιανοῦ ἐπισκόπου Κυζίκου
9	Τετάρτη	Ματθία τοῦ Ἀποστόλου
10	Πέμπτη	Λαυρεντίου τοῦ ἀρχιδιακόνου
11	Παρασκευὴ	Εὔπλου τοῦ διακόνου καὶ μάρτυρος
12	Σάββατον	Φωτίου καὶ Ἀνικήτου μαρτύρων
13	Κυριακὴ	Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ, Εὐδοκίας, Εἰρήνης
14	Δευτέρα	Μιχαίου τοῦ προφήτου
15	Τρίτη	† *Ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου*
16	Τετάρτη	Τοῦ ἁγίου Μανδηλίου καὶ Διομήδους μάρτυρος
17	Πέμπτη	Μύρωνος μάρτυρος
18	Παρασκευὴ	Φλώρου καὶ Λαύρου μαρτύρων
19	Σάββατον	Ἀνδρέου μάρτυρος τοῦ στρατηλάτου
20	Κυριακὴ	Σαμουὴλ τοῦ προφήτου
21	Δευτέρα	Θαδδαίου τοῦ ἀποστόλου, Βάσσης μάρτυρος
22	Τρίτη	Παναγίας Προυσιωτ. Ἀγαθονίκου μάρτυρος
23	Τετάρτη	Λούπου μάρτυρος
24	Πέμπτη	Εὐτυχοῦς ἱερομάρτυρος
25	Παρασκευὴ	Βαρθολομαίου καὶ Τίτου τῶν ἀποστόλων
26	Σάββατον	Ἀδριανοῦ καὶ Ναταλίας μαρτύρων
27	Κυριακὴ	Φανουρίου μεγαλομάρτυρος. Ποιμένος τοῦ ὁσίου
28	Δευτέρα	Μωϋσέως ὁσίου τοῦ Αἰθίοπος
29	Τρίτη	† *Ἡ ἀποτομὴ κεφαλ. Ἰωάννου Προδρόμου* (νηστ.)
30	Τετάρτη	Ἀλεξάνδρου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
31	Πέμπτη	Κατάθεσις τῆς τιμίας Ζώνης τῆς Θεοτόκου

ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

16 Λὐγούστου — 14 Σεπτεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὴν Παρθένον.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.31	δύσ.	7.30
5	»	5.34	»	7.26
10	»	5.39	»	7.20
15	»	5.43	»	7.14
20	»	5.47	»	7.8
25	»	5.52	»	7.1
31	»	5.57	»	6.52

Σελήνης φάσεις		
5	*Πανσέληνος*	9.33
13	τελ. τέταρτον	5.49
21	Νέα Σελήνη	7.40 π.
28	πρ. τέταρτον	12.13 μ.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Αὐγούστου: Συκολόγος, Δριμάρης.

Ρητὰ τοῦ Λὐγούστου:

Λὔγουστε, καλέ μου μῆνα,
νά σουν δυὸ φορὲς τὸ χρόνο.
—Μαύρη ράγα—μαύρη κάπα.

Συνήθειαι, προλήψεις.

Τοῦ Σωτῆρος φέρνουν τὰ πρῶτα σταφύλια στὴν ἐκκλησιὰ μέσα σὲ δίσκους, τὰ βάζουν μπροστὰ στὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὰ εὐλογεῖ ὁ παπᾶς. ***(Κύπρος καὶ ἀλλοῦ).***

—Ἡ τελευταία μέρα τοῦ Λὐγούστου λέγεται ***κλειδονοχρονιά,*** γιατὶ τελειώνει ὁ χρόνος, κ' ἡ πρώτη τοῦ Σεπτεμβρίου λέγεται ***ἀρχιχρονιά.*** Τὰ μεσάνυχτα, ποὺ ἀλλάζει ὁ χρόνος, ἀνοίγουν γιὰ μιὰ στιγμὴ τὰ οὐράνια, κι' ὅ τι προφτάσῃ νὰ ζητήσῃ κανένας θὰ τοῦ γίνῃ. ***(Β. Εὔβοια).***

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ

1	Παρασκευή	Συμεών Στυλίτου. Μελετίου τοῦ ὁσίου
2	Σάββατον	Μάμαντος μάρτυρος καὶ Ἰωάννου νηστευτοῦ
3	Κυριακή	Ἀνθίμου ἐπισκ. Νικομηδείας καὶ Θεοκτίστου
4	Δευτέρα	Βαβύλα Ἀντιοχείας καὶ Μωϋσέως προφήτου
5	Τρίτη	Ζαχαρίου τοῦ προφήτου
6	Τετάρτη	Ἡ ἀνάμνησ. τοῦ θαύμ. τοῦ ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ
7	Πέμπτη	Σώζοντος μάρτυρος
8	Παρασκευή	† *Τὸ Γενέθλιον τῆς Θεοτόκου*
9	Σάββατον	*Ἰωακεὶμ καὶ Ἄννης θεοπατέρων*
10	Κυριακή	Μηνοδώρας, Μητροδώρας, Νυμφοδώρας μαρτύρων
11	Δευτέρα	Θεοδώρας τῆς ὁσίας, Εὐσταθίας μάρτυρος
12	Τρίτη	Αὐτονόμου ἱερομάρτυρος
13	Τετάρτη	Τὰ ἐγκ. τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως, Κορνηλίου ἑκατ.
14	Πέμπτη	† *Ἡ παγκόσμιος Ὕψωσις τοῦ Τιμίου Σταυροῦ* (νηστ.)
15	Παρασκευή	Νικήτα μάρτυρος, Φιλοθέου ὁσίου
16	Σάββατον	Εὐφημίας μεγαλομάρτυρος
17	Κυριακή	Σοφίας καὶ τῶν θυγ. αὐτῆς Πίστεως, Ἐλπίδος, Ἀγάπης
18	Δευτέρα	Εὐμενίου ἐπισκόπου Γορτύνης
19	Τρίτη	Τροφίμου, Σαββατίου, Δορυμέδοντος μαρτύρων
20	Τετάρτη	Εὐσταθίου μεγαλομάρτυρος
21	Πέμπτη	Κοδράτου ἀποστόλου, Ἰωνᾶ προφήτου
22	Παρασκευή	Φωκᾶ ἱερομάρτυρος ἐπισκόπου Σινώπης
23	Σάββατον	Ἡ σύλληψ. τοῦ τιμίου Προδρ. καὶ Βαπτ. Ἰωάννου
24	Κυριακή	Θέκλης τῆς πρωτομάρτυρος
25	Δευτέρα	Εὐφροσύνης τῆς ὁσίας
26	Τρίτη	Ἡ μετάστασις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου
27	Τετάρτη	Καλλιστράτου μάρτυρος
28	Πέμπτη	Χαριτωνος ὁμολογητοῦ, Βαρούχ προφήτου
29	Παρασκευή	Κυριακοῦ τοῦ ἀναχωρητοῦ
30	Σάββατον	*Γρηγορίου ἱερομάρτυρος τοῦ φωτιστικοῦ*

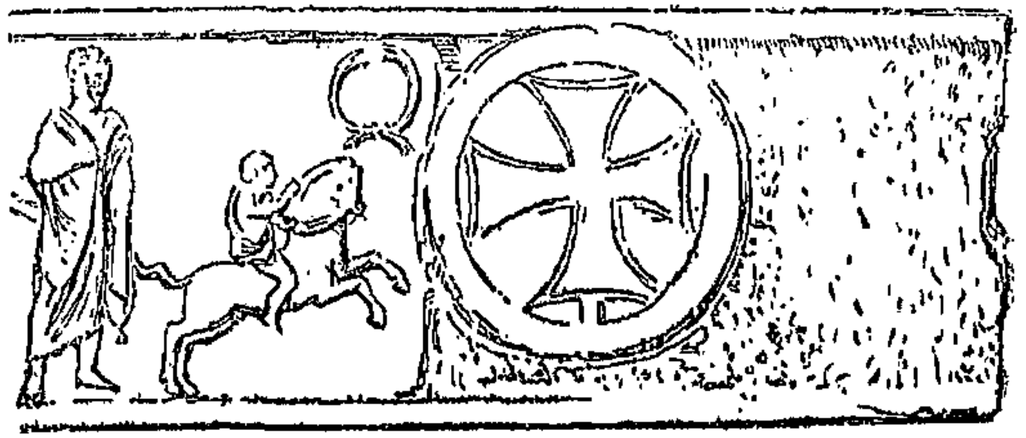

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ

Αττικὸς μὴν

15 Σεπτεμβρίου — 13 Ὀκτωβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Ζυγόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	5.58	δύσ.	6.51
5	»	6.1	»	6.45
10	»	6.6	»	6.37
15	»	6.9	»	6.29
20	»	6.14	»	6.22
25	»	6.18	»	6.14
30	»	6.23	»	6.6

Σελήνης φάσεις		
4	*Πανσέληνος*	7.4 π.
11	τελ. τέταρτον	11.30 μ.
19	Νέα Σελήνη	8.21 μ.
26	πρ. τέταρτον	0,21 π.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Σεπτεμβρίου: Τρυγητής, Σταυριάτης.

Ρητὸν τοῦ Σεπτεμβρίου:

Ἀνίσως βρέξῃ ὁ Τρυγητής,
χαρὰ στὸν τυροκόμο.

ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ

1	Κυριακὴ	Ἀνανίου τοῦ ἀποστόλου καὶ Ρωμανοῦ μελῳδοῦ
2	Δευτέρα	Κυπριανοῦ ἱερομάρτυρος, Ἰουστίνης μάρτυρος
3	Τρίτη	Διονυσίου ἱερομάρτυρος Ἀρεοπαγίτου
4	Τετάρτη	Ἱεροθέου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν
5	Πέμπτη	Χαριτίνης μάρτυρος
6	Παρασκευὴ	Θωμᾶ τοῦ ἀποστόλου
7	Σάββατον	Σεργίου καὶ Βάκχου μαρτύρων
8	Κυριακὴ	Πελαγίας τῆς ὁσίας
9	Δευτέρα	Ἰακώβου Ἀλφαίου τοῦ ἀποστόλου
10	Τρίτη	Θεοφάνους τοῦ γραπτοῦ, Φιλίππου ἀποστόλου
11	Τετάρτη	Πρόβου, Ταράχου καὶ Ἀνδρονίκου μαρτύρων
12	Πέμπτη	Εὐλαμπίου καὶ Εὐλαμπίας μαρτύρων
13	Παρασκευὴ	Κάρπου, Παπύλου, Ἀγαθοδώρου, Ἀγαθονίκης
14	Σάββατον	*Τῶν ἁγίων 350 Πατέρων.* Ναζαρίου, Γερβασ. Κελσίου
15	Κυριακὴ	Λουκιανοῦ ἱερομάρτυρος
16	Δευτέρα	Λογγίνου μάρτυρος τοῦ ἑκατοντάρχου
17	Τρίτη	Ὡσηὲ τοῦ προφήτου
18	Τετάρτη	Λουκᾶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
19	Πέμπτη	Ἰωὴλ προφήτου καὶ Οὐάρου μάρτυρος
20	Παρασκευὴ	Γερασίμου τοῦ νέου, Ἀρτεμίου καὶ Ματρώνης
21	Σάββατον	Ἱλαρίωνος τοῦ Μεγάλου
22	Κυριακὴ	Ἀβερκίου τοῦ θαυματουργοῦ
23	Δευτέρα	Ἰακώβου ἀποστόλου τοῦ ἀδελφοθέου
24	Τρίτη	Ἀρέθα μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
25	Τετάρτη	Μαρκιανοῦ καὶ Μαρτυρίου μαρτύρων
26	Πέμπτη	† *Δημητρίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Μυροβλήτου*
27	Παρασκευὴ	Νέστορος μάρτυρος.
28	Σάββατον	Τερεντίου, Νεονίλης καὶ τῶν σὺν αὐτοῖς
29	Κυριακὴ	Ἀναστασίας ὁσιομάρτυρος καὶ Ἀβραμίου
30	Δευτέρα	Ζηνοβίου καὶ Ζηνοβίας μαρτύρων
31	Τρίτη	Στάχυος, Ἀπελοῦ, Ἀμπλίου, Οὐρβανοῦ, Ναρκισ. Ἀριστ.

ΠΥΑΝΟΨΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

14 Ὀκτωβρίου — 12 Νοεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Σκορπιόν.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	6.24	δύσ.	6.5
5	»	6.27	»	5.58
10	»	6.32	»	5.51
15	»	6.37	»	5.44
20	»	6.42	»	5.37
25	»	6.47	»	5.31
31	»	6.53	»	5.24

Σελήνης φάσεις		
3	*Πανσέληνος*	7.8 π.
14	τελ. τέταρτον	6.46 μ.
19	Νέα Σελήνη	6.24 μ.
26	πρ. τέταρτον	0.21 π.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ονόματα τοῦ Ὀκτωβρίου :

Ἀϊδημήτρης, Σπαρτός, Μπουμάρης.

Ρητὰ τοῦ Ὀκτωβρίου :

—Ὀχτώβρη καὶ δὲν ἔσπειρες,
ὀχτὼ σωροὺς δὲν ἔκανες.
—Τοῦ Ἅγιου Λουκᾶ
σπεῖρε τὰ κουκιά.
— Ἀϊ Δημητράκη
μικρὸ καλοκαιράκι.

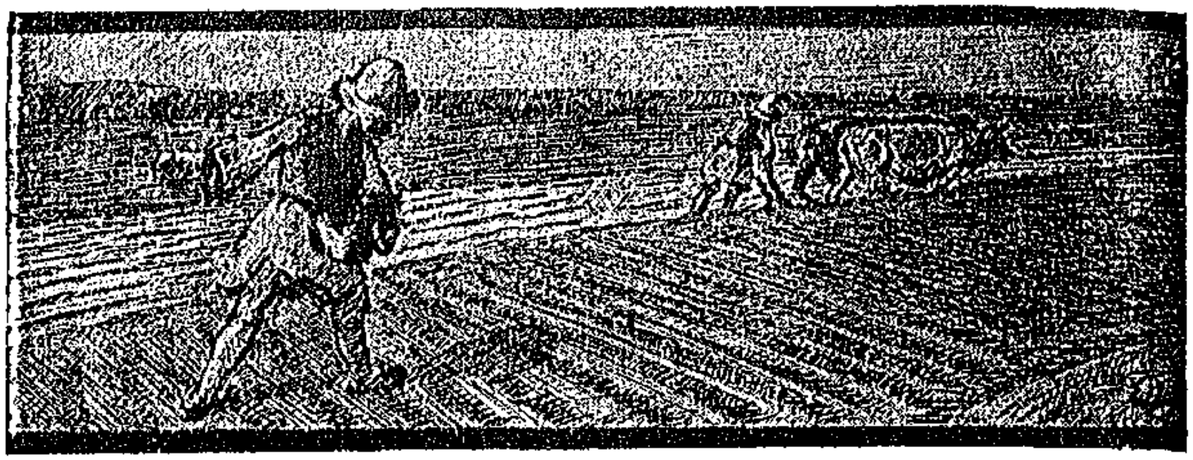

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ

1	Τετάρτη	Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ τῶν Ἀναργύρων
2	Πέμπτη	Ἀκινδύνου μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
3	Παρασκευὴ	Ἀκεψιμᾶ, Ἰωσὴφ καὶ Ἀειθαλᾶ τῶν μαρτύρων
4	Σάββατον	Ἰωαννικίου τοῦ μεγάλου, Νικάνδρου ἱερομάρτυρος
5	Κυριακὴ	Γαλακτίωνος καὶ Ἐπιστήμης μαρτύρων
6	Δευτέρα	Παύλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως θαυματουργοῦ
7	Τρίτη	Τῶν ἐν Μελιτινῇ 33 μαρτύρων, Λαζάρου ὁσίου
8	Τετάρτη	† *Σύναξις ἀρχιστρατ. Μιχαὴλ καὶ λοιπῶν ἀσωμάτων*
9	Πέμπτη	Ματρώνης ὁσίας, Πορφυρίου μάρτυρος
10	Παρασκευὴ	Ἐράστου, Ὀλυμπᾶ καὶ τῶν λοιπ. Ο' ἀπ. Ὀρέστου μ.
11	Σάββατον	Μηνᾶ, Βίκτωρος, Βικεντίου μαρτ. Θεοδώρου Στουδ.
12	Κυριακὴ	Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος
13	Δευτέρα	† *Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου*
14	Τρίτη	*Φιλίππου τοῦ Ἀποστόλου.* Κωνσταντίνου Ὑδραίου
15	Τετάρτη	Ἄρχεται νηστ. Χριστ. Γουρία, Σαμωνᾶ, Ἀβίβου μ.
16	Πέμπτη	Ματθαίου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ
17	Παρασκευὴ	Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας
18	Σάββατον	Πλάτωνος καὶ Ρωμανοῦ μαρτύρων
19	Κυριακὴ	Ἀββιοῦ τοῦ προφήτου, Βαρλαὰμ μάρτυρος
20	Δευτέρα	Πρόκλου ἀρχιεπισκόπου Κ/πόλεως
21	Τρίτη	† *Τὰ Εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*
22	Τετάρτη	Φιλήμονος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, Καικιλίας μάρτυρος
23	Πέμπτη	Γρηγορίου ἐπισκόπου Ἀκραγαντίνων
24	Παρασκευὴ	Κλήμεντος πάπα Ρώμης. Πέτρου Ἀλεξανδρείας
25	Σάββατον	† *Αἰκατερίνης μεγαλομάρτυρος,* Μερκουρίου μάρτυρος
26	Κυριακὴ	Στυλιανοῦ Παφλαγόνος, Ἀλυπίου, Νίκωνος
27	Δευτέρα	Ἰακώβου μεγαλομάρτυρος τοῦ Πέρσου
28	Τρίτη	Στεφάνου ἱερομάρτυρος, Εἰρηνάρχου μάρτυρος
29	Τετάρτη	Παραμόνου καὶ Φιλομένου μαρτύρων
30	Πέμπτη	† *Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου Ἀποστόλου*

ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

13 Νοεμβρίου — 11 Δεκεμβρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Τοξότην.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις					*Σελήνης φάσεις*		
1	ἀν.	6.54	δύσ.	5.23	2	*Πανσέληνος*	9.59 π.
5	»	6.58	»	5.19	10	τελ. τέταρτον	2.18 μ.
10	»	7.4	»	5.15	17	Νέα Σελήνη	6.24 μ.
15	»	7.9	»	5.11	24	πρ. τέταρτον	10.9 μ.
20	»	7.14	»	5.8			
25	»	7.20	»	5.5			
30	»	7.24	»	5.4			

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ονόματα τοῦ Νοεμβρίου:

Σποριάς, Ἁγιαντριάς, Ταξιάρχης, Ἀϊφιλιππιάτης, Παχνιστής.

Ρητὰ τοῦ Νοεμβρίου:

Τὸ Νοέβρη καὶ Δεκέβρη φύτευε καταβολάδες.
—Ὁ φτωχὸς ὁ Φίλιππας
στὸ χωράφι ἀπόκρευε.

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1	Παρασκευή	Ναούμ τοῦ προφήτου
2	Σάββατον	Ἀββακούμ τοῦ προφήτου
3	Κυριακή	Σοφονίου τοῦ προφήτου
4	Δευτέρα	† *Βαρβάρας μεγαλομάρτ.*, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ
5	Τρίτη	† *Σάββα τοῦ Ἡγιασμένου*
6	Τετάρτη	† *Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυμ.*
7	Πέμπτη	Ἀμβροσίου ἐπισκόπου Μεδιολάνων
8	Παρασκευή	Παταπίου τοῦ ὁσίου
9	Σάββατον	† *Ἡ Σύλληψις τῆς ἁγίας Ἄννης*
10	Κυριακή	Μηνᾶ, Ἑρμογένους, Εὐγράφου μαρτύρων
11	Δευτέρα	Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου
12	Τρίτη	† *Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ*
13	Τετάρτη	Εὐστρατίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ μαρτύρων
14	Πέμπτη	Θύρσου, Καλλινίκου καὶ Φιλήμονος μαρτύρων
15	Παρασκευή	Ἐλευθερίου ἱερομάρτυρος
16	Σάββατον	Ἀγγαίου προφήτου καὶ Θεοφανοῦς βασιλίσσης
17	Κυριακή	Δανιὴλ πρ. Ἀνανίου, Ἀζαρίου, Μισαήλ, Διονυσίου Ἀἰγ.
18	Δευτέρα	Σεβαστιανοῦ μάρτυρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ
19	Τρίτη	Βονιφατίου μάρτυρος
20	Τετάρτη	Ἰγνατίου μάρτυρος
21	Πέμπτη	Ἰουλιανῆς μάρτυρος
22	Παρασκευή	Ἀναστασίας τῆς φαρμακολυτρίας
23	Σάββατον	Τῶν Ἁγίων δέκα μαρτύρων
24	Κυριακή	Παραμονὴ Χριστουγέννων. Εὐγενίας ὁσιομάρτυρος
25	Δευτέρα	† Η ΚΑΤΑ ΣΑΡΚΑ ΓΕΝΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ
26	Τρίτη	† *Ἡ Σύναξις τῆς Θεοτόκου*
27	Τετάρτη	Στεφάνου πρωτομάρτ., Θεοδώρου τοῦ γραπτοῦ
28	Πέμπτη	Τῶν ἐν Νικομηδείᾳ δισμυρίων μαρτύρων
29	Παρασκευή	Τῶν ἐν Βηθλεὲμ 14 χιλ. νηπίων
30	Σάββατον	Ἀνυσίας τῆς ὁσιομάρτυρος
31	Κυριακή	Μελάνης τῆς ὁσίας

ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ

Ἀττικὸς μὴν

12 Δεκεμβρίου — 10 Ἰανουαρίου

Ὁ Ἥλιος εἰς τὸν Αἰγόκερων.

Ἡλίου ἀνατολὴ καὶ δύσις				
1	ἀν.	7.25	δύσ.	5.4
5	»	7.29	»	5.3
10	»	7.33	»	5.4
15	»	7.37	»	5.5
20	»	7.41	»	5.7
25	»	7.42	»	5.9
31	»	7.44	»	5.14

Σελήνης φάσεις		
2	*Πανσέληνος*	3.31 π.
10	τελ. τέταρτον	8.24 π.
17	Νέα Σελήνη	4.55 π.
23	πρ. τέταρτον	10.9 μ.
31	*Πανσέληνος*	10.5 μ.

Ὥρα Ἀνατολικῆς Εὐρώπης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΜΗΝΟΣ

Ὀνόματα τοῦ Δεκεμβρίου:

Χριστουγεννάς, Χριστουγεννάρης, Χριστιανάρης, Αἰνικόλας, Χαμένος.

Ρητὰ τοῦ Δεκεμβρίου:

—Γύρω γύρω τοῦ Χριστοῦ ἡ κορφὴ τοῦ χειμωνιοῦ.
—Ἂν πρωϊμίσῃ ἡ μυγδαλιὰ κι' ἀνθίσῃ τὸ Δεκέμβρη,
βαρὺς Χειμῶνας κι' ὄψιμος θὰ πάρθῃ νὰ μᾶς σβρῇ.
—Χειμωνιάτικη γέννα, καλοκαιρινὴ χαρά.
—Βαρβάρα βαρβαρώνει,
Σάββας σαβανώνει,
Αἰνικόλας παραχώνει.

ΣΑΝ ΑΦΡΟΔΙΤΗ...

Σὰν Ἀφροδίτη μαρμάρενια
κοίτεται νεκρὴ
στὴ χλόη τὴ βελουδένια.

Τὸ μέτωπο βαρὺ
στηρίζοντας στὸ χέρι
τὸ ἁλιμμένο ταίρι
μὲ μάτια ἀσάλευτα τηνέ κυττάζει.

Δάκρυ δὲν στάζει,
δὲν ξεσπᾷ σὲ μοιρολόϊ.
Σιγὴ βαθειὰ τριγύρου.
Μόλις σαλεύ' ἡ χλόη
στὰ χάδια τοῦ ζεφύρου.

Θωπεύει τρυφερὰ τὸ μέτωπό της
καὶ ψιθυρίζει: « Τόση ὡραιότης,
ἐντέλεια τόση,
ποὺ τῆς εἶχε ἡ φύσις δώσει,
σὲ μιὰ στιγμὴ χωρὶς πνοή, χωρὶς ψυχή! —

Τ' εἶν' ἡ ψυχή;

Τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὕλης πώχει ἑνωθῇ,
κ' ἔχει τελειωθῇ
στὸν ἄνθρωπο; Κι' ὅταν αὐτὸς παύσῃ νὰ ζῇ,
πεθαίνει κ' ἡ ψυχὴ μαζί;

Εἶν' ἡ ψυχὴ στ' ἀνθρώπινα τὰ σώματα,
ὅτ' εἶνε στὸν ἀνθόκοσμο τ' ἀρώματα;
ποὺ ὅταν τ' ἄνθος μαράμμένο κλίνῃ,
μαζὶ μ' αὐτὸ καὶ τ' ἄρωμά του σβύνει;

Τ' εἶν' ἡ ψυχή;

Μυστηριῶδες πνεῦμα, ποὺ στὴ γῆ πετᾷ,
γιὰ νὰ κατασκηνώσ' εἰς σώματα θνητά,
κι' ὅταν νεκρώνεται τὸ σῶμα,
ἀναπετᾷ ξανὰ στὸ οὐράνιο δῶμα;

Κ' ἦλθε γιατί; φεύγει γιατί;

Καὶ ποιὰν λοιπὸν προσφέρει εὐεργεσία
μὲ τὴν ἐδῶ λιγόχρονή της παρουσία,
ἡ ἀθάνατη στὴ φύσι τὴ θνητή; —

Ἔφυγες πλᾶσμα τέλειο!

Γύρω στὰ χείλη σου, θαρρῶ, πετᾷ
τὸ ἐρατεινό σου χαμογέλιο.
Τὰ βλέφαρά σου τὰ κλειστὰ
παίζουν, νομίζω, ἀκόμη. —

Κι' ἂν ψυχὴν εἶχες, ποιοί' ν' οἱ δρόμοι,
ποὺ πῆρεν ἡ ψυχή σου
στ' ἄγνωστα βάθη τῆς οὐρανικῆς ἀβύσσου;
Τάχα, θεν' ἀνταμώσωμε μιὰ μέρα
σ' ἄλλη σφαῖρα; —

Σὲ κύματα φωτὸς ὁλόγυρά μου
γαλήνια ἡ φύσις κολυμπᾷ
κι' ἀνάλγητη σιωπᾷ
στ' ἀγωνιώδη ἐρωτήματά μου.» —

Ἔξαφν' ἀπάνω του ἴσκιος περνᾷ
ἀπὸ ἕνα σύννεφο. Μὲ μάτια σκοτεινὰ
τὸ κύτταζ' ὡς ποὺ ἐχάθη
στ' οὐρανοῦ τὰ βάθη.

Ἀπὸ τὰ τριαντάφυλλα τοῦ κήπου
κάποιο ἐκεῖ που
ἀρχίζει νὰ φυλλορροῇ
καὶ στοῦ ζεφύρου τὴν πνοὴ
τὰ φύλλα διασκορπίζονται
κ' ἐξαφανίζονται.

Συλλογισμένος τὰ κυττάζει
κι' ἀναστενάζει.

Σὲ δέντρου φύλλωμα δασὺ
ἀκτῖνα μιὰ παίζει χρυσή.
Θαρρεῖς, πὼς τρέχει μέσ' στὰ φύλλα
μιὰ φωτερὴ ἀνατριχίλα.
Ἡ παιχνιδιάρ' ἀκτῖνα λίγο, λίγο σβύνει.
Ποῦ πῆγε; τί ἔχει γίνει;

Ἐνῷ τηνὲ κυττάζει, τὸ κεφάλι σεῖ,
Κ' εἶπε γερμένος στὴ νεκρὴ κοντά:

«Στὰ ἐρωτήματά μου ἡ φύσις ἅπαντᾶ.
Σὰν νέφος, ρόδο, ἀκτῖνα, ἄχ! ἔσβυσες καὶ σύ!»

Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ

Σίφνος, Φεβρουάριος 1931.

ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Ἀνοικτὲς Πληγές...

Μητέρα, γιατί δὲν μ' ἄφηνε ὁ πατέρας νὰ πηγαίνω ποδήλατο; Τὸ ἐπιθυμοῦσα τόσο πολύ, ὅταν ἤμουν μικρός».

Σήκωσε τὰ μάτια ἀπὸ τὸ πλέξιμο της, ὕψωσε τὰ γυαλιά της στὸ μέτωπο καὶ κύτταξε μ' ἀπορία τὸ παιδί της. Γιατί ἐρωτοῦσε τόσο μακρινὰ πράγματα;

—Εἶχες πάθει πλευρίτη, παιδί μου, καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ κουράζεσαι, εἶπεν ἤρεμα, ἐνῷ περνοῦσαν ἀπὸ ἐμπρός της τὰ περασμένα ἐκεῖνα χρόνια....

—Καὶ ὅμως μητέρα νοιώθω ἀκόμα μέσα μου μιὰ λύπη, ὅταν τὸ σκεφθῶ. Μοῦ φαίνεται πὼς θὰ ἤμουν ἀλλοιώτικος, ἂν μ' ἄφηνε ὁ πατέρας νὰ παίζω κ' ἐγὼ καὶ νὰ πηγαίνω ποδήλατο ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα παιδιά! θὰ εἶχα περισσότερη ζωτικότητα καὶ ἀντοχή!.....

* * *

«Δὲ μοιάζει μὲ τὴν ἀδελφή της» ἔλεγαν συχνὰ οἱ ἐπισκέπται βλέποντάς την.

Ἡ μικρὴ ἐζάρωνε. Ἔβλεπε ὅτι ἡ ἀδελφή της ἦταν εὔμορφη καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἐχαΐδευαν ὅλοι. Γιὰ νὰ μὴ μοιάζῃ θὰ πῇ πὼς αὐτὴ ἦταν ἄσχημη. Ἐστενοχωρεῖτο λοιπὸν πολὺ κάθε φορὰ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ παρουσιασθῇ σὲ ξένους. Ἤξερε τί τῆς ἔμελλε ν' ἀκούσῃ!

Χρόνια πέρασαν. Ἡ παιδοῦλα ἔγινε κοπέλλα. Μεγάλωσε.

Εἶχε πιὰ ξεχάσει τὴ συνηθισμένη αὐτὴ φράση. Ἡ ἐντύπωση ὅμως εἶχε μείνει. Μιὰ δειλία ἀκατανίκητη καταστάλαξε στὰ βάθη τῆς ψυχῆς της. Ἕνα συναίσθημα κατωτερότητος ποὺ τὴν ἐδυσκόλευε γιὰ πάντα στὶς σχέσεις της μὲ τοὺς ἄλλους τοὺς ἀνθρώπους . . .

* * *

Ἦσαν ἕτοιμες γιὰ περίπατο. Ὅλες οἱ μαθήτριες στὴ γραμμή. Τρεῖς, τρεῖς περίμεναν νὰ ἔλθῃ ἡ διευθύντρια νὰ τὲς ἐπιθεωρήσῃ γιὰ νὰ ξεκινήσουν. Μιὰ θέσι μονάχα ἔμενε ἄδεια. Κάποια δὲν εἶχεν ἀκόμα ἔλθη ἐνῷ ὁ κώδωνας γιὰ τὴν συνάθροιση εἶχε κτυπήσῃ τώρα καὶ πέντε λεπτά. Τέλος ἔφθασε τρεχάτη, λαχανιασμένη. «Δὲν βρίσκω τὸ παλτό μου» εἶπε σιγανὰ καὶ βιαστικὰ στὶς πλαϊνές της, ἐνῷ προσπαθοῦσε νὰ κρυφθῇ γιὰ νὰ μὴ τὴν ἰδῇ ἡ διευθύντρια ποὺ ἤρχετο ἐκείνη τὴ στιγμή. Μὰ τὸ μάτι τῆς Κυρίας δὲν γελιῶταν, τὰ ἔβλεπε ὅλα.

—«Γιατί χωρὶς παλτό;»

—«Δὲν τὸ βρίσκω Κυρία.»

—«Ὥστε εἶσαι φύσει ἀκατάστατος. Γιὰ νὰ τιμωρηθῇς δὲ θὰ πᾷς σήμερα περίπατο.»

Ἡ διαταγὴ δόθηκε. Ὁ θυρωρὸς ἄνοιξε τὴν μεγάλη δίφυλλη καρυδένια πόρτα ποὺ ἔμοιαζε σὰν βαρειὰ πύλη παλαιοῦ πύργου καὶ ἡ γραμμὴ ἐξεκίνησε. Ἡ τιμωρημένη ἔμεινε μόνη στὸ διάδρομο, τὸν μεγάλο καὶ παγερό, ξεχνῶντας νὰ βγάλῃ τὸ καπέλλο της. Κάθισε σ' ἕνα πάγκο μὲ τὸ σῶμα ριγμένο ἐμπρὸς καὶ κατεβασμένο τὸ κεφάλι κ' ἔμεινε ἔτσι ἀπογοητεμένη κι' ἀκίνητη κι' αὐτὴ δὲν ἤξερε γιὰ πόσο καιρό . . . Γιὰ τὸν περίπατο δὲν τὴν ἔνοιαζε καθόλου. Ἦταν τόσο μονότονος! Ἡ σχολικὴ ἐθιμοτυπία τοῦ εἶχεν ἀφαιρέσει κάθε εὐχαρίστηση. Ἔπρεπε νὰ περπατοῦν τρεῖς, τρεῖς, ἀργά, ἀργά, χωρὶς νὰ μιλοῦν κυττάζοντας μονάχα ἐμπρός τους σὰν ἀποβλακωμένες. Πήγαιναν πάντα στὸ ἴδιο μέρος, κι' αὐτὸ ηὔξανε ἀκόμα τὴ μονοτονία. . . Καὶ ὅμως ἦταν καταλυπημένη. Μέσα στὸ μυαλό της, τριγύριζε πάντα ἡ ἴδια φράση «φύσει ἀκατάστατος». Αὐτὸ τὸ «φύσει» τῆς ἐφαίνετο πολὺ βαρύ! Ἦταν ἄδικο. Φαίνεται πὼς εἶναι «φυσικό μου» ἔλεγε καὶ ξανάλεγε μέσα της, εἶναι «φυσικό μου» νὰ εἶμαι ἀκατάστατη καὶ δὲν μποροῦσε νὰ παρηγορηθῇ. . . .

* * *

Μεγάλωσε καθισμένη πάντα ἥσυχα στὸ πλαϊ τῆς μητέρας της. Τὰ περισσότερά της χρόνια, τὰ παιδικά, τὰ πέρασε μαυροντυμένη, γιατὶ εἶχαν μεγάλο συγγενολόϊ καὶ κάθε χρόνο πέθαινε καὶ ἀπὸ ἕνας. Ἡ μητέρα της, ποὺ κρατοῦσε στὰ παλαιά, πενθοῦσε γιὰ ὅλους τοὺς συγγενεῖς καὶ γιὰ τοὺς πιὸ μακρινοὺς ἀκόμα, κ' ἐθλίβετο γιὰ τὸ θάνατό τους. Καθισμένη πάντα ἥσυχα στὸ πλάϊ τῆς μητέρας της ἐπενθοῦσε καὶ ἡ μικρὴ κόρη. . . .

Ὁ συνηθισμένος περίπατός της ἦταν στὸ νεκροταφεῖο. Εἶχαν τόσους τάφους νὰ ἐπισκεφθοῦν, τόσα προσφιλῆ πρόσωπα νὰ κλάψουν! Ἡ μικρὴ πήγαινε πάντα κι' αὐτὴ στὸ πλάϊ τῆς ἀγαπημένης της μητέρας.

Πλούσιοι ἄνθρωποι ἀπὸ μιὰ παλιὰ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια δὲν σκέφθηκαν ποτὲ νὰ στείλουν τὸ κορίτσι τους στὸ σχολεῖο. Εἶχαν χρήματα καὶ οἱ δάσκαλοι ἤρχοντο καὶ ἔκαμναν ἰδιαίτερο μάθημα, σ' αὐτὴ μονάχα.

Νὰ κατεβῇ ἡ μικρὴ νὰ παίξῃ στὸ δρόμο μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα παιδιά; οὔτε λόγος. Ἡ οἰκογένεια ἦταν εὐγενικιὰ καὶ τὰ καθὼς πρέπει παιδιὰ δὲν τρέχουν στοὺς δρόμους μὲ τὰ μαγκόπαιδα! Ποὺ καὶ ποὺ μονάχα ἤρχετο σπίτι τους γιὰ νὰ παίξουν κανένα ἄλλο κορίτσι τῆς ἡλικίας της. Διαλεγμένο κι' αὐτό, ἀπὸ καλὴ φαμίλια, καλὰ μαθημένο, ἥσυχο καὶ ἄψυχο σὰν κι' αὐτή.

Ἔτσι μεγάλωσε ἡ μικρούλα. Χωρὶς παιγνίδια, καὶ χαρές. Χωρὶς γέλια καὶ ξεφωνητά. Χωρὶς νὰ κάμνῃ ἀνοησίες σὰν τὰ ἄλλα παιδιά.

Φρόνιμη, ἥσυχη, γνωστική, καλομαθημένη, πρότυπο καλῆς κόρης!

Ἦλθε καιρὸς ποὺ ἡ μητέρα πέθανε καὶ κόρη ἔμεινε

μόνη. Εἶχεν ἕνα ἀδελφόν, ἀρκετὰ μεγαλύτερό της, μὰ καμμιὰ ψυχικὴ ἐπαφὴ δὲν τοὺς ἔνωνε. Τὸν ἀγαποῦσε πολὺ σὰν ἀδελφό της ἂν καὶ δὲν τὸν ἐγνώριζε. Τῆς ἦταν ὁλότελα ξένος. Φεύγοντας τὸ μελαγχολικὸ σπίτι ἐκεῖνος, τὸ ἄχαρο, μεγάλωσε, ζῶντας ὅσο μποροῦσε περισσότερο μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του. Τὴν ἡμέρα στὶς σπουδές του. Τὸ βράδυ στὶς διασκεδάσεις του.

Ἔμεινε λοιπὸν ἡ κόρη μόνη, ὅταν πέθανε ἡ μητέρα της. Ὁλομόναχη στὸν κόσμο. Σένα κόσμο ἄχαρο, γεμᾶτο πίκρες, ὅπως τοὐλάχιστον αὐτὴ τὸν εἶχε γνωρίσει. Μαύρισε ἡ ψυχή της. Κ' ἔχασε τὴν πενυματική της ἰσορροπία.

«Πάσχει, ἀπὸ μελαγχολία, ἀνίατη» ἐγνωμοδότησαν οἱ ἰατροί. «Πρέπει νὰ ζήσῃ σ' ἀπομόνωση γιὰ νὰ μὴ χειροτερεύσῃ τὸ κακό. . . .»

* * *

Ἔβλεπε ὅτι ἡ μητέρα της ἦταν ἐργατικὴ καὶ ἔξυπνη. Πολύτιμη γιὰ τὸ σπίτι. Εἶχε τόσο πολὺ χρησιμεύσει σ' ὅλους! Στοὺς μεγάλους καὶ στοὺς μικρούς. Τὴν ἐκτιμοῦσε πολὺ ἀλλὰ δὲν τὴν ἀγαποῦσε. Προτιμοῦσε τὸν πατέρα της.

«Γιατί, ἄραγε;» ρωτοῦσε συχνὰ τὸν ἑαυτό της.

Σὰν ἀνέτρεχε στὰ παιδικά της χρόνια, ποτὲ δὲν ἔβλεπε τὴ μητέρα της νὰ τὴν χαϊδεύῃ, νὰ ἀστειεύεται μαζ ίτης. Μὲ τὸν πατέρα της ὅμως εἶχε παίξῃ πολλὲς φορές, καὶ συχνὰ θυμῶταν πὼς τὴν ἐχαΐδευε μικρὸ παιδί. Νὰ ἦταν αὐτὸ ἄραγε;

* * *

«Τὸ σπίτι μας ἦταν πάντα μελαγχολικό. Εἴχαμεν ἔλθει στὰς Ἀθήνας ἀπὸ μακρινὸ μέρος. Οἱ συγγενεῖς μας ὅλοι ἔμειναν στὴν Πατρίδα κ' εἴμεθα ἡμεῖς ξένοι ἐδῶ.

Ὁ πατέρας μου δὲν ἦταν εὔκολος ἄνθρωπος. Μεγαλοπαντρεμένος, ἡλικιωμένος πιά, ὅταν ἐμεῖς εἴμεθα μικρὰ παιδιά. Αὐτὸς ἤθελε τὴν ἡσυχία του, ἐμεῖς τρεχάματα καὶ ξεφωνητά. Ξένος στὸν τόπο, μὲ νέα γυναῖκα, ἐδυσπιστοῦσε στὸ κάθε τί. Καινούργιες γνωριμίες καὶ φιλίες δὲν ἤθελε καὶ τὶς παλιές του, τὶς νεανικές, τὶς εἶχε ἀφήσει πίσω, στὴν πατρίδα. Στὸ σπίτι μας δὲν ἔπατοῦσε κανένας ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ γρηὲς μακρινές μας θεῖες ποὺ ἤρχοντο καμμιὰ φορὰ μαυροντυμένες κι' ἀμίλητες. Ζούσαμε λοιπὸν μελαγχολικὰ στὸ σπίτι μας χωρὶς χαρές. Ἡ μητέρα μας, πολὺ νέα, ἄπειρη, κατώτερη στὴν μόρφωση καὶ στὴν καταγωγὴ ἀπὸ τὸν ἄνδρα της, δὲν εἶχε τὴ δύναμη ν' ἀλλάξῃ τὸν κλειστὸ χαρακτῆρα τοῦ πατέρα. Ἴσως καὶ νὰ μὴν σκέφθηκε ποτέ της πόσον ἡ ζωὴ αὐτὴ ἡ ἄχαρη ἔβλαπτε τὴν μικρή μας ψυχὴ ποὺ ἄπλητα ζητοῦσε τὴ χαρά.

Ἄλλωστε ἐμᾶς τὰ παιδιὰ δὲν μᾶς πολυλογάριαζε. Ὁ θαυμασμός της, οἱ σκέψεις της ὅλες, ἦταν γιὰ τὸν πατέρα. Μὲ κάθε τρόπο προσπαθοῦσε νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ, πρᾶγμα ὄχι πολὺ εὔκολο.

Εὐτυχῶς ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ μᾶς ἔκλεισαν ἐσωτερικὰ σ' ἕνα ἰδιωτικὸ σχολεῖο. Ἐκεῖ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα παιδιά, παίξαμε, ρωνάξαμε, χοροπηδήσαμε, ἀτακτήσαμε! Ἔτσι σωθήκαμε ἀπὸ τὸν ψυχικό μας μαρασμό».

Τώρα, εἶπε ἡ Κυρία Χ. τελειώνοντας τὴν διήγηση τῶν παιδικῶν της χρόνων, τώρα ἐγώ, ὡς Μητέρα, προσπαθῶ νὰ γεμίζω χαρὰ τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν μου. Τὸ σπίτι μου εἶναι πάντα ἀνοιχτὸ στοὺς παιδικούς των συντρόφους, σ' ἀγόρια καὶ σὲ κορίτσια. Προσπαθῶ νὰ μεγαλώσουν τὰ παιδιά μου χαρούμενα, γιατὶ ἀκόμα νοιώθω νὰ μὲ βαραίνουν τὰ σκοτεινὰ ἐκεῖνα πρῶτα παιδικά μου χρόνια!

Τὸ ξύπνημα τῆς ψυχῆς.

«—Μαμά, πῶς βρέθηκαν τόσοι πολλοὶ ἄνθρωποι στὸν κόσμο; Καλά, ἐσὺ γέννησες ἐμένα, ἐσένα ἡ γιαγιά μου, ὕστερα; ρώτησε ἡ μικρὴ τῶν πέντε χρόνων κυττάζοντας μακριὰ ὡς νὰ ἦταν βυθισμένη σὲ σκέψη.

—Μία ἡμέρα, εἶπεν ἡ μητέρα, ὁ Θεὸς σκέφθηκε νὰ γεμίσῃ τὴ γῆ μὲ ἀνθρώπους. Ἔπῆρε λοιπὸν χῶμα. Ἔπλασε ἕναν ἄνθρωπο καθὼς ὁ σταμνᾶς φτιάνει τὴ στάμνα του. Ὕστερα τὸν φύσησε μέσα στὸ στόμα καὶ ὁ ἄνθρωπος ζωντάνεψε. Αὐτὸς ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐλέγετο Ἀδάμ.

Ὕστερα ὁ θεὸς ἔπλασε τὴν γυναῖκα, τὴν Εὔα. Ὁ Ἀδάμ καὶ ἡ Εὔα ἦσαν οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι ποὺ κάθισαν στὴ γῆ. Αὐτοὶ ἐγέννησαν πολλὰ παιδιά. Τὰ παιδιά τους ἄλλα παιδιὰ κ' ἔτσι ἐγέμισεν ὁ κόσμος ἀνθρώπους.»

Ἡ διήγηση ἔμεινε ὡς ἐδῶ. Ἡ διάθεση τῆς μικρῆς εἶχε πιὰ ἀλλάξῃ.... Σκυμμένη ἐπεριποιεῖτο τὴν μικρή της κοῦκλα, τὸν μπεμπέκο της.

* * *

Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ εἶχε γεννήσει ἡ θεία της ἕνα παχουλὸ ἀγοράκι. Ἡ μικρὴ τὸ εἶδε ὕστερα ἀπὸ λίγες ἡμέρες ποὺ πῆγε νὰ χαιρετήσῃ τὴ θεία της.

«—Τώρα ἐγὼ πῶς ἦλθα; τὴν ἄκουσε ἡ μητέρα της νὰ μονολογῇ μιὰ ἡμέρα. Ἤμουνα πάντα; Ἄ! καταλαβαίνω. Ἡ θεία ἡ Κική, ἔκανε τὸ Ἀλεκάκι. Ἡ μαμὰ ἔκανε ἐμένα.»

Καὶ ἔξακολούθησε τὰ παιγνίδια της εὐχαριστημένη, βεβαία ὅτι ἔλυσε τὸ πρόβλημα αὐτὸ ποὺ τὴν ἀπασχολοῦσε...

* * *

Σαστισμένη ἔστεκε ἡ παιδοῦλα ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ μαγειρειοῦ πρὸς τὸ μέρος τῆς αὐλῆς. Φοβισμένη κύτταζε τὴν ἀγαπημένη της γατοῦλα ποὺ ἔκειτο κατάχαμα, ἀκίνητη.

«—Τί τρέχει;

—Νά, μαμά, ἡ γάτα εἶναι ἄρρωστη. Δὲν κουνιέται τόση ὥρα τώρα. Τῆς φωνάζω, τίποτε. Δὲν σηκώνεται.»

Στὸ μεταξὺ μαζεύθηκαν στὴν αὐλὴ καὶ οἱ ἄλλοι τοῦ σπιτιοῦ. Ὁ καθένας ἔλεγε τὴ γνώμη του. Τὸ σῶμα τῆς γάτας τινάχθηκε μ' ἕνα τελευταῖον σπασμὸ καὶ ὕστερα ἔμεινε ἀκίνητη γιὰ πάντα.

Τὴν ἔβαλαν σένα σακκὶ καὶ τὴν ἔρριξαν σ' ἕνα λάκκο κι' ἀπὸ πάνω της κάμποσο χῶμα.

«—Κρῖμα τὴν ψιψίνα, εἶπαν οἱ μεγάλοι. Κάποιος τὴν ἐδηλητηρίασε. Καὶ γύρισαν στὶς ἀσχολίες τους ξεχνῶντας ὁλότελα τὴν γατίτσα. Καὶ τὸ τραγικό της τέλος...»

Καιρὸς πέρασε....

Μιὰ βροχερὴ ἡμέρα χειμωνιάτικη, ἐνῷ ἡ μικρὴ ἔπαιζε κοντὰ στὴ θερμάστρα, ἔξαφνα σταμάτησε.

«—Μαμά, θὰ πεθάνω; πῶς πεθαίνουν; θὰ μὲ ρίξουν κ' ἐμένα στὸ λάκκο κι' ἀπὸ πάνω μου κάμποσο χῶμα;

—Ποιὸς σοῦ μίλησε γι' αὐτά, εἶπε ἡ μητέρα ταραγμένη.»

Ἐπιθυμοῦσε νὰ μὴ γνωριστῇ τὸ παιδί της τόσο γρήγορα μὲ τὸν θάνατο καὶ τὶς συνέπειές του. Ἤθελε νὰ μεγαλώσῃ ξέγνοιαστο, χαρούμενο.

«—Νά, ὅπως πέθανε τὸ γατί μας.»

Ἔτσι τὸ παιδὶ αὐτὸ ποὺ δὲν εἶχε κλείσει ἀκόμα τὰ πέντε του χρόνια ἀντίκρυσε τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς. Τὴ γέννησι καὶ τὸν θάνατο.

Περιστατικὰ τυχαῖα τῆς ζωῆς, ἀσήμαντα κατὰ τὸ φαινόμενον, ἔκαμαν νὰ σκεφθῇ ἡ παιδικὴ αὐτὴ ψυχή.

Οἱ δυὸ κόσμοι.

Παράπλευρα ζοῦν δυὸ κόσμοι: οἱ μεγάλοι καὶ οἱ μικροί. Οἱ γονεῖς, τὰ παιδιά, ὁ παπποῦς, ἡ γιαγιά, οἱ θεῖοι... Τί φυσικώτερο!... Ἔτσι τοὐλάχιστον φαίνεται κ' ἔτσι θὰ ἦταν στὴν ἀρχὴ σ' ἁπλούστερους πολιτισμούς! Τότε ποὺ οἱ ἀσχολίες οἱ καθημερινὲς τῶν μεγάλων δὲν ἦσαν πολύπλοκες. Σ' ὅλες μποροῦσε τὸ παιδὶ νὰ λάβῃ μέρος καὶ νὰ βοηθήσῃ. Τὸν πατέρα του, τὴ μητέρα του καὶ τὰ μεγαλύτερά του ἀδέλφια.

Ἡ ἀτομικότης τῶν ἐνηλίκων δὲν εἶχεν ἀκόμα τόσον καλλιεργηθῇ καὶ τόσον ξεχωρίσῃ! Ἡ μητέρα παίρνοντας μέρος στὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν της ἦταν εὐτυχισμένη γιατὶ ζοῦσε συγχρόνως καὶ τὴ δική της ζωή. Οἱ λογισμοί της, ἀφελεῖς ἦσαν κοντὰ μὲ τὴ σκέψι τῶν μικρῶν κι' ἔνοιωθε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο εὐκολώτερα. Σήμερα ὅμως....

* * *

Τὰ μικρὰ ξυπνοῦν καὶ κοιμοῦνται ὅπως τὰ πουλιά. Μόλις ἀνατείλῃ ὁ ἥλιος ἀνοίγουν τὰ ματάκιά τους καὶ μὲ τὰ ξεφωνητά τους καλοῦν ὅλους νὰ τὰ μιμηθοῦν. Θέλουν νὰ

σηκωθοῦν, θέλουν φαΐ καὶ κίνηση. Τὸ κρεβάτι δὲν τὰ χωρεῖ πιά. Οἱ μεγάλοι ὅμως δὲν ἔχουν χορτάσει ἀκόμα τὸν ὕπνο. Ἔφαγαν ἀργὰ γιατὶ ὁ πατέρας εἶχε δουλειὰ κι' ἄργησε νὰ ἐπιστρέψῃ στὸ σπίτι ἢ γιατὶ διασκέδασαν. Ἐκοιμήθηκαν ἀργά. Τὸ πρωϊνὸ τὸ ξύπνημα μὲ τὰ πουλιὰ εἶναι γι' αὐτοὺς κόπος μεγάλος. Καὶ ἡ δυσαρμονία ἀρχίζει. . . .

* * *

Τὰ παιδιὰ χρειάζονται κίνηση φωνὲς καὶ τρεχάματα. Οἱ μεγάλοι ἡσυχία, γι' αὐτοὺς εἶναι ὁ καιρὸς τῆς μελέτης καὶ τῆς αὐτοσυγκεντρώσεως. Γιὰ κεῖνα ὁ καιρὸς ποὺ θ' ἀνα πτυχθοῦν. Ὁ κόσμος εἶναι καινούργιος γιὰ τὸ παιδὶ καὶ ὅλα τὰ πράγματα κατάλληλα γιὰ πειραματισμόν: Οἱ καρέκλες, τὰ τραπέζια, τὰ βάζα, τὰ φορέματα. . . . «Αὐτὰ τὰ παιδιά! Τίποτε δὲν σέβονται» «λένε οἱ μεγάλοι.—«Ὅλα εἶναι καλὰ γιὰ τὸ παιγνίδι» σκέπτονται τὰ μικρά.

* * *

«—Ἔχετε πάθει ἀπὸ ὑπερκόπωση, λέγει ὁ γιατρός. Ἀνάγκη νὰ πᾶτε σ' ἐξοχὴ δυό, τρεῖς μῆνες γιὰ ν' ἀναπαυθῆτε ἐντελῶς. Ἀλλὰ μονάχη χωρὶς τὰ παιδιά.»

Ξεκίνησε λοιπὸν ἡ νέα μητέρα γιὰ τὴν ἐξοχή. Λυπόταν γιατὶ πρώτη φορὰ ἄφηνε τὰ παιδιά της μόνα. Κι' ὅμως ἔπρεπε νὰ φύγῃ μακριὰ γιὰ λίγο. Ζῶντας πάντα μαζί τους, χωρὶς ἀνάπαυλα, χωρὶς νὰ σκέπτεται διόλου τὸν ἑαυτόν της, εἶχε πάθει ὑπερκόπωση.

* * *

«—Γνώρισα τὴν κόρη σου» εἶπα σὲ μιὰ παλιά μου συμμαθήτρια, μιὰ παιδική μου φίλη. Σὲ συγχαίρω, δὲν πῆγαν οἱ κόποι σου χαμένοι. Ἔγινε μορφωμένος ἄνθρωπος.

«Δὲν λέγω ὄχι. Καλὴ εἶναι. Ἐγὼ ὅμως θυσιάσθηκα. Δὲ ἔζησα διόλου» εἶπε κουνῶντας τὸ κεφάλι της μ' ἀπογοήτευση.

* * *

Τὰ παιδιά της εἶχαν μεγαλώσῃ, τὰ ἀγόρια της καὶ τὰ κορίτσια της. Ριγμένα στὴ ζωὴ ἐπάλαιαν προσπαθῶντας τὸ καθένα νὰ στερεώσῃ καλὰ τὸ μέλλον του. Ἐπηγαινοήρχοντο βιαστικὰ στὸ σπίτι, γιατὶ ἡ σημερινὴ βιοπάλη ἀπαιτεῖ ἔνταση, κι' ἀλλοίμονο στοὺς βραδυκίνητους νέους καὶ τρισαλλοίμονο! Μόλις πρόφθαιναν νὰ φᾶν τὸ μεσημέρι καὶ ὕστερα πάλι στὴ δουλειὰ τ' ἀγόρια καὶ τὰ κορίτσια της. Τὸ βράδυ γύριζαν ὅλοι κατάκοποι. Ἔτρωγαν πάλι βιαστικὰ κι' ἀποτραβιῶνταν ὁ καθένας στὸ δωμάτιό του, γιατὶ εἶχαν ἀνάγκη νὰ ξαναζήσουν τὶς ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας γιὰ νὰ σκεφθοῦν γιὰ τὴν ἐπαύριον.

«Καλημέρα μητέρα» πῶς εἶσαι; Πάντα καλά; ρωτοῦσαν συχνὰ καὶ βιαστικὰ μὴν περιμένοντας κὰν τὴν ἀπάντηση βρίσκοντο πάλι στὸν δρόμο.

«—Γιατὶ κάθεσαι μέσα κλεισμένη μητέρα καὶ μελαγχολεῖς, πήγαινε περίπατο. Νὰ διασκεδάσῃς καὶ σύ, νὰ ἰδῇς λίγο κόσμο» τῆς ἔλεγε τὸ ἄλλο της παιδὶ καὶ βιαστικὰ ἔβρίσκετο κι' αὐτὸ στὸ δρόμο.

Ἡ μητέρα ἔβλεπε πὼς δὲν ἦταν ἀπαραίτητη πιὰ γιὰ τὰ παιδιά της. Λὲν τὴν ἐχρειάζοντο. Εἶχαν μεγαλόσει. Ἔκαμαν μόνα τὴ ζωή τους. «Κύτταξε τόν ἑαυτόν σου» τῆς ἔλεγαν συχνά. Ἀλήθεια μποροῦσε τώρα νὰ κυττάξῃ τὸν ἑαυτόν της. Νὰ ζήσῃ κι' αὐτὴ ὅπως θέλει ἔχοντας ὑπ' ὄψει τῆς δικές της κυρίως ἀνάγκες. Συχνὰ τὰ ἐσκέπτετο ὅλα αὐτά. Μὰ δὲν τῆς ἀπόμενε δύναμη γιὰ ν' ἀρχίσῃ κάτι καινούργιο. Εἶχε ξεχάσει νὰ ζῇ γι' αὐτήν. Τὰ βιβλία της τὰ εἶχε κλείσει μόλις γεννήθηκε τὸ πρῶτό της παιδί. Τὸ θήλασμα, οἱ ἀγρύπνιες, οἱ ἀρρώστιες τοῦ παιδιοῦ τὴν ἀπορροφοῦσαν. Ποῦ νὰ βρεθῇ καιρὸς καὶ περίσσιες δυνάμεις γιὰ διάβασμα! Τὸ πρῶτο παιδὶ δὲν εἶχε ἀκόμα ξεπετιχθῇ κι' ἀμέσως ἦλθε τὸ δεύτερο, τὸ τρίτο, τὸ τέταρτο κι' ἀκολούθησαν γλήγορα καὶ τὰ ἄλλα δυό.

Προσπαθῶντας νὰ τὰ μεγαλώσῃ ζοῦσε πάντα μαζί τους, ἐργάζετο στὸ σπίτι γι' αὐτὰ διαρκῶς κ' ἡ σκέψη της ἀκούραστη παρακολουθοῦσε τὶς ἀνάγκες τους γιὰ νὰ τὶς προλάβῃ καὶ νὰ τὶς θεραπεύσῃ. Τὸ σῶμά της καὶ ἡ ψυχή της τοὺς ἀνῆκε. Ζοῦσε μονάχα γιὰ τὰ παιδιά της. Ὁ κόσμος ὅλος γι' αὐτὴν ἦταν τὸ σπίτι της καὶ οἱ δικοί της. Εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ ὅλους τοὺς γνωστούς της καὶ τοὺς παιδικούς της φίλους. Εἶχεν ἀποτραβηχθῇ ἀπὸ τὴ ζωή. Τώρα κυττάζοντας γύρω της δὲν ἔνοιωθε τὴ ζωὴ τῶν μεγάλων. Μελαγχολοῦσε βλέποντας τὶς διασκεδάσεις τους. Ἔπρεπε νὰ ξανακτίσῃ τὴ γέφυρα ποὺ τὴν ἔνωνε μὲ τὴ ζωή, μὲ τοὺς ὁμηλίκους της, Νὰ ξαναβρῇ τοὺς παλιούς γνωρίμους. Ν' ἀνακατευθῇ κι' αὐτὴ στὴ ζωὴ καὶ νὰ βρῇ καινούργιες χαρὲς κι' εὐχαριστήσεις. Ναί, ἔτσι ἔπρεπε. . . .

Σεπτέμβριος 1932

ΖΩΗ Σ. ΦΡΑΓΚΟΥ

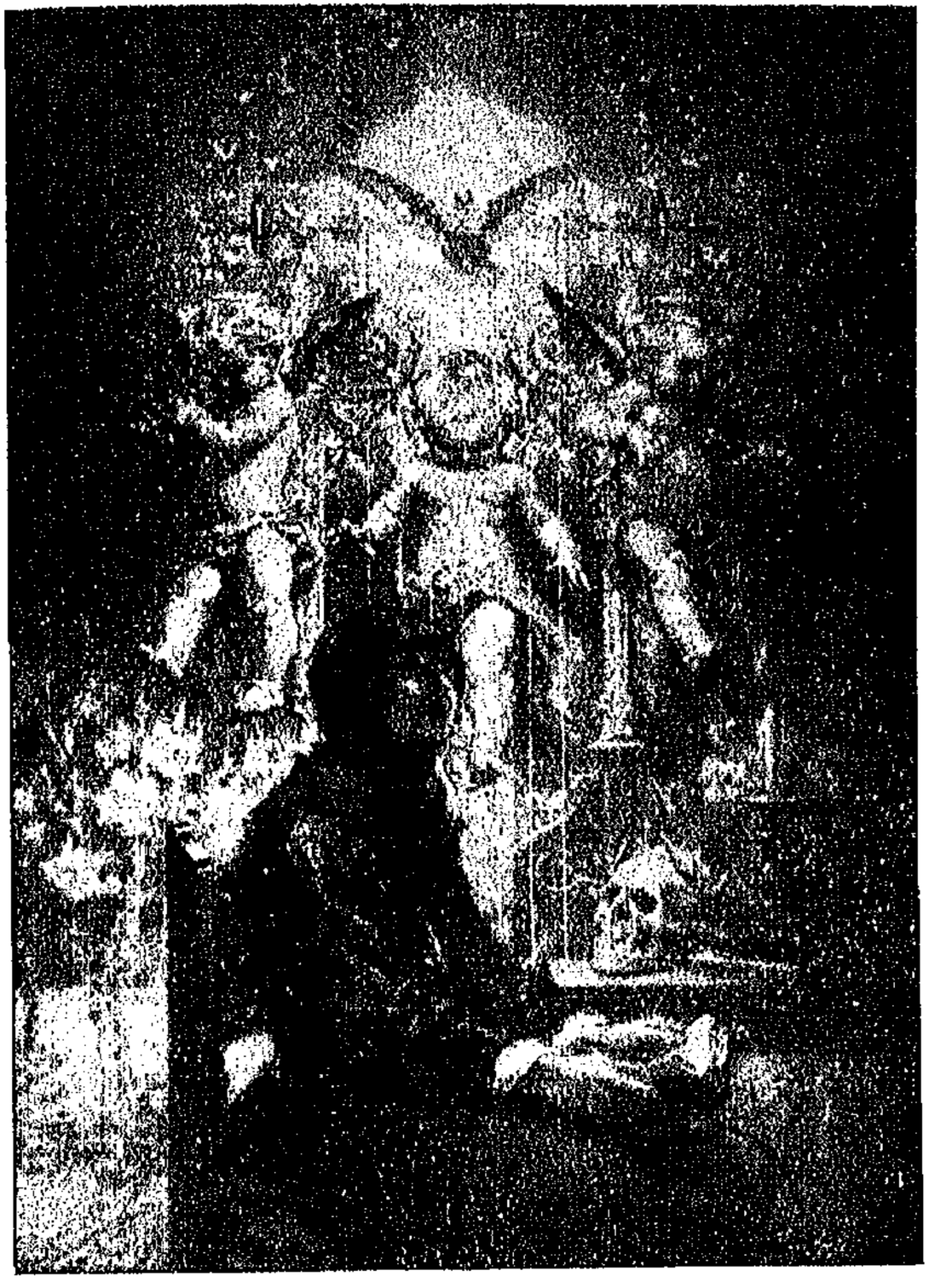

«Ὅ,τι δὲ βλέπουν ἀνοιχτὰ
βλέπουν κλειστὰ τὰ μάτια».

Δ. ΜΠΙΣΚΙΝΗ

ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ ΛΙΓΝΙΤΑΙ

Η γενικὴ οἰκονομικὴ κρίσις ὑποχρεώνει σήμερον ὅλα τὰ Κράτη νὰ καλύπτουν τὰς ἀνάγκας των μὲ τοὺς ἰδικούς των πόρους καὶ νὰ ἀγοράζουν ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγώτερα ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορά των. Ἡ οἰκονομία εἰς *τὴν εἰσαγωγήν, ταὐτόσημος πρὸς τὸν περιορισμὸν* ἐξαγωγῆς τοῦ χρυσοῦ, μὲ τὸν ὁποῖον κανονίζονται αἱ διεθνεῖς δοσοληψίαι, εἶναι κανὼν διὰ τοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυρούς· πόσον μᾶλλον διὰ τοὺς ἀδυνάτους, ὁποῖοι εἴμεθα καὶ ἡμεῖς ὡς Κράτος.

Ἰδοὺ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον κινούμεθα τώρα πάλιν μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λιγνίτην, ἀπὸ τὸν *ὁποῖον ἠμποροῦμεν νὰ ἔχωμεν οἰκονομίαν εἰς τὰς καυσίμους* ὕλας ὅπου εἰσάγομεν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι εἰσάγομεν τελευταίως 750 - 800.000 τόννους γεανθράκων ἀξίας 20 - 25,000.000 χρυσῶν δραχμῶν τὸ ἔτος, θὰ ἐννοήσωμεν τὴν μεγάλην σημασίαν ὅπου ἔχει διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ ἀνάπτυξις τῆς λιγνιτοπαραγωγῆς.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι καὶ ἄλλοτε καὶ ἐπανειλημμένως ἐμελετήθη ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἐθνικοῦ πλούτου ὅπου εἶναι ὁ λιγνίτης μας. Πρὸ δεκαπέντε μάλιστα ἐτῶν, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ Μεγάλου Πολέμου καὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, ὅταν ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ξένου καυσίμου ἦτο ἀδύνατος, τὸ ἐνδιαφέρον ἐστάθη ζωηρότατον.

Ἀτυχῶς μὲ τὸ ἀψίκορον τοῦ χαρακτῆρος μας, τὸ ἐνδια-

φέρον αὐτὸ ἐχαλαρώθη τόσον γρήγορα, ὅσον γρήγορα καὶ ἐδημιουργήθη· ὅ,τι ἔδειξε τότε ἡ ἀνάγκη, ἐλησμονήθη· καὶ ἡ σχετικὴ πεῖρα ἐχάθη· μόλις δὲ ἐπέρασεν ἡ στενοχωρία, ἐπανήλθομεν εἰς τὴν περιφρόνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ προϊόντος καὶ ἐπέσαμεν πάλιν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν ξένων, μὲ γεμάτα τὰ χέρια!

Μὲ τὸ παρὸν θὰ προσπαθήσω νὰ ἐκθέσω ἐν συντομίᾳ, τί εἶναι ὁ λιγνίτης, πῶς ἐγεννήθη, ποῦ εὑρίσκεται καὶ εἰς τί χρησιμεύει· θὰ ἐξετάσω κατόπιν ἂν ἔχωμεν τὸ εἶδος αὐτὸ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ποῦ καὶ ποίας ποιότητος καὶ ποίας διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν ἀξίας· ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀντικαταστήσῃ τὸ ξένον καύσιμον καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ, ποία εἶναι ἡ παραγωγή του σήμερον καὶ ἂν εἶναι δυνατὸν ν' αὐξηθῇ, ἐφ' ὅσον γίνεται δυνατὴ φυσικά, καὶ ἡ ἀντίστοιχος κατανάλωσις.

Οἱ ὀρυκτοὶ ἄνθρακες. Πῶς ἐγεννήθησαν.

Ὁ ***λιγνίτης*** εἶναι ὀρυκτὴ καύσιμος ὕλη νέας γεωλογικῆς ἡλικίας· παλαιότερός του εἶναι ὁ ***γεάνθραξ***. Καὶ οἱ δύο εἶναι προϊόντα ἀποσυνθέσεως φυτικῶν οὐσιῶν, ἀνάλογα πρὸς τὴν ***τύρφην***, ἡ ὁποία γεννᾶται καὶ σήμερον ἀκόμη, ὑπὸ τὰς ὄψεις μας.

Ὅπου οἱ ἀτμοσφαιρικοί, ἐδαφικοὶ καὶ ἄλλοι παράγοντες τὸ κλῖμα, ἡ θερμότης, ἡ ὑγρασία κ.λ. εἶναι εὐνοϊκοί, ὁ φυτικὸς κόσμος προάγεται μὲ ζωηρότητα. Παράδειγμα τὰ παρθένα δάση τῶν τροπικῶν τῆς σήμερον, πυκνὰ καὶ μὲ ὀργῶσαν τὴν φύσιν γύρω των, ἐνῶ ἀσυγκρίτως γενναιοτέρα ἦτο ἡ βλάστησις κατὰ τὰς παρωχημένας γεωλογικὰς ἐποχάς, ὁπόταν οἱ βιολογικοὶ ὅροι ἦσαν πολὺ πλέον εὐνοϊκοί.

Ὅταν αἱ συνθῆκαι αὐταὶ πληροῦνται, ἐπάνω εἰς τὰς ἐκτὸς ζωῆς ῥίζας φυτῶν παλαιοτέρων, ἀναπτύσσονται νέαι καὶ ἐπ' αὐτῶν πάλιν ἄλλαι καὶ ἄλλαι καὶ δημιουργοῦνται ὁλονὲν αὐξανόμενα ἀποθέματα ὀργανικῆς ὕλης, ἀποτελούμενα ἀπὸ ῥίζας καὶ φύλλα, ἀλλὰ καὶ σπόρους καὶ καρποὺς καὶ κορμοὺς καὶ κλάδους. Τὰ ἀποθέματα αὐτὰ ἀθροιζόμενα

εἰς μεγάλον πάχος, περιέρχονται εἰς βραδεῖαν σῆψιν, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ἢ μᾶλλον ἦ ἧττον τελειοτέρα των ἀπανθράκωσις. Διότι ἡ φυτικὴ ὀργανικὴ ὕλη χάνει μὲ τὸν καιρὸν τὰ ἐκτὸς ἄνθρακος πτητικὰ στοιχεῖα καὶ μετατρέπεται εἰς ἕνα σύμφυρμα ὑλῶν πλουσίων εἰς ἄνθρακα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ χρόνου καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν γεωλογικῶν παραγόντων, λαμβάνει τὴν μορφὴν στρώματος ὀρυκτῆς καυσίμου ὕλης.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γεννᾶται καὶ σήμερον, ὡς προεῖπα, ἡ τύρφη. Ὁμοίως πιστεύομεν ὅτι ἐσχηματίσθησαν εἰς παρωχημένους γεωλογικοὺς χρόνους οἱ γεάνθρακες καὶ οἱ λιγνῖται· καὶ δὴ οἱ μὲν πρῶτοι κατὰ τὴν παμπαλαίαν ἐποχήν, ὅπου ἐξ αὐτῶν φέρει τὸ ὄνομα καὶ λέγεται ***λιθανθρακοφόρος***, οἱ δὲ λιγνῖται κατὰ τὴν πολὺ μεταγενεστέραν ἐποχήν, τὴν ὀνομαζομένην ***τριτογενῆ***.

Οἱ γεάνθρακες καθὼς εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν, εἶναι πλουσιώτεροι εἰς ἄνθρακα παρ' ὅσον οἱ λιγνῖται· εἶναι ὡς ἐκ τούτου θερμαντικώτεροι, δι' ὃ καὶ πολυτιμότεροι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μικροτέρας οἰκονομικῆς σημασίας λιγνίτας. Καὶ ἐνομίζετο μὲν ἄλλοτε, ὅτι ἡ παλαιότης των μόνη, εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἐντελεστέρας των ἀπανθρακώσεως, ὅτι αὐτὴ τοὺς ἔχει ὡριμάσει· ἐν ᾧ εἶναι οἱονεὶ ἄωρα προϊόντα οἱ λιγνῖται, καθ' ὃ νεώτεροι (ἄψητοι, ὅπως λέγουν, οἱ ἐργατικοί μας). Σήμερον ὅμως δὲν παραβλέπομεν καὶ τοὺς ἄλλους παράγοντας, ὅπου ἀσφαλῶς ἐπηρέασαν τὴν ἐξαλλοίωσιν τῆς ἀρχικῆς φυτικῆς ὕλης· καὶ πιστεύομεν, ὅτι τὸ εἶδος τῶν δένδρων καὶ θάμνων ὅπου ἐγέννησαν τὸ ἀπόθεμα, αἱ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι, αἱ ὁποῖαι ἐκράτησαν κατὰ τὴν βλάστησιν καὶ τὴν ἀποσύνθεσιν· τέλος δὲ οἱ μικροοργανισμοί, βακτήρια μύκητες κ.λ., οἱ ὁποῖοι ἐπροκάλεσαν καὶ διεξεπεραίωσαν τὴν σῆψιν,—ὅλοι αὐτοὶ οἱ παράγοντες, κατηύθυναν τὴν μετατροπὴν τῆς ἀρχικῆς οὐσίας εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην κατηγορίαν. Γενικῶς οἱ γεάνθρακες ἔχουν σχηματισθῆ ἀπὸ πτέριδας, καλαμίτας, λεπιδόδενδρα καὶ σφραγιστά, οἱ δὲ λιγνῖται ἀπὸ κωνοφόρα, φοίνικας καὶ φυλλοφόρα, ἐπίσης δὲ καὶ ἀπὸ ὑδρόβια φυτά, τελματόβια φύκη,

καλάμους καὶ πολυάριθμα εἴδη βρύων καὶ ποωδῶν φυτῶν.

Τέφρα, ὑγρασία καὶ ἀέρια.

Ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὅλη ἡ διεργασία ὅπου ἐγέννησε τὰ στρώματα ὀρυκτῶν καυσίμων ὑλῶν, συνετελέσθη εἰς πεδινὰς χαμηλὰς ἐκτάσεις, τὰς ὁποίας ἐκάλυπταν τὰ παλαιὰ δάση. Εἰς αὐτὰς κατέρρεαν καὶ τὰ νερὰ τῶν βροχῶν, φέροντα λείψανα βλαστήσεως ἀπο τὰς γύρω ὑψηλοτέρας θέσεις, ἀλλὰ καὶ ἀνοργάνους ἀχρήστους ὕλας μαζί, χώματα καὶ ἄμμον καὶ πηλόν, ἀναμιγνύοντα δὲ αὐτὰ μὲ τὴν ὀργανικὴν ὕλην. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἐντὸς τῶν στρωμάτων τῶν ὀρυκτῶν καυσίμων ὑλῶν, ὅλων τῶν κατηγοριῶν, ἕνα κυμαινόμενον ποσὸν ἀνοργάνων καὶ μὴ καιομένων συστατικῶν, τὸ ὁποῖον καταλείπεται κατὰ τὴν χρησιμοποίησίν των ὡς τέφρα, εἰς ἀναλογίαν μεγάλην ἢ μικράν, πάντως πολλαπλασίαν ἐκείνης ὅπου θὰ ἔδιδεν ἡ ἀρχικὴ φυτικὴ οὐσία. Ἔχομεν ἔτσι γεάνθρακας καὶ λιγνίτας μὲ 10 καὶ 15 % ἐνίοτε καὶ μὲ τὸ διπλάσιον ποσοστὸν τέφρας, σπανιώτατα κάτω τῶν 5 %, ἐν ᾧ δὲν δίδει οὔτε 0,5 % ὁ καθαρὸς ἐκ φυτικῆς ὕλης λαμβανόμενος ξυλάνθραξ.

Ἂς προσθέσω εἰς αὐτά, ὅτι τὰ ὀρυκτὰ καύσιμα συγκρατοῦν καὶ ἕνα ποσὸν ὕδατος, τὸ ὁποῖον εἶναι εἴτε κατάλοιπον τοῦ νεροῦ ὅπου περιείχετο εἰς τὴν πρώτην ὕλην, ἢ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὑγρασίαν ὅπου ἔχουν πάντοτε τὰ ὑπόγεια στρώματα.

Τὰ δύο αὐτὰ ἐκτὸς ἀνθρακικοῦ στοιχείου συστατικά, ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ ἀνόργανοι ὕλαι, τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν μὲ τὸ περιληπτικὸν ὄνομα ***τέφρα,*** ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ***ὑγρασία,*** περιέχονται εἰς τοὺς γεάνθρακας καὶ τοὺς λιγνίτας εἰς ποσὰ ἄλλοτε μεγάλα καὶ ἄλλοτε μικρά, ἐλαττώνουν δὲ τὴν εἰς θερμογόνον οὐσίαν περιεκτικότητα, συνεπῶς καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ὀρυκτοῦ καυσίμου.

Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλος παράγων ἐπηρεάζων τὴν ποιότητα τῶν ὀρυκτανθράκων· καὶ αὐτὸς εἶναι τὰ ***ἀέρια,*** ὅπου μένουν ἐγκεκλεισμένα εἰς τὴν μᾶζαν των. Τὰ ἀέρια αὐτά, ἀναλόγως πρὸς τοὺς ὅρους σχηματισμοῦ τοῦ κοιτάσματος, τὸ εἶδος φυτικῆς ὕλης, τὰς συνθήκας σήψεως, τὴν ἔκτασιν τοῦ διαρρεύσαντος χρόνου κ.λ. κ.λ. εἶναι πολλὰ ἢ ὀλίγα, καύσιμα ἢ μή. Καὶ ἂν μὲν εἶναι πολλὰ καὶ ἀνθρακοῦχα, ὁμοίως δὲ ἂν περιέχουν ὑδρογόνον, εὐνοοῦν τὴν καῦσιν καὶ αὐξάνουν τὴν θερμαντικὴν δύναμιν· τὸ ἀντίθετον δὲ ἂν εἶναι πολλὰ καὶ μὴ καύσιμα, ὡς τὸ ἄζωτον καὶ τὸ ὀξυγόνον. Ἐκ τῆς πρώτης κατηγορίας οἱ ὀρυκτάνθρακες, καταλλήλως θερμαινόμενοι, δίδουν τὰ ἀέρια αὐτὰ ὡς ***φωταέριον.***

Ἡ ἀξία λοιπὸν μιᾶς ὀρυκτῆς καυσίμου ὕλης ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ποσὸν τῆς ὑγρασίας, τῆς τέφρας καὶ τῶν ἀχρήστων ἀερίων ὅπου περιέχονται εἰς αὐτήν. Κατὰ κανόνα δὲ οἱ λιγνῖται ἔχουν μεγαλύτερα, σχεδὸν διπλάσια ποσὰ τῶν ἐπιβλαβῶν συστατικῶν, παρ' ὅσον οἱ γεάνθρακες· δι' αὐτὸ δὲ εἶναι καὶ ἀξίας μικροτέρας. Μετρεῖται δὲ ἡ ἀξία αὐτή, —ὡς ***θερμαντικὴ δύναμις*** — εἰς μονάδας θερμότητος ἀνὰ καιόμενον χιλιόγραμμον. Ὁ χημικῶς καθαρὸς ἄνθραξ ἐκλύει 8080 μ.θ. οἱ γεάνθρακες 6-7000 μ., οἱ λιγνῖται 5000 μ.θ. σπανίως περισσοτέρας, συχνότατα ὀλιγωτέρας.

Ἡ ἐξόρυξις.

Πρὶν κλείσω τὰ γενικὰ αὐτὰ περὶ ὀρυκτῶν ἀνθράκων στοιχεῖα, ὀφείλω νὰ σημειώσω, ὅτι γεάνθρακες καὶ λιγνῖται δὲν εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλ' ἀναπτύσσονται εἰς στρώματα ὑπόγεια, κάτω ἀπὸ ἀσβεστολίθους ἢ μάργας, καὶ ψαμμίτας, ἐνῶ ἄνωθέν των σωρεύονται πετρώματα εἰς πάχος πολλῶν δεκάδων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἑκατοντάδων μέτρων. Σπάνιαι εἶναι αἱ περιπτώσεις, ἰδίως δὲ διὰ τοὺς νεωτέρας ἡλικίας ὀρυκτάνθρακας, κατὰ τὰς ὁποίας τεκτονικαὶ μετακινήσεις ἢ διαβρώσεις τῶν ἀνωτέρω στρωμάτων, ἔχουν φέρει τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς κοίτασμα μέχρι τῆς ἐπιφανείας.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν τὰ πετρώματα τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὸ στρῶμα καυσίμου ὕλης εἶναι στερεά, ἡ ἐκμετάλλευσις γίνεται εὔκολος καὶ εὐθηνή, ὡς ἐκ τούτου δὲ καὶ κερδοφόρος καὶ εὐτυχής· ἂν ὅμως τὰ πετρώματα, στερούμενα συνοχῆς, ἐπιβάλλουν ὑποστηρίξεις τῆς ὀροφῆς, ἂν χρειάζεται ἄντλησις

νερῶν, ἂν εἶναι ἀπαραίτητος ὁ ἀερισμός, ἂν μὲ δύο λέξεις ἡ ἐκμετάλλευσις εἶναι δύσκολος καὶ ἀπαιτεῖ ἐγκαταστάσεις, τότε τὸ προϊὸν ἀπολαμβάνεται εἰς ὑψηλὴν τιμήν, καὶ ἡ ἐπιχείρησις δὲν φέρει κέρδη, εἶναι δὲ προωρισμένη νὰ ἀποτύχῃ. Καὶ ὅπως εἶναι φανερόν, εὐθηνὴν μὲν καὶ εὔκολον παραγωγὴν ἐγγυᾶται στρῶμα παχὺ καὶ ἐκτεταμένον· στρῶμα δὲ μικροῦ πάχους καὶ μικρᾶς ἐκτάσεως, καθιστῶν ἀσύμφορον τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων διευκολυνόντων τὴν ἐξόρυξιν, εἶναι προωρισμένον νὰ δώσῃ ἐκμετάλλευσιν δαπανηράν. Ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης, διότι θὰ καταστήσῃ σαφῆ ὅσα θὰ εἰπῶ διὰ τοὺς ἑλληνικοὺς λιγνίτας μετ' ὀλίγον.

Μεγίστη λοιπὸν ποικιλία βασιλεύει εἰς τὰ λιγνιτικὰ κοιτάσματα, διὰ τοὺς λόγους ὅπου ἐξέθεσα· ἄλλα δίδουν πρᾶγμα καλῆς ποιότητος, σχεδὸν ὅμοιον μὲ γεάνθρακα, μὲ ὀλίγην τέφραν, ὀλίγην ὑγρασίαν, καὶ ἀέρια καύσιμα· ἄλλα ἔχουν τεραστίως ηὐξημένην τὴν ὑγρασίαν 30% καὶ 40% ἐν ᾧ εἰς ἄλλα ἡ τέφρα ἐγγίζει αὐτὰ τὰ ὅρια· καὶ τὰ ἀέριά των δὲν εἶναι καύσιμα. Τῶν τελευταίων αὐτῶν ποιοτήτων ἡ χρησιμοποίησις δὲν εἶναι δυνατή, παρὰ μόνον ἂν παρέχωνται εἰς τιμὴν πολὺ χαμηλήν. Εἰς μερικὰ εἴδη ἡ ἀπανθράκωσις εἶναι τόσον ἀτελής, ὥστε μένει διατηρουμένη ἡ ξυλώδης ὑφὴ τῆς πρώτης ὕλης· καὶ τὸ εἶδος αὐτὸ ὀνομάζομεν ***ξυλίτην***[1].

Γενικῶς δὲ ὁ λιγνίτης κρίνεται ἔχων τὸ ἥμισυ τῆς θερμαντικῆς δυνάμεως τοῦ γεάνθρακος μὲ ἄλλας λέξεις: εἷς τόννος γεάνθρακος ἰσοῦται πρὸς δύο τόννους λιγνίτου· ὑπάρχουν καὶ ἀναλογίαι μᾶλλον εὐμενεῖς 1 : 1,5 ἀλλ' εἶναι συχνότεραι αἱ μᾶλλον δυσμενεῖς 1 : 2,5 ἢ 1 : 3.

[1] Ὁ ὅρος λιγνίτης ἐτυμολογεῖται ἐκ τοῦ λατινικοῦ lignum, ὅ ἐστί ξύλον· διοτι τὸ εἶδος αὐτὸ τῶν ὀρυκτανθράκων, ἐμφανίζει τὴν ἐκ ξύλου προέλευσιν του πολὺ μᾶλλον παρ' ὅσον οἱ γεάνθρακες. Οἱ γερμανοὶ μεταχειρίζονται τὸν ὅρον Braunkohlen, τὸν ὁποῖον ἀποδίδουν μερικοὶ διὰ τοῦ *φαιάνθρακ*. Ὁ ἀείμνηστος Κ. Μητσόπουλος ὀρθῶς ἔλεγε τοὺς λιγνίτας *γεάνθρακας* κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς *λιθάνθρακας* (γερμ. Steinkohlen). Ἀλλ' ἐπεκράτησε πλέον ὁ ὅρος λιγνίτης (lignite) καὶ καλὸν εἶναι ν' ἀποφεύγωμεν τὰς παρεννοήσεις.

Ἡ διάδοσις.

Οἱ λιγνῖται εἶναι πολύ, πάρα πολὺ διαδεδομένοι· διότι εἶναι καὶ πολὺ ἀνεπτυγμένα παρὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς τὰ τριτογενῆ στρώματα ὅπου τοὺς περικλείουν. Δι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει σχεδὸν κράτος εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ γίνεται παραγωγὴ λιγνιτῶν καὶ ἂν ἀκόμη ἀφθονοῦν εἰς αὐτὸ οἱ γεάνθρακες. Ἐν τούτοις ἡ παγκόσμιος παραγωγὴ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 200 ἑκατ. τόννων κατ' ἔτος, ἔναντι 1200 ἑκατ. τόννων γεανθράκων· ὁ κόσμος φέρεται εἰς τὸ ἀνωτέρας ποιότητος ὑλικὸν καὶ ἐφ' ὅσον τὸ ἔχει, παραμελεῖ τὸ κατώτερον. Καὶ μόνον εἰς τὴν τεχνικῶς προηγμένην, ἀλλὰ καὶ πειθαρχημένην Γερμανίαν, παρατηρεῖται μία ἐντατικωτάτη ἐξόρυξις τῶν λιγνιτῶν, ἐκ παραλλήλου μὲ τὴν τῶν γεανθράκων. Πράγματι τὸ 1929 σημειώνει 170,000,000 τόν. λιγνίτου, ἔναντι 151,000,000! τόν. γεάνθρακος. Καὶ τὰ ἐξοδεύει ὅλα ἐπὶ τόπου! Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ Γερμανία δίδει σήμερον τὰ $^4/_5$ τῆς παγκοσμίου παραγωγῆς.

Ἀπὸ τὰς γειτονικάς μας χώρας ἀξίαν λόγου παραγωγὴν ἔχει ἡ Βουλγαρία μὲ 1,168,000 τόν. λιγνίτου διὰ τὸ 1927. Θὰ φέρω πάλιν τὸν λόγον ἐπὶ τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ Γερμανίᾳ γινομένων μετ' ὀλίγον, ὅταν θὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι.

Ἰδέαν τῆς διαδόσεως τῶν λιγνιτικῶν κοιτασμάτων παρέχει ὁ ἐν ἔτει 1913 καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐν Τορόντῳ τοῦ Καναδᾶ συνελθόντος 12ου Διεθνοῦς Γεωλογικοῦ Συνεδρίου γενόμενος ὑπολογισμὸς τῆς ποσότητος, τὴν ὁποίαν ταῦτα ἐγκλείουν· ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς ἔδωσε τρία τρισεκατομμύρια τόννων λιγνίτου, ἔναντι τεσσάρων τρισεκατομμυρίων τόννων γεάνθρακος.

Ὁ λιγνίτης χρησιμοποιεῖται εἴτε καιόμενος ὡς ἔχει, ἢ ἀφοῦ μετατραπῇ εἰς πλίνθους (briquettes) ἢ καὶ ἀφοῦ λάβει τὴν μορφὴν κόκ, κατόπιν ἀποστάξεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προκύπτουν καὶ ἄλλα δευτερογενῆ ἐμπορεύσιμα προϊόντα.

Ἐν Ἑλλάδι. Τὰ κοιτάσματα

Καὶ τώρα ἂς ὁμιλήσωμεν διὰ τοὺς λιγνίτας τῆς Ἑλλάδος. Ἔχομεν κοιτάσματα τῆς ὀρυκτῆς αὐτῆς καυσίμου ὕλης καὶ ποῦ; ποία ἡ ποιότης των; ποῖαι αἱ συνθῆκαι ἐκμεταλλεύσεώς των καὶ ποία ἡ σημερινὴ παραγωγή των; ποία τέλος ἡ σημασία των εἰς τὴν ἐθνικήν μας οἰκονομίαν;

Εἰς τὴν πρώτην ἐρώτησιν ἡ ἀπάντησις εἶναι καταφατική: Ἔχομεν πάμπολλα λιγνιτικὰ κοιτάσματα εἴς τε τὴν Στερεὰν καὶ τὴν Πελοπόννησον, τὴν Εὔβοιαν, τὴν Κρήτην, τὰς Νέας Χώρας· διότι εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμέναι καὶ εἰς τὰ μέρη μας αἱ τριτογενεῖς διαπλάσεις, μέσα εἰς τὰς ὁποίας ἀναπτύσσονται οἱ λιγνῖται.

Ἀλλὰ τὰ στρώματα αὐτὰ εἶναι μὲν συχνά, ὅμως παρουσιάζονται μὲ μικρὰν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔκτασιν, καθόσον εἶναι γεννήματα μικρῶν λεκανῶν, ὡς προεῖπα· εἶναι δὲ καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς κρατοῦντας τεκτονικοὺς ὅρους, πολὺ διαταραγμένα, καὶ διασχίζονται ἀπὸ ρήγματα, κατὰ μῆκος τῶν ὁποίων ἔχουν συμβῆ μετακινήσεις κατακόρυφοι καὶ μή. Ἀνάλογα λοιπὸν πρὸς τοὺς γεωλογικοὺς αὐτοὺς ὅρους, ἐμφανίζονται διαμορφωμένα τὰ λιγνιτικά μας κοιτάσματα.

Διὰ νὰ γίνουν σαφέστερα τὰ πράγματα, σκόπιμον εἶναι νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας, ποία ἦτο ἡ κατάστασις τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν κατὰ τὸν χρόνον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν λιγνιτῶν μας.

Ἔχομεν σήμερον ἐξηκριβωμένον, ὅτι κατὰ τὸν τριτογενῆ αἰῶνα αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι εἶχαν τὴν μορφὴν χαμηλῆς ξηρᾶς, ἐκτεινομένης ἐπὶ ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σημερινοῦ Αἰγαίου, τῆς ἐπονομασθείσης Αἰγηΐδος. Πλουσία τροπικὴ βλάστησις ἐκάλυπτε τὴν ξηρὰν αὐτὴν καὶ συχναὶ μικραὶ λίμναι τὴν διέκοπταν. Τὰ δάση της ἔτρεφαν τὸν ποικίλον ἐκεῖνον καὶ ὀργῶντα ζωϊκὸν κόσμον ὅπου ἀνεκάλυψεν ὁ Gaudry εἰς τὸ Πικέρμι, ἐφανέρωσαν δὲ καὶ ἄλλων ἀνασκαφαὶ εἰς ἄλλα σημεῖα· καὶ δὴ ἀγέλας ἀπὸ ἀντιλόπας καὶ ἱππάρια, ρινοκέρωτας, καμηλοπαρδάλεις πιθήκους, δεινοθήρια, μαστόδοντας, μαχαιρόδοντας, ὑαίνας, ἀγριοχοίρους κ.λ. [1].

Τὰς ἐκτάσεις αὐτὰς διετάραξαν καὶ κατακερμάτισαν, ἐν τέλει δὲ καὶ κατεβαράθρωσαν κατὰ τὸ τέλος τοῦ τριτογενοῦς τὰ τεκτονικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἠκολούθησαν τὸν σχηματισμὸν τῶν Ἄλπεων καὶ τὰς πτυχώσεις αἵτινες ἐξε-

Λιγνιτωρυχεῖον ἐν Μακεδονίᾳ· ἐξόρυξις ὑπόγειος.

πορεύθησαν ἀπὸ αὐτάς. Ἡ θάλασσα τότε εἰσόρμησε καὶ κατεκάλυψε τὰς ἐκτάσεις ὅπου καθίζησαν· καὶ ἐσχηματίσθη ἔτσι τὸ Αἰγαῖον, αἱ νῆσοι ὅπου τὸ διαστίζουν καὶ αἱ δαν-

[1] (Βλ. A. Gaudry. Animaux fossiles et Geologie de l'Attique 1862.
Unger Die fossile flora von Kumi 1867.
Saporta Sur la flore fossile de Kumi 1868.
Th. Fuchs Studien über die jüngeren Tertiärbildungen Griechenlands).

τελωταὶ ἀκταὶ ὅπου τὸ περικλείουν, αἱ Ἑλληνικαὶ καὶ αἱ Μικρασιατικαί. Ἔχω καὶ ἄλλοτε ἐκθέσει εἰς τὰς σελίδας τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τὰ φαινόμενα αὐτά. (Ἡ Ἑλληνικὴ Γῆ, τὸ 1922.—Τὸ Πικέρμι, τὸ 1924).

Λοιπὸν πολλαὶ εἶναι αἱ λιγνιτικαὶ λεκάναι εἰς τὸν τόπον μας· ἔχουν ὅμως ἔκτασιν μικρὰν καὶ μικρὸν πάχος καὶ παρουσιάζουν διαταράξεις τῶν στρωμάτων ὅπου τὰς γεμίζουν, συνεπῶς δὲ καὶ τοῦ κοιτάσματος ὅπου ἐγκλείουν. Ἕνεκα

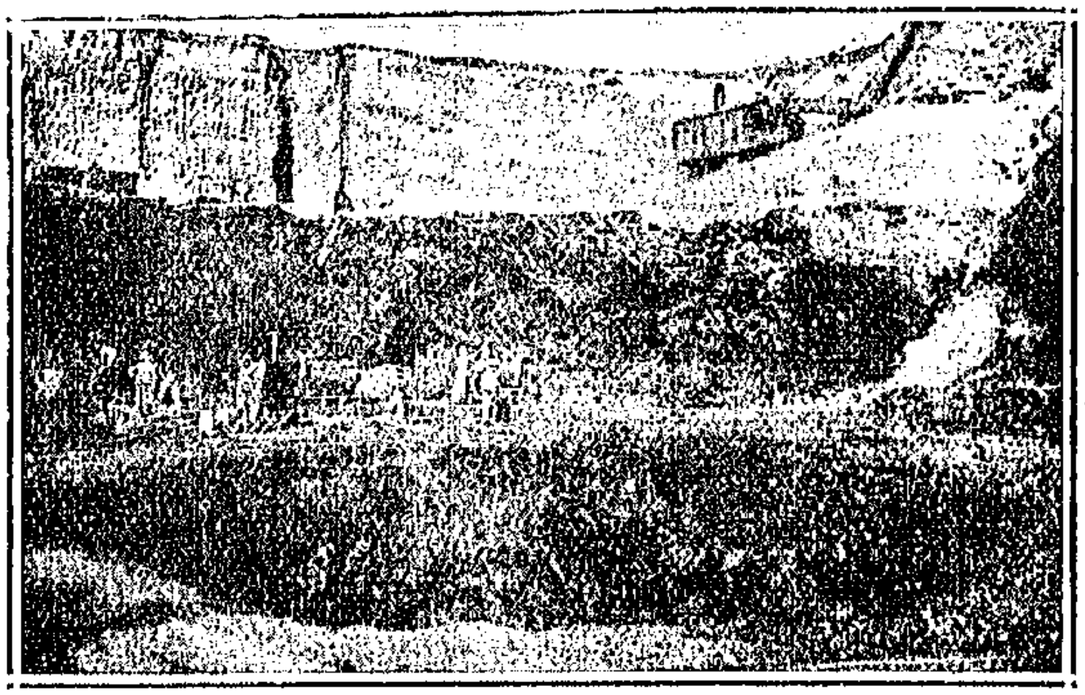

Λιγνιτωρυχεῖον Ἀλιβερίου· ἐξόρυξις ὑπαίθριος.

τῶν λόγων αὐτῶν, τὸ προϊόν των ἀποκτᾶται εἰς τιμὰς μᾶλλον ὑψηλάς. Εἰς ἀπόδειξιν· τὸ κοίτασμα τῆς Κύμης, τὸ καλλίτερον ἐξ ὅλων κατὰ ποιότητα, ἔχει πάχος μόλις ἑνὸς μέτρου, τὸ τοῦ Ὠρωποῦ στρέφεται περὶ τὰ δύο. Ἀνάλογα εἶναι τὰ τῆς Πελοποννήσου, κάπως καλλίτερα τὰ τῆς Βορείου Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα καὶ εἰς ἔκτασιν καὶ κανονικότητα πλεονεκτοῦν ὡς ἀνήκοντα εἰς σταθεροτέραν χέρσον· καὶ μόνον εἰς τὸ Ἀλιβέρι, ἔχομεν πάχος 20 μ. καὶ 30 μ. καὶ περισσοτέρων ἀκόμη εἰς τινα σημεῖα, λόγῳ ἀνορθώσεως τῶν στρωμάτων. Ἀτυχῶς τὸ κοίτασμα αὐτὸ περιλείει μικρᾶς θερμαντικῆς δυνάμεως ξυλίτην καὶ μετρίας ποιότητος λιγνίτην.

Ἀπόδειξιν τῆς συχνότητος τῶν Ἑλληνικῶν κοιτασμάτων παρέχει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργασιῶν ὅπου ἔχουν ἐπιχειρηθῆ εἰς αὐτά. Καὶ ἔχουν μὲν δοθῆ ἕως τόρα ὑπερπεντήκοντα ὁριστικαὶ παραχωρήσεις καὶ τριπλάσιαι ἄδειαι προσωρινῆς ἐκμεταλλεύσεως λιγνίτου· εἶναι δὲ σήμερον ἐν ἐκμεταλλεύσει δεκαπέντε ὀρυχεῖα, ἔναντι τριάκοντα δύο κατὰ τὸ 1918. Ἀναγράφω κατὰ θέσεις τὰ κυριώτερα· εἰς τὴν Ἀττικὴν τοῦ Ὠρωποῦ, τῆς Ῥαφίνας, τοῦ Ἡρακλείου καὶ τῶν Μεγάρων· εἰς τὴν Εὔβοιαν τῆς Κύμης, τοῦ Ἀλιβερίου, τῶν Ψαχνῶν, τοῦ Ξηροχωρίου· εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὴν Μεσσηνίαν (Ζαχάρω, Κορώνη, Ἀγαλιανή, Βελίκα) εἰς τὴν Ἦλιδα καὶ Ἀχαΐαν (Μπρούμα Βροχίτσα, Αἰγείρα) εἰς τὴν Ἀργολίδα, τὴν Κορινθίαν (Περιγιάλι, Ἀθήκια) εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ Λακωνίαν. Ἀκόμη εἰς Κρήτην, Χίον, Ἴμβρον· εἰς τὴν Παρνασσίδα, εἰς Καλαμπάκαν. Τέλος εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰς τὸν Νομὸν Φλωρίνης τὰ ὀρυχεῖα Βεύης (Μπάνιτσα) καὶ Ἀμυνταίου (Σόροβιτζ) καὶ τὰ τῶν Σερρῶν [1].

[1] Τὰ τῆς Ἠλείας ἀναφέρει ὁ Θεόφραστος εἰς τὸ ὡς ἔπεται χαρακτηριστικὸν χωρίον τοῦ «Περὶ λίθων» ἔργου του (Κεφ. ΙΙ 1) «Οὓς δὲ καλοῦσιν εὐθὺς ἄνθρακας τῶν ὀρυττομένων διὰ τὴν χρείαν, εἰσὶ γεώδεις, ἐκκαίονται δὲ καὶ πυροῦνται ὥσπερ οἱ ἄνθρακες· εἰσὶ δὲ περί τε τὴν Λιγυστικήν, ὅπου καὶ τὸ ἤλεκτρον καὶ ἐν τῇ Ἠλείᾳ βαδιζόντων ὀλυμπίαζε τὴν δι' ὄρους, οἷς καὶ οἱ χαλκεῖς χρῶνται. Εὑρέθη δὲ καὶ ποτε ἐν τοῖς Σκαπτησύλης μετάλλοις λίθος, ὃς τῇ μὲν ὄψει παρόμοιος ὢν ξύλῳ σαπρῷ, ὅτε δὲ ἐπιχέατό τις ἔλαιον καίεται καὶ ὅτ' ἐκκαυθείη τότε παύεται καὶ αὐτός, ὡσπὲρ ἀπαθὴς ὤν».

Ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου τὸ πρῶτον καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μόνον λιγνιτωρυχεῖον ἦτο τὸ τῆς Κύμης, τὸ ὁποῖον καὶ ἀνεκηρύχθη Ἐθνικόν. Ὁ Ὄθων ἐστήριξεν εἰς αὐτὸ μεγάλας ἐλπίδας· τὸ ἐμελέτησε διὰ τοῦ μεταλλευτοῦ Fiedler, τὸν ὁποῖον ἐπὶ τούτῳ ἐκ Βαυαρίας μετεκάλεσε· καὶ τὰς πρώτας ἐργασίας τὰς ἔκαμε μὲ Βαυαροὺς στρατιώτας· μένει δὲ ἀκόμη ἡ μνήμη τοῦ μηχανικοῦ Heinze, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν κυρίαν στοὰν προσπελάσεως τοῦ κοιτάσματος, στοὰν ὅπου εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομά του : τὸ Ἔντζι ! Μὲ τὸν λιγνίτην αὐτὸν ἐτολμήθη τὸ 1872 ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Με-

Ὡς πρὸς τὸ ποιόν, ἡ ποικιλία εἶναι μεγάλη· ἀπὸ τοὺς ξηροὺς λιγνίτας τῆς Εὐβοίας, ἕως τοὺς καθύγρους τῶν Μεγάρων· ἀπὸ τὰ μειονεκτικὰ εἰς τέφραν κοιτάσματα τῆς Πελοποννήσου, ἕως τὸν ξυλίτην Ἀλιβερίου. Καὶ ἰδοὺ μέσοι ὅροι ἀναλύσεων τῶν κυριωτέρων κοιτασμάτων.

	Κύμη	Ἀλιβέρι	Μέγαρα	Πελοπόννησος
Ἄνθραξ μονιμ. %	35 - 45	22 - 30	18 - 26	30 - 35
Πητικὰ » »	38 - 45	35 - 60	26 - 28	30 - 35
Τέφρα » »	8 - 12	3 - 5	15 - 20	10 - 15
Ὑγρασία » »	10 - 15	10 - 30	35 - 40	15 - 25
Θερμ. δυναμ. μ. Ο.	5200 - 6000	5000	4800 - 5300	4800 - 5100

Ἐτησία παραγωγή.

Ὅλων δὲ τῶν ὡς ἄνω παραχωρήσεων καὶ ὀρυχείων, ποία εἶναι ἡ ἐτησία παραγωγή; Καὶ διὰ νὰ εἶναι γενικωτέρα ἡ θέσις τοῦ ζητήματος: ὅταν ὁ τόπος ἐξοδεύει 800,000 τόννους γεανθράκων, ὅπου ἀγοράζει εἰς χρυσὸν ἀπὸ τὸ ἐξωτερικόν, *ποῖον ποσὸν πορίζεται ἀπὸ τὸν λιγνιτικὸν πλοῦτον* τῆς Ἑλληνικῆς γῆς;

Ἡ ἀπάντησις εἶναι αὐτὸ τοῦτο τραγική. Ἡ μέση παραγωγὴ τῆς ὀκταετίας 1923 - 1930 ἀνῆλθεν εἰς τόννους 137,000. Τὸ 1900 ἡ παραγωγὴ ἐστρέφετο περὶ τοὺς 10,000 τόννους, εἰς τὸ 1914 εἰς 20,002 τόννους, διὰ νὰ φθάσῃ τοὺς 35,745 τὸ 1915 τοὺς 116,946 τὸ 1916 τοὺς 157,956, τὸ 1917 καὶ τοὺς 213,488 τὸ 1918. Ἦτο τότε εἰς ὅλην του τὴν ἔντασιν ὁ πόλεμος καὶ ὁ ἐκ τῶν ὑποβρυχίων θαλάσσιος ἀποκλεισμός· καὶ ὁ περιφρονημένος ἑλληνικὸς λιγνίτης ἐκαίετο εἰς τὰ πολεμικὰ σκάφη τῶν Συμμάχων! Ἀλλὰ ὁ πόλεμος ἔληξε καὶ ἡ παραγωγὴ ἔπεσεν ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος

ταλλευτικὴν Ἑταιρίαν, ἐκμεταλλευομένην τὰ κοιτάσματα τῆς Σερίφου, ἡ τῆξις τῶν μεταλλευμάτων *αὐτῶν πρὸς παραγωγὴν χυτοσιδήρου*. Ἡ ἀπόπειρα, φυσικά, ἀπέτυχε! Σώζεται δὲ ἀκόμη εἰς τὴν παραλίαν Κύμης ἡ τότε ἐπιχειρηθεῖσα ἐγκατάστασις.

καὶ τόρα μὲ δυσκολίαν συγκρατεῖται εἰς τοὺς 135,000 τόννους ὅπου ἀνωτέρω ἐσημείωσα [1].

Καὶ γεννᾶται εὔλογος ἡ ἀπορία; Διατί εἶναι τόσον μικρὰ ἡ παραγωγή μας, ἀφοῦ ὁ τόπος ἐξοδεύει τόσον μεγάλα ποσὰ ξένου καυσίμου; Δὲν ἐπιτρέπουν τὰ κοιτάσματά μας τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγῆς, ἢ μήπως δὲν εἶναι ἐπιδεκτικὸς περισσοτέρας χρησιμοποιήσεως ὁ ἑλληνικὸς λιγνίτης;

Εἰς τὴν πρώτην ἀπορίαν ἡ ἀπάντησις εἶναι εὔκολος· ἔχει ἄλλως τε δοθῇ ἀπὸ τὰ πράγματα κατὰ τὸ παρελθόν, ἐφ' ὅσον παρήχθησαν τὸ 1918 σχεδὸν διπλάσια ποσὰ ἀπὸ τὰ τωρινά. Οὔτε ἠμπορεῖ νὰ γεννηθῇ ζήτημα, ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μεγαλειτέραν παραγωγήν, ὅταν τὰ κοιτάσματα εἶναι τόσον πολλά, ὅταν ἡ σημερινὴ ἐργασία γίνεται εἰς ἕνα μόνον ὀκτάωρον καθ' ἑκάστην — μὲ μίαν βάρδια, ὅπως λέγουν οἱ μεταλλευταί — ὅταν ὑπάρχουν πρόχειροι οἱ εἰδικοὶ ἐργάται, *οἱ ὀρύκται τῶν ἀτυχῶς ἀργούντων μεταλλείων μας*. Εἶναι βέβαιον, ὅτι ὅπως εἰς κάθε μεταλλεῖον, χρειάζονται τὰ λιγνιτωρυχεῖα, — αὐτὰ μάλιστα περισσότερον ἀπὸ τὰ ἄλλα, — ἔργα προπαρασκευαστικὰ τῆς ἐκμεταλλεύσεως· καὶ τὰ ἔργα αὐτὰ δὲν γίνονται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἀλλὰ ὁ διπλα-

[1] Τὸ 1918 ἡ ἐξόρυξις εἰς τὸ λιγνιτωρυχεῖον Κύμης διωργανώθη κατὰ τρόπον ἐξασφαλίζοντα παραγωγὴν 500 τόννων τὴν ἡμέραν. Ἤμην τότε διευθύνων τὴν Ἑταιρίαν Ἐπιχειρήσεων, τὴν ἐκμεταλλευομένην τὸ κοίτασμα αὐτὸ καὶ βεβαιῶ τοῦτο ὑπευθύνως. Ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἐξόρυξιν 27 ἐγκάρσια εἰς τὸ Ἐντὶ καὶ 35 εἰς τοὺς Μαλετιάνους. Ἀλλὰ τὰ πάντα ἐγκατελείφθησαν, ὅταν ἤρχισε νὰ εἰσρέῃ τὸ ξένον καύσιμον. Ἡ Κυβέρνησις συνεχρότησε τότε μίαν μεγάλην Ἐπιτροπήν — εἶχα τὴν τιμὴν νὰ προεδρεύω αὐτῆς — μὲ τὸν σκοπὸν μιᾶς μελέτης τῆς λιγνιτοπαραγωγῆς ἀπό τε τῆς μεταλλευτικῆς καὶ βιομηχανικῆς ἀπόψεως. Καὶ ἂς προσθέσω διὰ τὴν ἱστορίαν, ὅτι ἐκ παραλλήλου μὲ τὰ ἑλληνικὰ κοιτάσματα ἠσχολήθημεν τότε καὶ μὲ τὰ τῆς Ποντοηρακλείας!! Ἡ Ἐπιτροπὴ διεξήγαγε τὴν μελέτην ὅπου τῆς ἀνετέθη· ἀλλὰ τὸ ἔργον της πολὺ γρήγορα ἐλησμονήθη. (Ἴδε τὰ δύο εἰδικὰ τεύχη τοῦ Ὑπ. Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, δημοσιευθέντα τὸ 1919 καὶ περιλαμβάνοντα τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἐκθέσεις τῶν ὑποεπιτροπῶν κλ.). Καὶ μόνον τόρα μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς σταθεροποιήσεως, ἀρχίζει νὰ γίνεται μία εὐοίωνος κίνησις πρὸς αὔξησιν τῆς παραγωγῆς.

σιασμὸς εἰμπορεῖ νὰ εἶναι σχεδὸν ἄμεσος καὶ ὁ τριπλασιασμὸς θὰ σταθῇ δυνατὸς ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν.

Εἰς τὴν δευτέραν ἀπορίαν ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι τόσον ἁπλῆ. Διὰ τὰς πλείστας τῶν χρήσεων τοῦ γεάνθρακος ἀρκεῖ καὶ ὑπεραρκεῖ ὁ λιγνίτης. Πρέπει βέβαια νὰ ἐξαιρέσωμεν μερικὰς εἰδικὰς χρήσεις, ὡς τὴν φωταεριοποιΐαν καὶ ἀκόμη τὰς ὄχι συχνὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς χρειάζεται μία ἐντατικὴ θέρμανσις, ὡς π.χ. εἰς τοὺς ταχεῖς σιδηροδρομικοὺς συρμοὺς ἢ τὰ πολεμικὰ ἀτμόπλοια. Ἀλλὰ οἱ τακτικοὶ συρμοὶ τῶν ἐσωτερικῶν σιδηροδρομικῶν γραμμῶν καὶ ἡ ἀκτοπλοΐα, ἡ βιομηχανία ἐν γένει καὶ ἡ παραγωγὴ ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, βεβαίως δὲ αἱ ποικίλης φύσεως θερμάνσεις, μέχρι τῶν ὁσημέραι περισσότερον διαδιδομένων καλοριφέρ, οἱ κλίβανοι τῶν ἀρτοποιῶν, τὰ μαγειρεῖα, ὅλ' αὐτὰ εἰμποροῦν κάλλιστα ν' ἀντικαταστήσουν μὲ λιγνίτην, τὸν εἰς χρυσὸν πληρωνόμενον γεάνθρακα, ὅπου σήμερον ἐξωδεύουν. Ἀρκοῦμαι δὲ εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν ἐπικύρωσιν ὅπου μᾶς παρέχει ἡ γειτονική μας Βουλγαρία, ἡ ὁποία μὲ πληθυσμὸν ὄχι πολὺ κατώτερον τοῦ ἰδικοῦ μας, δὲν εἰσάγει σχεδὸν καθόλου γεάνθρακα, (τὸ 1927 εἰσήγαγεν μόνον 6.721 τόννους) ἐξοδεύει δέ ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον τόννων λιγνίτου παραγωγῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ὀρυχείου τοῦ Πέρνικ νοτίως τῆς Σόφιας. Οἱ σιδηρόδρομοί της χρησιμοποιοῦν τὸν λιγνίτην αὐτόν, ἐκτὸς μόνον τοῦ Orient express.

Ἄλλως τε εἶναι ἀνάξιον συζητήσεως, ἂν εἶναι ἐπιδεκτικὸς καύσεως ὁ λιγνίτης, ὅταν χρησιμοποιεῖται εἰς εὐρυτάτην κλίμακα ἡ τύρφη, ὅταν εἰς πολλὰ μέρη τὰ περιφρονημένα σκουπίδια διαφόρων πόλεων καίονται καὶ ἀναπτύσσουν ἐνέργειαν διὰ τὸν φωτισμὸν καὶ τὴν ὕδρευσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν συγκοινωνίαν των.

Τὸ πρόβλημα.

Διατί λοιπὸν δὲν γίνεται μεγαλειτέρα ἡ παραγωγή; Μὲ ἀναλογίαν ἑνὸς τόννου γεάνθρακος πρὸς δύο τόννους λιγνίτου, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀντὶ τῶν 800.000 τόννων ὄχι βέβαια ἓν καὶ ἥμισυ ἑκατομμύριον τόννων λιγνίτου,

ἀλλὰ βεβαίως ἕν ἢ τρία τέταρτα τοῦ ἑκατομμυρίου. Κάθε μία δὲ ἑκατοντὰς χιλιάδων τόννων γεάνθρακος ἐξοικονομουμένη, θὰ ἠλάττωνε τὴν ἐξαγωγήν μας εἰς χρυσὸν κατὰ τρία ἑκατομμύρια χρυσῶν δραχμῶν.

Κύριον αἴτιον τῆς καταστάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ὑψηλὴ τιμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λιγνίτου, συνέπεια βέβαια τῶν μικρῶν διαστάσεων τῶν λιγνιτικῶν μας κοιτασμάτων, ἀλλὰ ὄχι ὀλιγώτερον καὶ τῶν μεγάλων ἐπιβαρύνσεων ἐκ τῶν μεταφορῶν καὶ τῶν πάσης φύσεως χειρισμῶν μεταξὺ παραγωγοῦ καὶ καταναλωτοῦ, ὡς αἱ φορτώσεις, ἐκφορτώσεις κ.τ.λ. Αὐταὶ ἐπιβαρύνουν τὸν πτωχὸν ἑλληνικὸν λιγνίτην περισσότερον ἐνίοτε παρ' ὅσον ἡ μεταφορὰ γεάνθρακος ἀπὸ τὴν Ἑσπερωτικὴν Εὐρώπην καὶ ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴν ἀκόμη! Πῶς ν' ἀνθέξῃ εἰς τὸν συναγωνισμὸν τοῦ καλλιτέρου αὐτοῦ ξένου ὑλικοῦ, τὸ πτωχὸν ἐντόπιον;

Συντρέχουν βεβαίως καὶ ἄλλοι λόγοι καὶ μάλιστα ἡ ἀδράνεια τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε, ὅπως καὶ θὰ ὤφειλε, νὰ λάβῃ μέτρα προστατευτικὰ τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτό, ὅπως ἔχει λάβει εἰς ἄλλα. Δὲν εἶναι ἀκόμη χωρὶς σημασίαν ἡ ἀπροθυμία τῶν καταναλωτῶν, οἱ ὁποῖοι περιφρονοῦν τὸ γενικώτερον συμφέρον, ὅπου ἐξυπηρετεῖ ἡ λιγνιτοπαραγωγή, διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἀνεργίας καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀγορῶν· καὶ προτιμοῦν νὰ μένουν εἰς τὴν καθιερωμένην χρῆσιν τοῦ ἀγγλικοῦ γεάνθρακος μόνον καὶ μόνον, διὰ ν' ἀποφύγουν τὰ ἐνοχλήματα ὅπου εἶναι φυσικὸν νὰ φέρῃ μία ἀλλαγὴ συστήματος εἰς τὰς συνθήκας τῆς καθεστηκυίας ἐργασίας των.

Δημιουργεῖται ἄλλως τε ἕνα εἶδος φαύλου κύκλου ὡς πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν κατανάλωσιν· ἐφ' ὅσον αὐτὴ δὲν εἶναι ἀσφαλὴς καὶ σταθερά, οἱ παραγωγεῖς δὲν τολμοῦν νὰ κάμουν ὄχι μόνον τὰς ἐγκαταστάσεις ὅπου θὰ καθίστων εὐθηνότερον τὸ κόστος, ἀλλ' οὐδὲ κἂν τὴν κανονικὴν καὶ σταθερᾶς ποιότητος κατὰ κατηγορίας παραγωγήν, — ἐννοῶ χωριστὰ τὸ χονδρό, χωριστὰ τὸ ψιλὸ κ.λ. — Ἐφ' ὅσον πάλιν δὲν συντονίζεται πρὸς τὰς ἀνάγκας αὐτὰς ἡ παραγωγή, δὲν τολμοῦν

νὰ ἐναρμονισθοῦν μὲ τὴν καῦσιν τοῦ λιγνίτου οἱ καταναλωταί, ἐγκαθιστῶντες καταλλήλους ἑστίας καὶ ἐσχάρας. Ἔχει δὲ καὶ τὸ ἄδικον νὰ μὴ ἀντέχῃ εἰς μακρὰν ἀποθήκευσιν ὁ λιγνίτης· χάνει πολὺ γρήγορα τὰ καύσιμα ἀέρια, ὅπου ἐγκλείει· καὶ κατὰ τὴν ἔκλυσίν των ρήγνυται καὶ θρυμματίζεται, ἀπογοητεύων τὸν ἀγοραστήν· ὄχι δὲ σπανίως καὶ αὐταναφλέγεται ἀπὸ τὴν θερμότητα ὀξειδώσεως διαφόρων συστατικῶν του.

Πάντως κύριον αἴτιον παραμένει ἡ ὑψηλὴ τιμή. Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ δίδεται εἰς τὴν κατανάλωσιν ὁ λιγνίτης εἰς τὸ τρίτον τῆς τιμῆς τοῦ γεάνθρακος, ἡ ἐξόδευσίς του θὰ ἐγίνετο ἀπεριόριστος· τὸ συμφέρον θὰ ἔκαμνε τὸν καταναλωτὴν νὰ παραιτήσῃ κάθε ἀντίδρασιν. Ἐφ' ὅσον ἡ τιμὴ πωλήσεως τοῦ ἐγχωρίου καυσίμου στρέφεται περὶ τὸ ἥμισυ τῆς τιμῆς τοῦ ξένου ὡς τώρα, κέρδος δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίδρασις γεννᾶται καθὼς εἶπα.

Συμβαίνει ἄλλως τε νὰ εἶνε δυσμενὴς ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος διὰ τὴν ἐγχώριον παραγωγήν. Ἀναπεπταμένος εἰς τὴν θάλασσαν ὅπως εἶναι ὁ τόπος μας, δέχεται μὲ τὴν εὐθηνὴν θαλάσσιον μεταφορὰν τὰ προϊόντα μακρινῶν χωρῶν, μὲ πολὺ μικρὰν ἐπιβάρυνσιν ναύλου. Καὶ ἐφ' ὅσον γενικώτεροι λόγοι δὲν ἐπιτρέπουν τὴν φορολόγησιν τῆς εἰσαγωγῆς, ὁ πτωχὸς ἕλλην λιγνιτωρύχος, εὑρίσκεται ἀντιμέτωπος τοῦ ἄγγλου, τοῦ γερμανοῦ ἀκόμη καὶ τοῦ ἀμερικανοῦ γεανθρακεμπόρου!

Ὡς πρὸς τὸ ὑψηλὸν κόστος τοῦ λιγνίτου μας, ἂς μὴ παραλείψω νὰ σημειώσω, ὅτι εἰς τὰ μεγάλου πάχους λιγνιτικὰ στρώματα τῆς Γερμανίας εἰς ἐργάτης ἐξορύσσει 3 - 4 ἐνίοτε καὶ 12 τόννους τὴν ἡμέραν, πάντως 800 χιλιόγραμμ. λιγνίτου κατὰ μέσον ὅρον δι' ὅλα τὰ κοιτάσματα. Εἰς τὰ ἰδικά μας ὁ μέσος ὅρος δὲν φθάνει τὰ 300 χιλγρ. Εἰς τὰ ἐκτεταμένα ξένα κοιτάσματα εἶναι δυνατὴ ἡ χρῆσις μηχανικῶν ἐκσκαφέων, ἐξ ὧν ὑποβιβασμὸς τοῦ κόστους· εἰς τὰ στρώματα πάχους 1 - 2 μ. ἀνάλογος ἐργασία ἀποκλείεται.

Ἡ θεραπεία.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ τρόπος γεφυρώσεως τοῦ χάσματος, μεταξὺ τῆς πραγματικῆς ὀξίας καὶ τῆς δικαίας τιμῆς πληρωμῆς τοῦ προϊόντος μας; Ἀπαντῶ ἀδιστάκτως: ναί.

Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο νὰ βοηθήσῃ τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παρέμβῃ καὶ ρυθμίσῃ τὴν παραγωγὴν καὶ τὴν κατανάλωσιν. Καὶ δὴ πρῶτον μὲν ὀφείλει τὸ Κράτος νὰ ἀπαλλάξῃ τὴν λιγνιτοπαραγωγὴν ἀπὸ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους φόρους ὅπου ἐπιβαρύνουν τὴν ἐξόρυξιν· ὀφείλει ἀκόμη νὰ ἐπιβάλῃ εὐθηνὰ τιμολόγια εἰς τὰς μεταφορὰς καὶ τὰς φορτοεκφορτώσεις· συμφέρον ἔχει τέλος νὰ θεσπίσῃ ἀμοιβὰς εἰς τὴν κατανάλωσιν (primes). Ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ φόρους δὲν εἶναι βέβαια ζημία, ἐφ' ὅσον χωρὶς αὐτήν, ἐργασία πρὸς φορολόγησιν δὲν ὑφίσταται. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀμοιβήν, ἡ θυσία εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένη ὡς ἐκ τῶν ἐμμέσων ὀφελημάτων τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς.

Τὸ Κράτος πρέπει ἀκόμη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν χρῆσιν τοῦ λιγνίτου εἰς ὅλας τὰς ὑπηρεσίας αἱ ὁποῖαι ἀπ' αὐτὸ ἐξαρτῶνται, εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως, ὅπως εἶναι αἱ ἐπιχειρήσεις ἃς ἐπιχορηγεῖ, ἢ ἐκεῖναι εἰς τὰς ὁποίας αὐτὸ τιμολογεῖ τὰ προϊόντα, ὡς π. χ. ὁ φωτισμὸς πόλεων, ἡ ὕδρευσις, ἡ διὰ τροχιοδρόμων συγκοινωνία κ.λ. κ.λ. Ἔστω καὶ ἂν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ εἶχε νὰ ἐπιβαρυνθῇ τὸ πολὺ κοινὸν χάριν τῆς γενικῆς ὠφελείας, χάριν ἐργασιῶν ποὺ ἐξασφαλίζουν τὸ ψωμὶ τοῦ ἐργάτου, ἢ περιορίζουν τὸ ἐξαγόμενον συνάλλαγμα. Μόνον ἔτσι θὰ προστατεύσωμεν τὸ ἐγχώριον καύσιμον ἀπὸ τὸ ξένον. Ἄλλως τε πρόχειρος ὑπολογισμὸς ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ ἐπιβάρυνσις θὰ ἦτο εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὅλως διόλου ἀνώδυνος.

Ἐπὶ τῶν ἀπόψεων τούτων ἔχουν γραφῆ πολλά. Παραπέμπω δὲ τὸν τυχὸν ἐνδιαφερόμενον ἀναγνώστην εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ ἄλλοτε Ἐπιθεωρητοῦ τῶν Μεταλλείων Ι. Σολωμοῦ «Ὁ Ἑλληνικὸς Λιγνίτης—Τί πρέπει νὰ γίνῃ» δημοσιευθὲν εἰς τὰ «Ἔργα» τοῦ Δ)βρίου 1931—εἰς τὰς πρὸς τὸ

Τεχνικὸν Ἐπιμελητήριον ἀνακοινώσεις τῶν ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ συναδέλφων μου κ κ. Η. Γούναρη καί Πρ. Ζαχαρία (Τεχν. Χρονικ. φυλλ. 13ον)· βεβαίως δὲ καὶ εἰς τὸ τεῦχος τοῦ κ. Ι. Σολωμοῦ, τὸ δημοσιευθὲν τὸ 1918 μὲ τὸν τίτλον Ἑλληνικοὶ Λιγνῖται (Ἐθν. Τυπογραφεῖον).

Πάντως δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ, ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι δύσκολον· διότι ζητοῦμεν νὰ δώσωμεν ἀξίαν εἰς ὑλικὸν κατωτέρας ποιότητος, ἐνῶ μᾶς πλημμυρεῖ καὶ μᾶς συναγωνίζεται ἐλευθέρως, τὸ ξένον πρώτης ποιότητος καύσιμον!

Συντελεστικὴ διὰ τὴν αὔξησιν τῆς ἐξοδεύσεως θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἡ διὰ βιομηχανικῆς κατεργασίας ἐξευγένισις τοῦ λιγνίτου. Καὶ αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται εἴτε διὰ ξηράνσεως, ὁπότε ἐκφεύγει ἡ ὑγρασία, εἴτε διὰ πλινθοποιήσεως, ἡ ὁποία δίδει προϊὸν πλέον εὔχρηστον, ἢ ἀκόμη δι' ἀποστάξεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προκύπτουν ἀφ' ἑνὸς μὲν προϊόντα μεγάλης ἀξίας, ἀνάλογα πρὸς τὰ ἀποστάγματα τῶν γεανθράκων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνα εἶδος κόκ, ἱκανὸν ν' ἀντικατασταθῇ τὸν ξυλάνθρακα, ὅπου χρησιμοποιοῦμεν ἀκόμη εἰς τὰ σπίτια μας εἰς μεγάλα ποσά. Καὶ δὲν χωρεῖ βέβαια συζήτησις, ὅτι ὅλαι αὐταὶ αἱ βελτιώσεις τῆς ποιότητος, προσελκύουν τὸν καταναλωτήν.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονῆται, ὅτι βασικὸς ὅρος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν κατεργασιῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους, εἶναι πάντοτε ἡ εὐθηνὴ τιμὴ τῆς πρώτης ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν καὶ μόνον θὰ προκύψουν προϊόντα καταναλώσιμα. Ἂν ἀκριβὴν πρώτην ὕλην ἐπιβαρύνομεν μὲ τὰ ἔξοδα τῆς βιομηχανικῆς της ἐπεξεργασίας, τὰ προϊόντα θὰ γίνουν ἐμπορικῶς ἀσύμφορα. Οὔτε συντρέχει λόγος νὰ καταφεύγωμεν εἰς συνθέτους λύσεις, ἐφ' ὅσον εἶναι δυναταὶ αἱ ἁπλούστεραι. Ἂς δώσωμεν τὸν λιγνίτην εὐθηνὸν καὶ ἂς ἀφήσωμεν νὰ ἐξοδεύσῃ ὁ τόπος ὅσον εἶναι ἱκανὸς νὰ καταναλώσῃ· καὶ *ἂν ἡ παραγωγὴ γίνῃ μεγαλειτέρα, τότε θὰ εἶναι ἡ ὥρα νὰ* ζητήσωμεν τὰς συνθετωτέρας λύσεις.

Ἕως τώρα προσπάθειαι πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἔγιναν πολλαί, πρὸς μέγαν ἔπαινον τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνην ὀφείλονται. Ἀναφέρω

εἰδικώτερα τὰς ἐγκαταστάσεις, ὅπου ἔχει εἰς τὸν Πειραιᾶ ἡ Ἑταιρία Λιπασμάτων, ἐξοδεύουσα τὸν λιγνίτην τῶν ἐκμεταλλεύσεών της εἰς τὸν Ὠρωπὸν καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἀναφέρω ἀκόμη τὰς μεγάλας ἐγκαταστάσεις τῆς Ἑταιρίας Ἀλιβερίου, διὰ τὰς ὁποίας διετέθησαν κεφάλαια σοβαρά.

Διὰ νὰ εἶναι δὲ ὅσον δυνατὸν πλήρης ἡ παράταξις τῶν ἐλπίδων μας, ἂς σημειώσω καὶ τὴν περίπτωσιν καύσεως τῶν λιγνιτῶν ἐπὶ τόπου, πρὸς παραγωγὴν ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῇ καὶ μακρὰν

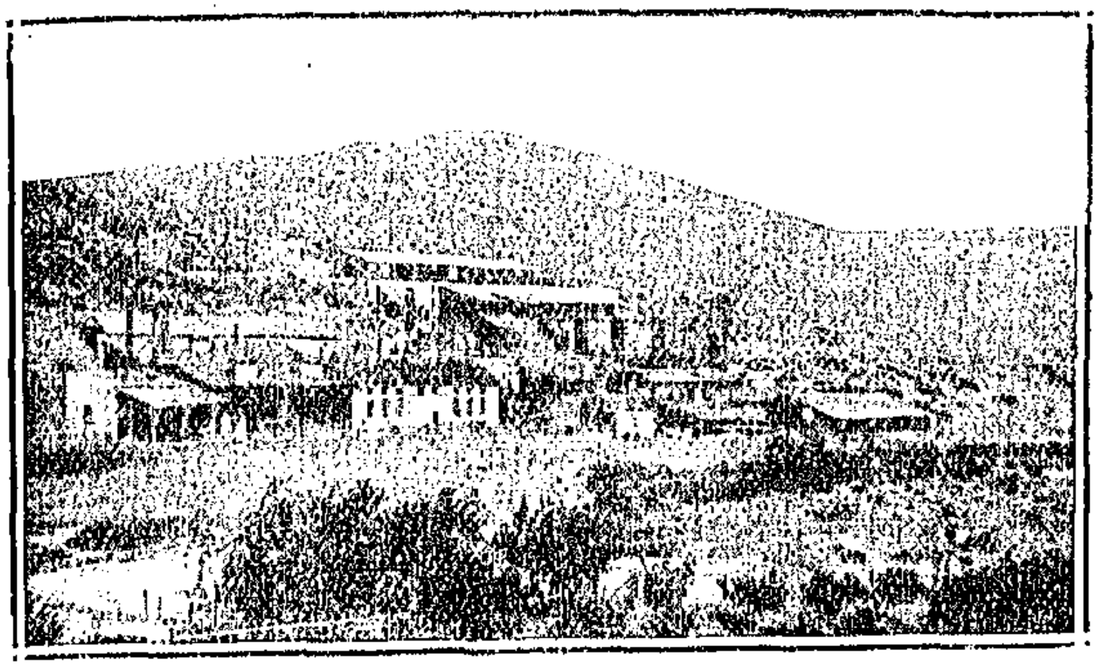

Ἐγκαταστάσεις ὑποστάξεως τοῦ λιγνίτου εἰς τὸ Ἀλιβέρι.

ἀκόμη ἀπὸ τὰ ὀρυχεῖα. Διότι ἡ μετάδοσις αὐτῆς εἶναι σχεδὸν ἀδάπανος· ἐνῶ ἐπιβαρύνει ἀφορήτως τὸ κόστος ἡ μεταφορὰ τοῦ λιγνίτου ὡς ἔχει. Ἂν τὰ λιγνιτωρυχεῖα μας ἦσαν ἐπαρκῶς ἀνεπτυγμένα, θὰ ἦτο δυνατὸν ἀπὸ αὐτὰ νὰ μᾶς ἔρχεται τὸ ρεῦμα ὅπου φωτίζει τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ καὶ ὑπηρετεῖ τὴν συγκοινωνίαν των. Εἰς τὸ Βερολίνον ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἐνεργείας ὅπου ἐξοδεύεται διὰ τὰς χρήσεις αὐτάς, προέρχεται ἀπὸ τὸ λιγνιτωρυχεῖον Golpa. Τὸ στρῶμα ἐκεῖ ἔχει πάχος 15 - 20 μέτρων. Ἡ ἐξόρυξις

γίνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν μὲ μηχανικοὺς ἐκσκαφεῖς. Ἐξ χιλιάδες τόννοι ἐξορύσσονται καθ' ἑκάστην, καίονται εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Zschornewits καὶ ἀναπτύσσουν ἔργον 180,000 χιλιάδων ἵππων, τῶν ὁποίων τὸ ἥμισυ ἐξοδεύεται διὰ βιομηχανίας δημιουργηθείσας ἐπὶ τόπου, τὸ δὲ ὑπόλοιπον στέλλεται εἰς τὸ Βερολίνον καὶ ἐνισχύει τὸν φωτισμὸν τῆς μεγαλοπόλεως.

Διὰ τὴν γερμανικὴν λιγνιτοπαραγωγὴν ἐπιβάλλεται κάπως μακρότερος λόγος. Μέχρι τοῦ 1860 ἐξωρύσσοντο μόνον 2,5 ἑκατομ. τόννων. Συνεχὴς ἔντασις τῆς ἐργασίας ἔφερε εἰς τὰ σημερινὰ 170 ἑκ. τόννων. Μέχρι τοῦ 1880 ὁ λιγνίτης κατηναλίσκετο εἰς φυσικὴν κατάστασιν· ἔπειτα καὶ μέχρι τοῦ 1910 ἡ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν πλινθοποίησιν καὶ ὡς εὐθηνὸν καλὸν προϊόν, ὁ λιγνίτης ἐπεκράτησεν ὡς οἰκιακὸν καύσιμον, εἰσήχθη δὲ καὶ εἰς τὰς γαλλικὰς παρὰ τὰ σύνορα ἐπαρχίας καὶ διεδόθη εἰς αὐτὰς εὐρύτατα! Ἀπὸ τοῦ 1910 καὶ ἐφεξῆς ἡ προσοχὴ δίδεται εἰς τὴν ἀπόσταξιν καὶ δὴ ἐν ταπεινῇ θερμοκρασίᾳ (Schwelung), μὲ προορισμὸν τὴν παραγωγὴν ἑνὸς εὐθηνοῦ ὑπολείμματος, μεταξὺ κὸκ καὶ ξυλάνθρακος καὶ διαφόρων πολυτίμων ἀποσταγμάτων, παρεμφερῶν πρὸς τὰ ἐξ ἀποστάξεως τῶν γεανθράκων λαμβανόμενα καύσιμα ὑγρά, ὀρυκτέλαια κλ. κλ. Ταυτοχρόνως ἐντείνεται ἡ ἐπὶ τόπου καῦσις τοῦ λιγνίτου δι' ἀνάγκας βιομηχανιῶν, σταθμῶν παραγωγῆς ἠλεκτρικῆς ἐνεργείας κ.τ.τ. Γενικῶς 30 % τῆς παραγωγῆς ἀπορροφοῦν αἱ οἰκιακαὶ χρήσεις, 17 % ἡ πλινθοποιΐα, 25 % ἡ βιομηχανία, τὸ δὲ ὑπόλοιπον αἱ ἐγκαταστάσεις τῶν ὀρυχείων. Τὸ ἥμισυ τῆς παραγωγῆς προέρχεται ἀπὸ ἐξορύξεις ὑπαιθρίους.

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ κλείσω τὸ ἄρθρον μου τὸ ὁποῖον ὑπερέβη, φοβοῦμαι, τὰ ὅρια τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Ἡμερολογίου τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Καὶ τελειώνω μὲ τὴν εὐχὴν ὅπως ἡ εὐκαιρία ὅπου δημιουργοῦν αἱ ταριναὶ οἰκονομικαὶ στενοχωρίαι τοῦ τόπου, γίνουν ἀφορμὴ νὰ ληφθοῦν μέτρα, διὰ τῶν ὁποίων νὰ ἐξασφαλίζεται ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν ἀναγκῶν μας διὰ τῶν πόρων μας.

Ι. Π. ΔΟΛΑΝΙΔΗΣ
Καθηγητὴς ἐν τῷ Πολυτεχνείῳ.

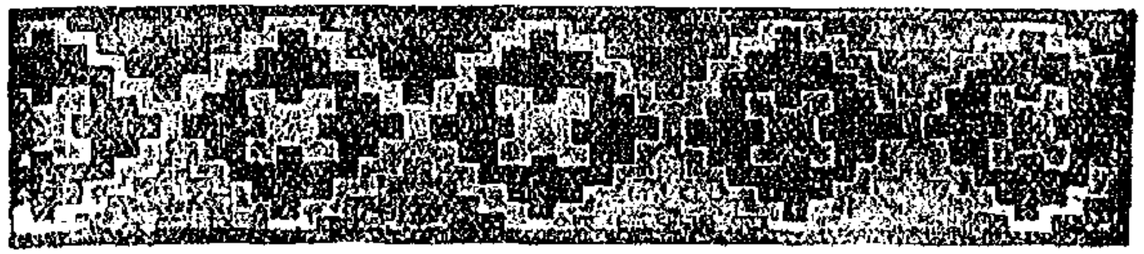

ΑΠΟ Τ' "ΑΛΛΟΤΙΝΑ ΚΑΙ ΑΛΛΟΚΟΣΜΑ,,

ΤΟ ΚΑΛΕΣΜΑ

Ἀπὸ τὸν πύργο της, μακρυά, ποὺ τοῦ καιροῦ
ξεθώριαζε ἡ βροχὴ τὰ οἰκόσημά της,
ἦρθε μιὰ νύχτα ὁ ἱππότης τοῦ χοροῦ
καὶ μοῦ φερε τὸ κρυφομύνημά της.

Κινήσαμε καβάλλα. Ἐκεῖνος μπρός.
Μὲ τἄστρα ἐκεῖνος μπρὸς κι ἐγὼ κατόπι,
καὶ πέρναγε καὶ πέταγε ὁ καιρὸς,
καὶ πέρναγαν καὶ πέταγαν οἱ τόποι.

Πόθοι Ἰμαλάϊα, θάλασσες καημοί,
τὰ δάκρυα ποταμοί, βουνὰ τὰ μίση,
ποῦ καὶ ποῦ κάπου ἀνάσα μιὰ στιγμή,
καὶ δρόμο πάλι δρόμο αὐγὴ καὶ δύση.

Καὶ σύβραδα ὡς τοῦ κάματου βαρὺ
καὶ ὑπνόθολο μὲ τύλιγε τὸ δίχτυ
κοντά μου σβέλτα κέντραε τὸ φαρὶ
καὶ λόγια φτερωτὰ στ' αὐτιά μου ρίχτει.

Γιὰ δόξες πότε, πλούτια ρηγικά,
γιὰ τὰ μεγάλα πότε ὡραῖα της μάτια,
γιὰ ἀνείδωτα ἄλλα κάλλη μυστικὰ
καὶ νυφικὰ ἀξημέρωτα κρεβάτια.

Κι ὄνειρο ὁ κόσμος, ὄνειρο ἡ ζωὴ
στοῦ ὀνείρου πέρα ρόδιζε τὴ χώρα
σὰν ὅρθρισμα σ᾽ ἀπάνεμο πρωΐ,
σὰ φάρου φεγγοβόλημα στὴ μπόρα.

Κι ἀργὸ βαρὺ τὸ ποδοβολητὸ
τὴ ζωντανιὰ ξανίπαιρνε τὴν πρώτη
καὶ δούπιζε τὸ κάλπασμα στρωτὸ
καὶ σπίθιζαν τὰ πέταλα στὰ σκότη.

Καὶ κάποτε ὡς τὸ λόγγωμα δασὺ
ξανάκοβε τὴ φόρα μου καὶ χάλαε,
δίπλα μου πάντα ἐκεῖνος, τὸ κρασὶ
τῆς μαύρης του φωνῆς στ᾽ αὐτιά μου στιλαε.

Κουράγιο! Φτάσαμε, ἄκου τὰ πλατιὰ
τὰ ξέφωτα πῶς παίρνουν τὸ ἕνα τἄλλο.
Στὸ δρόγγο πέρα ἀκόμα μιὰ βουτιὰ
καὶ βγήκαμε στὸ ξάριο τὸ μεγάλο.

Κι ἀλάργα πάλι, χώρια ἐκεῖνος μπρός,
μὲ τ᾽ ἄστρα ἐκεῖνος μπρὸς κι ἐγὼ κατόπι
καὶ πέρναγε καὶ πέταγε ὁ καιρὸς
καὶ πέρναγαν καὶ πέταγαν οἱ τόποι.

Γ. ΔΕΛΗΣ

ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΤΗ ΓΝΩΡΙΣΕ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

έρανε μπόλικους σήμερα! Κ᾽ ἔπειτα σοῦ λέει: ὁ πόλεμος θὰ τελειώσει!

—Θὰ τελειώσει.... τὴν ἄλλη ζωή! Καὶ θὰ φέρουνε κ᾽ ἐδῶ, στὴ σκηνή μας;

—Ἕνα θὰ μᾶς φέρουνε ἐδῶ, δὲν ἔχει ἄλλο κρεβάτι. Ἕνα παιδάκι, τόσο δά, ἐθελοντή!

—Παιδάκι;

—Θὰ εἶναι ὅσο δεκάξη χρονῶ. Πῆγε ἐθελοντὴς γιὰ νὰ καταλάβει τὸ γοῦστο! Κόσκινο τὸν ἐκάμαν οἱ βούργαροι! Σὰν τὸν φέρανε στὸ χειρουργεῖο οἱ ἀδερφὲς κλαίανε... ὅλες τὸν θέλανε στὴ σκηνή τους. Τὸν πῆρε ἡ δική μας. Κι᾽ ὁ θαλαμάρχης πῆγε στὴ γωνιὰ τῆς σκηνῆς, ἄνοιξε τὸ μοναχὸ ἀδειανὸ κρεβάτι, τίναξε λίγο καὶ διόρθωσε τὸ κάτω σεντόνι.

—Μὰ γιατί νὰ πάει, πρὶν τὸν φωνάξουν, στὸν πόλεμο;

—Αἴ, θέλησε νὰ ὑπερετήσει τὴν Πατρίδα!

—Σάματι ἡ Πατρίδα θὰ τὸν ἄφινε νὰ μὴν τὴν ὑπερετήσει, στὴν ὥραν του;

—Αἴ, ἡ τύχη του, καὶ ἡ τύχη ἡ δική μου! Γιὰ νὰ μὴν ἔχει ὁ δύστυχος ὁ Θοδωρῆς ἡσυχία! Γιὰ νάχει πάντα στὴ σκηνή του ἕνα, δυό, βαρέως.... καὶ μὲ τέτοια ἀδερφή, παράξενη! Εἶπε κουνώντας τὸ κεφάλι του ὁ θαλαμάρχης καὶ διορθώνοντας τὶς δίπλες τοῦ σεντονιοῦ.

—Θὰ σ᾽ ἄρεζε πιὸ καλὰ νὰ μὴν εἴχαμε ἀδερφή, γιὰ νὰ μᾶς ἔχεις τοῦ χεριοῦ σου! τοῦ φώναξε ἕνας τραυματίας.

—Καὶ νὰ μᾶς ἀναφέρνεις γιὰ ψύλλου πήδημα, ὅπως στὸ

νοσοκομεῖο ἀπάνω, ποὺ μᾶς τιμωρούσανε μὲ νηστεία σὰν δὲν παίρναμε τὸ λυωτὸ κινίνο, ἢ σὰν φτυούσαμε κατὰ λάθος στὸ φτυελοδοχεῖο τοῦ ἀλλουνοῦ.

—Ἂς εἶχα τὴ διεύτυνση ἐγώ, καὶ γλέπατε πῶς θὰ σᾶς χαϊδεύανε! φώναξε ὁ θαλαμάρχης, παρατώντας τὸ κρεβάτι ποὺ διόρθωνε.

—Ναί, θὰ μᾶς ἄφινες νηστεία γιὰ νὰ τρῶς τὶς μερίδες μας! Θαλαμάρχης! Φαΐ, σιγάρο καὶ ξάπλα! Εἶνε κι' ἄλλο;

—Ξακλούθησε, Μιχαλάκη, τὴ ρητορεία σου, ἴσιαμε αὔριο τ' ἀπόγιωμα. Ἴσια, ἴσια τέτοιαν ὥρα, τὸ ντουφεκάκι στὸν ὦμο, μπούμ, ἐξιτήριο! Εἶπε ὁ θαλαμάρχης, κάνοντας, τάχα πῶς σημαδεύει μὲ τὸ ντουφέκι.

—Δὲ ξεσηκώνεις τὸ στρῶμα, τεμπέλαρε; τοῦ φώναξε νευριασμένος ὁ Μιχάλης, ποὺ δὲν κάνεις ἄλλο παρὰ νὰ προσβάλλεις τοὺς τραυματίες;

—Τραυματίες, τραυματίες, σπουδαῖα τὰ λάχανα! Χεράκια! ποδαράκια, χαϊδέματα! Ἔχω ἰδεῖ τραύματα ἄλλα κι' ἄλλα! Τοῦτον ποὺ φέρνουνε, μάλιστα! Τόνε γλυτώσανε οἱ τραυματιοφορεῖς ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ βούργαρου. Σᾶς γλυτώνουμε τὴ ζωή, καὶ μᾶς βρίζετε:

—Βρέ, εἶσαι τραυματιοφορεῖς; Ἐσὺ ποὺ χαζεύεις ἐδῶ; Ἐμεῖς, χάνουμε τὰ κεφάλια μας!

—Πρέπει νὰ χύσουμε τὸ αἷμα μας ὑπὲρ Πατρίδος! Εἶπε ὁ θαλαμάρχης ἐπίσημα, κι' ἄναψε τὸ κρεμαστὸ φανάρι, γιατὶ εἶχε βραδυάσει, καὶ ἀπὸ τ' ἄνοιγμα τῆς σκηνῆς τοῦ χειρουργείου τοῦ Μετώπου, διαβαίναν οἱ ἀναλαμπὲς τοῦ κανονιοῦ, ποὺ ἀκατάπαυτα, ἐκείνη τὴν ὥρα, βροντοῦσε.

Οἱ ὁμιλίες κοπήκανε σὰν μπῆκε στὴ σκηνὴ ὁ νοσοκόμος μ' ἕνα φανάρι στὸ χέρι, καὶ κατόπι δύο ἄλλοι ποὺ κρατούσανε τὸ φορεῖο, σκεπασμένο μὲ μιὰ μαύρη κουβέρτα. Στὸ πλάϊ προχωροῦσε ἡ Ἀδερφή, μὲ τὴ λευκὴ ντυμασιά της καὶ τὸ λευκὸ κάλυμμα στὸ κεφάλι της. Πῆγε πρὸς τὸ ἄδειο κρεβάτι, τὸ διόρθωσε, βάζοντας ἀκόμη μερικὰ μαξιλάρια, εἶπε κάτι σιγά, κ' ἐβοήθησε νὰ πλαγιάσουνε τὸν τραυματία. Μὲ τὸ γερμένο κεφάλι τυλιγμένο στὸ λευκὸν ἐπίδεσμο, ἀπ' ὅπου δὲν πρόβαλλε παρὰ ἡ μύτη καὶ λίγο ἀχνὸ μάγουλο, μὲ

τὸ ἕνα ποδάρι στὸ νάρθηκα, καὶ τὸ ἕνα χέρι κι' αὐτὸ τυλιγμένο, σωριασμένο, χωρὶς οὔτε βογγητό, ἀδύνατο καὶ μικροκαμωμένο, ἔμοιαζε μὲ παιδάκι νεκρό, καὶ μιὰ παγερὴ ἡσυχία, βασίλεψε γύρου. Ἡ Ἀδερφὴ τὸν σκέπασε. Ἔκαμε νόημα σ' ὅλους γύρου νὰ φύγουν, καὶ μονάχη της ἔμεινε σιμὰ στὸ κρεβάτι, γιὰ ὥρα πολλή.

Ὕστερα ἀπὸ τὸ ψυχρό, χεινοπωριάτικο ἀγέρι, ἕνα ἀνεμόβροχο τράνταζε τὴ σκηνή. Ὅλοι φαινότουν κεῖ μέσα θλιμμένοι, σὰ νὰ τοὺς εἶχε θυμήσει τὴν τύχη τους ὁ ἐρχομὸς τοῦ πληγωμένου παιδιοῦ. Μιὰ συμπόνια τοὺς εἶχε κυριέψει κ' εἶχαν στείλει τὸ λογισμό τους σὲ νεώτερους ἀδερφούς, ἢ στὸ παιδί, οἱ λίγοι ποῦ χαν προφτάσει νὰ παντρεφτοῦνε καὶ ν' ἀποχτήσουνε τέκνο, καὶ τρέμαν μὴ καταντήσουν ἔτσι κι' αὐτά.

Ἔπειτα ἡ σκέψη ποῦχε πέσει στὰ χέρια τῶν βούργαρων, τοὺς ἔφερνε μιὰν ἀνατριχίλα μὰ καὶ μιὰν ἔχτρα γιὰ κείνους. Δὲν ἦταν οἱ χειρότεροι ἐχτροί τους αὐτὴ τὴ στιγμή; Οἱ βούργαροι χρόνια τώρα τοὺς πολεμούσανε, καὶ τοὺς ἐκάμαν τόσο κακό, ὅσο καὶ οἱ τοῦρκοι.

Καὶ τὴν ἄλλη αὐγή, σὰν ἡ πρώτη ἐντύπωση πέρασε, σιγὰ στὴν ἀρχή, δυνατώτερα ἔπειτα, φανερώνανε τὴν ἔχτρα τους γιὰ κείνους.

—Αἴ, καὶ νὰ μᾶς πέσουνε στὰ χέρια μας!

—Θὰ σωπάσετε; Τοὺς ἔλεγε ἡ Ἀδερφή, δὲ θ' ἀφίσετε τὸ παιδὶ σὲ ἡσυχία;

—Ἀδερφή, λέμε γιὰ τοὺς βούργαρους, ποὺ τὸ καταντήσανε ἔτσι.

—Ἀδερφή, θὰ σοῦ πῶ: Δὲ μὲ γνοιάζει ποὺ παίρνω σήμερα τὸ ἐξιτήριο, γιατὶ θέλω νὰ σκοτώσω βούργαρους! φώναξε ὁ Μιχάλης.

—Ἂς κάνεις καὶ ἀλλοιῶς, εἶπε ὁ θαλαμάρχης, μὲ τὸ συνηθισμένο, δολερό του χαμόγελο.

—Βρὲ σύ, ποὺ κάθεσαι δῶ, σὰ γυναῖκα. Αἴ, καὶ νὰ σ' ἔγλεπα σὲ καμμιὰν ὑποχώρηση!

—Τὰ λόγια σου αὐτὰ εἶναι προδοσία, ὁ ἕλλην δὲν ὑπο-

χωρεῖ ποτέ, φώναξε ὁ θαλαμάρχης καὶ μουρμούρισε στ' αὐτὶ τοῦ Μιχάλη:

—Ἐγὼ εἶμαι ριζωμένος ἐδῶ, μέχρι τέλους πολέμου. Μὴ σκοτίζεσαι.

. . . . . .

—Ἄ, συφορά μου.

Ἔτσι εἶχε πρωτομιλήσει ὁ μικρὸς ἐθελοντής, μ' ἐκεῖνα τὰ λόγια εἶχε δείξει ποὺ ξανάρθε στὴ ζωή.

Ἔπειτα εἶπε: δὲ γλέπω! κ' ἤθέλησε νὰ σηκωθεῖ, μὰ τὸ πόδι του τράνταξε στὸ νάρθηκα καὶ σύρλιαξε ἀπὸ τοὺς πόνους. Ὕστερα ζητοῦσε τὴ μάννα του.

Μονάχα ἡ Ἀδερφὴ τὸν ἡχύχαζε, ὅμως κ' ἐκείνη, σὰν γύριζε ἀπ' τὴν ἀλλαγή, συνοδεύντας τὸ φορεῖο τοῦ παιδιοῦ, ἦταν χλωμὴ καὶ ἄκεφη, σὰν ἡ δύναμη νὰ τὴν εἶχε παρατήσει. Τότες, οἱ ἄλλοι τραυματίες τὴν κοιτάζανε, καὶ λέγανε ἀνάμεσό τους:

—Ἕνα παιδάκι!

Σὰν ἔβγαινε ἡ Ἀδερφὴ τρογυρίζανε τὸ παιδί, καὶ πασκίζανε νὰ τὸ διασκεδάσουν. Ὁ θαλαμάρχης μονάχα δὲν τὸ κουνοῦσε ἀπ' τὴ θέση του.

—Δὲ μπορῶ καὶ νὰ σκοτωθῶ! ἔλεγε.

—Καὶ τί νὰ πεῖ ἡ Ἀδερφή, πώχει καὶ τὴν ἄλλη σκηνή;

—Οἱ γυναῖκες εἶναι ἐφτάψυχες, ἀπάντησε κεῖνος.

—Καλὰ ἔλεγα γώ, σὰν μὲ φέρνανε: Ἂν πέσω σὲ χέρια γυναικῶνε ἐγλύτωσα! εἶπε ἕνας τραυματίας.

—Θᾶχε χάσει ἡ Πατρίς, ἂν τᾶχες τινάξει. Τ' ἀποκρίθηκε ὁ θαλαμάρχης.

Ὡς τόσο, θέλοντας νὰ δείξει κι' αὐτὸς προθυμιά, ἔλεγε στὸ παιδὶ ἀστεῖα:

—Σ' ἀρέσει, τὸ λοιπόν, ἐδῶ, βρὲ Γιαννάκη;

—Ναί.

—Τὸ λοιπόν, ἐγὼ θὰ φροντίσω νὰ σὲ ἀλλάξω θάλαμο, δηλαδὴ Ἀδερφή.

—Βρὲ Σαχλαμάρα. Τοῦ φώναζε ὁ νοσοκόμος ὁ Κώστας.

... Οἱ μέρες περνούσανε, κι' ὁ Γιαννάκης ἀγάλι γάλι πήγαινε στὸ καλύτερο. Μὰ δὲ θὰ ξαναγίνονταν πιὰ γερὸς

—τὸ ἕνα πόδι του καὶ τὸ δεξὶ χέρι του ἦταν χαμένα—τὰ μάτια του ὅμως ξανοίγανε, ἔβλεπε, καὶ χαιρότοιν γι' αὐτό, καὶ μονάχα σὰν γύριζε ἀπ' τὴν «ἀλλαγὴ» στεκόντανε γιὰ πολλὴ ὥρα σιωπηλὸς καὶ λυπημένος. Ἀκόμα πονοῦσε, κι' ὅλο ἤθελε σιμά του τὴν Ἀδερφή.

—Ἀδερφή.

—Παιδί μου.

—Ξέρεις; θέλω ἕνα γιατρικό, ποὺ νὰ μὲ κάνει νὰ λησμονήσω κεῖνες τὶς ὧρες.... ποὺ μὲ λαβώσανε. Ἂς ἔχω ἀκόμα τοὺς πόνους, φτάνει νὰ μὴν θυμᾶμαι ὅσα τράβηξα τότες.

—Θὰ τὸ πῶ τοῦ γιατροῦ.

—Ὅμως ξέρεις; Ὄχι καὶ νὰ λησμονήσω τὸ σπίτι μου, τὴ μάννα μου, τ' ἀδερφάκια, ἔχω ἕνα ἀδέρφι μικρό. Φοβοῦμαι μὴν πάθει καὶ κεῖνο. Ἀδερφή, γιατί ὁ κόσμος εἶναι τόσο κακός; Τί, κλαῖς;

—Ὄχι, καλέ, τὰ μάτια μου ἀπὸ ἰόδιο δυκρύζουνε. Νά, βλέπεις πῶς εἶναι βαμμένα τὰ δάχτυλά μου;

. . . . . .

—Τὰ μάθατε; Τὴν αὐγή, μαζὶ μὲ τοὺς τραυματίες, μᾶς φέρανε καὶ δύο αἰχμάλωτους. Δύο βούργαρους! φώναξε ὁ νασοκόμος, μπαίνοντας μὲς στὴ σκηνή.

—Δύο βούργαρους! Τοὺς φέρανε νὰ μᾶς βρωμίσουνε τὸ χειρουργεῖο;

—Κι' ἂν τοὺς φέρανε θὰ τοὺς πατήσουμε στὸ λαιμό, νὰ γδικηθοῦμε!

—Δὲν ἀκοῦτε ποὺ τὸν ἕνα θὰ τὸν φέρουν ἐδῶ, στὸ κρεβάτι ποὺ ἄδειασε ὁ Μιχάλης;

—Ἐδῶ θὰ φέρουν τὸ Βούργαρο;

—Ἐδῶ! Φωνάζει σαστισμένος ὁ θαλαμάρχης, καὶ πετιέται ὀρθός, κατακκόκινος, καὶ κοιτάζει τρογύρου.

—Βρὲ τὸν φοβᾶσαι; Εἶναι ἄοπλος!

—Κι' ἂν εἶναι ἄοπλος, ἐγὼ θὰ τόνε πολεμήσω, σὰ νάμουν στὴ μάχη! Φώναξε ξανὰ ὁ θαλαμάρχης.

—Στά, σίγουρα, ρέ. Καὶ θαρρεῖς, δὲν πᾶς στρατοδικεῖο;

—Βρέ, στάσου! Λίγο δῶ, λίγο κεῖ, ξοικονόμησα κανένα

γιατρικάκι. Μὲ κάτι ἐνέσες ποὺ φέρνουνε ὕπνο, δύο, τρεῖς, περσότερες, καὶ σοῦ τὸν ξαποστέρνω μὲ «ὑπνηλία». *Καλὸ εἶναι νὰ οἰκονομᾶς. . . . ἀπὸ λίγο, λίγο. . . .*

Καὶ μὲ κάποια πρόφαση, ἀνοίγοντας τὸ ντουλαπάκι, πῆρε κάμποσες ἀμποῦλες, ποὺ μὲ τρόπο ἔχωσε στὴ τσέπη του.

—*Βρὲ φαφλατᾶ! Δὲ φοβᾶσαι μὴν πᾶνε τὰ λόγια σου ἴσιαμε τ' αὐτιὰ τοῦ Διευθυντῆ;* Τοῦ λένε. Ὁ θαλαμάρχης τὰ χάνει, καὶ ἀπαντάει:

—*Ἀστειευόμαστε!*

—*Ἀστειεύτηκα, Κύριε Διευθυντά, καὶ χαμογελάει ταπεινά,* σὰ νὰ δικαιολογούντανε ἀληθινά, αὐτὴ τὴ στιγμή.

Μπαίνει ἡ Ἀδερφή, εἶναι ἀγέλαστη.

—Ἀνοίξετε τὸ κρεβάτι.

—*Ἀδερφή, δὲν πιστεύουμε νὰ τὸ παραδεχτεῖς! Φωνάζουνε οἱ τραυματίες.*

—Ἀδερφή, ἐξ ὀνόματος τῶν τραυματιῶν θὰ διαμαρτυρηθῶμεν. Τῆς λέει ὁ θαλαμάρχης.

—Ἀνοίξετε τὸ *κρεββάτι, καὶ ἀφῆστε τὰ λόγια.* Τὸ διέταξε ὁ κ. Διευθυντής. Ἡ Ἀδερφὴ δὲν κοιτάζει κανένα, κοιτάζει μπροστά της. Τὸ κρεβάτι ἀνοίχτηκε. Ὅλοι σωπαίνουν. Δὲ χωρατεύουν μὲ τὶς διαταγὲς τοῦ Διευθυντή.

Οἱ νοσοκόμοι μὲ τὸ φορεῖο φτάσανε, φέρνουν τὸ βούργαρο. Εἶναι ἄντρας μεγαλόσωμος. Ὅλος δύναμη θάτανε πρὶν λαβωθεῖ. Τὸ κεφάλι του εἶναι τυλιγμένο μὲ τὸν ἐπίδεσμο. Ροχαλίζει. Εἶναι ἀκόμα κοιμισμένος ἀπ' τὸ χλωροφόρμιο.

—Θὰ κάνετε ἡσυχία, παιδιά,—λέει ἡ Ἀδερφή—εἶναι βαρειά.

Κανένας στὴ σκηνὴ δὲ μιλεῖ. Ὅλοι ἀποτραβήξανε μ' ἔχτρητα τὴ ματιά τους. Ὁ θαλαμάρχης, γιὰ νὰ μὴ βοηθήσει, βγῆκε ὄξω. Ὁ Κώστας, ὁ νοσοκόμος ἔφτυσε, καὶ σίμωσε τὸ μικρὸ τραυματία.

Τοῦ μουρμούρισε:

—Εἶδες, βρὲ Γιαννάκη; Μᾶς φέραν ἐδῶ τὸν ὀχτρό. Νὰ φχαριστήσεις τὴν Ἀδερφή!

Τὸ παιδὶ παγώνει ἀπ' τὴ φρίκη, καὶ δὲν πιστεύει τὰ μάτια του, πῶς περιποιεῖται τὸ βούργαρο ἡ Ἀδερφή του.

—Κώστα, λέει αὐτὴ στὸ νοσοκόμο, ποὺ φτυοῦσε ξανά, πήγαινε νὰ φέρεις ἀκόμα ἕνα προσκεφάλι.

—Ἂν εἶναι γιὰ νὰ φέρω ἕνα λιθάρι, νὰ τὸ ρίξω ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του, πάω!

—Πρόσεξε καλὰ πῶς μιλεῖς, γιατί θὰ σὲ ἀναφέρω.

Μὰ γρήγορα καταλαβαίνει ἡ Ἀδερφὴ ποὺ πρέπει μονάχη της νὰ περιποιεῖται τὸν αἰχμάλωτο. Βλέπει τὶς ἔχτρικὲς ματιὲς ποὺ τοῦ ρίχνουνε ὅλοι, καὶ τὶς εἰρωνικὲς κατὰ πάνου της. Ὅταν πρέπει νὰ τοῦ δώσουν νερό, ἢ νὰ τὸν γυρίσουν, ἢ καὶ νὰ τὸν πλησιάσουν ἀκόμη, θαλαμάρχης καὶ νοσοκόμοι, κάτι προφασίζονται καὶ φεύγουν.

Τῆς λέει ὁ μικρός:

—*Ἔτσι, Ἀδερφή; Ἴδια ἔχεις ἐκεῖνον, λοιπόν, καὶ ἴδια ἐμένα;*

—Ὄχι, μ' αὐτόνε κανένας δὲν τὸν σπλαχνίζεται, καὶ εἶναι βαρειά. Τοῦ ἀπαντᾶ ἡ Ἀδερφή.

—*Θὰ σπλαχνιστοῦμε τὸ βούργαρο,—φωνάζει ὁ Κώστας,—κι' ὅταν ἔχουμε μπροστά μας τοῦτο, τὸ παιδεμένο;* Νά, οἱ καταραμένοι τί κάνουνε! φωνάζει καὶ δείχνει τὸ παιδί, καὶ οἱ ἄλλοι κοιτᾶνε ἄγρια καὶ φαίνονται νὰ φοβερίζουν.

Ἡ Ἀδερφὴ ἁπλώνει τὸ χέρι προφυλαχτικὰ πάνω ἀπ' τὸ λαβωμένο κεφάλι.

—Κανένας δὲ θὰ τὸν βλάψει, λέει ἥσυχα.

Σὰν τὰ ἔχτρικὰ λόγια νὰ τὸν ἔχουν ξυπνήσει, ὁ βούργαρος ἀγάλι, γάλι συνέρχεται. Ἀνοίγει τὰ μάτια, μεγάλα καὶ μαῦρα· τὸ κεφάλι γυρίζει δῶ καὶ κεῖ, τὰ χέρια κουνιῶνται. Τὸ ἕνα γγίζει τὸ κεφάλι του, καὶ λέει βραχνά:

—Τούκα, τούκα!

Ὁ θαλαμάρχης βρέθηκε στὴ μπασιὰ τῆς σκηνῆς. Μὲ τὸ πόδι ὄξω, κιόλα, ἀνήσυχος τὸν κοιτάζει.

—Ξυπνάει τὸ θεριό!

—Ἀδερφὴ θὰ σὲ δαγκώσει! λένε οἱ τραυματίες.

—Ἀφῆστε τον ἥσυχο.

—Ἀδερφή,—λέει ὁ Γιαννάκης,—εἶναι κεῖνος ποὺ μὲ χτύπησε!

—Δὲν εἶναι στὰ καλά σου, Γιαννάκη.

—Τὸν γνώρισα!

—Θὰ μοιάζει μ' ἐκεῖνον ποὺ σὲ χτύπησε.

—Λοιπὸν κι' αὐτὸς τὸ ἴδιο θὰ μὲ χτυποῦσε. Κι' αὐτὸς θεριὸ εἶναι. Δὲ θέλω νὰ τόνε γλέπω!

Ἡ Ἀδελφὴ γυρίζει πρὸς τὸ παιδί.

—Θέλεις νὰ φύγεις ἀπὸ μένα, Γιαννάκη;

—Ὄχι, νὰ βγάλετε αὐτόν!

—Μάϊκο! Ἀναστέναξε ὁ βούργαρος.

—Τί λέει; ρωτάει ὁ θαλαμάρχης, ποῦχε ξαναμπεῖ στὴ σκηνή.

—Μάϊκο, θὰ πεῖ μάννα, κράζει τὴ μάννα του! Εἶπε κοροϊδευτικὰ ὁ Κώστας.

—Τὴ μάννα του; στοχάζεται ὁ Γιαννάκης. Μὰ ὁ βούργαρος, ἔτσι πλαγιασμένος, μὲ τὸ κεφάλι ἀνασηκωμένο, πελώριο, ὅπως εἶνε παραγεμισμένο μὲ τὰ μπαμπάκια, μὲ κάθε λίγο κεῖνο τὸ ξαφνικὸ ἀνατίναγμα τοῦ κορμιοῦ, καὶ κεῖνο τὸ σκοτείνιασμα τῶν μαύρων ματιῶνε, μὲ τὰ ποδάρια ποὺ ἀνήσυχα παραμερίζουν τὸ σκέπασμα καὶ προβάλουνε, πλατειὰ καὶ χοντρά, ὄξω ἀπὸ τὸ κρεββάτι, μὲ τὴν ἔχτρα, μάλιστα, ποὺ γενάει γύρου του, μοιάζει μὲ τὸ Δράκο τοῦ παραμυθιοῦ, ποῦ κοίτεται ἀνήμπορος. Μουρμουρίζουν: Μουγγρίζει! σὰν ἐκεῖνος ἀπὸ τὸν πόνο βογγάει.

—Μάϊκο! ἀναστενάζει, ἀντικρύζοντας τὴν Ἀδερφή, λὲς νοιώθει ποὺ κείνη μονάχη θὰ τὸν βοηθήσει, καὶ σὰν βγαίνει ἡ Ἀδερφή, κλεῖ αὐτὸς τὰ μάτια καὶ συμμαζεύεται στὸν πόνο του. Κάποτε κοιτάζει τὸ μικρὸ τραυματία, καὶ κεῖνος ρωτιέται ξανὰ μὴν εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ποὺ τὸν χτύπησαν καὶ φοβᾶται μὴ βλάψει τὴν Ἀδερφή του.

Νά, τώρα τοῦ δίνει τὸ γάλα του. Πάντα αὐτὴ τὸν ταΐζει. Ὁ θαλαμάρχης σὰν φέρνει τὸ δίσκο μὲ τὰ κύπελλα, μοιράζει σ' ὅλους τοὺς ἄλλους, ἀφίνοντας τὸ μερίδιο τοῦ βούργαρου πάνω στὸ τραπέζι τῆς διανομῆς, χαμογελώντας κρυφά, σὰν λέει ὁ Κώστας: «Τοῦ Λιγόχρονου», ἢ «τοῦ Γουρουνοτσάρουχου», ἢ «τσῆ Μαύρης ψυχῆς!» καὶ κοιτάζοντας λοξὰ τὴν Ἀδερφή ποὺ παίρνει τὸ κύπελλο. Κάτι τῆς λέει τώρα ὁ βούργαρος: Τούκα! Γίζει τὸ κεφάλι του, δείχνει πὼς τοῦ πονεῖ. Κρυφά, πεισμωμένος, ὁ Γιαννάκης, παρακολουθάει· τρέμει σὰν ἡ Ἀδερφὴ ἀκουμπάει ἀνάλαφρα τὸ χέρι της, στὸ πονεμένο κεφάλι του. Θὰ τῆς τὸ δαγκώσει; Κεῖνο τὸ μάτι του, τ' ἄγριο δακρύζει. Θὰ πονάει. Νά, τὰ χείλια του στὸ χέρι της .... σὰ νᾶχαν ἀνάλαφρα ἀκουμπήσει.... ἕνα φίλημα.... Μπᾶ, γελάστηκε! Ὁ Βούργαρος ξαναλέει:

—Μάϊκο!

—Δὲ φωνάζει τὴ μάννα του, τὴν Ἀδερφὴ κράζει!—λέει ὁ Γιαννάκης.—Κ' ἐγὼ ἔτσι ἤθελα νὰ τὴν φωνάξω: Μαμά μου! Τὴν συνήθισε ὅλη τὴν ὥρα κοντά του.

—Τώρα θαρθῶ σ' ἐσένα, Γιαννάκη, νὰ σοῦ δώσω τὸ γάλα σου.

—Ὄχι, Ἀδερφή, δὲ θέλω νὰ πιῶ ἀπὸ τὸ χέρι ποὺ δίνει στὸ βούργαρο!

Τὸ παιδὶ παίρνει ἀπὸ τὸ τραπεζίδι τὸ κύπελλο, μὲ τ' ἀριστερὸ χέρι του, καὶ μὲ τὸ ἴδιο πασκίζει νὰ πιάσει τὸ ψωμί του.

—Νὰ σὲ βοηθήσω; τὸν ρωτάει ὁ Κώστας.

—Ὄχι, θέλω νὰ συνηθίσω νὰ τρώω μονάχος μου, μὲ τ' ἀνάποδο! Ἀπαντάει ὁ Γιαννάκης· μὲ πεῖσμα, ὅμως σὰν ἡ Ἀδερφὴ τὸν ἀντικρύζει ἀποτραβάει τὴ ματιά του.

. . . . . .

Ὅλο βάραινε ὁ βούργαρος.... Τώρα, οὔτε «Μάϊκο» πιά, οὔτε «Τούκα». Κοίτεται ἀσάλευτος, μὲ τὸ κεφάλι γερμένο, μὲ τὰ γνωρίσματα τῆς θανῆς στὴν ὄψη του, μὲ μοναχὸ ζωντανὸ σημάδι κεῖνες τὲς ματιές, ποῦ ὅσο ἡ ζωὴ σβύνει, τόσο ἀνάβει σ' αὐτὲς ὁ πόθος ποὺ δείχνουνε, τόσο, ποὺ λὲς δανείσαν αὐτὲς τὴν τρεμουλιαστὴ φλόγα στὸ κρεμαστὸ φανάρι στὴ μέση τῆς σκηνῆς, ὅπως κείνη ἡ ἀνταύγεια, ποὺ κάθε λίγο ξανοίγει τὴ σκοτεινιὰ στὴ μορφή του, λὲς ρυθμίζει αὐτὴ τοῦ φαναριοῦ τὸ ἀργὸ τὸ σάλεμα,

καὶ ξαποστέρνει τὸ θλιβερὸ φέγγος ὡς στὶς γωνιὲς τῆς σκηνῆς.

Ὅλα σὰ νὰ κρέμονται ἀπὸ κεῖνον. Καὶ οἱ ἀναπνοὲς ἀκόμα, ὅλονῶν, ρυθμίζονται ἀπὸ κεῖνο τὸ ἀδιάκοπο βογγητό, ποὺ μπήγεται ὡς τὲς ψυχές, ποὺ γιομίζει τὰ πάντα.

Ἀνασαίνουν βαρειά.... μολονότι, ἀπ' ὄξω, τ' ἀγέρι φέρνει ἕνα ἀπόμακρο εὐώδιασμα νοτισμένου χορταριοῦ, καὶ τώρα λίγο, στὸ σούρουπο, ἕνα κράξιμο διαβατάρικου ποιλιοῦ εἶχε φέρει μιὰ θύμηση εἰρηνική, ἐκεῖ, σιμὰ στὸ σκοτιωμό. Ἡ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἀλαργεμένους δικούς, μαζὶ μὲ τὸν πόθο τῆς ἀντάμωσης, συμμαζεύεται δῶ, καὶ ρωτιοῦνται ἂν οἱ μανάδες τους δὲν θὰ παρασταίνονται τὰ μνήματα τὰ παρατημένα. Ἀνήσυχοι ρωτιοῦνται καὶ σὰν τί νὰ δείχνουν ἐκεῖνες οἱ ματιές. Δὲ μιλεῖ τώρα ὁ ἄρρωστος τὴν ξένη τὴ γλῶσσα του, μιλεῖ τὴ γλῶσσα τῆς ψυχῆς. Ὅλοι νοιώθουνε τὴν ἀγωνία τοῦ τραυματία ποὺ πεθαίνει.

—Γιὰ ἰδές τον. Αὐτὸς κάτι γλέπει. Σκιάζεται! Μὴ γλέπει τὸ Σατανά;

—Θὰ γλέπει τὰ κρίματά του. Θ' ἀνοίγεται μπρὸς στὰ μάτια του ἡ Κόλαση!

—Κώστα, βρέ, σὰ νὰ γυρεύει συχώρεση. Τόνε συχωρᾶς;

—Καὶ δὰ εἶμαι παπᾶς; Καὶ γιατί ἐγὼ νὰ τόνε συχωρέσω; Τί μούκαμε; Τὸ κακὸ πώκαμε τὸ βρῆκε στὸ κεφάλι του.

—Βρὲ σύ, δὲν ἔλεγες ποὺ ἂν εἶχες ἐξουσία θὰ τὸν ἔπνιγες;

—Τόπα.... μὰ τώρα.... Σὲ λίγο τελειώνει.

—Κοιτάει τὸ παιδί.... τώρα πιὰ δὲ μπορεῖ νὰ τὸ βλάψει!

Τὸ παιδὶ κι' αὐτὸ κοίταζε.

Τὸν κοίταζε ν' ἀκολουθάει μὲ τὰ μάτια τὴν Ἀδερφή, ποὺ κείνη τὴν ὥρα μπαινόβαινε βιαστική, γιατὶ εἶχε στὴν ἄλλη σκηνὴ κι' ἄλλον ἄρρωστο βαρειά. Βουβή, στοχαστική, σίμωνε τὸ βούργαρο, τοῦ διόρθωνε στὸ μαξιλάρι τὸ κεφάλι, τούβρεχε μὲ κρύο νερὸ τὸ χείλι του. Τὸν κοιτοῦσε κ' ἔτρεχε ὄξω.

Ὁ βούργαρος τὴν ἔνοιωθε σὰν ἐσίμωνε. Οἱ ματιές του

τὴν τραβούσανε κατὰ κείνονε, σὰ νὰ τῆς γύρευαν κάτι ποὺ κείνη θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ τόδινε....

Μ' αὐτὴ κινάει γιὰ νὰ φύγει, μὲ τὸ φαναράκι της, καὶ τὰ μάτια του γιομᾶτα ἀγωνία κολλᾶνε ἀπάνω της, δὲν θέλουν νὰ τὴν ἀφίσουν νὰ φύγει. Τῆς ζητᾶνε νὰ μὴν τὸν ἀφίσει μοναχό, γιατὶ οἱ ἄλλοι εἶναι γι' αὐτὸν σὰ νὰ μὴν ἤτανε. Τὸ μάτι του τώρα σταμάτησε στὴ μπασιά.... Ὁ Γιαννάκης, ποὺ ἀναστατωμένος παρατηράει, θυμᾶται, ἔτσι, πρωτήτερα κοιτοῦσε κι' αὐτὸς στὴν πόρτα, σὰν ἡ Ἀδερφὴ ἔβγαινε, ὡς *ποὺ νὰ τὴν ξαναϊδεῖ*.... Μὲς στὴ *μαυρίλα*, ὄξω ἀπὸ τ' ἄνοιγμα τῆς σκηνῆς, εἶναι καρφωμένη τοῦ αἰχμάλωτου, ἡ παραπονεμένη ματιά. Προσμένει.... Μὰ δὲν ξέρει τί γένεται σὲ τοῦτο τὸ χειρουργεῖο; Δὲν ξέρει ποὺ εἶναι κι' ἄλλοι βαρειά; Βογγᾶν καὶ πιὸ πέρα, δὲν ἀκούει; Θὰ τρέξει καὶ στὸν ἄλλο καὶ θὰ γυρίσει. Τί νὰ πρωτοκάμει;

Αὐτὸς δὲν κοιτάζει πιὰ παρακαλεστικά.

Τὸ κεφάλι γέρνει χαμηλότερα. Ὁ ἐπίδεσμος λύθηκε, ξεχειλίζουνε τὰ μπαμπάκια. Τὸ μεγάλο κορμὶ γέρνει καὶ αὐτό, σὰ νάχε νὰ σωριαστεῖ. Μὰ ποῦ εἶναι ἡ Ἀδερφή; Ὅλα τύχαν ἀπόψε!

—Αὐτὸ θὰ πεῖ πόλεμος, μὴ σκοτίζεσαι! τοῦχε πεῖ ὁ Κώστας. Μὰ κεῖνος δὲν εἶναι μαθημένος σ' αὐτά.... Ἔτσι νοιώθει περισότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὴν πράξη τῆς Ἀδερφῆς. Γνώρισε τώρα αὐτὸς τὴν καρδιά της! Πονάει ἐκεῖνον ποὺ χάνεται, ὅπως καὶ *αὐτὸν ποὺ θὰ μείνει σακάτης*. Νά, πέφτει πιὸ κάτω τὸ κεφάλι. Ἀναταράχτηκε ὁλάκερος. Ἀκόμα ἡ Ἀδερφή; Τὸ παιδὶ κοιτάζει κατὰ ὄξω, μὰ σὰ νάχαν τοὺς ἴδιους στοχασμούς, σὰ νὰ προσμέναν κι' αὐτοί, κοιτᾶν καὶ οἱ ἄλλοι. Ὅλοι φαίνονται σὰν κάτι νὰ θέλουν νὰ ποῦν. Ὁ Γιαννάκης θέλει καὶ αὐτὸς νὰ μιλήσει. Μιὰ πρόφαση:

—Τὸ μαξιλάρι, τοῦ ἔχει πέσει τὸ μαξιλάρι. Χρειάζεται κι' ἄλλο, πάρτε τὸ δικό μου

Μὲ τὸ χέρι του, τὸ γερό, σηκώνει τὸ μαξιλάρι καὶ προσμένει νὰ τὸ πάρουνε. Ὁ θαλαμάρχης κοιτάζει ἐρωτηματικὰ *τὸν Κώστα, κι' αὐτὸς καταβάζει τὰ μάτια.*

—Ἀφοῦ τούπεσε. . . . Κάποιος μουρμούρισε.

Κανεὶς δὲ σαλεύει. Τὸ παιδὶ δὲ βρίσκει τί ἄλλο νὰ πεῖ. Δὲν ἔχει ἀφήσει τὸ μαξιλάρι. Παίρνει ἀπόφαση. Θὰ τὸ πάρει αὐτό. Γλιστράει ἀπ' τὸ κρεββάτι, κάνει νὰ σηκωθεῖ, ὁ πόνος τὸν σταματάει. Ξεφωνίζει.

—Τί κάνεις; Φωνάζει ὁ Κώστας καὶ βρίσκεται σιμά του στὴ στιγμή.

—Θὰ τοῦ βάλω τὸ μαξιλάρι.

Ὁ Κώστας, γοργός, παίρνει στὴν ἀγκαλιὰ τὸ παιδί, καὶ κεῖνο τώρα τοῦ ἀπιθώνει κάτω ἀπ' τὸ κεφάλι τὸ μαξιλάρι. Πετιοῦνται καὶ οἱ ἄλλοι τραυματίες, σιμώνουνε καὶ βοηθᾶνε.

—Πᾶρε τὸ κύπελλο, βρέ, καὶ δρόσισέ του τὸ στόμα! διατάζει ὁ Κώστας τὸ θαλαμάρχη, καὶ αὐτὸς προχωράει καὶ κάνει ὅπως τοῦ παράγγειλε.

Μπαίνει ἡ Ἀδερφή. Εἶναι κουρασμένη, χλωμή, δακρυσμένη. Βιάζεται. Ὅμως κάτι τὴν καρφώνει στὸ ἄνοιγμα τῆς σκηνῆς. . . . Βλέπει τὸν Γιαννάκη στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ Κώστα, νὰ γγίζει τὸ μέτωπο τοῦ βούργαρου, καὶ τοὺς ἄλλους ὅλους νὰ παραστέκουν. . . .

Τὰ δάκρυα της τρέχουνε. Σιμώνει. Τὴν ἔνοιωσε; Ἡ ματιὰ ποὺ τὴν ἀποζητοῦσε εἶναι σβυστή. Τὸ παιδὶ κοιτάζει τὴν Ἀδερφή, ἐλεύτερα, σὰ νάτανε μ' αὐτὴν συνεννοημένο. Τῆς λέει σιγά:

—Καλὰ ἔκαμες· τὴν καρδιά σου, τώρα τὴν γνώρισα.

ΕΛΕΝΗ ΘΕΟΤΟΚΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ

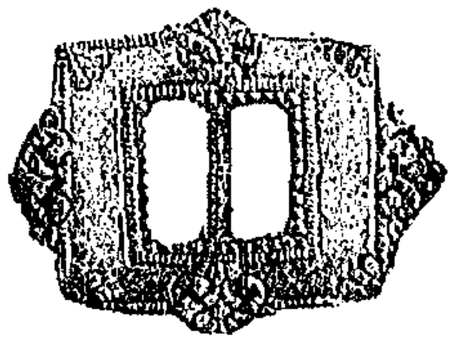

ΑΠΟ ΤΑΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΜΟΥ

Ἡ Φύσις ἐπιδιώκει τοὺς σκοπούς της ἀδυσώπητος μ' ἀνήκουστον ἀδικίαν, μ' ἀπάτην διηνεκῆ καὶ μὲ ἀφάνταστον σκληρότητα. Μίαν μόνον γνωρίζει δικαιοσύνην, τὴν γενικὴν καταστροφήν. Τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν εὐθύτητα, τὸν οἶκτον καὶ τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἠθικήν, αὐτὰ τὰ ἄρισεν ὅλα εἰς τὰς φροντίδας τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν φοβερὰν πάλην τοῦ ἀνθρώπου ἐναντίον τῆς Φύσεως διὰ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς νέου κόσμου ἠθικοῦ, αὐτὸ πρέπει νὰ ὀνομάζωμεν πολιτισμόν.

***

Στοχάζομαι, καὶ τὸ πιστεύω, ὅτι ὁ συνειρμὸς τῶν σκέψεων ἀνταποκρίνεται τελείως εἰς τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Ὁ ἄνθρωπος σκέπτεται ὅπως δημιουργεῖ ἡ Φύσις. Καὶ ἐπάνω εἰς τὰ ὀλίγα δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ὁ νοῦς ὁλοκληρώνει τὴν ἀλήθειαν. Ἐντεῦθεν τοὐναντίον, ἡ σκέψις δύναται νὰ γίνῃ πραγματικότης καὶ ἡ συγκέντρωσις τοῦ νοῦ νὰ κινήσῃ τὴν ὕλην πρὸς δημιουργίαν.

***

Ὅταν μία κοινὴ γνῶσις εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἐπιστήμην καὶ περιβληθῇ τὸ ἐπίσημον ἔνδυμα τῆς ἐπιστημονικῆς ὁρολογίας, γίνεται σπουδαία, ἀλλάσσει μορφὴν καὶ προσπαθεῖς τότε νά. . . . μὴ τὴν ἐννοεῖς.

***

Πολλάκις οἱ ἐπιστήμονες γνωρίζουν τοὺς ἐπιστημονικοὺς ὅρους καὶ νομίζουν ὅτι γνωρίζουν τὰ πράγματα.

*
* *

Τί πλῆθος φαύλων κύκλων εἰς τὴν Ἐπιστήμην! «Διατί ἕλκονται τὰ σώματα; διότι ὑπάρχει ἡ παγκόσμιος ἕλξις». «Ποῦ ὀφείλεται ἡ στενὴ ἐπαφὴ δύο σωματων; εἰς τὴν συνάφειαν». «Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν ὅλας τὰς ἰδιότητας τῆς ὕλης, δὲν ὑπάρχει ὕλη = ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὴν ὕλην, δὲν ὑπάρχει ὕλη». «Τὸ μάτι βλέπει κατ' εὐθεῖαν ἕνεκα τῆς εὐθυωρίας τῆς ὁράσεως». Διὰ νὰ δώσουν μίαν ἐξήγησιν ἑνὸς φαινομένου, τὸ ὀνομάζουν μὲ ἄλλο ὄνομα ἀσύνηθες. Ἀλήθεια, τί ἐπιστήμην θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ κάμῃ μὲ τὴν δημώδη μαζὶ καὶ τὴν καθαρεύουσαν! Θὰ λέγῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν δημώδη καὶ θὰ τὰ *ἐξηγῇ* μὲ τὴν καθαρεύουσαν.

*
* *

Ἀληθινὴ παραίσθησις τῆς Ἐπιστήμης: Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιλάβωμεν ὅλας τὰς γνώσεις εἰς ἕνα τεράστιον βιβλίον, τὰς διαμοιράζομεν εἰς βιβλία, καὶ διαιροῦμεν τὰ βιβλία εἰς μέρη καὶ τὰ μέρη εἰς κεφάλαια. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ παρενομίσθη ὅτι ὁ Κόσμος εἶναι καὶ αὐτὸς διηρεμένος εἰς βιβλία καὶ κεφάλαια! Καὶ ἐγεννήθησαν αἱ αὐστηραὶ εἰδικότητες = σοβαραὶ ἡμιμάθειαι.

*
* *

Τὸ πείραμα εἶναι ἡ καλλιτεχνία τῆς Ἐπιστήμης. Τεχνηταί, μικραί, ὡραῖαι ἀπομιμήσεις φαινομένων. Καὶ ὁ καλὸς πειραματιστὴς εἶναι ἀληθινὸς καλλιτέχνης. Ἰδοὺ διατὶ πολλαὶ πειραματικαὶ ἀλήθειαι εἶναι. . . . ψευδεῖς.

*
* *

Αἱ τολμηραὶ μεταφοραὶ εἶναι ἀστεῖαι. Δὲν λέγει κανεὶς ἀτιμωρητὶ μίαν «γεῦσιν φωτεινήν» ἢ ἕνα «ἁλμυρὸν ἦχον». Ἀλλ' αἱ μεταφοραὶ εἶναι συνθέσεις, καὶ αἱ συνθέσεις εὕρεσις αἰτίων. Καὶ ἔτσι πολλὲς φορὲς τὰ ἀστεῖα γίνονται—σοβαρά. Ἡ ἐκφύλλισις τῶν ἀντιλήψεων εἶναι μία ἐπιστροφὴ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν.

*
* *

Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐννοεῖ προβλήματα εἰς τὸν Κόσμον ἀνώτερα τοῦ λογικοῦ του. Καὶ περιμένει ὑπερήφανος ἀπὸ τὴν «Ἐπιστήμην» τὴν ἑρμηνείαν ὅλων τῶν ἀγνώστων—ἀπὸ τὴν γάταν τὴν λύσιν ἀλγεβρικῆς ἐξισώσεως.

*
* *

Μόνον ἡ Μουσικὴ εἶναι ἡ Τέχνη τῆς Φύσεως. Αἱ ἄλλαι τέχναι εἶναι ἁπλῶς τεχνηταὶ μουσικαί.

*
* *

Ὁ ἀληθινὸς ἐπιστήμων ἢ φιλόσοφος θεωρεῖ τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ μεγάλα τόσον συνειθισμένα καὶ μικρά, ὥστε νὰ δίδῃ τὴν αὐτὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὰ μικρὰ καὶ τὰ συνειθισμένα, θεωρούμενος διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ πλήθους ὡς μικροπρεπὴς καὶ ὄχι σοβαρός.

*
* *

Πολλὰ πρόσωπα ἐν ᾧ τὰ γνωρίζεις δὲν τὰ ἔχεις προσέξῃ, καὶ ὅταν τὰ προσέξῃς, δὲν τ' ἀναγνωρίζεις. Πόσα τοιαῦτα παθήματα τῆς Ἐπιστήμης!

*
* *

Τί σπάταλος ἡ Φύσις εἰς τὰς δημιουργίας της! Μὰ πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ μία δημιουργία χωρὶς σπατάλην;

⁂

Πολλάκις θεωροῦμεν ὡς προφητείαν μιᾶς ἰδέας τὴν σκέψιν, ἡ ὁποία ἁπλῶς τὴν προπαρεσκεύασεν.

⁂

Διὰ νὰ ἔχῃς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον κάτι τέλειον, πρέπει νὰ τὸ συμπληρώσῃς μὲ τὸ συναίσθημά σου ἢ μὲ τὴν φαντασίαν σου, καθὼς συμπληροῦμεν μὲ τὴν ὅρασιν τὰς ὀπτικὰς ἀκτῖνας καὶ σχηματίζομεν τὰ εἴδωλα. Ἀλλ' **εἴδωλα** εἶναι καὶ τὰ **τέλεια** εἰς **τὸν** κόσμον τοῦτον.

⁂

Πολλαὶ ἰδέαι τῶν σοφῶν φαίνονται παραδοξολογήματα, διότι δὲν μᾶς εἶπαν καὶ τὰς λεπτὰς ἀδιορατους σκέψεις, αἵτινες κατήντησαν εἰς τὸ παραδοξολόγημα.

⁂

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως (ὁ σατανᾶς) γεννᾶται ἀπὸ μίαν μεγάλην ἐπιθυμίαν πρὸς δρᾶσιν, ἐν ᾧ λείπει ἡ ἀπαιτουμένη πρὸς τὴν δρᾶσιν δύναμις.

⁂

Καθ' ἣν ἐποχὴν φθείρονται αἱ παλαιαὶ ἰδέαι καὶ ἐγκαινίζονται αἱ νέαι, δημιουργοῦνται τύποι ἰδεῶν τραγελαφικοί, ἀπαράλλακτα καθὼς τὰ συμμιγῆ ζῷα τῆς Παλαιοντολογίας.

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

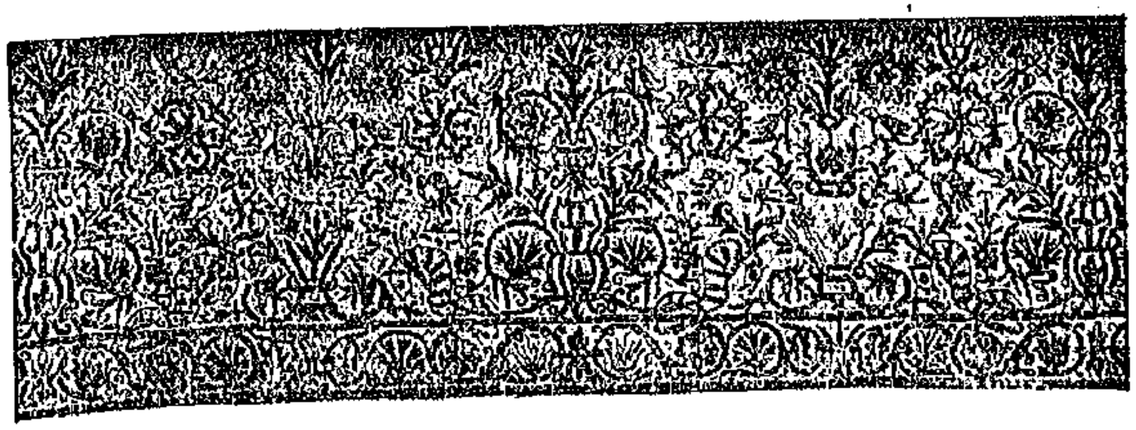

ΜΠΑΛΑΝΤΑ

Ἀπὸ τὸν τρόμο μὴν πεθάνει
ποθεῖ τὸν κόσμο νὰ γνωρίσει!
Μὰ κάθε βῆμα ποὺ θὰ κάνει,
τ' Ἀνέγνωρο θὰ τ' ἀντικρύσει
πιὸ ἀπέραντο. Κι ἀπὸ τὴ βρύση
τῆς γνώσης, τῶν νερῶν της ἡ δροσιά,
μπορεῖ τὴ δίψα νὰ τοῦ σβήσει,
γιὰ νὰ τὸν ρίξει στὴν ἀπελπισιά.

Κι ἅμα σκοπὸ στὴν Τέχνη βάνει
τὴν ὁμορφιὰ νὰ καταχτήσει,
ὅσο πρὸς τὸ σκοπὸ θὰ φτάνει,
τ' Ἀνέγνωρο θὰ τ' ἀντικρύσει
πιὸ ἀπέραντο. Κι ἂν τοῦ χαρίσει
ὁ κόπος τώρα τὴ λησμονησιά,
πάλ' ἡ ψυχὴ θὰ λαχταρήσει,
γιὰ νὰ τὸν ρίξει στὴν ἀπελπισιά.

Κι ὅταν τὸ ἀθάνατο βοτάνι
ἀπ' τὴν ἀγάπη τὸ ζητήσει,
προτοῦ ἡ λαχτάρα βρεῖ λιμάνι,
τ' Ἀνέγνωρο θὰ τ' ἀντικρύσει
πιὸ ἀπέραντο. Κι ἂν τὸ μεθήσι
γιὰ λίγο τοῦ χαρίσει ξεγνιασιά,
ὁ πόθος του θὰ ξανανθίσει
γιὰ νὰ τὸν ρίξει στὴν ἀπελπισιά.

Ὁ θνητὸς ὅπου κι ἂν γυρίσει
στῆς ψυχῆς, στ' οὐρανοῦ τὴν ἁπλωσιά,
τ' Ἀνέγνωρο θὰ τ' ἀντικρύσει,
γιὰ νὰ τὸν ρίξει στὴν ἀπελπισιά.

ΜΑΡΚΟΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη σειρὰ «Λεκάστιχα καὶ Βιλανέλες».

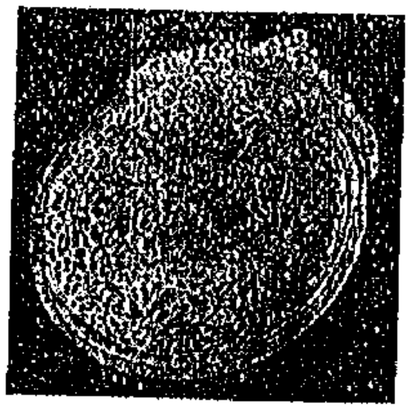

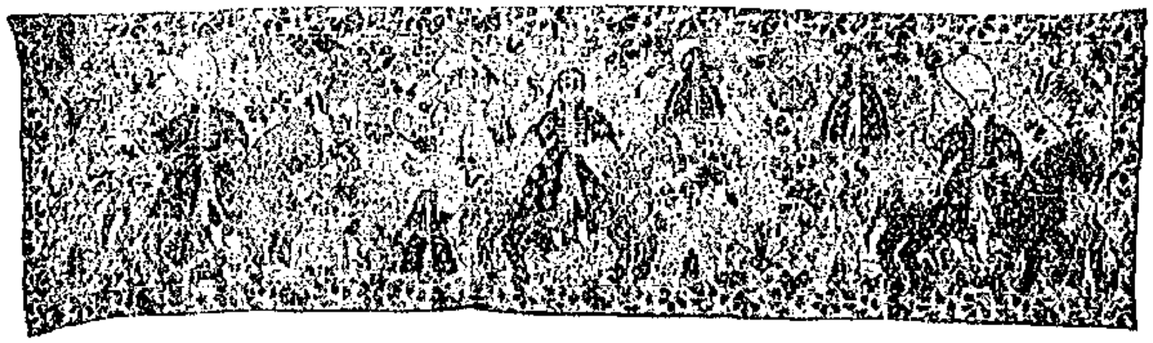

ΕΝΑΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ ΜΕ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΟΥ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Ἀρσάκειον — Ἀρχαῖα Ἑλληνικά.
Α'. Πενταταξ. Διδασκαλείου.

Τὸ πρῶτο μάθημα:

Συγκίνησις! Περιβάλλον ἄγνωστο, πρόσωπα ἄγνωστα, ἀτμόσφαιρα δυσάρεστη! Καὶ ὁ καθηγητής;

Μὲ κυττάζουν μὲ περιέργεια καὶ δειλία. Βλέπω μέσα τους μιὰ κρυφὴ εὐχὴ ποὺ τρέμει: Ἂς εἶναι καλή .... ἂς τὰ πᾶμε καλά. . . .

Καημένα παιδιά! Σὲ ποιὰ ψυχικὴ κατάστασι ἔρχεσθε νὰ γνωρίσετε τὸ σχολεῖο, ὅπου θὰ περάσετε ἕνα χρόνο, τοὺς ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὁποίους θὰ συνεργασθῆτε ἕνα χειμῶνα!

Ὡς τόσο, εἶναι κάπως δικαιολογημένη αὐτὴ ἡ ταραχή: ἡλικία κατ' ἐξοχὴν εὐαίσθητος (10 - 15 ἐτῶν)· τὰ περισσότερα παιδιὰ βλέπουν τὸ Ἀρσάκειο γιὰ πρώτη φορά· πολλὰ τώρα μόλις γνωρίζουν τὰς Ἀθήνας· ἔρχονται ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος, γιὰ νὰ σπουδάσουν, νὰ «βγοῦν δασκάλες». Ἐδῶ θὰ μείνουν ἴσως μόνα τους, σὲ κανένα οἰκοτροφεῖο, ἢ μὲ κανένα μακρυνὸ συγγενῆ, μακρυὰ ἀπ' τοὺς δικούς τους. Τί δύσκολα ποὺ φαίνονται ὅλα, τί πολλὰ τὰ μαθήματα καὶ ποιὸς ξέρει, τί καθηγηταί!..

Ἂς μποροῦσε τὸ παιδὶ νὰ μὴν αἰσθάνεται ξένο στὸ σχολεῖο, νὰ αἰσθάνεται ἀγάπη γύρω του, ἐκεῖ ποὺ βρίσκει τὰ πάντα κρύα, αὐστηρά, ἴσως καὶ ἀποκρουστικά! Συμπαθὲς περιβάλλον πρὶν ἀπ' ὅλα, πρὶν ἀπὸ τὰ γράμματα! Περιβάλλον ποὺ νὰ θυμίζῃ, στὴν ἀνάγκη νὰ ἀναπληρώνῃ τὸ σπίτι. Εἶναι τὸ μόνο ποὺ ζεσταίνει καὶ ἐπιδρᾷ στὴν ψυχή του!

Μοῦ ἔρχεται νὰ τοὺς φωνάξω: «Μὴν ἀνησυχῆτε, θὰ ἀγαπηθοῦμε καὶ θὰ περάσωμε καλά!»

Ἀλλὰ τὶς καλημερίζω μόνο μὲ ἕνα ἐνθαρρυντικὸ χαμόγελο:

—Καλῶς ἤλθατε καὶ καλὴ χρονιά!

Μαθαίνω τὰ ὀνόματά τους, τὴν ἡλικία τους, τὴν πατρίδα τους, ὅ,τι ἄλλο μπορεῖ νὰ μὲ βοηθήσῃ εἰς τὸ νὰ τὶς παρακολουθήσω καλύτερα.

—Δεσποινίδες μου, ἀναλαμβάνετε ἕνα ἔργον ἱερόν: Γυρίζοντας κάθε μία στὸν τόπο της, σὲ μερικὰ χρόνια, θὰ πᾶτε ***νὰ διδάξετε*** καὶ μάλιστα μικρὰ παιδιά. Πόσο ταιριάζει ἕνα τέτοιο ἔργον εἰς τὴν γυναίκα! . . . Ἀλλὰ ἂν δὲν ἀπατῶμαι, βλέπω πῶς ἤλθατε μὲ ἐνθουσιασμόν. . . . Ἕνα ζητῶ ἀπὸ σᾶς: νὰ μὲ βοηθήσετε μὲ τὴν καλή σας διάθεσι καὶ τότε θὰ περάσωμεν ὡραῖα καὶ θὰ μάθωμε καὶ πολλὰ ἐνδιαφέροντα πράγματα. . . .

Ἡ ἀτμόσφαιρα διορθώθηκε κάπως· σὰν νὰ διαλύωνται τὰ σύννεφα. Ἀναφαίνονται μερικὰ χαμόγελα. . . .

Μετὰ μερικὰ λόγια εἰσαγωγῆς εἰς τὸν Ἡρόδοτο, ἐκτύπησε τὸ κουδοῦνι!

Μήπως καὶ ἐγὼ δὲν εἶχα συγκίνησι εἰς αὐτὸ τὸ πρῶτο μάθημα; Τί παιδιὰ θὰ εὕρισκα ἐμπρός μου, τί χαρακτῆρας, τί μαθήτριες; Ἕνα χρόνο πρόκειται νὰ συνεργασθοῦμε καὶ εἰς τὸ κυριώτατο μάθημα: τὰ Ἑλληνικά!

Τὶς γνώσεις τους φυσικά, δὲν τὶς εἶδα ἀκόμα, εἶδα ὅμως τὰ πρόσωπά τους καὶ λίγο ἀπὸ τὴν ψυχή τους. Νομίζω, ὅτι μπορῶ νὰ ἔχω ἐλπίδες.

Μπορεῖ τόσα νὰ κάνῃ κανεὶς σὲ ἕνα χρόνο! Φτάνει νὰ θέλῃ!

Λίγο ἀργότερα:

Τώρα γνωριζόμαστε καλά.

Μεταξύ τους ἔχουν συνδεθῆ. Βλέπω πὼς ἔχουν σχηματισθῆ μερικὲς φιλίες. Ἔτσι τὶς ἐπερίμενα· ἔγιναν φίλες, ὅσες ἤξερα πὼς θὰ ταιριάξουν. Οἱ πιὸ δειλὲς μένουν ἀκόμα μόνες τους. Θὰ ἔλθῃ καὶ αὐτῶν ἡ σειρά, νὰ συνέλθουν.

Εἰς τὸ μάθημα προθυμία μεγάλη καὶ κάποια ἐπιθυμία ἐπιδείξεως εἰς τὶς συμμαθήτριες καὶ τὸν καθηγητή. Μικρὴ ἀντιζηλεία μεταξὺ τῶν πρώτων μαθητριῶν. Ἡ αἰώνια δειλία τῶν ἀδυνάτων.

Ἐνθαρρύνω ὅλες. Καμμία νὰ μὴ δειλιάζῃ, νὰ ἔχουν τὸ θάρρος τῆς γνώμης τους, νὰ ἐρωτοῦν ἰδίως ὅ,τι δὲν ξέρουν.

—Ἐδῶ ἀποτελοῦμε σὰν μιὰ οἰκογένεια ποὺ ἦρθε ***γιὰ νὰ μάθῃ,*** ὥστε ἡ ἄγνοια δὲν εἶναι ντροπή. . . .

Ἔρριξα ἤδη τὰ πρῶτα σπέρματα, γιὰ νὰ δημιουργήσωμε Κοινότητα:* Κοινότης, μαζὶ μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, δὲν σημαίνει πρόοδο, βελτίωσι ἀτομική, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ***κοινοῦ συμφέροντος;*** Πῶς ὅμως νὰ ἐπιτευχθοῦν αὐτά, χωρὶς τὴν βάσι, τὸν κυριώτερο παράγοντα, τὸ ἐνδιαφέρον, τὴν ἀγάπη πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη;

Θέλω λοιπόν, ἐπιζητῶ νὰ συνδεθοῦν πολὺ μεταξύ τους. Ὅταν αἰσθανθοῦν τὸ γύρω τους περιβάλλον φιλικό, δικό τους, ὅταν ἀγαπήσουν τὴν κοινὴ ζωή μας, τὴν κοινὴ προσπάθειά μας, ***θὰ θελήσουν*** καὶ ***θὰ μπορέσουν*** νὰ μάθουν καλύτερα καὶ περισσότερα.

Πρὸς τὸ παρὸν βλέπω στοιχεῖα πολὺ ἀνομοιόμορφα. Εὐτυχῶς καμμία κακὴ φύσις:

Ἡ Χριστίνα διαπρέπει γιὰ τοὺς τρόπους της, ἔξυπνη καὶ σοβαρή—Ἡ Κατίνα ἀνήσυχη, δὲν κατωρθώνει νὰ προσέξῃ, μόλις τὴν συγκρατῶ χωρὶς μαλλώματα—Ἡ Ἀλεξάνδρα

---

* Τὶς σχετικὲς λεπτομέρειες, γιὰ τὸ πῶς ἱδρύθηκε ἡ Κοινότης ἐδημοσίευσα εἰς τὸ *Δελτίον τῶν Λειτουργῶν τῆς Μ. Ἐκπαιδεύσεως*, 8βρίου καὶ 9βρίου 1931.

σκορπάει λίγη ἀπὸ τὴν μελαγχολία της γύρω της· καημένο ὀρφανό! Ἐμεῖς θέλομε χαρὰ καὶ ζωή, πρέπει νὰ σὲ ξλκύ-σωμε σὲ μᾶς, νὰ σὲ ἀλλάξωμε! Ἡ Ἑλένη εἶναι συχνὰ ἄρρωστη· ἤδη τὸ ἐνδιαφέρον τῶν παιδιῶν ἐστράφηκε σ' αὐτήν. Τῆς πηγαίνουν τὰ μαθήματα, ρωτοῦν γιὰ τὴν ὑγεία της. Φοβοῦμαι μήπως ἀναγκασθῇ νὰ διακόψῃ. Ἡ Ἐλισάβετ εἶναι πολὺ πολὺ ἀδύνατη καὶ ὅμως φιλοτιμοτάτη καὶ εὔθικτος. Ἡ Βασιλικὴ παρεξηγεῖ τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας. Βρίσκεται αἰωνίως προσβεβλημένη. Ἡ ἄλλη μας Ἑλένη, γεμάτη ὑγεία καὶ χαρά, ἔχει μυαλὸ θετικό, γρήγορη σκέψι. Ἡ Μόσχα δὲν προσέχει ποτέ. Ἡ Παρασκευὴ εὐέξαπτος εἰς ἀπερίγραπτον βαθμόν, δὲν δέχεται καμμία παρατήρησι. . . .

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλες; Κάθε μία ἔχει τὸν τύπο της, εἶναι καὶ ἕνας ψυχικὸς κόσμος!

Ὑλικὸ πλούσιο ἡ ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ πάντα! Πῶς ὅμως νὰ τὸ συγκεράσω ἀφίνοντας στὴν κάθε μία τὴν ἀτομικότητά της, νὰ τὸ συνδέσω σὲ ἕνα σύνολο, μὲ κοινὴ προσπάθεια καὶ κοινὰ ἐνδιαφέροντα;

Ἀλλὰ ἂς ἐλπίζω. Εἶναι νωρὶς ἀκόμα!

Ὁ πρῶτος διαγωνισμός:

Φόβος καὶ τρόμος σήμερα: Ὁ Διαγωνισμός! Θὰ ἔχῃ καὶ συντακτικὰς παρατηρήσεις!

Μιὰ κάνει τὸν σταυρό της.

—Ἄχ, Δεσποινίς! εἶναι πολύ δύσκολο;

Τὶς καθησυχάζω.

—Δὲν ἔχω καμμία ὄρεξι νὰ τὰ χαλάσωμε, μάλιστα σήμερα! Ἀλλὰ προσέξετε νὰ φερθῆτε καὶ σεῖς ἀναλόγως, γιατὶ ἀλλοιῶς θὰ θυμώσω πολύ.

Μέτωπο ἑνωμένο πρὸ τοῦ κινδύνου! Αὐτὸ μὲ εὐχαριστεῖ. Ἡ κοινὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιτυχία, θὰ τὶς συνδέσῃ περισσότερο.

Εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ συσταθῇ ἡ Κοινότης μας!

Κοντὰ εἰς τὰ Χριστούγεννα:

Ἔγινε καὶ αὐτό!

Ἔτσι ἀποκτήσαμε τὴν Κοινότητά μας.

Τὰ πρᾶγμα ἦλθε σιγὰ σιγὰ μόνο του. Ὁ σύνδεσμος ὑπῆρχε ἤδη πρὸ καιροῦ. Τὸν ἔβλεπα μὲ χαρά. Δύο τρεῖς φορὲς μοῦ εἶπαν:

—Δεσποινίς, ἡ Ἑλένη εἶναι πάλι ἄρρωστη· νὰ τῆς γράψωμε; κάθεται τόσο μακρυά, δὲν προφθαίνομε νὰ πᾶμε!

—Βεβαίως, παιδιά μου. Θὰ τῆς γράψωμε!

Μία ἄλλη φορὰ τὶς εὗρῆκα ζεματισμένες: εἶχε τιμωρηθῇ ὅλη ἡ τάξις, γιὰ ἀταξία μερικῶν, τῶν ὁποίων δὲν θέλησαν νὰ γνωσθοῦν τὰ ὀνόματα.

Ἔκανα φυσικὰ τὴν δέουσα παραιτήρησι. Ἀλλὰ ἐβγῆκα ἀπὸ τὴν τάξι ἐνθουσιασμένη. Ὥστε δὲν ματαιοπονῶ· ἐγνωρίσθηκαν καὶ συνεδέθηκαν καὶ ἐσχημάτισαν ἕνα σύνολο μὲ κοινὲς χαρὲς καὶ λύπες! . . .

Ὅταν λίγο κατόπιν ἱδρύθηκε ἡ κοινότης μας, ἔγινε καὶ ὁ σύνδεσμός μας μεγαλύτερος. Νά, προχθὲς πρὶν ἀρχίσῃ τὸ μάθημα, μοῦ ἀνήγγειλε μία:

—Δεσποινίς, ἡ Ἐλπὶς ἀπέκτησε ἀδελφάκι! . . .

Ἐπηκολούθησε ἕνα ἆ! γεμᾶτο γέλια, χαρά, συγκίνησι, περιέργεια.

—Νὰ σοῦ ζήσῃ, νὰ σοῦ ζήσῃ!

Ὅσες ἦταν κοντὰ τὴν ἐφίλησαν! Οἱ ἄλλες μιλοῦσαν καὶ ρωτοῦσαν, σχεδὸν χωρὶς νὰ περιμένουν ἀπάντησι:

—Ἀγοράκι, κοριτσάκι, πῶς εἶναι, ἄχ τὸ χρυσό μου, κλαίει; . . .

Ἦταν ***κοινὸν*** ἐπεισόδιον!

Συνέβη ὅμως καὶ ἕνα ἄλλο, πιὸ σπουδαῖο, ἀλλὰ λυπηρό: Ἀπέθανε ὁ πατέρας τῆς Μαριάνθης, ἡ ὁποία δὲν ἦρθε γιὰ μερικὲς ἡμέρες στὸ σχολεῖο. Μεγάλη συγκίνησι ὅταν ἐμφανίσθηκε στὴν τάξι. Οἱ δύο μαθήτριες ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὴν τάξι, ἐπρόκειτο νὰ τῆς ποῦν μερικὰ λόγια ἐκ μέρους ὅλων. Δὲν μποροῦν ὅμως. Τὴν φιλοῦν μὲ συγκίνησι καὶ

δάκρυα. Ἡ ἴδια κλαίει! . . . Τὸ μάθημα ἦταν γιὰ ὅλες ἀνόρεκτο.

Καημένα μικρά μου κοριτσάκια! Ἂς εἶναι μακρυά σας κάθε τέτοια στενοχώρια!.

Καὶ πόσα ἄλλα γεγονότα ἀκόμα! Μήπως δὲν θέλουν ***ἡ τάξις τους*** νὰ εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν πρώτη Γυμνασίου, κάτω, ὅπου διδάσκω ἐπίσης;

Τὸ ἀποτέλεσμα; Ζῆλος καὶ προσπάθεια τῆς κάθε μιᾶς, ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό της μόνο, ἀλλὰ γιὰ τὸ κοινὸν συμφέρον, τὴν τάξι μας, τὴν Α΄ Διδασκαλείου, ***ποὺ πρέπει ἀπὸ τὶς ἄλλες νὰ διακρίνεται!***

Κατὰ τὸ Πάσχα:

Σὲ λίγο ἀρχίζουν νέες διακοπές. Πῶς ἐπέρασε ὁ καιρός! Κάποια φθινοπωρινὴ ἡμέρα συναντηθήκαμε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν τάξι αὐτή. Πῶς ἄλλαξαν τὰ πράγματα ἔκτοτε! Τώρα εἴμαστε φίλες!!

Ἀναλογίζομαι τὴν ἐργασία μας. Εἶναι πολύ, νὰ πῶ ὅ,τι τὴν βρίσκω ἱκανοποιητική; Ἔχομε, φυσικά, καὶ τὰ ἀδύνατα στοιχεῖα, ὅπως πάντα. Εἰς τὸ σύνολον ὅμως βαδίζουν καλά.

Ἰδίως μὲ εὐχαριστεῖ ἡ προσπάθεια καὶ φιλοτιμία τους καὶ ὁ μεταξύ τους σύνδεσμος. Ἐβελτιώθηκαν καὶ γενικῶς οἱ κόρες μου! ὁ χαρακτήρ τους ἐξομαλύνθηκε, οἱ τρόποι τους διωρθώθηκαν.

Μπορῶ νὰ εἶμαι εὐχαριστημένη; Ἂς περιμείνωμε καὶ τὸ τέλος τοῦ ἔτους, ποὺ ἔρχεται σὲ λίγο.

Εἰς τὸ τέλος τοῦ σχολικοῦ ἔτους:

Ζέστη! Κόπος! Νέα ἀγωνία γιὰ τὶς ἐξετάσεις. Εἶναι ἡ τελευταία προσπάθεια!

Βλέπω τὴν χαρά τους, ὅτι θὰ φύγουν στὰ μέρη τους.

Ἐν τούτοις ὁ ἀποχωρισμός μας εἰς τὸ τελευταῖο μάθημα, ἔδειξε ὅτι, μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν χαρά, μένει καὶ ἕνα μικρὸ αἴσθημα λύπης, ὅτι ἐτελείωσε αὐτὴ ἡ ζωή, ἡ προσπάθεια ἡ κοινή, οἱ ἴδιες λύπες καὶ χαρὲς ποὺ μᾶς συνέδεσαν.

—Τοῦ χρόνου ποιὸς ξέρει ποῦ θὰ εἴμαστε, Δεσποινίς, πῶς θὰ περάσωμε! . . . . .

Διαλύεται καὶ ἡ κοινότης μας! Τὰ ἀποχαιρετιστήρια λόγια τῶν ἀντιπροσώπων πρὸς τὴν τάξι, δείχνουν ὅτι πράγματι ἀγάπησαν τὴν οἰκογένειά μας, τὴν ἐδῶ ζωή μας, τὴν τάξι μας!

Ἀγάπησαν καὶ γενικώτερα τὴν σχολικὴ ζωή; Καί, μαζὶ μὲ αὐτή, τὸ σχολεῖο καὶ τὰ γράμματα; Ἀνεπτύχθη τυχὸν μέσα τους κάποια ἔφεσις, ἐπιθυμία πρὸς τὸ μανθάνειν; Ζῆλο καὶ φιλοτιμία ἔδειξαν καὶ ἀπέναντι ἄλλων τάξεων ἀκόμα. Νὰ τὸ πιστεύω;

Καὶ ἐμένα μὲ συγκινεῖ ὅτι τελειώνομε. Μοῦ ἔδειξαν τὰ κοριτσάκια μου τόση συμπάθεια!

Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ αὐτὴ πρέπει νὰ αἰσθάνεται ἐλεύθερο τὸ παιδί, σὲ περιβάλλον δικό του, συμπαθές. Ἀπὸ τὴν πρώτην ἡμέρα τοὺς ἔδωσα —μοῦ ἐπῆραν;— τὴν ἀγάπη μου. Μήπως γι' αὐτὸ ἐπήγαμε καλά;

Σεπτέμβριος 1932

ΑΝΝΕΤΤΑ Α. ΠΑΠΠΑ

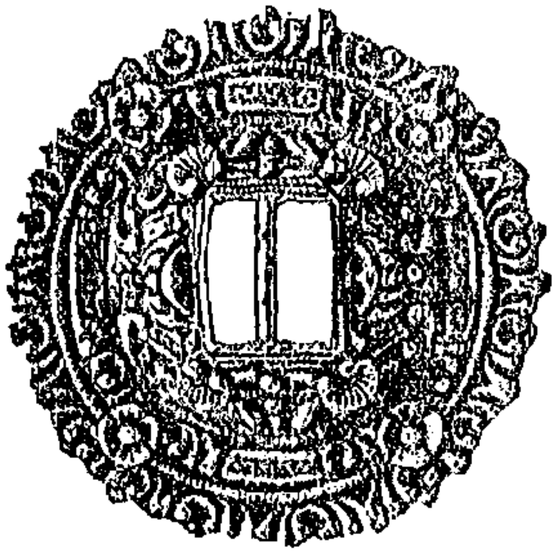

ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Πέρασαν χρόνια ἀξέχαστα, κι ὅσες φορὲς ἀκόμα
Νοσταλγικὰ τραγούδησα τἄγια μας περασμένα,
Θυμοῦμαι πάντα ἕνα φιλὶ ποὺ μοῦ ἔδινες στὸ στόμα,
Κἐγὼ τὰ δυό Σου μάτια φιλοῦσα, ταγαπημένα.

Καὶ στὸ Πρωτοχρονιάτικο ὅταν σμίγαμε τραπέζι,
Γύρω μας ὅλα εὐώδιαζαν μὲ τὴν πνοὴ ἑνὸς μύρου,
Καὶ μᾶς μεθοῦσε ὁ Ἔρωτας, κι ἀκούγαμε νὰ παίζῃ
Κάποιο βιολὶ μαγευτικὰ στὴ σιγαλιὰ τοῦ ἀπείρου.

Τῆς περασμένης μας Ζωῆς τὄνειρο λαχταροῦσα,
Καὶ *στὴν ψυχή μου ἀπόμεινε τὸ θεῖο εἰκόνισμά του,*
Κάποτε πρίν, ἀχνόπλαστο κι ἄσπιλο ὡς τὸ θωροῦσα,

Ἐνοιωθα ἀνείπωτη χαρὰ μὲς *τἀναγάλλιασμά του.*
Τώρα ὁ ἀντίλαλος ξυπνᾷ στοῦ λογισμοῦ τὰ βάθη,
Μοιάζει σὰν ἤσκιος ἡ Ζωή, κι ὅλη ἡ χαρά μου ἐχάθη.

ΔΗΜ. ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ.

ΖΗΛΕΙΑ ΜΗΤΕΡΑΣ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ἡ θειὰ Μαργαρὴ μὲ κλεισμένα τὰ μάτια, σβησμένη, ζαρωμένη, περισσότερο ὕσκιος παρὰ ἄνθρωπος ζωντανός, *ἀνάσαινε* μὲ κόπο στὸ κρεβάτι τῆς ἀρρώστειας.

Ὁ Μανώλης, — ὅτι εἶχε γυρίσει ἀπὸ τὸ ἐργοστάσιο ποὺ δούλευε, — στάθηκε στὴ μέση τῆς κάμαρης καὶ κοιτάχτηκε μὲ τὴ μάννα του ποὺ γεροκομοῦσε τὴν ἄρρωστη.

—Τί εἶπε ὁ γιατρός; τὴ ρώτησε σιγά.

—Εἶπε, πὼς ἐδῶ στὸ σπίτι δὲ μπορεῖ νὰ τῆς κάνουμε ὅ,τι πρέπει. Πές της το λοιπὸν ἐσύ.

Ὁ νέος χαμήλωσε τὰ μάτια σκεπτικός. Ἔπειτα ζύγωσε στὸ κρεβάτι, ἔσκυψε στὸ πρόσωπο τῆς γρηᾶς καὶ φώναξε τρυφερά:

—Θειά! θειά! πῶς πᾶμε; πᾶμε καλύτερα;

Τὰ σουρωμένα μάτια ἀνοίξανε μιὰ στάλα μ' ἀποκάρωση καὶ τὸ κεφάλι κουνήθηκε σὰν ἀπογοητευτικά.

—Ἐγὼ λέω, θειά, πὼς καλὰ θάτανε, νά! πῶς νὰ σοῦ τὸ πῶ, νἄχες ὅ τι διατάζει ὁ γιατρός· ὅλα τὰ μέσα σου. Νἄχες καὶ μιὰ γυναίκα ποὺ νὰ σὲ γνοιάζεται, ἐπὶ τοῦτο, κατάλαβες; ἡ μητέρα βλέπεις εἶναι γερόντισσα κι' αὐτή, τί νὰ σοῦ κάνει; . . . Καὶ πρέπει νὰ γίνεις καλά, θείτσα μου.

Ἡ ἄρρωστη περίμενε ν' ἀκούσει ποῦ θὰ φτάσει αὐτὸς ὁ πρόλογος καὶ τὰ μάτια της κλεισμένα παίζανε νευρικά.

—Θέλεις, λέω, τελείωσε ὁ Μανώλης, νὰ σὲ πᾶμε σ' ἕνα νοσοκομεῖο, σὲ μιὰ κλινική;

—Ὄχι! εἶπε ἡ ἄρρωστη ξερά.

—Καλά, θειά, ὅταν δὲ θέλεις ἐσύ. . . . Ἐγὼ γιὰ τὸ καλύτερο στὸ λέω, ξέρεις πόσο σ' ἀγαπῶ.

Παραπίσω ἡ μητέρα του, ἐρεθισμένη ἀπὸ τὶς αἰσθηματικὲς περιστροφές, στενοχωρεμένη κι' ἀπὸ τὴν ἄρνηση ποὺ θὰ κρατοῦσε ἀκόμα τὴν ἄρρωστη στὸ σπίτι της, τὸν τραβοῦσε ἀπὸ τὸ σουρτοῦκο.

—Πές της το παστρικὰ λοιπόν! τούκανε μὲ νοήματα. Τελείωνε!

Ὁ Μανώλης τραβήχτηκε παραπίσω φουρκισμένος κ' εἶπε πνιχτά:

—Ἄ! μὰ τὸ σταυρό! τί μὲ τραβᾶς ἀπὸ τὸ τζουμπέ; νὰ τὴν πεθάνουμε;

Ὕστερα γύρισε κοντὰ στὴν ἄρρωστη κ' ἔκατσε στὸ κρεβάτι.

—Λοιπόν, θειά, ὅπως θέλεις. Μοναχὰ ποὺ στὴν κλινικὴ θὰ γινόσουνα μιὰν ὥρα ἀρχήτερα καλὰ καὶ γρηγόρα θὰ δυνάμονες.

—Θέλεις ἐσύ; μουρμούρισε ἡ γριὰ μὲ σβησμένη φωνή.

—Ἐγώ; *βέβαια τὸ θέλω,*

—Τότενες τὸ θέλω κ' ἐγώ, ψυχή μου, εἶπε κ' ἐκείνη μὲ ἄμετρη τρυφεράδα.

Ἀμ πῶς νὰ μὴν τὸ θελήσει ἡ φτωχιά, ἀφοῦ τόθελε ὁ *ἀνιψός της; αὐτὸ τὸ χρυσὸ παιδὶ ποὺ τῆς ἔκανε καλὴ* τὴ στερημένη ζωοῦλα της. Εἶχε τὶς ἀδερφάδες της, εἶναι ἡ ἀλήθεια, μὰ κεῖνες εἴτανε ἄλλο πρᾶμα. Εἴχανε μὲ τὰ πολλά τους τὰ χρόνια, σὰν ἀποτραβηγμένο τὸν ἑαυτό τους *γιὰ λογαριασμό τους πιά,* μὲ τὶς καλωσύνες καὶ τὶς ἰδιοτροπίες τους στερεωμένες. Σὰν τοὺς βρέχους ποὺ πήρανε τὸ τελειωτικό τους σχῆμα καὶ καθισμένοι σ' ἕνα κομμάτι γῆς, βλεποῦνε ἀτάραχοι ὁλογύρα τὸ τί γίνεται.

Ὁ Μανώλης; ἄλλο πρᾶμα. Εἴτανε καὶ σήμερα, ἀπάνω στὰ εἴκοσι χρόνια του, ὁ ἄπλαστος ἀκόμα πηλός, τὸ τρυφερὸ λουλοῦδι, ἡ διάφανη καρδοῦλα ποὺ ἀποδίνει σὰν καθρέφτης τὸν πόνο καὶ τὴ χαρά σου.

Σὰν ἀπόμεινε χήρα ἡ θειὰ Μαργαρὴ χρόνια πίσω καὶ δὲν εἶχε ποῦ νὰ γύρει τὸ κεφάλι, εἶναι ἡ ἀλήθεια πὼς ἡ Φωτεινὴ τὴν περίλαβε. Αὐτή, ποὺ εἶχε ἀκόμα τὸν ἄντρα της μὲ τὴν καλή του σειρά,—ἐργολάβο σ' οἰκοδομὲς—ποὺ εἶχε τὸ παιδάκι της κ' εἶχε τὴ ζέστα τοῦ σπιτικοῦ. Μὰ ἡ Φωτεινὴ εἴτανε παραχαϊδεμένη κι' αὐταρχική, δὲν ὑποχωροῦσε ποτέ, ἔκρυβε τὶς ἀγάπες της κι' ἄφινε ἐλεύθερες τὶς ἰδιοτροπίες της. Ἔτσι ἡ Μαργαρή, γλυκειὰ κι' ἀγαπησιάρα, θαρροῦσε πολὺ συχνὰ βάρος τὸν ἑαυτό της κ' ὑπόφερνε. Ἡ ἄλλη ἀδερφή της ἡ Πασώ, παντρεμένη κι' αὐτή, τὴν παρηγοροῦσε πάντας, ἀλλὰ δὲν τῆς ἔλεγε ποτὲ νὰ πάει νὰ κάτσει στὸ δικό της σπίτι. Μὰ θάτανε τάχα κ' ἐκεῖ καλύτερα; ἐδῶ τὸ ἐλάχιστο, ὁ Μανωλάκης, ἕνα γλυκὸ παιδί, ἥμερο σὰν ἀρνάκι, τῆς ἔδινε μιὰ ξανάσαση. Ὅταν εὕρισκε μπροστά της τὶς παραξινιὲς ἢ τὴν ἀδιαφορία, ἔπαιρνε στὴν ἀγκαλιά της τὸ παιδὶ κι' ἀναπαύονταν ἡ ψυχή της. Τ' ἀγάπησε καλύτερα ἀπὸ δικό της. Περίμενε τὴν κάθε χαρά της ἀπ' αὐτό, ὁρκίζονταν στ' ὄνομά του, θὰ θυσίαζε καὶ τὴ ζωή της γιὰ χάρη του.

Ὁ Μανώλης, ποὺ εὕρισκε πιὸ πολλὰ χάδια σ' αὐτὴν παρὰ στὴ μάννα του, τῆς ἀφοσιώθηκε. Στὴν ποδιὰ τῆς θειᾶς σιγουρεύονταν σὰν γύρευε ἡ μητέρα του νὰ τοῦ τὶς βρέξει· στὴν ἀγκαλιά της ἔγερνε τὸ κεφαλάκι του σὰ νύσταζε. Σ' αὐτὴν ἐξηγοῦσε τὰ παιχνίδια του γιατὶ εἶχε τὴν ὑπομονὴ νὰ τὸν ἀκούει, καὶ μέσα στὶς βαθειὲς τσέπες τοῦ φουντωτοῦ φουστανιοῦ της, βουτοῦσε τὰ χεράκια του μὲ τὸ ἐλεύθερο. Ἐκεῖ, μαζὶ μὲ μιὰ δαχτυλήθρα, ἕνα κλειδὶ καὶ κάμποσα κουμπιά, ψάρευε καὶ κανένα κουφέτο, κανένα καρύδι φυλαγμένο γι' αὐτόν.

Ἡ μητέρα του ἔβλεπε μὲ δυσαρεστημένο μάτι τὴν ἀφοσίωση τοῦ παιδιοῦ. Σὰν ἔχασε μάλιστα κι' αὐτὴ τὸν ἄντρα της, τῆς κόστιζε περισσότερο βλέποντας πόσο ὁ Μανώλης ἀγαποῦσε τὴ θειά.

Ὅταν ἡ Μαργαρὴ κατάλαβε τὴν ἀδυναμία τῆς Φωτεινῆς,

ἄρχισε νὰ φυλάγεται, νὰ μὴν τῆς δίνει ἀφορμὲς καὶ πικραίνεται. Αὐτὴ ποὺ δὲ γίνηκε ποτὲ μητέρα, ἔννοιωθε καὶ δικαίωνε τὴν ἀδερφή. Ὡστόσο εἶτανε δύσκολο νὰ κρύβει πάντα τὴν ἀγάπη της. Γι' αὐτὸ κ' ἡ ζήλεια τῆς μητέρας δὲν ἡσύχαζε. Σιγὰ σιγὰ εἶχε καταντήσει σὰ μιὰ ἔχθρα. Ἔχθρα ποὺ ντρέπονταν τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξή της, δὲν εἶχε μοῦτρα νὰ ξεσπάσει καὶ σιγόβραζε καιροὺς καὶ χρόνια. Ἀπὸ τὰ μικράτα τοῦ Μανωλάκη ὡς τὰ σήμερα ποὺ εἴτανε ἄντρας, αὐτὸ τὸ σαράκι δὲν παράτησε τὴ Φωτεινή. Τοῦ κάκου λογικεύονταν, τοῦ κάκου συμπονοῦσε τὴ Μαργαρή, ποὺ δὲν εἶχε ἄλλη χαρὰ ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ παιδιοῦ. Ἡ ζήλεια της δὲν ἔπαιρνε ἀπὸ λόγια. Τῆς φαίνονταν τῆς Φωτεινῆς πὼς ἡ ἄλλη τῆς ἔκλεβε τὸ γυιό της. Τὴ ζήλευε κι' ὅταν ἀκόμα τούραβε τὰ ροῦχα του, τοῦ συγύριζε τὴν κάμαρα, τὸν γεροκομοῦσε σὰν ἀρρώσταινε. «Θὰ μοῦ τὸ χαλάσης ἐσὺ μὲ τὰ χάϊδια σου!» τῆς φώναζε. Δὲν ἤθελε τὰ χάϊδια τῆς θειᾶς, μὰ δὲν τῆς ἄρεζε καὶ νὰ τῆς τὸ μαλώνει. «Ἐγώ, μονάχα ἐγὼ ἔχω τὸ δικαίωμα», ἔλεγε. «Καὶ νὰ τὸ μαλώσω, καὶ νὰ τὸ σκοτώσω ἀκόμα!»

Κουβέντιαζε ὁ Μανώλης μοναχὸς μὲ τὴ Μαργαρή; Καὶ τότε ἡ Φωτεινὴ ζήλευε. Τῆς γνοιάζονταν καμμιὰ ἰδιαίτερη δουλειά; Τὴν ἔπιαναν στενοχώριες. Ἔφερνε ὁ νέος τίποτε λιχουδιὲς γιὰ τὶς γρηές του; Πετιοῦνταν ἡ μητέρα καὶ τάπαιρνε ἀπὸ τὰ χέρια του γιὰ νὰ κάνει αὐτὴ μερδικὸ στὴ θειά, κι' ὄχι ἐκεῖνος.

Αὐτὴ ἡ ζήλεια ποὺ τῆς φαρμάκωνε τὴ ζωή, τὴν ἔκανε συχνὰ δύστροπη καὶ κακιά.

Ἔτσι, σὰν ἀρρώστησε βαρειὰ ἡ θειὰ Μαργαρὴ κ' εἶπε ὁ γιατρὸς πὼς ζεῖ καὶ δὲ ζεῖ, μέσα στῆς Φωτεινῆς τὴν καρδιὰ πέρασε φευγάτα κάτι ποὺ ἔμοιαζε χαρά. Θάμενε λοιπὸν μοναχὴ μὲ τὸ γυιό της! Θὰ ξανάβρισκε ὁλάκερη τὴν ἀγάπη του!

Ὅμως ἡ ἀρρώστεια αὐτὴ τὴ μαρτύρεψε, γιατὶ ὁ Μανώλης, γυρίζοντας γραμμὴ στὸ σπίτι ἀπ' τὴ δουλειά του, πήγαινε καὶ κολλοῦσε στὸ μαξιλάρι τῆς θειᾶς. Ἡ ἀρρώστεια τραβοῦσε σὲ μάκρος, ὁ Μανώλης δίπλωνε τὶς περιποιήσεις του

κ' ἡ μητέρα ὑπόφερνε γι' αὐτό. Τὸν εἶχε χάσει πιὰ ἀπὸ κοντά της. Ἡ ζωή τους, μὲ τὸ ἔκτακτο τῆς ἀνημπόριας ρεμπέλεψε, εἶταν ἡ ἀλήθεια. Καὶ στὴν ὥρα τοῦ φαγητοῦ ἀκόμα, καθὼς ἐκεῖνος κάτι τύχαινε νὰ γνοιάζεται τὴ θειά, ἀργοῦσε νὰ φανεῖ σὰν τοῦ φώναζαν. Ἡ μητέρα του κάθονταν στὸ τραπέζι μὲ πεῖσμα, δὲν τὸν περίμενε πιά, καὶ τοῦ πετοῦσε μὲ θυμό, πὼς τὸ σπίτι τους κατάντησε ξενοδοχεῖο. Ἄλλες πάλι φορές, τὸν ἔπαιρνε μὲ τὸ καλὸ σὰν τὸν ἔβλεπε στὴν κάμαρα τῆς ἄρρωστης.

—Ἄϊντε, Μανωλάκη μ', σήκω μιὰ στάλα. Κάνε καμμιὰ βόλτα νὰ πάρεις λίγον ἀέρα.

—Ὤω! δὲν ἔχω ὄρεξη, μητέρα, ἔκανε ἐκεῖνος ποὺ ποτὲ δὲν μάντειψε τὴ ζήλεια αὐτή.

Τότε ἡ Φωτεινὴ συλλογίστηκε πὼς καλὰ θάτανε νὰ βάζανε τὴν ἄρρωστη σ' ἕνα νοσοκομεῖο, καὶ τοῦ τὸ σφύριξε τοῦ γιατροῦ. Θὰ τραβούσανε ἔξοδα, μὰ δὲν τὴν ἔγνοιαζε. Θὰ ξανάμπαινε τὸ σπίτι της στὴν τάξη του, θὰ ἡσύχαζε κι' αὐτὴ ἀπὸ τοὺς κόπους. Τὸ σπουδαιότερο, ὁ σκοπός, ποὺ δὲν τὸν μολογοῦσε καθαρά, εἶταν ποὺ θὰ ξεκολλοῦσε ὁ Μανώλης ἀπὸ τὸ κρεβάτι τῆς ἄρρωστης. Γιατὶ μπορεῖ καὶ ν' ἀρρώσταινε στὸ ὕστερο τὸ παιδί, δικαιολογοῦνταν στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της. Ὡστόσο καὶ γιὰ τὴ Μαργαρὴ καλύτερα. Μέσα στὸ νοσοκομεῖο θἄχε ὅ,τι χρειάζεται: τοὺς γιατρούς, τὰ γιατροσόφια καὶ τὶς νοσοκόμες ἁπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι της.

Σὰν πήρανε μάλιστα καὶ τῆς ἴδιας τὴ συγκατάθεση, ἡ Φωτεινὴ ἡσύχασε. Μὰ δὲν πρόφτασε νὰ χαρεῖ τὴν ἡσυχία της γιατὶ τ' ἄλλο πρωϊνό, ἡ ἄρρωστη βάρηνε μονομιᾶς ἀπάντεχα. Ὁ γιατρὸς ἦρθε, τὴν εἶδε, κ' εἶπε νὰ μὴν τὴν κουνήσουνε γιατὶ δὲν ἔχει πολλὲς ὧρες ἀκόμα ζωή.

Ἡ Μαργαρὴ μὲ κλεισμένα μάτια, δὲν καταλάβαινε τίποτε ἀπότι γένονταν γύρο της. Μὲ κόπο τὸ πέτο της ἀνεβοκατέβαινε, ἡ ἀνάσα της ἤτανε βαρειὰ καὶ τραχειὰ σὰ νὰ ξεριζώνονταν κάθε φορὰ μὲ τὴν ψυχή της.

—Πεθαίνει! εἶπε σιγὰ ἡ Φωτεινὴ καὶ δυὸ στάλες φάνηκαν στὰ μάτια της. Ὅσο κι' ἂν δὲν μόνιαζε μαζί της πάντα, ὅσο κι' ἂν ἡ ζήλεια της τὴν ἐχθρεύτηκε, ὅσο κι' ἂν φευ-

γάτα φχήθηκε νὰ λείψει, μπροστὰ στὸ ἐπιθανάτιο κρεβάτι ἔννοιωσε μέσα της νὰ ξεκλονίζεται τριωμισμένος ἐκεῖνος ὁ βαθὺς σύνδεσμος ὁ ἀδερφικός.

—Νὰ τὴν μεταλάβουμε, εἶπε ἡ Πασώ.

—Πρέπει νὰ τῆς τὸ ποῦμε μὲ τρόπο, συμβούλεψε ἡ Φωτεινή. Ἂν ἀνοίξει τὰ μάτια καὶ ἰδεῖ ἄξαφνα ἕναν παπὰ μπροστά της;

—Ναί, μ᾽ ἂν χασομερήσουμε ἔτσι, θὰ τὴν πάρουμε στὸ λαιμό μας.

Ἡ Φωτεινὴ ὅμως ἀντιστάθηκε:

—Δὲ μ᾽ ἀρέσει ἐτοῦτο, ἀδερφή. Γῶν ἁγίω Θεοδώρωνε μετάλαβε. Σ᾽ αὐτὸ τὸ ἀναμεταξὺ δὲ σκότωσε, παστρικιὰ εἶναι ἡ ψυχοῦλα της. Ἂς τηνε νὰ πεθάνει ἐν εἰρήνη. Γὸ κρῖμα ἀπάνω μου.

Ὁ Μανώλης σὰν ἦρθε ἀπ᾽ τὴ δουλειά του στὸ σπίτι, ἔννοιωσε ἀπὸ κάτω, ἀπὸ τὴ σκάλα, μία πυκνὴ μυρουδιὰ ἀπὸ λιβάνι καὶ κερί.

Ἡ μητέρα του τὸν δέχτηκε στὸ κεφαλόσκαλο καὶ τὸν ἀγκάλιασε.

—Πάει, παιδάκι μου. Νὰ μοῦ ζήσεις ἐσύ.

Ἐκεῖνος στάθηκε στὴν πόρτα τῆς νεκρικῆς κάμαρης μὲ τὰ καπέλλο στὰ χέρια. Τὰ νέα του μάτια ἀντίκρυζαν πρώτη φορὰ ἀπὸ τόσο κοντὰ τὸ θάνατο, γιατὶ σὰν πέθανε ὁ πατέρας του εἴτανε μικρὸς ἀκόμα. Εἶχε περιμείνη τὸ τέλος τῆς θειᾶς του μὲ τὴν ἀγωνία ποὺ δίνει ἡ ἰδέα μιανῆς καταστροφῆς. Τώρα, κοιτάζοντας τὸ ἥσυχο πρόσωπο τῆς νεκρῆς κάτω ἀπὸ τὶς ἀναμμένες λαμπάδες, δὲν εὕρισκε καθόλου ἄγριον τὸ θάνατο. Ξαφνιάζονταν μάλιστα ποὺ δὲν τοῦ ἔρχονταν δάκρυα.

Ἄξαφνα μιὰ γειτόνισσα μπῆκε στὴν κάμαρη. Ἔσκυψε, ἀνασπάστηκε τὴ νεκρὴ καὶ ξέσπασε σὲ θρῆνο μεγάλο. Τὰ πένθιμα ροῦχα της δείχνανε πὼς θυμοῦνταν κάποιο δικό της καημό.

Τότε, πρᾶμα παράξενο! στὸ ξέσπασμα τοῦ ξένου πόνου ποὺ ἤξερε τὸν ἑαυτό του, ὁ Μανώλης ἔννοιωσε τὸ στῆθος του νὰ ξεσκίζεται. Τώρα, κι᾽ ὁ δικός του καημὸς ξεκαθα-

ρίζονταν μέσα του. Ναί, εἶταν ἀλήθεια. Ἔχανε γιὰ πάντα τὴ δεύτερη αὐτὴ μητέρα ποὺ τόσο τὴν ἀγάπησε.

Καὶ μονομιὰς τὰ μάτια του γιόμισαν δάκρυα. Δάκρυα ὁρμητικά, ἀβάσταχτα. Σίμωσε τὴν πεθαμένη θειά, καὶ μὲ τὸ πρόσωπο χωμένο στὶς ἀπαλάμες, θρήνησε σὰ μωρὸ παιδί. Ὕστερα, ἀναγκάστηκε νὰ πάει νὰ τρέξει καὶ νὰ κανονίσει γιὰ τὴν κηδεία. Καὶ σὰν ἔσωσε τὶς δουλειές, πῆγε καὶ κάθισε ξανά, κοντὰ στὸ νεκροκρέβατο. Δὲν ἤθελε νὰ φύγει ἀπὸ κεῖ, ὡς ποὺ νὰ τὸ σηκώσουν. Ἀέριζε κάθε τόσο τὴν κάμαρη, ξεφτύλωνε τὰ κεριά, στέκονταν καὶ κοίταζε τὴν πεθαμένη καταπρόσωπο. Τὴν κοίταζε κι᾽ ἀναμετροῦσε τὶς χάρες της. Σ᾽ αὐτὴ τὴν καλὴ θειά, ποὺ δὲ μάλωνε, δὲ φώναζε, ποὺ μαζεύονταν σὰ γκρίνιαζαν οἱ ἄλλοι, ποὺ μόνο γλυκὰ λόγια εἶχε γιὰ τὸν καθένα, ὁ Μανώλης χρωστοῦσε πολλά. Χρωστοῦσε αὐτὴ τὴν ἀτίμητη τρυφεράδα, ποὺ σὰν ἀπριλιάτικος κῆπος πλημμυροῦσε τὴν ἐνθύμηση τῆς παιδιάστικῆς ζωῆς του. Σήμερα ποὺ ἔχανε τὴ γυναίκα αὐτή, τοῦ φαίνονταν πὼς ὀρφάνευε.

Ἡ μητέρα του πηγαινοέρχονταν ἀπόξω στὸ διάδρομο, γιὰ τὶς δουλιές της. Τὸν ἔβλεπε ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ τὴν πόρτα τῆς κάμαρης, κ᾽ ἔννοιωθε ξαφνιασμένη, πὼς καὶ τώρα ἀκόμα, τῆς ἔκανε κακὸ ἡ ἀγάπη τοῦ Μανώλη σ᾽ αὐτὴ ποὺ πέθανε. Ἡ ἴδια ἔννοιωθε τὸν ἑαυτό της σὰ λησμονημένον.

«Δὲ μὲ συλλογίζεται ἐμένα» ἔκανε ἀπὸ μέσα της μὲ παράπονο. Μὰ καὶ πεθαμένη λοιπὸν ἡ Μαργαρὴ θάπαιρνε τὸ μερδικό της ἀπὸ τὴν ἀγάπη τοῦ γιοῦ της; Τότε τί μητέρα εἶναι λοιπὸν αὐτή; Σὲ τὶ ξεχωρίζει ἀπὸ μιὰ θειά, σὲ τί;

Ὡστόσο καταλάβαινε ἡ Φωτεινή, πὼς ὅ,τι στοχάζονταν εἴτανε σὰ μιὰ τρέλλα. Μὰ μήπως δὲν εἶχε πάθει πραγματικὰ μιὰ ψύχωση; Ἡ ζήλεια ποὺ ἔκανε πὼς ἀποκοιμήθηκε λίγες ὧρες πρίν, μπροστὰ στὸ κρεβάτι τοῦ θανάτου, τώρα ἄνοιγε πάλι σιγὰ σιγὰ τὰ μάτια κι᾽ ἀνακλάδιζε τοὺς μακρεῖς πλοκαμούς της.

Ἡ Φωτεινὴ δὲ βάσταξε. Ἔσκυψε ἀπὸ τὴν πόρτα καὶ φώναξε τοῦ Μανώλη νὰ σηκωθεῖ πιὰ ἀπὸ κεῖ! Μὰ ὁ νέος δὲν τὴν ἄκουσε. Ἐκείνη ἔφυγε στενοχωρεμένη κι᾽ ὅταν

κάποια στιγμὴ τὸν εἶδε νὰ ξανακλαίει μὲ τὸ μέτωπο ἀκκουμπισμένο στὸ ξύλο τῆς κάσας, ἔννοιωσε σὰ μιὰ λιγοψυχιά. «Γιὰ μένα δὲ θάκλαιε περισσότερο», συλλογίστηκε ἡ Φωτεινὴ καὶ μιὰ ζαλάδα τῆς θάμπωσε τὸ φῶς της. Τότε σὰ μιὰ ἀόριστη, παράξενη εὐχαρίστηση πέρασε ἀπὸ τὴν καρδιά της, μὲ τὴν ἰδέα πὼς μποροῦσε ἡ ἀρρώστεια της κι' ὁ θάνατός της ἀκόμα νὰ τῆς φέρουν κοντά της τὸ γυιό της τρομαγμένον κι' ἀφωσιωμένον.

Ἀληθινὰ ζαλισμένη πῆγε μέσα καὶ γύρεψε λίγο νερό. Ἡ ἀδερφή της τὴν εἶδε κατακίτρινη καὶ κόπηκε τὸ αἷμα της. Τὴν ξάπλωσαν στὸ σοφά, τὴν ξεκούμπωσαν, τῆς κάνανε ἀέρα. Ἔτρεξε ἡ Πασὼ στὸν ἀνιψιό της καὶ σαστισμένη φώναξε:

—Μανωλάκη, ἡ μητέρα σου!

Ὁ νέος ἀπὸ τὴν τρομάρα του σκόνταψε τρέχοντας. Κι' ὅταν ἡ Φωτεινὴ τὸν εἶδε ἔτσι ἀνήσυχον ἀπάνω ἀπ' τὸ κεφάλι της, ἔννοιωσε μιὰ τέτοια γλυκειὰ ἀνάπαψη, ποὺ τῆς φάνηκε πὼς θὰ ξαναλιγοθυμήσει, ἀλλὰ ἀπὸ εὐτυχία.

—Νὰ μὴ σηκωθῇς, μητέρα! νὰ μὴν πᾷς στὴν κηδεία. Τ' ἄκουσες; εἶπε ὁ Μανώλης κ' ἔκατσε κοντά της.

—Ὄχι! ὄχι! φώναξαν οἱ ἄλλες οἱ γυναῖκες ὁλογύρα.

—Αὐτὸ ἔλειπε! ἔκανε κ' ἡ Πασώ. Νὰ κάτσει ἐδῶ! Θὰ πάω ἐγώ, τὸ ἴδιο κάνει.

Ἡ Φωτεινὴ ὅμως ποὺ εἴτανε καλὰ τώρα, ἀντιστάθηκε.

—Ἄμ θὰ πάω, παιδί μου, καλὰ εἶμαι, κ' ἔκανε νὰ σηκωθεῖ.

—Ἄ! ὄχι! ἔκανε κι' ὁ Μανώλης αὐστηρά. Δὲ θὰ σ' ἀφίσω, Τί; θέλεις νάχουμε τίποτε φασαρίες;

Τώρα οἱ παπάδες ἀνέβαιναν, κι' ὁ κόσμος στριμώνονταν στὸ ἔμπασμα τοῦ σπιτιοῦ. Ἡ Πασὼ μπαινόβγαινε καὶ βόλευε τὰ πάντα.

—Μὰ νὰ μὴ συντροφέψω ἐγὼ τὴν ἀδερφή μου; μισόκλαψε ἡ Φωτεινή.

—Ὄχι,! ὄχι! ξανᾶπε ὁ Μανώλης. Καὶ καθὼς εἴτανε ὥρα νὰ πάει ν' ἀκολουθήσει τὴν κηδεία, σηκώθηκε ἀπὸ κοντά της.

Ἡ μάννα του τὸν κοίταξε ὄρθιον, μὲ τεντωμένα τὰ μάτια της, καὶ μιὰ στενοχώρια τῆς φούντωνε τὸ προσώπο.

Τότε ἡ ζήλεια της μηχανεύτηκε ἕνα τελευταῖο σχέδιο.

—Δὲ μπορῶ νὰ κάτσω στὸ σπίτι, σκιάζομαι, προφασίστηκε. Δὲ μπορῶ νὰ κάτσω μοναχή!

—Ποιὸς τόπε; ἀπόρησε ὁ Μανώλης. Θὰ κάτσει κ' ἡ κυρὰ Κατίνα, κ' ἡ Ἑλένη, κ' ἡ . . .

—Ἄλλο πρᾶμα! Ἂν πεθάνω στὸ μεταξὺ καὶ δὲ σὲ ἰδῶ; Ἂν μούρθει τίποτε κ' ἐμένα; τὸ συλλογίστηκες; Κάτσε, Μανώλη μου, κ' ἐσύ.

Ὁ νέος κοντοστάθηκε στενοχωρεμένος πολύ. Τί νὰ κάνει; Ἂν ἄθελά του φέρει ἕνα μεγάλο κακό; Καλά, ἡ θειά του εἴτανε πεθαμένη πιά, δὲν εἶχε τὴν ἀνάγκη του. Μὰ ἡ μητέρα του;

—Ἔγνοια σου, εἶπε στὸ ὕστερο, φοβισμένος κι' αὐτός. Θὰ κάτσω. Μὴ συγχίζεσαι ἄλλο. Καὶ κάθισε μελαγχολικός.

Ἡ Φωτεινὴ ἔγυρε τὸ κεφάλι κατὰ τὸν τοῖχο, εὐχαριστημένη, ποὺ ἡ ζήλεια της εἶχε τὴν τελευταία στιγμὴ μιὰ τέτοια νίκη. Ὅμως μέσα της, κατάβαθα, μιὰ τύψη ροκάνιζε τὴν καρδιά της.

Μὴ μπορώντας νὰ τὴν ὑποφέρει, εἴταν ἕτοιμη τὰ τοῦ πεῖ νὰ τὴν ἀφίσει αὐτήν, νὰ πάει κοντὰ στὴν ἄλλη. Ὅμως τὴν ἴδια στιγμή, γύρισε, τὸν κοίταξε, καὶ μοναχὰ ἀλλοιώτικα λόγια βγήκανε ἀπ' τὸ στόμα της:

—Μανώλη μου, εἶπε μὲ συγκίνηση, θὰ κάνουμε τῆς θειᾶς σου ἕναν τάφο καλόν. . . .

ΚΛΕΑΡΕΤΗ ΔΙΠΛΑ ΜΑΛΑΜΟΥ

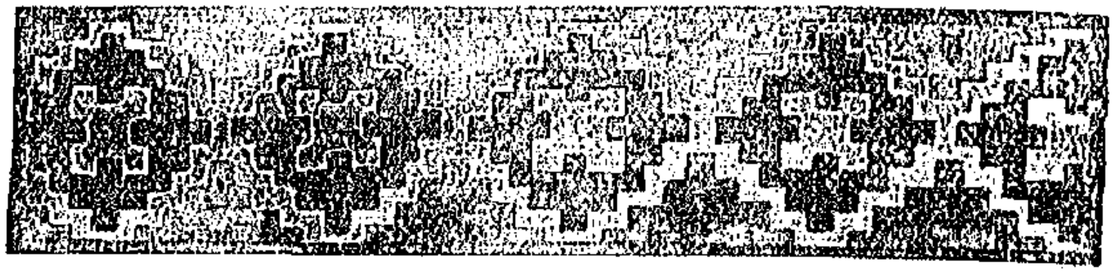

ΤΟ ΚΕΝΤΗΜΑ

Τὸ πρῶτο κέντημά μου στὸν καμβὰ
κάμπος ἀνθόσπαρτος, θαρεῖς, καὶ λόγγοι
τὰ γράμματα, οἱ γιρλάντες του καὶ οἱ φιόγκοι
μαμούδια εἶναι ποὺ τρέχουν καὶ πουλιά.
Στὴ φτερωτὴ τῆς φαντασίας μου βάρκα
βάζω πανάκι τὴν παλιά μου *μάρκα*
καὶ πάω πιστὴ κ' ἐγὼ στὴ δούλεψή της
ψαρεύοντας τὶς θύμησες μαζί της . . .
Στὶς τέσσερις γωνιές της εἶχα βάλη
τὴν ἔγνοια μου, θυμοῦμαι, γιὰ θεμέλιο
κι' ὡς ἔγερνα ὅλο σκέψη τὸ κεφάλι,
στὰ χείλη μου δὲ χάραζε τὸ γέλιο.
Ἐδῶ ἦταν ἕνας μαίαντρος φοβερὸς
ποὺ μ' ἔσερνε στὸ ἀνήσυχό του ρέμα,
κ' ἡ κάκαινη κλωστή μου ἦταν σὰν αἷμα
ποὺ τὄσμιγε τῆς ἀγωνίας ἱδρώς.
Κ' ἡ πρώτη στὴ γραμμή της *Ἄλφαβήτα*,
«τὰ γράμματα τοῦ τύπου» κι' ὅλο λάθη:
στὸ σίγμα ἔχει μιὰ τρύπα καὶ τὸ θήτα
πόσο ἀγκυλώθηκε τὸ χέρι νὰν τὸ μάθῃ!
Κι' ἀνέβαινε, κατέβαινε ἡ βελόνα,
καὶ φλόγες μοῦ κεντοῦσαν τὴν καρδιά·
κι' ὡς νά εἶχα στὴν ψυχή μου κάποιο ἀνθῶνα,
μοῦ πέρταν ἄλικα ἄνθη στὸν καμβά.

Τ' *Ἀμπεσεντὲ* στὸ τέλος σὰν ἱππότες
ἀκατανόητοι, κι' ἀράδα στὴ βιτρίνα,
τὰ πορφυρὰ προσφέροντάς μου κρίνα
ξυπνούσαν τὶς ἀγάπες μου τὶς πρῶτες.
Κι' ἀπάνω, τῆς δασκάλας μου τὰ μάτια
μοῦ φέγγανε στὸ δρόμο νὰ πηγαίνω,
καὶ μοὔδειχναν τὶς πόρτες γιὰ νὰ μπαίνω
στὰ φωτεινὰ τῆς Μάθησης παλάτια.

Κι' ἀλήθεια, τί νὰ γίνηκε ἡ δασκάλα
μου ἡ Λίνα, μὲ τὰ ὁλόξανθα μαλλιά,
ποὺ ἐλάμπιζε ἡ ματιά της σὰ μιὰ στάλα
δροσιᾶς στὴν ἀνοιξιάτικη ἀντηλιά; . . .
ποὺ στέκομουν μπροστά της σὰν σὲ ἁγία,
γιατ' εἶχε, ἀλήθεια, μιὰ φεγγοβολιὰ
σὰν τὴ γλυκειὰ ποὔχαμε σπίτι Παναγία . . .
Κ' εἶχα κ' ἕν' ἀδερφὸ ποὺ πάντα ἔρχόταν
γιὰ μένα νὰ ρωτήσῃ στὸ σκολειό·
μὲ τὴ δασκάλα κουβεντιάζοντας ξεχνιόταν
καὶ μένα . . . μὲ ξεχνούσανε κ' οἱ δυό.
Μιὰ μέρα κάποιο μήνυμ' ἀπ' τὸ σπίτι
τῆς ἔφερα — καὶ δὲ θυμοῦμαι ποιό —
κ' ἐκείνη, σὰν τ' ἀνύποπτο σπουργίτι
ποὺ βόλια τοῦ σπαράξαν τὸ πλευρό,
τὴν εἶδα ποὺ γερμένη ἐσπαρταροῦσε
καὶ μ' ἕνα κλάμα, ἄχ, τόσο θλιβερό,
ποὺ, κι' ἂν περάσανε τριάντα τόσα χρόνια,
σὰν τὸ θυμοῦμαι, ὅπως καὶ τότες λαχταρῶ.
Ἐκεῖνος τώρα κοίτεται στὸ χῶμα,
(ἄχ, ἔρμα νιᾶτα, ὀνείρατα, ὅλα λυῶμα!)
Μὰ ἐκείνη, π' οὔτε πιὰ τὴν ξαναεῖδα
κι' ὅλοι μοῦ λέγαν πὼς πλανιέται σὲ ταξίδια,
ποιὰ ξενιτειὰ τὴ δέχτη, ποιὸς βυθός,
ποιὸς νὰν τὴ σκέπασε πικρὸς ἀφρὸς
τὴ Λίνα μὲ τὰ ὁλόξανθα μαλλιὰ
καὶ μὲ τῆς νιότης τὴ φεγγοβολιά; . . .

Τί νἄγινε; Γιατί τὰ δάκρυά μου
στὴ θύμησή της τρέχουν; Μιὰ μορφή,
καὶ τόσο ἀλαργινή, γιατὶ νὰ ζῇ
σὰ ριζωμένη στὰ πικρὰ ὄνειρά μου;

*

Κεντίδι, ποὺ μὲς στ' ἄλικα λουλούδια
μιὰ Μάγισσα μὲ φίλτρα τριγυρίζει
κι' ἀέρινα φαντάσματα ραντίζει
κι' ὅλα ξυπνοῦν τῆς νιότης τὰ τραγούδια,
τὰ φίλτρα της κ' ἐμένα ἔχουν ραντίση
καὶ ξαναγίνομαι ἡ παιδούλα στὸ θρανίο,
κι' ὅ,τι παλιὸ βαθιὰ τό 'χα ἀγαπήση,
τὸ ξαναζῶ στοῦ ὀνείρου τὸ βιβλίο.
Καὶ τόση 'ναι ἡ μαγεία, ποὺ δὲν τελειώνει
τ' ὡραῖο τραγούδι στὴν παλιὰ κιθάρα,
βουή, λαός, ὠκεανὸς μὲ ζώνει,
σὰ σίφουνας μὲ παίρνει, σὰν ἀντάρα,
καὶ πάει κι' ὅλο ψηλώνει κι' ἀνεβαίνει
στὸν ἕβδομο οὐρανὸ τῆς ὕπαρξής μου,
κι' ἀπὸ τὰ βάθη αὐτὰ τῆς θύμησής μου
λαμπρὸς ἀστερισμὸς προβαίνει.
Τὸ φῶς μὲ καταλάμπει καὶ ἰριδίζει·
τὸ σκοτεινὸ δρομάκι ὅπου ἔχω ζήση
μιὰ ἀλλέα γίνεται πλατειά, ροδίζει,
κι' ἀπ' τὴν ἀνατολὴ μὲ πάει στὴ δύση!

ΛΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗ

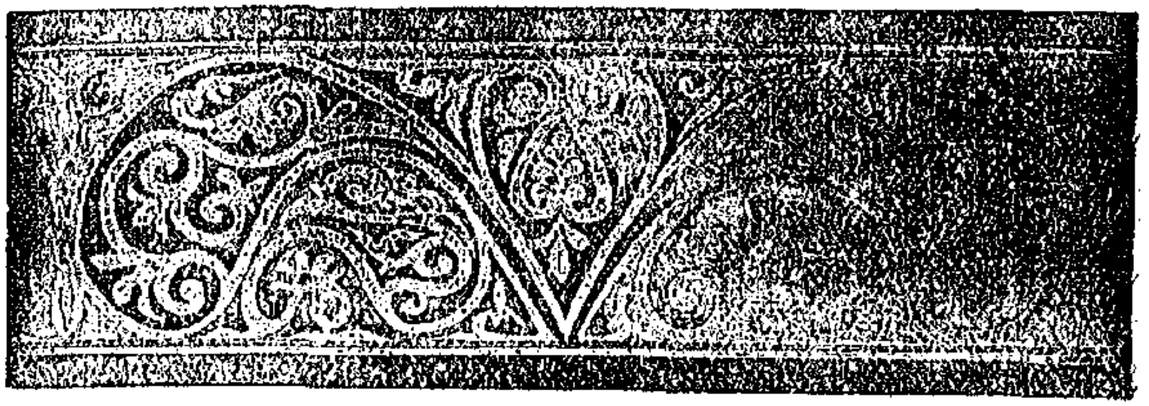

Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΟΣΕΡΒΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ VOESLAU

ΤΗΣ 14/26 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1867

Ὅταν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης, μεσοῦντος τοῦ Δεκεμβρίου 1866, ἀνέλαβε διὰ πρώτην φορὰν τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, εἶχεν ἤδη σχηματίση τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ συνεννόησις καὶ ἡ στενὴ συνεργασία ὅλων τῶν Χριστιανικῶν λαῶν τοῦ Αἵμου ἦτο τὸ μόνον δυνατὸν μέσον διὰ νὰ κατορθώσωσι ταῦτα νὰ λύσωσιν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ δὴ μόνα των, ἄνευ συμπράξεως τῆς Εὐρώπης, διὰ τῆς ἐκδιώξεως τῶν Ὀθωμανῶν ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἠπείρου καὶ τῆς διανομῆς μεταξύ των τῶν ἀποτελουσῶν τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν χωρῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῶς, λήγοντος τοῦ ἔτους 1866, τὸ Κρητικὸν ζήτημα εὑρίσκετο εἰς ὀξύτατον σημεῖον, ὁ Τρικούπης ἐθεώρησεν ὡς ἐπιτακτικὴν τὴν ἀνάγκην τῆς πραγματοποιήσεως τῆς τοιαύτης Βαλκανικῆς συνεννοήσεως ἢ τοὐλάχιστον κατ' ἀρχὰς τῆς συνάψεως συμμαχίας μετὰ τῆς Ἡγεμονίας τῆς Σερβίας, ἥτις θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἐνδεχομένως μίαν ἔνοπλον ρῆξιν πρὸς τὴν Τουρκίαν, ἣν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ ἡ ἐν Κρήτῃ κατάστασις.

Ἡ ἰδέα αὐτὴ μιᾶς Ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας δὲν ἦτο ἄλλως τέ τι τὸ καινόν. Ἤδη τὸ 1861 ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς τοῦ Ὄθωνος Μᾶρκος Ρενιέρης εἶχε λάβῃ ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσῃ διὰ μακρῶν περὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ μία τοιαύτη συμμαχία, μετὰ τοῦ Γκαράσανιν, τοῦ ἐξοχωτέρου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῆς Ἡγεμονίας, ὅστις εὑρίσκετο τότε εἰς τὴν Τουρκικὴν πρωτεύουσαν διὰ νὰ λύσῃ διάφορα ἐκκρεμοῦντα μεταξὺ Τουρκίας καὶ Σερβίας ζητήματα. Τὸ προσχέδιον ὅμως συνθήκης, τὸ ὁποῖον κατέστρωσαν οἱ δύο διπλωμάται, δὲν ἔμελλε νὰ καταλήξῃ εἰς θετικώτερον τι, καὶ τοῦτο ἕνεκεν ἐσωτερικῶν λόγων τῆς Σερβικῆς πολιτικῆς κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

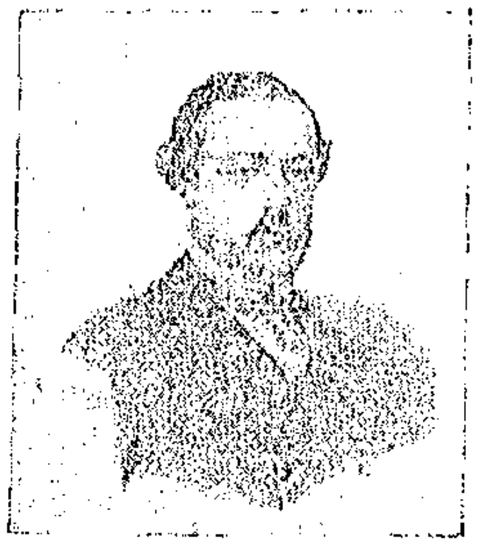

Ὁ Χαρίλαος Τρικούπης κατὰ τὸ 1866.

Τὸ 1866 ἀντηλλάγησαν ἐκ νέου σκέψεις περὶ μιᾶς Ἑλληνοσερβικῆς συνεννοήσεως, πάντοτε ἐν Κων/πόλει, μεταξὺ τῶν ἐκεῖ ἀντιπροσώπων τῶν δύο κρατῶν, καθόσον οὔτε ἡ Ἑλλὰς ἀντεπροσωπεύετο ἀκόμη τότε ἐν Βελιγραδίῳ, οὔτε ἡ Σερβία ἐν Ἀθήναις. Ἀρχομένου ὅμως τοῦ 1867, ὁ παρὰ τῷ Σουλτάνῳ Ἕλλην πρέσβυς Πέτρος Δηλιγιάννης ἔλαβε παρὰ τοῦ Τρικούπη ρητὴν ἐντολὴν νὰ ἀρχίσῃ συστηματικὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ ἐν Κων/πόλει πράκτορος τῆς Σερβίας Ἰωάννου Ρίστιτς διὰ τὴν σύναψιν συνθήκης συμμαχίας. Σκοπὸς τῆς συμμαχίας ὤφειλε νὰ εἶναι, κατὰ τὸν Τρικούπην, ἡ ἄμυνα κατὰ πάσης Τουρκικῆς ἐπιθέσεως καὶ ἡ προετοιμασία κοινῆς δράσεως ἀποσκοποῦσης τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἐν Τουρκίᾳ Χριστιανῶν. Αἱ διαπραγματεύσεις ὅμως αὗται ὀλίγον ἔλειψε νὰ ναυαγήσωσι πρὸ τῆς μεγάλης δυσχερείας, ἥτις ἐγεννήθη ὅταν ὁ Δηλιγιάννης καὶ ὁ Ρίστιτς ἠθέλησεν νὰ καθορίσωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὰς Τουρκικὰς ἐπαρχίας, ἃς θὰ προσήρτων ἡ Σερβία καὶ ἡ Ἑλλὰς ἐν περιπτώσει νικηφόρου πολέμου. Τὸ 1861 ὁ Γκαράσανιν εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ρενιέρη συδιαλέξεις του εἶχε παραδεχθῇ κατ' ἀρχήν, ὅτι ἐὰν ἡ Σερβία κατώρθωνε νὰ προσαρτήσῃ τὴν βόρειον Ἀλβανίαν καὶ τὴν Βοσνίαν καὶ Ἑρζεγοβίνην δὲν θὰ ἠναντιοῦτο εἰς τὸ νὰ λάβῃ ἡ Ἑλλάς, πλὴν τῆς Ἠπειροθεσσαλίας, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην. Τὸ 1867 ὅμως οἱ Σέρβοι εἶχον γίνῃ πολὺ ἀπαιτητικώτεροι καὶ ἐζήτουν ὁλόκληρον τὴν βόρειον Μακεδονίαν. Πρὸ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἐν Κων/πόλει ἀντιπροσώπων τῶν δύο ἐπικρατειῶν νὰ φθάσωσιν εἰς συμφωνίαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ Σερβικὴ κυβέρνησις προέτεινε τὴν ἀποστολὴν Ἕλληνος πληρεξουσίου εἰς Βελιγράδιον, ἐν τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς ἀμέσου ἐπαφῆς μετὰ τοῦ Ἡγεμόνος καὶ τῶν ὑπουργῶν του θὰ διηυκολύνετο ἡ ἐξεύρεσις συμβιβαστικῆς λύσεως. Ἀλλ' ὁ Τρικούπης, φοβούμενος μήπως ἡ ἀποστολὴ εἰς τὴν Σερβικὴν πρωτεύουσαν, ἔστω καὶ μυστικοῦ πράκτορος, γίνῃ γνωστὴ καὶ γεννήσῃ ὑπονοίας εἰς τὴν Πύλην, ἀπήντησεν ὅτι θὰ προετίμα ὡς τόπον συναντήσεως πόλιν κειμένην ἐκτὸς τῶν Σερβικῶν συνόρων, ἐν τέλει δὲ ὡρίσθη ὡς τοιοῦτος ἡ μικρὰ Αὐστριακὴ λουτρόπολις Mehadia, ἥτις ὅμως τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἀντικατεστάθη δι' ἑτέρας τοιαύτης, τῆς παρὰ τὴν Βιέννην Voeslau. Ὁ Τρικούπης ἀνέθεσε τὴν διεξαγωγὴν τῶν λεπτῶν αὐτῶν διαπραγματεύσεων, αἵτινες ὤφειλον νὰ τηρηθῶσιν ἀπολύτως μυστικαί, εἰς ἕνα ἔμπιστον φίλον του, τὸν βουλευτὴν Πέτρον Ζάνον. Πρὸς τήρησιν δὲ ὅσον τὸ δυνατὸν μείζονος μυστικότητος συνεφωνήθη ὅτι τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Ζάνου θὰ ἔφερον τὴν ὑπογραφὴν «Rossignol»!

Ἀφιχθεὶς εἰς Βιέννην, λήγοντος τοῦ Ἰουλίου 1867, ὁ Ζάνος ἔσχε τὴν τύχην νὰ συναντήσῃ αὐτοπροσώπως τὸν διερχόμενον ἐκεῖθεν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἡγεμόνα τῆς Σερβίας Μιχαήλ, ὃν συνώδευε καὶ ὁ πρωθυπουργὸς Γκαράσανιν, καὶ νὰ σύνομιλήσῃ διὰ μακρῶν μετ' αὐτῶν ἐπὶ τῶν γενικῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἔδει νὰ ἐμπνεύσωσι τὰς δύο κυβερνή-

σεις κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν διαπραγματεύσεων, αἱ ὁποῖαι καὶ ἤρχισαν ὀλίγας ἡμέρας βραδύτερον μεταξὺ τοῦ Ζάνου καὶ τοῦ Πετρονίεβιτς, ὑφυπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης (καὶ μετέπειτα ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν) τῆς Σερβίας. Τὴν 14/26 Αὐγούστου 1867 οἱ δύο αὐτοὶ πληρεξούσιοι ὑπέγραψαν ἐν Voeslau τὴν μυστικὴν συνθήκην συμμαχίας, τὴν πρώτην ἣν συνῆψάν ποτε ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Σερβία.

Τὸ σπουδαῖον ζήτημα τῆς μελλούσης τύχης τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἐν περιπτώσει νικηφόρου πολέμου, ἐλύθη διὰ τῆς συνθήκης αὐτῆς ὡς ἑξῆς: Τὸ ἄρθρον 4 ὁρίζει μὲν ὅτι σκοπὸς τῆς συμμαχίας εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Τουρκίᾳ βιούντων Χριστιανῶν, ἀλλὰ προσθέτει ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ ὁλοσχερὴς ἐκπλήρωσις τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καθίστατο ἀνέφικτος, λόγῳ ἀνυπερβλήτων ἐμποδίων, ἕκαστον τῶν συμβαλλομένων κρατῶν θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα ἐφ' ὅσον ἡ μὲν Σερβία ἐξησφάλιζεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν προσάρτησιν τῆς Ἠπειροθεσσαλίας, ἡ δὲ Ἑλλὰς εἰς τὴν Σερβίαν τὴν τῆς Βοσνίας καὶ Ἑρζεγοβίνης. Ἐτέθη τουτέστιν ἐν τῇ συνθήκῃ ἐλάχιστον ὅριον ἐδαφικῶν ἀξιώσεων, τοῦθ' ὅπερ ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον λογικόν, καθόσον ἡ ὁλοσχερὴς ἐκδίωξις τῶν Τούρκων ἐξ Εὐρώπης ἦτο ἐν τοῖς πράγμασι περίπου τι τὸ ἀκατόρθωτον. Ἡ συνθήκη ἐν τούτοις προέβλεπε καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνδεχόμενον: Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ δύο σύμμαχοι θὰ ἄφινον τοὺς πληθυσμοὺς τῶν οὕτως ἀπελευθερωθησομένων ἐπαρχιῶν ἐλευθέρους νὰ ἐκφράσωσι διὰ δημοψηφίσματος τὴν θέλησιν των, ὅπως εἴτε ἀποτελέσωσι μέρος τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Σερβίας, εἴτε σχηματίσωσιν ἰδιαίτερα κράτη, ὑπὸ τύπον ὁμοσπονδίας περιλαμβανούσης ὅλας τὰς Χριστιανικὰς ἐπικρατείας τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἡ ἰδέα μιᾶς Βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας, ἰδέα προσφιλὴς εἰς τὸν Γρικούπην, καθ' οὓς χρόνους οἱ Τοῦρκοι ἐξουσίαζον ἀκόμη τοῦ πλείστου τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, εἶναι ὄντως ἀξιοσημείωτος. Ἡ περὶ δημοψηφίσματος δὲ διάταξις ἀφεώρα προφανῶς τοὺς Βουλγάρους, οἵτινες τὴν

Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

ΠΡΩΪΜΟΙ ΧΑΡΤΟΠΑΙΚΤΑΙ

ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν ἀκόμη ἁπλῶς ὑπήκοοι τοῦ Σουλτάνου, ἀλλ' ὧν τὴν ἐθνικὴν ὑπόστασιν οὐδεὶς ἠδύνατο σοβαρῶς νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ὡς πρὸς τὴν Ρουμανίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον οἱ συμβαλλόμενοι ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλωσι πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα αἱ δύο αὐταὶ ἡγεμονίαι προσχωρήσωσιν εἰς τὸν Ἑλληνοσερβικὸν συνασπισμόν, ὅπως ἐπίσης ὅτι οὐδὲν θὰ παρέλειπον ἵνα τύχωσιν ἐνδεχομένως καὶ τῆς συμπράξεως τῶν Ἀλβανῶν.

Μία θεμελιώδης διάταξις τῆς συνθήκης εἶναι καὶ ἡ τοῦ ἄρθρου 8, δυνάμει τῆς ὁποίας αἱ δύο κυβερνήσεις θὰ ἀντετίθεντο εἰς πάντα διαμελισμὸν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας πρὸς ὄφελος κρατῶν μὴ Βαλκανικῶν (προφανῶς τῆς Αὐστρίας ἢ τῆς Ρωσσίας).

Τὰ λοιπὰ ἄρθρα ἀφορῶσι τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις τῶν δύο κρατῶν, τὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεως τῆς ἰσχύος τῆς συνθήκης (Μάρτιος τοῦ 1868) καὶ τὴν ἀνάγκην συνάψεως τεχνικῆς στρατιωτικῆς συμβάσεως, ἥτις καὶ ὑπεγράφη ἓξ μῆνας βραδύτερον ἐν Ἀθήναις ὑπὸ δύο ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου, τοῦ Νικολάου Μάνου καὶ τοῦ Φραγκίσκου Ζάχ.

Τὸ προτελευταῖον ἄρθρον τῆς συνθήκης τοῦ Voeslau περιέχει διάταξιν κάπως ἰδιόρρυθμον καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως περιττήν. Δι' αὐτῆς ὁρίζεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ Ἡγεμὼν τῆς Σερβίας θὰ ἐπικυρώσωσι προσωπικῶς τὴν συνθήκην. Ἡ διάταξις αὕτη ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἀπὸ μηνῶν εὑρίσκετο εἰς τὸ ἐξωτερικὸν λόγῳ κυρίως τῶν ἀρραβώνων του καὶ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς Μεγάλης Δουκίσσης Ὄλγας. Τὴν ἀντιβασιλείαν ἐξήσκει ἐν Ἀθήναις ὁ Δανὸς πρίγκηψ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἡγεμὼν Μιχαὴλ ἀπήτησεν ὅπως μία τόσον σπουδαία συνθήκη, ἥτις ἔμελλε νὰ τηρηθῇ μυστικὴ καὶ δὲν θὰ ὑπεβάλλετο εἰς κοινοβουλευτικὴν ἔγκρισιν, ἐπικυρωθῇ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως αὐτοπροσώπως. Ἡ συνθήκη περιεβλήθη τὴν βασιλικὴν κύρωσιν ἐν Φραγκφούρτῃ τὴν 14 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν τοῦ Σέρβου ἡγεμόνος ἐν Βελιγραδίῳ, τὴν 23 τοῦ ἰδίου μηνός.

Ἐν τούτοις ἡ πρώτη αὕτη Ἑλληνοσερβικὴ συμμαχία οὐδέποτε ἔμελλε νὰ τύχῃ ἐφαρμογῆς. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ ἡγεμόνος Μιχαὴλ (Μάϊος 1868), ἡ γενικὴ γνώμη ἐν Σερβίᾳ συνεμερίσθη τὴν ἄποψιν, ὅτι συνθῆκαι δεσμεύουσαι ἀτομικῶς τὸν Ἡγεμόνα καὶ τηρηθεῖσαι μυστικαὶ ἔπαυον ἰσχύουσαι μετὰ τὸν θάνατόν του, ἐὰν ἡ ἰσχύς των δὲν ἀνενεοῦτο ρητῶς ὑπὸ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ. Καὶ οὕτω τὸ μεγαλειῶδες σχέδιον, τὸ ὁποῖον εἶχον συλλάβῃ ὁ Γκαράσανιν καὶ ὁ Τρικούπης, ἔμελλε νὰ ταφῇ ἐπὶ μακρὸν καὶ νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον, κατὰ μέγα μέρος τοὐλάχιστον, μετὰ τεσσαρακονταπενταετίαν, διὰ τοῦ περιορισμοῦ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας εἰς μόνην τὴν περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν χώραν.

Σ. Θ. ΛΑΣΚΑΡΙΣ

Γραμματεὺς Πρεσβείας

Ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

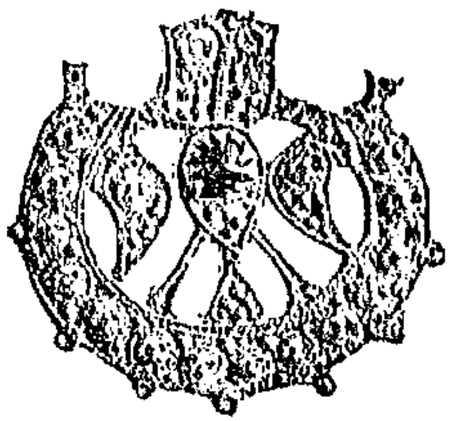

ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΤΟΥ ΑΙΣΧΥΛΟΥ

Ἡ ἐνθουσιώδης προσήλωσις εἰς μίαν εὐγενῆ ἰδέαν καὶ ἡ ἐθελοθυσία τῆς κυρίας καὶ τοῦ κυρίου Σικελιανοῦ, οἱ ὁποῖοι πρὸ πέντε ἐτῶν ἐδίδαξαν εἰς τοὺς Δελφοὺς τὸν Προμηθέα δεσμώτην, ἔκαμαν γνωστὸν τὸ ἔργον τοῦτο ἢ ἔδωκαν ἀφορμὴν νὰ γίνῃ γνωστὸν εἰς κύκλον τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοῦ πολὺ εὐρύτερον ἀπὸ ἄλλοτε· διότι καὶ ἡ παράστασις ἐπανελήφθη εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὰς ἐφημερίδας ἔγινεν ἀρκετὸς λόγος περὶ τῶν δύο διδασκαλιῶν.

Ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως ἀπέχει τόσον πολὺ ἀπὸ τὰς ἰδικάς μας ἀντιλήψεις καὶ εἶναι τόσον ἄγριον καὶ ὠμόν, ὥστε εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ σημερινοῦ ἀναγνώστου τοῦ δράματος τοῦ Αἰσχύλου ἢ τοῦ θεατοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ γεννηθοῦν πολλαὶ ἀπορίαι· καὶ μία ἀπὸ τὰς πρώτας εἶναι ἡ ἀπορία, πῶς ἕνας μεγάλος ποιητής, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν Μαραθῶνα ἐπολέμησε γενναίως ἐναντίον τῶν τυράννων τῆς πατρίδος του καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Περσῶν, ἀπεφάσισε κατόπιν νὰ φέρῃ εἰς τὸ θέατρον μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία ἐμφανίζει τὸν ὕπατον θεὸν τῶν Ἑλλήνων ἀφαντάστως τυραννικώτερον καὶ βαρβαρώτερον ἀπὸ ὅλους τοὺς δεσπότας καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας. Μήπως ἦτο ὁ Αἰσχύλος κανένας ἄπιστος ἐλευθερόφρων, ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ διασύρῃ κ' ἐξευτελίσῃ τοὺς θεοὺς τοῦ λαοῦ του παριστάνων αὐτοὺς τόσον σκληροὺς καὶ ἀπανθρώ-

πους; Ἢ ποῖον εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα τῆς τραγωδίας του καὶ ποῖον ἐν γένει τὸ νόημα τοῦ μύθου τοῦ Προμηθέως; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν χάριν τῶν μὴ εἰδικῶν ὅσα κατωτέρω ἐκθέτομεν.

Κατὰ τὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀρχίσει νὰ μορφώνωνται εἰς τὴν Ἑλλάδα αἰῶνας πρὸ τοῦ Αἰσχύλου, ὁ Προμηθεὺς ἀνῆκεν εἰς τοὺς παλαιοὺς θεούς, τοὺς ὁποίους ὠνόμαζον Τιτᾶνας, καὶ ἦτο σοφός, πολυμήχανος καὶ μέγας φίλος τῶν ἀνθρώπων, χάριν αὐτῶν δὲ καὶ πανοῦργος. Ἀκριβῶς ὅμως διὰ μίαν φιλάνθρωπον πανουργίαν του ἔπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Διός, ὁ ὁποῖος διέταξε καὶ τὸν προσήλωσαν μὲ στερεὰ δεσμὰ εἰς τὸν ἔρημον καὶ μακρινὸν Καύκασον, ἕνας ἀετὸς δὲ ἤρχετο τὴν ἡμέραν κ' ἔτρωγε τὸ ἦπαρ αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον τὴν νύκτα ηὔξανε πάλιν. Ἡ τιμωρία διήρκεσε πολὺν χρόνον, ἀλλὰ τέλος ὁ Ἡρακλῆς εὑρεθεὶς εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ἐφόνευσε τὸν ἀετόν, ὁ δὲ Κένταυρος Χείρων, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀθάνατος, ἀλλὰ ἔπασχεν ἀπὸ ἀνίατον πληγήν, ἐδέχθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν ποινὴν τοῦ καταδίκου μὲ τὸν θάνατόν του καὶ ὁ Προμηθεὺς ἐφανέρωσεν εἰς τὸν Δία, ὅτι ἦτο πεπρωμένον νὰ χάσῃ τὸν θρόνον του, ἐὰν ἐνυμρεύετο — ὅπως εἶχε σκοπὸν — τὴν Θέτιν· διότι ἀπ' αὐτὴν θὰ ἐγεννᾶτο υἱὸς ἰσχυρότερος τοῦ πατρός του. Ἔτσι ἐμαλάχθη ὁ Ζεὺς κ' ἐσυγχώρησε τὸν πταίστην.

Τὸ ἔγκλημα δὲ τοῦ Τιτᾶνος ἦτο, ὅτι ἔκρυψεν εἰς ἕνα στέλεχος νάρθηκος — φυτοῦ καλαμώδους — ὀλίγον ἀπὸ τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον ἕως τότε εἶχον οἱ θεοὶ μόνοι, κ' ἔφερεν αὐτό, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Διός, εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀλλὰ διατί δὲν ἤθελεν ὁ Ζεὺς νὰ δοθῇ τὸ πῦρ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διατί ὠργίσθη τόσον πολὺ διὰ τὴν κλοπὴν αὐτοῦ, ἀφοῦ ἡ ἀπείθεια τοῦ Προμηθέως καμμίαν ἄλλην ζημίαν δὲν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς θεοὺς καὶ οὔτε ὁ Ζεὺς ἐστερήθη τὰς ἀστραπὰς καὶ τοὺς πυρφόρους κεραυνούς του, οὔτε τοῦ Ἡλίου αἱ φλόγες ἢ τοῦ Ἡφαίστου αἱ κάμινοι ἔσβησαν;

Δύο κύρια γενεσιουργὰ αἴτια ἠμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν μῦθον τοῦτον· τὸ ἕν εἶναι ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ πυρὸς διὰ τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἄλλο ἡ πρόληψις τοῦ λαοῦ περὶ τῶν θεῶν, ὅτι γενικῶς εἶναι φθονεροὶ καὶ ζηλότυποι.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ κατάκτησις τοῦ πυρός, ἡ εὕρεσις δηλαδὴ τρόπου παραγωγῆς αὐτοῦ κατὰ τὰς χρείας, ὑπῆρξε τὸ σπουδαιότερον βῆμα πρὸς τὸν πολιτισμόν, τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ὁ πρωτογονικὸς ἄνθρωπος, ὕστερον ἀπὸ τὴν μόρφωσιν ἐνάρθρου γλώσσης. Καὶ τὰ εὐεργετήματα τῆς ἀνακαλύψεως ταύτης, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐξ ἀρχῆς μεγάλα, ἐγίνοντο μὲ τὸν καιρὸν ὁλονὲν τόσον περισσότερα καὶ σημαντικώτερα καὶ συνεδέοντο πάντοτε τόσον ἄμεσα μὲ τὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε ὅλοι εἶχον σαφεστάτην συνείδησιν αὐτῶν· διὰ τοῦτο εἶναι πολὺ εὐνόητον, ὅτι ἐνωρὶς ἄλλοι λαοὶ ἐλάτρευσαν τὸ πῦρ ὡς θεόν, ἄλλοι δ' ἐδημιούργησαν χωριστοὺς θεοὺς φορεῖς τῶν ἐνεργειῶν καὶ δυνάμεών του.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τοιοῦτοι θεοὶ ἐκπροσωποῦντες τὴν εἰς τὸ πῦρ ὀφειλομένην γέννησιν τῶν τεχνῶν καὶ τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἀνθρωπινωτέρου οἰκογενειακοῦ βίου καὶ ἀνθρωπινωτέρας διαίτης ἦσαν ὁ Προμηθεύς, ὁ Ἥφαιστος καὶ ἡ Ἑστία. Ἂν καὶ ἐγνώριζον δὲ βεβαίως οἱ Ἕλληνες ἀπὸ παμπαλαίους ἤδη χρόνους νὰ παράγουν τὸ πῦρ μόνοι των τρίβοντες δύο ξύλα μεταξύ των, ὅπως κάμνουν οἱ σημερινοὶ ἄγριοι λαοί, ἢ δύο λίθους, ὅπως κατὰ τὸν Σοφοκλῆ ἔκαμνεν ὁ Φιλοκτήτης εἰς τὴν ἔρημον Λῆμνον, ὅμως ἐπίστευσαν, ὅτι ἀρχικῶς τὸ πῦρ ἐχάρισεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἕνας ἀπὸ τοὺς μνημονευθέντας εἰδικοὺς θεούς, ὁ Προμηθεύς· τὴν πίστιν περὶ τῆς θείας καταγωγῆς τοῦ πυρὸς ἠμποροῦσαν νὰ ἐμπνεύσουν καὶ φυσικὰ φαινόμενα καὶ ἡ θαυματουργὸς καὶ μυστηριώδης φύσις τοῦ πυρός, προσέτι δὲ ἡ εὐγνωμοσύνη διὰ τὴν μεγάλην καὶ πολλαπλῆν χρησιμότητά του.

Ἀλλ' ἡ εὐσεβὴς αὐτὴ δοξασία, ἡ ὁποία ἔκαμνε τὸν Προμηθέα μέγαν εὐεργέτην τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξ ἀνάγκης

ἔφερεν αὐτὸν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸν Δία καὶ τοὺς ἄλλους θεούς· διότι εὑρίσκετο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄλλην δοξασίαν ποὺ εἴπομεν, ὅτι δηλαδὴ οἱ θεοὶ γενικῶς εἶναι ζηλότυποι καὶ φθονοῦν τὴν μεγάλην εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων. Βέβαια δὲν ἐθεωροῦντο οἱ θεοὶ ἀπολύτως ἐχθροὶ τῶν θνητῶν, ἀφοῦ ὅλα τ' ἀγαθά, ὅσα ἠμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ χαρῇ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ἀπὸ τοὺς θεοὺς προέρχονται. Ἀλλὰ ἡ τελεία μακαριότης ἀνήκει εἰς τοὺς ἀθανάτους· εἰς τοὺς θνητοὺς ἐδόθησαν τὰ καλὰ μὲ μέτρον καὶ πάντοτε ἀνάμεικτα μὲ τὰ κακά, διότι ἡ πολὺ μεγάλη εὐδαιμονία θὰ τοὺς ἐξωμοίωνε μὲ τοὺς θεούς. Τὸ τόλμημα δὲ τοῦ Προμηθέως ὄχι μόνον ἀφῄρεσεν ἀπὸ τοὺς ἀθανάτους ἓν πολύτιμον προνόμιον, τὴν ἀποκλειστικὴν κατοχὴν τοῦ πυρός, ἀλλὰ κ' ἐξησφάλισεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους θαυμαστὸν ὄργανον εὐζωίας καὶ προόδου. Ἐμειώθησαν ἄρα τὰ προνόμια τῶν θεῶν καὶ ἡ ὑπεροχή των ἐκινδύνευε νὰ μειωθῇ ἀκόμη περισσότερον εἰς τὸ μέλλον. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον δὲν ἤθελεν ὁ Ζεὺς νὰ δοθῇ τὸ πῦρ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ εἶναι αὐτοῦ πρὸ πάντων ὁ θυμὸς μέγας, διότι αὐτός, ὁ βασιλεὺς τῶν θεῶν, εἶναι ὁ φυσικὸς προστάτης καὶ φύλαξ τῶν θείων δικαιωμάτων καὶ τοῦ Διὸς πρώτου τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ μεγαλεῖον ἔβλαπτε πᾶσα ὑπερβασία τῶν μεταξὺ θνητῶν καὶ ἀθανάτων ὁρίων.

Πόσον ἀγρίαν ἐφαντάσθησαν οἱ μυθοπλάσται ἐκεῖνοι τὴν ὀργὴν τοῦ Κρονίδου διὰ τὴν κλοπὴν τοῦ πυρός, φαίνεται ἀπὸ τὴν ποινὴν τοῦ ἐνόχου, τὴν ὁποίαν ἐπενόησαν ὅσον ἠμποροῦσαν φρικαλεωτέραν. Ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους δὲ θὰ ἐπερίμενε κανεὶς ν' ἀκούσῃ, ὅτι ὁ Ζεὺς ἀφῆρεσε πάλιν τὸ πῦρ ἀπ' αὐτούς· ἀλλὰ τοιαύτη ὑπόθεσις δὲν ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἔχουν αὐτὸ καὶ νὰ τὸ μεταχειρίζωνται. Βέβαια κατὰ τὸν Ἡσίοδον ἐτιμώρησεν ὁ Ζεὺς καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ Προμηθέως, ἀλλὰ κατ' ἄλλον τρόπον. Διέταξε, λέγει, τὸν Ἥφαιστον νὰ πλάσῃ ἀπὸ πηλὸν ὡραίαν παρθένον, τὴν ὁποίαν ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ἄλλαι θεαὶ ἐστόλισαν μὲ πλούσια φορέματα καὶ κοσμήματα, ὁ δὲ Ἑρμῆς μὲ κολακευτικὴν στωμυλίαν, μὲ ψευδολογίαν καὶ μὲ πανουργίαν, καὶ ἔστειλεν αὐτὴν δῶρον εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Προμηθέως, τὸν Ἐπιμηθέα· ἡ παρθένος αὐτὴ ἦτο ἡ Πανδώρα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν κατάγονται ὅλαι αἱ γυναῖκες, κ' ἔτσι ἔχουν τώρα οἱ ἄνθρωποι ὡς ἀντιστάθμισμα τοῦ εὐεργετικοῦ πυρὸς καὶ ἓν «ὡραῖον κακόν». Ὡς φαίνεται, τὴν ἐκδίκησιν ταύτην τοῦ Διὸς ἐφεῦρεν ἡ μισογυνία τοῦ παλαιοῦ ἐποποιοῦ τῆς Βοιωτίας· ἐὰν ὅμως ἡ γυνὴ θεωρηθῇ κακόν, ἡ ἐπίνοια τοῦ Ἡσιόδου εἶναι σύμφωνος μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ μύθου· ὁ φθονερὸς θεὸς ἠθέλησε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸ καλόν, τὸ ὁποῖον ἔκαμεν ὁ Προμηθεὺς εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἡ πρόληψις, ὅτι οἱ θεοὶ φθονοῦν τὴν εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων, ἐπιζῇ καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς παροιμίας ἢ παροιμιώδεις φράσεις καὶ εἰς συνηθείας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἰς τὴν ἀρχαιότητα δὲ ἦτο πολὺ περισσότερον γενικὴ καὶ συνειδητή, ἂν καὶ ἡ φιλοσοφία ἤδη ἀπὸ τὸν 6ον π. Χ. αἰῶνα εἶχεν ἀρχίσει νὰ διαδίδῃ ὑψηλοτέρας καὶ καθαρωτέρας ἰδέας περὶ τῆς θεότητος. Ἀπὸ τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς ζωηρότατα ἐκφράζει τὴν κοινὴν πίστιν πρὸ πάντων ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος ρητῶς βεβαιώνει, ὅτι τὸ θεῖον εἶναι «φθονερὸν καὶ ταραχῶδες», τὴν ἰδίαν δὲ περίπου γνώμην εἶχε πρὸ αὐτοῦ ὁ Πίνδαρος· ὁ Αἰσχύλος ἐπίσης ἀναφέρει τὸν φθόνον τῶν θεῶν, ἀλλ' εἰς περιστάσεις, ὅπου φαίνεται μᾶλλον δικαιολογημένος ἀπὸ τὴν οἴησιν τῶν ἀνθρώπων. Ἐξεναντίας πολὺ χαρακτηριστικὸν εἶναι πάλιν τὸ ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον διηγοῦντο οἱ ἀρχαῖοι διὰ τὸν Φίλιππον, τὸν πατέρα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου· ὅταν κάποτε τοῦ ἀνηγγέλθησαν τὴν ἰδίαν ἡμέραν τρία μεγάλα εὐτυχήματα, ποὺ τοῦ εἶχαν συμβῇ, ὕψωσε τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ παρεκάλεσε τὸν θεὸν νὰ τοῦ στείλῃ καὶ ἓν μέτριον ἀτύχημα. Ἐφοβήθη δηλαδὴ ὁ Φίλιππος, μήπως ἡ ἐξαιρετικὴ εὐτυχία του προκαλέσῃ ἐκ μέρους τῶν θεῶν καὶ καμμίαν ἐξ ἴσου μεγάλην καταστροφήν. Ἀφοῦ δὲ τὸν 5ον καὶ τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα, χρόνους τῆς ὑψίστης ἀκμῆς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοιαύτας εἶχον ἰδέας ἄνδρες, ὅπως οἱ μνημονευθέντες, εὐνόητον εἶναι, ὅτι εἰς τὰς παλαιοτέρας ἐποχάς, ὅταν ἡ

πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τοῦ λαοῦ ἦτο πολὺ ταπεινοτέρα, τότε καὶ τῶν θεῶν τὸ ἠθικὸν ἐπίπεδον ἐφαντάζοντο ὁμοίως πολὺ ταπεινότερον.

Ὅταν, π.χ., εἰς τὴν Ἰλιάδα ὀχυρώνουν οἱ Ἕλληνες τὸν ναύσταθμόν των, παραπονεῖται ὁ Ποσειδῶν εἰς τὴν συνέλευσιν τῶν θεῶν, ὅτι ἡ δόξα τοῦ ὀχυρώματος τούτου θὰ φθάσῃ ἕως εἰς τὰ ἄκρα τοῦ κόσμου καὶ θὰ λησμονηθῇ τὸ τεῖχος, τὸ ὁποῖον εἶχε κτίσει αὐτὸς ὁμοῦ μὲ τὸν Ἀπόλλωνα πέριξ τοῦ Ἰλίου· ἱκανοποιεῖται δὲ ἡ παιδαριώδης ζηλοτυπία τοῦ κραταιοῦ καὶ φοβεροῦ θεοῦ τῆς θαλάσσης, ὅταν ὁ Ζεὺς δίδῃ εἰς αὐτὸν τὴν συμβουλὴν καὶ τὴν ἄδειαν νὰ καταστρέψῃ τὸ ἔργον τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Πολὺ εὐλογώτερον καὶ συγκινητικώτερον εἶναι τὸ παράπονον τῆς νύμφης Καλυψοῦς εἰς τὴν Ὀδύσσειαν, ὅταν λαμβάνῃ τὴν διαταγὴν τοῦ Διὸς ν' ἀποπέμψῃ ἀπὸ τὴν νῆσόν της τὸν Ὀδυσσέα, τὸν ὁποῖον αὐτὴ ἤθελε νὰ κάμῃ ἀθάνατον καὶ ἀγαπητὸν σύζυγόν της· κατηγορεῖ τοὺς θεούς, ὅτι εἶναι σκληροὶ καὶ ὑπερβολικὰ ζηλότυποι — «ζηλήμονες ἔξοχον ἄλλων» — καὶ ὅταν καμμία θεά, λέγει, ἀγαπήσῃ ἕνα θνητὸν καὶ τὸν κάμῃ φίλον της, δὲν ἡσυχάζουν πρὶν τὸν ἐξολοθρεύσουν, ὅπως ἐξωλόθρευσαν τὸν Ὠρίωνα καὶ τὸν Ἰασίωνα. Προφανῶς ὁ ἔρως μιᾶς θεᾶς εἶναι εὐτυχία, ἡ ὁποία δὲν ἁρμόζει εἰς θνητούς, καὶ ὅσοι τὴν ἀπήλαυσαν, τὴν πληρώνουν—ὄχι ὅμως πάντοτε, διότι οἱ θεοὶ εἶναι ἄστατοι — ἄλλοι μὲ τὴν ζωήν των, ἄλλοι τοὐλάχιστον μὲ τὴν ἀπώλειαν τῆς σωματικῆς των ἀκμῆς, ὅπως εἰς ἄλλο παλαιὸν ποίημα λέγεται.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις περὶ τῆς ψυχολογίας τῶν θεῶν ἐξηγοῦν χωρὶς πολλὴν δυσκολίαν, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γεννηθῇ, εἰς μίαν ἐποχὴν μάλιστα πιθανῶς πολὺ ἀρχαιοτέραν ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα μέρη τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσείας, ὁ μῦθος περὶ τῶν παθημάτων τοῦ Προμηθέως διὰ τὴν μετάδοσιν τοῦ πυρὸς εἰς τοὺς θνητούς.

Δὲν ἦσαν ἄλλως μόνοι οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ἀρχαιότητα, οἱ ὁποῖοι εἶχον αὐτὰς τὰς δεισιδαιμονίας. Ὅπως ὁ Φίλιππος, ἐπίστευον καὶ οἱ Ρωμαῖοι, ὅτι μετὰ μίαν μεγάλην ἐπιτυχίαν

των ὑπῆρχε φόβος νὰ πάθουν καὶ κανὲν μέγα δυστύχημα. Τῶν παλαιῶν δ' Ἑβραίων ὁ θεὸς εἰσάγεται εἰς τὴν Π. Δ. κηρύττων ὁ ἴδιος, ὅτι εἶναι θεὸς ζηλότυπος καὶ τὸ ἀποδεικνύει, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἀποφασίζουν νὰ κτίσουν πύργον, τοῦ ὁποίου ἡ κορυφὴ νὰ φθάνῃ εἰς τὸν οὐρανόν· ὁ Κύριος συγχίζει τὴν γλῶσσάν των καὶ τοὺς διασκορπίζει, διότι ἡνωμένοι, λέγει, καὶ ἔχοντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν ἠμποροῦσαν «πάντα, ὅσα ἂν ἐπιθῶνται, ποιῆσαι» καὶ νὰ μειώσουν ἔτσι τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ὁμοίως ὅταν ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὔα ἔφαγον κατὰ συμβουλὴν τοῦ ὄφεως τὸν ἀπηγορευμένον καρπὸν καὶ ἔμαθον νὰ διακρίνουν τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακόν, ὠργίσθη ὁ θεὸς καὶ εἶπεν «ἰδοὺ Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν». Ἡ γνῶσις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ ἦτο, ὅτι «διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν καὶ ἔρραψαν φύλλα συκῆς καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα». Ὁ Ἀδὰμ δηλαδὴ καὶ ἡ Εὔα ἔπαυσαν νὰ εἶναι ὅπως τὰ νήπια, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν συνείδησιν τῆς καταστάσεώς των, τὸ πνεῦμά των ἐξύπνησεν· ἐπομένως ὡμοίασαν πρὸς τὸν θεὸν —«Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν»—καὶ διὰ τοῦτο ἔγιναν ἄξιοι τιμωρίας.

Αἱ ἰδέαι αὐταί, ὅσον παράξενοι καὶ ἂν φαίνωνται εἰς ἡμᾶς σήμερον, ἦσαν διὰ τοὺς πρωτογονικοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι τὰς διεμόρφωσαν, ἀναμφιβόλως πολὺ λογικαί. Διότι ἐκεῖνοι ἔπλασαν τοὺς ἀοράτους θεούς των κατὰ τὸ πρότυπον ἰσχυρῶν ἐπιγείων ἡγεμόνων, οἱ ὁποῖοι κυβερνοῦν τοὺς λαούς των ὡς ἀπόλυτοι καὶ ἀνεύθυνοι δεσπόται καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἄλλον ὑψώνουν, ἄλλον ταπεινώνουν, εἶναι δὲ πολὺ ζηλότυποι διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δόξαν των καὶ κολάζουν ἢ ἐξοντώνουν πάντα ὑπήκοον, ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ ἐξισωθῇ μὲ αὐτοὺς ἢ νὰ τοὺς ἐπισκιάσῃ μὲ τὴν ἐπίδειξιν τοῦ πλούτου καὶ τῆς εὐδαιμονίας του. Εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν ὑπάρχουν ἐνδείξεις, ὅτι ἀκόμη εἰς τὴν ὁμηρικὴν ἐποχὴν τοιαῦται αὐθαίρετοι καὶ ἰδιοτελεῖς *ἐνέργειαι τῶν βασιλέων*, ἄδικοι καὶ ὑβριστικαὶ ἢ μικροπρεπεῖς, δὲν ἐπεδοκιμάζοντο μὲν ὑπὸ τῆς κοινωνίας, ἦσαν

ὅμως ἀνεκταὶ κ' ἐθεωροῦντο ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὰ βασιλικὰ δικαιώματα. Πόσον μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀναγνωρίζωνται παρόμοια δικαιώματα εἰς τοὺς ἀπείρως ἰσχυροτέρους καὶ φοβερωτέρους θεούς!

Ἐρχόμενοι τώρα εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Αἰσχύλου βλέπομεν, ὅτι καὶ ὁ Ζεὺς παριστάνεται εἰς αὐτὸ ὡς τραχὺς μονάρχης, ὁ ὁποῖος ἁρπάσας πρὸ ὀλίγου μετὰ φοβερὸν ἀγῶνα τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν πατέρα του Κρόνον κυβερνᾷ χωρὶς νόμους ἢ μὲ νόμους ἰδικούς του καὶ δὲν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεών του εἰς κανένα· ὑπηρέτας ἔχει τὸ Κράτος καὶ τὴν Βίαν — δύο προσωποποιήσεις τῆς αὐθαιρέτου, ὅσον καὶ ἀνυποστάτου δυνάμεώς του — καὶ εἶναι ἀμείλικτος, ἄκαμπτος, ἀδυσώπητος ἐναντίον ἐκείνων, οἵ ὁποῖοι δὲν ὑποτάσσονται εἰς αὐτὸν προθύμως.

Ἀλλὰ τοιοῦτος ἀντάρτης εἶναι ὁ Προμηθεύς, ὁ ὁποῖος μάλιστα δὲν στρέφεται μόνον ἐναντίον τοῦ Διός, ἀλλ' ἐναντίον ὅλων τῶν θεῶν· διότι ὅλους ἔζημίωσεν. Ἀκόμη κ' ἐκεῖνοι ἀπ' αὐτούς, οἵ ὁποῖοι περισσότερον τὸν συμπαθοῦν καὶ πονοῦν διὰ τὴν οἰκτρὰν τύχην του, ὅπως ὁ Ἥφαιστος καὶ αἱ Νηρηίδες, δὲν διστάζουν νὰ ὁμολογήσουν, ὅτι ἔπταισε πολύ· ἔδωκε, λέγουν, εἰς τοὺς θνητοὺς τιμὰς μεγαλυτέρας ἀπὸ ὅσον ἦτο δίκαιον καὶ πρέπον. Καὶ τὸ σφάλμα του κρίνεται αὐστηρότερα, διότι καὶ ὁ ἴδιος εἶναι θεός· ἐπρόδωσε δηλαδὴ χάριν τῶν θνητῶν τὰ συμφέροντα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ φύσιν ἀνήκει. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν λοιπὸν τῆς νοοτροπίας, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεούς, ἡ ὀργὴ τοῦ Διὸς διόλου δὲν φαίνεται ἀδικαιολόγητος.

Καὶ ὁ ἴδιος δὲ ὁ Προμηθεὺς δὲν ἀρνεῖται τὸ παράπτωμά του· ἀπεναντίας βεβαιώνει μὲ ἔμφασιν, ὅτι ἡμάρτησε μετὰ σκέψιν καὶ ἐν γνώσει ὅτι θὰ ἐτιμωρεῖτο, ἂν καὶ δὲν ἐπρόβλεπε τόσον ἀγρίαν τὴν ποινήν. Ἡ δικαιολογία του εἶναι, ὅτι ἡμάρτησε μόνον διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων — «διὰ τὴν πολλὴν φιλότητα βροτῶν» — καὶ πάσχει δι' αὐτήν, ὅπως ὁ Χριστός· καὶ τὸ πάθος του εἶναι

χειρότερον ἀπὸ τὸ πάθος ἐκείνου, διότι μέλλει νὰ διαρκέσῃ ὄχι ὀλίγας ὥρας, ἀλλ' ἀμέτρητα ἔτη. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν μετανοεῖ διὰ τὴν πρᾶξίν του· καυχᾶται μάλιστα πρὸς τὸν χορὸν τῶν Νηρηίδων, ὅτι καὶ ἄλλας πολλὰς εὐεργεσίας ἔκαμεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἔδωκε, λέγει, εἰς αὐτοὺς νοῦν καὶ σκέψιν· διότι πρωτύτερα ἦσαν ὅπως τὰ νήπια· εἶχον ὀφθαλμοὺς καὶ δὲν ἔβλεπον, εἶχον ὦτα καὶ δὲν ἤκουον. Ἔπειτα ἐδίδαξεν αὐτοὺς νὰ κτίζουν οἰκίας ἀπὸ ξύλα καὶ ὠμὰς πλίνθους, διὰ νὰ μὴ κατοικοῦν εἰς ἀνήλια σπήλαια· τοὺς ἔμαθε νὰ διακρίνουν τὰς ὥρας τοῦ ἔτους παρατηροῦντες τὰς κινήσεις τῶν ἄστρων· εὗρε χάριν αὐτῶν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὰ γράμματα· πρῶτος ἐπενόησε τὴν κατασκευὴν πλοίων καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἵππων καὶ ἄλλων ζώων διὰ τὰς ἐργασίας τῶν ἀνθρώπων καὶ διὰ τὴν τέρψιν των· τέλος ἐδίδαξεν αὐτοὺς τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενειῶν μὲ τὰ κατάλληλα φάρμακα, τὴν μαντικὴν καὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν μετάλλων ὑπὸ τὴν γῆν.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὰς ἐδῶ ἀναφερομένας δωρεὰς τοῦ Προμηθέως καὶ ἡ σπουδαιοτάτη — χωρὶς αὐτὴν αἱ ἄλλαι ἠδὰ ἦσαν ἀδύνατοι — ἐνθυμίζει παραδόξως τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον ἔπαιξεν εἰς τὸν Παράδεισον μὲ τὴν συμβουλήν του ἄλλος ἀντάρτης κατὰ τῆς θεότητος, ὁ ὄφις. Ὅπως ἐκεῖ «διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ» τῶν πρωτοπλάστων μετὰ τὴν γεῦσιν τοῦ ἀπηγορευμένου καρποῦ, ἔτσι ἀνοίγει καὶ ὁ Προμηθεὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων. Αἱ τέχναι δὲ καὶ ἐπιστῆμαι, τὰς ὁποίας λέγει ὅτι εὗρε κ' ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους, δὲν ἔχουν αἱ περισσότεραι σχέσιν μὲ τὸ πῦρ καὶ μερικὰς ἀπ' αὐτὰς εἶχον ἀνακαλύψει κατὰ τὴν κοινὴν παράδοσιν τῶν ἀρχαίων ἄλλα μυθικὰ πρόσωπα. Ἀλλ' ὁ Αἰσχύλος ἀποδίδων εἰς τὸν Προμηθέα ὅλας περίπου τὰς ὑλικὰς καὶ πνευματικὰς προόδους τῆς ἀνθρωπότητος ἤθέλησε προφανῶς νὰ ἐξάρῃ ἀκόμη περισσότερον τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ, συνάμα δὲ καὶ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀφοβίαν του· διότι ἡ ἐπιδεικτικὴ ἀπαρίθμησις ὑπὸ τοῦ ἰδίου τόσων ἄλλων — ἐκτὸς τῆς μεταδόσεως τοῦ πυρός, διὰ τὴν ὁποίαν ἐτιμωρεῖτο — φιλανθρωπικῶν του ἔργων

δεικνύει περιφρόνησιν πρὸς τὸν Δία καὶ φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιτείνῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ.

Ἀλλὰ καὶ τοὺς θεοὺς καυχᾶται ὁ Προμηθεὺς ὅτι εὐηργέτησε καὶ τοὺς κατηγορεῖ διὰ τὴν ἀχαριστίαν των· διότι μὲ τὰ ἰδικά του σχέδια, λέγει, καὶ μὲ τὰς συμβουλάς του ἐνίκησεν ὁ Ζεὺς τὸν Κρόνον καὶ εἰς αὐτὸν χρεωστεῖ τὸν θρόνον του.

Ὅ,τι ὅμως ἐρεθίζει τὸν Δία περισσότερον ἀπ' ὅλα καὶ συνάμα τὸν φοβίζει, εἶναι ἡ ἀπειλὴ τοῦ Προμηθέως μὲ τὸ μυστικὸν τοῦ γάμου, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου μέλλει ὁ Ζεὺς νὰ πάθῃ ἀπὸ ἕνα υἱόν του ὅ,τι ἔκαμεν ὁ ἴδιος εἰς τὸν πατέρα του· ὁ Κρόνος τὸν κατηράσθη τότε καὶ ἡ πατρικὴ κατάρα ἠμπορεῖ νὰ ἐκπληρωθῇ. Ὁ Προμηθεὺς γνωρίζει τὸ μυστικὸν ἀπὸ τὴν μητέρα του, τὴν θεὰν Θέμιν, καὶ μὲ κανένα τρόπον δὲν δέχεται νὰ τὸ φανερώσῃ, ἂν δὲν ἐλευθερωθῇ πρῶτα καὶ δὲν ἱκανοποιηθῇ διὰ τὰ βάσανα, ψυχικὰ καὶ σωματικά, τὰ ὁποῖα ὑπέφερεν. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ, διότι θὰ ἐσήμαινεν ὑποχώρησιν καὶ ταπείνωσιν τοῦ Διός. Ἐπιμένει δὲ ὁ Προμηθεὺς εἰς τὴν ἄρνησίν του ἀκόμη καὶ ὅταν τὸν εἰδοποιῇ ὁ Ἑρμῆς, ὅτι ὁ Ζεὺς θὰ τὸν κρημνίσῃ μὲ τοὺς κεραυνούς του εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ὁμοῦ μὲ τὸν βράχον, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι δεμένος, ὕστερα δὲ ἀπὸ πολὺν χρόνον θὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ φῶς, ἀλλ' εἰς τὰ σημερινὰ βασανιστήρια θὰ προσθέσῃ τότε καὶ τὸν ἀετόν, ὁ ὁποῖος θὰ τρώγῃ τὰ σπλάγχνα του.

Μὲ τὴν καταστροφήν, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας τὴν προειδοποίησιν ταύτην καὶ συνοδεύεται ἀπὸ φοβερὰν ἀναστάτωσιν τῶν στοιχείων τῆς φύσεως, τελειώνει ὁ Προμηθεὺς δεσμώτης, διὰ νὰ συνεχισθῇ εἰς ἄλλο δρᾶμα. Διότι τὸν μῦθον τοῦ ἥρωός του ἐπραγματεύθη ὁ Αἰσχύλος εἰς μίαν τριλογίαν, εἰς τρία δηλαδὴ χωριστὰ δράματα: τὸν Προμηθέα δεσμώτην, ὁ ὁποῖος μόνος ἐσώθη ὁλόκληρος, τὸν Προμηθέα λυόμενον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔχομεν μερικὰ ἀποσπάσματα, καὶ τὸν Προμηθέα πυριφόρον, τοῦ ὁποίου οὔτε τὸ περιεχόμενον οὔτε καὶ ἡ τάξις εἰς τὴν τριλογίαν εἶναι βέβαια. Ἀλλ' ὁ Προμηθεὺς λυόμενος ἦτο συνέχεια

τοῦ δεσμώτου, ὅπως δὲ φανερώνει ἤδη ὁ τίτλος του, εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο ἠλευθερώνετο ὁ κατάδικος, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπανέλθει εἰς τὸ φῶς καὶ οἱ θεαταὶ τὸν ἔβλεπον καρφωμένον πάλιν εἰς ἕνα βράχον· ὁ Ἡρακλῆς ἐφόνευε τὸν ἀετόν, ὁ ὁποῖος ἤρχετο τώρα κατὰ τὴν πρόρρησιν τοῦ Ἑρμοῦ κ' ἐσπάρασσε τὸ στῆθος τοῦ Τιτᾶνος, ὁ Χείρων ἐδέχετο ν' ἀποθάνῃ, ὁ Προμηθεὺς ἀπεκάλυπτε τὸ μυστικόν του καὶ ὁ Ζεὺς ἔλυε τὰ δεσμὰ αὐτοῦ.

Ἡ λύσις τοῦ κλέπτου τοῦ πυρὸς καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτοῦ εἰς τὰς θείκὰς τιμάς του ὑπῆρχεν εἰς τὸν μῦθον πιθανῶς ἐξ ἀρχῆς· διότι ὁ Προμηθεὺς ἐλατρεύετο εἰς πολλοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος, φυσικὰ δ' ἐλατρεύετο ὡς θεὸς ἐλεύθερος καὶ ὄχι δέσμιος καὶ ἀνίσχυρος. Ἀλλὰ πῶς ἐδικαιολογεῖτο ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου ἡ συνδιαλλαγὴ καὶ ποῦ ἀπέδιδεν οὗτος τὴν παῦσιν τῆς ὀργῆς τοῦ Διός, ἐνῷ εἰς τὸ προηγούμενον δρᾶμα ὁ συμβιβασμὸς τῶν δύο ἀντιπάλων ἐφαίνετο ἐντελῶς ἀδύνατος καὶ ὁ Ζεὺς καμμίαν διάθεσιν δὲν ἐδείκνυε νὰ συγχωρήσῃ ἐξαγοράζων τὸ μυστικὸν τοῦ Προμηθέως μὲ τὴν ἀπελευθέρωσίν του;

Εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην δὲν ἠμπορεῖ νὰ δοθῇ ἀσφαλὴς ἀπάντησις, ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Προμηθέα λυόμενον δὲν ἔχομεν, ὅπως εἴπομεν, εἰμὴ ὀλίγα ἀποσπάσματα. Βέβαιον ὅμως φαίνεται, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐστήριξε τὴν συνδιαλλαγὴν πρὸ πάντων εἰς ἐσωτερικά, ψυχολογικὰ αἴτια, εἰς ριζικὴν δηλαδὴ μεταβολὴν τῶν ἀμοιβαίων διαθέσεων τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Προμηθέως. Δότι μόνον ἀληθινὴ προσέγγισις τῶν ψυχῶν των θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὁλοκληρωτικὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν καὶ θὰ ἱκανοποιοῦσε τὸ βαθύτερον αἴσθημα τοῦ θεατοῦ.

Ἡ μετατροπὴ τῶν διαθέσεων τοῦ Διὸς ἦτο ἀναγκαία εἰς τὸν ποιητὴν καὶ δι' ἄλλον λόγον. Δὲν ἠμποροῦσεν ὁ Αἰσχύλος νὰ ζωγραφίσῃ τὸν Δία καὶ εἰς τὸν Προμηθέα λυόμενον μὲ τὰ ἴδια μελανὰ χρώματα, μὲ τὰ ὁποῖα τὸν ἐζωγράφισεν εἰς τὸν Προμηθέα δεσμώτην, καὶ ν' ἀπολύσῃ τοὺς θεατὰς εἰς τὸ τέλος τῆς τριλογίας μὲ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ὁ μέγας θεός, τὸν ὁποῖον προσφάτως ἀκόμη ἱκέτευεν ὅλη

ἡ Ἑλλὰς νὰ τὴν σώσῃ ἀπὸ τὸν περσικὸν κλύδωνα, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι πάντοτε ἄνομος, ἄδικος, ὠμὸς τύραννος. Αὐτὸ δὲν θὰ ἦτο σύμφωνον οὔτε μὲ τοῦ ποιητοῦ οὔτε μὲ τοῦ ἀκροατηρίου του τὰς ἰδέας. Ἄλλως ἡ μεταβολὴ δὲν ἤρχετο διόλου ἀπότομα. Εἰς τὸν Προμηθέα πυρφόρον ἐλέγετο, ὅτι ἡ δέσμευσις τοῦ ἐνόχου διήρκεσε τρεῖς ὁλοκλήρους μυριάδας ἐτῶν, τὸ τεράστιον δὲ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἦτο ἀρκετὸν διὰ νὰ μαλάξῃ καὶ τὴν σκληροτέραν καρδίαν καὶ εἶναι εὐλογώτερον ν' ἀποροῦμεν, πῶς ἐβράδυνε τόσον ἡ συγγνώμη τοῦ Διός, παρὰ πῶς ἐδόθη ἐπὶ τέλους. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα λοιπὸν ὁ ἄλλοτε βίαιος, ἀδιάλλακτος καὶ φθονερὸς Ζεὺς ἦτο εἰς τὸν Προμηθέα λυόμενον πολὺ περισσότερον ἀγαθός, διαλλακτικὸς καὶ μεγαλόφρων, ὅπως ἁρμόζει εἰς τὸν «πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε».

Κατὰ ταῦτα ὁ Αἰσχύλος ἠμπορεῖ νὰ ἐπίστευεν εἰλικρινῶς καὶ τὴν κλοπὴν τοῦ Προμηθέως καὶ τὴν τιμωρίαν του, ὑπέθετεν ὅμως ὅτι αὐτὰ συνέβησαν εἰς μίαν ἀνυπολογίστως μακρινὴν ἐποχήν, ὅταν ὁ Ζεὺς ἦτο ἐντελῶς διάφορος ἀπὸ τὸν θεόν, τὸν ὁποῖον ἐλάτρευον αὐτὸς καὶ οἱ σύγχρονοί του.

Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς τὸν Προμηθέα λυόμενον καὶ ὁ Τιτὰν δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἐκεῖνος, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν ἀπὸ τὸν Προμηθέα δεσμώτην· δὲν θὰ ἦτο πλέον ὁ πικρός, ὁ ἀτίθασος καὶ θρασύστομος ἐπαναστάτης, ὁ ὁποῖος μεταχειρίζεται ὡς δοῦλον τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Διὸς θεὸν Ἑρμῆν. Τὰ παθήματα τριῶν δεκάδων χιλιάδων ἐτῶν ἔχουν τόσον κατάβαλει αὐτόν, ὥστε κατήντησε νὰ ἐπιθυμῇ τὸν θάνατον· αὐτὰ τὸν ἐδίδαξαν νὰ εἶναι ὀλιγώτερον ὑπερήφανος καὶ προκλητικὸς καὶ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου.

Διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἡ τοιαύτη εἰρήνευσις τοῦ Διὸς μὲ τὸν Προμηθέα, ἡ ὁποία ἦτο ἀναγνώρισις τῆς ὑπερτάτης ἐξουσίας τοῦ πρώτου, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως νίκη τοῦ Τιτᾶνος, ἐσήμαινεν ὅτι καὶ τὰ δῶρα τοῦ Προμηθέως εἰς τοὺς θνητοὺς δὲν εἶναι πλέον δυσάρεστα εἰς τοὺς ἀθανάτους. Οἱ θεοὶ εἶναι φίλοι καὶ προστάται τῶν θνητῶν καὶ δὲν φθονοῦν τὴν εὐτυχίαν των, οὔτε ἐμποδίζουν τὴν πρόοδον αὐτῶν, φθάνει μόνον νὰ μὴ προκαλοῦν οἱ ἄνθρωποι τὴν ἀπέ-

χθειάν των μὲ αὐθάδη ἀνυποταξίαν καὶ ὑπέρμετρον ἔπαρσιν.

Τοιοῦτο περίπου φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ τελικὸν συμπέρασμα, τὸ συναγόμενον ἀπὸ τὴν τριλογίαν τοῦ Προμηθέως — συμπέρασμα εὐσεβές, ἔξυψωτικὸν τῆς ἠθικῆς ὑποστάσεως τῶν θεῶν κ' ἐνισχυτικὸν τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν ἀγαθότητα καὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν. Ἂν καὶ ἤλλαξαν δὲ σήμερον τόσον πολὺ αἱ παλαιαὶ καὶ ἀρελεῖς ἰδέαι, τῶν ὁποίων τέκνον ὑπῆρξεν ὁ μῦθος τοῦ Προμηθέως, ὅμως τὸ ἔργον τοῦ Αἰσχύλου — ὅσον δὲν ἐξηφάνισεν ὁ χρόνος — δὲν ἔχασε τίποτε ἀπὸ τὴν ἀξίαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του. Ἡ μεγάλη μορφὴ τοῦ Τιτᾶνος μὲ τὸ ἀδάμαστον φρόνημα, τὰς ἀγνάς, ἀνιδιοτελεῖς προθέσεις καὶ τὸ ἄδικον μαρτύριον θὰ κινῇ πάντοτε τὸν θαυμασμὸν καὶ θὰ ἐπισύρῃ τὴν συμπάθειαν ὡς ὑπέροχον σύμβολον τῆς διαρκῶς πρὸς τὰ ἐμπρὸς μὲ κόπους καὶ μόχθους τεινούσης ἀνθρωπότητος. Εἰς τὰς παλαιοτέρας παραδόσεις βέβαια ὁ Προμηθεὺς δὲν ἐστέκετο οὔτε ἠθικῶς οὔτε πνευματικῶς τόσον ὑψηλά, ὅσον τὸν βλέπομεν εἰς τὸ σωζόμενον δρᾶμα· ἀλλ' ὁ ποιητὴς μετέπλασε κ' ἐξηυγένισεν τὸ δημιούργημα τῆς λαϊκῆς φαντασίας, κατώρθωσε δὲ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὸ τόσην, ἀληθινὰ τιτανικὴν δύναμιν χαρακτῆρος καὶ τόσον ὑπερήφανον μεγαλεῖον, διότι καὶ τοῦ ἰδίου ὁ χαρακτὴρ τιτανικῆς φύσεως ἦτο.

ΧΡ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ

ΔΕΚΑΣΤΙΧΟ

Ἕνας νιὸς μιὰ γλυκαυγή,
μιὰν αὐγὴ τριανταφυλλιά,
εἶχε βγεῖ, μονάχος βγεῖ,
στὸ κυνήγι γιὰ πουλιά.
Ἄξαφνα στὴ σιγαλιὰ
πρὸς τὸ φῶς, τοῦ ἡλιοῦ τὸ φῶς,
πόθος φτέρωσε κρυφὸς
τὸ κελάδημ' ἀηδονιοῦ.
Κι ἀντιλάλησε ἀδερφὸς
πόνος στὴν καρδιὰ τοῦ νιοῦ.

ΜΑΡΚΟΣ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ

Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη σειρὰ «Δεκάστιχα καὶ Βιλανέλες».

ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙ
ΤΟΥ ΓΕΡΟΚΑΛΑΜΕΝΙΟΥ

Τῆς «χρονογραφίας» τοῦ Βυζαντινοῦ αἰῶνα συνέχεια δίχως ἄλλο εἶναι ἡ συνήθεια ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν καιρὸ τῆς Τουρκοκρατίας: καλογέροι, παπάδες, δασκάλοι κι ἄλλοι γραμματισμένοι νὰ γράφουν «θύμισες» σὲ περιθώρια κι ἄγραφες σελίδες ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων.

«Κάνω θύμισή τὸν καιρό ποὺ . . . . . » διαβάζεις στὴν ἀρχὴ σὲ κάθε τέτοιο χρονογραφικὸ σημείωμα· καὶ παρακάτω ὁ χρονογράφος, ὅποιος κι ἂν εἶναι, μᾶς πληροφορεῖ κάτι καινούριο ποὺ ἔκαμε ἐντύπωση στὴν ἐποχή του: πόλεμο, πολιτικὴ πράξη, τούρκικες αὐθαιρεσίες, καιρικὲς ἀκαταστασίες, θεομηνίες, πεῖνα, ἀκρίβεια . . . . μ' ἕνα λόγο εἰδήσεις ποὺ στὴν ἐποχή του εἶχαν σπουδαία κοινωνικὴ ἀπήχηση.

Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ ποὺ ὁ τύπος σπάνιζε κι ἡ δημοσιογραφία ἦταν ἄγνωστη, τὰ χαμπέρια μόνον ἀπὸ στόμα σὲ στόμα τὰ μάθαιναν. Ὅσο λοιπὸν κι ἂν ἦταν σπουδαῖα κι ἄξια γιὰ νὰ διατηρηθοῦν, δὲ μποροῦσε παρὰ νὰ χαθοῦν· τὸ ποτάμι τῆς λήθης, ποὺ τὰ πάντα ἀφανίζει κατὰ τὸν ποιητή, δίχως ἄλλο θὰ τραβοῦσε καὶ δαῦτα στὴν ἀφάνεια. Γι' αὐτὸ μεγάλη χάρη πρέπει νὰ ὀφείλῃ ἡ ἱστορία στοὺς λίγους ἐκείνους γραμματισμένους ποὺ ἀπὸ μιὰ αὐθόρμητη παρακίνηση μόνον ἔκαναν χρέη χρονογράφου. Τὰ ἁπλᾶ σημειώματα τῆς στείρας σὲ ἄλλα πνευματικὰ προϊόντα ἐποχῆς τους εἶναι σὲ μᾶς κάποτε πολύτιμες ἱστορικὲς πηγές, καὶ πολλὲς φορὲς οἱ μόνες.

Τί κέρδος θὰ ἦταν γιὰ τὴν ἱστορία τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων αἰώνων, ἂν οἱ τότε γραμματισμένοι εἶχαν εὐρύτερη κάπως συνείδηση τῶν χρονογραφικῶν τους καθηκόντων! Ἂν μᾶς ἄφηναν π.χ. χειρόγραφα ὁλάκερα ποὺ νὰ περιγράφουν μὲ κάποια συνέχεια τὰ ὅσα ἔγιναν στὴν ἐποχή τους!

Νὰ ποῦμε, ὅπως ὁ «Κουβαρᾶς» τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Γιαννίνων ποὺ κάμηκε στὸ σχολεῖο τῶν Καπλάνηδων τὸ 1820. Ποῦ τέτοια χαρτιά! Θὰ εἶχαν ἀμύθητη ἀξία!

Ἀπ' τ' ὁλότελα ὅμως καλὰ καὶ τὰ λίγα ποὺ μᾶς ἀφῆκαν οἱ προβλεφτικοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι! Οἱ «θύμισές» τους, ποὺ σὲ παλιὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία γραμμένες τελειωμὸ δὲν ἔχουν, εἶναι πλοῦτος· σὰν ἀστείρευτες πηγὲς βγάζουν στὸ φῶς πότε τὴ μιὰ καὶ πότε τὴν ἄλλη ἄγνωστη ἱστορικὴ εἴδηση. Ἀρκεῖ μόνο νὰ βάλουμε σ' ἐνέργεια τὴ δική μας προσπάθεια. Αὐτὸ τὸ ξέρω ἀπὸ ἀτομικὴ πεῖρα.

Ἀπὸ ἀνέκαθε ἔχω τὴ συνήθεια κάθε καλοκαίρι νὰ περιοδεύω, ἰδίως σὲ χωριά, καὶ προτιμῶ τὰ ἀπόκεντρα. Γιατὶ ξέρω πὼς ἐκεῖ ἡ λαογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ ἐσοδειὰ εἶναι πάντα ἀφθονώτερη.

Τὴν ἱστορικὴ τὴ ζητῶ στὶς ἐκκλησιὲς καὶ στὰ μοναστήρια. Γι' αὐτὸ εὐτὺς ποὺ ἔμπω σέ χωριὸ ἢ μοναστήρι, θὰ τραβήξω ἴσια στὴν ἐκκλησιά. Κι εἶναι μεγάλη ἡ χαρά μου σὰν εὕρω βιβλία ἐκκλησιαστικὰ παλαιοῦ τύπου τῆς Βενετίας. Τὄχω βέβαιο, πὼς θὰ λάβω κάποια ἀποζημίωση γιὰ τὸν κόπο μου. Ἀπ' τὰ σπάνια νὰ φύγω δίχως ν' ἀντιγράψω καμμιὰ παλιὰ «θύμιση» ξεφυλλίζοντάς τα.

Πές την ψύχωση, πές την ὅπως ἀλλιὼς θέλεις αὐτή μου, τὴ λόξα. Ἐγὼ τὴν ἔχω.

Στὰ 1929 περιώδευα γιὰ δεύτερη φορὰ στὰ Ἄγραφα. Ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριὸ περνῶντας ἔρτασα καὶ στὸ Μοναστηράκι, μὲ σκοπὸ νὰ ἐπισκεφτῶ τὴν σπηλιὰ ὅπου ἔπιασαν τὸν Κατσαντώνη οἱ Τοῦρκοι. Ἐκεῖ γνώρισα ἕναν καλὸν ἄνθρωπο, τὸν Γιάννη Σαγρῆ, δάσκαλο καὶ παπᾶ τοῦ χωριοῦ. Γίναμε φίλοι κι ἀπὸ τότε τοῦ γράφω καὶ μοῦ γράφει.

Τὸ Γενάρη τοῦ 1931 πῆρα ἕνα γράμμα του. Μοῦ γραφε

πολλὰ καὶ διάφορα, καὶ κοντὰ στ' ἄλλα κι αὐτὰ «. . . Ἡ παροῦσα μου ἔχει τὸν ἑξῆς σκοπόν· δὲν ξέρω, ἂν κατὰ τὰς περιοδείας σας βρήκατε καὶ γράψατε τὰς κάτωθι σημειώσεις, ποὺ τὰς βρῆκα σ' ἕνα παλιὸ βιβλίο σὲ κάποιο βλάχικο καλύβι στὰ Ἐπαινιανά[1]. Θὰ σᾶς τὸ ἔστελνα αὐτὸ τὸ παλιὸ βιβλίο, ἀλλὰ δὲ μοῦ τὸ ἔδωσε ὁ σκηνίτης αὐτός. . .» καὶ παρακάτω εἶχε ἀντιγραμμένο ὁλόκληρο τὸ χειρόγραφο. Ὁ τίτλος του εἶναι: «Σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου».

Διάβασα τὸ ἀντίγραφο κι εἶδα πὼς εἶχε ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα πράγματα. Ἀμέσως τοῦ ἔγραψα πάλι· τὸν παρεκάλεσα νὰ πληρώσῃ μιὰ λογικὴ τιμὴ καὶ νὰ ἀγοράσῃ τὸ χειρόγραφο.

Πέρασε πολὺς καιρὸς κι ἀπάντηση δὲν ἔπαιρνα. Ἔγραψα, ξανάγραψα, τίποτε. Δὲ μποροῦσα νὰ δώσω ἐξήγηση στὴ σιωπὴ τοῦ φίλου μου. Τέλος στὶς 28 τοῦ Ὀχτώβρη 1931 πῆρα μιὰ ἐπιστολή του. Καλύτερα νὰ μὴ τὴν ἔπαιρνα. Βόλι μὲ βάρεσε, ὅταν διάβασα «. . . παραξενεύομαι τί ἔγιναν τὰ γράμματά μου καὶ γιατί δὲν ἔλαβα τὰ δικά σου. Σᾶς ἔστειλα τὴν 2 Μαΐου τὸ χειρόγραφο τοῦ Γεροκαλαμένιου, ποὺ κατώρθωσα μὲ χίλια μέσα ν' ἀγοράσω ἀπὸ τὸν Β. Ζαρκάδαν, σκηνίτην· καὶ ἐπειδὴ θὰ ἐπλήρωνα πολλὰ ταχυδρομικά, δὲν τὸ ἐταχυδρόμησα συστημένο, ἀλλ' ἁπλό. Τώρα μὲ τὴν τελευταία σου ἐπιστολὴ μαθαίνω ὅτι ὄχι μόνον δὲν τὸ λάβατε, ἀλλ' οὔτε τὰς ἐπιστολάς μου ποὺ σᾶς ἔγραφον, ὅτι ἐστάλη τὸ περὶ οὗ εἶπον χειρόγραφον. Δὲν μοὶ κακοφαίνεται τίποτε ἄλλο, παρὰ ποὺ χάσαμε ἕνα κειμήλιον, γιὰ σᾶς κυρίως. Καὶ 500 δραχ. θὰ ἔδιδα ἐν περιπτώσει κ' ἐπέμεινεν· ἀλλὰ νά, τώρα γιὰ τὸ τίποτα τὸ χάσαμε. . . .» Καὶ παρακάτω τὰ βάζει ὁ φίλος μου μὲ κάποιον ἀγροτικὸ διανομέα τοῦ τόπου του. Μὲ τὸ δίκιο του ὁ ἄνθρωπος.

Ὕστερα ἀπ' αὐτὰ ἔβαλα στὸν ἑαυτό μου τὸ ἐρώτημα: Νὰ δημοσιέψω τὸ «σημειωματάρι» ἀπ' τ' ἀντίγραφο ποὺ

[1] Χωριὸ κι αὐτὸ τῶν Ἀγράφων· ἀκούεται ὅμως «τὰ Πινιανά», καὶ δὲ μπορεῖ νὰ βεβαιώσω ἂν καλὰ ἐξελληνίστηκε σὲ «Ἐπαινιανά».

εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ στείλῃ ὁ φίλος μου ἢ ὄχι;

Εἶναι προσεχτικὰ γραμμένο· δὲ μοῦ μένει λοιπὸν ἀμφιβολία πὼς ἡ ἀντιγραφὴ ἔγινε πιστή. Τὸ ασοστὸ βέβαια ἦταν νὰ στηριχτῶ στὸ αὐθεντικὸ κείμενο· ἀλλὰ μιᾶς καὶ χάθηκε, τί ἔπρεπε νὰ κάμω; Τ' ἀπόφάσισα τέλος, καὶ τὸ βγάζω ἔτσι ὅπως τὸ ἀντέγραψε ὁ φίλος μου. Ἀπ' τὸ διάβασμα ὅμως τοῦ «Σημειωματάριου» ξεπετιοῦνται στὴ μέση κάτι ζητηματάκια. Κι ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ ξεδιαλύνω πρὶν μπῶ στὸ κείμενο.

Καὶ πρῶτα πρῶτα. Ποιὸς εἶναι ὁ Γεροκαλαμένιος; Μήπως κανένας πρόγονος τοῦ Σαρακατσάνου Β. Ζαρκάδα; Ἀπίθανο. Ἂν ἦταν, κατὰ λογικὴ ἀκολουθία ἔπρεπε νὰ φυλαχτῇ τὸ οἰκογενειακὸ αὐτὸ ὄνομα καὶ στὸν ἀπόγονο· καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἦταν τόσο καλόηχο: «Καλαμένιος». Κι ὁ Ζαρκάδας, ποὺ κρατοῦσε τὸ χειρόγραφο, εἶναι πολὺ φυσικὸ καὶ λογικὸ νὰ τὸ εἶχε τ' ὄνομα. Δὲν τὸ ἔχει ὅμως· ὥστε ἀποκλείεται νὰ εἶναι ἀπόγονός του.

Ἄλλο τώρα ζήτημα. Ὁ Ζαρκάδας σὰ σκηνίτης βλάχος πρέπει νὰ κρατιέται ἀπὸ σειριὰ Σαρακατσαναίϊκη, βλάχικη. Ἂν λοιπὸν ὁ Καλαμένιος ἦταν πρόγονός του δὲ θὰ κατοικοῦσε στὰ Γιάννινα. Οἱ Σαρακατσαναῖοι ποτέ τους δὲ ζοῦν μέσα σὲ πολιτεῖες. Τσοπαναραῖοι αὐτοὶ ἀπὸ παππού καὶ προσπάππου τὸ καλοκαίρι πιάνουν τὰ βουνά, τὸ χειμῶνα κατεβαίνουν στὰ χειμαδιά· καὶ ποτὲ δὲ μένουν σὲ χωριὸ μέσα. Ἀκολουθοῦν τὰ πρόβατα· κι ὅπου ὑπάρχει γιὰ κεῖνα χόρτο, ἐκεῖ στήνουν κι αὐτοὶ τὴν καλύβα τους.

Θὰ μοῦ πῆς, τί σχέση ἔχουν αὐτὰ μὲ τὸ ζήτημα! Καὶ μεγάλη μάλιστα. Οἱ θύμισες ποὺ γράφονται στὸ «σημειωματάρι», ἀναφέρονται σὲ γεγονότα τῶν Γιαννίνων. Αὐτὸς ποὺ τὶς ἔγραψε λοιπὸν ἔπρεπε νὰ εἶναι Γιαννιώτης. Ἂν ἦταν κανένας πρόγονος τοῦ Ζαρκάδα, κοντὰ στὸ νοῦ Σαρακατσάνος κι ἐκεῖνος, δὲ θὰ μᾶς ἔγραφε Γιαννιώτικες ἱστορίες. Τί θὰ τὸν ἔμελε γι' αὐτές! Αὐτὸς γιὰ Σαρακατσαναίϊκα πράματα θὰ κρατοῦσε θύμισες. Κι ἀπὸ τοῦτη λοιπὸν τὴ λογικὴ αἰτία ἀποκλείεται τὸ νὰ ἔχῃ συγγενικὴ σχέση ὁ Ζαρκάδας μὲ τὸ Γεροκαλαμένιο.

Τότε πῶς ἦρθε στὰ χέρια του χειρόγραφο ποὺ ἔγραψε Γιαννιώτης; Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπ' τ' ἀδύνατα. Οἱ βλάχοι ἔχουν ὅλα τὰ βουνὰ καὶ τοὺς κάμπους δικά τους. Πᾶνε καὶ στὴν Ἤπειρο καὶ στ' Ἄγραφα. Ξεχειμωνιάζουν καὶ στὸ Γιαννιώτικον κάμπο καὶ στὰ Ξηρομερίτικα χειμαδιά. Δὲν ἦταν λοιπὸν δύσκολο νὰ πέσῃ στὰ χέρια τοῦ πατέρα ἢ τοῦ πάππου τοῦ Ζαρκάδα τὸ «σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου». Κι ἀπὸ πατέρα σὲ παιδὶ κατάντησε τελευταῖα σ' αὐτόν, ὅπου τὸ βρῆκε ὁ φίλος μου ὁ Σαγρῆς.

Ἐκεῖνο τὸ ζήτημα ποὺ δὲν ξεδιαλύνεται εὔκολα, εἶναι τοῦτο. Ποιὸς εἶναι ὁ χρονογράφος τοῦ «σημειωταρίου»; Γιατί, ἐγὼ τουλάχιστο, δὲ μπορῶ νὰ παραδεχτῶ πὼς τὸ παρόνομα «Καλαμένιος» εἶναι ἀληθινό. Μυρίζει κάπως σὰν ψευδώνυμο. Καὶ νά, ποιὲς λογικὲς σκέψεις μὲ κάνουν νὰ φτάνω σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα.

Σὰν ἀπίστευτο μοῦ φαίνεται πὼς ἕνας κι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος θὰ μποροῦσε νὰ γράφῃ στὴν ἴδια φυλλάδα ἑξῆντα ὁλάκερα χρόνια, ὅπως φαίνεται πὼς τὸ κάνει ὁ δικός μας χρονογράφος. Ἀρχίζει στὰ 1821 (;) καὶ τελειώνει στὰ 1881, ὅπου «σβύστηκαν οἱ δικές του ἐλπίδες» πὼς θὰ λευτερωθῇ ἡ πατρίδα του. Ἂν τὸ ἔκανε αὐτό, ἔπρεπε ν' ἀρχίσῃ σὲ ἡλικία 20 χρονῶν τουλάχιστο· τότε ἦταν ὥριμος· εἶναι πιθανὸν νὰ τὸν συγκινοῦσαν τὰ ὅσα γράφει. Τὴν τελευταία του «θύμιση» τὴν κάνει στὰ 1881. Τότε θὰ εἶχε στὴν καμπούρα του 81 χρόνια. Ξέρομε ὅμως πὼς λίγοι ἄνθρωποι φτάνουν σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία. Νὰ ἦταν ἄραγες ἕνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λίγους κι ὁ δικός μας χρονογράφος; Δὲν τὸ πολυπιστεύω. Μὲ κάνει κι ἕνα ἄλλο. Ἂν κανεὶς καλοξετάσῃ τὸ ὕφος τοῦ συγγραφέα, — ἂς ποῦμε, — θὰ τὸ βρῇ κάπως λογοτεχνικό. Ἐγὼ τουλάχιστο ἔτσι τὸ βλέπω· καὶ μάλιστα μὲ ἀρκετὴ ἐπιτήδευση. Ἐκεῖνα τὰ ἠπειρώτικα ἰδιωματικὰ φαίνονται σὰν ἐπίτηδες βαλμένα γιὰ νὰ χρωματίζουν τὸ λόγο. Ἐξὸν ἀπ' αὐτὸ κάπου κάπου καταντάει νὰ γράφῃ καὶ καθαρευουσιάνικα.

Ὕστερα ἀπ' αὐτὰ σ' ἕνα συμπέρασμα καταλήγω. Αὐτὸς ποὺ σύνταξε τὸ «σημειωματάρι» πρέπει νὰ εἶναι κάποιος

λόγιος κείνου τοῦ καιροῦ στὰ Γιάννινα μὲ λογοτεχνικὸ ταλέντο. Οἱ θύμισές του εἶναι μαζέματα ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ. Τὶς συναρμολόγησε καὶ τὶς ἀράδιασε σὲ χρονολογικὴ σειρά. Τὸ ὄνομά του τὸ ἔκρυψε πίσω ἀπ' τὸ ψευδώνυμο «Γεροκαλαμένιος». Θὰ μποροῦσα βέβαια μὲ πιὸ μεγάλη πεποίθηση νὰ στηρίζομαι σ' αὐτή μου τὴ γνώμη, ἂν εἶχα τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο· γιατὶ θὰ ἔβλεπα καὶ τὴν ὀρθογραφία. Τώρα, καθὼς βλέπω κρίνω καὶ νομίζω πὼς ἡ κρίση μου εἶναι δικαία.

Ὡστόσο ὀφείλω χάρη στὸ φίλο μου τὸ Σαγρῆ ποῦ μοῦ ἔστειλε ἔστω καὶ τ' ἀντίγραφο. Καὶ μὲ τὴν προσοχὴ ποὺ τὸ ἔγραψε μὲ σπρώχνει νὰ δημοσιεύσω τὸ «σημειωματάρι», γιατὶ μοῦ φαίνεται πὼς εἶναι ἕνα σπουδαῖο ἱστορικὸ δοκουμέντο γιὰ τὴν Ἠπειρωτικὴ ἱστορία.

«Τὸ Σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου» · 1821 (;) Αὐγούστου 21, μέρα Σάββατο [1] κλείστηκε ὁ Ἀλῆ πασᾶς στὸ κάστρο καὶ στὶς 24 (;) μέρα Τετράδη ἔβαλαν φωτιὰ στὰ Γιάννινα καὶ τἄκαψαν. Τὴν Πέφτη τὸ πουρνὸ στὶς 25 (;) τοῦ μηνὸς βρεθήκαμεν δίχως σπίτια, δίχως τίποτας. Ὅποιος πρόφταινε καὶ γλύτωνε τίποτας, γλύτωνε. Οἱ ἄλλοι μείναμεν ζάρκοι [1] κ' ἔρμοι. Χαιρετίζοντας τότε γιὰ πάντα μὲ δάκρυα τὰ καϋμένα τὰ Γιάννινα, πήραμαν τὰ βουνά. Ἄλλοι πῆγαν κατὰ τὰ Κούρεντα κι ἄλλοι κατὰ τὰ Ζαγόρια [2]. Ἐμεῖς καμμιὰ ἑκατοπενηταριὰ φαμίλιες πήγαμαν στὸ Μέτσοβο καὶ στὰ χωριά του· περάσαμεν πέντε χρόνια ἀκέρια κακὰ κι ἀνάποδα. Στὲς 5 Γρυητῆ τοῦ 1826 γυρίσαμαν πάλι στὰ Γιάννινα.

1827, Μαϊοῦ 22. Ἤρθε στὰ Γιάννινα ὁ γιὸς τοῦ Ρούμελη Βαλεσῆ [3] Ἰμὴν πασᾶς ἔχοντας μαζί του καὶ τὸν Σουλεϊμὰν - μπέη, κεχαγιᾶ τῆς Κόνιτσας. Τὸ ἐρχόμενο Σάββατο [4] ἦρθε τὸ χαμπέρι, ὅτι παρεδόθηκε ἡ Ἀθήνα.

---

[1] Δὲν ξέρω ἂν ὁ ἀντιγραφέας ἔκαμε λάθος, εἰδ' ἄλλος ἐδῶ συμβαίνει κάποια ἱστορικὴ ἀνακρίβεια. Πρῶτα, ἂν τὸ Σάββατο εἶχε 21 ὁ μῆνας, τὴν Τετράδη ἔπρεπε νὰ ἔχη 25 καὶ τὴν Πέφτη 26. Ἐξὸν ἀπ' αὐτὸ ὅμως. Ἡ ἱστορία λέει πὼς ὁ Ἀληπασᾶς διέτριξε κι ἔκαψαν τὰ Γιάννινα στὶς 25 Αὐγούστου *1820*. Ἐδῶ μᾶς παρουσιάζεται ἑνὸς χρονοῦ διαφορά· ὄχι λίγο! (κοίτ. Ἀραβαντ. Ἱστορ. Ἀλῆ πασᾶ. σελ. 287 καὶ παρακ.).

Ἀλλὰ καὶ σχετικὸ σημείωμα ποὺ δημοσιεύεται (Ἠπειρ. Χρονικ. Τόμ. Α'. σελ. 39) νά, τί γράφει: «1820, Αὐγ. 25, ἡμέρα τετάρτη ἔκαψαν τὰ Ἰωάννινα, ὅταν ἐπολεμοῦσε τὸ ντοβλέτι μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ, τί ἐκάησαν ἀπὸ τὸν Πλάτανο καὶ τοῦ Πέρκου ἡ ὡς τὸν Μαντῆ καὶ Λιθοκοπίου, πλὴν τοῦ Λιβαδιώτου. Εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν ἐκάηκε καὶ τὸ μετόχι τῆς Ἐλιούσης κ' ὅλα τὰ μετόχια τῶν μοναστηρίων πλὴν τοῦ Παντελεήμονος».

Ἄλλο σύγχρονο σημείωμα, (στὴ σελ. 40 τῶν Ἠπειρ. Χρον. ἴδιον Τόμ. δημοσιευμένο), γράφει: «1820 Αὔγουστος 25. Λοξάζομε καὶ προσκυνοῦμε τὸν Ἅγιον Θεὸν καὶ τὴν Παναγίαν Λέσπωνα, ὅπου μᾶς ἐσπλαχνίστηκεν, καὶ πολυχρονοῦμε τὸν βασιλέα, τὸν Σουλτάν, ὅπου ἦλθεν ὁ κόσμος μὲ τὶς φαμίλιες τους ὅλοι, Τοῦρκοι καὶ Ρωμαῖοι, ὁ καθένας εἰς τὸν τόπο τους· ὅλους μᾶς ἐσήκωσε ὁ Ἀλῆ πασᾶς καὶ οἱ προδότες ἀπὸ τὸ κάθε χωρίον, ποὺ καλὰ νὰ πάθουν κι αὐτοί . . .» Κι ἀπ' αὐτὸ βγαίνει καθαρὰ πὼς ἡ πολιορκία ἄρχισε στὰ 1820, 25 Αὐγ. ποὺ ἔκαψε καὶ τὰ Γιάννινα ὁ Ἀλῆ πασᾶς γιὰ νὰ μὴ βρίσκη ἐμπόδιο τὸ πυροβολικό του.

Καὶ στὰ «Διαφέροντα καὶ Περίεργά τινα Ἱστορήματα Α. Π. Κουτσαλέξη (ἔκδ. 1882) νά, τί διαβάζουμε. «Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1820 εἴμεθα εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον Γραμμένον. *Μετ' ὀλίγας ἡμέρας* (;) κατὰ τὸ ἑσπέρας ὁ οὐρανὸς ἔλαμψεν. Ἦτο ἡ πυρκαϊὰ τοῦ σημαντικωτέρου μέρους τῆς πόλεως . . . .»

[1] Γυμνοί.

[2] Τὸ ἴδιο λὲν κι οἱ ἄλλες πηγές· Ὁ Σπ. Λάμπρος (Ν. Ἑλληνομνήμων. Τόμ. ΙΓ', σελ. 294) λέει: «. . . διέταξε τῇ *13 Αὐγούστου* (;) δίκην ἄλλου Νέρωνος τὴν πυρπόλησιν τῆς πόλεως.

Νά, λοιπὸν πὼς ἀπ' ὅλες τὶς γνωστὲς πηγὲς βεβαιώνεται ὅτι Αὔγουστο ἔγινε ἡ πυρκαϊά. Τὸ πιθανώτερο 25 τοῦ μῆνα καὶ ἔτος *1820*, ὅπου ἦρθε ὁ Πασόμπεης καὶ ἀπόκλεισε ἀπ' ὁλοῦθε τὸν ἀποστάτη. Στὴν ἀρχὴ τοῦ 1821 ἦρθε ἀπ' τὸ Μοριᾶ ὁ Χουρσὶτ καὶ πῆρε τὴ διοίκηση τῶν ἀσκεριῶν. Τότε καμμιὰ πυρκαϊὰ δὲν ἔγινε γιὰ τὸν ἁπλούστατο λόγο ποὺ Γιάννινα δὲν ὑπῆρχαν πιά. Μόνο σὲ λίγο σκοτώθηκε ὁ Ἀλῆς στὸ νησί, πῆραν τὸ κεφάλι του καὶ τὸ ἔστειλαν στὴν Πόλη.

Ὥστε μένει ἡ ἀπορία, γιατὶ τὸ «Σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου» γράφει ἔτος 1821· ἐκτὸς ἂν ἔγινε λάθος στὴν ἀντιγραφή. Αὐτὸ ὅμως ποῦ νὰ τὸ ξέρω ἐγώ!

[3] Τὸν τίτλο αὐτὸ τὸν εἶχε πάρει ὁ Χουρσὶτ πασᾶς.

[4] 29 τοῦ Μαΐου· τότε μόλις ἔμαθαν τὸ πάρσιμο τῆς Ἀθήνας! πολὺ σωστὰ ἄλλος τε μὲ τὰ τότε μέσα τῆς συγκοινωνίας.

Ὁ Μάης ὅλος ἦταν βροχερός. Τὸ παζάρι εἶναι γιομᾶτο ἀπὸ σκλάβους τοῦ Μεσολογγιοῦ ποὺ τοὺς ἔφεραν τ' ἀσκέρια τοῦ Βαλῆ καὶ τοὺς πολοῦν σὰν πρόβατα στὸ ἰκάντο [1] στοὺς ἀρχόντους καὶ μπέηδες Τούρκους Γιαννιῶτες.

1830, Ἀπριλιοῦ 21. Χαλασμὸς κόσμου σήμερα ἀπὸ βροχή. Ὕστερα ἀπ' αὐτὴν ἔρριξε χαλάζι δυνατό, ποὺ κάθε σπειρί του ζύγιζε δέκα δράμια κ' ἔκαμε μεγάλες καταστροφές.

1830, Τρωϊτῇ πρώτῃ. Ἀπέθανεν ὁ ἐν Κυρίῳ μακάριος Βενέδικτος, δεσπότης τοῦ Γιαννίνου. Τὸν ἴδιον καιρὸ διωρίστηκε κι ὁ γιὸς τοῦ Βαλῆ Ρεσίτ, ὁ Ἰμὴν πασᾶς, Βαλῆς στὰ Γιάννινα.

1831. Ἀϊ-Ταξιάρχη [2] 18, μέρα Τετράδη. Ἐφόναξε τὸ Δεσπότη ὁ Κεχαγιᾶ-μπέης καὶ τὸν πρόσταξε νὰ βγάλῃ ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τὴ φαμιλιὰ τοῦ Δημήτρη Μωραΐτη. Ἔστειλε καὶ τὸν Περιστερᾶς Ἅγιον καὶ τὸ Σπῦρο Γκούμα κ' ἕναν ἄνθρωπό του καὶ τοῦ πῆραν ὅλο τὸ βιό· κι αὐτὸν μὲ τὴ φαμιλιά του τοὺς ἔκλεισαν στὰ μπουντρούμια τοῦ Κάστρου. Κανένας δὲν ἤξερε τὴν αἰτία.

1832. Ὅλο τὸ Θερτὴ καὶ τὸν Ἀλωνίρη καὶ τὸν Λύγουστο δὲν ἔβρεξε στάλα. Γι' αὐτὸ στέρψαν καὶ τὰ πηγάδια τῶν Γιαννίνων ὅλα, κι ὁ κόσμος ὅλος πίνει ἀπὸ τὸ νερὸ τῆς λίμνης.

1832, Τρυπτῇ 20. Ἐπειδὴς τὰ Γιάννινα δὲν εἶχαν ἀκόμα Κισλά [3], τὰ ἀσκέρια στέλνουνταν ἀπὸ τὸν Πασᾶ κονάκια στὰ σπίτια τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Ὀβραίων. Ἕνας μπίμπασης [4] καθόνταν σ' ἕνα σπίτι, σιμὰ ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ κὺρ Ἀναστάση Γοργόλη. Ὁ μπίμπασης εἶδε μιὰ μέρα τὲς δυὸ ὄμορφες τσοῦπρες [5] τοῦ κὺρ Γοργόλη κ' ἐκολάστηκε· κοίταξε μὲ κάθε τρόπο νὰ τὲς ἀπατήσῃ. Μὰ σὰν τοῦ ἐστράθη ἀδύνατο τί συλλογίστηκε! νὰ φέρῃ μπροστὰ

[1] Λέξις ἰταλ.=δημοπρασία.
[2] Ἔτσι λέγεται ὁ Νοέμβριος, γιατὶ τὶς 8 γιορτάζονται οἱ μεγάλοι Ταξιάρχες, Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ.
[3] Στρατώνα. [4] Χιλίαρχος. [5] Κόρες.

στὸν Ἀχμὲτ-ἀγᾶ κεχαγιᾶ δυὸ φανατικοὺς Τούρκους νὰ ποῦν πὼς ἄκουσαν αὐτοὶ μὲ τ' αὐτιά τους τὲς δυὸ τσιοῦπρες τοῦ κὺρ Γοργόλη νὰ λὲν πὼς θέλουν νὰ γίνουν Τούρκισσες. Ὁ Κεχαγιᾶς ἔστειλε ἴσα νὰ φέρουν τὶς τσιοῦπρες στὸ μιντζιλίσι [1]. Οἱ Δημογέροντοι καὶ ἡ ἀρχοντιὰ τῶν Γιαννίνων σὰν τὄμαθαν, κατάλαβαν τὸ τί ἔτρεχε, κι ἴσια πῆγαν καὶ πῆραν κρυφὰ τὲς τσοῦπρες ἀπὸ τὸ πατρικό τους σπίτι καὶ τὲς πῆγαν στὴ Μητρόπολη. Ὅμως ὁ Μεχμὲτ ἀγᾶς, ἄνθρωπος φανατικὸς κι αὐτὸς καὶ σκύλινος, ἅμα τὄμαθε αὐτό, σηκώθηκε ὁ ἴδιος μιὰ νύκτα καὶ πῆγε στὴ Μητρόπολη μὲ δυὸ ταμπούρια [2] ἀσκέρι· μπῆκε στοὺς ὀντάδες τοῦ Δεσπότη, τὸν ἐφοβέριζε, τὸν ἔβρισε καὶ πρόσταξε τ' ἀσκέρι του νὰ πάρουν τὲς δυὸ τσιοῦπρες καὶ νὰ τὲς πᾶν σὲ Τούρκικο σπίτι.

Τί νὰ ἰδῇς τότε! Δυὸ ὄμορφες καὶ τρυφερὲς ἀρχοντοπούλες νὰ σέρνωνται ἄσπλαχνα ἀπὸ τὰ μαλλιὰ κι ἀπὸ τὰ χρυσᾶ μανίκια τους μὲ κλάματα καὶ μὲ μεγάλους σκουσμούς. Ἐταράχτηκαν ὅλα τὰ Γιάννινα ἐκείνη τὴ νύχτα. Ὅλοι ἤμασταν στὸ ποδάρι, μὰ κανένας δὲν ἔκρινε [3], νὰ μὴ γίνῃ διπλὸ καὶ τρίδιπλο τὸ κακό. Τὲς συνωδέψαμαν μοναχὰ ἔτσι ἀμίλητοι ὡς τὸ σπίτι ποὺ τὲς ἔκλεισαν. Αὔριο οἱ χριστανοὶ συνάχθηκαν στὴ Μητρόπολη, κι εἶπαν νὰ πᾶν ὅλοι μαζὶ στὸ σαράϊ νὰ πέσουν στὰ ποδάρια τοῦ Κεχαγιᾶ (γιατὶ ὁ Ἰμὴν πασᾶς ἔλειπε στὰ Μπιτώλια), νὰ ζητήσουν τὲς τσιοῦπρες λέγοντας, ὅτι ψέμματα εἶπαν οἱ Τοῦρκοι τοῦ μπίμπαση.

Μὰ ἀντὶς δίκιο ἠῦραν βρισιὲς καὶ δαρμούς. Δὲν ἔφτακε [4] κι αὐτὸ μονάχα· ὁ Κεχαγιᾶς τοὺς κατηγόρησε στὸν Ἰμὴν πασᾶ στὰ Μπιτώλια πὼς οἱ Χριστιανοὶ τῶν Γιαννίνων ἐπαναστάτησαν καὶ χύθηκαν σὰ λύκοι ἀπάνω του. Ὁ Ἰμὴν πασᾶς ἀφορμὴ γύρευε· καὶ στέλνει διαταγὴ νὰ κάμουν σουργούνι [5] πέντε ἀρχόντους τῶν Γιαννίνων, τὸν κὺρ Δημη-

[1] Συνδιάσκεψις.
[2] Τάγματα.
[3] Μίλησε.
[4] Ἔφτασε· ἐδῶ εἶναι ἰδιωματικὸ τὸ «ἔφτακε.»
[5] Ἐξορία.

τράκη Ἀθανασίου, τὸν κύρ Νικολάκη Τζίνη καὶ τὸν κύρ Σπῦρο Γκούμα στὰ Μπιτώλια.

Τὸν κύρ Δημήτρη Δρόσο καὶ τὸν κύρ Γιαννάκη Νάγιου στὸ Πρεμέτι, καὶ πρόσταξε νὰ ξετάζουν τὲς δυὸ τσιοῦπρες τοῦ κύρ Γοργόλη στὸ Δερδερδάραγά [1] του ποὺ ἔστελνε ἐξ ἐπιτούτου στὰ Γιάννινα. Φόναξαν τότες στὸ σπίτι τοῦ κύρ Ἀλέξη τὲς τσιοῦπρες καὶ τὲς ξέταξε ὁ Δερδερδάραγας τοῦ Ἰμὶν πασᾶ, ἂν ἤθελαν ἀλήθεια νὰ γίνουν Τούρκισσες ἢ ὄχι.

Κ' ἐπειδὴς μὲ τόσα ταξίματα καὶ μὲ τόσους φροβερισμοὺς οὔτε λόγο μπόρεσε νὰ τὲς βγάλη ἀπὸ τὸ στόμα γιὰ νὰ τουρκέψουν, τὲς ἔκαμε σουργούνι μὲ τὸν πατέρα τους στὴν Ἄρτα.

1833, Φλεβάρης μῆνας. Γυρνῶντας ὁ Ἰμὶν πασᾶς ἀπὸ τὰ Μπιτώλια ἔστησε τὰ τσιγγέλια [2].

1834, Ἀλωνάρης 27. Τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἔγινε μεγάλος σεισμὸς ποὺ ἔπεσαν κάμποσα σπίτια, σκοτώθηκαν καὶ δυὸ ἄνθρωποι.

1840, Μάης μῆνας. Γύρισα ἀπὸ τὴ Βλαχιὰ πούχα ξενιτευθῆ γιὰ ἓξ χρόνια μὲ τὸ μπάρμπα μου [3].

1841, Ἀπρίλη πρώτη. Ἐκοιμήθη ὁ μακαρίτ τῆ λήξει γενόμενος Λεόντιος, Δεσπότης, ποὺ δὲν ἦταν Κυριακὴ καὶ γιορτὴ ποὺ νὰ μὴ βγάλη λόγο στὶς ἐκκλησιὲς στὰ Γιάννινα καὶ στὰ χωριά.

1841, Ἀπρίλη 15. Ἀπὸ τὴν πολλὴ φουρτούνα κι ἀπ' τὲς ἀστραπὲς ἔπεσε τὸ τζαμὶ τοῦ πασᾶ Καλοῦ στὸ Κάστρο.

1853, Ὀχτώμβρη 3. Ἐλειτούργησε στὴ Μητρόπολη ὁ Ζαγορίσιος Ἰωαννίκιος μὲ τέσσερες ἄλλους δεσποτάδες, τὸν Παραμυθίας, Περιστερᾶς, Ξανθουπόλεος καὶ Εὐδοξιάδων, καθὼς καὶ μὲ τὸν Ἔξαρχο καὶ ὅλους τοὺς ἡγουμένους

[1] Ἀρχιγραμματέα.

[2] Τὴν ἀγχόνη σὰ νὰ λέμε γιὰ νὰ βασανίζη τὸν κοσμάκη, τὴ χριστιανωσύνη.

[3] Ἔλα λοιπὸν παράδεξου πὼς αὐτὸς κοὺ ἔγραψε τὸ σημειωματάρι δὲν ἦταν Γιαννιώτης! Γιὰ νὰ πάη στῆ Βλαχιά, θὰ πῆ πὼς ἔκανε τὸν ἔμπορο ἢ τὸν τεχνίτη.

καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγε γιὰ τὴν Πόλη μὲ κάμποσους ἀρχόντους τῶν Γιαννίνων.

1854, Φλεβαριοῦ 26. Τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ὁ Καπετὰν Θοδωράκης Γρίβας στὸ Κουτσουλιὸ πολέμησε μὲ τ' ἀσκέρια τοῦ Ἀβδῆ πασᾶ [1] ἀπὸ τὸ πρωΐ ὡς τὸ βράδυ μὲ ὀλίγα παλικάρια καὶ μὲ τὸ γιό του τὸ Δημητράκη. Τὸ βράδυ τ' ἀσκέρια φοβήθηκαν μὴν πλακώσουν καὶ Σουλιῶτες καὶ γύρισαν στὰ Γιάννινα· καὶ τὴν αὐγὴ ὁ Γρίβας ἔφυγε γιὰ τὸ Μέτσοβο [2].

1855, Φλεβαριοῦ 6, μέρα Τετράδη. ἦρθε Δεσπότης στὰ Γιάννινα ὁ Παρθένιος ἢ Κόκκινος, καὶ τὸν ἐδεχθήκαμαν ὅλος ὁ κόσμος μὲ μεγάλη παράταξη ἀπὸ τὴν Ἁγία Κατερίνη ὡς τὴ Μητρόπολη.

1855, Τρυητῆ 15, μέρα Πέφτη. Στὲς τρεῖς ἡ ὥρα ἔπιασε τρομερὴ βροχὴ μὲ νερὸ πράσινο. Καὶ στὲς 5 ἡ ὥρα ἦρθε τὸ χαμπέρι ποὺ νίκησαν οἱ σύμμαχες Δυνάμεις τὴ Ρωσσία στὴν Κριμαία, καὶ σήκωσαν στὸ Κάστρο τὲς σημαῖες τῆς Τουρκίας, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Σαρδηνίας [3]. Τὸ βράδυ ἄναψαν φῶτα καὶ καντήλια σ' ὅλα τὰ σπίτια καὶ σ' ὅλο τὸ παζάρι, ἀνέβασαν καὶ καμπάνες στὰ καμπαναριὰ τοῦ Ἁγίου Νικολάου [4], τοῦ Ἀρχιμανδριοῦ καὶ

[1] Γνωστὸς κι ἀπ' τὸ τραγούδι τοῦ Ζάκα:

Ἐσεῖς βουνὰ πτὰ Γραββενὰ καὶ πεῦκα τοῦ Μετσόβου.

. . . . . .

Ἀμντῆ πασᾶς ἐφόναξε, Ἀμντῆ πασᾶς φονάζει.

Σύγχρονος ὁ Ζάκας τοῦ Γρίβα.

[2] Ὅλα σωστά. Νὰ τί γράφει κι ἄλλη «θύμιση» δημοσιευμένη στὰ Ἠπειρ. Χρον. (Τόμ. Α'. σ. 50): «1854. Φεβρ. 28. Ἔγινε ἕνας πόλεμος φρικτὸς ὥρες 12. Ἐπολέμησεν ὁ Γρίβας εἰς χωρίον Κουτσουλιό. Ἦταν οἱ Τοῦρκοι 3 χιλιάδες Ρωμαῖοι, 300. Ἐνθύμισιν Παρθένιος ἡγούμενος. Στὴν ἐπανάστασιν πῆγαν Ἀρβανῖτες στὸ μοναστήρι, 26 ἦταν. Πάει ἀπὸ Μέτσοβο ὁ Γρίβας καὶ ἔστησε πόλεμον 22 Μαρτίου ἕως 26, ἡμέρες 4».

[3] Καθὼς ξέρομε δὲν ἦταν ἀκόμη ἑνομένη ἡ Ἰταλία τότε.

[4] Ἅγιος Νικόλαος εἶναι τὸ μοναστήρι τοῦ Στρατηγοπούλου (Ντήλιου) ποὺ χτίστηκε στὰ 1525.

Ἀρχιμανδριὸ εἶναι ἀρχαία βυζαντινὴ μονὴ πολὺ γνωστὴ στὸν καιρὸ τῶν Δεσποτῶν (κοίτ. Ἠπειρ. Χρον. σελ. 4 καὶ 9).

τῆς Ἁγίας Κατερίνας. Ἀλλὰ στὲς δυὸ τῆς νυκτὸς μὲ προσταγὴ τοῦ πασᾶ τὲς κατέβασαν πάλι [1]. Τὴν Παρασκευὴ ὁ Δεσπότης μὲ ὅλους τοὺς Προξένους ἔκαμε δοξολογία στὴ Μητρόπολη.

1856, Φλεβαριοῦ 22. Διαβάστηκε στὸ σαράϊ Σουλτανικὸ φιρμάνι. (;)

1856, Αὐγούστου 3. Ἔγινε δοξολογία γιὰ τὸν Ναπολέοντα [2].

1857, Θερτῆ 11, μέρα Κυριακή. Ὅλη τὴν νύχτα ἔκαμε μεγάλη θεομηνία. Ἐξερριζώθηκαν πολλὰ δένδρα, κι ἄνθρωποι κάηκαν ἀπὸ ἀστροπελέκια. Φόβος ἔπιασε ὅλα τὰ Γιάννινα.

1858, μῆνας Γενάρης. Ἀπὸ τὸ πολὺ κρύο πάγωσε ἡ λίμνη πέρα πέρα.

1858, Ἀπριλίου 12. Ἤρθαν 30 Κοζάκοι [3].

1858, Θερτῆ 29. μέρα Κυριακή. Ἐκκλησιάστηκαν οἱ Κοζάκοι γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Μητρόπολη μὲ μεγάλη παράταξη καὶ μὲ βάρδια [4] στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιᾶς.

1861, Θερτῆ 18, μέρα Κυριακή. Τῶν Ἁγίων Πάντων [5]. Ἐφάνηκε κομήτης στὸν οὐρανὸ καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἤρθε χαμπέρι ἀπὸ τὴν Πόλη ὅτι ἔγινε Σουλτᾶνος ὁ Ἀβδοὺλ Ἀζὶζ Χάν [6].

1861, Τρυητῆ 14. Ἔγινε δοξολογία γιὰ τὴν ἀποτυχία

---

[1] Ὅλα κι ὅλα, ἀλλὰ ὄξω ἀπὸ καμπάνες τότε! Ἐνοχλοῦσαν τ' αὐτιὰ τῶν τυράννων!

[2] Τὸν Γ' βέβαια.

[3] Ποιό λόγο εἶχε ὁ ἐρχομός τους, δὲ μᾶς τὸ γράφει ὁ εὐλογημένος.

[4] Φρουρά.

[5] Κοίταξε ἕνα παλιὸ Ὡρολόγι τῆς ἐκκλησιᾶς στὰ πασχάλια. Ἀλήθεια! στὲς 18 Ἰουνίου ἦταν τῶν Ἁγίων Πάντων.

[6] Ὁ Ἀβούλ Ἀζὶζ ἤρθε ὕστερα ἀπ' τὸν Ἀβούλ Μετζίτ. Γεννήθηκε 9 Φεβρ. 1830 καὶ μπῆκε στὸ θρόνο τὸν Ἰούλιο 1830, λέει κι ἡ Ἱστορία.

τῆς δολοφονίας τῆς Βασίλισσας τῆς Ἑλλάδος Ἀμαλίας [1].

1863, Φλεβαριοῦ 7. Ἕνα Ὀβραιόπουλο πάκαμε τὸν πραγματευτὴ στὴ Ζίτσα [2] γύρεψε νὰ γίνη χριστιανός, κι ἔγινε.

1863, Ὀχτώμβρης. 27. μέρα Κυριακή. Ἔγινε μεγάλη δοξολογία γιὰ τὴν ἀνάβαση στὸ θρόνο τοῦ Γεωργίου Α', βασιλέως τῶν Ἑλλήνων [3].

1864, Πρώτη Γεναριοῦ. Ἐπάγωσε ἡ λίμνη καὶ οἱ ἀνθρῶποι περπατοῦσαν στὸν πάγο της ὡς τὸ νησί.

1865, Πρώτη Μαΐου. Ἕνα Ὀβραιόπουλο ἔγινε Ρωμιὸς καὶ τὸ ἔβγαλαν στ' ὄνομα Γεώργη.

1866, Μάης μῆνας. κ' ἔπεσε φοβερὸ χαλάζι ποὺ στρώθηκε σὰ χιόνι στὴ γῆς. Ἔκαμε μεγάλες ζημίες [4].

1868. Ἐχθροπραξίες ἀναμεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκιᾶς. Ἄναψε ὁ Κρητικὸς πόλεμος. Κ' ἐδῶ κρυφὰ κρυφὰ ἐστήθηκαν κομητάτα κ' ἔρερναν τουφέκια καὶ μπαροῦτες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κ' ἑτοιμαζόνταν γιὰ ἐπανάσταση.

1869. Τὸ Γενάρη μῆνα ἔπεσε χιόνι μέσα στὰ Γιάννινα μιὰ πήχη. Ἀπὸ τὸ κρύο δὲν μποροῦσαν νὰ δουλέψουν ὁ κόσμος. Τὸ παζάρι ἐκλείστηκε ὅλο [5].

---

[1] Τὸ καλοκαίρι στὰ 1861 εἶχε πάγει ὁ Ὄθωνας στὴ Γερμανία κι ἄρησε στὸ πόδι του τὴ γυναῖκά του Ἀμαλία. Τὴν 6 Σεπτέμβρη πῆγε περίπατο· ἐνῶ γύριζε καβάλλα στὴν πλατεῖα Συντάγματος δέχτηκε δολοφονικὴ σφαῖρα ἀπὸ κάποιο Ἀριστείδ. Δόσιο.

[2] Χωριὸ στὴν Ἤπειρο.

[3] Ὁ Γεώργιος Α' γεννήθηκε στὴ Δανία τὸ 1845. Τὸν ἐξέλεξε ἡ Β' ἐθνικὴ Συνέλευση τῶν Ἑλλήνων τὴ 18 Μαρτιοῦ 1863 καὶ ὡρκίστηκε τὴ 19 8βρίου 1863.

[4] Νά, ἄλλη σύγχρονη θύμιση τί γράφει: «1866 Μαρτίου 7. Ἔβρεξε κ' ἔγινε μεγάλη ξηρασία· ἔσπασαν τὰ νερὰ ὁλοῦθε εἰς ὅλην τὸν τόπον». (Ἠπειρ. Χρον. Τομ. Α' σ. 53). Τὸ εἶχε φαίνεται ἡ χρονιὰ νὰ γίνουνται τέτοιες καιριὲς ἀκαταστασίες.

[5] Κι ἀπ' ἄλλο σημείωμα εἶναι γνωστὴ αὐτὴ ἡ εἴδηση. (Κοίτ. Ἠπειρ. Χρον. Τομ. Α', σελ. 53). «1869 Ἰανουαρίου 12· ἔρριξε χιόνι πιθαμὲς τρεῖς· σφοδρὸ κρύο· σὲ τρεῖς μέρες πάγωσε ἡ λίμνη ἄκρα σὲ ἄκρα· χάθηκαν πολλὰ ἀρνιὰ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ μοναστηρίου (τῆς Καστρίτσας)· πάγωσε καὶ τὸ κρασί. Ἔκαμε ἡμέρες 22 τοῦ Γενάρη».

1869. Θερτῆ 10. Ἦρθε δεσπότης ὁ Σωφρόνιος.

1869. Θερτῆ 13. Ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Παραμυθιᾶς ὁ κὺρ Ἄνθιμος Τσάτσος.

1869. Στὲς 29 Θερτῆ, ἡμέρα Τρίτη κατὰ τὰ ξημερώματα ἐκάηκαν τὰ Γιάννινα. Τὴ φωτιὰ τὴν ἔβαλαν οἱ Τοῦρκοι [1].

1870. Ἀπριλιοῦ 19. Ἐκάηκαν τὰ παλάτια τ' Ἀλῆ πασᾶ στὸ Κάστρο.

1872. Τὴ νύχτα τῆς 24 Γεναριοῦ φάνηκε ὁ οὐρανὸς σκεπασμένος μὲ ἕνα κόκκινο χρῶμα. Οἱ γραμματισμένοι τὄλεγαν Βόρειο Σέλας [2].

1872. Ἀπριλιοῦ 15 τὴν ἡμέραν τοῦ Μεγάλου Σαββάτου οἱ Ὀβραῖοι ἔβρισαν τὸ Χριστό. Χύθηκαν τότες οἱ χριστιανοὶ κ' ἔδερναν καὶ ἔσφαζαν κ' ἔρριχναν τὰ σπίτια τῶν Ὀβραίων. Καὶ τόση ἦταν ἡ ὀργὴ τῶν χριστιανῶν ποὺ κατέβηκαν ὅλα τ' ἀσκέρια καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ τοὺς κάμουν καλά.

1872. Ὅλος ὁ Νοέμβρης ζεστός. Τόσο ποὺ φύτρωσαν καὶ καλοκαιρινὰ λουλούδια, μανουσάκια.

1874. Θερτῆ 17. Ἐφάνηκε κομήτης μέγας.

1874. Στὶς 14 Αὐγούστου μαζώχτηκαν ὅλοι οἱ Χριστιανοὶ στὴ Μητρόπολη κι ἐγύρευαν νὰ καθαιρέσουν τὸ Σωφρόνιο.

1875. Αὐγούστου 14. Ἐπανάσταση τῆς Ἀρζεγοβίνας.

1875. Τρυητὴς μῆνας. Ἡ Ἑλλάδα κι ἡ Τουρκία συνάζουν ἀσκέρια στὰ σύνορα.

1876. Ἔπεσε ὁ Σουλτὰν Ἀβδοὺλ - Ἀζὶζ κ' ἔγινε Σουλτᾶνος ὁ Μουράτ, τὸ Μάη μῆνα· καὶ τὸν Αὔγουστο

[1] Περίεργο πὼς ἄλλο σημείωμα σύγχρονο δὲ συμφωνεῖ. (Κοιτ. Ἤπειρ. Χρον. Τομ. Α'. σελ. 53). *1869. Ἰουνίου 9.* Τρίτη βράδυ ἐκάησαν τὰ Γιάννινα· ἔγραψε ἐνθύμιαν Ἡγούμενος Παρθένιος ἱερομόναχος. Τὸ παζάρι ἐκάηκεν ὅλον.» Ποιὸς ἀπ' τοὺς δυὸ χρονογράφους λέει σωστά;

[2] Ἔχω ἀκούσει ἀπ' τὸν παππού μου γι' αὐτὸ τὸ Σέλας· φάνηκε κι ἐδῶ στὴν Παλιὰ Ἑλλάδα τότε.

ἔδωκε καὶ τοῦτος τὴν παραίτησή του κι ἀνέβηκε ὁ Ἀβδοὺλ Χαμίτ [1].

1876. Στὲς 15 Ἁγιαντριᾶ λιμούργιαζαν [2] οἱ ρεντίφηδες [3] Ἀρβανίτες τὸ παζάρι τῶν Γιαννίνων καὶ στὶς 17 κάηκε τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο.

1877. Θερτῆ 10. Πέθανε ὁ ἀγαθώτατος Χουσνῆ πασᾶς. Τὸν ἔκλαψαν ὅλα τὰ Γιάννινα.

1878. Μάρτη 4. Ἔφεραν 120 σκλάβους ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ Λυκουρσιοῦ [4]. Τοὺς εἶχαν ζάρκους καὶ δεμένους μὲ τὴν Ἑλληνικὴ σημαία τους μαζί. Τοὺς ἔκλεισαν στὰ μπουντρούμια τοῦ Κάστρου. Κ' οἱ Χριστιανοὶ ἔτρεξαν καὶ σύναξαν ἀπ' ὅλα τὰ σπίτια φορέματα καὶ θροφὴ καὶ τοὺς συμπονέθηκαν.

1878. Μαϊοῦ 5. Ἔπεσε στὰ γεννήματα ἀκρίδα. Τόση πολλή, ποὺ ὄντας πετοῦσε, σκοτάδιαζε τὸν ἥλιο. Τὴν ἴδια μέρα ἦρθε χαμπέρι ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ὅτι μία γυναῖκα ἀπόχτησε τρία παιδιὰ κολλημένα σ' ἕνα κορμὶ καὶ τὰ τρία·

1878. Ὀχτώμβρη 9. Μεγάλη ξέρα. Πεῖνα τρομερὴ στὰ χωριά. Τὸ ψωμὶ πῆγε γρόσια 3 τὴν ὀκά, τὸ κριᾶς 7 $^1/_2$, τὸ βούτυρο 21, τὸ τυρὶ 10, τ' αὐγὰ σαράντα παράδες τὸ ἕνα.

1879. Κατὰ τὸν Ἀπρίλη μῆνα ἔγινε μεγάλη πλημμύρα. Τὰ νερὰ ἔφτακαν ὡς τὸ Νιοχῶρι καὶ τὰ καΐκια πήγαιναν ὡς τὸ χάνι τῆς Ἀσφάκας.

1879. Ἡ πεῖνα πῆρε ποδάρι. Τὸ ἀλεῦρι πῆγε γρόσια 4 ὡς 4 $^1/_2$ τὴν ὀκά.

[1] Ὁ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ ἀνέβηκε στὸ θρόνο 31 Αὐγ. 1876 καὶ ξεθρονίστηκε 26 Ἀπριλ. 1909.

[2] Ἐλειψάτησαν. Στὰ βόρεια ἰδιώματα λένε καὶ: «ἔκαμαν λιμούρα», «Ἔγινε ἀλιμούρα» θὰ πῆ, ἐπακολούθησε λειψασία.

[3] Ἄτακτοι. «Τὸν καιρὸ στὸ ρεντίφικο», ὅταν λένε στὴ Ρούμελη, ἐννοοῦν τὴν ἐποχὴ ὅπου ἄτακτα ἀνταρτικὰ σώματα ἔμπαιναν στὴ Θεσσαλία πρὶν ἐλευθερωθῆ.

[4] Ποιὸ εἶναι αὐτὸ τὸ Λυκούρσι, δὲ μπόρεσα νὰ ξεδιαλύνω. Πρέπει στὴ Θεσσαλία νὰ βρίσκεται, ἀλλὰ οὔτε σὲ γεωγραφία οὔτε σὲ χάρτη της ἀπάντησα τέτοιο ὄνομα.

1880. 7 Γεναριοῦ· πάγωσε ἡ λίμνη. Καὶ τὸ χιόνι βάσταξε 15 μέρες κατὰ γῆς.

1880. Φλεβαριοῦ 27· ἔπεσε ἡ μονέδα τῆς Τουρκιᾶς. Τὸ μετζίτι ἀπὸ γρόσια 23 ἦρθε 19.

1880. Αὐγούστου 1. Ὁ Κ. Τσακμάκης καὶ Β. Παπα-Κρεμμύδας κατηγορήθησαν γιὰ ἐπαναστάτες καὶ τοὺς ἔκαμαν σουργούνι γιὰ τὴν Πόλη.

1881. Ἀπρίλης μῆνας· καὶ ἔπεσε χιόνι στὲς κορφὲς τῶν βουνῶν.

1881. Θερτῆ 24. Ἔπιακαν τοὺς νοικοκυραίους Κῦρον Κυρούσην, Σ. Π. Κολοβόν, Δ. Πλατώνα, Δ. Στατερᾶ καὶ Γ. Καλαντζῆ καὶ τοὺς ἔκαμαν σουργούνι στὸν Ταρσανᾶ[1] τῆς Πόλης, γιατὶ τοὺς κατηγόρησαν γιὰ ἐπαναστάτας καὶ ὅτι ἔβρισαν τὸ Σουλτάνο.

1881. Ἀλωνάρη 10. Ἐλευθερώθηκε ἡ Θεσσαλία. Οἱ δικές μας ἐλπίδες ἐσβύστηκαν.

Ἐδῶ τελειώνει τὸ «Σημειωματάρι τοῦ Γεροκαλαμένιου».

Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Ταρσανᾶς εἶναι ὁ ναύσταθμος.

Ο ΔΑΝΤΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Μέγας τῆς Ἰταλίας ποιητὴς εἶναι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δὲν μεταφράζονται εὔκολα. Μύριοι λόγοι συντελοῦν εἰς τὴν δυσκολίαν τῆς μεταφράσεως τοῦ ἀθανάτου ἔπους του. Τὸ βάθος τῶν ἐννοιῶν του, αἱ ἀναρίθμητοι ἀλληγορίαι του, ἡ γλῶσσα του καὶ ἰδίως ἡ ἀνάγκη τελείας γνώσεως τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ μεσαίωνος συντελοῦν ὥστε νὰ καταντᾷ ἔργον σχεδὸν ἀκατόρθωτον ἡ τελεία μετάφρασις τῆς «Θείας Κωμωδίας» ἀκόμη καὶ εἰς πεζὸν λόγον, πολὺ δὲ περισσότερον, φυσικά, εἰς ἔμμετρον. Εἰς καμμίαν γλῶσσαν δὲν ὑπάρχει μετάφρασις ἡ ὁποία νὰ ἠμπορῇ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδίδουσα τελείως τὸ πρωτότυπον. Ἄλλως τε καὶ δι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς Ἰταλοὺς εἶναι δυσνόητος ὁ Δάντης· διὰ τοῦτο ὑπάρχουν πολυάριθμοι ἰταλικαὶ μεταφράσεις εἰς ἁπλῆν πεζὴν γλῶσσαν, μὲ σχόλια καὶ ἱστορικὰς σημειώσεις. Ἂν λοιπὸν διὰ τοὺς Ἰταλοὺς δὲν εἶναι εὔκολος ἡ κατανόησις τοῦ κειμένου, ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ πόσον δύσκολον ἐγχείρημα εἶναι νὰ μεταφερθῇ εἰς ξένην γλῶσσαν διὰ νὰ διαβασθῇ ἀπὸ ἀνθρώπους, εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι τελείως ξένη ἡ ἱστορία καὶ τὰ ἤθη τῶν χρόνων ποὺ ζωγραφίζει ὁ Δάντης. Πάντως ἂν ἠμπορῇ μία μετάφρασις νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ πρωτότυπον, ἡ μετάφρασις αὐτὴ πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι πεζὴ καὶ ὄχι ἔμμετρος.

Διότι ὁ μεταφραστής, ἀφοῦ κοπιάσῃ νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ πρωτοτύπου, ἐὰν θελήσῃ νὰ τὸ μεταφράσῃ εἰς στίχους, θὰ ἀναγκασθῇ χάριν τοῦ μέτρου (ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχῃ ὁμοιοκαταληξίαν), νὰ θυσιάσῃ πολλάκις τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ὀμορφιὰν τοῦ πρωτοτύπου. Ἔπειτα μία ἔμμετρος μετάφρασις προϋποθέτει ὅτι ὁ μεταφραστὴς θὰ εἶναι ποιητὴς προσεγγίζων κατὰ τὴν ἀξίαν πρὸς τὸν συγγραφέα τοῦ πρωτοτύπου. Τώρα, ποῖος θὰ τολμήσῃ νὰ διεκδικήσῃ αὐτὴν τὴν ποιητικὴν συγγένειαν μὲ τὸν Δάντην; Διὰ αὐτὸ καὶ ὁ μεγάλος μας Σολωμός, ἐνῷ μετέφρασε ἀριστοτεχνικὰ ποιήματα τοῦ Πετράρχη, τοῦ Μεταστασίου καὶ ἄλλων Ἰταλῶν, δὲν ἐπεχείρησε νὰ μεταφράσῃ τίποτε ἀπὸ τὸν Δάντην. Καὶ ὁ Βαλαωρίτης ποὺ ἀπεπειράθη νὰ μεταφράσῃ ἕνα μόνο κομμάτι, τὴν ἀφήγησιν τοῦ Κόμητος Οὐγκολίνου, ἀπέτυχε, καίτοι τὸ κομμάτι αὐτό, μαζὶ μὲ τὸ ἄλλο τῆς Φραντσέσκας ντὰ Ρίμινι, εἶναι ἐκεῖνα ποὺ παρουσιάζουν ὀλιγωτέρας μεταφραστικὰς δυσκολίας, διότι εἶναι ἀφηγηματικά, χωρὶς ἀλληγορίας ἢ φιλοσοφικὰς ἐννοίας. Ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, ὁ γλυκὺς ποιητὴς καὶ βαθὺς γνώστης τῆς ἰταλικῆς φιλολογίας, ἔγραφε πρὸς τὸν Π. Βεργωτῆν τὸ 1878 ὅτι «ὁ Δάντης δὲν μεταφράζεται»[1].

Παρ' ὅλα ταῦτα δὲν ἔλειψαν καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα αἱ ἔμμετροι καὶ πεζαὶ μεταφράσεις τῆς «Θείας Κωμῳδίας».

* * *

Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀπελευθερώσεως, ὁ Δάντης παρέμεινεν ἄγνωστος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον καὶ φυσικόν. Πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως ὀλίγα ἑλληνικὰ βιβλία ἐξεδίδοντο. Οἱ δοῦλοι εἶχον ἀνάγκην ἔργων διδακτικῶν, μορφωτικῶν μιᾶς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, φιλοσοφικῶν. Ἡ ποίησις δὲν ἀνθεῖ συνήθως εἰς

[1] Π. Βεργωτῆ. Τὰ παραδείσια τῆς Κολάσεως. Ἀργοστόλι, 1882 σελ. 30.

δούλους λαούς. Μετὰ τὴν ἵδρυσιν δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὰ πρῶτα ἔτη διετέθησαν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς παιδείας καὶ τὴν ἔκδοσιν διδακτικῶν συγγραμμάτων (ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως). Δὲν πρέπει δὲ νὰ λησμονηθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα εἰς ὅλην τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, πλὴν τῆς Ἑπτανήσου, ἦτο σχεδὸν τελείως ἄγνωστος καὶ σήμερον ἀκόμη ἔχει παραμεληθῆ. Ἀπὸ τὴν Ἑπτάνησον λοιπὸν ἐβγῆκαν οἱ λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν νὰ κάμνουν γνωστὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὰ ἔργα τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας. Ἑπτανήσιοι δὲ ἀργότερα εἰς τὰς Ἀθήνας διέδοσαν κάπως τὰ ἰταλικὰ κλασικὰ ἔργα.

Καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον ἐβράδυναν νὰ φανοῦν μεταφράσεις ἰταλικῶν ἔργων. Τοῦτο ὅμως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μὲ τὴν ἔλλειψιν τυπογραφικῶν μέσων, τῶν ὀλίγων ὑπαρχόντων τότε τυπογραφείων ἀσχολουμένων εἰς τὴν ἐκτύπωσιν εἴτε τῶν ἐπισήμων κρατικῶν δημοσιευμάτων, εἴτε, μετὰ τὴν ἐλευθεροτυπίαν τοῦ 1848, εἰς τὴν ἔκδοσιν διαφόρων ἐφημερίδων. Ἔπειτα δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὴν λεπτομέρειαν ὅτι ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα ἦτο τότε πολὺ διαδεδομένη εἰς τὴν Ἑπτάνησον, εἰς σημεῖον ὥστε ἀπὸ ὅλους σχεδὸν τοὺς μορφωμένους νὰ ἀναγινώσκωνται εἰς τὸ πρωτότυπον οἱ Ἰταλοὶ κλασικοὶ συγγραφεῖς. Ὅταν βραδύτερον ἡ ἑλληνικὴ ἤρχισεν ἐκτοπίζουσα τὴν ἰταλικὴν καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον, παρουσιάσθησαν ἐκεῖ οἱ πρῶτοι μεταφρασταὶ ἰταλικῶν ἔργων, καὶ πρῶτος μεταξὺ αὐτῶν ὁ Σολωμὸς μὲ τὰς ἀμιμήτους μεταφράσεις του ἰταλικῶν ποιημάτων.

* * *

Αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ ἐργασίαι γύρω ἀπὸ τὸν Δάντην ἔγιναν λοιπὸν εἰς τὴν Ἑπτάνησον. Οὕτω τὸ 1844 ἐτυπώθη εἰς Κέρκυραν τὸ ἀκόλουθον βιβλίον, περιέχον διάφορα ἔργα τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας. Ὁ τίτλος του, ὅπως τὸν δημοσιεύει ὁ E. Legrand (διότι δὲν κατώρθωσα νὰ ἰδῶ τὸ φυλλάδιον αὐτό), ἔχει ὡς ἑξῆς[1]:

[1] E. Legrand, Bibliographie Ionienne.

«Περὶ Μνημείων Ἱππολύτου Πινδεμόντη, περὶ Παρίνου, Βικεντίου Ἱπ. Μόντη, Πουβλίου Ὀβιδίου περὶ ἐξορίας του. Περὶ Οὐγολίνου Δάντη Ἀλιγιέρου. Μεταφράσεις Ματθαίου Κάλλου. Ἐν Κερκύρᾳ ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Κυβερνήσεως, 1844, εἰς 4ον σελ. 48.»

Μετὰ τοῦτο πρέπει νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ ἔτους 1864 διὰ νὰ εὕρωμεν βιβλίον, τυπωμένον καὶ αὐτὸ εἰς τὴν Ἑπτάνησον, περὶ Δάντου. Εἶναι τὸ ἑξῆς:

«Ὀλίγα τινὰ περὶ Δάντου Ἀλιγιέρη καὶ Φραγκίσκου Πετράρχη, μεταφρασθέντα ἐκ τῆς Ἰταλικῆς, πρὸς ὠφέλειαν τῆς σπουδαζούσης νεολαίας, ὑπὸ Σπυρίδωνος Λιονυσιάδου, Ι. Πυλαρινοῦ. Ἐν Ζακύνθῳ, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ τυπογραφείου ἡ Αὐγή, διευθυνομένου ὑπὸ Κοντόγεωργα, 1864, εἰς 8ον, σελίδες 54».

Καὶ τὸ βιβλίον τοῦτο παρέλαβον ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω πηγήν, μὴ εὑρὼν αὐτὸ εἰς καμμίαν βιβλιοθήκην τῶν Ἀθηνῶν.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος παρουσιάζεται ἡ πρώτη ἔμμετρος μετάφρασις μέρους τοῦ ἔργου τοῦ Δάντου ὑπὸ τὸν ἑξῆς τίτλον:

«Ἡ Κόλασις τοῦ Δάντου, ἐξελληνισθεῖσα ἐμμέτρως καὶ μὲ σημειώσεις ἐξηγητικὰς καὶ φιλολογικάς, ἀναπτυχθεῖσα κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἄσματα, ὑπὸ Παναγιώτη Βεργωτῆ. Κεφαλληνία 1865· εἰς 8ον, σελίδες νατ΄ καὶ 79.

Ἡ μετάφρασις αὕτη ἔγινεν ἀφορμὴ ἑνὸς φιλολογικοῦ καυγᾶ σφοδροτάτου, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἀσχοληθῶμεν κατωτέρω.

* * *

Ὁ Βεργωτής, γεννηθεὶς εἰς τὸ Ἀργοστόλι, μὲ εὐρεῖαν μόρφωσιν, γνωρίζων κατὰ βάθος τὴν Ἰταλικὴν καὶ γράφων θαυμασίως τὴν ἑλληνικὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἔκαμε τὴν μετάφρασιν τοῦ Δάντου εἰς τὴν δημοτικήν. Τὸ τοιοῦτον ἀπετέλει τόλμημα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σοῦτσος κατηγόρει τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ ὡς «πτωχὰ ἐνδεδυμένα» τὴν περιβολὴν τῆς δημοτικῆς γλώσσης, εἰς δὲ

τοὺς ποιητικοὺς διαγωνισμοὺς ἐβραβεύετο ὁ Ἐμμ. Ἀντωνιάδης καὶ οἱ ἄλλοι καθαρευουσιάνοι στιχοπλόκοι. Καὶ βλέπομεν τὸν Α. Ραγκαβῆν, τὸν Δ. Βερναρδάκην καὶ ἄλλους γράφοντας εἰς τὸν Βεργωτῆν διὰ νὰ παραπονεθοῦν διότι ἔκαμε τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν χυδαίαν! Ἡ ἐποχὴ ἐδικαιολόγει τὰς διαμαρτυρίας ταύτας. Ἄλλοι ὅμως, ὅπως ὁ Λασκαράτος, ὁ Θωμαζέος, ὁ Τυπάλδος, ὁ Τερτσέτης, τὸν συνεχαίροντο διότι μετεχειρίσθη τόσον ἐπιδεξίως τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν. Ἄλλως τε καὶ ὁ σοφὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σ. Κουμανούδης ἔγραφε τότε ὅτι μόνον εἰς τὴν δημοτικὴν δύναται νὰ μεταφρασθῇ καλῶς ὁ Δάντης[1], ἀλλὰ ἐβράβευε τὸν Ἀντωνιάδην!

Ὁ Βεργωτής, εὐσυνείδητος λόγιος, δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν μετάφρασιν τὴν ὁποίαν ἐτύπωσεν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ ἐπεξεργάζεται καὶ τελειοποιῇ αὐτήν. Εἰς τὰς ἑπομένας ἐκδόσεις τοῦ πέμπτου ἄσματος τῆς Κολάσεως βλέπομεν μεταβολὰς εἰς τὴν μετάφρασιν σπουδαιοτάτας, τοιαύτας ὥστε νὰ ἠμπορῇ κανεὶς νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἡ τελευταία ἔκδοσις ἀποτελεῖ τελείως νέαν μετάφρασιν. Ἡ δευτέρα ἔκδοσις, εἰς γλῶσσαν περισσότερον δημοτικήν, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Κόλασι τοῦ Ντάντε, Ραψωδία Ε΄. Μετάφρασι Π. Βεργωτῆ. Ἔκδοσι β΄ διορθωμένη. Ἀργοστόλι, τύποις Προόδου 1875» Εἰς 16ον, σελίδες στ΄ καὶ 24.

Κατὰ τὸ 1878 ἔγινε καὶ τρίτη ἔκδοσις εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸ περιοδικὸν «Παρθενὼν» (ἀρ. 10 καὶ 11).

Καὶ τετάρτη ἔκδοσις ἔγινε εἰς τὰ «Παραδείσια τῆς Κολάσεως» τοῦ Π. Βεργωτῆ, σελίδες 7-11.

Διὰ νὰ φανῇ πόσας μεταβολὰς ἐπέφερεν εἰς τὰς διαφόρους ἐκδόσεις τοῦ πέμπτου Ἄσματος παραθέτω ἀπὸ αὐτὰς διάφορα ἀποσπάσματα:

Ὁ περίφημος στίχος τῆς Φραγκίσκας εἰς β΄ ἔκδοσιν ἔχει:

Τὸ στόμα μου ἐφίλησε θερμὰ τρέμοντας ὅλος.

[1] Βλέπε τὰς ἐπιστολὰς αὐτὰς εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Βεργωτῆ: «Τὰ παραδείσια τῆς Κολάσεως» σ. 12 κ. ἑ.

Ἐνῷ εἰς τὴν γ' ἔκδοσιν εἶναι πολὺ τελειότερος:

Θερμὰ μοῦ ἐγλυκοφίλησεν ὁλότρεμος τὸ στόμα.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω στίχους τῆς β' ἐκδόσεως:

Χαριτωμένη μου ψυχή, ὦ πόση καλωσύνη
αὐτὴ τὴν κοκκινόμαυρη τοῦ Χάρου ἀτμοσφαῖρα
σὺ νὰ θελήσῃς νὰ διαβῇς, στὸν κάτω κόσμο νἄρθῃς,
ἐμᾶς, ποὺ αἱματοβάψαμε τὴ γῆ, διὰ νὰ ἴδῃς.

συγκρινομένους μὲ τοὺς αὐτοὺς στίχους τῆς γ' ἐκδόσεως, κατὰ πολὺ τελειοτέρους:

Χαριτωμένη μου ψυχή, ὦ πόση καλωσύνη
αὐτὴν τὴν κοκκινόμαυρη τοῦ Χάροντ' ἀτμοσφαῖρα
ἐσὺ νὰ θέλῃς νὰ περνᾷς, στὸν κάτω κόσμο νἄρθῃς,
νὰ ἰδῇς ἐμᾶς, ποὺ ἐβάψαμε τὸν ἄλλο κόσμο μ' αἷμα.

Καὶ ἐν γένει εἰς ὅλον τὸ πέμπτον ἆσμα ἡ τρίτη ἔκδοσις εἶναι πολὺ τελειοτέρα ἀπὸ τὴν δευτέραν. Ἡ δὲ πρώτη ἔκδοσις ὑστερεῖ ἀμφοτέρων. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ φιλότιμον τῆς ἐργασίας τοῦ Βεργωτῆ.

*
* *

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Βεργωτῆ ἔδοσεν ἀφορμὴν εἰς σοβαρώτατον φιλολογικὸν καυγᾶν, εἰς τὴν Κεφαλληνίαν.

Κατὰ τὸ 1876 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν μία νέα μετάφρασις τοῦ Δάντου, περιέχουσα ὁλόκληρον τὴν «Κόλασιν». Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ «Ἅδης τοῦ Δάντου, ἐξελληνισθεὶς ὑπὸ Π. Ι. Μ. Κεφαλληνία, Τύποις Προόδου, 1876, εἰς 8ον, σελ. ιε' καὶ 224».

Ἡ νέα αὐτὴ μετάφρασις, ἔμμετρος καὶ εἰς καθαρεύουσαν, ἔγινεν ἀπὸ τὸν Ἰθακήσιον Π. Ι. Μαυροκέφαλον, εἶναι δὲ ἀτυχεστάτη καὶ ἀναξία μελέτης. Ἐν τούτοις εἷς ἄλλος

Κεφαλλήν, ὁ σχολάρχης Ἰωαν. Ραζῆς, ἀπὸ ἐπαγγελματικὴν ζηλοτυπίαν κινούμενος (διότι καὶ ὁ Βεργωτῆς ἦτο σχολάρχης), ἐδημοσίευσεν ἓν φυλλάδιον μὲ τὸν τίτλον: «Ἐπίκρισις ἐπί τινων ᾀσμάτων τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντου, ἐξελληνισθέντων (sic) ὑπὸ τοῦ κυρίου Π. Βεργωτῆ καὶ Παναγῆ Μαυροκεφάλου, ὑπὸ Ἰωάννου Ραζῆ. Ἐν Κεφαλληνίᾳ, τυπογραφεῖον ἡ Ἠχώ, 1881». Εἰς τριάντα πέντε σελίδας ὁ ἐμπαθὴς κριτικὸς ἐπιτίθεται, μὲ ἀνόητα ἐπιχειρήματα, ἐναντίον τοῦ Βεργωτῆ, ἐκθειάζων ἀπεναντίας τὴν γελοίαν μετάφρασιν τοῦ Μαυροκεφάλου, περὶ τῆς ἀξίας τῆς ὁποίας δύνανται νὰ κρίνουν οἱ ἀναγνῶσται μας ἀπὸ τὸ ἀκόλουθον ἀπόσπασμα:

Χιὼν καὶ χάλαζα χονδρὴ καὶ θολερῶδες ὕδωρ
μέσον ἐκείνου χύνονται τοῦ σκοτεινοῦ ἀέρος.
Ἡ γῆ ἥτις τὰ δέχεται ἀποφορὰν ἀφήνει
ὁ Κέρβερος δὲ ἄγριον θηρίον τερατῶδες
καθὼς σκυλίον ὑλακτεῖ ἐκ τῶν τριῶν λαιμῶν του
κατὰ τοῦ πλήθους ὅ ἐκεῖ βεβυθισμένον εἶναι.

Νομίζομεν περιττὸν νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὴν παράθεσιν ἄλλων ἀκόμη στίχων ἀπὸ τὴν μετάφρασιν αὐτήν. Καὶ ὅμως ὁ Ραζῆς, διὰ νὰ ἐκδικηθῇ προσωπικῶς τὸν ἀντίπαλον συνάδελφόν του σχολάρχην Βεργωτήν, ἐξυμνεῖ τὴν μετάφρασιν τοῦ Μαυροκεφάλου καὶ κατασυκοφαντεῖ τὴν ἐργασίαν τοῦ Βεργωτῆ, μίαν ἀπὸ τὰς καλυτέρας ἑλληνικὰς μεταφράσεις τοῦ Δάντου. Δικαίως λοιπὸν θυμωθεὶς ὁ Βεργωτῆς ἐδημοσίευσε τόμον ἀπὸ 148 σελίδας, ὑπὸ τὸν τίτλον «Τὰ Παραδείσια τῆς Κολάσεως» ὅπου, μὲ χιοῦμορ καὶ ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν ἐξαιρετικήν, ξετινάζει κυριολεκτικῶς τὸν Ραζῆν καὶ τὸν προστατευόμενόν του Μαυροκέφαλον. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Βεργωτῆ ἀξίζει νὰ ἀναγνωσθῇ ἀκόμη σήμερον, διότι περιέχει πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης μας. Ἀπὸ αὐτὸν πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Μαυροκέφαλος ἦτο ἔμπορος ὁ ὁποῖος συνέλαβε τὴν κακὴν ἰδέαν νὰ μεταφράσῃ τὸν ἀτυχῆ Δάντην.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐδημοσιεύθη σχετικῶς μὲ τὸν

φιλολογικὸν αὐτὸν καυγᾶν τὸ κατωτέρω Σονέττον, τὸ ὁποῖον εἶναι γραμμένον μὲ πολλὴν τέχνην καὶ τσουχτερὸν πνεῦμα, καυτηριάζον τὸ τόλμημα τοῦ Μαυροκεφάλου (τοῦ Θιακοῦ) κρεουργήσαντος τὸν Δάντην. Τὸ Σονέττον αὐτὸ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν «Ραμπαγᾶν» (19 Νοεμβρίου 1881), ἀνεδημοσιεύθη δὲ κατόπιν εἰς τὰ «Παραδείσια» τοῦ Π. Βεργωτῆ.

Τὸ Φονικὸ

Ὑπάρχει τέλος πάντων δικαιοσύνη!
Ἀσσασσίνιο ψυχρὰ μελετημένο,
καὶ μ' ὅλη τὴ σκληρότη γεναμένο,
δὲν ἔπρεπε ἀτιμώρητο νὰ μείνη.

Ἕνας Θιακὸς (καθὼς γνωρίζουν ὅλοι)
χωρὶς κανένα λόγο ἢ αἰτία,
ἔσφαξε σὰν τραῒ καὶ δημοσίᾳ
τὸ δύστυχο τὸ Ντάντη στ' Ἀργοστόλι.

Καὶ μ' ὅλον ποὺ ὁ Γιανίτσης, τὸ σκαθάρι,
κουτρῶντας, σὰ χωριάτης τὸ Εὐαγγέλιο,
ἐβγῆκε χωρὶς πάθος νὰ νεγάρη

τοῦ Ντάντη τ' ὁλοφάνερο μαγκέλιο,
οἱ δικασταί, χωρὶς ν' ἀκούσουν ἄλλα,
ἐστείλαν τὸ Θιακὸ πρῖμα κρεμάλα.

Τὸ ποίημα αὐτὸ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγράφη ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Βεργωτῆν, ὁ ὁποῖος τόσην ἐπίθεσιν κάμνει εἰς τὰ «Παραδείσια τῆς Κολάσεως» ἐναντίον τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἰθακησίου Μαυροκεφάλου.

Εἰς τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Βεργωτῆ, ἀπήντησεν ὁ Ραζῆς δι' ἑτέρας ἐπικρίσεως, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Τὰ παραδείσια τοῦ Βεργωτῆ», δημοσιευθείσης εἰς φυλλάδιον, ὅπως γράφει ὁ Ἡ. Τσιτσέλης (Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, σελ. 57 καὶ 867), διότι ἐγὼ δὲν κατώρθωσα νὰ εὕρω ἀντίτυπον τοῦ φυλλαδίου τούτου, τυπωθέντος εἰς τὸ Ἀργοστόλι τὸ 1882. Καὶ δὲν ἐσταμάτησεν ἐδῶ ὁ καυγᾶς, διότι ὁ αὐτὸς Τσιτσέλης βεβαιώνει ὅτι «ἐπὶ καιρὸν ἱκανὸν διήρκεσεν ἡ μεταξὺ Βεργωτῆ καὶ Ραζῆ φιλολογικὴ αὕτη πάλη».

Ἀντὶ ἄλλης κρίσεως διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Μαυροκεφάλου παραθέτω καὶ ἓν ἀκόμη ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς Κολάσεως:

Κατὰ τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ τοῦ ἡμετέρου βίου
ἐγὼ ἀνεῦρον ἐμαυτὸν εἰς σκοτεινόν τι δάσος,
διότι εἶχον ἐκτραπῆ ἐκ τῆς εὐθείας τρίβου.
Ἀ! πόσον εἶναι χαλεπὸν νὰ εἴπω ποῖον ἦτο
ἐκεῖνο τ' ἄγριον τραχὺ καὶ πυκνὸν δάσος ὅπερ
ἂν σκέπτωμαι μ' ἀνανεοῖ τὸν φόβον. Εἶναι τόσον
πικρὸν ὥστε ὁ θάνατος ὀλίγον πλέον εἶναι . . .

Τῶν αὐτῶν στίχων ἰδοὺ ἡ μετάφρασις τοῦ Βεργωτῆ, ἁρμονική, πιστοτέρα καὶ εἰς γλῶσσαν καθαρῶς δημοτικήν:

Στὸ μονοπάτι τῆς ζωῆς μισοστρατὶς φτασμένος,
μέσα σὲ δάσος σκοτεινὸ εὑρέθηκα πανέρμος
κι' ὁ ἴσιος δρόμος ἄφαντος ἐγίνηκε ἀπ' ἐμπρός μου.
Ἀχ! τί λαχτάρα εἶναι γιὰ μὲ πικρὴ νὰ περιγράψω
ἐκειὸ τὸ ἔρμο καὶ ἄγριο, ἐκειὸ τὸ φρικτὸ δάσος!
Ὅταν ἐμπρὸς στὰ μάτια μου ὁ λογισμὸς τὸ φέρῃ
τρομάζω καὶ τὸ αἷμα μου στὲς φλέβες του παγώνει
καὶ κρῦος εἶν' ὁ πάγος μου σὰν πάγος τοῦ θανάτου.

Βεβαίως καὶ ἡ τελευταία αὕτη μετάφρασις δὲν ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς τελεία, ἀλλὰ συγκρινομένη μὲ τὴν τοῦ Μαυροκεφάλου εἶναι ἀριστοτεχνική.

* * *

Κατὰ τὸ 1873 προεκηρύχθη φιλολογικὸς διαγωνισμὸς πρὸς μετάφρασιν τοῦ Δάντου εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἀθλοθέτης ἦτο ὁ ἐκ Τεργέστης ὁμογενὴς Δ Οἰκονόμου. Ὁ εἰσηγητὴς τοῦ διαγωνισμοῦ διὰ μακρᾶς ἐκθέσεώς του ἐξηγεῖ διατὶ ἐνῷ ὑπεβλήθησαν τέσσαρες μεταφράσεις, δύο πεζαὶ καὶ δύο ἔμμετροι, δὲν ἐβραβεύθη καμμία. Αἱ δύο ἦσαν ἀνάξιαι καὶ προσοχῆς, ἐνῷ μία πεζὴ καὶ μία ἔμμετρος ἦσαν καλύτεραι, ἄξιαι ἐπαίνου, ἀλλ' ὄχι ὅμως καὶ ἄξιαι βραβεύσεως. Κατὰ τὸν ἑπόμενον διαγωνισμὸν ἐβραβεύθη ἡ ἔμμετρος μετάφρασις ἡ ὑποβληθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον διαγωνισμὸν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Ἐμμ. Ἀντωνιάδη.

Ἡ βράβευσις αὕτη ἔγινεν ἀφορμὴ νέων φιλολογικῶν ἐρίδων καὶ ἀντεγκλίσεων, ἰδίως ἐκ μέρους τοῦ Φιλ. Παρασκευαΐδου, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ συγγραφεὺς τῆς πεζῆς μεταφράσεως τῆς ὑποβληθείσης εἰς τὸν διαγωνισμόν. Ὁ Παρασκευαΐδης ἐπετέθη κατὰ τῶν κριτῶν, καὶ ἰδίως κατὰ τοῦ εἰσηγητοῦ Θ. Ἀφεντούλη καὶ τοῦ Σ. Κουμανούδη, ἐκ τῶν μελῶν τῆς κριτικῆς ἐπιτροπῆς, κατηγορῶν αὐτοὺς ὅτι ἐμερολήπτησαν καὶ ἐβράβευσαν ἔργον τελείως ἀνάξιον. Καὶ πράγματι ἀρκεῖ νὰ ρίψῃ κανεὶς βλέμμα εἰς ὀλίγους μόνον στίχους τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀντωνιάδου διὰ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀληθείας τῶν κρίσεων τοῦ Παρασκευαΐδου. Ἰδοὺ οἱ πρῶτοι στίχοι τῆς Κολάσεως:

Κατὰ τὸ μέσον στάδιον τοῦ ἡμετέρου βίου
εἰς σκοτεινόν τινα δρυμὸν πλανώμενος εὑρέθην,
διότι εἶχον τῆς ὁδοῦ ἐκπέσῃ τῆς εὐθείας.
Ἀ, πόσον εἶναι δύσκολον νὰ εἴπω ποῖος ἦτο
ὁ ἄγριος τραχὺς δρυμὸς καὶ δύσβατος ἐκεῖνος
ὅστις καὶ ἐν τῷ στοχασμῷ ἀναγεννᾷ τὸν φόβον.
Μόλις πικρότερος αὐτοῦ ὁ θάνατος ὑπάρχει.

Καὶ ἐξακολουθεῖ ἡ ὅλη μετάφρασις ὁμοία μὲ τὸ ἀνωτέρω χαρακτηριστικὸν ἀπόσπασμα. Ἐνῷ δὲ γράφει εἰς μίαν μακαρονικὴν καθαρεύουσαν ὁ Ἀντωνιάδης δὲν ἀπαξιοῖ νὰ μεταχειρίζεται καὶ τὰς μᾶλλον χυδαίας ξενικὰς λέξεις διὰ νὰ συρράψῃ ἕνα στίχον, ὅπως ὁ ἑπόμενος:

Πλὴν τίς σὲ φέρει νὰ γευθῇς τόσον δριμείας σάλτσας;

Μία τοιαύτη μετάφρασις, ὄχι νὰ βραβευθῇ ἀλλ' οὔτε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἔπρεπε καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον ὁ Παρασκευαΐδης ἐπιτιθέμενος κατὰ τῶν κριτῶν. Ὁ σοφὸς Θεαγένης Λιβαδᾶς εἰς τὴν «Κλειὼ» τῆς Τεργέστης (11 Φεβρουαρίου 1882 ἀριθ. 1076) δικαίως ἐπιτίθεται κατὰ τῆς μεταφράσεως καὶ τῶν κριτῶν αὐτῆς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν ἔκθεσίν των δικαιολογούμενοι ἔγραφον ὅτι τὴν ἐβράβευσαν διότι «ἦτο λελεπτολογημένη περὶ τὴν ἔννοιαν καὶ ὁμαλὴ περὶ τὴν φράσιν» ... καὶ ὅτι «καὶ αὐτὸς ὁ κατ' ἀνάγκην ἀπαντώμενος μακαρονισμὸς λησμονεῖται ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου κηλουμένου ὑπὸ τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἐντέχνου καὶ ἁρμονικῆς τῶν λέξεων συντάξεως».

Ὁ Ἀντωνιάδης εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν διαγωνισμὸν μόνον τὴν Κόλασιν καὶ τὸ Καθαρτήριον, «ὑπὸ τοιούτων δὲ εὐφημιῶν, ὡς γράφει ὁ Λιβαδᾶς, γαργαλισθεὶς τὴν φιλοτιμίαν ὁ Ἀντωνιάδης ἔγνω νὰ συμπληρώσῃ τὴν μετάφρασιν καὶ νὰ ἐξενέγκῃ αὐτὴν εἰς φῶς μετὰ ἐπταετῆ ἐπεξεργασίαν.» Καὶ ἐξακολουθεῖ ὁ Λιβαδᾶς κρίνων τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον εἶνε γεμᾶτο ἀπὸ μεταφραστικὰ σφάλματα, βαρβαρισμούς, κακόζηλον φράσιν. Καὶ εἰς τὴν ἐφημερίδα «Παλιγγενεσία» τῶν Ἀθηνῶν (15 Σεπτεμβρίου 1881) δημοσιεύεται ἐκτενὴς ἀνάλυσις τῆς μεταφράσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἀνώνυμος κριτικὸς ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀντωνιάδης πᾶν ἄλλο ἢ ὁ κατάλληλος διὰ τοιαύτην ἐργασίαν ποιητὴς ἦτο. Οἱ στίχοι του εἶναι «ἄτεχνοι, χωρὶς ζωήν, μονότονοι καὶ πτωχοί, φέροντες ἀνεπαισθήτως πρὸς ὕπνον, ἢ ἀνώμαλοι καὶ ἀκατέργαστοι». Καὶ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι «ἡ γλῶσσα εἰς τὰς χεῖρας του εἶναι σκληρὸς καὶ ἀκατέργαστος σίδηρος, ὃν μάτην ἀγωνίζεται νὰ καλλύνῃ. Ἡ ἔκφρασίς του ἀποβαίνει φορτικὴ καὶ ἀηδὴς εἰς τὸν ἀναγνώστην. Οἱ πολλοὶ μακαρονισμοί, οἱ ὁποῖοι ἐξέπληξαν πρὸ δέκα ἐτῶν τὸν Εἰσηγητὴν τῆς ἀγωνοδίκου ἐπιτροπείας, ὑπάρχουσι καὶ νῦν ἄφθονοι καὶ θρασύτατοι».

Αἱ δύο κατὰ τῶν κριτῶν τοῦ διαγωνίσματος διατριβαὶ τοῦ Φιλ. Παρασκευαΐδου τιτλοφοροῦνται ὡς ἑξῆς:

1) Περὶ τοῦ Θ. Ἀφεντούλη ὡς κριτοῦ τῆς μεταφράσεως τοῦ Δάντου. Ἀθῆναι, 1875.

2) Τὸ πικρὸν ἐπιδόρπιον, ἤτοι ἀπάντησις πρὸς Γ. Ἐμμ. Ἀντωνιάδην, τὸν ὑπερασπιστὴν τοῦ κριτοῦ τῶν μεταφράσεων τοῦ Δάντε Θ. Ἀφεντούλη. Ἀθῆναι, 1875.

Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀντωνιάδης εἴτε εἰς φυλλάδιον εἴτε, μᾶλλον, εἰς ἐφημερίδα, ἠμύνθη τοῦ Ἀφεντούλη καὶ ὁ Παρασκευαΐδης μὲ τὸ τελευταῖον του φυλλάδιον ἀνταπαντᾷ, ἀγρίως ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ κριτοῦ, τὸν ὁποῖον θεωρεῖ ἀκαταλληλότατον, καὶ τοῦ μεταφραστοῦ τοῦ Δάντου. Ἐπαναλαμβάνομεν, πᾶσα ἐπίθεσις καὶ ἐπίκρισις ἐναντίον τῆς

μεταφράσεως τοῦ Ἀντωνιάδου ἦτο δικαία. Οὐδέποτε ἀηδέστερον μεταφραστικὸν ἐξάμβλωμα ἔγινε, καὶ μόνον ἡ μετάφρασις τοῦ Ραζῆ, διὰ τὴν ὁποίαν ἠσχολήθημεν, ἠμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἀνταξία μὲ αὐτήν.

Ἡ ἔκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὸν διαγωνισμόν, τυπωθεῖσα εἰς φυλλάδιον, ἔχει τὸν ἀκόλουθον τίτλον:

«Θ. Ἀφεντούλη, Ἔκθεσις τῆς Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Δάντου ἐν τῷ διαγωνίσματι Δ. Οἰκονόμου. Ἀθῆναι, 1873».

Ὁ Ἀντωνιάδης, ἀμέσως μετὰ τὴν βράβευσιν, ἔσπευσε νὰ τυπώσῃ, ἐν εἴδει δειγματολογίου, μέρος τῆς μεταφράσεώς του, ὑπὸ τὸν τίτλον:

«Δάντου Ἀλλιγιέρου, Θεία Κωμῳδία. Μετάφρασις ἔμμετρος ὑπὸ Γεωρ. Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, βραβευθεῖσα ἐν τῷ Οἰκονομείῳ ἀγῶνι. Ἀθῆναι 1881».

* * *

Ἐπηκολούθησαν δύο ἄλλαι μεταφράσεις τοῦ Δάντου εἰς καθαρεύουσαν.

Ἡ πρώτη χρονολογικῶς εἶνε ἡ ἐκδοθεῖσα ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Μουσοῦρον, ἕλληνα εἰς τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Τουρκίας εὑρισκόμενον καὶ γνώστην τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἰταλικῆς. Ἀλλὰ τὰ προσόντα αὐτὰ δὲν ἦσαν ἀρκετὰ διὰ τὴν ἐπιχείρησιν μιᾶς μεταφράσεως τοῦ Δάντου. Ὁ πρῶτος τόμος, περιέχων τὸν Ἅδην, ἐξεδόθη εἰς Λονδῖνον τὸ 1882 (σελ. ιγ' καὶ 331), ὁ δεύτερος περιέχων τὸ Καθαρτήριον εἰς τὸ Λονδῖνον τὸ 1884 (σελ. ιβ' καὶ 334) καὶ ὁ τρίτος περιέχων τὸν Παράδεισον, εἰς τὸ Λονδῖνον τὸ 1885 (σελ. ιβ' καὶ 334). Ἡ ἀπόπειρα μεταφράσεως τοῦ Δάντου εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ὁμήρου ἦτο ἀτυχεστάτη, δὲν ἔσωσε δὲ ἡ ἀκρίβεια περὶ τὴν μετάφρασιν τὸ ἐξαμβλωτικὸν τοῦτο ἔργον, τὸ ἐκδοθὲν μὲ ἐξαιρετικὸν πλοῦτον τυπογραφικῆς ἐμφανίσεως. Οὐχὶ καλυτέρα δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ μετάφρασις τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ, μεταφράσαντος μόνον τὴν Κόλασιν εἰς τὸν ΙΒ' τόμον τῶν «Φιλολογικῶν Ἁπάντων» του (σελ. 5 - 229) εἰς ἀρχαΐζουσαν καὶ ταύτην

γλῶσσαν καὶ εἰς στίχους ἀψύχους καὶ μὴ δυναμένους οὔτε ὠχρότατα νὰ ἀποδώσουν τὴν δύναμιν τοῦ πρωτοτύπου.

Ἄλλη ἔμμετρος μετάφρασις μετ' αὐτὰς εἶνε χρονολογικῶς ἡ τοῦ Γεωργίου Σ. Ζουφρέ. Ἀπὸ σημειωμά του φαίνεται ὅτι οὗτος εἶχε μεταφράσῃ ὁλόκληρον τὸν Δάντην, ἢ τοὐλάχιστον, τὴν Κόλασιν. Ἀλλὰ μόνον τὰ δέκα ἓξ πρῶτα ἄσματα τῆς Κολάσεως ἔχουν δημοσιευθῇ εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἡλύσια» τῶν Ἀθηνῶν (1906, τεῦχος α' σελ. 153 - 188 καὶ τεῦχος β' σελ. 113 - 141). Ἡ μετάφρασις αὕτη ἔγινεν εἰς ὁμιλουμένην γλῶσσαν ἁρμονικήν, ἀλλ' ἔχει τὸ ἐλάττωμα ὅτι εἶναι πολὺ ἐλευθέρα, πλατειάζουσα εἰς πολλὰ μέρη καὶ μὴ σεβομένη τὴν κυριολεξίαν. Πάντως εἶναι ἀπὸ τὰς καλυτέρας.

Ἡ καλυτέρα ὅλων εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ γενομένη ἀπὸ τὸν Γ. Καλοσγοῦρον ἔμμετρος μετάφρασις τῆς Κολάσεως, δημοσιευθεῖσα εἰς τόμον τὸ 1922 [1]. Ἡ γλῶσσα, ζωντανὴ δημοτική, ἀποδίδει ἀρκετὰ πιστῶς τὸ κείμενον. Ἐν γένει, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφρασθῇ ἔμμέτρως ὁ Δάντης, ἡ μετάφρασις τοῦ Καλοσγούρου ἀποδίδει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλην ἔμμετρον ἑλληνικὴν τὸ πρωτότυπον. Ἰδοὺ τὸ περίφημον ἀπόσπασμα τοῦ πέμπτου ἄσματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Φραντσέσκα ἀφηγεῖται τὴν ἐρωτικὴν περιπέτειάν της μὲ τὸν ἀνδράδελφόν της Παῦλον:

Γιὰ διασκέδασι διαβάζαμε μιὰ μέρα
τὸ Λαντσελότο πῶς τὸν ἔσφιξε ἡ ἀγάπη,
μονάχ' εἴμαστε καὶ χωρὶς φόβο κανένα.
Πολλὲς φορὲς αὐτὸ τὸ διάβασμα τὰ μάτια
ἐκίνησέ μας καὶ μᾶς ἄχνισε τὴν ὄψη,
ἀλλὰ μία στιγμὴ μᾶς νίκησε μονάχη.
Ὅταν διαβάσαμε τὸ πῶς τ' ἀγαπημένο
γλυκόγελο ἀπὸ τέτοιον ἐραστὴ ἐφιλήθη,
τοῦτος, ὁποὺ ἀπ' ἐμὲ ποτὲ δὲν θὰ χωρίσῃ,
ὅλος τρεμάμενος μοῦ φίλησε τὸ στόμα.
Γαλεότος τὸ βιβλίο κι' ὅποιο τὄχει γράψῃ.
Τὴ μέρα ἐκείνη πλειὰ δὲν ἐδιαβάσαμ' ἄλλο.

[1] Δάντη Ἀλιγκιέρη: Ἡ Κόλασις, ἔμμετρος μετάφρασις καὶ σχόλια Γ. Καλοσγούρου, Ἀθῆναι 1922 σελ. 319.

Ἀπὸ τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα διακρίνεται ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Καλοσγούρου, καίτοι εἰς καλὴν δημοτικὴν γλῶσσαν καὶ πιστῶς ἀκολουθοῦσα τὸ κείμενον, ἐν τούτοις εἶναι ψυχρὰ καὶ δὲν ζωντανεύει τὰς καλλονὰς τοῦ πρωτοτύπου. Ἰδίως εἰς τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ λυρικώτερον τοῦ Δάντου, θὰ ἐχρειάζετο κάποιος παλμὸς καὶ κάποια λυρικὴ δόνησις, ἡ ὁποία ἔλειψεν εἰς τὸν κλασικιστὴν μεταφραστήν. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα παρουσιάζεται εἰς ὅλην τὴν μετάφρασίν του.

***

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἐμμέτρων μεταφράσεων, κατὰ τὸ 1894, ἐδημοσιεύθη μία πεζὴ μετάφρασις τῆς Θείας Κωμῳδίας ἀπὸ τοὺς Γεώρ. Σ. Βουτσινᾶν καὶ Λ. Χ. Σταυρόπουλον. Ἡ μετάφρασις αὕτη ἔγινε ἀπὸ ἄλλην ἐλευθέραν γαλλικὴν μετάφρασιν, καὶ ἑπομένως δὲν δύναται νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὡς σοβαρὰ ἐργασία. Καμμία ἀκρίβεια περὶ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου δὲν παρατηρεῖται, ἀπεναντίας κυριαρχεῖ μιὰ τελεία περιφρόνησις πρὸς τὸ ἰταλικὸν κείμενον, πρᾶγμα ὄχι ἀσύνηθες εἰς μερικὰς λαϊκὰς γαλλικὰς μεταφράσεις κλασικῶν ἔργων, ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν ὁποίων ἔγινε καὶ ἡ ἑλληνικὴ αὐτὴ μετάφρασις.

Τελευταία χρονολογικῶς ἔρχεται ἡ ἰδική μου μετάφρασις εἰς πεζόν. Φυσικὰ δὲν θὰ περιμένετε ἀπὸ ἐμέ... νὰ αὐτοκριθῶ. Ἀφήνων λοιπὸν εἰς ἄλλους τοῦτο, ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω ὅτι ἔπειτα ἀπὸ μακρὰν διαμονὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ μελέτην τοῦ ἀθανάτου ἔργου τοῦ Δάντου, ἐπεχείρησα τὴν μετάφρασιν αὐτὴν μὲ μόνον σκοπὸν νὰ ἀποδώσω ἀκριβῶς τὸ κείμενον καὶ νὰ ἐπιτύχω μίαν πλήρη αὐστηρὰν μεταγλώττισιν τοῦ στρυφνοῦ, λόγῳ τοῦ θέματος καὶ τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ, ἀθανάτου ἀριστουργήματος. Καὶ ἀκριβῶς διὰ νὰ μειώσω τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας θὰ συνήντα ὁ ἕλλην ἀναγνώστης, παρέθηκα πολυαρίθμους σημειώσεις φιλολογικὰς καὶ ἱστορικάς, αἱ ὁποῖαι διαφωτίζουν τὸ κείμενον καὶ οὕτω καθιστοῦν τὴν ἀνάγνωσίν του εὐχερεστέραν καὶ εὐχαριστοτέραν. Βεβαίως καὶ ἡ ἐργασία μου δὲν εἶναι τελεία. Δυστυχῶς δὲ ἡ ἐκτύπωσις εἰς τόμους ἔγινεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐνῷ ἐγὼ εὑρισκόμην εἰς Ἰταλίαν καὶ ὁ ἐκδότης, μὲ χαρακτηριστικὴν ἐπιπολαιότητα, εἰς πολλὰ μέρη, ἰδίως εἰς τὸν πρῶτον τόμον, ἐστρέβλωσε κατὰ τρόπον ἀπίστευτον τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεώς μου, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ τρέψῃ πολλάκις εἰς καθαρεύουσαν τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τὴν μόνην εἰς τὴν ὁποίαν ἠμπορεῖ νὰ ἀποδοθῇ ζωντανὰ ὁ Δάντης.

Κατὰ τὸν Τσιτσέλην ὁ Ἀν. Λασκαράτος μετέφρασε τὴν Κόλασιν τοῦ Δάντου «εἰς στίχους ἑνδεκασυλλάβους, ἀλλὰ μετενόησε διὰ τὴν ἀπώλειαν χρόνου πολυτίμου, διότι ὁ Δάντης, ὡς λέγει που, δὲν μεταφράζεται «καὶ τοῖς τέκνοις δ' αὐτοῦ ἐπέταξε νὰ μὴ δημοσιεύσωσι τὴν μετάφρασιν» [1]. Ἐν σημειώσει δὲ ὁ Τσιτσέλης ἀναφέρει ὅτι τὰς πληροφορίας ταύτας ἔλαβεν ἀπὸ τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Λασκαράτου καὶ ἀπὸ σημείωμα εἰς τὸ ἐξώφυλλον τοῦ χειρογράφου τῆς μεταφράσεως τοῦ Δάντου.

***

Προτοῦ τελειώσω τὴν μελέτην αὐτήν, θεωρῶ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς μελετητὰς τοῦ Δάντου παραθέσω τὴν βιβλιογραφίαν τῶν σχετικῶν ἔργων (πλὴν ἐκείνων περὶ τῶν ὁποίων ὡμίλησα ἀνωτέρω), τόσον μεταφράσεων ὅσον καὶ μελετῶν κριτικῶν περὶ Δάντου.

Καὶ διὰ μὲν τὰς εἰς τόμους ἐκδοθείσας μεταφράσεις ἔγινεν ἤδη λόγος. Ἀλλὰ πλὴν τούτων ἐδημοσιεύθησαν εἰς διάφορα περιοδικὰ ἀποσπάσματα ἔμμετρα τῆς θείας Κωμῳδίας. Φυσικὰ ἡ περισυλλογὴ τούτων εἶναι δυσκολωτάτη. Ἀρκοῦμαι λοιπὸν παραθέτων ὅσα γνωρίζω, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ εὑρεθοῦν ἄλλοι οἱ ὁποῖοι θὰ συμπληρώσουν τὴν βιβλιογραφίαν αὐτὴν τόσον ὡς πρὸς τὰς μεταφράσεις ὅσον

[1] Ἠλ. Τσιτσέλη: Κεφαλληνιακὰ Σύμμικτα, σελ. 717.

καὶ ὡς πρὸς τὰς μελέτας, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δημοσιευθῆ ἑλληνιστὶ γύρω ἀπὸ τὸν Δάντην καὶ τὸ ἔργον του.

1) Δύο λόγια περὶ μεταφράσεως τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰταλίας. (Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν κατώρθωσα νὰ ἴδω, καίτοι ὑπάρχει εἰς τὸν κατάλογον τῶν βιβλίων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν, διότι ἔχει τοποθετηθῆ κακῶς καὶ δὲν κατωρθώθη νὰ εὑρεθῆ εἰς τὴν θέσιν του. Κατὰ συνέπειαν, ἀγνοῶ τὸν συγγραφέα, τὸ ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του καὶ τὸ περιεχόμενόν του).

2) Τὸ ΛΓ΄ Ἆσμα τῆς Κολάσεως τοῦ Δάντου. Ἔμμετρος μετάφρασις Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου (εἰς τόμον α΄ τῶν Ἔργων του).

3) Τὸ Ἆσμα τοῦ Οὐγολίνου, μετάφρασις Φ. Λούζη (Πανδώρα 1869 τόμ. Κ΄ σελ. 183 καὶ 322).

4) Φρειδερίκου Ἀλβάνα. Ὁ Δάντης, μελέτη. (Πανδώρα Τόμ. Κ΄ σελ. 1333 - 1339).

5) Ἡ Κόλασις τοῦ Δάντου, μελέτη ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῷ φιλολογικῷ Συλλόγῳ «Βύρων» ὑπὸ Γεωργίου Κ. Στρατήγη, Ἀθῆναι 1878. (Πρόχειρος βιογραφικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη, ὅπου παρατίθεται (σελίδες 41 - 44) μετάφρασις τοῦ Ἄσματος τοῦ Οὐγκολίνου, καθὼς καὶ τῶν δέκα στίχων τοῦ ᾄσματος τῆς Φραγκίσκας Ντὰ Ρίμινι καὶ ἑπτὰ στίχων ἀπὸ τὸ Β΄ ᾆσμα τοῦ Παραδείσου).

6) Ν. Σταύρου, Μελέται ἐπὶ τῶν συγγραφῶν τοῦ Δάντου Ἀλιγιέρη. Κέρκυρα 1883.

7) Σταμ. Βάλβη. Περὶ τριῶν στίχων τοῦ Δάντου. (Εἰς τὸν τόμον του «Φιλολογικὰ Μελετήματα» Ἀθῆναι 1890, σελ. 29 - 55. Εἰς τὴν μελέτην του αὐτὴν ἀναλύει τοὺς περιφήμους τρεῖς στίχους:

Nessun maggior dolore
che ricordarsi del tempo felice
nella miseria....

8) Δάντου, ὁ Κόμης Οὐγολῖνος. Ἐλεύθερη μετάφραση στὸ ΛΓ΄ ᾆσμα τῆς Κολάσεως ἀπὸ Α. Μουτζουρίδη. (Εἰς τὸ

Ἡμερολόγιον «Κρητικὴ Στοά», τοῦ 1909, σελ. 159 - 161).

9) Ε. Πετέρφυ. Ἡ Θεία Κωμῳδία τοῦ Δάντη, μετάφρασις εἰς τὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικὰ» τοῦ 1916, τομ. Α΄ σελ. 46 κἑ.

10) Λορέντσου Μαβίλη. Τὰ Ἔργα, Ἀλεξάνδρεια, 1923. (Εἰς τὴν σελίδα 172 ὑπάρχουν ἔμμετροι μεταφράσεις τῶν 7 πρώτων στίχων τοῦ Α΄ ᾄσματος τῆς Κολάσεως ὡς καὶ τῶν 9 πρώτων στίχων τοῦ Α΄ ᾄσματος τοῦ Παραδείσου).

Ἀναμφιβόλως θὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἀποσπάσματα μεταφράσεων τοῦ Δάντου εἰς τὴν γλῶσσαν μας. Ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς τὴν πρώτην αὐτὴν βιβλιογραφικὴν ἀπόπειραν νὰ συλλεχθοῦν ὅλα τὰ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἐγκατεσπαρμένα ἀποσπάσματα, διότι οὔτε εἰς τὰς ἐνταῦθα Βιβλιοθήκας φέρονται ὅλα τὰ νεοελληνικὰ περιοδικά, οὔτε εὔκολος θὰ ἦτο ἡ ἔρευνα ὅλων τούτων. Πάντως τὸ ἀνωτέρω σημείωμα ἀποτελεῖ μίαν βάσιν δι' ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος θὰ θελήσῃ νὰ μελετήσῃ εὐρύτερον τὸ ζήτημα καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἀνωτέρω βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν μὲ τόσον κόπον συνέλεξα.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΙΡΟΦΥΛΑΣ

Δάντης Ἀλιγκέρης

ΣΤΟΕΣ ΦΩΝΩΝ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ἐπῆκε ὁ ἄνεμος ποὺ φυσοῦσε δυνατά, οὐρλιαζε ἔξω, καὶ μιὰ ἡσυχία ἁπλώθηκε μεγάλη. Τὴν ἄκουσα, μὰ καὶ ἄκουσα τὸ ψιθύρισμά της, ἢ καλύτερα σὰ νάταν κάτι μικροσκοπικὰ ὀντάρια σκορπισμένα πάνω της, καὶ νὰ λένε, νὰ λένε, νὰ μιλοῦν χωρὶς τελειωμό....

Νὰ ὅμως μιὰ φωνὴ σκύλου, ἕνα κλάμα μικροῦ σκυλιοῦ, ποὺ κάπου θἄταν κλεισμένο. Πάλι ὅμως ἡ σιωπή, ἀλλὰ τώρα σὰ νὰ μὴν ἤρθε καὶ κεῖνο τὸ ψιθύρισμα....

Ἕνας κρότος, ἕνα περπάτημα....

Τὸ δωμάτιο φωτιζόταν λίγο, ἀπ' τὸ κατεβασμένο φῶς τῆς λάμπας. Εἶδα ἕνα φίλο μου νὰ μπαίνει.

—Εἴχατε ἀφήσει, μοῦ εἶπε, τὴν πόρτα ἀνοιχτὴ καὶ μπήκα. Μὰ δὲν εἶναι ἄλλος ἐδῶ;

—Ὄχι, τοῦ ἀπάντησα.

—Ἄ, καλά, ἔξοχα!.. Σήκω!.. Σήκω *νὰ πάμε κάπου*!.. Μὴν ἀργεῖς!.. Μὰ σήκω!.. Θὰ δεῖς ὡραία πράγματα...

Θυμήθηκα πὼς μοῦ πονοῦσε πολὺ τὸ κεφάλι πρίν, καὶ τοῦ εἶπα:

—Μὰ δὲ μπορῶ, μοῦ πονεῖ τρομερὰ τὸ κεφάλι!.. Ἂν σηκωθῶ θὰ γίνω χειρότερα!..

—Τί λές!... Ἴσα ἴσα!.. Θὰ γίνεις *καλά*!.. Σήκω!..

Σηκώθηκα, ἂν καὶ δὲν ἤθελα νὰ σηκωθῶ.

—Ποὺ θὰ πάμε; τὸν ρώτησα, καθὼς ἔπαιρνα τὰ ρούχα μου νὰ ντυθῶ.

Ἤθελα νὰ πῶ τὄνομά του, ἀλλὰ δὲ μποροῦσα νὰ τὸ θυμηθῶ.

—Θὰ δεῖς, θὰ δεῖς! ἔκανε αὐτός.

Καὶ ὅταν μὲ εἶδε ἕτοιμο προχώρησε στὴν ἔξοδο. Ἄνοιξε τὴν πόρτα τοῦ διαδρόμου καὶ βγῆκε στὴν αὐλή. Ἐγὼ τὸν ἀκολουθοῦσα.

Σκοτάδι. Ἡ πόρτα τῆς αὐλῆς, ἡ ἐξώπορτα, ἀνοιχτή! Βγήκαμε. Ἐγὼ τὴν ἔκλεισα.

Μὰ κανένα φῶς, φωσάκι στὸ δρόμο, κανένα! Σκοτεινιὰ παντοῦ, σκοτάδι πυκνὸ χωρὶς τὸ παραμικρὸ φῶς!

—Ἀπὸ δῶ, ἀπὸ δῶ! μοῦ εἶπε ὁ φιλός μου καὶ μέσυρε μέσ' στὸ πυκνὸ σκοτάδι, τὴ μαυρίλα.

Κι ἀρχίσαμε νὰ βαδίζουμε. Δὲν τοῦ ἔκανα καμμιὰ ἐρώτηση, τίποτα, τὸν ἀκολουθοῦσα σιωπηλός. Πάλευα μόνο νὰ θυμηθῶ τὄνομά του, νὰ θυμηθῶ.... Καὶ εἴταν φίλος μου, φίλος μου!...

Κι αὐτὸς δὲ μιλοῦσε. Βάδιζε χωρὶς οὔτε νὰ γυρίσει νὰ μὲ δεῖ, νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ σὲ μένα, γιὰ νὰ δεῖ ἂν τὸν ἀκολουθῶ.

Μὰ τί χάραζε, ξημέρωνε;.. Τί φῶς εἴταν ἐκεῖνο ἐκεῖ;

Εἶδα ἕνα φῶς μικρό, ποὺ γρήγορα μεγάλωσε, μεγάλωσε, ἕνα κίτρινο φῶς, ποὺχε ὅμως κάποια θαμπάδα.

Καὶ πάλι δέ μίλησα, δὲ ρώτησα τίποτα, ἄλλα προχωροῦσα ἀκολουθῶντας τὸ φίλο μου, τὸ φίλο ποὺ δὲ μποροῦσα νὰ θυμηθῶ ποιὸς εἴταν, τὄνομά του.

Καὶ σὲ λίγο βρεθήκαμε μέσα σὲ κεῖνο τὸ κίτρινο φῶς.

Ὁ φίλος μου τώρα στράφηκε καὶ μὲ εἶδε.

Τὸν θυμήθηκα, θυμήθηκα ποιὸς εἴταν, τὄνομά του. Ἀλλὰ μὲ μιᾶς ἡ μορφή του, τὄνομά του μπερδεύτηκαν μὲ ἄλλες μαρφές, μὲ ἄλλα ὀνόματα γνωστῶν, φίλων....

—Ἄκουσε δῶ, μοῦ εἶπε αὐτός, πρόσεξε! Ὅτι κι ἂν δεῖς μὴν τρομάξεις!

Καὶ βαδίζαμε μέσα στὸ φῶς τὸ κίτρινο. Τίποτα δὲν ἔβλεπα, δὲ διέκρινα. Σὲ λίγο ὅμως εἶδα.

Πέρα λίγο ἀπὸ μᾶς, ἕνα μαῦρο πελώριο πράγμα σάλευε.

—Προχώρει! ἄκουσα τὸ φίλο μου νὰ λέει·

Ἔκανα ὅτι μοῦ εἶπε, ἀλλ' ἅμα πλησίασα ἀκόμη τὸ πελώριο αὐτὸ μαῦρο πράγμα, ἀναγκάστηκα νὰ σταθῶ....

Εἴταν ἕνα γιγάντιο τέρας, καθισμένο κάτω, τέρας, ποὺ ἔμοιαζε καὶ μὲ ἄνθρωπο, καὶ κάτι ἔκανε, πολεμοῦσε, κουνώντας ρυθμικὰ τὸ κορμί του δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Τὸ κεφάλι του εἴταν τρομερὰ μεγάλο καὶ τὸ στόμα του.... Μὰ σὰ νἄτρωγε!... Ναί, ἔτρωγε, καὶ εἴταν τόσο ἀπασχολημένο σαὐτὸ ποὺ δὲν πρόσεξε διόλου σὲ μᾶς.

Σὲ λίγο εἶδα μὲ τρόμο τὶ εἴταν αὐτὸ ποὺ ἔτρωγε μὲ τόση, ὅπως φαινόταν, εὐχαρίστηση. Εἴταν τὸ πόδι του, ποὺ τὄχε σηκώσει μὲ τὸ μαλλιαρὰ μαύρα του χέρια....

Κι ἄκουσα τὸ τραγάνισμα τῶν κοκκάλων, τὸ σχίσιμο τῆς σάρκας....

—Αὐτὸς παριστάνει τὸ Χρόνο, ἄκουσα τὸ συντροφό μου νὰ λέει. Τρώει τὸ σῶμα του, ἀλλὰ νά, πάλι βγαίνει ἀπ' τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ πόδι του τὸ ἕνα καὶ μοναχὸ ποὺ τρώει, ξεφυτρώνει!...

Προχώρει!

—Τί λές! τοῦ ἀπάντησα, πῶς νὰ προχωρήσω, ἀφοῦ μᾶς κλείνει τὸ δρόμο αὐτός!...

Ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τὴν ἄλλη τοῦ τέρατος, εἶχα δεῖ τώρα βράχους κίτρινους νὰ ὑψώνονται.

—Πάτα ἐπάνω του!. Νά, κάνε ὅπως ἐγώ...

Καὶ ὁ σύντροφός μου προχώρησε γρήγορα ἐμπρός, ἀνέβηκε πάνω στὸ τέρας, πάτησε πάνω του, καὶ πήδησε ἀπ' τὸν ἄλλη μεριά!

Τὸν μιμήθηκα. Πάτησα, ἀνέβηκα πάνω του, πιὸ γρήγορα ἀπ' τὸ φίλο μου, καὶ πήδησα καὶ πήγα κοντά του.

Φύγαμε ἀπ' ἐκεῖ καὶ σὲ λίγο εἶδα τὸ κίτρινο φῶς τὸ θαμπό, νἀνοίγει. Ἀλλὰ σὰ μαζεύτηκα κεῖ κάπου αὐτὸ τὸ θαμπό, μοῦ φάνηκε στὴν ἀρχή, ὕστερα ὅμως εἶδα νἄνε στοὲς στοὲς πολλὲς στὴ γραμμὴ χρυσαφένιες...

Ὁ φίλος μου στάθηκε καὶ μίλησε:

—Ἄκουσε δῶ, μοῦ εἶπε, τώρα θὰ μποῦμε στοὺς τόπους τῶν φωνῶν, ἢ στὶς στοὲς τῶν φωνῶν!... Στοὺς τόπους

αὐτοὺς μένουν οἱ φωνὲς τῶν ἀνθρωπων, τῶν ζώων, οἱ κρότοι, οἱ ἐκρήξεις, ὁ βόγκος, οἱ στεναγμοί, τὰ πάντα!...

Ἐδῶ βρίσκεται ἡ φωνὴ τοῦ ἀνθρώπου ὅταν εἴταν κάτι σὰν ἀμφίβιο! Θἀκούσεις, ἂν θέλεις τοὺς στεναγμούς του καὶ τὰ μουγκριτὰ τῆς ἐπιθυμίας του! Ἐδῶ θἀκούσεις καὶ τὴν κραυγή του τὴν ἀγρία, ὅταν εἶχε βγεῖ πιὰ σὲ στερεὸ μέρος, ἕτοιμος γιαὐτό, θἀκούσεις τὴν πολεμικὴ φωνή του!.. Ἤθελε νὰ κυριαρχήσει!

Ἐδῶ βρίσκονται ὅλα, ὅλα, τίποτα δὲν ἔχει χαθεῖ. Ὅπως δὲ χάνεται τίποτα! Θέλεις τὸ ψιθύρισμα τῶν δέντρων, τὸ βουητό τους, τὸ βόγκο τοῦ πελάγους; Ὅλα, ὅλα ἐδῶ!... Ἀπ' τὴν τρυφερὴ ὁμιλία τῶν ἐρωτευμένων ἴσαμε τὶς ἄγριες κραυγὲς τῶν συζύγων! Ἀπὸ τὸ κλάψιμο τοῦ μωροῦ, τοῦ βρέφους, ἴσαμε τὸν τελευταῖο στεναγμὸ τοῦ γέρου!...

Τίποτα δὲ χάνεται! Ἐδῶ εἶναι μιὰ ἀποθήκη ἀπέραντη ὅλων, ὅλα τὰ παίρνει, τὰ μαζεύει. Δὲν πετᾶ τίποτα, κανένα! Μαζεύει, καὶ τὴν ψευτιὰ καὶ τὴν ἀλήθεια! Ὅλα γιαὐτὴν εἶνε ἴσα!...

Ἔπαψε καὶ προχωρήσαμε μεσ' στὸ φωτεινὸ διάδρομο, τὸν ἀπέραντο.

—Ἀπ' ἐδῶ, μοῦ εἶπε, πρέπει νὰ διασκεδάσεις πρώτα....

Καὶ μπήκαμε σὲ μιὰ στοά....

Μιὰ βουή, καθὼς βρέθηκα μέσα κεῖ, ἄκουσα μεγάλη, ποὺ σιγά, σιγὰ δυνάμωσε ἔγινε τρομερή, κἔπειτα μιὰ φωνὴ ἀνθρώπινη βραχνή, ἀλλὰ δυνατή, νὰ ξεπετίεται ἀπ' αὐτή:

—Ζήτω ὁ πόλεμος!...

Μαὐτὸ σὰ νἄνοιξε ὁ Ἅδης, τὰ τάρταρα, κι ἄφησε νὰ βγοῦν μυριάδες φωνὲς κολασμένων, μανιακῶν, ἄπειρες ἀγριοφωνάρες, μιὰ θύελλα ἀπὸ φωνὲς ἄγριες, ξέσπασε....

Βούλωσα ταὐτιά μου γρήγορα, καὶ θέλησα νὰ ρωτήσω τὸ φίλο μου, ἀλλὰ πῶς νὰ μἀκούσει μέσα σὲ κεῖνον τὸν τρομακτικὸ θόρυβο, τὸ σατανικό; Νόμισα μάλιστα, σὲ μιὰ στιγμή, πὼς θὰ χανόμουν μέσα σαὐτόν, θὰ διαλυόμουν....

Καὶ ὅταν ἔπεσε λίγο ἡ θύελλα:

—Ἐμπρός, ἐμπρός! καὶ πάντα ἐμπρός!...

—Ναί, ναί, ζήτω!...

—Κάτω οἱ προδότες!...

Ἄλλη θύελλα.... Κἔπειτα ὅταν ἔπεσε λίγο, φωνὲς παιδικές:

—Ἄ, ἄ, ἄ!... Οὔξω!... Οὔ!...

Εἶχα καταλάβει, πὼς εἶταν φωνὲς ἀπὸ διαδήλωση. Καὶ δὲν πέρασε καὶ πολύ, ἄκουσα καὶ τὴ φωνὴ ἕνος ρήτορα νὰ λέει, νὰ λέει καὶ ὅλο νὰ λέει, καὶ τὸ πλῆθος νὰ ξεφωνίζει, νἀπαντᾶ, νὰ οὐρλιάζει σὰ νἄναν μεθυσμένο, τρελό, νἄταν φευγάτοι ὅλοι ἐκεῖνοι, ἀπὸ κάποιο μεγάλο τρελοκομεῖο, καὶ ἄκουγαν ἄλλον πιὸ τρελό, ποὔβγαζε λόγο!...

—Πάμε, πάμε! φώναξα στὸ φίλο μου.

Καὶ φύγαμε. Πρὶν βγοῦμε ὅμως ἔξω ἀπ' αὐτὴ τὴ στοὰ ἀκούσαμε πολλὲς φωνὲς νὰ λένε σιγαλά:

—Σούτ!... κοιμᾶται ὁ γέρος!...

Ὅταν βρεθήκαμε ἔξω ἀπ' τὴ στοὰ αὐτή, οἱ κρότοι, ὁ θόρυβος ἔσβυσαν μὲ μιᾶς καὶ ἀκούσαμε μιὰ ἡσυχιὰ μεγάλη, νἀπλώνεται στὸν ἀπέραντο διάδρομο....

Μπήκαμε σ' ἄλλη στοά. Μὰ ἐδῶ ἄκουσα φωνὲς γλυκές, γλυκύτατες νὰ μιλοῦν. Εἶταν ἐρωτικὸς διάλογος. Κι ἄκουσα, ἄκουσα: Ὤ, τί ὅρκους, τί ὅρκους μεγάλους, ὁ ἄντρας ἔλεγε, ἡ φωνή του, καὶ μὲ τί πάθος!... Σαὐτὰ ἀπαντοῦσε μιὰ ἁπαλή, γλυκειὰ φωνή. Μὰ σὰ νὰ μὴν πίστευε.... Τότε ἡ φωνὴ ἡ ἀντρίκια γινόταν πιὸ παθητικιὰ κἔλεγε πὼς δὲ θὰ ζήσει, ἂν δὲ γίνει δικιά του. Καὶ ἡ φωνὴ ἡ ἀντρίκια σὰ νὰ ἔσβυνε καὶ σὰ νἄταν ἐκεῖνος ποὺ τὴν εἶχε, ἕτοιμος νὰ λιποθυμήσει....

Ἐγὼ θυμήθηκα, γνώρισα τὶς φωνὲς καὶ πρώτα τὴν ἀντρίκια, καὶ θύμωσα μὲ τὸ φίλο μου, ποὺ ἤθελε νὰ μὲ σύρει νὰ προχωρήσουμε. Κι αὐτὸς σταμάτησε. Κι ἄκουσα ἐγὼ τοὺς ὅρκους γιὰ αἰώνια ἀγάπη καὶ χίλια δυὸ ἄλλα. Μὰ ὕστερα ἄκουσα νὰ λέει μόνος:

—Καθὼς εἶναι κοντούλα, θὰ τὴν ἁρπάξω....

Εἶταν ἕνας ψηλὸς ἄντρακλας, κρεμανταλὰς αὐτὸς ἴσαμε κεῖ πάνω, κι αὐτὴ μιὰ μικρόσωμη.... Πλούσιος αὐτὸς καὶ δημόσιος ὑπάλληλος κι αὐτὴ φτωχιὰ δακτυλογράφος....

Προχώρησα. Ὁ φίλος μου μὲ ἀκολουθοῦσε τώρα. Ἄφινα κι ἄφινα λόγια τους ἄπειρα. Δὲν εἶχαν κανένα ἐνδιάφερον.

Εἶταν παντρεμένος πιά. Κλάμα μωροῦ....

Ἀλλ' ἔπειτα, ἔπειτα ἀπὸ πολλά, φωνὲς σπαραχτικὲς γυναίκας νὰ λέει:

—Τί μὲ χτυπᾶς, τί μὲ χτυπᾶς! δὲ φεύγω! Γιὰ νὰ μὲ ξεφορτωθεῖς τώρα, εἶμαι ἔμπόδιο, μὲ βαρέθηκες, γιὰ νὰ πάρεις τὴν ἄλλη!... Ὤχ, μάννα μου, μαννούλα μου!... Μὴ μὲ χτυπᾶς, μή!... Θὰ φύγω!...

Καὶ μιὰ φωνὴ βραχνὴ ἄγρια ἀντρίκια:

—Πάψε, πάψε!... Θὰ σὲ σκοτώσω!... Νὰ φύγεις, νὰ φύγεις!.. Δὲ σὲ θέλω, σὲ βαρέθηκα, δὲ σὲ θέλω!.. Ἄκοῦς!. Θὰ σὲ σκοτώσω, ἂν δὲ φύγεις!..

—Θεέ μου, τί νὰ κάνω!... Μὰ ποὺ νὰ πάω....

—Στὸ διάβολο!... Νὰ μὴ σὲ ξαναβρῶ στὸ σπίτι!...

Πατήματα ἀνθρώπου μανιακοῦ ποὺ ἔφευγε γρήγορα.

—Θέε μου τί νὰ κάνω, τί.... Ἄ, μὰ τί νὰ κάνω.... Τί τί;... Ἄχ δὲν εἶναι, δὲν εἶναι ἄλλο, δὲν εἶναι!... Μαννούλα μου μαννούλα μου....

—Νὰ βρῶ ἡσυχιά....

Ἕνας βρόντος σὲ λίγο, κἔπειτα ἕνας στεναγμὸς γεμᾶτος θάνατο....

—Πάμε, πάμε!... εἶπα στὸ φίλο μου!.. Καὶ οἱ ἐφημερίδες γράψανε, ὅπως ἐκεῖνος εἶπε, ἀπὸ νευρασθένεια μεγάλη αὐτοκτόνησε....

Σκυθρωπός, ταραγμένος βγήκα ἔξω καὶ δὲν ἄκουσα πιὰ ἄλλο. Μὰ τί νἄκουγα; Τὸ δράμα εἶχε τελειώσει. Μπήκαμε ἄλλοῦ, ἡ ὁ φίλος μου μὲ ὁδήγησε σὲ ἄλλη στοὰ φωνῶν.

Μὰ τί εἶταν αὐτὸ ἐδῶ!... Σὰ νὰ ἔπεσα, ἢ νὰ ξύπνησα σὲ βρασμὸ μάχης ἀγρίας!... Ὅλος ὁ ἀέρας, τὰ πάντα εἶταν γεμάτα ἀπὸ κρότους, βρύντους, φωνές, ἴαχὴ τρομερὴ μάχης.

Στάθηκα. Δὲν ἄκουα ἄλλο ἀπὸ ἀπαίσιους κρότους, βουὴ μεγάλη, ξεφωνητά. Ἀλλὰ σὲ λίγο διέκρινα καθαρὰ φωνές:

—Ἀπάνω τους!... Χτυπᾶτε!...

Καὶ στεναγμοὺς σὰν ἀπάντηση χαμηλά:

—Ὤχ, μάννα μου, μαννούλα μου....

—Παιδάκια μου!...

—Θεέ μου, θεέ μου!...

—Ἄχ!.. πάει... πεθαίνω!..

Καὶ οἱ κρότοι οἱ τρομεροί, οἱ φωνές, ἡ βουή, ὁ θόρυβος, ἡ ἰαχὴ ἡ ἀπαισία, ἄναβαν περισσότερο.... Κάποτε φωνὴ πόνου, ἀπελπισίας, ἀγωνίας, ξεφωνητὸ σπαραχτικὸ ἀκουγόταν, καὶ βογκητὰ καθαρὰ ἢ στεναγμὸς τελευταῖος μέσα στὸν καταχθόνιο, στὸ σατανικὸ ἐκεῖνον θόρυβο. Καὶ πάνω ἀπ' τὰ βογκητά, ἀπ' τὶς φωνὲς τῆς ἀγωνίας, τοῦ πόνου σὰ νὰ τὰ στεφάνοναν, ἀκούγονταν οἱ κραυγὲς τῶν πολεμιστῶν, ποὺ ἀκόμα ἔμεναν, ἡ πολεμικὴ κραυγή τους καὶ ἡ φωνὴ τῆς σάλπιγγας ποὺ χτυποῦσε τὴν ἔφοδο....

—Πάμε, πάμε, φώναξα στὸν ὁδηγό μου, καὶ τὸν ἅρπαξα ἀπ' τὸ χέρι καὶ τὸν ὁδήγησα ἐγὼ ἔξω .....

Ὦ, ἐδῶ, τί φωνὲς εἶναι αὐτές; Καὶ πόσο γλυκὰ χτυποῦνε σταῦτιά μου; Ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια σὰ νὰ τὶς εἶχα ἀκούσει χτὲς μοῦ φαίνεται. Μὰ λησμονιέται ὁ ἥλιος ὅσα χρόνια κι ἂν σέχουν στὸ σκοτάδι;... Ξεχνᾶς τὸ γλυκό του φῶς;...

Εἶταν οἱ φωνὲς τῆς μάνας μου καὶ τοῦ πατέρα μου.... Καὶ μιλοῦσαν γιὰ μένα, ναί, γιὰ μένα! Κι ἄκουσα:

—Μὰ τί, Νικολάκη μου, γιὰ παιδὶ τὸ λογαριάζεις κι αὐτό.... Καὶ δὲ στὄπα τί μοῦ ἔκανε τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων, δὲ στὄπα!... Δὲ μοὔπες νὰ τοῦ κρύψω τὰ παπούτσια, γιὰ νὰ μὴν πάει μὲ τοὺς φίλους του; Ἔ, τοῦ τἄκρυψα ἡ καϊμένη, ἀλλὰ τί μοὔκανε;... Ἔφυγε καὶ πῆγε κἄλεγε τὰ Χριστούγεννα μὲ τὶς κάλτσες!...

Καὶ ἡ φωνὴ τοῦ πατέρα μου:

—Βρέ τεῖνε αὐτὰ ποὺ ἀκούω.... Μωρέ, δὲ θὰ βάλεις ποτὲ γνώση!.. Βρὲ στραβοκέφαλε, βρέ...

Σὰ σιδερόδρομος μὲ πλῆθος βαγόνια, περνοῦσαν οἱ τίτλοι ποὺ μοὔδινε....

Ἄκουσα ἀκόμα ἄκουσα, κἔπειτα μὲ δακρισμένα μάτια, ἔσυρα τὸ φίλο μου νὰ προχωρήσουμε....

Ἡ συγκίνηση μου ὅμως κόπηκε ἀπὸ μιὰ φωνὴ ἀπαισία, γιὰ μένα, ποὺ ἄκουσα. Εἶταν ἡ φωνὴ ἕνος δασκάλου μου. Κ ἔλεγε:

—Βρὲ ἀμελέστατο ζῶον! Ἔλα δῶ, ἐδῶ!... Τέρας τῆς ἀνθρωπότητος!... Βρὲ ἀνοητότατε, κουτότατε, δὲ φτάνει ποὺ δὲν ἤξερες πάλι μάθημα, ἄλλα κάνεις καὶ τρέλες!... Μὰ ἄνθρωπος εἶσαι, γιὰ ἄνθρωπο σὲ στέλνει ἐδῶ ὁ πατέρας σου!... Γιὰ νὰ μάθει γράμματα τὸν στέλνει!... Δὲν πάει νὰ σὲ πνίξει καλύτερα.... Γιά, γιὰ ἀναίδεια; γελᾶ!.. Μὰ τί νὰ τοῦ κάνεις τώρα.... Ἄχ, ἔπρεπε νὰ σὲ εἶχα παιδί! Ἄ, δὲ σοὔβγαζα ἔτσι αὐτὰ τὰ γαλανὰ μάτια σου!.. Καὶ δὲν εἶνε γαλανά!... σὲ γελοῦν ὅπως σὲ γελᾶ ὅλη ἡ μορφή του!... Εἶνε σὰ γκρίζα, τὰ χειρότερα μάτια τοῦ κοσμοῦ!... Νάτος... Πάλι χαμογελᾶ!.. Μωρὲ ἀναίδεια ποὺ τὴν ἔχει!.. Μὴ χαμογελᾶς, φουκαρένιο μου, γιατὶ νά, μὲ τρώει τὸ χέρι μου... Πρόσεξε μὴ σοῦ δώσω καμμιὰ σὲ κεῖνο τὸ μάτι σου ποὺ ἀλοιθορίζει... Τώρα ἀγρίεψε!.. Ἄ στόν...ἄνεμο, φεύγα ἀπὸ μπροστά μου, φεύγα...Θὰ μείνεις νηστεία, νηστεία, γιὰ νἄρθει ὁ πατέρας σου!.. Ἔμπρὸς τώρα ἐσεῖς!.. Σηκωθῆτε!.. Προσευχή!.. Τὸ «πάτερ ὑμῶν».

Ἄκουσα μιὰ φωνὴ παιδιάτικη νὰ λέει:

—Πάτερ ὑμῶν....

Καὶ ὅταν ἔκανε νὰ πάψει ἕνας θόρυβος ἔγινε ξαφνικά, πηδήματα, τρεξίματα καὶ φωνὲς παιδικές:

—Πιάστετον, πιάστετον!...

Καὶ μιὰ φωνὴ στριγγλιὰ μέσα στὶς λεπτὲς τῶν παιδιῶν νὰ φωνάζει κι αὐτή:

—Πιάστετον, πιάστετον!...

Δὲν ξέρω τί ἔπαθα κείνη τὴ στιγμή, καὶ νόμισα, πὼς εἴμουν μικρὸς καὶ ὅτι μὲ κυνηγοῦσαν, ὅπως τότε, ποὖχα

πεταχτεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, γιὰ νἀποφύγω τὴ νηστεία, καὶ τὄβαλα στὰ πόδια.

—*Πιάστον, κύρ χωροφύλακα*. . . .

Ἕνα χέρι μἄρπαξε. Εἴμουν αἰχμάλωτος! . . .

Ἄνοιξα τὰ μάτια. Εἴταν ἡ γυναίκα μου:

—Τί ἔχεις; . . . Πέμου; Πῶς εἶσαι. . . μὲ ρώτησε. . . .

—Καλύτερα, καλύτερα! . .

Οἱ φωνὲς οἱ παιδικές, ποὺ σὰ νὰ τὶς εἶχα ἀκόμα, καὶ σταυτιά μου, ἔσβυσαν, ἀλλὰ τώρα σὰ νἄκουσα μιὰ φωνὴ γλυκειὰ νὰ λέει μὲ ἀπελπισία:

—Ἄχ, Νικολάκη μου, τί θὰ κάνουμε μαὐτὸ τὸ τρελόπαιδο! Μὰ τί κακὸ κάναμε στὸν κόσμο, καὶ μᾶς ἔστειλε ὁ Θέος αὐτὸ τὸ βάσανο! . . .

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ Ν. ΒΟΥΤΥΡΑΣ

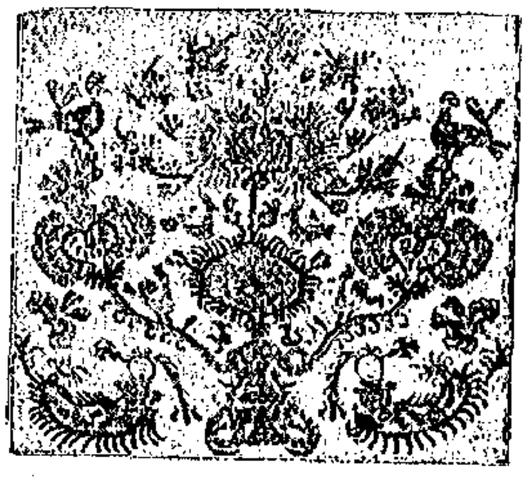

Η ΑΝΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑΤΟΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α΄

Ἑλληνικὸς λαός, ὅστις εἶχε συνειθίσῃ εἰς τὴν ἀσύδοτον ζωὴν τῶν χρόνων τῆς μακρᾶς του ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ, δὲν ἦτο βεβαίως φυσικῶς δυνατὸν ὅπως μείνῃ εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ ἀπολυταρχικοῦ καὶ καθ' ὅλα συγκεντρωτικοῦ διοικητικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἀπεφάσισεν ὅπως εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ἀπελευθερωθὲν νεαρὸν Κράτος κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Κυβερνήτης Ἰω. Καποδίστριας, μετ' αὐτὸν δέ, ἀγρίως δολοφονηθέντα ἐν Ναυπλίῳ, καὶ ὁ Βασιλεὺς Ὄθων. Ἂν θελήσῃ νὰ ἐξετάσῃ τις ὅλως ἀντικειμενικῶς καὶ ἄνευ οἱασδήποτε προκαταλήψεως τὸ ζήτημα τοῦτο, ἀναμφιβόλως θὰ καταλήξῃ, φρονοῦμεν, εἰς τοῦτο τὸ *λογικὸν συμπέρασμα*, ὅτι, *κατὰ τὰ πρῶτα τοὐλάχιστον ἔτη τῆς ἀνεξαρτήτου ὑπάρξεως τοῦ* Κράτους, τὸ τοιοῦτον διοικητικὸν σύστημα ἐνεδεικνύετο καὶ ἐπεβάλλετο. Τοῦτο δέ, διότι κατ' αὐτὸν μόνον τὸν τρόπον ὁ λαὸς θὰ ἠδύνατο ὀλίγον κατ' ὀλίγον ν' ἀποβάλῃ τὰς κακὰς ἕξεις καὶ συνηθείας τοῦ παρελθόντος καί, πειθαρχῶν πολιτικῶς, νὰ σχηματίσῃ Κράτος καθ' ὅλα εὐνομούμενον καὶ πολιτισμένον, ἀντάξιον δὲ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ προορισμοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχε νὰ ἐκπληρώσῃ ἐν τῷ διεθνεῖ περιβάλλοντι. Τὰ φιλελεύθερα πολιτεύματα καὶ τὰ ἐλευθέρια διοικητικὰ συστήματα προϋποθέτουσι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν *των λαοὺς πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς ὡρίμους*. Ἐν ἐναντίᾳ

περιπτώσει, δὲν θὰ ἐβράδυνε νὰ ἐπακολουθήσῃ πλήρης ἀναρχία, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦσαν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως θλιβερὰ διὰ τὸ Κράτος καὶ τοὺς πολίτας του.

Προφανῶς διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ οὐχὶ δι' ἄλλους τινάς, ὡς θέλουσι νὰ ἰσχυρισθῶσιν ἔνιοι ἱστορικοί, ὁ Βασιλεὺς Ὄθων δὲν συγκατετίθετο ὅπως παράσχῃ αὐτοβούλως

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΘΩΝ
Προτομὴ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν.

συνταγματικὸν πολίτευμα εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, τὸν ὁποῖον δὲ οὐκ ὀλίγοι δημοκόποι πολιτευταὶ ἠρέθιζον καὶ ἐξῆπτον πρὸς τοῦτο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης πολιτικῆς δὲν ἐβράδυνον νὰ ἐκδηλωθῶσι. Οὕτως, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ ἀπὸ 30 Δεκεμβρίου 1842 πράξεως τῆς πλειοψηφίας τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου τῆς Μεσσηνίας ἐζητεῖτο ἡ προστασία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν Ἑλλάδι, ἀπειλουμένης δῆθεν διὰ τῆς ἀποστολῆς καθολικῶν ἱεραποστόλων ὑπὸ τοῦ Πάπα καὶ τοῦ διορισμοῦ ἀπ' εὐθείας παρ' αὐτοῦ ἐπισκόπων, ὑπεδεικνύετο τὸ ἀκατάλληλον τοῦ ὑφισταμένου δικαστικοῦ συστήματος, τὸ ἄδικον τῆς ἀποφασισθείσης διαλύσεως τῶν μοναστηρίων, ἡ σπατάλη τῶν προσόδων τοῦ Κράτους καὶ ἰδίᾳ τοῦ δανείου τῶν 60,000,000, ἡ ἀποπομπὴ τῶν ξένων, τουτέστι τῶν Βαυαρῶν, τῶν κατεχόντων πολιτικὰς ἢ στρατιωτικὰς θέσεις, ἐν τέλει δὲ διετυποῦτο ἀξίωσις πρὸς χρηματικὴν ἀποζημίωσιν τοῦ Ἀναγνωσταρᾶ καὶ τοῦ Φλέσσα. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐζήτουν ἀποζημίωσιν ὡς δῆθεν ἀδικηθέντες, ἐνῷ ὡς ἐνοικιασταὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ποιμνίων φόρου τῆς ἐπαρχίας Καλαμῶν κατὰ τὸ ἔτος 1838 κατηγορήθησαν ὅτι κατεχράσθησαν τῶν καθηκόντων των ἐπὶ ζημίᾳ τῶν κτηνοτρόφων. Τὴν ἀνωτέρω πρᾶξιν φαίνεται ὅτι ὑπεκίνησεν ὁ πολιτευτὴς Γ. Περρωτής.

Ὁ διοικητὴς Μεσσηνίας Καρώρης ἔσπευσε ν' ἀνακοινώσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνωτέρω πράξεως εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία, καταθορυβηθεῖσα ἐκ τῶν πρώτων ἀνησυχητικῶν πληροφοριῶν καὶ νομίσασα ὅτι ἐπέκειτο ἔκρηξις ἐπαναστατικοῦ κινήματος καθ' ὅλην τὴν Μεσσηνίαν, ἀπεφάσισεν ἐν ἐκτάκτῳ ὑπουργικῷ συμβουλίῳ ὅπως λάβῃ αὐστηρότατα κατασταλτικὰ μέτρα κατὰ τῶν ὑπογραψάντων τὴν πρᾶξιν μελῶν τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου. Εἶχε δὲ δώσῃ ἐν τῷ μεταξὺ καὶ διαταγὴν ὅπως ἀποσταλῇ ἐπειγόντως ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις εἰς τὴν Μεσσηνίαν. Ἀλλ' ἡ ἀναχώρησις αὐτῆς ἀνεστάλη, διότι ἡ Κυβέρνησις ἐπληροφορήθη ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ σχεδιαζομένου ἐπαναστατικοῦ κινήματος, ἀλλὰ μόνον ἁπλῶς περὶ διατυπώσεως εὐχῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν. Ἐν τούτοις, ἡ πρᾶξις δυσηρέστησε τὴν Κυβέρνησιν, διὰ τοῦτο δὲ διὰ Διατάγματος ἀπὸ 11 Ἰανουαρίου 1843 τὸ ἐπαρχιακὸν συμβούλιον τῆς Μεσσηνίας, τὸ ὁποῖον ἐξέδωκε ταύτην, ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀντιδραστικὸν καὶ διελύθη διὰ τὸν λόγον ὅτι ὑπερέβη δῆθεν τὰ νόμιμα καθήκοντά του ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἡ ἔναρξις δὲ τῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ νέου συμβουλίου προσδιωρίζετο

διὰ τὴν 1 Ἀπριλ. 1843. Συγχρόνως οἱ ὑπογράψαντες τὴν πρᾶξιν ὡς καὶ ὁ πολιτευτὴς Περρωτής, ὅστις φαίνεται ὅτι εἶχεν ὑποκινήσῃ ταύτην, παρεπέμφθησαν εἰς τὸ πλημμελειοδικεῖον Καλαμῶν πρὸς τιμωρίαν των. Ὅμοία πρᾶξις ὑπεγράφη βραδύτερον καὶ ὑπὸ τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου Κορίνθου, ἀλλ' αὕτη εἶχε διατυπωθῇ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς νομίμου δικαιοδοσίας του. Ἐν τούτοις, ὁ ὑποκινήσας ταύτην Ῥέντης κατεδιώχθη.

Ὁ διορισμὸς πλείστων ὅσων Βαυαρῶν εἰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς θέσεις ἐδυσχέραινεν ὅσημέραι τὴν κατάστασιν. Παρ' ὅλας δὲ τὰς μεγάλας τῷ ὄντι ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας τινὲς ἐξ αὐτῶν *προσέφεραν* εἰς τὴν διοργάνωσιν τοῦ ἀρτισυστάτου Κράτους, ὁ λαὸς δὲν ἠδύνατο ν' ἀνεχθῇ τὴν παρουσίαν των ἐκ λόγων ἐθνικῆς φιλοτιμίας καὶ ἐδυσφόρει διὰ τὴν μὴ ἄμεσον ἀναχώρησίν των, ἣν ἐζήτει εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ἡ οἰκονομικὴ ἐπίσης κατάστασις τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν του ἦτο οἰκτρὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ὁ κρατικὸς προϋπολογισμὸς ἀνεβίβαζε τὰς δαπάνας διὰ τὸ 1843 εἰς 19 ἑκατ. περίπου δραχμῶν. Οὐχ ἧττον, τὸ Κράτος δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποτίσῃ ἐν καιρῷ τοὺς τόκους τῆς ἐξαμηνίας ὡς καὶ τὸ χρεωλύσιον τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατ., τὸ ὁποῖον εἶχον ἐγγυηθῇ ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσσία καὶ αἵτινες εἶχον ἤδη προκαταβάλῃ τοὺς ἐν λόγῳ τόκους ὡς καὶ τὸ χρεωλύσιον εἰς τοὺς ὁμολογιούχους. Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργὸς Ῥίζος διὰ διακοινώσεώς του ἀπὸ 29 Μαρτίου 1843 παρεκάλει τὴν Ῥωσσικὴν Κυβέρνησιν ὅπως παράσχῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα προθεσμίαν τινὰ πρὸς πληρωμὴν τῆς προκαταβολῆς, εἰς ἣν προέβη ἡ Ῥωσσία τοῦ ἀναλογοῦντος αὐτῇ μέρους. Αἱ τρεῖς Δυνάμεις, ἐπιθυμοῦσαι νὰ εἰσαγάγωσι τάξιν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους, ἐπίεζον τὴν Κυβέρνησιν ὅπως πραγματοποιήσῃ σοβαρὰς οἰκονομίας.

Ὑπὸ τὴν *πίεσιν ταύτην συνέστη* διὰ Διατάγματος ἀπὸ 28 Φεβρ. 1843 ἐπιτροπὴ πρὸς ἐλάττωσιν τῶν κρατικῶν δαπανῶν, ἥτις πράγματι καὶ ἐπραγματοποίησεν ἀρκετὰς σοβαρὰς οἰκονομίας εἰς ὅλους τοὺς κλάδους. Οἱ ἀπὸ 150 δρ. καὶ ἄνω μηνιαῖοι μισθοὶ τῶν ὑπηρετούντων ὑπαλλήλων ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς λοιπὰς μεγάλας πόλεις θὰ ἠλαττοῦντο, εἰς τὰς ἄλλας πόλεις θὰ ἠλαττοῦντο ἐφόσον οἱ ἐν αὐταῖς δημόσιοι ὑπάλληλοι ἐλάμβανον μηνιαίως ἄνω τῶν 100 δρ. Λόγῳ οἰκονομίας τὸ πλήρωμα τοῦ πολεμικοῦ «Ὄθων» θὰ διελύετο, νέοι δὲ μαθηταὶ δὲν θὰ εἰσήγοντο πλέον εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Σχολήν. Σημειωτέον ὅτι ὁ βασιλεὺς Ὄθων διὰ Διατάγματος ἀπὸ 25 Μαρτίου 1843 παρεχώρει εἰς τὸ Δημόσιον Ταμεῖον 200,000 δραχ. ἐκ τῆς ἐτησίας του ἐπιχορηγήσεως, ἐδήλου δὲ ὅτι θὰ ἐξηκολούθει νὰ παρέχῃ τὸ ποσὸν τοῦτο καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἔτη μέχρις ὅτου ἐπέλθῃ πλήρης ἰσορροπία τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Κράτους. Ὁ Ὄθων ἔπραττε τοῦτο, «ἐπιθυμῶν νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀγαπητόν του λαόν, τοῦ ὁποίου ἡ εὐημερία ἦτο διηνεκὴς αὐτοῦ φροντὶς καὶ καταθύμιος μελέτη καὶ τοῦ *ὁποίου τὴν χαρὰν καὶ θλῖψιν ἐλογίζετο ὡς ἰδίαν αὐτοῦ*, νέον δεῖγμα τῆς πατρικῆς του ἀγάπης καὶ κηδεμονίας».

Β΄

Ἡ ἀτμόσφαιρα λοιπὸν ἦτο βαρεῖα καὶ συνεπῶς κατάλληλος διὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ κινήματος πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος ἐν τῷ Κράτει, ἐξ οὗ πολλὰ τὰ καλὰ προσεδοκῶντο καὶ ἀνεμένοντο. Οἱ συνταγματάρχαι Ἰ. Μακρυγιάννης καὶ Δ. Καλλέργης ἦσαν οἱ κύριοι ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος, εἰς ὃ εἶχον προσχωρήσῃ ἀρκετοὶ στρατιωτικοὶ ὡς καὶ διάφοροι πολιτευόμενοι ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Ὁ Μακρυγιάννης ἦτο τῆς γνώμης ὅτι τὸ κίνημα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκραγῇ κατ' ἀρχὰς εἴς τινα ἐπαρχίαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Καλλέργης τοὐναντίον ἐφρόνει ὅτι τὸ κίνημα θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκραγῇ ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ γνώμη αὕτη ὑπερίσχυσεν ἐν τέλει κατὰ τὰς γενομένας διασκέψεις. Τὸ κίνημα ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ τὴν νύκτα τῆς 1 πρὸς τὴν 2 Σεπτ. 1843, ἀλλ' ἀνεβλήθη διὰ τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς 3 Σεπτεμβρίου. Ὁ συνταγματάρχης Μακρυγιάννης ἐπρόκειτο νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ τῆς οἰκίας του

ἐπὶ κεφαλῆς ὡπλισμένου λαοῦ, ὁ δὲ συνταγματάρχης Καλλέργης ἐκ τῶν στρατώνων μὲ τὸν τακτικὸν στρατόν.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ Κυβέρνησις εἶχε μάθῃ τὰ κατὰ τὸ σχεδιαζόμενον κίνημα καὶ προσεπάθησε νὰ ἀντιδράσῃ, ἀλλὰ δὲν ἐπρόφθασε νὰ καταπνίξῃ τοῦτο, διότι χάρις εἰς τὴν ἑτοιμότητα καὶ τὴν ταχύτητα ἐνεργείας τοῦ Καλλέργη τὰ γεγονότα ἐξειλίχθησαν ῥαγδαίως. Πράγματι, ὁ Καλλέργης ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως ἐν Ἀθήναις, ἔνθα εἶχεν εὐρύτατα πλέον διαδοθῇ ἡ φήμη περὶ ἀπειλουμένου κινήματος, ἐξῆλθεν εἰς τὴν πόλιν περὶ τὴν 11 μ.μ.

Δ. Καλλέργης

τῆς 2 Σεπτεμβρίου ἐπὶ κεφαλῆς ἀποσπάσματος ἱππικοῦ, *προσδοκῶν τὴν συμφωνηθεῖσαν ὥραν ὡς καὶ τὸ σύνθημα.* Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπληροφορήθη ὅτι τμῆμα χωροφυλακῆς περιεκύκλωσε τὴν οἰκίαν τοῦ Μακρυγιάννη καὶ ὅτι εἰς λόχος ἀκροβολιστῶν διετάχθη νὰ κατευθυνθῇ εἰς τὸ ἴδιον μέρος διὰ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικουρίαν τῆς χωροφυλακῆς. Τὰ μέτρα ταῦτα ἔπεισαν τὸν Καλλέργην ὅτι τὸ σχεδιαζόμενον κίνημα εἶχεν *ἀποκαλυφθῇ. Διὰ νὰ σώσῃ λοιπὸν τὴν κατάστασιν* καὶ χωρὶς νὰ χάσῃ πολύτιμον καιρὸν εἰς ἀμφιταλαντεύσεις, διευθύνεται πρὸς τοὺς στρατῶνας καὶ ἐκεῖ διατάσσει γενικὴν συγκέντρωσιν· εἶχεν ἤδη παρέλθῃ τὸ μεσονύκτιον.

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ νὰς βοσκὸς λιγοψυχᾷ σὲ μιᾶς Νεράϊδας πλάϊ,
τῆς τραγουδεῖ τὸν πόνο του κ' ἐκείνη τὸν γελάει.

Πάντες οἱ ἀξιωματικοὶ συνῆλθον εἰς σύσκεψιν, μεταξὺ δὲ αὐτῶν παρευρίσκετο καὶ ὁ Διοικητὴς τῆς Στρατ. Σχολῆς συνταγματάρχης Σπῦρος Μήλιος ὡς καὶ τρεῖς ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς Σχολῆς. Ὁ Καλλέργης, ἀγορεύσας, εἶπεν ὅτι ἡ κατάστασις τοῦ Ἔθνους θὰ ἦτο ἀπελπιστική, ἂν ἡ φρουρὰ δὲν τὸν ἠκολούθει διὰ νὰ ἐπιτύχῃ οὕτω τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν παρόντων ἀξιωματικῶν ἐγνώριζαν. Οἱ ἀξιωματικοὶ διεβεβαίωσαν τὸν Καλλέργην ὅτι θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ πράξουν πᾶν ὅ,τι θὰ διέτασσε. Σημειωτέον δὲ ὅτι εἰς τὴν θύραν τοῦ στρατῶνος εἶχον

Ι. Μακρυγιάννης

τοποθετηθῇ ἀφωσιωμένοι ἱππεῖς μὲ πιστόλια εἰς τὰς χεῖρας καὶ μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ φονεύσουν πάντα ὅστις τυχὸν θὰ ἠναντιοῦτο εἰς τὸ κίνημα. Ὁ Καλλέργης, ἐξασφαλίσας οὕτω τὴν συνδρομὴν τῶν ἀξιωματικῶν, φωνάζει: «Ζήτω τὸ Σύνταγμα» καὶ ρίπτει συγχρόνως δύο πυροβολισμοὺς εἰς τὸν ἀέρα, ὡς ἦτο τὸ σύνθημα, διὰ νὰ λάβουν γνῶσιν καὶ οἱ λοιποὶ μεμυημένοι. Μεθ' ὅ, τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ, ὅστις ἀπηρτίζετο ἀπὸ τὸ τάγμα τῆς γραμμῆς, τὸ ἱππικὸν καὶ ἕνα λόχον τῶν ἀκροβολιστῶν, διότι ὁ ἕτερος λόχος εἶχεν ἀποσταλῇ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μακρυγιάννη, κατευθύνεται πρὸς τὰ Ἀνάκτορα, διασχίζων τὰς ὁδοὺς τῶν

Ἀθηνῶν μὲ ἀναπεπταμένας τὰς σημαίας καὶ παιανιζούσης τῆς στρατιωτικῆς μουσικῆς. Τὴν 1 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὁ στρατὸς κατέλαβε τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων ὅπου καὶ παρετάχθη εἰς δύο γραμμάς, ζητῶν διὰ ζητωκραυγῶν τὴν παροχὴν Συντάγματος. Στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα κατέλαβον τὰ Ὑπουργεῖα, τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν καὶ τὸ Δημόσιον Ταμεῖον. Ἀπόσπασμα δὲ ἱππικοῦ ἀπεστάλη ὅπως ἀπελευθερώσῃ τὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ του πολιορκούμενον συνταγματάρχην Μακρυγιάννην.

Ὁ Μακρυγιάννης εἶχε συνεννοηθῇ μὲ πολλοὺς μεμυημένους εἰς τὸ κίνημα φίλους του νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ κατὰ τὴν συμφωνηθεῖσαν ὥραν νὰ ἐκκινήσωσιν ἐξ αὐτῆς. Ἀλλὰ ἀπὸ ἐνωρὶς ἤδη εἶχον τοποθετηθῇ σκοποὶ περὶ τὴν οἰκίαν διὰ νὰ ἐπιβλέπουν τὰ ἐν αὐτῇ γινόμενα, περὶ δὲ τὴν 10 μ.μ. ἦλθε καὶ τμῆμά τι χωροφυλακῆς. Ἐντεῦθεν, ἡ ἐπικοινωνία τοῦ Μακρυγιάννη μετὰ τῶν ἐκτὸς φίλων του δὲν ἦτο πλέον εὐχερής. Ἐν τῇ οἰκίᾳ εὑρίσκοντο ἕνδεκα ἐν ὅλῳ φίλοι τοῦ Μακρυγιάννη καὶ τοῦ Γιάννη Κώστα. Οἱ χωροφύλακες περιωρίσθησαν νὰ περικυκλώσωσι μόνον τὴν οἰκίαν, ἐν τούτοις ὁ Ν. Παπαδᾶτος κατώρθωσε νὰ ἐξέλθῃ ἐκ ταύτης διὰ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ὀπαδῶν καὶ φίλων. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ὁ Γιάννη Κώστας μετὰ τῶν ὀπαδῶν του καὶ μετὰ ταῦτα καὶ ἕτεροι μεμυημένοι. Ἐπηκολούθησεν ἐντεῦθεν σύραξις μετὰ τῶν χωροφυλάκων, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ ἀφοπλίσωσιν ἕνα ἐξερχόμενον ἐκ τῆς οἰκίας. Ἐφονεύθη εἷς ἐνωμοτάρχης κατ' αὐτὴν καὶ ἐπληγώθη εἷς τῆς ἐφίππου χωροφυλακῆς. Ἡ σύραξις θὰ ἐλάμβανε μεγαλυτέρας διαστάσεις ἂν τις ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Μακρυγιάννη δὲν ἐφώναζε: «τί πολεμοῦμεν; εἴμεθα ὅλοι ἀδελφοί, δὲν ἔχομεν κακοὺς σκοπούς, ζητοῦμεν νὰ ὠφελήσωμεν τὴν Πατρίδα, ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς εἶναι σύμφωνοι.» Κατ' ἐκείνην πράγματι τὴν στιγμὴν ἠκούοντο αἱ σάλπιγγες τοῦ πρὸς τὰ Ἀνάκτορα κατευθυνομένου στρατοῦ ὡς καὶ αἱ ὑπὲρ τοῦ Συντάγματος ζητωκραυγαὶ τοῦ λαοῦ. Οἱ χωροφύλακες ὑποχωροῦν καὶ παύουν τοὺς πυροβολισμούς, ὁ δὲ λόχος τῶν ἀκροβολιστῶν,

ὅστις ὢν μεμυημένος δὲν ἔλαβε διόλου ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν συμπλοκήν, σπεύδει νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ. Ταὐτοχρόνως ἔφθασαν εἰς τὴν οἰκίαν Μακρυγιάννη ὁ Σκυλοδημάκης μὲ ὡπλισμένους πολίτας ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Καλλέργη ἀποσταλὲν στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα. Μερικοὶ ὀπαδοὶ ἀφέθησαν πρὸς φύλαξιν τῆς οἰκίας, οἱ δὲ λοιποὶ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μακρυγιάννην ἐξελθόντες καὶ αὐξανόμενοι διαρκῶς καθ' ὁδὸν κατευθύνθησαν πρὸς τὴν πλα-

Γαρδικιώτης Γρίβας

τεῖαν τῶν Ἀνακτόρων. Ἐκεῖ συνεκεντρώθη μετ' ὀλίγον πλῆθος ὡπλισμένου λαοῦ ὡς καὶ χωρικοὶ ἀκόμη τῆς Ἀττικῆς, στρατολογηθέντες πρὸς τοῦτο ὑπὸ τοῦ Περδικάρη.

Αἱ κραυγαὶ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ ἀφύπνισαν τοὺς ἐν τοῖς Ἀνακτόροις. Ἐξ αὐτῶν ἐξῆλθε μετ' ὀλίγον ὁ Ὑπασπιστὴς τοῦ Βασιλέως Γαρδικιώτης Γρίβας μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Α. Βλαχοπούλου. Ὁ τελευταῖος οὗτος πλησιάσας τὸν Καλλέργην καί τινας στρατιώτας προτρέπει αὐτοὺς νὰ διαλυθῶσι, συλλαμβάνεται ὅμως ἀμέσως,

κατὰ διαταγὴν τοῦ Καλλέργη, μετὰ τοῦ Γαρδικιώτη Γρίβα καὶ ἀμφότεροι ἀποστέλλονται ὑπὸ κράτησιν εἰς τοὺς στρατῶνας. Τότε ἐμφανίζεται αὐτοπροσώπως εἰς τὴν θύραν τῶν Ἀνακτόρων ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Συνταγματάρχου Χὲς καὶ ἐρωτᾷ τὸν Καλλέργην τί σημαίνει τὸ κίνημα. Ὁ Καλλέργης ἀπαντᾷ ὅτι ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς ζητοῦν ἀπὸ κοινοῦ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα. Ἂς διαλυθῶσι, συνιστᾷ ὁ Βασιλεύς, καὶ θέλω φροντίσῃ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς διατυπωθείσης αἰτήσεως. Ἀδύνατον, ἀπαντᾷ ὁ Καλλέργης, πρὶν ἢ ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης ἀποφασίσῃ τὰ κατὰ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα μετὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατίας. Ὁ βαυαρὸς Συνταγματάρχης Χές, ἐπεμβαίνων προβάλλει ἀντιρρήσεις τινάς, τοῦθ' ὅπερ ἀναγκάζει τὸν Καλλέργην πλήρη ὀργῆς νὰ τὸν διακόψῃ, νὰ τὸν ἐπιπλήξῃ αὐστηρῶς ὡς παραίτιον τῆς δεινῆς καταστάσεως, εἰς ἣν οἱ αὐλικοὶ εἶχον φέρῃ τὸν Βασιλέα καὶ ἓν τέλει τὸν διατάσσει ν' ἀποσυρθῇ ἀμέσως ἐκεῖθεν. Ἀπῆλθεν ὁ Χὲς καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Βασιλεὺς Ὄθων. Βλέποντες οἱ ἐν τοῖς Ἀνακτόροις ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ Καλλέργη ἦτο ἀμετάκλητος, ἀποστέλλουσι τὸν Διαγγελέα τοῦ Βασιλέως Στάϊνστορφ ἵνα διατάξῃ τὸν λοχαγὸν Σχινᾶν νὰ φέρῃ εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὰ πυροβόλα, ἀλλ' ὁ μεμνημένος λοχαγὸς εἰς μὲν τὸν Διαγγελέα ἀπαντᾷ διστακτικῶς, διατάξας ὅμως ζεῦξιν, φέρει τὰ πυροβόλα, τέσσαρα τὸν ἀριθμόν, εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων καὶ παρατάσσει ταῦτα μεταξὺ τῶν δύο γραμμιῶν τοῦ πεζικοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὅλα τὰ σώματα τῆς ἐν Ἀθήναις φρουρᾶς μετέσχον εἰς τὸ κίνημα. Πλῆθος λαοῦ συρρέει πρὸς τὰ Ἀνάκτορα. Ὁ μοίραρχος τῆς Χωροφυλακῆς Κουτσογιαννόπουλος, ὅστις μετά τινων χωροφυλάκων παρημπόδιζε τὸ πλῆθος ἐν τῇ ὁδῷ Ἑρμοῦ, προσκαλεῖται παρὰ τῷ Καλλέργῃ καὶ συλλαμβάνεται. Οἱ χωροφύλακες ἀποχωροῦν καὶ τὸ πλῆθος ἀφίεται ἐλεύθερον νὰ συγκεντρωθῇ πρὸ τῶν Ἀνακτόρων. Σημειωτέον ὅτι οἱ πρώην ἐν ὑπηρεσίᾳ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ, οἵτινες πρὸ ὀλίγου εἶχον τεθῇ εἰς διαθεσιμότητα, ἔσπευσαν νὰ μετάσχωσι τοῦ κινήματος.

Ὁ συγκεντρωθεὶς λαὸς ἔσπευσε νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς Συμβούλους τῆς Ἐπικρατείας. Περὶ τὴν 2 τῆς πρωΐας ἐφάνησαν πρῶτοι ἐρχόμενοι εἰς τὴν Πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων οἱ Σύμβουλοι Α. Μεταξᾶς, Α. Λόντος, Ῥ. Τσώρτς καὶ Κ. Ζωγράφος, οἵτινες ἐπευφημούμενοι σπεύδουσι πρὸς τὸ οἴκημα τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, παρὰ τὴν θύραν τοῦ ὁποίου ὁ Μακρυγιάννης θέτει στρατιώτας φρουρούς. Ἐκεῖ προσέρχονται οἱ Σύμβουλοι Παλαμίδης καὶ Μανσόλας, ἔπειτα δὲ καὶ οἱ λοιποὶ φερόμενοι ἀπὸ κύματα ἐνθουσιῶντος λαοῦ. Ὁ Σπῦρος Μήλιος, Διοικητὴς τῆς Στρατ. Σχολῆς, εἰσέρχεται εἰς τὸ Συμβούλιον ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ στρατοῦ. Ἅμα ὡς τὸ Συμβούλιον συνεκροτήθη ὡς σῶμα συνέταξε μετὰ βραχεῖαν συζήτησιν προκήρυξιν, ἣν ὁ Ἀνδρέας Λόντος παρεκλήθη ὅπως καταστήσῃ γνωστὴν εἰς τὸν ἓν τῇ Πλατείᾳ τῶν Ἀνακτόρων στρατὸν καὶ λαόν. Ἀνέτελλεν ἤδη ἡ ἡμέρα, ὅταν ὁ Σῖμος ἀνεγίγνωσκεν εἰς ἐπήκοον πάντων τὸ κείμενον τῆς προκηρύξεως τοῦ Συμβουλίου, ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ δοθησομένου νέου ὅρκου στρατιῶται καὶ πολῖται ἀνέτειναν αὐθορμήτως τὰς χεῖρας. Ἡ προκήρυξις ἀνεγνώριζε τὸ ἐκραγὲν κίνημα καὶ ἐδήλου ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας θ' ἀνελάμβανε τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων ἐν τοῖς ἑφεξῆς.

Καθ' ὃν χρόνον ἐγίνοντο ταῦτα πρὸ τῶν Ἀνακτόρων, οἱ Σύμβουλοι τῆς Ἐπικρατείας συνεσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ Μεταξᾶς, ὁ Λόντος καὶ ὁ Παλαμήδης ἐπρότειναν τὴν σύνταξιν ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Βασιλέα, δεκτῆς δὲ γενομένης τῆς προτάσεως, συνετάχθη ἀμέσως αὕτη μετά τινα συζήτησιν. Ἐκλέγεται δὲ συγχρόνως ἐπιτροπὴ ἐκ τῶν Συμβούλων Κουντουριώτη, Μαυρομιχάλη, Αἰνιᾶνος, Ψύλλα, Ἀναστ. Λόντου καὶ τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου Προβελεγγίου ἵνα ἐπιδώσῃ τὴν συνταχθεῖσαν ἀναφορὰν εἰς τὸν Βασιλέα. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐδόθη μιᾶς ὥρας προθεσμία διὰ νὰ κομίσῃ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Βασιλέως. Ἡ ἐπιτροπὴ συνειργάζετο σχετικῶς ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν μετὰ τοῦ Βασιλέως, ὅτε κατελθοῦσα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν θύραν

τῶν Ἀνακτόρων ἠρώτησε τὸν Καλλέργην, ἂν θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς τὰ Ἀνάκτορα εἴσοδον τῶν Πρέσβεων τῶν Μ. Δυνάμεων. Ἀρνηθέντος τοῦ Καλλέργη καὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἀποχωρησάσης εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν Ἀνακτόρων, οἱ Πρέσβεις τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ῥωσσίας, Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας προσέρχονται αὐτοπροσώπως παρὰ τῷ Καλλέργῃ, παρακαλοῦντες ὅπως τοῖς ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος. Ὁ Καλλέργης ἀρνεῖται ἐφ' ὅσον τὸ Συμβούλιον δὲν καταλήγει εἰς ὁριστικὴν συνεννόησιν μετὰ τοῦ Βασιλέως. Οἱ τρεῖς πρῶτοι Πρέσβεις δὲν ἔφεραν ἀντίρρησίν τινα, οἱ τῆς Αὐστρίας ὅμως καὶ Πρωσσίας διεμαρτυρήθησαν ἐντόνως. Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ μετὰ τοῦ Ὄθωνος συσκεπτομένη ἐπιτροπὴ ἐξέρχεται, ἔχουσα εἰς χεῖρας *τὰ διατάγματα τὰ κυροῦντα τὴν νέαν κατάστασιν* τῶν πραγμάτων καὶ δι' ὧν συνεκροτεῖτο ἰδίως νέον Ὑπουργεῖον καὶ διετάσσετο ἡ σύγκλησις Ἐθνικῆς Συνελεύσεως πρὸς ψήφισιν τοῦ Συντάγματος τῆς Χώρας. Τὰ Διατάγματα ταῦτα ἀνεγνώσθησαν εἰς ἐπήκοον πάντων. Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου διωρίσθη ὁ Μετταξᾶς, ἔχων παρ' αὐτῷ Ὑπουργοὺς τοὺς Α. Λόντον, Κ. Κανάρην, Ρ. Παλαμήδην, Δ. Μανσόλαν, Λ. Μελᾶν καὶ Μ. Σχινᾶν. Οἱ νέοι Ὑπουργοὶ ὡρκίσθησαν ἀμέσως, οὕτω δ' ἔληξεν εἰρηνικῶς τὸ ὅλον κίνημα. Ὁ στρατὸς ἤρχισε ν' ἀποχωρῇ ἐκ τῆς Πλατείας τῶν Ἀνακτόρων, χαίρων καὶ κραυγάζων: «Ζήτω τὸ Σύνταγμα, Ζήτω ὁ Βασιλεύς!»

Οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις μεμυημένοι δὲν παρέστη ἀνάγκη ὅπως σπεύσωσιν εἰς Ἀθήνας εἰς βοήθειαν, περιορισθέντες εἴς τινας τοπικὰς μόνον ἐνεργείας. Οὕτω, τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς 3 Σεπτ. ὁ ὑποστράτηγος Κριεζώτης κατέλαβε τὸ φρούριον τῆς Χαλκίδος ἐπὶ κεφαλῆς 14 μόνον ὁπαδῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν, μεταξὺ δὲ τῶν τελευταίων εὑρίσκετο καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ν. Δρόσος, ἐπιστήθιος φίλος του, ὅστις ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐξ Ἑλλάδος ἔτη τινὰ μετὰ ταῦτα μετὰ τοῦ Κριεζώτου διὰ τὰ ἀντιοθωνικὰ αὐτοῦ φρονήματα. Τὴν 4 Σεπτ. εἶχον ἤδη συγκεντρωθῇ 800 περίπου ἄνδρες ἐν Χαλκίδι, ἕτοιμοι νὰ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῶν Ἀθηνῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ κινήματος.

Μετὰ μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ ὑπεδέχθησαν αἱ ἐπαρχίαι τοῦ Κράτους τὴν εἴδησιν περὶ ἀνακηρύξεως τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος. Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῶν Λεβαδέων *διὰ πράξεως αὐτοῦ ἀπὸ* ὃ Σεπτ. ἐξέφρασε *τὴν* εὐγνωμοσύνην του πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κινήματος. Δι' ἑτέρας πράξεως εἶχεν ἀποφασισθῇ νὰ τελεσθῇ δαπάνῃ τοῦ Δήμου τὴν 8 Σεπτ. δοξολογία ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς πόλεως, παρεκινοῦντο δὲ οἱ δημόται νὰ λάβωσι μέρος καὶ νὰ δείξωσι τὴν εὐχαρίστησίν των «διὰ καθαρᾶς ἐνδυμασίας καὶ γενικῆς καὶ πλουσιοπαρόχου ῥωταψίας.» Ἐν Ἄσιρει ἐγένετο τὴν ὃ Σεπτ. δοξολογία, μεθ' ἣν τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον Θυρεατῶν, συνελθὸν ἐκτάκτως, ἐκήρυξεν «ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων τὴν εὐγνωμοσύνην του καὶ ἀπέδωκε τὰς εὐλογίας του εἰς τοὺς συνεργήσαντας ἐν ἀκαρεῖ πρὸς ἔκβασιν τοῦ πολυποθήτου πολιτεύματος.» Ὁμοίας πράξεις ἐξέδωκαν πλεῖστα ἕτερα Δημ. Συμβούλια.

Ἐπειδὴ τὰ μέλη τῆς παραιτηθείσης Κυβερνήσεως, διαμένοντα ἐν Ἀθήναις, ἤρχισαν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς ἀντιδραστικὰς ἐνεργείας, παρεκλήθησαν ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐκ τῆς Πρωτευούσης. Μὴ γενόμενοι δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος, παρ' οὗ εἶχον ζητήσει ἀποχαιρετιστήριον ἀκρόασιν, ἀπῆλθον ὁ μὲν Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Ῥῖζος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν Βλαχόπουλος εἰς Ναύπλιον, ὁ τῶν Ἐσωτερικῶν Χρηστίδης εἰς Σῦρον καὶ ὁ Γ. Ράλλης εἰς Πόρον.

Ὁ Ἰω. Μακρυγιάννης εἶχε διορισθῇ Ἀρχηγὸς τῆς πολιτοφυλακῆς, ὁ δὲ Δ. Καλλέργης στρατιωτικὸς διοικητὴς τῶν Ἀθηνῶν. Τὴν 12 Σεπτ. ἐξέδωκε προκήρυξιν πρὸς τὸν λαόν, ἐν τῇ ὁποίᾳ, γνωστοποιῶν τὸν διορισμόν του τοῦτον, ἔλεγε: «Τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ἐχώριζον τὸν Θρόνον ἀπὸ τὸ Ἔθνος ἐξέλειψαν, οἱ ξένοι δὲν περιστοιχίζουν πλέον τὸν σεβαστὸν Βασιλέα καὶ τοῦ Ἔθνους οἱ πληρεξούσιοι ὅσον οὔπω συνέρχονται. Αἱ εὐχαί μας ἐπληρώθησαν, δὲν μένει παρὰ νὰ διατηρήσωμεν *τὴν κοινὴν* ἡσυχίαν καὶ εὐταξίαν

διὰ νὰ πεισθῶσι καὶ οἱ πλέον ἄπιστοι τῶν ἐχθρῶν μας ὅτι μόνα τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα τιμῶσι τὸν πολίτην, ἐκίνησαν τὸν ἀγῶνά μας! Περικυκλώσατε μὲ τὴν ἀγάπην σας τὸν συνταγματικὸν Θρόνον, τὸν ὁποῖον ὅλοι μιᾷ φωνῇ καὶ μιᾷ θελήσει ἐστήσαμεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων μας. Θεωρήσατέ τον ὡς τὸ παλλάδιον τῶν ἐλευθεριῶν μας, τὰς ὁποίας ἀνεκτήσαμεν καὶ δείξατε εἰς τὸν ἀγαπητὸν ἡμῶν Βασιλέα ὅτι ἂν ἀγανακτήσατε κατὰ τῆς διαγωγῆς τῶν πεπτωκότων ὑπουργῶν του τὸ ὄνομα τοῦ ἰδίου εἶναι σεβαστόν.... Ἀνακαλέσατε εἰς τὴν μνήμην σας τὴν ἱστορίαν τῶν προπατόρων μας, στρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς σας πρὸς τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς μνημεῖα τῆς ἀρχαίας μας δόξης. Οἱ αἰῶνες τὰ ἐσεβάσθησαν διὰ νὰ μᾶς ὑπενθυμίσωσι τὴν καταγωγὴν καὶ τὸν προορισμόν μας. Ἂς φανῶμεν ἄξια τέκνα ἐνδόξων προγόνων.» Ὑπὸ ἰδίαν ἡμερομηνίαν ἐξέδωκε καὶ ἑτέραν προκήρυξιν ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν στρατόν, ἀπαιτῶν πειθαρχίαν παρ' αὐτοῦ καὶ ὑπακοὴν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους.

Ἡ ἐπιτυχία τοῦ κινήματος δέον βεβαίως ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἑτοιμότητα πνεύματος καὶ τὴν ταχύτητα ἐνεργείας τοῦ Συνταγματάρχου Καλλέργη. Οἱ κάτοικοι τῆς Πρωτευούσης, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐκφράσωσι πρὸς αὐτὸν τὰς εὐχαριστίας των, συνέστησαν ἐπιτροπὴν πρὸς συλλογὴν ἐράνων, δι' ὧν θὰ προσεφέρετο τιμητικὸν ξίφος εἰς τὸν Καλλέργην. Τὸ ξίφος, τὸ ὁποῖον πράγματι προσεφέρθη αὐτῷ τὴν 22 Σεπτ., εἶχεν ἐπὶ μὲν τῆς λαβῆς τὴν φράσιν ταύτην: «Ζήτω τὸ Σύνταγμα», εἰς δὲ τὴν ἐπίχρυσον ἀργυρᾶν αὐτοῦ θήκην τὰς λέξεις ταύτας: «Τῷ πατριώτῃ Δ. Καλλέργῃ, οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν, τῇ 3 Σεπτ. 1843». Ἡ ἐπιτροπή, ἥτις προσέφερε τὸ ξίφος, προσεφώνησε καταλλήλως. Ὁ Καλλέργης ἀπήντησεν «εὐχαρίστως δεχόμενος τὸ δεῖγμα τοῦτο τῶν πρὸς αὐτὸν εὐγενῶν αἰσθημάτων τῶν πολιτῶν τῆς Πρωτευούσης, τῶν ὁποίων ἡ διαγωγὴ κατὰ τὴν ἔνδοξον ἡμέραν τῆς 3 Σεπτεμβρίου ἐτίμησε τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ ἡ εἰλικρινὴς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς φρουρᾶς ὁμόνοια ἐπεσφράγισε τὰς ἐλπίδας περὶ τῆς γενικῆς ἡσυχίας τοῦ Κράτους.»

Ὁ Καλλέργης, ἐπιθυμῶν ὅπως ἡ γενομένη αὐτῷ τιμητικὴ

διάκρισις μὴ χαρακτηρισθῇ ὡς ἰδιαιτέρα δι' αὐτὸν μόνον διάκρισις, ἣν ἐθεώρει ὡς ἀδικίαν διὰ πάντας τοὺς λοιποὺς συμμετασχόντας εἰς τὸ κίνημα, ἀπέστειλε τὸ προσφερθὲν ξίφος πρὸς τὸν Δήμαρχον Ἀθηναίων μετὰ τῆς παρακλήσεως ὅπως καταθέσῃ τοῦτο εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν νέαν Μητρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Καλλέργης ἀνήγγειλε τὴν 25 Σεπτ. πρὸς τὴν Φρουρὰν τῆς Πρωτευούσης τὴν ἀπόφασίν του ταύτην διὰ προκηρύξεως, ἥτις ἐτελεύτα οὕτως: «Οἱ ἐκκλησιαζόμενοι, ἐνθυμούμενοι τὴν 3 Σεπτ., θέλουν ἀναπέμπει εὐχαριστηρίους εὐχὰς πρὸς τὴν Θείαν Πρόνοιαν ὅτι, εὐλογήσασα ἄλλοτε εἰς τὸν ὀκταετῆ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ πόλεμον τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα, καὶ ἤδη, ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς σοφίᾳ, ἔσωσε τὸ Ἔθνος καὶ τὸν Θρόνον χωρὶς νὰ χυθῇ σταλαγματιὰ ἑλληνικοῦ αἵματος.»

Γ'

Διὰ προκηρύξεως ἀπὸ 7 Σεπτ. τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν προσδιωρίζετο ἡ 1 Νοεμβρίου 1843 ὡς ἡμέρα ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἐν τῇ προκηρύξει ἐλέγετο: «Ἠθέλομεν ἀδικήσῃ καὶ τὴν φρόνησιν καὶ τὸν πατριωτισμόν σας, ἂν ἐδιστάζομεν καὶ διὰ μίαν μόνην στιγμὴν ὅτι εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ πολυτιμοτέρου ἐκ τῶν δικαιωμάτων σας, τὴν ἐκλογὴν τῆς ἀντιπροσωπεύσεώς σας εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, θέλετε δείξῃ χαρακτῆρα ἄλλον παρ' ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἐφώτισεν ὁ ἥλιος τῆς 3 Σεπτεμβρίου καὶ ὅστις σᾶς ἐδόξασεν ὄχι ὀλιγώτερον τῆς δόξης τῆς 25 Μαρτίου, χαρακτῆρα ὑψηλόφρονος μετριοπαθείας, δι' οὗ ἐδείξατε ὅτι εἴσθε τοσοῦτον ἀκριβεῖς τηρηταὶ τῆς εἰρήνης καὶ κοινῆς εὐταξίας ὅσον τῆς ἀνακτήσεως τῶν δικαιωμάτων σας ζηλότυποι. Σπεύσατε λοιπὸν νὰ ἐπισφραγίσητε τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον τόσον εὐκλεῶς ἀρχίσατε. Ἀπόδοτε τὴν ἐμπιστοσύνην σας εἰς τοὺς ἀξιωτέρους αὐτῆς μεταξὺ τῶν συμπολιτῶν σας καὶ διὰ τῆς ἐκλογῆς ταύτης, γινομένης εἰς ἄνδρας ἱκανοὺς

νὰ φέρωσιν εἰς πέρας τὸν μέγαν καὶ ἀρχέγονον τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως σκοπόν. Δείξατε εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, ὅτι ἄξιοι τῶν προγόνων σας εἰς τοὺς πολεμικοὺς ἄθλους, δὲν εἶσθε κατώτεροι αὐτῶν εἰς τὴν ἀγάπην τῆς εὐνομίας καὶ τὰς πολιτικὰς ἀρετάς.»

Ἐπιθυμῶν ὅπως αἱ ἐκλογαὶ διεξαχθῶσιν ἐν πάσῃ τάξει, ὁ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργὸς Ῥήγας Παλαμήδης ἀπηύθυνε τὴν 20 Σεπτεμβρίου ἐγκύκλιον πρὸς τοὺς Διοικητὰς τοῦ Βασιλείου, δι' ἧς συνίστα εἰς αὐτοὺς ν' ἀπέχωσιν ἀπὸ πάσης ἐπεμβάσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκλογὰς καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ διευθετοῦν πᾶσαν ἀφορμὴν συγκρούσεως μεταξὺ τῶν πολιτῶν, οὓς καὶ νὰ προτρέπωσιν εἰς ὁμόνοιαν καὶ εὔτακτον ἐνάσκησιν τῶν δικαιωμάτων των. Ἡ Κυβέρνησις, ἔλεγεν ἐν τέλει ὁ Ὑπουργός, θὰ παρακολουθήσῃ ἀγρύπνως τὴν διαγωγὴν ἑνὸς ἑκάστου Διοικητοῦ κατὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν τῶν ἐκλογῶν.

Ἐκλογικὸς ὅμως νόμος δὲν ὑπῆρχε. Τούτου δ' ἕνεκα, ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισεν ὅπως αἱ ἐκλογαὶ τῶν πληρεξουσίων διεξαχθῶσι συμφώνως πρὸς τὸ ΚΓ' καὶ ἀπὸ 4 Μαρτίου 1829 Ψήφισμα τοῦ Κυβερνήτου Ἰ. Α. Καποδίστρια καὶ τὰς ὑπὸ ἰδίαν χρονολογίαν λεπτομερεῖς ἐκ 14 ἄρθρων ὁδηγίας ὑπ' ἀριθ. 10050 τοῦ Κυβερνήτου περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν θὰ διεξήγοντο αἱ ἐκλογαί. Διὰ τὴν ὁμαλὴν διεξαγωγὴν τούτων ἀπεφασίσθη ὡσαύτως ὅπως μὴ ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἡ κατὰ τὸ 1843 διοικητικὴ καὶ δημοτικὴ διαίρεσις τοῦ Κράτους καὶ ὁ τότε πληθυσμὸς τῶν Ἐπαρχιῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἡ κατὰ τὸ 1829, ὅτε ἐξεδόθη τὸ ἄνω Ψήφισμα, διαίρεσις τοῦ Κράτους καὶ ὁ τότε ἀριθμὸς τῶν πληρεξουσίων, οἵτινες ἀπήρτισαν τὴν ἐν Ἄργει Δ'. Ἐθνικὴν Συνέλευσιν. Ἡ ἐκλογὴ τῶν πληρεξουσίων δὲν θὰ ἦτο ἄμεσος, ἀλλ' ἔμμεσος, τοὐτέστιν οἱ ἔχοντες δικαίωμα ψήφου πολῖται θὰ ἐξέλεγον ἐκλέκτορας. Οἰκογένειαι ἀπὸ 15 - 50 τὸν ἀριθμὸν θὰ ἐξέλεγον ἕνα τοιοῦτον ἐκλέκτορα, ἀπὸ 50 - 100 οἰκογένειαι δύο ἐκλέκτορας, ἀπὸ 100 - 200 τρεῖς καὶ οὕτω καθεξῆς, προστιθεμένου ἑνὸς ἐκλέκτορος εἰς ἑκάστην ἑκατοντάδα οἰκογενειῶν. Οἱ πληρεξούσιοι ἑκάστης ἐπαρχίας θὰ ἦσαν

διπλάσιοι τῶν ἀντιπροσώπων, οὓς αὕτη εἶχε δικαίωμα ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Βουλήν. Θὰ εἶχον δικαίωμα ψήφου πρὸς ἐκλογὴν ἐκλέκτορος πάντες οἱ αὐτόχθονες Ἕλληνες, οἱ ἄγοντες ἡλικίαν 25 ἐτῶν καὶ ἄνω, οἵτινες συνερχόμενοι εἰς τὴν πλέον εὐρύχωρον Ἐκκλησίαν τοῦ τόπου των θὰ ἤκουον τὴν θείαν λειτουργίαν. Μετ' αὐτήν, ὁ ἱερεὺς θὰ κατέστρωνε τὸν κατάλογον τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου κατὰ τἀνωτέρω. Ὁ κατάλογος θὰ ἀνεγιγνώσκετο μετὰ ταῦτα μεγαλοφώνως καὶ θὰ ἐπεκυροῦτο ὑπὸ τῶν παρόντων κατὰ πλειονοψηφίαν. Τότε ὁ ἱερεύς, παρουσιαζόμενος ἐν μέσῳ αὐτῶν, θὰ ὥρκιζε πάντας τοὺς πολίτας, ὧν τὰ ὀνόματα εἶχον ἀναγραφῇ εἰς τὸν κατάλογον ὡς κεκτημένων δικαίωμα ψήφου. Ὁ ὅρκος ἦτο οὗτος: «Ἐν ὀνόματι τῆς παναγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος ὁρκίζομαι ἐνώπιον τοῦ Θυσιαστηρίου τοῦ Θεοῦ τῆς ἀληθείας νὰ μὴ δώσω τὴν ψῆφόν μου οὔτε διὰ φιλίαν, οὔτε διὰ μῖσος, οὔτε διὰ φόβον ζημίας, οὔτε δι' ἐλπίδα προσωπικοῦ κέρδους, ἀλλὰ κατὰ τὴν συνείδησίν μου καὶ χωρὶς καμμίαν προσωπολημψίαν.»

Μετὰ ταῦτα θὰ κατηρτίζετο ὁ κατάλογος τῶν ὑποψηφίων, ὅστις θὰ περιεῖχε τετραπλάσια ὀνόματα τῶν ὅλων ἐκλεκτόρων, οἵτινες θὰ ἐξελέγοντο. Νόμιμοι ἐκλέκτορες θὰ ἀνεδεικνύοντο οἱ λαβόντες τὰς πλειοτέρας ψήφους κατὰ σειράν. Οὗτοι δὲ πάλιν, συνερχόμενοι βραδύτερον μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκλεκτόρων τῆς ἐπαρχίας, θὰ κατήρτιζον κατάλογον τῶν ὑποψηφίων πληρεξουσίων τῆς ἐπαρχίας, οἵτινες ὑποψήφιοι θὰ ἦσαν τετραπλάσιοι τῶν ἐκλεγησομένων. Νόμιμοι δὲ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαρχίας θὰ ἐξελέγοντο οἱ κατὰ σειρὰν πλειονοψηφίσαντες. Πρὸ τῆς ψηφοφορίας οἱ ἐκλέκτορες θὰ ἔδιδον τὸν ἀνωτέρω παρατεθέντα ὅρκον.

Τὴν 18 Σεπτεμβρίου ἦτο ἡ ἐπέτειος τῆς ἑορτῆς τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος. Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου μετὰ τῆς ἑορτῆς ταύτης θὰ ἡνοῦτο διὰ τὸ ἔτος 1843 καὶ ἡ ἐθνικὴ ἑορτὴ τῆς 3 Σεπτεμβρίου. Ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Βασίλισσα προσῆλθον εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐν μέσῳ στρατιωτικῆς παρατάξεως, ἐπευφημηθέντες

ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ ῥαινόμενοι ἀπὸ τῶν ἐξωστῶν τῶν οἰκιῶν μὲ ἄνθη ἐκ μέρους ἐνίων κυριῶν. Τὴν ἑσπέραν ἡ πόλις ἐφωταγωγήθη, οἱ Βασιλεῖς δὲ μετέβησαν εἰς τὸ θέατρον ὅπερ ἦτο «λαμπρῶς» φωταγωγημένον.

Παρ' ὅλα ταῦτα, οἱ ἀντιδραστικοὶ ἐζήτουν κατάλληλον εὐκαιρίαν ὅπως ἐκδηλώσωσι τὴν ἀντίδρασίν των. Τὴν 27 Σεπτεμβρίου ἐσημειώθησαν συγκρούσεις ἐν Ἀθήναις μεταξὺ διαφόρων πολιτῶν ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐκλογῶν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχε διαδοθῇ ὅτι αἱ συγκρούσεις αὗται θὰ ἐπανελαμβάνοντο καὶ τὴν νύκτα, ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, πληροφορηθεὶς τοῦτο, διέταξε τὸν ἐν ὑπηρεσίᾳ ὑπασπιστήν του ὑποστράτηγον Ἰω. Κολοκοτρώνην περὶ τὸ μεσονύκτιον νὰ μεταβῇ πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Στρατιωτικῶν, τὸν ὁποῖον καὶ νὰ εἰδοποιήσῃ περὶ τῶν ἐπικειμένων ταραχῶν πρὸς λῆψιν παρ' αὐτοῦ τῶν καταλλήλων μέτρων. Ἀλλ' ὁ Κολοκοτρώνης ἐθεώρησε καλὸν νὰ μεταβῇ εἰς τοὺς στρατῶνας τοῦ πεζικοῦ, ἔνθα ἐπεκράτει μεγάλη ἡσυχία, ἐζήτησε δὲ ὅπως εἰς λόχος μεταβῇ πρὸς φύλαξιν τῶν Ἀνακτόρων, τοῦθ' ὅπερ ὁ ἀξιωματικὸς τῆς ὑπηρεσίας ἠρνήθη ὡς μὴ διδομένης ἱεραρχικῶς τῆς διαταγῆς. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Καλλέργης, εἰδοποιηθείς, σπεύδει ἐπὶ κεφαλῆς ἀποσπάσματος ἱππέων πρὸς τοὺς στρατῶνας, συναντᾷ ὅμως καθ' ὁδὸν τὸν Κολοκοτρώνην, ὃν καὶ ἐπέπληξε δριμύτατα διὰ τὴν στάσιν του ταύτην.

Τὴν πρωΐαν ὁ Καλλέργης παρεπονέθη πρὸς τὸν Βασιλέα Ὄθωνα διὰ τὰς ἐνεργείας τοῦ Κολοκοτρώνη, ὅστις, περιπεσὼν εἰς δυσμένειαν, διετάχθη ὅπως ἀπομακρυνθῇ ἐπί τινα χρόνον ἐκ τῆς Πρωτευούσης, θὰ μετέβαινεν δὲ εἰς Νεάπολιν. Καθ' ἣν στιγμὴν κατήρχετο εἰς Πειραιᾶ ὅπως ἐπιβιβασθῇ τοῦ ἀναχωροῦντος ἀτμοπλοίου, περιυβρίσθη ὑπὸ τοῦ ἐκμανέντος λαοῦ, ὅστις τὸν ἐθεώρησεν ὡς ἀντιδρῶντα κατὰ τῆς 3 Σεπτεμβρίου, μετὰ μεγάλης δὲ δυσκολίας κατώρθωσε νὰ ἐπιβιβασθῇ τοῦ ἀτμοπλοίου, καίτοι συνωδεύετο ὑπὸ ἀποσπάσματος ἐκ 40 ἱππέων.

Ὀχλαγωγία ἐγένετο ἐν Ἀθήναις καὶ τὴν νύκτα τῆς 1 πρὸς τὴν 2 Ὀκτωβρ. πρὸς ἀποδοκιμασίαν τοῦ τέως Ὑπουργοῦ Γ. Α. Ράλλη. Ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, ἐπιθυμῶν νὰ γνωστοποιήσῃ πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, πρὸς τοὺς πολιτικοὺς καὶ στρατιωτικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ Κράτους καὶ πρὸς τὸν λαὸν τὴν σταθεράν του ἀπόφασιν ὅπως σεβασθῇ τὴν γενομένην τὴν 3 Σεπτεμβρίου πολιτικὴν μεταβολήν, ἐκάλεσε παρ' αὐτῷ τὴν 2 Ὀκτωβρίου τοὺς Ὑπουργούς, τοὺς Συμβούλους τῆς Ἐπικρατείας, τὸν Πρόεδρον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, τὸν στρατιωτικὸν Διοικητὴν τῆς Πρωτευούσης καὶ τοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ. Πρὸς τοὺς προσελθόντας ὁ Βασιλεὺς εἶπε τὰ ἑξῆς: «Ἀφ' οὗ παρεδέχθην τὸ συνταγματικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον θεωρῶ ἐν πεποιθήσει ἐπωφελὲς καὶ ἀναγκαῖον διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀγαπητῆς ἡμῶν Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶ ἐνθέρμως νὰ εἰσαχθῇ τοῦτο ἐν πάσῃ ἡσυχίᾳ καὶ εὐταξίᾳ. Σᾶς προσεκάλεσα λοιπόν, Κύριοι, διὰ νὰ σᾶς ἐπιφορτίσω νὰ κοινοποιήσητε τὴν σταθεράν μου ταύτην ἐπιθυμίαν εἰς τοὺς ὑποκειμένους σας, εἰς τοὺς φίλους καὶ γνωρίμους σας, ἵνα μή τις ἀπατηθεὶς ὡς πρὸς τὴν βασιλικήν μου θέλησιν, ἐκτραπῇ εἰς πράξεις ἢ λόγους ἐναντίους τῆς νέας τάξεως τῶν πραγμάτων». Μετὰ ταῦτα καλέσας τὸν Πρόεδρον τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Α. Μεταξᾶν παρέδωκεν αὐτῷ τὸ κείμενον τῆς ἀνωτέρω ἀνακοινώσεως, γεγραμμένον ἰδίᾳ αὐτοῦ χειρί. Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἔσπευσε διὰ προκηρύξεώς του ἀπὸ 3 Ὀκτωβρίου νὰ φέρῃ τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀνακοίνωσιν εἰς γνῶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Δ΄

Ἐπὶ τῇ ἐπικειμένῃ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως ἡ Κυβέρνησις ἔλαβε δρακόντεια μέτρα διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως ἐν Ἀθήναις. Οὕτως, ὅλον τὸ πυροβολικὸν διετάχθη νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Πρωτεύουσαν, δύο λόχοι πεζικοῦ ἀπεστάλησαν εἰς τὰ πέριξ χωρία διὰ νὰ καταλάβωσιν ἐκεῖ ἐπικαίρους θέσεις. Εἰς οὐδένα πληρεξούσιον, ἐρχόμενον εἰς Ἀθήνας, θὰ ἐπετρέπετο νὰ φέρῃ μαζί του πλειοτέρους τῶν δύο ἀκολούθων, οἵτινες, φθάνοντες, θὰ

ὤφειλον νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα των εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν καὶ θὰ τὰ παρελάμβανον κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των. Ὅλοι οἱ ἄνευ ἐργασίας διετάχθησαν ν' ἀπομακρυνθῶσιν ἐξ Ἀθηνῶν. Εἰς διάφορα δὲ σημεῖα ἐκτὸς τῆς πόλεως ἀνηγέρθησαν 36 παραπήγματα, εἰς ἃ θὰ διέμενον στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ παρεμποδίζωσι τὴν εἰς τὰς Ἀθήνας εἴσοδον ἀέργων καὶ ταραχοποιῶν ἐν γένει στοιχείων.

Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἀναγγέλλον τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἔλεγεν ἐν τῇ ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου προκηρύξει του πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαόν: «. . . . Ἂς συνέλθωσι λοιπὸν οἱ ἀντιπρόσωποί σας μὲ ὅλον τὸ θάρρος, αἰσθανόμενοι ὅτι καὶ αὐτοὶ πρῶτοι πρέπει νὰ δώσωσι τὸ παράδειγμα τοῦ ζήλου περὶ τὴν εὐταξίαν, συνοδευόμενοι ἕκαστος ὑπὸ μόνων τῶν ἀναγκαίων ὑπηρετῶν καὶ τούτων ἀόπλων, διότι ἡ συρροὴ ἐνόπλων εἰς τὴν ἕδραν τῆς Συνελεύσεως ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τὸν σκοπὸν αὐτῆς ἀπηγορεύθη ἤδη διὰ τῶν ἀναγκαίων διαταγῶν. Χάρις εἰς τὸν πατριωτισμόν, εἰς τὴν φρόνησιν καὶ τὴν σύμπνοιαν τοῦ Ἔθνους ἐξεπληρώθη μέχρι τοῦδε ὅσον ἦτο δυνατὸν τὸ εἰς ἡμᾶς ἐμπιστευθὲν σπουδαιότατον ἔργον, ἡ διατήρησις δηλαδὴ τῆς κοινῆς ἡσυχίας καὶ τάξεως καὶ ἡ συγκάλεσις τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ τέλος τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων πολλάκις ἀναφύονται διαβολαὶ καὶ ῥαδιουργίαι πρὸς ἀνατροπὴν αὐτῶν καὶ πᾶσα κοινωνία ὑπόκειται δυστυχῶς εἰς τοιούτους πειρασμούς, ἂς μὴ δώσωσιν οἱ φίλτατοι ἡμῶν συμπολῖται πίστιν ἢ χώραν εἰς παρομοίας προφανεῖς ἢ κεκρυμμένας ἐπηρείας. Ἀλλ' ἂς πιστεύσωσιν εἰς τὴν εἰλικρινῆ μας ταύτην διακήρυξιν, τὴν ὁποίαν ἀποτείνομεν πρὸς αὐτοὺς διὰ νά τους ἐνθαρρύνωμεν πρὸς ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων καὶ τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ συνταγματικοῦ Θρόνου τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος. Μακρὰν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τὰ μιαρὰ πάθη, αἱ ἀδόκιμοι φιλοτιμίαι καὶ αἱ κομματικαὶ διαιρέσεις, διὰ τῶν ὁποίων οὐδέποτε κατορθοῦται ἡ ἀναγέννησις τῶν Ἐθνῶν,

ἀλλὰ μᾶλλον καταβυθίζονται αἱ τύχαι των εἰς ἀπεγνωσμένην ἀπώλειαν».

Τὴν 15 Ὀκτωβρίου ἐξεδόθη τὸ Διάταγμα περὶ συγκροτήσεως τῆς Ἐθνοφυλακῆς πρὸς διατήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ συνταγματικοῦ Θρόνου τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος καὶ τῶν θεμελιωδῶν νόμων τοῦ Κράτους (ἄρθ. 1). Ἡ Ἐθνοφυλακὴ θὰ ὑπήγετο εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐσωτερικῶν, τῶν διοικητικῶν ὡς καὶ τῶν δημοτικῶν Ἀρχῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ δὴ ὅταν ἡ Ἐθνοφυλακὴ θὰ συνέτρεχε τὸν στρατὸν πρὸς ἀπόκρουσιν ἐξωτερικῶν ἐπιθέσεων ἢ ὑποστήριξιν τῆς δημοσίας τάξεως θὰ ὑπήγετο καὶ εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν. Κατὰ τὸ ἄρθ. 4, ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἡλικίας ἀπὸ 20 - 50 ἐτῶν, κεκτημένοι ἀκίνητον περιουσίαν ἢ πληρώνοντες ἀμέσους φόρους ἢ φέροντες τὸ ἀριστεῖον τοῦ Ἀγῶνος, θὰ ὑπέκειντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐθνοφυλακῆς ἐκεῖ ὅπου εἶχον τὴν μόνιμον των ἐγκατάστασιν. Τὸ ἄρθρον ἀναφέρει ἓξ ἐξαιρέσεις καὶ τέσσαρας ἀποκλεισμούς. Ἡ διὰ τὴν σύστασιν καὶ συντήρησιν τῆς Ἐθνοφυλακῆς δαπάνη θὰ ἦτο εἰς βάρος τῶν Δήμων (ἄρθ. 27), ἡ ὑπηρεσία δὲ τῶν ἐθνοφυλάκων καθὼς καὶ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὑπαρχηγῶν αὐτῶν θὰ ἦτο ἄμισθος. Οἱ ἐθνοφύλακες θὰ ἐφωδιάζοντο πρὸς διάκρισιν μὲ ἔγγραφον τοῦ Δημάρχου προσυπογεγραμμένον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐθνοφυλακῆς ἑκάστου Δήμου τοῦ Κράτους, θὰ ἔφερον δὲ ἐπὶ τοῦ στήθους λευκὸν μετάλλινον σῆμα, ἔχων ἔκτυπα τὰ ἐμβλήματα τοῦ Κράτους.

Ἐν τῷ μεταξὺ κατέφθανον εἰς τὴν Πρωτεύουσαν οἱ ὑπὸ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκλεγέντες πληρεξούσιοι. Ἐπειδὴ δὲ παρίστατο ἀνάγκη τῆς ἐξελέγξεως τοῦ νομίμου ἢ μὴ τῆς ἐκλογῆς των, συνέστη πρὸς τοῦτο εἰδικὴ δεκαπενταμελὴς ἐπιτροπὴ ἐκ πληρεξουσίων. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ταύτην μετέσχον ἓξ πληρεξούσιοι ἐκ μέρους τῶν πελοποννησίων πληρεξουσίων, πέντε ἐκ μέρους τῶν στερεοελλαδιτῶν καὶ τέσσαρες ἐκ μέρους τῶν νησιωτῶν. Ἡ ἐπιτροπή, οὕτως ἀπαρτισθεῖσα, ἐξήτασε καιὰ πρῶτων τὰς ἐκλογάς, δι' ἃς δὲν ὑπῆρχον

ἀμφισβητήσεις, διὰ νὰ ἀρχίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ Συνέλευσις τὰς ἐργασίας της μὲ τὰ δύο τρίτα τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν ἐκλεγέντων πληρεξουσίων. Ἡ ἐπιτροπὴ ἠδυνήθη νὰ φέρῃ ταχέως εἰς πέρας τὸ ἔργον της, ὑποβαλοῦσα τὴν 15ὴν Νοεμβρίου ἔκθεσιν λεπτομερῆ περὶ τῆς τακτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ἕλληνας τοὺς καταγομένους ἐξ ἐδαφῶν, ἅτινα δὲν προσηρτήθησαν εἰς τὸ Ἑλλ. Κράτος, ἐγκατεστημένους ὅμως νῦν ἐν Ἑλλάδι, ἡ ἐπιτροπὴ παρεδέχθη ὡς ὀρθὸν νὰ ἀντιπροσωπευθῶσιν οὗτοι δι' ἰδίων πληρεξουσίων ὡς ἀντεπροσωπεύθησαν καὶ κατὰ τὴν ἐν Ἄργει Δ΄ Ἐθνοσυνέλευσιν. Ἐν τούτοις, προέτεινε τὰς ἀκολούθους μεταβολὰς ἐν τῇ ἀντιπροσωπεύσει των. Ἀντὶ τῶν 14 πληρεξουσίων, οὓς εἶχον ἤδη ἐκλέξει οἱ ἐν Ἑλλάδι Κρῆτες, νὰ γίνωσι δεκτοὶ μόνον 8. Ἀντὶ δὲ 4 πληρεξουσίων Σαμίων, τοὺς ὁποίους ἐξέλεξαν πέντε ἐν ὅλῳ ἐκλέκτορες, νὰ γίνωσι δεκτοὶ 2 μόνον. Ἐξ ἄλλου, δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ οἱ ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐγκατεστημένων Πατμίων, Καλυμνίων, Καρπαθίων κ.τ.λ. ἐκλεγέντες πληρεξούσιοι καὶ τοῦτο διότι ἡ ἐξεταστικὴ ἐπιτροπὴ ἔκρινεν ὅτι ἦσαν ἐλάχιστοι αἱ τοιαῦται νησιωτικαὶ παροικίαι ἐν Ἑλλάδι. Ἐπίσης δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ οἱ πληρεξούσιοι, οὓς ἐξέλεξαν οἱ ἐν Ἑλλάδι Κυδωνιεῖς, διὰ τὸν λόγον ὅτι καὶ εἰς ἄλλας προγενεστέρας Ἐθνικὰς Συνελεύσεις οἱ Κυδωνιεῖς δὲν εἶχον τοιοῦτον δικαίωμα, τοῦθ' ὅπερ ὅμως δὲν φαίνεται ἀπολύτως ὀρθόν. Πάντως, οἱ Κυδωνιεῖς ἐπιμείναντες, ὑπέβαλον σχετικῶς ἀναφορὰν καὶ πρὸς τὴν Συνέλευσιν, διεκδικοῦντες τὸ δικαίωμα ν' ἀποστείλωσιν εἰς αὐτὴν ἰδίους πληρεξουσίους, ἀλλὰ μετὰ εὐρεῖαν συζήτησιν ἐν αὐτῇ ἡ αἴτησις τῶν Κυδωνιέων ἀπερρίφθη. Δὲν ἐγένετο ὡσαύτως δεκτὴ ἡ εἰς τὴν Συνέλευσιν ἀποστολὴ πληρεξουσίων τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν ἀγωνιστῶν. Ἐγένετο ὅμως ἀποδεκτὴ ἡ εἰς αὐτὴν συμμετοχὴ τοῦ Συνταγματάρχου Χατζηχρήστου ὡς πληρεξουσίου τῶν ἐν Ἑλλάδι ἐγκατεστημένων καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν του πολεμησάντων κατὰ τὴν ἐπανάστασιν Βουλγάρων καὶ Σέρβων.

Τὴν 8 Νοεμβρίου ἐγένετο ἡ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως, ἥτις δὲ θὰ ἐγκαθίστατο ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν πρώην Ἀνακτόρων, ἐν οἷς εἶχε διαμείνῃ ὁ Βασιλεὺς μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν νέων Ἀνακτόρων, ἅτινα ἐκτίσθησαν ἰδίᾳ αὐτοῦ δαπάνῃ. Ἡ μεγάλη αὕτη αἴθουσα εἶχε διαρρυθμισθῇ καταλλήλως. Τὴν 9 π. μ. πάντες οἱ ἐν Ἀθήναις ἐν τῷ μεταξὺ συγκεντρωθέντες πληρεξούσιοι μετέ-

Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος

βησαν, κατὰ τὸ ἐκδοθὲν ἐπίσημον πρόγραμμα, εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἔνθα ἐτελέσθη δοξολογία ὑπὸ τοῦ Ἐπισκόπου Ἀττικῆς. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Νεόφυτος Βάμβας ἐξεφώνησεν ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐπίκαιρον λόγον, οὗ τὸ τέλος εἶχεν οὕτω: «Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ λησμονήσωμεν τοιαύτην χάριν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν; Εἶναί ποτε κίνδυνος νὰ ἀτιμάσωμεν τὰ ἔνδοξα τραύματα τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀθλησάντων, νὰ ἀμαυρώσωμεν τὴν δόξαν τῶν

ἡρωϊκῶν ἐκείνων ἀγώνων, τὴν δόξαν τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέρας τοῦ Σεπτεμβρίου; Πληρεξούσιοι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, λαοῦ γενναίου καὶ πολυπαθοῦς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, δύναταί τις τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν ἢ παθῶν νὰ σᾶς χωρίσῃ ἀπὸ τὴν καθαρὰν ἀγάπην καὶ ἀφοσίωσιν τῆς Πατρίδος, τὴν ὁποίαν παριστάνετε; Μὴ γένοιτο, Θεέ!»

Μετὰ τὴν δοξολογίαν, οἱ πληρεξούσιοι, ὧν ἡ ἐκλογὴ εὑρέθη ἐν τάξει ὑπὸ τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, μετέβησαν εἰς τὴν Συνέλευσιν. Οὗτοι ἦσαν ἐν ὅλῳ 142, ἤτοι τὰ δύο τρίτα τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ. Οἱ πληρεξούσιοι, ὧν ἡ ἐκλογὴ εἶχεν ἀμφισβητηθῇ, συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς αἰθούσης καὶ δὲν ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος. Οἱ 142 πληρεξούσιοι ἐξέλεξαν ἀμέσως ὡς προσωρινὸν Πρόεδρον τῆς Συνελεύσεως τὸν πολιὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν, Γραμματέα δὲ τὸν νεώτερον πληρεξούσιον Σπυρ. Κοπανίτζαν. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀττικῆς ἐτέλεσεν ἁγιασμόν, μεθ' ὃν οἱ πληρεξούσιοι ἔδωσαν τὸν νενομισμένον ὅρκον, ὃν ἐπανέλαβον ἅπαντες κατὰ περικοπάς, ἔχοντες ὑψωμένην τὴν χεῖρά των. Ὁ ὅρκος ἦτο οὗτος: «Ὀρκίζομαι εἰς τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος νὰ ἐκπληρώσω τὰ ἱερὰ τοῦ πληρεξουσίου καθήκοντα πιστῶς πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ τὸν συνταγματικὸν Βασιλέα τῆς Ἑλλάδος Ὄθωνα, νὰ μὴ προβάλω ἢ ψηφίσω τι ἀντιβαῖνον εἰς τὴν πεποίθησίν μου, ἀλλὰ νὰ συντελέσω εὐσυνειδήτως εἰς τὴν σύνταξιν τῶν θεσμῶν, δι' ὧν θέλουν ἐξασφαλισθῇ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ τε Ἔθνους καὶ τῆς συνταγματικῆς Μοναρχίας». Ὁ Πρόεδρος Νοταρᾶς, μὴ δυνάμενος νὰ ἐκπληρωσῃ τὰ καθήκοντά του ἕνεκα τοῦ βαθέος του γήρατος, ἀνέθηκεν εἰς τὸν Α. Μαυρακορδάτον νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς πληρεξουσίους ὅτι ἡ σημερινὴ συνεδρίασις θὰ κατηναλίσκετο μόνον εἰς τὴν ἐπίσημον τελετὴν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ ὅτι δὲν θὰ διεξήγετο συζήτησις διὰ τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς πρὸς ἐξέλεγξιν τῆς νομιμότητος τῆς ἐκλογῆς τῶν πληρεξουσίων.

Ἡ Συνέλευσις, παραδεχθεῖσα τὴν πρότασιν ταύτην, προέβη διὰ κλήρου εἰς ἐκλογὴν δεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἧς τὰ

μέλη μετὰ τοῦ προσωρινοῦ Προέδρου τῆς Συνελεύσεως θὰ ὑπεδέχοντο τὸν Βασιλέα. Τὴν 2 μ. μ. ὁ Βασιλεὺς ἐξεκίνησεν ἐκ τῶν Ἀνακτόρων ἐν μέσῳ λαμπρᾶς συνοδείας, ἐνῷ τὰ πυροβόλα ἔρριπτον 21 κανονιοβολισμούς. Ἡ Βασίλισσα ἔφθασεν ὀλίγον τι ἐνωρίτερον εἰς τὴν Συνέλευσιν κατὰ τὸ πρόγραμμα, καταλαβοῦσα τὴν ὡρισθεῖσαν δι' αὐτὴν θέσιν. Κατόπιν ἔφθασε καὶ ὁ Βασιλεύς, ὅστις ἀνῆλθεν ἀμέσως ἐπὶ τοῦ θρόνου, ἐπευφημούμενος ζωηρῶς ὑπὸ τῶν πληρεξουσίων, οἵτινες ἐστέκοντο ὄρθιοι ἐν τῇ αἰθούσῃ. Καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ κεκαλυμμένην ἔχων τὴν κεφαλήν, προσεκάλεσε τοὺς πληρεξουσίους νὰ καθίσωσι, μεθ' ὃ ἀνέγνωσεν ὁ ἴδιος τὸν κάτωθι βασιλικὸν λόγον:

«Κύριοι Πληρεξούσιοι τοῦ Ἔθνους,

Ἐμφανίζομαι εἰς τὸ μέσον ὑμῶν μὲ τὴν εὐφρόσυνον πεποίθησιν ὅτι ἡ Συνέλευσις αὕτη θέλει εἶσθαι ἀγαθῶν πρόξενος εἰς τὴν φιλτάτην ἡμῶν Ἑλλάδα.

Ἐξ αὐτῆς τῆς καθιδρύσεως τῆς Βασιλείας, διάφοροι ἐλεύθεροι θεσμοὶ ἐτέθησαν, σκοπὸν ἔχοντες νὰ προπαρασκευάσωσι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τελειωτικοῦ συντάγματος. Ἐλευθέρα δημοτικὴ θεσμοθεσία, ἐπαρχιακὰ συμβούλια, ὁρκωτὰ δικαστήρια, ὑπῆρξαν πρόδρομοι τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος. Ἤδη πρόκειται νὰ ἐπιθέσωμεν εἰς τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο τὴν κορωνίδα διὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ καθιερώσεως τοῦ Συντάγματος.

Ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὑψίστου ἂς ἐνώσωμεν ἤδη τὰς προσπαθείας μας διὰ τὴν σύστασιν θεμελιώδους νόμου, ἁρμόζοντος εἰς τὰς ἀληθεῖς χρείας καὶ περιστάσεις τοῦ Κράτους καὶ ἐπιτηδείου νὰ προαγάγῃ καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια συμφέροντα ἑκάστου.

Ναί! ἂς βασιλεύῃ ἐν ἰσχύϊ ἡ σοφία καὶ ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἂς περιζώσῃ ὅλους ἡμᾶς ὁ κοινὸς δεσμὸς τῆς ἀγάπης. Σχεδιάζοντες τὸ Σύνταγμα τῆς κοινῆς ἡμῶν Πατρίδος ἂς μὴ φειδωλευθῶμεν περὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους παραχωρήσεις, ἀλλ' ἂς ἐμψυχώσῃ καὶ ὁδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μόνη ἡ κοινὴ ἐπιθυμία τοῦ νὰ προαγάγωμεν καὶ στερεώ-

σωμεν τὴν εὐτυχίαν τοῦ Κράτους. Γνωρίζετε, Κύριοι, τὴν πρὸς τὸ Ἔθνος ἀγάπην μου, τὴν ὁποίαν εἰς καμμίαν περίστασιν δὲν ἀπηρνήθην. Αὕτη μὲ κάμνει νὰ μὴ ἐπιθυμῶ μήτε μεγαλυτέραν μήτε μικροτέραν ἐξουσίαν παρὰ ἐκείνην, ἥτις εἶναι ἀναγκαία πρὸς τὴν ἀσφάλειαν καὶ εὐημερίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἂς συνομολογήσωμεν πρὸς ἀλλήλους συνθήκην, τῆς ὁποίας ἡ σκοπιμότης νὰ φέρῃ τὰ ἐχέγγυα τῆς διαμονῆς αὐτῆς καὶ διαρκείας. Ὅλος ὁ πεπολιτισμένος κόσμος ἀτενίζει εἰς ἡμᾶς τοὺς ὀφθαλμούς του, ἡ δὲ ἱστορία θέλει κρίνει τὸ ἔργον μας ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτοῦ.

Πεποιθὼς εἰς τὸν ἔμφρονα πατριωτισμὸν σας, ἀνοίγω τὴν παροῦσαν Συνέλευσιν. Ἡ εὐλογία τοῦ Θεοῦ εἴθε ν' ἀναδείξῃ αὐτὴν σωτήριον καὶ ὠφέλιμον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τῆς Ἑλλάδος ἡ εὐημερία εἶναι ἡ εὐχή μου, εἶναι ἡ δόξα μου».

Τὸν λόγον τοῦ Βασιλέως ἐδέχθησαν οἱ πληρεξούσιοι διὰ ζωηρῶν ἐπευφημιῶν, μεθ' ὃ οἱ Βασιλεῖς ἀπεχώρησαν, προπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς δεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς τῆς Συνελεύσεως μὲ τὸν Πρόεδρον αὐτῆς ἐπὶ κεφαλῆς.

Τὴν ἐπαύριον, 9 Νοεμβρίου, ἡ Συνέλευσις ἐξέλεξεν εἰδικὴν ἐπιτροπὴν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ κανονισμοῦ τῶν συνεδριάσεών της. Ἡ ἐπιτροπή, ἐκλεγεῖσα διὰ ψηφοφορίας, ἀπετελέσθη ἐκ τῶν πληρεξουσίων Α. Πετσάλη ὡς εἰσηγητοῦ, Ἀναστασίου Λόντου, Γκίκα Δοκοῦ, Κ. Κωστάκη καὶ Σπύρου Μήλιου. Ὁ δεκτὸς γενόμενος κανονισμὸς ἀπετελεῖτο ἐκ 58 ἐν ὅλῳ ἄρθρων.

Ἐπέκειτο ἤδη ἡ ἐκλογὴ τοῦ ὁριστικοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως. Ὁ Ἰω. Μακρυγιάννης ἐπρότεινε σχετικῶς ὅπως ἄνευ εἰδικῆς ψηφοφορίας ἐκλεγῶσι παμψηφεὶ Ἀντιπρόεδροι οἱ Α. Μαυροκορδάτος, Ἰ. Κωλέττης, Ἀνδρέας Λόντος καὶ Α. Μεταξᾶς. Ὁ Σπῦρος Μήλιος ὑπεστήριξε τὴν πρότασιν ταύτην, ἀλλ' αὕτη ἀπερρίφθη. Γενομένης ψηφοφορίας, Πρόεδρος ἐξελέγη ὁ Πανοῦτσος Νοταρᾶς διὰ 216 ψήφων ἐπὶ 221 ψηφισάντων πληρεξουσίων. Ἀντιπρόεδροι οἱ κάτωθι τέσσαρες: Α. Μαυροκορδάτος, Α. Μεταξᾶς, Ἰω.

Κωλέττης καὶ Α. Λόντος. Γραμματεῖς δὲ οἱ Δρόσος Ν. Δρόσος, Κ. Κολοκοτρώνης, Γ. Αἰνιὰν καὶ Γ. Δοκός. Ὁ ἐκλεγεὶς ὁριστικὸς Πρόεδρος Νοταρᾶς, μὴ δυνάμενος ἐκ λόγων βαθέος γήρατος νὰ διευθύνῃ τὰς συνεδριάσεις, ἀπηύθυνεν εἰς αὐτὴν ἀναφοράν, εὐχαριστῶν διὰ τὴν γενομένην αὐτῷ τιμὴν καὶ παρακαλῶν ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐπιτρέψῃ ν' ἀναθέσῃ τὰ καθήκοντά του εἰς τὸν πρῶτον Ἀντιπρόεδρον Α. Μαυροκορδάτον. Ἡ Συνέλευσις παρεδέχθη τοῦτο.

Μακραὶ διεξήχθησαν συζητήσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ'

1. Κωλέττης

ὃν θὰ ἐκαλεῖτο ἡ συγκληθεῖσα Συνέλευσις. Ὁ Π. Ρόδιος ἐπρότεινεν ὅπως κληθῇ «Ε'. Ἐθνικὴ Συνέλευσις», ὁ Ῥήγας Παλαμίδης «Συνέλευσις τῆς 3 Σεπτεμβρίου» καὶ ἄλλοι ἄλλως. Ἡ πλειονοψηφία παρεδέχθη ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 24 Νοεμβρίου ὅπως κληθῇ: «ἡ τῆς 3 Σεπτεμβρίου ἐν Ἀθήναις Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις».

Ἡ Συνέλευσις, προχωροῦσα κανονικῶς εἰς τὸ ἔργον της, ἐξέλεξε διὰ ψηφοφορίας ἐπιτροπὴν ἐξ 21 μελῶν πρὸς σύνταξιν τοῦ σχεδίου Ἑλλην. Συντάγματος καὶ ἑτέρων ἐξ 7

μελῶν πρὸς σύνταξιν τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Τοῦ ὁριστικοῦ κειμένου τῆς ἀπαντήσεως δεκτοῦ γενομένου, δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως, ἐκλεγεῖσα διὰ κλήρου, ἣν συνώδευσαν καὶ οἱ Ἀντιπρόεδροι Μεταξᾶς καὶ Λόντος, μετέβη εἰς τὰ Ἀνάκτορα, ἔνθα ὁ Μεταξᾶς ἀνέγνωσεν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν ἀπάντησιν τῆς Συνελεύσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον.

Ἡ ἀπάντησις εἶχεν οὕτω:

«Βασιλεῦ,

Οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Ἔθνους, ἀναπέμψαντες εἰς τὸν Ὕψιστον τὰς ἐγκαρδίους εὐχαριστίας των διὰ τὴν ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν κατὰ τὴν 8 Νοεμβρίου ἐμφάνισιν τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, ἐκπληροῦσι σήμερον εὐάρεστον καθῆκον, ἐκφράζοντες πρὸς αὐτὴν τὰ ζωηρὰ τῆς χαρᾶς καὶ τῆς βαθείας των εὐγνωμοσύνης αἰσθήματα. Ἀποδεχθέντες ὡς ἀρίστους οἰωνοὺς τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἐμβριθεῖς λόγους τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, οἱ πληρεξούσιοι ἀναγνωρίζουσι μετ' ἀμετρήτου ἀγαλλιάσεως ὅτι οἱ συνδέσαντες ἀπὸ τοῦ 1833 τὸν ἑλληνικὸν λαὸν μετὰ τοῦ Βασιλέως του δεσμοὶ ἀπεκατέστησαν ἤδη διὰ παντὸς ἀδιάρρηκτοι ἀπὸ τῆς εὐτυχοῦς ἐκείνης ἡμέρας, καθ' ἣν τῆς πατρικῆς του καρδίας ἡ γενναιότης ἐπεσφράγισε τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὁμοφώνως ἐκφρασθείσης ἐθνικῆς ἐπιθυμίας.

Τὸ Ἑλλην. Ἔθνος, Βασιλεῦ, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἱεροῦ ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας του ἀγῶνος, καθιερῶσαν ἐπανειλημμένως εἰς τὰς πράξεις τῶν Συνελεύσεών του τὰς ἐθνωφελεῖς ἀρχὰς καὶ ἐγγυήσεις τοῦ συνταγματικοῦ συστήματος, συναισθάνεται εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην διὰ τοὺς συμφώνως μὲ τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀπὸ τῆς καθιδρύσεως τῆς Βασιλείας τεθέντας ἐλευθέρους θεσμούς. Ἀλλ' ἡ εὐγνωμοσύνη του κατέστη πολλῷ μεγαλυτέρα ἀφ' ἧς ἡ Ὑμ. Μεγαλειότης, ἀσπασθεῖσα τὰς ἐσχάτως ἐκφρασθείσας εὐχάς του, ηὐδόκησε νὰ στεφανώσῃ τὰ ἔργα της, συνομολογοῦσα τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν πολίτευμα ὡς συνθήκην μεταξὺ Ἔθνους καὶ Βασιλέως, μέλλουσαν νὰ καθιερώσῃ ἀμετασαλεύτως

τῶν Ἑλλήνων τὰ δικαιώματα καὶ τοῦ θρόνου τὰ προνόμια.

Ναί, Βασιλεῦ, μόνη ἡ συνθήκη αὕτη, μόνον τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα θέλει δώσῃ ζωὴν καὶ μονιμότητα εἰς τὰς ἐλευθέρας διατάξεις τῶν ἀπὸ τῆς καθιδρύσεως τῆς Βασιλείας κανονισθέντων δεσμῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἐνέργεια ἐκινδύνευσε νὰ χαλαρωθῇ ἕνεκα λυπηρῶν περιστάσεων, ὅλως ἀνεξαρτήτων τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ τῶν εὐχῶν τοῦ Ἔθνους καὶ θέλει ἀνεγείρῃ ἐπὶ ἀκραδάντων θεμελίων τὸ πολιτικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα. Εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σκέψιν περιλαμβάνοντες οἱ πληρεξούσιοι τὸ ἐνεστὼς καὶ τὸ μέλλον τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, θέλουσι καταβάλῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὑψίστου πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ οἰκοδομήματος τούτου.

Συμμεριζόμενοι πληρέστατα τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καθὼς καὶ τὰς εὐχάς της ὑπὲρ τῆς στερεώσεως καὶ εὐτυχίας τοῦ Κράτους, δὲν θέλουσι φειδωλευθῇ περὶ τὰς δικαίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον παραχωρήσεις, ἀλλ' ὅλαις δυνάμεσι θέλουσι προσπαθήσῃ νὰ καταστήσωσι μὲν ἀφ' ἑνὸς τὸν θεμελιώδη τοῦ Συντάγματος νόμον, ἁρμόζοντα εἰς τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἄξιον τῆς προσδοκίας τοῦ πολιτισμένου κόσμου, ν' ἀναδείξωσι δ' ἀφ' ἑτέρου τὴν Μοναρχίαν σεβαστὴν καὶ ἰσχυράν, καθιεροῦντες ὑπὲρ τοῦ θρόνου ὅσα δικαιώματα εἶναι ἀναγκαῖα πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν δικαίων συμφερόντων ἑκάστου καὶ τῆς γενικῆς τοῦ Ἔθνους εὐημερίας.

Εὐαρεστηθῆτε, Βασιλεῦ, νὰ πιστεύσητε ὅτι εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐγνώρισε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος καὶ ὅτι οἱ πληρεξούσιοί του ἐξεύρουν νὰ ἐκτιμήσωσιν αὐτὴν ἐπαξίως. Θέλουσι λοιπὸν ἐπιληφθῇ μὲ πληρεστάτην ἀφοσίωσιν τοῦ μεγάλου ἔργου καὶ μὲ πνεῦμα εὐθύτητος καὶ πατριωτισμοῦ προβαίνοντες συμφώνως μετὰ τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁριστικοῦ τῆς Ἑλλάδος ἀντιπροσωπευτικοῦ πολιτεύματος θέλουσιν ἐπιμεληθῇ νὰ ἐπιθέσωσιν εἰς αὐτὸ τὴν σφραγῖδα τῆς διαρκείας καὶ μονιμότητος.

Ἐκπληροῦντες οὕτως ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ὑψίστου τὰ ἱερὰ τῆς ἐντολῆς των καθήκοντα, οἱ πληρεξούσιοι ἐλπίζουν ὅτι θέλουσι δυνηθῆ νὰ ἐξασφαλίσωσι διὰ παντὸς τὴν εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος, ἀχώριστον πάντοτε τῆς δόξης καὶ εὐκλείας τοῦ Θρόνου τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος».

Ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 6 Δεκεμβρίου ἐγένετο δεκτὸν ψήφισμα, δι' οὗ ἡ Συνέλευσις ἀπένεμε περιφανῆ ἔπαινον καὶ εὐγνωμοσύνην πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας πολιτικούς τε καὶ στρατιωτικοὺς τοὺς συντελέσαντας ἐν τῇ Πρωτευούσῃ καὶ κατὰ τὰς ἐπαρχίας εἰς προπαρασκευήν, ἐκτέλεσιν καὶ εὐόδωσιν τῆς ἐθνοσωτηρίου μεταβολῆς τῆς 3 Σεπτεμβρίου. Ὡς ἰδιαίτερον δὲ δεῖγμα τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὴν φρουρὰν τῆς Πρωτευούσης διὰ τὴν ἀπὸ τῆς 3 Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦδε πατριωτικὴν καὶ ἀνεπίληπτον διαγωγήν της πρὸς τήρησιν τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ὡς ἀπόδειξιν τῆς πληρεστάτης πεποιθήσεως, ἣν εἶχεν ἡ Συνέλευσις ὅτι ἡ φρουρὰ τῆς Πρωτευούσης καὶ ὡς φρουρὰ τῆς Συνελεύσεως θέλει τηρήσῃ μέχρι τέλους τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς τὴν αὐτὴν ἀξιέπαινον διαγωγήν, ἡ Συνέλευσις ἐξησφάλιζεν ἰσοβίως ὡς ἐθνικὴν ἀμοιβὴν εἰς τοὺς ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ἀξιωματικοὺς τῆς φρουρᾶς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ μισθὸν τοῦ βαθμοῦ των ἐκτὸς τῶν περιπτώσεων τῆς αὐθορμήτου αὐτῶν παραιτήσεως ἢ τῆς καθαιρέσεως συνεπείᾳ δικαστικῆς ἀποφάσεως.

Ε'

Τὴν 27 Δεκεμβρίου ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως, εἰς ἣν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ προπαρασκευὴ τοῦ σχεδίου τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος καὶ ἡ διατύπωσις τῶν ἄρθρων του, κατέθεσε τὸ ἐν λόγῳ σχέδιον. Ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 28 Δεκεμβρίου ὁ Πρωθυπουργὸς Μεταξᾶς, λαβὼν τὸν λόγον, ἐδήλωσεν ὅτι ὁ Βασιλεὺς παρεκάλεσεν αὐτὸν νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὴν Συνέλευσιν ὅπως ἐπιτρέψῃ αὕτη ν' ἀποσταλῇ εἰς αὐτὸν τὸ ἐν λόγῳ σχέδιον ἵνα ἐπεξεργασθῇ τὰς διατάξεις του πρὶν ἢ ἡ Συνέλευσις ἀρχίσῃ τὰς ἐπ' αὐτοῦ συζητήσεις της. Ὁ Μεταξᾶς φρονῶν ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τῆς βασιλικῆς παρακλήσεως θὰ διηυκόλυνε τὸ ἔργον τῆς Συνελεύσεως δεδομένου ὅτι ἡ μετὰ τὴν ἐν τῇ Συνελεύσει συζήτησιν τῶν διατάξεων τοῦ σχεδίου ἀποστολὴ τούτου εἰς τὸν Βασιλέα πρὸς ἐπεξεργασίαν παρ' αὐτοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ παρουσιάσῃ δυσχερείας ἐν τῇ περαιτέρω συνεννοήσει μεταξὺ Συνελεύσεως καὶ Βασιλέως, συνέστησε τὴν παραδοχὴν τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Βασιλέως. Μακρὰ διεξήχθη ἐπὶ τοῦ προκειμένου συζήτησις ἐν τῇ Συνελεύσει, ἥτις ἐν τέλει ἐφάνη ὅτι δὲν ἐνέκρινε τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς βασιλικῆς ἐπιθυμίας. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Μεταξᾶς δὲν εἶχε διατυπώσῃ ἐπὶ τοῦ προκειμένου «πρότασιν», ἀλλὰ μόνον «παρατήρησιν», μὴ γενομένην δεκτὴν ὑπὸ τῆς πλειονοψηφίας, ἀπεφασίσθη νὰ μὴ γίνῃ ψηφοφορία ἐπ' αὐτῆς καὶ ἡ ὅλη συζήτησις νὰ μὴ ἀναγραφῇ εἰς τὰ ἐπίσημα πρακτικά. Ἡ πλειονοψηφία παρεδέχθη ὅπως τὸ σχέδιον ἐξετασθῇ ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως, μεθ' ὃ τὸ σχέδιον τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθὲν ν' ἀποσταλῇ εἰς τὸν Βασιλέα πρὸς μελέτην, οὗτος δὲ θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διατυπώσῃ τὰς ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεις του, ἃς ἡ Συνέλευσις θὰ ἐξήταζεν ἐκ νέου καὶ οὕτω θὰ διετυποῦτο τὸ ὁριστικὸν κείμενον.

Τὴν 3 Ἰανουαρίου 1844 ἤρξατο ἡ κατ' ἄρθρον συζήτησις τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος, εἰσηγουμένου τοῦ Λέοντος Μελᾶ. Μακραὶ καὶ πεῖσμονες διεξήχθησαν συζητήσεις ὡς πρὸς τὴν ὁριστικὴν διατύπωσιν τοῦ περὶ θρησκείας ἄρθρου. Ὁ Σχινᾶς, ὀπαδὸς τοῦ κόμματος τοῦ ζητοῦντος τὴν μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἕνωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπέβαλε σειρὰν τροποποιήσεων, δι' ὧν θὰ ἐκανονίζετο ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπέναντι τόσον τοῦ Κράτους ὅσον καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μεθ' οὗ θὰ ὑπῆρχεν αὕτη «δογματικῶς καὶ κανονικῶς ἀναποσπάστως ἡνωμένη». Μετὰ τὴν ὁριστικὴν διατύπωσιν τῶν περὶ θρησκείας ὑπ' ἀρ. 1 καὶ 2 ἄρθρων, μεγάλη μερὶς πληρεξουσίων, ἀγομένη κυρίως ἐκ ταπεινῶν καὶ ἰδιοτελῶν ἐλατηρίων, ἐσκέφθη νὰ διαιρέσῃ τοὺς ἐν τῷ Κράτει Ἕλληνας εἰς αὐτόχθονας καὶ νεήλυδας καὶ ν' ἀπομακρύνῃ μετὰ ταῦτα

ἀπὸ τῶν διαφόρων δημοσίων θέσεων τοὺς νεήλυδας, τουτέστι Ἕλληνάς τινας ἐκ τῶν ἐπιλέκτων, προελθόντας ἐκ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν παροικιῶν ἢ καὶ ἐκ τῶν χωρῶν τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ. Μακραὶ συζητήσεις διεξήχθησαν ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω προτάσεως, ἥτις ὑπεβλήθη ὑπὸ τύπον ψηφίσματος τῆς Συνελεύσεως καὶ ἣν ὑπεστήριξαν ἐν αὐτῇ οἱ πληρεξούσιοι Ρήγας Παλαμήδης, Ἰω. Μακρυγιάννης, Ν. Κορφιωτάκης καὶ ἄλλοι τινές. Τοὐναντίον, οἱ πληρεξούσιοι Α. Πετσάλης, Α. Μαυροκορδάτος, Ἰω. Κωλέττης καὶ Α. Μεταξᾶς κατεπολέμησαν τὴν πρότασιν, κατα-

Α. Μεταξᾶς

νοήσαντες τὸ ὀλέθριον σχῖσμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐπήρχετο οὕτως εἰς τὸ Κράτος. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ πλειονοψηφία τῆς Συνελεύσεως παρεδέχθη τὸ ψήφισμα, τὸ ἀρχικὸν ὅμως κείμενον αὐτοῦ ἐτροποποιήθη ὀλίγον τι χάρις εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Βασιλέως Ὄθωνος. Τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀλγεινὴ ἐντύπωσις τὴν ὁποίαν τὸ ψήφισμα τοῦτο προὐξένησεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τοῦ ἐξωτερικοῦ, ὥστε ὁ ἐπὶ τοῦ Βασ. Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργὸς Σπ. Τρικούπης ἠναγκάσθη τὴν 27 Ἀπριλίου 1844 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1041 ἐγκυκλίου αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἀντιπροσώπους τοῦ Κράτους νὰ ἐξηγήσῃ διὰ μακρῶν τὰ περαιτέρω

αἴτια, ὑφ' ὧν ὁρμωμένη ἐνέκρινε τὸ ψήφισμα ἡ Συνέλευσις καὶ νὰ διαβεβαιώσῃ ὅτι εἶναι ἄδικος ἡ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ προξενηθεῖσα κακὴ ἐντύπωσις.

Τὸ ἐν λόγῳ Β΄ ψήφισμα ἔχει οὕτω:

«Ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει ἀμέσως μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Συντάγματος νὰ σχηματίσῃ τὸ προσωπικὸν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, διορίζουσα ἐκ τῶν ὑπαγομένων εἰς τὰς ἑξῆς κατηγορίας:

α΄. Τοὺς αὐτόχθονας κατοίκους τῆς Ἑλλην. Ἐπικρατείας καὶ τοὺς μέχρι τέλους τοῦ 1827 ἀγωνισθέντας ἐν αὐτῇ ἢ ἐλθόντας καὶ διαμείναντας μέχρι τοῦ αὐτοῦ ἔτους· πρὸς δὲ καὶ τοὺς λαβόντας στρατιωτικῶς καὶ ἀποδεδειγμένως μέρος καὶ εἰς τὰς μετὰ ταῦτα, ἤτοι μέχρι τοῦ 1829, κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν γενομένας κατὰ τῶν ἐχθρῶν μάχας.

β΄ Τοὺς μεταναστεύσαντας κατοίκους καὶ τοὺς ἀγωνιστὰς τῶν μερῶν τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων, τῶν λαβόντων τὰ ὅπλα εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα, ἐλθόντας μέχρι τοῦ 1837, καὶ ἐγκατασταθέντας οἰκογενειακῶς εἰς ἕνα τῶν Δήμων τοῦ Βασιλείου· καὶ τὰ τέκνα ὅλων τῶν εἰς τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας ὑπαγομένων.

γ΄ Τοὺς μὴ περιλαμβανομένους εἰς τοὺς ἀνωτέρω δύο παραγράφους ἡ Κυβέρνησις ὀφείλει νὰ μὴ διατηρήσῃ οὐδὲ νὰ διορίσῃ εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, εἰμὴ τοὺς μὲν ἐλθόντας καὶ ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1827 μέχρι τέλους τοῦ 1832 μετὰ δύο ἔτη ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Συντάγματος· τοὺς δὲ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1832 μέχρι τέλους τοῦ 1837 μετὰ τρία ἔτη, καὶ τοὺς μετὰ τὸ τέλος τοῦ 1837 μέχρι τέλους τοῦ 1843 μετὰ τέσσαρα ἔτη.

Δὲν ὑπάγονται εἰς τὰς ἀνωτέρω κατηγορίας γενικῶς ὁ στρατὸς τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, οἱ ἐκτὸς τοῦ Κράτους διοριζόμενοι εἰς διερμηνευτικὰς καὶ προξενικὰς θέσεις, τὰς ὁποίας ὁ τοῦ Ἀγῶνος Ἕλλην δὲν δύναται ν' ἀναπληρώσῃ, καὶ οἱ καθηγηταὶ καὶ διδάσκαλοι τῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν ὡς πρὸς τὰς εἰδικὰς θέσεις των.

Τὸ παρὸν ψήφισμα ἰσχύει ὡς ἂν ἦτο καταχωρημένον αὐτολεξεὶ εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ ἡ παράβασις αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ Ὑπουργείου θεωρεῖται ὡς παράβασις τῶν ὅρων τοῦ Συντάγματος».

Πάντα ἐν γένει τὰ ἄρθρα τοῦ ὑποβληθέντος σχεδίου Ἕλλην. Συντάγματος συνεζητήθησαν εὐρύτατα ἐν τῇ Συνελεύσει, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν Διαδοχὴν καὶ Ἀντιβασιλείαν, εἰς τὰ τῆς συντάξεως τῆς Πολιτείας, εἰς τὰ κατὰ τὴν Βουλήν, κατὰ τὴν Γερουσίαν. Προκειμένου περὶ τοῦ τρόπου τοῦ διορισμοῦ τῶν Γερουσιαστῶν διετυπώθησαν διάφοροι γνῶμαι. Ἔνιοι πληρεξούσιοι ἦσαν τῆς γνώμης ὅπως οὗτοι διορίζωνται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἕτεροι ὅπως ἐκλέγωνται ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 8 Φεβρουαρίου ἡ πλειοψηφία παρεδέχθη τὸν ὑπὸ τοῦ Βασιλέως διορισμὸν διὰ ψήφων 149 κατὰ 47.

Ζήτημα, ὅπερ προὐκάλεσεν ἀρκετὸν ἐνδιαφέρον ἦτο καὶ ἡ αἴτησις τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως τὸ Ἵδρυμα τοῦτο ἀντιπροσωπεύεται δι' ἰδιαιτέρου Βουλευτοῦ ἐν τῇ Βουλῇ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ αἴτησις εἰσήχθη πρὸς συζήτησιν τὴν 22 Φεβρουαρίου, ἔδωκε δὲ ἀφορμὴν εἰς ζωηρὰς ἀντιγνωμίας. Ἐν τέλει, ἡ αἴτησις τοῦ Πανεπιστημίου ἐγένετο ἀποδεκτὴ διὰ ψήφων 119 κατὰ 44. Κατὰ τὰς μετέπειτα πρώτας μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος βουλευτικὰς ἐκλογάς, τὸ Πανεπιστήμιον ἐξέλεξε, τὴν 15 Ἰουνίου, ὡς Βουλευτὴν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἄρθ. 30 τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου τὸν Α. Μαυροκορδάτον, ἀρχηγὸν τοῦ ἀγγλοφίλου κόμματος, καὶ δὴ διὰ μεγάλης πλειοψηφίας εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτόν, συνηγορήσαντα ἐκθύμως ὑπὲρ τῆς ἰδιαιτέρας ἀντιπροσωπεύσεως τοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰς γενομένας σχετικῶς ἐν τῇ Συνελεύσει συζητήσεις. Ἐν τούτοις, ἡ Βουλὴ ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτῆς τῆς 10 Δεκεμβρίου ἠκύρωσε τὴν ἐν λόγῳ ἐκλογὴν τοῦ Μαυροκορδάτου διὰ ψήφων 48 ὑπὲρ τῆς ἀκυρώσεως καὶ 25 κατ' αὐτῆς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ Βουλευτὴς τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐκλεγῇ μεταξὺ τῶν καθηγητῶν του καὶ ὄχι ἐκτὸς αὐτοῦ. Ὑπὲρ τῆς

ἐπικυρώσεως τῆς ἐκλογῆς ὡμίλησαν ἐν τῇ Βουλῇ οἱ βουλευταὶ Ἰω. Δαμιανὸς καὶ Δημ. Δρόσος, ἰσχυρισθέντες ὅτι ὁ βουλευτὴς τοῦ Πανεπιστημίου θὰ ἠδύνατο νὰ ληφθῇ ἐκτὸς ἢ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ ἀκύρωσις ὠφείλετο μᾶλλον εἰς κομματικὸν φατριασμὸν τῆς Κυβερνήσεως Κωλέττη.

Μετά τινας δὲ συζητήσεις ἐπὶ δευτερευόντων τινῶν ζητημάτων ἡ Συνέλευσις ἐπεράτωσε τὴν 19 Φεβρουαρίου τὴν ἐπὶ τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος συζήτησιν. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐν τῷ μεταξύ, τὴν 14 Φεβρουαρίου, ὁ Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου Α. Μεταξᾶς εἶχεν ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του, ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Κ. Κανάρη.

Τὴν 21 Φεβρουαρίου ἡ Συνέλευσις ἐξέλεξε διὰ κλήρου εἰκοσιτετραμελῆ ἐπιτροπήν, ἥτις τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρουσίασε πρὸς τὸν Βασιλέα τὸ ὑπ' αὐτῆς ἐγκριθὲν σχέδιον Ἕλλην. Συντάγματος ὡς καὶ τὰ κείμενα τεσσάρων ψηφισμάτων ἐκδοθέντων παρ' αὐτῆς. Ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, ἀφ' οὗ ἐλάμβανε γνῶσιν τοῦ σχεδίου, θὰ διετύπου τὰς ἐπ' αὐτοῦ παρατηρήσεις του, ἃς καὶ θὰ διεβίβαζεν εἰς τὴν Συνέλευσιν πρὸς ἐξέτασιν παρ' αὐτῆς.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τῆς Συνελεύσεως Μαυροκορδάτος προσεφώνησε καταλλήλως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ τὸν Βασιλέα, ὅστις ἐξέφρασε τὴν εὐχαριστησίν του, βλέπων ὅτι τὸ ἔργον τῆς Συνελεύσεως εἶχε τοσοῦτον προχωρήσῃ. «Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ, προσέθεσε, ἐκφράζω εἰς ὑμᾶς καὶ δι' ὑμῶν πρὸς τὴν Συνέλευσιν τὴν εὐχαρίστησίν μου διὰ τὴν ἣν ἔδειξε φρόνησιν καὶ διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ καὶ τὴν βασιλικήν μου σύζυγον ἀφοσίωσιν. Φροντίζων ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ Ἔθνους, θέλω μελετήσῃ μετ' ἐπιστασίας τὸ σχέδιον καὶ θὰ σπεύσω νὰ κοινοποιήσω εἰς τὴν Συνέλευσιν τὰ ἀποτελέσματα τῶν σκέψεών μου».

Πράγματι, διὰ Διαγγέλματός του ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου ὁ Βασιλεὺς ἀνεκοίνωσε πρὸς τὴν Συνέλευσιν τὰς ἐπὶ τοῦ σχεδίου παρατηρήσεις του. Ἰδιαιτέρως δ' ἐφίστα τὴν προσοχὴν ταύτης ἐπὶ τοῦ β΄ Ψηφίσματος, περὶ οὗ ἐν ἐκτάσει ἀνωτέρω ὁ λόγος, καὶ διετύπου τὴν γνώμην ὅτι θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἀκριβῶς τὸ Ψήφισμα ἄνευ ἐπιβλαβῶν συνε-

πειῶν, ἰδίᾳ προκειμένου περὶ τῶν δημοσίων θέσεων, αἵτινες ἀπαιτοῦσιν εἰδικὰς γνώσεις ὡς αἱ δικαστικαὶ καί τινες ἄλλαι. Ὁ Βασιλεὺς συνίστα νὰ συμπληρωθῇ τὸ Ψήφισμα διὰ τῆς προσθήκης διατάξεως, δι' ἧς θὰ ἐδίδετο εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα νὰ κάμνῃ ἐξαιρέσεις, ὅταν θὰ ἐπείθετο ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Ἔθνους ἀπήτει τοῦτο ἕνεκα εἰδικῶν γνώσεων ὡρισμένου ἀτόμου ἢ ἕνεκα τῶν παρουσιαζομένων περιστάσεων. Πρὸς πρόληψιν καταχρήσεων ὁ Βασιλεὺς παρεῖχε τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἂν ἡ Συνέλευσις παρεδέχετο τὴν ἄποψιν ἣν διετύπου, δὲν θὰ ἐποιεῖτο χρῆσιν ταύτης ἐν τῷ διορισμῷ τῶν Ὑπουργῶν.

Ἡ Συνέλευσις συνεζήτησε τὰς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως προταθείσας τροποποιήσεις, ἐξ ὧν ἄλλας παρεδέχθη καὶ ἄλλας ἀπέκρουσεν. Ὡς πρὸς τὸ β΄ Ψήφισμα, τοῦτο παρέμεινεν ὡς ἀρχικῶς διετυπώθη ἐν τῷ συνόλῳ του, εἰσήχθη μόνον ἐξαίρεσις προκειμένου περὶ τῶν προξενικῶν καὶ διερμηνευτικῶν θέσεων, ἃς ὁ τοῦ Ἀγῶνος Ἕλλην δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ καταλάβῃ, ἀπομακρύνων τοὺς νῦν τιτλούχους τῶν εἰδικῶν τούτων θέσεων.

Τὴν 4 Μαρτίου ἐπιτροπὴ ἀπαρτιζομένη ἐκ τοῦ Πρωθυπουργοῦ Κανάρη καὶ τῶν Ἀντιπροέδρων τῆς Συνελεύσεως, παρουσιασθεῖσα εἰς τὸν Βασιλέα, ἀνεκοίνωσεν αὐτῷ τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνελεύσεως ἐν σχέσει πρὸς τὰς τροποποιήσεις, τὰς ὁποίας εἶχε προτείνει αὕτος εἰς τὸ σχέδιον. Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν ἐγγράφως εἰς τὴν γενομένην αὐτῷ ἀνακοίνωσιν ὅτι δὲν διστάζει νὰ ἀποδεχθῇ τὰς τελικὰς ταύτας ἀποφάσεις τῆς Συνελεύσεως, «ἀφ' οὗ ἐξεπλήρωσε τὸ χρέος του, παραστήσας εἰς αὐτὴν ὅ,τι εἰλικρινῶς ἔκρινεν ὡς συντελεστικὸν εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ Ἔθνους». Τὴν βασιλικὴν ταύτην ἀπάντησιν ἀνέγνωσεν ὁ Κανάρης εἰς ἐπήκοον πάντων ἐν τῇ Συνελεύσει, ἥτις ἀνευρήμησε τὸν Βασιλέα. Ἐκληρώθη ἔπειτα ἐπιτροπὴ ἐξ 63 μελῶν, ἥτις μεταβᾶσα περὶ τὴν 7 μ. μ. εἰς τὰ Ἀνάκτορα ὑπέβαλεν εἰς τὸν Βασιλέα τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος Μαυροκορδάτος προσεφώνησε τὸν Βασιλέα ὡς ἑξῆς: «Ἡ τετάρτη Μαρτίου εἶναι καὶ θέλει

μείνῃ μία τῶν λαμπροτέρων ἡμερῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, διότι κατ' αὐτὴν ἀπεφασίσθη πλέον ὁριστικῶς ἡ μέλλουσα εὐδαιμονία της. Νίκαι λαμπραί, μεγάλα κατορθώματα, κατακτήσεις ἱστορικαὶ ἐδόξασαν πολλάκις καὶ ἐλάμπρυναν ἀνθρώπους καὶ Ἔθνη. Ἀλλ' ὅ,τι ἐπραγματοποίησεν, ὅ,τι ἠσφάλισε πάντοτε τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν των εἶναι ἡ ἐλευθέρα θεσμοθεσία των καὶ ὅσοι συνέτρεξαν εἰς αὐτὴν ἐκείνων τὰ ὀνόματα εἶναι δίκαιον ν' ἀναφέρωνται μὲ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης ἀπὸ τὰς ἐπερχομένας γενεάς. Τοιούτους θεσμοὺς ἐξησφάλισες, Βασιλεῦ, διὰ τῆς παραδοχῆς καὶ κυρώσεως τοῦ πολιτικοῦ μας Συντάγματος. Ἡ Συνέλευσις συνησθάνθη ὅσην διὰ τοῦτο ὀφείλει εὐγνωμοσύνην καὶ ταύτης τὴν εἰλικρινῆ ἔκφρασιν μᾶς ἐπεφόρτισε νὰ φέρωμεν εὐσεβάστως ἐνώπιον τῆς Ὑμ. Μεγαλειότητος». Ὁ Βασιλεὺς ἁπαντῶν ἐδήλωσεν ὅτι «ὁ ἐνθουσιασμὸς μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Συνέλευσις ἐδέχθη σήμερον τὴν διακοίνωσίν μου μ' ἔδωσε τὴν βεβαιότητα ὅτι ἐγνώρισε τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους αἰσθήματά μου. Ναί! Ἡ ἀμοιβαία μεταξὺ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ λαοῦ ἐμπιστοσύνη εὐκολύνει τὰς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος προσπαθείας τῆς Κυβερνήσεως, τὴν δὲ τοῦ Ἔθνους ἐμπιστοσύνην θέλω θεωρήσῃ πάντοτε ὡς τὴν γλυκυτέραν ἀνταμοιβὴν τῶν κόπων μου».

Τὴν 4 Μαρτίου τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἐξέδωκεν ἐνθουσιώδη προκήρυξιν πρὸς τὸν λαόν, πρὸς ὃν ἀνήγγειλεν ὅτι τὸ μέγα ἔργον τῆς Συνελεύσεως ἐξεπληρώθη. «. . . Σύνταγμα πλέον καὶ Βασιλεύς, ἰδοὺ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀγάπης σας, τῆς παντοτεινῆς ἀφοσιώσεώς σας, ἐλέγετο ἐν τῇ προκηρύξει. Βασιλεὺς καὶ Σύνταγμα, ἰδοὺ ὁ καρπὸς τόσων ἀγώνων, τόσων αἱμάτων, τόσων θυσιῶν, τόσων δακρύων. Σύνταγμα καὶ Βασιλεύς, ἰδοὺ ἡ ἱερὰ παρακαταθήκη, τῆς ὁποίας ἡ φύλαξις ἀνατίθεται εἰς τὸν πατριωτισμόν σας καὶ ἥτις μόνη ἐγγυᾶται καὶ ἐξασφαλίζει τὴν εὐδαιμονίαν σας».

Ἐκτὸς τοῦ κειμένου τοῦ Συντάγματος, ἡ Συνέλευσις συνεζήτησε καὶ ἐξέδωκε καὶ δεκαοκτὼ ἐν ὅλῳ Ψηφίσματα ἐπὶ διαφόρων θεμάτων. Ἐπεξειργάσθη δὲ καὶ διετύπωσε καὶ τὸν ἐκλογικὸν νόμον.

Τὴν 16 Μαρτίου ἐξελέγη διὰ κλήρου δωδεκαμελὴς ἐπιτροπὴ ἵνα μεταβαίνουσα παρὰ τῷ Βασιλεῖ ἀναγγείλῃ αὐτῷ ὅτι τὸ ἔργον τῆς Συνελεύσεως ἐτελείωσε καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ προσέλθῃ ὅπως δώσῃ τὸν νενομισμένον εἰς τὸ νέον Σύνταγμα ὅρκον. Οἱ πληρεξούσιοι Μεταξᾶς καὶ Παλαμήδης ἐξέφρασαν τὴν γνώμην ὅπως καὶ μετὰ τὴν ὁρκομωσίαν τοῦ Βασιλέως συνεχισθῶσι περαιτέρω αἱ ἐργασίαι τῆς Συνελεύσεως. Ὁ Ἀντιπρόεδρος ὅμως αὐτῆς Μαυροκορδάτος ἀντέκρουσε τὴν γνώμην ταύτην. Ὁ αὐτὸς Ἀντιπρόεδρος, εὐχαριστήσας τὴν Συνέλευσιν διὰ τὴν ἐργασίαν της, συνεχάρη τὸ Ἔθνος διὰ τὴν αἰσίαν ἀποπεράτωσιν τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου.

Τὴν 17 Μαρτίου οἱ Ἀντιπρόεδροι τῆς Συνελεύσεως μετὰ τῆς ἀνωτέρω δωδεκαμελοῦς ἐπιτροπῆς ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Βασιλέα τὴν λῆξιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Σώματος καὶ τὴν παράκλησιν αὐτοῦ ὅπως προσερχόμενος ὁρκισθῇ ἐνώπιον αὐτοῦ. Τὴν 18 Μαρτίου, περὶ τὴν 10 π. μ., ἐγένετο ἐπίσημος τελετὴ εἰς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, εἰς ἣν εἶχε παραστῇ καὶ ὁ Βασιλεὺς μετὰ τῆς Βασιλίσσης. Τὴν 2 μ. μ. τῆς ἰδίας ἡμέρας, προσερχόμενος εἰς τὴν Συνέλευσιν, θὰ ἔδιδε τὸν νενομισμένον ὅρκον ὁ Βασιλεὺς Ὄθων. Ὀλίγον τι πρότερον, ἔφθασεν εἰς τὴν Συνέλευσιν ὁ Πρωθυπουργὸς Κανάρης κομίζων τὸν Μεγαλόσταυρον τοῦ Σωτῆρος, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀπονείμει ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πρόεδρον τῆς Συνελεύσεως Πανοῦτσον Νοταρᾶν καὶ δι' οὗ περιέβαλεν ἰδιοχείρως τὸν πολιὸν Πρόεδρον ὁ Κανάρης ὑπὸ τὰς ἐπευφημίας τῆς Συνελεύσεως. Οἱ Ὑπουργοὶ καὶ τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως ὑπεδέχθησαν τὸν Βασιλέα εἰς τὴν θύραν ὡς καὶ ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Πρωτευούσης Δ. Καλλέργης, πρὸς ὃν ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασε τὴν εὐαρέσκειάν του δι' ὅσους κόπους κατέβαλε πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως. Ἀνήγγειλε δὲ συγχρόνως εἰς αὐτὸν ὅτι ἐπροβιβάσθη εἰς Ὑποστράτηγον καὶ διωρίσθη ταὐτοχρόνως ὑπασπιστής του. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Συνέλευσις εἶχε παράσχῃ εἰς τὸν ἥρωα πρωτουργὸν τοῦτον τῆς 3 Σεπτεμβρίου καὶ τὴν γενικὴν πολιτογράφησιν καθ' ὅλον τὸ Κράτος τιμῆς ἕνεκεν.

Φθάσας εἰς τὸν στηθέντα θρόνον, ὁ Βασιλεὺς ἀνῆλθεν ἐπ' αὐτοῦ, ὁπόθεν ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς πληρεξουσίους τοὺς λόγους τούτους: «Χαίρω διὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ μεγάλου ἔργου τῆς συντάξεως τοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἑλλάδος, ἐμφανίζομαι δὲ ἐν τῷ μέσῳ ὑμῶν διὰ νὰ ἐπισφραγίσω αὐτὸ διὰ τοῦ ὡρισμένου ὅρκου». Ἔπειτα πλησιάσας τὴν τράπεζαν, ἐφ' ἧς εὑρίσκετο τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸ Σύνταγμα, ἥψατο τὸ πρῶτον, μεθ' ὃ θέσας ἐπ' αὐτοῦ τὴν χεῖρα, ἔδωκε τὸν ὅρκον: «Ὀμνύω εἰς τὸ ὄνομα τῆς ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος νὰ προστατεύω τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων, νὰ φυλάττω τὸ Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ Ἕλλην. Ἔθνους καὶ νὰ διατηρῶ καὶ ὑπερασπίζω τὴν ἐθνικὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ Ἕλλην. Κράτους». Μετὰ τὰς ἐπακολουθησάσας ἀνευφημίας, ὁ Βασιλεὺς εἶπε: «Εὔχομαι ὅπως τὸ Σύνταγμα, ὁ ἱερὸς οὗτος καὶ ἄρρηκτος δεσμὸς μεταξὺ Βασιλέως καὶ Ἔθνους, στερεώσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος. Περαιωθέντος ἤδη τοῦ ἔργου, διὰ τὸ ὁποῖον συνεκάλεσα τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν, κηρύττω τὴν λῆξιν αὐτῆς».

Τὴν ἑσπέραν ἡ πόλις ἐφωταγωγήθη, περὶ δὲ τὴν 8 μ. μ. ὁ στρατὸς μὲ ἀναμμένας δάδας καὶ μὲ τὴν μουσικὴν τῆς φρουρᾶς ἐπὶ κεφαλῆς μετέβη εἰς τὴν Πλατεῖαν τῶν Ἀνακτόρων, ὁπόθεν ἀνευφήμησε τοὺς Βασιλεῖς, οἵτινες εἶχον ἐξέλθῃ εἰς τὸν ἐξώστην. Διὰ Β. Διατάγματος ἀπὸ 18 Μαρτίου 1844 διετάσσετο ἡ διὰ τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» δημοσίευσις τοῦ πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Ἑλλάδος καὶ παρεγγέλλοντο πᾶσαι αἱ δικαστικαί, πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ Ἀρχαὶ τοῦ Κράτους καὶ πάντες ἐν γένει νὰ τηρήσωσιν ἀπαρεγκλίτως τὸ δημοσιευόμενον Σύνταγμα.

ς'

Λήξαντος οὕτω τοῦ ἔργου τῆς Συνελεύσεως, παρητήθη τὸ ὑπὸ τὸν Κανάρην Ὑπουργεῖον διὰ νὰ σχηματισθῇ φυσικῷ τῷ λόγῳ συνταγματικὸν Ὑπουργεῖον, ὅπερ καὶ νὰ προβῇ εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῶν πρώτων βουλευτικῶν ἐκλο-

γῶν. Ὁ Ὄθων ἀνέθεσε τὴν ἐντολὴν ταύτην εἰς τὸν Μαυροκορδάτον καὶ τὸν Κωλέττην, ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι δὲν συνεφώνησαν ἐν τῇ διανομῇ τῶν χαρτοφυλακίων, κατέθεσαν τὴν ἐντολήν, μεθ' ὃ ἐσχημάτισεν Ὑπουργεῖον ὁ Μαυροκορδάτος τὴν 30 Μαρτίου. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν διωρίσθη ὁ Σπ. Τρικούπης. Τόσον τὸ ὑπὸ τὸν Α. Μεταξᾶν ῥωσόφιλον κόμμα ὅσον καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Ἰω. Κωλέττην γαλλόφιλον ἀνέλαβον μετ' ὀλίγον ζωηρότατον ἀγῶνα κατὰ τῆς ὑπὸ τὸν Α. Μαυροκορδάτον Κυβερνήσεως.

Ἡ Συνέλευσις εἶχεν ἐπεξεργασθῇ μετὰ μακρὰς ἐν αὐτῇ συζητήσεις τὸν περὶ ἐκλογῆς τῶν Βουλευτῶν νόμον, ὅστις, ἐγκριθεὶς ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, ἐδημοσιεύθη μετὰ ταῦτα. Κατὰ τὸ 1 ἄρθ. τοῦ νόμου τούτου, ἑκάστη ἐπαρχία θὰ ἐξέλεγεν ἀριθμὸν βουλευτῶν ἀνάλογον τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς. Οὕτως, ἐπαρχίαι ἔχουσαι πληθυσμὸν δέκα χιλιάδων ψυχῶν θὰ ἐξέλεγον ἕνα βουλευτήν, αἱ ἔχουσαι πλέον τῶν δέκα χιλιάδων μέχρις εἴκοσι, δύο βουλευτάς, αἱ ἔχουσαι πλέον τῶν εἴκοσι χιλιάδων μέχρι τριάκοντα, τρεῖς βουλευτὰς καὶ αἱ πέραν τῶν τριάκοντα χιλιάδων, τέσσαρας. Οἱ Βουλευταὶ θὰ ἐξελέγοντο ἀμέσως ὑπὸ τῶν πολιτῶν τῶν ἐχόντων δικαίωμα ψήφου (ἄρθ. 4). Ἐν τῇ Συνελεύσει εἶχεν ὑποστηριχθῇ ἡ ἔμμεσος ἐκλογή, ἀλλ' ἐν τῇ συνεδριάσει της τῆς 6 Μαρτίου ἡ Συνέλευσις παρεδέχθη διὰ ψήφων 179 κατὰ 5 τὸ σύστημα τῆς ἀμέσου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογῆς. Ἐκλογεῖς θὰ ἦσαν οἱ συμπληρώσαντες τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας των καὶ ἔχοντες ἰδιοκτησίαν τινὰ ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας, ἐν ᾗ ἔχουσι τὴν πολιτικὴν διαμονήν των, ἢ ἐξασκοῦντες ἐν αὐτῇ ὁποιονδήποτε ἐπάγγελμα ἢ ἀνεξάρτητον ἐπιτήδευμα (ἄρθ. 5). Ἡ ἐκλογὴ θὰ ἐγίνετο διὰ ψηφοδελτίου (ἄρθ. 19). Ἡ κάλπη δὲ ἡ περιέχουσα τὰ ψηφοδέλτια ἑκάστου Δήμου καὶ ἥτις θ' ἀπεστέλλετο εἰς αὐτὸν ἐσφραγισμένη μὲ τὴν σφραγῖδα τῆς Διοικήσεως ἐφ' ὅλων τῶν γωνιῶν, θὰ μετεφέρετο μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πρὸς ἐκλογὴν προθεσμίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ὅπου καὶ θὰ ἐγίνετο ἡ ἀποσφράγισίς της καὶ ἡ διαλογὴ τῶν ψήφων ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Διοικητοῦ καὶ ἐνώπιον τῶν κατὰ τὸ ἄρθ. 18 ἐφορευουσῶν τὰ τῆς

ψηφοφορίας ἐπιτροπῶν ὅλων τῶν Δήμων (ἄρθ. 23). Ἡ ψηφοφορία θὰ διήρκει ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας (ἄρθ. 16). Τὸ ἄρθ. 27 προσδιώριζε τὰ προσόντα τοῦ δυναμένου νὰ ἐκλεγῇ ὡς Βουλευτής. Τὰ ἄρθ. 30 καὶ 31 ἐκανόνιζον τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Βουλευτοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ δὲ ἄρθ. 34 ῥητῶς καθώριζεν ὅτι οἱ κληρικοὶ δὲν δύνανται οὔτε νὰ ἐκλέξωσιν οὔτε καὶ νὰ ἐκλεγῶσι.

Αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μετὰ μεγάλου πείσματος καθ' ὅλον τὸ Κράτος χάρις εἰς τὰς θεμιτὰς καὶ ἀθεμίτους ἐνεργείας τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ἥτις τὰ πάντα ἐμηχανεύθη διὰ τὴν νόθευσιν αὐτῶν. Εἰς τὴν Λακωνίαν μάλιστα αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν κατὰ τρόπον αἱματηρόν, ἐξελέγησαν δὲ Βουλευταὶ οἱ ὑπὸ τὸ κόμματος Μαυρομιχάλη ὑποστηριχθέντες. Ἐν Ἀθήναις ὡσαύτως ἐπεκράτησε μεγάλη ἀταξία. Ἡ Κυβέρνησις Μαυροκορδάτου, ἥτις κατέβαλε τῷ ὄντι πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν ὅπως αἱ ἐκλογαὶ γίνωσιν ἐν πλήρει τάξει καὶ ἐλευθέρως, εἶχεν ἀποφασίσει ν' ἀφίσῃ τὸν τόπον τῆς ψηφοφορίας ἐν Ἀθήναις τελείως ἐλεύθερον ὅπως ἐλευθέρως ψηφίσωσιν οἱ πολῖται κατὰ τὰ πολιτικά των φρονήματα. Ἐνόμισεν ὅμως ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ λάβῃ τὰ προσήκοντα μέτρα ὅπως μὴ διασαλευθῇ ἡ τάξις ἀνὰ τὴν πόλιν, εἰς ἣν εἶχον συρρεύσει πλεῖστα ὅσα ἄτακτα στοιχεῖα, τεθέντα εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως.

Ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, φοβούμενος ὅτι ἡ λῆψις τοιούτων μέτρων θὰ ἐχειροτέρευε τὴν ὑφισταμένην ἐν τῇ Πρωτευούσῃ ἔκρυθμον κατάστασιν, δὲν ἐνέκρινε κατ' εἰσήγησιν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως τὰ στρατιωτικὰ μέτρα, ἃ ἐσκόπει νὰ λάβῃ ἡ Κυβέρνησις Μαυροκορδάτου. Οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ αὐτοπροσώπως ὁ Βασιλεὺς παρέσχε τὴν ἄδειαν εἰς τὸν Δ. Μαυρομιχάλην ὅπως μεταβῇ εἰς Λακωνίαν, παρὰ τὴν γνώμην τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις εἶχε διατάξῃ ὅπως ἀπομακρυνθῶσιν ἐκεῖθεν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο ἀντιμαχομένων πολιτικῶν μερίδων καὶ τοῦτο ἵνα μείνῃ ὁ λαὸς ἐλεύθερος ἐν τῇ ἐνασκήσει τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων. Συνεπείᾳ τῆς

στάσεως ταύτης τοῦ Βασιλέως, ἡ Κυβέρνησις Μαυροκορδάτου ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν της.

Ἐν τῷ μεταξύ, τὴν 3 Αὐγούστου, ἤρξαντο ἐν Ἀθήναις αἱ ἐκλογαὶ ἐν τῷ Ναῷ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης. Τὴν πρώτην ταύτην ἡμέραν, οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, στρατολογήσαντες ὄχλον, ἐπολιόρκησαν τὸν τόπον τῆς ψηφοφορίας καὶ παρημπόδισαν τὴν εἰς αὐτὸν εἴσοδον παντὸς ἀντιφρονοῦντος. Τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς ἡ ἰδία κατάστασις παρετηρήθη εἰς τὸν τόπον τῆς ψηφοφορίας. Ὁ Δ. Καλλέργης, ὑποψήφιος Βουλευτής, μετέβη ἐκεῖ αὐτοπροσώπως διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν τάξιν. Ὁ πολὺς λαὸς ὑποδέχεται μὲ ἐπευφημίας τὸν δημιουργὸν τῆς 3 Σεπτεμβρίου, τοῦτο προκαλεῖ τὴν μῆνιν τῶν ἀντιφρονούντων, οἵτινες ἀρχίζουν νὰ τὸν ἀποδοκιμάζουν, θὰ ἔπιπτε δὲ καὶ θῦμα ἀγρίας δολοφονίας, ἂν δὲν ἐπρόφθανέ τις νὰ κρατήσῃ τὴν χεῖρα τοῦ δολοφόνου. Ὁ Καλλέργης ἀπεσύρθη εἴς τινα πλησίον οἰκίαν. Ταῦτα μαθὼν ὁ Βασιλεὺς ἔσπευσε πρὸς τὸν Ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του Γρίβα Γαρδικιώτη. Οἱ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ὀπαδοὶ διετύπωσαν αὐτῷ διάφορα παράπονα, μεθ' ἃ ἀπεχώρησεν ὁ Ὄθων καθ' ἣν στιγμὴν ἡ ὀχλαγωγία εὑρίσκετο εἰς τὸ μεγαλύτερον σημεῖον τῆς ἐντάσεώς της. Δὲν κατωρθώθη δυστυχῶς ν' ἀποτραπῇ ἡ σύρραξις, ἥτις ἔσχε καί τινα θύματα. Βουλευταὶ ἐν Ἀθήναις ἐξελέγησαν οἱ Ἰω. Κωλέττης, Δ. Καλλιφρονᾶς, Ἀνδρέας Μεταξᾶς καὶ Σταῦρος Βλάχος. Ὁ Δ. Καλλέργης δὲν ἐπέτυχε.

Μετὰ τὴν παραίτησιν τῆς Κυβερνήσεως Μαυροκορδάτου ἔσπευσε νὰ παραιτηθῇ καὶ ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς τῆς Πρωτευούσης Δ. Καλλέργης, ὅστις ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀπηύθυνε θερμὴν προκήρυξιν, τὴν 8 Αὐγούστου, πρὸς τὸν λαὸν τῶν Ἀθηνῶν, ἐν ᾗ ἔλεγε: «Ὅτε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἥλιος τῆς 3 Σεπτεμβρίου ἀνατείλῃ, χαιρετίσατέ τον θαρραλέως. Εἰπέτε του νὰ κηρύξῃ εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια, τὰ ὁποῖα ζωογονεῖ, ὅτι ἂν εἶναι κατάξηροι οἱ βράχοι, οἵτινες σᾶς περικυκλοῦσι, θερμὸς καὶ θαλερὸς ὅμως εἶναι ὁ πατριωτισμός, ὅστις φλέγει τὰς καρδίας σας. Τὸν ἠσπάσθην πρὸ

ἑνὸς ἔτους μὲ καρδίαν καθαράν, θαρραλέως θέλω τὸν χαιρετίσῃ καὶ τώρα. Θέτων τὴν χεῖρα εἰς τὴν καρδίαν μου, συναισθάνομαι ὅτι δὲν ἤκουσα ἄχρι σήμερον παρὰ τὴν φωνὴν τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ καθήκοντός μου. Καὶ οἱ ὀλίγοι ἐκεῖνοι, ὅσοι ἠθέλησαν νὰ προσάψωσι μῶμον εἰς τὸν χαρακτῆρά μου, ἂς θέσωσι κατ' ἐκείνην τὴν ἀξιομνημόνευτον ἡμέραν τὴν χεῖρα εἰς τὴν καρδίαν των καὶ οἱ παλμοί της θέλουν τοῖς ἐνθυμίσῃ ὅτι μὲ ἠδίκησαν. Ἡ τρικυμία τῶν πολιτικῶν παθῶν παρέρχεται, ἡ ἀδελφικὴ ἀγάπη τὴν διαδέχεται καὶ αὐτῶν ὁ πατριωτισμὸς καὶ αὐτῶν ἡ ἑλληνικὴ

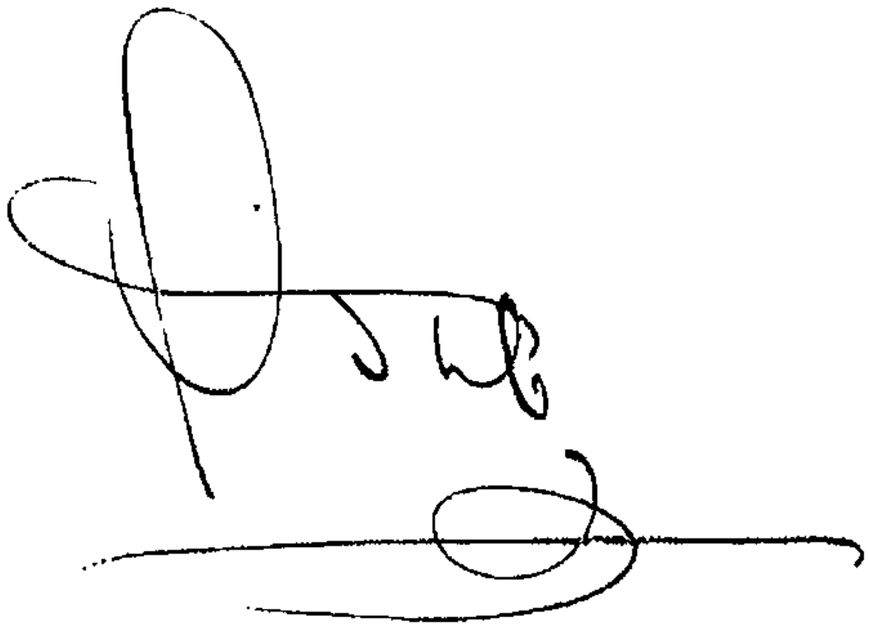

Ὑπογραφὴ τοῦ Ὄθωνος.

φιλοτιμία μοὶ ἐγγυῶνται ὅτι καὶ αὐτοὶ θέλουν μοὶ ἀποδώσει δικαιοσύνην».

Ὁ Βασιλεὺς Ὄθων, καλέσας παρ' αὐτῷ τὸν Ἰω. Κωλέττην, ἀνέθεσεν εἰς αὐτὸν τὸν σχηματισμὸν τοῦ νέου Ὑπουργείου. Ὁ Κωλέττης κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐνδοιάζων, μεταπεισθεὶς ὅμως ἔπειτα ἐσχημάτισεν Ὑπουργεῖον τὴν 6 Αὐγούστου, εἰς ὃ οὗτος ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν, τὸ τοῦ Βασ. Οἴκου καὶ τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὸ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Τὴν 7 Αὐγούστου ἀπηύθυνε προκήρυξιν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν τὸ

νέον Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἐκθέτον τὸ πρόγραμμά του: «Σκοπὸν πλάγιον μηδένα ἔχοντες, ἐξηγούμεθα θαρραλέως καὶ εἰλικρινῶς τὸν ὁποῖον μέλλομεν νὰ τρέξωμεν δρόμον. Ἀποστρεφόμεθα τὴν ἀποκλειστικότητα. Δικαιοσύνη καὶ ἀμεροληψία εἶναι τὸ σύνθημά μας. Ἀκρίβεια θρησκευτικὴ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ πολυτίμου Συντάγματος καὶ τῶν ἐν ἰσχύϊ νόμων. Προτίμησις θυσιῶν, ἀγώνων, ἀμέμπτου διαγωγῆς συνάμα καὶ ἱκανότητος εἰς τὰς δημοσίας θέσεις. Βράβευσις τῆς ἀρετῆς καὶ καταδίωξις τῆς κακίας. Οἰκονομία ὅσον ἐνδέχεται αὐστηρὰ εἰς τὰ πάντα».

Τὴν 16 Ἰουνίου ἐξεδόθη τὸ Διάταγμα τοῦ διορισμοῦ ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ Σύνταγμα τριάκοντα ἓξ ἐν ὅλῳ Γερουσιαστῶν. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν δὲ δι' ἑτέρου Διατάγματος συνεκαλεῖτο ἐν Ἀθήναις ἡ Βουλὴ καὶ ἡ Γερουσία, οἱ Βουλευταὶ δὲ καὶ οἱ Γερουσιασταὶ θὰ συνήρχοντο ἀμέσως διὰ νὰ γίνῃ ἔναρξις τῶν ἐργασιῶν τῶν σωμάτων ἅμα ὡς συμπληρωθῇ ὁ ὑπὸ τοῦ Συντάγματος ἀπαιτούμενος ἀριθμὸς (ἄρθ. 2). Διὰ Διατάγματος ἀπὸ 18 Ἰουνίου διελύετο τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας.

Κατ' εἰδοποίησιν ἀπὸ 29 Αὐγούστου τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργοῦ Κωλέττη, τὴν 7 Σεπτεμβρίου θὰ ἤρχιζον ἐπισήμως αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς καὶ Γερουσίας. Προσωρινὸς Πρόεδρος τῆς Βουλῆς ἐξελέγη κατὰ κοινὴν συγκατάθεσιν ὁ ὑποστράτηγος Νικήτας Σταματελόπουλος. Ὁ Ἐπίσκοπος Ἀττικῆς ἐτέλεσε τὸν συνήθη ἁγιασμὸν εἴς τε τὴν Βουλὴν ὡς καὶ τὴν Γερουσίαν, μεθ' ὃν οἱ Βουλευταὶ καὶ Γερουσιασταὶ ἔδωκαν τὸν νενομισμένον ὅρκον. Ὁριστικὸς Πρόεδρος τῆς Γερουσίας διωρίσθη ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Βασιλέως ὁ Γ. Κουντουριώτης, προτιμηθεὶς τοῦ Π. Μαυρομιχάλη, εἰσηγήσει τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἐπέμεινεν ἐν τούτῳ. Ἀντιπρόεδροι τῆς Γερουσίας ἐξελέγησαν παρὰ τοῦ ἰδίου Σώματος ὁ Π. Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης.

Μετὰ τὴν ὁρκωμοσίαν των οἱ Γερουσιασταί, ἐκλέξαντες ἑξαμελῆ ἐπιτροπὴν πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ Βασιλέως, μετέβησαν εἰς τὴν Βουλήν, ἥτις καὶ αὐτὴ εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ

ἐκλέξῃ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν δωδεκαμελῆ ἐπιτροπήν. Τὴν 2 μ. μ. ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς Ὄθων εἰς τὴν Βουλήν, ἔνθα εἶχον συγκεντρωθῇ οἱ Βουλευταὶ καὶ οἱ Γερουσιασταί, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ στηθέντος Θρόνου ἐξεφώνησε τὸν βασιλικόν του λόγον, ὅστις ἐπευφημήθη ζωηρότατα. Ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 20 Δεκεμβρίου τῆς Βουλῆς ἐξελέγη ὁριστικὸς αὐτῆς Πρόεδρος ὁ Κανέλλος Δελιγιάννης.

Ὑπὸ τοιαύτας ἐνδιαφερούσας συνθήκας προεκηρύχθη ἐν Ἑλλάδι τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα.

ΔΗΜ. ΔΡΟΣΟΣ

Διευθυντὴς Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν

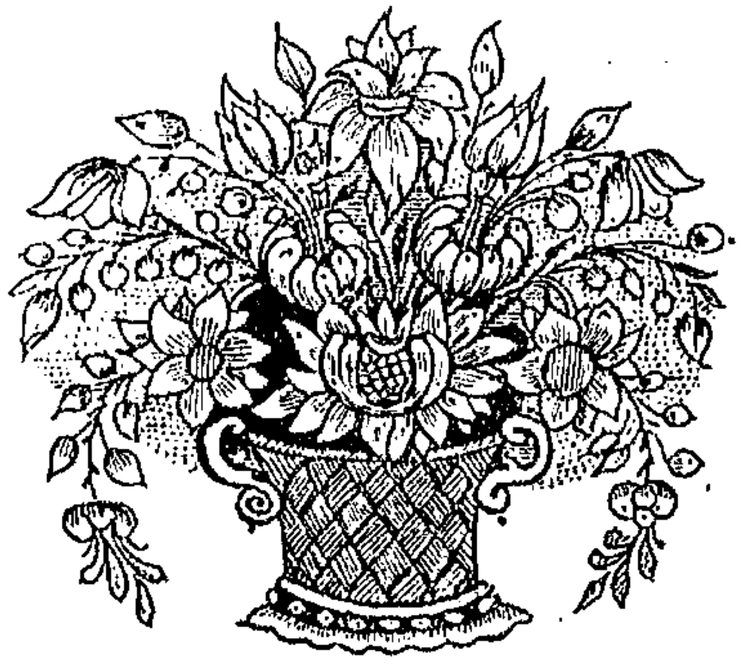

ΕΙΠΕ:

Σὲ δίχτυ πιάστηκε
τὸ λεύτερο πουλὶ
καὶ τὸ κλουβί του κρέμασαν
στοῦ σκλάβου τὸ κελλί.

«—Δὲ θέλω πόνο δεύτερο
μὲ τὸ δικό μου πόνο
σκλάβο σὲ σκλάβο σ᾽ ἔφεραν,
μὰ ἐγὼ σὲ λευτερώνω».

Τὰ σίδερά του τίναξε
μ᾽ ἀλόγιστην ὁρμή.
Τοῦ κάκου πίσω σύρθηκε
δεμένο τὸ κορμί.

Σκλάβος σὲ σκλάβο ἂν θέλησε
τὴ λευτεριὰ νὰ φέρῃ·
κοντὴ ἦτον ἡ ἁλυσίδα του—
δὲν ἔφτασε τὸ χέρι.

5. 5. 32.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

ΚΟΡΦΟΒΟΥΝΙΑ

ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΑΓ. ΒΕΡΝΑΡΔΟΥ

Α΄

Τὴ μεγάλη σιωπὴ τοῦ δάσους, ἡ Καρδιὰ μίλησε. Ἦταν σ᾽ ἕνα μεγάλο πάρκο, γεμᾶτο δένδρα αἰωνόβια. Τὸ φύλλωμά τους ἦταν πυκνὸ κι᾽ ἄφηνε δύσκολα τὸν ἥλιο νὰ πέφτῃ στὴ γῆ. Ἔφθαναν ὅμως παντοῦ οἱ ἀκτῖνες γιατί, ὅσο καὶ ν᾽ ἅπλωναν τὰ κλαριὰ τὰ φύλλα των, ἦσαν ἀραιὰ φυτεμένα τὰ δένδρα, οἱ δρόμοι ἦσαν πλατεῖς καὶ ὁλοτρόγυρα τὸ χορτάρι φύτρωνε λουλουδισμένο

—Ἄκουσε! εἶπε ἡ Καρδιά. Ἐγὼ εἶμαι ποὺ κτυπῶ. Τόσον καιρὸ μὲ περπατεῖς καὶ μὲ γυρίζεις καὶ δὲ στάθηκες νὰ μ᾽ ἐρωτήσῃς ἂν εἶμαι εὐχαριστημένη.

—Εἶσαι εὐχαριστήμένη, γιατί νὰ μὴν εἶσαι;

—Ὄχι. Δὲν εἶμαι. Τόσον καιρὸ θέλω νὰ σοῦ μιλήσω καὶ σὺ δὲν ἀκοῦς.

—Σ᾽ ἀκούω, Καρδιά μου, καὶ κανεὶς ἄλλος ἀπὸ τὰ χιλιόχρονα δένδρα καὶ τὰ πουλάκια ποὺ σιγοπετοῦν δὲ σ᾽ ἀκούει. Τί θέλεις;

—Τὰ πουλάκια ποὺ φτερουγίζουν καὶ τὰ δένδρα ποὺ δὲν κούνησαν ἀπὸ τὴ θέσι τους εἶναι πιὸ φρόνιμα ἀπὸ σένα. Ἀκοῦν τὴν καρδιά τους.

—Μὰ τί σοῦ ἔκαμα καὶ παραπονιέσαι; μήπως δὲν στέκομαι πάντα ἕτοιμη στὴν προσταγή σου; μήπως δὲν σοῦ ἔδοσα πάντα τὴ Σκέψι βοηθὸ γιὰ νὰ καταλάβῃς τὸν κόσμο; δὲν σὲ ταξείδεψα, δὲν σοῦ ἔδειξα ὅλα τὰ ὡραῖα ποὺ

κάμνει ἡ Φύσις καὶ ποὺ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ κάμῃ;

—Μοῦ λὲς λόγια. Κ' ἐγὼ πεινῶ, κ' ἐγὼ διψῶ, καὶ δὲν μοῦ δίνεις τὴν τροφὴ ποὺ μοῦ χρειάζεται.

—Μὰ εἶσαι ἐλεύθερη, Καρδιὰ μου, πᾶρε μόνη σου ὅ,τι ζητεῖς. Σὲ τί σὲ περιώρισα;

—Μὲ βαστᾶς μέσα στὸν κόρφο σου, κ' ἐγὼ βαστῶ τὴ ζωή.

—Τὸ ξέρω.

—Κι' αὐτὸ ποὺ ἄκουσες μιὰ φορά, εἶναι πολὺς καιρός, καὶ ποὺ ξανάκουσες πάλι τώρα, στὰ τρίσβαθα τοῦ Εἶναι σου, εἶναι τὸ κλᾶμα μου.

—Τὸ καταλαβα, μὰ τί νὰ σοῦ κάμω;

— Κουράστηκα πιὰ νὰ δίνω ὅλο τὸ αἷμα μου στὴ σκέψι σου, κουράστηκα νὰ δουλεύω μέρα-νύχτα γιὰ νὰ κρατῶ τὴν ὕπαρξί σου ὁλόκληρη. Θέλω κ' ἐγὼ νὰ ζήσω, ἔστω καὶ λίγες στιγμές, τὴ δική μου ζωή, τὴν αἰώνια ζωὴ ποὺ πλημμυρίζει ὅλα. Ὅταν στὸ εἶπα κάποτε δὲν μ' ἄκουσες. Μὲ κοίμησες, μὲ νάρκωσες, μοῦδοσες ἄλλα ποὺ δὲν σοῦ ζήτησα· ἀγάπησα γιὰ χατῆρι σου ὅλον τὸν κόσμο. Τώρα μὲ ξεναφέρνεις ἐδῶ καὶ νόμισες πῶς δὲν θὰ μιλήσω;

—Καρδιά μου, σιώπησε. Δὲν εἶσαι πιὰ μικρούλα καὶ τρυφερή. Ξέρεις ὅσα κ' ἡ Σκέψις. Ξέρεις πὼς ἡ ζωὴ εἶναι ὅλο φραγμούς, πῶς ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει γιὰ κανένα, πὼς σκλάβοι εἴμαστε ὅλοι, ὅ,τι κι' ἂν κάνωμε.

—Ξέρω πὼς ἡ Καρδιὰ δὲν μετριέται μὲ χρόνια, πὼς ὅσο περισσότερο φωτίζεται ἀπ' τὴ Σκέψι, τόσο δυσκολώτερα ἱκανοποιεῖται. Τώρα ποὺ βρέθηκα πάλι ἐμπρὸς σ' αὐτὸ τὸ κῦμα τῆς ζωῆς, ἄφησε νὰ μὲ πλημμυρίσῃ. Σὲ παρακαλῶ, ἄφισε!

—Δὲν ἀξαρτᾶται ἀπὸ μένα, Καρδιά μου, σὰν τότε καὶ τώρα πρέπει νὰ σὲ βαστάξω σφικτά, νὰ σὲ νανουρίσω στὸν κόρφο μου καὶ νὰ σοῦ πῶ τὰ ἴδια λόγια.

Ἡ μοναξιά μας εἶναι ὡραία, εἶναι μοναδική. Εἶναι σπάνια δοσμένο στοὺς ἀνθρώπους νὰ ζοῦν σὰν ἐμᾶς τόσο δυνατά, τόσο ζωντανά, τόσο συγκεντρωμένα. Ἅμα δοθῇς σὲ ἄλλον ἄνθρωπο δὲν θὰ εἶναι πιὰ τὸ ἴδιο. Καὶ δὲν ξέρεις, Καρδιά μου, πόσο ὁ πόθος σου γίνεται μεγάλος καὶ δυνατὸς ὅταν ἐσὺ τὸν κρατῇς σφιχτὰ ὅπως ἐγὼ κρατῶ ἐσένα. Μὴν παραπονιέσαι, μὴν κλαῖς ἔτσι σιωπηλὰ μέσα μου· θὰ περάσωμε μαζὶ τὴ ζωή, κι' ἂν τὸ κῦμα της δὲν μᾶς πλημμυρίσῃ, θὰ σταθοῦμε θαρραλέα ἀπ' ἔξω.

—Ὄχι. Δὲν θέλω. Θὰ μὲ πάρῃς πάλι μαζί σου στὰ κορφοβούνια. Κ' ἐκεῖ ψηλὰ εἶναι ἐρημιά.

— Εἶναι. Μὰ τἄστρα εἶναι πιὸ κοντά. Ἀπ' ἐκεῖ φαίνεται· πρῶτα ἡ ἀνατολὴ τοῦ Ἡλιου καὶ ἀπ' ἐκεῖ τὸ βασίλεμά του εἶναι οὐράνιο. Ὅποιος πάει στὰ ὕψη δὲν φοβᾶται τὴ μοναξιά, ἀλλὰ χρειάζεται καρδιὰ σὰν ἐσένα γιὰ ν' ἀνεβῇ, γερή, σταθερά, κι' ἄφοβη. Ἔλα Καρδιά μου, σιώπησε, ἀφοὺ αὐτὸ ποὺ μοῦ ζητεῖς δὲν μπορῶ νὰ σοῦ τὸ δόσω.

* * *

Πᾶμε λοιπὸν Καρδιά μου στὰ κορφοβούνια. Τὸ πρωϊνὸ εἶναι ἐξαίσιο σὰν τὴ πρώτη καθάρια ἀνθρώπινη σκέψι. Κύτταξε, ἡ λίμνη εἶναι γαλάζια πέρα ὡς πέρα, οἱ δρόμοι εἶναι ἐρημικοὶ ἀνάμεσα στὰ σπίτια ποὺ μόλις ξυπνοῦν. Οἱ θάμνοι καὶ τὰ λουλούδια καὶ τὰ δένδρα εἶναι ὑγρὰ ἀπὸ δροσιά. Τὰ ἀεράκια μόλις κυλοῦν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Κανένα σύννεφο. Πᾶμε νὰ δῇς τί θὰ σοῦ δείξω σ' ἕνα μέρος ποὺ δὲν πῆγες ποτέ.

—Πᾶμε. Σὺ διαλέγεις τοὺς δρόμους κ' ἐγὼ μονάχη ἀγρυπνῶ ὅταν κοιμᾶσαι καὶ μέρα-νύχτα σὲ δουλεύω γιὰ νὰ ζῇς. Εἶναι ἀλήθεια μέγα θαῦμα ἡ ζωή! Μὰ ἐσὺ τὴν βλέπεις ἀλλιῶς.

—Ὄχι πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ σένα, Καρδιά μου. Γιατὶ τὴν βλέπω μὲ τὸ δικό σου παλμό. Τὴν ἀγαπῶ γιὰ τὴν ἐμορφιά της καὶ τὴν πονῶ γιὰ τὶς θλῖψες της. Ἄφισε ὅμως ὅλα σήμερα καὶ γλέντησε τὸ ἀπαράμιλλο πρωϊνό. Οἱ ἄνθρωποι ποὺ κάθονται πίσω μας καὶ πλαϊ μας στὸ μεγάλο γαλάζιο ἁμάξι δὲν μᾶς πειράζουν. Κάθονται σιωπηλὰ καὶ κυττάζουν ἐνῶ τρέχει στοὺς μεταξένιους δρόμους, ὁλόγυρα στὴ λίμνη, μεσ' ἀπὸ ἀμπέλια καὶ χωριά, γελαστὲς πολι-

τεῖες ποὺ εἶνα πάντα κῆποι μ᾽ ὅλα τὰ δημαρχεῖα καὶ τὰ σχολεῖα τους, μέσ᾽ ἀπὸ κάμπους καὶ σπαρτὰ χωρισμένα μὲ τάξι. Δὲν μᾶς πειράζουν οἱ συνταξειδιῶται ἀφοῦ σιωποῦν. Ἡμεῖς οἱ δυὸ τραγουδοῦμε μόνες μας. Ἐσὺ σκιρτᾷς ἀπὸ χαρὰ καὶ νοιόθω πάλι πὼς θέλεις νὰ μοῦ φύγῃς ὅπως ὅταν σ᾽ ἀρέσῃ κάτι πολύ. Μὰ βλέπεις, εἴμαστε ἀκόμη σφιχτὰ δεμένες μαζί, Καρδιά μου, καὶ δὲν θὰ χωρισθοῦμε ὡς τὴ στερνὴ ὥρα ποὺ θὰ παύσῃς νὰ κτυπᾷς κ᾽ ἐγὼ νὰ σοῦ μιλῶ. Ἔχομε πολλὰ νὰ δοῦμε ὡς τότε. Κύτταξε τὸ Κάστρο κτισμένο μέσα στὸ νερὸ τῆς λίμνης. Πῶς καθρεφτίζεται καὶ στέκει περήφανα τόσους αἰῶνας μὲ τόσα βάσανα ποὺ πέρασε.

—Εἶναι ὡραῖο Κάστρο. Δὲν θἄθελα ὅμως νὰ ζῶ μέσα. Οὔτε στὶς ἡρωϊκὲς ἐποχές, οὔτε τώρα, οὔτε ποτέ. Θἄθελα νὰ εἶμαι ἐλεύθερη, πάντα ἐλεύθερη, σὰν τὸν ἀέρα καὶ τὰ πουλιά.

—Μήπως δὲν εἶσαι; καὶ παραπονέθηκες γι᾽ αὐτό.

—Παραπονέθηκα γιατὶ δὲν μπορῶ νὰ μεταχειρισθῶ τὴν ἐλευθερία μου. Ἀλλὰ ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει καθὼς σωστὰ μοῦ τὸ εἶπες. Μὰ σήμερα χαίρομαι αὐτοῦ ποὺ μὲ πᾶς, θέλω ὅλα νὰ τὰ ἰδῶ, ὅλα νὰ τὰ γνωρίσω. Μ᾽ ἀρέσει τὸ γαλάζιο φῶς, μ᾽ ἀρέσει τὸ πράσινο ποὺ πλημμυρίζει παντοῦ, μ᾽ ἀρέσει τὸ χρυσάφι τοῦ Ἥλιου ποὺ μὲ ζεσταίνει, μ᾽ ἀρέσει ἡ Νεότης, ὦ μ᾽ ἀρέσει ἡ Νεότης ποὺ ἀγαπᾶ χωρὶς νὰ ῥωτᾶ ἂν ἐπιτρέπεται. . . . Δὲν βλέπεις, μὰ δὲν βλέπεις ποὺ ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ἀτέλειωτη, αἰωνία ἀγάπη;

—Τὸ βλέπω. Καὶ συμφωνῶ μαζί σου. Ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ἀτέλειώτη Νεότης καὶ μιὰ ἀστείρευτη ἀγάπη.

—Ναί, καὶ σήμερα ὅλα τὸ λέν! Κ᾽ ἐγῶ ἀγαπῶ. . . .

Καὶ σύμφωνα πηγαίναμε μὲ τὴν Καρδιὰ τὸ δρόμο ποὺ πάει στὰ ὕψη ψάλλοντας ἕνα ὕμνο ὅλο χαρά.

Β΄

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ τραγουδούσαμε, φθάσαμε σὲ μιὰ κωμόπολι καλοκτισμένη, μὲ λουλούδια στὰ παράθυρα τῶν σπι-

τιῶν καὶ καμπαναριὸ μυτερὸ στὴν καλίγραμμη ἐκκλησία. Σταθήκαμε στὴν Πλατεῖα μὲ τ᾽ ἀραδιασμένα πλατάνια, μὲ τὶς βρύσες ποὺ τρέχουν ὅλο καθάριο νερό, μὲ τὰ ἥσυχα καταστήματα. Ἐκεῖ, ἀκούσθηκε μιὰ βαθειὰ μουσική, ἐκεῖνο τὸ ἐμβατήριο τοῦ Chopin ποὺ δὲν ἔχει τόπο, χρόνο καὶ πατρίδα. Δὲν ἄργησε νὰ φανῇ μιὰ κηδεία ἐπιβλητική, μὲ τὴν τάξι καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τῶν μερῶν. Μπροστά μιὰ σημαία μ᾽ ἕνα πέπλο μελανό, οἱ μουσικοί, μὲ βῆμα ἀργό, δίχως νὰ σέρνωνται. Ἔπειτα τὰ Σχολεῖα μὲ τοὺς δασκάλους καὶ τὰ παιδιά, ἔπειτα νέοι καὶ νέες μὲ λουλούδια στὰ χέρια, ἔπειτα ὁ Σταυρός, ἁπλούστατος ἀσημένιος, καὶ τὸ ἁμάξι μ᾽ ἕνα λευκὸ φέρετρο. Μιὰ νέα γυναίκα μὲ μαῦρο σάλι, σβυσμένη λαμπάδα στὸ χέρι, ἔδειχνε μὲ τὸ κλᾶμα της πὼς αὐτὴ ἦταν ἡ κτυπημένη καὶ γι᾽ αὐτὸ βάδιζε στὸ προσκέφαλο. Ἀκολουθοῦσαν οἱ ἄλλες γυναῖκες κ᾽ οἱ ἄντρες ὅλοι ἥσυχοι, συγκεντρωμένοι στὴ σκέψι πὼς ἔχασαν ἕνα δικό τους. Ἄνδρα, γυναίκα; κανεὶς δὲν μᾶς τὸ εἶπε. Πάντως μιὰ νέα ὕπαρξι ποὺ ἄφηνε κενό.

Γι᾽ αὐτὸ σταμάτησε τὸ χαρούμενο τραγοῦδι μας καὶ συμπονέσαμε τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, δίχως νὰ τοὺς γνωρίζωμε. Γιατὶ ἦταν μιὰ ὑπενθύμισι γιὰ μᾶς, πῶς ἡ Νεότης καὶ ἡ Ἀγάπη θερίζονται συχνὰ πρόωρα καὶ πὼς γιὰ τὴ ζωὴ χρειάζεται αἰωνία θυσία, ἐπάνω καὶ κάτω σ᾽ ὅλα τὰ στρώματα τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καὶ τῶν ὄντων τῆς φύσεως.

Ξαναπήραμε τὸν ἀνήφορο, καὶ ὅλο ὡραιότερα ξετυλίγονταν τὰ τοπεῖα. Ξύλινα σπιτάκια μὲ πλατειὲς στέγες. Πολύχρωμα μελίσσια κι᾽ ἀγροὶ τοῦ βουνοῦ, τρεχάμενα νερὰ μὲ ἀσημένιους ἀφροὺς κυλοῦσαν ἀπὸ πέτρα σὲ βράχο ὡς τὴν πλατειὰ ρεματιά. Καὶ βουνά, βουνὰ θεόρατα.

Ἀΐφνης, στὸν ὁλόϊσο δρόμο, ἕνας ψηλὸς διαβάτης φάνηκε μὲ ὑψωμένα τὰ χέρια γιὰ νὰ μᾶς σταματήσῃ. Μειδίασε σὰν νὰ μὴν ἤθελε νὰ μᾶς τρομάξῃ καὶ μὲ νεῦμα ἔδειξε τὴν ἄκρη τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ. Ἀναποδογυρισμένο ἕνα αὐτοκίνητο ἦταν ριγμένο στὴν ἄμμο καὶ στὶς πέτρες. Κατρακύλησε. . . . Τί θὰ βλέπαμε; νεκροὺς ἢ πληγωμένους

ταξειδιώτας; Ἀλληλεγγύη καὶ περιέργεια ὤθησαν τοὺς περισσοτέρους δικούς μας νὰ τρέξουν. Ὁ ὁδηγός μας ἔκαμε τὸ καθῆκον του. Ἀλλ' ἡ καλὴ Τύχη θέλησε νὰ μὴν ἰδοῦμε μιὰ φρικτὴ καταστροφὴ σ' ἕνα τέτοιο εἰδυλλιακὸ περιβάλλον. Οἱ πέντε ἄνθρωποι ποὺ ταξείδευαν κ' εἶδαν μὲ μιᾶς τὸ θάνατο δὲν σκοτώθηκαν εὐτυχῶς. Μωλοπίσθηκαν γερὰ καὶ βγῆκαν ἕνας ἕνας κάτ' ἀπὸ τὸ πεσμένο ἅμάξι μὲ συντρίμματα γυαλιῶν στὰ χέρια καὶ στὸ κεφάλι, ἀλλὰ κανένα μέλος σπασμένο, οὔτε σπουδαία πληγή. Δὲν εἶναι εὔκολο ν' ἀνεβαίνουν ἅμάξια ψηλὰ σ' ἕνα τόσο στενὸ καὶ ἑλικοειδῆ δρόμο. Γκρεμίσθηκαν ἀπὸ ἀπροσεξία καὶ ἄγνοια. Ἀλλ' ὅλοι ὅσοι τὴν παθαίνουν δὲν γλυτώνουν τόσο φθηνά.

Βλέπεις, Καρδιά μου, τί κάμνει μιὰ στραβοτιμονιά; Δὲν χρειάζεται πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ γίνῃ τὸ κακό. Ἕνα τέταρτο δευτερολέπτου, καὶ πάει, τελείωσε. Παίρνει κανεὶς κι' ἄλλους ἀνθρώπους στὸ λαιμό του. Εἶναι μεγάλο πρᾶγμα ἡ εὐθύνη καὶ δυσβάστακτο.

Κυλᾶ τὸ ποτάμι τὸ δρόμο του νὰ φθάσῃ τὸ Ροδανό, κι' αὐτὸς στὴ λίμνη, κ' ἡ λίμνη στὴ θάλασσα. Κυλᾶμε κ' ἐμεῖς στοὺς μαλακοὺς τροχοὺς τοῦ γαλάζιου ἁμαξιοῦ γιὰ νὰ φθάσωμε στὴν κορφὴ τοῦ βουνοῦ. Ὁ δρόμος ποὺ περνοῦμε εἶναι ἱστορικός, εἶναι αὐτὸς ποὺ πῆρε ὁ Ναπολέων ὁ Μέγας γιὰ νὰ κατέβῃ στὸ Ροδανό, καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν οἱ Ρωμαῖκοὶ λεγεῶνες τὸν ἀκολούθησαν. Στὰ 1800 μέτρα ἀλλάζει ὄψι ἡ φύσις, γίνεται ὁλόενα καὶ πιὸ ἀγριωπή. Παύουν τὰ δένδρα, ἀρχίζουν οἱ πέτρινες ἐκτάσεις μὲ λιβάδια ἀκόμη πράσινα ἐδῶ κ' ἐκεῖ καὶ κομμάτια χιόνια ποὺ δὲν ἔλιωσαν καὶ παγωμένα λάμπουν. Ἥσυχες ἀγελάδες βόσκουν χωρὶς σκοπό, μασσοῦν τὸ χόρτο τινάζοντας ρυθμικὰ τὰ κουδούνια των καὶ ὁ ἦχος ἀκούεται σὰν κρύσταλλα ποὺ σπάνουν.

* * *

Ἀκόμα ἀνεβαίνομε ψηλότερα καὶ ξεπερνοῦμε τὶς 2000 μέτρα. Ἀγριάδα πλακώνει. Ἀλλὰ μὲ μιᾶς, φανερώνεται τὸ Μοναστῆρι, ἡ περιβόητη Μονὴ τοῦ Μεγάλου Ἁγίου Βερνάρδου, ποὺ ἔστησε ἡ ἁγιωσύνη του ἐκεῖ ψηλὰ γιὰ νὰ βοηθῇ τοὺς διαβάτας, ὅσοι χάνονται στὰ χιόνια καὶ δὲν ξέρουν πιὰ ποῦ νὰ γυρίσουν καὶ πῶς νὰ σωθοῦν. Μεγάλη ἡ χάρις του! Ἀλλὰ πιὸ μεγάλος ἀκόμα ὁ δικός μας Ἑλληνικὸς πολιτισμός, γιατὶ πρὶν κτίσῃ ὁ Ἅγιος Βερνάρδος τὸ μονα-

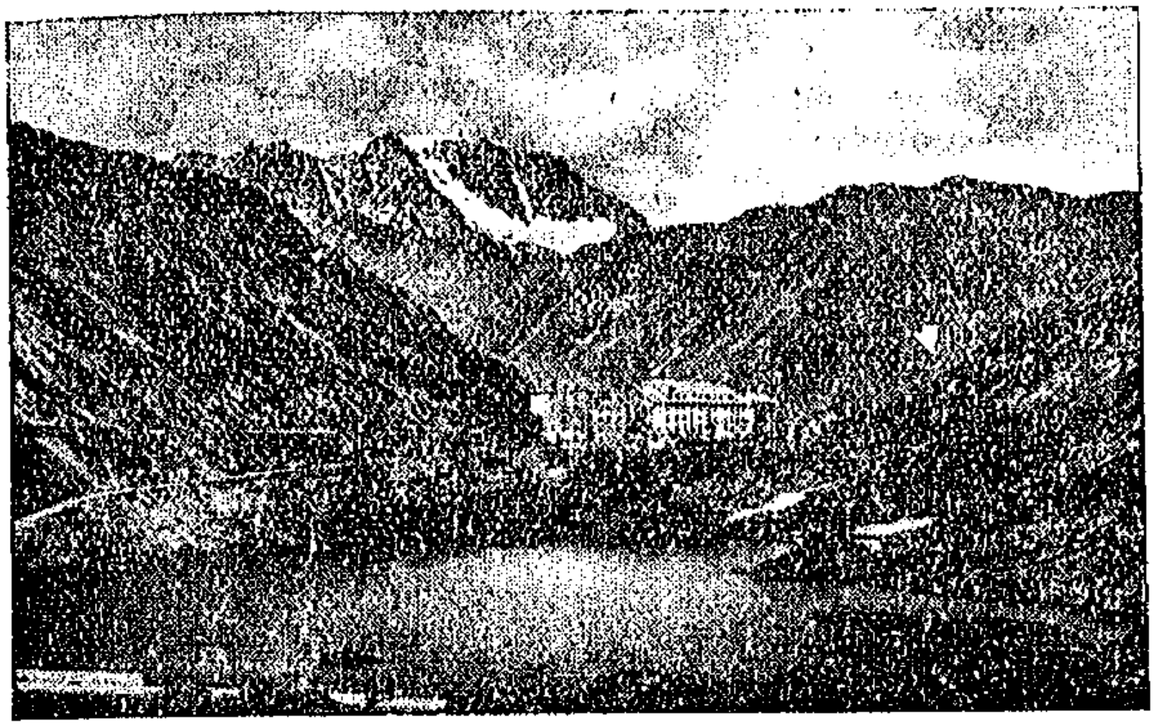

Τὸ Μοναστῆρι τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου.

στῆρι του στὰ *962 μ. Χ.* ὑπῆρχε ἐκεῖ στὴν ἴδια θέσι ***Ναὸς τοῦ Διός.*** Μάλιστα τὸ βουνὸ αὐτὸ 2472 μέτρα ψηλὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα εἶχε βωμὸ ἑλληνικὸ πρὸ Χριστοῦ καὶ ἐλέγετο Ὄρος Διός. Εὑρέθησαν ἐκεῖ νομίσματα Ἀθηνῶν, Θηβῶν, Μακεδονίας καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων στὴ θέσι αὐτὴ ποὺ στέκει σήμερον τὸ ἅγαλμα τοῦ Ἁγίου. Ἐπίσης ἀναθήματα διάφορα ἀπὸ χαλκό, ὅπως ἕνα χέρι ποὺ βαστᾶ τὸ συμβολικὸ φίδι τοῦ Ἐρεχθέως καὶ ἕνα ὡραιό-

τατο ἀγαλματάκι τοῦ Διὸς σχεδὸν ἄθικτο. Ἡ χαρὰ τοῦ Ἕλληνος ἐμπρὸς σ' αὐτὰ τὰ δείγματα εἶναι μεγάλη. Τόσο μακρυὰ ἀπ' τὴ μητέρα Πατρίδα ν' ἀκτινοβολῇ ἀκόμα τῶνομά της, νὰ διαβάζωνται τὰ γράμματα τῆς γλώσσας της, νὰ διαγράφωνται οἱ γραμμὲς τῆς τέχνης της, εἶναι κάτι πολὺ συγκινητικό! Καὶ στὴ φύσι αὐτή, ποὺ ἔχει πράγματι μιὰ θεία πνοή, ἦταν φυσικὸ νὰ στηθῇ βωμὸς λατρείας τότε ὅπως καὶ τώρα ποὺ ὁ καθολικὸς ναὸς τοῦ μοναστηριοῦ διαφορετικὰ ἑρμηνεύει τὸ θεῖον. Οἱ σημερινοὶ ἀδελφοὶ τοῦ Τάγματος τοῦ Ἁγίου Αὐγουστίνου εἶναι 15, ἔχουν περίφημη Βιβλιοθήκη μὲ 12000 βιβλία, Μουσεῖο ὡραιότατο καταρτισμένο μὲ ὅ,τι βρέθηκε καὶ ὑπάρχει ἐκεῖ γύρω, ἑλληνικὲς καὶ ρωμαϊκὲς ἀρχαιότητες, ὀρυκτά, ἔντομα καὶ ζῷα ταριχευμένα, ἱστορικὲς ἀναμνήσεις καὶ χάρτας τοῦ περάσματος τοῦ Ναπολέοντος μὲ τοὺς στρατούς του.

Ὁ νέος Ἀδελφὸς βιβλιοθηκάριος μᾶς τὰ ἔδειξε ὅλα μὲ προθυμία καὶ ταπεινοφροσύνη. Ὡμολόγησε πὼς ἡ γλῶσσα τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ ἑλληνική, γιατὶ ὅλαι αἱ μεταφράσεις παρμέναι ἀπ' τὴ λατινικὴ χάνουν τὴν ποίησι, τὴ βαθειὰ ἔννοια, τὴ ζωντανὴ ἀπόδοσι τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ λόγου.

—Σκίρτησες, καρδιά μου, ἀπὸ χαρὰ σ' αὐτὰ τὰ λόγια γιατὶ ἡ πρώτη σου ἀγάπη εἶναι γιὰ τὴν Πατρίδα, εἶναι γι' αὐτὸ ποὺ νοιώθεις τόσο βαθυά, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν οἱ ξένοι ***τὸ αἰώνιο ἑλληνικὸ ἀριστούργημα,*** δηλαδὴ τὸ πνεῦμα αὐτὸ τῆς φυλῆς ποὺ ἔπλασε τὴ γλῶσσα μας, τὴν τέχνη καὶ τὴ σοφία.

* * *

Μπροστὰ στὸ Μοναστῆρι εἶναι ἡ λίμνη, καὶ μέσ' στὴ μέση τοῦ νεροῦ ἕνας σταυρός. Παρὰ κάτω στὴν ἀπέναντι ὄχθη τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου, χάλκινο. Μαῦρα καὶ σκοτεινὰ τὰ νερά, τριγυρισμένα ἀπὸ βράχους ποὺ ἀνεβαίνουν σὰ σκαλοπάτια στὸν οὐρανό. Μιὰ ὁμίχλη πυκνή,

μαυροκίτρινη κατεβαίνει καὶ σκουπίζει τὸ νερὸ σὰ πέπλο ἀγρίας θεότητος. Ἀνατριχίλα περνᾶ στὸν ἀέρα. Εἶναι τὰ Τάρταρα, ἡ εἴσοδος τοῦ Ἅδου ἢ ἡ Στύξ; γιατὶ νομίζει κανεὶς πὼς ἔφυγε ἀπ' τὸ γελαστὸ δικό μας κόσμο καὶ βρίσκεται στὰ πρόθυρα μιᾶς ἄλλης ζωῆς θλιβερῆς καὶ ἄγνωστης. Τάχα τὸ γαύγισμα αὐτὸ ποὺ σχίζει τὸν ἀέρα νὰ εἶναι τοῦ μυθολογικοῦ σκύλου Κερβέρου;

—Ὄχι, δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ τὸ γαύγισμα τῶν ἡρωϊκῶν σκύλων τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου, αὐτῶν τῶν θαυμασίων ζώων, ποὺ τρέχουν τὸ χειμῶνα στὰ χιόνια νὰ ξεθάψουν κανένα πεσμένο ὀρειβάτη ποὺ ἔχασε τὸ μονοπάτι κι ἀποσταμένος ἔπεσε γιὰ νὰ πεθάνῃ στὸ κρύο σάβανο τοῦ χιονιοῦ.

Εἶναι μαθημένα ἀπὸ μικρὰ τὰ σκυλιὰ αὐτὰ νὰ βοηθοῦν τοὺς μοναχοὺς σ' αὐτὸ τὸ καθῆκον κι' ἀντὶ νὰ χημίξουν σὰν ἄγρια λεοντάρια ὅπως μοιάζουν ἐκ πρώτης ὄψεως στοὺς ἀγνώστους περαστικούς, ἐκτελοῦν ἕνα καθῆκον χριστιανικό, ἀνθρώπινο, ὑπέροχο, νὰ σώζουν τοὺς παραστρατημένους. Οἱ σκῦλοι τοῦ Ἁγ. Βερνάρδου εἶναι περιώνυμοι στὸν κόσμο, ἀλλὰ πουθενὰ δὲν εὐδοκιμοῦν καθὼς στὸ Μοναστῆρι τους. Κάτω στὶς πολιτεῖες καὶ στὴ θάλασσα γίνονται καχεκτικοί, τὸ μεγάλο τους σῶμα ζαρώνει, τὸ βλέμμα τους παίρνει ἔκφρασι νοσταλγική. Θέλουν νὰ ζήσουν φαίνεται τὴ ζωὴ αὐτὴ τοῦ ὄρους καὶ νὰ ἐκτελοῦν τὸν κανόνα τῶν μοναχῶν τοῦ Τάγματος. Θαυμάσια ζῶα μὲ πελώρια κεφάλια καὶ μάτια μελαγχολικὰ ἀνιχνεύουν τὶς ἐρημιὲς κι' ἂν βροῦν λιπόθυμο διαβάτη τὸν ζεσταίνουν μὲ τὰ χνότα τους, τοῦ δίνουν τὴ μποτιλίτσα μὲ τὰ κονιάκ κρεμασμένη στὸ λαιμό τους, φωνάζουν βοήθεια κι' ὁ μοναχὸς δὲν ἀργεῖ ν' ἀκολουθήσῃ τὰ ἴχνη τοῦ σκύλου γιὰ νὰ σηκώσῃ τὸν πεσμένο ἄνθρωπο. Πολλὲς φορὲς ὁ σκῦλος σκάβει τὸ χιόνι μὲ τὰ νύχια του κ' ἐκεῖ ποὺ τίποτε δὲν φαίνουνταν παρὰ ἄσπρη γραμμή, τὸ ἡρωϊκὸ ζῶο βρίσκει μὲ τὴν ὄσφρησί του τὸ λιποθυμισμένο καὶ τὸν ζωογονεῖ. Οἱ σκῦλοι τοῦ Ἁγ. Βερνάρδου γαυγίζουν, Καρδιά μου, κι' ὄχι ὁ Κέρβερος τοῦ Ἅδου! Θαύμασε λοιπὸν ἀκόμη μιὰ φορὰ γιὰ ὅ τι κάμνει ἡ Φύσις καὶ ἡ ἀνθρώπινη ὑπομονή! Μὰ ἡ μαύρη λιμνίτσα

σὲ κάμνει νὰ ῥιγῇς. Τὴ λένε ἄλλωστε λίμνη τῶν πεθαμένων.

Ἔλα νὰ πᾶμε μακρύτερα στὴν πέρα ὄχθη, ἀφοῦ περάσωμε τὸ γεφύρι, ὅπου φύλαττει ὁ Ἰταλὸς σκοπός. Γιατί, ξέρεις, ὡς ἐδῶ φθάνουν τὰ σύνορα της ὡραίας Ἑλβετίας κι' ἀπ' ἐκεῖ καὶ κάτω εἶναι ἡ Ἰταλία, εἶναι ἡ κοιλὰς τῆς Ἀόστης, λουλουδισμένη καὶ γελαστὴ σὰν περικαλλὴς γυναίκα. Δὲν φαίνεται ὅμως τίποτε αὐτὴ τὴ στιγμὴ γιατὶ ὁμίχλη χύνεται ἀπὸ παντοῦ καὶ μᾶς κλείνει τὸ θέαμα. Ἔτσι συμβαίνει στὶς κορφὲς καὶ πολὺ συχνὰ στὴ ζωή: ἅμα φθάσῃ κανεὶς στὸ ποθούμενο δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ τὸ ἀπολαύσῃ....

Βλέπεις τί μάθημα δίνουν τὰ κορφοβούνια; βλέπεις πὼς ἡ πεῖρα εἶναι τὸ βάλσαμο γιὰ κάθε πόνο σκοτεινό; βλέπεις πὼς ἅμα ξέρει κανεὶς «*τὸ γιατί*», παραδέχεται καὶ ὑπομένει, ὄχι σὰ σκλάβος, ἀλλὰ σὰν ἥρως τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα κτυπήματα; Κι' αὐτὸ εἶναι ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς, ἡ πιὸ μεγάλη κι' ἀπ' αὐτὴ τὴ ζωή. Γιατί, νὰ προχωρῇ κανεὶς στὴ Γνῶσι εἶναι σὰν νὰ μπαίνῃ στὸ δρόμο ποὺ φθάνει στὸ Θεῖον.

Λωζάννη 30. 7. 31.

ΕΛΛΗ ΧΑΡ. ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ

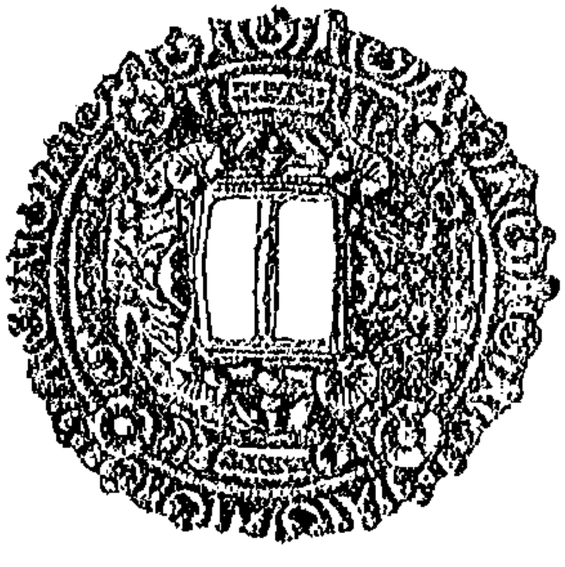

Η ΙΘΩΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ ΤΟΥ ΒΟΥΛΚΑΝΟΥ[1]

Α'

Ἡ Ἰθώμη ὀρθώνεται στὴ μέση τοῦ ἀπέραντου Μεσσηνιακοῦ κάμπου, σὰ μιὰ κορῶνα στὸ κεφάλι παλιᾶς βασίλισσας, ὅπως τέτοια δοξασμένη κι' ἀξέχαστη στάθηκε μέσ' ἀπ' τὴν ἱστορία ἡ πανάρχαια Μεσσηνία.

Τὸ κωνικὸ βουνό της φαίνεται ἀπ' ὅλες τὶς πλευρὲς τῆς εὔφορης Μεσσηνιακῆς πεδιάδας, καθὼς κι' ἀπ' τὰ μισὰ τοῦ ὁμώνυμου κόλπου, ἔτσι ὡς ἀγναντεύεται ἀπὸ τ' ἀνοιχτὸ πέλαγο ἡ μακρινὴ αὐτὴ καὶ γραφικὴ στεριὰ τῆς Πελοποννήσου.

Ψηλὰ στὴ μυτερὴ κορφὴ τοῦ ἀρχαίου βουνοῦ ποὺ μπλαβίζει στὴν ἀπόσταση κι' ὅπου τὸν παλιὸ καιρὸ ὑψώνονταν ὁ ναὸς τοῦ Διὸς Ἰθώματα, καθὼς καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας καὶ τῆς Περσεφόνης στέκετ' ἀθώρητο ἀπ' τ' ἀνθρώπινα μάτια, γινομένο τὸ ἕνα μὲ τ' ἀπρόσιτα βραχοκότρωνα τῆς ψηλῆς κορφῆς, τὸ πάμπαλαιο μοναστῆρι τῆς Παναγίας τοῦ Βουλκάνου τὸ «Καθολικὸ» λεγόμενο, ποὺ χτίστηκε κατὰ τὸ 12ον αἰῶνα ἀπὸ τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου στὰ θεμέλια τοῦ Ναοῦ τοῦ Διός.

---

[1] Αἱ παρεντιθέμεναι εἰκόνες πλὴν τῆς τρίτης εἶναι ἔργα τῆς Κυρίας Ταρσούλη. *Σ. τ. Δ.*

Γιὰ νὰ φτάσῃ κανεὶς ὡς ἐκείνη τὴν ἀπόκοσμη ἀητοφωλιὰ πρέπει νάχῃ πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὴ λεγόμενη «δίψα τῆς ἐρεύνης» καθὼς καὶ κότσα γερά, παρ' ὅλο ποὺ ἓν ἄμοιρο ἄλογο ἢ μουλάρι θὰ τὸν σηκώνει ἐπὶ μιάμιση ὥρα καὶ πιὸ πολὺ στὴ ράχη του, ξεκινῶντας ἀπὸ τὸ κάτω μοναστῆρι τοῦ Βουλκάνου, ὅπου κατασταλάζουν ὅλοι οἱ προσκυνητὲς κι' ὅπου γιὰ νὰ φτάσῃς πάλι ἀπὸ τὸ χωριὸ Τζαφερεμίνι, βάζεις ἄλλη μιάμιση ὥρα καβάλλα μέσ' ἀπὸ ἀνηφορικὰ ξεροτρόχαλα μονοπάτια.

Γι' αὐτὴ τὴν ἐκδρομὴ ξεκίνησα ἓν ἀνοιξιάτικο πρωΐ, μὴ ξέροντας ἂν τὰ ἐφόδιά μου μποροῦσαν νὰ μὲ φτάσουν ὡς τὸ μακρυνὸ κάστρο «τῆς Κορφῆς» ποὺ ἀπὸ καιρὸ ὀνειρεύτηκα νὰ ἐκπορθήσω.

Διάλεξα τὸ ξεκίνημα μὲ τραῖνο ἀπὸ τὴν Καλαμάτα, μόλις ποὺ τὸ πρῶτο γλυκολάλημα ἀπὸ τὶς μακρινὲς καμπάνες τάραζε τὸν μουντὸ ἀκόμ' ἀέρα κι' ὁ ἥλιος μαντεύονταν πίσω ἀπὸ τὸ Καλάθιον Ὄρος

Ἴδιο μὲ σταχτόμαυρο δράκοντα ποὺ σέρνεται σέ γνώριμά του δασωμένα βοσκοτόπια, τὸ τραῖνο ψυσῶντας μὲ ἀγκομαχητὸ τὶς κάπνες του κυλάει σχίζοντας τὸ λουλουδιασμένο κάμπο.

Τὰ χαμόσπιτα κ' οἱ χόρτινες καλύβες ἀνοίγουν τὰ παραθύρια καὶ τοὺς φεγγῖτες τους μέσ' ἀπὸ κατσαρὲς πολύχρωμες περικοκλάδες, γιὰ νὰ πλαισιώσουν ἀχτένιστα ξανθόμαλλα χωριατόπουλα καὶ ὀρθοστῆθες κοπελλοῦδες ποὺ καθρεφτίζουνε στὰ μάτια τους τὸ αὐγινὸ χαμόγελο. Ἀπ' τὶς καλαμένιες αὐλὲς ξεφεύγουν, σὰν ἁλαφιασμένες στὸ σφύριγμα τοῦ τραίνου, κλῶσσες μὲ τὰ νοσίδιά τους, πουλάρια σὰν κυνηγημένα μαζὶ μὲ προβατίνες ροβολᾶν ἀδέσποτα στὸν κάμπο. Στὸ βάθος τώρ' ἀριστερά μας ροδίζει τὸ βουνὸ τῆς Ἰθώμης, τὸ λεγόμενο καὶ Βουλκάνο, ψηλὸ ὡς 810 μέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ λένε καὶ Βουρκᾶνο, καθὼς καὶ Λορκᾶνο, γιατὶ ὅπως πιστεύουν, τὸν παλιὸ καιρὸ ζοῦσαν πολλὲς δορκάδες μέσα στὰ δάση του. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι τὴν ὀνομασία τοῦ Βουλκᾶνο πῆρε ἀπὸ κάποιο σβυσμένο ἡφαίστειο (Volcan) ποὺ ἦταν ἐκεῖ ἀπάνω στὰ προϊστορικὰ χρόνια. Ἕνα τεράστιο βάραθρο κατὰ τὴν

ἀνατολὴ ποὺ τὸ λένε «τοῦ καιροῦ ἡ τρύπα» μαρτυράει πὼς σίγουρα ἐκεῖ θὰ ἦταν καὶ τὸ στόμιο τοῦ ἀρχαίου ἡφαιστείου. Τὸ παρομοιάζουν μὲ τὸν Κεάδα τῆς Σπάρτης· λένε

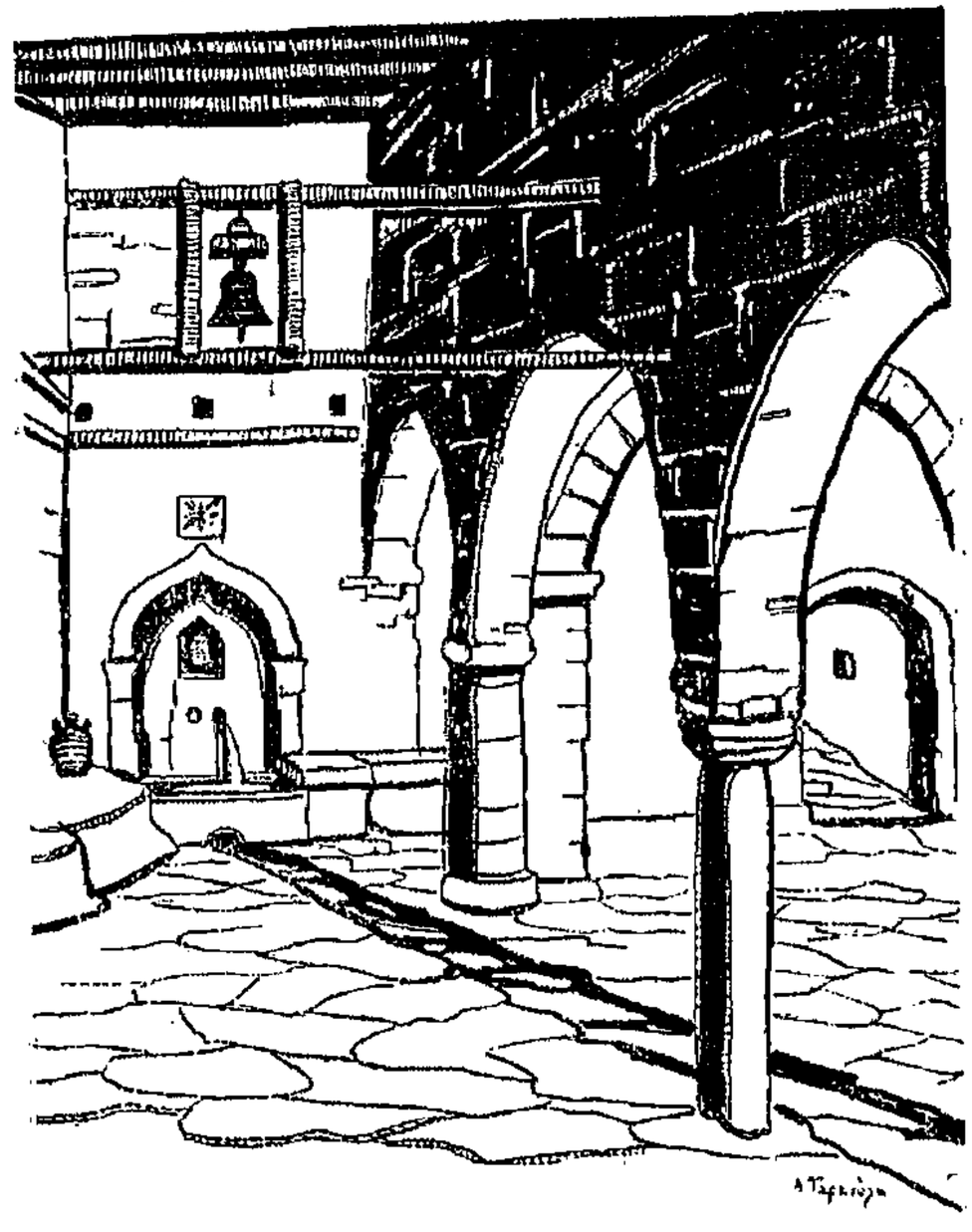

Ἡ βρύση τοῦ μοναστηριοῦ.

πὼς τὸ χειμῶνα βγαίνει ἀπὸ κεῖ ζεστὸς ἀέρας καὶ τὸ καλοκαῖρι ψυχρός. Κατ' ἀντικρύ του στὴ μεσημβρία στέκεται ἕνα χαμηλότερο βουνὸ Ἅγιος Βασίλειος, ἀρχικὰ λεγόμενο Εὐα, ὅπου βρίσκονταν τὰ παλιὰ χρόνια τὸ ἱερὸ τοῦ Διο-

νήσου. Τ' ὄνομα Εὔα πῆρε ἀπὸ τὰ ξεφωνητὰ τῶν «Εὔα εὖα»—εὐοῖ εὐὰν—ποὺ ἔφταναν σ' ὅλη τὴ γύρω πεδιάδα ἀπὸ τὰ γλέντια τοῦ θεοῦ μὲ τὶς ἱέρειες τοῦ κρασιοῦ καὶ τῆς κραιπάλης. Στὸ διάσελο τῶν δυὸ βουνῶν σ' ἕνα φαρδὺ πλάτωμα ὡς 400 πῆχες, εἶναι χτισμένο τὸ μεγάλο Σταυροπυργιακὸ Μοναστῆρι τοῦ Βουλκάνου, ποὖχει τὰ πολλὰ μετόχια, ἕνα ἀπὸ τὰ πλουσιώτερα καὶ τὰ πιὸ φιλόξενα ἑλληνικὰ μοναστήρια χρονολογούμενο ἀπὸ τὸ 1625. Καθὼς φτάνομε στὸ χωριὸ Τζαφερεμίνι ὕστερ' ἀπὸ μιὰ ὥρα τραῖνο γιὰ νὰ πάρωμε τὰ ζῶα ποὺ θὰ μᾶς ἀνεβάσουν στὸ κάτω στὸ μεγάλο μοναστῆρι, τὸ βλέπομε ἀπὸ μακρυὰ νὰ φαντάζῃ στὴν ἀπόκρημνη πλαγιὰ σὰν ἕνα κίτρινο μεγάλο λιθάρι, σὰν μιὰ τεράστια χάντρα ποὺ κατρακύλησε ἀπὸ τὸ σπασμένο κομπολόϊ ἑνὸς γίγαντα τῆς κορφῆς καὶ στάθηκε μετέωρη ἐκεῖ, κρεμασμένη ἀπὸ μιὰ δύναμη ἀόρατη. Τὰ βαρυπέταλα μουλάρια περνῶντας μας ἀπὸ τὸ φαρδὺ ποτάμι τοῦ χωριοῦ, ὅπου γυναῖκες μὲ τὸν κόπανο πλένουν ἀνάμεσα στὶς καλαμιὲς τὰ ριγωτὰ σκουτιά τους, ἀνηφορίζουν ὑπομονετικὰ μέσ' ἀπ' τὰ στενοσκαμμένα στὸ βράχο μονοπάτια.

Ὁ ἥλιος καταχτητικὰ ἔχει ἀγκαλιάση τὴν πλάση. Τὸ μαρτυροῦν τὰ νυχτολούλουδα ποὺ κάτω ἀπ' τοὺς φράχτες ἀργοδιπλώνουν τὰ πεταλά τους, ἐνῶ οἱ φλογᾶτες παπαροῦνες κ' οἱ ἀγριομολόχες διάπλατα τὸν κόρφο τους ἀνοίγουν, ὁλόστητες στὰ χνουδερά τους κλώνια γιὰ νὰ ρουφήξουν λαίμαργα τὸ μέγα φῶς. Τὸ μαρτυροῦν ὁλόκληρες πομπὲς ἀπὸ μουριὲς φουντωτὲς καὶ φουφουλάτες, ποὺ γράψαν κι' ὅλα κάτω στὸ χωριὸ τοὺς παχιούς τους ἴσκιους στὸ χῶμα, κι' ὅλο τὸ ἀσημοδάσος τῶν λιοδεντρῶν ποὺ μέσ' ἀπ' τα χαλιὰ τῆς κίτρινης μαργαρίτας δίνει τόπους τόπους τὶς πιὸ μαεστρικὲς πινελιὲς στὸ μεγάλο πολύχρωμο κάμπο. Καὶ ὅσο ἐμεῖς ἀνεβαίνομε, τόσο αὐτὸς ξεδιπλώνει στὰ μάτια μας ἕνα πανόραμα γεμᾶτο μυστικά. Τὸ μαρτυράει ἀκόμη κι' ὁ μακρινὸς κόλπος τῆς Καλαμάτας, ποὺ σχεδιάστηκε σὰ χρυσαφιὰ κορδέλα στὸν ὁρίζοντα. Ἀπ' τὰ μισὰ τοῦ ἀνήφορου ξεκαθαρίζει τώρα πλάγια τὸ μοναστῆρι,

σὰν στενόμακρο ψηλὸ καστέλλι, μὲ σκοῦρες τάπιες στὴ σειρά, ἔτσι ποὺ δείχνουν τ' ἀνοιχτά του ἀμέτρητα παραθύρια. Ἕνας κόσμος ἀπὸ τεράστιες κλαίουσες, πλατάνια, εὐκαλύπτους κ' ἐπίσημα κυπαρίσσια στέκουν, ἴδιοι βιγλάτορες σιωπηλοὶ καὶ τὸ φρουροῦνε κι' ἄλλα πολλὰ δεντρικὰ μαζὶ μὲ ἀμπέλια, μὲ στάχια, μὲ λαχανόκηπους κατρακυλοῦν τὸν κατήφορο ὡς κάτω τὴν πλατειὰ κοιλάδα ποὺ τὴν κλείνουν οἱ ψηλοὶ γήλοφοι τῆς Τσούκας μὲ τὸ βάλτο τοῦ Ἁγίου Φλώρου πιὸ κάτω. Ὁ βάλτος ἑνώνεται μὲ τὸν Πάμισο τὸ ἱστορικὸ ποτάμι τοῦ Νησιοῦ ποὺ κατὰ τὸν Στράβωνα εἶχε ἰαματικὴ δύναμη, ἐνῶ κατὰ τὸν Παυσανία καὶ τὸν Ἀνάχαρσι ἔβγαζε τὰ καλύτερα ψάρια. Φαντάζει ἀκόμη αὐτὸ τὸ μοναστῆρι καὶ σὰν ξεχασμένο παλάτι παραμυθιοῦ, σὰν κάποιου δράκοντα κονάκι παρατημένο στὴ μανία τῶν στοιχιῶν καὶ τῶν ἀνέμων. Μὰ ἔτσι τ' ἀγναντέψαμε κοντύτερα κι' ἅρπαξε τὸ μάτι μας δυὸ τρία μαῦρα ράσα νὰ περιδιαβάζουν σιωπηλά, σὰν ἀπρόγγιχτα σπουργίτια κάτω ἀπὸ τὰ αἰωνόβια δέντρα, ἡ φαντασία μας ἤμερεψε, ἡ ψυχή μας γαλήνεψε, γιατὶ τὸ εἴδαμε σὰν ἕνα παρήγορο κι' ἀπόκοσμο ἡσυχαστήριό της.

Ὁ πρῶτος ποὺ μᾶς καλημερίζει, γελασιὸς σὰν τὴν ἄνοιξη μέσ' ἀπὸ τὰ 90 του χρόνια, εἶναι ὁ προηγούμενος πάτερ Γαλακτίων, σβέλτος ξεραγκιανός, μικρόσωμος, μὲ τὸ στραβὸ ραβδί του ποὺ τελειώνει ἀπὸ πάνω σὲ δίκοχη ἀγκοῦλα, πιὸ πολὺ ἕνας τύπος γέρω Φάουστ ποὺ κρύβει δεκαοχτόχρονη καρδιὰ κάτω ἀπὸ τὸ καφέ του ἀντερί, τὸ περισφιγμένο ἀπὸ μιὰ ζώνη σκουρογάλαζη. Περνῶντας τὴν σὰν κάστρου βαρειὰ καμάρα τῆς ὀξώπορτας, μπαίνομε στὴν ἀπέραντη τετράγωνη αὐλὴ μὲ τὴν παλιὰ ἐκκλησία στὴ μέση καὶ τὴ μεγάλη δεξαμενή. Ὁλοτρόγυρα καμάρες μεγάλες βαστοῦνε τὰ μακρινὰ χτιστὰ χαγιάτια μὲ τὰ πενῆντα κελλιά, τὰ πιὸ πολλὰ ἄδεια, γιατὶ δὲν κατοικοῦνε πιὰ στὸ μοναστῆρι παρὰ ὀκτὼ ἐννιὰ ὅλοι ὅλοι καλογέροι. Οἱ κάτω στοὲς μὲ τὶς βαρειὲς κολῶνες κρύβουν ἀνάμεσά τους σκάλες πέτρινες, χτιστὰ πεζούλια, βρῦσες, καμπάνες, πορτόνια θολωτὰ καὶ πόρτες βαρειὲς ποὺ ὁδηγοῦν στὸ γραφεῖο, στὴ βιβλιοθήκη,

στὸ κοινόβιο, στὶς ἀποθῆκες. Τὰ βήματά μας ἀντηχοῦν ξερὰ στὴν πλακοστρωμένη ἔρημη αὐλή. Οἱ λίγοι μοναχοὶ βρίσκονται ἄλλος στὸ κελλί του, ἄλλος στὸ βουνὸ γιὰ ξύλα,

Ὁ Πάτερ Γαλακτίων.

ἄλλος ἑτοιμάζει τὶς κυψέλες γιὰ τὰ μελίσσια, ἄλλος κεντρώνει μιὰν ἁγριλιὰ κι' ἄλλος ποτίζει τὰ κρεμμυδάκια του. Μονάχα ἕνας, σὰν τραγικὸ τῆς μοίρας φάντασμα, μαυρίζει καθισμένος σ' ἕν' ἀπ' τ' ἀπέραντα χαγιάτα. Οἱ στεναγμοί του βαρειὰ ταράζουν τὴν νεκρικὴ γαλήνη, μ' ὅλο ποὺ γύρω μέσ' στὸ φῶς τὰ χελιδόνια σπαθίζουν τὸν ἀέρα καὶ τιτιβίζουν στὶς φωλιές. Εἶναι ὁ πάτερ Ἰγνάτιος, θεότυφλος τώρ' ἀπὸ δέκα χρόνια. Ὅσο ποθεῖ τὸ θάνατο τόσο καὶ λαχταράει γιὰ μιὰν ἀχτίδα ἀπὸ τὸ φῶς ποὺ νιώθει νὰ τοῦ ζεσταίνει τὸ κατῶφλι τοῦ κελλιοῦ του. Ὅμως στὸν ὄρθρο καὶ στὸν ἑσπερινό, στὰ δέκα δάχτυλά του φυτρώνουν δέκα μάτια ποὺ τὸν ὁδηγοῦν ἀπὸ τοὺς πρώτους ψηλαφητά, στὸ στασίδι του.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Βουλκάνου στρωμένη μὲ ἀρχαῖες πλάκες κ' ἔχοντας γιὰ στηρίγματα κολῶνες ἀπὸ ἀρχαίους ναοὺς κι' ἀνάκτορα τῆς παλαιᾶς Μεσσήνης καθὼς καὶ ἀρχαία πλάκα γιὰ Ἁγία Τράπεζα, ἦταν τόσο γιὰ τὸν ἐσωτερικό της διάκοσμο ὅσο καὶ γιὰ τὸν ἀρχιτεκτονικὸ ρυθμό της ἕνα ἀξιόλογο μνημεῖο τῆς Χριστιανικῆς τέχνης.

Ὁ γερμανὸς Holtzinger στὸ βιβλίο του περὶ «Παλαιοχριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς», ὅπου δείχνει δύο σχέδια τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ μίαν κάτοψη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Βουλκάνου, τὴν παραβάλλει μὲ τὴν Ἁγία Σοφία τῆς Θεσσαλονίκης, μὲ τὸν Ἅγιο Κλήμεντα τῆς Ἄγκυρας, μὲ τὸν Ἅγιο Ἐλευθέριο τῶν Ἀθηνῶν καὶ μὲ τὴν Ἁγία Θεοτόκο τῆς Πόλης. Κατὰ τὴ γνώμη ὅμως τοῦ σοφοῦ ἀρχαιολόγου μας κ. Ὀρλάνδου οἱ παρομοιώσεις αὐτὲς τοῦ Holtzinger δὲν εἶναι καὶ τόσο σωστές, γιατὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Βουλκάνου ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν «δικιονίων ναῶν»· καὶ τέτοιους τύπους βλέπομε σὲ ὅλη σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα· μικρὸ παράδειγμα ὁ Ἅγιος Γιάννης ὁ Κυνηγός, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα.

Τὰ χρόνια, οἱ πόλεμοι καὶ πιὸ πολὺ οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Ἰμπραήμ, ποὺ ἦρθε σὰν ἄλλος Ἀττίλας στὸ Μοριά, ξέσπασαν καὶ στὸ Μοναστῆρι τοῦ Βουλκάνου. Ὁ Παντοκρατοράς του, οἱ ἅγιοί του, κι' ὅλες οἱ τεχνικές του τοιχογραφίες ποὺ ἦταν μὲ μαστοριὰ φκιαγμένες ἀπὸ καλοὺς Χριστιανοὺς τεχνίτες, δέχτηκαν στὰ κεφάλια τους τὶς σφαῖρες τῶν ἀφηνιασμένων βαρβάρων. Μὰ καὶ σ' ὅλο τὸ μοναστῆρι οἱ

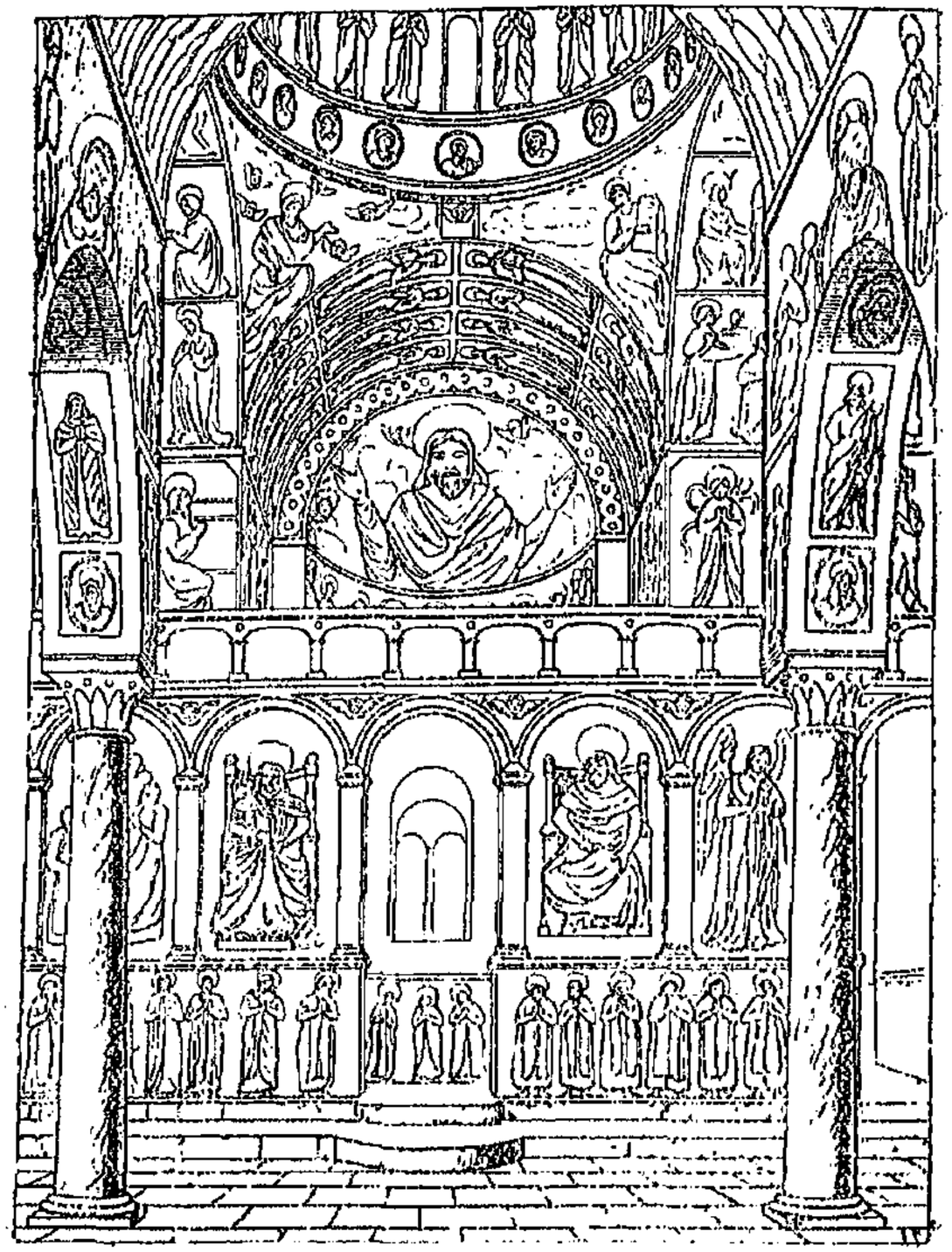

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Βουλκάνου (κατὰ τὸ σχέδιο τοῦ Holtzinger)

Τοῦρκοι βάλανε φωτιὰ γιατ᾽ ἤξεραν πῶς τἄχαν γιὰ καταφύγιο πολλοὶ ἁρματωλοὶ καὶ κλέφτες τῆς Μεσσηνίας καθὼς κι᾽ ὁ Κολοκοτρώνης μὲ τὰ παληκάρια του. Ἕνα παλιὸ τραγοῦδι λέει σχετικά:

Τί πίκρα πᾶχουν τὰ βουνὰ καὶ τί χαρὰ οἱ κάμποι,
τί πίκρα πᾶχει ἕνα βουνὸ ψηλὸ σὰν τὸ Βουλκάνο,
πᾶχει τοὺς κλέφτες τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς καπετανέους,
ποὺ πάγαιναν στὴν ἐκκλησιὰ μὲ τ᾽ ἁσημοσπαθά τους
μὲ τὶς ἁσημοτραχηλιὲς καὶ τὶς χρυσὲς πιστόλες.

Οἱ καλογέροι φεύγοντας τὸ μαχαῖρι τοῦ ἐχθροῦ διασκορπίστηκαν ἄλλοι στοὺς λόγγους, στὶς σπηλιὲς καὶ στὶς χαράδρες τῆς Μάνης κι᾽ ἄλλοι πῆγαν στὴ Ζάκυθο· κι᾽ ὅταν πιὰ ξαναγύρισαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1828 ὕστερ᾽ ἀπὸ τὸν ἐξολοθρεμὸ τοῦ Ἰμπραήμ στὸ Ναυαρῖνο, βρῆκαν ὅλη τὴν περιουσία τῆς μονῆς ἐρείπια κι᾽ ἀποκαΐδια γινομένη. Τὴ μόνη ζωὴ ποὺ σεβάστηκαν οἱ βάρβαρες ὀρδές, ἀφοῦ κορέστηκαν ἀπ᾽ τὴ σφαγὴ καὶ τὴν ἁρπαγὴ ἦταν ἕνα ἄλογο καὶ δύο βώδια.

Τώρα ὁ ἐξωτερικὸς ρυθμὸς τῆς ἐκκλησίας δὲν παρουσιάζει τίποτα τὸ ἐξαιρετικό, ἀφοῦ καὶ τροῦλος καὶ καμπαναριὸ ξανάγιναν σχεδὸν ἀπ᾽ τὴν ἀρχή. Ἀλλὰ κ᾽ ἐσωτερικὰ ἐνῶ θὰ μποροῦσαν νὰ διορθωθοῦν μ᾽ εὐσυνείδητη διάθεση οἱ *χαλασμένοι Ἅγιοι τῶν τοίχων καὶ τῶν θολωτῶν* ἁψίδων, ἔργα τῶν διασήμων ἁγιογράφων καὶ ἀρχηγῶν τοῦ Πελοποννησιακοῦ ἐργαστηρίου Γ. καὶ Δ. Μόσχων, ἕνας προοδευτικὸς ἡγούμενος ποὺ πέθανε, νόμισε πὼς πιὸ δίκαιο θἄτανε νὰ τοὺς ξήσῃ καὶ νὰ τοὺς θάψῃ τὸ 1882 κάτω ἀπὸ ἕνα παγερὸ σάββανο λουλακιασμένου ἀσβέστη. Γιὰ τὸ κατόρθωμά του αὐτὸ μάλιστα, ἐνετοίχησε καὶ ἀναμνηστικὴ πλάκα!

Σὲ πολλὲς πλευρὲς τοῦ μοναστηριοῦ ὑπάρχουν ἐντοιχισμένες πλάκες καθὼς καὶ δυὸ πόδια ἀπὸ ἀρχαῖο ἄγαλμα ἐξαιρετικῆς τέχνης

Τὸ κυριώτερο κειμήλιο, ποὺ στεγάζεται στὴν ἐκκλησία τοῦ Βουλκάνου, εἶναι ἡ παμπάλαια εἰκόνα τῆς Παναγίας «τῆς

'Οδηγήτρας» ἀσημοντημένη, ἔργο λεγόμενον τοῦ Εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ, ποὺ πρωτοβρέθηκε μὲ τὸ καντῆλι της στὴν κορφὴ τῆς 'Ιθώμης κατὰ τὸ ΙΒ΄ αἰῶνα.

Στὴ βιβλιοθήκη εἶδα κι' ἕνα χειρόγραφο, σοφὸ πηδάλιο ἀπὸ 400 σελίδες, γραμμένο τὸ ΙΖ΄ αἰῶνα ἀπὸ κάποιο Ζωσιμᾶ ἱερομόναχο ποὺ θὰ ἦτανε μαζὶ καὶ καλλιτέχνης, γιατὶ τῶχει στολίση μ' ἕνα σωρὸ πλουμίδια μικρογραφίες κι' ὄμορφα ψιλοδουλεμένα σχέδια, βάζοντας καὶ στοὺς τίτλους γράμματα βυζαντινὰ μὲ κόκκινο μελάνι. 'Ανάμεσ' ἀπὸ διάφορα ἔγγραφα μὲ χρονολογίες ἀρχαιότατες «Χουτζέτια, σουρέτια, ὁμόλογα, ταπιά, σενέτια» εἶδος συμβολαίων μὲ τούρκικες σφραγίδες λεγόμενες βοῦλες, ὅπου διαβάζει κανεὶς τὴν πολυτάραχη ζωὴ αὐτοῦ τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τὰ ὁποῖα σώθηκαν σὰν ἀπὸ θαῦμα ἀπὸ τὶς πυρκαϊές, βλέπομε καὶ τὸν «Κώδικα τῆς Μονῆς» ποὺ γράφει τὸ ἱστορικό της, πῶς καὶ γιατὶ ἐχτίστηκε ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται σήμερα ἀπὸ τὸ 1625. Μαθαίνομε μαζὶ πὼς αὐτὸ τὸ μοναστῆρι ἐλειτούργησε κανονικὰ ὡς τὸ 1824.

Μέσα στὰ ἐπίσημα χαρτιὰ τῆς Μονῆς σώζονται καὶ τέσσαρα ἀρχαιότατα, πάνω σὲ μεμβράνη σιγίλλια. Τὰ δυὸ ἔχουνε μολυβένιες πατριαρχικὲς προτομὲς στὴ σφαγῖδα τους. Εἶναι τὰ χρυσόβουλα γράμματα τῶν κατὰ καιροὺς Πατριαρχῶν ποὺ ἀναφέρουν ὅτι ἡ Μονὴ ἀναγνωρίζεται ὡς Πατριαρχικὸ Σταυροπήγιο ἀπὸ τὴ Μεγάλη 'Εκκλησία καὶ κηρύσσεται «ἐλευθέρα, ἀσύδωτος, ἀκαταπάτητος» κ.λ.π. σιγίλλιο ὑπογεγραμμένο ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Κύριλλο (1630), τὸ ἀρχαιότερο εἶναι τοῦ 'Ιερεμίου (1583) καὶ τὸ τελευταῖο τοῦ Γρηγορίου Ε΄ (1798).

Μέσα στὶς ἁρπαγὲς καὶ τὶς ἀλλεπάλληλες πυρκαϊὲς διασκορπίστηκαν κι' ἄλλα σπουδαῖα ἔγγραφα ποὺ θὰ μᾶς πληροφοροῦσαν γιὰ τὴν πολὺ προγενέστερη ὕπαρξη τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ προπυργίου τῆς Χριστιανοσύνης, ἀφοῦ ὑπάρχει καὶ μιὰ παράδοση ὅτι τὸ ἀπάνω μοναστῆρι τῆς «Κορφῆς» πρωτοχτίστηκε τὸ 726 μ. Χ. ἐπὶ τοῦ Εἰκονομάχου Αὐτοκράτορος Λέοντος τοῦ 'Ισαύρου, σὰν ἐξέδωκε τὸ περιβόητο δόγμα του γιὰ τὴν καθαίρεση τῶν Εἰκόνων.

'Αλλοῦ ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1209, στὰ χρόνια τῆς Φραγκοκρατίας, ἐφιλοξενήθηκε, μεγαλοπρεπέστατα ἀπὸ τὸν ἡγούμενο τοῦ Βουλκάνου καὶ ὁ Ρομπέρτος Σαμπλίτης, ἀνηψιὸς τοῦ ἡγεμόνα Γουλιέλμου Σαμπλίτη.

. . . . . .

Σιγοπίνοντας τὸν ἀπογευματινὸ καφέ μας μὲ τὸν πάτερ Νικηφόρο σ' ἕνα ἀπὸ τὰ πλατιὰ σιδερένια μπαλκόνια ποὺ στέκουν κρεμαστὰ πάνω ἀπὸ τὸ πανοραματικὸ χάος, ἀκοῦμε τώρα σὰν ἀπ' τὸ στόμα ἑνὸς βιβλικοῦ προφήτη τὴν ἱστορία τοῦ Βουλκάνου ἀπὸ τὰ πρῶτα πρῶτα χρόνια.

Τὰ πρασινόξανθα στάχια κατρακυλοῦνε σὰ χρυσὸς χείμαρρος ἀπ' τὶς πλαγιὲς κάτω ἀπὸ τοῦ δειλινοῦ τὸ φῶς.

Μακρυὰ ἐκεῖ κάτω τὸ ποτάμι Βαλύρα, ποὺ χύνεται στὸν Πάμισο καὶ ποὺ κατὰ τὸν Παυσανία χρωστᾷ τ' ὄνομά του στὸ ὅτι περνῶντας ἀπὸ κεῖ ὁ τυφλὸς μουσικὸς Θάμυρις ἀπὸ τὴ Θράκη ἔχασε τὴ λύρα του, σὰν ἄσημένιο φεῖδι λουφάζει ἀκούνητος στὸν κάμπο. Σήμερα ἔχει τὸ ἄχαρο ὄνομα Μαυροζούμαινα γιὰ χάρη μιᾶς ἀρχόντισσας τῆς Μεσσήνης ποὺ ὁ ἄνδρας της ἔχτισε τὴ μεγάλη γέφυρά του μὲ ἐννέα καμάρες πάνω σὲ τεράστιους ἀρχαίους ὀγκολίθους.

'Ακούγοντας τὴν ἀργὴ ἐξιστόριση τοῦ μοναχοῦ, στέλνομε τὴν ὅρασή μας μαζὶ μὲ τὴ φαντασία μας ψηλότερα κι' ἀπ' τὰ σύννεφα ποὺ πλανιῶνται πάνω ἀπ' τὶς κορφὲς τοῦ Ταϋγέτου καὶ τῶν βουνῶν τῆς 'Αρκαδίας, μακρύτερα κι' ἀπ' τοὺς φραγμοὺς τοῦ χρόνου ποὺ χαράζουνε τὰ ὅρια τῆς ζωῆς.

— Πᾶνε τώρα, καθὼς ἀκούσαμε ἀπὸ στοματικὴ παράδοση, ὀχτακόσια χρόνια, μᾶς λέει ὁ πάτερ Νικηφόρος, ὅπου μιὰ βροχερὴ καὶ ἄγρια νύχτα λίγοι καλόγεροι ποὺ μέναν σ' ἕνα φτωχὸ ἐκκλησιδάκι στὸ χαμηλὸ βουνὸ τῆς Εὔας εἶδαν, ὕστερ' ἀπ' τὴν καταιγίδα, ἀπάνω στὴν 'Ιθώμη κάτι σὰ φῶς νὰ λαμπυρίζει στὴν κορφή. Δυὸ τρεῖς νυχτιὲς πάλι τὸ ματάειδαν. Μπήκανε σ' ἔγνοια: σὰν τί μποροῦσε νᾶναι;

Κατέβηκαν ἀπ' τὸν ἅγιο Βασίλειο καὶ πῆγαν στὴν 'Ιθώμη. Καὶ βρῆκαν σ' ἕνα δέντρο κρεμασμένη τὴν εἰκόνα τῆς Κυρίας Θεοτόκου. Δίπλα της ἄσβυστο ἕνα καντῆλι τὴν

ἐφώτιζε. Ὅλοι οἱ ἀνέμοι ποὺ θρασομάναγαν σ' ἐκείνη τὴν ψηλὴ κορφὴ δὲν μπόρηγαν νὰ τὸ σβύσουν. Πῆραν τὴν Παναγία καὶ τὴν ἀπόθεσαν στὴ φτωχική τους ἐκκλησία. Μὰ σὰν ξυπνῆσαν τὸ πρωΐ, ἡ χάρη της ἦταν φευγάτη. Κ' ἐκεῖ κατὰ τὸ σούρουπο εἶδαν σὰν τὸν ἀποσπερίτη νὰ τρεμολάμπῃ πάλι ἀπάνω στὴν Ἰθώμη ἕνα φῶς, τὸ ἴδιο ἐκεῖνο ποὺ ἤξεραν. Ἔτσι ποὺ τἄμαθε ἡ εὐσεβέστατη γυναῖκα τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου ἔδωσε διαταγὴ νὰ χτίσουν πιὰ ἐκεῖ τῆς Παναγιᾶς τὸ σπίτι. Ἤτανε λένε ἡ μακαρίτισσα πολὺ θεοσεβούμενη· ἔχει χτίση ἐδῶ τριγύρω καὶ ἄλλες ἐκκλησίες· ἡ πιὸ σπουδαία εἶναι ἡ Σαμαρίνα κάτω στὸν κάμπο τοῦ Νησιοῦ.

Κ' ἔβαλε ἀμέσως σπουδαίους μαστοράδες καὶ τεχνίτες ποὺ γράψανε στοὺς τοίχους τῆς Βουλκανιώτισσας ἕναν κόσμο ἀπὸ ἁγίους κι' ἀρχαγγέλους γιὰ νὰ κρατοῦνε συντροφιὰ στὴ Μεγαλόχαρη. Ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ τετρακόσια χρόνια, μὴ ὑποφέρνοντας οἱ πατέρες, καθὼς τὸ λέει καὶ ὁ Κώδικας, νὰ ζοῦν εἰς τὸ Καθολικὸ ἀποφάσισαν νἄρθουν χαμηλότερα πρὸς τὸ χωριὸ Μαυρομάτι ποὺ ἦταν ἡ ἀρχαία Μεσσήνη, κι' ὅπου ἡ ἐκκλησία εἶχε ἕνα μετόχι. Ἀλλὰ καὶ κεῖ δὲν ἔμειναν πολύ, γιατὶ ὁ Ἁγᾶς τῆς Ἀνδρούσας τοὺς ἐστενοχωροῦσε κάθε λίγο παντοιοτρόπως. Ἀναγκάστηκαν τότε ν' ἀγοράσουν τὸ 1625 τοῦτο δῶ τὸν τόπο ὅπου λεγόταν Ἴζέμη τὸν παλιὸ καιρὸ κι' ὅπου ἦτανε κ' ἡ μάννα τοῦ νεροῦ. Αὐτὸ ἦτανε τὸ καλύτερο ὁποὺ καναν γιατὶ ἀπὸ τότε ὅλ' ἡ Πελοπόννησο ἔρχεται νὰ προσκυνήσῃ μὲ πιότερην εὐκολία τὴν Κυρία Θεοτόκο μας, κουβαλῶντας κάθε λογῆς τάματα ἀπὸ χρυσαφικά, ὡς τὰ ζωντανά της, ποὺ γεμίζουνε σὲ ἀτέλειωτη σειρὰ τὸ μονοπάτι τοῦ βουνοῦ, ἔτσι ὡς ἀνεβαίνουν κάθε δεκαπενταύγουστο ἀπ' ὅλο τὸν κάμπο.

Ὡς ἐδῶ πάνω φτάσανε στὰ παλιὰ τὰ χρόνια ἀρχόντοι καὶ μεγαλοσάνοι, Καπεταναῖοι καὶ Πατριαρχάδες, ὡς κι' ὁ βασιλέας Ὄθωνας ἦρθε στὸ μοναστῆρι μας μὲ τὸν ὑπασπιστή του τὸν Μπότσαρη κι' ἀνέβη μάλιστα μὲ τὸ ἄτι του καβάλλα κι' ἀπάνω στὸ «Καθολικὸ τῆς κορφῆς». Εἶχε με-

γάλα πλούτη ἐτοῦτο δῶ τὸ Μοναστῆρι, Εὐαγγέλια, δισκοπότηρα, ἀσημένια καντήλια, θυμιατὰ τῆς Πόλης, σταυροὺς μαλαματένιους μὲ τίμιο ξύλο, δῶρα Πατριαρχάδων καὶ Αὐτοκρατόρων. Εἶχε καὶ πολλὰ ἅγια λείψανα τοῦ νεομάρτυρα Ἰωάννου τῆς Μονεμβασίας καθὼς καὶ τὴν κάρα τοῦ νεομάρτυρα τῆς Καλαμάτας Ἠλία Ἀρδούνη, ποὺ ἦταν κουρέας ἐκεῖνο τὸν καιρὸ κατὰ τὸ 1680. Τοῦτος δῶ ἀφοῦ ἀλλαξοπίστησε κ' ἔγινε Τοῦρκος, μετάνιωσε καὶ ξαναγύρισε «ἐν ὀδυρμοῖς καὶ δάκρυσιν εἰς τοὺς κόλπους τῆς Χριστιανοσύνης» καθὼς γράφει ὁ Δουκάκης· οἱ Τοῦρκοι τὸν ἔκαψαν ζωντανὸ στὴ Βέλισυρα.

Εἶχε μαζὶ ἐτοῦτο τὸ μοναστῆρι μεγάλη καὶ πλούσια ἱματιοθήκη: τί ἱερὰ ἄμφια χρυσοκεντημένα, μίτρες σπουδαῖες, ἐγκόλπια, χρυσομάνικα, ζῶνες, πετραχήλια, φελόνια . . . . . ποῦ νὰ τὰ ἱστορίσῃ κανείς.

Μὰ δὲν μᾶς ἀφῆσαν τίποτε οἱ Τοῦρκοι. Ἤρθανε κ' οἱ ληστὲς τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1836, ὁ Δημαρᾶς, ὁ Φάβος, ὁ Πουλακίδας, ληστὲς μὲ τ' ὄνομα καὶ σήκωσαν μαζὶ καὶ τὸ ταμεῖο ἀφοῦ ἐλήστεψαν καὶ τὸν προηγούμενο Χρύσανθο. . . .

Τὸ δειλινὸ εἶχε δόση τὴ θέση του στὸ πρῶτο μούχρωμα τοῦ βραδυοῦ. Ὁ κάμπος εἶχε σκεπαστῆ μ' ἕνα σταχτοπράσινο πέπλο καὶ μόνο στὶς τελευταῖες χιονοκορφὲς τοῦ Ταϋγέτου ἀργοποροῦσε ἀκόμα σὰν κάποιο ξέθωρο ροδογάλαζο φῶς. Στὸν πρῶτο ἦχο τώρα τῆς καμπάνας ποὺ μᾶς καλοῦσε στὸν ἑσπερινό, εἴδαμε μαζὶ μὲ τοὺς καλογέρους ποὺ βγαίναν ἀνόρεξοι ἀπ' τὰ κελλιά τους, νὰ ξετρυπώνῃ κ' ἕνα σμῆνος νυχτερίδες ἀπὸ τὰ πλατειὰ γεῖσα τῶν κεραμιδιῶν, διαγράφοντας σαστισμένους κύκλους γύρω ἀπὸ τὰ μαῦρα ράσα ποὺ περνοῦσαν σιωπηλὰ μέσ' ἀπ' τὴν ἀπέραντη πλακόστρωτη αὐλή, σὰν μακάβρια λιτανία. Ἔμπαιναν ἀργὰ μέσ' τὸ μισόφωτο τῆς ἐκκλησίας μουρμουρίζοντας μέσ' ἀπ' τὰ δασά τους γένεια, ἄλλος: «τὸν ρύπον ἀπόσμιξον τῆς ταλαιπώρου καρδίας μου, Θεοτόκε πανύμνητε» ἄλλος «Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε. . . .» Μάταιες κραυγὲς πνιγμένης διαμαρτυρίας τῆς πιὸ πνιγμέ-

νης κάτω ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ ράσου ταλαίπωρης ἀνθρώπινης ψυχῆς.

Τὴν βαθειὰ νύχτα ἀκούστηκαν μακρυνὰ οὐρλιάσματα

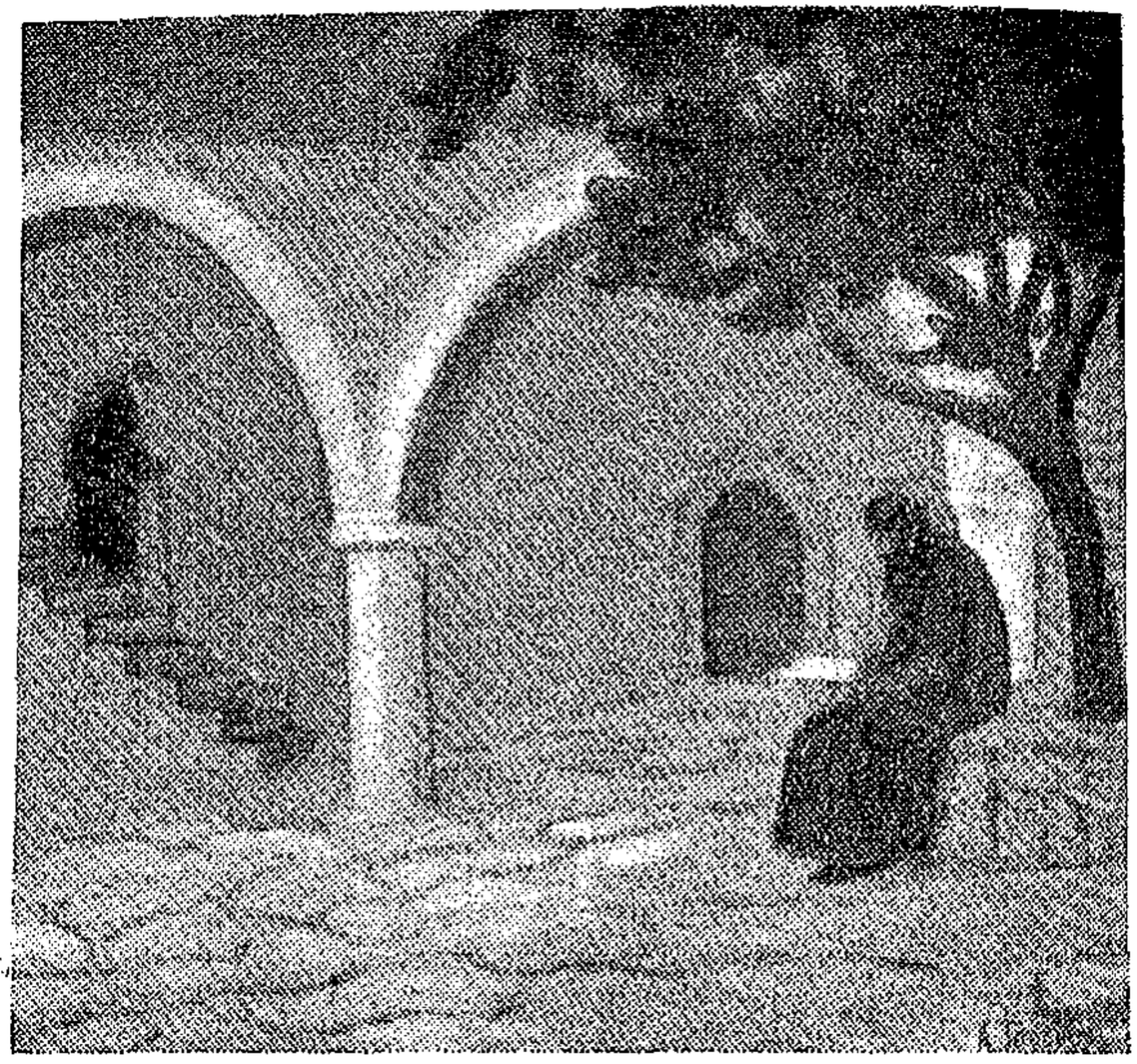

Ἡ αὐλὴ τοῦ μοναστηριοῦ.

κάποιου κουναβιοῦ ποὺ μι' ἀλεποῦ τὸ δάγκωσε, κ' ἑνὸς γκιώνη τὸ θρηνητικὸ τροπάρι. Μὰ ἔφτασε ἀπὸ τὰ κάτω ἀνθισμένα ρουμάνια, σὰν ἀπὸ βουκολικὸ εἰδύλλιο προμήνυμα, μιανῆς φλογέρας ἡ σιγανὴ τρίλλια κ' ἑνὸς τροκανιοῦ

2

—Μάννα, μιὰ ξωτικιὰ ἀγαπῶ, μὰ δὲ μὲ θέλει ἐκείνη.
—Πᾶρε της τὸ πουκάμισο, γυναῖκα σου νὰ γίνῃ.

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

κουδούνισμα, πούχυσαν ἡμεροσύνη στὴν ἐρεβιακὴ νύχτα. Ἀπ᾽ τὸ ψηλὸ παράθυρο ἔστειλα μὲ δέος τὸ βλέμμα μου στὸ μαῦρο χάος. Μακρυὰ τὸ μόνο ποὺ ἔλαμπε ἔντονα καὶ μ᾽ ἐπιμονὴ στὸ ἴδιο μέρος ἦταν ἕνα πυροφάνι στὸν ποταμὸ Βαλύρα, ποὺ κάθε νύχτα ἔψαχνε γιὰ χέλια στὰ ρηχὰ καὶ βαλτωμένα νερά του.

Β΄

Ἀπὸ «ὄρθου βαθέως» ὕστερ᾽ ἀπ᾽ τὴν ἀπόλυση, πήραμε τὸν ἀνήφορο γιὰ τὴν ψιλὴ Κορφή. Ἡ ἀνατολὴ μᾶς βρῆκε στὴν ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Μεσσήνης. Τίποτα πιὰ δὲν μαρτυράει τὶς παλιὲς δόξες της. Ἡ καταστροφή της εἶναι συντελεσμένη ἀπὸ αἰῶνες. Ὁ ξανθὸς Ναζωραῖος σάρωσε μὲ τὸ κήρυγμά του τ᾽ ἀρχαῖα εἴδωλα καὶ τοὺς ναούς τους ἀπ᾽ τὰ ὁμορφώτερα σημεῖα τῆς γῆς ὅπου εἶχανε θρονιαστῆ κ᾽ ἦρθε αὐτός, βασιλιᾶς καὶ κυρίαρχος νὰ στήσῃ τὰ τράπαιά του, ἀνοίγοντας στὴ βαρειὰ ἀπὸ τῆς ὕλης τὴ λατρεία ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τὴ φωτεινὴ πύλη τοῦ ἀπολυτρωμοῦ. Ἂν οἱ καλογέροι τὴ μίκρηναν καὶ τὴν ἔκαναν ἀσφυκτικὰ στενὴ κι᾽ ἀπὸ παντοῦ κλεισμένη αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἡ πύλη τοῦ Χριστοῦ εἶχε στὴ μετώπη της γραμμένες τὶς λέξεις: Ἀλήθεια, ὁμορφιά, ἀγάπη, χαρά, δικαιοσύνη.

Ἡ μικρὴ παλιὰ ἐκκλησία τῆς Παναγίας στέκει στὸ ψηλότερο μέρος τοῦ ὀροπεδίου τῆς κορφῆς σὰν τελειωτικὴ σφραγῖδα ἑνὸς κόσμου ποὺ φύγε γιὰ πάντα κ᾽ ἑνὸς ἄλλου ποὺ ἦρθε γιὰ ν᾽ ἀνεβάσῃ τὸ ἀνθρώπινο στὸ καθαρὰ πνευματικό, στὸ ὑπερούσιο, στὸ ὑπεράϋλο, ἐκεῖ ποὺ τὸ σπρώχνει συνειδητὰ ὁ ἐνδόμυχος κ᾽ ἐξελιγμένος πόθος του.

Τὸ ἐκκλησάκι τῆς «κορφῆς» ποὺ κλείνει καὶ τρία μικρὰ παρεκκλήσια, κτισμένα στ᾽ ἀρχαῖα θεμέλια τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς Ἰθωμάτα μὲ παλιὰ μάρμαρα μὲ δωρικὲς κολῶνες κομματιασμένες καὶ πλάκες ἐπιγραφικές, δὲν ἔχει κανένα ἰδιαίτερο ἀρχιτεκτονικὸ ρυθμὸ ἀπ᾽ ἔξω.

Κ᾽ ἐδῶ φαίνεται πὼς ἔγιναν ἀλλεπάλληλες ἐπισκευές. Εἶναι ὅμως ἀξιέπαινοι οἱ ἅγιοι πατέρες ποὺ δὲν πείραξαν

τίποτ᾽ ἀπὸ τὸν ἐσωτερικό του διάκοσμο. Κ᾽ ἔχει κανεὶς νὰ χαίρεται ἕναν κόσμο ἀπ᾽ ὄμορφες καὶ σχεδὸν ἄθικτες τοιχογραφίες (a tempera), ὑπέροχες στὸ χρῶμα καὶ στὴ σύνθεση, ποὺ ἀπεικονίζουν τὸ Χριστό, τὴν Παναγία, ἄπειρα ἐπεισόδια τῆς ζωῆς τους, σκηνὲς ἀπ᾽τὴν Ἁγία Γραφή, καθὼς καὶ πλῆθος ἁγίων μὲ χαρακτηριστικὲς ἐκφράσεις στὴ μορφή, κ᾽ αἰσθη-

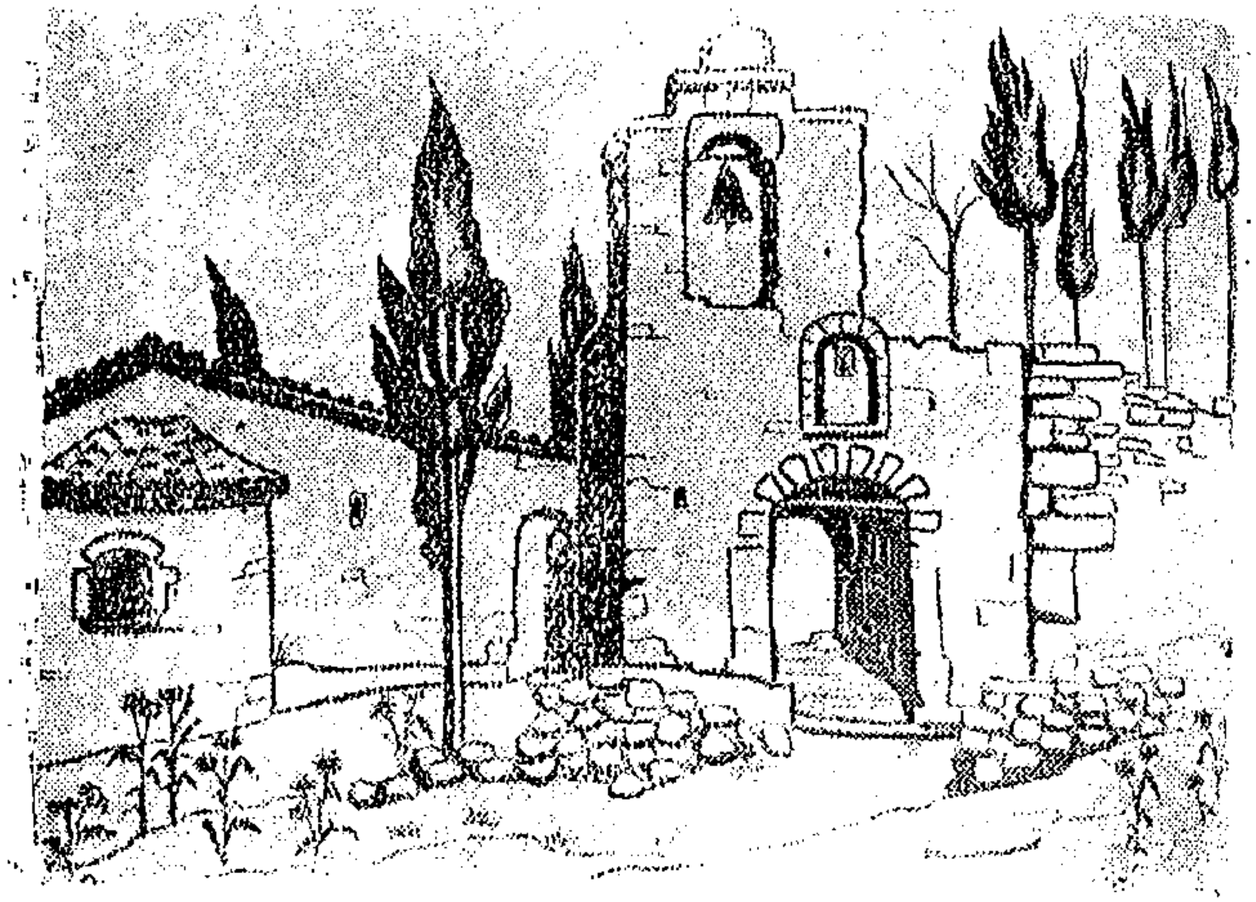

Τὸ ἐκκλησάκι τῆς Κορφῆς «Καθολικό».

τικώτατο ρυθμὸ στὴν πλούσια πτυχολογία τῆς φορεσιᾶς τους, τῆς σχολῆς τῶν πρώτων Βυζαντινογράφων Γ. καὶ Δ. Μόσχων, ποὺ ἐργάσθηκαν γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ Βουλκάνου τὸ 1638 ἐπὶ Πατριάρχου Νεοφύτου. Αὐτὸ τὸ ἀπόκοσμο εἰρηνικὸ καταφύγιο τῆς προσευχῆς καὶ τῆς ἀσκητικῆς γαλήνης, ἀπρόσιτο στοὺς πολλούς, εἶν᾽ ἕνα σπάνιο κόσμημα στὸ θησαυροφυλάκιο τοῦ βυζαντινοῦ μας πλούτου ποὺ ὅλο καὶ φτωχότερος γίνεται μέρα μὲ τὴν ἡμέρα.

Μιὰ φορὰ τὸ χρόνο, τὸ δεκαπενταύγουστο, ἀνεβάζουν ἀπὸ τὸ μοναστῆρι μὲ μεγάλη πομπὴ τὴν εἰκόνα τῆς Βουλκανιώτισσας, μέσα σ᾽ ὁλόχρυση θήκη στὸ ἀρχικό της σπίτι, ὅπου γίνεται μεγάλη λειτουργία. Εἶναι συγκινητικὸ τὸ θέαμα νὰ βλέπῃς ὅλους τοὺς παπάδες μὲ τὰ ἱερά τους καὶ μὲ τὰ ξεφτέρια, σὰν χρυσῆ κορδέλα νὰ ξετυλίγεται ἀργὰ ἀργὰ πρὸς τ᾽ ἀνηφορικὸ βουνό. Κι᾽ ἀκόμα πιὸ συγκινητικὸ τὸ θέαμα τῶν «ταματαρέων» ποὺ τώχουν τάξη νὰ φτάσουν ξυπόλυτοι ὡς ἐκεῖ ἀπάνω καὶ τὸ κατορθώνουν χάρις στὴ μεγάλη τους πίστη, μ᾽ ὅλο ποὺ στὸ διάβα τους ἀφήνουν μέσ᾽ ἀπὸ τὰ ξεσκλίδια τῶν βράχων, τ᾽ ἀγκάθια καὶ τ᾽ ἀγριοπούρναρα, τὸ αἷμα τους τὰ βάφη σὰν ἅλικες παπαροῦνες τὶς ξερολιθιὲς τοῦ τραχύτατου μονοπατιοῦ. Ἄλλη μιὰ φορὰ γίνεται ἡ μεταφορὰ τῆς εἰκόνας ἀπὸ τὸ κάτω Μοναστῆρι στὸ Νησί, σὰν ἑορτάζονται στὶς 24 Αὐγούστου τὰ Ἐννιάμερα.

Τὰ κελλάκια τῆς κορφῆς εἶναι μικρὰ σὰν περιστεριῶνες. Σ᾽ ἕνα ἀπ᾽ αὐτὰ εἶν᾽ ἐντοιχισμένη μιὰ μαρμάρινη πλάκα μὲ τρεῖς ρόδακες σκαλιστοὺς κ᾽ ἕνα σταυρὸ στὴν ἄκρη. Γράφει αὐτὰ τὰ ἀνορθόγραφα λόγια «Μακάρηως οὗτος ὁ ἔχον ὑπακοὴν ἀγαθὴν μιμητὴς γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ ἡμῶν Δεσπότου ΑΨΝΣΤ Μαΐου 18», δηλαδὴ ἔτος 1756. Ἐκεῖνο ποὺ σώζεται ἀκόμη ἀπ᾽ τὰ πρῶτα χρόνια εἶναι τὸ ἐξομολογητήριο, ἕνα εἶδος χτιστὸ λαγοῦμι βαθὺ καὶ σκοταδερὸ ὅπου ἔμπαινε ὁ παπᾶς κι᾽ ἄκουγε τ᾽ ἁμαρτήματα τοῦ ἐξομολογουμένου χωρὶς νὰ βλέπῃ καὶ τὸν ἴδιο, καθὼς κ᾽ ἕνα στρογγυλοχτισμένο διαμέρισμα χωρὶς παράθυρα μὲ λίγες ὀπὲς στὴ θολωτὴ στέγη του, ὅπου τὸν παλιὸ καιρὸ ἄναβαν στὴ μέση μεγάλη φωτιὰ οἱ καλόγεροι κ᾽ ἐκάθιζαν ὁλόγυρα νὰ ζεσταίνωνται σὰν γύρω ἀπὸ ἕνα τεράστιο μαγκάλι, τὶς κρυαδερὲς ἡμέρες καὶ τὶς ἀτέλειωτες χειμωνιάτικες νύχτες.

Ὁ Ὅμηρος ὠνόμασε τὴν ἀπόρθητη καὶ ὀχυρὴ Ἰθώμη «κλιμακόεσσαν» γιὰ τὴν πετρώδη καὶ τραχειὰ κλιμακωτὴ ἀνηφοριά της. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς Ἰθώμης, λέει ἡ παράδοση ὅτι ὁ ἀντρειωμένος Ἀριστομένης ἅρπαζε τοὺς βράχους καὶ τοὺς ἔριχνε ὡς τὴ Μῆλο. Σὲ ἄπειρες μεριὲς τοῦ ἀπότομου βουνοῦ ὑπάρχουνε βαθειὰ φαράγγια, λαγούμια

καὶ βάραθρα. Ὅπως τοῦ «καιροῦ ἡ τρύπα» ποὺ ἀνάφερα στὴν ἀρχὴ καὶ ποὺ καθὼς λένε συγκοινωνεῖ ἀπὸ ἕνα βαθύτατο ὑπόγειο λαγοῦμι μὲ τὶς ὑπώρειες τοῦ ἀντικρυνοῦ βουνοῦ τῆς Εὔας (αὐτὸ τὸ ἐξακρίβωσαν ἀπὸ μιὰ γάτα ποὺ ἔρριξαν μέσα στὸ βάραθρο καὶ ποὺ βγῆκε ἀπὸ τὴ θέση «Λιγίδι» στὰ νότια τῆς Εὔας). Καὶ ἄλλο ἕνα βάραθρο ἀνάμεσα σὲ βράχους ἀπότομους στὰ δυτικὰ τῆς Ἰθώμης καὶ ποὺ τὸ λένε «ἀραπότρυπα».

Τ' ὄνομά της ἡ Ἰθώμη ἐπῆρε ἢ ἀπὸ μιὰ πελασγικὴ πόλη τῆς Θεσσαλίας ἢ κατὰ τὸν Παυσανία ἀπὸ μιὰ ἀρχαία νύφη Ἰθώμη ποὺ μαζὶ μὲ τὴ Νέδα (κι' αὐτὴ ἡ τελευταία ἔδοσε τ' ὄνομά της στὸ Νέδα ποταμὸ) παρέλαβαν τὸ Δία ἀπὸ τοὺς Κουρῆτες ὅπου τὸν εἶχε παραδώση ἡ μάννα του ἡ Ρέα γιὰ νὰ μὴ τόνε φάη ὁ πατέρας του ὁ Κρόνος ὅπως συνήθιζε νὰ κάνῃ καὶ στ' ἄλλα του παιδιά. Αὐτὴ φαίνεται ἡ σωστότερη παράδοση. Καὶ ἀφοῦ τὸν ἔλουσαν πρῶτα στὴν πηγὴ τῆς Κλεψύδρας ποὺ βρίσκεται στὰ ριζὰ τοῦ βουνοῦ, ἀπὸ κάτω στὸ χωριὸ Μαυρομάτι, τὸν ἀνέβασαν στὴν κορφή. Ἐκεῖ τὸν ἀνάθρεψαν μακρυὰ ἀπὸ τὸν κίνδυνο ποὺ τὸν ἀπειλοῦσε. Ἐχτίστηκε τὸ ἱερὸ τοῦ Διὸς Ἰθωμάτα καὶ κοσμήθηκε ἀπὸ τὸ ἄγαλμά του καμωμένο ἀπὸ ἕνα γλύπτη ὀνομαζόμενο Ἀγελάδα. Αὐτὸ τὸ ἄγαλμα τὸ ἀφιέρωσαν στὸ Δία οἱ Μεσσήνιοι, ποὺ πολλὲς φορὲς ζήτησαν ἄσυλο στὴν κορφὴ τῆς Ἰθώμης, μετὰ ἀπὸ τὸν τρίτο Μεσσηνιακὸ πόλεμο σὰν ἔφυγαν κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς ἀδιασώπητους Σπαρτιᾶτες καὶ πῆγαν στὴ Ναύπακτο.

Ἐδῶ πάνω ἐγίνονταν τὸν παλιὸ καιρὸ μεγάλες γιορτὲς ποὺ τὶς ὀνόμαζαν Ἰθωμαῖα, καθὼς καὶ ἀγῶνες μουσικῆς ὅπου ξεβραβεύονταν οἱ περισσότερο προικισμένοι ἀπὸ τὰ δῶρα τοῦ Ἀπόλλωνα νέοι τῆς ἐποχῆς. Στ' ἀνατολικὰ τοῦ καθολικοῦ βρίσκονται θεμέλια ἀπὸ τετράγωνο κτίριο· πολλοὶ φαντάζονται ὅτι μπορεῖ ἐκεῖ νὰ ἦταν κτισμένο τὸ ἀνάκτορο τοῦ Ἀριστοδήμου καὶ ὁ τάφος τῆς κόρης του, πάνω στὸν ὁποῖο ἐσκοτώθηκε θελληματικὰ ὁ ἡρωϊκὸς ὅσο καὶ ἀτυχος αὐτὸς βασιλιᾶς [1]. Στὰ νότια τῆς κορφῆς βρίσκεται καὶ μιὰ δεξαμενὴ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα χρόνια λαξεμένη μέσα σ' ἕνα σπηλαιώδη βράχο γεμάτο πάντα κρύο κι' ὁλοκάθαρο νερό, ὅπου σβύνει τὴ δίψα του ὁ βαλαντωμένος στρατοκόπος καὶ τ' ἀποκαμωμένα ζᾶ.

Γιὰ τὴν Ἰθώμη λένε πῶς ὁ Δημήτριος Φαληρεὺς ἔλεγε στὸ γυιό του Φίλιππο: «Αν θέλεις νὰ εἶσαι κύριος τοῦ ταύρου κράτα τον καλὰ ἀπὸ τὰ δυό του κέρατα». Ταῦρο ἐννοοῦσε τὴν Πελοπόννησο καὶ δύο κέρατα, τὸν Ἀκροκόρινθο καὶ τὴν Ἰθώμη.

Τὰ τεράστια βραχοκότρωνα ποὺ σχηματίζουν τὸ ὀροπέδιο τῆς κορφῆς μᾶς βεβαιώνουν ὅτι πατοῦμε σὲ στέρεο ἔδαφος εἰδ' ἄλλως θὰ λέγαμε πὼς βρισκόμαστε κρεμασμένοι στὸ κενό, τέτοια ἐντύπωση μᾶς δίνει ὁ κυκλοτερὴς καὶ ἀπεριόριστος ὁρίζοντας γύρω μας, μὲ τὸ ἀπέραντο Μεσσηνιακὸ πεδίο ποὺ μᾶς περιζώνει ἀπὸ παντοῦ, σκεπασμένο ἀπ' τὴν πρωϊνὴ ὁμίχλη. Μιὰ διάφανη πάχνη σὰν ἀραχνοϋφαμένο τουλπάνι ἀνάμεσα γῆς καὶ οὐρανὸ πότε ὁριζόντια ἁπλωμένο, πότε κάθετα, ἴδιο μὲ τεράστια κουρτίνα γαντζωμένη σὲ ἀθώρητους χαλκάδες, ξεχύνει τὶς πυκνότερες δίπλες του μέσα στ' ἀπόσκια τῶν μακρυνῶν βουνῶν καὶ στὶς λουλουκᾶτες λαγκαδιές. Κι' ὅσο ὁ ἥλιος ἀνεβαίνει χύνοντας σὰν ψιλὴ χρυσόσκονη τὸ φῶς του πάνω ἀπ' τὰ ταφροφαράγγια καὶ τὶς κορφοσειρὲς τῆς ἀποσκιαδερῆς Μάνης, τόσο κ' ἡ κουρτίνα τῆς πάχνης σκίζεται τόπους τόπους γιὰ νὰ μᾶς φανερώσῃ σὲ ἀπέραντες σκηνογραφίες, μέσ' ἀπ' τὶς ἁλυσίδες τῶν βουνῶν, πότε τοῦ Πᾶνα τὰ λημέρια ἀπ' τ' Ἀρκαδικὰ ὄρη καὶ τὸ ἱστορικὸ Λυκαῖο ὡς τὶς βαθιὲς χαράδρες τοῦ Ταϋγέτου, πότε δροσόχαρα μακρυνὰ τοπεῖα ποὺ ξεκαθαρίζονται λίγο λίγο ἀνάμεσα στὸ ἀχροπράσινο φόντο ὅπου λαμπυρίζουν τὰ ψιλοδιάμαντα τῆς αὐγινῆς δροσιᾶς.

Ἡ «Μακαρία» λεγόμενη καὶ καλλίκαρπη πεδιάδα, τὸ αἰώνιο «μῆλο τῆς ἔριδος» ἀνάμεσα Λακεδαιμονίων καὶ Μεσσηνίων, ποὺ ξαπλώνεται ἀπέραντη μπροστά μας ὡς κάτω

[1] Οἰκονομάκου: Τὰ σωζόμενα Ἰθώμης, Μεσσήνης καὶ τῶν πέριξ.

στὴν ἀσπρογάλανη θάλασσα, μᾶς γεμίζει ἀπὸ μιὰ μακάρια εἰδωλολατρικὴ ἔκσταση. Ξεχνᾶμε τὶς χριστιανικές, μοναστηρήσιες, μονοθεϊστικὲς πεποιθήσεις μας καὶ γινόμαστε παγανοί, πανθεϊστὲς ἄπληστοι γιὰ τῆς ἀρχαίας ζωῆς τὶς ὁμορφάδες. Τὰ μάτια μας πλαταίνουν, μεγαλώνουν, γίνονται δυὸ τεράστιοι καταποτῆρες ἀπ' ὅπου λαίμαργα ἡ ψυχή μας κατάπινει μέσ' ἀπ' τὶς δροσᾶτες γουλιὲς τοῦ αἰθέρα καὶ τὶς πεμπτουσίες τῶν λουλουδιῶν τὴν ἀπεραντωσύνη τοῦ ὁρίζοντα, τὴν ἀπεραντωσύνη τῶν καιρῶν, μὲ τῶν πόθων μας τὶς ἀπεραντοσύνες ποὺ δὲν ὑποτάζονται στοῦ χρόνου τοὺς περιορισμούς.

Κάνοντας τὸ γύρο τῆς κορφῆς βλέπομε στὸ βοριᾶ τὰ Νόμια ὄρη, ὅπου ἦταν τὸ κατάλυμα τοῦ Πᾶνα καὶ τῆς Νομίας νύφης, στὴ μέση ἐκεῖ καὶ τὸ βουνὸ τῆς Εἴρας ὅπου ἔντεκα ὁλόκληρα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἥττα τῆς Μεγάλης Τάφρου ἔμειναν πολιορκημένοι οἱ Μεσσήνιοι μὲ τὸν Ἀριστόδημο.

Ἡ Στενύκληρη πεδιάδα ὅπου ὁ Ἀριστομένης ἀνδραγάθησε καὶ ὁ Τυρταῖος τραγούδησε τὰ ἔπη καὶ τὰ ἐλεγεῖα του, ἡ ἡρωϊκὴ Ἀνδανία, τὸ παλιὸ Κυρνάσιο Ἄλσος «αἱ Ἀρχαῖαι Φαραὶ» στὸ βάθος ἡ ἀρχαία Ἀσσίνη, σημερινὴ Κορώνη, πιὸ πέρα τὸ Λυκόδημο καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ἁγυιᾶς κι' ἄλλα βασίλεια τῆς Ἀλήθειας καὶ τῆς Φαντασίας ποὺ δὲν ἔχουν τελειωμό. Καὶ μπρός μας κάτω ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ βουνὸ ἀνάμεσ' ἀπὸ μιὰ θάλασσα γηλόφους ἀνθισμένους ξαπλώνεται μιὰ ἀπὸ τὶς κυριώτερες μεγαλοπολιτεῖες τοῦ παλιοῦ καιροῦ, ἡ ἀρχαία Μεσσήνη πάνω στ' ἄψυχα συντριμμένα μάρμαρά της, ἀλλὰ καὶ τὰ ζωντανεμένα ἀπὸ τοὺς ἀμύθητους θρύλους ποὺ διηγοῦνται.

Ἡ Μεσσήνη εἶχε πάρη τ' ὄνομά της ἀπὸ τὴν πρώτη της Βασίλισσα Μεσσήνη γυναῖκα τοῦ Βασιλιᾶ Πολυκάονος. Γεμάτη σπουδαῖα ἐρείπια τοῦ ἀρχαίου της μεγαλείου, αὐτὴ ἡ περικαλλέστατη πολιτεία εἶχε χτιστῆ 370 π. Χ. Ἀπὸ τὰ σωζόμενα καλύτερα ἐρείπια της εἶναι ἡ ἀγορά, τὸ θέατρο, τὸ στάδιο, τάφοι, ἐπιγραφὲς καθὼς καὶ ἀνάγλυφα σὲ πλάκες καὶ σπασμένα ἀγάλματα, ὅπλα, ἰατρικὰ ἐργαλεῖα,

πήλινα ἐκμαγεῖα ποὺ φυλάγονται στὸ μικρὸ Μουσεῖο τοῦ χωριοῦ Μαυρομάτι. Ὁ δροσερὸς καὶ ἀστέρευτος ἀπὸ αἰῶνες κρουνὸς τῆς Κλεψύδρας ποὺ τὸν λένε καὶ κρήνη τῆς Καλλιρρόης, διασκορπίζεται σὲ μύρια αὐλάκια ποτίζοντας τὴ γῆ ὅπου ὀρθόνωνταν ὁ Ναὸς τοῦ Ποσειδῶνα, τῆς Ἀφροδίτης, τὸ ἱερὸ τῆς Δήμητρας, τὸ Ἀσκληπιεῖο, τὸ μέγαρο τῶν Κουρήτων, τὸ Γυμνάσιο, τὸ ἱερὸ τῶν Διοσκούρων, τῆς Ἀρτέμιδος κι' ἄλλα μὲ τὰ περικαλλέστατα χρυσᾶ χάλκινα ἀγάλματα τῶν ἀρχαίων θεῶν. Ἀλλ' ἀπάνω ἀπ' ὅλα αὐτὰ τὰ μεγαλεῖα στέκει πανώριος ὁ ἴσκιος τοῦ θρυλικοῦ βασιλιᾶ Ἀριστοδήμου ποὺ σκότωσε μὲ τὰ χέρια του τὴ μονάκριβή του κόρη γιὰ νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα του ἐπειδὴ τοῦ τὸ παράγγειλε τὸ Μαντεῖο τῶν Δελφῶν. Κι' ὅταν εἶδε πὼς ἄδικα τὴν ἐθυσίασε, ἔβαλε τέλος καὶ στὴν ἴδια του ζωὴ ἀπάνω ἀπὸ τὸν τάφο της.

Ἡ ἀρχαία Μεσσήνη εἶναι ὁλόκληρη ὀχυρωμένη κυκλικὰ ἀπὸ τὰ τεράστια τείχη ποὺ ἔχτισε ὁ Θηβαῖος στρατηγὸς Ἐπαμεινώνδας τὸ 371 π. Χ., σὰν ἐνίκησε ὁριστικὰ τοὺς Λακεδαιμονίους στὰ Λεῦκτρα καὶ ξανάφερε πιὰ τοὺς διασκορπισμένους Μεσσηνίους στὴν πατρίδα τους. Ὁ Παυσανίας στὰ Μεσσηνιακά του (κεφ. 31) μιλεῖ γιὰ τὴ μεγαλεπήβολη ἀρχιτεκτονική τους: «περὶ δὲ τὴν Μεσσήνην τεῖχος κύκλος μὲν πᾶς λίθου πεποίηται πύργοι δὲ καὶ ἐπάλξεις εἰσὶν ἐνωκοδομημέναι».

Ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη ψηλὰ τὰ βλέπομε ν' ἀκολουθοῦνε ὅλους τοὺς ἐδαφικοὺς κυματισμοὺς τῆς γῆς σὲ κυκλικὸ μάκρος ἀτελείωτο ποὺ τὸ ὑπολογίζουν σὲ 8,920 μέτρα. Ἀναμεσά τους καὶ κατὰ διαστήματα ἄνισα ὀρθώνονται τεράστιοι πύργοι τετραγωνικοί, ποὺ ἄλλοι διατηροῦνται ἀκόμη, ἄλλοι ἔχουνε σωριαστῆ σὲ ἄμορφους ὄγκους. Κατὰ τὸν ἀββᾶ Fourmont ποὺ περιόδευε τὸ 1729 στὴν Ἑλλάδα, τὸ τεῖχος εἶχε τότε 38 πύργους. Ἡ καταστροφὴ τοῦ τείχους τῆς Μεσσήνης ἔγινε κατὰ πρῶτο τὸ 396 μ. Χ. ἀπὸ τοὺς Ὀστρογότθους καὶ τὸ βασιλιᾶ τους Ἀλάριχο. Μέσα στὴν ἀρχαία αὐτὴ μεγαλόπολη ἔμπαιναν ἀπὸ τέσσερις κεντρικὲς πόρτες, ἀλλὰ ἡ μεγαλοπρεπέστερη καὶ

πολυτελέστερη ἦταν ἡ Ἀρκαδικὴ Πύλη, κατὰ τὸν Παυσανία «Πύλαι», στολισμένη μὲ τοῦ Ἑρμῆ τὸ ἄγαλμα καθὼς καὶ μὲ ἄλλα σπουδαῖα ἀγάλματα στὶς κόγχες τῆς κυκλικῆς αὐλῆς της μαζὶ κ' ἐπιγραφές. Αὐτὴ ἡ πύλη εἶναι χτισμένη μὲ ἰσόμετρους πελωρίους ὀγκολίθους καὶ τὸ ὑπερθυρό της ἕνα τεράστιο μονοκόματο μάρμαρο μακρὺ ὡς ἕξη μέτρα, πεσμένο ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μόλις στεκούμενο στὸ σὰν κυκλώπιο τεῖχος στήριγμά του, μοιάζει μὲ γιγάντεια λαιμητόμο. Στὰ κάτω μάρμαρα οἱ βαθειὲς αὐλακιὲς ποὺ φαίνονται λένε πὼς εἶναι ἀπὸ τὰ πέταλα τοῦ ἁλόγου τοῦ Ἀριστοδήμου. Τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια αὐτὴ ἡ πύλη ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν Κοϊντο-Πλῶκο Εὐφημίωνα, καθὼς ἀναφέρει μιὰ ἐπιγραφὴ ἀπάνω ἀπ' τὴν ἀριστερὴ θυρίδα. Καὶ στὰ χριστιανικὰ χρόνια στάθηκε σπουδαία πολιτεία ἡ Μεσσήνη γιὰ τὶς ἐκκλησίες της καὶ τὶς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές της.

Εἴχαμε ξεχαστῆ βυθισμένοι στοῦ ἀρχαίου κόσμου τὴν ὀνειροφαντασία. Ὁ νοῦς μας ἔπλαθε χωρὶς σειρὰ κάθε λογῆς φευγάμενα δράματα. Ἀπὸ τὰ βάθη τῶν καιρῶν πρόβελναν ἀλαργινὲς γιγαντομαχίες κάτω στὸν κάμπο, ἔφοδοι στὰ κυκλώπεια ὀχυρώματα τῆς Μεσσήνης, μιὰ ἔντονη γεμάτη πολεμικὸ σφρῖγος ζωὴ ποὺ τὴ ζήσαμε μόνο στὰ παραμύθια.

Ἀκούγαμε μέσ' ἀπὸ ἕνα μυστηριακὸ βουητὸ δόρατα καὶ ἀσπίδες νὰ γεμίζουν τὸν ἀέρα μὲ τὸν ἀτσάλινο ἀχό τους, βλέπαμε νὰ λαμποκοπᾶνε στὸ ἥλιο μαζὶ μὲ περικεφαλαῖες καὶ σιδερένιους θώρακες, μπρούντζινα ἀθλητικὰ κορμιὰ μέσ' ἀπὸ πολύχρωμους κοντοὺς χιτῶνες καὶ πυρόξανθα μαλλιὰ σὰν χαῖτες λιονταρίσιες ν' ἀνεμίζωνται στὸ σάλο τὸν πολεμικό. Κ' ὕστερα σὰν ἀπὸ μιᾶς εἰρηνιστικῆς ἀντίδρασης ἀνάγκη, μιὰ πομπὴ ἀπὸ χλαμυδοφόρες γυναῖκες ἀνέβαιναν ἀργὰ τὸ τραχὺ βουνό.

Κ' ἔφερναν στὸν Ἰθωμάτα
κάνιστρα καρποὺς γιομᾶτα,
πεπλοφόρες, μυροφόρες,
τῶν βουνῶν νεραϊδοκόρες

ὅπως κάνουν τώρα γιὰ τὴν Παναγία οἱ σημερινὲς Μεσσήνιες γυναῖκες. Μ' ἀμέσως σὰν ἀπὸ πεῖσμα τους, ἕνας ὁλόκληρος κόσμος ἀπὸ Σατύρους καὶ Σειλινούς, στὸ ἀπέναντι βουνὸ τῆς Εὔας, ἔστηνε ξέφρενο γιορτάσι, ἕνα τρελλὸ ξεθεωτικὸ πανηγῦρι, στεφανωμένος ἀπὸ κισσοὺς καὶ ἀμπελόφυλλα μαζὶ μὲ ἀναμαλλιασμένες ροδόσαρκες Βαχκίδες ποὺ κροτάλιζαν χορεύοντας τὰ ὅλόγιομα χρυσᾶ τους κύπελλα. Ζευγάρια ἐρωτεμένα σὰ νὰ κυνηγούσανε μέσα στὸ λαῦρο μεσημέρι τὴν ἐρωτικὴ ἀποθυμιά τους στὶς βελουδάτες λουλουδοστρωμένες πλαγιὲς τοῦ διονυσιακοῦ βουνοῦ. Εὐοῖ εὐὰν . . . . . ἀντηχοῦσε ὅλος ὁ κάμπος γύρω. Εὐοῖ εὐὰν τραγούδαγαν οἱ ὄχθες τοῦ Παμίσου καὶ τὰ νερά του στὸ κατρακυλισμά τους.

Ἕνας μεσόκοπος καλόγερος σὰν βάκχος ρασοφορεμένος, γεμίζοντας καὶ ξαναγεμίζοντας τὰ ποτήρια μας ἀπὸ τὸ πυρρὸ μοναστηρίσο κρασί, μᾶς ἔλεγε κάθε λίγο μὲ πονηρὸ χαμόγελο, ἀνάμιχτο μὲ μιὰν ἀσκητικὴ σοβαροφάνεια, κατεβάζοντας μονοροῦφι τὶς ξέχειλες κοῦπες. «Καὶ οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου».

Κ' ἐμεῖς τοῦ ἀπαντούσαμε μὲ ὑποκριτικὴ αὐστηρότητα, ἔτσι ποὺ βλέπαμε τὰ μάτια του παράξενα νὰ σπιθίζουν ἀνάμεσ' ἀπὸ τοῦ ποτηριοῦ τὸ γιάλισμα. — Ναὶ Πάτερ μου. Ἀλλὰ καὶ «μὴ μεθύσκεσθε οἴνον ἐν ᾧ ἐστὶν ἀσωτεία . . . .».

Σὰν φεύγαμε τ' ἄλλο πρωΐ, ἔτσι ὡς ἀγνατέψαμε ἀπὸ μακρυὰ τὴν Ἰθώμη τυλιγμένη μέσα στὴν ἀνοιξιάτικη σιντεφένια πάχνη της, δὲν μπορούσαμε νὰ ξεκαθαρίσωμε μέσα μας ἂν εἴχαμε φύγει ἀπὸ κεῖ, περισσότερο χριστιανοὶ ἢ περισσότερο εἰδωλολάτρες.

ΑΘΗΝΑ Ν. ΤΑΡΣΟΥΛΗ

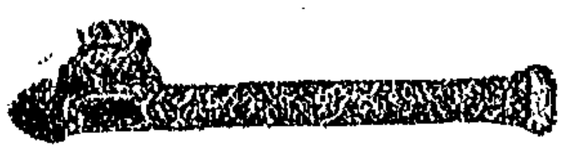

ΝΥΧΤΕΡΙΝΟΣ ΠΟΝΟΣ

Νύχτα γλυκειά. Ἡ Στιγμή, ἐξαϋλωμένη
καὶ φεγγαροντυμένη, τρεμουλιάζει
σὰ μεταξένια γάζα, τυλιγμένη
γύρω ἀπ' ὡραίας γυναίκας τὸ λαιμό.

Οὔτε ψυχὴ στὸ δρόμο . . . Ἀλαργινὸ
κάποιο ρολόϊ μεσάνυχτα σημαίνει
λυπητερὰ κι' ἀργά, σὰ νὰ πεθαίνῃ
μιὰ προδομένη Ἀγάπη, ποὺ σπαράζει
τὸν τελευταῖο ἀφήνοντας λυγμό . . .

Μὲ κυνηγοῦν ἀπόψε τὰ δυὸ μάτια
τ' ἀξέχαστα καὶ τόσο λατρεμένα.
Σιβυλλικὸ εἶν' ἀπόψε τὸ φεγγάρι
ποὺ στιήνει ἀσημογάλαζα πλεμάτια . . .
Σὲ τί βιολὶ νὰ πῶ, μὲ τί δοξάρι
τὴ γλύκα σου, ἄξιε πόνε, καὶ τὴ χάρη,
τριαντάφυλλο, τὴ νύχτα ποὺ μυρώνεις
κι' ἀγγίζεις τὴν καρδιὰ καὶ τὴ μιτώνεις;

ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗΣ

ΑΙ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗΝ ΛΟΥΚΑΝ ΑΠΟΔΙΔΟΜΕΝΑΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ

Ἱερώτατος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, πολλὰ εἰς τὸν μακρὸν καὶ πλήρη ἐνθέου δράσεως βίον του ἐπιτελέσας πρὸς διάδοσιν τῆς ἐξ ἀποκαλύψεως θρησκείας, περιοδεύων, διδάσκων καὶ γράφων μέχρι τοῦ κατὰ τὸ ὀγδοηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του ἐπελθόντος θανάτου του, ἐπιφημίζεται κατὰ ἱστορικὴν παράδοσιν καὶ ὡς ὁ πρῶτος εἰκονογράφος τῆς Θεοτόκου.

Θρυλλεῖται ἀκόμη, ὅτι ὁ θεῖος Λουκᾶς γράψας τὰς πρώτας εἰκόνας τῆς Θεοτόκου παρουσίασε ταύτας εἰς αὐτὴν πρὸς εὐλογίαν, ἡ δὲ Θεομήτωρ, θελχθεῖσα ἐκ τῆς ὡραιότητος καὶ ἀκριβείας αὐτῶν, τὰς ηὐλόγησε καὶ εἶπεν: «Ἡ χάρις τοῦ ἐξ ἐμοῦ τεχθέντος υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἂς εἶναι μετ' αὐτῶν πάντοτε . . . .». Τούτου ἕνεκα καί τινες τῶν ζωγράφων εἰκονίζουσι τὸν ἀπόστολον Λουκᾶν ζωγραφίζοντα τὴν Παναγίαν. Κατὰ δημώδη μάλιστα παράδοσιν σωζομένην ἐν Ζακύνθῳ, τὴν ὁποίαν ἤκουσεν ὁ γράφων ὅτε διέμενεν εἰς τὴν νῆσον ταύτην κατὰ τὸ ἔτος 1918 ἀφηγουμένην ἀπὸ τὸν ἀλήστου μνήμης ἱστοριοδίφην Σπυρ. δὲ Βιάζην, ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς ἐφιλοτέχνησε κατὰ πρῶτον ἐκ κηροῦ καὶ μαστίχης τρία τῆς Θεοτόκου ὁμοιώματα. Μετὰ τὸ πέρας δὲ τοῦ τρίτου ἐνεφανίσθη πρὸ αὐτοῦ ἡ Παναγία, ἥτις

διέταξεν αὐτὸν νὰ παύσῃ κατασκευάζων τοιαῦτα ὁμοιώματα καὶ ν' ἀρκεσθῇ μόνον ζωγραφίζων αὐτήν.

Αἱ κυριώτεραι τφόντι τῶν παλαιῶν εἰκόνων τῆς Παναγίας, ἐκ κηροῦ τεχνουργημέναι καὶ μαστίχης, αἵτινες πιστεύεται ὅτι εἶναι ἔργα τοῦ Λουκᾶ καὶ σῴζονται μέχρι σήμερον, εἶναι αἱ ἑξῆς τρεῖς, ἀναγνωριζόμεναι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς γνήσιαι: Ἡ εἰς τὴν παρὰ τὰ Καλάβρυτα Μονὴν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, κοινῶς ὀνομαζομένη ***Μεγασπηλαιώτισσα,*** ἡ εἰς τὴν κατὰ τὸν Πόντον μέχρι τοῦ 1922 σῳζομένην Μονὴν τῆς Παναγίας, τὴν ἐπιλεγομένην ***Σουμελᾶ*** καὶ ἡ τρίτη ἡ εἰς τὴν ἐν Κύπρῳ Μονὴν τοῦ Κύκκου, ἐκ τοῦ ἐφ' οὗ κεῖται ὁμωνύμου ὄρους οὕτω κληθεῖσα καὶ κοινῶς καλουμένη ***Κυκκώτισσα.***

Ἡ Μεγασπηλαιώτισσα εἰκονίζει τὴν Θεομήτορα φέρουσαν ἐν ἀγκάλαις τὸν Χριστόν. Εἶναι δὲ κηρόχυτος, ἤτοι κατ' ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ζωγραφικῆς, ὅπερ οἱ ἀρχαῖοι ***κηρογραφίαν*** ὠνόμαζον, τὸ ἐκ διαφόρων δηλονότι χρωμάτων, μαστίχης καὶ κηροῦ τακέντος καὶ διαχυθέντος ἀποτελούμενον. Ἔκτυπος δὲ οὖσα ἐξέχει τοῦ ἐπιπέδου ὅσον ἑνὸς καὶ ἡμίσεως δακτύλου. Φέρει δ' ἡ Θεοτόκος ἐν αὐτῇ ἐσθῆτα ἔγχρωμον καὶ διάχρυσον, διὸ ὁ λαὸς καὶ ***Χρυσοσπηλαιώτισσαν*** τὴν ὀνομάζει. Εἶναι δ' ἡ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρηται ἡ εἰκὼν αὕτη, ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν, ἱδρυθεῖσα, ὡς λέγεται, τὸν Δ' αἰῶνα ὑπὸ τῶν ὁσίων πατέρων Συμεὼν καὶ Θεοδώρου ἐν σπηλαίῳ βάθους 30 καὶ πλάτους 60 μέτρων. Τοῦ σπηλαίου τούτου μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ Παυσανίας [1]. Ὁλόκληρος δ' ἡ Μονὴ εἶναι ἐκτισμένη ἐν πολυωρόφοις περιέργοις οἰκοδομαῖς περὶ τὰ χείλη τοῦ σπηλαίου, κατὰ τὴν παρειὰν ὁλοκαθέτου πέτρας ἐχούσης ὕψος τριακοσίων πήχεων. Ἡ δ' ἐν αὐτῇ εἰκὼν τῆς Παναγίας, ἥτις εὑρέθη εἰς τὸ σπήλαιον καθ' ὃν χρόνον συνεστήθη ἡ Μονή, πιστεύεται ὅτι ἐδωρήθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ εἰς τὸν ἄρχοντα

[1] «Ὑπὲρ δὲ τήν Νώνακριν ὄρη τε καλούμενα Ἀροάνεια καὶ σπήλαιόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς». *Παυσαν.* Η, 18.

τῆς Ἀχαΐας Θεόφιλον μετὰ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων. Μετὰ πολλὰς δὲ τύχας καὶ περιπετείας ἀγνώστους ἀνευρέθη καὶ ἐστήθη ἐκεῖ ὅπου καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη ὑπάρχει. Διὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἥτις ἔκπαλαι ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς γνησία, ἡ Μονὴ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου πολλῶν τιμῶν ἠξιώθη παρ' αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡγεμόνων τῆς Οὐγγροβλαχίας, καὶ ἀλλοδόξων ἀκόμη, ὡς δογῶν τῆς Βενετίας καὶ σουλτάνων, ἐν οἷς Μεχμὲτ τοῦ Δ' (1674), Ἀχμὲτ Γ' (1724) καὶ Σελὴμ Γ' (1803), γενικοῦ δὲ σεβασμοῦ ἀπολαύει παρὰ τῷ χριστιανικῷ κόσμῳ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος καὶ τῶν πέραν ἔτι τῶν ὁρίων αὐτῆς οἰκούντων ὀρθοδόξων ἐπὶ πλείστας ἤδη ἑκατονταετηρίδας. Πολλὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ θαύματα τὰ εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τῆς Παναγίας ἀποδιδόμενα. Μεταξὺ ἄλλων πιστεύεται, ὅτι ἀστραπὴ ἑξακοντισθεῖσα ἐκ ταύτης ἀπέκτεινε τὸν εἰς τὸ σπήλαιον φωλεύοντα δράκοντα, τὸ κρανίον τοῦ ὁποίου φυλάσσεται μέχρι σήμερον ἐν τῇ Μονῇ ἐπιδεικνυόμενον εἰς τοὺς ἐπισκέπτας [1].

[1] Προσκυνητάριον τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἤτοι περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς, καὶ βασιλικῆς μονῆς τῆς σεβασμίας καὶ θαυματουργοῦ εἰκόνος τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς παρὰ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθείσης· συνταχθεῖσα μὲν πρότερον ἔκ τε τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἁπλῆς διαλέκτου, καὶ ἐκ διαφόρων κωδίκων καὶ χρυσοβούλλων παρὰ τοῦ ταπεινοῦ ἐν ἱεροδιακόνοις, καὶ διδασκάλοις *Παρθενίου Πελοποννησίου*, νῦν δὲ τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα, καὶ μεθ' ὅσης ἐπιμελείας διορθωθεῖσα πρὸς χάριν εὐλαβείας τῶν εὐσεβῶν, καὶ ὀρθοδόξων προσκυνητῶν τῆς χάριτος τῆς προρρηθείσης ἁγιωτάτης εἰκόνος τῆς ἀειπαρθένου καὶ θεομήτορος. Ἐνετίησιν 1765. Παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. Σχ. 4ον, Σελ. 60.— [*Κ. Οἰκονόμου* τοῦ ἐξ Οἰκονόμων], Κτιτορικὸν ἢ προσκυνητάριον τῆς ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἐν Ἀθήναις, 1840.— *Δαμασκηνοῦ Ἀποστολίδου*, Κτιτορικόν, ἤτοι ἱστορία τῆς ἱερᾶς Μονῆς Λαύρας τῆς ἐν Καλαβρύτοις, ἐξ ἀντιγραφῆς τῶν ἐν αὐτῇ κωδίκων καὶ ἐγγράφων, ἐν Ἀθήναις, 1905. —*Θεοφίλου Γ. Τσεκούρα*, Χωρογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, τιμωμένης ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀειπαρθένου Θεοτόκου, πρὸς χρῆσιν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Ἐν Ἀθήναις,

Ἄλλη μονή, εἰς τὴν ὁποίαν εὕρηται ἡ ἀκριβέστερον εὑρίσκετο ἡ δευτέρα τῶν ὡς εἴρηται εἰκόνων εἶναι ἡ ἐν τῷ Πόντῳ τῆς ***Παναγίας Σουμελᾶς***, κειμένη εἰς δωδεκάωρον μεσογείαν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος, ἐπὶ τοῦ ὄρους Μελᾶ, κλάδου τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Παρυάδρου, εἰς ὕψος 1320 μέτρων ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Καὶ ἡ Μονὴ εὖτη εἶναι ἐκτισμένη ἐντὸς δυσπροσίτου σπηλαίου, πολὺ προσομοιάζοντος πρὸς τὸ Μέγα Σπήλαιον τῶν Καλαβρύτων, περικυκλοῦται δὲ μέχρι πολυώρου ἀποστάσεως ὑπὸ τῶν ὡραιοτέρων ἴσως τοῦ κόσμου δασῶν [1]. Ἡ ἐν αὐτῇ εἰκὼν τῆς Παναγίας, ἡ καὶ ***Ἀθηνιώτισσα*** ὀνομαζομένη, μετεφέρθη ἐκεῖ ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου ἐφυλάσσετο ἐν τῷ ναῷ τῆς ***Μεγάλης Παναγίας*** μετὰ τὸν ἐν Θήβαις θάνατον τοῦ Λουκᾶ, ὅστις, κατὰ τὴν παράδοσιν, οὐδέποτε ἀπεχωρίζετο ἀπὸ τῆς εἰκόνος ταύτης [2]. Μετέφερον δ' αὐτὴν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Πόντον θεία ἐμπνεύσει δύο μοναχοί, Σωφρόνιος καὶ Βαρνάβας, οἱ ὁποῖοι καὶ ἵδρυσαν τὴν Μονήν, ὡς πιστεύεται, τῷ 386 μ. Χ. Ἡ εἰκὼν τῆς Μονῆς ταύτης λόγῳ τοῦ καλύπτοντος αὐτὴν ἀργύρου καὶ χρυσοῦ δὲν διακρίνεται, πλὴν ἐλαχίστου μέρους. Ἐγένετο δὲ καὶ ἡ Μονὴ αὕτη ἔκπαλαι διὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰκόνα τῆς Παναγίας βαθυσέβαστον προσκύνημα καθ' ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ῥωσίαν καὶ τὰς Παραδουναβείους Ἡγεμονίας, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Κατὰ δεκάδας δ' ἀριθμοῦνται τὰ ὑπὲρ αὐτῆς ἐκδοθέντα χρυσόβουλλα αὐτοκρατόρων καὶ σιγίλλια πατριαρχῶν καὶ φιρμάνια σουλτάνων καὶ διατάγματα ἡγεμόνων καὶ

1907. Σχ. 8ον, Σελ. 56. Πρβλ. *Ν. Γ. Πολίτου*, Ἑλληνικοὶ μεσαιωνικοὶ μῦθοι περὶ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ Ἱπποκράτους, «Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», τ. Α', ἐν Ἀθήναις 1883, σ. 95.

[1] *Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου*, Περιήγησις εἰς τὸν Πόντον, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 53 κ. ἑ.

[2] *Νικηφ. Καλλ.*, Ἐκκλησ. Ἱστορ., Β', 43. Ὁ Δωρόθεος ἐν τούτοις λέγει ὅτι ὁ Λουκᾶς ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Ἐφέσῳ. *Δωροθέου Μονεμβασίας*, Σύνοψις Ἱστοριῶν, ἔκδ. Βενετίας 1804.

οὐκάζια τσάρων [1]. Μετὰ τὸν Μικρασιατικὸν κατὰ τὸ 1922 ὄλεθρον ἡ περίφημος ἱστορικὴ Μονὴ τοῦ Σουμελᾶ κατεστράφη. Εὐτυχῶς ὁ μοναχὸς Ἀνδρέας ὁ Σουμελιώτης ἐγνώριζε ποῦ εἶχε ταφῇ κατὰ τὴν καταστροφὴν ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῇ Μονῇ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου. Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν δὲ φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας κατὰ τὸ 1931, ζητήσας εἰδικὴν ἄδειαν μεταβάσεώς του εἰς Τραπεζοῦντα ἐπέτυχε χάρις εἰς τὴν προσωπικὴν τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐν Ἀθήναις διαμένοντος μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου ἐπέμβασιν τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Τουρκίας Ἰσμὲτ πασᾶ νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ἡ μετάβασίς του εἰς τὸ ὄρος Μελᾶ καὶ εὐτύχησε νὰ ἀνεύρῃ πράγματι ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς τὴν ἐξάκουστον εἰκόνα, τὴν ὁποίαν καὶ μετέφερεν ἐν πομπῇ καὶ παρατάξει εἰς Ἀθήνας, ὑποστᾶσαν ὅμως σημαντικὰς βλάβας καθ' ὃν χρόνον ἦτο τεθαμμένη ὑπὸ τὴν γῆν ἐπὶ ἐννέα ὁλόκληρα ἔτη.

Ἡ τρίτη τῶν περὶ ὧν πρόκειται εἰκόνων εὑρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν τῆς Παναγίας τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους Κύκκου τῆς Κύπρου, ***Κυκκώτισσα*** διὰ τοῦτο ἐπιλεγομένη. Αὕτη δὲν στεγάζεται ὑπὸ σπήλαιον, ὡς αἱ δύο πρῶται, ἀλλ' ὑπὸ ναὸν ἐγειρόμενον εἰς ὕψος 1380 μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν, εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Κύπρου. Τὴν εἰκόνα ταύτην, ἥτις τὸ πρῶτον μὲν εὑρίσκετο ἐν Αἰγύπτῳ, εἶτα δὲ μετὰ πολλὰς περιπετείας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς ἀπέστειλε κατὰ θείαν, ὡς λέγεται, ἐπιταγὴν εἰς Κύπρον κατὰ τὸ ἔτος 1100. Τότε δ' ἐκτίσθη καὶ ἡ Μονὴ τοῦ Κύκκου, ἥτις ἐγείρεται σήμερον μεγάλη, περίοπτος, ὡραία, ἐν μέσῳ δυσπεριγράπτου καλλονῆς πυκνοτάτων δασῶν ἐκ κέδρου ἐν θέσει θαυμαστῇ, ἀπὸ τοῦ ὕψος 1380, ὡς εἴρηται, μέτρων, ἐφ' οὗ ἐπιβλητικῶς ἐγείρεται, δεσπόζουσα ἐπὶ μεγίστου μέρους τῆς μεγαλονήσου. Πλεῖσται

---

[1] *Ἐπαμ. Θ. Κυριακίδου*, Ἱστορία τῆς παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα ἱερᾶς, βασιλικῆς, πατριαρχικῆς, σταυροπηγιακῆς Μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Σουμελᾶς, ἐν Ἀθήναις, 1898.

δ' εἶναι αἱ ἐπίσημοι ἀναγνωρίσεις καὶ αἱ τιμαὶ καὶ τὰ προνόμια, ὧν ἔτυχε διὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰκόνα καὶ ἡ Μονὴ αὕτη κατὰ καιροὺς παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' αἱ τετράκις συμβᾶσαι ἐν αὐτῇ πυρκαϊαὶ κατὰ τὰ ἔτη 1365, 1542, 1750 καὶ 1813 κατέστρεψαν τὰ πλεῖστα τῶν ἐν αὐτῇ ἐγγράφων, ἐκ τῶν ὁποίων ὀλίγα διεσώθησαν, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Γερασίμου Α' (1623), ἐν γλώσσῃ ποιητικῇ ἐξαῖρον τὴν Μονὴν καὶ τὴν ἐν αὐτῇ εἰκόνα «τοῦ μακαριωτάτου εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, τοῦ θειολήπτου ἀνδρός, τοῦ πιστοτάτου θεράποντος καὶ Θεοῦ καὶ Θεομήτορος». Ἕτερον γράμμα, πατριαρχικὸν καὶ συνοδικόν, ἐκδοθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1672, φέρον δὲ τὰς ὑπογραφὰς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ', τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου, τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Νεοφύτου καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νικηφόρου, καθὼς καὶ τὰς ὑπογραφὰς εἴκοσι καὶ ἑνὸς μητροπολιτῶν καὶ ἑνὸς ἐπισκόπου, διακηρύσσει ὅτι τὸ ἐν Κύκκῳ μοναστήριον, πρὸς χάριν τῆς ἐν αὐτῷ εἰκόνος «μιᾶς τῶν τριῶν ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱστορηθεισῶν ἐκ τῶν ἄνωθεν χρόνων», ἀναγνωρίζεται «Σταυροπηγιακὸν καὶ πάντη ἐλεύθερον καὶ ἀσύδοτον καὶ ἀδούλωτον καὶ ἀκαταπάτητον καὶ ἀνενόχλητον καὶ ἀνεπηρέαστον.... καὶ αὐτόνομον καὶ αὐτοδέσποτον, φυλαττομένων τῶν προνομίων αὐτοῦ ἀπαρεγχειρήτων καὶ ἀπαραθραύστων». Καὶ ἄλλα δὲ σῴζονται ἐν αὐτῷ πατριαρχικὰ γράμματα, καθὼς καὶ χρυσόβουλλον τοῦ ἡγεμόνος Γρηγορίου Γκίκα [1].

[1] Περιγραφὴ τῆς ἱερᾶς, σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς καὶ μέγα ἐχούσης τὸ αἰδέσιμον διὰ τὸν ἱστορήσαντα αὐτὴν ἀπόστολον Λουκᾶν τὸν εὐαγγελιστήν, τοῦ Κύκκου ἐπιφημιζομένης, κατὰ τὴν νῆσον Κύπρον. Νῦν τρίτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιμελέστερον, προστεθέντα τε καί τινα ἄλλα τῶν ἀναγκαίων πρὸς περισσοτέραν βεβαίωσιν. Ἔτι δὲ καὶ θαυμάσιά τινα τῆς Θεοτόκου, τὰ πρότερον καὶ εἰς ὕστερον γινόμενα εἰς δόξαν αὐτῆς καὶ πρὸς ὠφέλειαν μεγίστην τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν. Τὰ πάντα καλῶς διαταχθέντα μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀκριβοῦς ζητήσεως καὶ διορθώ-

Εἰς τὰς εἰκόνας ταύτας δέον νὰ καταλέξωμεν, πρώτην καὶ τιμιωτάτην ἐν τῇ ἱστορίᾳ, προσφιλεστάτην δὲ τοῦ Γένους πρόμαχον καὶ ὑπέρμαχον, τὴν ***Παναγίαν Ὁδηγήτριαν***, τὴν πολιοῦχον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ἀποσταλεῖσα ἐξ Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὴν Πουλχερίαν, δὲν σῴζεται πλέον, κατακερματισθεῖσα εἰς τέσσαρα τὴν ἡμέραν τῆς Ἁλώσεως, οἰκτρὸν πεσοῦσα εἰς τὸν κατακτητὴν λάφυρον.

Ὑπάρχει δὲ ἢ τοὐλάχιστον ὑπῆρχε καὶ πέμπτη εἰκών, ἀναγνωριζομένη καὶ αὕτη ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἐν Βίλνᾳ τῆς Μικρᾶς Ῥωσσίας. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀπεστάλη πρὸς τοὺς Ῥώσσους ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὀνομάζεται ***Ἐλεοῦσα.***

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν συντομίᾳ περὶ τῶν εἰκόνων τούτων τῆς Παναγίας, τὰς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία παλαιόθεν ἀνεγνώρισε καὶ ἐπισήμως διεκήρυξεν ὡς ἔργα τῆς χειρὸς τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ. Ἐν τούτοις καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τόποι καὶ πόλεις καὶ ναοὶ διατείνονται ὅτι κατέχουσιν εἰκόνας τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ὡς ἐν Ἰταλίᾳ, Γαλλίᾳ, Ἱσπανίᾳ, Γερμανίᾳ κ. ἀ. Τινὲς μάλιστα διὰ νὰ ἱκανοποιήσωσι τὸν εὐσεβῆ ἐγωϊσμὸν πάντων τῶν διατεινομένων ὅτι εὑρηνται παρ' αὐτοῖς εἰκόνες τοῦ Λουκᾶ, ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ θεηγόρος ἐκεῖνος ἀπόστολος ἐζωγράφισεν 72 εἰκόνας τῆς Παναγίας. Ἀλλ' αἱ εἰς τὸν Λουκᾶν ἀποδιδόμεναι εἰκόνες τῆς Θεοτόκου δὲν εἶναι μόνον αὐταί. Εἶναι καὶ πολλαὶ ἄλλαι. Ὁ Kraus ἔγραψε χαρακτηριστικώτατα, ὅτι «οὔτε ὁ βίος ἑνὸς Μαθουσάλα εἶναι δυνατὸν νὰ ἀριθμήσῃ καὶ νὰ περι-

σεως τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου πρώην Ἀγκύρας κυρίου Σεραφείμ τοῦ Πισσιδείου. Ἔτι δὲ προσετέθησαν καὶ τρία πατριαρχικὰ σιγγιλιώδη γράμματα, καὶ ἐπωφελῆ τινα ἄλλα, ἵνα διανήμηνται δωρεάν. Ἡγουμενεύοντος τοῦ ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Μελετίου τρίτου. Δωιζ', Ἐνετίησιν, 1817. Ἡ πρώτη ἔκδοσις ἐγένετο τῷ 1751, ἐπίσης ἐν Ἐνετίᾳ, παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι. Ἐγένετο καὶ τετάρτη ἔκδοσις τῷ 1904.

γράψῃ αὐτάς». Ὁ δὲ Colin de Plancy τὰς ἀναβιβάζει εἰς 600![1].

Οἱ γράφοντες ὅμως περὶ εἰκόνων τῆς Παναγίας, τὰς ὁποίας ἐζωγράφισεν ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς, πλὴν τοῦ ἀδυνάτου τῆς διασώσεώς των ὡς ἐκ τοῦ ἔκτοτε διαρρεύσαντος χρόνου, δὲν ἠρεύνησαν κἂν ἐὰν ἦτο πράγματι ζωγράφος ὁ Λουκᾶς. Οὐδεμίαν τοιαύτην ἔγκυρον καὶ ἐπὶ ἀκραδάντου ἱστορικῆς βάσεως ἐρειδομένην μαρτυρίαν ἔχομεν. Τοὐναντίον μάλιστα. Συμεὼν ὁ Μεταφραστὴς λέγει περὶ αὐτοῦ ὅτι ἦτο ἰατρὸς «τὴν καλλίστην ἅμα καὶ φιλανθρωποτάτην ἰατρικὴν κατορθῶν ὅσον τὰ πολλὰ καὶ ἀπὸ ταύτης χαρακτηριζόμενος»[2]. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀστέριος ἐν τῷ Προτρεπτικῷ περὶ Μετανοίας λέγει περὶ αὐτοῦ: «ὁ πλέον τῶν ψυχῶν ἢ τῶν σωμάτων ἰατρός». Τὸ σπουδαιότατον δὲ αὐτὸς ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τὸ ἀπρουσμάχητον τοῦ ὁποίου κῦρος εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ τοῦ ὁποίου πιστὸς καὶ ἀφωσιωμένος φίλος, συνοδοιπόρος καὶ παραστάτης ἐν τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι, πιθανώτατα δὲ καὶ συγγενὴς ἦτο ὁ Λουκᾶς, ὡς αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Παύλου μαρτυροῦν, ἀποκαλεῖ τοῦτον μόνον ἰατρόν[3]. Ἰατρὸν δὲ ὀνομάζει αὐτὸν καὶ ὁ Εὐσέβιος[4]. Ὅτι δὲ πράγματι ὁ Λουκᾶς ἦτο ἰατρὸς ἀποδεικνύει καὶ ἡ παραβολὴ τῶν περὶ ἰάσεων διηγήσεων καὶ περιγραφῶν του, μάλιστα ἐκείνων, τὰς ὁποίας ἔχει κοινὰς μετὰ τοῦ Μάρκου, πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν. Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης καταφαίνεται ὅτι ὁ Λουκᾶς εἶναι τέλειος γνώ-

[1] Real-Encycl. der Chr. Alterthümer, τ. β', σ. 361, ἐν ἄρθρῳ Marienbilder.—Dictionnaire de relique et des images miraculeuses, τ. Β', σ. 231.

[2] *Συμεῶνος Μεταφραστοῦ*, Ὑπόμνημα εἰς Λουκᾶν.

[3] «Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρός, ὁ ἀγαπητός». *Παύλου*, πρὸς Κολοσσ., δ', 14.

[4] «Λουκᾶς δὲ τὸ μὲν γένος ὢν τῶν ἀπ' Ἀντιοχείας, τὴν δ' ἐπιστήμην ἰατρός». *Εὐσεβίου*, Ἐκκλ. Ἱστορ., βιβλ. β', κεφ. 4. Πρβλ. *Γ. Ε. Μαυρογιάννη*, Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι, ἐν Ἀθήναις 1893, σ. 11.

στης τῶν ἰατρικῶν ἐπιστημονικῶν ὅρων ἀντικαθιστῶν δι' αὐτῶν τὰς δημώδεις φράσεις τοῦ Μάρκου εἰς τὰ ἀντίστοιχα χωρία. Οὕτω μεταξὺ ἄλλων διακρίνει μέγαν καὶ μικρὸν πυρετόν, ὡς οἱ ἰατροί, χρῆται τοῖς τεχνικοῖς ἰατρικοῖς ὅροις βελόνη καὶ τρῆμα, ἕλκος καὶ ἑλκοῦσθαι, καταψύχειν καὶ ὀδυνᾶσθαι, ἀχλὺς καὶ ὑδρωπικὸς κ. ἄ., ὧν πολλοὶ ἀναφαίνονται ὡς τοιοῦτοι, ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους.

Κατ' ἀκολουθίαν ἡ περὶ τῶν εἰκόνων τῆς Παναγίας ὡς ζωγραφηθεισῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ παράδοσις εἶναι ἀστήρικτος καὶ ἀπορριπτέα, ἅτε μὴ βασιζομένη ἐπὶ ἐπισήμων μαρτυριῶν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Ἀλλὰ πῶς ἐδημιουργήθη ἡ παράδοσις; Καὶ ἐξ ἄλλων μὲν σπουδαίων λόγων, περὶ ὧν κατωτέρω, ἁπλούστατα δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μόνος ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς ἱστορεῖ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ του κατὰ πλάτος καὶ περιγράφει ἐν αὐτῷ λεπτομερῶς τὰ ἀφορῶντα τὸ θεῖον τῆς μητρὸς τοῦ Ἰησοῦ πρόσωπον. Καὶ ὄντως οἱ ἄλλοι εὐαγγελισταὶ οὐδὲν σχεδὸν ἀναφέρουσι περὶ τῆς Θεοτόκου. Ὁ Ματθαῖος ἀκριθιγῶς ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ ἀναφέρει τὴν Μαρίαν ὡς μητέρα αὐτοῦ[1]. Οἱ ἄλλοι Εὐαγγελισταὶ Μάρκος καὶ Ἰωάννης οὐδὲν ἀναφέρουσι σχετικῶς μὲ τὴν Θεοτόκον, ἐνῷ ὁ Λουκᾶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ του ἐκθέτει ἐν ἐκτάσει καὶ περιγράφει ἐν λεπτομερείᾳ τὰ κατ' αὐτήν. Διὰ τῆς περιγραφῆς του δὲ ταύτης ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς πιστὴν εἰκόνα τῆς τεκούσης τὸν Κύριον καὶ τὴν προσήκουσαν αὐτῇ θέσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς μητρὸς τοῦ Θεανθρώπου. Ἐντεῦθεν ἐμορφώθη ἡ σφαλερὰ ἰδέα, ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐζωγράφισεν εἰκόνας τῆς Θεοτόκου, ἐνῷ πράγματι ἐξιστόρησε μόνον τὰ κατ' αὐτήν, πῶς δηλονότι συνέλαβεν αὕτη ἀπειράνδρως καὶ παρθένος οὖσα ἐγέννησεν, ὅτι αὕτη συνηριθμεῖτο τοῖς λοιποῖς Ἀποστόλοις κ.λ.π[2].

Ἐπίσης ἱκανῶς συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς

[1] «Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ, τὸν ἄνδρα τῆς Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός». *Ματθ.*, α', 16.

[2] Πράξ. Ἀπ., α', 14.

παραδόσεως καὶ τὸ γνωστὸν τοῦ μοναχοῦ Θεοφάνους τροπάριον: «Ἄλαλα τὰ χείλη τῶν ἀσεβῶν τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα Σου τὴν σεπτήν, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἱερωτάτου, τὴν Ὁδηγήτριαν» [1]. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Λουκᾶς ἦτο ζωγράφος. Ὁ Θεοφάνης ἄλλως δὲν εἶναι ἱστορικός. Ποιητὴς ὢν καὶ μελῳδὸς εὗρε τὴν ἀμάρτυρον παράδοσιν καὶ ἠκολούθησεν αὐτὴν ἀβασανίστως. Ἄλλως ἱστορῶ δὲν σημαίνει ζωγραφίζω. Τὸ ῥῆμα ἱστορῶ παράγεται ἐκ τοῦ ἵστωρ, ὅπερ δηλοῖ τὸν μάθόντα ἢ γινώσκοντά τι, τὸν εἰδήμονα, τὸν ἔμπειρον, τὸν ἐπιστήμονα. Ἱστορῶ ἄρα σημαίνει μανθάνω ἐξ αὐτοψίας ἢ δι' ἐρωτήσεων, ἐρευνῶ, ἐξακριβώνω. Πρὸς τούτοις σημαίνει διηγοῦμαι, ἤτοι ἐκθέτω ἱστορικῶς πᾶν ὅ,τι ἐξηκρίβωσα. «Ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον» [2]. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ἡ φράσις τοῦ ἱεροῦ ὕμνου: «Τὴν εἰκόνα σου τὴν σεπτήν, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ» πᾶν ἄλλο σημαίνει ἢ τὴν *ζωγραφηθεῖσαν*, διότι, ὡς εἴδομεν, τοιαύτην τινὰ σημασίαν δὲν ἔχει τὸ ῥῆμα ἱστορῶ. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ φράσις αὕτη σημαίνει «τὴν ἐκτεθεῖσαν ἔν τε τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ τῷ Βιβλίῳ τῶν Πράξεων ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ἱστοριογράφου Λουκᾶ ὡς «Μαρίαν μητέρα τοῦ Θεοῦ».

Ὅτι δ' ὁ ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς οὐδέποτε ὑπῆρξε ζωγράφος καὶ οὐδέποτε ἐζωγράφισεν εἰκόνας τῆς Παναγίας ἐλέγχεται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς σποράδην καὶ ἀκαταμαχήτων λόγων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ καὶ δύο ἢ τρεῖς αἰῶνας μετὰ ταῦτα ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία οὐδεμίαν οὐδενὸς ἱεροῦ προσώπου εἶχεν εἰκόνα, καὶ οὔτε κατ' οἶκον ἐπέτρεπε τὴν χρῆσιν τοιούτων [3]. Ἐπειδὴ δὲ αἱ καλαὶ τέχναι, καὶ μάλιστα ἡ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτική, ἐχρησίμευον εἰς τὴν λατρείαν τῶν ἐθνικῶν, διὰ τοῦτο ἐπεκράτει εἰς τὴν Ἐκκλη-

[1] Βλ. τὸν ὕμνον ἐν τῷ μικρῷ Παρακλητικῷ Κανόνι.
[2] Γαλάτ., α', 18.
[3] *Παύλ.*, Πρὸς Ῥωμ., Λ, 18—26.

σίαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας ζωηροτάτη ἀποστροφὴ πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτῶν. Ἡ ἀποστροφὴ δὲ αὕτη ἐκληρονομήθη εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ παρὰ τῶν Ἰουδαίων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπηγορεύετο αὐστηρῶς πᾶν ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ, οἱ τιμῶντες δὲ καὶ λατρεύοντες τοιαῦτα ὁμοιώματα ἐθεωροῦντο ἀσεβέστατοι. Μόνον ἐθνικοί, οἱ ὁποῖοι ἐτίμων τὸν Χριστὸν ὡς τινα σοφὸν μᾶλλον ἢ υἱὸν Θεοῦ, ἢ αἱρετικοί, οἱ ὁποῖοι ἀνεμίγνυον τὸν ἐθνισμὸν μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχον κατ' ἀρχὰς ἀγάλματα καὶ νομιζομένας εἰκόνας τοῦ Ἰησοῦ. Ἔτσι γνωρίζομεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος ὁ Σεβῆρος εἶχεν ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτοῦ προσευκτηρίῳ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἡρώων ἢ σοφῶν [1]. Ὁ δὲ Εἰρηναῖος λέγει ὅτι ἤδη κατὰ τὸν Β' αἰῶνα οἱ αἱρετικοὶ Καρποκρατιανοὶ εἶχον εἰκόνας. Ἐντεῦθεν ἱστορικῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους οὐδεμίαν εἶχεν εἰκόνα. Ἄρα οὔτε εἰκόνα τῆς Θεοτόκου. Εἰκόνας εἶχον τότε μόνον οἱ ἐθνικοί, δῆλον ὅτι μόνον οἱ εἰδωλολάτραι καὶ οἱ αἱρετικοί. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ Λουκᾶς καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ὑποθέσωμεν αὐθαιρέτως ὅτι ἦτο ζωγράφος, πάλιν δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ζωγραφίσῃ τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου.

Πολὺ δὲ μεταγενέστερον ἤρχισε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς νὰ μορφοῦται χριστιανική τις τέχνη, κατὰ πρῶτον ὡς συμβολική. Ἐγίνετο δῆλα δὴ χρῆσις ποικίλων συμβόλων, ἵνα δι' αὐτῶν παραστήσωσι διάφορα πρόσωπα ἢ ἀρετὰς ἢ ἄλλα ἀντικείμενα τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοιαῦτα ἀπεικονιζόμενα σύμβολα ἦσαν ὁ σταυρός, ὁ ποιμήν, ὁ ἀμνὸς (τοῦ Χριστοῦ), ἡ λύρα (τῆς προσευχῆς), ἡ ναῦς (τῆς ἐκκλησίας), ἡ ἄγκυρα (τῆς ἐλπίδος), ὁ φοῖνιξ (τῆς ἀναστάσεως), ὁ ἰχθὺς (=Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς Σωτήρ), ὁ στέφανος (τῆς νίκης), ὁ δελφὶν (τῆς ταχύτητος ἐν τῇ διώξει τῆς σωτηρίας), ἡ ἔλαφος (τῆς διψώσης τὸν Θεὸν ψυχῆς), ὁ ἀλέκτωρ (τῆς πνευματικῆς ἐγρηγόρσεως), ὁ ἀετὸς (τῆς πνευματικῆς

[1] Lampridius, Vita Alexandr. Sever., C 29 καὶ *Εὐσεβ.*, Ζ, 8.

ἰσχύος), ὁ λαγωὸς (τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ), τὸ κρίνον (τῆς ἁγνότητος) κ.τ.λ. Αὐτὰ τὰ σύμβολα εἶχεν ἐν ἀπεικονίσει ἡ ἀρχαιοτάτη Ἐκκλησία. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἤρχισαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ εἰσάγωνται καὶ εἰκόνες ἱερῶν προσώπων καὶ σκηνῶν ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ἰδίως τοῦ Χριστοῦ ὡς Καλοῦ Ποιμένος καὶ τῆς Θεοτόκου, ἐπὶ τάφων καὶ κατακομβῶν. Ἰστέον δ' ὅτι ἡ εἰς τὰς ἐκκλησίας εἰσαγωγὴ τῶν συμβόλων τούτων καὶ εἰκόνων ἐγίνετο μετὰ πολλῆς δυσκολίας. Σύνοδός τις μάλιστα, τῷ 305 συνελθοῦσα ἐν Ἰλλιβερίτῳ τῆς Ἱσπανίας, δὲν ἐπιδοκιμάζει τοῦτο [1].

Ἀφοῦ ἄρα 300 καὶ πλέον ἔτη μ. Χ. Σύνοδος Ἐπισκόπων δὲν ἐπιδοκιμάζει τὴν εἰσαγωγὴν τῶν εἰκόνων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχωσιν εἰκόνες τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζωγραφηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ ἀπ' αὐτῶν τῶν ἀποστολικῶν χρόνων; Ἐὰν δὲ ὑπῆρχον τοιαῦται, πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν Σύνοδος Ἐπισκόπων τῆς Ἐκκλησίας, μετὰ 300 μάλιστα ἔτη, νὰ καταδικάζῃ αὐτάς;

Μόλις τὸν Ε΄ αἰῶνα, μετὰ τὴν τρίτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (431), ἐζωγραφήθησαν εἰκόνες τῆς Θεοτόκου. Ἡ Θεοτόκος εἰκονίζετο ὁλόσωμος καὶ ἄνευ στεφάνου εἰς τὴν κεφαλήν, ἀποτελοῦσα τὸν τύπον τῆς ***Παναγίας Ὁδηγητρίας***. Μετὰ ταῦτα παρίστατο καθημένη καὶ φέρουσα ὡς βρέφος τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της. Προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἔθετον τὸν Χριστὸν εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀγκάλην τῆς Θεοτόκου κρατοῦντα διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς εἰλιτάριον ἐκ μεμβράνης καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς εὐλογοῦντα. Κατὰ δὲ τὸν δέκατον αἰῶνα ἐπρόσθεσαν εἰς τὰς κεφαλὰς τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ θείου βρέφους μίτρας. Ἄλλοτε ἐζωγράφιζον τὸν Χριστὸν εἰς τὴν δεξιὰν ἀγκάλην τῆς Θεοτόκου κρατοῦντα διὰ τῆς δεξιᾶς χειρός του πιττάκιον, ἐν ᾧ γέγραπται: «Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίζεσθαι πτωχούς. . . .» Τοι-

[1] Concil. Illiberit., c. 5.— *Ἀν. Διομήδους Κυριακοῦ*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. Α΄, σ. 226.

οὗτον τύπον φέρει ἡ ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ Μονῇ Κύκκῳ τῆς Κύπρου εἰκὼν τῆς Παναγίας, ἡ δῆθεν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ζωγραφηθεῖσα, καθὼς καὶ ἡ ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει περίφημος εἰκών, τὸ «Ἄξιόν ἐστιν» καλουμένη. Κατὰ δὲ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα ἀντὶ τοῦ εἰλιταρίου ἢ πιττακίου ἔθετον εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τοῦ Χριστοῦ βιβλίον κεκλεισμένον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἀριδήλως ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Λουκᾶς οὔτε ζωγράφος ποτὲ ὑπῆρξεν, οὔτε ἐζωγράφισεν εἰκόνας τῆς Θεοτόκου. Ὄχι δὲ μόνον ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὁ σύγχρονος καὶ συνεργάτης τοῦ Λουκᾶ, δὲν γνωρίζει αὐτὸν ὡς ζωγράφον, ἀλλὰ μόνον ὡς ἰατρόν, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἴπομεν, ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοί, οἷοι ὁ Ἡγήσιππος τοῦ Β΄ αἰῶνος, ὁ προμνημονευθεὶς Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, γράψας τὴν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ 324 πλήρη ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, ὁ Σωκράτης μέχρι τοῦ 439, ὁ σύγχρονος τοῦ Σωκράτους Ἑρμείας ὁ Σωζόμενος, ὁ Θεοδώρητος, ὁ ἀρειανὸς Φιλοστόργιος, ὁ Εὐάγριος μέχρι τοῦ 594 καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐκκλησιαστικοὶ ἱστορικοὶ οἱ μέχρι τοῦ 1000 μ. Χ. καὶ ἐπέκεινα γράψαντες *οὐδαμοῦ* ἀναφέρουσι τὸν εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν ὡς ζωγράφον, ἀλλὰ μόνον ὡς ἰατρόν.

Δύο μόνοι κατ' ἐξαίρεσιν, ὁ Θεόδωρος Ἀναγνώστης καὶ ὁ κατὰ τὸν ΙΓ΄ καὶ κατ' ἄλλους τὸν ΙΕ΄ αἰῶνα ἀκμάσας Νικηφόρος Κάλλιστος, ἀναφέρουσι τὸν Λουκᾶν ὡς ζωγράφον, τοῦ δευτέρου ἀρυομένου πιθανώτατα τὴν πληροφορίαν ἐκ τοῦ πρώτου. Ἀλλὰ τὰ ὑπὸ τούτων γραφόμενα, μὴ στηριζόμενα ἐπὶ τῶν πραγμάτων, δὲν εἶναι αὐθεντικὰ καὶ δὲν δύνανται ν' ἀποτελέσωσιν ἔγκυρον ἱστορικὴν πηγήν [1].

[1] Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος ἱστορεῖ, ὅτι ὁ Λουκᾶς ἐζωγράφισε τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου Παρθένου καὶ τῶν δύο καρυφαίων Ἀποστόλων, καὶ ὅτι ἐξ αὐτοῦ διεδόθη ἔπειτα τὸ εὐσεβὲς ἔργον τῆς ζωγραφίας τῶν θείων εἰκόνων εἰς πᾶσαν τὴν εἰκουμένην. *Νικηφόρου Καλλίστου*, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, βιβλ. β΄, κεφ. 43. Πρβλ. *Ν. Μ. Δαμαλᾶ*, Ἑρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, τ. Α΄, σ. 101.

Ἀλλ' ἀφοῦ, ὡς ἱστορικῶς ἀποδεικνύεται, ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς οὔτε ὑπῆρξέ ποτε ζωγράφος, οὔτε τὰς ἐπ' ὀνόματί του φερομένας εἰκόνας τῆς Θεοτόκου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐζωγράφισεν, ἠδύνατό τις νὰ ἐρωτήσῃ πῶς ἐδημιουργήθη καὶ πῶς σῴζεται τοιαύτη τις ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράδοσις; Ἡ ἀπάντησις εἶναι ἁπλουστάτη· διότι πράγματι Λουκᾶς ἐζωγράφισε τὰς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ φερομένας εἰκόνας τῆς Θεοτόκου. Ἀλλὰ ποῖος Λουκᾶς; Ὄχι ὁ ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς, ὅπερ ἀδύνατον, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν ἐναργέστατα ἀπεδείχθη, ἀλλ' ὅσιος Λουκᾶς, ὅστις, καταγόμενος ἐκ τῆς Λυκαονίας ἦτο ζωγράφος καὶ ὑπῆρξε τρίτος ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Σωτῆρος τῆς ἐπιλεγομένης τοῦ Βαθέως Ῥύακος, ἡ ὁποία ἐκτίσθη κατὰ τὸν ϛ΄, κατ' ἄλλους δὲ κατὰ Η΄ αἰῶνα ἐν Τριγλίᾳ. Τὴν μνήμην τοῦ ὁσίου τούτου Λουκᾶ ἑορτάζει ἡ Ἐκκλησία τὴν 7ην Σεπτεμβρίου. Ὅτι δ' ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰώνων ὁ ζωγράφος τῶν εἰκόνων τῆς Θεοτόκου ὅσιος Λουκᾶς εὐκόλως ἠδύνατο νὰ μεταβληθῇ, καὶ χάριν μάλιστα μεγαλυτέρας ἐπισημοποιήσεως τῶν εἰκόνων, εἰς ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν, ἐν τῷ σκότει τῆς μεσαιωνικῆς ἀχλύος, τοῦτο, νομίζομεν, δὲν ἔχει ἀνάγκην πολλῶν ἀποδείξεων.

Δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν δὲν σκοποῦμεν νὰ μειώσωμεν τὴν ἀξίαν τῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἱεροτάτου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ ἀναφερομένων εἰκόνων τῆς Θεομήτορος, ἀλλὰ μόνον νὰ ἐλέγξωμεν καὶ ἐπανορθώσωμεν μίαν ἱστορικὴν πλάνην, ἡ ὁποία ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐκράτησε καὶ κρατεῖ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ἐν Ἄνδρῳ.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Ο ΓΑΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΕΝΙΤΣΑΣ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Ἦταν ἤμουνα παιδὶ καὶ ἡ μητέρα μου μὲ πήγαινε στοὺς Πετροπουλαίους, θυμᾶμαι πὼς τρία πράματα μοὔκαναν ἐκεῖ μέσα ξεχωριστὴ ἐντύπωση: Ἕνας γύψινος Χόντζας, χρωματιστός, ποὺ καθότανε σταυροπόδι καὶ διάβαζε κουνώντας ρυθμικὰ τὸ κεφάλι του, μιὰ πέρδικα στὸ κλουβί της ποὺ ἔκανε τσὰπ-τσάπ, καὶ ἡ Ἑλενίτσα.

Αὐτὴ ἦταν μιὰ δεσποινίδα ψηλή, φιγουράτη, καλοχτενισμένη, μὲ μιὰ ἐλιὰ στὸ δεξὶ μάγουλο. Ἡ Ἑλενίτσα ἤτανε σοβαρὴ καὶ μασσοῦσε ἀρωματικὰ σὲν-σέν. Ἐμένα ὅμως μοὔδινε καραμέλες καὶ στραγαλοκούφετα.

Οἱ Πετροπουλαῖοι εἶχανε τὸν τρόπο τους... Χώρια ἀπὸ τὴν Ἑλενίτσα, ἤτανε στὸ σπίτι καὶ ὁ κύριος Πελοπίδας ὁ θεῖος της, ἕνας μισόκοπος κύριος, κοντακιανός, μὲ φαλάκρα καὶ μουστάκι παχύ, μπογιατισμένο. Αὐτὸς ἦταν γραμματικὸς τοῦ Πρωτοδικείου, ὅπου χώρια ἀπὸ τὸ μιστό του, εἶχε καὶ μπόλικα τυχερά, ἀπὸ ἀντίγραφα καὶ ἄλλα... Ἦταν ἀκόμη καὶ ἡ κυρία Ἰφιγένεια, δηλαδὴ μιὰ γεροντοκόρη, ποὺ ἔμεινε ἀνύπαντρη γιὰ νὰ μὴ χάσῃ τὴ σύνταξή της. Εἶχε κι' αὐτὴ μουστάκι, μὰ δὲν τὸ μπογιάτιζε.

Ὁ Πελοπίδας κ' ἡ Ἰφιγένεια ἦταν ἀδέρφια, καὶ ἡ Ἑλενίτσα ἀνηψιά τους, κόρη τῆς ἀδερφῆς τους.

Ἐκεῖνον τὸν καιρό, ἐγὼ δὲ μποροῦσα νὰ ξέρω γιὰ τὴν οἰκογένειά τους περισσότερα πράματα. Ποῦ νὰ ξέρω γὼ π. χ. πὼς ἡ μητέρα τῆς Ἑλενίτσας δὲν ἦταν πεθαμένη, μὰ

πὼς τὴν εἶχε κλέψει κἄποιος καπνέμπορας καὶ τὴν ἔπῆγε στὸ Ἐξωτερικό, στὸ Τριέστι, λέγανε; Καὶ πὼς ἡ κακιὰ μάνα παράτησε τὸν ἄντρα της—ἕνα φτωχὸν ἄνθρωπο, λέγανε—καὶ τὴν Ἑλενίτσα στὶς φασκιές, κ᾽ ἔφυγε . . . Ἐγὼ ἤξερα πὼς ὅταν ἕνα κορίτσι λέει πὼς δὲν ἔχει πιὰ μαμᾶ, ἡ μαμᾶ του εἶναι πεθαμένη.

Ὅμως τὴν ἀγαποῦσα γὼ κείνη τὴ μεγάλη δεσποινίδα, γιατὶ χώρια ἀπὸ τὶς καραμέλες ποὺ εἴπαμε, μοῦ χάριζε καὶ χαλκομανίες καὶ γιασεμιά, κι᾽ ὅταν πήγαινα σπίτι τους ἔβαζε γιὰ χατήρι μου τὸ Χόντζα νὰ κουνάῃ τὴν κεφάλα του μὲ τὴ γλῶσσα ὄξω. Κ᾽ ὕστερα, μὲ πήγαινε κοντὰ στὴν πέρδικα νὰ τὴν ἀκούσω ποὺ ἔκανε τσάπ-τσὰπ καὶ νὰ ρωτήσω:

—Πότε θὰ κάνῃ πουλάκια, κυρία Ἑλενίτσα;

***

Ἕνα δειλινό, ποὺ πήγαμε στοὺς Πετροπουλαίους, βρήκαμε κεῖ ἕναν κύριο ἀξιωματικό. Θυμᾶμαι πὼς εἶχε χρυσὰ κουμπιὰ καὶ σπαλέτες καὶ κἄτι μουστάκια μεγάλα καὶ φουντωτὰ σὰν τοῦ γάτου μας τοῦ Κουαρτάνου.

Ἡ μητέρα μου μὲ τὴν κυρία Ἰφιγένεια πήγανε στὴν τραπεζαρία καὶ κεῖ ἄκουσα νὰ τῆς λέῃ πὼς «ὑπάρχει ἰδέα», κ᾽ ἡ μετέρα μου τέντωσε τὰ μάτια καὶ εἶπε: «—Μπά! Ἡ ὥρα ἡ καλή! . . .»

Ὁ κύριος Πελοπίδας ἔλειπε ἀπὸ τὸ σπίτι.

Ἡ Ἑλενίτσα δὲν παρουσιάστηκε ἀμέσως, γιατὶ ἦταν μὲ τὸν ἀξιωματικὸ στὴ διπλανὴ κάμαρα, καθόνταν κοντὰ-κοντὰ καὶ γελούσανε. Ἐγὼ μπῆκα ἄξαφνα μέσα, καὶ τότες ἡ Ἑλενίτσα ἀποτραβήχτηκε, ἄνοιξε τὸ κουτὶ μὲ τὶς καραμέλες, μοῦδωσε πολλὲς καὶ μοῦπε:

—Πήγαινε τώρα, χρυσό μου, στὸ μπαλκόνι, νὰ δῇς καὶ τὴν πέρδικα.

Μὰ ἡ Ἑλενίτσα ἦταν ἀσυλλόγιστη, γιατὶ ἕνα παράθυρο τῆς κάμαρας ἐκείνης ἔβλεπε στὸ μπαλκόνι καὶ γώ, κοιτάζοντας ἀπὸ τὰ παντζούρια, εἶδα τὸν κύριο ἀξιωματικὸ ποὺ

ἔβαλε τὴν Ἑλενίτσα στὰ γόνατά του καὶ κἄτι τῆς ἔλεγε στ᾽ αὐτί, κ᾽ ἐκείνη δὲν ἤθελε κ᾽ ἔλεγε:

—Μή. . . μή. . . ὄχι. . . Κάτσε φρόνιμα! . .

Τότε συλλογίστηκα πὼς ἔτσι μοῦλεγε καὶ μένα κάθε φορὰ ποὺ γύρευα νὰ σκαρφαλώσω στὸ μπουφὲ γιὰ νὰ κουνήσω μόνος μου τὴν κεφάλα τοῦ Χόντζα:

—Μὴ χρυσό μου, μή. . . κάτσε φρόνιμα! . .

Μὰ τί διάβολο ἤθελε, κοντζάμ ἀξιωματικὸς μὲ τὸ Χόντζα; . . . Καὶ γιατὶ δὲν πήγαινε μόνος του στὴν τραπεζαρία νὰ τὸν κουνήσῃ; . . . Νὰ ἀπορίες γιὰ τὸ παιδιάτικο κεφαλάκι μου. . .

Τὸν ἀκόλουθο καιρό, τὸν εἴδαμε πολλὲς φορὲς ἐκεῖνο τὸν ἀξιωματικὸ στοὺς Πετροπουλαίους καὶ μάλιστα μιὰ φορά, ποὺ γιόρταζε ἡ Ἑλενίτσα, ἔφερε ἕνα μεγάλο μπουκέτο ἀπὸ βυσσινιὰ τριαντάφυλλα, κ᾽ ἦτανε στὴ σάλα μὲ τοὺς ἄλλους . . . Ὅμως αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν πῆρε θέση κοντὰ στὴν Ἑλενίτσα. Καθότανε ἀντίκρυ της καὶ δὲ μιλοῦσε, μόνο τὴν ἐκοίταζε ὁλοένα κ᾽ ἔστριβε τὸ μουστάκι του, ὅπως ὁ γάτος μας ὁ Κουαρτάνος, ὅταν ἐσήκωνε τὸ μπροστινό του ποδάρι καὶ πάστρευε τὴ μούρη του.

Καὶ τ᾽ ὄνομά του ἦτανε «κύριος Ἀλέξαντρος».

***

Ὕστερ᾽ ἀπὸ λίγον καιρό, ἕν᾽ ἄλλο πρόσωπο φάνηκε ἄξαφνα στὸ σπίτι τῶν Πετροπουλαίων. Ἦταν ἕνας γέρος, μὰ καλοστεκούμενος, φτωχικὰ μὰ καθαρὰ ντυμένος, μὲ ροῦχα τοῦ Ρετσίνα καὶ μαῦρο κασκέτο στὸ κεφάλι. Λιγνός, μαυροδέματος, μὲ γκρίζα γένεια . . .

Τὴν πρώτη μέρα ποὺ τὸν εἴδαμε καθότανε στὸν ἀντρέ, στὸ διβάνι, καὶ κουβέντιαζε μὲ τὴν Ἑλενίτσα καὶ τὴ θειά της τὴν Ἰφιγένεια.

Ἅμα παρουσιαστήκαμε μεῖς, ὁ γέρος αὐτὸς σηκώθηκε κι᾽ ἀποτραβήχτηκε στὴν κουζίνα μὲ σκυμμένο τὸ κεφάλι.

—Εἶναι ὁ πατέρας τῆς δούλας μας (ἄκουσα νὰ λέῃ ἡ Ἑλενίτσα στὴ μητέρα μου) . . . Οὔφ, μπελᾶς!

Ἡ Ἰφιγένεια ἔρριξε μιὰ σημαντικὴ ματιὰ στὴν ἀνηψιά της καὶ πρόστεσε:

—Ἦρθε σήμερα, ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι . . . Εἶναι ψαρᾶς . . Λέει νὰ κάτση ἐδῶ, νὰ ψαρεύῃ . . .

—Μά . . . Μεσολογγίτισσα εἶναι ἡ δούλα σας; ἀπόρησε ἡ μητέρα μου. Μοῦ εἴχατε πεῖ, θαρῶ, πὼς εἶναι Χελιώτισσα;

Θειὰ κι' ἀνηψιὰ κοιταχτήκανε δαγκωμένες. Γίνηκε λίγη σιωπή . . . Καὶ ἡ κουβέντα γύρισε ἀλλοῦ.

Περάσανε στὴν τραπεζαρία, καθήσανε καὶ μιλούσανε γιὰ ἰδῶνα καὶ τἄλλο, ἄσχετα πράματα. Ἐγὼ βγῆκα στὸ μπαλκόνι, νὰ δῶ τὴν πέρδικα.

Σὲ κάμποση ὥρα, περνώντας πάλι μπροστὰ ἀπὸ τὴν κουζίνα, εἶδα τὸ γέρο Μεσολογγίτη νὰ κάθεται σὲ μιὰ παλιὰ καρέκλα καὶ νὰ πίνῃ τὸν καφὲ ποὺ τοὔχε ψήσει ἡ δούλα ἡ Ἀννίκα. Ὅμως δὲν ἔλεγε τίποτα μαζί της. Ἐκοίταζε ἴσια στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας, στὸν ἀντρέ. Δεξιὰ ἦταν ἡ σάλα κι' ἀριστερὰ τ' ἄλλα δωμάτια.

Σὲ κάποια στιγμὴ ποὺ ἡ Ἑλενίτσα προσπέρασε ἀπὸ κεῖ, ὁ ξένος ἀναπετάχτηκε ἀλαφρά, στήλωσε τὰ μάτια του ἀπάνω της κ' ἕνα χαμόγελο φώτισε τὴν στεγνή του μορφή. (Σήμερα πιάνω καὶ τὰ ξεδιαλύνω ὅλα). Ἔπειτα, ἄναψε τσιγάρο καὶ κοίταζε τὰ ράφια τῆς κουζίνας μὲ τὶς κατσαρόλες καὶ τὰ μπουκάλια.

* * *

Λοιπόν, ὁ γέρο ψαρᾶς ἔμεινε στὸν τόπο μας. Εἶχε μιὰ καλούτσικη βάρκα, φρεσκομπογιατισμένη, μπλὲ μὲ κόκκινο ζουνάρι γύρω. Μ' αὐτὴν ἐψάρευε στὸ φόντο τοῦ κόλπου, ἐκεῖ ποὺ σχηματίζεται λιμνοθάλασσα. Ἄλλοτε ψάρευε μὲ πυροφάνι, ρίχνοντας πιραγάδια γιὰ λαυράκια καὶ γκοφαρόπουλα, κι' ἄλλοτε τὴν ἡμέρα, καμακεύοντας κέφαλους καὶ γλῶσσες.

Ἂς ἦτανε γέρος ὁ Μεσολογγίτης, ἡ σβελτάδα δὲν τοὔλειπε. Τόνε φέρνω τώρα ὁλοζώντανο στὴ μνήμη μου, ὄρθιο στὴν πλώρη, μὲ τὸ μακρὺ καμάκι στὰ χέρια, ψηλόνε, ξεμανίκωτο, μὲ τὰ γένεια στὸν ἄνεμο . . . Καὶ καθὼς τρέχει ἡ βάρκα, φτερωμένη ἀπὸ τὸ δυνατὸ ἄμπωγμά του, ὁ ἐπιδέξιος ψαρᾶς νὰ κοιτάῃ προσεχτικὰ τὸ νερό, ζητώντας ποῦ θὰ γυαλίσῃ ψάρι, ποῦ θ' ἀσημοπαίξῃ . . . Καὶ ἄξαφνα, μὲ μιὰ γοργὴ κίνηση, νὰ κονταρίζῃ τὸ ψάρι κι' ἀμέσως νὰ τ' ἀνεβάζῃ σπαρταριστὸ στὰ δόντια τοῦ καμακιοῦ . . .

Καμμιὰ φορὰ ὅμως, ὁ μπάρμπα Συμιὸς ἄνοιγε πανὶ κ' ἔβγαινε στ' ἀνοιχτά, γιὰ ἀφρόψαρα. Οἱ ντόπιοι συνάδερφοί του, οἱ Ψαρομαχαλιῶτες, τόνε μάθανε γρήγορα καὶ τόνε κουβέντιαζαν μὲ σεβασμό. Οἱ ἐρασιτέχνες τῆς ψαρικῆς—γιατροί, δικηγόροι κι' ὁ ἴδιος ὁ κύριος Δήμαρχος, ποὺ εἶχε δική του βάρκα—τὸν πήρανε σὲ ὑπόληψη. Ὁ «Συμιὸς ὁ Μεσολογγίτης» μὲ τ' ὄνομα! . . . Οἱ καλοφαγάδες στεκόντανε στὴ σκάλα καὶ τὸν καρτερούσαν νὰ διπλαρώσῃ, μὲ τὸ πανέρι του γεμάτο φρεσκάδα, νὰ ψωνίσουν.

Τὰ καλύτερα ὅμως ψάρια, ἀπὸ τότε ποῦ ἦρθε στὸν τόπο μας ὁ μπάρμπα Συμιός, τὰ τρώγανε οἱ Πετροπουλαῖοι. Συχνὰ τόνε βλέπαμε σπίτι τους, ἄλλοτε στὸν ἀντρὲ κι' ἄλλοτε στὴν ἁπλόχωρη τραπεζαρία, νὰ κουβεντιάζῃ μὲ τὴ θεία καὶ τὴν ἀνηψιά. Ὅμως πάντα, ἅμα φανερωνόμαστε ἐμεῖς, ὁ ξενοφερμένος ψαρᾶς σηκωνότανε καὶ πήγαινε στὴν κουζίνα. Καὶ ποτὲ δὲν ἄκουσα τὴν Ἀννίκα νὰ τόνε πῇ *πατέρα, ὅμως τοῦ φερνότανε μὲ σεβασμὸ καὶ κάποτε μάλιστα γονάτισε καὶ τοῦ σκούπισε τὶς λάσπες ἀπὸ τὰ παπούτσια.*

* * *

Σὲ κάμποσο καιρό, ἡ Ἑλενίτσα ἀρρεβωνιάστηκε τὸν ἀξιωματικό της.

Τὴν Κυριακὴ τὸ ἀπόγεμα, βγήκαμε οἱ δυὸ οἰκογένειες μαζὶ στὸν περίπατο, στὴν προκυμαία. Καθήσαμε στὸ καφενεῖο κι' ἀκούγαμε τὴ στρατιωτικὴ μπάντα ποὺ ἔπαιζε κείνη τὴν ὥρα. Ἐγὼ ἔτρωγα τὸ μυγδαλάτο μου καὶ κοίταζα τοὺς μουζικάντηδες, ποὺ στέκονταν γύρω-γύρω στ' ἀνα-

λόγια καὶ φυσούσανε ὅλοι μαζί, καθένας τ' ὄργανό του. Ὁ γκραγκασσίστας μάλιστα ἦταν ἕνας μαντράχαλος ἴσαμε κεῖ πάνω καὶ βαροῦσε ντούπ! ντούπ! μὲ μιὰ πόζα ποὺ μοῦκανε ἐντύπωση. Μὲ τ' ἄλλο χέρι του χτυποῦσε τὰ τάσια. Στὴ μέση ἔστεκε ὁ ἀρχιμουσικός, κοντούτσικος, τόσος δὰ ἀνθρωπάκος, μυταρᾶς, καὶ κουνοῦσε τὸ ξυλαράκι του· καμμιὰ φορὰ ὅμως κατέβαζε τὸ χέρι του καὶ κουνοῦσε μοναχὰ τὸ κεφάλι, σὰ νὰ κυβερνοῦσε μὲ τὸ μύτο. Αὐτὸ μὲ διασκέδαζε πολύ, ξεκαρδιζόμουν ἀπὸ τὰ γέλια.

—*Ψυχή μου Λουτσία!* ἔλεγε ὁ *Πετρόπουλος ρουφώντας* τὰ χείλη του. (Τοῦ ἄρεσε ἡ μουσική, σφύριζε κιόλας). Μὴ γελᾶς ἔτσι δυνατά, παιδί μου, δὲν κάνει . . . Μμμμμ . . . . Σὺ ποὺ πέταξες στὰ ὕυυυψη . . . ὦ ψυχὴ ἐρωτευμέέέένη . . . Θεῖον πρᾶγμα ἡ Λουτσία! . . .

Ἦτανε καλοκαιράκι, γλυκὸ τὸ ἀπόγιομα· κ' ἡ θάλασσα γαλάζια, ἀπαλοκύματη.

Ἡ Ἑλενίτσα εἶχε βάλει ἕνα μακρὺ φόρεμα, τριανταφυλλί, καὶ μεγάλο καπέλλο ψάθινο, μὲ στάχυα καὶ παπαροῦνες. Κοίταζε γύρω-τριγύρω της μὲ φανερὴ ἀνησυχία . . . Ὅλο μὲ μένα γκρίνιαζε κι' αὐτὴ σήμερα: «Μὰ κάτσε ἥσυχα, παιδί μου, μὴ γελᾶς! . . ».

Ὅπου σὲ κάμποση ὥρα, νάσου τον κ' ἔρχεται ὁ ἀρρεβωνιαστικός της, χτυπώντας τὴν ἄκρη τοῦ σπαθιοῦ του στὸ πλακόστρωτο τοῦ μουριάγιου, ντράγκ, ντράγκ . . . Ἡ Ἑλενίτσα στρηφογύρισε εὐχαριστημένη στὴν καρέκλα της καὶ τοῦ χαμογέλασε. Ὁ κύριος Ἀλέξαντρος μᾶς χαιρέτισε ὅλους στρατιωτικά, μοὔτριψε μένα ἅλαφρὰ τ' αὐτὶ καὶ κάθησε πλάϊ στὴν Ἑλενίτσα. Τοὔφεραν καφὲ καὶ τὸν ἤπιε μὲ ἀργὲς ρουφηξιές. Ἔπειτα ἄναψε τσιγάρο . . .

Ἄξαφνα, ἐγώ, κοιτάζοντας πέρα, κατὰ τὴ θάλασσα, ξεχώρισα μιὰ βάρκα ποὺ ἐρχότανε ἀπὸ τ' ἀνοιχτὰ τοῦ Κόρφου γιὰ νἄμπῃ στὸ λιμάνι. Ἦτανε μιὰ βάρκα σβέλτη, ποὺ γλιστροῦσε μὲ ὁλοφούσκωτο τὸ τριγωνικὸ κόκκινο πανάκι της. Σηκώθηκα πάνω, χοροπηδοῦσα, χτυπώντας τὰ χέρια μου:

— Ὁ μπάρμπα Συμιός! Ὁ μπάρμπα Συμιός! Ἔρχεται ἀπὸ τὴν Καραθῶνα! . .

Τ' ἀδέρφια οἱ Πετροπουλαῖοι κοιτάχτηκαν. Ἡ ἀρρεβωνιασμένη ζάρωσε τὰ τόξα τῶν μαύρων της φρυδιῶν· ἡ μητέρα μου θέλησε νὰ μὲ δαμάσῃ.

— Κάτσε κάτου! . . Μᾶς τρέλλανες πιά! . .

Μὰ ἐγὼ ἤμουν ἓν' ἀδάμαστο διαβολάκι καὶ ἀπαρατώντας τους, ἔτρεξα στὸ λιμενοβραχίονα, νὰ δῶ ἀπὸ κοντήτερα τὸ γέρο ψαρᾶ, τὸ φίλο μου. Ἀνέβηκα στὸ βάθρο τοῦ φάρου καὶ ξεφώνιζα:

— Μπάρμπα Συμιέέέέέ! . . Ἔ, μπάρμπα Συμιέέέέέ! . . .

Καὶ κουνοῦσα τὸν κοῦκκο μου τὸ ναυτικὸ μὲ τὶς γαλάζιες κορδέλλες. Καὶ νὰ ποὺ ὁ μπάρμπα Συμιὸς μὲ ἄκουσε, ἔβαλε πλώρη κατὰ τὸ φάρο, ζυγώνει καὶ μὲ παίρνει μέσα. . . Ὤ, χαρά μου! Μὲ παίρνει μέσα καὶ μὲ βάζει νὰ καθήσω κοντά του, στὴν πρύμη τῆς ψαρόβαρκας καὶ μοῦ δίνει ἕνα βούκινο, ἕνα μεγάλον κόχυλα, ποὺ τόνε φέρνω στὸ στόμα μου καὶ βουΐζω.

— Μού! . . Μού! . . Μού! . .

Ἔτσι περνοῦμε ἴσια γραμμὴ στὸ μάκρος τῆς προκυμαίας, βολτατζάρουμε ἐπιδεικτικά, κ' ἐγὼ κρατῶ πάντα τὸν κόχυλα καὶ βουΐζω, σκορπίζοντας τὴν ἀκαταμέτρητη παιδιάτικη χαρά μου στὸ θαλασσινὸν ἀέρα:

— Μαμᾶᾶᾶ! . . Κυρία Ἰφιγένειαααα! . . Ἑλενίτσαααα! . . Μού! Μού! Μού! . . .

Ὅμως ἡ Ἑλενίτσα δὲν εἶναι τώρα μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους. Οὔτε ὁ κύριος Ἀλέξαντρος. Κοιτάζω καλύτερα καὶ τοὺς βλέπω νὰ διαβαίνουν ἐπάνω στὸ πλακόστρωτο τῆς προκυμαίας, μόνοι τους οἱ δυὸ ἀρρεβωνιασμένοι, κι' ὁ κόσμος νὰ τοὺς κοιτάζῃ, καὶ πολλοὶ νὰ τοὺς βγάζουν τὸ καπέλλο καὶ νὰ τοὺς χαιρετοῦν. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ δείχνονται μαζὶ ἔξω, κ' εἶναι σὰ νὰ τοὺς συγχαίρουνται ὅλοι καὶ νὰ τοὺς λένε:

— Μπράβο! . . . Νὰ ζήσετε . . . Καὶ καλὰ στέφανα! . . .

Καὶ κεῖνοι ἀντιχαιρετοῦν. Ἡ Ἑλενίτσα κουνάει ἁλαφρὰ

τὸ κεφάλι μὲ χαμόγελο, κι' ὁ ἀρρεβωνιαστικός της σηκώνοντας τὸ χέρι του στὸ πηλίκιο σοβαρός.

Κοιτάζω τὸ γέρο ψαρᾶ. Κρατάει μὲ τὸ δεξὶ χέρι τὴ σκότα, μὰ ὄχι στερεά, ὅπως πρωτήτερα. Τὸ χαλαρωμένο κόκκινο πανὶ τρέμει, πλαταγίζει στὸ μπάτη . . . Καὶ μὲ τὸ ἀνάστροφο τοῦ ἄλλου χεριοῦ του ὁ γέρο Συμιὸς σφουγγίζει τὰ μάτια του.

—Τί ἔχεις, μπάρμπα Συμιέ; τόνε ρωτῶ. Σοῦ μπῆκε νερὸ στὸ μάτι;

Μὰ ὁ γέρος δὲ μοῦ ἀπαντάει, κ' ἡ βάρκα τρέχει, προσπερνᾷ, πάει νὰ μᾶς βγάλῃ πέρα, στὴ σκάλα τοῦ Τελωνείου . . .

* * *

Νὰ τελειώνουμε:

Ὕστερ' ἀπὸ τρεῖς μῆνες, γίνηκε ὁ γάμος τῆς Ἑλενίτσας.

Κεῖνο τὸ βράδι χάλασε ὁ κόσμος στὸ σπίτι τῶν Πετρο-πουλαίων. Ἐμεῖς εἴχαμε πάει ἀπὸ νωρὶς κ' εἴδαμε τὴ νύφη ποὺ τὴν ἐστολίζανε τρία κορίτσια καὶ τῆς φορέσαν ἕνα κάτασπρο φόρεμα, μεταξωτό, ποὺ εἶχε μακριὰ οὐρὰ κ' ἔτριζε φρούστου-φρούστου . . . Ἔπειτα, τῆς βάλανε στὸ κεφάλι ἕνα πέπλο λευκό, ποὺ κυμάτιζε πίσω της κ' ἔπεφτε ὡς στὰ πόδια . . . Τῆς ἐκάρφωσαν κ' ἕνα μάτσο ψεύτικα πορτοκαλλάνθια στὸ στῆθος, ἀριστερά. Καὶ ἡ Ἑλενίτσα ἤτανε, ψυχή μου! ὡραία, ὡραία, σὰν τὴ Γενοβέφα, ποὺ τὴν εἶχα δεῖ ζωγραφισμένη κ' ἔρχεται ὁ ἄντρας της ὁ Σετζεφρίδος καὶ τὴν ἀνεβάζει στ' ἄλογο.

—Μαμᾶ, θὰ τὴν ἀνεβάσουνε στ' ἄλογο τὴν Ἑλενίτσα;

—Σώπα! τί κουταμάρες εἶν' αὐτές; μὲ μάλωσε ἡ μητέρα μου. Κάτσε φρόνιμα κ' ἔρχεται ὁ γαμπρός!

Ὁ κύριος Ἀλέξαντρος ἦρθε μὲ τρεῖς ἄλλους ἀξιωματικούς. Φοροῦσε στολὴ κατακαίνουργια ποὺ ἄστραφτε ἀπὸ κουμπιὰ καὶ γαλόνια χρυσά, καὶ στὸ κεφάλι του ἕνα μεγάλο λοφίο μὲ φτερὰ κόκκινα σὰν τοῦ κοκκόρου, γιατὶ ἦταν πυροβολητής.

Τὸ σπίτι, σιγὰ-σιγά, γέμισε ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ λουλούδια. Ἦρθαν κ' οἱ παπάδες μὲ τὸ Δεσπότη τὸ Νίκαντρο, ποὺ εἶχε ξανθὰ γένεια κι' ἄσπρα παχουλὰ χέρια κι' ὅταν ἐδιάβαζε τὸ Βαγγέλιο τρίζανε τὰ τζάμια τῆς ἐκκλησίας.

Ἐγὼ γύριζα πάνω-κάτω στὶς κάμαρες, στὸν ἀντρέ, καὶ τέλος ἐτρύπωσα στὴν κουζίνα.

Ἐδῶ γινότανε δουλειὰ πολλή. Ἡ δούλα ἡ Ἀννίκα καὶ μιὰ γριά, παραδουλεύτρα, ἑτοιμάζανε τὰ φαγιὰ γιὰ τὸ τραπέζι τοῦ γάμου. Κείνη τὴν ὥρα, ἡ γριὰ καθάριζε ψάρια, μεγάλα, γυαλιστερά, ποὺ τἄχε φέρει ὁ μπάρμπα Συμιός . . . Κι' ὁ μπάρμπα Συμιὸς καθότανε σὲ μιὰ καρέκλα καὶ δὲ μιλοῦσε· ἤτανε ντυμένος μὲ τὰ γιορτινά του κι' ἀκουμποῦσε τὰ χέρια στὰ γόνατα . . .

Ἀκούστηκαν ψαλμωδίες.

Ἡ Ἀννίκα εἶπε:

—Ἄρχισε ἡ στεφάνωση.

Ὁ μπάρμπα Συμιὸς ἐσηκώθηκε, προχώρησε ὡς στὴν πόρτα τῆς κουζίνας, κ' ὕστερα, δειλὰ-δειλά, βγῆκε στὸν ἀντρέ. Ἀπὸ κεῖ ἔστεκε καὶ κοίταζε κατὰ τὴ σάλα, ποὺ ἦταν διάπλατη ἡ πόρτα της . . .

Ἡ σάλα ἔλαμπε ἀπὸ τὰ φῶτα, γιατὶ χώρια ἀπὸ τὰ κεριὰ τῶν παπάδων, εἶχαν ἀνάψει κεῖνο τὸ βράδι καὶ τὸν πολυέλαιο.

Ἐκοίταζε λοιπὸν ὁ γέρος ἀπὸ μακριά, ἀκουμπισμένος στὸ πρεβάζι τῆς πόρτας τοῦ μαγερειοῦ, μοναχός.

—Μπάρμπα Συμιέ, γιατὶ δὲν πᾶς κ' ἔσὺ μέσα; . . . Ἔλα νὰ πᾶμε μέσα!

Καὶ τὸν ἔπιασα ἀπὸ τὸ χέρι, καὶ θέλησα νὰ τόνε τραβήξω στὴ σάλα, μὰ δὲν ἐρχότανε.

«Ἡσαΐα, χόρευε, ἡ Παρθένος ἔτεκε . . . ».

Καὶ ἡ Ἑλενίτσα πέρασε γύρω, χεροπιασμένη μὲ τὸ γαμπρό, καὶ τὸ χορό τὸν ἔσερνε ὁ Δεσπότης μὲ τὰ χρυσὰ γένεια, καὶ πίσω ἀκολουθοῦσε ὁ κουμπάρος, ἕνας κοντομελάχρινος ἀξιωματικούλης . . . Καὶ καθὼς ἐγύριζαν αὐτοί, οἱ ἄλλοι τοὺς ἔραιναν μὲ κουφέτα καὶ ρύζι καὶ φύλλα

ἀπὸ τριαντάφυλλια καὶ γιασεμιὰ καὶ τοὺς ἔλεγαν: «Νὰ ζήσετε!... Νὰ ζήσετε!...».

—Μπά! Κλαίς, μπάρμπα Συμιέ; Γιατί;

Κείνη τὴ στιγμή, ἡ Ἀννίκα βγῆκε μιὰ ματιὰ στὸν ἀντρέ, ἀνασκουμπωμένη, στάθηκε πλάϊ στὸ γέρο ψαρᾶ καὶ τοῦ μουρμούρισε:

—Μὴ στέκεσαι δῶ, δὲν κάνει... Ἔλα μέσα (Καὶ χαμηλότερα:) Νὰ σοῦ ζήσουνε τὰ παιδιά σου!...

—Φχαριστῶ...

Καὶ σφούγγιζε τὰ μάτια του.

Τὸν ἐκοίταζα συλλογισμένος... Ἄξαφνα, ἕνα φῶς γίνηκε μέσα στὸ μυαλάκι μου τὸ παιδιάτικο. Πῆγα στὴ μητέρα μου, τὴν ἐτράβηξα ἀπὸ τὸ φουστάνι καὶ σιγὰ τὴν ἐρώτησα:

—Μαμᾶ, ἡ Ἑλενίτσα εἶναι κόρη τοῦ μπάρμπα Συμιοῦ;

Ἡ μητέρα μου δὲ μοῦδωκε καμμιὰν ἀπάντηση... Ἔκανα τὴν ἴδια ἐρώτηση σὲ μιὰ θειά μου, μὰ ἐκείνη μοῦ ἔβαλε τὴν παλάμη της στὸ στόμα καὶ μοῦ τὸ βούλωσε:

—Σούτ!...

Ὅμως ἐγὼ ἤθελα νὰ μάθω. Ἔφυγα ἀπὸ τὴ σάλα καὶ στρηφογύριζα ἐδῶ καὶ κεῖ, σὰ σβούρα... Τέλος, ἔφτασα στὴν τραπεζαρία καὶ στάθηκα ἀντικρὺ στὸ φίλο μου τὸ Χόντζα, ποὺ καθόταν ἀκίνητος καὶ κοίταζε μὲ τ' ἀγαθά του μάτια, καὶ τὸν ἐσκούντησα.

—Ἄκου ἐσύ! Ἡ Ἑλενίτσα εἶναι κόρη τοῦ μπάρμπα Συμιοῦ; Μίλα, μωρέ!

Καὶ ὁ Χόντζας ἐκούνησε πολλὲς φορὲς τὴ γύψινη κεφάλα του, ἀπάνου-κάτου:

—Ναί!... Ναί!... Ναί!... Ναί!...

ΣΤΕΦ. ΔΑΦΝΗΣ

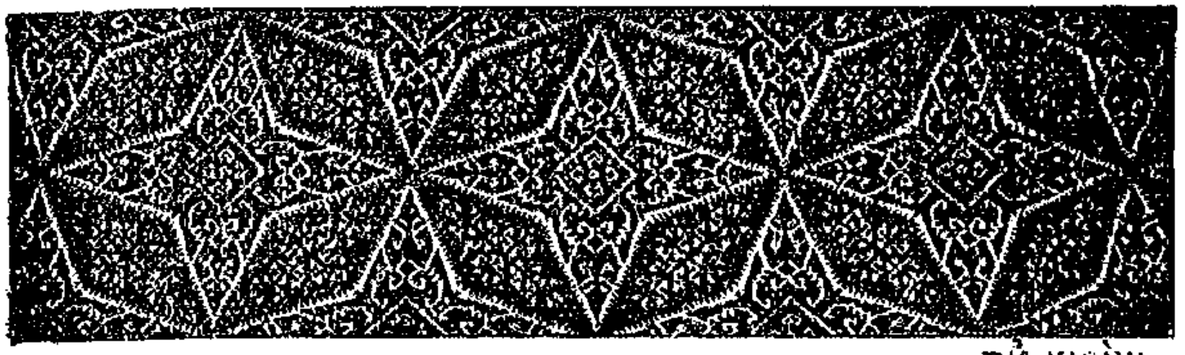

Ο ΟΒΙΔΙΟΣ ΕΝ ΤΗι ΕΞΟΡΙΑι

Εἰς τοὺς ἀγροίκους Σαρμάτας ἐκληροδότησε ἣν τέφραν του καὶ εἰς τοὺς Ρωμαίους τὴν δόξαν του.

Τρεῖς μεγάλοι ρωμαῖοι λογοτέχναι, ὡς εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, καταδικασθέντες ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπουν τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ φάγουν τῆς ἐξορίας τὸν πικρὸν ἄρτον, ὁ ῥήτωρ Κικέρων (58 π. Χ.), ὁ ποιητὴς Ὀβίδιος (8 μ. Χ.) καὶ ὁ φιλόσοφος Σενέκας (41 μ. Χ.). Ὁ πρῶτος τούτων καὶ ὁ τρίτος ηὐτύχησαν νὰ ἐπανέλθουν ἐκ τῆς ἐξορίας, διὰ νὰ ὑποστοῦν ὅμως κατόπιν μαρτυρικὸν θάνατον, ἀλλ' ὁ δεύτερος, ὁ γλαφυρὸς καὶ ἐπίχαρις ποιητὴς τῶν Μεταμορφώσεων καὶ παιγνιώδης τραγουδιστὴς τῶν τρυφερῶν ἐρώτων, ἐκσφενδονισθεὶς εἰς τὰς ἀξένους ἀκτὰς τῆς Μαύρης Θαλάσσης, ἐπέπρωτο νὰ μὴ ἐπανίδῃ πλέον τὴν Ρώμην μηδὲ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκεῖ χαριεστέρας κοινωνικῆς τάξεως, διακριγομένης διὰ τὸν λεπτὸν πολιτισμόν της καὶ τὰς εὐγενεῖς ἡδονὰς καὶ ἀπολαύσεις της, τῶν ὁποίων ἐκεῖνος μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοτέχνων του συμμετεῖχε μέχρι περίπου τοῦ 50 ἔτους τῆς ἡλικίας.

Περὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν λέγεται ὅτι ἐνίοτε ἐκφράζουν ἀνεπιγνώστως ἐπὶ ὅλως τυχαίων περιπτώσεων προαισθήματα περὶ ἑαυτῶν, τὰ ὁποῖα εἰς τὸ μέλλον ἐπαληθεύουν

ἐμφανιζόμενα ὡς προφητεῖαι. Κατὰ τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τριτῶν ὁ Ὀβίδιος εἰς τοῦ ρητοροδιδασκάλου Ἀρελλίου Φύσκου ἀνέλαβεν ὡς ρητορικὴν μελέτην ἤτοι ἄσκησιν (declamatio) τὸ μέρος τοῦ συνηγόρου ἐπί τινος παραδόξου ὑποθέσεως: Ἀνήρ τις μετὰ τῆς συζύγου ὥρκίσθησαν νὰ μὴ ἐπιζήσουν ὁ εἷς εἰς τὸν ἕτερον. Ἀποδημήσας ὁ σύζυγος χάριν ὑποθέσεών του, ἐφρόντισεν ἐπιτηδείως ὅπως ἀγγελθῇ εἰς τὴν γυναῖκα του ὁ θάνατός του. Αὕτη προσπθεῖ ναὐτοκτονήσῃ, ἀλλὰ δὲν τὸ κατορθώνει καὶ θεραπεύεται. Ὁ σύζυγος ἐπιστρέφει ὑγιέστατος. Ὁ πενθερός, πλήρης θυμοῦ διὰ τὸ κακὸν τέχνασμα, διατάσσει τὴν θυγατέρα ὅπως διαζευχθῇ πρὸς τὸν ἄνδρα της· αὕτη ἀγαπῶσα τὸν σύζυγον ἀρνεῖται· ὁ πατὴρ τὴν ἀποκηρύττει. Ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ὁ νεαρὸς Ὀβίδιος ἀσκούμενος ὤφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν θυγατέρα κατὰ τοῦ πατρός, τὸν σύζυγον κατὰ τοῦ πενθεροῦ. Ὁ δὲ πρεσβύτερος Σενέκας μᾶς διέσωσε μικρόν τι ἀπόσπασμα τῆς ρητορικῆς ἐκείνης μελέτης, τὸ ὁποῖον περιέχει τὰ ἑξῆς περίεργα, λεγόμενα ἴσως ὑπὸ τοῦ συζύγου: «Θὰ ἐγκαταλίπω τὴν πατρίδα μου, θὰ φύγω, θὰ ὑπάγω εἰς ἐξορίαν. Ὅσον ἠμπορῶ, θὰ ἐγκαρτερῶ εἰς τὰς λύπας μου, θὰ μετάχειρισθῶ τὸ ἄθλιον τοῦτο καὶ σκληρὸν φάρμακον, τὴν ὑπομονήν». Τοὺς λόγους τούτους τοὺς ὁποίους παριστάνετη λέγων ὁ σύζυγος, ἀπέδειξε τὸ μέλλον προφητικοὺς δι' αὐτὸν τὸν Ὀβίδιον. Ἀλλ' ὅτε πολὺ ὕστερον φεύγων οὗτος ἐπάτησε τὸν πόδα εἰς τὰς ἀτερπεῖς ἐκείνας ἀκτὰς τοῦ Πόντου, ἆρά γε δὲν θἀνεμνήσθη τῶν φράσεων ἐκείνων τῆς ἀυθάδους παθητικῆς ἡλικίας;

Ὁ Ὀβίδιος εἶχε φιλοτεχνήσει τὰ κάλλιστα ποιητικὰ ἔργα τοῦ, τὴν ***Ἐρωτικὴν τέχνην*** καὶ τοὺς ***Ἔρωτας***, καὶ εἶχε ἐπιτυγήσει τὰς ***Ἡρωΐδας***, τὰς ***Μεταμορφώσεις***, τὸ ποιητικὸν καὶ θρησκευτικὸν ***Ἡμερολόγιον*** (Fasti) καὶ ἄλλα, καὶ εἶχεν ἤδη ἀνυψωθῇ εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ποιητικῆς δόξης του καὶ ἦτο ὁ δημοφιλέστατος τῶν συγχρόνων ποιητῶν, ὅτε ἐφθανε τὸ 50 τῆς ἡλικίας ἔτος[1] ἀπροσδοκήτως ἔπληξεν αὐτὸν βάσκανος μοῖρα. Ἔτυχε συνδιατρίβων μὲ τὸν φίλον του Μάξιμον Κόττων ἐπὶ τῆς ἐν τῷ τυρρηνικῷ πελάγει νήσου Ἴλβας (ἢ ***Αἰθαλίας***, σήμερον Ἔλβα), ὅτε ἡμέρᾳ τινὶ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 8 μ. Χ. αἴφνης ἦλθεν εἰς αὐτὴν διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Αὐγούστου, κελεύοντος νὰ ἐγκαταλίπῃ πάραυτα τὴν Ἰταλίαν, χωρὶς νὰ γίνῃ δίκη τις χωρὶς οὔτε σύγκλητος οὔτε δικασταὶ περὶ τὸ ἔγκλημα νἀσχοληθοῦν[2]. Ὁ διὰ τοῦ ***ὑπερορισμοῦ*** τούτου τιμωρούμενος (relegatio) οὔτε τὴν περιουσίαν ἀπέβαλλε τὰ δίκαιά του, ἀλλ' ἁπλῶς ἀπεπέμπετο ἔξω τῆς Ἰταλίας ὡς ὢν ἐπικίνδυνος εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν καὶ ἀσφάλειαν. Καθωρίζετο δὲ εἰς τὸν Ὀβίδιον τόπος διαμονῆς ἡ μικρὰ πόλις Τόμις ἢ Τόμοι ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Μαύρης Θαλάσσης[3]. Δι' ἄλλης δὲ διαταγῆς ἐξεβάλλοντο ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης πάντα αὐτοῦ τὰ ποιητικὰ ἔργα.

Τί κακὸν ἐποίησεν ὁ ποιητής, ὥστε ὁ Αὔγουστος, ὁ τόσον πολὺ εὐνοῶν, ὡς γνωστόν, τοὺς συγχρόνους ποιητάς, νἀναγκασθῇ νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν τὴν σκληρὰν ταύτην ποινήν; Οἱ λόγοι τῆς ποινῆς, τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἀναγνωρίζει ὡς ἐπιεικῆ[4], ὑπῆρξαν δύο, ὡς αὐτὸς οὗτος λέγει[5], καὶ ὡς ἐκ πολλῶν ἄλλων χωρίων συμπεραίνεται: τὸ ποιήμα (carmen) καὶ ἡ πλάνη (error). Καὶ τὸ μὲν ποίημα, τὸ ὁποῖον τὸν κατέστρεψεν, ἦτο ἡ ***Ἐρωτικὴ τέχνη***, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐλεγείᾳ (Λυπηρ. 2) κατατείνει μακρὰν ἀπολογίαν, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἁμαρτήματος ἢ τῆς πλάνης λέγει ὅτι πρέπει νὰ σιωπήσῃ διὰ νὰ μὴ ἀναξέσῃ τὴν ὀδύνην τοῦ Καίσαρος. Εἰς τὸ ἁμάρτημα τοῦτο κάμνει ὁ Ὀβίδιος ποικίλους ὑπαινιγμούς, ἀλλὰ μὲ τόσην ἀσάφειαν καὶ μὲ τόσην προσοχήν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπονοήσωμεν ὁποῖον πράγματι ὑπῆρξεν τοῦτο· οὐδὲ τοῦτο ἐγνώριζον οἱ ἐν Ρώμῃ καλύτερα παρ' ὅσον ἡμεῖς σήμερον γνωρίζομεν. Ἐνῷ λέγει ὅτι τοῦτο ἦτο πασίγνωστον καὶ προθυμεῖται νὰ τὸ περικαλύψῃ, ὥστε νὰ μὴ τὸ ἠξεύρωμεν ἄλλοι, παρὰ ἡ συζυγός του καὶ οἱ ὀλίγοι πιστοί του φίλοι, οὗτος λ. χ. λέγει ὅτι δὲν γνωρίζει ἄλλο ἁμάρτημα εἰμὴ ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί του κάτι τὸ ὁποῖον δὲν ἔπρεπεν· ἐπειδὴ παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς τὸν Ἀκταίωνα ἰδόντα τὴν Ἄρτεμιν γυμνὴν καὶ τιμωρηθέντα[7], μερικοὶ ἦκασαν μετὰ τρόπου

ὅτε εἶδε κατὰ τύχην ἐν τῷ λουτρῷ γυμνὴν τὴν Λιβίαν, σύζυγον τοῦ Αὐγούστου· ὡς ἐὰν ἡ ἤδη προβεβηκυῖα Λιβία εἶχε τὴν αἰωνίαν ἥβην τῆς Ἀρτέμιδος! Ἀλλαχοῦ ἀρνεῖται ὁ ποιητὴς νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἁμάρτημά του ὡς κακούργημα (scelus ἢ facinus) καὶ πλὴν τῆς πλάνης (error) τὸ ὀνομάζει *ἁπλοϊκότητα* ἢ *εὐήθειαν* (simplicitas) ἢ *μωρίαν* (stultitia).

Ἀλλὰ πάλιν ἄξια προσοχῆς εἶναι μερικὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα λέγει ὅτι δὲν δύναται νὰ ὑπερασπίσῃ τὸ ὅλον του παίσμα καὶ ὅτι ἐκ τοῦ ἐγκλήματός του μέρος ὑπῆρξεν ὁ error [8], καὶ κατ' οὐσίαν τοῦτο ἂν δὲν ὑπῆρξεν error, ὑπῆρξε φόβος (timor); πράξας δέ, ὅπως ἔπραξε, δὲν ἐπεδίωκε καμμίαν ἀμοιβήν [9]. Ἐκ τῶν ὑπαινιγμῶν τούτων ὁρμώμενοι οἱ νεώτεροι ἐπιμένουν ὅτι τοῦ ποιητοῦ τὸ ἁμάρτημα ἦτο κάτι περισσότερον ἢ ἁπλῆ τις μοιραία σύμπτωσις. Ὁ ποιητὴς ἐπιμόνως ἀποκλείει τὴν συμμετοχήν του εἰς πολιτικὰς συνωμοσίας καὶ διακρίνει τὴν ἰδίαν του περίπτωσιν ἀπὸ τῆς τοῦ Κορνηλίου Γάλλου, θελήσαντος νὰντιπολιτευθῇ πρὸς τὸν Αὔγουστον [11]. Ἐπειδὴ δὲ καθ' ὃ ἔτος ἐξωρίσθη ὁ Ὀβίδιος εἰς Τόμους, κατὰ τὸ αὐτὸ ἐξωρίσθη καὶ ἡ ἐγγονὴ τοῦ Αὐγούστου Ἰουλία, σύζυγος τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, καθὸ ἐνοχὰς ἀθεμίτων σχέσεων πρὸς τὸν Δέκιμον Σιλανόν, εἰς τὴν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Νεαπόλεως μικρὰν νῆσον Πανδατερίαν, οἱ νεώτεροι κριτικοί, εἰσηγουμένου τοῦ Γάλλου G. Boissier, ἔκριναν ὅτι ὁ Ὀβίδιος ὑπέθαλψε τὸ σκάνδαλον ἐκεῖνο καὶ διὰ τοῦτο περιέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Αὐγούστου. Ἄλλοι τέλος ἀποδίδουν τὴν τιμωρίαν τοῦ Ὀβίδιου εἰς συκοφαντικὰς εἰσηγήσεις τῆς Λιβίας παρὰ τῷ συζύγῳ της Αὐγούστῳ κατὰ τοῦ ποιητοῦ, ὅστις διέκειτο φιλικῶς πρὸς τὸ μέρος ἐκείνων τῶν συγγενῶν τοῦ Αὐγούστου, οἵτινες ἤθελον νὰ καταστήσουν διάδοχον τούτου τὸν Ἀγρίππαν Πόστουμον ἀντὶ τοῦ Τιβερίου, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἐνήργει καὶ ἐνδιεφέρετο ἡ Λιβία. Ἀλλ' ὅ,τι καὶ ἂν εἴπῃ τις σήμερον, διαμένει ἁπλῆ εἰκασία, ἀφ' οὗ αὐτὸς ὁ ποιητὴς συνεκάλυψε τὰ πράγματα ἐπιτηδείως.

Ὁτιδήποτε καὶ ἂν ἦτο τὸ ἁμάρτημα, διὰ τὸ ὁποῖον

ὁ ποιητὴς ἐξωρίσθη, τὸ διάταγμα τοῦ ἡγεμόνος ἦτο ἀνέκκλητον. Ὤφειλε νὰ πέλθῃ, εὐτυχὴς μόνον διότι ζῇ, εὐτυχὴς διότι δὲν ἀπέβαλε τὴν περιουσίαν καὶ τὰ πολιτικά του δίκαια. Ὤφειλε νὰ φύγῃ ἐγκαταλείπων προσφιλῆ σύζυγον, φίλους καὶ ὁμοτέχνους, περικαλλῆ ἔπαυλιν, ὅπου διῆγεν ἐν εὐμαρείᾳ, θελκτικοὺς κήπους κειμένους ἐπὶ πιτυοσκεπῶν λόφων μεταξὺ δύο πολυσυχνάστων ὁδῶν, καὶ νὰποχαιρετίσῃ τὴν Ρώμην μὲ τοὺς περιπάτους της, τὰς στοάς, τὰς αἰθούσας, τὰς διαλέξεις, ὁλόκληρον περιβάλλον δόξης καὶ κομψότητος, ὁλόκληρον εὐγενῆ καὶ ἐρατεινὸν διάκοσμον, γοητεύοντα τὴν ψυχήν του. Αὐτὸς ὁ ποιητὴς μᾶς δίδει ἐξαισίαν περιγραφὴν τῆς τρομερᾶς ἐκείνης νυκτὸς τοῦ ἀποχωρισμοῦ εἰς μίαν τῶν καλλίστων του ἐλεγειῶν, τὴν τρίτην τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν *Λυπηρῶν* (Tristia). Ἐν Ρώμῃ ἐκ τῶν ἄλλοτε πολυαρίθμων φίλων του ἦσαν, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τῶν δυστυχούντων, ὀλίγοι παρόντες, δύο ἢ τρεῖς, οἱ λοιποὶ πάντες ἐγίναν ἄφαντοι. Ἡ οἰκία του ἦτο ἔρημος, ἡ κόρη του ἠγνόει τὰ συμβαίνοντα, διατρίβουσα μετὰ τοῦ ἀνδρός της ἐν Ἀφρικῇ, καὶ ἡ δύστηνος σύζυγός του Φαβία ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ παρακολουθήσῃ τὸν ἐξόριστον σύζυγον· ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη νὰ διασωθῇ ἡ περιουσία, πλὴν δὲ τούτου ὤφειλε νὰ προσπαθήσῃ ὅπως διὰ τῶν πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς σχέσεών της κατορθώσῃ τὴν ἀνάκλησιν τῆς σκληρᾶς ἐκείνης ἀποφάσεως. Τῆς ἐκ στ. 102 συγκειμένης ἐλεγείας ἐκείνης ἀρκούμεθα νὰ παραθέσωμεν ἀμυδράν τινα περίληψιν. «Κλαίω ὅταν ἀναλογίζωμαι τὴν τελευταίαν ἐκείνην νύκτα ποὺ ἐπέρασα εἰς τὸ σπίτι μου εἰς Ρώμην. Ἦτο ἀργὰ καὶ ἀκόμη δὲν εἶχα ἕτοιμα ὅλα τὰ χρειώδη εἰς μακρινὸν ταξίδι. Ἔμεινα ὡσὰν κεραυνόπληκτος. Ἀπεχαιρέτισα τοὺς ὀλίγους ποὺ μου ἀπέμειναν φίλους· ἡ καϊμένη ἡ σύζυγός μου θρηνοῦντα μὲ ἐκράτει εἰς τὰς ἀγκάλας θρηνοῦσα· ἔμενε μόνη. Ἡ κόρη μας μακράν, ἐκεῖ πέραν εἰς τὴν Ἀφρικὴν δὲν ἤξευρε τίποτε περὶ τῆς συμφορᾶς μου. Ἦτο μία ἀληθινὴ κηδεία. Ἡ οἰκία μου ἐφαίνετο ὡς πόλις καταληφθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ σελήνη ἔλαμπεν ὑψηλὰ εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐγὼ εἰς ἐκεῖνο τὸ φῶς παρατηρῶν τὰς ἄκρας τοῦ Καπιτωλίου, ἀπηύθυνα πρὸς

τοὺς ἐπὶ τοῦ λόφου ἐκείνου οἰκοῦντας θεοὺς τὴν θερμοτάτην μου δέησιν, ἐνῷ ἡ σύζυγός μου λυσίκομος ἐδέετο καὶ αὐτὴ ὀλοφυρομένη. Τὸ σκότος ἠφανίζετο καὶ ὁ ἀστερισμὸς τῆς Ἄρκτου ἐπλησιάζε πρὸς τὸν ὁρίζοντα· τρὶς ἤγγισα τὸ κατώφλι καὶ τρὶς ἐγύρισα ὀπίσω. Ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλίπω τὴν Ρώμην, τέρμα μου ἡ ἄξενος Σκυθία εἰς τοῦ κόσμου τὰ πέρατα. Ἀπεχαιρέτισα ὅλους καὶ ᾐσθάνθην ὡσὰν νὰ διασπῶνται αἱ σάρκες μου· ἀλλ' ἡ ἀπαρηγόρητος ἐκείνη σύζυγός μου δέν με ἄφηνε. Προσκολληθεῖσα εἰς τὸν λαιμόν μου ἀνέμιξε μὲ τὰ δακρυά μου τὰ ἑξῆς λόγια της: «δὲν ἠμπορεῖς νἀποσπασθῇς, μαζὶ ἀπ' ἐδῶ, μαζὶ θὰ φύγωμεν· θὰ σὲ ἀκολουθήσω καὶ θὰ εἶμαι ἐξορίστου ἐξόριστος σύζυγος· ἐσένα διατάσσει ἀπὸ τὴν πατρίδα νὰ φύγῃς τοῦ Καίσαρος ἡ ὀργή, ἐμένα ἡ ἰδική μου στοργή· ἡ στοργὴ αὐτὴ εἶναι δι' ἐμὲ Καῖσαρ». Ταῦτα θρηνοῦσα προσέκρουεν εἰς τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ παρουσία της εἰς τὴν Ρώμην ἠδύνατο νὰ εἶναι ἡ μόνη σωτηρία μου. Ἀπῆλθον· ἐκείνη ἔξω φρενῶν καὶ τρελλὴ κατέπεσε, διηγοῦνται, λιπόθυμος εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, καὶ μόλις ποτὲ συνελθοῦσα εἰς ἑαυτὴν μὲ ἀνεκάλει ὀνομαστὶ ὀδυρομένη καὶ στενάζουσα, καὶ ὡς ἐὰν ἐθρήνει ἐπὶ τοῦ σώματός μου καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος τῆς θυγατρός της κατηρᾶτο τὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν μόνον χάριν ἐμοῦ θέλει νὰ σώσῃ. Εἴθε νὰ ζῇ καὶ διαρκῶς νὰ μὲ ἀνακουφίζῃ διὰ τῆς βοηθείας της».

Ἀπερχόμενος ὁ Ὀβίδιος συνδεύετο ὑφ' ἑνὸς μόνου πιστοῦ φίλου, τοῦ Φαβίου Μαξίμου, μέχρι Βρεντησίου, ὁπόθεν πρὸ τριάκοντα ἐτῶν μὲ ἄλλον φίλον του, τὸν Μάκρον, ὡς νεαρὸς σπουδαστὴς ὀνειρευόμενος νἀναβῇ ποτε ἐπὶ τοῦ ποιητικοῦ Παρνασσοῦ, ἀπέπλεεν εἰς Ἑλλάδα. Τώρα φεύγων δὲν ἐσκόπει νὰ ἴδῃ οὔτε τῶν Ἀθηνῶν τὸ δαιμόνιον πτολίεθρον οὔτε τὴν λαμπρὰν Ἀλεξάνδρειαν οὔτε τῆς Μ. Ἀσίας τὰς χαριέσσας πόλεις, ἀλλὰ ἐν μέσῳ χειμῶνι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν μακρινὴν ἐκείνην χώραν τῶν βαρβάρων Σαρματῶν, ποιητὴς ἤδη γηράσκων, ἀπὸ ὅλους ἐγκαταλελειμμένος πλὴν ἑνὸς πιστοῦ φίλου[12]. Ὁ χειμὼν ἦτο βαρύς· ἀναγομένου τοῦ πλοίου ρίπτει ὁ Ὀβίδιος τὰ ὕστατα βλέμματα ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Ἰταλίας· πέραν εἰς τὸν ἀφανιζόμενον ὁρίζοντα συναφανίζεται πᾶν ὅ,τι περιπαθῶς ἠγάπησεν, ἡ Ἰταλικὴ γῆ, ἡ Ρώμη, ἡ σύζυγος, οἱ φίλοι, οἱ ὁμότεχνοι ἡ ἔνδοξος ποιητική του δρᾶσις. Δακρύων ἀνακαλεῖ κατὰ νοῦν τὰς παλαιὰς ἡμέρας, αἵτινες κατὰ μικρὸν θὰ ταφοῦν ὑπὸ τὰ κύματα τῆς λήθης τὰ τόσον ἀνοικτίρμονα ὅσον καὶ τὰ κύματα τοῦ Ἀδρίου. Διὰ τῆς ἀριστοπόνου καὶ καλλιτέχνου χειρός του, διὰ τῆς ὁποίας ἐκ νεανικῆς ἡλικίας, ὅ,τι ἐπεχείρει νὰ γράψῃ, ἐγίνετο αὐτομάτως στίχος, διατυπώνονται συναισθήματα πόθου καὶ φόβου, ἀπελπισμοῦ καὶ ἐλπίδος, καὶ ἀποτελοῦν τὸ βάθος τῶν νοσταλγικῶν ἐλεγειῶν του. Μονοτονία! λέγουν οἱ ἀμείλικτοι ἐπικριταί. Ναί, ἀλλ' ὄχι ἀνιαρά. Τὸ θεμελιῶδες μουσικὸν θέαμά του εἶναι μὲν ὄχι πολὺ εὐρύ, εἶναι ἡ κροῦσις μονοχόρδου, εἰς τὸ ὁποῖον περιεστάλη ἡ πρότερον πολύφωνος λύρα τοῦ Ὀβιδίου ἐν τῇ ἐξορίᾳ, ἀλλὰ πόση δαιμόνιος παραλλασσομένων φθόγγων ἐφ' ὅλης τῆς ἀπεράντου κλίμακος τοῦ θρηνώδους ἐκρέει ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ πλήκτρου τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος καταπεπιεσμένος, βαρύθυμος. βαρυαλγὴς δὲν κουράζεται νὰ κλαίῃ εἰς ἀδιάκοπον σειρὰν λυγμῶν, ἀλλὰ πάντοτε ποικιλλομένην ἐπὶ τῶν θερμοτάτων καὶ συγκινητικωτάτων καὶ περιπαθεστάτων τόνων τῆς λύπης! Μεγαλοπρεπὴς τῷ ὄντι παρηγορία ἐξορίστου, ὁ ὁποῖος εἶναι ποιητής!

Διαπλέων τὸν Ἀδρίαν, μὲ τρέμουσαν τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ χειμαζομένου πλοίου, ἐνῷ τὰ κύματα περιρραντίζουν τὸ πρόσωπόν του, συνθέτει τὰς πρώτας ἐλεγείας τῆς ἐξορίας. Καταπλεύσας εἰς Λέχαιον τῆς Κορίνθου, διέρχεται ἐφ' ἁμάξης τὸν Ἰσθμὸν καὶ εἰς τὸν λιμένα τῶν Κεγχρεῶν ἐπιβιβάζεται ἐπ' ἄλλου πλοίου. Διαπλεύσας τὰς Κυκλάδας προσορμίζεται εἰς Ἶμβρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σαμοθράκην. Ἐντεῦθεν εὐχερῶς καταπλέει εἰς τὸν λιμένα τῶν Τεμπύρων ἐπὶ τῆς θρακικῆς ἀκτῆς καὶ μετὰ μακρὰν καὶ κοπιώδη πορείαν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν φθάνει εἰς τὸν μικρὸν λιμένα τῶν Τόμων κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ θ μ. Χ, ἤτοι μετὰ πάροδον πέντε περίπου μηνῶν.

Τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν ***Λυπηρῶν*** ἐγράφη κατὰ τὸν

πλοῦν, ὡς προϋπεδηλώθη, ἀπὸ Βρεντησίου μέχρι Κορίνθου. Ἀλλ' ἡ τρίτη ἔλεγεία τοῦ βιβλίου τοῦτου, τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ἐδόθη σύντομος περίληψις, οὖσα συγκινητικὴ ἀνάμνησις τῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ποιητοῦ διαδραματισθείσης τραγικῆς σκηνῆς κατὰ τὴν τελευταίαν νύκτα τῆς ἐν Ρώμῃ διαμονῆς του, περιέχει περιγραφὴν τόσον λεπτομερῆ, τόσον ἀκριβῆ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, ὥστε ἀναγκαζόμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐμελετήθη καὶ συνετέθη ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ εἰς στιγμὰς πνευματικῆς συγκεντρώσεως καὶ ἀπομονώσεως, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐπὶ τοῦ πλοίου. Πιθανώτατα λοιπὸν ἐγράφη ἡ ἔλεγεία αὕτη, ἀφ' οὗ φθάσας ὁ ποιητὴς εἰς τὸν Κορινθιακὸν κόλπον ἀπεβιβάσθη ἐπὶ τῆς ξηρᾶς. Ἐκεῖ ἀναπαυόμενος ἐπί τινα χρόνον, ἔλαβε, φαίνεται, νεωτέρας εἰδήσεις ἐκ Ρώμης περὶ τῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ του συμβάντων μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του, τὰ ὁποῖα καὶ ὑπαινίσσεται εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματός του.

Καὶ προτοῦ νὰ φθάσῃ ὁ Ὀβίδιος εἰς τοὺς Τόμους, τὸ ὄνομα τοῦτο ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τρόμον, διότι ἐνεθυμεῖτο τὴν μάγισσαν ἐκείνην Μήδειαν, ἡ ὁποία κατεκρεούργησε καὶ κατέτεμε (ἐκ τούτου, λέγουν, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως) τὸν ἀδελφόν της Ἄψυρτον, φεύγουσα τὴν ὀργὴν τοῦ πατρός. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν Γετῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀγρίων περιοίκων ἵσταται κατάπληκτος· ἔχοντες κόμην ἀτημέλητον καὶ γενειάδα ἐν ἀταξίᾳ, ἐνδεδυμένοι δέρματα ζώων καὶ εὐρέα ράκη, φέροντες φαρέτραν ἐπὶ τῶν ὤμων, τόξον εἰς τὴν χεῖρα καὶ μάχαιραν εἰς τὴν ζώνην, εἶναι, λέγει ὁ ποιητής, μόλις ἄνθρωποι. Ἐπικίνδυνοι εἶναι αἱ ἐπιδρομαί των. Ἡ πύλη τῆς πόλεως εἶναι πάντοτε κλειστὴ καὶ οἱ στρατιῶται φυλάττουν ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῶν πετοῦν τὰ δηλητηριώδη βέλη τῶν πολεμίων τὰ ὁποῖα κατόπιν συλλέγονται εἰς τοὺς δρόμους. Ἐνίοτε καὶ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἀναγκάζεται νὰ περιβληθῇ τὸ ξίφος, νὰ πάρῃ εἰς χεῖρας του τὴν ἀσπίδα καὶ φορέσας τὸ κράνος νὰ τρέξῃ εἰς τὸ πρόχωμα, ὅταν πλησιάζουν οἱ ἐχθροί.

Αὐτοὶ οἱ Τομῖται δὲν εἶναι τόσον ἄγριοι ἀλλὰ δὲν ἠμπορεῖ ὁ ποιητὴς νὰ συνεννοῆται μὲ αὐτούς. Μερικοὶ

ὁμιλοῦν ἑλληνικὰ παραμεμορφωμένα καὶ τὴν γετικὴν διάλεκτον· κανεὶς δὲν ὁμιλεῖ λατινικά. Ὁ Ὀβίδιος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐκφράζεται διὰ σχημάτων· τότε γελοῦν μὲ αὐτὸν καὶ τὸν ἐμπαίζουν βέβαια διὰ τὴν τύχην του χωρὶς νὰ ἠμπορῇ νὰ τοὺς ἐννοῇ ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ νοῆται ὑπ' αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο εἶναι δι' αὐτοὺς βάρβαρος: «βάρβαρος εἶμαι ἐγὼ ἐδῶ μὴ ἐννοούμενος ἀπὸ κανένα καὶ περιγελοῦν οἱ μωροὶ Γέται τὴν λατινικὴν γλῶσσαν»[13]. Ἀπηλπισμένος λοιπὸν δὲν ἔχει ἄλλο μέσον παρὰ νὰ ὁμιλῇ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν διὰ νὰ μὴ χάσῃ ἐντελῶς τὴν ἕξιν τῆς μητρικῆς γλώσσης[14]. Ὑπῆρχον βέβαια ἄξεστοί τινες ἀξιωματικοί, στρατιῶται καὶ ἔμποροι ρωμαῖοι, ἀλλὰ ποίαν ἠθικὴν παρηγορίαν ἠδύναντο νὰ δώσουν εἰς τὸν ἀτυχῆ Ὀβίδιον, τὸν ὁποῖον ἄλλως θὰ περιεφρόνουν ὡς ἐξόριστον καὶ θὰ εἰρωνεύοντο ὡς ποιητήν.

Καὶ τὸ ἀπαίσιον ἐκεῖνο κλῖμα; Συχνὰ ὁ ποιητὴς περιγράφει ὅλην του τὴν φρίκην. Μαῦρος οὐρανός, νερὰ ὑφάλμυρα, διασώζοντα τὴν γεῦσιν τῶν τελμάτων, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὴν χώραν, καμμία κατοικία ἄνετος, καμμία τροφὴ πρόσφορος εἰς λεπτὸν στόμαχον, κανεὶς τέλος ἰατρὸς διὰ τὸν ποιητὴν ἀσθενοῦντα. Τὸ θέρος καυστικόν, ὁ χειμὼν τόσον ψυχρός, ὥστε ἐπὶ τοῦ παγωμένου ὕδατος τοῦ Δουνάβεως νὰ διέρχωνται ἁμάξια συρόμενα ὑπὸ βοῶν· ἡ χιὼν πίπτουσα παγώνει ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁ οἶνος στερεοποιεῖται εἰς τὰ ἀγγεῖα καὶ δίδεται κατὰ τεμάχια. Παγώνει καὶ ἡ θάλασσα, ὥστε ἂν ἦτο ἐδῶ ὁ Λέανδρος δὲν θὰ εἶχε χρείαν νὰ κολυμβήσῃ διὰ νὰ ἴδῃ τὴν Ἡρώ.

Ἀλλὰ εἰς τὰ φυσικὰ ταῦτα κακὰ προστίθεται ἄλλο ἀφόρητον κακόν, ἡ ἠθικὴ ἐρημία καὶ ἐγκατάλειψις. Κατὰ τούτου παλαίων στρέφει ἐπιμόνως τὸν νοῦν εἰς πᾶν ὅ,τι τοῦ ὑπενθυμίζει τὴν Ρώμῃ καὶ τοὺς φίλους του, τοὺς ὁποίους δὲν θέλει νὰ λησμονήσῃ. Μεταξὺ ὅλων τῶν μορφῶν, τὰς ὁποίας ἀναπλάττει ἡδέως ἐν τῇ ἐπεράστῳ Ρώμην, ἐξέχουσα μάλιστα εἶναι ἡ τῆς συζύγου Φαβίας. Ἡ πρὸς αὐτὴν ἀγαπὴν διὰ τοῦ ἀποχωρισμοῦ ἐπηυξήθη, καὶ ἡ μορφὴ γυναικός, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τοῦ βίου καὶ τῆς δόξης του ἡ σύντροφος, ἐξιδανι-

κεύεται εἰς τὴν μακρινὴν ἀπόστασιν· γίνεται διὰ τὸν ἐξόριστον ἡ φίλη του καὶ ἡ προστάτις, καὶ ἴσως κάποτε μέλλει νὰ τὸν σώσῃ.

Ἡ σύζυγός του κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν ὅπως περισώσῃ τὴν περιουσίαν καὶ πείσῃ τὴν Λιβίαν νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Αὐγούστῳ. Ποσον συγκινητικοὺς λόγους ἀπευθύνει ὁ ποιητὴς πρὸς αὐτήν! Ἐπαινεῖ τὸ ψυχικόν της σθένος καὶ τὴν καρτερίαν της ἐν τῇ δυστυχίᾳ. Μετὰ τὴν φυγήν του ἀνεφάνησαν πολλοὶ ἅρπαγες, μάλιστα δὲ εἷς (δὲν ***ηξεύρω ποῖος***, λέγεει ὁ ποιητής [16]), ὅστις ὡς γύψ ἤθελε νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῆς περιουσίας του. Ἀλλ' ἡ ἄγρυπνος γυνή, ἀνήκουσα εἰς τὸ γένος τῶν Φαβίων καὶ ἔχουσα πολλὰς πρὸς τοὺς δυνατοὺς σχέσεις, ἀνταπεξῆλθε κατὰ τούτου μετ' ἐνεργείας καὶ τελεσφόρως.

Κατὰ τοιούτων ἀνθρώπων ἡ σύζυγός του ἐπέδειξε μέγα θάρρος. Τὴν ἐξυμνεῖ, ἐπιδαψιλεύει πρὸς αὐτὴν φράσεις τρυφερότητος «σὲ ἀποῦσαν ἔχω ἀνὰ στόμα, σὲ ἡ φωνή μου μόνην ἀνακαλεῖ, χωρὶς ἐσὲ οὔτε νύκτα καμμίαν περνῶ οὔτε ἡμέραν» [16]. Τὴν εὑρίσκει τὴν γλυκυτέραν, τὴν προσφιλεστέραν τῶν συζύγων· τὴν συγκρίνει μὲ τὴν Πηνελόπην, Ἀνδρομάχην, Εὐάδνην, Λαοδάμειαν, Ἄλκηστιν [17].) Ἑορτάζει εὐλαβῶς τὰ γενέθλιά της καὶ προσφέρων θυσίαν ἐπὶ χορτοπλινθίνου βωμοῦ ἐπιχύνει εἰς τὰς φλόγας οἶνον καὶ θυμίαμα τοῦ ὁποίου τὸν καπνὸν βλέπει ὑπὸ τῆς αὔρας φερόμενον εἰς Ἰταλίαν. Ὅταν αὕτη τοῦ γράφῃ ὅτι κάποιος ἄθλιος τὴν ἀπεκάλεσε «σύζυγον ἐξορίστου», τὴν ἐπιθαρρύνει νὰ ὑπομένῃ τὰς ὕβρας καὶ νὰ ἐγκαρτερῇ, δύσκολον βεβαίως πρᾶγμα, ἀλλὰ τόσῳ μᾶλλον θὰ εἶναι αὐτὴ ἀξία ἐπαίνου καὶ ἔτι ἀξιωτέρα ἄλλης ὑπερτέρας ἀμοιβῆς, ὅτι θὰ συνδοξασθῇ μετὰ τοῦ ποιητοῦ: «ἐφ' ὅσον θά με ἀναγινώσκουν, ἐξ ἴσου μὲ ἐμὲ θὰ ἀναγινώσκουν τὴν δόξαν σου καὶ δὲν θἀπολεσθῇς ὅλη ἐπὶ τῆς πενθίμου πυρᾶς».

Τοῦ χρόνου παρερχομένου, ὁ τόνος τοῦ ποιητοῦ γίνεται ἱκετευτικώτερος. Ἀμφιβολίαι τινὰς φαίνεται ὅτι ἀρχίζουν νὰ γεννῶνται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ δυστυχοῦς. Ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπικαλῆται τὴν γυναῖκα του, κουρασμένην καὶ γηράσασαν ὡς αὐτός. Ἀλλ' εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἐξορίας του, ὅτε ἐποίησε τὰ λοιπὰ 4 βιβλία τῶν ***Λυπηρῶν***, εἶναι ἀκόμη πλήρης θάρρους καὶ ἐλπίζει πολλὰ καὶ παρὰ τῶν ἰσχυρῶν φίλων του, οἱ ὁποῖοι ἀπέμειναν ὀλιγώτεροι ἢ ὅτε ηὐτύχει, ἀλλ' οἱ ὀλίγοι οὗτοι εἶναι τοὐλάχιστον πιστοί. Διὰ νὰ μὴ τοὺς ἐκθέσῃ, δὲν τολμᾷ νὰ τοὺς ὀνομάζῃ, ἀλλ' ἀρκεῖται νἀπευθύνεται πρὸς αὐτοὺς δι' ὑπαινιγμῶν συχνὰ λίαν σαφῶν. Μόνον βαθμηδὸν μετὰ τέσσαρα ἔτη ἐξορίας ἐτόλμησε νἀφιερώσῃ τοὺς στίχους του ρητῶς πρὸς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον, συνθέτων τὰς ***ἐκ Πόντου*** ἐπιστολάς του. Ἀλλὰ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς πνευματικῶς συγγενεῖς καὶ ὁμοτέχνους, πρὸς τοὺς ἐν Ρώμῃ ποιητὰς ἀσμενίζει μετὰ συγκινήσεως νὰ στρέφεται, διότι οἱ ποιηταὶ ἔχουν μεταξύ των κοινὰ ἱερά, ἂν καὶ ἕκαστος ἀκολουθῇ ἰδίαν ὁδόν [18]. Ἀνακαλεῖ κατὰ νοῦν τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ συνάδελφοί του, ἵνα ἑορτάσουν τὸν προστάτην των Βάκχον, ἐπικαλούμενοι αὐτὸν συνενοῦνται, κρατοῦντες ἕκαστος τὸ ποτήριον ἀνὰ χεῖρας. Τοὺς παρακαλεῖ, τοὺς ἱκετεύει νὰ μὴ γίνουν ἀμνήμονες αὐτοῦ, «καὶ εἷς ἀπὸ σᾶς ὅταν ἀκούσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Νάσωνος, ἂς προσφέρῃ κεράσματα ἀνάμεικτα μετὰ δακρύων καὶ ἐπὶ τῇ ἀναμνήσει μου, ἀφ' οὗ περισκοπήσῃ ὅλους, ἂς φωνάξῃ: «ποῦ εἶναι ὁ Νάσων, ὁ πρὸ ὀλίγου τοῦ ἡμετέρου θιάσου ἑταῖρος; [19]». Ἠξιζε τῆς τιμῆς ταύτης ὁ ἐξόριστος τῶν Τόμων· ἠξιζε νὰ μὴ λησμονηθῇ τοὐλάχιστον παρὰ τῶν ὁμοτέχνων, τοὺς ὁποίους ἠγάπα καὶ ὑπὸ τῶν ὁποίων ἀντηγαπᾶτο καὶ ἐτιμᾶτο!

Ἀλλ' ὁ ποιητὴς λυπεῖται ἤδη τὰ μέγιστα, διότι αἰσθάνεται ὅτι ἀρχίζει νὰ ἐκλείπῃ ἀπ' αὐτοῦ τὸ ἔξοχον δῶρον τῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία τόσον πολὺ τὸν κατέθελξεν ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας. Ἐπιχειρεῖ μὲν νὰ ἐπεξεργασθῇ τὸ ἔπος τῶν Μεταμορφώσεων καὶ νὰ περάνῃ τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ ὅλου ρωμαϊκοῦ ἔτους [20], ἀλλὰ πόσον κόπον αἰσθάνεται εἰς τὴν κατάστασιν ποὺ εὑρίσκεται! οὐδὲν ἄλλο περιλείπεται εἰς αὐτὸν παρὰ ἡ δύναμις τοῦ νὰ στενάζῃ. Οὔτε βιβλία ἔχει πρὸς ἀνάγνωσιν οὔτε φίλους διὰ νὰ τοὺς συμβουλεύεται· ἂν ἀμφιβάλλῃ διὰ καμμιάν λέξιν, διὰ κανὲν τοπωνύμιον,

ποῖως νὰ τὸν διδάξῃ! Συχνὰ ὅταν ἐπιχειρῇ νὰ εἴπῃ τι, τοῦ ἐλλείπουν αἱ λέξεις καὶ σχεδὸν ἀπέμαθε νὰ ὁμιλῇ λατινιστί[21]. Γράφει λοιπὸν διὰ τὸν ἑαυτόν του μόνον, αὐτὸς εἶναι ὁ συγγραφεύς, αὐτὸς ὁ ἀναγνώστης, καὶ συχνὰ μὲ δάκρυα βρέχει τὰ χειρόγραφά του[22]. Εἶναι ὁ ποιητὴς ἅμα καὶ ὁ ἥρως· ψάλλει τὸν θάνατόν του ὡς ὁ κύκνος τοῦ Καΰστρου[23]. Φοβερὰ ἡ θέσις τοῦ ἀτυχοῦς ποιητοῦ· συνηθισμένος νὰ εὑρίσκῃ ἐν Ρώμῃ προσεκτικοὺς ἀκροατάς, ἐκεῖ νὰ μὴ εὑρίσκῃ κανένα διὰ νὰ τοῦ ἀναγνώσῃ τοὺς στίχους του! «νὰ γράφῃς στίχους, τοὺς ὁποίους δὲν θἀναγνώσῃς εἰς κανένα, εἶναι τὸ ἴδιον σὰν νὰ χορεύῃς εἰς τὸ σκότος»[24]. Καὶ ὅμως αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ γράφῃ καὶ ἐν τῇ συμφορᾷ του θὰ γράφῃ, ἔστω καὶ ματαιπονῶν. Μήπως οἱ πάσχοντες καὶ ταλαιπωρούμενοι δὲν τραγῳδοῦν; «Γράφω, καὶ ὅ,τι ἔγραψα τὸ ρίπτω εἰς τὸ πῦρ διὰ νὰ τὸ διορθώσῃ, καὶ ὁ καρπὸς τῆς ἐργασίας μου εἶναι ὀλίγη στάκτη· ἐπιθυμῶ καὶ δὲν ἠμπορῶ νὰ μὴ γράφω στίχους»[25].

Ἡ ποίησις εἶναι τῶν συμφορῶν του ἡ αἰτία, ἡ ποίησις εἶναι τῶν συμφορῶν του ἡ μόνη παρηγορία. «Χάρις εἰς σέ, ὦ Μοῦσα, ἀντέχω εἰς τὰ φοβερὰ βάσανα καὶ δὲν σιχαίνομαι τὸ φῶς. Σὺ ἀνάπαυλα τῶν μεριμνῶν καὶ μόνον μου φάρμακον. Σὺ ὁδηγὸς καὶ σύντροφος· ἀπάγουσα ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μὲ ἀνυψώνεις εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἑλικῶνος. Σὺ μοῦ ἔδωκες ἐν τῇ ζωῇ τὸ ἀθάνατον κλέος, τὸ ὁποῖον συνήθως μόνος ὁ θανατὸς δίδει». Παρὰ τῆς ποιήσεως προσέτι ἀπεκδέχεται τὴν ἀπελευθέρωσίν του, διότι ἐλπίζει ὅτι δι' αὐτῆς θὰ κινήσῃ τὸ ὑπὲρ ἑαυτοῦ διαφέρον τῶν πολλῶν ἐν Ρώμῃ, ὥστε οὗτοι νὰ κάμψουν τὴν θέλησιν τοῦ ἡγεμόνος. Ἀλλ' ὀνειδίζεται συνήθως ὁ ποιητὴς ὑπό τινων *κριτικῶν διὰ τὴν εὐτέλειαν τοῦ φρονήματος, διὰ τὰς φράσεις τὰς δηλωτικὰς χαμερποῦς κολακείας, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται ὁμιλῶν περὶ Αὐγούστου· προσφέρεται πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς θεόν, τὸν θέτει παρὰ τὸν Δία καὶ ἐνίοτε ὑπὲρ* αὐτόν, καὶ δέχεται τὴν εἰκόνα του πεμφθεῖσαν ἐκ Ρώμης μετ' ἐπιφωνήσεων χαρᾶς καὶ ἀφοσιώσεως οὐχὶ ἀξιοπρεπῶν. Ἀλλ' ἂς μὴ λησμονῶμεν τὰ πράγματα. Γράφων ὅπως ἔγραφεν, ἤξευρεν ὅτι δὲν ἔπαυον αἱ κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλαὶ καὶ διαβολαὶ πλησίον τοῦ ἡγεμόνος· ἐγνώριζε κάλλιστα, ὅτι ὑπείκων οὗτος εἰς ἐχθρικὰς εἰσηγήσεις ἠδύνατο νὰ διατάξῃ τὴν θανάτωσίν του, τὸ ὁποῖον ἂν δέν ἔπραξε μέχρι τοῦδε, δὲν ἀποκλείεται ὅτι δὲν θὰ τὸ ἔπραττε παρασυρόμενος ἡμέραν τινά.

Ἀλλ' ὅμως ἐν μέσῳ τῶν ἱκεσιῶν καὶ τῶν θρήνων τοῦ ποιητοῦ ἀκούονται ἐνίοτε καὶ τόνοι ἀξιοπρεπέστεροι καὶ ἀγερωχότεροι. Γράφων πρὸς νεαρὰν ποιήτριαν, φέρουσαν τὸ ψευδώνυμον *Πέριλλα,* ὑπὸ τὸ ὁποῖον τινὲς ὑπώπτευσαν ὅτι κρύπτεται ἡ θυγάτηρ τοῦ ποιητοῦ, τὴν ἐξορκίζει νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ, ἀπόντος τοῦ διδασκάλου καὶ δυστυχοῦντος, τὴν ποίησιν, ἡ ὁποία εἶναι δόξα της ἐν τῇ νεαρᾷ ἡλικίᾳ καὶ θὰ εἶναι παρηγορία κατὰ τὸ γῆρας διαρκεστέρα τοῦ κάλλους καὶ τοῦ ὄλβου «Διὰ τί νὰ εἴπω ἓν ἕκαστον; δὲν ἔχομεν τίποτε τὸ ἀθάνατον πλὴν τῶν ἀγαθῶν τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος. Νὰ ἐγώ, ἐνῷ εἶμαι μακρὰν ἀπὸ τὴν πατρίδα καὶ ἀπὸ σᾶς καὶ ἀπὸ τὸν οἰκόν μου, καὶ μοῦ ἁρπάσαν, ὅσα ἠδύναντο νὰ μοῦ ἀφαιρέσουν, ὅμως ἀπολαύω τοῦ πνεύματός μου, τὸ ὁποῖον μου εἶναι ἀναφαίρετον. *Ὁ Καῖσαρ δὲν ἔχει κανὲν ἐπὶ τούτου δικαίωμα. Πᾶς τις κρατῶν ἄγριον ξίφος δύναται νὰ μοῦ ἀφαιρέσῃ τὴν ζωήν·* ἀλλ' ἐμοῦ ἀποθανόντος ἡ δόξα θὰ ἐπιζήσῃ. Καὶ ἐφ' ὅσον νικήτρια ἡ ἀρηΐφιλος Ρώμη θὰ θεᾶται ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν λόφων της τὸν κόσμον ὑπὸ τοὺς πόδας της, θά με ἀναγινώσκουν. Καὶ σὺ—εἴθε νὰ εἶσαι εὐτυχεστέρα—φεῦγε τὸν θάνατον διὰ τῆς ποιήσεως».

Οὕτως ὁ ποιητὴς περνᾷ τὸν καιρόν του ἐν φόβῳ καὶ ἀβεβαιότητι. Τοὺς φόβους του ἐξέφρασεν ἤδη ἐν τῇ πρώτῃ ἐλεγείᾳ τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν *Λυπηρῶν,* ἥτις ἔχει χαρακτῆρα προπεμπτικόν, ἤτοι συνοδεύει δι' αὐτοῦ ὁ ποιητὴς τὴν ὅλην συλλογὴν τῶν ποιημάτων τούτων. Ἐν περιλήψει τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι τοῦτο: «Πήγαινε, μικρό μου βιβλίον, ὅπου εἰς ἐμὲ τὸν κύριόν σου δὲν εἶναι ἐπιτεταραμένον νὰ ὑπάγω, πήγαινε, ἀλλὰ χωρὶς κανένα στολισμόν, ὡς ἁρμόζει εἰς βιβλίον ἐξορίστου· φέρε τὸ πένθος, τὸ

ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἡ κρίσιμος στιγμή. Χαιρέτισε τοὺς προσφιλεῖς ἐκείνους τόπους, ὅπου θά σε ἀκολουθήσω διὰ τοῦ λογισμοῦ, καὶ ἂν κανεὶς σὲ ἐρωτήσῃ δι' ἐμέ, λέγε ὅτι ζῶ ἀκόμη, καὶ ἡ ζωή μου εἶναι τοῦ Καίσαρος δῶρον. Μὴ εἴπῃς περισσότερα. Μὲ κατηγοροῦν; μὴ ἀπαντᾷς. Μὲ ὑβρίζουν; μή με ὑπερασπίζῃς· ἴσως ἡ ὑπεράσπισις θὰ εἶναι δι' ἐμὲ μεγαλυτέρα ζημία. Θὰ μὲ κλαύσουν ἀποθανόντα; εὐχήσου εἰς αὐτοὺς κάθε καλὸν καὶ λέγε τους νὰ ζητήσουν νά με ἀνακουφίσουν. Ἴσως εὕρῃ κάποιος τοὺς στίχους σου ὄχι ὡραίους: σκέψου, θὰ τοῦ εἴπῃς, ποῦ ἐγράφησαν. Σήμερον μὲ ἀπειλεῖ τὸ ὠργισμένον κῦμα, αὔριον ἴσως μὲ περιμένει τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ δολοφόνου. Θἀναγνωρισθῇς ἀμέσως· διά τοῦτο εἴσελθε κρύφα, καὶ ἂν κανεὶς σὲ συναντήσῃ καὶ σὲ ἀπωθήσῃ, εἰπέ: κοίτα τὸν τίτλον· δὲν εἶμαι διδάσκαλος τοῦ ἔρωτος· τὸ βιβλίον ἐκεῖνο ἐτιμωρήθη ἐπαξίως. Θέλεις νἀναβῇς εἰς τὸ Παλάτιον τοῦ Καίσαρος; Πρόσεχε μήπως ἐκεῖθεν πέσῃ ὁ κεραυνὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου, καὶ τρέμω ἀναλογιζόμενος τοῦτο, ὡς εἰς κάθε πλατάγισμα τῶν πτερύγων της τρέμει ἡ περιστερά, ἡ ὁποία πληγωμένη διέφυγε τοὺς ὄνυχας τοῦ ἱέρακος. Πρόσεχε! Ὅταν εἰσέλθῃς εἰς τὸν οἶκον ἐκεῖνον, φεῦγε ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου τοὺς τρεῖς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι κρύπτονται εἰς ἀπόκρυφον μέρος, αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι διδάσκουν, πρᾶγμα δὰ ποὺ τὸ γνωρίζει καθένας, τὸν ἔρωτα· αὐτοὶ εἶναι πατροκτόνοι. Εἰς τὰ δεκαπέντε ἐκεῖνα βιβλία (δηλ. τῶν Μεταμορφώσεων) τὰ διασωθέντα ἀπὸ τὴν πυράν, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ εἶχα καταδικάσει, διηγήσου τὴν τύχην μου, ἡ ὁποία μεταμορφωθεῖσα, ὡς οἱ ἥρωες τοὺς ὁποίους ψάλλουν, ἐκ φαιδρᾶς ποὺ ἦτο μιὰ φορά, ἔγινε τόσον ἀξιοθρήνητος. Ὦ! πόσα ἀκόμη θὰ ἤθελα νὰ σοῦ εἴπω· ἀλλὰ ἡ βραδύτης σου μὲ δυσαρεστεῖ· πήγαινε, μικρόν μου βιβλίον, μακρινὸς εἶναι ὁ δρόμος σου: σὺ ζητεῖς τὴν Ρώμην καὶ ἐγὼ σπεύδω εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου».

Ἀλλὰ τῶν ἐτῶν παρερχομένων οἱ κρόταφοι τοῦ ποιητοῦ μιμοῦνται τοῦ κύκνου τὰ πτερὰ καὶ τὸ λευκὸν γῆρας βάπτει τὴν κόμην του· τὸ πρόσωπόν του ρυτιδοῦται, ἡ ὑγεία του κλονίζεται. «Τοὐλάχιστον ἂν δὲν εἶναι δυνατόν, λέγει, νὰ

ἐπιστρέψω εἰς Ρώμην, ἂς μετριασθῇ ἡ ποινή μου· ἂς μοῦ ὁρισθῇ τόπος διαμονῆς ὀλιγώτερον ἀνιαρός· ἂς μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ κατοικήσω εἰς καμμίαν πόλιν τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Ἑλλάδος». Αὐτὴ εἶναι ἡ τελευταία του ἐλπίς, καὶ ἔχει διαρκῶς ἀτενεῖς τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν θάλασσαν, μήπως ἴδῃ κανὲν πλοῖον ἐρχόμενον νὰ τοῦ φέρῃ τὴν χάριν, διὰ νὰ πετάξῃ ἀπὸ τοὺς Τόμους· εὔχεται νὰ ἔχῃ τοῦ Τριπτολέμου τὸ ἅρμα, τῆς Μηδείας τοὺς δράκοντας, τοῦ Περσέως ἢ τοῦ Δαιδάλου τὰς πτέρυγας.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ προσπαθεῖ νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν τύχην του καὶ πρὸς τὰς περιστάσεις. Ἐπειδὴ ἦτο ποιητὴς καὶ οὐδὲν ἄλλο παρὰ ποιητής, μὴ ἔχων ρωμαϊκὸν ἀκροατήριον καὶ ἀπαυδήσας νὰ γράφῃ μόνον δι' ἑαυτόν, θέλει νὰ δημιουργήσῃ Γετικὸν ἀκροατήριον καὶ ὡς νέος Ὀρφεὺς νὰ καταθέλξῃ τὰ ἄγρια ταῦτα θηρία. «Ἴσως εἶναι τολμηρὰ ἡ πρᾶξίς μου, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, προσθέτει μετὰ πικροῦ σαρκασμοῦ, ἠμπορῶ νὰ καυχηθῶ ὅτι δὲν ἔχει ὁ Ἴστρος νὰ ἐπιδείξῃ μεγαλοφυέστερον ἀπὸ ἐμέ»[28]. Καὶ πρῶτον πληροφορηθεὶς ὅτι εἰς τὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν Σαρματῶν βασιλεύει τῆς Θρᾴκης ὁ νεαρὸς Κότυς, ἐκ τοῦ γένους τῶν Εὐμολπιδῶν, τὰς μούσας φιλῶν καὶ περὶ τὴν ποίησιν ἀσχολούμετος, πέμπει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἐστεμμένον συνάδελφον καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ συνεργασίαν καὶ προστασίαν[29]. Δὲν γνωρίζομεν τί τοῦ ἀπήντησεν ὁ Κότυς, ὅστις ἐπέπρωτο ὀλίγον ὕστεραν νἀποθάνῃ τραγικὸν θάνατον. Ὅσον καὶ ἂν ἦτο εὐμενὴς ἡ ἀπάντησίς του, εἰς μόνος ἀναγνώστης, ἔστω καὶ βασιλικός, δὲν ἐξαρκεῖ. Ζητῶν λοιπὸν εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν, προσπαθεῖ νὰ ἄρῃ ἀπὸ τοὺς Τομίτας μερικὰς προκαταλήψεις. Ἦσαν οὗτοι ὀλίγον δυσηρεστημένοι ἐκ τῶν συνεχῶν θρήνων καὶ στεναγμῶν τοῦ Ὀβιδίου, καὶ ὁ Ὀβίδιος δικαιολογεῖται: Τὴν χώραν ἐκακολόγησε, ὄχι αὐτούς, οἱ ὁποῖοι πρῶτοι παραπονοῦνται διὰ τὸ κλῖμα των· ἀλλ' αὐτοὺς ὁ ποιητὴς τοὺς ἀγαπᾷ· ἡ φιλανθρωπία των ἀποδεικνύει τὴν ἑλληνικήν των καταγωγήν· εὐμενῶς ἐδέχθησαν τὸν ἐξόριστον, τὸν ἀπήλλαξαν ἀπὸ πολλὰ βάρη, τὸν ἐστεφάνωσαν δημοσίᾳ μαθόντες τὴν

ποιητικήν του φήμην [30]. Ἀπευθύνεται λοιπὸν πρὸς αὐτοὺς μὲ στίχους καὶ συνθέσας ποίημα εἰς Γετικὴν διάλεκτον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Αὐγούστου (εἶχεν ἤδη τελευτήσει τῷ 14 μ.Χ.) τὸ ἀπαγγέλλει ἐν συναθροίσει τούτων. Οἱ Γέται συγκινοῦνται μὲ τὸ ποίημα: ἐπισείουν τὴν κεφαλὴν ὡς σημεῖον ἐπαίνου καὶ ἀπὸ τῶν ὤμων των αἱ ἠχηραὶ φαρέτραι ἐξέπεμψαν κλαγγὴν ἐπιδοκιμασιῶν· κάποιος μάλιστα εἶπε· «ἀφ' οὗ ὁμιλεῖς ἔτσι διὰ τὸν Αὔγουστον, ὤφειλεν ὁ Καῖσαρ νά σε ἀποδώσῃ εἰς τὴν πατρίδα σου».

Ἀλλ' ἀποθανόντος τοῦ Αὐγούστου, Καῖσαρ εἶναι ὁ Τιβέριος, παρὰ τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἔχει πλέον νὰ ἐλπίζῃ ὁ Ὀβίδιος, καίπερ ὑμνήσας τοὺς θριάμβους του κατὰ τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν ἐπαναστάντων Ἰλλυριῶν. Ἀποφασίζει νὰ στραφῇ πρὸς τὸν τούτου ἀνεψιόν, τὸν Γερμανικόν. Κατ' ἀρχὰς γράφει πρὸς τοὺς φίλους τοῦ νεαροῦ ἡγεμονίδου, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ φίλοι ἰδικοί του· ἀλλ' εἶτα ἀπευθύνεται καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Γερμανικόν, τὸν ὁποῖον καλεῖ «προστάτην τῆς ρωμαϊκῆς νεολαίας ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ». Ἐπεξεργαζόμενος ἐκ νέου τὸ ἀτελὲς ποίημά του Fasti (Ἡμερολόγιον) καὶ διαγράψας τὴν ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος πρὸς τὸν Αὔγουστον ἀφιέρωσιν, προσφωνεῖ αὐτὸ εἰς τὸν Γερμανικόν, ὑπομιμνήσκων ὅτι καὶ αὐτός ποτε ἐποίησε στίχους καὶ ποιητὴς ὢν ὀφείλει νὰ προστατεύῃ τοὺς ποιητάς [31].

Ἀλλὰ μάταια πάντα ταῦτα! οὐδεμίαν οὐδαμόθεν βλέπει ἀκτῖνα σωτηρίας. Καὶ πάλιν ἀθυμῶν καὶ περίλυπος στρέφεται πρὸς τὴν σύζυγόν του· καὶ πάλιν ὅπως τὴν σαγηνεύσῃ καὶ τὴν συγκινήσῃ, διαγράφει ζωηρὰν εἰκόνα τῆς σκυθρωπῆς ἐκείνης χώρας, τῆς ἀνηλίου καὶ χωρὶς ἄνοιξιν, τῆς ἀδένδρου καὶ ἀνύδρου, πενθούσης πεδιάδος, ἥτις εἶναι θάλασσα ὑπ' ἄλλην μορφήν, ὅπου φυόμενα ὀρθοῦνται τὰ ἀψίνθια, πικρὸς θερισμός, ἀντάξιος τῆς παραγούσης αὐτὰ γῆς [32]. Πότε ἡ σύζυγος θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν φρικώδη ταύτην διαμονήν! Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ θελήσῃ, πρέπει νὰ καταβάλῃ πᾶσαν προσπάθειαν καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν πλησίον τῶν δυνατῶν. Ἐὰν οὗτοι συγχωρήσουν, ἡ εὐχὴ τοῦ

Ὀβιδίου θὰ πραγματοποιηθῇ. Θὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ρώμην, καὶ ἀφ' οὗ λησμονήσουν ὅλα τὰ δεινά, ὡς τρυφεροὶ σύζυγοι θὰ παρηγοροῦν ἀλλήλους κατὰ τὸ γῆρας, «καὶ σύ, τὴν ὁποίαν φεύγων ἀφῆκα νεαράν, δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἐγήρασες ἀπὸ τὰς συμφοράς μας. Ὦ! νά με ἀξιώσουν οἱ θεοὶ νὰ σὲ ἴδω τοιαύτην καὶ νὰ σοῦ φέρω, λευκανθίζων πλέον τὴν κόμην, τρυφερὰ φιλιά· νὰ περιπτυχθῶ μὲ τοὺς βραχίονας μου τὸ ἰσχνόν σου σῶμα καὶ νὰ εἴπω: «αὐτὰ ἔγιναν ἐξ αἰτίας μου»· νὰ διηγηθῶ κλαίων εἰς σὲ κλαίουσαν τὰ βάσανά μου καὶ νὰπολαύσω τῆς ἀνελπίστου συνομιλίας μας!» [33]

Ἀλλ' αἱ ἀμφιβολίαι δὲν παύουν νὰ βασανίζουν τοῦ ποιητοῦ τὴν ψυχήν. Γνωρίζει τὴν γυναῖκα του ὀλίγον δειλὴν καὶ ὄχι πολὺ ἐπίμονον εἰς τὰς ἐνεργείας της, καὶ συμπεραίνει μελαγχολικῶς, ὅτι ἐχάθη κάθε ἐλπὶς σωτηρίας. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν μεταπτώσεων τούτων νέαι πληγαὶ ἐπαυξάνουν τὴν μελαγχολίαν του. Τοῦ γράφουν ἐκ Ρώμης ὅτι ὁ κατ' αὐτοῦ φθόνος τῶν οὐτιδανῶν ἐχθρῶν του ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ· ὅτι κάποιος τὸν ἐκακολόγησε, ἄλλος δέ τις φοβεῖται νὰ μνημονεύεται ὀνομαστὶ εἰς τοὺς στίχους του, καὶ ἄλλοι διαβάλλουν τὰ ποιήματα αὐτοῦ ὡς νεκροῦ πλέον [34]. Μὴ ἀντέχων εἰς τὰ κακόβουλα ταῦτα πειράγματα ἔγραψε τὴν περίφημον ἐλεγείαν ἔχουσαν σατιρικὸν χαρακτῆρα, ἥτις ἐπιγράφεται *Ἶβις*. Εἰς 322 ἐλεγειακὰ δίστιχα ἐπισωρεύει κατὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνωνύμου ἐχθροῦ μετ' ἐκτάκτου δαψιλείας μυθολογικῶν ἀναμνήσεων φοβερὰς ἀρὰς καὶ ἀπαριθμεῖ τοὺς φρικωδεστέρους θανάτους. Κατὰ μίμησιν Καλλιμαχείου ποιήματος, περὶ οὗ οὐδὲν ἄλλο ἀσφαλὲς γνωρίζομεν ἢ ὅ,τι ὁ Ὀβίδιος λέγει [35] περὶ αὐτοῦ, ἀποκαλεῖ τὸν ἐχθρόν του Ἶβιν ἀπὸ τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιχωριάζοντος ρυπαροῦ ὀρνέου. Καθιερώνει τοῦτον εἰς ὅλους τοὺς χθονίους δαίμονας καὶ ἐπαρᾶται νὰ περάσῃ ὅλα τὰ εἴδη τῶν κολάσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν οἱ ἥρωες τῶν μύθων καὶ τῆς ἱστορίας, τῶν ὁποίων καταλέγει περὶ τὰ 240 παραδείγματα. Τὸ ποίημα τοῦτο ἔχει ὅλον τὸν μυστικὸν καὶ σκοτεινὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον βλέπομεν εἰς τὰς ἐπὶ παπύ-

ρων εὐρεθείσας μαγικὰς ἀράς. Ἡ τελευταία δ' ὅμως ἀρὰ πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἐπιφερομένη οἱονεὶ ὡς κατακλείς, εἶναι σαφής: νὰ ζήσῃς καὶ σὺ εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ νἀποθάνῃς ὑπὸ Γετικῶν καὶ Σαρματικῶν βελῶν».

Καὶ ὁ Ὀβίδιος ζήσας ἐπὶ δέκα ἤδη ἔτη εἰς τὴν Σκυθικὴν ἐκείνην χώραν ἤρχισε νὰ προαισθάνεται τὸν θανατόν του: «ἦλθον εἰς τὴν χώραν ταύτην, θἀποθάνω ἐν αὐτῇ». Οὐδὲν πλέον ἐλπίζων οὔτε παρὰ τῆς σύζυγου οὔτε παρὰ τῶν φίλων ὑποκύπτει κατὰ μικρὸν εἰς φυσικήν τινα ἀδυναμίαν καὶ ἀτονίαν καὶ φοβούμενος ἴσως τὴν ἐπιτέλεσιν ἀπειλῆς τινος τῶν ἐν Ρώμῃ κρατούντων προβλέπει τὸ μοιραῖον τέλος. Ὁ χαρίεις καὶ φαιδρὸς ποιητὴς ὁ οὐδέποτε κατὰ τὸν πρὸ τῆς ἐξορίας χρόνον μελαγχολήσας οὐδὲ φαντασθεὶς τὸν θάνατον, τώρα βλέπει ἐπαιωρούμενον ἀπαισίως τὸ φάσμα τοῦ θανάτου. «Θἀποθάνω, γράφει πρὸς τὴν σύζυγόν του, ἐν ἀγνώστῳ χώρᾳ. Κατακείμενον δὲν θὰ εἶναι κανεὶς διὰ νὰ μὲ κλαύσῃ· οὔτε τὰς τελευταίας παραγγελίας θὰ δώσω, οὔτε μὲ τὸ ὕστατον χαῖρε προσφιλὴς χεὶρ θὰ κλείσῃ τὰ μάτια μου· ἀλλ' ἀκήδευτον τὴν κεφαλήν μου, ἄτιμον ταφῆς, ἄκλαυστον θὰ σκεπάσῃ βάρβαρος γῆ»[36]. Παρακαλεῖ τὴν σύζυγόν του νὰ φροντίσῃ ὅπως συλλεγοῦν τὰ ὀστᾶ του εἰς μικρὰν κάλπιν καὶ μετακομισθοῦν εἰς Ρώμην, ὥστε καὶ νεκρὸς νὰ μὴ εἶναι ἐξόριστος· διότι οὐδεὶς δύναται νἀπαγορεύσῃ τοῦτο· «ἐκεῖ ἂς ἐνταφιασθῶ ἐν προαστείῳ τόπῳ καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου μνημείου μου ἂς χαραχθῇ ἡ ἐπιγραφή: *Ἐγὼ ὁ ἐνθάδε κείμενος, ἀοιδὸς τῶν τρυφερῶν ἐρώτων, ὁ ποιητὴς Νάσων, ἀπωλέσθην ἕνεκα τοῦ πνεύματός μου· σὺ δέ, διαβάτα, ἐὰν ἠγάπησας, μὴ βαρυνθῇς νὰ εἴπῃς: ἂς ἀναπαύωνται τὰ ὀστᾶ τοῦ Νάσωνος.*

Ἀλλ' αἱ παραγγελίαι του δὲν ἐπετελέσθησαν· ὁ ποιητὴς καὶ νεκρὸς διέμεινεν ἐξόριστος. Ἐὰν δ' ὅμως ἐκώφευσαν εἰς τὰς παρακλήσεις του οἱ ἐν Ρώμῃ δυνατοί, δὲν ἀδιαφόρησαν οἱ ἐν τῇ μικρᾷ ἐκείνῃ πόλει ἄξεστοι ρωμαῖοι στρατιῶται καὶ οἱ ἡμιβάρβαροι Σαρμάται· παραλαβόντες τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος ἔκαυσαν, ὡς ἦτο θέμις, καὶ συλλέξαντες τὴν τέφραν του ἐντὸς κάλπιδος κατέθεσαν προσηκόντως εἰς

τοὺς κόλπους τῆς παμμήτορος γῆς. Καὶ οὕτω ἐκεῖνος εἰς μὲν τοὺς Σαρμάτας ἐκληροδότησε τὴν τέφραν του, εἰς δὲ τοὺς Ρωμαίους τὴν δόξαν του.

Παραπομπαὶ καὶ Σημειώσεις.

Τὰ ποιήματα τοῦ Ὀβιδίου, εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπομεν εἶναι τὰ ὑπ' αὐτοῦ συντεθέντα κατὰ τὴν ἐξορίαν, ἤτοι τὰ *Λυπηρὰ* (Tristia), αἱ *ἐπιστολαὶ ἐκ τοῦ Πόντου* (ex Ponto), καὶ ἡ Ἶβις.

1) *Λυπηρ.* 4, 8, 33· «καὶ ἤδη διαγαγὼν ἄσπιλον βίον δέκα πεντετηρίδων».

2) Λυπηρ. 2, 131.

3) Ἡ πόλις Τόμοι ἦτο ἀποικία τῶν Μιλησίων νοτίως τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δουνάβεως· περιστοιχιζομένη ὑπό τῶν Σαρματῶν, Γετῶν καὶ ἄλλων ἀγρίων λαῶν ἀπέβαλε βαθμηδὸν τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Ρωμαίων καὶ ὀχυρωθεῖσα ἐχρησίμευεν εἰς φυλακὴν τῶν ὁρίων των. Τὴν πόλιν ταῦτην κατεστραμμένην ἀνέκτισε κατόπιν ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, ὀνομάσας Κωνσταντίαν (σήμερον Κωνστάντζα).

4) Ἐκ τοῦ Ποντ. 2, 9, 77.

5) Λυπηρ. 2, 207 κέ.

6) Λυπηρ. 6, 10, 99.— 7) Λυπηρ. 2, 105.— 8) Λυπηρ. 3, 5, 52.— 9) Λυπηρ. 4, 4, 39.— 10) Λυπηρ. 3, 6, 33-34.— 11) Διων Κασσ. 53, 23, 5.— 12) Λυπηρ. 1, 2, 77 κέ.— 13) Λυπηρ. 5, 10, 36 κέ.— 14) Λυπηρ. 5, 7, 61.— 15) Λυπηρ. 1, 6, 7 κέ.— 16) Λυπηρ. 3, 3, 17 κέ.— 17) Λυπηρ. 1, 6. 4, 3. 5, 5. 5, 14.— 18) Ἐπιστ. ἐκ Πόντου, 2, 10, 17 κέ.— 19) Λυπηρ. 5, 3, 51.— 20) Λυπηρ. 2, 549-555.— 21) Λυπηρ. 3, 14, 35.— 22) Λυπηρ. 4, 1, 95.— 23) 5, 11.— 24) ἐκ Ποντ. 4, 2, 33 κέ.— 25) Λυπηρ. 5, 12, 64.— 26) Λυπηρ. 4, 10, 115.— 27) Λυπηρ. 3, 7, 43 κέ.— 28) Ποντ. 1, 5, 63.— 29) Ποντ. 2, 9.— 30) Ποντ. 4, 14, 15 κέ.— 31) Fasti, 3-27.— 32) Ποντ. 3, 1, 24.— 33) 1, 4, 47 κέ.— 34) Ποντ. 4, 16.— 35) Ἶβις 55 κέ. «νῦν, καθ' ὃν τρόπον ὁ Βαττιάδης καταρᾶται τὸν ἐχθρὸν Ἶβιν, κατὰ τοῦτον καὶ ἐγὼ καταρῶμαι σὲ καὶ τοὺς σούς. Καὶ καθὼς ἐκεῖνος, θὰ περικαλύψω τοὺς στίχους μὲ σκοτεινὰς ἱστορίας». Ἶβιν ἀπεκάλεσεν ὁ Βαττιάδης Καλλίμαχος, εἰκάζουσί τινες, τὸν πρὸς αὐτὸν διαφωνήσαντα μαθητήν του Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον. Ἀλλὰ εἶναι τοῦτο ἀμφίβολον, ὅπως εἶναι ἀμφίβολον καὶ ἂν ἔγραψεν ὁ Καλλίμαχος ποίημα τοιοῦτον πρβλ. Emile Cahen, Callimaque et son oeuvre poétique σελ. 65 κέ.—36) Ποντ. 3, 3, 37 κέ.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ.

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΠΟ ΤΟΝ "ΚΥΚΛΟ ΤΗΣ ΝΟΣΤΑΛΓΙΑΣ„

1.

Γιὰ τὴ χαρὰ τοῦ 'Ονείρου ὅσοι πονοῦνε,
δὲν θὰ χαροῦν πλιά, μήτε θὰ ξεχάσουν,
ἀνεμόσυρτους ἴσκιους κυνηγοῦνε
κάθε ὥρα τῆς ζωῆς κι' ὅπου περάσουν.

'Η ἀνάμνηση κι' ὁ πόθος δὲν μποροῦνε
νὰ βροῦν ὕπνο γλυκὸ καὶ νὰ ἡσυχάσουν
κι' ἂς μοιάζουν σάν διαβάτες ποὺ ζητοῦνε
νὰ σταθοῦν κάπου γιὰ νὰ ξαποστάσουν.

Κι' ἂν ὁ ἥλιος λάμπει, κι' ἂν θροοῦν τὰ φύλλα,
κι' ἂν λαλοῦν τὰ πουλιά, κι' ἂν εὐωδιάζουν
τ' ἄνθια μὲ μυστικὴν ἀνατριχίλα,

ὅμως οἱ ἀγάπες οἱ ἄστρεχτες τοὺς κράζουν,
καὶ σπαράζει στὸ κύκλωμα τοῦ χρόνου
θύμηση τῆς χαρᾶς—ἴσκιος τοῦ πόνου.

Σημ. Στὸ 'Η. Μ. Ε. τοῦ 1932, (σελ. 491, σονέττο 6, ἔχει παραλειφθῆ ὁ ἕκτος στίχος κ' ἔχει ἀλλοιωθῆ ὁ ἕβδομος. Πρέπει νὰ διορθωθοῦν ὡς ἑξῆς:

τὸ φῶς νὰ λαχταρίζουν τῆς ἡμέρας
καὶ νὰ σβήσουν χωρὶς φιλὶ καὶ χάδι,

Καὶ στὴ σελ. 492, σονέττο 8, ὁ ἕβδομος στίχος, ἀντὶ

καὶ τὸν καιρὸ ποὺ ἔφευγε *δὲν μποροῦσε.*

νὰ διορθωθῆ:

καὶ τὸν καιρὸ ποὺ ἔφευγε *δὲν μετροῦσε.*

2.

Πῶς ξαναζεῖ ὁ καιρὸς ποὺ ἔχει περάσει,
σὰν σπόρος ξερῆς χλόης ξανεμισμένης,
ἢ σὰν ἀντίλαλος φωνῆς σβημένης
ποὺ μὲ κράζει σὲ μαγεμένη πλάση.

"Οσα πόθησα καὶ δὲν τἄχω φτάσει,
ὄνειρα καὶ χαρὲς νιότης χαμένης,
ταξίδια τῆς ζωῆς τῆς πλανεμένης,
ὅσα γρίκησα κι' ὅσα ἔχω διαβάσει....

τὰ βλέπω νὰ γυρίζουν ἀπὸ πέρα.—
Μιὰ δύναμη κρυφὴ μὲ πλημμυρίζει
σὰν φῶς ποὺ σκίζει σκοτεινὸν αἰθέρα.

Καὶ τῆς ψυχῆς τὴν καταχνιὰ σκορπίζει
πνεῦμα νοσταλγικὸ ποὺ ξαναπλάθει
κόσμους νεκροὺς μὲς στῆς ψυχῆς τὰ βάθη.

3.

—Ποιὸς μ' ἔκραξε; Μὴν ἦρθεν ἀπ' τὰ ἀστέρια
θεῖο μήνυμα νὰ μὲ παρηγορήσει
καὶ ἀπόκοσμη χαρὰ νὰ μοῦ χαρίσει;
Ποιὸς μοῦ ἁπλόνει τὰ φωτεινά του χέρια;

—"Ισκιος ταξιδευτὴς ἀπὸ τὰ αἰθέρια.
'Ερωτικὸ πνεῦμα ποὺ ἔχει μεθήσει
κ' ἔχει ὅλα τὰ ὄνειρα χαροκοπήσει
νύχτες καὶ χαραυγὲς καὶ μεσημέρια....

Τὶς μυστικὲς ὧρες ἀνάερα νοιόθω,
σὰν ἀπὸ τοῦ Καιροῦ τὸ ἄχρονο κῦμα,
ἄγνωστης ἡδονῆς ἄσβηστο πόθο....

Κ' εἶν' ἡ ἄδολη χαρά μου βαρὺ κρῖμα.
Μιὰ κρυφαπαντοχὴ τὴν ψυχὴ δένει
στῆς ζωῆς τὴν κορφὴ τὴ μαγεμένη.

4.

—Τί νὰ εἶναι τάχα ποὺ κρυφὰ σαλεύει
καὶ τὴ βαρύθυμη ψυχὴ ταράζει
πότε σὰν τρικυμιὰ ποὺ ἄγρια σπαράζει
τὴ σκέψη καὶ τοὺς πόθους μου θεριεύει;

καὶ πότε σιγοπνέει καὶ γαληνεύει
τὸν καημὸ ποὺ κατάκαρδα μὲ σφάζει;
καὶ σὰν δροσιὰ πρωϊνὴ γλυκοσταλάζει
ὅταν ἡ αὔρα τὰ λούλουδια χαϊδεύει.

Τί νὰ γυρεύει; τί νὰ προμηνάει
σ' ἐμὲ τέτοια χαρὰ καὶ τέτοιος πόνος;
πρὶν τὸ ἄστρο τῆς Ἐλπίδας σβήσει ὁ Χρόνος

κ' ἡ ἀσυμπόνετη Μοῖρα πρὶν μὲ πάει
πρὸς τὴν Ἀχερουσία τὴ σιγαλοῦσα
ποὺ ὀνειροπλέει τῆς λησμονιᾶς ἡ Μοῦσα....

5.

—Πέτα, πόθε, στῆς λήθης τὸ ἀκρογιάλι
ποὺ διαβαίνουν ψυχὲς συλλογισμένες
σὰν νὰ θωροῦν μὲς στ' ὄνειρο καὶ πάλι
τοῦ κόσμου τὶς χαρὲς τὶς περασμένες...—

Ὁ πατέρας σὲ μιὰ ροῦγα μεγάλη
σὰν ἴσκιος μὲ ὁδηγεῖ. Καὶ οἱ ξεχασμένες
τῶν προγόνων ψυχὲς φτάνουν ἀγάλι
ἀπ' τῆς γενιᾶς μου τὴ φωνὴ κραγμένες.

—Δοξασμένοι νεκροί, ξενιτεμένοι
στὸ ἀγύριστο ταξίδι τοῦ θανάτου
σ' ἐσᾶς ἡ σκέψη φτερωτὴ πηγαίνει.

—Χαῖρε ἀγάπη καὶ ἀνάμνηση.— (Ἐδῶ κάτου
ὁ ἄνθρωπος τοὺς νεκροὺς θὰ συντυχαίνει
πάντα νὰ ζοῦν κρυφὰ μὲς στὰ ὄνειρά του!)

6.

Ὅποιος ἔχει στὸν κόσμον ἐδῶ κάτου
μιὰν ἄκρη γῆς καὶ κάποιους ποὺ ἀγαπάει,
ἀπ' τὴν κούνια στὴν κλίνη τοῦ θανάτου
μὲ εἰρήνη ζεῖ, μὲ εἰρήνη ξεψυχάει.

Καὶ τ' ἀδύνατα δὲν ἀποζητάει
ποθώντας ὅσα βρίσκονται μακριά του.
Σὲ ἄλλους τόπους δὲν πῆγε, καὶ χτυπάει
μὲ τὸν ἴδιο ρυθμὸ πάντα ἡ καρδιά του.

Κ' ἔτσι, μὲς στὴ γλυκειὰ πρόσκαιρη πλάνη,
τίποτε δὲν τοῦ λείπει, δέν τὸν μέλει
γιὰ τίποτε, κι' ἄλλη χαρὰ δὲν θέλει.

Μιὰ καλόβουλη Μοῖρα τὸν ποτίζει
μὲ τῆς ζωῆς τὸ ἀντίλυπο βοτάνι.
Καὶ ὁ ἴδιος στὰ παιδιά του ξανανθίζει.

7.

Κάποιες στιγμὲς περαστικὲς χαμένες,
στάλες ζωῆς καὶ θρύψαλα τοῦ χρόνου,
ἄνθια ποὺ σειοῦνται στὴν κορφὴ τοῦ κλώνου
πρὶν μαδήσουν. Ἀγάπες πεθαμένες.

Κάποιες στιγμὲς ἀγύριστες, σβημένες
σὰν ὄνειρα πόθου κρυφοῦ καὶ μόνου,
ἀλαφροΐσκιωτες χαρὲς τοῦ πόνου,
στὸ κῦμα καὶ στὸν ἄνεμο ριγμένες.

Κάποιες στιγμές.... Εἶν' ἡ ζωή μας λίγη,
γοργοκυλάει σὰν ἄστρο στὸ σκοτάδι
κι' ὁ καημὸς μένει γιὰ ὅλα ποὺ ἔχουν φύγει....

Καὶ ἡ θύμηση—καντήλι δίχως λάδι—
θαμποσβένει. Καὶ μιὰ πνοὴ θὰ φτάσει
ὁ θάνατος τὴ ζωὴ νὰ ξαγοράσει.

8.

Στὸ χρυσόθαμπο φῶς γλυκειᾶς ἑσπέρας
ἀγάπες ἀγγελόμορφες περνοῦνε,
καὶ νεκραναστημένες νοσταλγοῦνε
τὴ χαρὰ μιᾶς ἀγύριστης ἡμέρας.

Κ' ἐνῶ θολόνει ὁ βραδινὸς αἰθέρας
κ' οἱ ἀνάμνησες ἀνέλπιδες ξυπνοῦνε,
τὴν πρώτη πλάνη πάλι λαχταροῦνε....
καὶ ἂς τὶς χτυπᾶ ὁ Καημὸς τὸ ἄσπλαχνο τέρας.

Στὰ μάτια των οἱ πόθοι ταξιδεύουν
σὰν καράβια στὰ πέλαγα τοῦ ἀπείρου
καὶ φέρνουνε τοὺς θησαυροὺς τοῦ 'Ονείρου.

Τώρα καινούργιους κόσμους δὲν γυρεύουν.
Καὶ ἀράζουνε στὸ ἀπάνεμο λιμάνι
τῆς ψυχῆς, ποὺ ἄγρια τρικυμιὰ δὲν φτάνει.

9.

'Ο στοχασμὸς ἀκοίμητος μοῦ παρασταίνει
πὼς σὰν τὸν 'Οδυσσέα τόσον καιρὸ προσμένω,
στῆς ζωῆς τ' ὀνειροπλάνεμα, σὲ μακρισμένα
νησί, κι' ὁ σπαραγμὸς τῆς νοσταλγίας δὲν σβένει.

Τὴ θάλασσαν—'Απελπισιά, τρισαγριεμένη
ἀπ' τὸ βράχο θωρῶ τὸν κυματοδαρμένο....—
Μιὰ μάγισσα ψάλλει τραγοῦδι ἐρωτεμένο
γιὰ νὰ πλανέψει τὴν ψυχὴ τὴν πονεμένη.

—«Γεῖρε, θνητέ, στὴν πρόσχαρη τὴν ἀγκαλιά μου,
μὴ συλλογιέσαι, τώρα πλιά, τὰ περασμένα,
θὰ βρεῖς παρηγοριὰ καὶ λήθη στὰ φιλιά μου...»—

Μὰ ἡ θύμηση, χλομὴ κι' ἀλύγιστη παρθένα,
σὰν νὰ μοῦ δείχνει μὲ τὰ μάτια δακρισμένα,
μιὰ χαρά, μιὰν ἀγάπη, πέρα ἐκεῖ, μακριά μου...

10.

—Πρώτη μου ἀγάπη, σὰν ἐρθοῦν τ' ἄχαρα χρόνια,
τὰ ἐρημικὰ γεράματα γιὰ μᾶς σὰν φτάσουν,
κ' ἡ ὀργὴ τῆς Μοίρας καὶ τοῦ κόσμου ἡ καταφρόνια
πόθους κ' ἐλπίδες στὸ ἴδιο σάβανο σκεπάσουν,

ποιὸς ξέρει,—(ὦ νοσταλγία βαθιὰ ποὺ ζεῖς αἰώνια!)—
μήπως γυρίσω νικημένος νὰ περάσουν
μαζί σου οἱ μέρες μου οἱ στερνές. Μιὰ ψυχοπόνια
πάντα ποθοῦν οἱ πλανεμένοι σὰν γεράσουν.

Θὰ βρῶ τὴ θύραν ἀνοιχτή, κ' ἐσὺ στὸ στόμα
τὸ φιλὶ τότε θὰ μοῦ δόσεις τὸ θλιμμένο
τῆς ἀσυμπόνετης ψυχῆς ποὺ ἐλπίζει ἀκόμα.

Κι' ἄξαφνα, μὲς στὸ στοχασμὸ τὸ θολωμένο,
ἡ αὐγὴ τῆς ζωῆς μου θὰ προβάλει μὲ θεῖο χρῶμα
νεκροστολίζοντας ἕνα ὄνειρο χαμένο.

11.

Τῆς ζωῆς τὸ ταξίδι τότε θὰ 'ναι
στὸ τέλος του, καὶ στὴ θολή μας σκέψη
σὰν ἄχραντες θωριὲς θ' ἀργοπερνᾶνε
τὰ ὄνειρα ποὺ μᾶς εἶχανε μαγέψει.

Κ' οἱ ἀνάμνησες ἄθελα θὰ ξυπνᾶνε
μὲς στὴν καρδιὰ ποὺ θὰ ἔχει πλιὰ στειρέψει,
κ' οἱ ἐλπίδες οἱ παλιὲς θὰ ξεψυχᾶνε
χωρὶς ὁ πόθος νὰ τὶς ζωντανέψει.

Καὶ μὲ ψυχὴ ποὺ ξέρει νὰ ὑπομένει
κάθε χτύπημα, κάθε ἄδικο νόμο
ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους κι' ἀπ' τὴν Εἱμαρμένη....

ἀδάκρυτοι καὶ σιωπηλοί, μὲ τρόμο
θὰ μετροῦμε τὸ χρόνο ποὺ μακραίνει
κι' ἀργεῖ, καμιὰ φορά, στὸ στερνὸ δρόμο.

12.

Καὶ λέω: — Γιατί ξεκίνησα καὶ ποῦ θὰ φτάσω;
Εἶναι οἱ στιγμὲς ἀργόσυρτες, γοργὰ τὰ χρόνια.
Νοιόθω, κι' ἂν φεύγω κι' ἂν γυρίζω, μιὰν αἰώνια
λαχτάρα, σὲ ὅσους ξένους δρόμους κι' ἂν περάσω.

Καὶ πῶς μὲ γνώση καὶ μὲ ἀγάπη νὰ χορτάσω
ποὺ εἶναι κι' ὁ νοῦς μὲ τὴν καρδιὰ σὲ ἄγρια διχόνια;
Καὶ τοῦ καημοῦ καὶ τῆς φροντίδας τὰ τρηδόνια
πῶς νὰ πάψουν ἀφοῦ δὲν ξέρω νὰ ξεχάσω;

Ἄχ! νὰ ξεχνοῦσα τὰ ὄνειρα ποὺ κυνηγάω,
τοὺς πόθους ποὺ ἀπ' τὴ μιὰ στὴν ἄλλη τῆς γῆς ἄκρη
μ' ἔφεραν, καὶ χωρὶς ἐλπίδες, δίχως δάκρυ

γιὰ ὅλες τὶς δόξες, γιὰ ὅλα τὰ καλὰ τοῦ κόσμου,
ἀραξοβόλι νἄβρω, πρὶν σβηστεῖ τὸ φῶς μου,
καὶ νὰ πῶ: — ἔφτασα ἐκεῖ ποὺ κίνησα νὰ πάω! —

(1908 — 1930)

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΙΓΟΥΡΟΣ

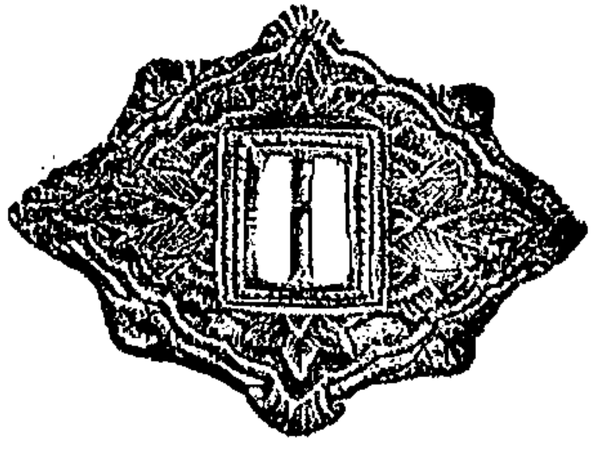

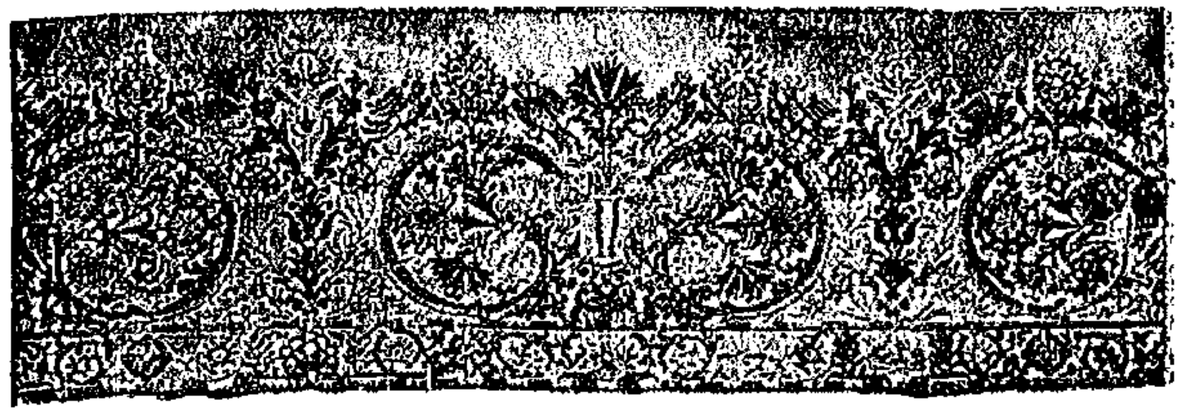

ΑΙ ΘΕΙΟΠΗΓΑΙ ΚΑΪΑΦΑ

Ἐν τὴν Δ. ἀκτὴν τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ὀλυμπίας ἐκτείνεται βουνὸν ὕψους περίπου ἑπτακοσίων μέτρων, τὸ ὁποῖον ἦτο γνωστὸν εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὡς ὄρος Μάκιστος.

Ἐπὶ τῆς Β. Δ. προεκτάσεως τοῦ ὄρους τούτου ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Σαμικόν, καὶ σώζονται ἕως σήμερον τὰ ἐρείπια τῆς ὀχυρᾶς ἀκροπόλεως τοῦ Σαμικοῦ.

Οἱ διερχόμενοι σήμερον τὴν παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ βουνοῦ σιδηροδρομικὴν γραμμὴν διακρίνουν καλὰ τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν τοῦ Σαμικοῦ μὲ τοὺς ὀρθογωνίους μεγάλους πελεκητοὺς λίθους κατὰ ἰσοδομικὸν τρόπον κτισμένους καὶ μὲ τοὺς πύργους καὶ τὰς ἐπάλξεις.

Λέγεται ὅτι ὁ οἰκισμὸς οὗτος ὀφείλεται εἰς τοὺς ποντοπόρους Φοίνικας. Αὐτοὶ φαίνεται ὅτι ἔκτισαν πρῶτοι ἐδῶ εἰς τὸν μυχὸν τοῦ ἀνοικτοῦ Τριφυλιακοῦ κόλπου ἐμπορεῖον καὶ ἔδοσαν τὸ ὄνομα Σάμι ἢ Σαμικόν, τὸ ὁποῖον σημαίνει βουνὸν ἢ λόφον ὑψηλόν. Βεβαιοῦται δέ, ὅτι αὐτοὶ ἔκτισαν καὶ τὴν ἐν Κεφαλληνίᾳ Σάμην καὶ ἔδοσαν τὸ ὄνομα εἰς τὴν νῆσον Σάμον.

Πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων, κατὰ τὴν παρωχημένην ἐκείνην γεωλογικὴν ἐποχήν, πλεῖστον μέρος τῆς πρὸς τὴν θάλασσαν πλευρᾶς τοῦ ὄρους τούτου ἀπεκόπη ἀποτόμως καὶ κατέπεσεν εἰς μέγα βάθος λόγῳ μεγάλης καθιζήσεως

τοῦ ἐδάφους. Τότε προφανῶς ἀνεφάνησαν τὰ δύο σπήλαια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναβλύζουν τὰ ὑδροθειοῦχα ὕδατα, τὰ γνωστὰ σήμερον ἰαματικὰ λουτρὰ Καϊάφα. Ἡ ἐκ τῆς ἀποτόμου καθιζήσεως ἀποκοπὴ τῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους τούτου εἶναι σήμερον καταφανής. Τὸ βουνὸν ἀπεκόπει τόσον ἀποτόμως, ὥστε οἱ καθέτως κατερχόμενοι βράχοι εἶναι τελείως γυμνοὶ πάσης χλωρίδος. Κατοπτριζόμενοι δὲ εἰς τὰ ἤρεμα ὕδατα τῆς παρὰ τοὺς πόδας αὐτῶν ἐκτεινομένης εἰς μεγά-

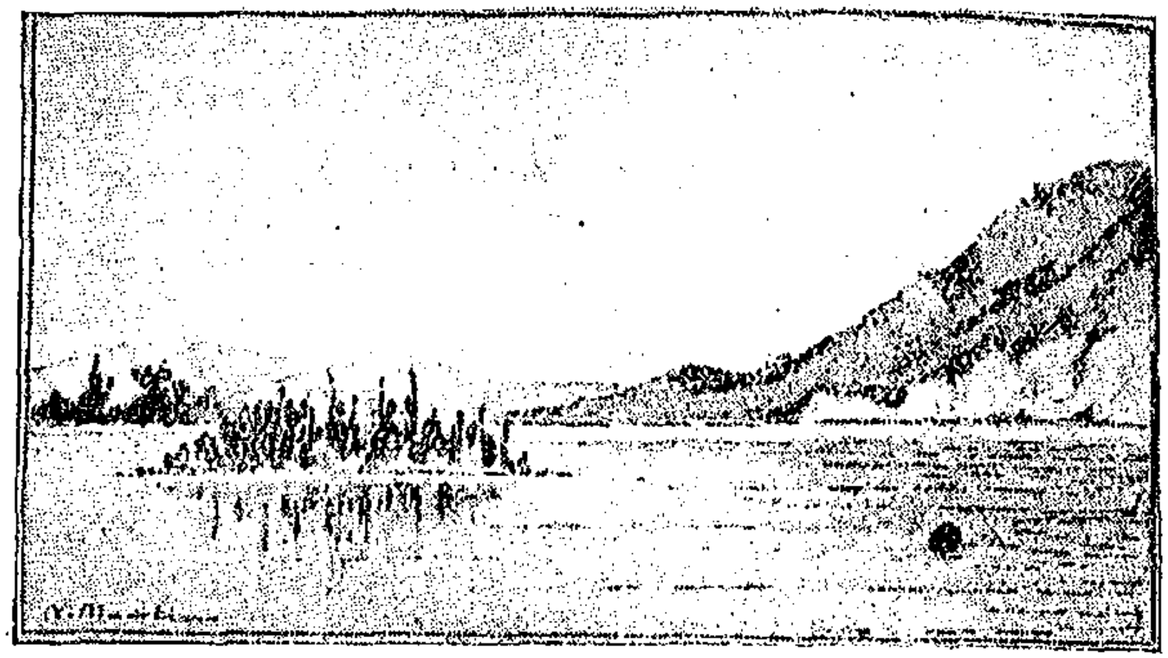

Τὸ Νησάκι καὶ δεξιὰ τὸ ὄρος Μάκιστος.

λην ἔκτασιν λίμνης παρέχουν μαγευτικωτάτην θέαν. Τὰ δύο ταῦτα σπήλαια, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναβλύζουν τὰ θειοῦχα ὕδατα καὶ σχηματίζουν τὴν σήμερον ὑπάρχουσαν λίμνην εἰς ἔκτασιν τεσσάρων περίπου χιλιομέτρων, ἦσαν εἰς τοὺς ἀρχαίους πολὺ γνωστά. Τὸ ἓν ἐκ τούτων, τὸ μεγαλύτερον καὶ βαθύτερον εἰσδύον εἰς τὸ βουνόν, ἐλέγετο ἄντρον τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν, τὸ δὲ ἕτερον ἐλέγετο Γεράνιον ἄντρον. Ἀμφότερα τὰ σπήλαια ἦσαν, κατὰ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν

πίστιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐνδιαιτήματα Νυμφῶν, αἵτινες λουόμεναι εἰς τὰ χλιαρὰ καὶ καθαρὰ ἐκεῖνα ὕδατα ἐκάθηντο ἔπειτα ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν βράχων ἀπαστράπτουσαι ὑπὸ τὸν θερμὸν ἥλιον καὶ εὐτρεπίζουσαι τὴν ξανθὴν κόμην των. Ἄλλοτε δὲ πλανώμεναι εἰς τὰ βαθύσκια ἐκ πεύκων δάση τὰ καλύπτοντα ὅλην τὴν ἔκτασιν μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης, ἐνηρμόνιζον τὸ ᾆσμα των πρὸς τὸν θροῦν τῆς δροσερᾶς ἐκ τῶν κυμάτων αὔρας. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ ἐκ τῶν σπηλαίων ἀναβλύζοντα ἰαματικὰ ὕδατα ἐσχημάτιζον θελκτικώτατον ποταμόν, ὅστις διασχίζων τὸ ἐκ πεύκων σκιερὸν ἐκεῖνο δάσος εἶχε τὰς ἐκβολάς του εἰς τὴν θάλασσαν. Εἶναι ὁ ποταμὸς τῶν Ἀνιγρίδων. Ὅλη ἡ ἐκ τεσσάρων χιλιομέτρων νῦν ἔκτασις τῆς λίμνης ἐκαλύπτετο τότε ὑπὸ πυκνοτάτου δάσους ἐκ πεύκων. Ἐκεῖ ἦσαν οἱ βωμοὶ καὶ τὰ ἱερὰ τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν ἄλση, καθὼς καὶ εἰς τὸ πευκόφυτον ἐπίσης ἄλσος τῆς Σκιλλοῦντος ἦτο τὸ ἱερὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ὅπου ὁ Ξενοφῶν, ὡς γνωστόν, ἔμεινεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον συγγράφων τὴν «Κύρου Ἀνάβασιν» καὶ τὰ ἄλλα αὐτοῦ συγγράμματα καὶ πρὸ πάντων κυνηγῶν εἰς τὰ τερπνὰ ἐκεῖνα δάση. Οἱ περιηγηταὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐνῷ συχνὰ περιγράφουν τὰ σπήλαια, τὴν ἰαματικὴν ἰδιότητα τῶν ὑδάτων, τὰ τερπνὰ δάση τῶν πεύκων, τοὺς βωμοὺς καὶ τὰ ἱερά, οὐδένα λόγον κάμνουν περὶ λίμνης. Ἀσφαλῶς λοιπὸν φαίνεται, ὅτι τότε ἡ λίμνη αὕτη, τὸ νῦν ἰχθυοτροφεῖον Καϊάφα, δὲν ὑπῆρχε. Ἐσχηματίσθη δὲ πολὺ μεταγενεστέρως, ἴσως κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας.

Καὶ ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐνῷ τὰ ὕδατα ταῦτα ἦσαν πολὺ γνωστὰ διὰ τὰς ἰαματικὰς αὐτῶν ἰδιότητας, περὶ λίμνης οὐδαμοῦ γίνεται λόγος.

Οἱ Ῥωμαῖοι, οἱ πρακτικοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, ἐξεμεταλλεύθησαν τὴν ἰαματικὴν δύναμιν τῶν ὑδάτων τούτων ἐπωφελέστερον ἀκόμη καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων, διότι καὶ τὰ σπήλαια τὰ διερρύθμισαν οὕτως ὥστε καὶ ὁ χῶρος ἐντὸς αὐτῶν νὰ εἶναι περιωρισμένος, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς διατηρήσεως σταθερᾶς τινος θερμοκρασίας, καὶ ἀκόμη περισσό-

τερον ἴσως διὰ νὰ γίνῃ ἡ εἰσπνοὴ τῶν ἀερίων ἀφθονωτέρα. Ἐπίσης τὴν ἔξοδον τῶν ὑδάτων ἐκανόνισαν οὕτως ὥστε τὰ νερὰ νὰ μὴ λιμνάζουν ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ νὰ διοχετεύωνται διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν. Τὰ λείψανα τῶν ρωμαϊκῶν τούτων ἔργων σώζονται καὶ σήμερον. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους, ἴσως τοὺς μεσαιωνικούς, φαίνεται ὅτι παρημελήθη ἡ διοχέτευσις τῶν ὑδάτων. Ἡ θάλασσα τότε ἔφραξε τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ καὶ οὕτω, περιορισθέντων τῶν ὑδάτων ἐντὸς τῆς κοιλάδος, ἐσχηματίσθη ἡ νῦν ὑπάρχουσα λιμνοθάλασσα, ἥτις αὐξηθεῖσα ἀκόμη περισσότερον ἐκ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἄλλων μικρῶν πηγῶν κατέλαβε τὴν ἔκτασιν τοῦ σημερινοῦ ἰχθυοτροφείου Καϊάφα. Τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ δάσους τότε φυσικὰ κατεστράφη, ἔμεινε μόνον στενὴ λωρὶς μεταξὺ λίμνης καὶ θαλάσσης πευκόφυτος, ὁ λεγόμενος ζωστὴρ τῆς θαλάσσης. Τό στενὸν τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον καὶ ἄλλως Κλειδί, ὅπου σήμερον διέρχεται ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Πύργου - Κυπαρισσίας. Ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν χρόνων, ὡς καὶ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας, τὸ Κλειδὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ κατεῖχον λῃσταὶ λυμαινόμενοι τοὺς κατοίκους τῆς περιχώρου. Πάντες οἱ διερχόμενοι ἐκεῖθεν ἐπλήρωνον σκληρὸν τὸν φόρον εἰς τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν βεβαίως ταύτην τὰ ἰαματικὰ λουτρὰ ἦσαν παντελῶς ἀνεκμετάλλευτα, διότι οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ κάμῃ χρῆσιν αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῶν λῃστῶν.

Κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ στενὸν τοῦτο τὸ κατέλαβον ὀλίγοι Ἀρκαδινοὶ ἐπαναστάται, ὡς ἐλέγοντο τότε οἱ Κυπαρίσσιοι, οἵτινες ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Φραντζῆν ὠχυρώθησαν εἰς τὸ Κλειδὶ καὶ ἀνέμενον τοὺς Λαλιώτας Ἀλβανοὺς ἀποσκοποῦντας, μετὰ τὴν ἀτυχῆ διὰ τοὺς Ἕλληνας πρὸ τοῦ Πύργου μάχην καὶ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀγουλινίτσης, νὰ ἔλθουν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν πολιορκουμένων εἰς τὸ Κάστρον τῆς Ἀρκαδιᾶς ὀλίγων ἀγάδων. Οἱ Λαλιῶται, μαθόντες ὅτι τὸ Κλειδὶ τὸ ἔπιασαν οἱ Ἀρκαδινοί, ὄχι μόνον δὲν ἐτόλμησαν νὰ τὸ προσβάλουν, ἀλλὰ καταληφθέντες ὑπὸ πανικοῦ, διότι διεδόθη εἰς αὐτούς,

Στὰ μάγια τοῦ μεσημεριοῦ γυμνὴ ἡ Νεράϊδα γέρνει, ρίγμενο τὸ πουκάμισο στὰ χόρτα ὁ νιὸς τὸ παίρνει.

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

ὅτι ὁ Φραντζῆς «θὰ τοὺς κτυπήσῃ στὴν Ἀγουλινίτσα» ἔφυγον καὶ ἐκλείσθησαν στοῦ Λάλα.

Ἐπίσης ἐπὶ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἰμπραΐμ τὸ Κλειδὶ τὸ κατέλαβον καὶ πάλιν Ἀρκαδινοὶ πολεμισταί, οἵτινες ὑπὸ τὸν Γκρίτζαλην καὶ ἄλλους, προσβαλόντες τὸ ὑπὸ τὸν Γάλλον ἀξιωματικὸν Μπεζανκούρ Ἀραβικὸν ἱππικόν, τὸ διεσκόρπισαν καὶ τὸ διέλυσαν τραυματίσαντες θανασίμως καὶ αὐτὸν τὸν Μπεζανκούρ· καὶ οὕτω ἐματαιώθη ἡ ἀπὸ τῆς Ἀρκαδιᾶς πρὸς τὴν Ἀγουλινίτσαν καὶ Πύργον πορεία τοῦ Ἰμπραΐμ.

Μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ἐπὶ Ὄθωνος ἐκτίσθησαν ἐκεῖ δύο φυλάκια πρὸς καταπολέμησιν τῶν λῃστῶν, ἐξ ὧν τὸ ἕν σώζεται ἀκόμη ἐπὶ πευκοφύτου γραφικωτάτου λόφου. Μένει ἐκεῖ παρὰ τὴν σιδηροδρομικὴν γραμμὴν ὡς διὰ νὰ ὑπενθυμίζῃ εἰς τοὺς διαβάτας μίαν ἐκπολιτιστικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀγαθοῦ ἐκείνου ἡγεμόνος. Εὐτυχῶς τὸ ἔργον ἐπετελέσθη πλήρως. Οἱ λῃσταὶ ἐξηφανίσθησαν καὶ οἱ περίοικοι ἤρχισαν πάλιν νὰ λούωνται εἰς τὰ ἰαματικὰ ἐκεῖνα ὕδατα, τὰ ὁποῖα ἐπὶ αἰῶνας ἴσως ἔμενον ἀνεκμετάλλευτα

*
* *

Ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων οἱ Ἕλληνες ἐγνώριζον τὴν ἰαματικὴν δύναμιν τῶν θειοπηγῶν τούτων, ἐπειδὴ ὅμως τὴν ἰαματικὴν δύναμιν συνήθως τὴν ἀπέδιδον εἰς τὴν θαυματουργὸν χάριν τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν, διὰ τοῦτο καὶ ὅλον τὸ ὡραῖον ἐκεῖνο καὶ δροσόλουστον δάσος ἦτο ἀφιερωμένον εἰς τὰς Νύμφας. Ἦτο τὸ ἱερὸν ἄλσος τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν. Βωμοί, ἀναθηματικαὶ στῆλαι, ἐπὶ τῶν ὁποίων συνήθως ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα τῶν θεραπευθέντων ἀσθενῶν, καὶ ἄλλα ἱερὰ μνημεῖα ἐκόσμουν τὸ ἱερὸν καὶ θελκτικὸν τοῦτο ἐνδιαίτημα. Οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ νεωκόροι ἦσαν πάντοτε πρόθυμοι νὰ δίδουν τὰς καταλλήλους ὁδηγίας εἰς τοὺς εὐλαβεῖς προσκυνητάς. Ὑπέβαλλον τοὺς ἀσθενεῖς εἰς ἣν ὑπὸ τῆς πείρας ὁδηγούμενοι ἐνόμιζον κατάλληλον προπαρασκευήν, ἤτοι εἰς νηστείας, καθαρμούς,

ἐξαγνισμούς καὶ εἰς παντοίας ἄλλας ἱεροτελεστίας συντελούσας εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς εἰς τὸ θεῖον πίστεως. Ἔπειτα ὡδήγουν αὐτοὺς εἰς τὸ ἄντρον τῶν Ἀνιγρίδων, ὅπου αἱ πηγαί. Ἐκεῖ οἱ ἀσθενεῖς ἐλούοντο εἰς τὰ θειοῦχα ὕδατα, εἰσέπνεον τὸ ὑδρόθειον καὶ οὕτω ἐτύγχανον τῆς προσδοκωμένης θεραπείας.

Ἐξερχόμενοι ηὐχαρίστουν τὰς Νύμφας καὶ προσέφερον τὰ ἴατρα εἰς τοὺς θεοσεβεῖς ἱερεῖς τοῦ ἱεροῦ ἐνδιαιτήματος.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Ρωμαῖοι ἐγνώριζον τὰ θειοῦχα αὐτὰ ὕδατα, διότι καὶ σήμερον ἀκόμη καὶ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου καὶ παρὰ τὴν εἴσοδον σώζονται λείψανά τινα τῶν ἔργων των.

Ἐκεῖ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ μεγάλου σπηλαίου ὑπάρχει καὶ ἕτερον μικρότερον σπήλαιον, ὅπου σήμερον διακρίνονται Ρωμαϊκὰ ἔργα: θόλοι, φράγματα καὶ τοῖχος ἐξ ὀπτῆς πλίνθου. Εἰς τὸ μικρὸν αὐτὸ σπήλαιον τὸ ἀναβλύζον μεταλλικὸν ὕδωρ ἀποσυνθέτει τοὺς ὑπερκειμένους βράχους. Οἱ Ρωμαῖοι περικλείοντες τὸν χῶρον τοῦτον ἐχρησιμοποίουν τὴν ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως ἰλὺν κάμνοντες τὰ λεγόμενα λασπόλουτρα. Μετὰ τὰ λασπόλουτρα ταῦτα μετέβαινον εὐθὺς καὶ εἰσήρχοντο εἰς τὸ μέγα σπήλαιον, ὅπου σήμερον γίνονται τὰ λουτρά. Ἐκεῖ εἰσέπνεον πρῶτον μέχρι τελείας ἐφιδρώσεως τὸ ἀρθόνως ἀναδυόμενον ἐλεύθερον ὑδρόθειον καὶ ἔπειτα ἐλούοντο. Τὸ ἀέριον τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ ἀναπνέουν καὶ νὰ κάμνουν τὰς εἰσπνοάς, δι' ὧν θεραπεύονται ἡ δύσπνοια, τὸ ἆσθμα καὶ ἐν γένει καθαρίζονται τὰ ἀναπνευστικὰ ὄργανα, ἁπλούστατα, διότι ἡ χαίνουσα εἴσοδος τοῦ σπηλαίου δὲν ἦτο τότε ἀνοικτή, ἀλλὰ καταλλήλως διερρυθμισμένη, ὥστε καὶ τὰ ἀέρια νὰ περιορίζωνται κάπως καὶ νὰ συντελῶσιν ἅμα καὶ εἰς τὴν διατήρησιν μιᾶς σταθερᾶς θερμοκρασίας. Καὶ οἱ λουόμενοι τότε εἰσήρχοντο εἰς τὸ βαθύτερον μέρος τοῦ σπηλαίου, ὅπου τὰ ἀρθόνως ἀναβλύζοντα ὕδατα ἔχουν πολὺ μεγαλυτέραν ποσότητα τῆς ραδιοενεργοῦ ἰδιότητος, ἥτις ὡς γνωστὸν ἔχει μεγάλην τὴν θεραπευτικὴν δύναμιν.

Σήμερον οἱ λουόμενοι δὲν δύνανται νὰ εἰσδύσουν εἰς τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου, ὅπου ἀναβλύζουν αἱ θειοπηγαί, διότι ἡ ἐκτὸς τοῦ σπηλαίου μεγάλη λίμνη συντελεῖ εἰς περιορισμὸν τῆς ἐξόδου τῶν ἐκ τῶν πηγῶν ἰαματικῶν ὑδάτων ἐξ ὧν σχηματίζεται καὶ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἄλλη μικρὰ λίμνη, ὅπου σήμερον λούονται συγχρόνως οἱ ἀσθενεῖς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀντίκειται εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον θεραπευτικὸν σκόπόν. Ἐὰν ἡ μεγάλη λίμνη δὲν ὑπῆρχεν, ὅπως δὲν ὑπῆρχε, κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ σχηματισθῇ καὶ ἡ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου μικρὰ λίμνη, καὶ τότε οἱ ἀσθενεῖς θὰ ἐλούοντο ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν πηγῶν, ὅπου, ὡς εἶπον, ἔχουν ἄφθονον τὴν ραδιοενεργὸν δύναμιν καὶ ἐξ ἄλλου εἶναι καθαρά. Σήμερον οἱ λουόμενοι εἰς τὴν κοινὴν αὐτὴν κολυμβήθραν, πρῶτον δὲν ὑφίστανται τὴν ραδιοθεραπείαν, διότι ἁπλούστατα αὕτη εὐθὺς ἅμα τῇ ἐξόδῳ τῶν ὑδάτων ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ἐκρέει, κινδυνεύουν δὲ μᾶλλον τὰ μέγιστα νὰ μολυνθῶσιν ἀπὸ τοὺς συλλουομένους εἰς τὰ αὐτὰ ὕδατα, διότι δὲν γνωρίζει ἕκαστος ἐκ ποίων νόσων πάσχουν οἱ συλλουόμενοι. Ἐνίοτε δὲ συμβαίνει, ὁ πάσχων ἀντὶ νὰ θεραπευθῇ, νὰ προσβληθῇ ἀπὸ νόσον ἢ νόσους ἀθεραπεύτους!.

* * *

Εἰς τὰ ἰαματικὰ ὕδατα Καϊάφα ὑπάρχουν κυρίως τρεῖς πηγαί, αἵτινες κατὰ τὴν χημικὴν σύστασιν διαφέρουν ὡς καὶ κατὰ τὴν θερμοκρασίαν, καὶ ἐνδεικνύονται εἰς διαφόρους δερματικὰς καὶ ἀρθριτικὰς νόσους ὡς καὶ εἰς νοσήματα τοῦ στομάχου, τῶν ἐντέρων καὶ τῶν πνευμόνων.

Καὶ τὰ μὲν ὕδατα τῆς πηγῆς τοῦ σπηλαίου τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν χρησιμοποιοῦνται κυρίως εἰς λουτρὰ καὶ συνιστῶνται εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ νευραλγίας, μυαλγίας, ἀρθρίτιδα καὶ ἰδίως χρονίας δερματικὰς παθήσεις. Ἐν τῷ αὐτῷ σπηλαίῳ γίνονται καὶ εἰσπνοαὶ τοῦ ἐλευθέρου ὑδροθείου καὶ ἄλλων ἀερίων, αἵτινες συνιστῶνται εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ καταρρους τῶν ἀναπνευστικῶν ὀργάνων, ἆσθμα, δύσπνοιαν κ.λ.π.

Τὸ δὲ ὕδωρ τῆς πηγῆς Ἀρήνης, τὸ ὁποῖον χρησιμοποιεῖ-

ται ἐσωτερικῶς πρὸς πόσιν, θεωρεῖται ἐξαίρετον καθαρτικὸν τοῦ στομάχου καὶ συνιστᾶται εἰς τοὺς πάσχοντας ἀπὸ δυσπεψίαν κ.λ.π.

Ἐπίσης τὸ ὕδωρ τῆς τρίτης πηγῆς τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα «Γεράνιο αὐλάκι» χρησιμοποιεῖται καὶ αὐτὸ ἐσωτερικῶς πρὸς πόσιν καὶ ἐνεργεῖ ἀποτελεσματικῶς εἰς ἴασιν τῶν ἐκ χωλολιθιάσεως πασχόντων.

Οἱ λουόμενοι ἀσθενεῖς ὑφίστανται τὴν εὐεργετικὴν ἐπί-

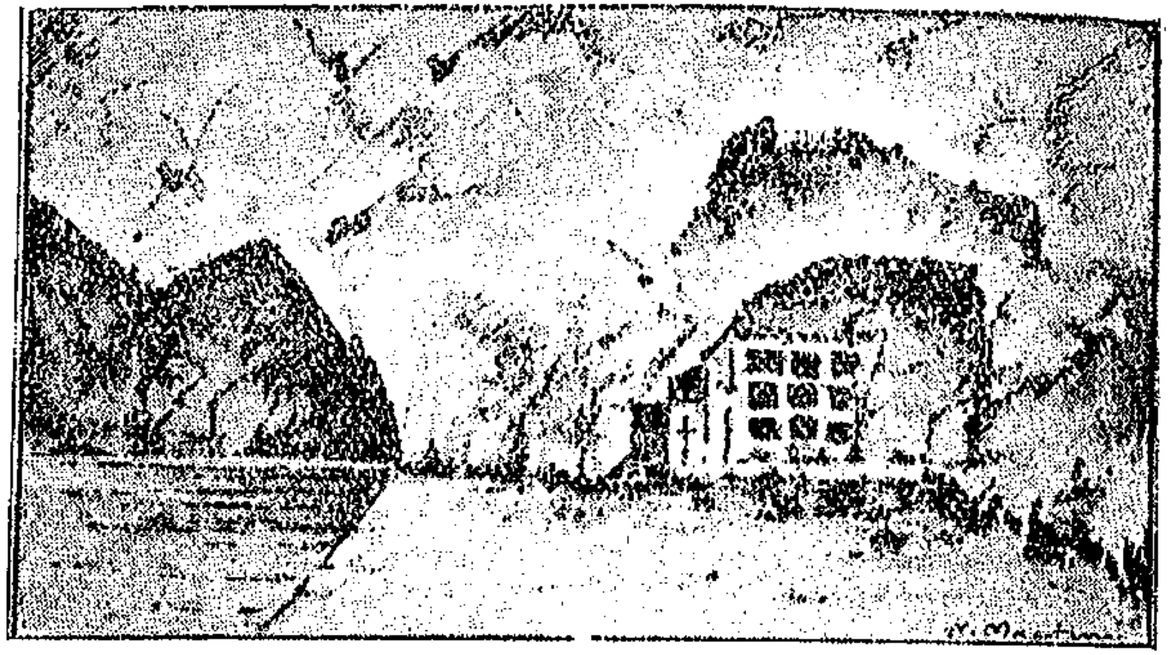

Εἴσοδος τοῦ Ἄντρου τῶν Ἀνιγρίδων Νυμφῶν
πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν λουτήρων.

δρασιν τῶν ἰαματικῶν τούτων ὑδάτων πολλαχῶς. Πρῶτον τὰ ἰαματικὰ αὐτὰ ὕδατα τὰ χρησιμοποιούμενα εἰς λουτρά, ὡς πρὸς τὴν θερμοκρασίαν κατατάσσονται μᾶλλον εἰς τὰ χλιαρὰ λουτρὰ (θερμ. 35°-37°) ὡς τοιαῦτα δὲ εἶναι πολὺ χρήσιμα εἰς ἐκείνους, οἵτινες λόγῳ τῆς ἡλικίας ἢ δι' ἄλλους λόγους ἔχουν ὑποστῆ βαθμιαίαν ἀποξήρανσιν τοῦ δέρματος, ἐξ ἧς προέρχεται ἀσφαλῶς ἡ ἐλάττωσις τῆς ἀδήλου διαπνοῆς. Ὅταν τὸ δέρμα ἀποξηραίνεται ἡ θερμογόνος δύνα-

μις ἐξασθενεῖ, ἡ περιφερικὴ κυκλοφορία τοῦ αἵματος ἀδρανεῖ καὶ ἐπομένως ἐλαττοῦται σημαντικῶς ἡ ἄδηλος διαπνοή, τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀπόλυτον ἀνάγκην. Τὰ χλιαρὰ λοιπὸν αὐτὰ λουτρὰ καὶ διὰ τῆς θερμοκρασίας καὶ διὰ τῶν ἁλάτων τὰ ὁποῖα περιέχουν μαλακώνουν τὰ δέρμα, τὸ καθαρίζουν καὶ συντελοῦν πολὺ εἰς τὸ νὰ ἀνοίγουν περισσότερον οἱ πόροι καὶ τότε βεβαίως ἡ ἄδηλος διαπνοὴ γίνεται κανονικωτέρα.

Δεύτερον, οἱ λουόμενοι ὠφελοῦνται πολὺ καὶ ἐκ τῆς λεγομένης διαπιδύσεως τὴν ὁποίαν ὑφίστανται ἐφ' ὅσον εὑρίσκονται ἐντὸς τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων.

Ἰδοὺ δὲ ποῦ βασίζεται ἡ λεγομένη αὐτὴ διαπίδυσις, ἐκ τῆς ὁποίας εἶπον ὅτι πολὺ ὠφελεῖται τὸ σῶμα τοῦ λουομένου. Εἰς τὴν φύσιν ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ ὑγρά, ὅταν εἶναι διαφόρου πυκνότητος, τείνουν νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἰσορροπίαν. Ἐὰν π. χ. γεμίσωμεν μίαν στάμναν μὲ πηγαῖον νερό, τὸ ὁποῖον εἶναι μιᾶς σχετικῆς πυκνότητος καὶ τὴν ἐμβαπτίσωμεν εἰς ἕνα καζάνι μὲ θαλασσινὸν νερό, τὸ ὁποῖον εἶναι μεγαλυτέρας πυκνότητος, καθ' ὅσον περιέχει ἐν διαλύσει πολλὰ στοιχεῖα καὶ ἰδίως ἅλατι, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἀπὸ τοὺς πόρους τῆς στάμνας θὰ ἐξέλθῃ ἀρκετὸν νερὸ καὶ θὰ ἑνωθῇ μὲ τὸ νερὸ τοῦ καζανιοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦ καζανιοῦ ἀρκετὸν πάλιν θὰ εἰσέλθῃ διὰ τῶν πόρων τῆς στάμνας καὶ θὰ ἑνωθῇ μὲ τὸ νερὸ ποὺ εἶναι μέσα. Περὶ τούτου βεβαιούμεθα καθ' ὅσον, ἐὰν τὸ γευθῶμεν, θὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι εἶναι ὑφάλμυρον τὸ νερὸ τῆς στάμνας.

Καὶ τὸ σῶμα μας ἔχει πολλὰ ὑγρά. Εἰς τὰ ὑγρὰ αὐτὰ συνήθως ὑπάρχουν ἐν διαλύσει πολλαὶ τοξίναι (δηλητήρια), αἱ ὁποῖαι σχηματίζονται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ σώματος ἡ ὁποία λέγεται καῦσις. Αὐτὰ τὰ δηλητήρια δὲν συμφέρει, βέβαια νὰ μένουν εἰς τὸ σῶμα μας, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξέλθουν καὶ ἡμεῖς πρέπει νὰ διευκολύνωμεν τὴν ἔξοδον αὐτῶν.

Τὰ πλεῖστα δηλητήρια ἐξέρχονται μὲ τὰ οὖρα καὶ ἄλλα διὰ τοῦ ἱδρῶτος, ἀλλὰ ἡ ἔξοδος τῶν δηλητηρίων αὐτῶν, ὡς ἀπεδείχθη, διευκολύνεται πολὺ διὰ τῆς λεγομένης διαπι-

δύσεως ἡ ὁποία γίνεται, ὅταν τὸ σῶμα μας ἐμβαπτίζεται εἰς τὰ ἰαματικὰ νερά, τὰ ὁποῖα εἶναι πολὺ πυκνότερα τῶν ὑγρῶν τοῦ σώματος, καθ' ὅσον περιέχουν ἐν διαλύσει τόσα συστατικά. Κατὰ τὴν λεγομένην λοιπὸν διαπίδυσιν, τὰ μὲν δηλητήρια τοῦ σώματός μας ἐξέρχονται μὲ τὰ ὑγρά, τὰ δὲ συστατικὰ τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων εἰσέρχονται διὰ τῶν πόρων εἰς τὸ σῶμα μας καὶ μᾶς ὠφελοῦν ἀναλόγως.

Τρίτον, ἡ ὠφέλεια τῶν λουομένων δὲν προέρχεται μόνον διὰ τῆς διαπιδύσεως τὴν ὁποίαν ἐπεριγράψαμεν. Ἀπὸ τὰ ἰαματικὰ ὕδατα τὸ σῶμα μας λαμβάνει ἢ μᾶλλον ὑφίσταται τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν καὶ ἀπὸ κάτι ἄλλο πολὺ ἀνώτερον καὶ πολὺ ὠφελιμώτερον τῶν χημικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐν διαλύσει εἰς τὰ ἰαματικὰ ὕδατα. Ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῶν λεγομένων ραδιοενεργῶν ἀκτίνων. Τὴν ραδιοενέργειαν αὐτὴν τὴν λαμβάνουν τὰ ὕδατα ἀπὸ τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς γῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διέρχονται πρὶν ἐξέλθουν ἢ ἀναβλύσουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ὡς πηγαί. Αἱ ἀκτῖνες λοιπὸν αὐταὶ ἐπενεργοῦν θαυμασίως ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ θεραπεύουν πλείστας νόσους. Αἱ ἀκτῖνες αὐταὶ ἔχουν τὴν ἰδιότητα ἐπιδρῶσαι ἐπὶ τοῦ σώματος νὰ διαλύουν τὰς ἀχρήστους καὶ τοξικὰς (δηλητηριώδεις) οὐσίας τοῦ σώματος, πολλάκις δὲ καὶ νὰ φονεύουν μικρόβια τινὰ ἐπενεργοῦντα ἐπιβλαβῶς εἰς τὸν ὀργανισμόν μας, καὶ οὕτως ἐπιτυγχάνεται ζωτικωτέρα ἡ λειτουργία τῶν κυττάρων τοῦ ὀργανισμοῦ μας καὶ ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ βαρυτάτας πολλάκις νόσους. Σημειωτέον ὅμως, ὅτι ἡ ραδιοενέργεια αὐτὴ ἅμα τῇ ἐξόδῳ τῶν ὑδάτων δὲν μένει ἐπὶ πολὺ εἰς τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ ἐκρέει καὶ χάνεται — δι' ἡμᾶς βέβαια —. Ἐκεῖνοι λοιπὸν θὰ λάβουν τὴν εὐεργετικὴν αὐτὴν ἐπίδρασιν, οἵτινες θὰ λουσθῶσιν εἰς τὴν πηγὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν λίμνην, ἡ ὁποία ἐσχηματίσθη βραδέως ἐκ τῶν ὑδάτων τῆς πηγῆς.

Ἐπίσης ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ὠφεληθοῦν ἐκ τῆς πόσεως τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων, πρέπει νὰ ἀντλῶσι τὸ ὕδωρ εὐθὺς ἐκ τῆς πηγῆς ἅμα τῇ ἐξόδῳ καὶ ὄχι μετὰ παρέλευσιν χρόνου, ἢ μεταφερόμενον εἰς ἄλλο μέρος, ἔστω καὶ ὅταν ἔχει πωματισθῇ καλῶς ἡ φιάλη.

Τὴν ἔξοδον τῶν ἀκτίνων δὲν τὴν ἐμποδίζει βέβαια οὔτε τὸ πῶμα οὔτε ἡ ὕαλος τῆς φιάλης. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ εἶναι δύναμις, ἡ ὁποία ἐκρέει ἀοράτως καὶ ταχέως. Ἐκεῖνοι δὲ οἱ ὁποῖοι ἀγοράζουν πόσιμα ἰαματικὰ ὕδατα πωματισμένα!.. καὶ κάμνουν χρῆσιν αὐτῶν, οὐδόλως ὠφελοῦνται ἀπὸ τὴν ἀκτινενέργειαν, ἁπλούστατα διότι αὕτη πρὸ πολλοῦ ἔχει φύγῃ!.. Ἴσως μόνον ἀπὸ τὰ ἅλατα, τὰ ὁποῖα περιέ-

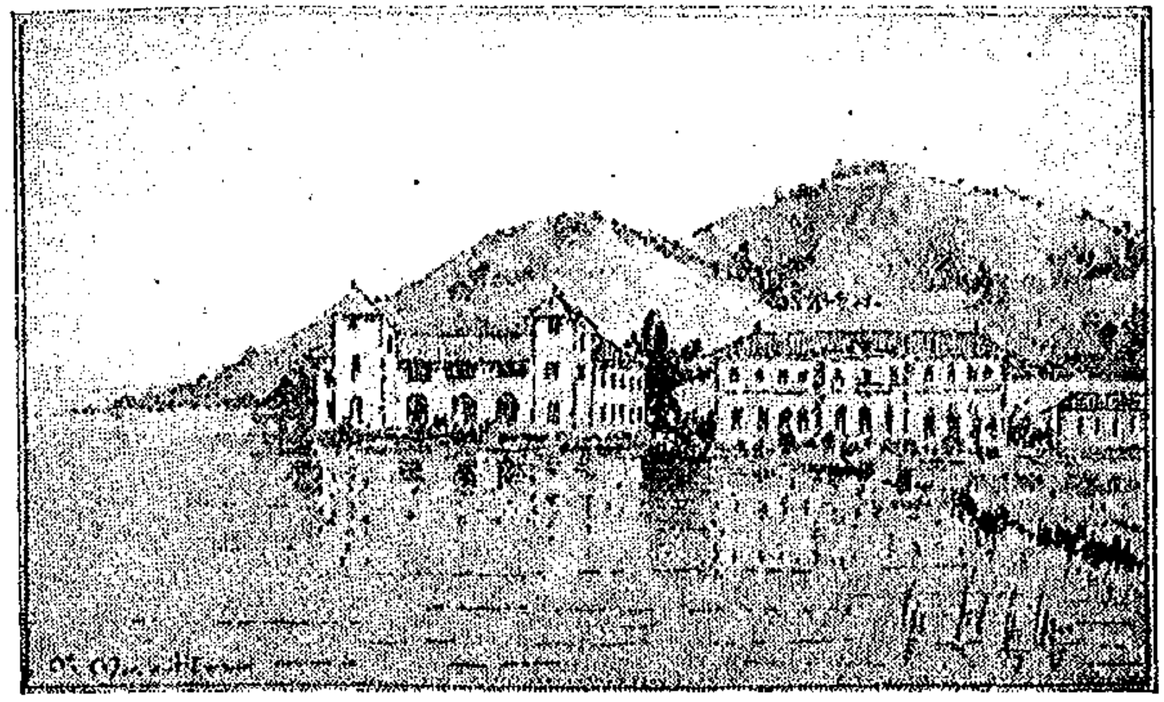

Οἱ ἐπὶ τῆς νησίδος ξενῶνες καὶ λαϊκὰ ἐνδιαιτήματα.

χονται εἰς τὰ τοιαῦτα ὕδατα, εἶναι δυνατὸν νὰ ὠφελοῦνται, ἀπὸ τὰς ἀκτῖνας ὅμως ὄχι.

***

Μέχρι τινὸς ἡ Κυβέρνησις δὲν εἶχε φροντίσῃ ἀκόμη νὰ γίνῃ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἰαματικῶν λουτρῶν Καϊάφα πρὸς ὄφελος τοῦ Κράτους καὶ τῶν λουομένων· ὡς ἐκ τούτου ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον ὁ κόσμος κατὰ τὴν θερινὴν περίο-

δον ἐλούετο ὅπως ἠδύνατο. Πρὸ ὀλίγων ὅμως ἐτῶν ἡ Κυβέρνησις καὶ περὶ τούτου ἐμερίμνησε. Παρεχώρησε τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν λουτρῶν εἰς ἑταιρείας ἀντὶ σημαντικῶν ποσῶν καὶ μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ οἰκοδωμῶσι κατάλληλα χάριν τῶν λουομένων οἰκήματα, πρὸς τούτοις δὲ νὰ ἐξωραΐζωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον τὸν τόπον αὐτόν, τὸν ὁποῖον ἡ φύσις τόσον πλουσίως ἐπροίκισε μὲ ὅλα τὰ χαρίσματα αὐτῆς. Μέχρι τινὸς ὅμως αἱ ἑκάστοτε ἑταιρεῖαι, αἵτινες ἀνέλαβον τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν λουτρῶν, ἐφρόντιζον μὲν ὁπωσδήποτε νὰ καταστήσουν ὑποφερτὴν τὴν διαμονὴν εἰς τὰ λουτρά, οἰκοδομοῦσαι ἐπαρκῆ οἰκοδομήματα, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τῶν λουτρῶν, περὶ ἐγκαταστάσεως ἐπιστημονικοῦ συνεργείου ἰατρῶν ἀποσκοπούντων τὴν κλινικὴν παρατήρησιν καὶ μελέτην τῶν διαφόρων νοσημάτων καὶ τὴν διὰ τῶν ἰαματικῶν ὑδάτων ἐπιδιωκομένην θεραπείαν, περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου, τοῦ καὶ κυριωτάτου, δυστυχῶς αἱ ἑταιρεῖαι ἢ μᾶλλον τὸ Κράτος οὐδόλως ἐφρόντισαν.

Εἶναι ἀληθής, ὅτι καθ' ὅλην τὴν θερινὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν διενεργοῦνται τὰ λουτρὰ ὑπάρχει ἐκεῖ ἰατρός, ἀλλὰ τοῦτο μόνον δὲν ἀρκεῖ.

Τὸ παρελθὸν θέρος ἐπεσκέφθην τὸν «Καϊάφαν», ὄχι διὰ νὰ κάμω λουτρά, ἀλλὰ μόνον χάριν ἀναψυχῆς. Καὶ εἶδον μετ' εὐχαριστήσεως νὰ γίνεται ἐκεῖ κάποια προσπάθεια πρὸς ὄφελος τῶν λουομένων ἀσθενῶν

Μετεκλήθησαν Γερμανοὶ μηχανικοὶ πρὸς ἐγκαταστασιν λουτήρων καὶ ἐπιστημονικὴν διαρρύθμισιν τῶν σπηλαίων, ὅπως ἐκπληρωθῶσι τοῦ λοιποῦ ἐπιστημονικώτερον οἱ ὅροι ὑφ' οὓς πρέπει οἱ ἀσθενεῖς νὰ τύχωσι θεραπείας. Ἤκουσα δὲ ἐκεῖ, ὅτι καὶ πολλὰ ἄλλα καλὰ πρόκειται νὰ γίνουν.— Καὶ τὸ εὔχομαι.

Κυπαρισσία 7. 6. 32.

Ν. ΜΑΡΤΙΝΗΣ

Η ΚΡΗΤΗ ΤΟ 1570

Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ πολυτάραχες καὶ πολυβασανισμένες ἐποχὲς τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, εἶναι βέβαια ἡ ἐποχὴ τοῦ 1570. Ἡ Τουρκία τότε, σ' ὅλη της τὴ στρατιωτικὴν ἀκμή, δὲ μποροῦσε ν' ἀνέχεται οἱ Βενετοὶ νὰ κατέχουν τόσα νησιὰ ἀκόμα, ὅπως τὴν Ἑπτάνησο, τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο καὶ ἄλλα. Βρίσκοντας λοιπὸν ἀφορμὴ ἁρμάτωσε τεράστιο στόλο μὲ τὴν ἀπόφαση, ἀφοῦ κυριέψει τὴν Κύπρο, νὰ κατακτήσει καὶ τὰ ὑπόλοιπα νησιὰ καὶ τόπους ποὺ ἀπόμεναν ἀκόμα στὴν ἐξουσία τῶν Βενετῶν. Λεπτομέρειες τῆς φοβερῆς αὐτῆς ἐποχῆς δὲ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, ἐπειδὴ εἶναι πολὺ γνωστές, καὶ τὸ θέμα μας εἶναι ἄλλο.

Πρόκειται νὰ λύσουμε ἕνα ἱστορικὸ πρόβλημα τῆς Κρήτης. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Γανδανολέου τοῦ 1570 εἶναι ὅπως τὴν παρασταίνει ὁ Ἄντώνιος Τριβάν, νοτάριος τῆς Βενετικῆς Καγκελλαρίας, καὶ ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος εἰς τοὺς «Κρητικοὺς γάμους»;

Τὸ πρόβλημα τοῦτο τὸ ἔβαλε ὁ ἀείμνηστος σοφὸς Κρητικὸς Στέφανος Ξανθουδίδης, πού, σ' ὅσες πηγὲς καὶ ἂν ἐρεύνησε καὶ ὅσα σύγγραμματα καὶ ἂν ἐμελέτησε, δὲ μπόρεσε νὰ βρεῖ τίποτα σχετικὸ μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Γανδανολέου.

Ἡ ἀπορία αὐτὴ τοῦ Ξανθουδίδη μὲ παρακίνησε νὰ μελετήσω τὸ ζήτημα, ἀναζητώντας, σὲ ἀνέκδοτες πηγὲς τοῦ Βενετικοῦ ἀρχείου, τὰ γεγονότα τῆς Κρήτης τὴν ἐποχὴν ἐκείνη.

Τὸ συμπέρασμά μου στὸ πρόβλημα αὐτὸ εἶναι σύμφωνο

μὲ τὴν ἀπορία τοῦ Ξανθουδίδη, πὼς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ Κρήτη βρέθηκε σὲ σοβαρὸ κίνδυνο ἀπὸ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Τούρκων καὶ πὼς οἱ Κρῆτες, βρίσκοντας εὐκαιρία, ἔκαναν στάσεις, συνηθισμένες σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Βενετοκρατίας. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἦταν καὶ ἡ στάση τῆς Ρέθυμνος.

Ἐὰν ἤθελε συμβῆ στὴν Κρήτη μιὰ ἐπανάσταση, ὅπως τὴν θέλει ὁ Τριβὰν καὶ ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ζαμπέλιος, θὰ ἦταν γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὶς Βενετικὲς ἱστορίες καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῆς διοικήσεως καὶ τὶς ἐκθέσεις τῶν ρεκτόρων. Ἡ ἐποχὴ δὲν εἶναι τόσο μακρυά, ὥστε νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς χάθηκαν τὰ χαρτιά, οὔτε ὅμως μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς οἱ Βενετοὶ τὰ ἐξαφάνισαν, γιατὶ σώζονται ἀκόμα πολὺ σπουδαῖα ἔγγαφα τῆς ἀποστασίας τοῦ 1363, ποὺ ἀληθινὰ βαραίνει τὴν ἱστορία τῶν Βενετῶν, ἀφοῦ κηρύχτηκε ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τῶν Βενετῶν ἀποίκων, ποὺ ξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι πατρίκιοι Βενετοί.

Ὅλ' αὐτὰ ποὺ παραπάνω λέγω εἶναι καλά, ἀλλὰ εἶναι θεωρίες, ποὺ γιὰ νὰ ἀποδειχθοῦν, ἔχουν ἀνάγκη νὰ στηριχθοῦν σὲ ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς.

Θὰ κάμω ἀρχὴ μὲ τὴν ἀνέκδοτη ἔκθεση τοῦ Γενικοῦ Προνοητῆ Μαρίνου Καβάλλη. Ὁ Γενικὸς Προνοητὴς στὴν Κρήτη ἦταν μιὰ θέση ποὺ συστήθηκε ἀργότερα, γιὰ νὰ περιορίσει τὴν ἐξουσία τοῦ Δοῦκα τῆς Κρήτης. Ὁ Δοῦκας μὲ τοὺς συμβούλους του εἶχε στὴν ἀρχὴ τὴ διοικητικὴν ἐξουσία σ' ὅλη τὴν Κρήτη, καὶ στὴ θάλασσα ἀκόμη, μαζὶ μὲ τὴ δικαστική. Μὲ τὸ διορισμὸ τοῦ Γενικοῦ Προνοητῆ, ἡ ἐξουσία τῆς ξηρᾶς ὅλης τῆς Κρήτης δόθηκε σ' αὐτόν, καὶ τῆς θαλάσσης στὸ Γενικὸ Προνοητὴ θαλάσσης ἢ Γενικὸ Καπετᾶνο ὅταν ἦταν πόλεμος. Ἔτσι ὁ Δοῦκας, ἀπὸ πρῶτος διοικητὴς κατάντησε νὰ εἶναι μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου ἐστὴ διαταγὴ σχεδὸν τοῦ Γενικοῦ Προνοητῆ.

Ὁ Μαρῖνος Καβάλλης ἦταν Γενικὸς Προνοητὴς στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸ 1571, ἴσα ἴσα τὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς χρειάζεται. Ἔμεινεν ἐκεῖ εἴκοσι δύο μῆνες. Στὸ διάστημα αὐτὸ φέρθηκε στοὺς Κρητικοὺς μὲ ὑπερβολικὴ σκληρότητα, τόσο

ποὺ ἡ Βενετία τοῦ ἀφαίρεσε τὸ δικαίωμα νὰ καταδικάζει σὲ θάνατο καὶ νὰ ἀνακατεύεται στὶς ναυτικὲς ὑποθέσεις.

Ἡ ἔκθεση του, ἁπλὴ καὶ εἰλικρινής, μᾶς ξανοίγει σ' ὅλα τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὴν Κρήτη τότε καὶ μᾶς μιλεῖ ἀκόμη καὶ γιὰ τὶς ταραχὲς τῆς Ρέθυμνος. Προσπαθεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ τὶς πολλὲς καταδίκες ποὺ διάταξε χωρὶς νὰ δείχνει τὴν παραμικρότερη μεταμέλεια. Ἂν ἦταν λοιπὸν ἀληθινὴ ἡ ἐπανάσταση τοῦ Γανδανολέου, ποὺ ὅπως λέει ὁ Τριβὰν ἦταν κατὰ τῶν Βενετῶν, θὰ σύμφερε στὸν

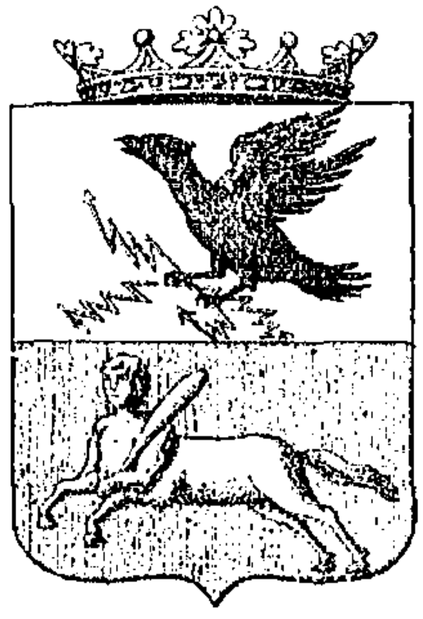

Ἔμβλημα τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης.

Καβάλλη νὰ τὴν περιγράψει, καὶ μάλιστα νὰ τὴ μεγαλοποιήσει, γιὰ νὰ ἐλαφρύνει τὴ θέση του ἀπέναντι τῆς αὐθεντίας, ποὺ βέβαια θὰ τὸν δικαίωνε γιὰ μία τέτοια αἰτία, ἂν ἤθελε κρεμάσει καὶ τὴ μισὴ Κρήτη.

Ἡ ἔκθεση τοῦ Καβάλλη ἔχει πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Κρήτης στὰ 1570 - 1573. Πρέπει ὅμως, ὅποιος θελήσει νὰ τὴ διαβάσει, νὰ ξεχωρίσει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸ ψέμα, τὴν ὑπερβολὴ καὶ τὸ συμφέρον.

Ἔκθεση Μαρίνου Καβάλλη, Γενικοῦ Προνοητῆ τῆς Κρήτης, 1571-1573.

Τὸ μεγάλο νησὶ τῆς Κρήτης ἔχει μάκρος ὡς διακόσια μίλλια ἀπάνω κάτω. Τὸ πλάτος της, διαφορετικὸ στὰ διάφορα μέρη της, εἶναι δέκα πέντε, εἴκοσι καὶ τριάντα μίλλια. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ νησιοῦ εἶναι ἀκαλλιέργητο καὶ ὀρεινό. Ὁ γιαλός, κι' αὐτὸς ὅλο βράχοι, γιὰ τοῦτο εἶναι δύσκολη ἡ ἀποβίβαση στρατοῦ, πυροβολικοῦ καὶ ἱππικοῦ. Ἡ παραλία, πρὸς τὸ νότιο μέρος, δὲ μπορεῖ νὰ λογαριαστεῖ γιὰ στρατιωτικὲς ἀποβιβάσεις, γιατὶ καὶ ἂν μποροῦσε νὰ γίνουν θὰ ἦταν ἀδύνατο ὁ στρατὸς νὰ μεταφερθεῖ στὸ βορεινὸ μέρος, ἐξ αἰτίας ἀπὸ τὰ πολλὰ βουνὰ ποὺ τὴ χωρίζουν καταμεσῆς ἀπὸ τὴ μιὰν ἄκρη στὴν ἄλλη.

Ἡ Κρήτη βρίσκεται στὴ μέση τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου, ὅπως τὸ γράφει καὶ ὁ Βιργίλιος:

« Creta Jovis Magni medio iacet insula ponto ».

Τὸ κακὸ εἶναι πὼς οἱ Τοῦρκοι ὀρέγονται νὰ τὴν κατακτήσουν, γιατὶ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τους. Καὶ πρὸ πάντων τώρα, ποὺ κατάκτησαν τὴν Κύπρο, περιμένουν νὰ παρουσιαστεῖ ἡ κατάλληλη εὐκαιρία.

Τὸ 1204, ὅταν ἡ Κωσταντινούπολη ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Φράγκων, ἡ Κρήτη ἔλαχε στὴ μερίδα τοῦ Βονιφατίου, μαρκίωνα τοῦ Μομφερράτου. Ἦταν γι' αὐτὸν βάρος, γιὰ τοῦτο ὁ διάδοχός του Βαρθολομαῖος τὴν πούλησε στοὺς Βενετοὺς γιὰ 1000 μάρκα ἀσῆμι καὶ 1000 χρυσᾶ δουκάτα τὸ χρόνο, ποὺ ἀργότερα τὰ ξαγόρασαν [1]. Οἱ Βενετοί, ἀγοράζοντας τὴν Κρήτη προσπάθησαν νὰ τὴ βγάλουν ἀπὸ τὴ βαρβαρότητα καὶ νὰ τὴ φέρουν στὴν περιωπὴ ποὺ σήμερα βρίσκεται. Δὲ μποροῦμε ὅμως νὰ ποῦμε ποὺ βρίσκεται στὴν ἴδια ἀκμὴ μὲ τὰ πολιτισμένα Κράτη,

[1] Στὸ ζήτημα τοῦτο βέβαια ὁ Καβάλλης δὲν εἶναι καλὰ πληροφορημένος.

γιατὶ ὁ λαός της εἶναι τεμπέλης, ὅπως τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, καὶ δὲν προσπαθεῖ μὲ τὴν ἐργασία νὰ ὠφεληθεῖ ὅσο θὰ μποροῦσε.

Τρεῖς εἶναι οἱ κυριώτερες πολιτεῖες τῆς Κρήτης, ὁ Χάνδακας, τὰ Χανιὰ καὶ ἡ Ρέθυμνο. Τὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων οἱ πολιτεῖες αὐτὲς λέγονταν Κνωσσός, Κυδωνίαι καὶ Γόρτυνα, ποὺ ἦταν χτισμένη τότε στὸ πλούσιο λειβάδι τῆς Μεσαρέας. Δεύτερες πολιτεῖες εἶναι ἡ Σητεία, ἡ Ἱεράπετρα, τὰ Σφακιά, ἡ Κίσσαμο καὶ ἄλλες μικρότερες.

Κατοικοῦν σ' ὅλο τὸ νησὶ 160.000 ψυχές, κι ἀπ' αὐτὲς οἱ 40.000 στὶς πολιτεῖες.

Ἡ ἀρχιεπισκοπὴ τοῦ Χάνδακα ἔχει εἰσόδημα ἀπὸ 4 ὡς 6.000 δουκάτα [1] τὸ χρόνο, κατὰ τὶς ἐσοδεῖες, ἡ ἐπισκοπὴ τῶν Χανιῶν 1.500, καὶ τῆς Ἱεράπετρας 1.450, ἐννοεῖται ἐπισκοπὲς λατινικές.

Ἡ Ἀββαδία τῶν Βουργουνδιανῶν ἔχει καὶ αὐτὴ 1.100 δουκάτα, γιατὶ πολὺ βελτιώθηκαν τὰ εἰσοδήματά της ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἡ οἰκογένεια τοῦ Καπέλλα τῆς χάρισε κτήματα ποὺ δίνουν 800 δουκάτα τὸ χρόνο.

Ὁ Πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰσπράττει ὡς 800 δουκάτα. Οἱ Ἑλληνικὲς Ἀββαδίες τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ ὄρους Σινᾶ ὡς 3000, τῶν Πεζόνες ὡς 1500, τῆς Ὁδηγήτριας ὡς 1000, καὶ ὅλες οἱ ἄλλες μαζὶ ὡς 2000.

Μοναστήρια καλογριῶν ἀνεξάρτητα εἶναι τέσσερα ἢ πέντε, μὲ εἰσοδήματα ὡς 800 καὶ περισσότερα δουκάτα. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα μοναστήρια καλογέρων μικρότερα ἐδῶ κ' ἐκεῖ σ' ὅλο τὸ νησὶ μὲ εἰσόδημα ἀπὸ 50 ὡς 300 δουκάτα.

Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ θρησκευτικὰ ἱδρύματα εἶναι καὶ τὸ κολλέγιο τοῦ Βησαρίωνα, προορισμένο γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους, ποὺ ἐπειδὴ δὲν μποροῦν νὰ τὸ πάρουν Λατῖνοι δίνεται στὸν πρῶτο τυχόντα Ἕλληνα.

[1] Τσεκίνι: μεταλλικὴ ἀξία μισὴ λίρα περίπου. Δουκάτο: μισὸ τσεκίνι. Ἰδ ὑπέρπυρα: ἕνα τσεκίνι.

Ὁ Ἑλληνικὸς κλῆρος εἶναι ἀγράμματος. Ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἢ δύο παπάδες, ὅλοι οἱ ἄλλοι ξέρουν μόνο λίγη ἀνάγνωση καὶ ἔχουν ἀποστηθίσει τὴ λειτουργία. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ φανεῖ παράξενο ἄν, μὲ τέτοιον ἀμαθῆ κλῆρο, γεμάτον ἐλαττώματα, ὁ λαὸς εἶναι ἄθρησκος, ἄπιστος στὸν ἡγεμόνα του, κλέφτης καὶ ἅρπαγας. Μοῦ φαίνεται πὼς οἱ λαοὶ ποὺ εἶναι κατακτημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους, Σέρβοι, Βόσνιοι, Βούλγαροι, Ἀλβανοὶ καὶ Ἕλληνες, εἶναι καλύτεροι χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς Κρητικούς.

Ἂν ὅσα πάρα πάνου ἀνάφερα ἐνδιαφέρουν τὴν αὐθεντία, ἂς λάβει τὰ μέτρα της γιὰ νὰ διορθώσει τὸ κακό, μιὰ καὶ γνωρίζει τὴν αἰτία.

Ἔκαμα ὅτι μπόρεσα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, στὶς περιοδεῖες μου, προσπάθησα νὰ καταπείσω τοὺς χωρικοὺς νὰ εἶναι πιστοὶ στὴν αὐθεντία, νὰ συχνάζουν στὶς ἐκκλησίες καὶ νὰ δείχνονται καλοὶ χριστιανοί. Ἡ προσπάθεια μου αὐτὴ εἶχε πολὺ καλὰ ἀποτελέσματα, γιατὶ καὶ οἱ χειρότεροι ἀκόμα ἄλλαξαν, ὅπως οἱ Παπαδόπουλοι.

Ἂν ἡ Κρήτη εἶχε 8 - 10 παπάδες ἱεροκήρυκες, ποὺ νὰ περιώδευαν στὰ χωριὰ καὶ νὰ δίδασκαν τοὺς κατοίκους, θὰ ἦταν ἀρκετοὶ νὰ τοὺς ἀλλάξουν σὲ δυὸ χρόνια, γιατὶ εἶμαι βέβαιος πὼς ὅλοι θὰ παρακολουθοῦσαν τὶς διδαχές τους. Ἔτσι οἱ παπάδες θὰ εἶχαν καὶ μιὰ ἐνασχόληση, ἐκεῖ ποὺ τώρα εἶναι τεμπέληδες.

Ὁ γάμος στὴν Κρήτη δὲν ἔχει περιορισμούς. Παντρεύονται πρῶτα ξαδέλφια, παίρνουν τὴ γυναικαδέλφη τους, χωρίζουν γιὰ νὰ πάρουν πλουσιώτερη. Μαζὶ μὲ τὶς νόμιμες γυναῖκες συντηροῦν στὸ ἴδιο σπίτι καὶ τρεῖς - τέσσερις ἀγαπητικές γιὰ πολλὰ χρόνια, χωρὶς καμμιὰ ἐξουσία πολιτικὴ ἢ ἐκκλησιαστικὴ νὰ μπορεῖ νὰ τοὺς περιορίσει.

Δικαιοσύνη δὲν ὑπάρχει, πρὸ πάντων στὸ νότιο μέρος τῆς Κρήτης, γιατὶ οἱ ρέκτορες δικαστικοὶ κατοικοῦν στὸ ἀντίθετο μέρος τοῦ νησιοῦ, καὶ γιὰ νὰ πᾶνε ἐκεῖ δὲν ἔχουν ἀσφάλεια. Μόνον καστελλάνοι εἶναι ἐκεῖ, ἀλλ' αὐτοὶ δὲν προφτάνουν. Ἔτσι, στὰ μέρη ποὺ ἡ ἀνάγκη εἶναι μεγαλύτερη, δὲν ὑπάρχουν δικαστικοί, καὶ ὅλη ἡ ὠφέλεια εἶναι γιὰ τοὺς καστελλάνους ἢ τοὺς ὀφφικιούχους κατὰ τῶν κλεπτῶν, ποὺ καλύτερα θἄταν ἂν τοὺς ἔλεγαν ὀφφικιούχους τῆς κλεψιᾶς, γιατὶ ἀντὶ νὰ τιμωροῦν ἐκείνους ποὺ δέρνουν τὶς γυναῖκες τους ἢ ἐκείνους ποὺ δέρνουν τοὺς ὑπηρέτες τους, ὠφελοῦνται ἀπὸ τὴν περίσταση γιὰ νὰ παίρνουν χρήματα.

Θὰ ἦταν λοιπὸν πολὺ χρειαστὸ ἂν στέλλονταν δυὸ ρέκτορες ἀκόμα, ἕνας στὰ Σφακιὰ καὶ ἕνας στὴ Μεσαρέα, χωρὶς συμβούλους, γιὰ νὰ δικάζουν στὸν τόπο καὶ ἐκεῖνοι ποὺ καταδικάζονται νὰ ἔχουν δικαίωμα νὰ κάνουν ἔφεση στὸ Χάνδακα ἢ στὰ Χανιά.

Ἐὰν ἡ αὐθεντία θέλει νὰ βεβαιωθεῖ πὼς ἡ ἔλλειψη δικαιοσύνης εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν κακῶν, ἂς μάθει πὼς οἱ Πάτεροι καὶ οἱ Παπαδόπουλοι, στὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς Κρήτης, ἔχουν τὴ δράση τους.

Τὰ ποινικὰ δικάζονται στὸ Χάνδακα, γι' αὐτὸ τὰ ἔξοδα εἶναι μεγάλα καὶ οἱ παθόντες, ἂν θελήσουν νὰ καταγγείλουν, πρέπει νὰ ξοδευτοῦν, καὶ ἂν δὲν ἔχουν, οἱ κακοποιοὶ μένουν ἀκαταδίωκτοι, κι' ἔτσι συνηθίζουν στὸ ἔγκλημα καὶ γίνονται κακὸ παράδειγμα στοὺς ἄλλους. Τὸν περασμένο χρόνο ἦταν τέτοια ἡ κατάσταση, ποὺ δέκα μίλλια ἀπὸ τὴ πόλη δὲν μποροῦσε νὰ κοινοποιηθεῖ διαταγὴ ἢ προκήρυξη γιὰ στρατολογία τῶν κατέργων ἢ γιὰ καταναγκαστικὴν ἀγγαρεία στὰ δημόσια ἔργα. Ὅσοι πήγαιναν στὴ δουλειὰ καὶ δὲν τοὺς ἄρεσε, ἔφευγαν χωρὶς νὰ δώσουν λογαριασμὸ καὶ χωρὶς συνέπεια καμμία.

Ὅλ' αὐτὰ θὰ διορθωθοῦν μόνον ἂν ἡ αὐθεντία διορίσει καλοὺς ρέκτορες, καλοὺς ὅμως καὶ ὄχι σκιές, γιατὶ ἡ Κρήτη θέλει ἄντρες μὲ γροθιά. Οἱ ἥμεροι μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ μέρη πιὸ προοδεμένα, πιὸ ὑπάκουα καὶ πιὸ πειθαρχημένα.

Οἱ Κρητικοὶ θὰ ἦταν πλούσιοι ἂν δὲν ἦταν τεμπέληδες, γιατὶ τότε θὰ καλλιεργοῦσαν τὴ γῆ. Τὰ ἀγροτικὰ βάρη δὲν εἶναι μεγάλα, πληρώνουν τὸ ἕνα τρίτο τῆς παραγωγῆς καὶ σὲ μερικὰ μέρη ἀκόμα λιγώτερο, κι' ὅλο τὸ ἄλλο εἶναι δικό τους.

Ἡ Κρήτη εἶναι τόπος εὔφορος, πολὺ κατάλληλος γιὰ τὴν

καλλιέργεια τῆς ἐλιᾶς καὶ τοῦ ἀμπελιοῦ. Στὸ λειβάδι τῆς Μεσαρέας, γιὰ νὰ σπαίρνουν στάρι, παραμελοῦν ὅλα τὰ ἄλλα προϊόντα, ποὺ ἀναγκάζονται νὰ τ' ἀγοράζουν ἀκριβά.

Οἱ Κρητικοὶ ἔχουν χαρακτῆρα ἄστατο καὶ οὔτε πιστεύουν, ἂν καὶ γιὰ τὸ παραμικρότερο ζήτημα ὁρκίζονται μὲ πεποίθηση στὸν Ἅη Μᾶρκο. Οὔτε τοὺς θεωρῶ πιστοὺς στὴν αὐθεντία, καὶ ἂν τὴν ἀνέχονται, τὸ κάνουν γιατὶ βλέπουν τὴν κατάσταση τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ποὺ ὑποφέρουν τόσο ἀπὸ τὴν τυραννία τῶν Τούρκων. Εἶμαι βέβαιος πὼς ἂν ἦταν ἐλεύτεροι νὰ διαλέξουν ἄλλη κυβέρνηση ἀνάμεσα στὰ χριστιανικὰ βασίλεια, δὲ θἄμεναν πιστοὶ στὴ Βενετική.

Τὰ εἰσοδήματα τῆς Κρήτης θὰ αὐξήσουν καὶ ὅλοι θὰ εὐποροῦν ὅταν λείψει ἡ τοκογλυφία. Τότε θὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἐπιβληθοῦν καὶ ἄλλοι φόροι, ὅπως στ' ἁλάτι, ποὺ θἄδινε μεγάλες εἰσπράξεις, στὰ κρασιά, στὸ λάδι καὶ στὰ προϊόντα ποὺ μπαίνουν στὶς πολιτεῖες ἀπὸ τὴν ἐξοχή, ποὺ τοὺς ὀνομάζουν διαπύλια. Οἱ φόροι αὐτοὶ εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ νὰ αὐξήσουν τὰ εἰσοδήματα τοῦ δημοσίου, γιατὶ οὔτε σωστὸ εἶναι, οὔτε πρέπει ἡ Κρήτη νὰ συντηρεῖται μὲ χρήματα σταλμένα ἀπὸ τὴ Βενετία, τοὐλάχιστον ὅταν εἶναι εἰρήνη. Ἡ γνώμη μου εἶναι ἀκόμα πὼς ὁ λαὸς τῆς Κρήτης δὲν πρέπει νὰ εἶναι εὔπορος, γιατὶ τότε θὰ ἦταν ἐπικίνδυνος. Ὁ πλοῦτος εἶναι κακὸς σύμβουλος γιὰ λαὸ ἐπαναστάτη.

Τὸ στάρι τοῦ τόπου, τὶς μέτριες χρονιές, εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὴ συντήρηση τῶν κατοίκων γιὰ ἐννέα ἢ δέκα μῆνες, τὸ κρασὶ ἀρκετὸ γιὰ τὴν κατανάλωση τοῦ τόπου καὶ γιὰ ἐξαγωγὴ 5000 βαρελλῶν. Τὸ λάδι φτάνει ὡς 2000 βαρέλλες. Ἀπ' αὐτὲς γίνεται ἐξαγωγὴ 800. Τὶς χρονιὲς ποὺ ἡ ἀνομβρία εἶναι μεγάλη, τὰ προϊόντα τῆς νήσου μόλις εἶναι ἀρκετὰ γιὰ πέντε μῆνες. Μπαμπάκι παράγεται πολὺ λίγο, γιατὶ δὲν ὑπάρχουν ποτιστικὰ χωράφια. Τυρὶ παράγεται ὅσο φτάνει γιὰ τὸν τόπο καὶ 3000 λίτρες γιὰ ἐξαγωγή. Ὄσπρια, τριφύλια καὶ ἄλλα λαχανικὰ σὲ μικρὴ ποσότητα ἐξ αἰτίας τῆς ἀνομβρίας.

Ἡ ὁπλοφορία στὴν Κρήτη ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἐπιτραπεῖ, καὶ γιὰ καμμιὰ περίσταση. Καλὰ θὰ ἦταν μάλιστα νὰ κατασχεθοῦν καὶ ὅσα ὅπλα βρίσκονται στὰ χέρια τῶν Κρητικῶν, γιατὶ ὅταν εἶναι εἰρήνη τὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴ ληστεία καὶ τὶς ἐπαναστάσεις καὶ τὶς ταραχές, κι' ὅταν εἶναι πόλεμος, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν ἐναντίον μας. Σὲ καιρὸ πολέμου, θὰ εἶναι ἀρκετὸ νὰ ὁπλίζονται οἱ πολῖτες, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ σὲ μικρότερη ἀναλογία ἀπὸ τὸ στρατό, δηλαδὴ κατὰ ἕνα τρίτο λιγώτεροι ἢ καλύτερα οἱ μισοί.

Στὴν περιοχὴ τῆς Ρέθυμνος ὑπάρχουν δώδεκα εὐγενεῖς οἰκογένειες ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ὀνομαστοῦν εὐγενέστατες, μὰ ποὺ τώρα μικρὴ διαφορὰ ἔχουν ἀπὸ χωριάτες. Κατάγονται ἀπὸ τὴν Κωσταντινούπολη καὶ κράζονται ἀρχοντορωμαῖοι. Αὐτὲς εἶναι: οἱ Φωκάδες, οἱ Βλαστοί, οἱ Βαρουχέοι, οἱ Λιτῖνοι, οἱ Χορτάτζηδες, οἱ Σκορδίλληδες, οἱ Ἁγιοστεφανίτες, οἱ Ἀρχολέοι, οἱ Μουσοῦροι, οἱ Καλάφατες, οἱ Γαβαλάδες καὶ οἱ Μελησσινοί. Ὅλες αὐτὲς οἱ οἰκογένειες ἔχουν λάβει τιμάρια ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ τὰ καλλιεργοῦν γιὰ λογαριασμό τους χωρὶς νἄχουν τιμαριωτικὰ βάρη. Δὲ γνωρίζω ἂν τοῦτο προέρχεται γιὰ ὑπηρεσίες ποὺ πρόσφεραν ἢ μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς καλοπιάσουν. Εἶναι ἐξαιρεμένοι ἀκόμα ἀπ' ὅλες τὶς προσωπικὲς ἀγγαρεῖες, καὶ μόνο στρατολογοῦνται στὰ κάτεργα, ναῦτες καταστρώματος, ὅταν εἶναι πόλεμος. Ὅλοι μαζὶ εἶναι σήμερα ὡς τετρακόσιοι, ὄχι πιστοὶ στὴν αὐθεντία.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πρῶτες αὐτὲς οἰκογένειες ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ὀκτὼ δεύτερες: οἱ Λουπινάδες, οἱ Λιμάδες, οἱ Κυριακόπουλοι, οἱ Λογγοβάρδοι, οἱ Πάγκαλοι, οἱ Κωστομένοι, οἱ Πισκόπουλοι καὶ οἱ Καλόνικοι.

Ὁ λαὸς τῶν πόλεων εἶναι πιστός, ἐπιδίδεται στὴ ναυτιλία καὶ στὸ ἐμπόριο. Οἱ εὐγενεῖς Κρητικοὶ ἀρχόντοι εἶναι φταχοὶ καὶ ἄχρηστοι. Οἱ Βενετοὶ εἶναι πιστοί, γιατὶ εἶναι βέβαιο πὼς μὲ ἄλλη κυβέρνηση δὲ θἄχαν τὰ προνόμια ποὺ ἔχουν καὶ δὲ θὰ μποροῦσαν νὰ εἰσπράττουν τὰ εἰσοδήματά τους. Ἀπ' αὐτοὺς ὑπάρχουν πλούσιοι, μέτριοι καὶ φτωχοί, καλομεταχειρίζονται τοὺς χωρικούς, πρᾶμα ποὺ δὲν τὸ πίστευα πρίν. Σ' αὐτοὺς δίνονται καὶ τὰ ὀρφίκια, γιατὶ στοὺς Κρητικοὺς δίνονται πολὺ λίγα. Ἔτσι πρέπει

νὰ γίνεται, βρίσκω μόνο πῶς ὁ τρόπος ποὺ δίνονται δὲν εἶναι σωστός, γιατὶ δίνονται χαριστικὰ καὶ δὲ διαλέγονται οἱ καλύτεροι.

Ἐκεῖνοι ποὺ χρωστοῦνε φόρους εἶναι πολλοί, γιατὶ μένουν ἀκαταδίωκτοι. Σ' αὐτό, τὸ ἄδικο τὸ ἔχει ἡ διοίκηση, ποὺ παραμελεῖ τὴν εἴσπραξη.

Ἡ Κρήτη βρίσκεται πάντα σὲ κίνδυνο ἀπὸ τοὺς πειρατές. Στὸ νότιο μέρος ἡ εἰσβολὴ εἶναι εὔκολη, γιὰ τοῦτο πρέπει νὰ ὀργανωθεῖ ἡ ἄμυνα τῆς παραλίας αὐτῆς καὶ στὰ μέρη ποὺ εἶναι πιὸ εὔκολη ἡ ἀπόβαση. Τὰ μέρη αὐτὰ θὰ μποροῦσαν νὰ ὀχυρωθοῦν ἂν κτίζονταν φρούρια, ὅπως τὸ Φραγκοκάστελλο, ἡ Μεσαρέα καὶ τὰ Σφακιά.

Στὴν Κρήτη, ποὺ περιγράφω πάρα πάνω, ἔφτασα στὶς 17 Μαρτίου τοῦ 1571. Εὗρηκα τὸν κόσμο πολὺ δυσαρεστημένο μὲ τὴν κυβέρνηση, πρὸ πάντων τοὺς χωρικούς, ἐξ αἰτίας τῆς στρατολογίας στὰ κάτεργα, γιατὶ τώρα ἁρματώνονται εἴκοσι κάτεργα, ἀπὸ τὰ δέκα ἢ δώδεκα ποὺ ἁρματώνονταν πρίν. Στὰ εἴκοσι αὐτὰ κάτεργα μπαρκαρίστηκαν 9.000 ἄντρες, λίγοι ὅμως γύρισαν, γιατὶ ἄλλοι πέθαναν ἀπὸ τὶς ἀρρώστιες, ἄλλοι σκοτώθηκαν καὶ ἄλλοι ἔμειναν στὰ κάτεργα τοῦ στόλου. Αὐτὸ πολὺ τοὺς δυσαρέστησε, γιατὶ ἐνῶ περίμεναν νὰ ρθεῖ διαταγὴ ν' ἀπολυθοῦν, ἦρθε διαταγὴ νὰ ἁρματωθοῦν 40 ἀκόμα κάτεργα.

Ἡ εἴδηση αὐτὴ ἦταν φυσικὸ νὰ ἀναστατώσει τοὺς κατοίκους καὶ νὰ τοὺς κάμει ν' ἀντισταθοῦν στὴ στρατολογία. Κανεὶς δὲν ἐρχόνταν μανάχος του νὰ καταταχθεῖ, καὶ μόνον ὅσους γελοῦσαν μὲ ψεύτικες ὑποσχέσεις τοὺς κάθιζαν στὸ μπάγκο τοῦ κατέργου. Μὰ κι' ἀπ' αὐτοὺς οἱ περισσότεροι λιποτακτοῦσαν κι' ἔπαιρναν τὰ βουνά.

Γιὰ νὰ ἁρματωθοῦν τὰ 40 κάτεργα, χρειάστηκε νὰ πιάνονται ὅσοι ξέγνοιαστα τριγύριζαν στοὺς δρόμους, ποὺ δὲν ἦταν γραμμένοι στοὺς στρατολογικοὺς πίνακες. Ἦταν ὅλοι μεγάλης ἡλικίας, γιατὶ στοὺς πίνακες ἦταν γραμμένοι ὅλοι ἀπὸ ἡλικία δεκαέξη ἕως ἑξῆντα χρονῶν. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ αὔξησε τὴ δυσαρέσκεια καὶ τὴν ἀταξία, ἡ ἀνάγκη ὅμως ὑποχρέωνε τὴ διοίκηση νὰ λαβαίνει τὰ ἐξαιρετικὰ αὐτὰ

μέτρα. Δυστυχία μας ἂν δὲν ἤθελαν ἁρματωθεῖ τὰ 40 αὐτὰ κάτεργα, ποὺ ἦταν ἕτοιμα νὰ σαλπάρουν ὡς τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου. Μ' ὅλα αὐτὰ μπορέσαμε νὰ στρατολογήσουμε ἀκόμα 1.000 ἄντρες ποὺ τοὺς μεταχειριστήκαμε γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῶν φρουρίων. Σ' αὐτούς, ποὺ δὲν εἶχαν ὑποχρέωση νὰ πᾶνε στὰ κάτεργα, δόθηκαν πιστοποιητικά, γιὰ νἄρχονται στὴ δουλειά. Πολλοὶ καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔφευγαν ἀπὸ τὴ δουλειά, μὰ δὲν εἶχα τὴ δύναμη νὰ τοὺς τιμωρήσω.

Στὴν ἐργασία τῶν φρουρίων πολὺ μὲ βοήθησε ὁ κύριος Καλλέργης μὲ ἑξακόσιους ἀνθρώπους του, ποὺ δούλεψαν καλὰ γιὰ κάμποσες μέρες, μὲ τὸ συνηθισμένο μεροδοῦλι. Μὰ οἱ ἐργάτες αὐτοὶ ἔφυγαν πρὶν τελειώσουν τὰ ἔργα, γιατὶ εἶχαν δουλειὲς στὰ χωριά τους, ἦταν ἡ ἐποχὴ τοῦ θερισμοῦ. Ἐνόμισα πὼς θὰ μποροῦσα νὰ τοὺς ἀντικαταστήσω ἀπὸ πληρώματα τῶν 60 κατέργων, ποὺ ἦταν ἀκόμα ἀγκυροβολημένα στὸ Μεγάλο Κάστρο. Ἀπ' αὐτά, τὰ 40 ἦταν Κρητικά, ὅπως εἴπαμε, κανεὶς ὅμως δὲ θέλησε νὰ ρθεῖ στὴν ἐργασία, γιατὶ θέλησα νὰ τοὺς πληρώσω μὲ μικρὸ μεροδοῦλι, ὅπως ἦταν ἡ συνήθεια. Δὲ μπόρεσα ὅμως καὶ νὰ ἐφαρμόσω τὸ σχέδιο αὐτό, γιατὶ ὡς τόσο ὁ στόλος ἑτοιμάστηκε γιὰ ταξίδι καὶ θὰ γίνονταν μεγάλη ἀταξία.

Τὶς μέρες ἐκεῖνες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στόλο, εἶχαν συγκεντρωθεῖ στὸ Μεγάλο Κάστρο καὶ 3.000 στρατός, ποὺ σιγὰ σιγὰ αὐξήθηκαν σὲ 5.000, ὅλοι Ἕλληνες. Αὐτοί, ὅταν συμμαζεύονταν στὶς πλατεῖες καὶ στὴν ἀγορά, προκαλοῦσαν ταραχὲς ποὺ τελείωναν σὲ συμπλοκές. Ἀναγκάστηκα τότε νὰ κηρύξω, ποὺ ὅποιος ἤθελε πιαστεῖ μὲ ὅπλα θὰ κρεμιώνταν. Οὔτε αὐτὸ δὲν ὠφέλησε. Οἱ συμπλοκὲς ἐξακολούθησαν. Μιὰ βραδυά, τὴν ὥρα ποὺ ὅλη ἡ διοίκηση συνεδρίαζε μὲ τὸ Γενικὸ καπετάνο Κανάλ, ἀκούστηκαν φωνὲς στὴν ἀγορὰ καὶ ὅπλα. Πῆγε ὁ Κανὰλ νὰ ἰδεῖ τί συμβαίνει, ἀλλὰ τοῦ εἶπαν πὼς δὲν ἦταν τίποτε. Ὅταν τὸ συμβούλιο τελείωσε καὶ κατεβαίναμε τὴ σκάλα τοῦ διοικητηρίου, μοῦ μήνυσε ὁ Λατῖνος [1] πὼς σ' ἕνα φαρμακεῖο τῆς ἀγορᾶς, ἦταν

[1] Ὁ Λατῖνος Ὀρσίνος ἦταν τότε Γενικὸς φρούραρχος Χάνδα-

κλεισμένος ένας πεζοναύτης, πού είχε πληγώσει τόν περιπολάρχη, καί, άν δέν ήθελαν λάβει αύστηρά μέτρα, τό πρωί θά γίνονταν ταραχές. Τί είχα νά κάμω σέ παρόμοια περίσταση; Τί θά μέ διάταζε ή αύθεντία άν ήταν έκεί; Πιστεύω, έκεῖνο πού έκαμα. Έγώ πάντα προσπάθησα νά είμαι δίκαιος, άλλά καί νά τιμωρῶ αύστηρά σέ παρόμοιες περιστάσεις. Πῆγα λοιπόν στό φαρμακεῖο, βρῆκα μέσα τό ναύτη δπλισμένο καί σέ μεγάλη ταραχή. Διάταξα άμέσως νά τόν συλλάβουν, γιατί είδα πού οί συντρόφοι του προσπαθοῦσαν νά τόν έλευθερώσουν. Τόν έδίκασα άμέσως έκεῖ καί άφοῦ άπολογήθηκε καί τόν έξομολόγησε ό παπᾶς, τόν κρέμασαν, χωρίς πολλές διαδικασίες καί χωρίς νά μοῦ ζητήσουν τό λόγο οὔτε ό Καπετᾶνος (ό φρούραρχος), οὔτε ό Προνοητής. Έτσι κρεμάστηκε ό δυστυχισμένος αύτός γιά παράδειγμα καί γιά τήν ήσυχία τῆς πολιτείας.

Τό έπεισόδιο αύτό φαίνεται πώς διαφορετικά τό παραστήσανε στήν αύθεντία, καί διατάχτηκα νά μήν άνακατεύομαι στίς ποινικές ύποθέσεις τῶν ναυτῶν, ένῶ είναι γνωστό πώς οί ναῦτες πού έγκληματοῦν στήν ξηρά δικάζονται άπό τό Γενικό Καπετάνο καί τούς άλλους Προνοητές. Άφοῦ λοιπόν ήμουν Γενικός Προνοητής Κρήτης μέ τόσο μεγάλη δικαιοδοσία, δέν έπρεπε ποτέ νά μοῦ άφαιρεθεῖ τό δικαίωμα νά δικάζω, καί μάλιστα άφοῦ έκαμα τό καθῆκον μου μέ ἔργο ώφέλιμο καί καλό, καί τοῦτο γιά νά μή δοθεῖ άφορμή σέ παρεξηγήσεις.

Τί νά κάμω όμως άφοῦ ή αύθεντία τό θέλησε; Μά πρέπει νά σημειώσετε πώς ή άπουσία μου άπό τίς δίκες είχε άποτέλεσμα νά μή δικάζονται μέ δικαιοσύνη τά έγκλήματα. Θά άναφέρω δύο τρεῖς άπ' αύτές. Ό μισέρ Πρίαμος Κουερίνης, υίός τοῦ έκλαμπροτάτου προνοητοῦ Κουερίνη, τσακώθηκε μ' ένα Κρητικό καί τόν λάβωσε μπρός στήν κατοικία τοῦ Προνοητῆ πατέρα του. Οί Κρητικοί άρχοντες

κος. Σώζονται δύο έκθέσεις του, τίς όποῖες έχω. Είναι σχετικές μέ τά γεγονότα πού διηγεῖται ό Καβάλλης, καί σέ πολλά δικαιώνει τούς Κρητικούς.

βγῆκαν νά τόν ύπερασπίσουν, καί οί συμπλοκές έξακολούθησαν. Σέ λίγες μέρες πάλι, Βενετός σοπρακόμιτος έξυλοφόρτωσε τό μισέρ Άντρέα Κορνάρο, κάτω άπό τά παράθυρα τοῦ σπιτιοῦ μου, στήν άγορά. Οί σκηνές αύτές είχαν άποτέλεσμα νά σηκωθοῦν οί Κρητικοί άρχοντες καί νά ζητοῦν έκδίκηση γιά τίς προσβολές. Ή διοίκηση όμως τῆς Κρήτης κανένα μέτρο δέν έλαβε, γιατί εύνοοῦσε έκείνους πού είχαν έπιτεθεῖ πρῶτοι.

Έδῶ πρέπει νά έπαναλάβω πώς τά κακά αύτά άποτελέσματα είχαν τήν άρχή τους άπό τόν περιορισμό πού διατάχτηκε στή δικαιοδοσία μου νά δικάζω ναυτικούς. Θά φέρω παράδειγμα ένα έγκλημα πού έμεινεν άτιμώρητο. Ό Φραγκίσκος Μιχαήλ πλοίαρχος, Τοῦρκος πού βαφτίστηκε Χριστιανός, αύτός ό ίδιος πού τόν είχα στείλει μέ ένα κάτεργο γιά νά ένισχύσει τήν Άμμόχωστο τῆς Κύπρου τόν περασμένον Αύγουστο, μαθαίνοντας τήν άλωση στό δρόμο, πῆγε στή Νατολία γιά λαφυραγωγία. Έκεῖ, έκτός άπ' όσα μπόρεσε νά άρπάξει, πῆρε μαζί του καί τριάντα σκλάβους Κύπριους πού τούς είχαν έτοιμους νά τούς στείλουν στήν Κωνσταντινούπολη. Άνάμεσα σ' αύτούς ήταν μία νέα κοπέλλα μέ τή δοῦλα της καί άλλες γυναῖκες. Οί σκλάβοι αύτοί χάρηκαν, γιατί γλύτωσαν άπό τά χέρια τῶν Τούρκων καί βρέθηκαν σέ χέρια Χριστιανῶν. Μά βγῆκαν γελασμένοι γιατί μόλις έφτασαν στό λιμάνι τοῦ Μεγάλου Κάστρου, ή δυστυχισμένη άρχοντοπούλα έχασε τήν παρθενία της, πού τήν είχε διατηρήσει ένα χρόνο πού έζησε μέ τούς Τούρκους. Έκαμα τήν άνάκριση, καί καθώς μαρτύρησε ή δοῦλα, άλλες γυναῖκες καί ένας ναύτης, άποδείχτηκε πού ή κοπέλλα βιάστηκε άπό τόν πλοίαρχο. Έφυλάκισα τόν πλοίαρχο καί τόν ύποπλοίαρχο, μά ή διοίκηση, καπετᾶνος καί προνοητές θέλησαν νά λάβουν μέρος στή δίκη. Τό άποτέλεσμα ήταν πού ή διαδικασία γίνηκε παράνομα, κι' ή άνάκριση, χωρίς βασανιστήρια καί χωρίς άλλα άποδεικτικά μέσα, βασίστηκε μόνο στήν άπολογία τοῦ κατηγορουμένου. Τρεῖς δικαστές ζήτησαν τήν άθώωσή του, έγώ καί ό δοῦκας τήν καταδίκη του. Είμαστε τρεῖς μέ δύο καί

οἱ ἔνοχοι ἀθωώθηκαν. Αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα εἶχεν ἡ διαταγὴ νὰ μοῦ ἀφαιρεθεῖ τὸ δικαίωμα νὰ δικάζω.

Ἡ δικογραφία εἶναι στὴν Κρήτη καὶ εἶναι εὔκολο νὰ ἀποδειχθεῖ ἂν λέω τὴν ἀλήθεια. Στὶς τρεῖς αὐτὲς ναυτικὲς ὑποθέσεις ἀνακατεύτηκα. Ἂν δίκαια ἢ ἄδικα μοῦ ἀφαιρέθηκε ἡ ἐξουσία νὰ δικάζω ἂς κρίνει ἡ αὐθεντία.

Ὡς τόσο ἔφτασαν καὶ οἱ ἐνισχύσεις ποὺ περιμέναμε, δυὸ χιλιάδες πεζοὶ μὲ ἀρχηγὸ τὸν κόμιτα Ἀβογάδρο καὶ ὀγδοῆντα ἄλογα προωρισμένα γιὰ τή Ρέθυμνο. Τοὺς χίλιους ἀπ' αὐτοὺς ἔστειλα στὸ νότιο μέρος μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Καλαβρέντζο, γιατὶ διαδόθηκε πὼς οἱ ἐχθροὶ τῶν Χανιῶν εἶχαν σκοπὸ νὰ κάμουν ζημιές. Ἂν μποροῦσα νὰ ὑπερασπιστῶ τὴν Κρήτη μὲ λιγώτερους θὰ τὸ ἔκανα καὶ θἄστελνα μόνο πεντακόσιους. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἦταν δυνατὸ γιὰ μιὰ τόσο μεγάλη ἔκταση ὅπως εἶναι ἡ ἐξοχὴ τῆς Κρήτης καὶ ἐναντίον τόσο μεγάλου πληθυσμοῦ, χωρὶς ἕνα φρούριο γιὰ καταφύγιο. Ἡ Ρέθυμνο βρίσκεται τόσο μακρυὰ κι' ἔχει λαφυραγωγηθῆ ἀπὸ τοὺς δικούς μας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι, ἂν ἤθελαν ἔλθει νὰ μᾶς βοηθήσουν οἱ χίλιοι ἄνθρωποι τῶν ἀρχοντόπουλων καὶ νὰ ὑπερασπίσουν τὴν πόλη, θὰ ἐνικούσαμε τοὺς Τούρκους. Κατὰ δυστυχία λίγοι ἦλθαν, καὶ αὐτοὶ ἀφοῦ λαφυραγώγησαν ὅλα τὰ πάντα. Γιὰ τοῦτο καὶ οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ δὲ βρῆκαν τίποτε νὰ πάρουν, παρὰ μόνο σιδερικά, καμπάνες καὶ καζάνια ποὺ βράζουν τὸ πετιμέζι, ἔβαλαν φωτιὰ στὰ σπίτια καὶ τἄκαψαν. Ἡ Κρήτη γλύτωσε γιὰ χάρη τῶν πέντε κατέργων ποὺ βρέθηκαν στὴ Ρέθυμνο.

Τώρα θὰ μιλήσω γιὰ μιὰ ἄλλη τραγωδία ποὺ ἔχει πολὺ ἐνδιαφέρο, γιὰ τὴ βοήθεια τῆς Ἀμμοχώστου. Θὰ διηγηθῶ τί ἔτρεξε, ὡς τὶς 20 Αὐγούστου ποὺ στάλθηκε τὸ κάτεργο. Ἐγὼ ἔκαμα ὅ,τι εἶχα νὰ κάμω, δὲν παράλειψα νὰ παραδώσω ὅ τι μοῦ ζήτησαν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰουλίου ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ Αὐγούστου. Ἐκεῖνος ποὺ εἶχε καθῆκον νὰ ἀποφασίσει ἔλεγε πὼς ὁ στόλος ἔπρεπε νὰ φύγει, μὰ τὴ διαταγὴ δὲν τὴν ἔδινε ποτέ. Ἔχω ἑξῆντα μάρτυρες, τοὺς ἑξῆντα σοπρακόμιτους τῶν κατέργων, καὶ ὅλο τὸ λαὸ τοῦ Χάνδακα,

γιὰ νὰ μαρτυρήσουν πὼς πῆγαν χαμένες οἱ 40 μέρες, ποὺ μέσα σ' αὐτὲς θὰ μποροῦσε ὁ στόλος νὰ πάει καὶ νἄρθει ἐγκαίρως. Ἂς ἀπολογηθεῖ ὁ ὑπόλογος. Πρέπει ὅμως νὰ σημειώσω πὼς ἂν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὸ ἐνδιαφέρο ποὺ ἔχω καθῆκον νὰ ἔχω γιὰ τὶς δουλειὲς τῆς Αὐθεντίας, ἡ Κύπρος δὲν ἦταν τῆς δικαιοδοσίας μου.

Στὴν Κρήτη ἑτοίμασα καταλύματα γιὰ ἑξακόσιους ἄντρες καὶ ἐπίταξα σπίτια γι' ἄλλους πεντακόσιους. Ἡ ἔλλειψη χρημάτων μ' ἐμπόδισε νὰ τελειώσω αὐτὸ τὸ ἔργο.

Ἑτοίμασα ἀκόμα τριάντα φούρνους κι' ἔβαλα σ' ἐνέργεαι ἑξῆντα χερόμυλους ποὺ μποροῦν ν' ἀλέσουν καθημερινῶς ἀρκετὸ στάρι. Εἶναι καὶ οἱ μῦλοι τοῦ Ἁρμυροῦ, τέσσερα μίλλια μακρυά, μὰ ποὺ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς βρίσκονται μέσα στὴν πόλη, γιατὶ εἶναι σιμὰ στὸ Παλιόκαστρο, ποὺ τὸ διώρθωσα καθὼς καὶ τὴ Σοῦδα.

Οἱ ταραχὲς εἶχαν αἰτία τὸ μῖσος τῶν χωρικῶν κατὰ τῶν ἀρχόντων. Ἡ ἐκδίκησή των ἦταν φοβερή, ἅρπαγὴ καὶ θάνατος. Ἔπειτα ἀπὸ αὐτὰ τὰ καμώματα ἀπελπίστηκαν ποὺ ἦταν δυνατὸ νὰ συγχωρηθοῦν, καὶ συνεννοήθηκαν μὲ τοὺς Τούρκους. Εὐτυχῶς ὁ τουρκικὸς στόλος εἶχε φύγει.

Ὁ κύριος Καλλέργης προσπάθησε νὰ ἡσυχάσει τὰ πνεύματα, δέν τὰ κατάφερε ὅμως. Τότε ἐγὼ διάταξα νὰ πάει ὁ κόμις Ἀβογάδρος μὲ διαταγὴ νὰ συλλάβει τοὺς πρωταίτιους καὶ νὰ δώσει ἀμνηστεία στὸ λαό. Ἡ διαταγὴ ἐκτελέστηκε ἀμέσως μὲ λαμπρὰ ἀποτελέσματα. Σὲ λίγες μέρες ἀπάνω, κρεμάστηκαν ὀκτὼ παπάδες κι' ἕνας λαϊκὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους τοῦ τόπου, γιατὶ ὁ κόμις δὲν εἶναι ἄνθρωπος ν' ἀφήνει νὰ γεράζει τὸ κακό. Ἡ συμβουλὴ καὶ οἱ καλοὶ τρόποι ἔχουν βέβαια τὴν ἀξία τους, μὰ ἡ βία καὶ τὰ ὅπλα μεγαλύτερη. Αὐτὰ συνέβηκαν τὸ Σεπτέμβριο. Τότε εἶναι ποὺ πείστηκα νὰ πάω στὰ Σφακιὰ γιὰ νὰ τὰ ἡσυχάσω. Ὁ κόμις καὶ ἄλλοι μὲ ἀνάγκασαν στὸ διάβημα αὐτό. Ἔτσι κι' ἔγεινε, καὶ ὄχι μόνον εἰρήνεψα τὸν τόπο ἀλλὰ καὶ μπόρεσα νὰ καταγράψω τοὺς Σφακιῶτες στοὺς στρατολογικοὺς καταλόγους.

Τώρα, τὸ ζήτημα τοῦ ἁλατιοῦ.

Στοὺς βράχους τῆς Σούδας καὶ τοῦ Μιραμπέλλου καὶ στοὺς βράχους τοῦ γιαλοῦ ποὺ εἶναι στὸ νότιο μέρος τῆς Κρήτης, γίνεται ἅλάτι. Ὁ μισθωτὴς τοῦ φόρου τὸ μεταφέρει στὸ Χάνδακα καὶ πληρώνει ἑξῆντα χιλιάδες ὑπέρπυρα ποὺ εἶναι 4 χιλιάδες τσεκίνια. Αὐτὸς ὑπονοικιάζει τὸ φόρο τοῦ ἁλατιοῦ Χανιῶν, Ρέθυμνος καὶ Σητείας, σὲ μικρότερους ὑπονοικιαστάς. Ὁ ἐνοικιαστὴς πλερώνει τὸ ἅλάτι ποὺ τοῦ φέρνουν ὀχτὼ σολδίνια τὸ μουτζοῦρι, τριάμισυ μουτζούρια κάνουν ἕνα σταρά. Τὸ ἅλάτι αὐτὸ τὸ ματαπουλεῖ στοὺς ὑπονοικιαστὲς δέκα τέσσερα σολδίνια τὸ μουτζοῦρι, ποὺ εἶναι μαρκέτα δέκα ὀχτὼ τὸ σταρά, καὶ ἀφήνει ἐλεύθερο τὸ ἅλάτι σ' ἐκείνους ποὺ κατοικοῦν τὸ νότιο γιαλό, μὲ τὸ νὰ πλερώνουν σολδία ὀχτὼ τὸ κεφάλι. Αὐτὸ εἶναι συμφερτικὸ γιὰ τὸν κόσμο ποὺ κατοικεῖ στὰ μέρη ἐκεῖνα, γιατὶ ἂν ἤθελαν πιαστεῖ ποὺ μεταχειρίζονται ἅλάτι λαθραῖο θὰ τοὺς ἔβαζαν πρόστιμο πεντακόσια ὑπέρπυρα. Ὡς τόσο ὁ ἐνοικιαστὴς δὲ μπορεῖ νὰ προφτάσει τὸν κόσμο, γιατὶ οἱ πολῖτες ἀγοράζουν τριακόσια ὡς τετρακόσια μουτζούρια ἅλάτι ὁ καθένας, γιὰ νὰ τὸ ματαπουλήσουν ἢ νὰ τὸ ἀνταλλάξουν μὲ τοὺς χωριάτες μὲ τυρί, ἐλιὲς καὶ ἄλλα, καὶ ἀκόμα τὸ μεταχειρίζονται γιὰ νὰ ἁλατίσουν τὰ τρόφιμά τους, κρέας, ψάρια, ἐλιές, τυρὶ κ. ἄ. Γιὰ τοῦτο τὰ ἁλατόσπιτα εἶναι πάντα ἀδειανὰ καὶ οἱ χωριάτες εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ἀγοράζουν τὸ χρειαστό τους ἀπὸ τοὺς πολῖτες.

Πολλοὶ μυλωνάδες ἀγοράζουν ἅλάτι ἀπὸ τοὺς μισθωτοὺς τοῦ φόρου στὶς ἁλυκὲς καὶ τὸ ἀποθηκεύουν γιὰ νὰ τὸ πουλήσουν ὅταν εἶναι ἔλλειψη μὲ τὴν τιμὴ ποὺ τοὺς ἀρέσει. Ὅλα αὐτὰ εἶναι καταχρήσεις ποὺ πρέπει νὰ διορθωθοῦν. Θὰ ἦταν λοιπὸν πολὺ καλὸ ἂν γίνονταν τρεῖς ἀποθῆκες, στὶς τρεῖς μεγάλες πολιτεῖες, ποὺ νὰ ἀγοράζεται τὸ ἅλάτι στὴν τρεχούμενη τιμή, καὶ νὰ μεταπουλιέται μὲ ἑφτὰ ὑπέρπυρα τὸ μουτζοῦρι γιὰ σπιτικὴ χρήση καὶ ὄχι γιὰ ἐμπόριο, καὶ νὰ συστηθοῦν ἀκόμα τρεῖς ἀποθῆκες στὰ Σφακιά, στὸ Καστελνόβο καὶ στὴν Ἱεράπετρα, νὰ ἀπαγορευθεῖ ὅμως σ' ὅλους νὰ κατασκευάζουν ἅλάτι ψιλὸ γιὰ χρήση τους, καὶ ὅσοι

κάνουν, ὑποχρεωτικὰ νὰ τὸ δίνουν στὸν ἐνοικιαστὴ σὲ ἐλαττωμένη τιμή. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν θὰ εἴχαμε μιὰ αὔξηση τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ πενῆντα χιλιάδες τσεκίνια μὲ μικρὴ ἐπιβάρυνση τῶν χωρικῶν καὶ μεγαλύτερη τῶν πολιτῶν.

Ὁ πρῶτος ποὺ φορολόγησε τὸ ἅλάτι στὴν Κρήτη ἦταν ὁ Γενικὸς Προνοητὴς Τρεβιζάνος τὸ 1222, ποὺ ἅγία νὰ εἶναι ἡ μνήμη του, γιατὶ πρὶν ἦταν ἀσύδοτο.

Γιὰ νὰ αὐξήσουν τὰ εἰσοδήματα τῆς Κρήτης, καὶ ἄλλος ἕνας φόρος θὰ μποροῦσε νὰ βαλθεῖ. Εἶναι ὁ φόρος τῶν προϊόντων καὶ τῶν τροφίμων ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἔτσι οἱ ξένοι θὰ πλήρωναν περισσότερα ἀπὸ τοὺς ἐντόπιους.

Ἅμα μποῦν οἱ φορολογίες αὐτές, ὁ λαὸς ἤθελε ἀνακουφιστεῖ ἀπὸ τὴν τοκογλυφία, ποὺ φέρνει μεγαλύτερες καταστροφὲς ἀπ' ὅ,τι θἄφερνε ὁ φόρος τοῦ ἁλατιοῦ. Ἂν ἔλειπε ἡ τοκογλυφία καὶ τὸ προστίχι, τὰ στάρια, τὸ κρασί, τὸ λάδι, τὸ τυρὶ θἄχαν διπλάσια ἀξία. Ἡ αὔξηση αὐτὴ θὰ ἦταν σὲ ὄφελος τῶν παραγωγῶν, γιατὶ τὰ ἀγροληπτικά τους δοσίματα περιορίζονται σὲ δύο μουτζούρια στὰ δέκα, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ τρίτο μερίδιο.

Ἂν λοιπὸν ἐξ αἰτίας τοῦ ἁλατιοῦ οἱ παραγωγοὶ ζημιώνονται στὰ προϊόντα τους, γιατί ἡ κυβέρνηση νὰ μὴν πουλεῖ τὸ ἅλάτι ἕνα τσεκίνι τὸ σταρά; Μὲ τὸ μέτρο αὐτὸ οἱ Κρητικοὶ θὰ μείνουν εὐχαριστημένοι. Ἄλλοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ θὰ δυσαρεστηθοῦν. Πρέπει λοιπὸν νὰ καταργηθοῦν οἱ κλεψιὲς καὶ οἱ καταχρήσεις γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ Λαοῦ.

Ἀπὸ τὶς 125.000 δουκάτα ποὺ μοῦ δόθηκαν, ὅταν στάλθηκα στὴν Κρήτη, γιὰ ἔξοδα ἐξοπλισμοῦ, μοῦ ἔμειναν 10.000. Μ' αὐτὲς πλήρωσα, γιὰ δέκα μῆνες, 4-7 χιλιάδες στρατό.

Ἐπειδὴ ὅμως τὰ ἔξοδα ἦταν μεγάλα, ὑποχρεώθηκα νὰ τὰ ἀντιμετωπίσω μὲ δάνεια ἢ κόβοντας νομίσματα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ποὺ ἡ μεταλλική τους ἀξία ἦταν τὸ δέκατο τῆς πραγματικῆς. Τὰ νομίσματα αὐτὰ κυκλοφόρη-

σαν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Κρήτη, στὰ Κύθηρα καὶ στὴν Τῆνο.

Γιὰ νὰ ἡσυχάση ἡ Κρήτη, πρέπει νὰ βγοῦν ἀπὸ τὴ μέση οἱ Πάτεροι καὶ οἱ Παπαδόπουλοι. Αὐτοὶ εἶναι ποὺ ληστεύουν τὴ Μεσαρέα, τὸ Ψυχρὸ καὶ ὅλη τὴν περιφέρεια τῶν Χανιῶν καὶ τῆς Ρέθυμνος.

Ἡ Μεσαρέα θὰ μποροῦσε νὰ θρέψει ὅλη τὴν Κρήτη, ἐξ αἰτίας ὅμως τῆς ληστείας μένει χέρση.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ζημιὰ ποὺ προξενοῦν οἱ οἰκογένειες αὐτές, δίνουν καὶ τὸ κακὸ παράδειγμα στοὺς χωρικούς, ποὺ προσπαθοῦν νὰ τοὺς μιμηθοῦν, ὅπως ἔκαμαν οἱ παπάδες μὲ τὸν Τουρκικὸ στόλο. Μοῦ φαίνεται πὼ δὲν πρέπει νὰ μᾶς κυβερνοῦν αὐτὰ τὰ κτήνη.

Κατάγραψα στοὺς στρατολογικοὺς καταλόγους 30.000 γιὰ τὰ κάτεργα, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς 7.000 ποὺ βρίσκονται τώρα στὰ 40 κάτεργα. Τοὺς πραγματικοὺς προνομιούχους ἐννοεῖται δὲν τοὺς κατάγραψα. Λέγω τοὺς πραγματικούς, γιατὶ πολλοὶ ρέκτορες, κακὰ πληροφορημένοι, ἐξαιροῦν πολλοὺς ἀπὸ προσωπικὲς ἀγγαρεῖες, γιατὶ λογαριάζουν στὰ προνόμια τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν παροίκων. Ἀπ' αὐτοὺς σὲ παλαιότερον καιρὸ ὑπῆρχαν πολλοὶ στὴν Κρήτη, καὶ ὅταν ἕνας ἐλευθερώνονταν ἔγραφαν στὄνομά του ἀπέναντι «ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε βάρος δουλείας». Αὐτὸ τὸ νόμιζαν προσωπικὸ προνόμιο. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σωστό, πρόκειται γιὰ τοὺς φόρους ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν οἱ πάροικοι, ὅπως πολλοὶ θυμοῦνται ἀκόμα, καὶ ὄχι γιὰ κάθε λογῆς φόρο, ὅπως εἶναι οἱ φόροι ποὺ πληρώνουν οἱ ἐλεύθεροι καὶ οἱ ἀπελεύθεροι (franchi et liberi). Ἡ ἰδιότητα ἐλεύθερος δεσμοῦ δουλείας (vinculo servitudis) δείχνει ποὺ ἦταν κάποτε δοῦλοι, ποὺ ἐλευθερώθηκαν γιὰ καλὲς πράξεις καὶ ὑπηρεσίες

Κατάργησα τοὺς ἀντισκάρους [1], γιατὶ ἦταν ἡ κατα-

[1] Andiscari = οἱ ἀντικαταστάτες τῶν κατεργαραίων μὲ χρήματα, ὅπως πολλὰ χρόνια πίσω εἴχαμε καὶ στὸ στρατό μας. Τὴ λέξη αὐτή, πολὺ κοινὴ στὰ Βενετικὰ ἔγγαφα, τὴν παραλείπει ἡ Enciclopedia Italiana, ποὺ ὅλο ἕνα δημοσιεύεται.

στροφὴ τῶν κατεργαρέων καὶ φοβεροὶ κλέφτες. Ἔπαιρναν γιὰ τὴν ἀντικατάσταση 30 καὶ πολλὲς φορὲς 40 τσεκίνια.

Ἀπαγόρεψα ἀκόμη τὴν ἐξαίρεση γενικῶς σ' ὅλους. Θὰ ἐξαιροῦνται μόνον ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν ἡλικία 60 χρόνων ἢ εἶναι σωματικῶς ἀνίκανοι.

Στὸ Λασῆθι ἔκαμα ὅτι ἔπρεπε.

Ὑπάρχουν πολλὰ ὀρφίκια χωρὶς δουλειά, ποὺ οἱ ὀρφικιοῦχοι πληρώνονται ἀπὸ τοὺς φόρους καὶ εἶναι ἀργόμισθοι. Αὐτοὶ ὅλοι πρέπει νὰ παυθοῦν, ὅπως γίνηκε στὴ Βιτσέντσα.

Ἡ τιμαριωτικὴ συνεισφορὰ τῶν χιλίων ἵππων καλὸ θὰ ἦταν νὰ μετατραπεῖ σὲ χρήματα, 30 δουκάτα κάθε ἄλογο, Ἔτσι κάτι θὰ εἴχαμε, 30.000 δουκάτα κάτι εἶναι, ἐνῶ μὲ τ' ἄλογα δὲν ἔχουμε τίποτε γιατὶ εἶναι ἄχρηστα.

Οἱ ρέκτορες βάζουν μπρὸς δουλειές, ὅπως εἶναι ἡ ἐπισκευὴ τῶν φρουρίων, καὶ κρατοῦν τὰ δημόσια χρήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ φόρους, λέγοντας πὼς κάνουν πληρωμές, χωρὶς νὰ τὶς κάνουν. Ἀκόμα κάνουν χάρες, κι' ἔτσι παίρνουν τὰ δικαιώματα τῆς Γερουσίας καὶ τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου τῆς Βενετίας.

Οἱ παπάδες τῶν Ἑλλήνων, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα κακὰ ποὺ κάνουν, ἐξομολογοῦν τὶς γυναῖκες μπρὸς στοὺς ἄντρες τους, γιατὶ οἱ ἄντρες φοβοῦνται μὴν οἱ γυναῖκες τους ἔχουν ἀγαπητικούς. Γι' αὐτὸ τοὺς ἔπρεπε νὰ καοῦν ζωντανοί. Μάρτυρας ὁ φρὰ Νικόλαος Κουερίνης τοῦ Φραγκίσκου.

Ἐπίλογος.

1ον Στὸ διάστημα τῆς θητείας μου ἑτοίμασα στρατῶνες γιὰ 700 ἄντρες, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσους ὑπῆρχαν.

2ον Διαχειρίστηκα μὲ ἐπιμέλεια καὶ θάρρος τὴ δικαιοσύνη, ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἐγκλημάτισαν. Καταδίκασα σὲ θάνατο 19 γιὰ παράδειγμα. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς θὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερος, ἂν δὲν ἤθελε μοῦ ἀφαιρεθεῖ ἡ ἐξουσιοδότηση νὰ δικάζω.

3ον Ἑτοίμασα παξιμάδι 2.500.000.

4ον Προσπάθησα δύο φορὲς νὰ βοηθήσω τὴν Κύπρο, μιὰ τὶς ἀρχὲς Ἰουλίου καὶ τὴν ἄλλην τὶς ἀρχὲς Αὐγούστου.

5ον Ὅταν μπόρεσα νὰ διαθέσω στρατό, ἔστειλα σ' ὅλη τὴν Κρήτη καὶ στὴ νότια παραλία 1.000 ἄντρες μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Καλαβρέντζο καὶ τοὺς τιμαριούχους.

6ον Ἔστειλα στήν Ἀμμόχωστο τὴ φοῦστα τοῦ Μιχαήλ μὲ μπαροῦτι καὶ ἄλλα πολεμοφόδια, ἀδιάφορο ἂν δὲν ἔφτασαν ἐγκαίρως.

7ον Πλήρωσα μισθοὺς σὲ 7.000 στρατιῶτες ἐγκαίρως, κι' ἔτσι πρόλαβα ταραχές, χωρὶς νὰ λάβω χρήματα γιὰ 13 μῆνες. Ἔχοντάς τους πληρωμένους μποροῦσα νὰ τοὺς διατάζω καὶ νὰ τοὺς τιμωρῶ. Ἔτσι μπόρεσα νὰ προλάβω τὴ λεηλασία καὶ τὴ διαρπαγὴ τοῦ Μεγάλου Κάστρου.

8ον Κατάφερα νὰ στείλω στὴ Βενετία, τὸν καιρὸ τῆς ὑπηρεσίας μου, 5.000 τσεκίνια, ἀπὸ τὸ Μ. Κάστρο, τὴ Ρέθυμνο καὶ τὰ Χανιά.

9ον Εἴσπραξα 11.000 δουκάτα ἀπὸ πρόστιμα τῶν στρατιωτῶν, στὰ Σφακιά, στὴ Ρέθυμνο καὶ στὸ Μ. Κάστρο. Τὰ μισὰ ἀπὸ αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὸ νόμο ἦταν δικά μου, ἀλλὰ δὲν τὰ κράτησα.

10ον Στὸ διάστημα τῆς θητείας μου εἴσπραξα 102.000 δουκάτα χωρὶς τόκους, ἀπὸ τὴν κυκλοφορία τῶν καβαλλίνων [1] ποὺ ἔβαλα στὴν κυκλοφορία. Ἐὰν ἤθελα δανειστεῖ τὸ ποσὸν αὐτό, ὁ τόκος τους πρὸς 9 % θἄταν 17.000.

11ον Κατάφερα νὰ σταματήσει ἡ στάση τῆς Ρέθυμνος μὲ λίγη αἱματοχυσία καὶ πολλὲς τιμωρίες.

12ον Ἑτοίμασα τὰ Σφακιὰ καὶ θὰ κατάφερνα νὰ τὰ φέρω στὴν ὑπακοή, ἂν δὲ μ' ἐμπόδιζαν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη.

13ον Κατάγραψα στοὺς στρατολογικοὺς καταλόγους ὅλους τοὺς κατεργαραίους μὲ τὰ διακριτικὰ τῶν τριχῶν τους, πρᾶμα ποὺ δὲν εἶχε γίνει ποτὲ ὡς τώρα, καὶ ἀνακούφισα τὸ λαὸ ποὺ ὑπόφερνε ἀπὸ τὶς τοκογλυφίες τῶν Προνοητῶν.

[1] Καβαλλίνες ὀνομάστηκαν τὰ κίβδηλα νομίσματα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τοῦ Καβάλλη.

14ον Καλλιέργησα ἐντατικὰ ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ Μεγάλου Κάστρου κι' ἔβαλα σὲ τάξη τὰ φρούρια τῆς Σούδας καὶ τὸ Παλαιόκαστρο.

15ον Ἐτακτοποίησα ἀκόμα ὅλα τὰ ζητήματα στὸ Λασῆθι καὶ κάτι ἔκαμα γιὰ τοὺς Φραγκοτόπους.

16ον Ἤμουν τέλος ἕτοιμος νὰ προσφέρω, μὲ ἔξοδα μου, ἕνα σῶμα ἀπὸ 100 ἄντρες, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς Κρήτης.

Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔκθεση τοῦ Μαρίνου Καβάλλη. Ἀπ' αὐτὴν μποροῦμε νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα πὼς στὴ Ρέθυμνο ἔγιναν ταραχές, πὼς ὁ λαὸς φοβήθηκε τὴν Τουρκικὴν ἐπιδρομὴ καὶ ἐγκατέλειψε τὴν πόλη, πὼς στὴν ταραχὴν αὐτὴ ἐπωφελήθηκαν ἄτακτα στοιχεῖα γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν, νὰ κλέψουν καὶ ν' ἁρπάξουν. Ἡ πολιτεία λαφυραγωγήθηκε πρὶν κάμουν οἱ Τοῦρκοι τὴν ἀπόβαση, γιατὶ ὅταν τὴν ἔκαμαν δὲν εἶχαν μείνει παρὰ μόνο τὰ σιδερικά, οἱ καμπάνες καὶ τὰ καζάνια τοῦ μούστου. Τὸ σπουδαιότερο ποὺ δὲν ἐξηγεῖ ὁ Καβάλλη εἶναι ἡ συνενόηση τῶν Ρεθυμνιωτῶν μὲ τοὺς Τούρκους. Αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ ἐξεταστεῖ καλά, γιατὶ μᾶς λέει ὁ Βενετὸς Πρεβεδοῦρος πὼς οἱ ταραχὲς εἶχαν αἰτία τὸ μῖσος τῶν χωρικῶν κατὰ τῶν ἀρχόντων, καὶ πὼς ἡ ἐκδίκηση ἦταν φοβερή, ἁρπαγὴ καὶ θάνατος. Μ' ὅλο ποὺ δὲν ἀναφέρει γιὰ ποιοὺς ἀρχόντους πρόκειται, εἶναι εὔκολο νὰ ἐννοήσουμε πὼς πρόκειται γιὰ τοὺς Βενετοκρητικούς, ὅπως ἀργότερα θὰ λέγαμε Τουρκοκρῆτες, γιατὶ αὐτοὶ εἶναι ποὺ ἀλαξοπίστησαν, γιὰ νὰ μὴ χάσουν τὰ κτήματα καὶ τὰ προνόμια. Ἀλλὰ Βενετοκρητικοὶ καὶ Βενετικὴ Κυβέρνηση ἦταν ἕνα καὶ τὸ αὐτό, ἑπομένως μποροῦμε καὶ νὰ συμπεράνουμε πὼς τὸ μῖσος καὶ οἱ ταραχὲς στρέφονταν κατὰ τῶν Βενετῶν.

Ὁ κόμις Ἀβογάδρος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ στάλθηκε νὰ ἡσυχάσει τὶς ταραχές, συλλαμβάνοντας τοὺς πρωταίτιους. Σὲ λίγες μέρες ἀπάνου κρεμάστηκαν ὀκτὼ παπάδες κι' ἕνας λαϊκός. Τὸ χειρόγραφο δυστυχῶς δὲ μᾶς ἀναφέρει τὸ ὄνομα κανενὸς ἀπὸ τοὺς κρεμασμένους, μονάχα μᾶς πληροφορεῖ πὼς αὐτὰ συνέβηκαν τὸ Σεπτέμβρη, καὶ πὼς καὶ

στὰ Σφακιὰ ἦταν ἀναβρασμός, ποὺ τὸν ἡσύχασε ὁ ἴδιος ὁ Καβάλλη, καὶ ποὺ στὸ Χάνδακα ἦταν φόβος ταραχῶν.

Αὐτὰ ὅλα ὅμως δὲ μποροῦν νὰ μᾶς πείσουν πὼς ἡ ἐξέγερση αὐτὴ ἔλαβε τὶς διαστάσεις ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Ζαμπέλιος, γιατὶ μία τέτοια στάση δὲν ἡσυχάζεται μὲ τὶς δύο χιλιάδες στρατὸ τοῦ Ἀβογάδρου. Ὁ στρατὸς τότε δὲν εἶχε τὰ πολεμικὰ μέσα ποὺ ἔχει σήμερα, γιατὶ τὸν καιρὸν ἐκεῖνο μποροῦσε ὁ λαὸς νὰ ἐξοπλιστεῖ, ὅπως καὶ ὁ στρατός. Ἴσως στὰ συμπεράσματα αὐτὰ μᾶς βοηθήσει μιὰ μέρα ἡ ἐξερεύνηση τοῦ ἀρχείου τοῦ Δουκὸς τῆς Κρήτης.

Γιὰ τὴν ὥρα θὰ βασιστοῦμε στὶς πηγὲς ποὺ ἔχουμε, ποὺ εἶναι σύγχρονες καὶ προέρχονται ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ εἶχαν τὴν ἐξουσία στὴν Κρήτη. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς ἐκτὸς τοῦ Καβάλλη, εἶναι καὶ ὁ Λατῖνος Ὄρσίνος, ποὺ ἦταν φρούραρχος στὸν Χάνδακα, ἄνθρωπος, ὡς φαίνεται, τοῦ καθήκοντος καὶ μετρημένος. Στὴν ἔκθεσή του ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Κρήτη πρέπει νὰ δοθεῖ πίστη, γιατί, σὰν ξένος, ὄχι Βενετός, δὲν εἶχε κανένα συμφέρο νὰ κρύψει τὴν ἀλήθεια. Ὁ Λατῖνος ἦταν ἀληθινὰ στρατιωτικὸς καὶ εἶχε τὸ αἴσθημα τῆς στρατιωτικῆς τιμῆς πολὺ ἀνεπτυγμένο.

Ἀπὸ τὴν ἔκθεσή του, ποὺ πραγματεύεται κυρίως γιὰ τὴν ὀχύρωση τῆς Κρήτης, θὰ πάρουμε μόνο τὴν περικοπὴ ποὺ μᾶς χρειάζεται.

Πρὶν φύγει ἀπὸ τὴ Βενετία ὁ Λατῖνος, τοῦ ἔκαμε γνωστὸ ἡ αὐθεντία πὼς στὴν Κρήτη τὰ πνεύματα μεταξὺ στρατοῦ καὶ Κρητικῶν ἦταν ἐρεθισμένα ἐξ αἰτίας τοῦ μίσους τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Φράγκων. Τὸ μῖσος αὐτὸ ἦταν πιὸ ἐπικίνδυνο ἀκόμα γιὰ τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῶν Τούρκων. Μὲ πειθαρχία καὶ αὐστηρότητα στὸ στρατὸ μπόρεσε ν' ἀποδείξει στοὺς Κρητικοὺς πὼς ἦταν δίκαιος. Ἡ διαγωγὴ αὐτὴ τοῦ φρουράρχου εἶχε καλὰ ἀποτελέσματα, γιατὶ στρατὸς καὶ λαὸς ἀδελφώθηκαν. Τοῦτο στὴν ἔκθεσή του τὸ ἀποδίδει στὴ δύναμη του Θεοῦ, λέγοντας πὼς γίνηκε θαῦμα, ἀφοῦ δύο λαοὶ τόσο διαφορετικοὶ σὲ ὅλα καὶ καθόλα ἀγαπήθηκαν. Ὁ στρατὸς δὲν ἦταν ἀπὸ Βενετούς, ἀλλὰ ἀπὸ Ἰταλοὺς μισθωτοὺς καὶ αὐτὸν ἔννοεῖ ὁ

Λατῖνος. Τὴ στάση τῆς Ρέθυμνος τὴν περιγράφει ἀκόμα πιὸ ἁπλὰ καὶ πιὸ καθαρὰ ἀπὸ τὸν Καβάλλη, χωρὶς νὰ μένει ἀμφιβολία πὼς τὰ γεγονότα ξετυλίχτηκαν πολὺ φυσικά.

«Περίγραψα ὡς ἐδῶ, στὴ Γαληνότητά σας, γράφει, τὶς δυσκολίες ποὺ ἀπάντησα γιὰ νὰ συνεφέρω τὰ φρούρια. Μένει ἀκόμα νὰ περιγράψω μερικὲς ἄλλες δυσκολίες ποὺ μὲ βασάνισαν ὄχι λιγώτερο, γιατὶ βγῆκα γελασμένος στὶς προβλέψεις μου. Ὅπου καὶ ἂν ἔτυχε νὰ μιλήσω γιὰ τὴ στρατιωτικὴ κατάσταση τῆς Κρήτης, ἄκουσα νὰ λέγουν πὼς ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα καλὸ ἱππικὸ ποὺ εἶχαν χρέος νὰ συντηροῦν οἱ τιμαριοῦχοι τῆς νήσου, μποροῦσαν νὰ στρατολογηθοῦν λίγο λιγώτερο ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες ἄνδρες, γενναῖοι καὶ γυμνασμένοι. Ὅσο γι' αὐτὸ δὲ χρειάστηκαν καὶ πολλὲς μέρες γιὰ ν' ἀποδειχθεῖ ψεύτικο. Μόλις πληροφορήθηκα πὼς οἱ Τοῦρκοι ἦταν ἕτοιμοι νὰ κάμουν ἀπόβαση στὸ νησί, συνεννοήθηκα μὲ τὴ διοίκηση γιὰ κεῖνο ποὺ ἔπρεπε νὰ γίνει, γιατὶ ἦταν φανερὸ πὼς ὁ λίγος στρατὸς ἀπὸ Ἰταλοὺς δὲ θὰ μποροῦσε ν' ἀντισταθεῖ στὴν ὁρμὴ τοῦ ἐχθροῦ. Παρουσίασα στὸ Γενικὸ Προνοητὴ ὅλες τὶς διαταγὲς ποὺ πρόβλεπαν γιὰ τὴ στρατολογία τῶν Κρητικῶν καὶ τὴν πρόσκληση τοῦ ἱππικοῦ τῶν τιμαριούχων, μὲ ἀρχηγοὺς ἀπὸ τοὺς ἴδιους, γιατὶ νόμισα πὼς μὲ ἕνα σῶμα ἀπὸ πέντε ὡς ἕξη χιλιάδες καὶ τὸ ἱππικὸ καλὰ διαμοιρασμένο σὲ ἐπίκαιρες θέσεις θὰ εἶχα καλὰ ἀποτελέσματα καὶ ἔλπιζα πὼς ἂν τοὺς γύμναζα καὶ ἂν τοὺς ἔδινα ἕνα μικρὸ μισθὸ θὰ μποροῦσα νὰ τοὺς ἔχω σὲ πειθαρχία.

Ὅλα ἀποδείχτηκαν ψεύτικα. Ἡ ἐπιθεώρηση ποὺ ἔκαμα τοῦ ἱππικοῦ μοῦ ἀπόδειξε ποὺ εἶχα ἄδικο γιὰ δύο λόγους: πρῶτο γιατὶ τὰ πέντε μερτικὰ στὰ ἕξη τῶν ἀλόγων ἦταν μεταγωγικὰ ὑποζύγια μικρὰ καὶ δυστυχισμένα ποὺ τὰ παρουσίαζαν τιμαριοῦχοι ποὺ δὲν εἶχαν ὑποχρέωση γιατὶ εἶχαν μονάχα τρία ἢ τέσσερα καράτα [1], καὶ ἐκεῖνοι, ποὺ

[1] Κάθε μονάδα μπορεῖ νὰ μοιραστεῖ σὲ 24 καράτα. Συνήθως τὸ μοίρασμα αὐτὸ γίνεται γιὰ τὸ χρυσάφι ποὺ μοιράζεται σὲ 24 καράτα

εἶχαν ὑποχρέωση παρουσίαζαν ἄλογα μὲ χαλασμένα πόδια, ἐλαττωματικά, λέγοντας πὼς δὲν εἶχαν ὑποχρέωση νὰ σταλθοῦν σὲ καμμία ἐπιχείρηση, ἂν δὲν ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς ὁ πρεβεδοῦρος. Γι᾽ αὐτὰ καὶ γι᾽ αὐτὰ ἀποδείχτηκε πὼς τίποτα δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε ἀπὸ τὸ ἱππικὸ αὐτό. Οἱ διαταγὲς πάλι γιὰ τοὺς χωριάτες κι᾽ αὐτὲς δὲν πέτυχαν, γιατὶ παρουσιάστηκαν πολὺ λιγώτεροι ἀπ᾽ ὅτι νομίζαμε μὲ τὴ δικαιολογία πὼς εἶχαν στρατολογηθεῖ πολλοὶ στὰ κάτεργα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς φοβήθηκαν μὴ σταλθοῦν καὶ αὐτοὶ στὰ κάτεργα. Οἱ εὐγενεῖς πάλι ποὺ εἶχαν καθῆκο νὰ ἐπιστατοῦν στὴ στρατολογία στὰ προσδιορισμένα μέρη, ἐπήγαιναν στὴν ἐξοχή τους καὶ ἔμεναν ἐκεῖ γιὰ λιγώτερες ἔγνοιες. Μόνο στὴ Σοῦδα ἔγεινε ἐκεῖνο ποὺ ἔπρεπε, γιατὶ ἐκεῖ ἦταν πρεβεδοῦρος ὁ Μικέλης, ποὺ σὲ λίγες μέρες μπόρεσε νὰ συμμαζέψει τέσσερις χιλιάδες, ζητώντας μόνον χρήματα ἀπὸ τὸν Καβάλλη γιὰ τὴ συντήρησή τους. Ὁ Καβάλλη ὅμως διάταξε νὰ σταλθοῦν σπίτι τους γιατὶ δὲν εἶχε χρήματα. Μὰ ὁ Θεὸς δὲν ἔπρεπε νὰ ἀφήσει νὰ γίνει τὸ κακὸ αὐτό, γιατὶ ἦταν αἰτία ἀπ᾽ ὅλα τὰ κακὰ ποὺ συνέβηκαν ὕστερα. Λίγες μέρες ἔπειτα ὁ ἐχθρὸς μπῆκε στὸ λιμάνι, χωρὶς νὰ κάμει ἀπόβαση γιατὶ φοβότανε μὴ τοῦ ἔκαναν καραοῦλι. Ὅταν ὅμως εἶδε ποὺ δὲ θἄβρισκεν ἀντίσταση, ἔγεινε ὅ,τι ἔγεινε στὰ Χανιὰ καὶ στὴ Ρέθυμνο, ποὺ βέβαια δὲν ἤθελε συμβεῖ, ἂν ὁ στρατὸς ἦταν ἐκεῖ συμμαζεμένος. Οὔτε ἡ πυρκαγιὰ τῆς Ρέθυμνος θὰ γινότανε.

Ὁ λίγος στρατός, ποὺ ἔμεινε γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν πόλη, βλέποντας τοὺς Τούρκους σκόρπισε. Οἱ κάτοικοι ποὺ εἶχαν στρατολογηθεῖ γιὰ νὰ τὴν ὑποστηρίξουν, βρίσκοντας τὴν πολιτεία ἐγκαταλειμμένη, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν γιὰ τοὺς Βενετοὺς ἀρχόντους καὶ κυρίους των, ἐξ αἰτίας ἀπὸ τὶς πιέσεις ποὺ τοὺς ἔκαναν, διαγούμισαν πρῶτα τὴν πολιτεία καὶ ἔπειτα βγῆκαν στὰ χωριὰ γιὰ νὰ σκοτώσουν τοὺς ἀρχόν-

γιὰ νὰ γίνει τὸ μῖγμα 22 καρατιῶν ποὺ εἶναι τὸ Τσεκίνι, 18 ποὺ εἶναι τὸ ναπολεόνι. Σ᾽ αὐτὴ τὴν περίσταση τὸ καράτο εἶναι μονάδα βάρους καὶ ἰσοδυναμεῖ μὲ 4 κόκκους στάρι χοντρό.

τους, ὅπου ἤθελαν τοὺς συναντήσει. Ὡς τόσο ὁ Οὐλούτζ Ἀλῆς, μαθαίνοντας ποὺ ἡ Ρέθυμνο εἶχεν ἐγκαταλειφθεῖ, ξαναγύρισε, καὶ ἀφοῦ ἔκαμεν ἀπόβαση, χωρὶς νὰ βρεῖ ἀντίσταση, ἔφερε ὅλην αὐτὴν τὴν καταστροφή, ποὺ προῆλθε, ὅπως ἀνάφερα, μόνο καὶ μόνο ἀπὸ τὴν κακία τοῦ λαοῦ.»

Αὐτὰ μᾶς λέει ὁ Λατῖνος. Φαίνεται λοιπὸν πὼς, στὴν ἀπόβαση ποὺ ἔκαμε ὁ Οὐλούτζ Ἀλῆς, πολὺ βοήθησαν οἱ χωριάτες μὲ ἐπὶ κεφαλῆς παπάδες καὶ κάποιον ἄρχοντα. Ποιὸς ἦταν ὁ ἄρχοντας αὐτὸς τίποτα δὲν ξέρουμε ἀπὸ τὶς ἐπίσημες ἐκθέσεις. Ἀλλὰ ὅποιος κι᾽ ἂν ἦταν, εἶναι φανερὸ πὼς ἡ ἐπανάσταση αὐτή, οὔτε τὴν ἔκταση ποὺ μᾶς περιγράφει ὁ Ζαμπέλιος ἔλαβε, οὔτε βάστηξε ἀρκετὸ καιρὸ γιὰ νὰ γίνουν ὅσα λέγει ὅτι ἔγιναν.

Στὴν περίσταση αὐτὴ πρόκειται ὁλοφάνερα γιὰ ἕνα περιστατικὸ ποὺ εἶχε τὴν ἀρχή του ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ ἐχθρό, καὶ τὸ ἐκμεταλλεύτηκαν οἱ δυσαρεστημένοι καὶ οἱ ἀγρότες κατὰ τῶν κτηματιῶν.

Γιὰ φέτος περιορίζομαι σ᾽ αὐτὰ τὰ λίγα. Ἐλπίζω ὅμως, μὲ τὴ δημοσίευση ὅλων τῶν πηγῶν ποὺ ἔχω στὰ χέρια μου, νὰ πέσει τελειωτικὰ ὁ θρῦλος αὐτὸς ποὺ τόσο ὡραῖα ὑφάνθηκε καὶ χρωματίστηκε ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Βυζαντιολόγο καὶ μεσαιωνοδίφη Ζαμπέλιο.

ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

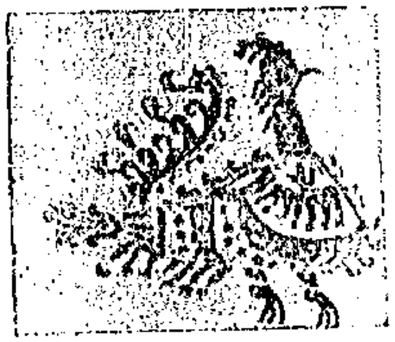

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Στὸν πέμπτο λόχο τοῦ Ἐμπέδου δὲν ἀργήσαμε νὰ τὸ μυριστοῦμε πὼς ὁ ἐπιλοχίας μας κατάντησε τραχανολόγος. Εἴτανε παλιὸς καραβανάς, δηλαδὴ στὴν ἐπίσημη γλώσσα «μόνιμος ὑπαξιωματικός», ποὺ ἔκανε κάθε χρόνο ἀνακατάταξη. Ὅταν τὸ σύνταγμα ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπιστρατεία ἔφυγε γιὰ τὸ μέτωπο, ὁ Τζὼν Κόχμαν ἔμεινε στὸ ἔμπεδο καὶ τοποθετήθηκε στὸ λόχο μας. Δὲ φτάνει ποὺ εἴταν ὑπερήλικος μὰ ἔπασχε ἀπὸ πολυσαρκία καὶ δὲν μποροῦσε διόλου νὰ βαστάξῃ στὶς πορεῖες καὶ στὶς κακουχίες. Στὰ νιάτα του, σὰν ἀπολύθηκε ἀπὸ τὸ στρατό, τοῦ χαμογέλασε ἡ ἐλπίδα νὰ ξενιτευτῇ, γιὰ νὰ δουλέψῃ καὶ κάνῃ κι αὐτὸς παράδες. Τ' ἀληθινό του ὄνομα εἴτανε Γιάννης Καχριμάνης, μὰ στὴν Ἀμερική, ποὺ εἶχε πάει γιὰ τὴν τύχη του καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τὴ βρῇ, ἔκοψε τὸ στριμένο μουστάκι καὶ τὸ μακρύ του ὄνομα. Κ' ἔτσι ὁ Τζὼν Κόχμαν σὰ γύρισε ναυαγισμένος—καταριότανε γιὰ τοῦτο τὴν πολυσαρκία του—χώθηκε καὶ πάλι στὸ «στράτευμα», εὐεργετικὸς μὲ διπλὸ ἐπίδομα, τὸ ἀναθεματισμένο «ἐπιμίσθιον», τὸ δόλωμα αὐτό, ὅπως ἔλεγε, γιὰ τὴν ἀνακατάταξη.

Ἀπὸ φυσικό του τεμπέλης καὶ νευρικός, ὅλη μέρα δὲν ξεκολοῦσε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ στρατώνα κ' ἐκεῖ περνοῦσε τὶς ὧρες του μὲ φλυαρία καὶ μπεκροσύνη. Εἶξερε γραμματάκια, μὰ τὸ φόρτε του, ὁ πλοῦτος του κ' ἡ περηφάνια του ποὺ σὲ κατακεραύνωνε εἴταν ἡ ἐπιγραμματική του φρασεολογία. Ὅλο μὲ καλούπια καὶ μὲ παροιμίες μιλοῦσε. Καὶ τὴ συνειθισμένη, τὴν ἁπλὴ γλώσσα δὲν τὴν ἤθελε· Λέγανε πὼς τὸν εἶχε ἀναθρέψει ἕνας μπάρμπας του, δάσκαλος στὸ Μακροχώρι, τὴν πατρίδα του, ποὺ τὸν εἶχε περιμαζέψει ὀρφανό. Αὐτουνοῦ εἶχε πάρει τὰ κόλπα καὶ τὸ στόμφο στὴν ὁμιλία του. Σὰν παράπινε, κι αὐτὸ γινότανε συχνὰ κατὰ τὸ δειλινό, χυμοῦσε θεριὸ μονάχο στὸ λόχο γιὰ τὸ βραδινὸ προσκλητήριο, ὅλο θυμοὺς καὶ βρισιές. Ὅλοι τοῦ φταίγανε, κι ἀλίμονο στὸ φαντάρο ποὺ τύχαινε μπροστά του. Ἐπιθεωροῦσε τοὺς θαλάμους, τὰ μαγειριά, τὰ ἀποχωρητήρια, τὰ γραφεῖα τοῦ λόχου, τάβανε πρῶτα πρῶτα μὲ τὸ σιτιστὴ καὶ μὲ τοὺς ἄλλους ὑπαξιωματικούς. Τοὺς φοβέριζε πὼς θὰ τοὺς στείλῃ δεμένους στὸ στρατοδικεῖο καὶ χτυπώντας τὶς γροθιές του στὸ τραπέζι ξεφώνιζε:

—Τελειώσανε πιὰ τὰ ψέματα. Θὰ ἐπιβάλω ἀπόψε τὸ κράτος τοῦ νόμου. . . .

Σὰν ἔπαιρνε νὰ κοιμηθῇ, ξεχνιόντανε ὅλες οἱ φοβέρες του καὶ τὸ πρωῒ εἶχε πάλι τὴ συνειθισμένη του γαλήνια τεμπελιά. Ἡ μόνη του φιλοδοξία εἴτανε νὰ μᾶς κάνῃ συχνὰ «θεωρία». Τὰ εἶχε ὁλοένα μὲ τοὺς ἀπόντες.

—Εἶστε φυγάδες, μᾶς ἔλεγε, τοῦ καθήκοντος. Ἐὰν τὸ πράμα αὐτὸ ξακολουθήσῃ μάθετε πὼς βαίνομε κατὰ κρημνῶν. Ἡ πατρίδα βρίσκεται στὸ χείλος τῆς ἀβύσσου, ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, παίζουμε ἐν οὐ παικτοῖς, παίζουμε τὴν τύχη μας κορώνα ἢ γράμματα καὶ σεῖς ἀδιαφορεῖτε. Ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸ προσκλητήριο σᾶς προδίνει. Ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα. Πᾶν μέτρον ἄριστον.

Ποῦ νὰ βγάλῃ κανεὶς τσιμουδιά! Αὐτὸ τὸν εὐχαριστοῦσε.

—Ἡ σιγὴ κόσμον φέρει, ἐξακολουθοῦσε. Οἱ ἀπουσιάζοντες οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι.

Κι ἂν κανεὶς ἀπὸ τοὺς φαντάρους τύχαινε νὰ βήξῃ, πρόσθετε:

—Ἀπορία ψάλτου βήξ. Αἱ μὲν χεῖρες χεῖρες Ἠσαῦ, ἡ δὲ φωνὴ φωνὴ Ἰακώβ.

Καὶ σ' αὐτὸ τὸν τόνο μὰ μὲ ἄλλους τρόπους ξανάλεγε τὰ ἴδια καὶ παρουσίαζε τοὺς στρατιῶτες ποὺ τὸ σκάγανε ἀπὸ τὸ προσκλητήριο σὰν τοὺς χειρότερους κακούργους,

ἀποβράσματα ἀπὸ τὴν κόλαση, ποὺ πρέπει νὰ τιμωρηθοῦνε σκληρά.

—Συνέλθετε, προσέξτε, τέλειωνε πάντα. Τὸ δὶς ἐξαμαρτεῖν οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ. Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα, μὰ ἐδῶ ὅλοι δουλεύουμε γιὰ ἱερὸ σκοπό.

Καὶ ὕψωνε τὴ φωνή του.

—Εἷς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. Θὰ ἐπιβάλω τὸ κράτος τοῦ νόμου.

Ἂν κάποτε τολμοῦσε κανένας φαντάρος νὰ ζητήσῃ ἄδεια γιὰ νὰ λείψῃ μιὰ δυὸ μέρες, ὁ Κόχμαν μπροστὰ σὲ ὅλους τὸν γελοιοποιοῦσε.

—Ὄνυ σοά κ' ὕ μάλ ὕ πάνς.

Κ' ἔκλεινε τὸ μάτι μονολογώντας:

—Σερσὲ λὰ φάμ. . .

Μιὰ μέρα ἄργησα κ' ἐγὼ στὸ πρωϊνὸ προσκλητήριο. Τὸ πράμα δέν εἶχει γίνει γιὰ πρώτη φορά, μὰ ἔτυχε νὰ ἔχῃ τὰ μπουρίνια του ὁ ἐπιλοχίας. Μ' ἔπιασε λοιπὸν μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους καὶ μᾶς ἔκλεισε στὸ πειθαρχεῖο, ὅσο νἄρθῃ ἡ ὥρα τῆς ἀναφορᾶς, γιὰ νὰ μᾶς ξεμπροστιάσῃ στὸ διοικητὴ τοῦ λόχου. Αὐτὸς εἶταν ἕνας ἔφεδρος ἀνθυπολοχαγός, χτηματίας ἀπὸ τὸ Μωριά, μεσόκοπος στὴν ἡλικία, μαλακὸς ἄνθρωπος στὸ βάθος, ποὺ τρόμαζε τὶς εὐθύνες καὶ κοίταζε ὅλα νὰ τὰ συμβιβάζῃ. Εἶχε ὁ ἄνθρωπος ξεχάσει τοὺς κανονισμοὺς καὶ τὰ καθέκαστα τῆς στρατιωτικῆς ἱεραρχίας. Πίστευε τὰ χοντρὰ λόγια καὶ τὶς φωνὲς τοῦ Κόχμαν κ' ἔτσι σιγὰ σιγὰ τοῦ εἶχε ξεφύγει ὅλη ἡ διοίκηση καὶ μαζεύτηκε στὰ χέρια καὶ στὴ θέληση τοῦ ἐπιλοχία.

Σὰν ἦρθε ἡ ὁρισμένη ὥρα τῆς ἀναφορᾶς καὶ μᾶς βάλανε στὴ γραμμή, παρουσιάστηκε ὁ διοικητής μας σέρνοντας ἄγαρμπα τὴν πλατειά του σπάθα, χοντρὸς χοντρὸς καθὼς εἶτανε μὲ τὰ μουστάκια του κατεβασμένα καὶ τὰ πυκνά του φρύδια θυμωμένα. Πάσχισε νὰ παραστήσῃ τὸν αὐστηρό. Μᾶς τιμώρησε μὲ κράτηση καὶ τὴ στιγμὴ ποὺ γύρισε νὰ φύγῃ τὰ μάτια του πέσανε ἀπάνω μου. Ἐπειδὴ εἴμουν ἀδύνατος καὶ κάπως καλοντυμένος—εἶχα διορθώσει ἐκεῖνες τὶς μέρες τὴ χακένια στολή μου—μὲ πλησίασε, μὲ ρώτησε πῶς λέγομαι, σὲ ποιὰ κλάση ἐπιστρατείας φρένομαι κι ἂν ξέρω γράμματα, καὶ κάτι μουρμούρισε τοῦ ἐπιλοχία. Ὁ Τζὼν Κόχμαν διάταξε τὸ δεκανέα τῆς ὑπηρεσίας:

—Πάρε αὐτὸν τὸν φὲν ντὲ σιέκλ στὸ γραφεῖο. Ἔχουμε ἀνάγκη γιὰ γραφομηχανές.

* * *

Σὰν πῆγα κ' ἐγκαταστάθηκα στὸ γραφεῖο τοῦ λόχου, ἔμεινα ἀποσβολωμένος ἀπὸ τὰ βουνὰ τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ χαρτιὰ ποὺ περίμεναν ἐνέργεια καὶ διεκπεραίωση. Ἀπὸ ὑπουργεῖα, ἀπὸ συντάγματα, ἀπὸ ἀποθῆκες, ἀπὸ νομαρχίες, ἀπὸ δήμους καὶ κοινότητες, ἀπὸ ἐμπόλεμους σχηματισμούς, σώματα στρατοῦ, μεραρχίες, ταξιαρχίες, φρουραρχεῖα, τεχνικὰ ὅπλα, ἀπὸ λογὶς λογὶς δημόσιες ἀρχές, περίμενε ἐκεῖ μιὰ ἀλληλογραφία σὰν τῆς τρελῆς τὰ μαλλιά, ποὺ τὴν ἔστελνε στὸ λόχο τὸ σύνταγμα, κ' ἐμεῖς ἔπρεπε πάλι νὰ τὴ γυρίσουμε στὸ ἴδιο, ἕτοιμη γιὰ νὰ τὴ στείλῃ αὐτὸ στὶς διάφορες ἀρχὲς καὶ ὑπηρεσίες. Ποιὸς νὰ βάλῃ σὲ τάξη λοιπὸν αὐτὰ τὰ χαρτιά, ποιὸς ν' ἀπαντήσῃ; Ἡ γραφειοκρατία στὴν κρισιμώτερη στιγμὴ τῆς πολεμικῆς δράσης, βρισκότανε κι αὐτὴ στὸ μεγαλεῖο της. Γιὰ κάθε φαντάρο—κ' ἡ δύναμη τοῦ λόχου ἀνέβαινε καμιὰ φορὰ τοὺς χίλιους—ἀδύνατο νὰ μὴν ἐρχότανε καὶ κάποιο χαρτί. Ρωτούσανε ἀπὸ ποιὸ σχηματισμὸ ἦρθε, πότε πῆρε ἄδεια, πότε τραυματίστηκε, ποῦ ὑπάγεται στρατολογικά, μὰς στέλνανε καταλόγους ἀπὸ νοσοκομεῖα, *χαρτιὰ ἀπαλλαγῶν, ὀνόματα βοηθητικῶν*. Ἔτσι ἔπρεπε νὰ ξεκαθαρίζουμε τοὺς σκάρτους καὶ νὰ ἔχουμε ἕτοιμους τοὺς ἄλλους γι' ἀποστολὴ στὸ μέτωπο, συμπλήρωση τῶν κενῶν τοῦ πολέμου.

Εἴμαστε λοιπὸν στὸ γραφεῖο τοῦ λόχου καμιὰ δεκαπενταριὰ φαντάροι μαζεμένοι καὶ ξεφακελώναμε τὰ ἔγγραφα καὶ γράφαμε πίνακες, καταλόγους κι ἀναφορές, μὰ ποτὲ δὲν τελειώναμε τὴ δουλειά. Μὲ τὸ σακὶ ἐρχόντανε τὰ χαρτιά, ὥσπου στὸ τέλος τὸ στιβάζαμε σὲ μιὰ γωνιά.

Ὁ διοικητής μας τὰ ἔβλεπε αὐτὰ καὶ δὲν ἔνιωθε, μὰ

νόμιζε πὼς τὸ ρολόϊ πηγαίνει καλά. Ὁ μόνος ποὺ ἤξερε ὅλη τὴν ἀταξία καὶ χαμπάρι δὲν ἔδινε εἴτανε ὁ Κόχμαν. Σὲ κάθε ἀποστολὴ γιὰ τὸ μέτωπο, ἔβαζε μέσα χωρὶς διάκριση φαντάρους ἀπὸ κάθε κλάση, εἴτε παλιὰ εἴτε νεώτερη, βοηθητικοὺς καὶ καμιὰ φορὰ καὶ ἀνίκανους, ποὺ δὲν ξέρανε νὰ τρέξουνε μονάχοι τους νὰ ταχτοποιήσουνε τὰ χαρτιά τους καὶ περιμένανε ἀπὸ τὴν ὑπηρεσία νὰ τοὺς βολέψῃ.

Ὅποιος παραπονιότανε, ἔπαιρνε τὴν ἀπάντηση πληρωμένη ἀπὸ τὸν ἐπιλοχία:

—Πρόσεξε καλά, γιατὶ ὅσα λὲς εἶναι πρὸς χλευασμὸν τῆς ὑπηρεσίας. Οὐ σὺ μὲ λοιδορεῖς, ἀλλ' ὁ τόπος.

Μὰ τὸν τελευταῖο καιρὸ ἡ ἀπροθυμία τῶν φαντάρων νὰ ξαναγυρίσουνε στὸ μέτωπο ὁλοένα καὶ μεγάλωνε. Τώρα ὄχι μονάχα οἱ γραμματιζούμενοι μὰ κ' οἱ ἀγαθοὶ καὶ μακάριοι χωριάτες ποὺ τρέχανε ἄλλοτε καὶ παρακαλούσανε ποιὸς νὰ πρωτομπῇ σ' «ἐμπόλεμη σύνθεση», ἀρχίσανε καὶ κολώνανε. Δὲν ἐπιθυμούσανε διόλου νὰ φύγουνε μιὰ ὥρα πρωτήτερα ἀπὸ τὴ «μουχλιασμένη ἀτμοσφαῖρα» τῆς πρωτεύουσας, καθὼς ἔλεγε ὁ Κόχμαν, καὶ μεταχειριζόντανε κάθε μέσο νὰ μὴν ξεκολήσουνε ἀπὸ τὰ ἔμπεδα. Ὁ ἐπιλοχίας τὰ μέσα αὐτὰ τὰ ἔγραφε στὰ παλιά του παπούτσια. Τὸν κατάλογο μὲ τὰ ὀνόματα κάθε ἀποστολῆς, μονάχος του κρυφὰ τὸν ἔγραφε καὶ δὲν τὸν ἐμπιστευότανε παρὰ στὴν ἐσωτερικὴ τσέπη τοῦ δικοῦ του ἀμπέχονου.

Ὅμως ἐνῶ φεύγανε οἱ ἀποστολὲς ἀπανωτὲς γιὰ τὸ μέτωπο, σιγὰ σιγὰ ἔγινε φανερὸ πὼς ἐκεῖνοι ποὺ μένανε στὸ λόχο μας εἴτανε πάντα οἱ ἴδιοι. Αὐτοὶ δὲν τρέχανε γιὰ νὰ σωθοῦνε βάζοντας πλάγια μέσα καὶ στέλνοντας βουλευτικὰ μπιλιέτα στὸν ἀνθυπολοχαγό μας. Γιατὶ εἶχαν κάμει τὴ δουλειά τους μὲ τὸν Τζὼν Κόχμαν. Ἡ αὐστηρότητα τοῦ ἐπιλοχία στοὺς ὁρισμένους αὐτοὺς εὐνοούμενους, εἴτανε χλιαρὴ καὶ προσποιημένη, γιὰ μᾶς μάλιστα ποὺ παρατηρούσαμε τὰ πράματα ἀπὸ κοντά. Μὰ ὁ κύκλος τῶν εὐνοούμενων μεγάλωνε μέρα μὲ τὴ μέρα κι ἄρχισε μέσα στὸ λόχο ἡ γκρίνια. Δυὸ τρεῖς ποὺ τολμήσανε νὰ παραπονεθοῦνε κάπως, φύγανε μὲ τὴν πρώτη ἀποστολὴ γιὰ τὸ μέτωπο. Οἱ

ἄλλοι βουβαθήκανε, μὰ ξέρανε πὼς ἡ σειρά τους κόντευε. Τὸ σχέδιο τοῦ ἐπιλοχία εἴτανε φανερό. Νὰ διώχνῃ αὐτοὺς ποὺ ἐρχόντανε στὸ ἔμπεδο ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες, γλήγορα γλήγορα, γιὰ νὰ μὴ χρονίζουνε καὶ γνωρίζονται μ' ἐκείνους ποὺ τὸ εἶχανε στρώσει γιὰ καλὰ μέσα στὸ λόχο. Ἐννοεῖται πὼς γινόνταν ἐξαίρεση γιὰ ὅσους ἀπὸ τὸ φέρσιμο καὶ τὸ ντύσιμο τοὺς κόκιαζε ὁ ἐπιλοχίας γιὰ παραδούχους. Συνειθισμένος ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ ἐμπορευότανε τὶς «μπίζνες» τοῦ βαθμοῦ του. Γιατὶ φαίνεται πὼς εἶχε τὸν τρόπο καὶ τοὺς τραβοῦσε κοντά του καὶ τοὺς μαδοῦσε μὲ διάφορα κόλπα, ποὺ οἱ ἴδιοι κατόπι τὰ ἐμπιστευόντανε συναμεταξύ τους.

Ἔτσι μὲ τὸν καιρὸ τὸ μυστικὸ δὲν ἄργησε νὰ μαθευτῇ σὲ ὅλο τὸ λόχο καὶ μερικὲς ὑπόνοιες φτάσανε ὡς τ' αὐτιὰ τοῦ διοικητῆ μας. Ὅταν ἕνα δειλινὸ ὁ γεροανθυπολοχαγὸς μίλησε ἀπὸ σπόντα στὸν ἐπιλοχία γιὰ τὸ ζήτημα, ὁ Τζὼν Κόχμαν ἔγινε ἄγριο θεριό. Διάταξε ὅλοι νὰ πηγαίνουνε στὰ γυμνάσια, νὰ κοιμοῦνται τὸ βράδι στριμωγμένοι στὸ στρατώνα, ἔκοψε τὶς ἄδειες, κι ὅσους βρεθήκανε μπροστά του τοὺς ἔκλεισε στὸ πειθαρχεῖο. Ὁλοένα ξεφώνιζε:

—Ὁ σὺ μισεῖς, ἑτέρῳ μὲ ποιήσῃς.

Καὶ χτυπώντας τὶς γροθιὲς στὸ τραπέζι ξανάλεγε ἀπανωτά:

—Ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἐπιβάλω τὸ κράτος τοῦ νόμου.

Σὲ λίγες μέρες ὅλοι οἱ γραμματισμένοι τοῦ λόχου φεύγαμε γιὰ τὸ μέτωπο μὲ φύλλα πορείας ποὺ μᾶς τὰ πάσαρε ξαφνικὰ ὁ Κόχμαν. Τὸν πληροφόρησε ἕνας δικός του πὼς στείλανε ἀνώνυμο γράμμα στὸ ὑπουργεῖο καὶ τὸν καταγγέλνανε γιὰ τοὺς φαβορίτους ποὺ τὸν τριγυρίζανε. Ποιοὶ ἄλλοι μπορούσανε νὰ σκαρώσουν τὸ γράμμα, σκέφτηκε, παρὰ κάποιος ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ξέρουνε καὶ γράφουν;

Περάσανε μῆνες πολλοὶ καὶ μιὰ μέρα σ' ἕνα καταυλισμὸ τῆς Μακεδονίας, μάθαμε ἀπὸ κάποιονε λοχία ποὺ ἦρθε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, πὼς ὁ Τζὼν Κόχμαν βρίσκεται φυλακισμένος. Φαίνεται πὼς δὲν μπόρεσε ὡς τὸ τέλος νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κράτος τοῦ νόμου.

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΝΙΚΟΠΟΙΟΣ

(ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ)

Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν πολλῶν ἀναγνωστῶν στέλλω πρὸς δημοσίευσιν τοὺς στίχους Πισίδου τοῦ Βυζαντινοῦ ποιητοῦ, ὡς συμπλήρωμα τοῦ περισυνοῦ ἄρθρου μου εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, «Παναγία ἡ Νικοποιός».

Γεωργίου Διακόνου καὶ σκευοφύλακος τῆς τοῦ Θεοῦ Μ. Ἐκκλησίας τοῦ Πισίδου εἰς τὴν κατὰ Περσῶν ἐκστρατείαν Ἡρακλείου τοῦ Βασιλέως Ἀκροάσεις τρεῖς.

Ἀκρόασις Β'.

Στίχ. 5. Ἤδη μὲν οὖν ἔσβετο τῆς τυραννίδος
τὸ πῦρ ὁ Φωκᾶς, ἡ καταιγίς, ἡ μέθη,
ὁ τῶν καθ' ἡμᾶς συμφορῶν πρωτεργάτης,
ἡ τῶν ἐν ὕπνοις φασμάτων τιμωρία,
ὁ τὰς καθ' ἡμᾶς αἱματώδεις ἐκχύσεις
Στίχ. 10 ἔχειν νομίζων εἰς τρισάθλιον Κράτος,
τῆς γῆς τὸ κῆτος, τὸ πρόσωπον Γοργόνος.
Οὐχ εἶλες αὐτοὺς ὡς ὁ Περσέως πλάνος,
ἀλλ' ἀντιτάξας τῷ φθορεῖ τῶν παρθένων
τὸ φρικτὸν εἶδος τῆς ἀχράντου παρθένου·
Στίχ. 15 αὐτῆς γὰρ εἶχες τὴν βοηθὸν εἰκόνα
ὅτε προσῆλθες τῇ βορᾷ τοῦ θηρίου.
Καθεῖλες αὐτόν, σὺ κρεμασθεῖσαν κόρην
Στίχ. 18 μίαν σεσωκώς, ἀλλὰ τὰς πόλεις ὅλας.
. . . . . .

Εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς ἀναφέρεται καὶ ὁ χρονογράφος Θεοφάνης ὡς ἑξῆς:

Θεοφάνους χρονογραφία ἐτῶν ΦΚΗ' σελ. κειμένου 250, ἔκδοσις Βόννης.

Τούτῳ τῷ ἔτει ΦΒ' μηνὶ Ὀκτωβρίῳ δ', ἡμέρα β', Ἰνδικτιῶνος ιδ', ἦκεν Ἡράκλειος ἀπὸ Ἀφρικῆς φέρων πλοῖα καστελλωμένα, ἔχοντα ἐν τοῖς καταρτίοις κιβώτια καὶ εἰκόνας τῆς Θεομήτορος, καθὰ καὶ ὁ Πισίδαος λέγει καὶ στρατὸν πολὺν ἀπὸ Ἀφρικῆς καὶ Μαυριτανίας.

ΣΠ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ

Κέρκυρα 23.9.31.

ΧΡΥΣΑΛΛΙΣ

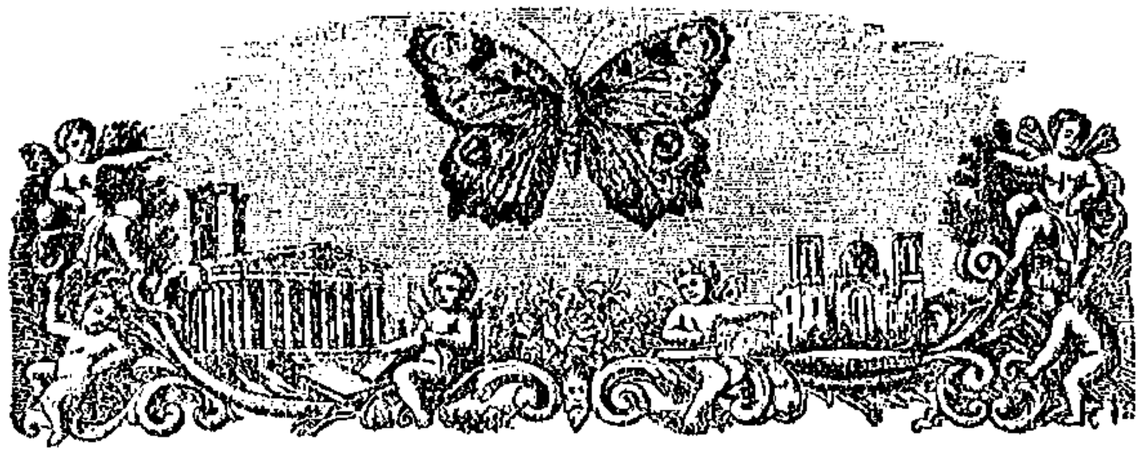

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ, ΠΟΙΚΙΛΑ.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

Τοῦ ἴδιου τύπου καὶ τῆς ἴδιας μορφῆς μὲ τὴν «Εὐτέρπη» καὶ τὴν «Πανδώρα»[1] εἶναι καὶ τὸ περιοδικὸ «Χρυσαλλίς» ποὺ ἐξεδόθη στὰς Ἀθήνας τὸ 1863 ἀπὸ τὸν Εἰρηναῖο Ἀσώπιο, τὸν Θ. Νικολαΐδη Φιλαδελφέα καὶ τὸν Ντέκα Πασχαλίδη. Εἶχε σχῆμα τέταρτο, μὲ 32 σελίδες καὶ ἔφερε τίτλο «Χρυσαλλίς. Σύγγραμμα περιοδικῶς ἐκδιδόμενον δὶς τοῦ μηνός». Γιὰ προμετωπίδα εἶχεν ὡραία ξυλογραφικὴν εἰκόνα μιᾶς ὄμορφης πεταλούδας ποὺ πετοῦσε πάνω ἀπ' ὁλάνθιστον ἀγρό. Ἀπὸ τὸ δεύτερο ὅμως τόμο τὸ κόσμημα τοῦ τίτλου ἀλλάζει. Μιὰ ἄλλη πεταλούδα πετᾷ πρὸς τὸν αἰθέρα καὶ κάτω εἰκονίζονται μικροὶ ἔρωτες ἐνῷ στὸ βάθος ἀριστερὰ διακρίνεται ὁ Παρθενὼν καὶ δεξιὰ ἡ νέα Μητρόπολις τῆς πρωτεύουσας. Τὸ ξυλογράφημα αὐτό, ποὺ ἀντιγράφεται μικρότερο ἐδῶ στὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ ἄρθρου, ἔχει τὴν ὑπογραφὴ τοῦ γνωστοῦ μας

[1] *Σημ.* Η. Μ. Ε. Γιὰ τὰ δυὸ αὐτὰ περιοδικὰ βλέπε ἄρθρα τοῦ ἰδίου στὰ Ἡμερολόγια τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1931 καὶ τοῦ 1932.

ἀπὸ τὴν «Πανδώρα» λαμπροῦ τότε νέου ξυλογράφου Περ. Σκιαδόπουλου.

Κι' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ ἦταν ἐπιστημονικό, φιλολογικό, καλλιτεχνικὸ καὶ ἐγκυκλοπαιδικὸ συνάμα, ποὺ ἱκανοποιοῦσε τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων. Φιλολογία, καλλιτεχνία, ἀρχαιολογία, ἱστορικὲς μελέτες, φυσική, ἀστρονομία, τοπογραφίες, βιογραφίες, ποιήση, βιβλιοκρισίες, περιηγήσεις, διηγήματα, μυθιστορήματα, διάφορα μουσικὴ διὰ κλειδοκύμβαλον, εἰκονογραφίες, ἰδοὺ ἡ διαίρεση τοῦ πίνακος τῶν περιεχομένων τῆς «Χρυσαλλίδος». Καὶ πραγματικὰ τὸ καλὸ περιοδικὸ δὲν ὕστέρησε στὴν, ἐνημερότητα καὶ τὴν σοβαρὴ παρακολούθηση ὅλων τῶν μερῶν αὐτῶν τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ἀπὸ τὶς σελίδες του πέρασαν τὰ καλύτερα φιλολογικὰ ὀνόματα τῆς ἐποχῆς. Σ' αὐτὸ συνεργάσθηκαν ὅλοι οἱ καθιερωμένοι καὶ ἀναφαινόμενοι τότε ἐπιστήμονες, ποιηταὶ καὶ λογογράφοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, οἱ ἀδελφοὶ Ἀναστάσιος καὶ Ἀλέξανδρος Βυζάντιοι, ὁ Ὀρφανίδης, ὁ Ἄγγ. Βλάχος, ὁ Ροΐδης, οἱ Παράσχοι, ὁ Καρασούτσας, ὁ Δημ. Στροῦμπος καὶ ἄλλοι.

Ὁ Εἰρηναῖος Ἀσώπιος στὰ τέλη τοῦ 1857 γυρίζοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὅπου εἶχε γνωρισθῆ μὲ τὸν Χάϊνε καὶ συνεργασθῆ μὲ τὸν πατέρα Δουμᾶ στὴν ἐφημερίδα του «Trois Mousquetaires», ἀφήνει κατὰ μέρος τὴν ἰατρικὴ ἐπιστήμη του καὶ ἀφιερώνεται στὴ φιλολογία, γεμᾶτος ζωὴ καὶ πνευματικὴ δροσιά. Ἀναλαμβάνει τότε τὴ διεύθυνση τῆς «Χρυσαλλίδος» καὶ γεμίζει κάθε δεκαπέντε μέρες τὶς σελίδες της μὲ ἄρθρα φιλολογικά, μὲ βιογραφίες διασήμων ἀνδρῶν καὶ ἐπιθεωρήσεις τῆς παγκόσμιας φιλολογικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως, ἄλλοτε μὲ τὴν ὑπογραφή του καὶ ἄλλοτε μὲ τὸ ψευδώνυμο «Ἀληθώρας». Στὸν πρόλογο τοῦ πρώτου φύλλου ὁ Ἀσώπιος ἐκθέτει τὸ σκοπὸ τοῦ περιοδικοῦ μὲ τὴ χάρη καὶ τὴ γλαφυρότητα ποὺ χαρακτήριζε πάντα τὸ ὀξὺ καὶ δροσερὸ ἐκεῖνο πνεῦμα, ποὺ ἔλαμψε ὕστερα γιὰ 30 χρόνια στὸ περίφημο «Ἀττικὸ Ἡμερολόγιό» του:

Ὑπάρχει μεγάλη ὁμοιότης—γράφει—μεταξὺ τοῦ πρώτου ἀριθμοῦ ἐφημερίδος καὶ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ἐραστοῦ. Ἡ αὐτὴ στενοχωρία, ἡ αὐτὴ ἀνησυχία, καὶ πολλάκις ἡ αὐτὴ μεταμέλεια. Θέλει τύχει καλῆς ὑποδοχῆς ἡ ἐπιστολή μου; ἡ ἐφημερίς μου θέλει εὐαρεστήσει;—... Τῷ ὄντι τί νὰ εἴπη τις ἵνα πιστευθῇ παρ' *ἐκείνης;* πῶς νὰ γράψῃ ἵνα ἀναγνωσθῇ παρ' *αὐτοῦ;—Ἐκείνη* καὶ *Αὐτό*, ἡ γυνὴ ἣν ἀγαπᾷς, τὸ κοινὸν τὸ ὁποῖον φοβεῖσαι.—Φεῦ! μίαν καὶ μόνην λέξιν δύναταί τις νὰ μεταχειρισθῇ, ὁ ἐραστής: *ἀγαπῶ*, ὁ δημοσιογράφος: *ὑπόσχομαι*· ἀλλ' αἱ λέξεις αὐταὶ εἶναι ἀρχαῖαι ὡς ὁ κόσμος καὶ ὡς αὐτὸς ἀπατηλαί. Ἡ πρώτη λέξις ἔρωτος, ἡ πρώτη ὑπόσχεσις εὐτυχίας δὲν ἀντήχησαν ὑπὸ τοὺς λειμῶνας τῆς Ἐδέμ; ἀλλὰ ψευδεῖς ἀπέβησαν οἱ ὅρκοι τοῦ ἔρωτος καὶ ψευδεῖς αἱ ὑποσχέσεις τῆς εὐτυχίας. Καὶ ὅμως ἐξακολουθοῦμεν πάντοτε ἀγαπῶντες, δὲν ἔχει οὕτω κυρία; καὶ ὅμως δὲν ἐβαρύνθημεν ἐκδίδοντες ἐφημερίδας, δὲν ἔχει οὕτως ἀναγνῶστας;—»

Καὶ ὁ Ἀσώπιος ἐξηγῶντας τὶς τρεῖς λέξεις ***Φιλολογία, Καλλιτεχνία — Ποικίλα,*** ποὺ ἀναγράφονται κάτω ἀπὸ τὴν προμετωπίδα τοῦ περιοδικοῦ, δίνει τὸν ἑξῆς χαριτωμένο ὁρισμὸ τῆς φιλολογίας:

«Βεβαίως διὰ μερικοὺς καλοὺς ἀνθρώπους ἡ φιλολογία εἶναι ἡ τέχνη ἡ διδάσκουσα ποῦ πρέπει νὰ τίθενται τὰ κόμματα καὶ θεωροῦσα ὡς casus belli πᾶσαν παράλειψιν τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ κανόνος·— εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ διδάσκουσα τὴν χρῆσιν τοῦ *ἵνα* καὶ τοῦ *ὅπως*, τῶν ραβδωτῶν πυροβόλων τοῦ μεγάλου πολέμου· ἐνὶ λόγῳ ἡ γηραιὰ γραμματικὴ ἡ προκαλοῦσα εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ρημάτων διὰ τῆς βαναυσοτέρας τῶν λέξεων, τοῦ *τύπτω*, ἐνῷ τοὐλάχιστον ἡ γαλλικὴ ἁβρότης μεταχειρίζεται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὴν λέξιν aimer· καὶ ἰδοὺ διατί ἡ γραμματικὴ εἶναι ὑποφερτὴ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἀνυπόφερτος ἐν Ἑλλάδι... Δι' ἡμᾶς φιλολογία εἶναι *πᾶν πρᾶγμα λεγόμενον καλῶς* εἴτε πεζῶς εἴτε ἐμμέτρως—εἶναι τὸ *μυθιστόρημα*, ἡ ἀνατομία τῶν παθῶν ἢ τῶν ἠθῶν ἡ ἀπεικόνισις—ὅταν ἡ σμίλη εἰσέρχεται μόνον εἰς τὰς καλὰς χώρας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, ὅταν ἡ γραφὶς τρέφῃ βαθὺ σέβας πρὸς τὴν αἰδώ·—εἶναι τὸ *διήγημα*, φιλολογικὸν ἄνθος ἀναφυὲν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Τοσκάνῃ ἰδίως, τὸ διήγημα ὅπερ ἔπλασεν ὁ Βοκκάκιος ἐπὶ τῶν ἀνθηρῶν λόφων τοῦ Φιέζολε, ὅταν ὁ λοιμὸς ἐμάστιζε τὴν Φλωρεντίαν, καὶ ὅπερ ἡ Μαργαρίτα τοῦ Βαλοὰ —ἡ ***Μαργαρίτα τῶν Μαργαριτῶν*** ὡς τὴν ἀπεκάλει ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς, Φραγκίσκος ὁ Α', μετεφύτευσεν ἐν Γαλλίᾳ διὰ τοῦ *Ἑπταημέρου της*, —εἶναι ἡ ***περιήγησις*** ὅταν δὲν ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ δικαιώματα τῆς γεωγραφίας καὶ στατιστικῆς — εἶναι ἡ *ἐπιφυλλίς*, εἶδος φιλολογίας, ἐξαιρέτως γαλλικόν, τὸ ὁποῖον ἔπλασε γυνὴ θελκτικὴ συνενοῦσα εἰς τὰ συγγράμματά της τὰ θέλγητρα διανοίας ἁβροτάτης μὲ τὰ εὐγενέ-

στερα τῆς καρδίας αἰσθήματα καὶ λαλοῦσα ἐπίσης ἐπιτυχῶς τὴν συνήθη γλῶσσαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν θεῶν—τὴν ποίησιν — ἡ Κ. Αἰμιλία Γιαρδίνου, ἁναρπαγεῖσα τόσον προώρως ἀπὸ τὸν φιλολογικὸν κόσμον· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ φιλολογία εἶναι δι' ὑμᾶς τὸ ἄνθος, τὸ μύρον πάσης νεκρᾶς ἢ ζώσης γλώσσης....»

Μιλεῖ ἔπειτα γιὰ τὴν τέχνη, γιὰ τὴ μουσικὴ καὶ γιὰ τὸ θέατρο, καὶ κλείνει τὸ ἄρθρο αὐτὸ τοῦ Προλόγου μὲ τὴν ὑπόσχεση πώς:

«Εἰς τὴν «Χρυσαλλίδα» τέλος θὰ περιέχεται τὸ κάτι τι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα ἅπαντες χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ τὸ ἐκφράσωμεν —ὅ,τι δηλαδὴ ἀναπνέομεν ἀέρα – ὅ,τι μᾶς προσβάλλει πανταχόθεν —φῆμαι τινὲς ἀσαφεῖς—πόθοι—ἀόριστοι τάσεις πρὸς πᾶν ὅ,τι νέον· ἐνὶ λόγῳ τὸ σύνολον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ὀνομάσῃ τις *βίον ἢ πνεῦμα τοῦ ΙΘ.΄ αἰῶνος*»

Καὶ πράγματι ἡ «Χρυσαλλὶς» στὸ διάστημα τῆς μικρῆς ζωῆς της ἦτο τὸ ὄργανο μὲ τὸ ὁποῖον οἱ λαμπροὶ συνεργάτες της ἐπροσπάθησαν νὰ φέρουν στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ τὶς νεωτεριστικὲς ἰδέες σ' ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, ποὺ κυκλοφοροῦσαν στὴν Εὐρώπη.

Ὁ Ἀσώπιος λοιπὸν ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο δημοσιεύει ἄρθρα «περὶ τῶν συγχρόνων τῆς Γερμανίας ποιητῶν» καὶ ἀρχίζει μὲ τὸν Ἑρρῖκον *Ἴϋνον*, ὅπως γράφει τὸν Χάϊνε, μὲ τὸν ὁποῖον τὸ 1855 εἶχε γνωρισθῇ στὸ Παρίσι. Τὸ ἄρθρο αὐτό, ποὺ ἐκτείνεται σὲ πέντε φυλλάδια, συνοδεύεται καὶ μὲ εἰκόνα τοῦ μεγάλου ποιητοῦ ἐκτὸς κειμένου. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι ξυλογραφία λεπτοτάτης τέχνης τοῦ καλλιτέχνη Σκιαδόπουλου. Ἡ «Χρυσαλλὶς» στὸν πρῶτο τόμο της φιλοξενεῖ καὶ ἄλλες ξυλογραφίες τοῦ ἰδίου, ὅπως τὸ «Ζέφυρο», τὸ «Διονυσικὸ θέατρο» καὶ τὸ «Μαντεῖο τῶν Δελφῶν».

Στὴν παράσταση τοῦ «Ζεφύρου», τὴν περίφημη αὐτὴν εἰκόνα τοῦ Γάλλου Voillemot, ὁ Σκιαδόπουλος μὲ τὴ ἄψογη γραμμή του μᾶς κάνει νὰ ἀναπνεύσουμε τὴ δροσερότατη αὔρα καὶ νὰ αἰσθανθοῦμε πραγματικὰ ὅλο τὸ χάϊδεμα τοῦ χαρμόσυνου αὐτοῦ ἀνέμου. Γιὰ τὸ δεύτερο δέ, ἡ «Χρυσαλλὶς» γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἓν ἐκ τῶν κυριωτέρων μελημάτων τῆς

«Χρυσαλλίδος» εἶναι καὶ θὰ εἶναι αἱ εἰκονογραφίαι. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ εἰς τὸ φύλλον τοῦτο δημοσιευόμενον σχεδιογράφημα τοῦ Διονυσιακοῦ θεάτρου, ἐντελῶς ἰθαγενές, ἔργον ἑνὸς τῶν συντακτῶν τῆς «Χρυσαλλίδος», τοῦ κ. Γ. Μαυρογιάννη, ξυλογραφηθὲν ὑπὸ τοῦ κ. Σκιαδοπούλου. Περὶ τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου δὲν προσθέτομεν τίποτε, διότι τοῦτο θὰ λαλήσῃ εὐγλωττότερον ἡμῶν». Καὶ πραγματικῶς τὰ ξυλογραφήματα αὐτὰ τοῦ Σκιαδόπουλου εἶναι χαρὰ τῶν ματιῶν. Ἡ λεπτότης τῆς γραμμῆς, ἡ εὐγένεια τῆς καμπύλης, ἡ φωτοσκίασις, ἡ πνοή, καὶ ἡ συγκίνησι τέλος ποὺ ἔχει ἡ ἐργασία του εἶναι τὰ προσόντα τοῦ λησμονημένου καλλιτέχνη ποὺ τὸν κατατάσσουν ὡρισμένως στὴν πρώτη γραμμὴ τῶν εὐρωπαίων ξυλογράφων τῆς ἐποχῆς του. Οἱ εἰκόνες αὐτὲς τῆς «Χρυσαλλίδος» παρουσιάζουν καὶ τὴν πρωτοτυπία, ὅτι πρώτη φορὰ σ' ἑλληνικὸ περιοδικὸ δημοσιεύονται ἐκτὸς κειμένου, σὲ ξεχωριστὸ χοντρὸ περγαμηνοειδὲς χαρτί. Ἔτσι ἡ εἰκονογράφηση τῶν ἑλληνικῶν περιοδικῶν ἀπὸ τὴν «*Εὐτέρπη*» καὶ τὴν «*Πανδώρα*» ὡς τὴ «Χρυσαλλίδα» ἐξελίσσεται καὶ προοδεύει μὲ μεγάλα βήματα.

Καὶ στὸ περιοδικὸ αὐτὸ τὸ γαλλικὸ μυθιστόρημα ἀντιπροσωπεύεται μὲ τὶς «Δύο ἐρωμένες» τοῦ Alfred de Musset, τοὺς «Ὀπαδοὺς τοῦ Ἰησοῦ» τοῦ Ἀλεξ. Δουμᾶ, τὴ «Μυστηριώδη συμμορία» τὴν «Ἔκαυλη τῆς Ὀζεραίης» τοῦ Βερθέ, καὶ τὸ «Διαβολοχῶρι» τοῦ Σύη, ἡ δὲ ποίηση μὲ τὸν Ὀρφανίδη, τὸν Παράσχο, τὸν Καρασούτσα, τὸ Βλάχο, τὸ Βερναρδάκη κλπ.

Ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος ἀπὸ τὸ πρῶτο φυλλάδιο ἀρχίζει τὰ ποιήματά του μὲ τὸ «Ὀρφανό», ἀλλὰ κρύβεται μὲ τὸ ψευδώνυμο τῆς μεγάλης ἀγάπης του «Μαρίας». Στὸ τρίτο ὅμως φύλλο, ποὺ δημοσιεύει τὴν «Ἄγνωστον» (μὲ χρονολογία Σεπτέμβρη τοῦ 1860) καὶ ποὺ ἀρχίζει μὲ τοὺς στίχους «Δὲν θέλω κόρην ἄπειρον τοῦ Ἔρωτος, δὲν θέλω— Δὲν θέλω ἀθωότητα δειλήν, ἐρυθριῶσαν» ὑπογράφεται μὲ τὸ πραγματικὸ ὄνομά του, ἡ διεύθυνση δὲ τῆς «Χρυσαλλίδος», παραθέτει τὴν ἀκόλουθη ὑποσημείωση: «Ὁ συνεργάτης ποιητὴς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ θέλγῃ, ὑπὸ τὴν μετριά-

»φρονα τῆς *Μαρίας* ψευδωνυμίαν, τῆς «Χρυσαλλίδος» τοὺς »ἀναγνώστας, ἀλλὰ φιλικὴ ἐφημερὶς ἀπεκάλυψε τοῦ ποιητοῦ »τὸ ὄνομα καὶ διέλυσε ταχέως τὸ γόητρον. Ἄλλως τε ἡ ψευ»δωνυμία δὲν εἶχεν ἀπατήσει πολλούς, διότι στίχοι ὡς οἱ »τοῦ κυρίου Ἀχιλλέως Παράσχου προδίδουσιν εὐκόλως τοῦ »ποιητοῦ τὸ ὄνομα». Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ ποιητὴς μὲ τὰ ποιήματά του ἀφήνει νὰ φαίνεται ὁ σφοδρὸς καὶ ἄτυχὴς ἔρωτάς του γιὰ τὴν Μαρία, καὶ στὸ «Ἄσμα παράφρονος» ποὺ δημοσιεύει τὸ Μάρτη τοῦ 1863, ἡ «Χρυσαλλίς» σὲ ὑποσημείωση μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι: «Τὸ ἄσμα τοῦτο εἶναι ἀπό»σπασμα ποιήματος ἀνεκδότου· ὁ ἥρως, νέος ποιητής, »ρεμβὸς καὶ περιπαθής, ἀγαπῶν τὸν οὐρανόν, τὰ ἄνθη καὶ »ὑπὲρ πάντα τὴν Μαρίαν, παραφρονεῖ βλέπων νυμφευομέ»νην τὴν κόρην, τὴν ὁποίαν ἐλάτρευε δειλῶς εἰς τὸ βάθος »τῆς καρδίας. Ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ἀναγκαία πρὸς ἐν»τελῆ κατανόησιν τῶν ἀνωτέρω στροφῶν, αἵτινες ἀσυνάρ»τητοι, ὀδυνηραὶ καὶ περιπαθεῖς συνάμα, εἶναι ἡ πιστὴ »ἀπεικόνισις διανοίας πονούσης καὶ καρδίας τεθραυσμένης».

Στὰ χρόνια τῆς νεότητος τοῦ Παράσχου, ὁ ρομαντισμὸς ἦταν ἡ ἀρώστεια τῆς ἐποχῆς, κ' οἱ ποιηταὶ «ρεμβοί» καὶ «περιπαθεῖς» ἔγραφαν τοὺς στίχους τους γιὰ τὶς Μαρίες ποὺ λάτρευαν καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες πονοῦσαν.

Τὸ βιογραφικὸ μέρος τῆς «Χρυσαλλίδος» εἶναι πλούσιο μὲ τὶς βιογραφίες τῶν ἐπισημοτέρων ἀνδρῶν τοῦ 19ου αἰῶνος γραμμένες ἀπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Βυζαντίους. Ὁ Μυσσέ, ὁ μουσουργὸς Μπελλίνι, ὁ Σατωβριάν, ὁ Οὔμπολδ, ὁ Λαμαρτῖνος, ὁ Οὐῶλτερ Σκώτ, ὁ Μιλβουά, ὁ Μπύργκερ, ὁ Κρόμβελλ, ὁ Δελακρουᾶ, ὁ Λούθηρος, καὶ στὸ β΄ τόμο οἱ Ἕλληνες Σόρβολος ὁ Κρής, Μαρῖνος Χαρβούρης, Κωνστ. Γεράκης, Γ. Ζαβίρας, Θ. Γαζῆς κλπ., ποὺ τοὺς γράφει ὁ Ἐπ. Σταματιάδης καὶ ἄλλοι, περνᾶνε σὰν μέσα σ' ἕνα πάνθεον.

Ἡ νεώτερη φιλολογία καλλιεργεῖται στὶς σελίδες τῆς «Χρυσαλλίδος» μὲ ἀρκετὰ καλὴν ἐπιτυχία καὶ τὰ γνωστότερα φιλολογικὰ ὀνόματα στολίζουν τὶς στῆλες της. Γράφεται ὡραία μελέτη γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Σοῦτσο ἀπὸ τὸν

Κ. Σοῦτσο καὶ ὁ Γ. Μαυρογιάννης δημοσιεύει μεταφράσεις ποιημάτων τοῦ Ὀσσιανοῦ. Ὁ Δημ. Βερναρδάκης μεταφράζει ποιήματα τοῦ Παύλου Ἐϋσίου, (ὅπως γράφει τὸν γνωστὸ γερμανὸ ποιητὴ Paul Heyse) καὶ ὁ Νεοκλῆς Καζάζης δημοσιεύει τὰ πρωτότυπα ποιήματά του, ὅπως «Τὸ ρόδον» του:

«Μὲ τὰς γελώσας καλλονὰς τοῦ γλυκαυγοῦς γεννᾶται
Τὸ ρόδον ὅτ' ὁ οὐρανὸς τὴν γῆν μὲ δρόσον ραίνει
Εἰς τὰ εὐώδη φύλλα του ὁ ζέφυρος πλανᾶται
Κ' ἡ αὔρα του ἡδύπνοος εἰς τὸν λειμῶνα. . . . στένει»!

. . . . . .

Ὁ Ἄγγελος Βλάχος μεταφράζει τοὺς «Ἐξορίστους Θεούς» τοῦ Χάϊνε, καὶ τοῦ Bürger τὴν «Λεονώρα», δημοσιεύονται δὲ μεταφράσεις Σέρβικων τραγουδιῶν ἀπὸ τὸν Νικόλαο Τομαζέο καθὼς καὶ τὰ βραβευθέντα στὸν ποιητικὸ διαγωνισμὸ «Ἔρως Σουλτάνας» ποίημα τοῦ Ἀλεξ. Βυζαντίου καὶ ἡ τραγωδία «Θήβη» τοῦ Ἰ. Περβάνογλου. Ὁ Στέφανος Κουμανούδης παραμερίζοντας λιγάκι τὴν ἀρχαιολογία, καὶ ἀπὸ ἀφορμὴ τῆς μεταφράσεως τῶν σέρβικων τραγουδιῶν τοῦ Νικολάου Τομαζέου, τὴν ὁποία κ' ἐπαινεῖ, δημοσιεύει δικές του μεταφράσεις τηρῶντας τὸ ἴδιο μέτρο τοῦ πρωτοτύπου. Τὸ Μάη τοῦ 1865 δημοσιεύεται στὴν «Χρυσαλλίδα» ἡ κρίσις τοῦ Βουτσιναίου διαγωνισμοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖο βραβεύτηκε τὸ δρᾶμα τοῦ Ἀν. Ἀντωνιάδη «Φίλιππος ὁ Μακεδών.» Ἐμμέτρους μεταφράσεις «Ἐκ τῶν τοῦ Λουκιανοῦ» καὶ «Ἐκ τῶν τοῦ Ὁμήρου» δημοσίευει ὁ Μ. Ἀνδρεάδης ὁ Κύπριος, ὁ δὲ Παναγιώτης Ματαράγκας ποιήματα δικά του. Γενικῶς, τὸ καλὸ περιοδικὸ δὲν παραμελεῖ καὶ τὸ ἐλάχιστο γιὰ νὰ φανῇ ἐνήμερο τῆς σύγχρονης λογοτεχνικῆς κινήσεως, γι' αὐτὸ ὅταν μαθαίνῃ τὸ θάνατο τοῦ Ζακυνθηνοῦ ποιητοῦ Γ. Λαγουϊδάρα, γράφει ἐπαινετικὰ γι' αὐτὸν καὶ δημοσιεύει τὸ ποίημά του ἡ «Περιδιάβασις». Ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς «Χρυσαλλίδος» δὲ λείπει καὶ τὸ λαογραφικὸ μέρος, ὅπου πολλὰ δημοτικὰ τραγούδια, μοιρολόγια κλπ. δημοσιεύονται.

Ἡ *ἱστορία καὶ ἡ ἀρχαιολογία ἀντιπροσωπεύονται* ἐπαρκέστατα ἐκεῖ μέσα καὶ δημοσιεύονται ἀπὸ διακεκριμένους ἐπιστήμονες τῶν χρόνων ἐκείνων ἀξιόλογα ἄρθρα καὶ μελέτες. Ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος π. χ. δημοσιεύει ἐπιστημονικώτατο ἄρθρο «περὶ τῆς *ρεουδοκρατίας* ἐν Ἑπτανήσῳ», ὁ Γ. Χρ. Χασιώτης περὶ τῆς «αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος», ὁ Π. Λάμπρος «Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς Τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1821» ὁ Κ. Σάθας «Περιγραφὴ τῆς ἐπιθαλασσίου Ἑλλάδος κατὰ τὸν Μεσαίωνα» καὶ δημοσιεύει ἐξ ἀντιγραφῆς βιβλίον «Πορτολᾶνος» συγγραφὲν ὑπὸ Ἑπτανησίου ἢ Ἠπειρώτου — ὅπως λέγει — ναυτικοῦ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα, ὁ Σ. Καρμήτσης, Ἀχριδινός, «Μακεδονικά». Ἐπίσης δημοσιεύονται μεταφράσεις ἄρθρων ἀπὸ τὴ «Revue des Deux Mondes» καὶ τοῦ Καρόλου Χόπφ ἡ Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῶν ἐκ Γενούης Ἰουστινιάνων.

Τὰ ἀρχαιολογικὰ ἄρθρα γράφονται ἀπὸ τὸν Στέφ. Κουμανούδη, τὸν Ἰ. Δεκιγάλλα, τὸν Π. Περβάνογλου, τὸν Σ. Λογιωτατίδη κλπ. Περιηγήσεις γράφει ὁ Δ. Ν. Μπότασης «*ἀπὸ Νεοβόρακον εἰς Νέαν Ἀὐρηλίαν*» Ὁ Εἰρηναῖος Ἀσώπιος «Ἀναμνήσεις Ἰταλίας» ὁ Ἐπ. Σταματιάδης περὶ Ἰκαρίας, Σάμου, Πάτμου, Νισύρου κλπ. ὁ Δεκιγάλλας καὶ ὁ Μ. Βρατσᾶνος ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον καὶ οἱ ἀδελφοὶ Σπυρίδων καὶ Μιχαὴλ Λάμπρος, δημοσιεύουν μεταφράσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν «Χειμερινὴν διατριβὴν ἐν Ἀθήναις» τοῦ Ant. Proust.

Εἰς τὸν β΄ τόμον τῆς «Χρυσαλλίδος» δημοσιεύονται μεταφρασμένες περικοπὲς ἀπὸ τὶς «Ἀναμνήσεις περιηγήσεως ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ» τοῦ γάλλου Γεωργίου Περρώ, ὅπου ὁ σοφὸς ἀρχαιολόγος διατυπώνει καὶ μερικὲς γλωσσικὲς παρατηρήσεις του ποὺ ἔκαμε τὸ λίγον καιρὸ ποὺ ἔμεινε στὰς Ἀθήνας. Εἶναι τόσο χαρακτηριστικὲς οἱ παρατηρήσεις ποὺ φανταζόμεθα πὼς ἀξίζει νὰ μεταφέρωμε ἐδῶ ἕνα μέρος ἀπ' αὐτές. Γράφει λοιπὸν ὁ Περρὼ κατὰ τὴν δημοσιευομένην μετάφρασιν:

Κατὰ τὴν ὀλιγοήμερον ἐν Ἀθήναις διαμονήν μου παρετήρησα

σπουδήν τινα καὶ ἀλλοίωσιν ἂν ὄχι πρόοδον καὶ περὶ τὴν γλῶσσαν. Εἰς ἅπαντας δηλαδὴ τοὺς λαλοῦντας ἢ γράφοντας ἐν τῇ Βουλῇ, ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, ἐν ταῖς ἐφημερίσι καὶ ἀλλαχοῦ ὑπάρχει ἄμιλλα, οὕτως εἰπεῖν, τίς μᾶλλον ν' ἀπομακρυνθῇ τῆς πρὸ τεσσαρακονταετίας καλουμένης *Ρωμαΐκης* γλώσσης ἢ καθομιλουμένης καὶ νὰ *προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν* ἐγκαυχῶνται ὅτι ἀντικατέστησαν βάρβαρον τινὰ λέξιν τουρκικήν, ἢ ἰταλικήν, τὴν ὁποίαν ὅμως πάντες ἐνόουν, δι' ἄλλης ἣν ἀνεκάλυψαν εἰς ἀρχαῖον Ἕλληνα συγγραφέα, καὶ τῆς ὁποίας σήμερον μόλις ἴσως δέκα ἐννοοῦσι τὴν ἔννοιαν· πολλάκις μάλιστα ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν τοιούτων λέξεων διαφέρει μεγάλως ἀπὸ τὴν ἀποδιδομένην εἰς *αὐτὰς σήμερον ἐξ ἰδιοτροπίας ἑνὸς λογίου. Ἄλλος δὲ πάλιν ἐπιδεικνύει* ἐνθουσιωδῶς φράσιν εἰς τὴν ὁποίαν κατώρθωσε νὰ παρεισάξῃ τὴν ἀρχαίαν δοτικήν, τὴν ἀποσκορακισθεῖσαν ὑπὸ τῆς γραμματικῆς τῆς ἁπλῆς. Εἶναι τῳόντι περίεργον πρᾶγμα νὰ βλέπῃ τις ὁλόκληρον ἔθνος καταστὰν σχολαστικὸν καὶ μικρολόγον· σημειωτέον δὲ ὅτι πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἡ γλῶσσα ἦτο γλαφυρωτέρα, εἶχε τι πρωτότυπον τὸ *ὁποῖον σήμερον ἀπώλεσε.... Ἡ ἁπλῆ γλῶσσα ἀπεικόνιζε πιστῶς* τὴν τοιαύτην κατάστασιν, καὶ κατὰ βάθος μὲν ἦτο ἑλληνικὴ καὶ τὸ λεξικὸν καὶ ἡ σύνταξις, ἀλλὰ θέλουσα νὰ ἐκφράσῃ ἰδέας καὶ πράγματα νέα καὶ ἰδίως νὰ ὑποδείξῃ πόσον συνεισέφερον αἱ διάφοροι φυλαὶ εἰς τὸ κοινὸν ἔργον, παρεδέχθη πολλὰς νέας λέξεις καὶ οὕτως ἐγένετο γλῶσσα μικτή, ὅπως μικτὴ καὶ ἡ φυλὴ ἥτις τὴν ἐλάλει καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῆς τῆς φυλῆς· τὸ δὲ ὁμοιόμορφον τὸ ὁποῖον *προσπαθοῦσι νὰ ἐφαρμόσωσιν* ἐπ' αὐτῆς εἶναι ἀφύσικον καὶ ψευδές. Νομίζουσι δὲ τάχα οἱ καθαρεύοντες τῶν Ἀθηναίων ὅτι μεταχειριζόμενοι λέξεις τοῦ ἀρχαίου λεξικοῦ καὶ ὄχι ἄλλας λαλοῦσιν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλαφυρὰν ἢ τοὐλάχιστον ὑποφερτήν; Πολλοῦ γὲ καὶ δεῖ, διότι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἡ ἀναλυτικὴ μέθοδος εἰσεχώρησεν εἰς τὴν γλῶσσαν των, ὡς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας τὰς σχηματισθείσας ἐκ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν ἀρχαίων τύπων, καὶ δὲν ἀποσκορακίζεται πλέον εὐκόλως.»

Καὶ ἀφοῦ μὲ παραδείγματα κατόπιν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ καθαρευουσιάνοι τῆς ἐποχῆς μεταχειρίζονται φράσεις καὶ λέξεις *ποὺ μεταφράζουν ἀπὸ τὴν γαλλικήν, πρᾶγμα ποὺ κατὰ* τὸν Περρὼ δὲν συντελεῖ καθόλου πρὸς τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν συνθετικὴν μέθοδον τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ὁ παλαιὸς ἑταῖρος τῆς Γαλλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν καταλήγει:

«Ἀντὶ τῶν ἐλεεινῶν τούτων καὶ σχολαστικῶν σολοικισμῶν προτιμῶ μυριάκις τὴν γλῶσσαν ἐκείνην τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τὴν ὁποίαν ἤκουσα συχνὰ ἀπὸ τὰ στόματα τῶν ἁλιέων τοῦ Ἀρχιπελά-

γους ἢ τῶν ἀγωγιατῶν τῆς Ρούμελης, ἐνῶ ὡδήγουν βραδέως τοὺς φορτηγοὺς ἵππους των διὰ τῶν ὀρέων. Πόσον εἶναι πλουσία, εὔστροφος, ἁρμονικὴ καὶ μεστὴ ἐπιτυχῶν συνθέσεων γεννωμένων ἀκόπως ὑπὸ τῆς φαντασίας τοῦ λαοῦ!»...

Ἡ «Χρυσαλλὶς» σὲ ὑποσημείωσή της, ἀφοῦ διαφωνήσῃ μὲ τὸν Περρὼ γιὰ τὴν ἐπίκρισή του ὅσον ἀφορᾷ τὸ καθάρισμα τῆς γλώσσας ἀπὸ τὰς «ξενικὰς καὶ βαρβάρους λέξεις», συμφωνεῖ μαζί του κατὰ τἄλλα καὶ γράφει: «Δὲν δυνάμεθα ὅμως καὶ νὰ μὴ συνομολογήσωμεν μετ' αὐτοῦ τὸ ἀνωφελὲς τῆς καθαρευσούσης γλώσσης καὶ τὴν ἀνωμαλίαν, ἥτις ἐξ αὐτῆς προκύπτει, διότι ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς δὲν θὰ φθάσῃ οὐδὲ θὰ πλησιάσῃ κἂν τὴν τελειότητα τῆς ἀρχαίας, διήρεσεν ἀφ' ἑτέρου τὸν λαὸν ἀπὸ τοὺς λογίους καὶ τοὺς λογίους ἀπ' ἀλλήλων, καὶ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἔφθασεν ἡ σύγχυσις, ὥστε πᾶς Ἕλλην ἔχει ἰδίαν γραμματικήν, ἴδιον λεξικὸν καὶ καθεὶς γράφει κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ».

Ποιός νὰ τοὺς τὸ ἔλεγε τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ὅτι ὕστερα ἀπὸ δυὸ γενεὲς ποὺ πέρασαν, τὸ γλωσσικό μας ζήτημα θὰ βρισκόταν στὸ ἴδιο σημεῖο. Διαίρεση, διαφωνία, σύγχυση καὶ γλῶσσα μηδέν!

Ἡ Χρυσαλλὶς παρακολουθεῖ μὲ τοὺς εἰδικοὺς συνεργάτες της τὴ μουσικὴ καὶ τὴν ἄλλη καλλιτεχνικὴ κίνηση τοῦ τόπου. Καὶ τὰ μὲν μουσικὰ κριτικὰ ἄρθρα, ἰδίως τὰ τῶν μελοδραμάτων ποὺ παίζονται στὰς Ἀθήνας, γράφει ὁ Ἀσώπιος, μὲ τὸ ἰδιαίτερο ἐκεῖνο γλαφυρὸ ὕφος του καὶ τὴ γνώση τῆς μουσικῆς ποὺ ἔφερεν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ μουσικὰ αὐτὰ ἄρθρα, δημοσιεύονται καὶ λιθογραφημένα μουσικὰ κείμενα διὰ πιάνο καὶ τραγούδι, ὅπως τοῦ Μαντζάρου «Στῶν Ψαρρῶν τὴν ὁλόμαυρη ράχη» καὶ τοῦ Ρ. Παριζίνη ἡ «Πόλκα Μαζούρκα Γαλαξίδιον» ἀφιερωμένη στὴν Κα Ἀσπασία Καραλίβανου καὶ ἄλλα.

Τὰ ἄλλα τεχνοκριτικὰ ἄρθρα γράφονται ἀπὸ τὸν Γερ. Μαυρογιάννη ποὺ παρακολουθεῖ τὴ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ κίνηση τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἀπὸ τὰ ἄρθρα αὐτὰ τῆς «Χρυσαλλίδος» μαθαίνομε ὅτι στὸ διαγωνισμὸ τῆς γραφικῆς πού γινε στὴν α΄ τάξη τοῦ Πολυτεχνείου τὸ Νοέμβρη

τοῦ 1863 βραβεύθηκε μὲ πρῶτο βραβεῖο — ὅπως γράφει «Δούκας τις» καὶ μὲ τὸ δεύτερον «νέος τις εἰκοσαετὴς Γκίζης καλούμενος». Ἀντικείμενον τοῦ διαγωνίσματος ἦταν ἄνδρας γυμνὸς φυσικοῦ μεγέθους παίζων τὸν αὐλόν. Ἡ «Χρυσαλλὶς» ὅμως βρίσκει ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Γκίζη ἦταν τὸ καλύτερο. Στὸν ἴδιο διαγωνισμὸ στὴν α΄ τάξη τῆς πλαστικῆς διαγωνίσθηκαν δύο, ὁ Ἰ. Βιτσάρης καὶ ὁ Γ. Φυτάλης.

Γὶς βιβλιοκρισίες στὴ «Χρυσαλλίδα» γράφουν μὲ τὸ κῦρος τῆς φιλολογικῆς των μορφώσεως οἱ γνωστότεροι λόγιοι. Ἔτσι ὁ Ἀλέξ. Βυζάντιος ἀναλύει καὶ κρίνει ἐνθουσιαστικὰ τὴν ἔμμετρο μετάφραση τῶν «Ποιητικῶν μελετῶν» τοῦ Λαμαρτίνου ποὺ ἔκαμεν ὁ Ἄγγελος Βλάχος. Τοὺς «Στίχους» τοῦ Δ. Βικέλα (Λονδῖνο 1862) ποὺ εἶναι ἡ πρώτη ποιητικὴ συλλογὴ τῆς εὐγενικῆς ἐκείνης πατριωτικῆς ψυχῆς, μὲ τὴν ὁποίαν παρουσιάστηκεν ὡς ποιητής, τὴν κρίνει εὐνοϊκώτατα ὁ Α. — ποὺ βέβαια εἶναι ὁ Ἀσώπιος — τοῦ βρίσκει δὲ «αἴσθημα εὐγενές, διανοημάτων εὐρύτητα, ἰδεῶν ἐνίοτε πρωτοτυπίαν καὶ αἰσθητικὴν πρὸ πάντων λεπτότητα λίαν ἀξιοπαρατήρητον», ἀλλὰ τοῦ ἐπικρίνει τὴ γλῶσσα ποὺ δὲν εἶναι ἡ καθαρὴ δημοτικὴ ποὺ χρειάζεται στὰ ποιήματα, καὶ τοῦ συνιστᾷ στὸ μέλλον νὰ τὴν γράψῃ «ἄμικτον καὶ γνησίαν».

Κριτικὴ γιὰ τὴν «Πάπισσα Ἰωάννα» τοῦ Ροΐδη γράφει ὁ Γ. Μ. (πιθανῶς ὁ Γεράσιμος Μαυρογιάννης). Τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ποὺ ἔκανε τόσο κρότο καὶ διαβάστηκε ἀπὸ τόσον κόσμο, ὁ κριτικὸς τῆς «Χρυσαλλίδος» τὸ κρίνει εὐνοϊκὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸ καλλιλογικὸ ὕφος καὶ τὴν γλῶσσα, τοῦ βρίσκει ὅμως «κακίας δι' ἀκαταλλήλους καὶ βεβιασμένας παρομοιώσεις». Καὶ προσθέτει πὼς «ἐκ τοῦ πολλοῦ πρὸς τὰς παρομοιώσεις ἔρωτος δρέπει ἐνίοτε καὶ ἄνθη τινὰ ἐξ ἀλλοτρίων ἀνθώνων, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἀπὸ τὸν Δὸν Ζουὰν τοῦ Βύρωνος, ποιητοῦ ὃν εἰς πολλὰ ἐμιμήθη ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς» καὶ συμπληρώνει τὸ ἄρθρο του μὲ τὰ ἑξῆς: «Τελευταίαν κακίαν τοῦ μυθιστορήματος θεωροῦμεν τὴν παντελῆ ἔλλειψιν ἠθικοῦ τινος χαρακτῆρος, πρὸς τὸν ὁποῖον ν' ἀναπαυθῇ ὁ ἀναγνώστης, ὡς ὁ ὁδοιπόρος εἴς τινα ἐν μέσῳ καυστικῆς ἐρήμου ὄασιν».

Σ' αὐτὸ τὸν τόνο τὸν εὐγενικὸ καὶ τὸν ἥμερο γράφονται οἱ κριτικὲς τῆς «Χρυσαλλίδος» ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους ποὺ εἶχαν ἀληθινὰ τὴν κλασικὴ μόρφωση τῆς ἐποχῆς των καὶ ποὺ τὰ φιλολογικά τους ὀνόματα τὰ καθιέρωσεν ὁ χρόνος. Ἡ προσπάθεια τῶν διευθυντῶν καὶ τῶν συνεργατῶν τῶν περιοδικῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦταν νὰ δώσουν ὅ,τι καλύτερη πνευματικὴ τροφὴ μποροῦσαν στοὺς ἀναγνῶστες τους, καὶ νὰ προαγάγουν τὴν ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ ἐπιστήμη εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ ἀγῶνες τους, οἱ κριτικές τους, οἱ διαμάχες τους εἶχαν ὅλη τὴ λεπτότητα, τὴν εὐγένεια καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα, ποὺ ἀπαιτοῦσεν ἡ σοβαρότητα μορφωμένων ἀνθρώπων καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια σεβαστῶν καθ' ὅλα κυρίων.

Ξέχωρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικοκαλλιτεχνικὴ κίνηση ποὺ περνοῦσε ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς «Χρυσαλλίδος» εὕρισκε ἀρκετὸ χῶρο καὶ ἡ κοινωνική. Στὶς «Ἐπιφυλλίδες» ποὺ ἔγραφε πρὶν ὁ Ἀσώπιος κ' ἔπειτα ὁ Βρατσᾶνος καὶ ἄλλοι, σημειώνονταν μὲ χρονογραφικὴ ἀκρίβεια, ἀλλὰ καὶ κομψότητα ὕφους κάθε ἀξιοπρόσεχτο ποὺ συνέβαινε στὸ δεκαπενθήμερο, καὶ γιὰ κάθε ἱστορικὸ ἢ κοινωνικὸ συμβὰν ἡ «Χρυσαλλὶς» ἔδειχνε ὅλο τὸ ἐνδιαφέρο της. Ἔτσι στὸ φύλλο τοῦ Νοέμβρη τοῦ 1863 γίνεται ὡραία περιγραφὴ τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου βασιλέως στὴν Ἑλλάδα.

«Ἀγαθῇ τύχῃ! —γράφει ἡ «Χρυσαλλὶς» — Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Γεώργιος ἔφθασε τέλος εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸ σκάφος τῆς πολιτείας τὸ ὁποῖον, ἄνευ πηδαλίου, ἄνευ ἱστίων, ἐκλυδωνίζετο ἐπὶ ἓν μακρὸν ἔτος εἰς τὸ τρικυμιῶδες τῆς ἀναρχίας πέλαγος, προσήραξεν εἰς ἀσφαλῆ λιμένα... Τὴν νύκτα πρὸ τῆς 18 Ὀκτωβρίου τὸ φέρον τὸν ἡμέτερον ἄνακτα ἀτμόπλοιον περιέπλεε τὴν ἔνδοξον τῆς Σαλαμῖνος θάλασσαν· οὐδὲν νέφος ἐκάλυπτε τὸ γλυκὺ τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ πρόσωπον, καὶ οἱ στίλβοντες ἐν τῷ στερεώματι ἀστέρες ὡδήγουν τὸ πλοῖον ἀσφαλῶς εἰς τὸν Πειραιᾶ. Τὴν πρωΐαν χιλιάδες κροτούντων τηλεβόλων ἐχαιρέτισαν τὴν ἐν τῷ λιμένι εἴσοδον τοῦ βασιλέως ἡμῶν, καὶ ἡ ἰσχυρά, ἡ πλουσία καὶ πεπολιτισμένη Δύσις προσέφερε τὸν φόρον τοῦ σεβασμοῦ της εἰς τὸν ἐπὶ τῆς κλασικῆς ἀκτῆς ἀποβαίνοντα τοῦ Θησέως διάδοχον».

Καὶ ὁ χρονογράφος τῆς «Χρυσαλλίδος», ἀφοῦ περιγράψη τὴν ἀποβίβαση τοῦ νέου βασιλέως στὴν ἀποβάθρα τοῦ Πειραιῶς, καταλήγει: «Εἴθε ἡ στιγμὴ ἐκείνη νὰ εἶναι αἰσία διὰ τὴν Ἑλλάδα! Εἴθε ἡ νέα δυναστεία, προβαίνουσα μετὰ συνέσεως καὶ εὐθύτητος νὰ ποδηγετήσῃ τὸ ἔθνος εἰς τὴν εὐδαιμονίαν του». Ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἡ περιγραφὴ τῆς ἀνόδου στὰς Ἀθήνας, ὅπου στὴν εἴσοδο τῆς πόλεως, παρὰ τὴν Ἁγίαν Τριάδα, εἶχε στηθῆ μεγαλοπρεπὴς ἀψίδα, μὲ δύο περιστύλους πτέρυγας δωρικοῦ ῥυθμοῦ, καὶ ὅπου ὁ δημαρχῶν Κουτσικάρης παρέδωκε στὸν νεαρὸ ἡγεμόνα, τὰ χρυσᾶ κλειδιὰ τῆς Ἀκροπόλεως. Καὶ ὕστερα συνεχίζεται ἡ περιγραφὴ τῆς δοξολογίας στὴ νέα Μητρόπολι, τοῦ σημαιοστολισμοῦ καὶ τῆς διακοσμήσεως τῆς πόλεως καὶ τῶν σπιτιῶν, τῆς μεταβάσεώς του στὰ Ἀνάκτορα καὶ τῆς φωταψίας ποὺ ἔγινε τὸ βράδι. «Τὸ ἑσπέρας ἡ πόλις ἐφωταγωγήθη λαμπρῶς —σημειώνεται στὸ ἄρθρο— ἡ δὲ Ἀκρόπολις παρίστα γοητευτικὸν θέαμα· πυρίνη τις γραμμὴ διέθεε τὰς κλασικὰς ἐπάλξεις της, ἐφαίνετο δὲ ὡς τι καταπληκτικὸν εἰς τοὺς οὐρανοὺς μετέωρον». Περιγράφεται ἔπειτα ἡ ὁρκωμοσία του ποὺ ἔγινε τὴν ἀκόλουθη ἡμέρα στὴν Ἐθνοσυνέλευση καὶ σχολιάζεται εὐνοϊκὰ ἀπὸ τὴν «Χρυσαλλίδα» ἡ προκήρυξη τοῦ νέου βασιλέως, ποὺ μοιράστηκε στὸ λαὸ τυπωμένη τὴν πρώτην ἡμέρα ποὺ ἦλθε:

«Ἡ συντομωτάτη αὕτη προκήρυξις — γράφει ὁ χρονογράφος — ἀπηλλαγμένη παντὸς κόμπου καὶ πάσης ἀξιώσεως, εἶναι ἁρμοδία εἰς τὴν περίστασιν καὶ παρήγαγεν ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸ δημόσιον πνεῦμα. Ὁ νεαρὸς μονάρχης προσκαλεῖ δι' αὐτῆς τοὺς ἀρίστους καὶ δεξιωτάτους, ὅπως συνταχθῶσι περὶ ἑαυτὸν χωρὶς νὰ ἐμβλέψωσιν εἰς προγενεστέρας πολιτικὰς διαφοράς. Ἀλλ' οἱ ἄνδρες οὓς ἐπιζητεῖ ὁ βασιλεὺς θὰ εὑρεθῶσιν ἄρα γε; τὸ φανάριον τοῦ Διογένους θὰ ἦτο, πιστεύομεν, χρησιμώτατον εἰς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν καὶ ὅστις ἐδύνατο νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν ἡγεμόνα θὰ προσέφερεν αὐτῷ τὴν καλλίστην τῶν ἐκδουλεύσεων».

Σαρανταοκτὼ χρόνια βασιλείας ὁ Δανὸς πρίγκηπας τὰ πέρασεν ἥσυχα καὶ στὶς δύσκολες στιγμὲς ποὺ φανερώθηκαν μεταχειρίστηκε τὸ φανάρι τοῦ Διογένη, ποὺ ζητοῦσε ἡ «Χρυ-

σαλλὶς» γιὰ νὰ βρίσκῃ τὰ μονοπάτια ποὺ θὰ τὸν ἔφερναν πέρα ἀπὸ τὶς κακοτοπιές.

Στὴ «Χρυσαλλίδα» βρίσκομε καὶ τὴν προμάμμη τῆς σημερινῆς «Mondaine» τῶν καθημερινῶν ἐφημερίδων. Εἶναι ἡ Ἀσπασία, ὅπως ὑπογράφεται, ποὺ μᾶς δίνει στὶς στῆλες τοῦ περιοδικοῦ τοῦ 1864 μιὰ χαριτωμένη περιγραφὴ τοῦ πρώτου ἀνακτορικοῦ χοροῦ τῆς δεύτερης βασιλείας, ποὺ ἔγινε στὶς 20 τοῦ Γενάρη. Ξέχωρα ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρο ποὺ προκαλεῖ μιὰ περιγραφὴ τοῦ μεγαλύτερου ἴσως κοσμικοῦ γεγονότος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, εἶναι τόσο δροσερὸ καὶ πρόσχαρο τὸ ὕφος, ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ δώσωμε ὡς ὑπόδειγμα γιὰ τὶς σημερινὲς κοσμικογράφους μας ποὺ ἀπασχολοῦν καθεμέρα τὶς στῆλες τῶν ἐφημερίδων μὲ τὶς περιγραφὲς χορῶν, τσαγιῶν, δεξιώσεων, μαστιχῶν καὶ ἄλλων συγκεντρώσεων στὰ μέγαρα τῆς πλουτοκρατίας μας. Ἂς μεταφέρωμε λοιπὸν ἐδῶ μερικὰ κομμάτια τῆς περιγραφῆς αὐτῆς. Εἶναι ἡ ὥρα ποὺ ἔρχονται οἱ προσκαλεσμένοι καὶ κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ εἴσοδος τοῦ βασιλέως στὴν αἴθουσα τοῦ χοροῦ:

«Ἀπὸ τῆς 9 ὥρας μ.μ. τὰ στίφη τῶν προσκεκλημένων συνωθοῦντο περὶ τὰ πρόθυρα τῶν ἀνακτόρων καὶ οἱ φανοὶ τῶν ἁμαξῶν διεσταυροῦντο μετὰ θαυμασίας ταχύτητος ἐπὶ τῆς πλατείας. Ἡ αἴθουσα τοῦ χοροῦ καὶ τὰ παρακείμενα δωμάτια ἦσαν μεγαλοπρεπῶς ἅμα καὶ φιλοκάλως ἐστολισμένα καὶ ἀπὸ τῆς ὀροφῆς τῆς αἰθούσης κατήρχοντο μικροκρύσταλλοι πολυέλαιοι χύνοντες πλημμύραν φωτὸς, καὶ ἀμιλλώμενοι πρὸς τοὺς ἐν ταῖς γωνίαις χρυσοῦς κηροστάτας.

»Περὶ τὴν 9ην καὶ ½ ὥραν ὅτε πλέον οἱ προσκεκλημένοι εἶχον συρρεύσει, ὁ αὐλάρχης ἀνήγγειλε τὴν ἔλευσιν τοῦ βασιλέως ὅστις ἐφάνη φορῶν κομψὴν στολὴν ἱππικοῦ μετὰ δύο του μόνον ἀκολούθων· ἀφοῦ ἀντήλλαξε λέξεις τινὰς μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ του καὶ τοῦ προέδρου τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἀνεμίχθη μετὰ τῶν κυμάτων τοῦ πλήθους καὶ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐγένετο ἁπλοῦς χορευτής, καταπατήσας οὕτω τὰς διατάξεις τῆς ξηρᾶς ἐθιμοταξίας ἥτις ἐπὶ τοῦ ἐκπτώτου βασιλέως διεῖπε τὰ ἀνάκτορα. Ἐὰν ἔρριπτέ τις τὸ βλέμμα πέριξ, ταχέως ἤθελεν ἀναγκασθῇ νὰ τὸ καταβιβάσῃ θαμβούμενος ὑπὸ τοιαύτης καλλονῆς καὶ τοσαύτης λάμψεως.

Βύσσος, χρυσός, ἀδάμαντες καὶ φῶτα ἑωσφόρου
Ἐγέμιζον τὴν αἴθουσαν . . .

Μετάξης θροῦς ὑπόκωφος ἁρμονικῶς ἐθρήνει
Ὑπόπτερα φαντάσματα ἐγύριζαν ἐμπρός μου,
Καὶ μύρα μέθης ἔχυνον τὰ πορφυρᾶ των χείλη».

Ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἔξαρση αὐτὴ τῶν «πορφυρῶν χειλέων», τὸ ροὺζ κραγιόνι δὲν εἶναι ἐφεύρεση τῆς ἐποχῆς μας, ἀλλὰ θὰ ἦταν γνωστὸ καὶ στὶς γιαγιάδες μας.

Ἡ κοσμικογράφος τῆς «Χρυσαλλίδος» τώρα εἰσέρχεται εἰς τὴν περιγραφὴ καὶ τὴν ἐξύμνηση τῶν ὡραίων «δεσποινῶν» καὶ «δεσποσυνῶν» ποὺ στόλιζαν ἐκεῖνο τὸ βράδι τὸν πρῶτο βασιλικὸ χορὸ τῆς αὐλῆς τοῦ Γεωργίου. Δυστυχῶς τηρεῖ τὴν ἀνωνυμία αὐτῶν καὶ ἀρκεῖται νὰ τὶς διακρίνῃ μὲ τ' ἀρχικὰ μόνο ψηφία τῶν ὀνομάτων τους. Εἶναι τὸ ἐλάττωμα τῆς παλαιϊκῆς μετριοφροσύνης, κ' ἔτσι ἡ ἱστορία σ' αὐτὸ τὸ μέρος θὰ παρουσιάζῃ πάντοτε κενά. Εὐτυχῶς αὐτὸ δὲν συμβαίνει στὶς ἡμέρες μας· τὰ ὀνόματα τῶν κυριῶν καὶ δεσποινίδων τῆς ἐποχῆς μας θὰ παραδοθοῦν λαμπροστόλιστα στὴν ἀθανασία.

Καὶ ἡ «Ἀσπασία» γράφει:

Ἐὰν ἐπρόκειτο ἐγὼ νὰ δώσω τὸ μῆλον εἰς τὴν καλλίστην ὁμολογῶ ὅτι ἴσως θὰ τὸ ἔτρωγον ἐπὶ τέλους μὴ ἔχουσα τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξω. Ἐδῶ διέκρινέ τις τὴν δεκαεξαετῆ δεσποσύνην A* λευχείμονα ὡς ὁ ἀφρὸς τῆς θαλάσσης εἰς τὰς ὄχθας τῆς ὁποίας κατοικεῖ, καὶ τόσον αἰθερίου κάλλους, ὥστε ἐφοβεῖτό τις νὰ τὴν πλησιάσῃ μὴ τὴν ἰδῇ ἐξατμιζομένην εἰς τοὺς βραχίονάς του. Τὸ παρείσακτον αὐτὸ παιδίον μετὰ δύο τρεῖς μόνας ἐμφανίσεις τολμᾷ ν' ἀμφισβητῇ τὸ σκῆπτρον τῆς καλλονῆς εἰς τὴν λατρευτὴν βασίλισσαν τῶν χορῶν μας τὴν μεγαλόφθαλμον κυρίαν B*. Πιστεύω ὅτι ἐπὶ τέλους ἡ ἔρις θὰ λυθῇ εἰρηνικῶς καὶ θὰ συμμερισθῶσιν ἀδελφικῶς τὸν θρόνον. Ἐὰν δὲν ἤξευρα ὅτι εἶναι αὐθάδεια ἤθελα ταῖς προτείνει νὰ παραδεχθῶσιν ὡς τρίτην σύνθρονον τὴν μελάγχρουν δεσποσύνην Φ*. Ἀνεξάλειπτος ἐχαράχθη ἐντός μου ἡ εὐγενής της μορφὴ φωτιζομένη ἀπὸ τὸν πλησίον της κηροστάτην! . . . ἡ μαύρη κόμη, ἡ χροιά της ἣν ἐχρύσωσεν ὁ ἥλιος τῆς μεσημβρίας τῇ ἔδιδον ὕφος Κρεόλης. Εἰς τὴν πλουσίαν αὐτὴν ἀνθοδέσμην ἠδύνατό τις ἔτι νὰ διακρίνῃ τὴν ἡδυπαθῆ δεσποσύνην E* Μαρκησίαν τῆς Αὐλῆς τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ', τὴν χαρίεσσαν K*, τὴν ὁποίαν ἐφωτογράφησεν ὁ ποιητὴς διὰ δύο μόνων στίχων,

Sous son aimable tête un cou blanc, delicat
Se plie et de la neige effacerait l'éclat,

τὴν σεμνοπρεπῆ δεσποσύνην Μ* πλανῶσαν πέριξ ὄμμα διαυγές, μειδιῶσαν μειδίαμα χάριτος ἀρρήτου καὶ σβύνουσαν διὰ τοῦ ἐρυθήματός της τὸ ἐρυθρὸν ῥόδον, ὅπερ ἔφερεν ἐπὶ τοῦ στήθους· τὴν ρεμβώδη Λ* τὴν ὁποίαν βλέπων τις ἀνεμιμνήσκετο ἄκων τῆς Ὀφηλίας τοῦ Σαιξπείαρ. Ὡριμωτέρα καλλονή, ἀλλὰ μηδὲν τῆς πρώτης χάριτος ἀπολέσασα, ἀπετέλει περίεργον ἀντίθεσιν πρὸς τὸν εὔθυμον ὅμιλον τῶν νεανίδων ἡ κυρία Χ*, ἥτις φέρουσα λευκὴν διάστερον ἐσθῆτα ὡμοίαζεν ἀληθῆς θεὰ ἐν μέσῳ στερεώματος. Ἐὰν ἀμείλικτος ἰατρὸς δὲν ἐκράτει μακρὰν τοῦ χοροῦ τὴν κυρίαν Π* ἄνθος ψυχρῶν κλιμάτων, θάλλον καὶ ὑπὸ τὸν γλυκύν μας οὐρανόν, τότε καὶ μόνον ἴσως ἤθελον ὁριστικῶς ἀποφασίσει ποίαν τῶν δύο προτιμῶ, τὴν ἀριστοκράτιδα ξένην ἢ τὴν νύμφην τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου . . .

Καὶ ὅλαι αὐταὶ αἱ Κυρίαι περιστοιχούμεναι ἀπὸ σμήνη θαυμαστῶν, μειδιῶσαι ὑπὸ τὰ ριπίδιά των, τοξεύουσαι βλέμματα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀνέμενον ἐναγωνίως νὰ δώσῃ ἡ ὀρχήστρα τὸ ποθητὸν σύνθημα.

Ποιός ξέρει ἂν ὑπάρχει ἀκόμη καμμιὰ ἀπὸ τὶς ὡραῖες «δέσποινες» καὶ «δεσποσύνες» ποὺ ἔλαμψαν στὸ Παλάτι ἐκεῖνο τὸ βράδι! Γιὰ τὶς περισσότερες ὅμως οἱ παραπάνω γραμμὲς ποὺ μεταφέραμε ἐδῶ, ἂς ἀποτελέσουν εὐλαβητικὸ μνημόσυνο, ποὺ τοὺς χρωστᾶ ἡ σημερνὴ γενεὰ τῶν παιδιῶν τους.

Καὶ τώρα ἂς σταθοῦμε λίγο νὰ παρακολουθήσωμε τὸ χορό. Ἡ συγκίνηση βασιλεύει στὶς ψυχὲς τῶν καλεσμένων. Περιμένουν μ᾽ ἀγωνία ὅλοι νὰ ἐμφανισθῇ ὁ ὡραῖος βασιλιᾶς μὲ τὰ δεκαεννιά του χρόνια, καὶ ὁ ματαιόδοξος κόσμος, ποὺ στριμώγνεται ἐκεῖ μέσα γιὰ νὰ σκύψῃ μπρὸς στὴ λάμψη τοῦ θρόνου, μόλις συγκρατεῖ τοὺς χτύπους τῆς καρδιᾶς του. Μὰ νά:

Μουσικοὶ φθόγγοι ὡς βροχὴ ἀδαμάντων διεχύθησαν αἴφνης εἰς τὴν αἴθουσαν καὶ ὁ βασιλεὺς ἤνοιξε τὸν χορὸν περὶ τὴν 10 ὥραν χορεύσας μετὰ τῆς συζύγου τοῦ προέδρου τῆς Συνελεύσεως· ἐν τῷ ἅμα δὲ ἑκατοντάδες ζευγῶν μὲ πάλλον στῆθος καὶ πόδα ἀνυπόμονον ἀφέθησαν εἰς τὴν μεθυστικὴν ἡδονὴν τοῦ βάλς, τοῦ πτερωτοῦ ἐκείνου χοροῦ, τὸν ὁποῖον μετὰ λύπης καὶ φθόνου ἐξύμνησεν ὁ Βύρων μὴ δυνάμενος νὰ τὸν ἀπολαύσῃ . . . Μάτην τὸ ὄμμα ἀνεζήτει ἐν τῷ μέσῳ τὴν περικαλλῆ κυρίαν Β*, εὔθυμον νεάνιδα πρὸ μικροῦ καὶ σήμερον σεμνὴν νύμφην· ἐκάθητο μακρὰν τοῦ θορύβου εἰς παρακείμενον δωμάτιον πλησίον ὡραίας πυρᾶς συνδιαλεγομένη μετὰ τοῦ συζύγου της καὶ βλέπουσα μὲ οἶκτου ὄμμα τὰς φίλας της, αἱ ὁποῖαι ἐξήτουν ἔτι τὴν εὐτυχίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν εὑρῇ αὐτή.

Καὶ γιὰ νὰ μὴ λείψῃ καὶ τὸ κοτσομπολιό, ἡ κοσμικογράφος τῆς «Χρυσαλλίδος» ἐξακολουθεῖ:

Τί καλὰ θὰ ἔκαμνε νὰ ἐμιμεῖτο τὸ παράδειγμα τοῦτο ἡ φιλάρεσκος κυρία *** χορεύτρια ἀκάματος, φυλλολογοῦσα μικρὸν σημειωματάριον ὅπου εἶχε γράψει τοὺς χορευτάς της· καὶ ὅμως ἤκουσα ἀπὸ γέροντα φίλον μου ὅτι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν, ὅτε κατὰ πρῶτον ἐνεφανίσθη εἰς χορούς, ἡ παρουσία της ἐχαιρετίσθη ἐνθουσιωδῶς· ἀλλ᾽ εἶπεν ὁ ποιητής:

On a toujours vingt ans dans quelque coin du cœur.

Ἡ φιλάρεσκη Κυρία — ὅπως τὴ χαρακτηρίζει — γιὰ τὴν ὁποία γράφτηκαν οἱ γραμμὲς αὐτές, μοῦ φαίνεται πὼς ἀκόμη καὶ τώρα ἐκεῖ ποὺ βρίσκεται, θὰ θυμᾶται τὴ φαρμακερὴ πέννα τῆς «Ἀσπασίας». Ἀλλ᾽ ἂς παραμερίσωμε γιατὶ ἀρχίζει πάλιν ὁ χορός:

Τὸ βάλς διεδέχθη τὸ εὔθυμον galop, ὁ προσφιλὴς χορὸς τοῦ νεαροῦ βασιλέως, καὶ τοῦτον οἱ τετράζυγες, οὓς διηύθυνε δεξιῶς εἷς τῶν Δανῶν διαγγελέων. Μετὰ τὴν διακοπὴν καθ᾽ ἣν τὸ πλῆθος διεσκορπίσθη εἰς τὰ παρακείμενα δωμάτια, ὅπου ἠδύνατό τις ἀνέτως ἢ νὰ δειπνήσῃ ἢ νὰ καπνίσῃ, ἢ νὰ χαρτοπαικτῇ ἢ νὰ σφαιρίσῃ, ἢ καὶ νὰ ρεμβάσῃ ἀκόμη ἐπῆλθε τὸ cotillon, τὸ ὁποῖον ὁ βασιλεὺς ἐχόρευσε μετὰ τῆς δεσποσύνης Ε*, ἥτις «ἐπέτα ὡς πτηνόν, ὡς αὔρα ζεφυρῖτις». Ἐν τούτοις ἐλησμονοῦντο αἱ ὧραι καὶ οἱ γονεῖς ἀνυπομόνουν· ἐνίοτε αἱ περιδεεῖς των μορφαὶ ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν θύραν τῆς αἰθούσης καὶ μετ᾽ ἀπορίας ἔβλεπον πάντοτε τοὺς χορευτὰς ἀκαμάτους. Τέλος περὶ τὴν θην πρωϊνὴν ὥραν ὁ βασιλεὺς ἀπεχώρησε δοὺς τὸ σύνθημα τῆς διαλύσεως τοῦ χοροῦ. Αἱ κυρίαι ἐδιπλώθησαν εἰς τὰ ποιητικά βουρνούζιά των, οἱ κύριοι ἐφόρεσαν τοὺς πεζοὺς ἐπενδύτας των καὶ ὁ μετ᾽ ὀλίγον διαβαίνων ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ βλέπων σκότος καὶ σιωπήν, ὅτι πρὸ μικροῦ ἔτι ἐπληροῦντο τὰ δώματά του φώτων, γυναικῶν καὶ ἀνθέων . . . ».

Ἔτσι σὲ ὕφος λίγο μυθιστορηματικὸ τελειώνει τὴν ποιητικὴ περιγραφὴ τοῦ βασιλικοῦ χοροῦ τοῦ 1864 ἡ κοσμικογράφος τῆς ἐποχῆς «Ἀσπασία».

Ἡ «Χρυσαλλὶς» ἐσημείωσε σταθμὸν εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ ἑλληνικοῦ περιοδικοῦ τύπου. Ἐφάμιλλος τῆς «Πανδώρας» καὶ εἰς ἀνώτερο φιλολογικὸ ἐπίπεδο τῆς «Εὐτέρπης» ἐξυπηρέτησε τὰ νεώτερα ἑλληνικὰ γράμματα ὅσο ἦταν δυνατὸ καλύτερα. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ λογοτεχνία, ἡ καλλιτεχνία καὶ οἱ ἐγκυκλοπαιδικὲς γνώσεις ἐγέμισαν τὶς σελίδες της καὶ σήμερα ἀκόμη ἀποτελεῖ πηγή, ἀπὸ τὴν ὁποία μποροῦμε κολλὰ ν' ἀντλήσουμε. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ζωή τις ὑπῆρξε λίγη. Μόλις μπόρεσε νὰ κρατήσῃ τέσσερα χρόνια μονάχα. Στὸ φύλλο τῆς 15 Δεκεμβρίου τοῦ 1866 οἱ ἐκδότες τῆς «Χρυσαλλίδος» σὲ τρεῖς στῆλες ψάλλουν τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία τοῦ περιοδικοῦ τους καὶ τὸν ἀναβαλλόμενο κατὰ τῶν συνδρομητῶν ποὺ χρωστοῦν τὶς συνδρομές τους. Ἀλλὰ οὔτε οἱ ἀπειλὲς ὅτι θὰ δημοσιεύσουν τὰ ὀνόματα ἐκείνων ποὺ δὲν πληρώνουν, οὔτε ἡ ἐλάττωση τῆς συνδρομῆς ἀπὸ 16 δραχμὲς σὲ 12 μπόρεσαν νὰ σώσουν τὴ «Χρυσαλλίδα».

Τὸ τέλος τοῦ 1866 σημειώνει καὶ τὸ τέλος τοῦ λαμπροῦ περιοδικοῦ.

ΔΗΜ. ΜΑΡΓΑΡΗΣ

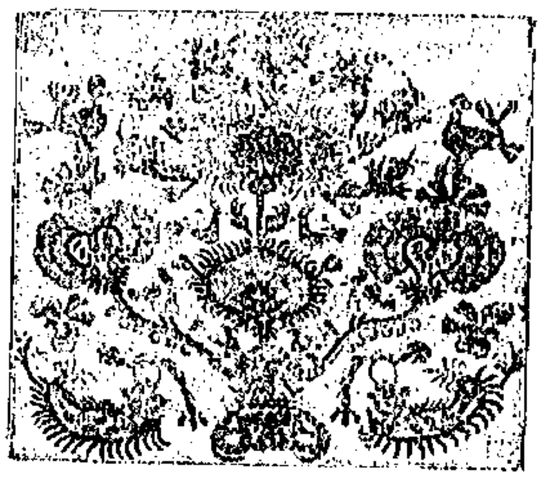

ΚΛΕΦΤΑΙ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΑΙ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Εἰς τὰς μεσαιωνικὰς πόλεις μὲ τὸν ἀτελῆ φωτισμόν των καὶ τὴν ἔλλειψιν συστηματικῆς ἀστυνομικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐν μέρει ἀνεπλήρωνεν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἡ παρουσία τῶν νυκτοφυλάκων, συνέβαινον πολλὰ κρούσματα κλοπῆς. Καὶ ἂν τοῦτο ἐγίνετο εἰς τὰ μεγάλα κέντρα, φαντάζεταί τις πόσον ὀλίγον ἐξησφαλισμένη ἦτο ἡ περιουσία τῶν πολιτῶν εἰς τὰ μικρὰ καὶ ἐπαρχιακά. Οἱ νυκτοκλέπται ἢ τὰ παιδία τοῦ ἀρχιερέως, ὅπως ἐπὶ τὸ σκωπτικώτερον τοὺς ἐκάλει ὁ λαός, ἅμα τὸ σκότος ἐπήρχετο, ἐπεδίδοντο εἰς τὸ ἔργον των. Φέροντες φορέματα κατερρακωμένα, διὰ τῶν ὀπῶν τῶν ὁποίων συνήθως ἐφαίνοντο αἱ σάρκες των — μεσαιωνικὸς ποιητὴς λέγει

καὶ φαίνονται αἱ σάρκες μου καὶ ὁμοιάζω νυκτοκλέπτην —

ἢ, πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν πολλῶν, κείροντες τὴν κόμην καὶ μοναχικὰ ἐνδύματα φοροῦντες ἢ τέλος, ἵνα μὴ ἀναγνωρίζωνται, διὰ καπνίας μελανοῦντες τὸ πρόσωπον, ἐπλησίαζον εἰς τὰς ἐπισημανθείσας οἰκίας. Καὶ ἂν μὲν ἡ θύρα ἦτο εὐπαραβίαστος, εἶχε καλῶς, ἄλλως ἐλάμβανον διὰ κηροῦ ἀντίτυπον τοῦ κλειδίου καὶ ἐπανήρχοντο πλέον ἀσφαλεῖς. Ἐπειδὴ δ' εἰς τὸ ἔργον των δύο ἦσαν τὰ μεγάλα κωλύματα, ὁ θόρυβος ὃν θὰ ἔκαμνον κλέπτοντες καὶ τὸ ἐντὸς τῶν ἐργαστηρίων ἢ τῶν οἰκημάτων φῶς, τὸ κατὰ διαταγὴν τῆς ἀρχῆς ἀνημμένον, διὰ τοῦτο ἐφρόντιζον, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ

θέτωσι σπόγγους ὑπὸ τοὺς πόδας των, διὰ τὸ ἀθόρυβον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀμέσως νὰ σβήνωσι τὸ φῶς τοῦ λύχνου τοῦ ὑπὸ λεηλασίαν οἰκήματος. Καὶ ἔκλεπτον ὅ,τι ἠδύναντο καὶ ὅ,τι ὁ χρόνος ἐπέτρεπε, χρήματα, φορέματα, τὰ ὁποῖα, ἵνα μὴ ἀναγνωρίζωνται, ἐφόρουν κατόπιν ἀνεστραμμένα, οἰκιακὰ σκεύη ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ, εὐτελῆ οἰκιακὰ σκεύη, κατοικιδίους ὄρνιθας καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἶπον ὅτι οἱ μεσαιωνικοὶ κλέπται ἔκλεπτον εἰσερχόμενοι εἰς τὰς οἰκίας, ἤσκουν ὅμως καὶ ἄλλως τὸ ἔντιμον ἐπάγγελμά των κλέπτοντες τὰ μετὰ βίας ἐν καιρῷ πυρκαϊῶν εἰς τὰς ὁδοὺς ριπτόμενα οἰκιακὰ ἔπιπλα καὶ σκεύη, παρ' ὅλην τὴν ἐποπτείαν, ἣν εἰς παρομοίας περιστάσεις ἤσκουν οἱ ὑπὸ τοῦ νυκτεπάρχου τεταγμένοι.

Πλὴν δὲ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἀντικειμένων, ἔκλεπτον ὅπλα ἐν στρατοπέδῳ, δέματα σταχύων ἐν καιρῷ θερισμοῦ, σταφυλὰς ἐκ τῶν ἀμπελώνων, πρόβατα καὶ βοῦς ἐκ τῆς ἀγέλης καὶ ἵππους καὶ ἡμιόνους· τόσον μάλιστα ἐπιτήδειοι ἦσαν πολλοί, ὥστε κατώρθωνον ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν νὰ μεταχρωματίζωσι τὰ κλεπτόμενα ζῷα καὶ οὕτω ν' ἀποφεύγωσι τὴν σύλληψιν, μέθοδος τὴν ὁποίαν καὶ σήμερον πολλαχοῦ ἐφαρμόζουσιν οἱ ἀλογοσύρται.

Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν κακοποιῶν τούτων στοιχείων οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς νυκτοφύλακας, τῶν ὁποίων οἱ προϊστάμενοι οὐχὶ σπανίως ὡς βοηθοὺς προσελάμβανον κλέπτας πάλιν καὶ κακοποιὰ στοιχεῖα, τοὺς ληστογνώστας καὶ βενεφικιαλίους, ὅπως ἔλεγον.

Ταῦτα πρὸ τῆς κλοπῆς· μετὰ τὴν κλοπήν, καὶ πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ κλέπτου, πλὴν τῆς τεταγμένης ἀρχῆς, προσέφευγον οἱ πολῖται καὶ εἰς τὸν ἀστρολόγον, ὁ ὁποῖος πολλάκις ἐρωτώμενος ὑπεδείκνυεν ὡς κλέπτην τὸν ἀναίτιον! ἢ καὶ εἰς τοὺς μαγικοὺς καταδέσμους, ὧν ἔχομεν δείγματά τινα.

Ὅπως εἶναι φυσικόν, πολλάκις οἱ κλέπται ἀνακαλυπτόμενοι καὶ κατεδιώκοντο, δὲν ἦσαν δὲ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἀσυνήθεις αἱ ἐπιφωνήσεις «πιάσετε τὸν κλέπτην, πιάσετε τὸν κλέπτην».

Ὁ καταδιώκων κλέπτην δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ τὸν φονεύσῃ παρὰ μόνον, ἂν οὗτος ἀνθίστατο καὶ ἔφερε φονικὸν ὅπλον. Κατὰ τὰς Ἀσσίζας τῆς Κύπρου ὁ συλλαβὼν κλέπτην ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ τὸν ὁδηγήσῃ πρὸ τῆς ἀρχῆς, ἄλλως ὑπέκειτο αὐτὸς εἰς τὰς ποινὰς τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς κλέπτας.

Ὁ συλληφθείς, δενόμενος ὑπὸ τῶν συλλαβόντων, οἵτινες τοῦ ἐφώναζον «ἔλθεις ἄρα καὶ πάλιν κλέψων»; καὶ διαμαρτυρόμενος καὶ φωνάζων «τί λέγεις, κύρι, ἐγὼ ἔκλεψα τίποτε;» ὡδηγεῖτο εἰς τὴν κρίσιν. Ἐκεῖ προσήγετο εἰς τὸν κομμενταρήσιον, ὅστις πάλιν τὸν παρουσίαζεν εἰς τὸν σεκρετάριον, ὑφ' οὗ καὶ ἀνεκρίνετο. Τὴν τελικὴν κρίσιν εἶχεν ὁ ἔπαρχος, ὅστις καταλλήλως ἐδιδάσκετο περὶ τῆς ὑποθέσεως ὑπὸ τοῦ σεκρεταρίου. Ἐννοεῖται δ' ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀνακρίσεως πρὸς ὁμολογίαν, καὶ μέχρις ἀποδόσεως τῶν κλοπιμαίων, ὑφίστατο ὁ συλληφθεὶς πολλοὺς ραβδισμοὺς καὶ ἐμαγκλαβοκοπεῖτο, ὡς ἔλεγον, ἐπλήττετο δῆλα δὴ διὰ λώρων, μαγκλαβίων καλουμένων, ἢ βουνεύρων.

Παρομοίαν τιμωρίαν, καὶ ἄνευ διαδικασίας, ὑφίσταντο καὶ οἱ ὑπηρέται ἢ δοῦλοι ὑπὸ τῶν κυρίων των, ὁσάκις ἔκλεπτον ἀντικείμενόν τι τῆς οἰκίας.

Αἱ ποιναὶ αἱ εἰς τοὺς κλέπτας ἐπιβαλλόμεναι ἦσαν διάφοροι ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως αὐτῶν, τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα ἔκλεπτον, τῆς σεμνότητος τῶν χώρων, τοὺς ὁποίους ἀπεγύμνουν ὡς καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κλοπῶν, ἂς ἔκαμνον.

Οὕτω συνήθης ποινὴ ἦτο ἡ τῆς διαπομπεύσεως, τῆς κουρᾶς καὶ τῆς ἐξορίας. Ὁ ὀρνιθοκλέπτης καὶ μικρολωποδύτης διεπομπεύετο φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ κλοπιμαῖα, ὁ ὀπωροφύλαξ ὁ κλέπτων τοὺς καρποὺς τῶν δένδρων καὶ ἀμπέλων τῆς περιοχῆς, ἣν ἐφύλαττεν, ἐστερεῖτο τοῦ μισθοῦ, ἀπελύετο καὶ ἐμαστιγοῦτο, ὁ ἀπελαύνων ἀγέλην βοῶν, ἵνα κλέψῃ ἕνα ἐξ αὐτῶν, ἂν ἡ ἀγέλη ἐγίνετο θηριόβρωτος,

ἐτυφλοῦτο, ὁμοίως δ' ἐτυφλοῦτο καὶ ὁ ἱερόσυλος, ὅστις οὐχὶ σπανίως καὶ ἀπεκεφαλίζετο ἢ ἐφουρκίζετο.

Καὶ ἂν μὲν ἅπαξ ἔκλεπτέ τις καὶ ἦτο εὔπορος καὶ ἐλεύθερος, ὤφειλε παλαιότερον μὲν νὰ ἐπιστρέψῃ τὸ κλαπέν, νὰ καταβάλῃ δ' εἰς τὸν ζημιωθέντα τὸ τετραπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ κλαπέντος, ἐν ὑστέροις δὲ χρόνοις τὸ διπλάσιον. Ἐὰν ὅμως συνελαμβάνετό τις κλέπτων οὐχὶ ἅπαξ, ἀλλὰ δίς, τότε ἐξωρίζετο, ἂν δὲ τρίς, καὶ ἐχειροκοπεῖτο.

Κατὰ τὰς Ἀσσίζας τῆς Κύπρου ὁ διὰ πρώτην φορὰν συλλαμβανόμενος ὡς κλέπτης ἐδέρετο, διεπομπεύετο καί, ἀφ' οὗ ἐβουλλώνετο ἢ ἐκαυτηριάζετο, ἐσφραγίζετο δῆλα δὴ διὰ πεπυρακτωμένης σφραγῖδος, ἐξωρίζετο, ἀποκοπτομένης ἐνίοτε καὶ τῆς χειρός του. Ἂν καὶ καυτηριασμένος ἢ ἠκρωτηριασμένος πάλιν συνελαμβάνετο κλέπτων, τότε ἀπηγχονίζετο.

Τὴν ποινὴν τῆς χειροκοπήσεως ὑφίστατο ἐπ' ἴσης ὁ ἐν στρατοπέδῳ κλέπτων ἵππον, ὁ τυμβωρύχος ἢ ὁ τρὶς συλλαμβανόμενος ὡς κλέπτων ἀλλοτρίας ἀγέλας. Τέλος οὐχὶ σπανίως οἱ κλέπται ὑφίσταντο καὶ τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κλοπῆς ἐθεωρεῖτο σημαντικόν, ἂν ἔφερεν ὁ κλέπτης μεθ' ἑαυτοῦ ὅπλα. Ὁ ἄοπλος κλέπτης κατὰ τοὺς νόμους δὲν ὑφίστατο οὔτε μέλους ἐκκοπὴν οὔτε θάνατον, οὐδ' ἐφονεύετο ἀτιμωρητὶ ἐντὸς τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ συλλαβόντος αὐτόν, ἐκτὸς ἐὰν ἀπεδείκνυεν οὗτος ὅτι ἄλλως θὰ ἐκινδύνευεν αὐτὸς ν' ἀποθάνῃ.

Τὸ πρᾶγμα διέφερεν, ἂν ἡ κλοπὴ ἐγίνετο ἐκτὸς τῆς πόλεως. Τότε ὁ κλέπτης, καὶ ἂν ἀκόμη ἦτο στρατιώτης, ἐφονεύετο χωρὶς νὰ τιμωρηθῇ ὁ φονεύσας, ὅστις ὅμως πρὸ τοῦ φόνου ὤφειλε διὰ φωνῶν καὶ διαμαρτυριῶν νὰ δηλώσῃ τὴν κλοπήν. Ἂς προστεθῇ δ' ὅτι, ἂν ἔκλεπτεν ὁ δοῦλός τινος, τότε ὁ κύριός του, ἂν ἤθελε νὰ τὸν κρατήσῃ, ὤφειλε νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν κλαπέντα τὴν ζημίαν. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὸν παρέδιδεν εἰς τὸν ἀδικηθέντα ὡς ἴδιον ἐκείνου κτῆμα.

Περὶ τῶν εἰς τοὺς κλέπτας ἐπιβαλλομένων ποινῶν ἔντος τοῦ λόγου, ἂς μὴ παρασιωπήσωμεν ὅτι ὁ Μ. Βασίλειος

ἀπήτει, ἵνα ὁ μὲν ἑκουσίως ὁμολογήσας τὴν κλοπὴν ἀπέχῃ ἐπὶ ἓν ἔτος τῆς ἁγίας κοινωνίας, ἐπὶ δύο δέ, ἂν ὑπ' ἄλλων ἤθελεν ἐξελεγχθῇ, ὁ δὲ ς' κανὼν τοῦ Γρηγορίου ἀπήτει, ἵνα ὁ φανερώνων τὴν ἑαυτοῦ κλοπὴν θεραπεύῃ τὸ ἀδίκημα δι' ἐλεημοσύνης.

***

Τοὺς κλέπτας καὶ τοὺς ἄλλως κακουργοῦντας ἐτιμώρουν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ διὰ φυλακίσεως. Ὑπῆρχον δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου φυλακαὶ εἰς τὸ λεγόμενον Στρατήγιον ἢ εἰς τὸν στρατήγιον φόρον «ἔνθα ποτὲ οἱ στρατηγοῦντες ἄνδρες τὰς τιμὰς ὑπεδέχοντο».

Αἱ φυλακαὶ αὗται ἔμειναν ἐκεῖ μέχρι τῆς βασιλείας Φωκᾶ τοῦ Καππάδοκος, ὅστις τὰς μετέφερεν εἰς τὸν ἅγιον Διομήδην.

Ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχον δεσμωτήρια. Οὕτω γνωρίζομεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου ὡς φυλακαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἱδρυθέντα Νούμερα καὶ ἡ Χαλκῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ Φωκᾶ καὶ τὸ Πραιτώριον· καὶ διάφοροι δὲ πύργοι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς δεσμωτήρια, ὡς εἶναι ὁ περιβόητος παρὰ τὰς Βλαχέρνας πύργος τοῦ Ἀνεμᾶ.

Τὰ δεσμωτήρια κατὰ διαφόρους αἰῶνας φυλακαί, κουστωδίαι, φρουραὶ καὶ ἐνίοτε σημεῖα καλούμενα, ἦσαν δημόσια οἰκοδομήματα καὶ ὡς τοιαῦτα χαρακτηρίζονται (δημόσιαι φυλακαί), φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ἰδιῶται, κατάχρησιν τῆς ἰσχύος των ποιούμενοι, ἐφυλάκιζον ἀνθρώπους καὶ εἰς ἰδιωτικὰς φυλακάς, ἐν τοῖς ἀγροῖς ἢ ἐν τῇ πόλει, τοῦθ' ὅπερ ἀπηγόρευον οἱ νόμοι διατάσσοντες, ἵνα ὁ ἐγκλείσας τινὰ εἰς τοιαύτην φυλακὴν φυλακίζεται αὐτὸς ἐπὶ τόσας ἡμέρας, ὅσας ἐκεῖνον ἐφυλάκισεν. Ἐν γένει, κατὰ τοὺς νόμους, οὐδεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐφυλακίζετο ἄνευ διαταγῆς τῶν μεγάλων ἀρχόντων ἢ τῶν διοικητῶν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τῶν κατὰ τόπους ἐκδίκων, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ἐπαρχιῶν.

Διὰ τὰς μεσαιωνικὰς φυλακὰς καὶ οἱ φυλακιζόμενοι καὶ οἱ συγγραφεῖς μᾶς δίδουσι φρικιαστικὰς πληροφορίας. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἦσαν αὗται ὑπόγεια οἰκοδομήματα «ζοφεροὶ καὶ βαθύτατοι λάκκοι» σκοτεινά, ἄνευ παραθύρων, δυσώδη, παγερὰ καὶ πλήρη καπνοῦ κελλία, τόσον σκοτεινά, ὥστε νὰ μὴ δύνανται οἱ συγκατάδικοι νὰ διακρίνωσιν ἀλλήλους· πολὺ δὲ τῶν ἄλλων διαμερισμάτων φρικτότερον ἦτο τὸ ἐν τῷ βάθει ἐντελῶς σκοτεινὸν «ἡ ἐσωτέρα ἢ ἐνδοτέρα φυλακή».

Ἐκεῖ δὲν ἐρρίπτοντο, ἀλλὰ κυριολεκτικῶς ἐστοιβάζοντο οἱ δυστυχεῖς κατάδικοι «ἀποπνιγόμενοι τῇ στενοχωρίᾳ». Τόση δ' ἦτο ἡ ἔλλειψις χώρου, ὥστε, ὁσάκις τις τῶν συγκαταδίκων ἀπέθνησκεν, οἱ ὑπολειπόμενοι ᾐσθάνοντο ἀνακούφισιν, διότι θὰ ἀπέκτων ποιάν τινα εὐρυχωρίαν! Ἐν γένει

ὡσὰν κολάζονται οἱ ψυχὲς ἐκεῖ εἰς τὸν κάτω κόσμον,
εἴ τις κολάζει ἡ φυλακὴ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους,

κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν ποιητήν.

Καὶ εὕρισκε κἀνεὶς ἐν τῇ φυλακῇ κλέπτας, φονεῖς, μοιχούς, μαλακούς, ἀρσενοκοίτας, τυμβωρύχους, χρέη ὀφείλοντας, γόητας, ψευδομάρτυρας, προδότας τῆς πατρίδος, πλαστογράφους, καὶ μάλιστα τῆς βασιλικῆς ὑπογραφῆς, κατὰ τοῦ βασιλέως ἐπαναστατήσαντας, βλασφήμους κ.τ.λ. Μόνον γυναῖκας, τοὐλάχιστον ἀπὸ τοῦ Ι΄ αἰῶνος, δὲν εὕρισκέ τις ἐκεῖ, διότι, κατὰ τοὺς νόμους, «οὐδεμίαν γυναῖκα ὑπὲρ χρηματικῆς αἰτίας δημοσίας ἢ ἰδιωτικῆς ἢ ὑπὲρ ἐγκλήματος οἱουδήποτε ἢ εἰς φρουρὰν ἐμβάλλεσθαι συγχωροῦμεν ἢ δι' ἀνδρῶν φυλάττεσθαι» διάταξις, ἥτις ἀπολύτως δὲν ἐτηρεῖτο.

Ἀλλ' οὐδὲ κληρικοὶ ἔπρεπε νὰ ἐμβάλλωνται εἰς δημοσίας φυλακάς· δι' αὐτοὺς ὑπῆρχον εἰδικαὶ φυλακαὶ «ὅπου εἰώθασιν οἱ πταίοντες κληρικοὶ ἐγκλείεσθαι καὶ φυλάττεσθαι».

Καὶ αὐτὰ μὲν ἐπεβάλλοντο, εἰς ἐποχὰς ὅμως ἰσχυρῶν παθῶν μαρτυρεῖται ὅτι καὶ ἐπίσκοποι δεσμευόμενοι παρεπέμποντο εἰς τὰς δημοσίας φυλακάς, τοῦθ' ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ γ' κανὼν τῆς ἐπὶ Φωτίου συγκληθείσης συνόδου, καθ' ὃν

ἀνεθεματίζετο ὁ φυλακίσας ἢ τύψας ἐπίσκοπον εἴτε ἄνευ αἰτίας εἴτε ψευδῆ αἰτίαν πλάσας, ἀφ' οὗ τὸν ἐπίσκοπον μόνη ἁρμοδία νὰ κρίνῃ καὶ τιμωρῇ ἦτο ἡ ἱερὰ σύνοδος.

Πόσον ἀθλία ἦτο τῶν φυλακιζομένων ἡ κατάστασις φανερώνουσι φράσεις ὡς αἱ ἑπόμεναι· «ζῆν καθώσπερ οἱ πεφυλακισμένοι», «τὰ τῶν καταδίκων ὑπομένειν», «εἰς φυλακὴν ἀποκλεισθῆς, εἰς σίδηρα βαρέα».

Οἱ φυλακισμένοι ἦσαν ρυπαροί, φθειριῶντες, ρακένδυτοι, αὐχμηροὶ τὴν κόμην, ἔφερον δὲ κλοιοὺς περὶ τὸν λαιμὸν καὶ ἦσαν δεδεμένοι μὲ ἁλύσεις τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. Ἵνα μὴ δραπετεύσωσι δέ, ἐδένοντο καὶ ἐπὶ ξύλου, κορμοῦ δῆλα δὴ δένδρου, δι' εἰδικῆς ποδοβάκης, ἥτις ἐκαλεῖτο κλάπα ἢ κοῦσπος ἢ καρτζικεῖον.

Καὶ εἰς τὰ βασανιστήρια ταῦτα προσετίθεντο, οὐχὶ σπανίως, καὶ μαστιγώσεις τῶν ἀθλίων διὰ βουνεύρων, ὑφ' ὧν κατεμωλωπίζοντο καὶ ἐπληροῦντο αἵματος τὰ νῶτά των.

Μάτην παρεκάλουν οἱ ταλαίπωροι οἱ ἔχοντες τὰ ὀστᾶ διαφαινόμενα διὰ τοῦ δέρματος νὰ τοὺς στείλῃ ὁ Θεὸς ὀλίγον ὕπνον

νὰ παύσουν αἱ ὀδύναι των, νὰ χαλαρώσῃ ὁ πόνος·

τὸ ἀγαθὸν αὐτὸ τοὺς ἠρνεῖτο ἡ ἀρθονία τῶν φθειρῶν.

Ὑπάρχουσιν οἱ πιστεύοντες ὅτι τὸ ἀπομονωτικὸν σύστημα ἐν ταῖς φυλακαῖς εἶναι τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν ἐφεύρημα· φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι τὸ ἐγνώριζον καὶ οἱ Βυζαντινοί. Αὐτὸς ὁ ἱστορικὸς Προκόπιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Βούζη, ἀνδρὸς ἐξ ὑπάτων, φυλακισθέντος, λέγει· «Οὔτε γὰρ αὐτὸς ἐν σκότῳ καθήμενος διαγινώσκειν οἷός τε ἐγεγόνει πότερον ἡμέρα ἢ νύκτωρ εἴη, οὔτε ἄλλῳ τῳ ἐντυχεῖν εἶχεν. Ἄνθρωπος γὰρ ὅσπερ οἱ εἰς ἡμέραν ἑκάστην τὰ σιτία ἐρρίπτει ὥσπερ τι θηρίον θηρίῳ ἄφωνος ἀφώνῳ ὡμίλει».

Τὴν ἰδίαν, ἂν μὴ καὶ χειροτέραν τύχην, εἶχον οἱ διὰ φόνον ἢ ἄλλο ἔγκλημα καταδικαζόμενοι εἰς τὰ μέταλλα.

Μὲ μολυβδίνους κλοιοὺς ἐκεῖ καὶ συχνὰ ὑπὸ τῶν ἐποπτῶν μαστιζόμενοι, μακρὰν τῶν οἰκείων, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ ἐνεργήσωσιν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς των, ἦσαν ὑποχρεωμένοι ἀπὸ πρωΐας μέχρι βαθείας νυκτὸς νὰ σκάπτωσιν ἐντὸς σκοτεινῶν σπηλαίων, ὡς μόνον σύντροφον ἔχοντες τὸν λύχνον, εἰς ὃν ἔχυνον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἔλαιον ἀπὸ ληκυθίου.

Πότε ἦτο ἡμέρα καὶ πότε ἤρχιζεν ἡ νύξ, ἠγνόουν οἱ δυστυχεῖς. Ὀλίγοι μόνον κρότοι διὰ βαρέος λίθου ἄνωθεν τοῦ σπηλαίου καὶ φωναὶ τοῦ φύλακος ἐσήμαινον ὅτι ἐπῆλθε τὸ σκότος τῆς νυκτὸς καὶ οἱ κατάδικοι ἠδύναντο νὰ παύσωσι τὴν ἐπίμοχθον ἐργασίαν των.

Καὶ εἶχον δίκαιον οἱ ἐν μεγάλῃ δυστυχίᾳ διατελοῦντες ν' ἀναφωνῶσι «τῶν τὰ μέταλλα ἐργαζομένων χαλεπώτερον διακείμεθα» ἢ «τῶν τὰ μέταλλα ἐργαζομένων χαλεπώτερα πεπόνθαμεν».

Ἑκάστη φυλακὴ εἶχε τὸν ἀρχιδεσμοφύλακά της ἔχοντα τὴν γενικὴν ἐποπτείαν τῶν φυλακισμένων. Ἂν οἱ κατάδικοι ἔμενον ἄνευ δεσμῶν ἢ εἰσήρχοντο φονικὰ ὅπλα ἢ καὶ φάρμακα εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἐτιμωρεῖτο οὗτος αὐστηρῶς. Ἂν ἡ παράβασις ἐγίνετο ἐν ἀγνοίᾳ του, τότε ἀπελύετο ὡς ἀνίκανος.

Ὡς βοηθοὶ καὶ ὑποδεέστεροι ὑπάλληλοι ἦσαν οἱ δεσμοφύλακες ἢ καπικλάριοι ἢ καβικλάριοι ἢ φυλακῖται ἢ φυλακάτορες περὶ τῆς κακεντρεχείας καὶ σκληρᾶς συμπεριφορᾶς τῶν ὁποίων πολλὰ μᾶς λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς.

Τὸ πρώτιστον, τὸ ὁποῖον ἐζήτουν οὗτοι ἀπὸ τὸν νεωστὶ εἰσελθόντα ἦσαν τὰ χρήματα· καὶ ἂν μὲν οὗτος ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἀπληστίαν των, εἶχε καλῶς, ἄλλως ἀφῃρεῖτο ὁ ταλαίπωρος συχνὰ τὰ φορέματά του, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ δ' ἐκ τῶν κακουχιῶν, ἔπρεπεν οἱ οἰκεῖοί του διὰ παντὸς μέσου νὰ ἐξεύρωσι τὸ ἀνάλογον ποσόν. Εἰς τὰς διαβεβαιώσεις του ὅτι οὐδὲν εἶχε νὰ καταβάλῃ, ἐλάμβανε τὴν ἀπάντησιν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπαιτήσῃ κυλιόμενος πρὸ τῶν ποδῶν τῶν εὐσπλάγχνων ἐπισκεπτῶν τῆς φυλακῆς, ἂν δέ, παρὰ τὴν καλήν του θέλησιν, δὲν κατέβαλλε τὸ ἀνάλογον ποσὸν διὰ τὸ ἔλαιον τοῦ μοναδικοῦ κοινοῦ λύχνου, ἐμαστίζετο ἀνηλεῶς.

Κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, δὲν ἦσαν σπάνια τὰ παραδείγματα γηραιῶν μητέρων, αἵτινες ἐγίνοντο ἐπαίτιδες, ἵνα ἐξοικονομήσωσιν ὀλίγας φόλλεις χάριν τοῦ προσφιλοῦς ἐγκλείστου ἢ καὶ νεαρῶν γυναικῶν, αἵτινες, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των, καὶ τὴν ὥραν αὐτῶν ἐπώλουν.

Εἰς τὴν θύραν τῆς φυλακῆς δὲν ἐπέτρεπον οἱ φυλακῖται νὰ πλησιάζωσιν οἱ μὴ φιλοδωροῦντες αὐτούς, εἰς δὲ τοὺς παρακαλοῦντας συγγενεῖς ἔλεγον ὅτι ὑπάρχει αὐστηρὰ πρὸς τοῦτο διαταγὴ τῆς ἀρχῆς.

Οἱ στίχοι τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιητοῦ

> εἰς φυλακὴν ἀποκλεισθῇς, εἰς σίδηρα βαρέα,
> εἰς χέρια ἐγκρούσῃς στοματᾶ, μωροῦ καπικλαρίου

δηλώνουν σαφῶς τὰ μαρτύρια, ἅτινα ὑφίσταντο οἱ δυστυχεῖς κατάδικοι ὑπὸ τῶν φυλάκων των.

Καὶ ἐπέβαλλον μὲν οἱ νόμοι, ἵνα οἱ ἄρχοντες ἐπισκέπτωνται κατὰ Κυριακὴν τοὺς ἐν φυλακαῖς καὶ διατάττωσιν, ἵνα οἱ φύλακες συμπεριφέρωνται φιλανθρώπως πρὸς αὐτούς, αἱ διατάξεις ὅμως αὗται εἶχον μᾶλλον θεωρητικὴν ἀξίαν. Ἀνεκτῶς πως ἔζων, διασκεδάζοντες μάλιστα ἐνίοτε καὶ πίνοντες καὶ ᾄδοντες, οἱ δυνάμενοι νὰ πληρώνωσι καὶ νὰ παρέχωσι μέρος τῆς τροφῆς των εἰς τοὺς ἀναιδῶς αὐτὸ ζητοῦντας φύλακας, ἐν ᾧ τὸ πολὺ τῶν ἐγκλείστων πλῆθος, μ' ὅλον ὅτι οἱ ἄρχοντες, κατὰ τοὺς νόμους, «ὤφειλον τροφὰς αὐτοῖς ἀπορουμένοις ἐπινοεῖν», ἔτρωγε πιτυρίτην ἄρτον καὶ φακῆν ἢ λάχανα καὶ ταῦτα εἰς μικροτέραν τοῦ δέοντος ποσότητα παρεχόμενα.

Ὅτι ὑπὸ τοιούτους ὅρους ζῶντες οἱ κατάδικοι ἐζήτουν εὐκαιρίαν νὰ δραπετεύσωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς, ἥτις προσωμοιάζετο πρὸς τὸν Ἅδην καὶ τὰ βασανιστήρια τῆς κολάσεως—ὁ Χρυσόστομος εἶπεν «εἰ δέ τις ἀπιστεῖ τῇ μελλούσῃ κρίσει, ὁράτω τοὺς ἐνταῦθα, τοὺς ἐν δεσμωτηρίοις» —εἶναι πολὺ φυσικόν.

Ἔπρεπε δ' ἡ ἀπόπειρα νὰ ἐπιτύχῃ· ἄλλως, ἂν οἱ ἀποπει-

ρώμενοι νὰ δραπετεύσωσι συνελαμβάνοντο, ἢ ἀπεκεφαλίζοντο, ἂν ἡ φυγὴ ἐγίνετο ἐν ἀγνοίᾳ τῶν φυλάκων, ἢ ὑφίσταντο ἄλλας βαρείας ποινάς, ἂν οἱ φύλακες ἐρραθύμουν περὶ τὴν φρούρησιν.

Ἀνακούφισίν τινα ᾐσθάνοντο ἐν τῇ δυστυχίᾳ των οἱ φυλακισμένοι, ὅσάκις τοὺς ἐπεσκέπτοντο οἱ συγγενεῖς φορέματα ἢ τρόφιμα κομίζοντες ἢ καὶ τὴν παρήγορον ἐλπίδα ὅτι δι' ἐνεργειῶν των παρὰ τῷ βασιλεῖ θ' ἀπεφυλακίζοντο.

Ἀνακούφισιν ὁμοίως ᾐσθάνοντο οἱ ἔγκλειστοι, ὅταν πλούσιοι ἢ εὔσπλαγχνοι ἄρχοντες ἢ ἀρχόντισσαι ἔφερον τὸ βῆμα μέχρι τῆς φυλακῆς καὶ διένεμον βοηθήματα, αἱ πλούσιαι ἢ οἱ πλούσιοι, οἵτινες καὶ ζῶντες, ἀλλὰ καὶ μετὰ θάνατον, ἐν ταῖς διαθήκαις των, ἐλάμβανον πρόνοιαν ὑπὲρ τῶν δεδεμένων ἢ τῶν ἐν τοῖς μετάλλοις ἐργαζομένων.

Οὐδὲ πρέπει νὰ λησμονηθῇ ἡ ὑπὲρ τῶν φυλακισμένων μέριμνα τῆς ἐκκλησίας, ἥτις καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ὑπὲρ τῶν αἰχμαλώτων καὶ ἐξορίστων, ὡς δὰ καὶ ὑπὲρ τόσων ἄλλων δυστυχῶν, πάντοτε ἔπραττε τὸ καθῆκόν της.

Κατὰ τοὺς νόμους καὶ νομοκάνονας, οἱ ἐπίσκοποι ὤφειλον νὰ ἐπισκέπτωνται κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν τοὺς φυλακισμένους ὑπηρέτας, εἴτε ἐλεύθεροι ἦσαν οὗτοι εἴτε δοῦλοι, καὶ νὰ φροντίζωσιν, ἵνα οἱ δεσπόται αὐτῶν ἐγκαίρως τερματίζωσι τὴν κατ' αὐτῶν νόμιμον διαδικασίαν, ἂν δ' οὗτοι ἀπέφευγον, τότε ἔπρεπε νὰ καταγγέλλωσι τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν βασιλέα καὶ νὰ φροντίζωσιν, ἵνα ἐντὸς εἴκοσιν ἡμερῶν ἀπολύωνται οἱ ἐγκάθειρκτοι. Διὰ τοὺς ἐλευθέρους μάλιστα κατεβάλλετο φροντίς, ἵνα παραχρῆμα οὗτοι κρίνωνται.

Ἐν γένει δ' οἱ νόμοι ἐπέβαλλον, ἵνα ὁ φυλακιζόμενος μὴ μένῃ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐπὶ πολὺ ὡς ὑπόδικος· «ὃ κατασχεθεὶς μὴ ἐπὶ πολὺν χρόνον μενέτω ἐν τῇ φυλακῇ· χρὴ γὰρ αὐτὸν ἢ συντόμως ἀπολυθῆναι ἢ συντόμως τιμωρηθῆναι». Πρὸς τοῦτο ὁ ὑπομνηματογράφος ἐπὶ τριάκοντα ἡμέρας παρουσίαζεν εἰς τὸν ἄρχοντα κατάλογον τῶν ἐγκεκλεισμένων, ἐν ᾧ ἦτο ἀναγεγραμμένον καὶ τὸ ὑφ' ἑκάστου διαπραχθὲν ἔγκλημα, οὗτος δ' ὤφειλε νὰ φροντίσῃ περὶ ταχείας διεκπεραιώσεως τῆς δίκης, ἄλλως ἐξέπιπτε τῆς ἀξίας του πληρώνων, ὡς πρόστιμον, εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον μίαν λίτραν χρυσίου.

Αἱ πλέον εὐχάριστοι ἡμέραι τῶν καταδίκων ἦσαν ἐκεῖναι, καθ' ἃς ἀνεμένοντο τὰ βασιλικὰ γράμματα τὰ διατάσσοντα «τοὺς τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντας ἀφίεσθαι τῶν δεσμῶν».

Αὗται δ' αἱ ἡμέραι ἦσαν ἐκεῖναι, καθ' ἃς ἐτελοῦντο ἐπινίκιοι θρίαμβοι ἢ αἱ παραμοναὶ τοῦ Πάσχα[1]. Δὲν ἀπελύοντο ὅμως διὰ τῆς βασιλικῆς κελεύσεως πάντες οἱ κατάδικοι· τοῦ εὐεργετήματος δὲν ἐτύγχανον οἱ ἱερόσυλοι, οἱ μοιχοί, οἱ ἅρπαγες παρθένων, οἱ τυμβωρύχοι, οἱ γόητες, οἱ φαρμακοί, οἱ φονεῖς, οἱ πατροκτόνοι καὶ οἱ κατὰ τοῦ βασιλέως συνωμοτήσαντες.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

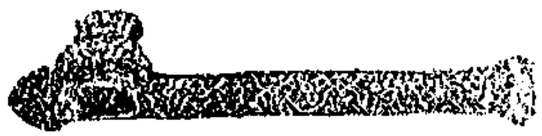

[1] Κατὰ τὴν Μ. Ἑβδομάδα τὰ δικαστήρια ἤργουν. Ἐξαίρεσις ἐγίνετο μόνον, προκειμένου περὶ λῃστῶν καὶ Ἰσαύρων, οἵτινες ἐξητάζοντο «οὐ μόνον ἐν τῇ Τεσσαρακοστῇ, ἀλλὰ καὶ ἐν οἱᾳδήποτε ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα» καὶ περὶ τυμβωρύχων, οἵτινες καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐνεκλείοντο εἰς τὰς φυλακάς.

ΜΗΝ ΚΛΑΙΣ

Μὰ κι ἂν δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τί κλαῖς;
Εἶν' οἱ ἀμμουδιές, τὰ βότσαλα, τὰ φύκια,
Βουνόπλαγα μαβιά, βουνοκορφές,
Μὲ κούμαρα, μὲ σκῖνα καὶ μὲ ρείκια.

Μὰ κι ἂν δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τί κλαῖς;
Τὰ ψέματα γιὰ ἰδές, τὰ παραμύθια,
Τὰ σύννεφα καὶ τὰ ὄνειρα, τὶς σκιές,
Καὶ μ' ὅ,τι ἀποσκεπάζεται ἡ ἀλήθεια.

Μὰ κι ἂν δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τί κλαῖς;
Εἶν' οἱ νεκροὶ πιστοὶ στὸν ἔρωτά τους,
Μὲ τὶς βαθειές, μὲ τὶς παλιὲς λαβωματιές,
Κάτω ἀπ' τὰ πεῦκα, μέσα στὴν καρδιά τους.

Μὰ κι ἂν δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, τί κλαῖς;
Δὲ φτάνει ὁ νοῦς, ἡ οὐράνια πλατωσιά του,
Ἡ θεία εἰρωνία, ἡ συχώρεση, κι ἂν θές,
Καὶ ἡ μόνωση στὴ γνώση τοῦ θανάτου;

Η. ΔΕΛΦΟΣ

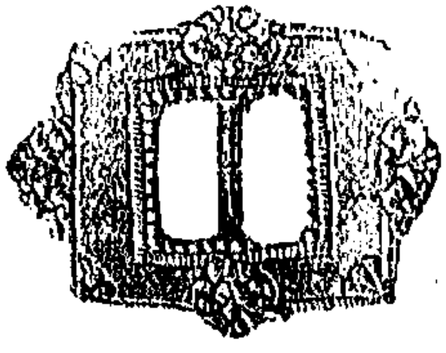

Ο ΑΙΩΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ

«Ὅθεν καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἀπανθεῖ τις καινότης ἀεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμειγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους XIII, 17-23.

Α΄

Αν ἐξετάσωμεν τοὺς αἰῶνας, ποὺ διαφέρουν κατὰ τὸν πολιτισμόν, θέλομεν ἀνεύρῃ εἰς ὅλους μίαν κοινὴν βάσιν ἀναγκαίαν καὶ ἀναπόφευκτον. Ὁ πολιτισμὸς ἑνὸς αἰῶνος προϋποθέτει μερικὰς προχείρους δυνάμεις ἐπιδεκτικὰς ἀναπτύξεως, ἀβλαβεῖς, προησκημένας καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον αὐτοσυνειδήτους. Αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶνε αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ ἀρχαί, ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιον λόγον πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ ἔχει καὶ ἡ ψυχὴ πρὸς τὸ σῶμα, καθὼς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς καρπὸς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν φλοιόν, εἶνε αἱ κρηπῖδες ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηριχθοῦν τὰ στοιχεῖα, ποὺ θὰ συναποτελέσουν τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ αἰῶνος.

Τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην ἀλήθειαν ἐφαρμόζοντες εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, πῶς αἱ δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, ποὺ ἦσαν πρωτίτερα ὀλιγώτερον αὐτοσυνείδητοι καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναπτύξεώς των, τώρα ἐπὶ Περικλέους, ἀφοῦ ἰδιαιτέρως δι' αὐτοῦ ἀνεπτύ-

χθησαν καὶ συνεκεντρώθησαν, συναπετέλεσαν τὸν κάλλιστον αἰῶνα τῆς Ἑλλάδος, τὸν Περίκλειον ἐπονομασθέντα.

Ἡ πρώην μικρὰ πόλις τῶν Ἀθηνῶν πρῶτον ἔτεινε χεῖρα βοηθείας πρὸς τοὺς ἐπαναστατήσαντας ὁμορύλους Ἴωνας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ βοήθεια αὐτὴ δὲν ἦτο τυχαία καὶ ἀπερίσκεπτος ἐπιχείρησις, ἀλλὰ προήρχετο ἐκ τῆς ἐπιγνώσεως, ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ χῶραι, αἱ ὁποῖαι ἐχωρίζοντο μόνον διὰ θαλάσσης ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, εἶχον κοινοὺς πόθους καὶ ἐλπίδας, κοινὴν ἀποστολήν, καὶ ὅτι κέντρον αὐτῶν ὤφειλον νὰ εἶνε αἱ Ἀθῆναι. Ἐγνώριζον ἐκ τῶν προτέρων ὅτι διὰ τῆς βοηθείας ἐκείνης ἔμελλον νὰ προκαλέσουν φοβερόν, μακρὸν καὶ ἄδηλον πόλεμον πρὸς τὸν ἐξ Ἀσίας ὁρμώμενον κολοσσόν. Ἀλλ' ἡ πρόγνωσις αὐτὴ δὲν ἤρκει νὰ καταπνίξῃ τὴν πνευματικὴν δύναμιν, τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἦτο προωρισμένον νὰ κύπτῃ δουλικῶς τὸν αὐχένα εἰς δεσποτικὰς διαταγὰς καὶ νὰ πληρώνῃ φόρον ὑποτελείας εἰς βάρβαρον δυνάστην. Ἡ κατίσχυσις τῆς ἰδέας ἀπέδειξε πόσον ἀπείρως ἰσχυρότεραι εἶνε αἱ ἠθικαὶ δυνάμεις, ὅταν ἀντιμετροῦνται πρὸς τὰς ὑλικάς, καὶ μάλιστα τὰς μεγίστας. Ὁ δὲ πόλεμος ἐκεῖνος ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο καὶ ἀναγκαῖος καὶ δίκαιος καὶ ὠφελιμώτατος.

Ἡ κατὰ τῶν Περσῶν νίκη ἐνίσχυσε καὶ ηὔξησε καὶ κατέστησεν αὐτοσυνειδήτους τὰς πρώην ναρκωμένας καὶ ἀσυνειδήτους τοῦ Ἔθνους δυνάμεις, καὶ τοιουτοτρόπως ἀπέδωκε τοὺς πλέον ἀγλαοὺς καρπούς, πρὸ πάντων δὲ τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑπεροχήν. Πρὸς ταῦτα δὲ παραβαλλόμεναι αἱ θυσίαι καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν χρημάτων ἦσαν ἐντελῶς εὐτελεῖς καὶ μηδαμιναί.

Τὸ Ἔθνος ὑπερήφανον διὰ τὸ παρελθόν του καὶ θαρραλέον διὰ τὸ μέλλον του προσέλαβεν ἀνδρικώτερον καὶ εὐγενέστερον χαρακτῆρα. Φιλοπατρία ἀκραιφνεστέρα, ἐνθουσιασμὸς φλογερώτερος ὑπὲρ τῆς διὰ τόσων καὶ τοιούτων θυσιῶν ἐξαγορασθείσης ἐλευθερίας, φρονήματα εὐγενέστερα καὶ ὑψηλότερα, ὀρθότεραι πολιτικαὶ ἰδέαι ἀνεπτύχθησαν, ὅπως ἡ ἰδέα τῆς πόλεως ἀπὸ ὑλικωτέρας ἔγινε πνευματικωτέρα. Σχετικῶς ὁ Θουκυδίδης [1] λέγει: «ἄνδρες γὰρ πόλις, καὶ οὐ τείχη οὐδὲ νῆες ἀνδρῶν κεναί». Ἡ δὲ ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκραταιώθη εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων ἀνεξαιρέτως.

Ἀλλ' ὅπως ἡ ὑλικὴ τῆς πόλεως δύναμις ηὐξήθη διὰ τῆς θαλασσοκρατίας, ὅπως τὴν προηγουμένην νάρκην καὶ ἡσυχίαν καὶ ἀκινησίαν διεδέχθη μεγάλη δραστηριότης καὶ κίνησις, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα, ποὺ βαθμηδὸν ἀνεπτερώνετο, καὶ μάλιστα διὰ τῆς φιλοσοφίας ἡ ὁποία ὡρμήθη ἐξ Ἰωνίας, ἐπεζήτει τώρα εὐρύτερον κύκλον ἐνεργείας. Ἡ παράδοσις δὲν ἠμποροῦσε πλέον νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς τὰς ἀκορέστους ψυχὰς τῆς νέας γενεᾶς. Ἀλλὰ πόσον δύσκολος ἦτο ἡ μετάβασις. Ἀφ' ἑνὸς διεσῴζοντο ἀκόμη εὔρωστοι καὶ ἀκμαῖοι οἱ ἄνδρες τῆς παλαιᾶς ζύμης, οἱ νικηταὶ τῶν βαρβάρων, οἱ Μαραθωνομάχοι καὶ Σαλαμινομάχοι, ἄξεστοι καὶ ἄκαμπτοι, ἀλλ' εὐθεῖς καὶ σώφρονες καὶ ἀληθινοί. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀντεπεξήρχετο ἡ νέα γενεά, ἡ ἀδιακόπως περὶ τὰ ναυτικὰ ἀσκουμένη, ἡ ὁποία εἶχε διαρκῶς ἐστραμμένα τὰ βλέμματά της πρὸς τὰς χώρας καὶ νήσους, ποὺ εὑρίσκοντο μακρὰν τῆς Ἀττικῆς. Τούτων δὲ ἡ ψυχὴ ἦτο ὁ πολυμήχανος καὶ μεγαλεπήβολος Θεμιστοκλῆς [2]. Ἔγινεν ἡ πάλη, ἡ ὁποία παρ' ὀλίγον νὰ βυθίσῃ αὖτανδρον τὸ σκάφος τῆς πολιτείας, ποὺ μόλις εἶχεν ἡσυχάσῃ ἀπὸ τὴν πολεμικὴν τρικυμίαν. Ἀλλ' ἡ νέα γενεά, περὶ τῆς ὁποίας οἱ Κορίνθιοι ἔλεγον, ὅτι εἶχον τοιαύτην φύσιν, «ὥστε μήτε αὐτοὶ νὰ ἡσυχάζουν μήτε τοὺς ἄλλους νὰ ἀφίνουν ἡσύχους» (Θουκ. I, 70, 9) ἡ νέα γενεὰ ἐνίκησε, διότι εἶχεν ὑπὲρ αὐτῆς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἡ δὲ ἱστορία σοβαρῶς ἀποφαίνεται, ὅτι οὔτε πολιτεία, οὔτε παράδοσις, οὔτε ἄλλο τίποτε ἠμπορεῖ νὰ ἀντισταθῇ πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν φορὰν τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἔρευνα καὶ σπουδὴ περὶ τὴν ἀφορμὴν καὶ τὸν λόγον καὶ τῶν ὄντων καὶ τῶν φαινομένων, ἀφοῦ ἀνεπτέρωσε τὸ πνεῦμα καὶ ἀπήλλαξεν αὐτὸ τῆς ἀπολύτου ἐπιρροῆς τῶν πατρίων παραδόσεων καὶ πολλῶν ἄλλων προλήψεων, ἐξήγαγε τέλος τοῦτο ἀπὸ τὴν προτέραν νάρκην καὶ ἀδράνειαν καὶ παρέσχεν εἰς τὸ Ἔθνος ἐλευθερίαν σκέψεως. Ἤρχισε μία νέα κίνησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλα συνεζητοῦντο καὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν ἀνάκρισιν τοῦ ὀρθοῦ λόγου, δὲν ὑπῆρχε

δέ ἐξαίρεσις οὔτε δι' αὐτὰ τὰ θεῖα. Τοιουτοτρόπως ἐκτὸς τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν, ποὺ ἀπέκτησε καὶ ἤσκησεν ὁ πολίτης καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, ἀνεπτύχθησαν νέαι ἀρεταί, διὰ τῶν ὁποίων τὸ πνεῦμα, ἀσχέτως πρὸς ἐξωτερικοὺς σκοπούς, ἐμάνθανε νὰ ἐξαίρεται πρὸς τὴν θεωρίαν καὶ ἐποπτείαν τῶν θείων ἀληθειῶν, αἱ ἀρεταὶ τῆς ἐπιγνώσεως καὶ τῆς φιλομαθείας.

Ἡ πρώτη λοιπὸν καὶ οὐσιώδης προϋπόθεσις τῆς προόδου ἐπὶ τὸν πολιτισμὸν ἦτο πρόχειρος, διότι ὑπῆρχεν ἀφθονία βιωτικῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι συνηνοῦντο εἰς τὴν πόλιν, πού, καὶ διὰ τὴν παίδευσιν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοργάνωσιν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πληθυσμοῦ καὶ ὑλικῆς δυνάμεως, εἶχε μέσα της ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀναπτύξεως καὶ προαγωγῆς.

Ἀλλ' ὅπως ὁ κάθε ἄνθρωπος, καὶ ὡς παράδειγμα φέρομεν ὅλους τοὺς μεγάλους ἄνδρας, διὰ νὰ προκόψῃ καὶ δοξασθῇ, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχῃ κάποιον ὡρισμένον σκοπὸν πρὸς τὸν ὁποῖον, ἀφοῦ ἀποβλέψῃ, νὰ ἐντείνῃ καὶ συγκεντρώνῃ ὅλας του τὰς δυνάμεις, τοιουτοτρόπως καὶ ἐκεῖναι αἱ πόλεις εὐδοκιμοῦν, ὅπου αἱ κράτισται δυνάμεις τοῦ Ἔθνους τείνουν πρὸς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπῆρχον, καθὼς εἴδομεν, πολλαὶ δυνάμεις, ποὺ εἶχον προασκηθῇ καὶ ἦσαν αὐτοσυνείδητοι, ἀλλ' αἱ δυνάμεις αὐταὶ εἶχον ἀνάγκην ὡρισμένου σκοποῦ πρὸς τὸν ὁποῖον νὰ τείνουν, καὶ τὸ σπουδαιότερον, εἶχον ἀνάγκην δαιμονίου μηχανικοῦ, μεγάλου ἀνδρός, διὰ νὰ τὰς συγκεντρώσῃ καὶ τὰς διευθύνῃ ὡρισμένως καὶ ἀπαρεγκλίτως εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον. Καὶ τοιοῦτος ἀνὴρ ἀνεφάνη κατὰ τὴν κρισιμωτάτην ταύτην στιγμὴν ὁ Περικλῆς.

Β'

Ὁ Περικλῆς, ὁ ὁποῖος ἔτυχε μὲν ἀρίστης φύσεως[4], ηὐτύχησε δὲ νὰ ἀκούσῃ τῶν ἀρίστων διδασκάλων τῆς ἐποχῆς, ἐπρώτευε μεταξὺ τῶν συγχρόνων του. Ὡς μαθητὴς καὶ φίλος τοῦ φιλοσόφου Ἀναξαγόρα[4] ἀνῆλθεν εἰς πνευματικὴν περιωπήν, ὅσην κανεὶς ἄλλος. Ὡς φίλος δὲ καὶ ἀκόλουθος τῶν πρώτων καλλιτεχνῶν καὶ ποιητῶν, καὶ μάλιστα τοῦ Σοφοκλέους[6] καὶ τοῦ Φειδία[6] ἔμαθε νὰ ἐκτιμᾷ καλλίτερον τὰ φαινόμενα τοῦ ἠθικοῦ κόσμου, ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ζητήματα τῆς τέχνης καὶ ἐνόησεν ἐνωρὶς ὅτι ἡ δύναμις ἔχει τὴν μεγίστην ἀξίαν, ὅταν συνυπάρχῃ μὲ τὸ ὑψηλὸν καὶ τέλειον[7]. Ἀπὸ τὸν Ζήνωνα[8] εἶχε μάθῃ νὰ βλέπῃ τὰ διάφορα ζητήματα ἀπὸ πολλὰς καὶ διαφόρους ὄψεις. Πλησίον δὲ τοῦ Ἀντιφῶντος[9] εἶχε τόσον ὀξύνῃ διὰ τῆς διαλεκτικῆς καὶ ἐπαυξήσῃ τὴν φυσικήν του εὐστροφίαν καὶ ἑτοιμότητα, ὥστε κανεὶς ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του δὲν ἠμποροῦσε νὰ παραβληθῇ μαζί του.

Ἤρκει νὰ διαλογισθῇ κανεὶς τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ παράστημα καὶ ἦθος, διὰ νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος διενοεῖτο μεγαλεπήβολα βουλεύματα. Ἡ δὲ ἀξιοθαύμαστος ἡρεμία, ψυχρότης καὶ ἀταραξία, μόνον ἐφάμιλλον εἶχε τὴν ἐσωτερικὴν γοργότητα καὶ ὁρμήν[10]. Ἦτο ἀπὸ ἐκείνας τὰς προνομιούχους διανοίας, διὰ τὰς ὁποίας λέγει ὁ Μακώλεϋ, ὅτι ὁμοιάζουν πρὸς τὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν. Διότι ὅπως αὐταὶ αἱ κορυφαὶ πρῶται φωτίζονται ἀπὸ τὰς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου, ἐνῷ ἐπάνω εἰς τὰς πεδιάδας ἐπικρατεῖ βαθύτατον σκότος, τοιουτοτρόπως καὶ αἱ διάνοιαι ἐκεῖναι πρῶται φωτίζονται γύρω ἀπὸ τὴν λάμψιν τῆς ἀληθείας, ἐνῷ αἱ πυκναὶ σκιαὶ τῆς πλάνης καὶ τῆς δεισιδαιμονίας κατέχουν ἀκόμη τὸν περισσότερον ὄχλον τῶν ἀνθρώπων.

Φιλοσοφικῶς λοιπὸν οὕτω παιδευμένος ὁ Περικλῆς, ἦτο ἀνώτερος τῶν προλήψεων καὶ τῶν μικρῶν καὶ εὐτελῶν συμφερόντων τοῦ καθημερινοῦ βίου. Μὲ τοιαῦτα δὲ προσόντα ἠδύνατο νὰ ἵσταται ἐκτὸς τοῦ πλήθους καὶ νὰ κινῇ αὐτὸ κατὰ βούλησιν. Πόσον δὲ μεγάλη ἦτο ἡ ἐν τῷ λόγῳ[11] μεγαλοπρέπεια καὶ σεμνότης καὶ ὑπεροχὴ καὶ δύναμις αὐτοῦ ἀποδεικνύει τὸ ἐπίθετον «Ὀλύμπιος»[12], ποὺ ἀπέδιδον εἰς αὐτὸν οἱ σύγχρονοι, ἐκ παραβολῆς πρὸς τὸν Ὀλύμπιον Δία, τὸν «κεραύνιον» καὶ «ἀστραπηβόλον». Ὁ σπουδαιολογῶν ἐνταῦθα Ἀριστοφάνης[13] λέγει:

Ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὐλύμπιος
ἤστραπτεν, ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ εὐγλωττία [14] αὐτοῦ ἦτο ἡ ἐκδήλωσις διανοίας ἡ ὁποία *διέφερε τῶν κοινῶν*. Ἠμποροῦσεν ἀσφαλέστερον *ἀπὸ κάθε* ἄλλον νὰ ἐκφοβήσῃ, νὰ ἐμπνεύσῃ ἐκ νέου θάρρος, νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἀκροατάς του. Περὶ αὐτοῦ δὲ ἐρωτώμενος Θουκυδίδης ὁ Μελησίου «Ὅταν, ἔλεγεν, ἐγὼ καταβάλω παλαίων, ἐκεῖνος ἀντιλέγων ὡς οὐ πέπτωκε νικᾷ καὶ μεταπείθει τοὺς ὁρῶντας» [15]. Εἶχε προχείρους παρομοιώσεις καὶ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἠμποροῦσε νὰ μεταπείσῃ καὶ τοὺς πλέον ἰσχυρογνώμονας. Τὸ δὲ σπουδαιότερον ἦτο ὅτι κατώρθωνε νὰ μεταδώσῃ κοινὸν κτῆμα τῶν συμπολιτῶν του τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐθερμαίνετο κάθε φορὰν ἡ ψυχή του. Τέλος δὲ ἐν τῷ Περικλεῖ κατεδεικνύετο τί ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ φύσις ἀγαθὴ ἐν συνδυασμῷ πρὸς πολυμερῆ μόρφωσιν καὶ παιδείαν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς εὐφυΐας, ἐκτὸς τῆς ὑψηλοφροσύνης καὶ τῆς ἱκανότητος πρὸς ἐπιτέλεσιν μεγάλων ἔργων, εἶχε τὸν βασιλικὸν ἐκεῖνον ὀφθαλμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπεσκόπει καὶ ἐπεκράτει πάντων.

Ὁ Περικλῆς δὲν ἦτο οὔτε φιλόδοξος καὶ ἰδιοτελὴς φατριάρχης, οὔτε νεωτεριστὴς δημαγωγός. Μᾶλλον δὲ ὡς ἐκ τῆς οἰκογενείας του, ἡ ὁποία ἀνῆκεν εἰς τὴν νεωτέραν ἀριστοκρατίαν, ἀντεπροσώπευε τὰς νεωτέρας εἰς τὴν πολιτείαν ἰδέας καὶ ἀρχάς. Ὅπως δὲ ἦτο στενὰ συνδεδεμένος πρὸς τὸ παρελθὸν τῆς πόλεως, συνησθάνετο ζωηρὰ καὶ κατενόει τὰ συμφέροντα τοῦ παρόντος. Εἰς αὐτὸν ὑπῆρχον ζωνταναὶ αἱ ἰδέαι τοῦ Θεμιστοκλέους, πλὴν μόνον ὅτι ἦτο συνετώτερος καὶ δικαιότερος ἐκείνου [16]. Ὡς πολιτικὸς ἦτο εὐσυνείδητος καὶ ἀφιλοκερδής, ὅπως ὁ Ἀριστείδης [17], ὡς δὲ στρατηγὸς εὐτυχὴς καὶ ἀήττητος [18], καθὼς ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδη. Ἂν δὲ ὡς ῥήτωρ κατώρθωνε νὰ ἀπαναρκώνῃ διὰ τῆς γοητείας του τὰς ταπεινοτέρας ὁρμὰς καὶ ὀρέξεις τοῦ δήμου, ὡς ἡγέτης ὅμως τοῦ δήμου ἐξύψωνεν αὐτόν. Οὕτος δὲ μόνος ἐν πλήρει δημοκρατίᾳ, λόγῳ μὲν ἦτο δημαγωγός, ἔργῳ δὲ ἀπόλυτος μονάρχης [19].

Ἀλλὰ καίτοι ἦτο ἀριστοκρατικὸς καὶ ἐκ φύσεως καὶ ἐξ ἀνατροφῆς ἀνεγνώρισεν ὅμως καὶ πρῶτος διετύπωσε τὴν μεγάλην ἀρχήν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς βάσιν τῆς δημοκρατίας, ὅτι μόνον μία δύναμις ὑπάρχει, ποὺ εἰς κάθε πρᾶγμα καὶ πάντοτε εἶνε ἄνευ ἀμφισβητήσεως δικαία, ἡ δύναμις ἐξόχου συνέσεως καὶ ἀρετῆς, ἡ ἀληθινὴ ἀριστοκρατία τοῦ πνεύματος. Τὸ ρητὸν τοῦ Πλάτωνος [20]: «Οὔτε ἀσθενείᾳ οὔτε πενίᾳ οὔτ' ἀγνωσίᾳ πατέρων ἀπελήλαται οὐδεὶς οὐδὲ τοῖς ἐναντίοις τετίμηται, ὥσπερ ἐν ἄλλαις πόλεσιν, ἀλλ' εἷς ὅρος, ὁ δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι κρατεῖ καὶ ἄρχει», εἶνε ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἐπρέσβευε καὶ ἐμπράκτως ἐφήρμοζεν ὁ Περικλῆς. Καὶ πράγματι καθ' ὅσον ἡ δύναμις αὐτὴ ἀσκεῖται ἐμπράκτως, ὄχι μόνον ἡ δημοκρατία, ἀλλὰ καὶ κάθε πολίτευμα εἶνε νόμιμον καὶ καλόν, ἀπαράλλακτα ὅπως ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ κάθε ἀνθρώπου ἔχει καλῶς, ὅταν αἱ ἀνώτεραι ψυχικαὶ δυνάμεις κυβερνοῦν τὰς κατωτέρας [21].

Περὶ δὲ τοῦ κυριωτάτου σκοποῦ τοῦ Περικλέους, ὅπως καταστήσῃ τὰς Ἀθήνας κέντρον καὶ μητρόπολιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἄλλως, καὶ διὰ τῆς προαγωγῆς καὶ ἀναπτύξεως πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης, περὶ τούτου θὰ διαλάβωμεν κατωτέρω.

Γ'

Κατόπιν τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης, δέον νὰ ἐξετασθῇ, πῶς ἐπὶ τοῦ Περικλέους καὶ δι' αὐτοῦ ἀνεπτύχθησαν τὰ κυριώτατα ἐκπολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναποτελοῦν τὴν ἀκμὴν καὶ δόξαν τῶν Ἀθηνῶν, δηλαδὴ πῶς ἀνεπτύχθη ὁ δημόσιος, ὁ ἰδιωτικὸς καὶ ὁ πρακτικὸς βίος, πῶς αἱ τέχναι καὶ αἱ ἐπιστῆμαι. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ πολλαὶ λεπτομέρειαι καὶ ἰδίως τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ταύτης θὰ παραλειφθοῦν, ὡς γνωστά:

Αἱ Ἀθῆναι, ἀφοῦ ἐδοκίμασαν πολλὰ πολιτεύματα, κατέληξαν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν δημοκρατίαν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τῆς πόλεως περιῆλθον εἰς τὸν δῆμον,

ὅστις κατέστη ἄξιος αὐτῶν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν μεγάλην φιλοπατρίαν καὶ αὐταπάρνησιν, ποὺ ἐπέδειξε κατὰ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας πολέμους, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν ἀδράνειαν καὶ ἰδιοτέλειαν τῆς ἀριστοκρατίας.

Τώρα ἡ δημοκρατία ἦτο τὸ νόμιμον πολίτευμα, αἱ δὲ ἔκτακτοι περιστάσεις ἀπέδειξαν ὅτι ἦτο καὶ τὸ μόνον κατάλληλον [22]. Διότι μόνον ἡ δημοκρατία ἠμποροῦσε νὰ διεγείρῃ τὴν γενικὴν καὶ ζωηρὰν ἅμιλλαν τῶν πολιτῶν καὶ νὰ διακρίνῃ καὶ προάγῃ τοὺς ἀρίστους. Διὰ τοῦτο οἱοσδήποτε ποὺ εἶχεν ἱκανὴν δύναμιν, γνώσεις καὶ ἰσχυρὰν θέλησιν, ἠδύνατο νὰ πρωταγωνιστήσῃ. Τοιουτοτρόπως δὲ πρὸς τὴν κυριαρχίαν τοῦ λαοῦ ἦσαν συνδεδεμένα καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ἀληθινῆς ἀριστοκρατίας. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν προήγοντο πάντοτε οἱ καλλίτεροι, ἡ ἐποχὴ ὅμως αὐτὴ κατὰ τοῦτο διακρίνεται ἀπὸ τὰς ἄλλας, ὅτι ὁ ἀπολύτως ἄριστος, ὁ Περικλῆς, κατέλαβε τὴν ἀρχὴν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἐκυβέρνα τὴν πόλιν ὡς σύμβουλος τοῦ δήμου, ὡς στρατηγὸς τῆς δημοκρατίας, ὡς διαχειριστὴς τῶν δημοσίων χρημάτων καὶ τέλος ὡς ἀπόλυτος πληρεξούσιος τῆς πόλεως πρὸς διεξαγωγὴν τῶν δημοσίων ὑποθέσεων [23].

Ἂν δὲ ἀρίστη πολιτεία εἶνε ὄχι μόνον ἐκείνη ποὺ θέλει νὰ καταστήσῃ τοὺς πολίτας εὐτυχισμένους, ἀλλὰ καὶ ἐκείνη ποὺ ἠμπορεῖ τὰ κατορθώσῃ τοῦτο, εἰς τὴν Περίκλειον πολιτείαν συνεκεντρώνοντο καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ἀναγκαῖοι ὅροι καὶ ὅλα τὰ ἀγαθὰ στοιχεῖα τῶν ἐλευθέρων πολιτευμάτων. Δὲν ἀπεκλείετο δὲ τὸ ἀδιαφιλονίκητον πλεονέκτημα τῆς δημοκρατίας, κατὰ τὸ ὁποῖον ὅλοι μὲν ἐξ ἴσου προσελκύονται εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς πολίτας καθίσταται ὑπεύθυνος ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας καὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων. Ἐνῷ δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν αἴρεται κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ αὐθαιρεσία, ἡ μονομέρεια, ἡ κατάχρησις τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ πολιτικὴ κακοήθεια, ἀφ' ἑτέρου παρακολουθεῖ ἡ μεγίστη ὅλων τῶν δυνάμεων ἀνάπτυξις. Εἰς τοιοῦτον πολίτευμα ὁ ἴδιος ὁ πολίτης ἦτο ἀπόλυτος κύριος τῆς χώρας, νομοθέτης, δικαστὴς καὶ στρατιώτης [24].

Ὁ Ἀθηναῖος πολίτης, ἐλεύθερος ἀπὸ κάθε βιωτικὴν μέριμναν καὶ βάνανσον ἐργασίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἀνατεθῇ εἰς τοὺς πολυπληθεῖς δούλους [25] καὶ ἐν μέρει εἰς τοὺς μετοίκους, ἐφρόντιζε μόνον διὰ τὰ δημόσια πράγματα, διὰ δὲ τὰ οἰκιακὰ ὤφειλε νὰ ἀπασχολεῖται μόνον ὅσάκις ἡ πολιτεία δὲν εἶχεν ἀνάγκην αὐτοῦ. Ὁ ἀρχαῖος πολίτης, ἂν καὶ ὅλως διόλου διαφορετικὰ ἀντελαμβάνετο τοῦ προορισμοῦ τὸν ὁποῖον ἔχει εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον ἡ ζωή, τὴν ὁποίαν ἠγάπα περισσότερον ἀπὸ ἡμᾶς, παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἐγνώριζε γενναίως νὰ ἀποθνήσκῃ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του. Ἐν γένει δὲ ὁ ἐλεύθερος πολίτης εἶχεν ὅλον τὸν καιρόν, διὰ νὰ ἀναπτύσσῃ ἁρμονικὰ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικάς του δυνάμεις [26].

Ὁ Περικλῆς λέγει παρὰ Θουκυδίδῃ [27] κατὰ περιληπτικὴν μετάφρασίν μου: «Πολιτευόμεθα ἐλευθέρως καὶ ἀνυπόπτως καὶ καθ' ἡμέραν τὰ θελήματά μας, τόσον εἰς τὸν δημόσιον ὅσον καὶ εἰς τὸν ἰδιωτικὸν βίον, χωρὶς νὰ ἐξετάζωμεν μὲ μοχθηρὰν περιεργίαν τὰς πράξεις τοῦ γείτονός μας. Ἀπὸ εὐλάβειαν σεβόμεθα τοὺς ἄρχοντας καὶ πειθόμεθα εἰς τοὺς νόμους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τοὺς ἀγράφους, τοὺς ἠθικοὺς νόμους.

»Μὲ τοὺς ἀγῶνας, τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς πανηγύρεις καὶ μὲ τὰ εὔμορφα οἰκοδομήματά μας ἐπιδιώκομεν τὴν τερπνὴν καὶ εὐγενῆ τοῦ πνεύματος ἄνεσιν. Δὲν κρύπτομεν τὰς γνώσεις καὶ τὰς ἰδέας μας, ἀλλ' εὐχαρίστως μεταδίδομεν αὐτὰς καὶ ἔχομεν τὴν πόλιν μας κοινὴν καὶ ἀνοικτὴν εἰς ὅλους. Οὔτε μεταχειριζόμεθα εἰς τοὺς πολέμους δόλια καὶ ἀπατηλὰ μέσα, διότι ἔχομεν πεποίθησιν εἰς τὴν ἔμφυτον γενναιότητά μας. Τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πολεμικὴν μας ἐμπειρίαν ἀποκτῶμεν ὄχι διὰ κοπιαστικῆς σκληραγωγίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς φυσικῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἀνδρικῶν φρονημάτων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων προσπαθοῦμεν νὰ μορφώσωμεν τὴν διάνοιάν μας διὰ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν.

»Εἴμεθα φιλόκαλοι χωρὶς νὰ εἴμεθα πολυδάπανοι, καὶ ἀσχολούμεθα εἰς τὰ γράμματα καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ πνεύματος χωρὶς νὰ ἐκθηλυνώμεθα. Τὸν πλοῦτον μεταχειριζό-

μεθα ὡς μέσον διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἔργων καὶ ὄχι πρὸς κομπορρημοσύνην καὶ ἀλαζονικὴν ἐπίδειξιν. Μόνοι ἡμεῖς ἀσχολούμεθα καὶ εἰς τὰ οἰκεῖα καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, θεωροῦμεν δὲ ἐκεῖνον ποὺ δὲν μετέχει εἰς τὰ πολιτικὰ ὅλως διόλου ἄχρηστον ἄνθρωπον. Εἴμεθα τολμηροὶ καὶ ἀνδρεῖοι ὄχι ἐν ἀγνοίᾳ, ἀλλ' ἐν ἐπιγνώσει καὶ τοῦ κινδύνου καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν του, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἄλλα ἔθνη, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ μὲν ἀμάθεια ἐμπνέει θρασύτητα, ἡ δὲ περίσκεψις δισταγμόν. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὴν ἠθικὴν ἔποψιν διαφέρομεν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, διότι μόνοι ἡμεῖς ὄχι εὐεργετούμενοι, ἀλλ' εὐεργετοῦντες ἀποκτῶμεν τοὺς φίλους, ἂν καὶ γνωρίζομεν, ὅτι βεβαιότερος φίλος εἶνε ὄχι ἐκεῖνος ποὺ εὐεργετεῖται, ἀλλ' ἐκεῖνος ποὺ εὐεργετεῖ. Μόνοι δὲ ἡμεῖς, ὄχι τόσον διὰ τὴν σκέψιν τοῦ συμφέροντος ὅσον διὰ τὸ εἰλικρινὲς αἴσθημα ποὺ ἐμπνέει ἡ ἐλευθερία, ὠφελοῦμεν χωρὶς νὰ φοβούμεθα ἀγνωμοσύνην. Μὲ ὀλίγας λέξεις ἡ πόλις μας ἐν γένει εἶνε σχολεῖον τῆς Ἑλλάδος». Ταῦτα ὁ Περικλῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐκπαίδευσις ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸν τοιοῦτον βίον. Τὸ οὐσιωδέστατον καὶ καταφανέστατον γνώρισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶνε, ὅτι ἀπὸ τὰ ἀρχαιότατα χρόνια ἡ πνευματικὴ μόρφωσις ἐθεωρεῖτο ὡς δύναμις εἰς τὴν πολιτείαν. Αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς ἦσαν πολλὰς φορὰς διδάσκαλοι τοῦ ἔθνους, ὡς ὁ Πιτθεὺς [28] εἰς τὴν Τροιζῆνα. Οἱ ἀρχαιότατοι φιλόσοφοι, ὁ Θαλῆς [29], ὁ Ἐμπεδοκλῆς [30], ὁ Παρμενίδης [31], ἦσαν καὶ διασημότατοι πολιτικοὶ ἄνδρες. Ὁ σοφὸς Ἑκαταῖος [32] εἶχεν ἀξιόλογον ἐπιρροὴν ἐπὶ τοὺς Ἴωνας, συνετέλεσε δὲ μετέπειτα καὶ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας τῶν συμπολιτῶν του, ὅπως ὁ Πολύβιος [33] κατὰ τὰ ὕστερινὰ χρόνια. Πρῶτος δὲ ὁ Σόλων κατέστησε τόσον ὑποχρεωτικὴν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε ὅσοι ἀπὸ τοὺς γονεῖς παρημέλουν τὴν παίδευσιν τῶν τέκνων των ἐτιμωροῦντο ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἐθεωροῦντο ἄτιμοι [34].

Τὰ κυριώτατα μαθήματα ἦσαν τρία, ἡ γραμματική, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστική [35]. Ἀλλὰ μὲ τὰ ἁπλούστατα αὐτὰ μέσα κατώρθωνον νὰ ἀναπτύσσουν ἁρμονικὰ ὅλας

Ε. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Ἔτσι ἡ Νεράϊδα γύμνε γυναῖκα καὶ κυρά του,
μ' ἕνα παιδὶ στὴν ἀγκαλιά καὶ χαμάρι καὶ χωρά του.

τὰς δυνάμεις. Τὰ ἔξοχα ἔπη τοῦ Ὁμήρου, ὁ εἰς αὐτὰ περιγραφόμενος κόσμος ἐδίδασκον τὸν ἡρωισμὸν καὶ παρεκίνουν εἰς παρόμοια κατορθώματα. τὰς εὐαισθήτους ψυχὰς τῶν νέων. Τὸ δὲ πλῆθος ἐκεῖνο τῶν λυρικῶν καὶ τῶν διδακτικῶν ποιημάτων, ἡ πανηγυρικὴ σεμνότης τοῦ Ἀλκμᾶνος, αἱ τολμηραὶ ἰδέαι τοῦ Ἀρχιλόχου, τὸ φλογερὸν πάθος καὶ ἡ χάρις τῶν Αἰολέων καὶ τέλος ἡ ἐλεγεία, καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ποικιλίαν, ἀπετέλουν τὸν κύκλον τῆς ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς παιδεύσεως, ποὺ ἥρμοζεν εἰς τὸν καλὸν κἀγαθὸν πολίτην [86]. Καὶ διὰ μὲν ταῦτα ἐφρόντιζον οἱ γονεῖς. Διὰ τὴν σωματικὴν ὅμως ἀνάπτυξιν ἐφρόντιζεν ἰδιαιτέρως ἡ πόλις μὲ τὰ πολυάριθμα καὶ σκοπίμως κατηρτισμένα γυμναστήρια. Χάριν τῆς ἀσφαλείας της ἡ πόλις ἤθελε νὰ ἀναδείξῃ τοὺς πολίτας καὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν ὑγιεῖς, εὐρώστους καὶ ἀξίους προμάχους τῆς πατρίδος [87].

Ἀλλ' ἡ ἀγωγὴ αὐτὴ δὲν ἐχρησίμευεν ὡς μέσον πρὸς ἓν ὡρισμένον ἐπάγγελμα καὶ εἶδος βίου, ἀλλὰ πρὸς γενικὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν. Ὁ πολίτης, ποὺ ἐλάμβανε τοιαύτην ἀγωγήν, *μετέβαινεν ἀμέσως εἰς τὸν δημόσιον βίον*, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο τὸ ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον. Εἰς τὸν ὑπὲρ πατρίδος πόλεμον ἐπεδείκνυεν ὁ πολίτης ὅσα ἐμάνθανεν εἰς τὴν παλαίστραν. Τῆς δὲ κρίσεώς του, τῆς ὀρθοφροσύνης καὶ τοῦ συνετοῦ λόγου παρεῖχεν ἀποδείξεις εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ὅσα δὲ ᾄσματα ἐμάνθανεν εἰς τὸ σχολεῖον, εὕρισκεν ἀφορμὴν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ εἰς τὰς φιλικὰς συναναστροφὰς καὶ εἰς τὰ συμπόσια, ὅπου μὲ ὑπόκρουσιν λύρας, ποὺ περιεφέρετο ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα, ἐψάλλοντο τὰ «κλέα» ἀνδρῶν καὶ αἱ γνῶμαι σοφῶν ποιητῶν, καὶ ἐγεννᾶτο ὁ ζῆλος πρὸς μίμησιν καὶ σύνθεσιν νέων. Εἰς τὰς πανηγύρεις, εἰς τὰς ἑορτὰς καὶ μάλιστα εἰς τὰ Διονύσια ἀπηγγέλλοντο μὲ σεμνότητα καὶ μεγαλοπρέπειαν αἱ ραψῳδίαι τοῦ Ὁμήρου, οἱ ὕμνοι καὶ οἱ διθύραμβοι. Διδακτικοὶ διάλογοι ἐγίνοντο εἰς τοὺς περιπάτους καὶ εἰς τὴν παλαίστραν. Ἡ δὲ φιλία, τῆς ὁποίας ἡ ἠθικὴ ἀξία εἶχε μεγίστην σημασίαν διὰ τοὺς Ἕλληνας, παρεκίνει εἰς ἐφάμιλλον ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην [88].

Κατὰ δὲ τὴν φιλανθρωπίαν οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν ἀνώτεροι ἀπὸ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς ἀρχαιότητος. Μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας ἐλάμβανε πρόνοιαν ἡ πολιτεία διὰ τὰ τέκνα τῶν ἐν πολέμοις πεσόντων, περὶ τῶν ἀναπήρων. Ἡ δὲ φιλανθρωπία των ἐξετείνετο καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῷα. Εἰς οὐδεμίαν δὲ ἄλλην πόλιν μετεχειρίζοντο μὲ τόσην ἠπιότητα τοὺς δούλους, ὅσον εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλ' ἡ ἠπιότης των δὲν προέβαινε καὶ μέχρι τῆς καταργήσεως τοῦ θεσμοῦ τῆς δουλείας, πού, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἦτο ριζωμένος εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ τόπου, παρεῖχεν εἰς τὴν προνομιοῦχον τάξιν τῶν ἐλευθέρων τὸ πλεονέκτημα νὰ ἀσχολεῖται μὲ ἄνεσιν εἰς κάθε ἐλευθεροπρεπῆ ἐνασχόλησιν [39].

Οἱ Ἀθηναῖοι κατεγίνοντο καὶ μετὰ πολλῆς τῆς εὐκολίας καὶ εὐτραπελίας, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου [40], καὶ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ συνεδύαζον καὶ ἀκατάβλητον τάσιν πρὸς πνευματικὴν παραγωγήν. Ὅσοι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ παραγάγουν κάτι, παρηκολούθουν μὲ μεγάλον ἐνδιαφέρον τοὺς παράγοντας. Ἡ νοημοσύνη, ἡ φιλοκαλία καὶ ἡ φιλομάθεια ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς καὶ προνομιούχους αὐτὰς ψυχάς. Ἡ δὲ παίδευσις ἦτο διαδεδομένη εἰς εὐρύτατον κύκλον, ὄχι δὲ περιωρισμένη καὶ σχολαστική, ἀλλ' ἁρμονικὴ καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν πλήρης. Ἐνῷ δὲ συνησθάνοντο τὸ πλεονέκτημα τοῦτο, ἦσαν ἐλάχιστα ἀλαζονικοί, τοὐναντίον δὲ πολὺ ἀξιαγάπητοι εἰς τὴν μετὰ τῶν ἄλλων συναναστροφήν [41].

Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἐπίσης ἀκατάσχετον τάσιν πρὸς μετάδοσιν καὶ ἀνταλλαγὴν τῶν ἰδεῶν [42]. Τοῦτο δὲ τὸ προσὸν κατεφαίνετο ὄχι μόνον εἰς τὰ συμπόσια, ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην εἰς τὴν ἀγοράν, καθ' ὁδόν, εἰς τοὺς περιπάτους, εἰς τὰς παλαίστρας, εἰς τὰ ἐργαστήρια. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ δημόσιος βίος ἐπεκράτει περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον τόπον. Ἡ ἐν τῷ οἴκῳ παραμονὴ ἀπεδοκιμάζετο. Οἱ δὲ διακρινόμενοι κατὰ τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν παίδευσιν εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐμφανίζωνται εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ εἰς τὰ ἄλλα κέντρα. Ἡ σπουδὴ διεδέχετο τὴν παιδιὰν καὶ ἀντιθέτως. Μὲ τὸν ἴδιον ζῆλον καὶ τὴν προθυμίαν συνεζήτουν τὰ σπουδαιότατα προβλήματα τοῦ βίου, ὅπως καὶ τὰ κοινότατα πράγματα, ἀλλὰ πάντοτε μὲ εὐφυΐαν καὶ χάριν. Δικαίως δὲ ἐπαινεῖται καὶ θρυλλεῖται ἡ ἀττικὴ ἐκείνη ἀστειότης, πρὸς τὴν ὁποίαν εἶχε στενὰ συνδεθῇ ἡ λεπτὴ εἰρωνία, ποὺ ἠμποροῦσε νὰ κεντήσῃ καὶ νὰ πληγώσῃ πολὺ ἄσχημα ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἑνὸς ἁλύπου καὶ ἀκάκου πειράγματος [43].

Οἱ Ἀθηναῖοι ἐκ φύσεως ἦσαν διαλεκτικοὶ καὶ μετεχειρίζοντο τὴν λόγον μὲ ἔξοχον ἐπιτηδειότητα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐτιμᾶτο πολὺ ἡ δεινότης καὶ δεξιότης περὶ τὸ λέγειν, καὶ ἄλλως καὶ διότι εἰς τὰς δημοκρατίας ἡ τέχνη τοῦ πείθειν τοὺς ἄλλους ἔχει εὐρύτατον στάδιον [44]. Μόνον αἱ Ἀθῆναι παρήγαγον τόσους διαπρεπεῖς ῥήτορες, ὅσους δὲν παρήγαγεν ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς [45]. Ἀφ' ὅτου δὲ διὰ τῶν ἀγώνων κατὰ τῶν βαρβάρων ἐνισχύθη ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, ἀφ' ὅτου τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος συνησθανθη τὴν ἀνάγκην τῆς ἑνότητος, ἀπὸ τότε ἀνεπτύχθη καὶ εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ πνεύματος ἡ τάσις πρὸς συγκέντρωσιν [46].

Ἡ πολιτικὴ δύναμις τῶν Ἀθηναίων, αἱ ἔνδοξοι αὐτῶν ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς τέχνης, ἡ λαμπρότης τῶν ἑορτῶν, καὶ μάλιστα ἡ ἅμιλλα τῶν χορῶν καὶ οἱ δραματικοὶ ἀγῶνες, ἔπειτα δὲ αἱ τέρψεις, αἱ διασκεδάσεις καὶ αἱ ἄλλαι ἀπολαύσεις τῆς μεγάλης πόλεως, πρὸς τούτοις δὲ ἡ δικαιοτάτη εὕρημία σπουδαίων ἀνδρῶν, ὅλα αὐτὰ ἦσαν οἱ ἰσχυροὶ μαγνῆται οἱ ἕλκοντες τοὺς σπουδαίους καὶ ἀξιολόγους ἄνδρας, ποὺ εὑρίσκοντο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ὄχι μόνον κάθε εὐφυία καὶ ἱκανότης, ἀλλὰ καὶ ὅλοι ὅσοι ἐφρόντιζον διὰ τὴν ἰδικήν των ἀνάπτυξιν καὶ ἐκπαίδευσιν ἔτρεχαν μὲ ζῆλον καὶ πόθον εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Ἑλλάδος [47]. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον αἱ Ἀθῆναι γίνονται τὸ ἀνώτατον σχολεῖον τῆς Ἑλλάδος [48]. Εἶνε ἡ ἑστία εἰς τὴν ὁποίαν συγκεντρώνεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁλόκληρος ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Ἔθνους [49]. Δὲν παρέχει ἄλλη πόλις τόσα μέσα παιδεύσεως εὐρείας, τόσας ἀφορμὰς καὶ τόσα θέλγητρα πρὸς ἀνάπτυξιν, προαγωγὴν καὶ παραγωγὴν πνευματικήν [50]. Ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ ἡ ζωηροτάτη πνευματικὴ συναλλαγή, ἐδῶ συναντῶνται ὅλαι αἱ ἀκτῖνες

τῆς παιδείας, ἐδῶ ὁ καθένας ἠμπορεῖ ἐλεύθερα νὰ κινηθῇ. Αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ ἴδῃ τὴν ἱκανότητά του ἀναγνωριζομένην, αὐτὸς ποὺ θέλει νὰ ἐργασθῇ, νὰ διακριθῇ καὶ νὰ ἀναδειχθῇ πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὡς ἐκ τούτου ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπίσημοι ἄνδρες αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ἔμεναν ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον καιρὸν εἰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνωνται ἠναγκάζοντο νὰ θεωροῦν ὡς τὴν μητρόπολιν τῆς Ἑλλάδος, ἑαυτοὺς δὲ ὡς Ἀθηναίους [51].

Καὶ ταῦτα μὲν διὰ τοὺς ἄρρενας. Διὰ τὴν παίδευσιν δὲ τῆς γυναικὸς πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι εἶχον περιωρισμένην ἀντίληψιν, ἀνάλογον πρὸς τὴν θέσιν τῆς γυναικός, ἡ ὁποία τότε ἦτο πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς σημερινῆς. Ἡ ἀγωγή, ἡ ἐλευθεροφροσύνη καὶ ἡ ἰσότης, αἱ ὁποῖαι ὡς γνωστὸν ἔχουν τὴν ἀρχήν των εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δὲν ὑπῆρχον εἰς τὴν πολιτείαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν γυναῖκα, ποὺ τὸ κύριον ἔργον της ἦτο νὰ φροντίζῃ διὰ τὰς οἰκιακὰς ὑποθέσεις. Ἔξω δὲν ἐφαίνετο παρὰ μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ πανηγύρεις [52]. Ἀρίστη δὲ γυνὴ κατὰ τὸν μέγαν Περικλέα, τὸν φίλον τῆς Ἀσπασίας, εἶνε ἐκείνη, διὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου οἱ ἄρρενες περνοῦν τὸν καιρόν των, γίνεται ἐλάχιστος λόγος εἴτε διὰ νὰ τὴν ἐπαινέσουν εἴτε διὰ νὰ κατηγορήσουν αὐτήν [53]. Ταῦτα ἐννοεῖται ἀφοροῦν τὴν σεμνὴν καὶ εὐσεβῆ ἀττικὴν οἰκοδέσποιναν. Διότι αἱ γυναῖκες π. χ. τῆς Ἰωνίας, ἐπειδὴ εἰς αὐτὰς ὁ δεσμὸς τοῦ γάμου ἦτο χαλαρώτερος, καὶ αὐταὶ ἦσαν ἐλευθερώτεραι κατὰ τὰ ἤθη. Προσεπάθουν δηλαδὴ νὰ προσελκύσουν καὶ συνδεθοῦν πρὸς τοὺς ἄνδρας μὲ κάθε τέχνασμα καὶ πανουργίαν. Τοῦτο δὲ ἐπετύγχανον διὰ τῆς ἐπιμελεστέρας φροντίδος, ὡς πρὸς τὸν καλλωπισμὸν τοῦ σώματος καὶ τῆς ἀναδείξεως κάθε θελγήτρου καὶ φυσικοῦ προτερήματος. Εἰς αὐτὰς δὲν ἦρχεν ἡ σοβαρὰ καὶ σεμνὴ Δημήτηρ, ἀλλ' ἡ πάνδημος Ἀφροδίτη [54].

Ἂν δὲ κανεὶς ἀναλογισθῇ ποίαν δύναμιν καὶ γοητείαν ἐξήσκουν ἐπὶ τοὺς ἄνδρας αἱ ἐξ Ἰωνίας ἑταῖραι, καὶ δι' αὐτῶν ἐπὶ τὸν δημόσιον καὶ τὸν ἰδιωτικὸν βίον, ἂν ἐνθυμηθῇ ὅτι ἡ ὡραιοτάτη καὶ πολὺ χαριτωμένη Θαργηλία [55] συνῆψε 14 γάμους, καὶ ὅτι ἡ περίφημος διὰ τὴν καλλονὴν καὶ χάριν καὶ παιδείαν καὶ τὴν μελίρρυτον εὐγλωττίαν Ἀσπασία, ἡ Μιλησία, διατρέφουσα παιδίσκας ἐλευθέρων ἠθῶν κατώρθωνε νὰ προσελκύῃ πλησίον της, εἴτε πρὸς ἀκρόασιν εἴτε πρὸς ἐπίσκεψιν, τοὺς σπουδαιοτάτους ἄνδρας τῆς ἐποχῆς της, ὅπως τὸν Σωκράτην καὶ ἄλλους, ὅτι τέλος καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους, τοῦ συνετωτάτου ἐξ ὅλων τῶν Ἀθηναίων, ἐξετιμήθη ὡς μία σοφὴ καὶ πολιτικὴ γυνὴ [56] — ἂν κανεὶς λάβῃ ὑπ' ὄψιν του ταῦτα εὐκόλως θὰ ἐξηγήσῃ, διατὶ αἱ ἀττικαὶ οἰκοδέσποιναι ἐξωργίζοντο τόσον ἐναντίον τῶν γυναίων, ποὺ προήρχοντο ἀπέξω: Διότι ταῦτα καὶ τὰ δικαιώματα αὐτῶν κατεπάτουν καὶ τὴν οἰκιακὴν εἰρήνην διετάραττον [57].

Μετὰ τὴν συνοπτικὴν ἔρευναν περὶ παιδεύσεως, περὶ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, καὶ πρὶν μεταβῶμεν εἰς τὰ πνευματικώτερα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, δέον νὰ ἐξετάσωμεν τὴν οἰκονομικὴν ἀκμὴν τοῦ τόπου, καὶ ἰδίως τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν αὐτοῦ:

Ἡ δημοκρατία, ὅπως τὴν διερρύθμισεν ὁ Περικλῆς, προήγαγεν ἐξαιρετικὰ καὶ τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον, τοῦ ὁποίου ἡ ἀνάπτυξις ἤρχισεν εὐθὺς μετὰ τὰ Μηδικά. Διὰ τοῦ ἐμπορίου ηὐξάνετο ὁ πλοῦτος, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ ὑλικὴ εὐημερία καὶ ἀνεξαρτησία τῶν πολιτῶν καὶ ἡ ἐξασφάλισις τῆς πόλεως ἀπὸ πολλὰς ἐσωτερικὰς ταραχάς. Διὰ νὰ μὴ στερεῖται δὲ ἡ πόλις τῶν ἀπαραιτήτων ἐν καιρῷ πολέμου, περιωρίσθη μὲν ἡ ἐξαγωγὴ τοῦ ἐλαίου, ἀπηγορεύθη δὲ ὅλως διόλου ἡ ἐξαγωγὴ τῆς ξυλείας, τῆς πίσσης, τοῦ λίνου καὶ πρὸ πάντων τοῦ σίτου. Δι' αὐτὸν ὑπῆρχον αὐστηρότατοι νόμοι, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ὅλοι μὲν οἱ ἀττικοὶ πλοίαρχοι καὶ οἱ μεγαλέμποροι, ποὺ ἔφερον σῖτον ἀπὸ τὸν Εὔξεινον Πόντον, ὑπεχρεοῦντο νὰ μὴ προσεγγίζουν εἰς ἄλλους λιμένας, ἀλλὰ ὁλόκληρον τὸ φορτίον τοῦ σίτου νὰ μεταφέρουν εἰς Ἀθήνας. Ἐπίσης δὲ περιωρίζετο καὶ ἡ κερδοσκοπία τῶν μικρεμπόρων. Ὁ δὲ παραβάτης

ἐτιμωρεῖτο μὲ βαρύτατον πρόστιμον. Καὶ ταῦτα, διότι ἐφρόνουν ὅτι καὶ ὁ ἔμπορος, ἐφ' ὅσον ἦτο μέλος τῆς κοινωνίας, ὤφειλε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐκτελῇ τὰ πολιτικά του καθήκοντα, καὶ ὅτι ἀληθινὸν ἔγκλημα διέπραττεν ἐκεῖνος ποὺ ἐζήτει νὰ κερδοσκοπήσῃ ἐκ τῆς σιτοδείας ἢ τῆς ἀμηχανίας τῶν συμπολιτῶν του.

Ἡ δημοκρατία μετεχειρίσθη ἐπίσης καταναγκαστικὰ μέτρα διὰ νὰ καταστήσῃ κέντρον τοῦ ἐμπορίου τὸν Πειραιᾶ. Πρὸς τοῦτο οἱ Ἀθηναῖοι ὤφειλον νὰ δανείζουν μόνον εἰς πλοῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ἐπανέλθουν μὲ φορτίον. Διότι ἡ ἀττικὴ περιουσία δὲν ἔπρεπε νὰ μένῃ εἰς ξένην ἀγορὰν πρὸς ὄφελος ἄλλων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ σύμμαχοι ὑπεχρεοῦντο διὰ συνθηκῶν, ὅπως μερικὰ ὡρισμένα εἴδη τὰ μεταφέρουν μόνον εἰς τὸν Πειραιᾶ. Τοιοῦτος νόμος π.χ. ὑπῆρχε περὶ τῆς μίλτου τῆς νήσου Κέω, ἡ ὁποία ἦτο βαφικὴ ὕλη [58]. Ἀλλ' ἂν ἡ δημοκρατία περιώρισε τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τοῦ ἐμπορίου, μόνον διότι ἐβλάπτοντο ἄλλα σπουδαιότερα συμφέροντα, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐπροστάτευσε μὲ κάθε ἄλλον τρόπον τὸ ἐμπόριον. Διότι διὰ μὲν τοῦ στόλου της ἐξησφάλιζε τὸν ἔμπορον, ποὺ ἔπλεε καὶ παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Λυκίας καὶ εἰς τὸν Πόντον, καθὼς ἐπίσης καὶ παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς. Διὰ δὲ τῆς συστάσεως ἐμπορικῶν δικαστηρίων, τὰ ὁποῖα συνεδρίαζον ἐν καιρῷ χειμῶνος, ἐφρόντιζε διὰ τὴν ταχεῖαν διεξαγωγὴν τῶν ναυτικῶν πρὸ πάντων ὑποθέσεων. Ἐπιμελέστατα δὲ ἐπετήρει τὰ σταθμά, τὰ μέτρα καὶ τὰ νομίσματα, διὰ νὰ διευκολύνῃ καὶ ἐξασφαλίζῃ τὰς συναλλαγάς. Πρὸς ἐξασφάλισιν δὲ τῆς πίστεως ἐτιμώρει αὐστηρότατα καὶ παραδειγματικὰ τοὺς δολίους χρεωκόπους. Τὰ κεφάλαιά του ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ τὰ διαθέσῃ ἀσφαλέστατα καὶ ἐπικερδῶς εἰς διαφόρους ἐμπορικὰς ἐπιχειρήσεις, εἰς τραπεζιτικὰς ἐργασίας, εἰς μεταλλεῖα, εἰς οἰκίας κλ. Δι' ἐκείνους δὲ τοὺς ἐμπόρους, ποὺ διέμεναν ἢ παρεπιδημοῦσαν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐφρόντιζον οἱ «πρόξενοι» τοῦ κάθε μέρους, οἱ ὁποῖοι ὡς ἐκ τῆς τιμητικῆς ταύτης θέσεως ἐπεμελοῦντο τῆς προστασίας τῶν πολιτῶν τῆς φιλικῆς πόλεως. Ἄλλως τε ὁ Ἀθηναῖος πολίτης ἦτο σεβαστὸς παντοῦ διὰ

τὴν μεγάλην δύναμιν τῆς πόλεως. Ὅσον δὲ περισσότερον προήγετο ἡ εὐημερία τῶν Ἀθηνῶν, τόσον καὶ ἡ πόλις αὐτὴ ἐγίνετο τὸ κέντρον τῆς ἐκτεταμένης θαλασσοκρατίας, καὶ ὁ λιμὴν αὐτῆς ἡ πρώτη ἀγορά, ὅπου ἐπωλοῦντο οἱ δοῦλοι, οἱ ἰχθῦς καὶ τὰ δέρματα τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἡ ξυλεία τῆς Θράκης, αἱ ὀπῶραι τῆς Εὐβοίας, τὰ περιστέρια τῆς Ρόδου, τὰ κρασιὰ τῶν νήσων, οἱ τάπητες τῆς Μιλήτου, ὁ χαλκὸς τῆς Κύπρου, ὁ λιβανωτὸς τῆς Συρίας, αἱ φοινικοβάλανοι τῆς Φοινίκης, ὁ πάπυρος τῆς Αἰγύπτου, τὸ σίλφιον τῆς Κυρήνης, τὸ τυρὶ καὶ τὰ ζυμαρικὰ τῆς Σικελίας, τὰ κομψὰ ὑποδήματα τῆς Σικυῶνος. Ὅλα δὲ αὐτὰ ἦσαν τόσον ἄφθονα, ὅσον καὶ εἰς τὸν κάθε τόπον τῆς παραγωγῆς των [59]. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Περικλῆς λέγει: «Καὶ συμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειοτέρα τῇ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων [60].

Τὰ δὲ εἴδη τῆς βιομηχανίας ποὺ παρήγοντο εἰς τὴν Ἀττικήν, π.χ. δέρματα, λύχνοι, σκεύη πολύτιμα, παντὸς εἴδους ἀγγεῖα καὶ μάλιστα πήλινα, ἦσαν παντοῦ περιζήτητα [61]. Τοὐναντίον δὲ τὰ ποικιλώτατα εἴδη τῆς βιομηχανίας εἰσαγόμενα εἰς τὰς Ἀθήνας ἀπὸ κάθε μέρος προήγοντο εἰς μέγαν βαθμὸν τελειότητος, καὶ διὰ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ πρὸς τὰ ἐγχώρια καὶ ἀναμεταξύ των, καὶ διὰ τῆς ἄλλης προστασίας. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶνε ὅτι ἀπέμεναν ἐδῶ ἀναπτυσσόμενα, διότι οὐδεμία ἄλλη πόλις ἤμποροῦσε νὰ ἀνταγωνισθῇ τὰς Ἀθήνας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἄστυ ἔγινε συγχρόνως καὶ τὸ κέντρον τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν βαναύσων τεχνῶν καὶ ἡ κυριωτέρα ἀγορὰ ὅλων τῶν προϊόντων. Ὁ τόπος τέλος εἰς τὸν ὁποῖον ὡρίζοντο αἱ τιμαὶ καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖον προήρχετο ὁ συρμός. Ἐκεῖνος ποὺ δὲν ἐγνώριζε τὰς Ἀθήνας, δὲν ἐγνώριζε τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἐγνώριζε τὰς Ἀθήνας δὲν ἤμποροῦσε εὔκολα νὰ συνηθίσῃ εἰς ἄλλον τόπον [62].

Ἀλλ' ἂν αἱ Ἀθῆναι ἦσαν τὸ κέντρον τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, κατὰ πολὺ ἀνώτερον λόγου ἦσαν ἡ μήτηρ καὶ ἡ τροφὸς τῶν εὐγενεστέρων ἐπιστημῶν. Αἱ Ἀθῆναι ἦσαν ὁ φάρος, ὁ αὐτόφωτος ἥλιος, ποὺ ἐδάνειζε

φῶς εἰς ὅλους τοὺς πλησίον του πλανήτας. Καὶ τῆς πνευματικῆς τῶν Ἀθηνῶν κινήσεως ὁ πρῶτος αἴτιος καὶ ζηλωτὴς καὶ ὁδηγὸς ἦτο ὁ Περικλῆς, ὁ ὁποῖος ἐπροσκαλοῦσεν ἀπὸ κάθε μέρος εἰς τὰς Ἀθήνας ὅλους τοὺς διακεκριμένους ἄνδρας. Ἀλλ' οἱ ἐπιστήμονες καὶ οἱ καλλιτέχναι μετέβαινον καὶ ἀπρόσκλητοι εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι καὶ αἱ ἐφευρέσεις καὶ αἱ νέαι ἰδέαι εὕρισκον ἐκεῖ κάθε προστασίαν καὶ ὑποστήριξιν καὶ ἐκτίμησιν, εἰς ἐποχὴν μάλιστα κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι σχεδὸν ἐδιψοῦσαν νὰ γνωρίσουν καὶ νὰ μάθουν κάτι, καὶ ἀχόρταγοι ἐφέροντο πρὸς κάθε πνευματικὸν νεωτερισμὸν—ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἰδέαι εἰς τὰς Ἀθήνας εὕρισκον γῆν γόνιμον, εἰς τὴν ὁποίαν ἐριζοβολοῦσαν καὶ ἀνεβλάστανον ἐλεύθερα, διότι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν, καθὼς εἴπομεν, φίλοι τοῦ νεωτερισμοῦ, φιλομαθεῖς, προσεκτικοὶ καὶ εὐφυέστατοι πρὸς κατανόησιν κάθε διδασκαλίας[63].

Διὰ τοῦ Περικλέους ἡ φιλοσοφία ἔλαβε τόσην ζωὴν καὶ τόσον εὐδοκίμησεν, ὥστε ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τελειοτέρας πνευματικῆς μορφώσεως ἠμποροῦσαν νὰ εὕρουν αὐτὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, χωρὶς νὰ καταφεύγουν εἰς ἄλλους τόπους. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ ἡ φιλοσοφικὴ μόρφωσις διὰ τῶν Ἀθηναίων ἔγινε προσιτὴ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, καὶ αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξις τῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ ἔτυχεν εὐνοϊκῶν περιστάσεων, κατώρθωσε νὰ τραπῇ πρὸς νέους ὁρίζοντας. Αἱ διάφοροι φιλοσοφικαὶ ἔρευναι ἐξῆλθον ἀπὸ τὸν ἰδιαίτερον καὶ στενὸν κύκλον τῆς σχολῆς κάθε τόπου καὶ ἐκινήθησαν ἐλεύθερα. Ἀφοῦ δὲ ἐγνωρίσθησαν μεταξύ των, ὠφελήθησαν ἀμοιβαίως, διότι τὰ κενὰ καὶ αἱ ἐλλείψεις κάθε συστήματος ἔγιναν καταφανεῖς μὲ τὴν ἀμοιβαίαν προσέγγισιν καὶ ἀνεπληρώθησαν καὶ διωρθώθησαν. Τοιουτοτρόπως δὲ ἡ μὲν φιλοσοφία ἐν γένει προήχθη, αἱ δὲ Ἀθῆναι ἔγιναν ἡ ἑστία καὶ αὐτῆς καὶ πάσης ἄλλης ὑψηλοτέρας γνώσεως[64].

Εἰς τὰς Ἀθήνας συνῆλθον οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἰωνίας, οἱ μαθηταὶ τοῦ Παρμενίδου καὶ Ἐμπεδοκλέους καὶ ἄλλοι σοφισταί. Ἡ φιλομάθεια ηὐξήθη, νέα δὲ πάντοτε ζητήματα

ὑποβάλλοντο εἰς ἐπιστημονικὴν συζήτησιν. Καίτοι δὲ ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδὴ κατὰ πολλοὺς παρεξετράπη τῆς εὐθείας ὁδοῦ, παρασυρομένη ἀπὸ τὴν ἐλευθρίαν διδασκαλίαν τῶν σοφιστῶν, ποὺ ἐπεδίωκον κάθε ὑλικὸν καὶ ἠθικὸν κέρδος, ὅμως πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ σοφιστικὴ συνετέλεσεν ἀσυνείδητα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ρητορικῆς, τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, τῆς ἱστορίας καὶ μάλιστα τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς γλώσσης, καὶ ἐν γένει τῆς φιλολογίας, καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν ταύτην ὠφελήθησαν πρὸ πάντων οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς[65].

Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀνεπτύχθη καὶ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἕως τότε ἦτο κλεισμένη εἰς τὰ Ἀσκληπιεῖα, ὡς προνόμιον τῶν ἱερέων. Ἤρχισε δὲ νὰ γίνεται δημοσιωτέρα. Ὁ Ἀσκληπιάδης Ἱπποκράτης ὁ Κῷος, ὁ ὁποῖος καὶ ἐπὶ Περικλέους ἐξήσκησε τὸ ἐπάγγελμά του εἰς Ἀθήνας καὶ ἔγινε ἐπίτιμος τῆς πόλεως πολίτης, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἱδρυτὴς τῆς ἰατρικῆς φιλολογίας. Ὁ ἔξοχος αὐτὸς ἰατρὸς ἦτο παρατηρητής, ἐρευνητὴς καὶ διδάσκαλος πρώτης τάξεως. Διὰ δὲ τὴν ἠθικήν του ἀξίαν, τὸ μεγαλεῖον καὶ μάλιστα τὴν ἀφιλοκέρδειάν του ἀπεῖχε πολὺ ἀπὸ τοὺς σοφιστάς, ἂν καὶ ὠνομάζετο μαθητής των[66].

Ἐκ δὲ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προήχθησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἡ μηχανικὴ καὶ ἡ ὀπτική, ἰδιαιτέρως ὅμως ἡ ἀστρονομία. Ἀφ' ὅτου ἕνας Φαεινὸς καλούμενος ἦλθε καὶ κατῴκησεν ὡς μέτοικος εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἡ ἀστρονομία ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν καὶ μερικὰς νήσους μετέφερε τὴν ἕδραν της εἰς τὰς Ἀθήνας, ὡς εἰς δευτέραν πατρίδα. Ὁ Φαεινὸς πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ παρατηρήσεών του, τὰς ὁποίας πρώτην φορὰν ἔκαμεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, μετεχειρίσθη τὸν Λυκαβηττόν, διὰ τὴν κατάλληλον αὐτοῦ θέσιν ὡς πρὸς τὸν Βριλησσόν, ποὺ εὑρίσκεται ὄπισθεν.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Περικλέους ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλιτέραν ἀκόμη ἐπιτυχίαν τὰς ἐρεύνας τοῦ Φαεινοῦ ὁ γνωστὸς Μέτων, ποὺ ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομά του μὲ τὰ ὑδραυλικὰ ἔργα του, καθ' ὅσον ἦτο διάσημος γεωμέτρης. Ἀλλὰ τὴν φήμην του

ὀφείλει κυρίως εἰς τὴν ἀστρονομίαν, καὶ ἰδίως εἰς τὸ ἐργαλεῖον ποὺ ἐφεῦρε πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, τὸ καλούμενον «ἡλιοτρόπιον», παραπλήσιον πρὸς τὸ σημερινὸν ἡλιακὸν ὡρολόγιον (cadran). Ὁ Μέτων ἐν κοινῇ συνεργασίᾳ μὲ τοὺς ἀστρονόμους Εὐκτήμονα καὶ Φίλιππον κατεσκεύασε καὶ νέον ἡμερολόγιον πολὺ τελειότερον τῶν ἐν χρήσει, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεγράφοντο ἐπιμελῶς καὶ αἱ ἡμέραι τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου, αἱ ἰσημερίαι, αἱ ἀνατολαὶ καὶ δύσεις τῶν ἀστέρων. Ἀλλὰ τὸ ἡμερολόγιόν του δὲν εἰσήχθη ἀμέσως, διότι οἱ εὐλαβεῖς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εὕρισκον ὅτι ἀντέβαινεν εἰς τὴν θρησκείαν. Ἀργότερον ὅμως εἰσήχθη ὄχι μόνον εἰς τὰς Ἀθήνας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν[67].

Καὶ ἤδη ἐρχόμεθα εἰς τὴν κυρίως φιλολογίαν τῆς ἐποχῆς ταύτης, τ. ἔ. τὸν πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἰωνίαν, μετεδόθη, ὅπως καὶ ἡ φιλοσοφία, εἰς τὴν χώραν, ὅπου ἔμελλε νὰ προσλάβῃ τὸν τύπον τῆς τελειότητος[68]. Εἰς τὴν Ἀττικὴν ἦτο ἐν χρήσει ἰδίωμα, ποὺ ἀπετέλει τὴν μέσην ὁδὸν τῶν ἄλλων διαλέκτων. Ὡς ἐκ τούτου ἦτο καταλληλότατον, διὰ νὰ καταστῇ τὸ ὄργανον γενικῆς συνεννοήσεως ὅλων τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων. Ἡ γλῶσσα αὕτη, ἂν καὶ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τὴν Ἰωνίαν, δὲν εἶχεν ὅμως τοὺς ἰδιωτισμοὺς τῆς ἰωνικῆς καὶ ἦτο ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν τραχύτητα τῆς δωρικῆς διαλέκτου. Εἰς τὴν νέαν διάλεκτον, ὅπως καὶ εἰς τήν ἐνδυμασίαν καὶ εἰς τὰ ἔθιμα ἐπεσφραγίσθη τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων, τῶν ὁποίων ἡ ἔμφυτος φιλοκαλία καὶ ἡ λεπτὴ αἴσθησις τῆς συμμετρίας καὶ εὐρυθμίας ἀπέφυγε κάθε τὸ κομπαστικόν, τὸ ἐπιτηδευμένον, τὸ ἄσαφὲς καὶ τὸ συγκεχυμένον. Εἰς τὸ στόμα τῶν Ἀθηναίων ἡ φράσις ἔγινε μικροτέρα καὶ ἀκριβεστέρα, ἡ δὲ γλῶσσα σεμνοτέρα, ἀνδρικωτέρα καὶ ἐντονωτέρα. Καὶ ἡ μὲν σύνθεσις τῶν λέξεων ἦτο ὅλως διόλου ὀργανική, ἡ δὲ σύνταξις, ἡ πλέον οὐσιαστικὴ ἐκδήλωσις τοῦ λόγου, ἀπεκάλυπτε νοῦν ὁ ὁποῖος ἔφθασε εἰς τὸ τελευταῖον αὐτοῦ στάδιον τῆς ἀναπτύξεως. Ἡ σύνδεσις τῶν νοημάτων δὲν ἐγίνετο, ὅπως εἰς

τὴν ἀρχαιοτέραν γλῶσσαν, κατὰ παράταξιν, ποὺ δεικνύει νοῦν ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβάνεται μόνον καὶ σχηματίζει ἐννοίας, ἀλλὰ μᾶλλον καθ' ὑπόταξιν, ἡ ὁποία προϋποθέτει νοῦν, ποὺ κρίνει καὶ συλλογίζεται ἐπάνω εἰς πρόχειρον πλοῦτον ἐννοιῶν καὶ κρίσεων. Ἡ δὲ ἐντελὴς ἀνάπτυξις τῆς περιόδου εἶνε τελευταῖον ἐπιγέννημα τῆς ἀττικῆς διανοίας. Ἐν συντομίᾳ δὲ ἡ γλῶσσα αὐτὴ ὡμοίαζε πρὸς τέλειον καλλιτέχνημα ἢ πρὸς ὀργανισμόν, τοῦ ὁποίου τὰ διάφορα ὄργανα πλήρη καὶ ἄρτια καθ' ἑαυτὰ καὶ μεταξύ των εἶχον συμμετρίαν καὶ ἁρμονίαν καὶ ἐλειτούργουν θαυμάσια[69].

Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή, ποὺ εἶχον διαδοθῇ γενικῶς, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ρητορείας καὶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σπουδὴν αὐτῆς. Ἀλλ' οὐκ ὀλίγον συνετέλεσεν εἰς τοῦτο καὶ ἡ ἐξ ἀρχῆς ἐπικρατοῦσα ἰδέα—σφαλερὰ βέβαια—ὅτι ὁ λόγος ἦτο ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τῶν γνώσεων, ποὺ ἀποκτᾷ κανείς, ἐπομένως ὅτι ρητορικώτατος ἦτο ἐκεῖνος ποὺ ἔμαθε πάρα πολλά, καὶ ὅτι ἡ αὐτὴ δύναμις τοῦ πνεύματος, ποὺ παρεῖχε τὰς γνώσεις, παρεῖχεν ἐπίσης καὶ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν καλὴν αὐτοῦ ἐκδήλωσιν[70].

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἤρχισεν ἡ ἀναγραφὴ τῶν λόγων πρὸς καλλιτεχνικωτέραν ἐπεξεργασίαν αὐτῶν. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Περικλῆς, προκειμένου περὶ σπουδαίων πραγμάτων, σπανιώτατα ὡμιλοῦσεν ἐκ τοῦ προχείρου ἀλλὰ προσήρχετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον προητοιμασμένος καὶ μελετημένος[71]. Ἐκτὸς τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἀνεπτύχθη καὶ ὁ ἐπιτάφιος λόγος δι' ὅσους ἀπέθνησκον εἰς τὸν πόλεμον. Τούτου ἔξοχον καὶ ἀπαράμιλλον ὑπόδειγμα εἶνε ὁ λόγος τοῦ Περικλέους, ποὺ μᾶς διέσωσεν ὁ Θουκυδίδης[72].

Ἐπίσης ἀνεπτύχθη καὶ ὁ δικανικὸς λόγος. Ὑπῆρχον δὲ καὶ οἱ «λογογράφοι» λέγομενοι, οἱ ὁποῖοι συνέγραφον λόγους πρὸς χρῆσιν ἄλλων. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης συνετέλεσε καὶ ἡ ἔμφυτος «φιλολογία» τῶν Ἀθηναίων, ἤτοι ἡ κλίσις πρὸς τὸ λέγειν καὶ ἡ περὶ τοὺς λόγους ἄμιλλα, τὴν ὁποίαν πολλοὶ ἐπεδίωκαν συστηματικά[73].

Ὁ πρῶτος ποὺ συνέστησε σχολὴν ρητορικὴν ἦτο ὁ

Ἀντιφῶν ὁ Ραμνούσιος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ὀξύνοιαν, τὴν εὐφυΐαν καὶ τὴν πολυμάθειάν του κατώρθωσε νὰ δώσῃ νέαν προοδευτικὴν ὥθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης. Μαθητὴς αὐτοῦ ἐχρημάτισε καὶ ὁ Θουκυδίδης, ποὺ ἔχει τὴν ἰδίαν σχέσιν πρὸς τὸν Ἡρόδοτον, τὴν ὁποίαν ἔχει καὶ τὸ ἀττικὸν δρᾶμα πρὸς τὸ ἔπος. Ἂν δὲ πατὴρ τῆς ἱστορίας λέγεται ὁ Ἡρόδοτος, ἐπειδὴ πρῶτος κατώρθωσεν ὁπωσδήποτε νὰ ἀποσπάσῃ τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τὴν ποίησιν, τὸ πραγματικὸν ἀπὸ τοῦ μυθιστορηματικοῦ, χωρὶς ὅμως καμμίαν ἀντίρρησιν ὁ φίλος καὶ θαυμαστὴς τοῦ Περικλέους, ὁ Θουκυδίδης, ὁ ὁποῖος ἐκ συστήματος ἀποφεύγει τὴν ποιητικὴν τῶν γεγονότων ἐπικόσμησιν, εἶνε ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς σημασίαν, εἶνε ὁ πρῶτος ἱστορικὸς τοῦ κόσμου. Ὅπως δὲ ὁ Ὅμηρος δὲν εὗρεν ἐφάμιλλόν του, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Θουκυδίδης δὲν ἔχει ἄλλον ἱστορικὸν διὰ νὰ παραχωρήσῃ τὰ πρωτεῖα[74]. Ὁ σοφὸς Müller κρίνων τὸν Θουκυδίδην ἀποφαίνεται περὶ αὐτοῦ ὡς ἑξῆς: «Οὐδὲν ἄλλο γεγονὸς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας, λέγει, εἶνε τόσον σαφὲς καὶ γνωστόν, ὅσον ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Καὶ τοῦτο διότι συνέγραψεν αὐτὸν ὁ Θουκυδίδης»[75].

Πρὶν δὲ λεχθοῦν τὰ δέοντα περὶ τοῦ ἐμμέτρου λόγου, κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἐπισυνάψωμεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ περὶ καλλιτεχνίας, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι καὶ ἡ ποίησις, ὡς δημιουργία καὶ βασίλισσα τῶν τεχνῶν, ἠμπορεῖ νὰ καταταχθῇ εἰς τὴν καλλιτεχνίαν, ἀφ' ἑτέρου δέ, ποὺ εἶνε καὶ τὸ κυριώτερον, διότι τὸ δρᾶμα, τὸ ἐγχώριον προϊὸν τῆς Ἀττικῆς, συνδέεται στενότερα ἀπὸ κάθε ἄλλο ποιητικὸν εἶδος πρὸς τὴν τέχνην:

Ἡ καλλιτεχνία εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἔφερεν ἕνα θεῖον καὶ ὑψηλὸν τύπον. Δὲν ἦτο ὑποτακτικὴ τῆς βιομηχανίας καὶ δὲν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὰς διαφόρους καὶ εὐμεταβλήτους διαθέσεις μερικῶν μεγιστάνων, ποὺ ἐθεωροῦσαν αὐτὴν ὡς μέσον τέρψεως καὶ ἀπολαύσεως περαστικῆς. Δὲν καθωρίζετο ἀπὸ μερικὰ τυχαῖα περιστατικά, δὲν ἀκολουθοῦσε τὰς ἀλλοκότους διακυμάνσεις τοῦ συρμοῦ, ἀλλὰ ὡς μία ἁγνὴ καὶ φρόνιμη παρθένος, πιστὴ δέ, ἀληθινὴ καὶ πραγματικὴ

θυγάτηρ τῆς φύσεως—διότι δημιουργὸς ἀληθείας καὶ πρὸς τὴν φύσιν ἁμιλλᾶται ἡ τέχνη κατὰ τοὺς ἀρχαίους τεχνοκρίτας—κατεῖχε τὴν θέσιν ποὺ τῆς ἤρμοζεν. Ἦτο περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην σταθερά, σοβαρὰ καὶ πιστὴ πρὸς τὸν ἑαυτόν της καὶ πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ καλοῦ. Ἡ τέχνη ἀπέκλειε τὸ αἰσχρόν, ἐξυπηρέτει τοὺς ὑψηλούς, εὐγενεῖς καὶ ἱεροὺς σκοποὺς τῆς θρησκείας, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατώρθωνε νὰ ἑλκύῃ καὶ νὰ ἀνυψώνῃ τὰς ψυχὰς πρὸς κάθε θεῖον καὶ ἀγαθόν. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο παρήγαγε καὶ καλλιτεχνήματα ἀντάξια τῆς εὐγενοῦς της καταγωγῆς[75].

Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ ὡς ἡ αἰσθητὴ τοῦ ἀγαθοῦ ἀποκάλυψις ἦτο ἀπὸ τὰς πρώτας ἀνάγκας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἦτο ἡ εἰκὼν τῆς εὐγενεστάτης καὶ καλλίστης αὐτοῦ ὄψεως. Ἡ δὲ ἰδέα αὐτὴ τόσον παρακολουθεῖ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν βίον, τόσον ἀναπόσπαστα συνδέεται μαζί του, ὥστε εἶνε ἀδύνατον νὰ τὸν ἀναπαραστήσῃ κανεὶς καὶ νὰ τὸν ἐννοήσῃ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἰδέαν[76].

Ἡ Ἀττικὴ ἦτο περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην χώραν κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς καλλιτεχνίας, καὶ μάλιστα τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν[77]. Ἂν δὲ ἡ καλλιτεχνία πλὴν τῶν ἄλλων εὐνοϊκῶν περιστάσεων προϋποθέτει καὶ ἰσχυρὰν προστασίαν καὶ ἐμψύχωσιν ἐκ μέρους τῆς πόλεως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Περικλέους εὗρεν ἕνα θερμότατον καὶ νοημονέστατον προστάτην, καὶ μάλιστα καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ τέχνη διὰ τοῦ Φειδία, ἀφοῦ ἀπέβαλε μὲν ὅλα τὰ ἐλαττώματά της, προσέλαβε δὲ κοντὰ εἰς τὰς ἀρετὰς τὴν χάριν, τὸ σεμνόν, τὸ μεγαλότεχνον καὶ πρὸ πάντων τὸ ἰδανικόν, ὑπερέβαλεν ὅλας τὰς ἄλλας σχολάς, ὅπου καὶ ἂν εὑρίσκοντο, καὶ ἔγινε κατ' ἐξοχὴν ἀττική[78]. Τὰ Προπύλαια[79], ὁ Παρθενών[80], τὸ Ὠδεῖον[81] καὶ τὰ ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς[82], τοῦ Διὸς[83] καὶ τῶν λοιπῶν θεῶν εἶνε ἀνώτερα περιγραφῆς, τόσον μᾶλλον ὅσον ὁ μὲν Φειδίας ἦτο ἡ προσωποποίησις τοῦ ἰδανικοῦ καλλιτέχνου[84], ὁ δὲ Παρθενὼν καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα τὸ ἀνυπέρβλητον ὅριον κάθε καλλιτεχνικῆς ἐργασίας, οἱ ἀσύλληπτοι τύποι τοῦ ἰδεώδους καλοῦ. Ἂν δὲ θαυμάζομεν τὴν ἐλαφρὰν καὶ γεμάτην ἀπὸ ζωήν, μεγαλεῖον

σεμνότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν μορφὴν τοῦ Ἀπόλλωνος[85], ἢ τὴν ἀνέκφραστον χάριν καὶ ἐλκυστικὴν καλλονὴν τῆς Ἀφροδίτης[86], τί ἆρά γε θὰ ᾐσθανόμεθα, ὅταν ἀτενίζαμεν πρὸς τὸ ἱεροπρεπὲς ὕψος καὶ τὸ θεῖον μεγαλεῖον, ποὺ ἀνταναklοῦσεν ἐπὶ τῆς σεμνῆς μορφῆς τοῦ χρυσελεφαντίνου Ὀλυμπίου Διός[87]!

Πόσον δὲ συνετέλουν εἰς τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους αἱ καλαὶ τέχναι, καὶ ἐξ ἀντιθέτου πόσον ἡ κρίσις τοῦ Ἔθνους προῆγε καὶ ὠφέλει τὴν καλλιτεχνίαν, τοῦτο εἶνε εἰς ὅλους γνωστόν. Διότι ἡ καλλιτεχνία εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ μάλιστα εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀνεπτύχθη διὰ τῆς ἀμέσου τοῦ Ἔθνους ἐκτιμήσεως. Ὅπως εἰς τὴν ἀγορὰν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ἐγίνοντο αἱ ρητορικαὶ ἀσκήσεις, ὅπως εἰς τὰς πανηγύρεις ὁ ποιητὴς ἀπήγγελλε τὰ ποιήματά του καὶ ὁ ἱστορικὸς ἀνεγίνωσκε τὴν ἱστορίαν του, τοιουτοτρόπως καὶ οἱ ἀριστοτέχναι ἐνώπιον τοῦ λαοῦ εὑρίσκοντο εἰς ζωηρὰν ἅμιλλαν περὶ τὴν παράστασιν τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων. Ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας μὲ ἀδιάπτωτον καὶ αὐτενεργὸν ἐνδιαφέρον ἐμάνθανεν ὁ καθένας νὰ κρίνῃ, νὰ ἐκτιμᾷ τὸ καλόν, νὰ ἀπολαύῃ αὐτοῦ καὶ νὰ παρακολουθῇ τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις καὶ προόδους του[88].

Εἰς δὲ τὴν ποίησιν, ἡ ὁποία φυσικὰ καὶ ἁβίαστα ἀνέβλυσεν ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ Ἔθνους καὶ ἀπεκάλυψε τὸν κρυμμένον κόσμον εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος γενικῶς εἶνε ἀπαράμιλλον. Εἰς τὰ νεωτέρα ἔθνη ἡ ποίησις, ἡ ὁποία εἶνε ξενικὴ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς παιδεύσεως, ὅπως εἰς τοὺς Ἕλληνας ἦτο ἡ μήτηρ καὶ τροφός, ὅπως ὁ Ὅμηρος ἦτο τὸ κοινὸν ἀνάγνωσμα ὅλων[89]. Εἰς δὲ τοὺς Ἀθηναίους ἰδιαιτέρως κάθε προόδος τῆς ποιήσεως ἦτο συγχρόνως καὶ μία συμβολὴ εἰς τὴν ἐθνικὴν μόρφωσιν[90].

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ λυρικὴ τέχνη ὅπως καὶ ἡ μουσικὴ ἀκολουθοῦσεν αὐστηροὺς νόμους. Εἰς αὐτὴν οὐδὲν ἄτακτον ὑπῆρχεν, οὐδὲν ἀποκύημα νοσηρᾶς φαντασίας καὶ αἰσθήματος παραλόγου καὶ ἀχαλινώτου, μᾶλλον δὲ κάθε καλὸν ποίημα ἦτο τὸ προϊὸν ἐμπνεύσεως, ποὺ ἐρρυθμίζετο αὐστηρὰ

ἀπὸ τὴν τέχνην, ἀπὸ τὴν μελέτην καὶ ἀπὸ τὴν ὥριμον σκέψιν. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον οἱ ποιηταὶ ἐγύμναζον καὶ ἠκόνιζον τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἀντιληπτικὸν τοῦ Ἔθνους, ἐκαθάριζον δὲ καὶ ἀνέπτυσσον καὶ καθιστοῦσαν ἐμβριθεστέραν τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι μετέφερον αὐτὸ ἀπὸ τοὺς μύθους εἰς τὸν θρησκευτικὸν πυρῆνα τῆς παραδόσεως, εἰς τὸν «παντεπόπτην καὶ παγκρατῆ Δία», τὸν φύλακα τῶν ἀγράφων καὶ αἰωνίων νόμων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι συνέδεον τὰ παρόντα πρὸς τὰ προγενέστερα. Μὲ τοιαύτην διδασκαλίαν τοιούτων ποιητῶν, ὅπως ἦσαν ὁ Τέρπανδρος, ὁ Ἀρχίλοχος καὶ ὁ Σόλων, ἡ διάνοια ὑπερπηδοῦσε τὸ στενὸν τοῦ παρόντος καὶ ἐκινεῖτο ἐλεύθερα εἰς τὸ πέλαγος τοῦ χρόνου. Ἐμάνθανε δὲ νὰ ἐξηγῇ τὰς μεταβολὰς τῆς ἱστορίας, ὄχι διὰ τῆς τύχης καὶ τῆς αὐθαιρεσίας, ἀλλὰ διὰ τῶν αἰωνίων καὶ ἀγράφων καὶ θείων νόμων[91].

Ἂν ὅμως κατὰ τὴν νεανικὴν καὶ ἡρωικὴν ἡλικίαν τοῦ Ἔθνους ἀνεπτύχθη ἡ ἐπικὴ καὶ λυρικὴ ποίησις, κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ εἶδος τῆς ποιήσεως, ποὺ περιεῖχε μέσα του ὡς στοιχεῖα τὴν ἐπικὴν καὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν, μόνον κατὰ τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν τοῦ Ἔθνους ἠμποροῦσε νὰ ἀκμάσῃ. Τὸ δρᾶμα, τὸ τεχνικώτατον καὶ τελειότατον εἶδος τῆς ποιήσεως, ἡ κορωνὶς αὐτῆς, ἀνεβλάστησεν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἄνευ ξένης ἐπιρροῆς εἰς τὴν Ἀττικήν — φαινόμενον πρωτοφανὲς εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν. Τὸ νέον τοῦτο ποιητικὸν εἶδος συνήνωνε τὴ ἐπικὴν ἀφήγησιν μετὰ τοῦ λυρικοῦ αἰσθήματος[92].

Εἰς τὸ θέατρον πολυπληθεῖς ἀστοὶ καὶ ξένοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχοντο ἀπὸ παντοῦ, ἔβλεπον μὲ βαθεῖαν σιγὴν καὶ ἀδιάπτωτον ἐνδιαφέρον νὰ ἐκτυλίσσωνται ἐνώπιόν των αἱ περιπέτειαι ἀρχαίου βασιλείου καὶ ἤκουον ἀπὸ ἐξέχοντας ἠθοποιούς, ποὺ ὑπεδύοντο τὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων καὶ ἀναπαριστοῦσαν τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματα αὐτῶν, ἤκουον πῶς ἡ θεία δικαιοσύνη κτυπᾷ ἐξαίφνης τὸν κακοῦργον εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἀλαζονείας καὶ εὐτυχίας του, πῶς παντοῦ αἱ εὐγενεῖς καὶ ὑψηλαὶ ἀρχαὶ καὶ ἰδέαι κατορθώνουν νὰ φανοῦν ὑπέρτεραι ἀπὸ τὰ εὐτελῆ καὶ χαμερπῆ

αἰσθήματα καὶ πάθη, πῶς ὁ ἄγραφος ἠθικὸς νόμος ἐπικρατεῖ τοῦ γραπτοῦ μὲν ἀλλ' ἀδίκου νόμου, καὶ ἐν γένει πῶς αἱ ἀνώτεραι ἠθικαὶ ἀρχαὶ νικοῦν τὰς κατωτέρας καὶ ταπεινοτέρας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ θέατρον εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἐχρησίμευεν ὡς πραγματικὸν σχολεῖον τοῦ λαοῦ[93].

Ὅλα δὲ αὐτὰ τὰ μεγαλουργήματα τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔφερον ἕνα ἰδιαίτερον τύπον δωρικὸν ἢ ἰωνικόν, ἀλλ' ἦσαν γνήσια ἑλληνικά. Διότι ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ, ἂν καὶ ἔλαβον εἰς ἄλλον τόπον ἀρχὴν καὶ γένεσιν, ὅτε μετεφέροντο εἰς τὰς Ἀθήνας ἀνεπτύσσοντο καὶ ἐτελειοποιοῦντο τοιουτοτρόπως, ὥστε ἀπέβαλλον τὸν ἰδιόρρυθμον χαρακτῆρά των καὶ προσελάμβανον τὸν Ἀττικόν, τουτέστι τὸν γνήσιον Ἑλληνικὸν τύπον. Μὲ τὴν σφραγῖδα δὲ τῆς τελειότητος διεδίδοντο ἀπὸ τὰς Ἀθήνας εἰς τὸν ἐπίλοιπον κόσμον. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἀνῆκον εἰς μίαν ἐκλεκτὴν καὶ ὡρισμένην κοινωνικὴν τάξιν, καὶ δὲν ἐχρησίμευον πρὸς ἀλαζονικὴν ἐπίδειξιν, παρὰ ἦσαν μὲν κτῆμα τοῦ κοινοῦ, τοῦ Ἔθνους, ἐχρησίμευον δὲ πρὸς ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν μόρφωσιν τοῦ Ἔθνους πάλιν. Ἦσαν προσιτὰ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὄχλον, ὁ ὁποῖος ἦτο πολὺ περισσότερον ἀνεπτυγμένος ἀπὸ τοὺς σημερινούς. Διότι ὁ ἀρχαῖος ὄχλος ἠμποροῦσε νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὸν Περικλέα εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὸν Σοφοκλέα εἰς τὸ θέατρον, καὶ τὴν παρθένον Ἀθηνᾶν τοῦ Φειδία[94].

«Ἂς φαντασθῶμεν, λέγει ὁ Μακώλεϋ, ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς τὴν θαυμασίαν ταύτην πόλιν, κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς δόξης αὐτῆς. Τὸ πλῆθος συνωστίζεται πέριξ μιᾶς στοᾶς. Ὅλοι βλέπουν μὲ θαυμασμὸν τὴν κορωνίδα, ὅπου ὁ Φειδίας ἀσχολεῖται εἰς τὴν προσαρμογὴν τῆς ζωφόρου[95]. Εἰσερχόμεθα εἰς ἄλλην ὁδόν. Ἐκεῖ εἶνε ἕνας ραψῳδὸς ποὺ ἀπαγγέλλει ποιήματα. Ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ συνωθοῦνται γύρω του. Τὰ δάκρυα στάζουν ἀπὸ τὰ μάτια των καὶ ὑγραίνουν τὰς παρειάς των. Ἔχουν βαθειὰ προσηλωμένον τὸ βλέμμα των καὶ κρατοῦν τὴν ἀναπνοήν των, διότι ὁ ραψῳδὸς διηγεῖται, πῶς ὁ γηραιὸς Πρίαμος ἔπεσεν

εἰς τὰ πόδια τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἐφίλησε τὰς χεῖρας ἐκείνας τὰς «ἀνδροφόνους»[96], ὑπὸ τὰς ὁποίας τόσοι υἱοί του ἔξέπνευσαν. Πηγαίνομεν εἰς μίαν πλατεῖαν, ἐκεῖ ἕνας ὅμιλος ἀπὸ νεανίσκους προσεκτικοὺς καὶ περιέργους ἔχουν προσηλώσῃ τὰ γοργὰ καὶ σπινθηροβόλα μάτια των πρὸς τὸν Σωκράτην, ποὺ συζητεῖ μὲ τὸν ἄθεον ἐκεῖνον φιλόσοφον ἐξ Ἰωνίας. Πρὸ ὀλίγου τὸν ἐνέπλεξεν εἰς ἀντίρασιν πρὸς τοὺς ἰδίους του λόγους. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ σκηνὴ διακόπτεται. Ὁ κῆρυξ φωνάζει: Τόπον εἰς τοὺς Πρυτάνεις. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου μέλλει νὰ συνέλθῃ. Ἀπὸ παντοῦ τρέχουν οἱ πολῖται. Ἐρωτοῦν μεγαλοφώνως. «Τίς ἀγορεύειν βούλεται»[97]. Ἔξαφνα ὅμως ὅλοι ἐπευφημοῦν καὶ χειροκροτοῦν. Ὁ Περικλῆς ἀναβαίνει εἰς τὸ βῆμα. Φεύγομεν ἀπὸ ἐκεῖ, διὰ νὰ ἀκούσωμεν μίαν νέαν τραγῳδίαν τοῦ Σοφοκλέους καὶ ἔπειτα νὰ δειπνήσωμεν εἰς τὸ σπίτι τῆς Ἀσπασίας[98]. Δὲν γνωρίζω, προσθέτει ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, Πανεπιστήμιον τῶν σημερινῶν χρόνων, ποὺ νὰ ἔχῃ τόσον καλὸν σύστημα ἐκπαιδεύσεως».

Ὁ πολιτισμὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, ὅπως διεμόρφωσεν αὐτὸν ὁ Περικλῆς, ἔχει σύνολον ἁρμονικόν, καλλιτεχνικὸν καὶ μάλιστα ὀργανικόν. Ὁ μέγας ἀνήρ, ἡ ψυχὴ τοῦ αἰῶνος τούτου, εἶχε συγκεντρώσῃ μέσα του ἁρμονικὰ ὅλας τὰς γνώσεις καὶ ἰδέας, ὅλας τὰς ἀτομικὰς ἐνεργείας τῶν συγχρόνων του, ὅλα τὰ εἴδη καὶ τὰς τάσεις τοῦ βίου, ὅλα τὰ καλλίτερα στοιχεῖα τῆς ἀναπτύξεως τῶν διαφόρων φυλῶν, καὶ ἐν γένει ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἀφοῦ δὲ ἐχάραξεν ἐπάνω εἰς αὐτὰ τὴν σφραγῖδα τῆς μεγαλοφυίας του, κατώρθωσε νὰ τὰ μετεφέρῃ ὅλα καὶ νὰ τὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὸν φερώνυμον αὐτοῦ αἰῶνα[99].

Ἡ καλλιτεχνική, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ παίδευσις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον, ἡ ἁρμονία τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ πνεύματος, ὁ πολιτικὸς βίος, ὁ ὁποῖος ἐπέβαλλεν εἰς ἕνα ἕκαστον ἐλευθέραν καὶ γενναίαν ἀνάπτυξιν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ ταύτην ὑπὲρ τῶν γενικῶν συμφερόντων τῆς πατρίδος. Ἀφ' ἑτέρου ὁ πρακτικὸς βίος, ὁ ὁποῖος ἐπεδίωκε τὸν πλοῦτον, μόνον

ὅπως, ἐν καιρῷ μὲν εἰρήνης στολίζῃ τὴν πόλιν μὲ τὰ ὡραιότερα τῆς τέχνης προϊόντα, καὶ περιβάλλῃ καὶ τὰς ἐλαχίστας τοῦ βίου ἀνάγκας μὲ καλλιτεχνικὸν στολισμόν, καὶ χρησιμοποιῇ αὐτὸν πρὸς ἀνακούφισιν καὶ προστασίαν τῶν ἀναξιοπαθούντων συμπολιτῶν, καὶ εἰς ἄλλα φιλανθρωπικὰ ἔργα, ἐν καιρῷ δὲ πολέμου ὅπως προσφέρῃ αὐτὸν ἀφειδῶς εἰς τὴν πατρίδα — ὁ σώφρων καὶ χαριτωμένος ἐκεῖνος βίος, ποὺ παρεῖχεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἄνεσιν νὰ ἀσχολεῖται εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας, καὶ ἐθεωροῦσεν εὐτυχίαν ὄχι τὴν ἄνετον καὶ φιλήδονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ τὴν ἄμιλλαν καὶ τὴν ἀδιάκοπον σπουδὴν καὶ ἐργασίαν — ἐν γένει δὲ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκεῖνος, ποὺ κάθε ἀτομικὴν ἐνέργειαν ὑπέτασσεν εἰς τὴν πολιτείαν καί, ζωντανεύων τὴν ὕλην διὰ τῶν πνευματικῶν δυνάμεων, ἐξευγένιζε τὸν καθολικὸν βίον τοῦ Ἔθνους, ἔχει τόσην ἠθικὴν παγκόσμιον σημασίαν, ὥστε καὶ τὰ πλέον φωτισμένα ἔθνη θεωροῦν ἀρκετὸν νὰ ἀπομιμοῦνται αὐτὸν κατὰ ἕνα οἱονδήποτε τρόπον.

Δὲν εἶνε δὲ ὑπερβολὴ ὅταν ἰσχυρισθῇ κανείς, ὅτι αὐτὸς ὁ αἰὼν εἶνε ὁ λαμπρότατος καὶ κάλλιστος αἰὼν τῆς παγκοσμίου ἱστορίας[100].

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι, ὅπως ὁ Περικλῆς, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ φερώνυμος αὐτοῦ αἰὼν ἔχει μερικὰ σκοτεινὰ μέρη, μερικὰς σκιάς. Ἀλλ' αὐτὰς ἠμπορεῖ κανεὶς πολὺ καλὰ νὰ παραβάλῃ πρὸς τὰς κηλῖδας τοῦ ἡλίου, αἱ ὁποῖαι μόλις παρατηροῦνται μέσα εἰς τὸ φεγγοβόλημα τοῦ λαμπεροῦ ἄστρου. Ὀρθότατα δὲ παρατηρεῖ ὁ φιλάνθρωπος Πλούταρχος, ὅτι «Τὰς κηλῖδας καὶ τὰ σφάλματα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ μίαν συμφορὰν ἢ ἀπὸ πολιτικὴν ἀνάγκην, καὶ ποὺ παρακολουθοῦν τὰς πράξεις τῶν μεγάλων ἀνδρῶν (καὶ μάλιστα καὶ τῶν αἰώνων), ὀφείλομεν νὰ θεωροῦμεν ὡς ἐλλείψεις μᾶλλον μιᾶς ἀρετῆς παρὰ ὡς πονηρεύματα κακίας, καὶ δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποτυπώνωμεν αὐτὰ προθύμως καὶ καθ' ὑπερβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ μᾶλλον νὰ δεικνύωμεν κάποιον οἶκτον καὶ εὐλάβειαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἡ ὁποία οὐδὲν καλὸν τέλειον κατ' ἀρετὴν παρέχει»[101].

Ἀλλ' ἴσως πάλιν ἄλλος ἤθελε παρατηρήσῃ, ὅτι ὁ αἰὼν αὐτὸς εἶνε μετέωρον φωτεινὸν μὲν ἀλλὰ παροδικόν, οὐράνιον σέλας λαμπρόν, ἀλλ' ἐφήμερον. Καὶ ἡ παρατήρησις αὐτὴ δὲν εἶνε ὀρθή, διότι μέτρον βέβαια τῆς ἀξίας ἑνὸς αἰῶνος δὲν εἶνε ἡ μικρὰ ἢ ἡ μεγάλη διάρκεια αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ δύναμις, ἡ οὐσία, ἡ ποιότης καὶ ἡ γονιμότης τῶν ἐκπολιτιστικῶν αὐτοῦ στοιχείων, τὰ διαρκῆ, τὰ μεγάλα καὶ τὰ ἰσχυρὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἀφίνει ἐς ἀεὶ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως αὐτοῦ τοῦ αἰῶνος εἶνε τόσα καὶ τοιαῦτα, ὥστε ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ὅτι κάθε μέγα, εὐγενὲς καὶ ὕψηλόν, ποὺ παρήχθη μέχρι τῆς σήμερον καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν τέχνην, ἔχει ὡς πρώτην ἀφετηρίαν καὶ πρότυπον τὸν αἰῶνα τοῦτον, τοῦ ὁποίου τὰ προϊόντα εἶνε ἀνέφικτοι τύποι τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ, πρότυπα ἰδανικά[102]:

«Τὸ πνευματικὸν κράτος, παρατηρεῖ ὁ ὑπὸ προφητικοῦ οἴστρου κατεχόμενος δαιμόνιος ἱστορικὸς τῆς Ἀγγλίας, ὁ Μακώλεϋ, εἶνε ἄφθαρτον καὶ αἰώνιον, καὶ ὅταν οἱ ἐφάμιλλοι τοιούτου μεγαλείου ἐξαφανισθοῦν ὑλικῶς, ὅταν ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ ἐπιστήμη στήσουν τὸν θρόνον των εἰς ἄλλας μακρινὰς χώρας, ὅταν τὸ σκῆπτρον ἐκπέσῃ ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς Ἀγγλίας, ὅταν ξένοι περιηγηταὶ ζητήσουν εἰς μάτην ἴσως νὰ ἀναγνώσουν, ἐπάνω εἰς κάποιον ἐφθαρμένον βάθρον, τὸ ὄνομα τοῦ ἐνδοξοτάτου μας ἡγεμόνος, ὅταν ἰδοῦν ἕνα καὶ μόνον γυμνὸν ἁλιέα νὰ πλύνῃ τὰ δίκτυά του εἰς τὸν ποταμόν, ποὺ δεικνύει ἄπειρα κατάρτια, καὶ τότε ἀκόμη ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τῶν Ἀθηνῶν θέλουν ἐπιζῇ, καὶ τότε ἀκόμη θὰ εἶνε ἀκμαῖαι καὶ νεαραί, διαφεύγουσαι τοὺς νόμους τῆς ὕλης, ἀθάνατοι, ὅπως ἡ πνευματικὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν παρήχθησαν καὶ διὰ τῆς ὁποίας ἄρχουν».

Δικαίως λοιπὸν κατὰ τὸν ἀρχαῖον χρησμὸν παρομοιάζονται αἱ μὲν ἄλλαι πόλεις πρὸς κοινὰ πτηνά, καὶ μόνον ὁ «ὄρνις» τοῦ Διός, ὁ ἀετός, θεωρεῖται ἄξιος παραβολῆς πρὸς τὰς Ἀθήνας:

Εὔδαιμον πτολίεθρον Ἀθηναίης ἀγελείης,
Πολλὰ ἰδὸν καὶ πολλὰ παθὸν καὶ πολλὰ μογῆσαν,
Αἰετὸς ἐν νεφέλῃσι γενήσεαι ἤματα πάντα [103].

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

[1] Βιβλ. VII, 77, 7.
[2] Ἑρνέστου Κουρτίου: Ἑλληνικὴ Ἱστορία (κατὰ μετάφρασιν Σπ. Λάμπρου 1896-900, Τόμ. Ε') Τόμ. Ε' σ. 752.
[3] Ἑρνέστου Κουρτίου: Ἑλληνικὴ Ἱστορία Τόμ. Β' σ. 603-4.
[4] Πλούτ. ἐν βίῳ Περικλ. IV, V, VI.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 604.
[5] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 757-8.
[6] Πλούτ. ἐν βίῳ Περικλ· XIII, 55 κέ. XXXI, 11.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 782-6, 800-845.
[7] Πλούτ. ἐν β. Περικλ. VIII, 5.
[8] Πλούτ. ἐν β. Περικλ. IV, V, 20.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 604.
[9] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 732-3. Πρβ. Blass: Geschichte der griechischen Beredtsamkeit ἔκδ. β' Τόμ. Α' σ. 91.
[10] Πλούτ. ἐν β. Περ. V, 1-10.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 605-6. Τόμ. Γ' σ. 99. «Ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ (τοῦ Περικλέους) διεσώθη εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐν παραστάσεσιν ἐξαιρέτοις, ὧν πρώτη ἦτο ἔργον τοῦ Κρησίλα. Ἐπέδειξε δὲ οὗτος τὴν τέχνην αὐτοῦ παραστήσας μὲν πιστῶς τὴν σωματικὴν εἰκόνα τοῦ εὐγενοῦς ἀνδρός, ἀλλὰ καὶ ἐκφράσας ἅμα τὰ ἰδιάζοντα γνωρίσματα τοῦ πνεύματος ἔτι σαφέστερον παρ' ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκδηλώσῃ αὐτὰ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή. Τὸ δὲ βάθος τῆς σεμνότητος τοῦ ἤθους, τὸ ἀκλόνητον θάρρος τοῦ πολιτευτοῦ καὶ στρατηγοῦ, ἡ βασίλειος ἠρεμία τοῦ σοφοῦ, ταῦτα πάντ' ἀντικατοπτρίζονται ἐνώπιον ἡμῶν ἀπαραγνώριστα καὶ ἐν τῷ διασωθέντι ἀποτύπῳ· καὶ ὁ μὲν ὀφθαλμὸς καὶ τὸ μέτωπον δεικνύουσι τὴν ὑπέροχον δύναμιν τῆς διανοίας, ἐπὶ δὲ τῶν λεπτῶς ἐσχηματισμένων χειλέων φαίνεται ἀποτυπουμένη ἡ χάρις τοῦ λόγου ἡ ἐκρέουσά ποτε ἀπ' αὐτῶν».
[11] Θουκ. I, 139, 4 «Καὶ παρελθὼν Περικλῆς ὁ Ξανθίππου, ἀνὴρ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πρῶτος Ἀθηναίων, λέγειν τε καὶ πράττειν δυνατώτατος».— Πλούτ. ἐν β. Περικλ. VIII, 25-40.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 606 σ. 643. Πρβ. Ἀριστοτ. ἐν Ῥητορικ. III, 4, 10.— K. O. Müller: Griechische Litteraturgeschichte Τόμ. Β' σ. 306.— Blass: Die attische Beredtsamkeit Τόμ. Α' ἔκδ. β. σ. 37.
[12] Πλούτ. ἐν β. Περ. VIII, 10 XXXIX, 9. Gr. Bernardakis Plutarchi Chaeronensis Moralia (Lipsiae 1888-1895 Vol. VII) Vol. I 290, 1.

[13] Ἀχαρνῆς στ. 530. Πρβ. Πλούτ. ἐν β. Περ. VIII, 15.— Εὔπολις ἐν Δήμοις 6:

Πειθώ τις ἐπεκάθιζεν ἐπὶ τοῖς χείλεσιν,
οὕτως ἑκήλει καὶ μόνος τῶν ῥητόρων
τὸ κέντρον ἐγκατέλιπε τοῖς ἀκροωμένοις.

Πρβ. Cicer. Brut. 9, 38 καὶ 11, 44.
[14] Πλάτ. ἐν Φαίδρῳ σ. 269 Ε.— Σουίδας ἐν λ. Περικλῆς.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 721, 605. Πρβ. Schäfer: Demosthenes und seine Zeit ἔκδ. β' Τόμ. Α' σ. 338.— Kutzen: Perikles als Staatsmann σ. 136, 137, 163.
[15] Πλούτ. ἐν β. Περ. VIII, 20. Πρβ. αὐτ. XI, 1-10.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 573-5. Sauppe: Quellen Plutarchs σ. 25.— Hoffmann: De Thucydide Melesiae filio. Ἐν Ἀμβούργῳ, 1867.
[16] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 603.
[17] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 100.
[18] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 632-5. Τόμ. Γ' σ. 102. Πρβ. Πλούτ. ἐν β. Περ. XVI, 19 (ἐκ τῆς σημασίας τῆς στρατηγίας τοῦ Περικλέους ἐξηγεῖται καὶ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως «στρατηγὸς» παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ὅπως π. χ. εἰς τὴν Ἀντιγόνην στ. 8).— Pflugk-Hartung: Perikles als Feldherr (Stuttgart 1884).— Holm: Atti della Real Accademia di Torino Τόμ. XX.— Beloch: Philologus 1886— Duncker: Geschichte des Altertums Τόμ. Θ' σ. 505.— Delbrück: Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs des Grossen Berlin 1890.
[19] Θουκ. II, 65, 9 «Ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή» (Πλούτ ἐν β. Περ. IX, 1-3) Πρβ. Θουκ. I, 134, 4.— Πλούτ XV 10 κέ. XXXIX, 25. Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 104. Βλ. κατωτ. ὑποσημ. 23.
[20] Μενέξ. 238 D.
[21] Πρὸς ἀπόδειξιν τῆς μεγαλοφροσύνης τοῦ δαιμονίου ἐκείνου πολιτικοῦ, ἀναφέρομεν ἐνταῦθα ἓν μόνον παράδειγμα: Εἶνε γνωστὸν πόσον σοβαρὰ καταγίνονται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ πολιτειολόγοι νὰ ἀπαλλάξουν τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου, (Πλούτ. ἐν β. Περ. XXIII), ποὺ κατήντησε μάστιγξ, διὰ τῆς συστάσεως διεθνοῦς δικαστηρίου, τὸ ὁποῖον νὰ κανονίζῃ ὅλας τὰς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν διαφορὰς καὶ πρὸ πάντων αὐτὰς ποὺ ἠμποροῦν νὰ προκαλέσουν πόλεμον. Ἡ εὐχὴ ὅμως αὐτὴ ἔμεινε καὶ μένει μέχρι τῆς σήμερον ἀνεκτέλεστος διὰ πολλοὺς λόγους. Ἀλλ' εἶνε ἄξιον σημειώσεως ὅτι πρῶτος ὁ Περικλῆς συνέλαβε τὴν ἰδέαν ταύτην, καὶ θὰ ἐξετέλει ἴσως αὐτήν, ἂν δὲν ἠναντιοῦντο οἱ Λακεδαιμόνιοι: Ἔγραφε, λέγει ὁ φιλάνθρωπος Πλούταρχος (ἐν β. Περικλ. XVII), ψήφισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεστάλησαν εἴκοσιν ἀξιοσέβαστοι διὰ τὴν ἡλικίαν ἄνδρες εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὅπου καὶ ἂν κατοι-

κοῦσαν, καὶ εἰς τὰς μικρὰς καὶ εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, διὰ νὰ προσκαλέσουν αὐτοὺς νὰ στείλουν ἀντιπροσώπους εἰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ ἀντιπρόσωποι οὗτοι μετὰ τὴν συνάθροισίν των εἰς Ἀθήνας ἔμελλον νὰ συσκεφθοῦν διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ἱερὰ πού ἔκαυσαν οἱ βάρβαροι, καὶ διὰ τὰς θυσίας πού ὀφείλουν εἰς τοὺς θεούς, καὶ μάλιστα περὶ τῆς θαλάσσης, πῶς ὅλοι δηλαδὴ νὰ ταξιδεύουν μὲ ἀσφάλειαν καὶ πῶς ὅλοι νὰ ἔχουν διαρκῆ εἰρήνην. Ἀλλὰ παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Ἀθηναίων, οὐδὲν ἔγινε, διότι ἠναντιώθησαν οἱ Πελοποννήσιοι, καὶ μάλιστα οἱ Λακεδαιμόνιοι.

[77] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 608-12.

[78] Θουκ. II, 65, 9 (Πλούτ. ἐν β. Περ. IX, 1) Αὐτ. I, 139, 4.— Πλούτ. ἐν β. Περ. XV, 10. XVI, 15. XXXIX, 26.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 610-1, 630-38. Τόμ. Γ' σ. 54, 104.

[79] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 609.

[80] Βλ. κατωτ. ὑποσημ. 39.

[81] Ὁ Πλάτων κατηγορεῖ τὸν Περικλέα, ὅτι ἔκαμε τοὺς Ἀθηναίους ἀργοὺς καὶ δειλοὺς καὶ λάλους καὶ φιλαργύρους (Γοργίας 515 Ε).

[82] Βιβ. II, 37. 38. 39. 40.

[83] Βλ. ὄνομα εἰς Σκαρλάτου Βυζαντίου Λεξικὸν ἐπίτομον κυρίων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις 1885.

[84] Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου: Σύνοψ. τῆς Ἱστορ. τῆς Φιλοσοφίας (ἐν Ἀθήναις 1904) σ. 62.

[85] Μαργ. Εὐαγγελίδου: Σύν. τῆς Ἱστ. τῆς φιλοσ. σ. 195.— G. Murray: Ἱστορία τῆς ἀρχ. Ἑλλ. λογοτεχνίας κατὰ μετάφρασιν Σίμου Μενάρδου τεῦχ. Α' (ἐν Ἀθήναις 1916) σ. 7.—Γ. Μιστριώτου: Ἑλληνικὴ Γραμματολογία (Τόμ. Β' ἐν Ἀθήναις 1894-7) Τόμ. Α' σ. 169-5.

[86] Μαργ. Εὐαγγελίδου: Σύν. τῆς Ἱστ. τῆς Φιλοσ. σ. 139-41 Βλ. ὄνομα εἰς Σκαρλ. Βυζαντ. Λεξ. ἐπ. κυρ. ὀνομάτων.

[87] Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολογία Τόμ. Β' σ. 26-27.

[88] Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολ. Τόμ. Β' σ. 207-10.

[89] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 576.

[90] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 577 κέ. Τὴν σημασίαν τῆς πρακτικῆς ἐξασκήσεως τῆς μουσικῆς πρὸς τὸ ὀρθῶς φρονεῖν καὶ κρίνειν ἐξαίρει ὁ Ἀριστοτέλης Πολιτ. 1339α. ἐκδόσ. Bekker σ. 189, 19 κέ. Περὶ δὲ τῆς αὐλῳδίας ἐν Ἀθήναις βλ. Ἀριστοτέλην ἐν Πολιτ. σ. 1341α. ἐκδ. Bekker σ. 140, 26 κέ.

[91] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 579-80.

[92] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 579.

[93] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 579-80. Περὶ τῆς συνηθείας τῆς ἐπαναλήψεως τραγουδιῶν κλ. εἰς τὰ συμπόσια βλ. Ἀριστοφάνους Σφῆκ. 1258-60:

Ἢ λόγων ἔλεξας αὐτὸς ἀστεῖόν τινα,
Αἰσωπικὸν γέλοιον ἢ Συβαριτικόν,
ὧν ἔμαθες ἐν τῷ συμποσίῳ. . . .

[94] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 614.— Meier und Schömann: Attischer Prozess σ. 322.— Büchsenschütz: Besitz und Erwerb im griechischen Altertume. Halle, 1869 σ. 141 κέ.— Beloch: Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Leipzig, 1886 σ. 84 κέ.

[95] Βιβ. II, 41, 1.

[96] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 577-8.

[97] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Β' σ. 704.

[98] Βλ. ἀνωτ. ὑποσημ. 88.

[99] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 726, 731 κέ. Πρβ. Schäfer: Demosthenes und seine Zeit, ἐκδ. β' τόμ. Α' σ. 338.

[100] Οἱ Γερμανοὶ ἱστορικοὶ ἀποκαλοῦν τὰς Ἀθήνας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης «δικηγορούπολιν» (Advokatenburg), καὶ χαίρουν διότι ἦλθε πρὸς κατάλυσίν της ἡ πανελληνικὴ μοναρχία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου.

[101] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 704-5.

[102] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 704-5, 764, 843 Τόμ. Ε' σ. 268.

[103] Θουκ. II, 41, 1: «Ξυνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παίδευσιν εἶναι».

[104] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ, Β' σ. 704, 763.

[105] Κουτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 763 κέ. πρβ. σ. 577 κέ.

[106] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 704-5, 762-3.

[107] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' 598-9.

[108] Θουκ. II, 45, 2.

[109] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 363 καὶ 599-600.

[110] Πλούτ. ἐν β. Περ. XXIV, 10.— Ἀθήναιος XIII σ. 608.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 363 καὶ 639. Πρβ. Buttmann: Mythologus Τόμ. Β' σ. 281.

[111] Πλούτ. ἐν β. Περ. XXIV, 4-9 καὶ 17 κέ. (Πλάτ. Μενέξ. 235 Ε κέ) Σουίδας ἐν λ. Ἀσπασία.— Φιλόστρατος ἐκδ. Kayser σ. 364, 11.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 639-40.— Πρβ περὶ Ἀσπασίας: Filleul: Siécle de Periclés. Paris 1872. Τόμ. Α' σ. 385 κέ. Becq de Foupniéres: Aspasie de Milet. Paris 1872. Henri Houssaye: Aspasie, Cléopatre, Theodora. Paris 1890 σ. 3 κέ.— Γ. Φιλαρέτου: Περικλῆς Ἀσπασία, Ἐν Ἀθήναις. — Ὡς πρὸς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους ἐναντίον τῆς Ἀσπασίας βλ. Πλούτ. XXIV, 37-47. XXX, 21-28. XXXII.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 62. Ὡς πρὸς τὸν δεύτερον δὲ γάμον τῆς Ἀσπασίας μετὰ τοῦ Λυσικλέους βλ. Πλούτ. ἐν β. Περ. XXIV, 22-25 Ἀρποκρατίωνα ἐν λ. Ἀσπασία. Κατὰ τὸν Cobet: Prosophographia Xenophontia. Ἐν Λουγδούνῳ Βαταβικῷ 1836 σ. 81, ἡ ὅλη σχέσις εἶνε ἐπινόησις τοῦ Αἰσχίνου, κατὰ δὲ τὸν Sauppe: Quellen Plutarchs im Leben des Perikles σ. 18, τῆς κωμῳδίας. Περὶ τοῦ διαλόγου τοῦ Αἰσχίνου τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσπασία βλ. C. F. Hermann: De Aeschine Socratico σ. 13 κέ.

[57] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 599 - 600· πρβ. αὐτ. σ. 368.

[58] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 698 - 701 (πρβ. αὐτ. σ. 446: σιτοφύλακες). Περὶ τῶν πλοίων τῶν μεταφερόντων σῖτον καὶ ὑποχρεουμένων νὰ προσεγγίζουν μόνον εἰς τὸν Πειραιᾶ βλ. Ξενοφῶντος: Ἀθηναίων Πολιτεία ΙΙ, 11.— Büchsenschütz: Besitz und Erwerb im griechischen Alterthum σ. 403.— Περὶ δὲ τῆς μίλτου τῆς Κέω, ἡ ὁποία ἦτο ἀξιόλογος βαφικὴ ὕλη καὶ εἰς τὴν ναυπηγίαν βλ. Böckh: Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' Τόμ. Β' σ. 312.— Corpus Inscriptionum Atticarum Τόμ. Β' ἀρ. 546.

[59] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 701 - 3. Διὰ τὰ ναυτοδικεῖα βλ. Böckh: Staatshaushaltung der Athener ἐκδ. γ' Τόμ. Α' σ. 64.

[60] Θουκ. ΙΙ, 38, 2.

[61] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 698.— Ἡροδότου V, 88.— Μακροβίου V, 21, 10.— Σκύλακος 112. Πρβ. Blümner: Die gewerbliche Thätigkeit der Völker des klassischen Alterthums. Leipzig 1869 σ. 66 κέ. Büchsenschütz: Die Hauptstätten des Gewerbfleisses im klassischen Alterthume. Leipzig 1869 σ. 13.

[62] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 694 καὶ 703.

[63] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 703 - 5.

[64] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 720.

[65] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ, Β' σ. 721 - 2.

[66] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 722 Τόμ. Ε' 228 - 9. Περὶ τῶν προδρόμων τοῦ Ἱπποκράτους καὶ τῶν βάσεων τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐρεύνης βλ. Daremberg: De l'état de la medicine entre Homére et Hippocrate εἰς τὴν Revue Archéologique 1868 Τόμ. XVIII σ. 345 κέ.

[67] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 722 - 6.— Περὶ τῶν παρατηρήσεων τοῦ ἀστρονόμου Φερεκύδου, ὁ ὁποῖος ἐξελάμβανεν ὅτι ἡ νῆσος τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου εἶνε ἡ Σῦρος, ὅπου καὶ ἠσχολεῖτο σχετικῶς, βλ. Διογένους Λαερτίου Ι, 11. Ψευδοδιδύμου: Σχόλια Ὀδυσσείας 0, 403: ἔνθα φασὶν εἶναι σπήλαιον δι' οὗ σημειοῦνται τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς (πρβ. Εὐστάθιον αὐτόθι) Redlich: Der Astronom Meton σ. 22, 35. Ὁ Ἰ. Σβορῶνος διασχυρίσθη (Τὶς ἡ νῆσος Συρία τοῦ Ὁμήρου: Ἐν Διεθνεῖ ἐφημερίδι τῆς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας Τόμ. Α' σ. 405 κέ.), ὅτι ἡ νῆσος τῶν τροπῶν τοῦ ἡλίου δὲν εἶνε ἡ Σῦρος ἀλλ' ἡ Κέως. Περὶ τοῦ ἐν Σύρῳ ἄντρου τοῦ ἡλίου βλ Θεοφράστου: Περὶ σημείων ὑδάτων Ι, 4 σ. 783 ἔκδ. Schneider. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει αὐτ. ὅτι δι' ἰδίας σχεδὸν παρατηρήσεις, οἱ μὲν Μηθυμναῖοι τῆς Λέσβου ἐχρησιμοποίουν τὸν ὑψηλὸν Λεπέτυμνον, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Τενέδου τὴν Ἴδην. Καὶ εἰς μὲν τὴν Μήθυμναν διενήργει τὰς ἀστρονομικὰς παρατηρήσεις ὁ Ματρικέτας, εἰς δὲ τὴν Τένεδον ὁ Κλεόστρατος. Ἐπίσης ὁ ἴδιος αὐτ. μνημονεύει καὶ τὸν Ἀνκαβηττόν, περὶ τοῦ ὁποίου βλ. καὶ Forchhammer und K. O. Müller: Zur Topographie von Athen 1838 σ. 9.— Redlich: Der Astronom Meton σ. 19 κέ.— Ἡ ἵδρυσις τοῦ ἡλιοτροπίου ἐπὶ τῆς

Πυνκὸς ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ τοῦ Μέτωνος εἶχον τύχῃ τῆς ἐπιδοκιμασίας τῶν πεπαιδευμένων Ἀθηναίων, καὶ ἰδίως τοῦ Περικλέους βλ. Görtling: De Metonis heliotropio 1861 σ. 10.— Περὶ τῶν ἀστρονόμων Εὐκτήμονος καὶ Φιλίππου βλ. Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 724. Τόμ. Ε' σ. 282.— Ὁ Usener εἰς τὸ Rheinisches Museum 1879 σ. 403 ὡς χρόνον τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ νέου ἡμερολογίου δὲν ἀποδέχεται πλέον ὡς ὁ Böckh τὸ 330 π. Χ. (Ὀλυμπ. 112, 2), ἀλλὰ τὸ 312 π. Χ. (Ὀλυμπ. 117, 1) Περὶ τοῦ χρονολογικοῦ ὑπολογισμοῦ κατ' ἄρχοντα καὶ κατὰ θεὸν βλ. Usener αὐτ. σ. 419 καὶ Adolf Schmidt: Handbuch der griechischen Chronologie, Jena 1886 σ. 678 κέ.

[68] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 582 - 3, 726.

[69] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 729 - 30.

[70] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 731.

[71] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 731 στ. 10 - 15.— Ὁ Περικλῆς ἀντιτάσσεται πρὸς τοὺς σχεδιάζοντας, ὅπως εἶνε ὁ Δημοσθένης (Βλ. Schäfer: Demosthenes und seine Zeit ἔκδ. β' Τόμ. Α' σ. 338). Ἀλλ' ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὸ εἶδος τῶν λόγων τοῦ Δημοσθένους, οἱ ὁποῖοι ὡς δικαστικοὶ ἀπήτουν ἰδιαιτέρως σύνεσιν καὶ χρόνον Πρβ. Gr. Bernardakis Plut. Chaer. Mor. Vol. I 13, 16.

[72] Βιβ. ΙΙ, 35 - 46.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 82 - 3· πρβ. αὐτ. Τόμ. Β' σ. 734 - 5.—Γ. Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολογία Τόμ. Β' σ. 86.

[73] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 731 - 2.

[74] Περὶ τοῦ Ἀντιφῶντος βλ. Gr. Bernardakis: Plutarchi Chaeronensis Moralia Vol. V 146 - 51 (Ἀντιφῶν).— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 732 - 3. — Blass: Geschichte der griechischen Redtsamkeit ἔκδ. β' Τόμ. Α' σ. 91 καὶ 206.—Περὶ τοῦ Ἡροδότου βλ. Σουίδαν ἐν λ. Ἡρόδοτος.— A. Bauer: Herodots Biographie (Sitzungsberichte der Wiener 1878) σ. 405. Τὴν παρὰ τοῦ Ἡροδότου γενομένην ἐν Ἀθήναις ἀνάγνωσιν τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ μαρτυροῦν ὁ Εὐσέβιος (παρ' Ἱερωνύμῳ εἰς Ὀλυμπ. 84, 4. Ἐν Ἀρμενικῇ μεταφράσει εἰς Ὀλυμπ. 83, 3 καὶ παρὰ Γεωργίῳ Συγκέλλῳ ἔκδ. Βόννης σ. 470, 19) καὶ ὁ Ἀθηναῖος Δίυλλος ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου ἐκδ. Gr. Bernardakis Vol. V, 221, 11. (Περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας σ. 208 - 63) Βλ. Kirchhoff: Über die Entstehungszeit des Herodotischen Geschichtswerks σ. 10.—Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 707 - 14.— Γ. Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολογία Τόμ. Β' σ. 32 - 55. Περὶ δὲ τοῦ Θουκυδίδου βλ. Roscher: Leben, Werk und Zeitalter des Thukydides.— Welzhofer Thukydides und sein Geschichtswerk.— Ulrich: Beiträge zur Erklärung des Thukydides. Hamburg 1845 καὶ Beiträge zur Kritik des Thukydides, Hamburg 1851.— Διονυσ. Ἀλικαρνασσέως: Περὶ τοῦ Θουκυδίδου χαρακτῆρος καὶ τῶν λοιπ. τοῦ συγγραφ. ἰδιωμάτων.— Karl Haupt: De Thukydides quam vocant fide historica, Hanau

1875.— Γ. Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολογία Τόμ. Β' σ. 55 - 110.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Ε' σ. 200. Περὶ δὲ τοῦ Θουκυδίδου καὶ Ἡροδότου βλ. Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 733 - 5.— Gr. Bernardakis: Plutarchi Chaeronensis Moralia Vol. V (περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας) σ. 209, 20 κέ καὶ 210, 20 κέ. Ἐπίσης βλ. καὶ τοὺς περὶ Ἡροδότου ὑπαινιγμοὺς τοῦ Θουκυδίδου I, 20, 22. 126.— Γ. Μιστριώτου: Ἑλλ. Γραμματολ. Τόμ. Β' σ. 107. Πρβ. Roscher: Klio σ. 390.

[75] K. O. Müller: Griechische Litteraturgeschichte Τόμ. Β σ. 351.

[76] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 767 - 8.

[77] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 888 - 42.

[78] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 767, 782, 839.

[79] Αἰσχίνης ἐν τῷ περὶ παραπρεσβείας 278 «Δεῖ τὰ τῆς Ἀθηναίων Ἀκροπόλεως Προπύλαια μετενεγκεῖν εἰς τὴν προστασίαν τῆς Καδμείας». Δημοσθένης περὶ Συντάξεως 1Β', Ἁρποκρατίων ἐν λέξει: Προπύλαια. Πλούταρχ. ἐν β. Περικλ. XIII, 45.— Π. Καστριώτου: Τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἐκδ. γ' ('Αθήνησιν 1895) σ. 35 - 40. Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 826 κέ. καὶ 844.

[80] Στράβων Θ', 396.— Παυσανίας Η', 41, 9.— Βιτρούβιος Ζ'.— Ἁρποκρατίων ἐν λ. Ἑκατόμπεδον: «Ὁ Παρθενὼν ὑπό τινων Ἑκατόμπεδον ἐκαλεῖτο διὰ τὸ κάλλος καὶ εὐρυθμίαν, οὐ διὰ μέγεθος, ὡς ὁ Μενεκλῆς καὶ Καλλίστρατος ἐν τῷ περὶ Ἀθηνῶν». Πλούτ. ἐν β. Περ. XIII, 21: «Τὸν μὲν γὰρ Ἑκατόμπεδον Παρθενῶνα Καλλικράτης εἰργάζετο καὶ Ἰκτῖνος». (Gr. Bernardakis: Plut. Chaer-Moral. Vol. VI, 40, 22). Ὁ Dörpfeld εἰς τὰς Mitteilungen d. deut. Arch. Inst. in Athen Τόμ. IX ἰσχυρίζεται ὅτι Ἑκατόμπεδον δὲν ἐκαλεῖτο ὁ Παρθενών, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τοῦ σηκοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν εἴσοδον ἐξ ἀνατολῶν.— Π. Καστριώτου: Τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἐκδ. γ' σ. 41 - 57.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 803 κέ. 808 κέ. 677, 822, 823.

[81] Πλούτ. ἐν β. Περ. XIII, 33 - 45.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 801, 819 πρβ. αὐτ. Τόμ. Δ' 49, 129, 588.— Ἡ ὑπὸ τοῦ Περικλέους κτίσις τοῦ Ὠδείου τούτου συμπίπτει πρὸς τοὺς χρόνους οἱ ὁποῖοι προηγήθησαν τῆς ἐξορίας Θουκυδίδου τοῦ Μελησίου, ὅστις μετὰ φίλων του ρητόρων κατηγόρησε τὸν Περικλέα διὰ τὴν διασπάθησιν τοῦ δημοσίου χρήματος πρὸς κατασκευὴν μνημείων. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου ὁ Περικλῆς τόσον εὐφυῶς ὡμίλησεν, ὥστε κατώρθωσεν ἀντ' αὐτοῦ νὰ ἐξοστρακισθῇ ὁ κατήγορός του Θουκυδίδης ὁ Μελησίου (Πλούτ. ἐν β. Περ. XIV) Πρβ. Πλούτ. ἐν β. Περ. XII.— Gr. Bernardakis: Plut. Chaer. Mor. Vol. III, 397, 17 κέ. Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα ἔγινε ἐπίθεσις ἐναντίον τοῦ Περικλέους διὰ τὴν ὑπεξαίρεσιν δημοσίων χρημάτων (Πλούτ. ἐν β. Περ. XXXII, 7 καὶ Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 63). Ἀλλ' αἱ ἐπιθέσεις αὗται ἐπεξετάθησαν καὶ ἐναντίον τῆς Ἀσπασίας καὶ τοῦ Φειδία: Πλούτ. ἐν β. Περ. XXXII. (Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 62) αὐτ. XIII, 60 κέ. Gr. Bernardakis: Plut. Chaer. Mor. Vol. V, 211, 15.

[82] Ἡ χαλκῆ, ἡ μεγάλη Ἀθηνᾶ (Δημοσθέν. περὶ Παραπρεσβείας 272 - Παυσανίου I, 28.— Ἡροδότ. V, 77) ἦτο ἡ θεὰ τῶν Κιμωνείων Ἀθηνῶν, ἡ Πρόμαχος τῆς Ἑλλάδος, τῆς ὁποίας τὸ κολοσσαῖον ἄγαλμα ἔκειτο μεταξὺ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Ἐρεχθείου πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀκροπόλεως. Ἡ ἄκρα τοῦ χρυσοῦ δόρατος τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ἡ λοφιὰ τοῦ κράνους αὐτῆς ἦσαν ὁρατὰ ὑπὸ τῶν καταπλεόντων εἰς Πειραιᾶ ἐκ τοῦ Σουνίου: βλ. Π. Καστριώτου, Τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκδ. γ' σ. 71 - 2.— Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 816. Τόσον τὸ ἄγαλμα τοῦτο ὅσον καὶ τὸ μετέπειτα εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους ἐγκαθιδρυθὲν ἐντὸς τοῦ Παρθενῶνος χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν Παρθένος, ἦσαν καὶ τὰ δύο ἔργα τοῦ Φειδία: Κουρτίου Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 816 - 8.— Π. Καστριώτου: Τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκδ. γ' σ. 44 - 5. Πρβ. Bernardakis: Plut. Chaer. Mor. Vol. V, 135, 16.

[83] Βλ. κατωτέρω ὑποσημ. 87.

[84] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 785 «Ὁ Φειδίας ἦτο ὁ βασιλεὺς ἐν τῷ κόσμῳ τῆς τέχνης, ὡς ὁ Περικλῆς ἐν τῇ πολιτείᾳ» Πρβ. αὐτ. σ. 817 - 9.

[85] Ὁ κιθαρῳδὸς Ἀπόλλων τοῦ Σκόπα θεωρεῖται ὡς ἓν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς ἀρχαίας τέχνης. Βλ. Ulrichs: Scopas Leben und Werke σ. 122.

[86] Ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου (ἀγνώστου καλλιτέχνου) καὶ ἡ Κνιδία τοῦ Πραξιτέλη, ἡ Ἀναδυομένη (τῆς ὁποίας ἀπομίμησις εἶνε ἡ ἐν τῷ Βατικανῷ ἀποκειμένη) εἶνε ἀγάλματα μεγάλης ἐμπνεύσεως. Σήμερον σῴζονται ἡ Ἀφροδίτη τῆς Μήλου εἰς Παρισίους, τῆς Καπύης εἰς τὴν Νεάπολιν καὶ τῶν Μεδίκων εἰς τὴν Φλωρεντίαν.

[87] Τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν, ἔργον καὶ τοῦτο τοῦ Φειδία, ἦτο μεγαλοπρεπέστερον τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου καὶ ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰδεῶδες πρότυπον τοῦ Ἑλληνικοῦ Διός. Βλ. Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 819, 832 - 4. Ὁ ναὸς τῆς Ὀλυμπίας ἐφαίνετο στενόχωρος διὰ τὸν κολοσσὸν ἐκεῖνον: Στράβωνος VIII σ. 353 «Ἔμφασιν ποιεῖν, ἐὰν ὀρθὸς γένηται διαναστάς, ἀποστεγάσειν τὸν νεών». Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἐνεῖχε τὴν ἔκφρασιν παντοδυναμίας καὶ ἐλέου, ἀγερώχου μεγαλοπρεπείας καθὼς καὶ φιλανθρώπου πραότητος. Τὴν δὲ κόμωσιν ἀπετέλουν αἱ ἀμβρόσιαι ἐκεῖναι χαῖται τοῦ Ὁμηρικοῦ Διός, αἱ ὁποῖαι μὲ μίαν των κίνησιν ἐλέλιξαν τὸν Ὄλυμπον: Ὁμήρου Ἰλιάδος Α' 528 κέ. Ὁλόκληρον τὴν περιγραφὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου Διὸς βλ. παρὰ τῷ Παυσανίᾳ V, 11.

[88] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 840 - 2.

[89] Δίων. Χρυσοστόμου λόγ. ΙΗ' σ. 478: «Ὅμηρος δὲ καὶ πρῶτος καὶ μέσος καὶ ὕστατος παντὶ παιδὶ καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι».
[90] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 740 κέ.
[91] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 580 - 1.
[92] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 740 - 1.
[93] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 800 «Τὰ μεγάλα Διονύσια ἦσαν ἑορτὴ τῆς ἀθηναϊκῆς ἀρχῆς, καὶ τὰ δράματα ποιητῶν, οἷοι ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Κρατῖνος καὶ ἡ Ἀριστοφάνης, ἐδιδάσκοντο πρὸ θεατῶν ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος» Αὐτ. σ. 746 - 51.
[94] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Β' σ. 763 - 4. Αὐτ. σ. 818 «Ἡ Παρθένος τοῦ Φειδίου εἴπερ τι καὶ ἄλλο τῶν ἔργων αὐτοῦ ἀπέβη δημώδης ἐν τῇ τέχνῃ».
[95] Περὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, τῆς καταστροφῆς μέρους αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη (1687) καὶ τῆς λαφυραγωγίας της ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου λόρδου Θωμᾶ Ἔλγιν (1801 καὶ 1802) βλ. Π. Καστριώτου: Τὰ μνημεῖα τῶν Ἀθηνῶν, ἔκδ. γ' σ. 41 - 57.
[96] Ὅμ. Ἰλ. Ω στ. 479.
[97] Δημοσθ. 18. 170.— Αἰσχίν. 3, 4.— Ἀριστοφ. Ἀχ. 45.
[98] Πλούτ. ἐν β. Περικλ. XXIV, 19.
[99] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 101, 103 Β' σ. 782.
[100] Πλούτ. Περικλέους καὶ Φαβίου Μαξίμου σύγκρισις III, 25-30: «Ἔργων γε μὴν μεγέθεσι καὶ ναῶν κατασκευαῖς οἰκοδομημάτων, ἐξ ὧν ἐκόσμησεν ὁ Περικλῆς τὰς Ἀθήνας, οὐκ ἄξιον ὁμοῦ πάντα τὰ πρὸ τῶν Καισάρων φιλοτιμήματα τῆς Ῥώμης παραβαλεῖν, ἀλλ' ἔξοχόν τι πρὸς ἐκεῖνα καὶ ἀσύγκριτον ἡ τούτων ἔσχε μεγαλουργία καὶ μεγαλοπρέπεια τὸ πρωτεῖον». Πρβ. αὐτ. I, 4 - 8 III, 9 - 10. Ἐν β. Περικλ. XII, 1 - 5 XIII, 1 κέ.
[101] Πλούταρχος ἐν β. Κίμωνος II, 25.
[102] Κουρτίου: Ἑλλ. Ἱστ. Τόμ. Γ' σ. 104-5.
[103] Εἰς τοὺς Ἱππῆς τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ ἀρχαῖος Σχολιαστὴς ἐπεξηγεῖ τὸν στίχ. 1013 «ὡς ἐν νεφέλῃσιν αἰετός», ὡς ἑξῆς: Ἐγένετο χρησμὸς τοῖς Ἀθηναίοις ἐπὶ τοῦ δήμου αὐτῶν λεγόμενος (ἀκολουθεῖ ὁ χρησμός: Εὔδαιμον πτολίεθρον κλ.) οἷον, βασιλεὺς μέγας ὑπερέξεις ἁπάντων ὥσπερ ἀετὸς τῶν ὀρνέων. Τούτου δὲ τοῦ χρησμοῦ οὐ μόνον ἐνταῦθα, ἀλλὰ καὶ ἐν Ὄρνισι (979) καὶ ἐν Δαιταλεῦσι μέμνηται (Ἀριστοφάνης).

ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΟΥ ΣΧΟΛΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Πέρασαν τόσα χρονια, μὰ δὲν τά 'χω ξεχάσει καὶ τὰ θυμοῦμαι πάντα τὰ πρῶτα μου σχολικὰ μαθήματα μουσικῆς. Τὰ πρῶτα καὶ μόνα, γιατί δὲν εὐτύχησα δὰ κατόπιν στὰ παραπάνω σχολεῖα νὰ λάβω κι' ἄλλα ὕστερ' ἀπ' αὐτά. Τὰ θυμοῦμαι πάντα, ὅπως θυμοῦμαι σὰν τώρα—Θεὸς σχωρέστον—καὶ τὸ διάσκαλό μας, ποὺ μᾶς τά 'δωκε, καὶ τὸ σχολεῖο μας τὸ *ἀλληλοδιδακτικό*. Ὅσοι ἀπ' τοὺς ἀναγνῶστες μου εἶναι κάπως νεώτεροί μου, δὲ θὰ ἔχουν βέβαια ἰδέα, τί εἶναι αὐτὸ τὸ σχολεῖο τὸ ἀλληλοδιδακτικό. Ἂς κρατήσουν λιγάκι τὴν ὑπομονή τους καὶ θὰ τὸ καταλάβουν μὲ ὅσα ἔχω παρακάτω νὰ πῶ.

Τὸ σχολεῖο μας ἐκεῖνο — λίγα χρόνια εὐθὺς μετὰ τὴν προσάρτησι τῆς Θεσσαλίας στὸ ἐλεύθερο Κράτος, στὸ Ἑλληνικό, οἱ ἄρχοντες τῆς κωμοπόλεως, τῆς ἰδιαίτερής μου πατρίδας, τὸ γκρέμισαν τὸ καημένο ἐκ θεμελίων κι' ἔτσι δὲ σώζεται πιὰ τίποτ' ἀπ' αὐτό. Ἦτον ὅλο μιὰ καὶ μόνη αἴθουσα μεγάλη μεγάλη, ὡς δεκαπέντε μέτρα στὸ μάκρος κι' ἕξι-ἑφτὰ μέτρα πλατειά, κτισμένο στὴν περιοχὴ τῆς μεγάλης αὐλῆς μιᾶς ἐκκλησίας, στὸν Ἅϊ-Γιάννη τὸν Πρόδρομο κοντά. Στὴ μιὰν ἄκρη τῆς αἴθουσας, τὴ βορεινή, ἦτον ἡ καθέδρα τοῦ δασκάλου ἡ ἐπιβλητική. Δὲν ἦτον δασκαλοκαθέδρα σὰν αὐτὲς ποὺ εἶναι τώρα στὰ σχολεῖα, ὁπωσδήποτε μικρὴ καὶ χαμηλή· ἦτον μιὰ πραγματικὴ ἐξέδρα ἀρκετὰ ψηλή, ποὺ ἔπιανε ὅλη σχεδὸν τὴ βορεινὴ τῆς αἴθουσας μεριά, καὶ

σ᾽ αὐτὴν ἀνέβαινε κανεὶς ἀπὸ δυὸ σκάλες, ποὺ ὑπῆρχαν ἡ μιὰ στὸ δεξιό της μέρος κι᾽ ἡ ἄλλη στὸ ἀριστερό. Τὸ κούφωμα ποὺ σχημάτιζε μέσα της ἡ δασκαλοκαθέδρ᾽ αὐτή, χρησίμευε γιὰ ξυλαποθήκη καὶ καρβουναποθήκη, κι᾽ ἐκεῖ μέσα ἦτον φυλαγμένος κι᾽ ὁ *φάλαγγας* ὁ φοβερός. Ἦτον ὁ φάλαγγας αὐτός, γιὰ ὅσους δὲν ἔχουν ἀκούσει τὴν ἱστορία του καὶ δὲν τὸν ξέρουν, ἕνα ξύλο χοντρό, ἕνα κοντάρι ὡς ἕνα μέτρο καὶ κάτι μακρύ, μὲ δυὸ ἀρκετὰ μεγάλες τρῦπες κατὰ τὸ μέσο, σὲ ἀπόστασι ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη σαράντα περίπου ἑκατοστῶν. Στοὺς δυὸ αὐτὲς τρῦπες ἦτον περασμένο καὶ κρατειόταν μὲ κόμπους ἕνα χοντρούτσικο σκοινί, καὶ στοῦ σκοινιοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ξύλου τὸ μεταξὺ περνειόνταν κάτω τὰ πόδια τοῦ πταίστη μαθητῆ γυμνά, καὶ μὲ λίγο στρίψιμο τοῦ ξύλου κρατειόνταν μὲ τὸ σκοινὶ ἀρκετὰ σφιχτὰ ἐκεῖ στοὺς ἀστραγάλους κοντά. Δυὸ ἀπ᾽ τοὺς μεγαλύτερους μαθητὰς κρατοῦσαν μὲ τὰ δυό τους χέρια τὸ φάλαγγα ἀπ᾽ τὴ μιὰ κι᾽ ἀπ᾽ τὴν ἄλλη τὴ μεριά, κι᾽ ὁ δάσκαλος μὲ τὴ βέργα του — βέργα μακρειὰ καὶ γερὴ — τοῦ ἔδινε τοῦ πταίστη «παρὰ μίαν τεσσαράκοντα» στοὺς πατοῦσες του τοὺς γυμνές, ἐνῶ ἐκεῖνος ξαπλωμένος κάτω καὶ μὲ τὰ πόδια σηκωμένα ἐπάνω ἔσκουζε γοερά. Αὐτὸς ἦτον ὁ φάλαγγας, ὁ φόβος καὶ τρόμος τῶν παιδιῶν, κι᾽ αὐτὴ ἦτον ἡ δασκαλοκαθέδρα τοῦ σχολείου μας τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ. Κι᾽ ὅταν ὁ δάσκαλός μας — γέρος πιά, ἀφοῦ ὑπῆρξε καὶ τῆς μάννας μου δάσκαλος μιὰ φορὰ — ἕνας γέρος μετρίου ἀναστήματος, ἀλλὰ παχουλὸς παχουλὸς καὶ γιαυτὸ γνωστὸς κυρίως μὲ τὸ ὄνομα *ὁ δάσκαλος ὁ Χοντρὸς* — ὅταν λοιπὸν ὁ δάσκαλός μας μὲ *ταντεριά* του — ἕνα φόρεμα σὰν ράσο τοῦ παππᾶ — καὶ μὲ τὸν τζουμπέ του καὶ μὲ τὴ φέσα του ἐπάνω στὸ χοντρό του τὸ κεφάλι τὴν κόκκινη καὶ μεγάλη μεγάλη καὶ ψηλή, ἀνέβαινε στὴ δασκαλοκαθέδρα ἐκείνη καὶ καθόταν σοβαρὸς σοβαρὸς ἐπάνω σ᾽ αὐτή, μᾶς φαινόταν ἀπὸ κάτω σὰν ἕνα ὂν ὑπεράνθρωπο κι᾽ ὑπερφυσικό. Ἐγὼ τουλάχιστο, ὅταν κατόπιν πῆγα στὰ παραπάνω σχολεῖα, κάθε φορὰ ποὺ στὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας ἢ τῶν Ἑλληνικῶν μᾶς ἔλεγε ὁ δάσκαλός μας γιὰ τὸ περίφημο ἄγαλμα τοῦ Δία, ποὺ ἐκεῖ στὸ

ναό του στὴν Ὀλυμπία ὁ μεγάλος καλλιτέχνης τῆς ἀρχαιότητος ὁ Φειδίας τό ᾽στησε ἔτσι μεγαλόπρεπο, ὥστε καὶ καθιστό, ὅπως ἦτον, νὰ γγίζῃ μὲ τὴ κορφὴ τῆς κεφαλῆς του τὴν ὀροφὴ τοῦ ναοῦ, πάντοτε τὴν εἰκόνα ἐκείνη τοῦ δασκάλου μας τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ σχολείου ἔφερνα στὸ νοῦ μου, καὶ εἶμαι βέβαιος πὼς κι᾽ ὁ Φειδίας ἂν τὸν εἶχε ἰδεῖ ἔτσι καθισμένο τὸ δάσκαλό μας στὴ δασκαλοκαθέδρα του ἐκείνη τὴν ψηλή, ἡ εἰκόνα αὐτὴ θὰ τοῦ ἦτον ἀρκετή, γιανὰ τοῦ ἐμπνεύση νὰ παραστήση ὅπως παράστησε μὲ μεγαλοπρέπεια τὸ Δία τὸν Ὀλύμπιο ἐκεῖ στῆς Ὀλυμπίας τὸ ναό, καὶ δὲ θὰ τοῦ χρειαζόταν νὰ ἐμπνευσθῆ ἀπ᾽ τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ὁμήρου·

ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ᾽ ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων,
ἀμβρόσιαι δ᾽ ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ᾽ ἀθανάτοιο· μέγαν δ᾽ ἐλέλιξεν Ὄλυμπον!

Σὲ μιὰν ἀπόστασι τριῶν - τεσσάρων μέτρων ἀπ᾽ τὴ δασκαλοκαθέδρα ἄρχιζε καὶ προχωροῦσε κι᾽ ἔφθανε ὡς τὴν ἄλλη σχεδὸν τῆς αἴθουσας τὴν ἄκρη τῶν μαθητικῶν θρανίων ἡ σειρά. Τὰ θρανία αὐτὰ χαμηλούτσικα στὴν ἀρχὴ καὶ ψηλότερα ψηλότερα ὅσο προχωροῦσαν πρὸς τὸ βάθος, ἦσαν καρφωμένα στὸ πάτωμα κι᾽ ἀμετακίνητα. Εἶχαν μάκρος ἀρκετό, ὥστε νὰ κάθωνται στὸ καθένα δέκα - δώδεκα παιδιά. Στὴ δεξιά, ὅπως ἐκαθόμαστε, τοῦ καθενὸς θρανίου ἄκρη, κάτω, μέσα σὲ μιὰ ξύλινη θήκη κυλινδρική, στηριζόταν ὄρθιος ἕνας κοντὸς ἴσαμε τρία μέτρα μακρύς, μὲ μιὰ πινακίδα στὸ ἐπάνω μέρος του τριγωνική, καὶ σ᾽ αὐτὴν ἦτον γραμμένο ἕν᾽ ἀπ᾽ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, κεφαλαῖο ἀπ᾽ τόνα μέρος κι᾽ ἀπ᾽ τἄλλο μικρό. Τοὺς λέγαμε *τηλέγραφους* στὴ σχολική μας γλῶσσα τοὺς κοντοὺς αὐτούς, ἴσως διότι ὅπως ἦσαν ἔτσι στὴ σειρὰ στημένοι καὶ σ᾽ ἀπόστασι ὁ ἕνας ἀπ᾽ τὸν ἄλλο κανονική, μᾶς φαίνονταν σὰν τηλεγράφου στῦλοι, σὰν τηλεγραφόξυλα. Τὰ γράμματα ποὺ ἦσαν στοὺς πινακίδες τους ἐκεῖ ψηλά, χρησίμευαν γιὰ γραφῆς ὑπόδειγμα στὰ παιδιά, ποὺ μάθαιναν νὰ γράφουν πρῶτα — στὰ παλαιότερα χρόνια — στὸν *ἄμμο* μὲ τὸ δάχτυλο τοῦ χεριοῦ, στὴν πλάκα

κατόπι μὲ τὸ κοντύλι, καὶ τελευταῖα μὲ τὸ μολύβι ἢ μὲ τὴν πέννα στὸ χαρτί.

Δεξιὰ κι᾽ ἀριστερὰ καὶ πίσω ἀπ᾽ τὰ θρανία ἔμενε γύρω γύρω χῶρος τῆς αἴθουσας ἀρκετός, χρήσιμος ὄχι τόσο γιὰ τὴν κυκλοφορία ἁπλῶς τῶν παιδιῶν, ὅσο γιὰ τὴ λειτουργία ἓν γένει τοῦ σχολείου τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ. Γιατὶ στῆς αἴθουσας τοὺς τοίχους γύρω γύρω, ὄχι πολὺ ψηλά, ἦσαν κρεμασμένοι οἱ πίνακες τοῦ συλλαβισμοῦ καὶ τῆς ἀναγνώσεως, σὲ κάποια ἀπόσταση ὄχι πολὺ μεγάλη ὁ ἕνας ἀπ᾽ τὸν ἄλλο, στὴ σειρά. Στὸν πρῶτο πρῶτο πίνακα ἦσαν τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τὰ κεφαλαῖα ἐπάνω καὶ κάτω τὰ μικρά. Ἀπ᾽ τὸ δεύτερο πίνακα καὶ πέρα ἄρχιζαν τὰ συλλαβιστά, μὲ συλλαβισμὸ ἁπλούστερο κατὰ πρῶτον καὶ συνθετώτερο ὅσο προχωροῦσε κανείς, καὶ τελευταῖοι ἦσαν οἱ πίνακες γιὰ τοὺς προχωρημένους στὴν ἀνάγνωσι μαθητὰς μὲ συνεχεῖς φράσεις καὶ διάφορα ρητά. Ὅταν, ὕστερ᾽ ἀπ᾽ τὴν κοινὴ προσευχή μας τὸ πρωΐ, ἐπρόκειτο ν᾽ ἀρχίσῃ τὸ μάθημα τῆς ἀναγνώσεως *τὸ ἀλληλοδιδακτικό*, χωριζόμαστε σὲ μικρὲς ὁμάδες ὅλα τῶν κατωτέρων τάξεων τὰ παιδιά, καὶ κάθε μιὰ ὁμάδα, ἀναλόγως τῆς προόδου ποὺ ἕως τότε εἶχε κάμει στὴν ἀνάγνωσι καὶ στὸ συλλαβισμό, πήγαινε κι᾽ ἔπαιρνε θέσι σ᾽ ἕναν ὡρισμένο ἀπ᾽ τοὺς πίνακες κοντὰ καὶ σχημάτιζε ἡμικύκλιο σ᾽ αὐτὸν μπροστά. Στὸ ἡμικύκλιο μέσα καὶ στὸν πίνακα κοντὰ στεκόταν ἕνας, βαλμένος ἀπ᾽ τὸ δάσκαλο, ἀνώτερης τάξεως μαθητὴς μὲ ἕναν *δείχτη* ξύλινο, μακρὺν ὡς μία πήχη, στὸ χέρι του τὸ δεξί. Ἦτον ἕνας ἀπ᾽ τοὺς *πρωτόσκολους*, ἕνας ἀπ᾽ τοὺς μαθητὰς - δασκάλους τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ. Δείχνοντας ὁ πρωτόσκολος μὲ τὴ μυτερὴ τὴν ἄκρη τοῦ δείχτη στὸν πίνακα μιὰ ὡρισμένη σειρὰ γραμμάτων ἢ συλλαβῶν φώναζε βλέποντας πρὸς ὡρισμένο κάθε φορὰ τοῦ ἡμικυκλίου μαθητή· «*Λέγε*». Καὶ ἄρχιζαν νὰ δίνωνται οἱ ἀπαντήσεις σὲ κάθε ἡμικύκλιο μὲ κάποιον τόνο τραγουδιστό· «α, βί, γά, δέ, ἔμονον, ζί κλπ.» στὸ πρῶτο — «βά, βέ, βή, βί, βό, βύ, βώ κλπ.» στὸ δεύτερο — «βλά, βλέ, βλή, βλί, βλό, βλύ, βλώ κλπ.» στὸ τρίτο, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὁ δάσκαλός μας καθισμένος στὴ δασκαλοκαθέδρα ἐκεῖ ψηλὰ ἐπέβλεπε κυριολεκτικῶς «ἀφ᾽ ὑψηλοῦ» αὐτὴ τὴν ἀλληλοδιδασκαλία μαθητῶν ἀπὸ μαθητὰς ἢ καὶ ἄκουε συγχρόνως τὸ μάθημα, ποὺ πήγαιναν καὶ τοῦ ἔλεγαν ἀπὸ κάτω κι᾽ ἐμπρός του τῶν ἀνωτέρων τάξεων μαθηταί. Θέαμα στὸ σύνολό του ὡραῖο καὶ φαντασμαγορικό!

Ἀλλὰ δὲν ἦτον ὀλιγώτερο ἐνδιαφέρον τὸ θέαμα τῆς αἴθουσας τοῦ σχολείου μας τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ, ὅταν μέσα σ᾽ αὐτὴ γινόταν καὶ τὸ μάθημα τῆς γυμναστικῆς. Γιατί, δὲν ξέρω γιὰ ποιὸν λόγο, μολονότι ὑπῆρχε ἔξω ἀπ᾽ τὸ σχολεῖο ἀρκετὰ εὐρύχωρη αὐλή, καὶ τῆς γυμναστικῆς τὸ μάθημα γινόταν μέσα στὴν αἴθουσα ἐκείνη, στὸν εὐρύχωρο, ὅπως εἶπα, διάδρομο, ποὺ ἦτον γύρω ἀπ᾽ τὰ θρανία τὰ μαθητικά. Μπαίναμε τότε οἱ μαθηταί, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο σὲ μιὰ σειρά. Ἁπλώναμε τὰ χέρια μας καὶ στηρίζαμε τοὺς παλάμες μας ἐπάνω στοὺς ὤμους ὁ καθένας τοῦ προηγουμένου του μαθητῆ, κι᾽ ἔτσι μόλις ἔδινε τὸ παράγγελμα ὁ δάσκαλος ἢ κανένας ἀπ᾽ τοὺς πρωτόσκολους μαθητάς, ἄρχιζε ἡ γυμναστικὴ μὲ ᾠδικὴ μαζί. Σηκώναμε καὶ κατεβάζαμε μιὰ τὸ ἕνα καὶ μιὰ τὸ ἄλλο πόδι μὲ δύναμι ὅλοι μαζί, καὶ ρυθμικὰ προχωρῶντας ἐψάλλαμε τὰ ἴδια σχεδὸν κάθε μέρα τραγούδια, τραγούδια ἐθνικά. Τὸ πρῶτο καὶ ἀπαραίτητο ἦτον τό:

> ὦ λυγερὸν καὶ κοπτερόν, σπαθί μου,
> καὶ σύ, ντουφέκι, φλογερὸν πουλλί μου,
> ἐσεῖς τὸν Τοῦρκον σφάξατε,
> τὸν τύραννον σπαράξατε, κλπ. κλπ.

Ἦτον ὁ τελευταῖος, ἂν θυμοῦμαι καλά, χρόνος, ποὺ ἡ Θεσσαλία βρισκόταν ὑπὸ τὴν κυριαρχία τὴν Τουρκική· μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βερολίνου εἶχε πιὰ ἐπιδικασθῆ νὰ δοθῆ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἑνωθῆ μ᾽ αὐτή, κι᾽ ἔτσι κι᾽ οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως εἶχαν ἀρκετὸ θάρρος κι᾽ ἐνθουσιασμό, κι᾽ οἱ Τοῦρκοι συμπολῖτες τους ταπεινωμένοι ἀπ᾽ τὴν ἥττα τοῦ πολέμου τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ καὶ περιμένοντας μέρα μὲ τὴν ἡμέρα νὰ ἔρθῃ *τὸ Ἑλληνικό*, δὲ μιλοῦσαν καὶ δὲν εἶχαν καμιὰ διάθεσι νὰ προσέχουν σ᾽ αὐτά. Τὸ

σχολεῖο μας ἄλλωστε βρισκόταν στὴν ἄκρη τῆς κωμοπόλεως τὴ δυτική, ποὺ ἦτον ἐντελῶς Ἑλληνική, καὶ δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖ κοντά μας κανένα Τούρκικο σπίτι ἢ κονάκι, ὅπως στὴν ἄλλη ἄκρη τὴν ἀνατολική, ποὺ ἦτον ὁ Τουρκομαχαλᾶς. Ἔτσι λοιπὸν φέρναμε γῦρο τὸ διάδρομο τῆς αἴθουσας ἀρκετὲς φορὲς καὶ κάναμε τὸ μάθημα γυμναστικῆς καὶ ᾠδικῆς. Μὲ τὸ δυνατὸ κτύπημα, ἐννοεῖται, τῶν ποδαριῶν τόσων παιδιῶν, τὴν ὥρα ποὺ γινόταν ἡ γυμναστικὴ αὐτή, ἡ σκόνη τοῦ πατώματος τῆς αἴθουσας σηκωνόταν σύννεφο ψηλά:

Ὕψι δ' ἄελλα σκίδναθ' ὑπὸ νεφέων

ὅπως λέγει ὁ Ὅμηρος γιὰ τὸν κορνιαχτὸ ποὺ σήκωναν ἐκεῖ στὴν πεδιάδα τῆς Τροίας τὰ πολεμικὰ ἅρματα καὶ τὰ πόδια τῶν μαχομένων Ἀχαιῶν καὶ Τρωαδιτῶν. Αὐτὸ ὅμως, φαίνεται, δὲ μᾶς πείραζε οὔτ' ἐμᾶς οὔτε τὸ δάσκαλό μας *τὸ **Χοντρό***, κι' ἔτσι πήγαινε τὸ πρᾶγμα, ὡς ποὺ ἤρθε καὶ στὴν πατρίδα μου *τὸ **Ρωμαΐικο*** ἢ *τὸ **Ἑλληνικό***.

Ἦτον, ἂν δὲ μὲ γελάει τὸ μνημονικό μου, τὸ πρῶτο σχολικὸ ἔτος μετὰ τὴν προσάρτησι τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα, ποὺ ὁ δάσκαλος τοῦ ἀλληλοδιδακτικοῦ μας σχολείου ἐπρόσθεσε στὸ πρόγραμμα τῶν διδασκομένων μαθημάτων καὶ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς. Ἂν εἶν' ἔτσι καὶ δὲ μὲ γελάει τὸ θυμητικό μου σ' αὐτό, θὰ συνετέλεσε βέβαια γιὰ τὴν προσθήκη αὐτὴ καὶ κάποια μετεκπαίδευσις, ποὺ ὁ δάσκαλός μου εἶχε λάβει στοὺς μεταξὺ θερινὲς διακοπές. Εἶχαν καλέσει τότε στὴν πρωτεύουσα τοὺς δασκάλους «τῶν νέων μερῶν» — ἴσως καὶ τῶν παλαιῶν — γιανὰ τοὺς μετεκπαιδεύσουν, ὅπως λέμε, νὰ τοὺς μάθουν *τὴ **νέα μέθοδο*** τῆς διδασκαλίας καὶ νὰ τοὺς ἐφοδιάσουν καὶ μὲ γνώσεις νέες, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ διδάσκουν καὶ ἄλλα μαθήματα στὰ παιδιά, πρὸ πάντων, ὅπως φαίνεται, ψυχαγωγικά. Γυρίζοντας λοιπὸν τὴν ἑπόμενη σχολικὴ χρονιὰ στὸ σχολειό μας ἔτσι μετεκπαιδευμένος καὶ μὲ νέες γνώσεις ἐφωδιασμένος ὁ δάσκαλός μας *ὁ **Χοντρὸς*** ἄρχισε νὰ μᾶς κάνῃ καὶ μαθήματα μουσικῆς ἢ, ἂν θέλετε, θεωρητικῆς ᾠδικῆς· λέγω *μαθήματα*, ἂν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ πῶ *μάθημα* ἁπλῶς, γιατὶ ἕνα καὶ μόνο καὶ τὸ

ἴδιο ἦτον πάντοτε τὸ μάθημα αὐτὸ τῆς μουσικῆς, ποὺ τὸ κάναμε ὅλη τὴ χρονιά. Ὅπως ἤμαστε ὄρθιοι γύρω γύρω στὸ διάδρομο τῆς αἴθουσας ὁ ἕνας πίσω ἀπὸ τὸν ἄλλο, μόλις μᾶς ἔδινε ὁ δάσκαλος ἕνα ὡρισμένο παράγγελμα, ἀρχίζαμε νὰ βαδίζωμε κάπως ρυθμικὰ καὶ χτυπῶντας ἐλαφρὰ ἐλαφρὰ μὲ τὰ τέσσαρα δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ μας χεριοῦ ἑνωμένα τὴ μύτη μας πρὸς τὸ ρουθοῦνι τὸ δεξιό, λέγαμε τραγουδιστά:

λάντο, μίντο, μίντο, μί
λάντο, μίντο, μίντο
λάντο, μίντο, μίντο, μί
λάντο, μίντο, μίι! ....

Αὐτὸ ἦτον τῆς μουσικῆς τὸ μάθημά μας τὸ σχολικό, κι' αὐτὸ τὸ *λάντο - μίντο* κοπανούσαμε σχεδὸν κάθε μέρα συνοδεύοντάς το πάντοτε μὲ τὸ χτύπημα ἐκεῖνο τῆς μύτης τὸ κωμικό. Ἤθελε, φαίνεται, ὁ δάσκαλός μας μὲ τὴν πολλὴ ἐπανάληψι νὰ ἐντυπωθῇ καλὰ στὸ μυαλό μας καὶ νὰ τὸ μάθωμε καλά. Γιατί οἱ παλαιοὶ δασκάλοι ἐν γένει ἀκολουθοῦσαν κατὰ τὰ φαινόμενα τὴ διδακτικὴ ἀρχή: «λίγα καὶ καλά». Ἔτσι, ὅπως μοῦ διηγοῦνταν μιὰ φορὰ ἕνας «παλαιὸς τῶν ἡμερῶν» σχολάρχης, κι' ἕνας ἄλλος ἀπὸ κείνους τοὺς δασκάλους τοὺς παλαιούς, στὰ παιδιὰ ποὺ πρωτοπήγαιναν στὸ σχολεῖο του, τοὺς ἕξι πρώτους μῆνες γιὰ μόνο καὶ κύριο μάθημα τοὺς ἔκαν' ἐτοῦτο· τοὺς ἔβανε νὰ λένε ἐπανειλημμένως κάθε μέρα αὐτὴ καὶ μόνη τὴ φράσι.

Τῆς ἀρίδας τὸ λουρί, ταριδοριδόλουρο!

γιανὰ τροχίζεται μ' αὐτὸ ἡ γλῶσσα τους καὶ νὰ εὐκολύνωνται κατόπι στὴν προφορὰ τοῦ λάμδα καὶ τοῦ ρῶ, καὶ νὰ μποροῦν νὰ κάνουν κάθε δύσκολο συλλαβισμό!

Πέρασαν ἀρκετὰ χρόνια, ποὺ γιὰ μένα τουλάχιστο τὸ *Λάντο,* τὸ *Μίντο* καὶ τὸ *Μί* ἐκεῖνα ἦσαν λέξεις ἀκατανόητες καὶ μαγικές, ἀφοῦ μάλιστα κάπως μαγικὴ μᾶς φαινόταν κι' ἡ χειρονομία ἐκείνη καὶ τὸ κτύπημα ἐκεῖνο τῆς μύτης πρὸς τὸ ρουθοῦνι τὸ δεξιό. Μουσικὴ κίνησις τὰ χρόνια ἐκεῖνα

στὴν Ἑλλάδα μας καὶ μάλιστα στοὺς ἐπαρχίες δὲν ὑπῆρχε σχεδὸν καμία, κι' ἐπομένως σὲ μιὰ κωμόπολι, σὰν τὴν ἰδιαίτερή μου πατρίδα, μουσικὴ δὲ μάθαιναν οὔτε τῶν ἀρχοντικῶν οἰκογενειῶν τὰ παιδιά. Δὲ μοῦ δόθηκε λοιπὸν ποτὲ στὸ μεταξὺ εὐκαιρία νἀκούσω τὴ μουσικὴ κλίμακα do, re, mi, fa, sol, la, si, γιανὰ μοῦ δοθῇ ἡ ἀφορμὴ νὰ ἐννοήσω πῶς τρεῖς φωνὲς ἀπ' τὴν κλίμακα αὐτὴν παρμένες ἦσαν στὸ μάθημά μας τὸ μουσικὸ ἐκεῖνο, ποὺμᾶς ἔκανε ὁ δάσκαλός μας ***ὁ Χοντρός.*** Καὶ μόνον ὅταν κάποτε, μεγάλος πιά, θέλησα νὰ πάρω ἀπὸ κάποιον φίλο μου μουσικοδιδάσκαλο, καθηγητὴ Διδασκαλείου, λίγα ἐντελῶς στοιχειώδη μαθήματα μουσικῆς, γιανὰ ἔχω κάποια ἰδέα καὶ νὰ μπορῶ νὰ ἐννοῶ κάπως καλύτερα στἀρχαῖα καὶ νέα ποιήματα τὰ ζητήματα τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μετρικῆς, μόνον τότε μοῦ λύθηκε τὸ μυστήριο ἐκεῖνο τοῦ ***λάντο - μίντο - μί,*** ποὺ μᾶς ἔβαζε νὰ λέμε ὁ δάσκαλός μας στὸ σχολεῖο τὸ ἀλληλοδιδακτικό. Γιὰ ποιὸν λόγο τώρα αὐτὲς τὲς τρεῖς φωνὲς μονάχα, la, do, mi, εἶχε διαλέξει ὁ δάσκαλός μας ἀπ' τὴ κλίμακα τὴ μουσική, καὶ γιὰ ποιὸν λόγο τοὶς ἐσυνδύασε ἔτσι καὶ μᾶς ἔβαζε νὰ τοὺς τραγουδοῦμε συνοδεύοντάς τες τὴν κάθε μία μὲ τὸ χτύπημα ἐκεῖνο τῆς μύτης στὸ ρουθοῦνι τὸ δεξιό, αὐτὰ βέβαια θὰ εἶναι ἀπ' τὰ μυστήρια τῆς μεθοδικῆς διδακτικῆς τοῦ συχωρεμένου τοῦ δασκάλου μας ***τοῦ Χοντροῦ.***

. . . . . .

Πέρασαν τόσα χρόνια, μὰ δὲν τά 'χω ξεχάσει οὔτε θὰ τὰ ξεχάσω ποτὲ τὰ πρῶτα μου σχολικὰ μαθήματα μουσικῆς·

Λάντο - μίντο - μίντο
Λάντο - μίντο - μί! . . . . .

ΑΧΙΛΛ. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ

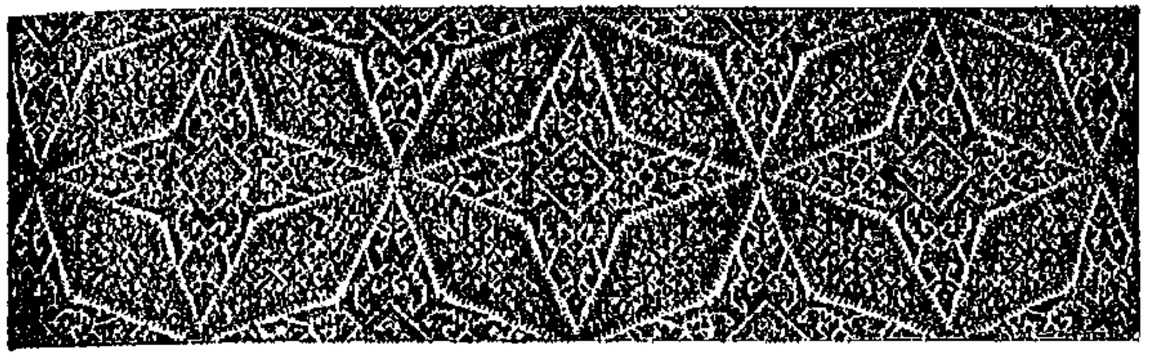

ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΠΑΙΔΟΚΤΟΝΟΙ ΚΑΙ ΠΡΙΓΚΗΠΕΣ ΠΑΤΡΟΚΤΟΝΟΙ

Ἐνέγνωσα τελευταίως εἰς τὴν ἀγγλικὴν «Ἐπιθεώρησιν τῶν Ψυχικῶν φαινομένων» ὅτι τὸ ἔγκλημα τῆς πατροκτονίας εἶναι πολὺ συχνότερον τοῦ ἐγκλήματος τῆς παιδοκτονίας. Καὶ ὁ γράφων ἐξηγεῖ πολὺ ἐπιτυχῶς ὅτι ἡ πατρικὴ στοργὴ εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς υἱικῆς, ἡ φρόνησις μεγαλυτέρα εἰς τὸν γονέα παρὰ εἰς τὸν υἱόν, αἱ ὁρμαὶ καὶ τὰ πάθη ἡπιώτερα. Διέφυγεν ὅμως τὸν γράφοντα ὅτι ταῦτα παραδόξως ἀληθεύουν διὰ τὴν κοινωνίαν τῶν κοινῶν θνητῶν, ἐνῷ τὸ ἀντίστροφον εἶναι ἀληθὲς διὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων. Εἰς τὴν Ἱστορίαν εἶναι ὀλίγοι οἱ υἱοὶ οἱ φονεύσαντες τὸν βασιλεύοντα πατέρα διὰ νὰ τὸν διαδεχθοῦν καὶ ἀσυγκρίτως περισσότεροι οἱ βασιλεύοντες πατέρες οἱ φονεύσαντες υἱούς των. Πῶς νὰ τὸ ἐξηγήσωμεν; Μήπως διότι ὁ υἱός, μὴ ἔχων τὴν ἐξουσίαν ἀκόμη, εἶναι ἠναγκασμένος νὰ δολοφονήσῃ τὸν πατέρα, πρᾶγμα πολὺ ριψοκίνδυνον, ἐνῷ ἀντιθέτως ὁ πατήρ, ἀσκῶν ταύτην ἀπὸ μακροῦ, ὀλισθαίνει εἰς τὴν παιδοκτονίαν, διότι δὲν φοβεῖται τὴν τιμωρίαν; Μήπως διότι ὁ πατὴρ περιστοιχίζεται ἀπὸ περισσοτέρους κόλακας παρὰ ὁ υἱός; Πάντως ἡ ἄσκησις τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς, καὶ δὴ εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους, ὁπότε δὲν ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψει ἡ κοινὴ γνώμη,

διότι δὲν ἀπετέλει αὐτόνομον δύναμιν, διέφθειρε καὶ ἐπόρωνε νοῦν καὶ καρδίαν τῶν μοναρχῶν.

Διὰ νὰ γείνῃ ὅμως ὅσον τὸ δυνατὸν πλήρης συλλογὴ τοιούτων γεγονότων θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν τὰ χρονικὰ τῶν καλιφῶν, τῶν σουλτάνων Τούρκων καὶ Μαμελούκων, τῶν Μουλάϊ τοῦ Μαρόκκου, τῶν Σαχῶν τῆς Περσίας, τῶν Τσάρων τῆς Ρωσσίας, διὰ νὰ παραλείψωμεν τοὺς μονάρχας Ἀσσυρίας, Βαβυλωνίας, Ἐλάμ, Περσίας, ταὺς δυνάστας τῶν Ἰνδιῶν, καὶ τῆς Σινικῆς, τῶν Πτολεμαίων καὶ Σελευκιδῶν καὶ ὅλων τῶν δυναστειῶν πρὸ καὶ μεταχριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης, πρᾶγμα ἀπαιτοῦν χρόνον πολύν. Καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραλείψω τοὺς ἐστεμμένους συζυγοκτόνους, μητροκτόνους, καὶ ἐν γένει ὅλους τοὺς ἐστεμμένους δολοφόνους, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς τοὺς ἐπὶ θρόνου καθημένους δημίους τῶν τέκνων των. Μολοντοῦτο, ἐπειδὴ ἔκαμα τὴν ἀνωτέρω παρατήρησιν εἰς τὸν σοφὸν ἀρθρογράφον τῆς ψυχικῆς ἐπιθεωρήσεως, ἀναφέρω μόνον ὅσας περιπτώσεις ἔχω προχείρους εἰς τὸν νοῦν, διότι καὶ ἡ προχειρότης αὕτη ἀρκεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ πλῆθος ἐκείνων αἱ ὁποῖαι διαφεύγουν τὴν μνήμην καὶ τὴν γνῶσίν μου.

***

Ἂς ἐνθυμηθῶ πρῶτον τὸν Ἀβραάμ, ὁ ὁποῖος ἔσπευσε μὲ τόσην προθυμίαν νὰ σφάξῃ τὸν υἱόν του Ἰσαάκ, ἔπειτα τὸν Ἰεφθάε, ὁ ὁποῖος ἔθυσίασε τὴν κόρην του, προσφορὰν εἰς τοὺς ψευδεῖς θεούς, τὸν Μανασσῆν βασιλέα τῆς Ἱερουσαλήμ, ὁ ὁποῖος ἔψησε τὰ παιδιά του ἐπάνω εἰς τὰ πυρακτωμένα χάλκινα γόνατα τοῦ ταυροκεφάλου Μολλώχ.

Ὁ περίφημος βασιλεὺς τῆς Μωάβ, δηλ. τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς σημερινῆς Ὑπεριορδανίας, ὁ Μεσᾶς, ὁ ὁποῖος κατέκτησε πολλὴν χώραν πρὸς βορρᾶν καὶ ἀπήλλαξε τὸν λαόν του ἀπὸ τὸν φόρον, τὸν ὁποῖον ἐπλήρωναν οἱ Μωαβῖται ἀπὸ 40 ἐτῶν εἰς τοὺς βασιλεῖς τοῦ Ἰσραήλ, προσεβλήθη εἰς τὰ 850 πρ. Χρ. ἀπὸ τὸν Ἰωράμ καὶ τὸν Ἰωσαφάτ, τοὺς βασιλεῖς τῶν δύο διαμαχομένων μερίδων τοῦ

Ἑβραϊκοῦ ἔθνους. Πολιορκούμενος εἰς τὴν πρωτεύουσάν του Διβὼν καὶ ἀπελπισθείς, κατέφυγεν εἰς τὸ ἔσχατον μέσον τὸ ὁποῖον τοῦ παρεῖχεν ἡ θρησκεία του. Ἐθυσίασε τὸν υἱόν του εἰς τὸν θεὸν Καμὼς καὶ τὸν ἔκαυσεν ἐπάνω εἰς τὰ τείχη τῆς Διβών, κετενώπιον τοῦ στρατοπέδου τῶν ἐχθρῶν. Οἱ Ἑβραῖοι, βλέποντες τὸν καπνὸν τοῦ ὁλοκαυτώματος, ἐνόησαν ὅτι ὁ ἰδικός των Ἰεχβᾶ θὰ ἦτο ἀνίσχυρος τοῦ λοιποῦ ἐνώπιον τοῦ Καμώς, καὶ ἔφυγαν ἔντρομοι. Ἡ τραγωδία αὐτή, τὴν ὁποίαν μᾶς ἀφηγεῖται τὸ Β'. Βιβλίον τῶν Βασιλειῶν, ἐπεβεβαιώθη ἀπὸ τὴν περίφημον στήλην τοῦ Μεσᾶ, τὴν ὁποίαν ἀνεκάλυψε τὸ 1869 ὁ Κλερμὸν Γκανώ, καὶ ἡ ὁποία ἀπόκειται τώρα εἰς τὸ Λοῦβρον.

Βραδύτερον ὁ Ἄχαζ κατέφυγεν εἰς τὸ ἴδιον φρικῶδες μέσον, καύσας τὸν υἱόν του εἰς θυσίαν πρὸς τὸν Ἰεχβά.

Ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἔχομεν τὸν Ἀγαμέμνονα, ὁ ὁποῖος παρέδωκε τὴν κόρην του Ἰφιγένειαν εἰς τὸ φάσγανον τοῦ Κάλχαντος. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ παιδοκτόνοι βασιλεῖς ἐνήργησαν κατ' ἐντολὴν τοῦ θεοῦ των. Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν ἄλλων παιδοκτονοῦν διὰ νὰ στηρίξουν τὸ στέμμα των. Φθονοῦν τοὺς υἱούς των καὶ δι' αὐτὸ πᾶσα κατὰ τούτων συκοφαντία τοὺς εὑρίσκει εὐπίστους.

Ὁ Δαυΐδ, ἐστεμμένος δήμιος καὶ μάλιστα ἐξηγιασμένος, ἔφερεν εἰς τὸν θάνατον τὸν υἱόν του Ἀβεσσαλώμ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐξαπολύων κατ' αὐτοῦ τὸν στρατόν του, εἶχε συστήσῃ εἰς τὸν στρατηγὸν νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς του καὶ μάλιστα τὸν ἔκλαυσε φονευθέντα, ἀλλ' αὐτὰ δὲν τὸν ἀπαλλάττουν ἀπὸ τὴν ἠθικὴν εὐθύνην, ἐπειδὴ αὐτός, μὲ τὰς ἀδικίας του, ὥθησε τὸν υἱόν του εἰς ἐπανάστασιν καὶ τὸν κατεδίωξε διὰ τοῦ στρατοῦ του.

Θὰ ὑπενθυμίσω ἀκόμη τὸν Θησέα, ὁ ὁποῖος ἀπὸ γεροντικὴν ἐρωτικὴν ἀντιζηλίαν ἐξήγειρε τὴν ὀργὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἐναντίον τοῦ υἱοῦ του Ἱππολύτου. Ἓν θαλάσσιον τέρας ἐτρόμαξε τοὺς ἵππους τοῦ ἅρματός του, τὸν ἔρριψαν οὗτοι εἰς τοὺς παρακτίους βράχους τῆς Τροιζῆνος καὶ ἐκεῖ συνετρίβη οἰκτρῶς.

Ὁ δυστυχὴς νέος ἀποκρούσας τὰς ἐρωτικὰς ἐκδηλώσεις

τῆς μητρυιᾶς του Φαίδρας, κατηγορήθη ὑπ' αὐτῆς εἰς τὸν καχύποπτον Θησέα ὅτι ἐπεβουλεύθη τὴν ἀρετήν της. Ἐξεπατρίζετο λοιπὸν ὁ ταλαίπωρος φεύγων, ὅταν εὗρε τὸν θάνατον.

Τὸ ἴδιον συνέβη μὲ τὸν γέροντα Λυσίμαχον τὸν βασιλέα τῆς Θράκης. Νυμφευθεὶς οὗτος εἰς ἡλικίαν προχωρημένην τὴν Ἀρσινόην εἰς δεύτερον γάμον, τὴν ἠγάπησε μὲ τυφλὸν ἔρωτα. Ἀλλ' αὐτὴ ἠράσθη τοῦ προγονοῦ της, τοῦ διαδόχου Ἀγαθοκλέους, ὁ ὁποῖος ἦτο νυμφευμένος μὲ ἑτεροθαλῆ ἀδελφήν της.

Ἀποκρουσθεῖσα τὸν κατηγόρησεν εἰς τὸν Λυσίμαχον, ὅστις τῆς τὸν παρέδωκεν ὡς εἰς δήμιον. Αὐτὴ τὸν ἔρριψεν εἰς τὴν εἱρκτὴν καὶ ἐκεῖ τὸν ἐστραγγάλισε διὰ τοῦ ἀδελφοῦ της Πτολεμαίου τοῦ Κεραυνοῦ.

Ὁ γεροντικὸς αὐτὸς ἔρως τῶν βασιλέων εἶναι ἐπικίνδυνος. Πνίγει ἐντελῶς τὴν πατρικὴν στοργήν. Χειρότερος τοῦ Θησέως, Λυσιμάχου καὶ Κωνσταντίνου ἐδείχθη Πτολεμαῖος ὁ Μενναίου. Οὗτος, δυνάστης τῆς ἐν Συρίᾳ Χαλκίδος, ἰδὼν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Πομπηΐου ἐφόνευσαν τὸν Ἀσμοναῖον πρίγκηπα Ἀριστόβουλον καὶ ἀμέσως κατόπιν τὸν υἱὸν τούτου Ἀλέξανδρον, ἔστειλεν εἰς Ἀσκάλωνα, ὅπου ἔμενεν ἡ χήρα τοῦ Ἀριστοβούλου, τὸν υἱόν του Φιλιππίωνα διὰ νὰ παραλάβῃ τὸν ἐπιζήσαντα υἱόν της Ἀντίγονον καὶ τὰς θυγατέρας της. Ὁ νεαρὸς Φιλιππίων προθύμως ἐξετέλεσε τὴν ἐντολήν, ἀλλ' ἐρασθεὶς τὴν μίαν τῶν ὀρφανῶν Ἀλεξάνδραν τὴν ἐνυμφεύθη. Δυστυχῶς ὅμως εἰς τὸ ἀνάκτορον τῆς Χαλκίδος, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Λιβάνου σκεπασμένους ἀπὸ δάση καὶ ἄρθονα νερά, διεξήχθη φρικώδης τραγωδία. Ὁ Πτολεμαῖος ἠράσθη καὶ αὐτὸς τὴν Ἀλεξάνδραν καὶ χωρὶς πολλοὺς δισταγμοὺς ἐσκότωσε τὸν υἱόν του καὶ ἐνυμφεύθη τὴν νύμφην του.

Ἀλλ' ἡ δυναστεία τῶν Πτολεμαίων ἔχει τὰ περισσότερα ἐγκλήματα. Διὰ τὸ εἶδος τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, ὁ μᾶλλον ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Β'. Ἀφοῦ ἐνυμφεύθη τὴν ἀδελφήν του καὶ χήραν τοῦ ἀδελφοῦ του Κλεοπάτραν Β'. τὴν ἐδίωξε διὰ νὰ συζευχθῇ τὴν κόρην

της καὶ ἀνεψιάν του Κλεοπάτραν Δ'. Ἐκδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του κατέφυγεν εἰς τὴν Κύπρον μετὰ ταύτης, συμπαραλαβὼν καὶ τὸν ἐκ τῆς μητρός της υἱόν του Μεμφίτην. Τὸ ἀγοράκι αὐτὸ ἦτο μόλις 13 ἐτῶν. Οἱ Ἀλεξανδρεῖς τὸ ἀνεκήρυξαν βασιλέα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς μητρὸς καὶ ὁ πατήρ του Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Β'. τὸ ἔστειλεν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἀλλὰ πῶς; Κομμένον εἰς τεμάχια ἐντὸς σάκκου! Ἔτη τινὰ κατόπιν ἀποκατεστάθη εἰς τὸν θρόνον του καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν ἐδείχθη πολὺ καλὸς βασιλεὺς προσπαθήσας νὰ κάμῃ νὰ λησμονηθῇ τὸ παρελθόν του.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους του, ὁ πατὴρ τῆς περιωνύμου Κλεοπάτρας, Πτολεμαῖος ὁ Αὐλητὴς ἐξεδιώχθη καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρέων ὅταν ἡ βδελυρά του διαγωγὴ ἐξήντλησε τὴν ὑπομονήν των. Κατέφυγε λοιπὸν εἰς τὴν Ρώμην ζητῶν ν' ἀποκατασταθῇ εἰς τὸν θρόνον του διὰ τῶν ρωμαϊκῶν ὅπλων. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν του διεδόθη ὅτι ναυαγήσας ἐπνίγη καὶ ἀνεκηρύχθη βασίλισσα ἡ κόρη του Βερενίκη. Ἐπιτυχὼν ὅμως οὗτος νὰ ἐπανέλθῃ, ἔσφαξεν αὐθημερὸν τὴν κόρην του αὐτήν.

Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις ἦσθάνετο προφανῶς ἡδονὴν νὰ χύνῃ τὸ αἷμα τῆς οἰκογενείας του ὑπῆρξεν ὁ Μ. Ἡρώδης. Ἀπεδείχθη ὄχι μόνον τοῦ λαοῦ του ὁ δήμιος, πρᾶγμα ὄχι ἀσύνηθες εἰς μονάρχας, ἀλλὰ καὶ τῶν συγγενῶν του καὶ τῶν παιδιῶν του. Ἀφοῦ ἐφόνευσεν ἢ ἐδολοφόνησε τὴν οἰκογένειαν τῆς πλέον ὡραίας, εὐγενοῦς καὶ ἀγαπημένης ἐκ τῶν 10 ἢ 12 γυναικῶν του, τῆς Μαριάμνης δηλ. τὸν πάππον της Ὑρκανόν, τὸν πατέρα της Ἀλέξανδρον, τὸν θεῖόν της Ἀντίγονον, τὴν μητέρα της Ἀλεξάνδραν, ἐφόνευσε καὶ αὐτὴν τὴν ἰδίαν, κατόπιν δύο ἀτυχῶν του ἀποπειρῶν. Ἔπειτα ἐθανάτωσε τοὺς δύο ἐξ αὐτῆς υἱούς του, Ἀριστόβουλον καὶ Ἀλέξανδρον, δύο δὲ ἡμέρας πρὶν ἢ ὁ ἴδιος ἀποθάνῃ, ἀπεκεφάλισε τὸν υἱὸν καὶ διάδοχόν του Ἀντίπατρον.

Μὲ τὸν Ἡρώδην φθάνομεν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους: Ἔχομεν τὴν περίπτωσιν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Λυσιμάχου. Χάριν

τῆς νεαρᾶς γυναικός του Φαύστας, ἐδολοφόνησε τὸν ἐξαίρετον υἱόν του Κρῖσπον. Διώρθωσε ὅμως ὁ ἐξαγιασθείς, ὅπως ὁ Δαυΐδ, μονάρχης οὗτος τὸ σφάλμα του, ψήσας κατόπιν τὴν Φαύσταν εἰς τὸν λουτρόν της ὑπερθερμαθέντα.

Ἀφοῦ εἴδομεν μερικοὺς εἰδωλολάτρας καὶ ἔπειτα μερικοὺς φιλοχρίστους βασιλεῖς παιδοκτόνους, ἂς ἀναφέρω καὶ μουσουλμάνους διὰ νὰ φανῇ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φύσις καὶ τὰ ἐνδόμυχα τῆς μοναρχίας κακὰ πταίουν καὶ ὄχι ἡ θρησκεία ἢ ἡ χώρα ἢ ἡ ἐποχή.

Ὁ Ἀβδέλ Μελίκ μπέν Ὁμάρ ἀπόγονος τοῦ καλίφου Μεεβὰν ἔγινεν εἰς τὰ 756 μ. Χρ. βασιλεὺς τῆς Σεβίλλης. Ἡμέραν τινὰ πολιορκῶν κάποιαν πόλιν ἀπεκεφάλισε τὸν υἱόν του Ὁμέμνα διότι ἐτράπη εἰς φυγὴν κατά τινα ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ 888 ὁ πρίγκηψ Ἀβδάλλας, υἱὸς τοῦ Ἀβδέλ Ραχμὰν Β΄ βασιλέως τῆς Ἱσπανίας, ἐδολοφόνησε τὸν ἀδελφόν του Μουνδχίρ πολιορκοῦντα τὸν ληστὴν Χαφσοὺν εἰς τὸ ἀπρόσιτον φρούριον Βοβάστρον. Γενόμενος κατόπιν ὁ ἴδιος βασιλεύς, ἐφόνευσε τοὺς δύο του ἄλλους ἀδελφοὺς Καζίμ καὶ Χισάμ καὶ τοὺς δύο του υἱοὺς Μωχαμέτ καὶ Μοτταρίφ.

Ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς προϊσλαμικοὺς χρόνους τῆς Ἀραβίας ἔχομεν ἀνάλογον παράδειγμα. Εἰς Ταΐμα πλησίον τῆς Μέκκας ὁ περίφημος Σαμαουέλ εἶχεν ἐγκαταστήσει ἐμπορικὴν πανήγυριν σπουδαίαν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἑβραϊκὸς καὶ χριστιανικὸς μονοθεϊσμὸς διεδίδετο εἰς τὰς ἀραβικὰς φυλάς, παρασκευάζων οὕτω τὸ ἔδαφος διὰ τὸ ἔργον τοῦ Μωάμεθ. Κατὰ τοὺς ἄραβας ποιητάς, ὁ Σαμαουέλ αὐτὸς ἀνεδείχθη ὁ ἰδεώδης θεματοφύλαξ, διότι διὰ νὰ φυλάξῃ μέχρις ἐσχάτων τὰ ὅπλα τοῦ ποιητοῦ καὶ βασιλέως του Ἰμπρουλκουαί, ἔσφαξε τὸν υἱόν του. Ἦτο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ποιητής.

***

Ἀπέναντι τῶν παιδοκτόνων βασιλέων ὅσους ἀνέφερα

δύο μόνον γνωρίζω πατροκτόνους πρίγκηπας: πρῶτος εἶναι ὁ Σιρόης σασσανίδης βασιλεὺς τῆς Περσίας (629) ὁ ὁποῖος ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ πατρός του Χοσρόου καὶ τὸν ἐθανάτωσε μαζὶ μὲ 14 ἀδελφούς του. Μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, διότι ἀμέσως ἔκλεισεν εἰρήνην μὲ τὸν Ἡράκλειον, τοῦ ἐπέστρεψε 300 σημαίας κυριευθείσας ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ ἔθεσε τέρμα εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν δύο αὐτοκρατοριῶν ἀγῶνα ὁ ὁποῖος διήρκεσεν ἑπτὰ αἰῶνας ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κράσσου. Ὁ Σιρόης ἀπέθανε μετὰ ἑξάμηνον βασιλείαν ἐκ πανώλης.

Δεύτερος εἶναι ὁ Ἀββασσίδης καλίφης Μουντάσσερ ἔμπν Μουταουακέλ (861 - 862 μ. Χρ.). Ὁ πατήρ του Μουταουακέλ τὸν διώρισε διοικητὴν Αἰγύπτου, ἔπειτα τὸν ἀνεκήρυξε διάδοχον. Διὰ νὰ προλάβῃ δὲ ὁ δυστυχὴς τὰς ἔριδας μεταξὺ τῶν υἱῶν του, ἐμοίρασε τὸ ἀπέραντον κράτος του μεταξύ των δώσας τὴν καλιφίαν καὶ τὰ πέντε ἕκτα τῆς ἐπικρατείας εἰς τὸν διάδοχον Μουντάσσερ. Καὶ ὅμως δυσηρεστήθη ὁ ἀχάριστος υἱός. Ἀφήσας τὴν Αἴγυπτον εἰς ἐπίτροπόν του μετέβη εἰς τὸ πατρικὸν ἀνάκτορον ἐν Δαμασκῷ ὅπου ἤρχισε ῥαδιουργῶν φανερὰ κατὰ τοῦ πατρὸς ἀνυπόμονος νὰ τὸν διαδεχθῇ. Ἐξήγειρεν ἐπανάστασιν τῆς φρουρᾶς καὶ ἠνάγκασε τὸν πατέρα του νὰ καταφύγῃ εἰς Σαμαρράν. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ἐξηκολούθει τὰς ῥαδιουργίας του ὥστε ἠναγκάσθη ὁ πατήρ νὰ τὸν ἐπιπλήξῃ δημοσίᾳ. Αὐτὸς ὅμως ἀντεκδικούμενος ἔβαλε τὸν ἀρχιευνοῦχον Μπογκᾶ ἐλ Σογκαὺρ καὶ ἔπνιξε τὸν γέροντα πατέρα τὴν νύκτα. Τὸ πρωῒ ἀνηγορεύθη καὶ ἀμέσως συλλαβὼν τοὺς ἀδελφούς του ἐξηνάγκασε νὰ ὑπογράψουν παραίτησιν ἀπὸ παντὸς δικαιώματός των. Ἀλλ' ἡ πατροκτονία τοῦ ἐτάραξε τὰς φρένας. Ὑφίστατο σπαρακτικοὺς ἐλέγχους, ἐταράσσετο ἀπὸ ἑφιάλτας καὶ ἐξεψύχησε κατόπιν φρικώδους ἀγωνίας.

Ἰδοὺ δὲ ποία ἀφορμὴ ἐπέσπευσε τὸ τέλος του. Μᾶς τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἱστορικὸς ἐλ Μακύνε: «Ζητῶν νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀγωνίαν του ὁ πατροκτόνος ἐπενόει διάφορα θεάματα μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ νὰ τοῦ ἐπιδεικνύουν τοὺς θησαυρούς του. Μεταξὺ ἄλλων τοῦ ἐπέδειξαν καὶ πολυτιμοτάτους

τάπητας ἀπὸ μέταξαν τῆς Σινικῆς, κεντημένους μὲ χρυσὸν καὶ παριστάνοντας διαφόρους ἱστορικὰς σκηνάς. Ἦσαν φόροι τῆς Περσίας καὶ εἷς ἕνα ἐξ αὐτῶν παριστάνετο ὡραῖος πρίγκηψ ἔφιππος φέρων στέμμα καὶ ὑπεράνω τῆς τῆς κεφαλῆς ἐπιγραφὴν περσικήν. Ὁ Μουντάσσερ ἠθέλησε νὰ μάθῃ τί λέγει ἡ ἐπιγραφή. Ἔφεραν ἀμέσως τὸν διερμηνέα ὁ ὁποῖος μόλις ἀνέγνωσεν αὐτὴν ἔγινε πελιδνὸς καὶ ἐσιώπα. Διαταχθεὶς ὅμως μὲ τόνον ἀπειλητικὸν, ἡρμήνευσε μεγαλοφώνως: «Εἶμαι ὁ Σιρόης υἱὸς τοῦ Χοσρόου. Ἐφόνευσα τὸν πατέρα μου διὰ νὰ βασιλεύσω ἀλλὰ μόλις ἓξ μῆνας ἀπήλαυσα τὸν καρπὸν τοῦ ἐγκλήματός μου». Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ὁ πάσχων ἤδη σοβαρὰν νευροπάθειαν καλίφης ἔπαθε σπασμοὺς καὶ ἐξεψύχησεν».

Θὰ διετείνετο ἴσως κανεὶς ὅτι οἱ ἄνδρες εἶναι σκληροὶ καὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι οἱ παιδοκτονήσαντες ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στρατιωτικοί, ἐπάγγελμα ἀνθρώπων σκληραγωγημένων καὶ διὰ τοῦτο μὴ εὐαισθήτων. Ἀλλὰ δὲν ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα, διότι καὶ βασίλισσαι πλεῖσται ἐπαιδοκτόνησαν διὰ νὰ μὴ διαφύγῃ ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὰς χεῖράς των. Τὸ ἅγιον αἴσθημα τῆς μητρικῆς στοργῆς, τὸ ὁποῖον διαπιστώνομεν γενικὸν εἰς ὅλην τὴν ζωϊκὴν κλίμακα, καὶ αὐτὸ τὸ πνίγει ἡ ἀνακτορικὴ ἀτμοσφαῖρα. Ἡ Παρύσατις δὲν ἠγάπα τὸν πρωτότοκον υἱόν της Ἀρταξέρξην καὶ τὸν ἐμίσησε χειρότερα ἀφότου ἐνυμφεύθη οὗτος τὴν ὡραίαν Στατείραν, τῆς ὁποίας ἡ Παρύσατις ἔσφαξε τὴν μητέρα καὶ ὅλα τὰ ἀδέλφια ἄρσενικὰ καὶ θηλυκά. Ἠγάπα τὸν ὑστερότοκον σκύμνον της, Κῦρον τὸν νεώτερον. Τὸν ἐνεθάρρυνε νὰ δολοφονήσῃ τὸν ἀδελφόν του τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεώς του, καὶ ἀποτυχόντα τὸν ἔσωσε μὲ τὰς κραυγὰς καὶ τοὺς ὀλοφυρμούς της. Ἔπειτα τὸν ὑπεστήριξε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀλλ' ὁ ἄμυαλος νέος ἐφονεύθη εἰς τὰ Κούναξα.

Ἡ Λαοδίκη σύζυγος Ἀντιόχου Β΄ τοῦ θεοῦ, βασιλέως τῆς Συρίας ἀπεμακρύνθη ὑπὸ τούτου, ὅστις διὰ πολιτικὴν ἀνάγκην ἐνυμφεύθη τὴν Βερενίκην πριγκήπισσαν τῆς Αἰγύπτου. Ἀργότερον ὁ Ἀντίοχος ἐπανῆλθεν εἰς τὸν πρῶτόν του ἔρωτα. Τούτου ἐπωφεληθεῖσα ἡ Λαοδίκη τὸν ἐδηλητηρίασε καὶ ὑποκαταστήσασα τὸν νεκρὸν βασιλέα διά τινος Ἀρτέμονος, ὅστις τὸν ὡμοίαζε καταπληκτικά, ὑπηγόρευσε διαθήκην δι' ἧς ἄφηνε τὸ κράτος εἰς αὐτὴν καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα του. Ἀνεκηρύχθη λοιπὸν ὁ πρεσβύτερος υἱός της Σέλευκος Β΄. Ἀλλ' αὐτὴ ἠγάπα τὸν νεώτερον υἱόν της Ἀντίοχον τὸν Ἱέρακα. Ὤθησε λοιπὸν τοῦτον κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ διεξήχθη ἐπὶ ἔτος ὁ ἀδελφοκτόνος ἐκεῖνος πόλεμος, εἰς ὃν ἠττήθη ἐπὶ τέλους ὁ Ἱέραξ.

Κλεοπάτρα ἡ θεὰ ἀφοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸν φόνον τοῦ συζύγου της Δημητρίου Β΄ τὸν ὁποῖον ἐμίσει, διότι αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν Πάρθων ἐνυμφεύθη τὴν πριγκήπισσαν Ροδογούνην, ἔσφαξε μὲ τὰ χέρια της τὸν ἐξ ἐκείνου υἱόν της Σέλευκον Ε΄ διὰ νὰ μὴ τῆς ἀφαιρέσῃ τὴν ἀρχήν.

Λαοδίκη ἡ Νύσσα σύζυγος Ἀριαράθου Ε΄ τῆς Καππαδοκίας, ὅταν οὗτος ἀπέθανεν, ἐδηλητηρίασε τὰ πέντε της ἀγοράκια διὰ νὰ ἐξακολουθῇ αὐτὴ βασιλεύουσα.

Δύο ἄλλαι Λαοδίκαι, ἡ μητέρα καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Μιθριδάτου Εὐπάτορος ἀπεπειράθησαν νὰ τὸν δηλητηριάσουν, ἐνῶ ἦτο τῆς μὲν υἱός, τῆς δὲ ἀδελφὸς καὶ σύζυγος. Ἀλλὰ συλληφθεῖσαι ἐθανατώθησαν.

Ἂς ἔλθωμεν εἰς νεωτέρους χρόνους:

Μία διάδοχος τούτων ἡ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἐξεθρόνισε τὸν υἱόν της Κωνσταντῖνον Ϛ΄ καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ τοῦ ἐξορύξῃ τοὺς ὀφθαλμούς, πρᾶγμα ἀσυγκρίτως φρικαλεώτερον! Εὐτυχῶς ὅμως διὰ τὴν μνήμην της ἡ ἐξαίρετος αὐτὴ μητέρα εἰργάσθη μὲ ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν ἐραστῶν της, τὸν Πατριάρχην Ταράσσιον, διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων καὶ δι' αὐτὸ ἐξηγιάσθη.

Εἰς τὰ 786 ἡ μήτηρ τοῦ Ἀρουν ἐλ Ρασήδ ἐν Βαγδάτῃ, ὀνομαζομένη Χαϊζοράν, ἐφόνευσε διὰ τῶν σκλάβων της τὸν πρωτότοκόν της υἱὸν Μοῦσα ἐλ Χάδυ καλίφην, ὅστις τὴν εἶχε περιορίσει εἰς τὸν γυναικωνίτην της, ἐπειδὴ εἶχε ῥαδιουργήσει παρὰ τῷ πατρί του Μωχάμετ ἐλ Μάγδην' ἀποκλείσῃ τοῦ θρόνου τὸν Χάδυ, χάριν τοῦ δωδεκαετοῦς καὶ ἀγαπημένου της υἱοῦ Ἀρούν.

Γ. ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ

ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΗΣ ΜΟΥΣΑΣ

Νά, τὸ σπιτάκι μας, μικρό, μὲς στ' ἄπλωμα τοῦ κάμπου
χτισμένο μὲ τὸν κόπο μας καὶ τῆς ψυχῆς τὸ γέλιο.
Ἁπλόχωρο καὶ χαμηλό, βοριὰς νὰ μὴν τὸ πιάνῃ,
μὲ τὰ λιγνὰ δεντρόκλαρα τριγύρω παραστάτες.
Γιὰ σένα ἂν στέκεται φωλιὰ τῆς προκοπῆς κι ἀγάπης,
ὤ, τί λιμάνι εἶναι γιὰ μὲ σιμά του σὰν ἀράζω.

Κάστρο δὲ σ' ὀνειρεύτηκα ποτέ, ρτωχὸ σπιτάκι,
γιὰ νὰ διπλαμπαρώνομαι σὰν ἄρχοντας κι ἀφέντης
μὲ περηφάνεια ἀλύγιστη καὶ πεῖσμα ἄπιστης γνώμης.
Θέλω τὴν πόρτα σου ἀνοιχτὴ καὶ πρόσχαρη τὴν ὄψη,
θέλω χαμόγελο νὰ πνέῃ τὸ ταπεινό σου τὸ ἔμπα
καὶ καλοσύνης εὐωδιὰ σκόρπια νὰ νιώθω γύρω.
Λόγος κακὸς νὰ μὴν πατᾶ καὶ φτόνος νὰ μὴν τρέχῃ,
γιαλιστερὲς οἱ πλάκες σου γιὰ νὰ γλιστρᾶ τὸ μίσος,
ἡ βρύση καλοσώρισμα καημοῦ καὶ ψυχοπόνιας
κ' ἡ στέγη ὁλόγυρα ἁπλωτὴ σὰ μι' ἀγκαλιὰ γι' ἀγάπη.

Θέλω νὰ πίνω τὴ ζωὴ ἀλαφρά, κι ὅλη μου ἡ δίψα
νά κόβεται σὰ νὰ ρουφῶ δροσιὰ σὲ νερογιάλι.
Τὸ λούλουδο, τὸ φύτρωμα, τὸ χόρτο στὴν αὐλή μας
νὰ βγαίνῃ ἀγάλια λεύτερο, στὸν ἥλιο νὰ πληθαίνῃ
στολίδι ἁπλό, φωτόχαρο, σὰν παιδιακίσιο γέλιο.
Κ' ἐγὼ νὰ στέκω σιωπηλὸς μὲς στὸ ἡμερίσιο θάμπος
στὴ συλλογὴ τῆς μοναξιᾶς, στὴ σκέψη τῆς συμπόνιας,
νὰ παραδίνομαι ἄδολος στὸ φῶς καὶ στὸν ἀγέρα
ἀπὸ κακίες πάντα γυμνός, ξαρμάτωτος στὸν πόνο
θωρώντας πέρα τὰ βουνὰ τῆς σμαραγδένιας πλάσης
μὲ τὶς κορφὲς θαμπόφωτες σὰ μακρινὲς ἐλπίδες.
Νάναι βαθὺς ὁ λόγος μου καὶ ζυγιασμένος πάντα
σὰ ν' ἀνεβαίνῃ ἀπὸ καρδιὰ μὲ θέρμη ἀγαθοσύνης.

Ὁ βίος νὰ ρέῃ δημιουργὸς σὲ σκέψη καὶ σὲ πράξη.
Σπουδαχτικὲς οἱ μέρες μας κ' εἰρηνικὲς οἱ νύχτες.
Νἄρχεται ἀργὸ τὸ σύθαμπο τὸ μήνημα νὰ φέρνῃ
τῆς πρωτοχάραγης αὐγῆς καὶ σὰν κεντρώνει ὁ ἥλιος
τὸ παραθύρι μας στὸ φῶς ν' ἀνοίγῃ σὰ λουλούδι.
Καὶ σὰ μανιάζει ὁ σίφουνας ποὺ ἀκούγεται μακριάθε
καὶ ριάζεται ὁ κακὸς βοριὰς κι ὅλο σιμώνει ἡ μπόρα
κι ἀπομαυρίζει ὁ οὐρανὸς καὶ σκοτινιάζει ἡ πλάση
καὶ τρέχει ὁ ἀγέρας σὰ σπαθί, τρομάρα ὅθε διαβαίνει,
σπιτάκι ἐσὺ ποὺ ζωντανὸ καὶ ψυχωμένο μοῦ εἶσαι,
τὸ χαλασμὸ σὰν ἀγρικᾶς κι αὐτιάζεσαι τὴ λύσα,
νὰ σκύβῃς θέλω μιὰ στιγμὴ νὰ μὴ σ' ἀγγίζῃ ὁ χάρος
κι ἀπανωθέ σου νὰ γλυστρᾶ ὁ χαμὸς πρὶ νὰ σὲ κάψῃ.
Καὶ τὸ φεγγάρι ὁλόφωτο στὴ στέγη μας ἀπάνω
νὰ ξαποσταίνῃ κάποτε καὶ γέρνοντας νὰ βλέπῃ
τὸ μυστικὸ τοῦ πόνου μας, τῆς εὐτυχίας τὸν κόμπο,
μάγια νὰ κάνῃ ἀπόκοσμα κάθε ἴσκιο νὰ διαλύνῃ.

Καὶ σύ, καλή, ποὺ σοῦ ἔδωσα τὴ γύρη τῆς ἀγάπης
κ' ἔφερες πλάϊ μου χαρωπὴ τὰ ρόδα τῆς αὐγῆς σου,
καλὴ καὶ γλυκοπρόσωπη, νὰ παραστέκῃς πάντα
μὲ γνώμη λεύτερη, ἄδολη, μὲ φρόνημα περίσσιο,
τόσο σιμά, τόσο μακριὰ γιὰ μὲ καὶ τὴ βουλή μου
σὰν ἡ καρδιά σου νὰ χτυπᾶ μὲ τὸ δικό μου χτύπο...

Κάθε φορὰ ποὺ νοσταλγὸς ξενητεμένος φτάνω
καὶ μὲ τὸ βλέμα μου τρυπῶ τὸ διάστημα πολληώρα,
μὲ τὴν τρεμούλα μέσα μου ποὺ καίει καὶ μὲ δροσίζει,
μὲ τῆς σταργῆς τὴν ὅρασιὰ ἐρτασφράγιστη βαθιά μου,
ἐσὺ προβάλεις πρόσχαρο, σπίτι φτωχό, μακριάθε

στὴ μοναξιά σου ταπεινὸ καὶ τὰ παράθυρά σου
εἴτε κλειστά, εἴτε ὁλάνοιχτα, σὰ μάτια μπιστεμένα
μαντεύουνε τὸν πόθο μου καὶ τὸν κρυφὸ καημό μου.
Κι ἂν ὅλα τ' ἄψυχα γελοῦν κι ὀνειρευτὰ φαντάζουν,
κι ἂν τὰ λιγνόδεντρα ριγοῦν κι ὁ κάμπος ξεμουδιάζει
κ' ἡ βρύση ὁλοένα ἠχολογᾶ καὶ φωσφορίζει ὁ αἰθέρας
καὶ τρέχει ὁλόγυρα ἡ θερμὴ τῆς εὐτυχίας λαχτάρα,
κι ὁ ἥλιος χρυσώνει τὴ σκεπή, κι ὁ ἴσκιος ἀγνάντια πέφτει
καὶ τὰ λουλούδια τῆς αὐλῆς μηνοῦν τὴν καλοσύνη—
Κι ἂν κάποτε βαρειὰ ἡ ζωὴ τὰ γόνατα λυγίζει,
κ' ἡ μοίρα στέκεται βουλὴ ἀξεδιάλυτη ἀντικρύ μας,
κι ὁ πόνος ὕφαντὴς βουβὸς τὸ σάβανο ξαπλώνει,
κι ἂν λυώνῃ τὸ ἄστημα, κερί, στοῦ ριζικοῦ τὴ φλόγα,
κ' ἡ πίστη δοκιμάζεται κ' ἡ θεία ἀρετὴ πατιέται
καὶ τρικυμίζει ὁ δαίμονας κι ὁ πειρασμὸς πλανεύει
κ' ἡ συλλογὴ σὰ συνεφιὰ τὸ γαλανὸ μαυρίζει,
κ' ἡ ἀγάπη τρέμει σὰν τὸ φῶς τοῦ λογισμοῦ πρὶ σβήσῃ
κι ὁ δόλος στέκεται ἄφαντος στὸ βίο παραμονεύτης
κ' ἡ θλίψη φτάνει καθαρμὸς στοῦ κομπασμοῦ τὸ κρίμα
πού μὲ τὸ πάθος μάχεται καὶ μὲ τὸ ἔλεος γέρνει,
κ' ἐσὺ προβάλεις ἄξαφνα, σπίτι φτωχό, μακριάθε
– ἄχ, πῶς μπορεῖ ἡ πικρὴ καρδιὰ νὰ μὴν ἀναγαλιάσῃ;

ΡΗΓΑΣ ΓΚΟΛΦΗΣ

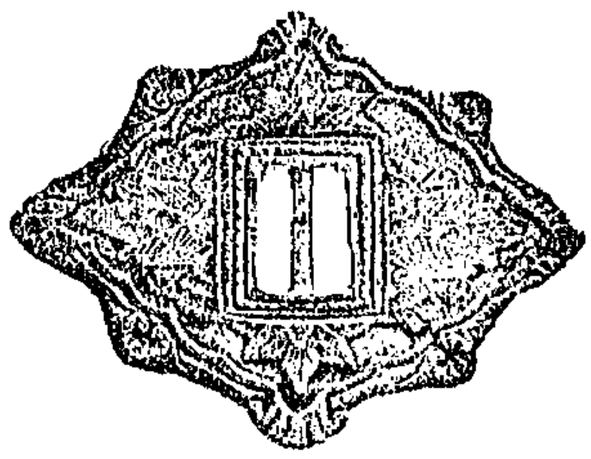

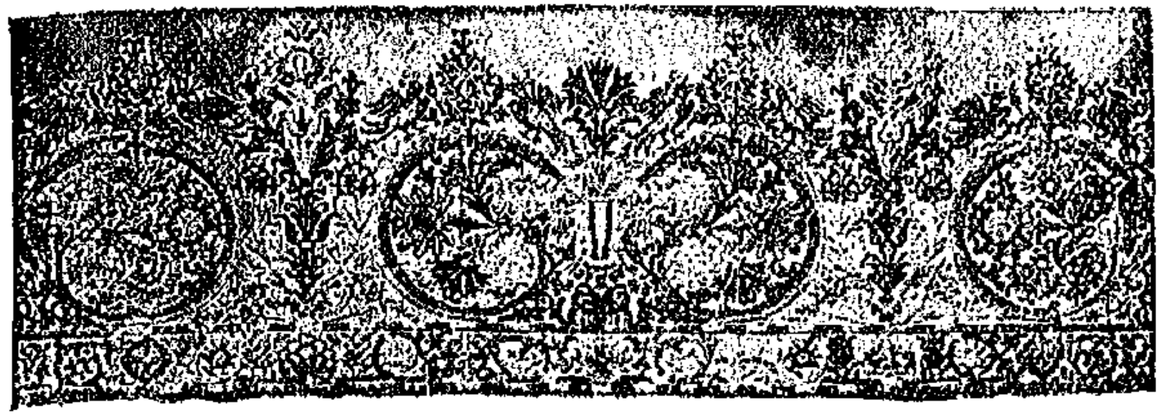

ΠΩΣ ΠΡΩΤΟΔΙΟΡΙΣΤΗΚΑ

Αὐτὰ ποὺ θὰ ἐξομολογηθῶ παρακάτω ἔγιναν στὰ 1894, τὸ καλοκαίρι. Εἶχα τελειώσει πιὰ τότε τὴ φοίτηση μου στὸ Πανεπιστήμιο κ' εἶχα δώσει καὶ τὶς ἐξετάσεις μου κ' εἴμουνα στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ φροντίσω νὰ διορισθῶ σχολάρχης. Δὲν μπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε μὲ ποιὰ ἀνυπομονησία περίμενα νὰ γίνω σχολάρχης. Μὲ τὴν ἀνυπομονησία ποὺ δοκιμάζει κάθε νέος ποὺ φαντάζεται τώρα χρόνια καὶ καιροὺς χωρὶς διακοπή, πὼς μ' ἕναν τέτοιο διορισμὸ θὰ πάρῃ κι αὐτὸς μιὰ θέση στὴν κοινωνία καὶ τὸ σπουδαιότερο ποὺ προσμένει πὼς μὲ τὸ διορισμό του αὐτὸν θὰ λυτρωθῆ ἀπὸ τὴν ὑλικὴ σκλαβιὰ ποὺ βρίσκεται ἀπὸ τότε ποὺ γεννήθηκε. Γιὰ τὸ διορισμό μου αὐτὸν εἶχα δώσει ἔγκαιρα καὶ αἴτηση στὸ Ὑπουργεῖο μὲ πιστοποιητικὸ τοῦ Πανεπιστημίου ποὺ βεβαίωνε ὅτι εἶχα δώσει τὶς ἐξετάσεις μου κ' εἶχα πετύχει. Γιὰ νὰ διοριζόταν κανεὶς τότε σχολάρχης δὲ χρειαζόταν νὰ φέρῃ στὸ Ὑπουργεῖο τὸ ἴδιο τὸ πτυχίο του, ἀρκοῦσε τὸ πιστοποιητικό. Αὐτὸ ἀρκοῦσε καὶ κατόπιν. Αὐτὸ ἀρκεῖ καὶ σήμερα· ἐκεῖνο ὅμως τὸ καλοκαίρι γιὰ τὴν τύχη τὴ δική μου, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, τὰ πράγματα στὸ σημεῖο αὐτὸ ἄλλαξαν ξαφνικά, χωρὶς νὰ τὸ περιμένῃ κανείς.

Ὁ διορισμός μου ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι ἦταν γιὰ μένα ζήτημα κρισιμώτατο. Εἶχα ὑποφέρει 15-16 χρόνια ὅλα τὰ

σχολικὰ βάσανα τοῦ καιροῦ ἐκείνου κ' εἶχα πιὰ ἐξαντληθῆ ψυχικὰ ἀπ' αὐτὰ καὶ τὶς ἄλλες στερήσεις καὶ περιπέτειες, ποὺ μέσα σ' αὐτὲς ζοῦσα. . .

Γι' αὐτὸ τὸ διορισμό, ὅπως εἶπα στὴν ἀρχή, εἶχα ὁρθῆ στὴν Ἀθήνα, «στὸ δασκαλοπάζαρο».

*
* *

Στὴν Ἀθήνα ὅλη τὴν ἡμέρα τὴν περνοῦσα στὸ σαλόνι τοῦ βουλευτῆ μου, στοὺς διαδρόμους τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας καὶ στὸ Σύνταγμα.— Τί γύρευα σ' αὐτὰ τὰ μέρη;— Ν' ἀκούσω κάτι σχετικὸ μὲ «τὶς μεταβολές» [1]. Νὰ μάθω τίποτε τὸ σχετικὸ μὲ τοὺς διορισμοὺς τῶν δασκάλων, μὲ τὸ διορισμὸ τὸ δικό μου, νὰ συναντήσω κανέναν ἁρμόδιο, νὰ ἰδῶ κανέναν «καλὰ πληροφορημένο», γιὰ νὰ πληροφορηθῶ τίποτε, νὰ ἀπαντήσω κανένα γνωστό μου κι' ἀπὸ τὸ βλέμμα του, ἀτὸ κανέναν ὑπαινιγμό του, ἀπὸ καμιὰ κίνηση του νὰ βγάλω συμπέρασμα γιὰ τὸ διορισμό μου. Ὤ, ἂν ξέρατε τί σπουδαιότητα εἶχε γιὰ μένα, ὅπως καὶ γιὰ ὅλους δὰ τοὺς ἄλλους ποὺ τύχαινε νὰ βρίσκωνται στὴν ἴδια θέση, μιὰ λέξη, μιὰ ματιά, μιὰ οἱαδήποτε κίνηση τῶν συναδέλφων Ἑλληνοδιδασκάλων Ζαγανιάρη, Βεντούρη καὶ Κανέλλη ποὺ ἐργαζόντουσαν ἐθελοντικὰ στὸ Ὑπουργεῖο τὴν ἐποχὴ τῶν μεταβολῶν. Μ' αὐτὴ τὴ λέξη, μ' αὐτὴ τὴ ματιά, μ' αὐτὴ τὴν κίνηση ζούσαμε ὧρες καὶ ἡμέρες ὁλόκληρες μασσώντας καὶ ξαναμασσώντας τὴ λέξη τους, τὴ ματιά τους, τὴν κίνηση τους, προσπαθώντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ βγάλωμε κανένα συμπέρασμα.

Ὅλη τὴν ἡμέρα τὴν περνοῦσα στὸ σαλόνι τοῦ βουλευτῆ μου, στοὺς διαδρόμους τοῦ Ὑπουργείου, στὸ Σύνταγμα.

[1] Μεταβολὲς λέγαμε τότε τοὺς διορισμούς, τὶς ἀπολύσεις, τὶς μεταθέσεις, τὶς προαγωγὲς καὶ τοὺς ὑποβιβασμοὺς ποὺ γινόντουσαν στὸ τέλος Αὐγούστου στὴ δημοτικὴ καὶ μέση ἐκπαίδευση σύμφωνα μὲ τὶς σημειώσεις ποὺ δίνανε οἱ πολιτευόμενοι ποὺ «ἦταν στὰ πράματα», ποὺ κάθε φορὰ ἴσχυαν.

Τὴ νύχτα, πῶς τὴν περνοῦσα τὴ νύχτα; Τὴ νύχτα τὴν περνοῦσα σ' ἕνα δωμάτιο στὸ Κολωνάκι μασσώντας καὶ ξαναμασσώντας τὶς σχετικὲς μὲ τὸ διορισμό μου ἐντυπώσεις τῆς ἡμέρας. Τὸ κάθε τι πού μου γινόταν ἀντιληπτὸ τὴν ἡμέρα, σχετικὸ μὲ τὸ διορισμό μου μ' ἀπασχολοῦσε τὴ νύχτα, ζητοῦσα νὰ τὸ ἐξηγήσω, νὰ βγάλω ἀπ' αὐτὸ κανένα συμπέρασμα. Ἔτσι περνοῦσα στὴν Ἀθήνα ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι.

*
* *

Στὸ σαλόνι τοῦ βουλευτῆ μου δὲν ἔμενα ποτὲ μονάχος. Πήγαινα ἐκεῖ πρωΐ πρωΐ, γιὰ νὰ τὸν προλάβω πρὶν φύγη. Τὸ ἴδιο κάνανε καὶ ἄλλοι πατριῶτες. Μέναμε ἐκεῖ πολλὴ ὥρα, κάποτε ὡς τὸ μεσημέρι, ἐπειδὴ ὁ βουλευτὴς ἄλλοτε ἀργοῦσε νὰ ξυπνήση, ἄλλοτε μαθαίναμε πολὺ ἀργὰ πὼς ἦταν ἀδιάθετος καὶ δὲ θὰ δεχόταν ἐκεῖνο τὸ πρωΐ, ἄλλοτε πὼς βγῆκε πρωΐ πρωΐ ἔξω γιὰ κάποια ὑπόθεση βιαστική, μὰ ὅτι χωρὶς ἄλλο θὰ γύριζε γλήγορα πίσω. Τὶς περισσότερες φορὲς μᾶς δεχόταν τὴ συνηθισμένη του ὥρα στὶς 9 τὸ πρωΐ. Πολλὲς φορὲς δὲν εἶχε νὰ μᾶς πῆ τίποτε γιὰ τὶς ὑποθέσεις μας. Ποῦ νάχη νὰ λέη κι' αὐτὸς κάθε μέρα νέα στὸν καθένα μας γιὰ τὴν ὑπόθεση του. Ἔτσι βρισκόταν κι' αὐτὸς σέ δύσκολη θέση καὶ μᾶς ἔλεγε κάποτε λόγια μασσημένα καὶ κάποτε ψέματα λογικά, ἂν ἐπιτρέπεται νὰ στολίσωμε τὴ λέξη ψέματα μὲ τέτοιο ἐπίθετο. Τί νὰ κάνη κι ὁ βουλευτής, πῶς νὰ φερθῆ, πῶς νὰ δικαιολογῆ κάθε μέρα τί δὲν ἔκαμε, τί δὲ μπόρεσε νὰ ἐνεργήση, τί δὲν ἔμαθε; Πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ βλέπη κάθε μέρα ὅλες τὶς ὑποθέσεις τῶν φίλων του, νὰ κατευθύνη κάθε μέρα τὶς ἐνέργειες του, ὅπως ἐσύμφερε στὸν καθένα μας; Ἐμεῖς θέλαμε καὶ νομίζαμε ὅτι ἦταν καὶ δυνατὸ νάχη κι' ὁ βουλευτὴς τὴν ἴδια ἔγνοια γιὰ τὶς ὑποθέσεις μας, τὴν ἴδια ἀνησυχία, τὸν ἴδιον καῦμό, τὸν καῦμὸ τὸ δικό μας. Πῶς ἦταν δυνατὸ νάχη κάθε μέρα νέα ποὺ νὰ ἱκανοποιοῦν τὸν καθένα μας; Καὶ δὲν ἦταν κι αὐτὸ ἀρκετό. Ἐμεῖς θέλαμε ἀποτέλεσμα. Ἐκεῖ βλέπαμε, αὐτὸ περιμέναμε ν' ἀκούσωμε, τὸ ἀποτέλεσμα.

***

Μά ἡ χειρότερη ὥρα ποὺ καὶ τότε τὴν αἰσθανόμουνα — καὶ τώρα τὴν αἰσθάνομαι — ὡς τὴν πιὸ ταπεινωτικὴ ὥρα τῆς ζωῆς μου, ἦταν ἡ ὥρα ποὺ ὁ βουλευτὴς ἀποφάσιζε νὰ βγῇ ἔξω καὶ νὰ πάῃ στὰ ὑπουργεῖα καὶ τἄλλα δημόσια γραφεῖα γιὰ τὶς ὑποθέσεις τὶς δικές μας καὶ τὶς ὑποθέσεις ἄλλων φίλων του. Εἶχε δημιουργηθῇ καὶ ἐπικρατήση μιὰ συνήθεια, μιὰ ἀσυμφώνητη ὑποχρέωση νὰ τὸν ἀκολουθοῦμε τὸ βουλευτὴ ὅσοι τύχαινε νὰ εἴμαστε στὸ σαλόνι του τὴν ὥρα ποὺ θά βγαιν' ἔξω. Μπροστὰ πήγαινε αὐτός, δίπλα του δυὸ ἀπό μᾶς, οἱ πιὸ τολμηροὶ ἢ πιὸ ἰσχυροὶ στὸ κόμμα του καὶ πίσω του ὅλοι οἱ ἄλλοι. Συγκροτούσαμε ἔτσι διαδήλωση. Στὸ δρόμο, σὰν περνούσαμε ἀπὸ κανένα Ὑπουργεῖο ἢ ἄλλο δημόσιο γραφεῖο, ὁ βουλευτὴς ἔμπαινε μέσα, οἱ ἄλλοι στεκόμαστε ἀπόξω κάποτε ὁλόκληρη ὥρα. Τὸν περιμέναμε νὰ βγῇ. Σὰν ἔβγαινε τὸν περικυκλώναμε καὶ γινόμαστε ὅλοι μάτια κι αὐτιὰ γιὰ ν' ἀκούσωμε τί θὰ εἰπῇ. Κάποτε σὰν εἶχε κάτι ἐνδιαφέρον νὰ εἰπῇ τό λεγε, κάποτε ἔλεγε κάτι ποὺ δὲν εἶχε κανένα νόημα γιὰ κανένα μας καὶ κάποτε ἔλεγε ψέματα λογικὰ ἢ παράλογα. Κάποτε ἔκανε πνεῦμα, ἔλεγε κανένα χονδροκομμένο ἀστεῖο σὲ βάρος ἀκόμη κεινῶν ποὺ τὸν συνόδευαν, ἔπειτα ἡ παρέλαση ἔπαιρνε τὸ συνηθισμένο της σχῆμα, μπροστὰ ὁ βουλευτής, δίπλα δύο ἀπὸ μᾶς καὶ ξοπίσω του ὅλοι οἱ ἄλλοι. Τί ταπείνωση δοκιμάζω ἀκόμη καὶ τώρα σὰν θυμᾶμαι ἐκεῖνο τὸν ἐξευτελισμό! Ποῦ μποροῦν νὰ φαντασθοῦν οἱ νεώτεροι ὑπαλληλοι καὶ πιὸ πολὺ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ τί τραβούσαμε ἐμεῖς οἱ παλαιότεροι γιὰ νὰ διορισθοῦμε, γιὰ νὰ προαχθοῦμε, γιὰ νὰ μετατεθοῦμε, γιὰ νὰ μὴ παυθοῦμε, γιὰ νὰ μὴν ὑποβιβασθοῦμε καὶ γιὰ νὰ πετύχωμε τὴν ἀνάκληση τῆς μεταθέσεως καὶ τῆς ἀπολύσεως. Τί ταπεινώσεις, θεέ μου! Ὡστόσο ἀκολουθούσαμε ὅλοι ἐμεῖς τὸ βουλευτὴ χωρὶς φανερὸ γογγυσμό, μά σιωπηλοὶ καὶ μελαγχολικοὶ σὰν νὰ συνοδεύαμε τὴν κηδεία τῆς μάννας μας. Ὁ βουλευτὴς ἀπεναντίας φαινόταν ὅτι ἦταν εὐχαριστημένος. Μ' αὐτὸ κολακευόταν ἡ philodoxία του. Γι' αὐτὸν ὅλο αὐτὸ ἦταν μιὰ ἐπίδειξη. Ἔκανε μιὰν ἐπίδειξη σὲ γνωστοὺς καὶ σ' ἀγνώστους. Ἐπειδὴ καὶ οἱ τελευταῖοι ρωτοῦσαν καὶ μάθαιναν ποιὸς εἶν' αὐτὸς ποὺ τὸν ἀκολουθοῦν τόσοι ἄνθρωποι.

Καθὼς εἴπαμε, στὸ δρόμο ὁ βουλευτὴς ἔλεγε καὶ κανένα ἀστεῖο, ποὺ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δείχνωμε πὼς τὸ ἐπιδοκιμάζομε, πὼς ζεσταθήκαμε μ' αὐτὸ ὅσο κρύο κι' ἂν ἦταν. Μὰ ὅλωνῶν οἱ σκέψεις ἦταν πάντα προσηλωμένες ἀλλοῦ, καθενοῦ στὴν ὑπόθεσή του. Ἡ δική μου ἡ σκέψη ἦταν πάντα στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας. Ἔτσι παρηγοριόμουνα κάπως μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς κάποτε θὰ φθάναμε κ' ἐκεῖ κ' ἴσως θὰ μάθαινα τίποτε γιὰ τὸ διορισμό μου. Καὶ κάποτε φθάναμε κ' ἐκεῖ καὶ πάντα ὁ βουλευτὴς σὰν ἔβγαινε ἀπὸ τοὺς ἁρμόδιους κάτι ἔβρισκε νά μου εἰπῇ. Π. χ. δὲν τέλειωσαν, βρίσκονται ἀκόμη στὶς μεταβολὲς τῶν καθηγητῶν. Σὲ δυὸ μέρες θ' ἀρχίσουν τὰ σχολαρχικά. Αὔριο θὰ ἰδῶ τὸν ὑπουργὸ στὸ σπίτι του καὶ ἄλλα τέτοια. Τέλος κάποτε ὁ βουλετυὴς ἔδινε τὸ σύνθημα τῆς διαλύσεως. Τότε ὁ καθένας ἀπὸ τὴ συνοδεία ξεχώριζε μὲ ἀνακούφιση ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ τραβοῦσε γιὰ κάπου ἀλλοῦ. Ἐγὼ περνοῦσα πάντα ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο κι' ὅταν ἀκόμα εἶχε πάῃ πρωτήτερα ὁ βουλευτής.

Σὰν ἀνέβαινα στὸ Ὑπουργεῖο γύριζα στοὺς διαδρόμους μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἀπαντήσω κανένα γνωστὸν ὑπάλληλο, κανέναν ὑποψήφιο, γιὰ ν' ἀκούσω τίποτε, γιὰ νὰ μαντεύσω τίποτε ἀπὸ καμιὰ λέξη του, ἀπὸ καμιὰ κίνηση του, ἀπὸ καμιὰ ματιά του. Καὶ κάποτε ἀπαντοῦσα κανένα γνωστό μου ἀπὸ κείνους ποὺ ἐργαζόντουσαν στὸ Ὑπουργεῖο, ἀπὸ κείνους ποὺ τοὺς θεωρούσαμε ἁρμόδιους στὶς μεταβολές. Τὸν ἀτένιζα καὶ πρόσμενα νά μου εἰπῇ τίποτε, νά μου κάμῃ καμιὰ κίνηση, ὥστε νὰ βγάλω κανένα συμπέρασμα. Αὐτὸς ἔκανε πὼς δὲ μ' ἔβλεπε ἢ με χαιρετοῦσε ἐπιφυλακτικά. Τὸ συμπέρασμα ἦταν ἀποκαρδιωτικό. Μασσοῦσα καὶ ξαναμασσοῦσα μὲ πικρία αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἐωσότου νὰ τὴν ἀκολουθήσῃ ἄλλη ὅμοια ἢ χειρότερη. Ἀπαντοῦσα κάποτε κανένα γνωστό μου, ποὺ ἦταν κι' αὐτὸς ἐνδιαφερόμενος γιὰ τὶς

μεταβολές. Αὐτὸς τύχαινε νὰ μὴν ξέρῃ τίποτε. Ἀπαντοῦσα ἄλλον. Αὐτὸς εἶχεν ἀκούσῃ πὼς οἱ μεταβολὲς θ' ἀργήσουν νὰ δημοσιευθοῦν. Ἄλλος εἶχεν ἀκούσῃ ὅτι θὰ γίνουν σὲ περιορισμένη ἔκταση, ὅτι σχολάρχες θὰ διορισθοῦν πολὺ λίγοι. Ἄλλος ἀπεναντίας εἶχεν ἀκούσῃ ὅτι θὰ διορισθοῦν ἀρκετοί. Μάθαινα ἀκόμη πὼς ὁ Κανέλλης εἶπε σὲ κάποιον ἐμπιστευτικὰ ὅτι τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα, ὅτι δὲ θὰ κενωθοῦν πολλὲς θέσεις. Ὅλα αὐτὰ τά 'στιβα γιὰ νὰ βγάλω κανένα συμπέρασμα. Μ' ἀπὸ ποῦ νὰ βγῇ τὸ συμπέρασμα!

Στὸ Σύνταγμα περνοῦσα ὅλο τὸ ἀπομεσήμερο. Ἐδῶ λίγο καθόμουνα καὶ πολὺ περπατοῦσα. Γύριζα πέρα δῶθε μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ ἰδῶ κανένα καὶ νὰ μάθω τίποτε. Πλησίαζα ὅλους τοὺς γνωστούς. Περίμενα πὼς κάτι θά μου εἰποῦν. Ζητοῦσα ἀπ' ὅλους πληροφορίες γιὰ «τὶς μεταβολές». Πρόσμενα νά μου εἰποῦν κάτι σχετικό, ν' ἀκούσω κάτι σχετικὸ μὲ τὸ διορισμό μου. Φανταζόμουνα ὅτι ὅλοι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ διορισμό μου, ὅτι ὅλοι κάτι ἤξεραν καὶ κάτι εἶχαν νά μου εἰποῦν.

Στὸ Σύνταγμα πάντα κάτι μάθαινα. Ἀπαντοῦσα ἐκεῖ πολλούς, ποὺ εἶχαν τὴν ἴδια ἀνησυχία. Ἀνησυχοῦσαν ἄλλοι μήπως εἶναι καὶ ἄλλοι μήπως δὲν εἶναι μέσα στὶς μεταβολές. Τοὺς πλησίαζα καί με πλησίαζαν. Ἀνταλλάσσαμε ὅ,τ' εἴχαμε ἀκούσει γιὰ τὶς μεταβολές, τὶς φῆμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν. Π.χ. ὅτι ὁ καθηγητὴς Δ. εἶχε πῆ κάτι σοβαρὸ γιὰ τὶς μεταβολές, ὅτι ὁ κλητήρας τοῦ Ὑπουργείου Κ. ἐμπιστεύθηκε στὸν ὑποψήφιο Π. κάτι πολὺ σημαντικὸ ποὺ τὸ εἶχε πάρει τ' αὐτί του στὸν προθάλαμο τοῦ ὑπουργοῦ. Τρέχαμε ἀμέσως νὰ συναντήσωμε τὸν καθηγητὴ Δ. καὶ τὸν κλητῆρα Κ., γιὰ νὰ ἐξακριβώσωμε τὴν εἴδηση, νὰ τὴ συζητήσωμε, νὰ τὴ σχολιάσωμε καὶ νὰ βγάλωμε κανένα συμπέρασμα.

* * *

Ἄξαφνα μιὰ μέρα στὸ Ὑπουργεῖο μοῦ λέει ἐμπιστευτικὰ ἕνας γνωστός μου ὑπάλληλος: «Ἡ αἴτηση σου δὲ θὰ πιασθῇ, ἐπειδὴ δὲ συνοδεύεται μὲ τὸ πτυχίο σου, ἀλλὰ μὲ πιστοποιητικό, ποὺ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Τὸ Ὑπουργεῖο ἐφέτος ζητᾶ ἀπὸ κείνους ποὺ θέλουν νὰ διορισθοῦν σχολάρχες τὸ πτυχίο τους τὸ ἴδιο. Καὶ θέλει τὸ ἴδιο τὸ πτυχίο ὄχι γιὰ ἀσφάλεια πὼς ἐξετάστηκαν καὶ πέτυχαν — αὐτὸ τὸ λέει καὶ τὸ πιστοποιητικό — ἀλλὰ γιὰ λόγους ταμιακούς». Τὸ πτυχίο γινόταν τότες σὲ πεντηκοντάδραχμο χαρτόσημο, τὸ πιστοποιητικὸ σὲ δεκάδραχμο. Ἴσαμε τότε τὸ Ὑπουργεῖο δὲ ζητοῦσε τὸ πτυχίο, τοῦ ἦταν ἀρκετὸ τὸ πιστοποιητικό. Καὶ κατόπιν ἔπαυσε νὰ γυρεύῃ τὸ ἴδιο τὸ πτυχίο. Μόνον ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι γιὰ τὴν τύχη τὴ δική μου τὸ Ὑπουργεῖο ζητοῦσε τὸ ἴδιο τὸ πτυχίο ἀπὸ κείνους ποὺ θέλανε νὰ διορισθοῦν σχολάρχες. Γιὰ νὰ παρατείνῃ καὶ νὰ αὐξήσῃ, φαίνεται, τὰ δικά μου τὰ βάσανα ἀποφάσισε ἄξαφνα κι' ἀνεπάντεχα τὸ Ὑπουργεῖο ἐκεῖνο τὸ καλοκαίρι νὰ ζητήσῃ τὸ ἴδιο τὸ πτυχίο διὰ λόγους ταμιακούς! Οἰκονομοῦσε ἔτσι 40 δραχμὲς ἀπὸ κάθε πτυχίο, δηλαδὴ οὔτε 500 δραχμὲς κάθε χρόνο. Τί οἰκονομικὸ πνεῦμα!

«Ἡ αἴτηση σου δὲ θὰ πιασθῇ». Ὦ, τί κεραμίδα ἔπεσε στὸ κεφάλι μου! Καὶ τώρα; Γιὰ νὰ ἐκδοθῇ τὸ πτυχίο ἦταν ἀνάγκη νὰ γίνῃ πρωτήτερα ἡ ἀναγόρευση. Μά γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἀναγόρευση χρειαζόταν πρωτήτερα νὰ συνταχθῇ καὶ νὰ ἐγκριθῇ «ἐναίσιμη ἐπὶ διδακτορίᾳ διατριβή». Μὰ γιὰ νὰ γίνουν ὅλα αὐτὰ καὶ προπάντων τὸ τελευταῖο χρειαζόταν χρόνος καὶ ψυχικὴ ἠρεμία, ἐνῶ οὔτε χρόνος οὔτε ἠρεμία ὑπῆρχε, οὔτε καμιὰ προετοιμασία, γιὰ νὰ γραφτῇ ἡ ἐναίσιμη διατριβή, εἶχε γίνει. Οἱ διδάκτορες ποὺ εἶχαν γράψει ὡς τότες ἐναίσιμη «ἐπὶ διδακτορίᾳ» διατριβὴ μποροῦσαν νὰ μετρηθοῦν στὰ δάχτυλα τοῦ ἑνοῦ χεριοῦ. Ὡστόσο κάτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Νὰ βασανίζεται κανεὶς 15 - 16 χρόνια γιὰ νὰ γίνῃ σχολάρχης κι ἄξαφνα νὰ τοῦ 'ρχεται κεραμίδα στὸ κεφάλι. Τί συμφορά! Περίλυπος μέχρι θανάτου κατέβηκα τὶς σκάλες τοῦ Ὑπουργείου, βγῆκα ἔξω κι' ἄρχισα νὰ περιπατῶ ἄσκοπα. Ὡστόσο, χωρὶς νὰ σκέπτωμαι ποῦ πηγαίνω, βρέθηκα στὸ σπίτι τοῦ μακαρίτου Γ. Β. τοῦ συντρόφου μου, ποὺ δώσαμε μαζὶ τὶς ἐξετάσεις μας στὸ Πανεπιστήμιο. — Σύντροφε, τοῦ λέω, καταστροφή! — Ἔ, τί τρέχει, μίλα καλά. — Τοῦ

εἶπα, τί ἔμαθα στὸ Ὑπουργεῖο. Μπῆκε ἀμέσως στὸ νόημα. — Καὶ γι᾽ αὐτὸ ἀπελπίζεσαι, μοῦ λέει. Τί ἀνίδεος ποῦ εἶσαι! Βρῆκε ἀμέσως τὴ λύση.— Ἔ, μοῦ λέει, ἡσύχασε. Σὲ δυό-τρεῖς ἡμέρες θὰ γράψωμε τὴν ἐναίσιμη διατριβὴ καὶ τ᾽ ἄλλα θὰ γίνουν γρηγορώτερα. Πήγαινε τώρα νὰ φᾶς — ἦταν πιὰ περασμένο τὸ μεσημέρι κι᾽ αὐτὸς εἶχε φάει — κι ἔλα ἀμέσως ν᾽ ἀρχίσωμε νὰ γράφωμε. Ὁ μακαρίτης ὁ σύντροφός μου ἦταν σ᾽ ὅλα τετραπέρατος.

Τὸ ἀπομεσήμερο στὶς τρεῖς καὶ μισὴ εἴμουνα στὸ σπίτι τοῦ συντρόφου μου. Ἀρχίσαμε ἀμέσως νὰ ἀσχολούμεθα μὲ τὴν ἐναίσιμη διατριβὴ καὶ πρῶτα πρῶτα βρήκαμε τὸ θέμα. Ἀνοίξαμε ἕνα παλιὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ ποὺ τό λεγαν «Παρνασσός» κι ἀρχίσαμε νὰ τὸ ξεφυλλίζωμε γιὰ νὰ βροῦμε κανένα κατάλληλο θέμα. Καὶ τὸ βρήκαμε εὔκολα καὶ γρήγορα. «Ἡ μουσικὴ παρ᾽ Ὁμήρῳ», αὐτὸ τὸ θέμα διαλέξαμε. Ἦταν μιὰ ἀξιόλογη ἐργασία. Ἀρχίσαμε ἀμέσως νὰ τὴν μεταφράζωμε στὴν ἀττικὴ διάλεκτο. Ἡ πνευματικὴ ἰδιοκτησία ἦταν τότε ἀδέσποτη. Μὲ λιγοστὲς προσθῆκες, μὲ λιγοστὲς παραλείψεις, μὲ κάποιες ἀλλαγὲς μέσα σὲ τρεῖς μέρες ἡ ἐναίσιμη διατριβὴ συντάχτηκε. Ἄλλωστε τὸ σπουδαιότερο συστατικὸ στὶς ἐναίσιμες «ἐπὶ διδακτορίᾳ» διατριβές, ποὺ ζητοῦσε ἡ φιλοσοφικὴ σχολή, ἦταν ἡ μορφή, ἡ γλῶσσα, *ἡ ἀττικὴ διάλεκτος*, δὲν ἦταν τὸ περιεχόμενο, ἡ οὐσία, τὸ θέμα καὶ ὁ τρόπος τῆς συνθέσεως του. Τὴν τέταρτη ἡμέρα ἡ διατριβὴ καθαρογράφηκε καὶ δόθηκε κιόλας στὸν κοσμήτορα τῆς σχολῆς. Ὁ κοσμήτορας ὥρισε εἰσηγητὴ τὸν καθηγητὴ ποὺ δίδασκε τότε τὴ μετρικὴ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ τοῦ στειλε ἀμέσως καὶ τὴ διατριβή.

*
* *

Καὶ τώρα πιὰ τὶς πιὸ πολλὲς ὧρες τῆς ἡμέρας, ἀντὶ νὰ τὶς περνῶ στὸ σαλόνι τοῦ βουλευτῆ, στοὺς διαδρόμους τοῦ Ὑπουργείου καὶ στὸ Σύνταγμα, τὶς περνῶ στὸ Πανεπιστήμιο. Ἔκοβα βόλτες κάτω στὶς στοές του καὶ στοὺς ἐξωτερικοὺς διαδρόμους του, γιὰ ν᾽ ἀποφεύγω τὶς καυτερὲς ἀχτῖδες τοῦ ἥλιου. Ἔκανα βόλτες στὶς στοές, μὰ τὰ μάτια μου ἦταν ἀδιάκοπα γυρισμένα στὶς ἐξωτερικὲς εἰσόδους. Πρόσεχα νὰ βλέπω ποιὸς μπαίνει. Ὁ καθένας ποὺ ἔμπαινε φαντα-ζόμουνα πὼς φέρνει τὴ διατριβή μου ἀπ᾽ τὸν εἰσηγητή. Τὸν πρόσεχα. Τὸν κοίταζα νὰ ἰδῶ τί κρατάει στὰ χέρια του, ποὺ θὰ πάῃ, μὲ ποιὸν θὰ μιλήσῃ. Τὸν παρακολουθοῦσα προσεκτικά. Ἂν τύχαινε νὰ μπῇ στὸ γραφεῖο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἀμέσως κατόπιν ἔμπαινα κ᾽ ἐγώ, γιὰ νὰ πληροφορηθῶ μήπως ἔφερνε τὴ διατριβή μου. Ὁ ὑπάλληλος μοῦ γνεφε ἀρνητικά. Εἶχαν πιὰ μάθει ὅλοι στὸ Πανεπιστήμιο τὴν περιπέτεια μου καὶ μοῦ δειχναν μεγάλη συμπόνια. Ἦταν βλέπετε, Ἰούλιος μήνας κ᾽ ἐκεῖνοι ποὺ πήγαιναν στὸ Πανεπισμήμιο ἦσαν πολὺ λίγοι. Ἔτσι εἶχαν μάθει ὅλοι οἱ Πανεπιστημιακοὶ ποιὸς εἶμαι καὶ τί θέλω. Ὥστόσο ἡ διατριβή μου λίμναζε ἀκόμη στὸν εἰσηγητή. Τέλος μοῦ ὑποδείχθηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο πὼς καλὸ θὰ ἦταν νὰ περάσω καὶ ὁ ἴδιος νὰ παρακαλέσω τὸν εἰσηγητὴ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν κρίση του. Ὁ εἰσηγητὴς καθόταν στὴ Νεάπολι. Εὔκολα βρῆκα τὸ σπίτι του. Ἡ ἐξώπορτα ἦταν ἀνοικτή. Καθόντουσαν, βλέπετε, στὸ ἴδιο σπίτι πολλοὶ ἐργένηδες. Ἐργένης ἦταν κι ὁ καθηγητής. Ἀνέβηκα τὴ σκάλα. Ἀπὸ ἕνα ἐπισκεπτήριο ποὺ ἦταν κολλημένο σὲ μιὰ πόρτα ὁδηγήθηκα καὶ κτύπησα τὴν πόρτα τοῦ καθηγητῆ.—Ποιὸς εἶναι; ἀκούστηκε ἀπὸ μέσα βραχνὴ ἡ φωνὴ τοῦ καθηγητῆ. — Ἐγώ, κύριε καθηγητά, κ᾽ εἶπα τ᾽ ὄνομά μου.—Τί θέλεις; ἀπάντησ᾽ ἀπὸ μέσα ὁ καθηγητής, χωρὶς ν᾽ ἀνοίξῃ τὴν πόρτα. —Τὸ Πανεπιστήμιο, κύριε καθηγητά, σᾶς ἔχει στείλει μιὰ διατριβή μου. Σᾶς παρακαλῶ νὰ τὴν κρίνετε καὶ νὰ τὴν γυρίσετε τὸ γρηγορώτερο στὸ Πανεπιστήμιο, ἐπειδὴ ἀλλοιώτικα θὰ χάσω τὴν εὐκαιρία νὰ διορισθῶ αὐτὸ τὸ καλοκαίρι. Τὸ Ὑπουργεῖο δὲ μᾶς διορίζει ἐφέτος χωρὶς πτυχίο.— Δὲ μπορῶ, βρυχήθηκε ἀπὸ μέσα ὁ καθηγητής, ἔχω ἄλλη ἐργασία.— Κύριε καθηγητά, χάνομαι, δὲ θὰ διορισθῶ, λυπηθῆτε με.— Δὲ μπορῶ, βρυχήθηκε καὶ πάλιν. Ἡ πόρτα ἔμενε πάντα κλειστή, ἡ στιχομυθία γινόταν, χωρὶς νὰ βλεπώμαστε.— Κύριε καθηγητά, ὅλη ἡ διατριβή μου εἶναι γραμμένη σ᾽ ἕνα

τετράδιο ἀπὸ 20 σελίδες, σ' ἕνα τέταρτο τὸ πολὺ εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν διαβάστε. Κάμετε το, λυπηθῆτε ἕνα μαθητή σας ποὺ θὰ μείνη χωρὶς θέση.— Δὲ μπορῶ, σοῦ εἶπα, τέλειωσε. Πές τους νὰ στείλουν νὰ τὴν πάρουν καὶ νὰ τὴ δώσουν σ' ἄλλον καθηγητή.— Κύριε καθηγητά, σᾶς ἱκετεύω, ἔλεος.— Δὲ μπορῶ, δὲ μπορῶ, βρυχήθηκε καὶ πάλιν ἄγρια καὶ ἀπειλητικὰ αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ καθηγητής. Δὲ μποροῦσε νὰ διαβάση εἴκοσι μικρὲς σελίδες κ' ἔτσι νὰ κάμη τὸ καθῆκον του καὶ νὰ εὐεργετήση κ' ἕνα μαθητή του. Δὲν εἶχε οὔτε τὴν περιέργεια νὰ ρίξη μιὰ ματιὰ σὲ μιὰ διατριβὴ σχετικὴ μὲ τὸ ἔργο του στὸ Πανεπιστήμιο. Τί ἄλλο μποροῦσα νὰ εἰπῶ! Δὲν εἶχα δύναμη οὔτε νὰ θυμώσω. Σὰν ἀπολιθωμένος γύρισα στὸ Πανεπιστήμιο. Πῆγα κατευθεῖαν στὸν κοσμήτορα καὶ τοῦ εἶπα τί ἔτρεξε μὲ τὸν καθηγητή. Ἔστειλε ἀμέσως ἕνα κλητῆρα καὶ πῆρε τὴ διατριβή μου καὶ τὴν ἔστειλε χωρὶς χρονοτριβὴ σ' ἄλλον καθηγητὴ μὲ μιὰ σημείωση. Ἡ διατριβή μου ἔτσι μέσα σὲ δυὸ μέρες διαβάστηκε καὶ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους καθηγητές. Δὲν ἦταν ἀνάγκη νὰ ἐγκριθῆ ἀπὸ ὅλους, γιὰ νὰ γίνη ἡ ἀναγόρευση. Ἦταν ἀρκετὸ ποὺ τὴ διάβασαν καὶ τὴ δέχτηκαν γιὰ καλὴ οἱ περισσότεροι. Ἔτσι τοιμάστηκε ὅ,τι χρειαζόταν γιὰ νὰ γίνη ἡ ἀναγόρευση.

Ἡ ἀναγόρευση γινόταν μπροστὰ στοὺς καθηγητὲς τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς· μὰ γιὰ εὐκολία, ὅπως ὅλα ἐκφυλίζονται στὸν τόπο μας καὶ χάνουν τὸ χρῶμα τους καὶ τὴ σημασία τους, εἶχε ἐκφυλιστῆ καὶ ἡ τελετή, ποὺ ἀναγορευόντουσαν οἱ διδάκτορες κ' εἶχε καταντήση νὰ γίνεται ἀνεπίσημα, μπροστὰ μονάχα στὸν κοσμήτορα τῆς σχολῆς καὶ στὸν πρύτανι καὶ, καθὼς θὰ ἰδοῦμε, στὴ δική μου τὴ περίπτωση ὅλα ἔγιναν μ' ἕναν τρόπο ἄθλιο.

Ἡ ἀναγόρευση μου σὲ διδάκτορα ἢ «ἡ καθομολόγησις», ὅπως λέγεται μὲ τὴ λέξη τοῦ νόμου, ἀποφασίστηκε νὰ γίνη σὲ μιὰ ὁρισμένη ἡμέρα. Πρωΐ πρωΐ αὐτὴ τὴν ἡμέρα πῆγα στὸ Πανεπιστήμιο. Δὲν εἶχεν ἔλθη ἀκόμα οὔτε ὁ πρύτανις οὔτε ὁ κοσμήτορας. Σὲ λίγο ἦρθε ὁ κοσμήτορας, μὰ ὁ πρύτανις ἀργοῦσε. Κάποιος ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο ποὺ ἀντιλήφθηκε τί τρέχει κ' ἤξερε τὶς ἀδυναμίες τοῦ πρύτανι μοῦ εἶπε νὰ πάρω ἕν' ἀμάξι καὶ νὰ πάω νὰ τὸν φέρω. Τί νὰ κάμω! Μπῆκα σ' ἕν' ἀμάξι καὶ πῆγα στοῦ πρύτανι. Τὸν βρῆκα στὸ ἀπόμερο σπιτάκι ποὺ κατοικοῦσε, νὰ ταΐζη ἐκείνη τὴν ὥρα τὶς κόττες του. Τοῦ εἶπα τί θέλω. Σὲ λίγο τοιμάστηκε. Μπήκαμε στ' ἀμάξι καὶ πήγαμε μαζὶ στὸ Πανεπιστήμιο. Σὰν φτάσαμε στὸ Πανεπιστήμιο ὁ πρύτανις μπῆκε στὸ γραφεῖο του κι' ἄρχισε νὰ ἀσχολῆται μ' ἄλλα ζητήματα τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ κοσμήτορας φαίνεται πὼς κεῖνο τὸ πρωΐ εἶχε νὰ ἰδῆ ἄλλες ὑποθέσεις του ἔξω ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο καὶ βιαζόταν νὰ τελειώση μαζί μου καὶ νὰ φύγη. Ἔστειλε λοιπὸν καὶ παρακάλεσε τὸν πρύτανι νὰ ἔλθη νὰ τελέσουν τὴν «καθομολόγησιν» μου. Ὁ πρύτανις τὸν παρακάλεσε μὲ τὴ σειρά του νὰ τὴν τελέση μονάχος του, ἐπειδὴ αὐτὸς βιάζεται νὰ τελειώση κάποια ἄλλη ὑπόθεση. Ἔτσι ὁ κοσμήτορας ἔβαλε μπροστά μου ἕνα ἔντυπο ποὺ εἶχε μέσα τὸν ὅρκο τοῦ διδάκτορα ἢ τὴν «καθομολόγησιν», πού δινανοἱ διδάκτορες τῆς σχολῆς τῶν φιλοσόφων καὶ με διάταξε νὰ τὴν διαβάσω. Δὲν εἶχα ἀκόμη ἀρχίσει νὰ διαβάζω καὶ κάποιος, ἄγνωστος μου, φίλος τοῦ κοσμήτορα, μπῆκε βιαστικὰ στὸ γραφεῖο κι' ἄρχισε νὰ συζητῆ κάπως ζωηρὰ μὲ τὸν κοσμήτορα. Ἐγὼ σταμάτησα τὸ διάβασμα. Μὰ ὁ κοσμήτορας μοῦ γνεψε ἐπιτακτικὰ νὰ διαβάσω τὸν ὅρκο. Ἔτσι ἄρχισα νὰ διαβάζω χωρὶς κανεὶς νὰ μ' ἀκούη καὶ χωρὶς ἐγὼ νὰ προσέχω τί διάβαζα καὶ χωρὶς νὰ δοκιμάζω τίποτε ἀπὸ τὸ διάβασμα. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ ὅρκος δόθηκε, «ἡ καθομολόγησις» ἔγινε, ἡ τελετὴ τελείωσε καὶ τὸ ἐμπόδιο νὰ μὴ μπορῶ νὰ διορισθῶ σχολάρχης ἔλειψε!

Αὐτὴ ἦταν ἡ τελετὴ τῆς «καθομολογήσεως» ποὺ τὴ φανταζόμουνα μεγαλόπρεπη, ποὺ τὴν περίμενα πὼς θὰ γέμιζε τὴν ψυχή μου ἀπὸ βαθειὰ συγκίνηση, μιὰ συγκίνηση ἀνώτερη καὶ πνευματικώτερη, ποὺ θὰ μ' ἔκανε νὰ λησμονήσω γιὰ λίγο ὅλα τὰ βάσανα ποὺ πέρασα γι' αὐτὸ τὸ δίπλωμα. Τί ἀνίδεος ποὺ εἶμουνα, ὅπως ἔλεγε καὶ ὁ μακαρίτης ὁ σύντροφός μου!

*
* *

Μὰ ποιὸ εἶναι, ἀλήθεια, κεῖνο ποὺ διάβασα στὸ ἔντυπο, ποιὰ εἶναι ἡ ὑπόσχεση, ἡ «καθομολόγησις» πού δινανοἱ τελειόφοιτοι τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς καὶ ἀναγορευόντουσαν διδάκτορες; Γιὰ τὴν ἱστορία τὴν παραθέτω ὁλόκληρη.

«Ἐπειδὴ ἡ διάσημος τῶν φιλοσόφων σχολή, τοῦ πρυτάνεως ἐπινεύοντος, εἰς τοὺς ἑαυτῆς διδάκτορας ἠξίωσε δοκιμάσαι με, αὐτῇ τε καὶ τῇ Πρυτανείᾳ πίστιν δίδωμι τήνδε. Τῆς μὲν ἐπιστήμης ὡς οἷόν τε μάλιστα ἐν τῷ βίῳ ἐπιμελήσεσθαι κἀπὶ τὸ τελειότερον αὐτὴν προαγωγεῖν καὶ ἀγλαΐσαι ἀεὶ πειράσεσθαι μηδὲ χρήσεσθαι ταύτῃ ἐπὶ χρηματισμῷ ἢ κενοῦ κλέους θήρᾳ, ἀλλ' ἐφ' ᾧ ἂν τῆς θείας ἀληθείας τὸ φῶς προσωτέρω διαχεόμενον ἐπὶ πλείοσιν ἐπαυγάζῃ, πᾶν δὲ ποιήσειν προθύμως ὅ,τι ἂν μέλλῃ εἰς εὐσέβειαν οἴσειν καὶ κόσμον ἠθῶν καὶ σεμνότητα τρόπων μηδὲ τῆς τῶν ἄλλων διδασκαλίας σὺν ἀβελτηρίᾳ κατεπιχειρήσειν ποτὲ κενοσόφως περπερευόμενος καὶ τὰ ἐκείνοις δεδογμένα κατασοφιστεύειν πειρώμενος μηδ' ἐθελήσειν τἀναντία ὧν αὐτὸς γινώσκω διδάσκειν μηδὲ καπηλεύειν τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἄξίωμα τοῦ τῶν Μουσῶν θιασώτου αἰσχύνειν τῇ τῶν ἠθῶν ἀκοσμίᾳ. Ταύτην μοι τὴν ἐπαγγελίαν ἐπιτελοῦντι εἴη μοι τὸν θεὸν ἀρωγὸν κτήσασθαι ἐν τῷ βίῳ».

Τί ὑψηλὲς ἠθικὲς ἔννοιες, τί ἀρχαιόπρεπες φράσεις! Καὶ ὅμως μὲ τί τρόπο διαβάσθηκαν! Χωρὶς κανένα παλμό, χωρὶς καμιὰ συγκίνηση καὶ χωρὶς κανένα σεβασμὸ οὔτε σ' αὐτὲς οὔτε στὴν ἱερότητα τῆς τελετῆς.

* * *

Τὴν ἄλλη μέρα πῆγα νὰ πάρω τὸ πτυχίο μου. Δὲν ἦταν ἕτοιμο. Ἔλειπε ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Πρύτανι. Πῆγα τὴν ἄλλη. Τὰ ἴδια. Ὡστόσο ἐγὼ βιαζόμουνα, ἀνυπομονοῦσα. Τὸ Ὑπουργεῖο ζητοῦσε τὸ πτυχίο μου, δὲ δεχόταν καμία δικαιολογία. Μοῦ δήλωσε ὀρθὰ κοφτά, ἢ φέρνεις αὔριο ἢ τὸ βραδύτερο μεθαύριο τὸ πτυχίο σου ἢ θὰ μείνῃς ἔξω ἀπὸ τὶς μεταβολές. Ἔδειξα ὅλη τὴ στενοχώρια μου στὸ Πανεπιστήμιο. Παρακάλεσα ὅλους τοὺς ἁρμόδιους νὰ μὲ βοηθήσουν. Σὲ λίγο κάποιος ἀπὸ τοὺς Πανεπιστημιακοὺς μὲ κάλεσε ἰδιαιτέρως καὶ μοῦ εἶπε:—Κύριε, τὸ πτυχίο σου εἶναι ἕτοιμο, δὲ λείπει παρὰ μόνο ἡ ὑπογραφὴ τοῦ πρύτανι, μὰ ὁ πρύτανις ἀναβάλλει νὰ τὸ ὑπογράψῃ, γιατὶ θέλει νά σε τιμωρήσῃ. Εἶναι θυμωμένος μαζί σου, ἐπειδὴ δὲν κράτησες τ' ἀμάξι νὰ τὸν γυρίσῃ πίσω στὸ σπίτι του, ὅταν θὰ τελείωνε τὴν ἐργασία του στὸ Πανεπιστήμιο τὴν ἡμέρα ποὺ ἔγινε ἡ ἀναγόρευση σου!—Πῶς; τί; Ὁ Πρύτανις δὲν ὑπογράφει τὸ πτυχίο μου γιατὶ δὲν τὸν περίμενε τ' ἀμάξι νὰ τὸν γυρίσῃ στὸ σπίτι του σὰν θὰ τελείωνε τὴ δουλειά του στὸ Πανεπιστήμιο; Νά Πρύτανις, νά μάλαμα! Πάρτονε στὸ γάμο σου νά σου εἰπῆ καὶ τοῦ χρόνου. Θεέ μου, τί ἀθλιότητες! Ὁ καθηγητὴς ποὺ ἦταν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ πρύτανις δὲ συνήθιζε νὰ μπαίνῃ σ' ἄμάξι, μὰ σὲ κάτι τέτοιες περιστάσεις τὸν ἔπιανε ἄλλο πρᾶμα, μιὰ ὅσο ἀλλόκοτη τόσο καὶ ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νὰ πηγαίνῃ στὸ Πανεπιστήμιο καὶ νὰ γυρίζῃ στὸ σπίτι του «ἐφ' ἁμάξης» μὲ ἔξοδα τῶν πτωχῶν φοιτητῶν, γιὰ νὰ κάμῃ, φαίνεται, ἐντύπωση στὴν ἐξοχικὴ γειτονιά του. Τί ἄλλο μπορεῖ νὰ σκεφθῇ κανείς! Πῶς ἦταν δυνατὸν νὰ μαντεύσω τὸ ἀλλόκοτο αὐτὸ μεράκι τοῦ πρύτανι. Ἂν τὸ μάντευα θὰ κρατοῦσα βέβαια τ' ἁμάξι. Καὶ τώρα; Ἔτρεξα σ' ἕνα κλητήρα. Εἶχα μαζί του ξεχωριστὴ σχέση. Ἦταν πατριώτης μου. Τοῦ εἶπα τί μου συμβαίνει. Ἀνάλαβε νὰ διορθώσῃ τὴν κατάσταση. Πῆγε ἀμέσως στοῦ Πρύτανι κ' ἔφερε ὑπογεγραμμένο τὸ δίπλωμα. Μὲ ποιὸ τρόπο τὰ κατάφερε δὲν ξέρω. Μὲ παρακλήσεις ἢ μὲ ἀπειλές; Ὁ κλητήρας ἦταν καὶ παλληκαρᾶς καὶ οἱ καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου πρόσεχαν τότε πολὺ τοὺς παλληκαράδες καὶ τοὺς φοιτητὲς καὶ τοὺς κλητῆρες, γιατὶ τοὺς χρειαζόντουσαν. Ὁπωσδήποτε τέλειωσε κι' αὐτὴ ἡ περιπέτεια, πάει κι' αὐτὴ ἡ ἀθλιότητα. Καὶ γὼ μ' ἕνα μόνιππο ἔτρεξα—βάρ' ἁμαξᾶ—θριαμβευτικὰ στὸ Ὑπουργεῖο κομίζοντας τὸ πτυχίο μου. Τὰ βάσανα μου τέλειωσαν πιά, διορίστηκα σχολάρχης. Μὰ δὲν ἐλησμόνησα ποτὲ ὡς τὰ τώρα τὶς τόσες ἐπίσημες ἀθλιότητες!

Ι. ΒΑΧΑΒΙΟΛΟΣ

ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Τῆς ἐκκλησιᾶς ἀράδα τὰ καθίσματα
κι' ἀράδα, μαυροφόρες καὶ σκυφτές,
τῆς γειτονιᾶς οἱ ὁλόχλωμες γερόντισσες
προσεύχονται σιγά, τρεμουλιαστές.

Μεγάλη εἶναι Βδομάδα. — Ποιὰ μπορεῖ
νὰ λείψῃ ; — Κι' ἂν οἱ νιὲς ὅλες δὲν ἔρχονται,
γλεντοῦνε ! — Κι' ἂν δὲν ἔρθουνε κ' οἱ νιόπαντρες,
χαλάλι τους, κι' ὁ Θεὸς τὶς συγχωρεῖ.

Μὰ αὐτές, πάντοτε ἀράδα στὰ στασίδια,
δὲ λείπουνε. — Μονάχα ποῦ καὶ κάποτε,
σὰ μείνῃ κάποια θέση μέρες ἄπιαστη,
σταυροκοπιοῦνται τότες τὰ γραΐδια.

«Θεὸς σχωρέσ' την ! πάει ἡ κυρὰ - Βγενιά !
Κυρά - Κατίγκω, πᾶρε τὸ στασίδι της !»
Κι' ἀνάμεσα σὲ δυὸ σταυροκοπήματα
δὲ βλέπουν πῶς μιά - μιὰ περνᾷ ἡ γενιά.

Κηφισιὰ 13, 7, 32.

ΙΩΑΝΝΑ Γ. ΜΠΟΥΚΟΥΒΑΛΑ

ΑΝΘΡΩΠΟΣ

ὑτυχισμένος !

Αὐτὸς ξέρει νὰ ζήσει. Δουλεύει, τρώει, πίνει, γιὰ τίποτα δὲ συλλογίζεται, δὲ σκοτίστηκε ποτέ του γιὰ τίποτα. Βρίσκει ; τρώει. Δὲ βρίσκει ; ψάχνει ἁπλούστατα νὰ βρεῖ.

Κοπιάζει λίγο βέβαια. Μὰ μήπως καὶ τὸ πρόβατο δὲν κουράζεται, γυρίζοντας τόσον τόπο, γιὰ νὰ γιομίσει τὴν κοιλιά του ; Μήπως κι ὁ λύκος δὲν ξεθεώνεται κυνηγώντας ;

Ὅλα τὰ ζωντανὰ μοχτοῦνε γιὰ νὰ βροῦν τὴν τροφή τους. Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀριστείδη.

Εἶναι σαραντάπεντάρης ἄντρας, γιομάτος καὶ καλοδεμένος. Ὅταν δὲ γελάει, φαίνεται βαρὺς ἄνθρωπος, ἀμίλητος. Μὰ δὲ θέλει καὶ πολλὰ γιὰ νὰ γελάσει. Ὡστόσο ἔχει πάρει κάτι ἀπὸ τὴν ἀρχοντιὰ τῶν νοικοκυραίων καὶ θεωρεῖ τὴ δύναμή τους, τὴν αἴγλη τους τὴν οἰκογενειακὴ καὶ δικά του.

Ξύπνησε νωρὶς σήμερα, ὅπως καὶ κάθε μέρα ἄλλως τε, καὶ βγῆκε στὸ καφενεῖο. Ὕστερα, ὅταν σηκώθηκε κάμποσο ὁ ἥλιος, πῆγε στὸ σπίτι τοῦ Κωσταντόπουλου. Ἐκεῖ ἤτανε κάτι σὰν ὑπηρέτης, σὰν οἰκονόμος τοῦ σπιτιοῦ, λιγάκι ἀφέντης. Πάντως παράσιτος ἦτανε. Ἔτρωγε, ἔπινε κι ὅταν τοῦ κάπνιζε κοίταζε καὶ τὶς δουλειές, χωρὶς βέβαια νὰ περιμένει νὰ τοῦ πεῖ κανένας τίποτα. Ὅλη μέρα αὐτοῦ βρισκόντανε καὶ μόνο τὴ βαθειὰ νύχτα πήγαινε στὸ δικό του σπίτι.

Μόλις πῆγε στὰ Κωσταντοπουλαΐϊκα, ρώτησε τὶ θὰ ἔτρωγαν σήμερα.

—Κρέας στὸ φοῦρνο, εἶπε ἡ οἰκοδέσποινα.

Ὁ Ἀριστείδης πῆγε στὰ κρεοπωλεῖα κι ἀγόρασε δυὸ ὀκά-

δες κρέας τρυφερὸ καὶ παχύ. Γύρισε στὸ σπίτι, τόβαλε μόνος του σ᾽ ἕνα μπακιρένιον ταβά, ἔβαλε κι ὅλα τὰ ἀπαραίτητα καὶ τὸ πῆγε στὸ φοῦρνο. Θὰ μποροῦσε νὰ τὸ στείλει μὲ τὴν ὑπηρέτρια. Ἀλλὰ γιατί!

Ὕστερα κάθησε λίγο στὸ καφενεῖο καὶ μετὰ πῆγε καὶ πότισε ἕναν κῆπο, ἔκοψε χλωρασιὰ γιὰ τὸ ζυγούρι, τέλος ἔκαμε, ἔφκιασε τοῦτο καὶ τἄλλο.

Κατὰ τὶς ἕντεκα ἡ ὥρα πῆγε τὴ Ντοριὰ τὴ φοράδα πάνου στὸ Λειβάδι καὶ τὴν ἔδεσε μὲ μακρὺ σκοινί, σ᾽ ἕνα χωράφι ὅπου εἶχε καὶ λίγο χορτάρι. Ἂς ἔβοσκε, ἂν τῆς ἔρχονταν ὄρεξη κι ἂν τὴν ἄφηναν οἱ πόνοι. Καθὼς φαίνονταν, σήμερα θὰ γεννοῦσε.

—Κάτσε δῶ, μουρμούρισε ὁ Ἀριστείδης.

Δοκίμασε, ἂν τὸ παλούκι ἀπ᾽ ὅπου τὴν εἶχε δεμένη, ἦτανε καλὰ μπηγμένο στὴ γῆς κι ἔφυγε βιαστικὸς γιὰ τὸ σπίτι.

Σήμερα εἶχε καὶ σπουδαῖες δουλειές. Πρῶτα πρῶτα θὰ ἔκανε τὴ μαμὴ στὴ φοράδα. Ὕστερα θὰ ξέκανε τὸ Βλάμη. Δηλαδὴ πρῶτα θὰ γίνονταν ἡ ἐκτέλεση τοῦ σκυλιοῦ.

* * *

Ὁ Βλάμης δὲν εἶχε προγραφτεῖ ἔτσι γιὰ γοῦστο ἢ ἀσυλλόγιστα. Κάθε ἄλλο! Δικάστηκε, ἡ δίκη βάσταξε κάμποσες μέρες, καὶ καταδικάστηκε στὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν. Ἔγινε σωστὴ δίκη μὲ μάρτυρες, μὲ δικηγόρους, μὲ ὅλους τοὺς τύπους. Ὁ καψερὸς ὁ σκύλος εἶχε ὑπερασπιστές, μὰ δὲν εἶχε κανέναν ποὺ νὰ τὸν ἀγαπάει. Τὰ αἰστήματα εἶναι ἀμοιβαῖα. Ὁ Βλάμης, ἀπὸ τεμπελιά, δὲν ἔδειχνε ἀγάπη σὲ κανέναν.

Ἕνας μικρόσωμος ἀλλὰ παχὺς σκύλος ἦτανε, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ λένε «κοπρίτες». Θὰ ζύγιζε ὡς δέκα ἕντεκα ὀκάδες, βάρος ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ τὸ μικρό του ἀνάστημα. Ποτὲ δὲν ἀλυχτοῦσε κανέναν, ποτὲ δὲν κουνοῦσε τὴν οὐρά του σὲ κανέναν, ποτὲ δὲν πήγαινε κοντὰ σὲ κανέναν. Δὲ χρειάζεται νὰ γυρίσουμε στὸ παρελθὸν γιὰ νὰ βροῦμε τοὺς αἴτιους αὐτῆς του τῆς κατάντιας.

Τί ἔκανε;

Νά: Κοιμόντανε στὸ κεφαλόσκαλο, πάνου σὲ μιὰ λινάτσα, καὶ δὲν παραμεροῦσε γιὰ νὰ διαβοῦν οἱ ἄνθρωποι. Μιὰ κλωτσιὰ γερὴ τὸν κατρακυλοῦσε στὸν πάτο τῆς σκάλας. Οὔτε τσιμουδιὰ δὲν ἔβγανε γιὰ νὰ παραπονεθεῖ. Ξαπλώνονταν στὸ πατινὸ σκαλόνι κι ἔμενε κεῖ ὅσο ποὺ μὲ ἄλλη κλωτσιὰ τὸν ἔριχναν πιὸ κάτου. Καὶ σὲ στιγμὴ ἐξαιρετικῆς γι᾽ αὐτὸν ἐνεργητικότητας, ἀποφάσιζε νὰ ξανανεβεῖ τὰ εἰκοσιένα σκαλόνια, γιὰ νὰ ξαπλωθεῖ πάλι μακάρια στὴ λινάτσα του, ποὺ τὴ θεωροῦσε στρῶμα ἰδανικὰ ἁπαλό.

Οἱ καυγάδες δὲν τοῦ ἄρεσαν καὶ φέρνονταν ψυχρὰ στὰ θηλυκά. Μιὰ ναζιάρα σκύλα θέλησε νὰ χαριεντιστεῖ μαζί του κάποτε ποὺ τὸν βρῆκε στὴν αὐλὴ ξαπλωμένον. Προσπάθησε νὰ τοῦ ἀνάψει τὰ αἵματα μὲ χίλιων λογιῶν παιγνίδια καὶ ἄσεμνα κουνήματα μὰ δὲν ἀξιώθηκε οὔτε νὰ κοιταχτεῖ. Μπροστὰ σὲ τέτοια παγερὴ ὑποδοχή, αὐτή, ποὺ πολιορκήθηκε ἀπὸ ἀμέτρητους Δὸν Ζουάν, ταράχτηκε, τρόμαξε, ἔνιωσε πὼς βρίσκεται μπροστὰ σὲ κάτι ἀπαίσιο! Τὴν ἔπιασε ὁ φόβος τοῦ ἀγνώστου. Ἄρχισε νὰ τρέμει, μάζεψε τὴν οὐρὰ κάτου ἀπὸ τὰ σκέλια κι ἔφυγε οὐρλιάζοντας, σὰ νὰ ὀσμίστηκε λύκο.

Ἦτανε λοιπὸν τελείως ἀχρείαστο σκυλὶ ὁ Βλάμης. Οὔτε τὸ σπίτι φύλαγε, οὔτε ἔδειχνε ἀγάπη σὲ κανέναν, οὔτε φρόντιζε ν᾽ ἀφήσει ἀπογόνους, μήπως κι ἔβγαινε κανένας καλύτερος του, γιὰ νὰ δικαιωθεῖ κι ἡ δική του ζωὴ ἐπιτέλους. Ἂν ἦταν ἄνθρωπος, θὰ λέγανε: Ἄχρηστος στὴν κοινωνία.

Καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Ὁ Ἀριστείδης κι ὁ ἀφέντης τοῦ σπιτιοῦ ἦτανε οἱ δικαστές. Τὰ δυό κορίτσια κι ὁ γιὸς ἦτανε οἱ δικηγόροι τῆς ὑπεράσπισης. Ἡ μητέρα, ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας ποὺ τῆς ὑποβλήθηκε αἴτηση χάρης. Μὰ ἡ χάρη δὲ δόθηκε.

—Εἶναι κρῖμα, ἂς τὸ δώσουμε σὲ κανέναν, εἶπαν τὰ παιδιά.

—Κανένας δὲν τὸ παίρνει.

Καὶ σήμερα θὰ γίνονταν ἡ ἐκτέλεση.

Γι᾽ αὐτὸ γύρισε βιαστικὸς κάτου ὁ Ἀριστείδης.

*
* *

Στὸ σπίτι ἦτανε μονάχα ἡ μητέρα μὲ τὴν ὑπηρέτρια. Οἱ ἄλλοι ἔλειπαν.

Ὁ Ἀριστείδης ἀνέβηκε τὴ σκάλα κι ἅρπαξε τὸ Βλάμη ἀπὸ τὸ τομάρι τῆς ράχης, ποὺ ἦτανε τσιτωμένο ἀπὸ τὸ πάχος, τὸν πῆρε παραμάσκαλα καὶ τὸν πῆγε στὸ πάνου μέρος τῆς αὐλῆς, στὸ μαντρότοιχο δίπλα. Κάτι δέντρα τοὺς ἔκρυβαν ἀπὸ τὸ σπίτι.

Δὲ χασομεροῦσε ὁ Ἀριστείδης. Ἀμέσως βρῆκε μιὰ κοφτερὴ πέτρα, γονάτισε χάμου καὶ ξάπλωσε τὸ Βλάμη βάνοντάς του τὸ λαιμὸ πάνου σὲ μιὰ ἄλλη πέτρα ἴσια. Ὁ κατάδικος δὲν ἀντιστέκονταν. Ἔνιωθε ὅμως πὼς κάτι ἐξαιρετικὸ τοῦ συμβαίνει καὶ κρατοῦσε διάνοιχτα τὰ μάτια του.

Ἀλλὰ τί γίνεται; . . .

Τοῦ πιάνει σφιχτὰ τὴ μουτσούδα ὁ Ἀριστείδης καὶ μὲ τὸ ἕνα γόνατο τοῦ πατάει τὸ κορμὶ στὴ γῆς. Μὲ τὸ λεύτερο χέρι σηκώνει ψηλὰ τὴν κοφτερὴ πέτρα. Τὴν κατεβάζει σὰν ἀστραπὴ στὸ λαιμὸ τοῦ σκυλιοῦ. Μιὰ φορά, δυὸ φορές. . .

Οὐρλιάσματα πόνου πνιχτά. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴ ζωή του προσπάθησε ν' ἀντισταθεῖ ὁ Βλάμης, μὰ τὸ γόνατο τὸν εἶχε κολλημένον χάμου.

Αἵματα. Οἱ πέτρες βάφτηκαν κόκκινες.

Ἀμέσως πετιέται πάνου ὁ Ἀριστείδης, ἁρπάζει τὸ μισοζώντανο σκυλὶ ἀπὸ τὰ πισινὰ πόδια καὶ ἀρχίζει νὰ τὸ χτυπάει πάνου στὸ μαντρότοιχο μὲ τὶς ἀνώμαλες πέτρες. Γκόπ . . . γκόπ. . . . Κάτι σὰν οὐρλιαχτὰ ἔβγαιναν ἀκόμα ἀπὸ τὸ ματωμένο στόμα τοῦ Βλάμη. Μὰ σταμάτησαν. Σταμάτησε κι ὁ μπόγιας νὰ χτυπάει. Ἔσυρε τὸ πτῶμα ὡς τὴ γωνία τοῦ τοίχου, τὸ σήκωσε καὶ τὸ πέταξε στὸ ξερόρεμμα ποὺ περνάει δίπλα ἐκεῖ. Οὔτε κοίταξε ποῦ πῆγε. Γύρισε κι ἔφυγε.

Μὰ ὁ Βλάμης δὲν εἶχε ψοφήσει ἀκόμα. Μιὰ σταλιὰ ζωῆς ἔμενε μέσα του καὶ σὰν ν' ἀνάσαινε. Κάποια στιγμὴ κλώτσησε τὰ πίσω του πόδια, γρατσούνισε τὰ χαλίκια μὲ τὰ μπροστινά. Ἡ σταλιὰ τῆς ζωῆς προσπαθοῦσε νὰ τὸν σηκώσει ὀρθόν.

Ὁ θάνατος ὅμως ἦτανε κύριος πιά.

Ὁ Ἀριστείδης πασπάλισε μὲ χῶμα τὰ αἵματα, ἔτριψε ὕστερα τὰ χέρια του χάμου. Καὶ βγῆκε στὴν αὐλή, ὅπου φώναξε καὶ τοῦ ἔφεραν νερὸ καὶ σαπούνι γιὰ νὰ πλυθεῖ.

—Ἀπόστασα ποὺ νὰ πάρει ὁ διάβολος, ἔλεγε μιλώντας στὸν ἑαυτό του.

Σὲ λίγη ὥρα ἔφαγε μὲ τοὺς ἄλλους καὶ μετὰ σηκώθηκε καὶ πάει στὸ Λειβάδι.

*
* *

Ἔσκυβε πότε πότε ἡ Ντοριά, ἡ φοράδα, νὰ πάρει μιὰ μπουκιά, μὰ χωρὶς καλὰ καλὰ νὰ κόψει δυὸ κλωνιὰ χορτάρι, σήκωνε τὸ κεφάλι καὶ στέκονταν ἀκούνητη γιὰ λίγο. Ὕστερα μετατόπιζε μιὰ διασκελιὰ τόπο. Καὶ τὰ πισινά της πόδια τὰ κρατοῦσε ἀνοιχτά.

Βράδυαζε. Δροσερὸ ἀεράκι ἔκανε τὶς λεῦκες νὰ τραγουδᾶνε. Τὸ θρόϊσμα τῶν μικρῶν φύλλων ἔμοιαζε μὲ φλοῖσβο ποταμιοῦ ποὺ τὰ νερά του κυλᾶνε ἀνάμεσα σὲ βράχια.

Ποῦ νὰ καταλάβει δροσιά, ποῦ ν' ἀκούσει θρόϊσμα ἡ καημένη Ντοριά! Ἀπὸ τοὺς πόνους ἔκανε σὰ μισοκομένο φείδι. Λύγιζε τὴ ραχιά της, σήκωνε τὸ κεφάλι ψηλὰ ἢ τὸ ἔσκυβε χάμου. Καὶ βογγοῦσε σὰν ἄνθρωπος. Ἡ γέννα δὲν πήγαινε καθόλου καλά.

Γι' αὐτὸ ἦτανε στενοχωρεμένος ὁ Ἀριστείδης καὶ κάπνιζε τσιγάρα, τόνα κοντὰ στὸ ἄλλο. Καθόντανε στὴν ἄκρη στὸ χωράφι, χάμου, κι ἀκουμποῦσε τὸ κορμί του σὲ μιὰ λεῦκα. Ἐκεῖ μαζώχτηκαν κάνα δυὸ τρεῖς, ποὺ γύριζαν ἀπὸ δουλειές, καὶ τσιγαρολογοῦσαν κουβεντιάζοντας γιὰ τοῦτο καὶ τὸ ἄλλο. Ὅσο ποὺ κάπνισαν ἀπὸ δυὸ τρία τσιγάρα κι ἔφυγαν ἄλλος γιὰ πάνου, ἄλλος γιὰ κάτου. Ὕστερα διάβαιναν ἄλλοι καὶ κάθονταν ἀπὸ λίγο.

Ὁλοένα βογγοῦσε ἡ Ντοριὰ ἡ καημένη. Πάρα βαστοῦσε αὐτὴ ἡ φασαρία. Ὁ Ἀριστείδης πῆγε κοντά της καὶ στεκόντανε.

Ὕστερα ἡ φοράδα ἔπεσε χάμου, ἔπεσε τοῦ θανάτου, ἀφοῦ ἀκούμπησε καὶ τὸ κεφάλι στὴ γῆς. Γιὰ μιὰ στιγμὴ

τέντωσε τὰ τέσσερα πόδια της καὶ τὰ κλώτσησε στὸν ἀέρα. Μετὰ ἡσύχασε λίγο, κάθησε καλύτερα κι ἀνασήκωσε τὸ κεφάλι. Δὲ μποροῦσε ὅμως νὰ τὸ κρατάει μετέωρο κι ἀκουμποῦσε μὲ τὰ δόντια στὸ χῶμα.

—Δὲ θὰ τὴ γλυτώσετε τὴ φοράδα, εἶπε ἕνας ποὺ πέρασε.

—Ἄσκημα εἶναι, εἶπε ὁ Ἀριστείδης· τώρα ἔπρεπε νὰ εἶχε γεννήσει.

—Ἂν ψοφήσει τὸ πουλάρι μέσα, τότε...

—Φτάνει νὰ γλυτώσουμε τὴ μάννα.

Κάτι παιδάκια ποὺ εἶχανε φτάσει παίζοντας ὡς τὸ Λειβάδι, κάθησαν παράμερα καὶ κοίταζαν.

Ὁ Ἀριστείδης ἔσκυψε καὶ χάϊδεψε τὸ μέτωπο τῆς Ντοριᾶς, τῆς ἔξυσε λίγο τὸ λαιμὸ κάτου ἀπ τὴ χαίτη. Ἔβγαλε ἕνα στεναγμὸ βαθὺν τὸ κακόμοιρο τὸ ζῶο κι ἄφησε τὸ κεφάλι του νὰ πέσει ὁλότελα χάμου, σὰ νὰ παρατήθηκε ἀπὸ τὴν προσπάθεια νὰ κρατήσει τὴ ζωή.

***

Τότε ἔβγαλε τὸ σακκάκι του ὁ Ἀριστείδης κι ἀνασκούμπωσε τὰ μανίκια τοῦ πουκάμισου. Κείνη τὴ στιγμὴ ἔφτασε κι ὁ ἀφέντης τῆς φοράδας κρατώντας παραμάσκαλα ἕνα δεματάκι τριφύλλι χλωρό.

—Τί γίνεται; ρώτησε· ἀκόμα;

Ὁ Ἀριστείδης κούνησε τὸ κεφάλι ἀπελπισμένα.

—Ἔχει ἀγῶνα, εἶπε.

Καὶ ἄρχισε τὴν ἐπέμβαση γιὰ νὰ βιάσει τὸν τοκετό. Πέντε δέκα λεφτὰ ἀγωνίζονταν.

—Εἶναι πιασμένο τὸ κεφάλι τοῦ πουλαριοῦ, εἶπε μιὰ στιγμὴ καὶ δὲν ξαναμίλησε.

Ἡ Ντοριά, στὸ μεταξύ, βογγοῦσε πιὸ πολὺ καὶ πότε πότε κλωτσοῦσε ἀδύναμα στὸν ἀέρα τὸ ἕνα πισινὸ πόδι. Πάσκιζε νὰ σηκώσει καὶ τὸ κεφάλι της, μὰ κεῖνο ξανάπεφτε βαρύ.

Πετάχτηκε ὀρθὸς ὁ Ἀριστείδης καὶ στάθηκε μιὰ στιγμὴ νὰ πάρει ἀνάσα. Σκοτίδιαζε, ἔρχονταν ἡ νύχτα.

—Ἔλα, βόηθα νὰ τὴ σηκώσουμε, εἶπε στὸν ἀφέντη.

Οἱ δυὸ ἄντρες βάλανε τὰ δυνατά τους κι ἀνασήκωσαν

μόλις τὸ ζῶο. Ἴσια ἴσια ποὺ τὸ γύρισαν λίγο· περσότερο δὲ μποροῦσαν. Μὰ τὴ Ντοριὰ κάτι τὴν ἔσπρωχνε νὰ σηκωθεῖ. Ἀγωνίστηκε μιὰ στιγμή, οἱ ἄντρες βοηθοῦσαν, κι ἄξαφνα βρέθηκε ὀρθή, μὲ τὰ πόδια ἀνοιχτὰ στυλωμένα, μὲ τὸ κεφάλι ψηλὰ στὸν ἀέρα.

Σὲ δυὸ λεφτὰ τῆς ὥρας ἔπεσε ἕνα ἄσκημο πουλαράκι.

Ἡ φοράδα ξέχασε ἀμέσως τὰ βάσανα της, τοὺς πόνους, γύρισε κι ἄρχισε νὰ γλύφει τὸ παιδί της. Ὕστερα μὲ τὴ μούρη της προσπαθοῦσε νὰ τὸ κάμει νὰ σηκωθεῖ. Καὶ δὲν πέρασαν πέντε λεφτὰ ποὺ τὸ μικρὸ ἤτανε κιόλας στεριωμένο στὰ τέσσερα ροζιάρικα πόδια του. Τέσσερα κακοπελεκημένα ἀγριόξυλα!

Ρίξανε τό τριφύλλι τῆς Ντοριᾶς, μὰ κείνη, ἀφοσιωμένη στὴν περιποίηση τοῦ μικροῦ της, δὲ γύρισε νὰ τὸ κοιτάξει.

Δὲν εἶχανε τίποτα ἄλλο νὰ κάμουν ἐδῶ. Ὁ Ἀριστείδης πῆγε κεῖ πιὸ πέρα, ποὺ περνοῦσε ἕνα αὐλάκι νερό, κι ἔπλυνε τὰ χέρια του καλά.

—Ἀπόστασα, ποὺ νὰ πάρει ὁ διάολος, εἶπε καθὼς σφογγίζονταν ἀπὸ τὸ ντριλένιο του παντελόνι.

—Ἔλα νὰ φύγουμε, τοῦ φώναξε ὁ ἀφέντης.

Πήγανε στὸ σπίτι καὶ κάθησαν στὴν αὐλὴ ὅπου τοὺς ἔφερε οὔζο ἡ ὑπηρέτρια. Λίγο ἀργότερα φάγανε καὶ μετὰ βγήκανε στὰ καφενεῖα νὰ χαζολογήσουν ἢ νὰ παίξουν χαρτιά.

***

Ἔτσι πέρασε αὐτὴ ἡ μέρα τοῦ Ἀριστείδη.

Γιομάτη μέρα!

Ἔφκιασε τοῦτο καὶ τάλλο. Καὶ τὶς δυὸ σπουδαῖες δουλειές. Κι ὅλα αὐτά, φυσικά, χωρὶς ἔγνοια, χωρὶς σκέψη. Ὅπως ταιριάζει σ' ἕναν ἄνθρωπο ἀπόλυτα γερόν.

Θὰ παίξει χαρτιὰ ὡς ἀργά, στὶς δώδεκα. Ὕστερα θὰ κοιμηθεῖ, θὰ τὸν πάρει ὁ ὕπνος ἀμέσως μολις ξαπλωθεῖ στὸ στρῶμα του. Μήπως θάρρεψες πὼς θὰ σπάει τὸ κεφάλι του τὴ νύχτα γιὰ νὰ λύσει κανένα μεγάλο πρόβλημα τῆς ζωῆς; Ὄχι. Γιατί νὰ τὸ κάνει;

Ἐσὺ ποὺ ἔφαγες τὰ νιάτα σου, ποὺ καμπούριασες σκυμένος στὰ βιβλία τὰ σοφά, ψάχνοντας γιὰ τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς, τί ἔκαμες; Πές μου, πῶς γεννήθηκε ὁ κόσμος; ποιά εἶναι ἡ ἀρχή του; ποιός ὁ σκοπὸς τῆς ὕπαρξής του; Μάλιστα, ὁ σκοπός! Μεγάλα λόγια!

Τουλάχιστο διηγήσου μου, ἀναγνώστη, τὰ περιστατικὰ μιᾶς κακομοιριασμένης μέρας σου.

Ἀγαπημένε μου ἀδερφὲ Ἀριστείδη! Καληνύχτα σου. Ἐσένα ἔχω ἀστέρι τοῦ βίου μου, ὁδηγό μου. Θὰ βάλω τὰ δυνατά μου νὰ γίνω σὰν κι ἐσένα.

Καληνύχτα! Ἡ ὥρα εἶναι δώδεκα, μεσάνυχτα, καὶ πρέπει νὰ κοιμηθεῖς πιά.

Ἔχει ἀνάγκη κι ἀπὸ ὕπνο τὸ ἀντρειωμένο σου κορμί, γιὰ νὰ ξαναβρεῖ ὅση δύναμη ἔχασε σήμερα. Τὴ μέρα αὐτή, ποὺ ἔφερες σὲ αἴσιο τέλος τέτοια μεγάλα κατορθώματα. Ἀναπάψου πιά!

Ἡ ὑγεία σου εἶναι πολύτιμη στὴν ἀνθρωπότητα. Ἐδῶ, εἶδες φροντίζουμε γιὰ ἕνα κλωτσιάρικο μουλάρι. Ὕστερα ἀπὸ ἐντατικὴ δουλειὰ ὁλόκληρης μέρας τοῦ ρίχνουμε παχὺ στρῶμα ἄχυρο γιὰ νὰ ξαπλωθεῖ σὲ μαλακωσιά, γιὰ νὰ κοιμηθεῖ εὐχάριστα καὶ νὰ ξαποστάσει.

Καὶ νὰ μὴν ἐνδιαφερθοῦμε γιὰ τὸ δικό σου ὕπνο; Ἐσένα, ποὺ εἶσαι ὑπόδειγμα ἰδανικοῦ ἀνθρώπου;

Καληνύχτα!

Σιγά, ἀναγνώστη, πάτα στὶς μύτες τῶν παπουτσιῶν σου. Μὴ μιλᾶς, μὴν ψιθυρίζεις κάν. Κοιμᾶται! Ἄρχισε κιόλας νὰ ροχαλίζει. Τί γλυκειὰ μουσική! Εἶναι ἕνα πρελούντιο. Ἄκου! Δὲ σοῦ φαίνεται, ἀκούγοντας αὐτὸ τὸ πρελούντιο, πὼς ἀνασηκώνεται λίγο ὁ σκοτεινὸς πέπλος τοῦ μέλλοντος, μπροστὰ στὰ κοντόβλεπα μάτια μας;

Μὰ κι ἂν δὲν ἔχεις φαντασία καὶ δὲ βλέπεις πέπλους ν' ἀνασηκώνονται, πάλι μὴν κάνεις θόρυβο. Πρόσεξε μὴν ταράξεις τὸν ὕπνο ἑνὸς ἐξαιρετικοῦ ἀνθρώπου.

Ἑνὸς ἀνθρώπου ποὺ δούλεψε, ἔφαγε καὶ κοιμᾶται.

ΝΙΚΟΣ Δ. ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΑΓΡΑΦΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἡ ἱστορία ἡ ὁποία ἔρχεται εἰς φῶς ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἀναγόμενα εἰς τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἱστορία αὐτὴ δὲν εἶναι γραμμένη καὶ ὅμως διαβάζεται. Διηγεῖται ὄχι μὲ γραπτὰς λέξεις ἀλλὰ μὲ τὰ ἐνθύμια ποὺ ἄφισεν ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ ἀπώτατον ἐκεῖνο παρελθόν του πῶς ἔζοῦσε τότε καὶ μέχρι τίνος εἶχε προχωρήσει εἰς τὴν διανοητικήν του ἀνάπτυξιν. Τὰς διηγήσεις αὐτὰς παρακολουθεῖ μὲ ἐπιστημονικὴν μέθοδον ὁ ἀρχαιολόγος ἐρευνητὴς καὶ συναρμόζων τὰ πορίσματα τῆς ὑπομονητικῆς του ἐρεύνης, κατορθώνει νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ ζωὴν σβυσμένην ἀπὸ τόσας χιλιάδας ἐτῶν. Τὰ σχετικὰ ὅμως ἐπιστημονικὰ βιβλία, ἂν καὶ ἀποτελοῦν ὁλοκλήρους βιβλιοθήκας, δὲν φθάνουν συνήθως εἰς τὸν κύκλον τῆς μελέτης τῶν πολλῶν. Συχνότερα αὐτὰ ταῦτα τὰ μνημεῖα ὁμιλοῦν ἀπ' εὐθείας εἰς ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ ἐπαγγελματικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ἀρχαιολόγου, ἀρκεῖ αὐτὸς νὰ ἔχῃ κάποιαν σχετικὴν προπαιδείαν καὶ ἀκόμα κάποιαν εὐαισθησίαν εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ τὸ ὁποῖον ἐπὶ τόσας χιλιετηρίδας παίζεται ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Μάλιστα αὐτός, ὁ κοινὸς παρατηρητής, ἀδέσμευτος ἀπὸ ἐπιστημονικὴν ὑποχρέωσιν, ἀφίνει τὴν φαντασίαν του καὶ τὰ συναισθήματά του ἐλεύθερα, συμπληρώνει μὲ τὸν νοῦν καὶ μὲ τὴν καρδιά του ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ συμπληρώσῃ ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντικειμενικότης.

Τόποι οἱ ὁποῖοι ἐχρησίμευσαν ὡς κατοικίαι εἰς τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον, ἀντικείμενα ποῦ ἐπέρασαν ἀπὸ τὰ χέρια

του διηγοῦνται τὸν τρόπον τοῦ βίου του τόσον καθαρὰ ὅσον ἕνα τυπωμένον βιβλίον. Ζωντανεύουν ὥρας καὶ στιγμὰς τῆς ζωῆς του, μιᾶς ζωῆς ἡ ὁποία ἦτο ὅπως ἡ ἰδική μας ὅλη μία προσπάθεια διὰ τὸ καλύτερον, ὅλη ἕνας ἀγὼν διὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐπάνω εἰς τὴν γῆν. Μιᾶς ζωῆς ἡ ὁποία διέρρεεν, ὅπως ἡ ἰδική μας, μὲ τὴν χαρὰν καὶ μὲ τὴν θλῖψίν της, μὲ τὴν λαχτάρα τῆς ἐπιτυχίας, μὲ τὸν φόβον τοῦ κινδύνου. Ἄλλοτε εἰς τὴν νίκην καὶ τὸν θρίαμβον καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν συντριβὴν καὶ τὴν ἀπόγνωσιν. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἀκριβέστερον, τὸ πλέον ἀψευδὲς μέρος τῆς ἀγράφου αὐτῆς ἱστορίας εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾶ εἰς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ διὰ μέσου τῶν μακρῶν χιλιετηρίδων αἱ ὁποῖαι ἐπέρασαν ἕως ὅτου ὁ ἄνθρωπος ἐπιτύχῃ ἀφθονώτερα μέσα διὰ τὴν ζωήν. Τὴν θέλησιν καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ νικήσῃ τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις ποὺ τὸν ἀπειλοῦσαν καὶ νὰ διακριθῇ ὑπὲρ τὰ ἄλλα ζῶα τὴν ἐκτιμᾶ καὶ τὴν θαυμάζει καὶ ἡ ἐπιστήμη ἔστω καὶ μὲ τὴν αὐστηρὰν ἀντικειμενικότητα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ βιβλίου. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον τὴν ἐκτιμᾶ καὶ τὴν θαυμάζει ἡ ἐλευθέρα φαντασία ὁδηγουμένη ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν φιλοσοφικήν της διάθεσιν. Ἐκεῖνο ποὺ κυριαρχεῖ μέσα μας ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν ποὺ προκαλοῦν τὰ μνημεῖα αὐτὰ εἶναι ἕνα συναίσθημα σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μας, μία ἐξαφνικὴ ἐκτίμησις τῆς ἰδιαιτέρας μοίρας ποὺ ἔχομεν εἰς τὴν ζωήν, μία ἀναγνώρισις τῶν ἰδιαιτέρων μας ὑποχρεώσεων πρὸς τὸν πολιτισμόν.

Βεβαίως ἡ ὑπέροχος φύσις του ὡδήγησε τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐπιμείνῃ καὶ νὰ νικήσῃ εἰς κάθε του προσπάθειαν πρὸς ἀσφαλέστερον καὶ ἀνώτερον βίον. Ἀλλὰ πόση βραδύτης, πόση δυσκολία, πόση θέλησις εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτήν! Εἶναι ἐξηκριβωμένον ἐπιστημονικῶς ὅτι πολλάκις χιλιάδων χρόνων σκέψις καὶ προσπάθεια κατώρθωνε μόνον μικρὰν τροποποίησιν εἰς τὴν αἰχμὴν τοῦ ὅπλου ἢ εἰς τὴν λαβὴν τοῦ πρωτογενοῦς ἐργαλείου. Δὲν εἶναι ἡ ἅλματικὴ πρόοδος τῶν ἰδικῶν μας ἐποχῶν ἡ ὁποία μᾶς παρουσιάζει νέας ἐκπλήξεις

ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος—ἴσως καὶ αὐτὴ εἰς μακρινὸν μέλλον νὰ φαίνεται πολὺ βραδεῖα—. Ἡ σκέψις δύσκολα ἐκινεῖτο καὶ ἂν εἰς κάποιον ἐδόθη ἐξαιρετικὴ καὶ ἰσχυρὰ δὲν εἶχε τὸν τρόπον νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μεταδοθῇ. Ἐπὶ πλέον αἱ ἀνάγκαι ἐπίεζον τότε τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐντείνῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὴν δρᾶσίν του πρὸς αὐτοσυντήρησιν. Ἐν τούτοις ὁ πρωτογενὴς ἄνθρωπος εἰς καιροὺς ὅπου δὲν τὸν ἐπίεζεν ὁ κίνδυνος ἢ ἡ ἀνάγκη διενοεῖτο καὶ εἰργάζετο. Ἀκόμη καὶ ἐφιλοσοφοῦσε. Ἄ! τί δὲν θὰ ἔδιδεν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ κοινὴ περιέργεια διὰ νὰ ἐξακριβώσῃ ἕως ποῦ ἐπροχωροῦσαν αἱ ἀπορίαι καὶ οἱ συλλογισμοί του. Μόνον ἡ φαντασία ἠμπορεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὸν τρωγλοδύτην ἢ τὸν κάτοικον τῶν πρωτογόνων συνοικισμῶν νὰ κύπτῃ τὸ τραχύ του κεφάλι εἰς κάποιον βαθὺν λογισμὸν ἢ νὰ γοργοκινῇ τὰ μάτια του ἀπὸ κάποιαν ἀπορίαν. Ἀλλὰ ἔτσι συνέβη· ἡ θεωρητικὴ διανόησις ἐπέρασε ἓν σιωπῇ ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου κυρίως ἕως τὸν καιρὸν ὅπου ἠδυνήθη νὰ ἐκδηλωθῇ μὲ τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς. Τὰ ὑλικὰ λείψανα τῶν προϊστορικῶν πολιτισμῶν μᾶς ἀποδίδουν μόνον τὴν πρακτικὴν σκέψιν καὶ τὴν χειροτεχνικὴν ἐργασίαν τοῦ τότε ἀνθρώπου. Ἂς ἐκταθῶμεν εἰς μερικὰς ἐκδηλώσεις τῶν πολιτισμῶν τούτων ὅπως τοὺς περιγράφουν τὰ σχετικὰ μνημεῖα.

Διὰ τὸν βίον καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν λεγομένων παλαιολιθικῶν χρόνων μᾶς πληροφοροῦν κυρίως ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα γενόμενα ἐντὸς σπηλαίων εἰς τὴν Νότιον Γαλλίαν καὶ ἀλλαχοῦ. Τὰ σπήλαια αὐτὰ ἐχρησίμευσαν ὡς ἀνθρώπιναι κατοικίαι εἰς μίαν γεωλογικὴν ἐποχὴν ὅπότε τὸ κλῖμα τῆς κατοικησίμου Εὐρώπης ἦτο ψυχρότατον λόγῳ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν παγετώνων καὶ ὁ γυμνὸς ἄνθρωπος ἐζητοῦσε κάπου νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ τὸ ψῦχος. Τὰ λείψανα τῆς ζωῆς ἡ ὁποία ἐπέρασεν μέσα εἰς τὰ φυσικὰ αὐτὰ καταφύγια εἶναι πολλὰ καὶ ἐκφραστικώτατα, περιγράφουν τὰς συνηθείας τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔζησαν ἐκεῖ. Ἡ κυριωτέρα των ἀσχολία ἦτο τὸ κυνήγιον καὶ ἡ κατασκευὴ ἐργαλείων καὶ ὅπλων. Ἀπὸ τὸ πρωῒ ἔτρεχαν εἰς τὰ δάση διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τρο-

φήν των. Ἔπαιρναν πέτρινα πελέκια καὶ ἀγκαθωτὰ καμάκια ἀπὸ κέρας ταράνδου — αὐτὰ τὰ ἴδια ποῦ εὑρέθησαν ἀπορριμμένα εἰς τὰς λησμονημένας κατοικίας των—καὶ ἐπήγαιναν νὰ κυνηγήσουν τὸ ζῶον ποὺ ἀπετέλει τὴν τροφήν των, τὸν τάρανδον. Καὶ ὅταν εἶχαν ἐξασφαλίσει τὴν τροφὴν ἢ ὁ καιρὸς δὲν ἦτο κατάλληλος διὰ κυνῆγι κατεγίνοντο νὰ κατασκευάζουν ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα διὰ τὰς καθημερινάς των ἀνάγκας. Ἐκτυποῦσαν ἕνα σκληρὸν λίθον ἐπάνω εἰς τεμάχιον πυρίτου διὰ νὰ ἀποκόψουν ἀπ' αὐτὸν λεπτὰς λεπίδας. Αἱ λεπίδες αὐταὶ θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ μαχαίρια ἐνῷ τὸ κύριον σῶμα τοῦ πυρίτου διὰ πέλεκυν ἢ ἐγχειρίδιον. Μέχρι τῶν τελευταίων χιλιετηρίδων τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς —καὶ εἶναι ἀνυπολόγιστοι αἱ χιλιετηρίδες αὐταὶ—ὁ πυρίτης ἦτο εἰς μεγάλην χρῆσιν καὶ τὸν ἐπεξειργάζοντο μὲ τὴν δυνατὴν τελειότητα. Κατὰ τοὺς νεωτέρους ὅμως παλαιολιθικοὺς χρόνους γίνονται πολλὰ ἐργαλεῖα καὶ ὅπλα μὲ ὀστᾶ ἢ κέρατα ζώων. Τοιαῦτα εὑρέθησαν εἰς σπήλαια τῆς Ν. Δ. Γαλλίας, ἡ ὁποία εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν χώρα τῶν σπηλαίων καὶ τῶν τρωγλοδυτῶν, εἰς σπήλαια τῆς Ἑλβετίας καὶ ἄλλα ἄλλων χωρῶν. Ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν εὑρημάτων αὐτῶν μαρτυροῦν τὴν σχετικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν νεωτάτην παλαιολιθικὴν ἐποχήν. Μία κοκκάλινη βελόνη π.χ. διηγεῖται μίαν καταπληκτικὴν ἱστορίαν διὰ τὴν ὑπομονὴν καὶ τὴν δεξιοτεχνίαν ἐκείνου ποὺ τὴν κατεσκεύασεν. Ὥρας καὶ ὥρας ἔκυψε προσπαθῶν νὰ σχηματίσῃ καὶ νὰ τορνεύσῃ τὸ κομμάτι αὐτὸ τοῦ ὀστοῦ. Μετεχειρίσθη λίθινα ἐργαλεῖα διὰ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν κατάλληλον ὀξύτητα καὶ νὰ τὸ τρυπήσῃ. Βελόνη εἰς τὰ χέρια τοῦ τρωγλοδύτου ἀνθρώπου! Τί ἔρραπτε μὲ αὐτήν; Προφανῶς συνήρμοζε δέρματα ζώων διὰ νὰ προφυλάξῃ τὸ γυμνὸν σῶμά του. Νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ βελόνη αὐτὴ ἐξυπηρετοῦσεν ἀπὸ τότε διαθέσεις καλλωπισμοῦ; Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνεδύετο ὄχι μόνον διὰ νὰ προφυλαχθῇ, ἀλλὰ διὰ νὰ φαντάζῃ καλύτερα μέσα σ' ἕνα γιαλιστερὸ δέρμα; Δὲν ἠμποροῦμε νὰ ξεύρωμεν ποιὸ ἀπ' τὰ δύο ἐπεδίωκε περισσότερον ὅταν καθισμένος εἰς τὴν εἴσοδον τῆς σπηλιᾶς του ἢ κάτω ἀπὸ τὴν πυκνὴν σκιὰν ἑνὸς δένδρου

ἐκτελοῦσε καὶ ἐκαμάρωνε τὴν ἐργασίαν του. Πάντως τὰ ἄγροικα χέρια ποῦ μετεχειρίσθησαν τὸ ἐργαλεῖον αὐτὸ ἐσυνήθιζαν σιγὰ-σιγὰ τὰς κινήσεις τῆς λεπτῆς δουλειᾶς ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ φέρῃ τόσην χάριν καὶ στολισμὸν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔρραψε μὲ τὴν βελόνην αὐτὴν ἐκληροδότησεν ἐνισχυμένην εἰς τοὺς ἀπογόνους του μίαν πολύτιμον δεξιότητα. Ἡ πρωτόγονος ψυχὴ εἶχεν ἤδη

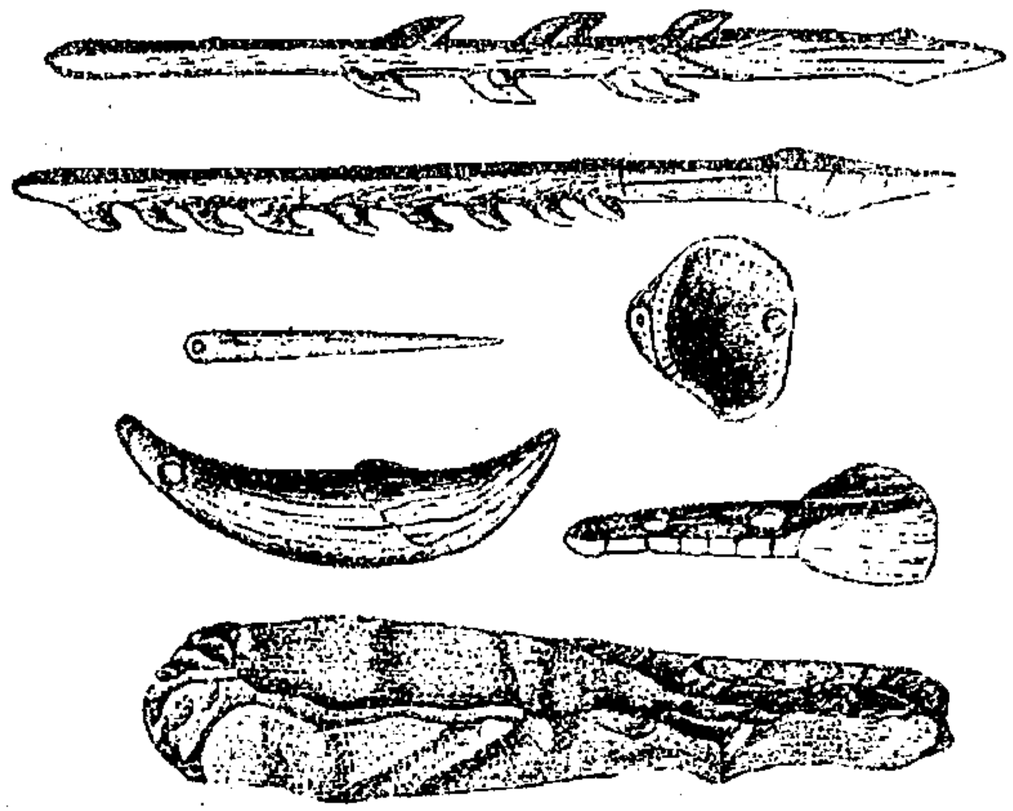

Εἰκὼν 1.—Ἐργαλεῖα, ὅπλα καὶ κοσμήματα τῆς νεωτάτης παλαιολιθικῆς ἐποχῆς.

δοκιμάσει τὴν χαρὰν τῆς μαστοριᾶς, τὴν ἱκανοποίησιν διὰ κάθε τι ποὺ κατεσκεύαζε μὲ ἐπιμέλειαν καὶ ἐπιτηδειότητα. Μία ἄλλη ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα ἀνακάλυψις ἀναγομένη εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς παλαιολιθικῆς ἐποχῆς ἀπασχολεῖ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀρχαιολόγου καὶ τοῦ κοινοῦ ἐπισκέπτου τῶν παλαιολιθικῶν μνημείων. Φαίνεται ὅτι περὶ τοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶχεν ἀφυπνισθῇ καὶ ἐκδηλωθῇ τὸ καλλιτεχνικὸν

ἔνστικτον. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ τρωγλοδύτης ἄνθρωπος κατεγίνετο νὰ στολίσῃ τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν κατοικίαν του μὲ ἔργα τέχνης. Δόντια ζώων ἢ τεμάχια ὀστοῦ τρυπημένα εὑρέθησαν πολλὰ εἰς τὰ σπήλαια τὰ ὁποῖα ἐχρησίμευσαν ὡς ἀνθρώπιναι κατοικίαι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Τὰ ἐφοροῦσαν ὡς περίαπτα ἢ κατεσκεύαζαν μὲ αὐτὰ περιδέραια καὶ βραχιόλια. Πολλοὶ ἀρχαιολόγοι πιστεύουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τῶν χρόνων τούτων ἐχρωμάτιζε τὸ σῶμα του ἢ τὸ ἐστόλιζε μὲ στίγματα (tatouage) διότι ἀνεκαλύφθησαν ἀντικείμενα τοιαύτης χρήσεως. Αὐτὸ δὲν ἔχει ἀποδειχθῇ ἀκόμα ἐπιστημονικῶς. Τὰ τρυπημένα ὅμως αὐτὰ δόντια ἔχουν ἀναμφισβήτητον τὴν ἱστορίαν των. Χέρι ἀνθρώπου τὰ εἰργάσθη μὲ ὑπομονήν, καρδιὰ ἀνθρώπου ἠγαλλίασεν διὰ τὸν βάρβαρον αὐτὸν στολισμόν. Ποῦ νὰ ἤξευρεν ἀπὸ τότε ὁ ἄνθρωπος πόσα λαμπρὰ καὶ πολύτιμα μέταλλα ἔκρυβε δι' αὐτὸν ἡ γῆ εἰς τοὺς κόλπους της καὶ πόσους ἄλλους τρόπους θὰ ἐπενόει ὁ μακρινός του ἀπόγονος διὰ νὰ τιμήσῃ καὶ νὰ κοσμήσῃ τὸ ἀνθρώπινον εἶδος του! Ἐκεῖνος δὲν εἶχε μὲ τί ἄλλο νὰ στολισθῇ παρὰ μὲ τρυπημένα δόντια ἢ τεμάχια κοινῶν ὀστῶν, τὸ πολὺ καὶ ἐλεφαντόδοντος—ἴσως ἀκόμα μὲ πτερὰ καὶ μὲ ἄνθη—καὶ ἐκαμάρωνε τὸν ἑαυτόν του ἔτσι στολισμένον. Ἡ χαρά του διὰ τὰ κοσμήματα αὐτά, αἱ εὐτυχισμέναι ὧραι ποὺ τὰ ἐφοροῦσε ἔσβυσαν χωρὶς τὸν παραμικρὸν ἀντίλαλον μέσα εἰς τὴν ἀπόμερη τρώγλην του. Ὁ ἐπισκέπτης τὰ βλέπει σήμερα εἰς τὰς προθήκας τῶν μουσείων, διαβάζει τὴν προέλευσιν καὶ τὴν χρονολογίαν των καὶ μένει συγκεντρωμένος εἰς μίαν βαθεῖαν καὶ ἐπίμονον σκέψιν: Πόσον δυνατὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος τώρα εἰς τὴν ἐπινόησιν καὶ τὴν τέχνην ἀλλὰ πόσον ὀλίγον ἀπηλλάγη ἀπὸ τὰ πρωτόγονά του ἔνστικτα.

Δυσανάλογος πρὸς τὸν πρακτικὸν πολιτισμὸν τοῦ παλαιολιθικοῦ ἀνθρώπου ἀνακαλύπτεται ἡ ἱκανότης του εἰς τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. Μέσα εἰς τὰ σπήλαια ὅπου ἔζησε διαρκῶς ἀγωνιζόμενος καὶ κινδυνεύων περὶ τῆς ὑπάρξεώς του ἀνεκαλύφθησαν θαυμάσια δείγματα τῆς καλλιτεχνικῆς του προσπαθείας. Εἰς τὴν κάτω Laugerie ἐντὸς σπηλαίων εὑρέ-

θησαν ὀστᾶ μὲ ἐγχάρακτα κοσμήματα, γραμμὰς τεθλασμένας, συμπεπλεγμένα φύλλα κτλ. Εἰς σπήλαιον δὲ τῆς Ἑλβετίας παρὰ τὸ Schaffhausen εὑρέθη ὀστοῦν ταράνδου κοσμημένον μὲ εἰκόνα ταράνδου εἰς στάσιν βοσκῆς. Ἐκεῖνος ὅστις τὸ ἐχάραξεν ἦτο θαυμάσιος παρατηρητὴς καὶ μὲ θαυμαστὴν δεξιοτεχνίαν κατώρθωσε νὰ ἀποδώσῃ ὅ,τι ἔπῆρε τὸ μάτι του ἀπὸ τὴν χαριτωμένην εἰκόνα τοῦ ζώου ποὺ ἔκυπτε εἰς τὴν χλόην. Καὶ εἶναι καταπληκτικὸν νὰ βλέπῃ κανεὶς καὶ εἰς τὸ εὕρημα αὐτὸ καὶ εἰς ἄλλα παρόμοια πόσον καλὰ ἡ ἐντύ-

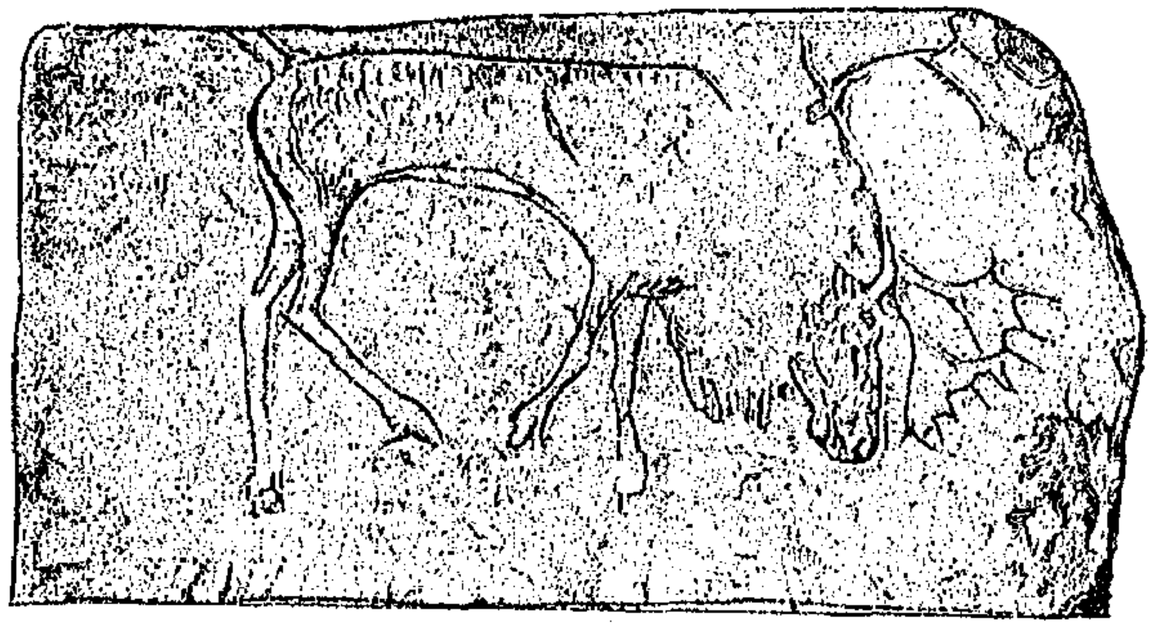

Εἰκὼν 2.—Τάρανδος βόσκων κεχαραγμένος ἐπὶ ὀστοῦ ταράνδου.

πωσις ὡδήγουσε τὸ χέρι νὰ ἀποδίδῃ ὅ,τι ἐκέρδιζεν ὁ νοῦς.

Ἔχει κανεὶς τόσα ἄλλα ἀκόμη νὰ παρατηρήσῃ καὶ νὰ διαβάσῃ ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τί καὶ ἂν δὲν ὑπάρχουν βιβλία νὰ μαρτυρήσουν ὅτι ὁ παλαιολιθικὸς ἄνθρωπος ὄχι μόνον ἐσκέπτετο καὶ εἰργάζετο διὰ τὴν αὐτοσυντήρησίν του ἀλλὰ ᾐσθάνετο καὶ καλλιτεχνικὴν συγκίνησιν; Δὲν ἔχομεν εἰδήσεις διὰ κανὲν ἱστορικὸν γεγονὸς τοῦ παλαιολιθικοῦ του βίου. Δυνάμεθα ὅμως νὰ διαβάσωμεν εἰς τὰ σχετικὰ μνημεῖα γεγονότα τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ

ἀνθρώπου καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ζωῆς. Καὶ τὰ ψυχικὰ αὐτὰ γεγονότα ποτὲ κανένας γραπτὸς λόγος δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὰ περιγράψῃ τόσον καλὰ ὅσον ἠμπορεῖ νὰ τὰ αἰσθανθῇ πάλιν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ θεωροῦσα αὐτὰ ἀπὸ τὴν ἀπόστασιν τῶν αἰώνων.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ὑπὸ τὴν ἰδίαν ἄποψιν διαβάζεται ἡ ἱστορία τῆς ἑπομένης ἐποχῆς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς λεγομένης νεολιθικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ἐκτείνεται ὅπως ἡ προηγουμένη εἰς ἀμετρήτους χιλιετηρίδας ἀλλὰ περιορίζεται εἰς ὡρισμένον ἀριθμὸν 3 ἕως 7.000 ἐτῶν κατὰ χώρας. Ὑπὲρ τὰ γεωλογικὰ στρώματα τῶν παλαιολιθικῶν χρόνων εὑρίσκονται λείψανα ζωῆς τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν μεγαλύτερον βαθμὸν ἀναπτύξεως. Τὸ κατ' ἐξοχὴν γνώρισμα τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ λείανσις καὶ ἡ στίλβωσις τοῦ λίθου, μὲ τὸν ὁποῖον κατασκευάζονται τελειότερα καὶ ποικιλωτέρας χρήσεως ἐργαλεῖα. Μεταξὺ τῶν βιοτεχνικῶν ἀσχολιῶν τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου ἦτο καὶ ἡ κατασκευὴ ἀγγείων ἐκ πηλοῦ. Τὸν πολιτισμὸν τοῦ νεολιθικοῦ ἀνθρώπου παρακολουθοῦμεν ὄχι πλέον εἰς σπήλαια ἀλλ' εἰς κατοικίας τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος κατεσκεύαζε καὶ αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν συνοικισμούς. Τὰ λείψανα αὐτὰ τῆς συντροφιασμένης ζωῆς παρέχουν τὴν παρήγορον ἀπόδειξιν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξέφυγε πλέον ἀπὸ τὴν ἀγρίαν συνήθειαν τῆς μοναξιᾶς, ἐπροτιμοῦσε τὴν συμβίωσιν κατ' οἰκογενείας ἢ γένη καὶ ὑπεβάλλετο εἰς κοινωνικὴν ὀργάνωσιν. Μὲ πόσην συγκίνησιν ἀντικρύζει ὁ ἐπισκέπτης τὰ λείψανα τῆς ἑστίας μέσα εἰς τὰ ἐρείπια νεολιθικῶν οἰκιῶν! Γύρω ἀπὸ τὴν ἑστίαν αὐτὴν ἐγνώριζεν ὁ ἄνθρωπος τὴν γλυκύτητα τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ τὴν χάριν τῆς φιλίας. Ἐξ ἄλλου πλῆθος ἀντικειμένων διαφόρων σχημάτων καὶ χρήσεων ἐξακολουθοῦν νὰ διηγοῦνται τὴν ἐντατικὴν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωήν, νὰ τὴν ὑποβάλῃ εἰς κόσμον, νὰ τὴν καταστήσῃ πλέον εὐχάριστον. Νέον δὲ καὶ ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον προκαλοῦν ὡρισμένα νεολιθικὰ μνημεῖα τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὰ χρονικὰ βάθη μᾶς διηγοῦνται πῶς βαθμηδὸν ἐλεπτύνθη τὸ ἀνθρώπινον συναίσθημα. Ὁ ἄνθρωπος τῶν νεολιθικῶν χρόνων εἶχε σεβάσματα

θεοῦ καὶ τάφους τῶν προγόνων του. Ὦ, αὐτοὶ οἱ νεολιθικοὶ τάφοι— ἄλλοι σπήλαια, ἄλλοι κτισμένοι εἰς σχῆμα καλύβης, σκαμμένοι εἰς τὸ ἔδαφος ἢ σκεπασμένοι εἰς σχῆμα τύμβου—πόσον ζωντανὰ διηγοῦνται τὴν λύπην τὴν ὁποίαν ἔκτοτε ᾐσθάνετο ὁ ἄνθρωπος ὅταν ἐνεπιστεύετο εἰς τὴν γῆν ἀγαπημένον του συντροφον. Λίθοι μεγάλοι, στοργικὰ τοποθετημένοι διὰ νὰ στεγάσουν προσφιλῆ νεκρόν, κτερίσματα

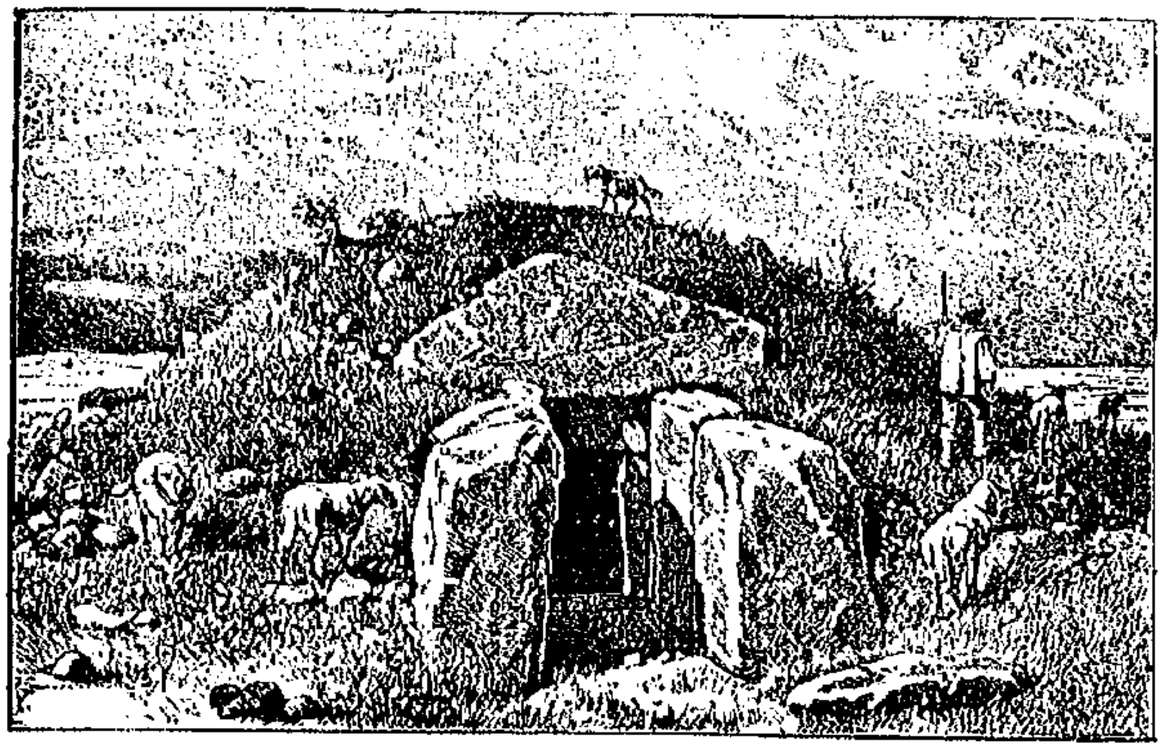

Εἰκὼν 3.—Μεγαλιθικὸς τάφος μετὰ δρόμου (ἐν Δανίᾳ).

κοντὰ εἰς τοὺς σκελετούς. Πόσον εἶχεν ἐνισχυθῇ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν πνοὴν τῆς ἀγάπης καὶ πόσον εἶχε προχωρήσει εἰς τὴν θεωρητικήν του διανόησιν! Εἶχεν ἤδη ἐναργῆ ἔννοιαν μέλλοντος βίου, εἶχεν ἴσως ἀκόμη διακρίνει τὴν ψυχὴν ὡς κάτι διαρκέστερον καὶ θειότερον τοῦ σώματος.

Ἀλλὰ κοντὰ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν τῆς τεχνικῆς προόδου καὶ τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν θέσιν της καὶ μία ἄλλη ἱστορία ἡ τοῦ μίσους καὶ τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ

ὁ ὁποῖος εἶναι ἔκτοτε σκληρὰ μοῖρα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Μέσα εἰς τὰ ἄφθονα εὑρήματα τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὑπάρχουν φονικὰ ὅπλα τὰ ὁποῖα μετεχειρίζετο ὁ ἄνθρωπος ἐναντίον τῶν ὁμοίων του. Ἡ ψυχὴ ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη φθάσει εἰς βαθμὸν ἀναπτύξεως νὰ λατρεύσῃ θεὸν καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τοὺς ἰδικούς της, συχνὰ ἐσκοτίζετο ἀπὸ μῖσος καὶ κακίαν, συχνὰ ἔπρεπε νὰ ἐπινοήσῃ ὄργανα φόνου καὶ καταστροφῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ποὺ εἶχεν ἤδη συνηθίσει εἰς τὴν εὐλογίαν τῶν εἰρηνικῶν ἔργων πολλάκις ὕψωνε τὸ χέρι διὰ νὰ συντρίψῃ ἕνα ἄλλον ἄνθρωπον. Ἕνα τέτοιο φρικτὸ παραμύθι διηγεῖται μία ἀρχαιολογικὴ ἀνακάλυψις ἡ ὁποία ἔγινε πρὸ ἐτῶν εἰς τὴν Ν. Σκωτίαν. Ἐντὸς τάφου εὑρέθη σκελετὸς ἀνθρώπινος, τοῦ ὁποίου ὁ βραχίων ἦτο σπασμένος ἀπὸ τὸν ὦμον. Μέσα εἰς τὸ σπασμένον ὀστοῦν ἦτο σφηνωμένον ἕνα μικρὸ κομμάτι σκληροῦ λίθου. Τὸ χέρι τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ τὸ ἔσπασε μὲ λίθινον πέλεκυν ὁ ἀντίπαλός του. Ὅταν ὁ νικητὴς ὕστερα ἀπὸ τὸν ἀγῶνα ἐκύτταξε τὸ αἱματωμένον του ὅπλον εἶδεν ὅτι ἕνα κομματάκι εἶχεν ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὸ ἄκρον του. Πόσην ἀνθρωπίνην κακίαν διηγεῖται αὐτὴ ἡ φλουδίτσα ταῦ λίθου! Καὶ ἀπὸ ἄλλα εὑρήματα διαπιστοῦται ὅτι τὰ λίθινα ὅπλα δὲν τὰ μετεχειρίζετο ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐναντίον τῶν θηρίων. Αἱχμαὶ βελῶν ἀπὸ πυρίτην λίθον εὑρέθησαν εἰς μερικὰς θέσεις τόσαι πολλαὶ ὥστε νὰ βεβαιώνουν ὅτι ἐκεῖ πρωτόγονοι φυλαὶ συνηντήθησαν εἰς μάχην.

Καὶ ἀλλοίμονον! δὲν σταματᾶ ἡ ἱστορία αὐτὴ τῆς φρίκης καὶ τῆς αἱματοχυσίας εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς λιθίνης βαρβαρότητος. Συνεχίζεται καὶ εἰς μεταγενεστέρας ἐποχὰς ὁπότε εἶχον περισσότερον ἐξημερωθῇ τὰ ἀνθρώπινα ἤθη. Ὁ ἄνθρωπος, τὸ πλάσμα αὐτὸ ποὺ ἔχει τὰς ἀνάγκας τοῦ ζώου καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ Θεοῦ ἐπροχωροῦσε εἰς τὸν πολιτισμὸν ἀλλὰ καὶ ἐπέδιδεν εἰς τὴν λελογισμένην κακίαν. Ὅταν ἀπὸ τῆς τρίτης περίπου π. Χ. χιλιετηρίδος ἤρχισαν νὰ γίνωνται γνωστὰ καὶ νὸ χρησιμοποιοῦνται τὰ μέταλλα, ὁ ἄνθρωπος εἰσῆλθεν εἰς ἀκμαῖον τεχνικὸν πολιτισμὸν ἀλλὰ συγχρόνως ἐδοκίμασε μεγαλυτέραν τὴν ἡδονὴν τοῦ πλούτου καὶ τὴν διάθεσιν νὰ

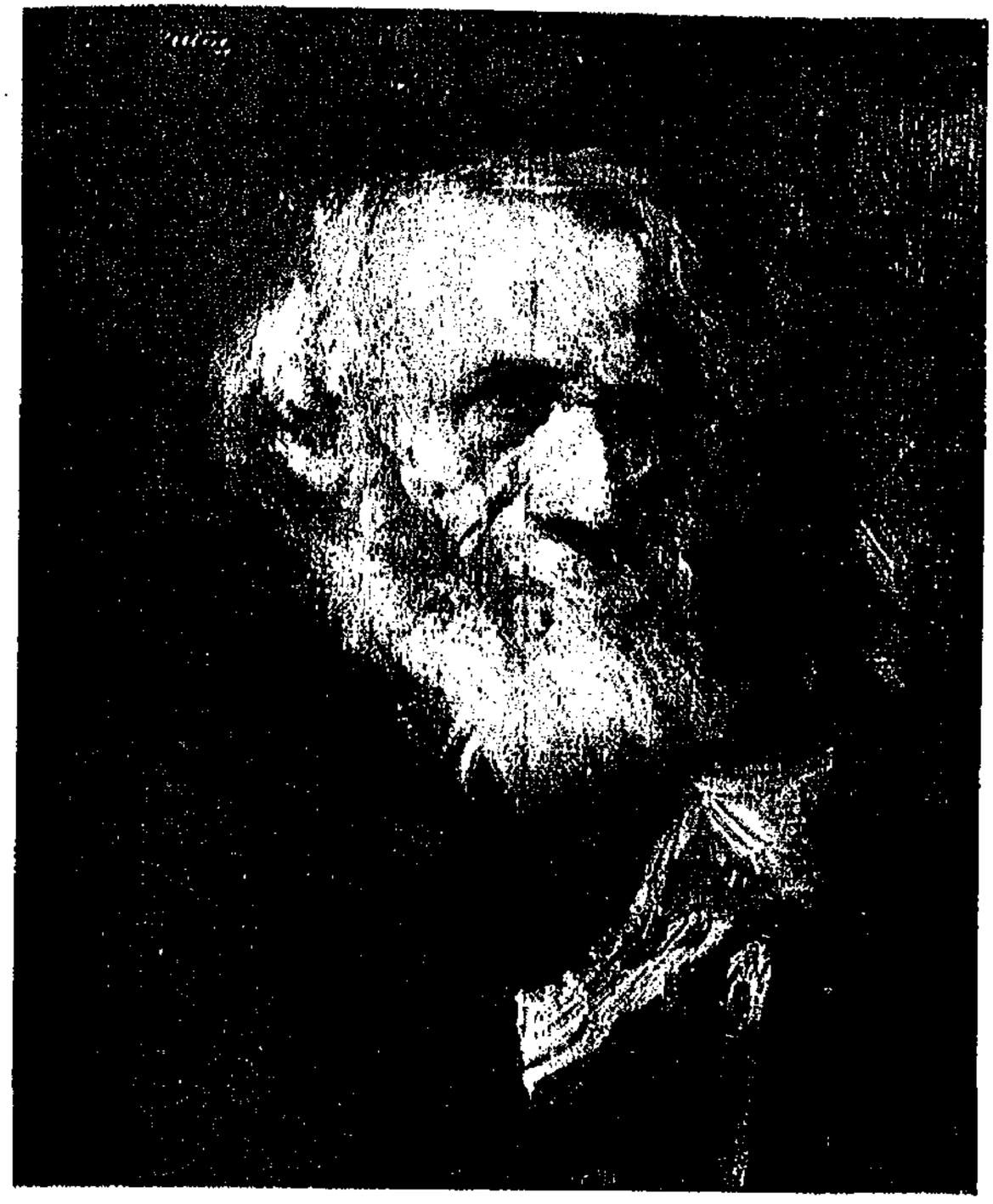

ΕΝΑΣ ΓΕΡΟΣ — Σ. ΒΙΚΑΤΟΥ

πολεμῇ πρὸς ἀπόκτησίν του. Ἀνακαλύπτονται ἀπὸ τοὺς χρόνους αὐτοὺς ἐργαλεῖα, ἀγγεῖα, κοσμήματα καὶ ἄλλα ἐνθύμια εἰρηνικοῦ βίου ἀλλὰ καὶ πλῆθος πολεμικῶν ὅπλων ποὺ θὰ ἦσαν πολὺ πλέον εὔχρηστα καὶ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ τὰ λίθινα τῶν προηγουμένων ἐποχῶν. Παραβλέποντες ὅμως τὴν ἐκδήλωσιν αὐτὴν τῆς πολεμικῆς ὁρμῆς, ἡ ὁποία ἄλλως τε καὶ σήμερον ἀποτελεῖ πρόβλημα πολιτισμοῦ ἀπὸ τὰ δυσκολώτερα, ἀναγνωρίζομεν ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν μετάλλων σημειώνει ἀρχὴν ἀκμαίας ἀναπτύξεως βίου. Ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς οἱ περισσότεροι λαοὶ εἶχον ὀργανωθῇ εἰς κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ σύνολα, ὅτι ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία εἶχον καταστῇ ἡ σταθερὰ καὶ πλουτοφόρος ἀσχολία τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι εἶχεν ἤδη ἐπικρατήσει ἡ κατανομὴ τῆς ἐργασίας καὶ ἀναπτυχθῇ ἡ εἰδικότης. Ἀλλ' ὁ πολιτισμὸς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἔχει πολλὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ κατὰ τόπους καὶ ἀπασχολεῖ τόσον τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν ὅσον καὶ τὴν ἐλευθέραν σκέψιν εἰς πλείστας ἀπόψεις τοῦ βίου. Ἤδη δὲ ἐγγίζει τὸ ὅριον τῆς ἀγράφου ἱστορίας λαμβανομένης εἰς τὴν γενικότητά της. Εἰς μερικὰς χώρας ὁ πολιτισμὸς εἶχε φθάσει εἰς τόσον βαθμὸν ἀναπτύξεως ὥστε νὰ ἐπινοηθῇ ἀπὸ τότε ἡ γραφὴ καὶ νὰ γράφωνται τὰ γεγονότα. Εἰς ἄλλας πάλιν εἶναι τόσον κοντὰ[1] ἡ κυρίως ἱστορικὴ ἐποχὴ ὥστε σπουδαῖα γεγονότα διατηρηθέντα εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων νὰ περιληφθοῦν εἰς μεταγενέστερα γραπτὰ μνημεῖα.

Ἀπὸ τότε ποὺ ἀρχίζει ἡ ἱστορικὴ ἐποχὴ—καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ ἔναρξις αὐτὴ ἔχει διαφορὰν χιλιετηρίδων κατὰ χώρας—ὁ ἐρευνητὴς ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του γραπτὰς μαρτυρίας περὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ ὅσον προχωροῦμεν εἰς νεωτέρους χρόνους, τόσον ἔχομεν ἄφθονώτερα τὰ ἐπιστημονικὰ μέσα νὰ

[1] Σχετικῶς μὲ τὰς ἱλιγγιώδεις χρονικὰς ἀποστάσεις τῶν προηγουμένων ἐποχῶν.

μελετήσωμεν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἱστορικόν του βίον. Ἐν τούτοις ἡ ἄγραφος ἱστορία ἔχει πάντοτε τὴν θέσιν της καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸ κοινὸν ἐνδιαφέρον. Ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ νὰ συγκινῆται ἀπὸ τὸ ἀπώτατον ἐκεῖνο παρελθὸν τοῦ ὁποίου τὰ λείψανα διηγοῦνται πῶς ἐξεδήλωσε τὴν σωματικήν του ὑπεροχήν, πῶς ἐλάτρευσε θεόν, ἐγνώρισε καὶ ἐτελειοποίησε τὸν ἑαυτόν του.

ΚΑΛΛΙΡΡΟΗ Ν. ΕΛΕΟΠΟΥΛΟΥ

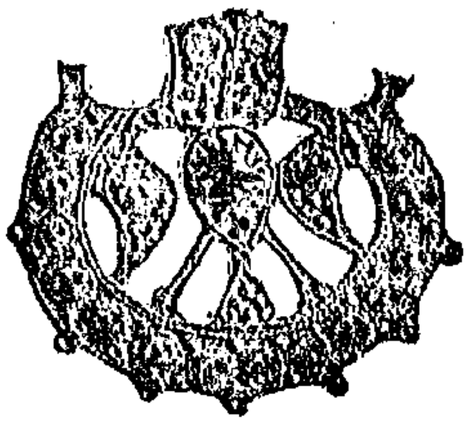

ΛΟΝΔΙΝΟΝ ΚΑΙ ΕΔΙΜΒΟΥΡΓΟΝ

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1928

Μετὰ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Βορρᾶ αἱ Ἀθῆναι τοῦ Βορρᾶ· δηλαδὴ ἀφοῦ ἔλαβα μέρος τὸ 1926 εἰς τὸ Γ΄ Διεθνὲς Συνέδριον περὶ Ἐγγείου Φορολογίας εἰς τὴν Κοπεγχάγην, τὴν Πρωτεύουσαν τῆς Δανίας, τῆς Ἑλλάδος τοῦ Βορρᾶ*, μετέβην τὸ 1928 εἰς τὸ Λονδῖνον διὰ νὰ προπαρασκευάσω, καὶ τὸ 1929 εἰς τὸ Ἐδιμβούργον — τὰς Ἀθήνας τοῦ «Βορρᾶ» — διὰ νὰ παρακολουθήσω τὸ Δ΄ Διεθνὲς Συνέδριον περὶ Ἐγγείου Φορολογίας.

Τὴν 14 Ἰουλίου 1928 ἀνεχώρησα ἐκ Βιέννης διὰ τὸ Λονδῖνον καὶ διέκοψα τὸ ταξίδιόν μου εἰς τὴν χαριτωμένην Λεντίαν (Linz), ὅπου εἶχα προσκληθῇ ὑπὸ τῆς ναυπηγικῆς ἑταιρείας «Cantiere Navale». Πρὸς τιμὴν τῆς ἑταιρείας καὶ τῆς καθελκύσεως τοῦ 750 πλοίου της εἶχεν ἔλθῃ καὶ ὁ Πρόεδρος τῆς Ὁμοσπονδιακῆς Δημοκρατίας Dr. Hainisch. Καίτοι ἐπρόκειτο περὶ τῆς καθελκύσεως ἁπλῆς μαούνας, ἡ ἀνάμνησις ἄλλων καθελκύσεων, ἃς εἶχα ἰδῇ, μὲ συνεκίνησε βαθέως. Ἐνθυμήθην τὰς καθελκύσεις τῶν πλοίων τῆς ἑταιρείας Escher Wyss & Cie τῆς Ζυρίχης, ὅπου εἶχα συνεργασθῇ, καὶ τὴν καθέλκυσιν τοῦ πρώτου αὐστριακοῦ Dreadnought «Viribus Unitis» εἰς τὴν Τεργέστην

* Ἴδε Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1932 σελὶς 407

τὸ 1911, ἐνεθυμήθην δὲ καὶ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου 1921 ἐπὶ τῆς παναγυρικῶς σημαιοστολίστου «Λήμνου» ἐν τῷ λιμένι τῆς ἑλληνικωτάτης τότε Σμύρνης.

Κατὰ σύμπτωσιν ἡ 14 καὶ 15 Ἰουλίου τοῦ 1928 ἦσαν πάλιν τόσον ζεσταί, ὅπως ἡ 14 καὶ 15 Ἰουλίου τοῦ προηγουμένου ἔτους, ὁπότε ὁ ὄχλος τῆς Βιέννης εἶχε καύσῃ τὸ Δικαστικὸν Μέγαρον. Διὰ τοῦτο τὸ ἐπίσημον γεῦμα ἔλαβε χώραν εἰς αἴθουσαν μὲ ὁλάνοικτα παράθυρα καὶ κατηναλώθησαν μεγάλαι ποσότητες «Ὑγροῦ». Τὸ ἀπόγευμα ἐπεσκέφθην τὸ βουνὸ Πέστλιγξπεργ, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναβαίνει τράμ ἄνευ ὀδοντωτῆς ράβδου, τὸ τράμ τοῦ εἴδους τούτου τὸ ἔχον τὸν πλέον ἀπότομον ἀνήφορον.

Ἡ θέα ἀπὸ τὸ Πέστλιγξπεργ εἶναι θαυμασία. Κατὰ σύμπτωσιν συνήντησα ἐκεῖ τὸν μόνον Ἕλληνα τῆς Λεντίας, Σμυρνιὸν τὴν καταγωγήν, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπέρασα τὴν βραδιάν. Κατὰ τὰ μεσάνυκτα ἀνεχώρησα ἐκ Λεντίας καὶ ἔφθασα εἰς Ρατισβόννην κατὰ τὰς 4 τὸ πρωί.

Εἰς τὴν Ρατισβόννην διασταυρώνονται αἱ σπουδαιότεραι σιδηροδρομικαὶ ἀρτηρίαι τῆς Γερμανίας: Ἡ Ἀνατολικοδυτικὴ Βιέννης-Μαγοντίας καὶ ἡ νοτιοβορεία Μονάχου-Βερολίνου. Οὕτως ἠναγκάσθην νὰ περιμένω 2 ὥρας τὸ τραῖνο μου διὰ νὰ προχωρήσω. Τὰς ἐπέρασα τριγυρίζων τοὺς ἐρήμους δρόμους. Ἡ Ρατισβόννη εἶναι ἡ πατρὶς τοῦ νόθου υἱοῦ τοῦ Ἱσπανο-Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ Ε', τοῦ «Δὸν Ζουὰν τῆς Αὐστρίας», τοῦ νικητοῦ τῆς Ναυπάκτου κατὰ τὸ 1571, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐκστρατεύσῃ πρὸς ἐκδίωξιν τῶν Τούρκων ἐξ Εὐρώπης καὶ Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ σπίτι ὅπου ἐγεννήθη φέρει σχετικὴν ἐπιγραφήν.

Τὰς πόλεις Νυρεμβέργην καὶ Βύρτσμπουργ ἐπεσκέφθην εἰς τὴν ἐπιστροφήν, καὶ κατέβην τοῦ τραίνου εἰς τὴν Μαγοντίαν διὰ νὰ προλάβω τὸ ἀτμόπλοιον τοῦ Ρήνου. Ἡ Μαγοντία εἶχε τότε ἀκόμη τὴν γαλλικὴν κατοχήν. Τὴν 15 Ἰουλίου 1928, ἕνδεκα ἔτη μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐχθροπραξιῶν, νὰ ἴδῃ τὰ δημόσια κτίρια τῆς γερμανικωτάτης ταύτης πόλεως ὄχι μόνον σημαιοστόλιστα μὲ γαλανολευκοερυθρὰς

σημαίας, ἀλλὰ κατασκεπασμένα καὶ κατατυλιγμένα, οὕτως εἰπεῖν, μὲ τὰ χρώματα τοῦ ἐχθροῦ, μ' ἔκαμε νὰ ἐρωτηθῶ: ἂν τοιαῦται ταπεινώσεις εἶναι ὠφέλιμοι καὶ διὰ τὸν νικητήν.

Ὁ πλοῦς ἐπὶ τοῦ Ρήνου ἦτο ἐκ τῶν ὡραιοτέρων ἐντυπώσεων τοῦ ταξιδίου μου. Φύσις καὶ κίνησις, ἀμπελῶνες καὶ πύργοι, Ἱστορία καὶ Πραγματικότης συναγωνίζονται

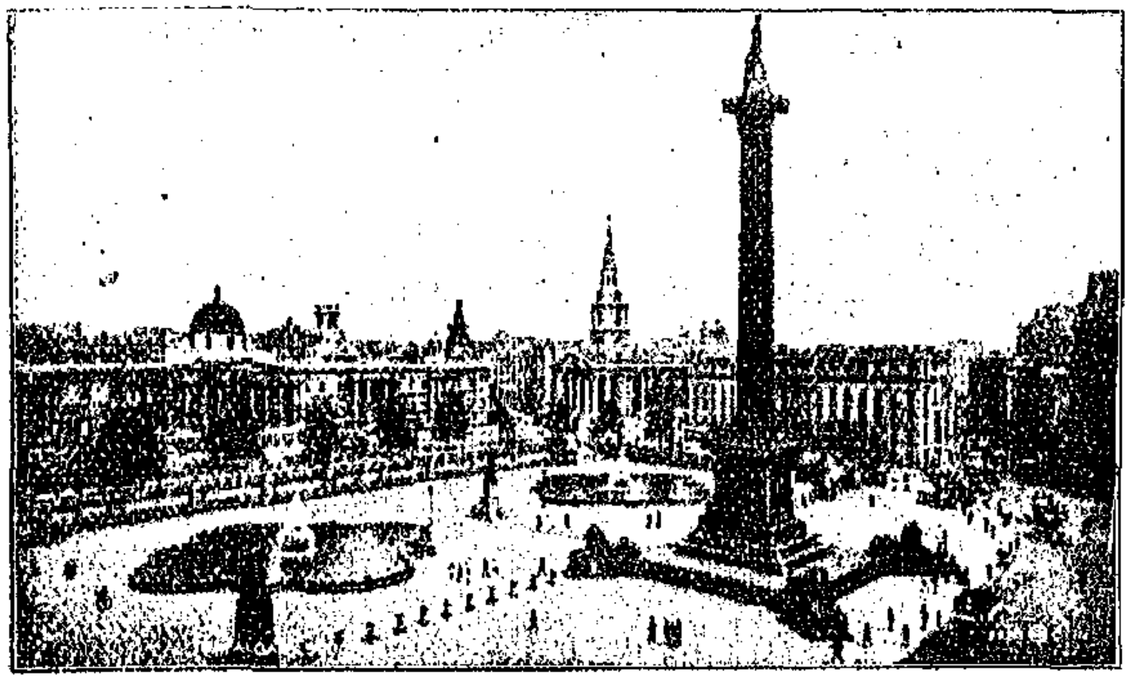

Εἰκὼν 1.—Ἡ Πλατεία τοῦ Τράφαλγορ μὲ τὸν Ὀβελίσκον τοῦ Νέλσονος.

πρὸς ἀλλήλας καὶ δυσκόλως δύνανται νὰ συναντηθῶσι ἀλλοῦ ἐν τοιαύτῃ ἁρμονίᾳ.

Εἰς τὰς Βρυξέλλας διέκοψα τὸ ταξίδιόν μου δι' ἓξ ὥρας καὶ ἀπέκτησα μίαν ἰδέαν τῆς κομψῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀκαθάρτου ταύτης πόλεως. Ἱστορίαν ἀποπνέει ἡ μεγάλη Πλατεῖα, τὴν ὁποίαν στολίζουν τὰ μεσαιωνικὰ μέγαρα τῆς Δημαρχίας καὶ τῶν Συντεχνιῶν.

Πλησίον τῆς Μεγάλης Πλατείας εὑρίσκεται ἓν τῶν περιεργοτέρων ἀγαλμάτων τῆς τέχνης ὅλων τῶν αἰώνων, τὸ

«Manneken piss», βρέφος τὸ ὁποῖον χρησιμεύει κατὰ τρόπον πάρα-πολὺ φυσικὸν ὡς βρύσις. Τὸ πρωτότυπον εἶναι τόσον ἐπιτυχημένον ποὺ δὲν φαίνεται καθόλου ἀντιαισθητικόν, ἀλλὰ αἱ χίλιαι ἀπομιμήσεις ποὺ πωλοῦνται ὑπὸ σχῆμα σταχτοθήκης, στουποχάρτου, breloque, κτλ. προκαλοῦν πρόστυχην ἐντύπωσιν.

Μετὰ δύο ὥρας σιδηροδρομικοῦ ταξιδίου ἔφθασα εἰς

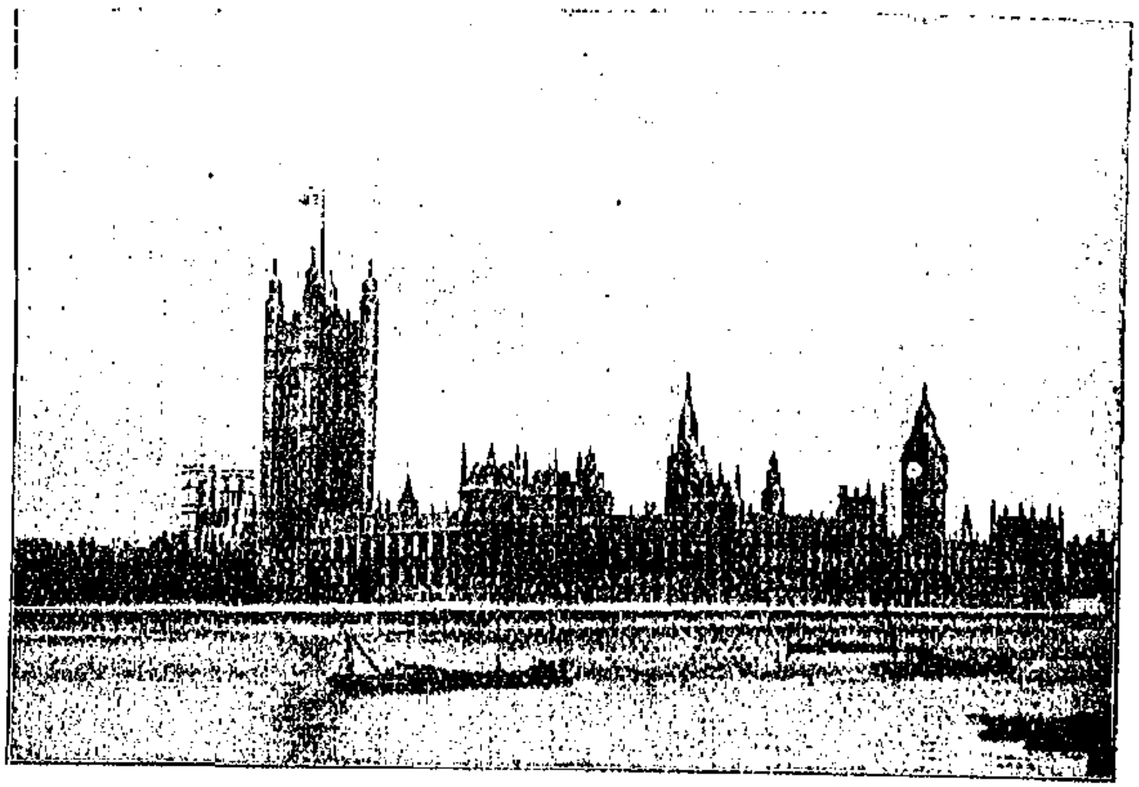

Εἰκὼν 2.—Τὸ Βουλευτήριον τοῦ Λονδίνου.

τὴν Ὀστάνδην καὶ μετὰ τρίωρον πλοῦν εἰς τὸ Δόβερ. Μακρόθεν φαίνονται οἱ λευκοὶ «βράχοι τοῦ Σαίξπηρ» ὅπου ὁ τυφλὸς βασιλεὺς Λὴρ ἤθελεν νὰ αὐτοκτονήσῃ κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τῆς κόρης του, τῆς βασιλίσσης τῆς Γαλλίας. Καίτοι οἱ βράχοι εἶναι σχετικῶς χαμηλοί, φαίνονται ἀπ' ἐκεῖ ἐνίοτε τὰ παράλια τῆς Γαλλίας.

Καὶ πάλιν μετὰ δύο ὥρας ἔφθασα εἰς τὸ Λονδῖνον. Ἡ πρώτη ἐντύπωσις τοῦ Λονδίνου εἶναι ὁ φοβερὸς θόρυβος,

τὸ χαῶδες, τὸ ἀπέραντον, τὸ ἀτελείωτον καὶ μολαταῦτα ἡ παραδειγματικὴ τάξις καὶ εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη ὡς λ. χ. εἰς τὴν *Πλατεῖαν τοῦ Τράφαλγαρ* γύρω ἀπὸ τὸν Ὀβελίσκον τοῦ Νέλσονος.

Τὰς *πρώτας ἡμέρας ἐπεσκεπτόμην τὰ Μουσεῖα*, τὴν Μονὴν τοῦ Οὐεστμίνστερ μὲ τοὺς τάφους τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Μ. Βρετανίας, τὸ *Βουλευτήριον* καὶ τὴν Μητρόπολιν τοῦ Ἁγίου Παύλου: παντοῦ τὸ ἀπέραντον, τὸ χαῶδες.

Διὰ νὰ ἀναφέρω μόνον τὰ χαρακτηριστικώτερα: εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον εἶδα μετὰ θαυμασμοῦ καὶ λύπης τὰ «κλεμμένα» μέρη τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ἐρεχθείου καὶ τοῦ Ναοῦ τῆς Φιγαλίας, καὶ διέτρεξα τὰς ἀτελειώτους αἰθούσας τῶν διαφόρων ἀγγλικῶν ἀποικιῶν καὶ κτήσεων.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Κένσιγκτον, τὸ Μουσεῖον τῆς Τεχνικῆς Ἐπιστήμης, εἶναι δείγματα, σχέδια καὶ περιγραφαὶ ὅλων τῶν τεχνικῶν ἐφευρέσεων π. χ. ἅμαξαι ἀπὸ τῶν πρωτογενεστέρων μέχρι τῶν αὐτοκινήτων, ὑφαντικαὶ καὶ λοιπαὶ μηχαναὶ ἀπὸ τῶν χειροκινήτων ἐργαλείων μέχρι τῶν τελειοτέρων μηχανῶν τῆς ἐποχῆς μας. Μεταξὺ τῶν πολλῶν μουσείων κατέχει εἰδικὴν θέσιν ἡ «Συλλογὴ τοῦ Οὐάλλας», κληρονομία ἑνὸς ἰδιώτου, ἡ ὁποία περιλαμβάνει μόνον ἀριστουργήματα ὅλων τῶν Αἰώνων, εἴτε ἀρχαιότητας τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἑλλάδος, εἴτε εἰκόνας φλαμανδῶν, ἰταλῶν, ἱσπανῶν, ἄγγλων ἢ γάλλων ζωγράφων, εἴτε ἔπιπλα εἴτε τάπητας. Πάντα τὰ ἀντικείμενα ταύτης εἶναι ἐκλεκτά.

Ἡ μονὴ τοῦ Οὐέστμινστερ εἶναι τόσον γεμάτη ἀπὸ μεγάλους ἄνδρας, ποὺ δὲν κάμνει ἐντύπωσιν νὰ διαβάζῃς ὀνόματα καὶ πάλιν ὀνόματα.

Εἰς τὴν Βουλὴν ἔτυχε νὰ συναντήσω τὸν Σιονιστὴν βουλευτὴν Οὐέδζβοῦδ (Wedgwood) ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ δραστήριος ὑποστηρικτὴς τῆς Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Μὲ ἐπροσκάλεσε νὰ πάρω ἕνα καφὲ εἰς τὴν ταράτσαν ποὺ βλέπει πρὸς τὸν Τάμεσιν πλησίον τοῦ μεγάλου *Κωδωνοστασίου*. Μοῦ εἶπε: «Βλέπετε ἐδῶ, ποὺ δήθεν ἀναπαυόμεθα ἀπὸ τὰς συνεδριάσεις, ἐδῶ γίνεται πιὸ πολὺ θετικὴ ἐργασία παρὰ μέσα εἰς τὴν Βουλήν.

Εἰς τὴν συνεδρίασιν, τὴν ὁποίαν παρηκολούθησα, ἔτυχε νὰ εἶναι ἡμέρα ἐπερωτήσεων καὶ ἄκουσα κωμικοτραγικῶς «τοῦ κόσμου τὰ παράπονα»: «Πῶς παραγγέλλει ἡ Ἀγγλικὴ

Εἰκὼν 3 —Τὸ κωδωνοστάσιον τοῦ Βουλευτηρίου καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Πὴλ, τοῦ πρωταγωνιστοῦ τοῦ Ἐλευθέρου Ἐμπορίου.

Κυβέρνησις νέα πολεμικά, ἀφοῦ ὑπέγραψε τὴν Σύμβασιν τοῦ Κέλλογ;» «Πῶς ἐπιτρέπει ἡ φιλελεύθερος Ἀγγλία τὴν διάλυσιν τῆς Αἰγυπτιακῆς Βουλῆς;» «Διατί εἰς τὸ τάδε χωριὸ δὲν ὑπάρχει παρὰ ἓν μόνον αὐτόματον τηλέφωνον;» κτλ. κτλ.

Ζητήματα παγκοσμίου σημασίας καὶ ζητήματα τοπικά, τὸ ἕν μετὰ τὸ ἄλλο.

Ἡ Μητρόπολις τοῦ Ἁγίου Παύλου ἦτο ὑπὸ ἐπισκευὴν καὶ δὲν εἶδα παρὰ τὸν θόλον μὲ τὴν περίεργον ἀκουστικήν του.

Ἐπεσκέφθην καὶ τὸ Γραφεῖον τοῦ Σταφιδικοῦ Ὀργανισμοῦ, τὸ Κέντρον τῆς Προπαγάνδας τοῦ προϊόντος μας, ποὺ ἐξοδεύει 20.000 χρυσᾶς λίρας Ἀγγλίας τὸ ἔτος διὰ διαφήμισιν. Βεβαίως ὠφελεῖ νὰ βλέπῃ τις διαφημισμένον τὸν θαυμάσιον αὐτὸν καρπὸν τῆς ἑλληνικῆς γῆς μὲ φωτεινὰ γράμματα εἰς τὰς κεντρικωτέρας πλατείας, νὰ μοιράζωνται εἰς τὰ παιδάκια παιγνίδια καὶ καθρέπται μὲ σταφίδας, νὰ ἀκούωνται εἰς τοὺς κινηματογράφους, τὰ μπὰρ καὶ τὰ γραμμόφωνα τραγούδια ποὺ ἐκθειάζουν τὸν θησαυρὸν τοῦτον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ τί μὲ αὐτό, ὅταν ἡ παραγωγὴ φορολογεῖται εἰς τρόπον, ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τιμωρίαν διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ ἐργάτου καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ χωρικοῦ, καὶ φέρει αὔξησιν τῶν γενικῶν τιμῶν τῆς σταφίδος, ὅταν οἱ φόροι ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου καὶ τοῦ δῆθεν καθαροῦ εἰσοδήματος, ἐπιβαρύνουν καὶ τοὺς μὴ ἐπιτυγχάνοντας κέρδη παραγωγούς; Δὲν θὰ ἦτο λογικώτερον καὶ συμφορώτερον διὰ τὸ ἴδιον τὸ Κράτος ἐὰν φορολογικὴ μεταρρύθμισις ἄφινε τελείως ἀφορολογήτους τοὺς ἐπὶ πτωχῶν ἐδάφων ἐργαζομένους παραγωγοὺς καὶ ἐὰν ἐφορολογεῖτο ἀναλόγως τῆς Ἐγγείου Ἀξίας μόνον ὁ πραγματικῶς καθαρὸν εἰσόδημα ἀπολαύων παραγωγός; Θὰ ἠδύνατο τότε ἡ Βουλγαρία καὶ ἡ Τουρκία νὰ συναγωνίζωνται τὰ θαυμάσια καπνὰ τῆς Ἑλληνικῆς Μακεδονίας; ἡ Προβηγγία καὶ Ἰταλία τὸ ρευστόν μας χρυσάφι τῆς Κερκύρας, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Λέσβου; θὰ εἴχαμεν ἀνάγκην τότε νὰ φέρωμεν ἀκόμη ἐκ Ρωσσίας, Ἀργεντινῆς καὶ Καναδᾶ «τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον;».

Ἔτυχε καὶ ἄλλου νὰ ἐνθυμηθῶ ποίαν σημασίαν τὸ ζήτημα τῆς Φορολογίας τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἔχει εἰς τὸν πολιτικὸν βίον τῆς Ἀγγλίας. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ Hyde-park τοῦ θαυμασίου κήπου μὲ ἔκτασιν ὁμοίαν μὲ

τὴν ἔκτασιν τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τὸ Στάδιον μέχρι τῆς Ἁλυσίδας ὑπάρχει θριαμβευτικὴ πύλη — ἡ ***Μαρμάρινη Πύλη*** — (Marble Arch). Ἐκεῖ πλησίον γίνονται τὰ περίφημα ὑπαίθρια συλλαλητήρια, ὅπου οἱ ψύχραιμοι Ἄγγλοι πολιτικοὶ καὶ μὴ πολιτικοὶ ἠμποροῦν νὰ «ξεσπάσουν» κατὰ βούλησιν : θέλεις καθολικήν, θέλεις διαμαρτυρομένην προπαγάνδαν, θέλεις Μορμόνους, θέλεις Ἀντισοσιαλιστάς, θέλεις Κομμουνιστάς, θέλεις Εἰρηνιστάς, θέλεις θύματα πολέμου, ὅλους ἠμπορεῖς

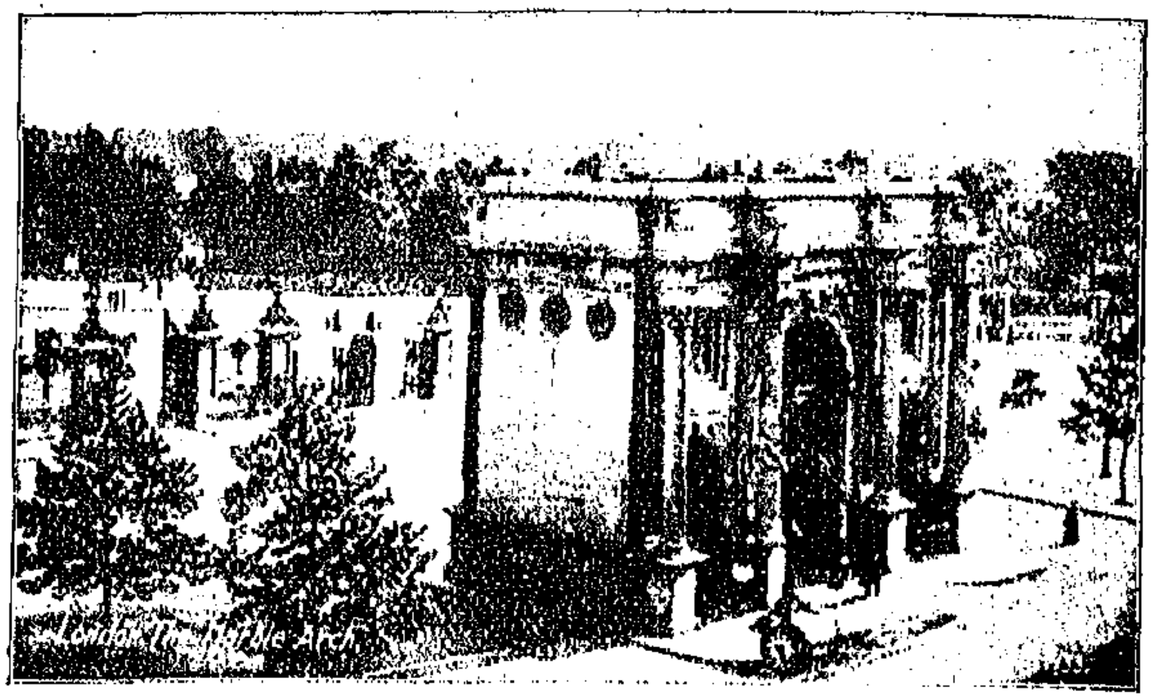

Εἰκὼν 4.—Ἡ Μαρμάρινη Πύλη.

νὰ τοὺς ἀκούσῃς εἰς τὴν γωνίαν τῆς Μαρμάρινης Πύλης... Ὕβρεις καὶ κακό! παντοῦ ἄλλοῦ θὰ ἐπιάνοντο ἀπὸ τὰ μαλλιά, ἀλλὰ εἰς τὸν ὁμιχλώδη οὐρανὸν τοῦ Λονδίνου φθάνει ἡ ἐμφάνισις τοῦ — ἄνω τῶν 2 μέτρων ὑψηλοῦ — ἀστυφύλακος καὶ ἡ συμβουλή του : «Ἀφοῦ δὲν εἶσαι σύμφωνος μὲ αὐτὰ ποὺ λένε σ' αὐτὸ τὸ συλλαλητήριο, γιατί δὲν πηγαίνεις σὲ ἄλλο ; »

Εἰς δύο λοιπὸν ἐκ τῶν 13 συλλαλητηρίων ἐσυζητεῖτο τὸ ζήτημα τῆς Ἐγγείου Φορολογίας.

Ἡ πελωρία ἔκτασις τοῦ Λονδίνου μόνον διὰ τῆς ὑπάρξεως τοῦ «Ὑπογείου» ἢ μᾶλλον τῶν ὑπογείων σιδηροδρόμων διαφόρων ἑταιρειῶν δύναται νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ συγκεντρώνῃ πληθυσμὸν ὅμοιον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀλβανίας ἐπὶ ἐπιφανείας ὁμοίας πρὸς τὴν Λέσβον. Τὸ 1928 ἦσαν ἀκόμη 7 διάφοροι ἑταιρεῖαι. Ἔκτοτε ἡνώθησαν εἰς μίαν γενικήν, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἑνώσεως ἐπετρέπετο μὲ τὸ ἴδιον εἰσιτήριον 1, 2 ἢ 3 πεννῶν ($= 1\,^1/_2$, 3 καὶ $4\,^1/_4$ δραχμῶν) νὰ ἀλλάξῃς ὅσας φορὰς ἤθελες ἀπὸ μίαν ἑταιρείαν εἰς ἄλλην, διὰ νὰ φθάσῃς εἰς τὸ τέρμα σου. Τὸ μόνον κακόν, ποὺ ἔχει ὁ Ὑπόγειος, εἶναι ὅτι δὲν βλέπεις ἀπολύτως τίποτε ἀπὸ τοὺς δρόμους καὶ τὰ κτίρια τῆς πόλεως καὶ ὅτι χάνεσαι εὐκόλως εἰς τοὺς μακρινοὺς διαδρόμους καὶ τὰ πολυάριθμα ἀνεβοκατεβάσματα τῶν σταθμῶν. Ἀλλὰ εἰς τὰς ὥρας τῆς μεγάλης κινήσεως, ὅπου καὶ τὰ λεωφορεῖα καὶ τὰ ταξὶ δὲν ἠμποροῦν νὰ κυκλοφοροῦν μὲ ταχύτητα μεγαλυτέραν τοῦ πεζοῦ, ὁ Ὑπόγειος εἶναι ἡ μόνη σωτηρία.

Ἀφοῦ μοῦ ἔμειναν ἀκόμη ὀλίγαι ἡμέραι πρὶν ἀρχίσουν αἱ συνεδριάσεις, διὰ τὰς ὁποίας εἶχα ἔλθῃ εἰς τὸ Λονδῖνον, ἀπεφάσισα νὰ ἐπισκεφθῶ δύο φίλους, τὸν ἕνα πλησίον τοῦ Καίμπριτζ καὶ τὸν ἄλλον πλησίον τοῦ Μάντσεστερ.

Τὸ ταξίδιον πρὸς τὸ Καίμπριτζ μοῦ ἔδειξεν ἐμπράκτως πῶς ἡ μεγαλόπολις τοῦ Λονδίνου ἀπορροφᾷ — καθὼς ἡ δυνατὴ δρὺς ποὺ ἀπορροφᾷ καὶ ἐξαντλεῖ ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ γύρω της ἐδάφους — ὅλας τὰς οἰκονομικὰς δυνάμεις τῆς γύρω χώρας. Οὕτω παύουν διὰ μιᾶς οἱ συνοικισμοὶ καὶ ἀρχίζουν οἱ λαχανόκηποι καὶ τὰ θερμοκήπια, ποὺ προμηθεύουν λάχανα καὶ ἄνθη διὰ τὰ 8 - 10 ἑκατομμύρια κατοίκων, διὰ μιᾶς παύουν νὰ ὑφίστανται καὶ αἱ οἰκονομολογικαὶ συνθῆκαι αὐτῶν καὶ δὲν συναντᾷ τις παρὰ λιβάδια μὲ ἀγελάδας ποὺ παράγουν τὸ γάλα δι' ὅλους τοὺς Λονδρέζους, καὶ μετὰ ὡρισμένην ἀπόστασιν παύουν καὶ αὐτὰ καὶ βλέπει κανεὶς τὴν «ἀγγλικὴν ἔρημον» γαίας δηλ. γονίμους, ποὺ ὑπὸ τὰς σημερινὰς οἰκονομικὰς συνθήκας καὶ πρὸ πάντων ὑπὸ τοὺς ἀπαγορευτικοὺς φορολογικοὺς

ὅρους δὲν δικαιολογοῦν οὔτε τὸ ὄργωμα οὔτε ἄλλην τινὰ ἐκμετάλλευσιν.

Ὅπως ἀνέφερα ἤδη εἰς προηγούμενά μου ἄρθρα [1] ἐκ τῶν 200 ἑκατομμ. στρεμμάτων καλλιεργησίμου γῆς τῆς Ἀγγλίας καὶ Σκωτίας μόλις τὰ 60 ἑκατομμ. εἶναι πραγματικῶς καλλιεργημένα, ἐνῶ πληθυσμός, ὅμοιος πρὸς τὸν πληθυσμὸν τῆς πρωτευούσης, γυρίζει ἄνεργος καὶ τρέφεται εἰς βάρος τῶν παραγωγῶν. Δὲν θὰ ἦτο λογικώτερον τὸ κράτος νὰ μὴ ἐπιβαρύνῃ διὰ τῶν φόρων του τὴν παραγωγήν, ἀλλὰ μόνον τὴν πραγματικὴν «καθαρὰν πρόσοδον» δηλαδὴ τὸ πραγματικὸν περίσσευμα τῶν εἰσοδημάτων ὑπὲρ τὰς δαπάνας τῆς παραγωγῆς, λαμβάνον ὡς μόνον ἀσφαλὲς μέτρον τὴν ἔγγειον ἀξίαν τοῦ ἐδάφους;

Ὅταν ἔφθασα εἰς τὸ Καίμπριτζ, μοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν νὰ μὴ ἀκούω πλέον τὸν «ἐξωφρενικὸν» θόρυβον τοῦ Λονδίνου. Τί ἄλλο θέλετε ἀφοῦ ἔβγαλαν καὶ τὰ σίδηρα τοῦ τράμ, ποὺ σημειώνει ὁ Baedecker, διὰ νὰ τὸ ἀντικαταστήσουν μὲ λεωφορεῖα!

Τὸ Cambridge (= ἡ γέφυρα τοῦ Καίμ) εἶναι μαγεία. Ἡ πόλις κτισμένη ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς καμπύλης τοῦ ποταμοῦ Καίμ, ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν κεντρικὴν πλατεῖαν μὲ τὸ Δημαρχεῖον καὶ ἄλλα δημόσια κτίρια καὶ ἀπὸ σειρὰν College. Τὰ κολλέγια αὐτὰ εἶναι λέσχαι, ὅπου κατοικοῦν οἱ φοιτηταί, ἔχουν τὰ συσσίτια, τὰ ἰδιαίτερα μαθήματα, τοὺς κήπους ἀναπαύσεως καὶ τὰ λιβάδια διὰ τέννις καὶ γόλφ. Εἶναι ἱστορικὰ κτίρια τοῦ 15ου καὶ 16ου αἰῶνος. Εἴτε πεζὸς περνᾶς τὰς αὐλὰς καὶ τοὺς κήπους των, εἴτε μὲ τὴν βάρκαν ἀπὸ κάτω ἀπὸ γεφύρας, νομίζεις ὅτι εὑρίσκεσαι εἰς τὸν κόσμον τῶν παραμυθιῶν.

Τὴν ἑπομένην ἐπεσκέφθην τὴν ἀγγλικὴν ἕδραν καὶ ἤσθανόμην ἐντελῶς ὡσὰν νὰ ἤμην εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαίξπηρ. Διατί οἱ σημερινοὶ ἀρχιτέκτονες παρ' ὅλας τὰς γνώσεις των, νὰ μὴ ἠμποροῦν νὰ φθάσουν εἰς τὴν

[1] Ἴδε Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1931 σελίδα 275.

χάριν τῶν συναδέλφων των τοῦ παρελθόντος; Εἰς μίαν πολίχνην εἶδα π. χ. ὑποκατάστημα τραπέζης ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀντιγραφὴ παλαιοῦ σπιτιοῦ. Ὅλα ἦσαν ὅμοια: τὰ χρώματα, ἡ διαρρύθμισις καὶ ὅλα, ἀλλὰ οἱ τοῖχοι ἦσαν τελείως λεῖοι καὶ αἱ γραμμαὶ τελείως εὐθεῖαι, αἱ διαστάσεις καὶ ἀποστάσεις τῶν παραθύρων ἦσαν τελείως ὅμοιαι καὶ τοῦτο ἔφθανε νὰ δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ξένου καὶ τῆς ἀποτυχημένης ἀπομιμήσεως.

Τὴν ἐπαύριον ἤμην εἰς τὸ προάστειον τοῦ Μάντσεστερ, τὸ Στόκπορτ: τελεία νέκρα, οὔτε τράμ, οὔτε πεζός, οὔτε ἅμαξα εἰς τοὺς δρόμους — διότι ἦτο Κυριακή. Διὰ νὰ φθάσω εἰς τὸ χωρίον Δίσλε, τὸ ὁποῖον ἤθελα νὰ ἐπισκεφθῶ, ἔπρεπε νὰ κάμω 14 χλμ. πεζῇ ἢ — ὅπως μοῦ ἔτυχε — νὰ παρακαλέσω ἰδιωτικὸν αὐτοκίνητον νὰ μὲ πάρῃ ἀπὸ καλωσύνην.

Τὸ ἀπόγευμα ἔκαμα μίαν ἐκδρομὴν εἰς ἓν βουνὸν μὲ ἐκτεταμένην θέαν εἰς σειρὰν λόφων καὶ λοφίσκων. Τί περίεργη ἐντύπωσις! Πουθενὰ τὰ γράμματα τῆς Δήμητρος, τὰ ἴχνη τοῦ ἀρότρου. Ἀντὶ νὰ ἰδῇ τις τὰς εὐθείας γραμμὰς τοῦ ὀργώματος, φαίνονται μόνον λιβάδια χωρισμένα μεταξύ των μὲ πέτρινους τοίχους. Παντοῦ ἔβλεπα τὸ φάντασμα τοῦ οἰκονομικοῦ ἐφόρου, ποὺ ὡς ἄλλος ροπαλοφόρος Ἡρακλῆς ἀπειλεῖ ἕκαστον ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐκμεταλλεύεται τὸ ἔδαφος, καὶ τὸν ἀναγκάζει νὰ γίνῃ ἄνεργος πρῶτον καὶ ὕστερον ἐγκληματίας. Δὲν εἶναι ὑπεύθυνοι αἱ ὑψηλαὶ τιμαὶ τοῦ ἐδάφους, ἀφοῦ καὶ οἱ ἴδιοι ἰδιοκτῆται δὲν ἔχουν κανὲν συμφέρον νὰ καλλιεργοῦν τὸ ἔδαφος ποὺ τοὺς ἀνήκει ἤδη χωρὶς νὰ τὸ ἀγοράσουν. Πότε θὰ ἐννοήσωμεν τὴν βαθεῖαν φιλοσοφίαν τοῦ Εὐαγγελίου, ποὺ συνδυάζει ἑκάστοτε τοὺς «τελώνας καὶ ἁμαρτωλούς»;

Ὅταν ἐπέστρεψα εἰς τὸ Λονδῖνον, ἔλαβα μέρος εἰς τὰς προπαρασκευαστικὰς συνεδριάσεις τοῦ μέλλοντος Συνεδρίου τοῦ Ἐδιμβούργου. Εἰς τὸ ἐπίσημον δεῖπνον ἐπρόκειτο νὰ καθίσω μεταξὺ τῶν δύο βουλευτῶν: Σνώοδεν καὶ Μὰκ Λάρεν, τῶν θερμῶν ὀπαδῶν τῆς Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας· δυστυχῶς δὲν ἦλθεν οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος. Καὶ τοῦ Σνώοδεν εἶχα προετοιμασθῆ νὰ εἰπῶ, ἐὰν ποτὲ γίνῃ

Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν καὶ θελήσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν φορολογίαν τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, νὰ μὴ προσθέσῃ αὐτὸν τὸν φόρον εἰς τοὺς ἄλλους, χωρὶς νὰ καταργήσῃ συγχρόνως ἤδη ὑφισταμένους. Τοῦτο τὸ λάθος ἔκαμε ὁ Σνώοδεν ὅταν ἦλθε εἰς τὰ πράγματα τὸ 1930 καί, ὅπως ἦτο ἐνδεχόμενον, τὸ 1931 ἐναυάγησαν τὰ φορολογικά του σχέδια.

Συνεπείᾳ μερικῶν παρατηρήσεών μου περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τοῖς Βαλκανίοις καταστάσεως, προσεκλήθην νὰ ἐκθέσω λεπτομερῶς εἰς τὸ Συνέδριον τοῦ Ἐδιμβούργου τὸ 1929 τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης.[1] Ἐξέθεσα δηλαδὴ τὸ ἐπισφαλὲς τῆς γνώμης: ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Οἰκονομία οἱασδήποτε χώρας δύναται νὰ βελτιωθῇ διὰ τῆς διανομῆς τῆς μεγαλοκτημοσύνης καὶ μόνης, καὶ ἀπέδειξα δι' ἀναφορᾶς ἀποφθεγμάτων τοῦ Ἑρρίκου Τζώρτζ, ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο ἐναντίος εἰς τὸν διαμελισμὸν τοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ ἐξήτει εἰς ὅλα τὰ ἔργα του μόνον τὴν διανομὴν τῆς Ἐγγείου Προσόδου. Ἐὰν εἰς τὸ κυριώτερόν του ἔργον «Πρόοδος καὶ Πενία» ἐκθέτει τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὑπὸ τὰς σημερινὰς νομικὰς καὶ φορολογικὰς συνθήκας ἡ Πενία εἶναι ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς Προόδου, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι διὰ νὰ ἀποφύγωμεν τὴν Πενίαν πρέπει νὰ παραιτηθῶμεν τῆς Προόδου καὶ νὰ ἐπαναφέρωμεν τὴν Ἀνθρωπότητα εἰς τὴν πρωτόγονον κατάστασιν τῶν τρωγλοδυτῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον ὁ Ἑρρῖκος Τζὼρτζ μᾶς δίδει τὴν «συνταγὴν» πῶς ἠμποροῦμεν νὰ ἀλλάξωμεν τὰς σημερινὰς συνθήκας, ὥστε ἡ Πρόοδος νὰ γίνῃ πραγματικὴ πηγὴ γενικοῦ πλούτου. Τὸ μέσον τοῦτο εἶναι:

Ἡ κατάργησις ὅλων τῶν φόρων ἐκτὸς τοῦ Φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας.

Εἰς ἄλλο ἔργον του «Οὐ κλέψεις» ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Θεία Δίκη δὲν τιμωρεῖ μόνον τὸ ἄτομον, ποὺ κλέπτει τοὺς καρποὺς τῆς κοινῆς ἐργασίας τοῦ Ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὸ

[1] Ἴδε Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος τοῦ 1930 σελ. 318-332.

Ἔθνος, ποὺ κλέπτει τοὺς καρποὺς τῆς ἀτομικῆς ἐργασίας διὰ τῶν παντοίων σημερινῶν φόρων ἐπὶ τῆς καταναλώσεως, τῆς ἀκαθαρίστου προσόδου, τῶν μισθῶν κτλ.

Εἰς τὰ «Κοινωνικὰ Ζητήματα» χαρακτηρίζει τὴν Φορολογίαν ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ὡς τὴν φυσικὴν ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ προωρισμένην φορολογίαν, ὅπως οἱ πόδες καὶ ὄχι αἱ χεῖρες εἶναι προωρισμένοι διὰ τὸ βάδισμα.

Καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν διαμελισμὸν τῆς μεγαλοκτημοσύνης, τὸν ὁποῖον καὶ ἕνας Τολστόη — εἰς τὴν «Ἀνάστασιν» — δικαιολογεῖ ἀδίκως ὡς ἐφαρμογὴν τῶν θεωριῶν τοῦ Ἑρρίκου Τζώρτζ, τὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς διανομῆς τῶν γαιῶν εἰς τὰς διαφόρους χώρας τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Εὐρώπης — ἐξαιρουμένης τῆς Ἑλλάδος — εἶναι ὀλέθρια. Μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ συρροὴ νέου πληθυσμοῦ δύο ἑκατομμυρίων προσφύγων παρέλυσε — δυστυχῶς μόνον προσωρινῶς — τὰς βλαβερὰς συνεπείας τῆς ἀγροτικῆς δῃώσεως. Διὰ περισσοτέρας λεπτομερείας παραπέμπω τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὸ ἄνω ἄρθρον μου.

Εἰς τὴν ἐπιστροφήν μου ἐσταμάτησα ὀλίγας ὥρας εἰς τὸ Βύρτσμπουργ. Ἐπεσκέφθην τὸ θαυμάσιον παλάτιον τῶν ἀρχιεπισκόπων, διὰ τὸ ὁποῖον ὁ Ναπολέων εἶπεν εἰρωνικῶς: «C' est une jolie paroisse» — «Εἶναι κομψὸν παπαδόσπιτο» καὶ τὸ ἔκαμε δῶρον εἰς τὸν σύμμαχόν του, τὸν νεόφυτον βασιλέα τῆς Βαυαρίας. Ἀξία μνήμης εἶναι καὶ ἡ παλαιὰ γέφυρα καὶ ἐν γένει ἡ διαρρύθμισις τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως. Εἰς παράρτημα τοῦ Πανεπιστημίου μαρμάρινη πλὰξ ἐνθυμίζει, ὅτι εἰς τὸ Ἐργαστήριον τοῦ Χημείου πρὸ 35ετίας ὁ Ρέντγκεν εὗρε τὰς θαυματουργοὺς ἀκτῖνας του, αἱ ὁποῖαι ἐπροφύλαξαν τόσας ἑκατοντάδας χιλιάδων, ἂν ὄχι ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, ἀπὸ τὰ κατακρεουργήματα τῶν «περιέργων» χειρουργῶν.

Μετὰ 15 ἡμερῶν ἀπουσίαν ἐπέστρεψα εἰς τὴν Βιέννην ἀπὸ τὸ ὁμιχλῶδες καὶ βροχερὸν Λονδῖνον, τὸ ὁποῖον εἶχα ἐπισκεφθῇ ἄνευ ὀμβρέλλας καὶ δίχως νὰ βραχῶ οὔτε μιὰν φοράν.

1929

Ἓν ἔτος ἀργότερον, τὴν 26 Ἰουλίου 1929 ἐξεκίνησα πάλιν δι' Ἀγγλίαν. Μονομιᾶς ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τὴν Βιέννην εἰς τὸ Λονδῖνον καὶ μὲ τὰς δυόμισι ὥρας, ποὺ εἶχα περιπατήσει εἰς Κολωνίαν καὶ ἄλλην μίαν εἰς τὴν Ὀστάνδην, ἐν ὅλῳ ἤμην εἰς κίνησιν 47 ὥρας. Ὡραίους συλλογισμοὺς ἤκουσα εἰς τὸ Βέλγιον: Ἕνα παιδὶ ἠρώτησε τὴν μητέρα του: «Ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι;» Ἡ μήτηρ ἀπαντᾶ: «Μετανάσται, ἄνθρωποι ποὺ δὲν εἶναι ἱκανοὶ διὰ τίποτε καὶ δὲν θέλουν νὰ δουλεύουν εἰς τὴν πατρίδα των, διὰ τοῦτο πηγαίνουν εἰς τὴν ξενιτιά, ποὺ ἡ δουλειὰ εἶναι πιὸ εὔκολη... Ἔρχονται νὰ βρωμίσουν τὸ Βέλγιον, αὐτοὶ οἱ Πολωνοί, αὐτοὶ οἱ Σλοβάκοι καὶ ἐργάζονται διὰ τὸ τίποτε. Δὲν εἶναι καθόλου παράξενον, ποὺ οἱ Βέλγοι δὲν βρίσκουν δουλειάν». Τί νὰ εἰπῇς, πῶς νὰ τῆς ἐξηγήσῃς, ὅτι ἐὰν ἐπληρώνοντο ἀκριβώτερα, θὰ ἦσαν ἀκριβώτερα καὶ ὅσα παράγουν, καὶ ὅτι θὰ ὑπῆρχαν ἀκόμη ὀλιγώτερον ἐπικερδεῖς εὐκαιρίαι παραγωγῆς καὶ ἀκόμη περισσότεροι ἄνεργοι;

Εἰς τὸ Ἐδιμβοῦργον, τὰς Ἀθήνας τοῦ Βορρᾶ, ἔπεσα μέσα εἰς τὴν κίνησιν τοῦ Συνεδρίου περὶ Φορολογίας τῆς Ἐγγείου Ἀξίας.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Ἐδιμβούργου εἶναι ἡ ***Ἀκρόπολίς*** του, ποὺ ὑψηλοτέρα τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν εἶναι προσιτὴ μόνον ἀπὸ ἀνατολάς. Εἰς τὴν κορυφήν της ὑπάρχει θησαυροφυλάκιον μὲ τὸ βασιλικὸν στέμμα τῆς Σκωτίας. Μετὰ τὸν πόλεμον ἀνηγέρθη ἀπέναντι τοῦ θησαυροφυλακίου ἡρῶον τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ στρατιωτῶν καὶ ὀλίγον κατωτέρω νεκροταφεῖον τῶν πεσόντων ἐν πολέμῳ... σκύλων!

Τὸ ὡραιότερον, ἐννοεῖται, εἶναι ἡ θέα, ποὺ ἐπεκτείνεται ἐπὶ τῶν ἑπτὰ λόφων τῆς πόλεως μέχρι τῆς Βορείου Θαλάσσης καὶ τοῦ Κόλπου τοῦ Φόρθ. Ἀπὸ τὴν μόνην πύλην τοῦ Κάστρου καταβαίνει πρὸς τὰ ἐρείπια τῶν ἀνακτόρων τοῦ Hollyrood ἡ Ὑψηλὴ ὁδὸς (Highstreet) ἢ τὸ Βασιλικὸν

Στάδιον (Royal Mile), ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τὰ παλαιότερα καὶ ἱστορικῶς σημαντικώτερα κτίρια: Ὁ οἶκος τοῦ Knox τοῦ ἐχθροῦ τῆς βασιλίσσης Μαρίας Στουάρτ, ἡ Μητρόπολις τοῦ St. Giles, ἡ Βουλή, ἡ ἐκκλησία τῶν Φαιῶν μοναχῶν, (Grey Friav Church) μὲ τὸν τάφον τοῦ Ἄδαμ Σμῖθ καὶ ἄλλα. Δόξα καὶ πενία, ἡ μία πλησίον τῆς ἄλλης. Εἰς τὴν αὐλὴν ἑνὸς ἀπὸ τὰ πλέον ἀξιοθρήνητα σπίτια ὑπάρχει ἄγαλμα τοῦ Σωκράτους καὶ ὅταν ἔρχωνται ξένοι, μαζεύονται τὰ πτω-

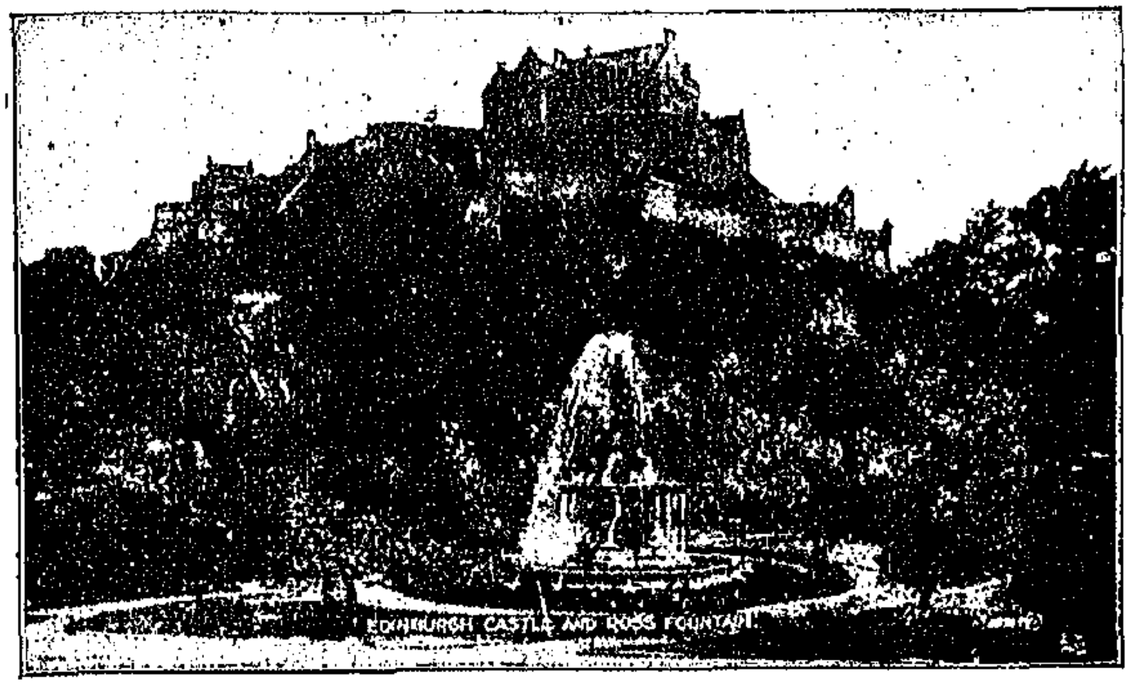

Εἰκὼν 5.—Ἡ Ἀκρόπολις τοῦ Ἐδιμβούργου.

χόπαιδα τῶν σπιτιῶν καὶ ἐν χορῷ ἐξηγοῦν: «Εἶναι τὸ ἄγαλμα τοῦ Σωκράτους, ἦτο Ἕλλην φιλόσοφος. Ἐδηλητηριάσθη διότι δὲν ἐπίστευεν εἰς τὸν Θεόν!» Νά, σύντομος ἐξήγησις!

Μὴ τύχῃ νὰ ἐρωτήσητε, ποῖος ἦτον ὁ Knox. Ἴσως θὰ τὴν πάθετε σὰν τὸν Ἰρλανδόν, ποὺ ἔκαμε αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν εἰς Σκῶτον, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀπήντησε: «Βρέ, πολὺ ἄσχημα γνωρίζεις τὴν Βίβλον!»

Εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἄδαμ Σμῖθ μᾶς διηγήθη ὁ ξεναγὸς

ἄλλο ἀστεῖον: «Ξένος ἐρώτησε Σκῶτον: «Ποῖος ἦτο ὁ Ἄδαμ Σμῖθ;» Τοῦ ἀπήντησε ὁ Σκῶτος: «Ἦτο ὁ ἐφευρέτης τῆς Ἀμερικῆς». «Τί λές; ἦτο ὁ Χριστόφορος Κολόμβος». «Μπά, ξέρω τί λέγω, ὁ Χριστόφορος Κολόμβος τὴν ἀνεκάλυψε, ἀλλὰ ἐφευρέτης τῆς Ἀμερικῆς ἦτον ὁ Ἄδαμ Σμῖθ!» Ὅσον κουτὸ καὶ ἂν φανῇ εἰς πρώτην ὄψιν, ἔχει ἀμυδράν τινα ἀλήθειαν. Διότι ἐμένα ὁ παραλληλισμὸς τοῦ Ἄδαμ Σμῖθ καὶ τοῦ Χριστοφόρου Κολόμβου ἔχει καὶ ἄλλην σημασίαν, διότι εἰς τὴν Βιέννην ἔμπροσθεν τῆς Ἐμπορικῆς Ἀκαδημίας (πλησίον τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας) ἔχουν δύο ἀγάλματα: τὸν Ἄδαμ Σμῖθ καὶ τὸν Χριστόφορον Κολόμβον.

Ἄλλο ἀστεῖον, πολὺ χαρακτηριστικὸν διὰ τὸ μῖσος Ἀγγλων καὶ Σκώτων, εἶναι τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Ἄγγλου φιλοξενουμένου ἀπὸ Σκῶτον, ὁ ὁποῖος τοῦ προσφέρει τὸ ἐθνικόν του φαγητὸν τὸ Porrige, εἶδος ἁλεσμένης βρόμης. Ὁ Ἄγγλος ἀρνεῖται νὰ τὸ φάγῃ καὶ προσθέτει: «Στὴν Ἀγγλίαν μόνον τὰ ἄλογα τρῶνε βρόμην».

Εἰς αὐτὸ ὁ Σκῶτος ἀπαντᾷ: «Καλὰ λέτε, διὰ τοῦτο ἔχει ἡ Ἀγγλία καλὰ ἄλογα καὶ ἡ Σκωτία καλοὺς ἄνδρας».

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ Βασιλικοῦ Σταδίου εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ Παλατίου τῶν βασιλέων τῆς Σκωτίας. Εἰς τὴν Πύλην των καθὼς εἰς τὴν Πύλην τῶν Μυκηνῶν τὰ δύο λεοντάρια. Καὶ τῷ ὄντι ὑπάρχουν ἐπιστήμονες, ποὺ ἰσχυρίζονται, ὅτι Σκῶτοι καὶ Πελασγοὶ εἶναι συγγενεῖς. Οὕτως ἐξηγοῦν καὶ τὴν ὁμοιότητα τῆς ὀνομασίας Ἴμβρου καὶ ἄλλων τοποθεσιῶν, Inverness καὶ ἄλλων, αἱ ὁποῖαι κεῖνται πλησίον τοῦ στομίου ποριθμοῦ.

Ἐπιστρέφοντες ἀπὸ ἄλλην ὁδὸν ἐπεράσαμεν ἀπὸ τὸν ὀβελίσκον τῶν μαρτύρων τοῦ 1792 τῶν «Φίλων τοῦ λαοῦ» ποὺ εἶχαν ζητήσῃ τὴν γενικὴν ψηφοφορίαν δι' ἕκαστον ἐνήλικον Σκῶτον. Ὅταν κατὰ τὸ 1ον Συνέδριον περὶ Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἐν Κοπεγχάγῃ (1926) ἔγινε συλλαλητήριον εἰς τὴν Ὀβελίσκον τῆς Ἐλευθερίας τοῦ 1788, εἷς ῥήτωρ ἐτόνισεν, ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχήν, ὁπότε ὁ Διάδοχος τοῦ Βασιλείου τῆς Δανίας ἐγκαινίασε τὸν Ὀβε-

λίσκον τῆς Ἐλευθερίας πρὸς τιμὴν τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας τῶν χωρικῶν, εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Σκωτίαν κατεδικάσθησαν οἱ φιλελεύθεροι Φίλοι τοῦ Λαοῦ εἰς θάνατον. Καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τοῦ Δ΄ Συνεδρίου ὁ ἴδιος ῥήτωρ ἐπρότεινε τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Dundas, τοῦ ὑπογράψαντος τὴν καταδίκην των, ἐπὶ τῆς μεγαλυτέρας

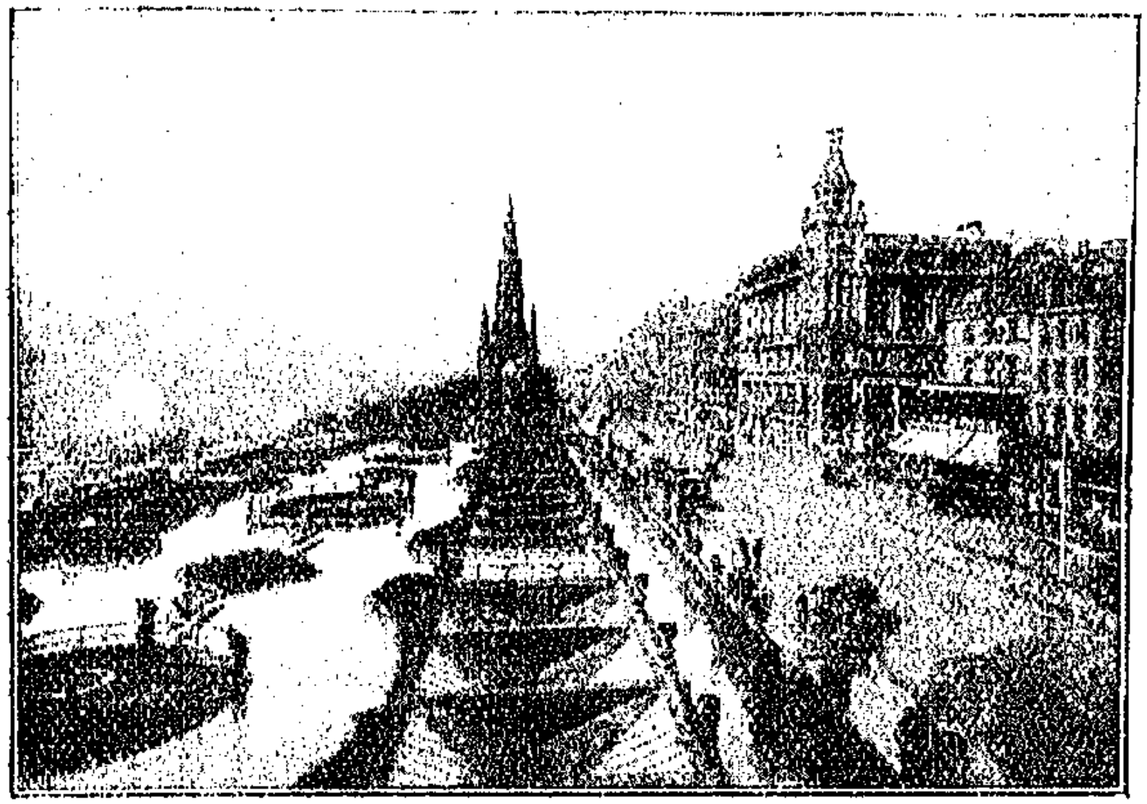

Εἰκὼν 6.—Ἡ ὁδὸς τῆς Πριγκηπίσσης.

πλατείας τοῦ Ἐδιμβούργου, τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, διὰ τοῦ Ὀβελίσκου τῶν θυμάτων του.

Ὀλίγον παραιτέρω ἀρχίζει ἡ ὡραιοτέρα λεωφόρος τοῦ Ἐδιμβούργου, ἡ ***Ὁδὸς τῆς Πριγκηπίσσης***, ἡ ὁποία ἔχει σπίτια μόνον ἀπὸ τὸ ἓν μέρος, μὲ τὰ ὡραιότερα μαγαζιὰ τῆς πόλεως. Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν εὑρίσκεται ὁ θαυμάσιος κῆπος, ἓν πελώριον ἄγαλμα τοῦ Οὐάλτερ Σκὼτ καὶ δύο Μουσεῖα. Μεταξὺ τῶν δύο παραλλήλων ὁδῶν — Ὑψηλὴ

ὁδὸς καὶ ὁδὸς Πριγκηπίσσης — παλαίποτε ὑπῆρχε λίμνη ἡ ὁποία ἀπεξηράνθη πρὸ ἑκατονταετηρίδος περίπου διὰ νὰ περάσῃ εἰς τὸν πυθμένα της ὁ σιδηρόδρομος καὶ νὰ μετατραποῦν αἱ ὄχθαι της εἰς πάρκον. Τὸ ἄγαλμα τοῦ μεγαλυτέρου ποιητοῦ τῆς Σκωτίας εἶναι εἶδος γοτθικοῦ Βαλδαλχύνου (60 μέτρα ὕψος) εἰς τὸ ὁποῖον ἀναβαίνει ὁ ἐπισκέπτης,

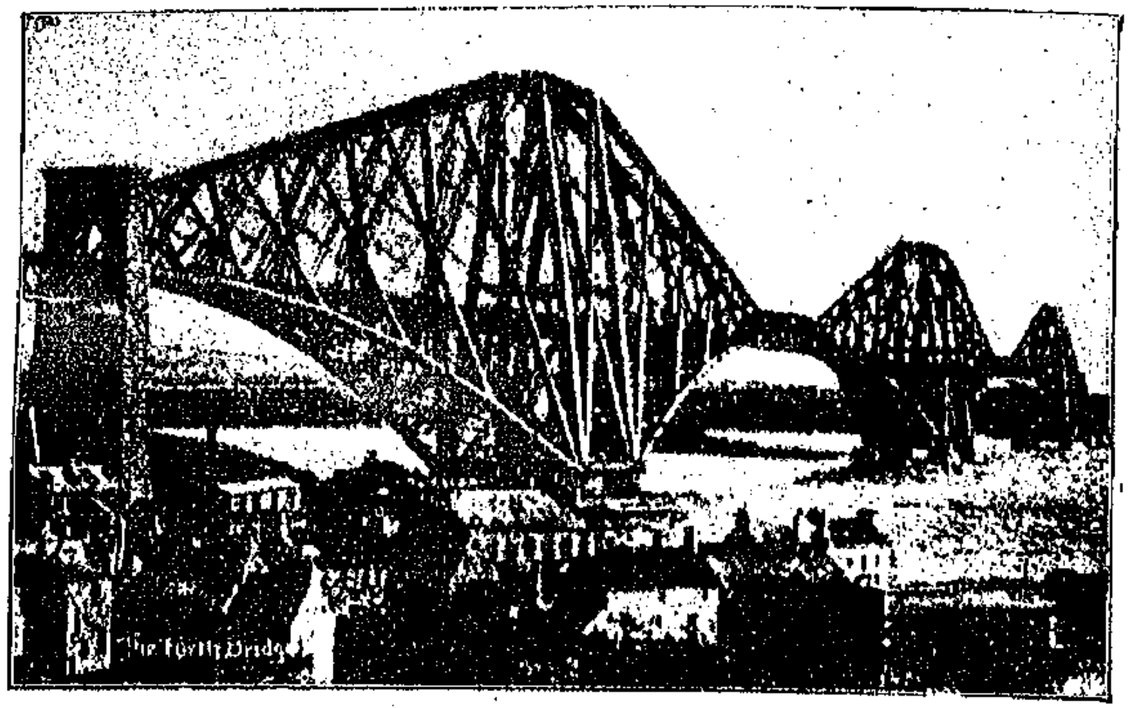

Εἰκὼν 7.—Τὸ Πέραμα τῆς Βασιλίσσης.

διὰ νὰ ἀπολαύσῃ τῆς θέας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν κομψοτέρων μεγάρων τῆς πόλεως.

Καθὼς αἱ πραγματικαὶ Ἀθῆναι, αἱ Ἀθῆναι τοῦ Βορρᾶ δὲν εἶναι παραθαλασσία πόλις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἔχει εἰς ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπόστασιν τὸν Πειραιᾶ της, τὴν πόλιν Leith, μὲ τὴν ὁποίαν σχεδὸν συνενώθη.

Ἐκ τῶν ἐκδρομῶν σημειώνω μόνον τὴν ἐπίσκεψιν εἰς τὸ Queens ferry *(Πέραμα τῆς Βασιλίσσης)*, ὅπου ἡ περίφημη *γέφυρα τοῦ Φόρθ* ἑνώνει τὸ Ἐδιμβοῦργον σιδηροδρομικῶς μὲ τὴν Βόρειον Σκωτίαν. Αἱ διαστάσεις τῆς

γέφυρας εἶναι πελώριαι, ($2\frac{1}{2}$ χιλιόμετρα μάκρος, 110 μ. ὕψος τῶν σιδηρῶν δοκῶν καὶ 45 μέτρα ὕψος τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς ὑπὲρ τὴν θάλασσαν), οὕτως ὥστε τὰ μεγαλύτερα πλοῖα δύνανται νὰ κυκλοφορήσουν ἄνευ δυσκολίας. Ἡ γέφυρα, ἡ ὁποία ἐστοίχισε τὸ 1890 Ἀγγλ. λίρας 1.600.000, ἦτο μέχρι πρὸ ὀλίγου ἡ μεγαλυτέρα γέφυρα τοῦ κόσμου·

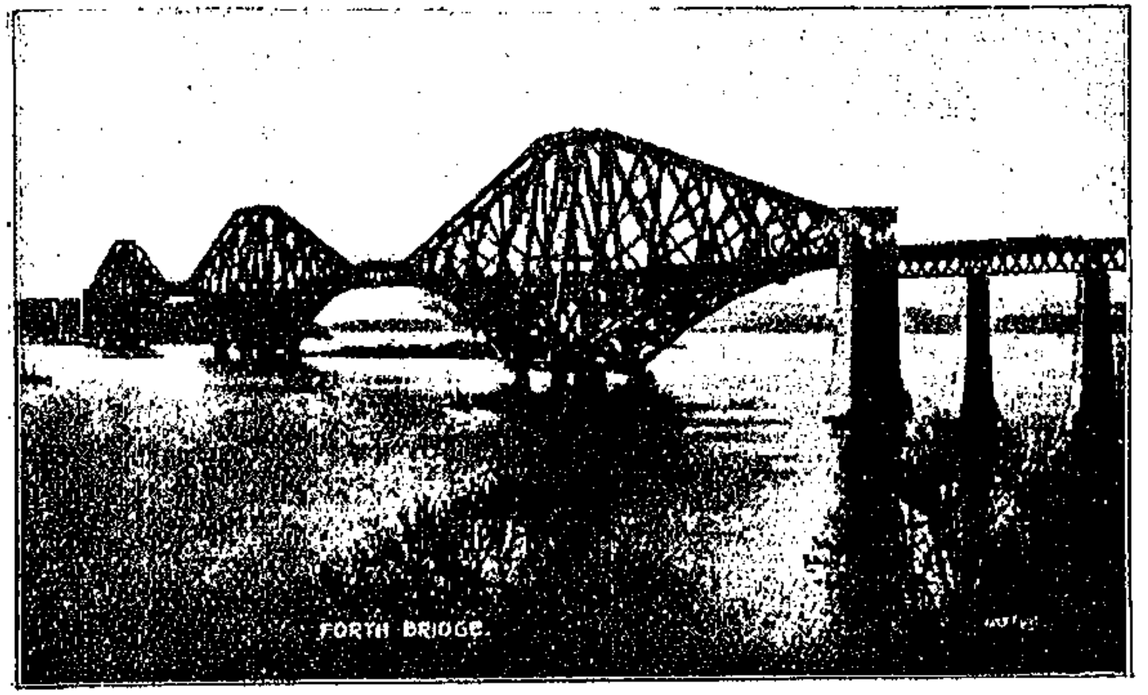

Εἰκὼν 8.—Ἡ γέφυρα τοῦ Φόρθ.

μόνον ἡ ἄρτι κτισθεῖσα γέφυρα τῆς Σιδνέης τῆς Αὐστραλίας καὶ ἡ ὑπὸ κτίσιν γέφυρα τοῦ Μικροῦ Μπέλτ τῆς Δανίας τὴν ὑπερβαίνουν.

Καὶ τώρα ἂς ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ συνέδριον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπῆγα εἰς τὸ Ἐδιμβοῦργον: Τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ Συνεδρίου — τὴν 29 Ἰουλίου 1929 — ἔγιναν αἱ συνηθισμέναι χαιρετιστήριοι προσφωνήσεις. Ὁ John Paul, ἕνας ἐκ τῶν πλέον θερμῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐρρίκου Τζώρτζ, καὶ ὁ βοηθός του ὁ Δάνο - Ἄγγλος Μάδσεν εἶναι οἱ ἀκούραστοι γραμ-

ματεῖς τοῦ Γραφείου τῆς Ἑνώσεως ὑπὲρ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας καὶ οἱ διοργανωταὶ τοῦ Συνεδρίου.

Ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀμερικῆς Hennessy, γερουσιαστὴς τοῦ New Jersey, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Γαλλίας, Σὰμ Μάγερ, ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ Terre et Liberté, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἱσπανίας Albendin ἐκ τῶν πρώτων ὀπαδῶν τοῦ Henry George, ποὺ ἀπεφάσισε τὸ 1896 νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ καὶ ἐπρόφθασε μόνον νὰ ἰδῇ τὴν κηδείαν του, ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ὁλλανδίας de Clerq φυτοφάγος καὶ ζωόφιλος, ὁ Craigie, ἐξ Αὐστραλίας βουλευτὴς τοῦ Κράτους τῆς Νέας Γαλατίας, ποὺ ἔκαμε τὸ μεγάλο ταξίδιον διὰ νὰ ἱκετεύσῃ τοὺς συναδέλφους ὀπαδούς, νὰ μὴν κουράζωνται εἰς τὴν προπαγάνδαν τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἑρρίκου Τζώρτζ. Καὶ τέλος ἡ νεωτέρα κόρη τοῦ Ἑρρίκου Τζώρτζ, ἡ κυρία Ἄννα George de Mille, ἡ ὁποία, παρὰ τὴν εἰδωλολατρείαν ποὺ εἶχε νὰ ὑποστῇ ἀπὸ τοὺς θαυμαστὰς τοῦ πατρός της, διετήρησε ὅλην τὴν σεμνότητά της.

Εἰς τὴν προσφώνησίν μου ἐχαρακτήρισα τὴν Σεισάχθειαν τοῦ Σόλωνος διὰ τῶν ἰδίων λέξεων δι ὧν εἶχα χαιρετίσῃ τὸ Συνέδριον τῆς Κοπεγχάγης : «Μόνον σκλάβοι πληρώνουν τέλη ἐπὶ τῆς Ἐργασίας, τοῦ Κεφαλαίου καὶ τῆς Καταναλώσεως. Ἐλεύθερος εἶναι ὅστις πληρώνει μόνον τὸ χρέος του διὰ τὸ ἔδαφος εἰς τὸ Ἔθνος».

Μέγα κατόρθωμα ἦτο ὅτι αἱ ἐκθέσεις τῶν ἀντιπροσώπων εἶχαν τυπωθῇ καὶ διανεμηθῇ εἰς 600 μέλη τοῦ Συνεδρίου ἕνα μῆνα πρὸ τῆς ἐνάρξεώς του. Τοιουτοτρόπως δὲν ἐξαναδιαβάσθηκαν καὶ ἄρχισε ἀμέσως ἡ συζήτησις ἐπὶ τῶν θεμάτων.

Τὸ Συνέδριον εἶχε μεγάλην ἐπικαιρότητα διότι ὁ ὑποψήφιος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν Philipp Snowden, εἶχεν ὑποσχεθῇ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν βαρυτέρων φόρων διὰ φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Δυστυχῶς, ὅταν ἦλθεν εἰς τὰ πράγματα δὲν εἶχεν ἀρκετὴν δύναμιν διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν κατάργησιν φόρων καὶ ἠρκέσθη νὰ προτείνῃ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀγγλικοῦ ἐδάφους ἄνευ τῶν κτιρίων καὶ λοιπῶν βελτιώσεων, καὶ τὴν προσθήκην τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἐπὶ τῶν ἄλλων φόρων. Τὸ λάθος τοῦτο ἔβλαψε περισσότερον εἰς τὸ κίνημά μας, παρ' ὅτι τὸ εἶχεν ὠφελήσῃ ἡ προπαγάνδα σειρᾶς ἐτῶν.

Ὡς προφητεῖαι ἦσαν αἱ ἐκθέσεις τῆς δευτέρας ἡμέρας τοῦ Συνεδρίου, ὁπότε ὡμίλουν οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Αὐστραλίας, τῆς Δανίας καὶ τοῦ Καναδᾶ, ἤτοι τῶν μόνων χωρῶν, ὅπου ἡ φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἐπιτυχίας, διότι ἐκεῖ ἐξετέλεσαν ρητῶς τὴν συνταγὴν τοῦ Ἑρρίκου Τζώρτζ, νὰ καταργήσουν μέρος τουλάχιστον τῶν ὑφισταμένων φόρων, πρὶν ἐφαρμόσουν τὴν Φορολογίαν ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Ὁ Lester ἀπέδειξε πόσον βλάπτουν εἰς τὸ ἴδιον Κράτος οἱ δῆθεν προστατευτικοὶ Δασμοὶ καὶ πόσον ὠφελεῖ τὸ Ἐλεύθερον Ἐμπόριον εἰς τὸ ἴδιον Κράτος, ποὺ τὸ ἐφαρμόζει, ὥστε ἡμπορεῖ ἕκαστον Κράτος νὰ κάμῃ τὴν ἀρχήν, μὲ τὴν κατάργησιν τῶν δασμῶν χωρὶς νὰ ἀναμένῃ διεθνεῖς συμβάσεις καὶ ἐμπορικὰς συνθήκας μὲ ἄλλα Κράτη.

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἐσυζητήθησαν τὰ ζητήματα τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἐκτιμήσεως καὶ φορολογίας τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Εἶχα τὴν ἱκανοποίησιν, ὅτι καὶ εἰς αὐτὰ συνεφώνουν μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν χωρῶν, ὅπου ἡ φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας ἔχει ἤδη ἐφαρμοσθῇ, ἤτοι Αὐστραλίας, Δανίας καὶ Καναδᾶ. Ἡ διαφορὰ αὐτῶν καὶ τῶν εἰσέτι θεωρητικῶς μόνον ἀσχολουμένων εἶναι, ὅτι οἱ θεωρητικοὶ δὲν κάμνουν διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀγοραίας τιμῆς ἑνὸς γηπέδου καὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας αὐτοῦ. Ἐνῶ ἡ ἀγοραία τιμὴ βασίζεται μόνον ἐπὶ τῆς καθαρᾶς προσόδου, ἥτις ἀπομένει — πληρωθέντων τῶν φόρων — εἰς τὸν ἰδιοκτήτην, ἡ Ἔγγειος Ἀξία δικαιολογεῖται καὶ ἐκ τῆς καθαρᾶς ταύτης προσόδου καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Κράτους καὶ Δήμου εἰσπραττομένων φόρων. Οὕτως ἐξηγεῖται, διατί ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης οἱ μὲν ὀπαδοὶ τοῦ Ἑρρίκου Τζὼρτζ ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Φορολογία ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας εὐκόλως δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ ὅλους τοὺς σημερινοὺς φόρους, οἱ δὲ ἀντίπαλοί του καταπολεμοῦν τὴν θεωρίαν ταύτην ὡς οὐτοπίαν ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἡ συνολικὴ ἀγοραία τιμὴ

τῶν γηπέδων οἱασδήποτε χώρας δὲν ἐπαρκεῖ παρὰ διὰ νὰ ἀποδώσῃ μέρος τῶν φόρων. Καὶ ἔχουν καὶ αὐτοὶ δίκαιον, ἐφόσον δὲν καταργοῦνται οἱ σημερινοὶ φόροι καὶ γίνεται προσπάθεια μόνον διὰ προσθήκην φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας διατηρουμένων ἢ καὶ αὐξανομένων τῶν λοιπῶν.

Ὅταν συνεζητήθη ἀπὸ εἰρηνιστικῆς ἀπόψεως ἡ ἐπίδρασις τῆς Φορολογίας τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, ὁ Αὐστραλὸς Renwich εἶπε: Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχε πόλεμος, οἱ Ἄγγλοι μὲ τὰ τηλεβόλα καὶ τὰ ὑποβρύχια κατέστρεφαν γερμανικὰ προϊόντα καὶ οἱ Γερμανοὶ ἀγγλικά. Τώρα ὅμως εἶναι οἱ Γερμανοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν προστατευτικῶν δασμῶν ἐκμηδενίζουν καὶ καταστρέφουν τὴν γερμανικὴν παραγωγήν, καὶ οἱ Ἄγγλοι, ποὺ προσπαθοῦν νὰ στείλουν, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα ἀγγλικὰ προϊόντα ἐκ τῆς χώρας των. Ἄρα ἡ σημερινὴ κατάστασις εἶναι ὀλιγώτερον αἱματηρά, ἀλλὰ πολὺ ριζικωτέρα ἡ καταστροφὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἀκόμη.

Τὴν τετάρτην ἡμέραν τοῦ Συνεδρίου ἡ συζήτησις περιεστράφη εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν σημερινῶν φόρων ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς, οἰκοδομικῆς καὶ βιομηχανικῆς κρίσεως καὶ ἐπὶ τῆς ἐν γένει ἀνεργίας.

Πολὺ ὀρθῶς ἐτόνισε ὁ Ρένβικ, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἐρρίκου Τζὼρτζ πρέπει νὰ δείξουν καὶ εἰς τοὺς γαιοκτήμονας ἀκόμη πόσα ἔχουν καὶ αὐτοὶ νὰ κερδίσουν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς Φορολογίας ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, ἀντὶ νὰ τοὺς δείξουν πόσα ἔχουν νὰ χάσουν μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπὸ ὡρισμένας περιστάσεις.

Τὸ βράδυ τῆς 1 Αὐγούστου ἐγέμισεν ἡ αἴθουσα τοῦ Συνεδρίου ἀπὸ «ξένους», ἀπὸ κατοίκους τοῦ Ἐδιμβούργου, ποὺ δὲν ἦσαν μέλη. Ὁ φιλελεύθερος βουλευτὴς James Scott ἐξήγησε, πῶς τὸ μόνον μέσον καταπολεμήσεως τῆς ἀνεργίας εἶναι ἡ ἀντικατάστασις τῶν φόρων διὰ φόρου ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας. Ὁ ἀμερικανὸς ἱερεὺς Herbert Bigelow ἐπροσκάλεσε ὅλους τοὺς ἀκροατὰς νὰ ἐπιμένουν εἰς πᾶσαν εὐκαιρίαν, ὅτι ὅλοι οἱ φόροι πρέπει νὰ καταργηθοῦν, ἐὰν πρόκειται νὰ αὐξηθῇ ἡ ἀγοραστικὴ δύναμις τοῦ χρήματος, ἡ πραγματικὴ ἀξία τῶν μισθῶν καὶ ἡ καταναλωτικὴ

δύναμις τοῦ Ἔθνους, καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ τὸν μόνον φόρον, ποὺ δὲν αὐξάνει τὰς τιμὰς τῶν προϊόντων. Ὡμίλησε ὁ Μάκ Λάρεν, βουλευτὴς τοῦ ἐργατικοῦ κόμματος, ὁ ὁποῖος εἶχε λάβει μέρος καὶ εἰς τὸ Γ' Συνέδριον τῆς Κοπεγχάγης (1926). Τί διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἰδεῶν του καὶ τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν τῶν ἐργατικῶν κομμάτων ἄλλων χωρῶν! Μεταξὺ ἄλλων εἶπε: «Οἰκοδομικὴ Κρίσις δὲν δύναται νὰ καταπολεμηθῇ διὰ τῆς ἀνεγέρσεως οἰκοδομῶν ἐκ δημοσίων μέσων, τοιαῦται ἐπιδεινώνουν τὴν κατάστασιν», ἢ «τοὺς μισθοὺς δὲν ὁρίζουν οὔτε ἡ Βουλὴ οὔτε αἱ συντεχνίαι, τοὺς μισθοὺς κανονίζουν οἱ ἄνεργοι». «Τί φωνάζετε ἐναντίον τοῦ Καπιταλισμοῦ; ὅτι κτίζει ἐργαστήρια καὶ μηχανάς. Κάμετε τὴν Γεωργίαν πλέον προσοδοφόρον διὰ τῆς καταργήσεως τῶν σημερινῶν φόρων, καὶ θὰ ἰδῆτε, ἂν ὁ καπιταλιστὴς θὰ εὕρῃ ἐργάτας, νὰ τοῦ δουλεύουν μὲ χαμηλοὺς μισθούς». «Βγάλετε τοὺς φόρους ἀπὸ τὴν οἰκοδομικὴν ἐργασίαν, βγάλετε τοὺς φόρους ποὺ παίρνουν ἀπὸ τὴν τσέπην ἐκείνων, ποὺ θέλουν νὰ κτίσουν, ἂν θέλετε νὰ λύσετε τὸ ζήτημα τῆς κατοικίας». Καὶ ἄλλα τόσα ἀποφθέγματα, ποὺ θὰ ἐπροκάλουν ὡρισμένως τὴν ἀγανάκτησιν τῶν δῆθεν συναδέλφων του ἐκ τῶν ἐργατικῶν κομμάτων τῶν ἄλλων χωρῶν.

Τὴν πέμπτην ἡμέραν ἐπρόκειτο νὰ ἔχω καὶ ἐγὼ τοὺς θριάμβους μου. Ἐξέθεσα διὰ μακρῶν ἐπὶ τῇ βάσει πίνακος τὴν καταστρεπτικὴν ἐπιρροὴν τῶν σημερινῶν φόρων ἐπὶ τῆς ἐργασίας, τῆς καταναλώσεως καὶ τῆς κινητῆς καὶ ἡμικινητῆς περιουσίας. Ὁ πίναξ παριστάνει δι' ὁριζοντίου γραμμῆς τὴν ἀγοραίαν τιμὴν ἑνὸς ὡρισμένου προϊόντος. Ἐὰν ἐκ τῆς τιμῆς ταύτης ἀφαιρεθοῦν αἱ δαπάναι, μένει ἡ καθαρὰ πρόσοδος. Ὅσον τὸ ἔδαφος εἶναι ὀλιγώτερον κατάλληλον διὰ τὴν παραγωγὴν καὶ ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἀπόστασις τοῦ τόπου παραγωγῆς ἀπὸ τὸν τόπον καταναλώσεως, τόσον μεγαλύτεραι αἱ δαπάναι, καὶ ὅσον μεγαλύτεραι αἱ δαπάναι, τόσον μικροτέρα ἡ καθαρὰ πρόσοδος. Ἐὰν προχωροῦμεν ἀπὸ τὰ πλέον προσοδοφόρα ἐδάφη πρὸς τὰ ὀλιγώτερον προσοδοφόρα εὑρίσκομεν καὶ ἓν σημεῖον ὅπου αἱ δαπάναι εἶναι

τόσον μεγάλαι, ὅση εἶναι ἡ ἀγοραία τιμὴ τοῦ προϊόντος. Αὐτὸ τὸ σημεῖον εἶναι τὸ σύνορον παραγωγῆς καὶ πέραν αὐτοῦ δὲν δύναται νὰ παράγῃ τις παρὰ μὲ ζημίαν. Ἐφόσον πρόκειται περὶ καθαρῶν δαπανῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν περιλαμβάνουν οἱονδήποτε φόρον ἐπιτηδεύματος, ἀκαθαρίστου προσόδου, καταναλώσεως, ἢ ἄλλον, τὸ σύνορον παραγωγῆς δύναται νὰ ὀνομασθῇ «***Φυσικὸν Σύνορον Παραγωγῆς***».

Ἐὰν ὅμως εἰς τὰς δαπάνας συμπεριλαμβάνωνται καὶ οἱ φόροι, τότε σχηματίζεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νέον Ὅριον Παραγωγῆς, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν «***Τεχνητὸν Σύνορον Παραγωγῆς***». Τὸ ὅριον τοῦτο εἶναι τεχνητόν, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δεδομένον ἀπὸ νόμους τῆς φύσεως, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς φορολογικῆς νομοθεσίας τοῦ Κράτους (καὶ τῶν Δήμων).

Μεταξὺ τῶν φόρων δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τέσσαρας μεγάλας κατηγορίας: ***Πρῶτον*** Φόρους ἀναλόγους πρὸς τὰς δαπάνας. Οὗτοι εἶναι οἱ ἐπιβλαβέστεροι ὅλων, διότι μικρότεροι εἰς τὰς εὐνοϊκὰς ἐπιχειρήσεις (καρποφόρους ἀγροὺς κτλ) ἀντὶ νὰ διευκολύνουν τὰς δυσχερεστέρας ἐπιχειρήσεις, αὐξάνουν ἐκεῖ ὅπου ἀπαιτοῦνται μεγαλύτεραι δαπάναι εἰς ἐργασίαν καὶ κεφάλαιον. Ἡ κατηγορία αὕτη φόρων, ἡ ὁποία προπολεμικῶς ἔπαιζε μικρὸν μόνον ρόλον, μεταπολεμικῶς ἔλαβεν — εἰς τὰ πολιτισμένα Κράτη — μεγάλην ἔκτασιν, περιλαμβάνουσα τὰς — ἀναλόγως τῶν μισθῶν ἐπιβαλλομένας — κοινωνικὰς ἀσφαλείας καὶ ὁμοίους φόρους καὶ ἀποτελεῖ εἰς μερικὰ Κράτη 30 % καὶ ἄνω τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν φόρων. Ἔπρεπε νὰ εἶναι εὐνόητον εἰς ὅλους τοὺς πολιτικοὺς καὶ ἐπιστήμονας, ὅτι φόροι αὐξάνοντες μὲ τὰς περιστάσεις, ἀφήνουν ὀλιγωτέραν καθαρὰν πρόσοδον, ἀφήνουν καὶ ὀλιγωτέρας ἐπικερδεῖς ἐπιχειρήσεις. Τοιουτοτρόπως μεγαλώνει ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ ζώνῃ μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ τεχνητοῦ ὁρίου παραγωγῆς εὑρισκομένων ἐπιχειρήσεων, αἵτινες καίτοι θὰ ἦσαν ἀρκετὰ εὔφοροι διὰ νὰ σκεπάσουν ἐκ τῆς τιμῆς τὰς δαπάνας δι' ἐργασίαν καὶ κεφάλαιον (μισθοὺς καὶ τόκους) μένουν ἀνεκμετάλλευτοι συνεπείᾳ ἐλαττωματικοῦ φορολογικοῦ συστή-

ματος. Οἱ φόροι οὗτοι εἶναι ἐπιβλαβέστεροι τῶν φόρων τῆς ***δευτέρας*** κατηγορίας ἐπὶ τῆς τιμῆς τοῦ ἐμπορεύματος, οἱ ὁποῖοι καὶ προπολεμικῶς καὶ μεταπολεμικῶς ἀποτελοῦν τὸ ἥμισυ καὶ ἄνω τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν φόρων, ἂν καὶ αὐτοὶ δὲν διευκολύνουν τὰς ὑπὸ δυσχερεστέρας συνθήκας ἐργαζομένας ἐπιχειρήσεις.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν φόρων τῆς Ἑλλάδος 80 %, οἱ «Ἐμμεσοι Φόροι» καὶ μέρος τῶν δῆθεν «Ἀμέσων Φόρων» εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὴν τιμὴν τοῦ ἐμπορεύματος, οὕτως ὥστε τὸ ἴδιον ποσόν, π. χ. τὸ τρίτον τῆς τιμῆς, θὰ χρειάζεται διὰ νὰ σκεπάσῃ τοὺς φόρους, ἀδιάφορον ἐὰν τὸ προϊὸν παράγεται ὑπὸ εὐνοϊκοὺς ὅρους ἢ ὑπὸ μετρίους ἢ ὑπὸ δυσχερεῖς. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι οἱ ὀλίγοι εὐτυχεῖς κάτοχοι εὐνοϊκῶν ὅρων παραγωγῆς, οἱ ἐξοδεύοντες μόνον ἓν τρίτον τῆς τιμῆς εἰς καθαρὰς δαπάνας, ἔχουν, μετὰ τὴν πληρωμὴν τῶν καθαρῶν δαπανῶν καὶ φόρων, εἰσέτι μίαν καθαρὰν πρόσοδον τοῦ τρίτου τῆς τιμῆς καὶ οἱ κάτοχοι μετρίων θέσεων, οἱ ἐξοδεύοντες καθ' ὑπόθεσιν δύο τρίτα τῆς τιμῆς εἰς καθαρὰς δαπάνας, δὲν ἔχουν οὔτε κέρδος, οὔτε ζημίαν. Ἀλλὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν κατόχων δυσμενῶς κειμένων τοποθεσιῶν, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ σκεπάσουν τὰς καθαρὰς δαπάνας, τὰς μεγαλυτέρας τῶν δύο τρίτων τῶν τιμῶν, καὶ νὰ ἔχουν ἀκόμη περιθώριόν τι διὰ νὰ βγάλουν ἓν κέρδος οἱ ἴδιοι καὶ νὰ πληρώσουν λογικὸν μερίδιον διὰ φόρους, εἶναι ἀναγκασμένοι — συνεπείᾳ τῶν ἀμεταβλήτων φόρων — νὰ καταστραφοῦν ἢ νὰ παύσουν ἐγκαίρως τὴν παραγωγήν. Ἀποφεύγοντες οὕτω τὴν καλλιέργειαν, δὲν εἶναι μόνον ἄνεργοι καὶ πένητες οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ χάνει καὶ τὸ Κράτος φόρους, τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ εἰσπράξῃ, ἐὰν τὸ φορολογικὸν σύστημα ἦτο διαφορετικόν, καὶ τὸ Ἔθνος χάνει τὴν ἀγοραστικὴν δύναμιν.

Ἡ ***τρίτη*** κατηγορία — τὸ ἰδεῶδες τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος — οἱ φόροι ἐπὶ τῆς καθαρᾶς προσόδου, ἐπὶ τοῦ ἐνοικίου καὶ ὅμοιοι, προπολεμικῶς ἀπετέλουν εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας τὸ ἄλλο ἥμισυ τοῦ συνολικοῦ ποσοῦ τῶν φόρων, σήμερον ὅμως τὸ δέκατον μόνον. Ἐὰν ἦσαν οἱ

μόνοι φόροι καὶ ἐὰν ἐλάμβανον μόνον τὸ καθαρὸν εἰσόδημα, δηλ. τὸ πράγματι ὑπολειπόμενον μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν πασῶν τῶν δαπανῶν, οὕτως ὥστε οἱ φόροι νὰ εἶναι μηδὲν ὅπου αἱ δαπάναι παραγωγῆς εἶναι ὅμοιαι πρὸς τὴν τιμὴν τῆς ἀγορᾶς, τότε μόνον θὰ ἐξηφανίζετο τὸ Τεχνητὸν Σύνορον παραγωγῆς καὶ μαζί του καὶ ἡ ζώνη τῶν συνεπείᾳ τῶν φόρων μὴ ἐπικερδῶν ἐπιχειρήσεων. Τὸν τελευταῖον ὅρον — νὰ εἶναι μηδὲν ὅπου ἡ πραγματικὴ καθαρὰ πρόσοδος εἶναι μηδέν, — τὸν ἐκτελεῖ μόνον ἕνας φόρος, ὁ Φόρος ἐπὶ τῆς Ἐγγείου Ἀξίας, ὅταν ἔρχεται εἰς ἀντικατάστασιν ὅλων τῶν λοιπῶν φόρων.

Διὰ νὰ δώσω μίαν ἰδέαν, ποίαν ἔκτασιν ἔχει ἡ ***ζώνη μεταξὺ φυσικοῦ καὶ τεχνητοῦ συνόρου*** ἀναφέρω ὀλίγους ἀριθμούς.

Π. χ. εἰς τὴν Ἀγγλίαν (καὶ Οὐαλλίαν) ἡ εὔφορος ἔκτασις εἶναι 110 ἑκατομμ. στρέμματα, ἐξ ὧν κατὰ τὸ 1871 ἐξεμεταλλεύοντο 60 ἑκατομμ., κατὰ τὸ 1918 — παρὰ τὰς μεγάλας προσόδους τῆς γεωργίας — μόνον 50 καὶ τὸ 1929 παρὰ τὰ ληφθέντα μέτρα ἡ ***μᾶλλον συνεπείᾳ τῶν δηθεν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γεωργίας ληφθέντων μέτρων*** 40 ἑκατομμ. Ἡ ζώνη τῶν φορολογικῶς καταστραπεισῶν γεωργικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπὸ 50 ἑκατομμ. στρέμματα (44% τοῦ εὐφόρου ἐδάφους) κατὰ τὸ 1871, ἀνέβη κατὰ τὸ 1918 εἰς 60 ἑκατομμ. στρέμματα (55%) καὶ τὸ 1929 εἰς 70 (64%).

Εἰς τὴν Βιέννην ἡ ἔκτασις τῶν πρὸς οἰκοδομὴν καταλλήλων ἐδαφῶν εἶναι 200.000 στρέμματα, ἐξ ὧν προπολεμικῶς ἐξεμεταλλεύθησαν 35.000 καὶ σήμερον (συνεπείᾳ τῶν φόρων καὶ τοῦ ἐνοικιοστασίου) οὔτε 1000 στρέμματα θὰ ἠδύναντο νὰ καλύπτουν τὰς δαπάνας τῶν ἐπ' αὐτῶν οἰκοδομῶν ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐνοικίων. Τὰ πρακτικὰ ταῦτα συμπεράσματά μου ἐκ τῶν θεωριῶν τοῦ Ἐρρίκου Τζώρτζ δὲν ἔλειψαν νὰ κάμουν σημαντικὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ ἀκροατήριον.

Ἄλλη χωριστὴ συνεδρίασις ἦτο ἡ διάλεξις τοῦ Ὁλλανδοῦ Κλέρκ περὶ τῶν ἔργων τῆς Zuidersee, ὅπου πρόκειται

νὰ ἀποξηρανθοῦν περὶ τὰ 2 1/2, ἑκατομμ. στρέμματα ἐκ τῶν 3 1/2 ἑκατομμ. στρεμμάτων τοῦ μεγαλυτέρου κόλπου τῆς Ὁλλανδίας.

Δικαίως ἡ νέα χώρα θὰ ὀνομασθῇ «Δωδεκάτη Ἐπαρχία», ἀφοῦ αἱ σημεριναὶ 11 ἐπαρχίαι ἔχουν ἔκτασιν 34 ἑκατομμ. στρέμματων, τὸ δεκαπλάσιον περίπου τῆς ἐκτάσεως τοῦ νέου ἐδάφους. Μεθ' ὑπερηφανείας λέγουν οἱ Ὁλλανδοί: «Ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν Κόσμον, ἐκτὸς τῆς Ὁλλανδίας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησαν οἱ Ὁλλανδοί».

Μετὰ τὸ πέρας τοῦ συνεδρίου παρέμεινα ὀλίγας ἡμέρας εἰς τὸ Λονδῖνον, ὅπου ἐπεσκέφθην τὰ Μουσεῖα, τὸ Παλάτι τοῦ Windsor καὶ τὸν Ζωολογικὸν Κῆπον.

Εἰς τὴν ἐπάνοδον διέκοψα τὸ ταξίδιον ὀλίγας ὥρας εἰς τὴν «Βενετίαν τοῦ Βορρᾶ», τὴν περιώνυμον Bruges, ποὺ μὲ τὰς διώρυγας καὶ τὰ παλαιά της κτίρια δικαιολογεῖ τὴν παρωνυμίαν ταύτην. Ὁμοίως παρέμεινα καὶ εἰς τὴν Νυρεμβέργην, τὴν «Γερμανικὴν Βενετίαν», ὀλίγας ὥρας διὰ νὰ ἰδῶ καὶ πάλιν ἐκ τοῦ πλησίον μὲ πόσην χάριν δύναται ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ δημιουργήσῃ, ὅταν ἀφήνεται ἐλεύθερος νὰ ἀκολουθῇ τὴν φυσικήν του ὁρμὴν καὶ δὲν στρεβλώνεται ἀπὸ στενὰς ἀντιλήψεις καὶ λανθασμένας θεωρίας.

Καὶ τὴν ἑπομένην ἐπέστρεψα εἰς Βιέννην ἔτι μᾶλλον πεπεισμένος ὅτι καὶ διὰ τὴν Ἑλλάδα ἄλλη σωτηρία δὲν ὑπάρχει παρὰ ὅ,τι εἶπεν ὁ Ἅγιος Διονύσιος εἰς τὸ βάπτισμα τοῦ πρώτου χριστιανοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, Χλοδοβίκου:

«Σκύψε, ὑπερήφανε Γαλάτα. Λάτρευε ὅσα ἔκαιες. Καῖε ὅσα ἐλάτρευες!».

Δηλαδή:

Σκύψετε, ὑπερήφανοι, καὶ φορολογήσετε μόνον τὴν Ἐγγειον Ἀξίαν καὶ καταργήσετε τοὺς ἄλλους φόρους, δασμοὺς καὶ περιορισμοὺς τῆς Ἐθνικῆς ἐξελίξεως».

Ἐν Βιέννῃ, τὴν ἡμέραν Πέτρου καὶ Παύλου 1932.

ΠΑΥΛΟΣ ΒΛΣ. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΑ

ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΗΣ

Στὴ φίλη μου Ἀρχαιάνασσαν, ἐπάνω στὶς ρυτίδες,
ἐπῆγεν ὁ μυριόχαρος καὶ κάθισεν ὁ Ἔρως.
Ἄ ἐρασταί!
Που δρέψατε τὸ δροσερὸ τῆς ἥβης της λουλούδι
—Ἐκείνη νιὰ σὰν ἦτανε, πρωτάρα, στὸν καιρό της—
σὰν ποιὰ φωτιὰ νὰ νιώσατε! Ἀλήθεια, τί φωτιά!

ΡΟΥΦΙΝΟΣ

Ὡς πότε θενὰ κλαίγωμαι, Προδίκη μου, σιμά σου,
στὰ πόδια σου, σκληρόκαρδη, ὡς πότε θὰ θωρῇς με;—
Τώρα που οἱ ἄσπρες τρίχες σου φανῆκαν στὰ μαλλιά σου,
θά μου δοθῇς σὰ μιὰ φορὰ στὸν Πρίαμο ἡ Ἑκάβη.

ΡΟΥΦΙΝΟΣ

Στεφάνια νὰ φορέσουμε, Προδίκη, ἀφ' οὗ λουσθοῦμε,
κι ἂς πιοῦμε ἀνέρωτο κρασὶ στὶς πιὸ μεγάλες κοῦπες.
Τοῦ χαροκόπου λιγοστὲς εἶναι οἱ χαρὲς στὸν κόσμο—
γιατὶ θὰ ρθοῦν τὰ γερατειὰ κι ὁ θάνατος στὸ τέλος.

ΡΟΥΦΙΝΟΣ

Σου στέλνω τὸ στεφάνι μου, Ροδόκλεια καλή μου,
πλεγμένο ἀπὸ τὰ χέρια μου μὲ λούλουδα δροσάτα.
Κρίνο, μπουμπούκι ἐκεῖ θὰ βρῇς, ὁλόδροση ἀνεμώνη
καὶ τὸν ὑγρὸ τὸν νάρκισσο, τὸ γαλαζὶ ζουμπούλι.
Κι ὅταν μ' αὐτὰ στεφανωθῇς, μή μου εἶσαι καυχησιάρα—
Ἀνθίζεις καὶ μαραίνεσαι καθὼς καὶ τὸ στεφάνι.

Ε. Π. ΦΩΤΙΑΔΗΣ

ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

(ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ 1828)

Οἱ παραδόσεις, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία τῶν πολιορκιῶν πόλεων ἢ κάστρων, ἐκτὸς ἄλλων ἀναφέρονται καὶ στὶς διάφορες στερήσεις, ποὺ ὑπέφεραν οἱ πολιορκούμενοι.

Ἄλλες ἀπ' αὐτὲς μᾶς λένε, πὼς στὴν τάδε πόλη ἔφαγαν ὅ,τι εἶχαν καὶ δέν εἶχαν κ' ὕστερα γύρισαν καὶ στ' ἀκάθαρτα ζῶα - ἄλογα, γάτους, σκύλλους, ἀκόμη καὶ ποντικούς - κι' ἄλλες, πὼς στὸ δεῖνα κάστρο ἔφτασαν στὸ σημεῖο νὰ φάνε ὄχι μονάχα τὰ ψοφίμια παρὰ καὶ τὰ νωπὰ πτώματα τῶν διωνέ τους.

Μὰ ὅλα αὐτὰ τὰ μαθαίνουμε ἀπ' τὶς παραδόσεις, πού, σὰν τὰ ἔκθετα, δὲν ἔχουν γνωστὴ τὴν ἀρχή τους κι' ὅμως ζοῦν χρόνια καὶ χρόνια καὶ μ' εὐκολία καὶ χωρὶς κανένα ἔλεγχο μεταδίδονται ἀπὸ στόμα σὲ στόμα.

Ὅπως σὲ κάθε παράδοση, ἔτσι και σ' αὐτές, ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἱστορικὰ γεγονότα, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ κάποια ἀλήθεια· μὰ τὴν ἀλήθεια αὐτὴ τὶς περισσότερες φορὲς δὲν ἔχουμε τὰ μέσα νὰ τὴν ἐξακριβώσουμε.

Ἀνάλογες ἱστορικὲς παραδόσεις ἦταν πολὺ φυσικὸ νὰ γεννηθοῦν καὶ γύρω στὴν πολυτάραχη ζωὴ τοῦ Κάστρου τῆς Ἀθήνας, ὅπως ἔλεγαν τὴν Ἀκρόπολη οἱ Ἀρβανῖτες τῆς Κούλουρης καὶ τῶν ἄλλων τριγύρω χωριῶν, ποὺ τρεχαν

ἀπ' τὰ Δερβενοχώρια κι' ἀπ' τὰ Μεσόγεια, γιὰ νὰ χτυπήσουν τοὺς Τούρκους, ἄλλοτε γιὰ νὰ τοὺς βγάλουν ἀπ' τὸ κάστρο κι' ἄλλοτε γιὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ τὸ ξαναπάρουν.

Πολλὲς φορές, ποὺ μαζευόμαστε τὸν χειμῶνα γύρω στὸ τζάκι, ἡ μακαρίτισσα ἡ μητέρα μου μᾶς ἔλεγε ἱστορίες - ἐπεισόδια σὰν νὰ ποῦμε - τοῦ ***Εἰκοσιένα,*** ποὺ τὶς εἶχε ἀκούσει ἀπ' τὸν μακαρίτη τὸν παππού μας, ποὺ εἶχε πάρει μέρος σὲ δεκαοχτὼ μάχες, εἶχε πληγωθῆ βαρειὰ στὸ δεξὶ ποδάρι κ' εἶχε μείνει ἀπὸ τότες σακάτης, μὲ τὸ τιμημένο παρατσούκλι τοῦ ***καντσοῦ.***

Ἡ μακαρίτισσα πολλὲς φορὲς μᾶς ἔδειχνε στὸ μαχαλᾶ μας τὰ σπίτια, ποὺ εἶχαν μείνει οἱ καπεταναῖοι - ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Γκριτζώτης (Κριεζώτης), ὁ Κλίμακας, ὁ Βάσος - καὶ τ' Ἀθηνιώτικα γυναικόπαιδα, ποὺ ἔτρεχαν στὸ νησί μας ὅσες φορὲς μαθαίνανε, πὼς κατέβαιναν οἱ Τοῦρκοι ἀπ' τὰ Δερβενοχώρια ἢ ἀνέβαιναν ἀπ' τὸ Μαραθῶνα, γιὰ νὰ βοηθήσουν ἢ νὰ χτυπήσουν τὸ Κάστρο, ποὺ ἕνα φεγγάρι ἦταν δικό τους καὶ τ' ἄλλο τοὺς τὄπαιρναν οἱ δικοί μας.

Ὅταν τύχαινε νὰ πάμε στὸν Ἅγιο - Γιώργι, στὸν Ἅγιο-Γρηγόρι καὶ στὸν Ἅγιο - Δημήτρι καὶ ρωτούσαμε γιὰ τὰ χαλάσματα καὶ τοὺς ξερότοιχους, ποὺ μᾶς ἔκαναν ἐντύπωση μὲ τὴν ἔκτασή τους, μᾶς ἔλεγε, πὼς στὸν καιρὸ τῆς Ἐπανάστασης τὸ νησί μας, ἀπ' τὴ Φανερωμένη ὡς τ' Ἀμπελάκι, εἶχε γιομίσει ἀπὸ γυναικόπαιδα, ποὺ εἶχαν ἔρθει ἀπ' ὅλη τὴ Ρούμελη, γιὰ νὰ βροῦν σωτηρία ἀπ' τὸ σπαθὶ τοῦ Τούρκου.

Μὰ κι' ἀπ' ὅλα τὰ νησιὰ τῆς Ἄσπρης θάλασσας, ὡς κι' ἀπ' τὴν Κρήτη ἀκόμα, εἶχαν ἔρθει φαμελιὲς στὸ νησί. Κρητικὲς φαμελιὲς εἶχανε μείνει καὶ στὸ σπίτι μας, γιὰ πολὺν καιρό. Καὶ πόσα καὶ πόσα ἄλλα δὲν μᾶς διηγόταν ἡ μακαρίτισσα, ποὺ τὰ εἶχε ἀκουσμένα ἀπ' τὸν παππού· μὰ ποιὸς εἶχε τότε τὸ μυαλὸ νὰ τὰ γράψῃ. Μᾶς φαινόντουσαν ὅλα παραμύθια.

Μὰ κι' ἀργότερα, ὅταν ἤμουνα σὲ θέση νὰ προσέξω μερικὰ πράματα, πάλι δὲν τὰ πρόσεξα, γιατὶ καὶ τότες ἀκόμα

τὰ νόμιζα ἁπλὲς κουβέντες, ποὺ ἔβγαιναν ἔτσι σὰν παραμύθια ἀπ' τὸ στόμα μιᾶς Ἀρβανίτισσας γυναικούλας, ποὺ ὅσο κι' ἂν ἦταν φρόνιμη καὶ γνωστικὴ δὲν μ' ἔκανε νὰ πιστέψω, πὼς τὰ λόγια της αὐτὰ εἶχαν ἀξία γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τοῦ Εἰκοσιένα, μολονότι κι' ἀπὸ δαύτην δὲν ἦταν καὶ πολὺ μακριὰ ἡ ἐποχὴ ἐκείνη.

Τἄλεγε βλέπεις ἀρβανίτικα ἡ καημένη καὶ νόμιζα, πὼς δὲν εἶχαν ἀξία γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ ἱστορία. Δούλευα κ' ἐγὼ τότες μπιστὰ στὸν κλασσικισμὸ καὶ στὴν προγονοπληξία, ποὺ δὲν μᾶς ἄφηνε νὰ ἰδοῦμε πιὸ πέρα ἀπ' τὴ μύτη μας, κ' ἔτσι ἄφησα νὰ πέσῃ τὸ ***πυργάκι,*** ποὺ εἶχε διαλέξει ὁ Καραϊσκάκης γιὰ ***στρατηγεῖο*** καὶ κατοικία του, κι' ὁ ***πύργος*** τῶν Χατζήδων, ποὺ εἶχε φιλοξενήσει τὸν Κριεζώτη, τὸν Καπετὰν Κλίμακα, τὸ Βάσο καὶ δὲν ξέρω πόσους ἄλλους, χωρὶς νὰ πάρω μιὰ φωτογραφία ἢ ἕνα σκίτσο.

Κι' ὅμως τὰ ἁπλᾶ αὐτὰ λόγια τῆς Ἀρβανίτισσας ἔκρυβαν ἀλήθειες ἱστορικές, ποὺ τώρα βεβαιώνονται ἀπὸ ἐπίσημα ἔγγαφα καὶ μάλιστα δικαστικά.

Πολλὲς φορές, ποὺ γινόταν λόγος γιὰ στερήσεις, θυμόταν τὰ λόγια τοῦ παππού, ποὺ τῆς ἔλεγε, πὼς στὸν καιρὸ τῆς ***Ἐπανάστασης*** ζηλεύανε τὶς κότες, ποὺ ἔτρωγαν πίτουρα, ἐν ᾧ αὐτοὶ πολλὲς φορὲς δὲν εἶχαν οὔτε ψίχουλο.

Ὁ παππούς μου, ποὺ ἦταν ἀπὸ ἐργατικό, μὰ εὔπορο γιὰ τὴν ἐποχή του σπίτι, ἔπαιρνε στὸ ταγάρι του - ποὺ ἦταν ὁ ***γυλιὸς*** τῆς ἐποχῆς - ἕνα καρβέλι ψωμὶ καὶ λίγες ἐλιὲς καὶ πήγαινε στὰ Μέγαρα, στὴν Ἐλευσῖνα ἢ στὸν Πειραιᾶ ποδαρόδρομο, γιὰ νὰ βρῇ τοὺς συντρόφους του - τὸ ***στρατόπεδο*** σὰν νὰ ποῦμε - νὰ τοὺς συντρέξῃ στὸν πόλεμο.

Ἅμα τέλειωναν τὰ ***ἐφόδιά του,*** ὁ ***ξαχαρές,*** γύριζε πίσω στὸ νησὶ νὰ ξαναπάρῃ τὰ χρειαζούμενά του - πολλὲς φορὲς καὶ τῶν συντρόφων του, γειτόνων ἢ φίλων - καὶ ξαναγύριζε στὸ καθῆκόν του. Αὐτὸ ἔκαναν κι' ὅλοι οἱ ἄλλοι Κουλουριῶτες, πότε ὁ ἕνας καὶ πότε ὁ ἄλλος, γιὰ νὰ μὴ φύγουν πολλοὶ μαζὶ ἀπ' τὸ στρατόπεδο.

Ἡ ***ἐπιμέλητεία*** λοιπὸν τῶν Κουλουριωτῶν ἀγωνιστῶν ἦταν στὸ σπίτι τους· μὰ καὶ σ' αὐτὸ δὲν μποροῦσαν νὰ

βροῦν τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἕνα ξερὸ ψωμὶ σταρένιο, τὶς περισσότερες φορὲς κριθαρένιο ἢ ἁπλῆ μπομπότα, λίγες ἐλιές, λίγες σταφίδες καὶ κανένα κρεμμύδι. Τὸ τυρὶ ἔλειπε πάντα ἀπ᾽ τὸ σπίτι, γιατὶ τὸ λιγοστὸ ποὺ ἔβγαζε ὁ τόπος δὲν ἔφτανε οὔτε για τοὺς ἴδιους τοὺς τσοπαναραίους.

Μερικὰ ***ἀργαστήρια,*** ποὺ ἦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὸ νησί, εἶναι ἀλήθεια πὼς εἶχαν ἀπ᾽ ὅλα τὰ εἴδη, ποὺ τώρα πουλιοῦνται χωριστὰ στὰ μπακάλικα, στὰ μανάβικα, στὰ σιδεράδικα, στὶς ταβέρνες, στὰ καφενεῖα, στὰ κουρεῖα, στὰ φαναρτζίδικα, στὰ ἐμπορικά, ἀκόμα καὶ στὰ φαρμακεῖα, μὰ εἶχαν λίγο ἀπ᾽ ὅλα, καὶ τόσο μονάχα ὅσο χρειαζόντουσαν στὸ νησὶ γιὰ λίγον καιρὸ καὶ γιὰ ἥσυχη βέβαια περίσταση, ὄχι γιὰ πόλεμο.

Ἔπειτα οἱ Συριανοὶ ἔμποροι, ποὺ ἦσαν οἱ μοναδικοὶ ***ἐμπορικοὶ οἶκοι*** τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γιὰ ὅλα τὰ νησιὰ καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου, ἔστελναν καὶ στὸ νησί μας τὰ ἐμπορεύματά τους ἀνάλογα μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀντοχὴ τοῦ τόπου, ποὺ τὴν κανόνιζε κάθε φορὰ ὁ ***μοῦστος*** καὶ τὸ ***ρετσίνι,*** τὰ δυὸ μοναδικὰ προϊόντα, ποὺ βάσταγαν καὶ σὲ λίγη ἐξαγωγή.

Αὐτοί, ἐπειδὴ τἄδιναν ὅλα μὲ ***ἰκρέτιτο*** στοὺς ἀργαστηριάρηδες, ποὺ ἦσαν καὶ ἐμπορικοί τους ἀντιπρόσωποι στὸ νησί, ὅπως καὶ στ᾽ ἄλλα μέρη, κανόνιζαν καὶ τὴν πίστωση σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες, ποὺ εἶχαν ἀπ᾽ τοὺς μυστικοὺς ***ἐκτιμητὲς*** τῆς ***χρονιᾶς,*** ποὺ ἦσαν εἰδικοὶ γιὰ νὰ ἐκτιμήσουν τὸ ποσὸ τοῦ μούστου καὶ τοῦ ρετσινιοῦ, ποὺ θὰ γινόταν κάθε χρονιά, ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ προβλέψουν γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ ***θὰ κοπῇ.***

Μ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπο κανόνιζαν καὶ τὸ ***περιθώριο*** τοῦ ἰκρέτιτου, ποὺ θἄνοιγαν γιὰ κάθε ἀργαστηριάρη.

Ἔτσι μὲ ἰκρέτιτο καὶ οἱ ἀργαστηριάρηδες τἄδιναν τὰ ἐμπορεύματα στοὺς νησιῶτες ἄλλοτε προαγοράζοντας - ***προσπρίζοντας*** - τὸ μοῦστο καὶ τὸ ρετσίνι ἀπ᾽ τοὺς διάφορους παραγωγοὺς μὲ μιὰ ὡρισμένη τιμή, ποὺ τὴν ὥριζαν στὴν ἀρχὴ κουτουροῦ - σύμφωνα μὲ τὴν πρόβλεψη ποὺ εἶχαν κι᾽ ἀνάλογα μὲ τὴν καπατσωσύνη καὶ τὸ κουράγιο, ποὺ

εἶχαν στὴν ψυχή τους, νὰ γελοῦνε τοὺς ἀφελεῖς παραγωγούς, κι᾽ ἄλλοτε ἀνοίγοντας κι᾽ αὐτοὶ ἰκρέτιτο ἀνάλογο μὲ τὴν πρόβλεψη τῆς ***χρονιᾶς.*** Στὸ τέλος τοῦ χρόνου ἔκλειναν τοὺς λογαριασμοὺς παίρνοντας τὸ μοῦστο καὶ τὸ ρετσίνι, ποὺ εἶχαν ἀγοράσει ***προστοίχι*** ἢ σύμφωνα μὲ τὴν τρέχουσα τιμή, ***ὅσο κοπῇ.***

Καταλαβαίνει λοιπὸν ὁ καθένας τὶ ποσὰ μποροῦσαν νὰ εἶχαν μέσα τὰ ἀργαστήρια αὐτά. Κι᾽ ὅμως ἀπ᾽ αὐτὰ περίμενε πολλὲς φορὲς στὸν καιρὸ τῆς Ἐπανάστασης, νὰ βοηθηθῇ ἡ ἐπιμελητεία τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀττικῆς, ὅταν πολιορκοῦσε τὸ Κάστρο τῆς Ἀθήνας ἢ ὅταν πολεμοῦσε ν᾽ ἀποκρούσῃ ἀπὸ μέσα κι᾽ ἀπ᾽ ὄξω τοὺς Τούρκους, ποὺ ἦσαν κἄποτε στὸν ἴδιον καιρὸ πολιορκοῦντες καὶ πολιορκούμενοι.

Γιὰ νὰ οἰκονομήσουν λοιπὸν τὴν τροφοδοσία ἢ τὰ μεταγωγικὰ τοῦ στρατοῦ οἱ στρατηγοὶ ἔστελναν κάθε τόσο στὰ γύρω χωριά, στὴν Ἔγριπο καὶ στὰ νησιὰ - Κούλουρη, Αἴγενα, Τζιὰ - ἀνθρώπους κι᾽ ἔκαναν ἕνα εἶδος ***ἐπιτάξεως*** τροφίμων καὶ ζώων. Ἡ μακαρίτισσα μαζὶ μὲ τ᾽ ἄλλα μᾶς ἔλεγε, πῶς κἄποτε πῆραν ὅλα τὰ ζῶα ἀπ᾽ τὸ νησὶ καὶ γιὰ κἄμποσον καιρὸ δὲν μποροῦσες νὰ βρῇς οὔτε ἕνα κουτσὸ γαϊδούρι σὲ δαῦτο.

Μιὰ περίπτωση ἐπιτάξεως αὐτοῦ τοῦ εἴδους μᾶς τὴν μαρτυροῦν «τὰ ***πρακτικὰ*** τοῦ ἐν Σαλαμῖνι πρωτοκλήτου δικαστηρίου», ποὺ καὶ ἄλλοτε, ὅπως θὰ θυμοῦνται οἱ ἀναγνῶσται τοῦ ἡμερολογίου τούτου, μᾶς ἔδωσαν μερικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τῆς Ἀνδρούτσαινας.

Ἀπ᾽ τὰ ***πρακτικὰ*** λοιπὸν αὐτὰ μαθαίνουμε, ὅτι «κατὰ Μάϊον ἢ Ἰούνιον τοῦ 1826» ὁ φρούραρχος τῶν Ἀθηνῶν Ἰωάννης Γκούρας ἔστειλε τὸν Σπύρο τὸν Ντετούση, τὸν Γαλαξιδιώτη, στὴν Κούλουρη «διὰ νὰ ἐπάρῃ ἀπὸ τὰ ἀργαστήρια τροφάς, δόσας εἰς αὐτὸν καὶ τέσσαρας ἢ πέντε ἀνθρώπους, εἰς τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης Παγῶνας».

Ὁ Ντετούσης, ὅταν πῆγε στὴν Κούλουρη ἄρχισε νὰ κάνῃ τὴν ἐπίταξι στὴν πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ - τὴν Κούλουρη - κι᾽ ἔστειλε στ᾽ Ἀμπελάκι μόνον τὸν Παγώνα «διὰ νὰ ἐπάρῃ ἐκεῖθεν ὅσον βούτυρον καὶ ῥίζι εὕρῃ».

Μὰ ὁ Παγώνας, ποὺ φαίνεται δὲν εἶχε μάθει ἀκόμα, πὼς ἀπόφαση τοῦ ἔθνους ἦταν «ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔμπροσθεν τῶν νόμων νὰ εἶναι ἴσοι χωρὶς καμμίαν ἐξαίρεσιν οὔτε πολιτικοῦ οὔτε στρατιωτικοῦ» καὶ ἀκόμη, ὅτι ἡ ἰδιοκτησία εἶχε κηρυχθῆ ἱερά, *ἀφοῦ ἔβαλε στὸ χέρι ὅ,τι βρῆκε κατάλληλο σὲ ζῶα* καὶ τρόφιμα, ἔφυγε χωρὶς νὰ τὰ πληρώση καί, καθὼς φαίνεται, χωρὶς νὰ δώση λογαριασμὸ σὲ κανένα.

Ὕστερα ὅμως ἀπὸ δυὸ χρόνια μερικοὶ ἀπὸ κείνους, ποὺ τοὺς πῆρε τὰ πράματα, μόλις ἱδρύθηκε τὸ ***Πρωτόκλητον δικαστήριον*** στὴ Σαλαμῖνα ἔκαναν προσφυγὴ καὶ ζήτησαν τὸ δίκιο τους.

Τὸ δικαστήριο ἄρχισε νὰ λειτουργῆ στὶς 27 Ὀκτωβρίου 1828 καὶ στὶς 10 Νοεμβρίου ἕνας ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους, ποὺ εἶχαν προσφύγει στὴν Κούλουρη, ὁ Χρῖστος Γρίμης, «ἔδωσεν εἰς τὸ Δικαστήριον ἀγωγὴν» κατὰ τοῦ Παγώνα καὶ τὸν ἐγκαλεῖ νὰ τοῦ πληρώση «τρεῖς περίπου χιλιάδας γρόσια, ἀπὸ ἕνα ἵππον του, τὸν ὁποῖον σφάξας ἐπώλησεν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν· προσέτι δὲ καὶ ἓξ μηνῶν στρατιωτικοὺς μισθούς».

Ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες δύο Εὐριπαῖοι, ὁ Γιώργης *ὁ Κουρούπης κι' ὁ Θωμᾶς ὁ Δούλης ποὺ εἶχαν προσφύγει* στ' Ἀμπελάκι τῆς Κούλουρης κ' εἶχαν ἀνοίξει ἀργαστήρια, ἔδωσαν ἄλλες ἀγωγὲς κατὰ τοῦ Παγώνα· ὁ πρῶτος γιὰ 49 ὀκάδες ρίζι, κι' ὁ δεύτερος γιὰ ὀχτὼ ὀκάδες *καὶ τρακόσια* δράμια βούτυρο, ποὺ τοὺς εἶχε πάρει.

Ὁ Παγώνας, ὅταν μὲ πολλὴ δυσκολία παρουσιάστηκε στὸν εἰρηνοδίκη, ἀναγκάστηκε νὰ ὁμολογήση, ὅτι πράγματι πῆρε τὰ πράματα αὐτά· μὰ τὴ μιὰ ἔλεγε, πὼς τ' ἄστειλε τοῦ ἀρχηγοῦ, τοῦ Γιάννη Γκούρα, στὸ Κάστρο, καὶ τὴν ἄλλη, πὼς τὰ παράδωσε στὸ Σπύρο τὸν Ντετούση, πού, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, εἶχε στείλει ὁ Γκούρας *ἐπικεφαλῆς* γιὰ νὰ κάνη τὴν ἐπίταξη.

Ἡ διπρόσωπη αὐτὴ ὁμολογία δὲν ἦταν βέβαια δυνατὸ νὰ κριθῆ ἱκανὴ γιὰ ν' ἀπαλλάξη τὸν Παγώνα. Ἔπειτα κι' ὁ εἰρηνοδίκης, ὁ Κωσταντῖνος Λουκᾶς, γιὰ τὸν ὁποῖο θ' ἄξιζε ν' ἀσχοληθῆ κανεὶς περισσότερο, δὲν ἦταν ἀπ' τοὺς

τυχαίους δικαστικούς. Εἶχε καλὴ μόρφωση κ' ἤξερε καλὰ τὴ δουλειά του καὶ πρὸ πάντων εἶχε τὸ θάρρος τῆς γνώμης του.

Μὰ κι' ὁ Παγώνας δὲν ἦταν τῆς ἀράδας. Δὲν ἦταν μονάχα ἀξιωματικὸς - ὅπως τοὐλάχιστον τὸν λέει ἕνα σχετικὸ ἔγγραφο - ἦταν καὶ καπάτσος· καὶ κοντὰ σ' αὐτὰ εἶχε καὶ μπάρμπα στὴν Κορώνη· εἶχε καὶ Κάτω - Θεὸ τὸν χιλίαρχο τὸν Κριεζώτη, ποὺ τὸν ὑπεράσπιζε μὲ τὸ παραπάνω.

Μ' ὅλα ταῦτα ὁ εἰρηνοδίκης μ' ἕνα ἔγγραφό του στὴ δημογεροντία διάταξε τὴν προφυλάκιση τοῦ Παγώνα.

Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας οὔτε τὰ γράμματα οὔτε τὰ ἔγγραφα, ποὺ ἔστειλε ὁ χιλίαρχος στὸν εἰρηνοδίκη· ἀπ' τὶς ἀπαντήσεις ὅμως, ποὺ ἔστειλε ὁ δεύτερος στὸν πρῶτον, μπορεῖ νὰ βγάνη κανεὶς πολλὰ γιὰ τὴν τότε κατάσταση καὶ γιὰ τὸν ἀγῶνα, ποὺ ἔκανε ἡ δικαιοσύνη, γιὰ νὰ βάνη σὲ κάποια τάξη τοὺς ἀνυπότακτους καπεταναίους.

Ἡ αὐστηρὴ καὶ παλληκαρήσια στάση τοῦ εἰρηνοδίκη ἀνάγκασε τὸν χιλίαρχο ν' ἀναφερθῆ στὸν τότε Ἔκτακτο Ἐπίτροπο τῶν Δυτικῶν Σποράδων, τὸν Βιάρο Καποδίστρια.

Τί τοὔγραψε ἐκεῖνος καὶ τί τ' ἀπάντησε ὁ Ἔκτακτος Ἐπίτροπος δὲν τὸ ξέρουμε, γιατὶ δὲν ἔχουμε - γιὰ τώρα τοὐλάχιστον - μπροστά μας τὰ σχετικὰ ἔγγραφα. Ἀπ' τὶς σχετικὲς ὅμως ἀπαντήσεις, ποὺ ἔστειλε ὁ εἰρηνοδίκης στὸν Κριεζώτη καὶ πρὸ πάντων ἀπ' τὴν ἔκθεση, ποὺ ἔστειλε στὸν Ἔκτακτο Ἐπίτροπο, μαθαίνουμε, πὼς ὁ Κριεζώτης ἔδειξε πολλὴ αὐθαιρεσία.

Ἔστειλε μεσάνυχτα δυὸ ἀνθρώπους κ' ἐζήτησε ἀπ' τὸ δικαστήριο νὰ ἐλευθερώση τὸν Παγώνα «ὄχι διότι ἦταν ἀθῷος, ἀλλά, διότι ἦτο στρατιωτικὸς» καὶ κατὰ τὴ γνώμη τοῦ χιλιάρχου οἱ στρατιωτικοὶ ἔπρεπε νὰ δικαζωνται στὸ στρατόπεδο.

Ἐπειδὴ ὅμως τὸ δικαστήριο εἶχε ἀντίθετη γνώμη, ὁ Κριεζώτης «παραβιάσας τὸ δικαστήριον ἔπῆρε αὐτογνωμόνως τὸν Παγῶνα».

Τὴν αὐθαιρεσία αὐτὴ τοῦ χιλιάρχου ὁ λαμπρὸς εἰρηνο-

δίκης τὴν καταγγέλλει στὸν Ἔκτακτο Ἐπίτροπο μὲ μιὰ ἀναφορά, ποὺ ἀξίζει νὰ τὴν προσέξῃ κανείς.

Στὸ τέλος τῆς ἀναφορᾶς μὲ πικρία, μὰ καὶ μὲ θάρρος, ποὺ δύσκολα τὸ βρίσκει κανεὶς καὶ στὰ καλύτερα χρόνια τῆς δικαστικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας, προσθέτει: «Ἀλλὰ ἂν καὶ ὁ Παγώνας ἔφυγε τὴν Σαλαμῖνα, δὲν ἀπέφυγεν ὅμως τὴν δίκην· διότι τὸ Δικαστήριον σεβόμενον τὸ δίκαιον τῶν πολιτῶν, ἐνασχολεῖται μὲ τὸ νὰ κρίνῃ αὐτὸν ***ἐξ ἐρημίας***, περιμένων διαταγὴν τῆς ὑμετέρας ἐκλαμπρότητος».

Τί ἡ ἐκλαμπρότης του ἀπάντησε καὶ τί διέταξε δὲν μᾶς εἶναι γνωστό, γιατὶ ἡ ἀναφορά, ποὺ ἔστειλε σ' αὐτὸν ὁ εἰρηνοδίκης, εἶναι ὡς τὰ σήμερα, τὸ τελευταῖο γνωστό, ἔγγραφο, ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ὑπόθεση αὐτή.

Φαίνεται, πὼς ἀπὸ τότες εἶχαν μπῆ ἢ πρωτομπῆκαν στὴν ἐνέργεια τὰ ***χρονοντούλαπα,*** ποὺ σήμερα πιὸ εὐγενικὰ τὰ λένε ***ἀρχεῖα!***

Μὰ ὁ καιρός, ποὺ ὅπως λέει ὁ τραγικὸς «φαίνει τ' ἄδηλα», μαζὶ μὲ τὴν ἀχόρταγη περιέργεια τοῦ ἱστοριοδίφου βγάζουν στὰ φόρα καὶ κεῖνα, ποὺ ἡ ***πολιτικὴ σκοπιμότης,*** κάθε φορά, ποὺ τὸ ζητάει ἡ περίσταση, βάζει στὸ χρονοντούλαπο, γιὰ νὰ μείνουν μυστικὰ γιὰ πάντα.

***

Παρακάτω δημοσιεύουμε μερικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα βιβλία «τοῦ ἐν Σαλαμῖνι εἰρηνοδίκου τοῦ καὶ τὸ πρωτόκλητον συγκροτοῦντος δικαστήριον», ποὺ εἶναι σχετικὰ μὲ ὅσα εἴπαμε παραπάνω. Ἡ κατάταξη ἔγινε σύμφωνα μὲ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς συντάξεως, καὶ ἡ ὀρθογραφία ἔμεινε ὅπως ἦταν.

Ἀποσπάσματα

Α'.

[Ἀπὸ τὸ Βιβλίο τῶν ἐξερχομένων].

1.

Ἀρ. 65 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*
Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]
Πρὸς τὸν κύριον Ἰωάννην Παγῶναν Σαλωνίτην.

Ὁ κύριος Χρῖστος Τρίμης ἔδωκεν εἰς τὸ Δικαστήριον ἀγωγὴν

καταταχθεῖσαν ὑπ' ἀρ. 38 διὰ τῆς ὁποίας σὲ ἐγκαλεῖ ὅτι τοῦ κατακρατεῖς τρεῖς περίπου χιλιάδας γρόσια, ἀπὸ ἕνα ἵππον του, τὸν ὁποῖον σφάξας ἐπώλησας εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν· προσέτι δὲ καὶ ἐξ μηνῶν στρατιωτικοὺς μισθούς.

Προσκαλεῖσαι λοιπὸν νὰ παρουσιασθῇς σήμερον εἰς τὸ Δικαστήριον διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ διαφορὰ αὕτη.

Τῇ 10 *Νοεμβρίου* 1828.
ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς.*

2.

Ἀρ. 75 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*
Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]
Πρὸς τὴν Δημογεροντίαν αὐτῆς.

Ὁ Κύριος Ἰωάννης Πυγῶνας Σαλωνίτης ἐναγόμενος παρὰ τοῦ Χρίστου Τρίμη διὰ τρεῖς χιλιάδας γρόσια καὶ ἐξ μηνῶν στρατιωτικοὺς μισθούς, δὲν θέλει νὰ δώσῃ ἐγγυητὴν πρὸς τὸν ἐνάγοντα, ἕως ὅτου νὰ θεωρηθῇ ἡ μεταξὺ αὐτοῦ διαφορά. Διὰ τοῦτο προσκαλεῖται ἡ Δημογεροντία νὰ κρατήσῃ τὸν εἰρημένον Ἰωάννην Παγῶναν Σαλωνίτην ὑπὸ φύλαξιν πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ ἐνάγοντος.

Τῇ 10 Νοεμβρίου 1828.
ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς.*

3.

Ἀρ. 104 *Ἑλληνικὴ πολιτεία*
Ὁ Εἰρηνοδίκης Σαλαμῖνος
Πρὸς τὸν γενναιότατον χιλίαρχον Νικόλαον Κριεζιώτην.

Παρακαλεῖσθε νὰ εἰδοποιήσετε ἐγγράφως τὸ Δικαστήριον τῆς Σαλαμῖνος, ἐὰν ὁ Ἰωάννης Παγῶνας Σαλωνίτης εἶναι καὶ τώρα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν σας ἢ ὄχι.

Τῇ 16 Νοεμβρίου 1828.
ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς*

4.

Ἀρ. 115 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*
Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]
Πρὸς τὴν Δημογεροντίαν αὐτῆς.

Ὁ Ἰωάννης Παγῶνας Σαλωνίτης, ὅστις διὰ προσκλήσεως τοῦ Δικαστηρίου ὑπ' ἀρ. 75 κρατεῖται παρὰ τῆς Δημογεροντίας ὑπὸ

φύλαξιν, σήμερον ζητηθείς παρά τοῦ Δικαστηρίου δὲν ἀπεστάλη παρὰ τῆς Δημογεροντίας. Διὰ τοῦτο προσκαλεῖται ἡ Δημογεροντία νὰ λάβῃ τὴν ἀνήκουσαν φροντίδα διὰ νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὑπὸ φύλαξιν.

Τῇ 17 Νοεμβρίου 1828.

ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς.*

5.

Ἀρ. 116 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*

Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]

Πρὸς τὸν Γενναιότατον χιλίαρχον κύριον Ν. Κριεζιώτην.

Τὴν στιγμὴν ταύτην ἔλαβε τὸ Δικαστήριον Σαλαμῖνος δύο σας ἐπιστολάς· ἡ μὲν ὑπόθεσις τοῦ εἰκοσιπεντάρχου σας κυρίου Γούσια αὔριον εἶναι τοῦ νὰ λάβῃ τέλος.

Περὶ δὲ τοῦ *Ἀξιωματικοῦ σας Κυρίου Ἰωάννου Παγῶνα* Σαλωνίτου, τὸ Δικαστήριον κρίνει χρέος του ἀπαραίτητον νὰ σᾶς ἐκθέσῃ τὰ ἑξῆς:

Ὁ Παγῶνας πρὸ ἡμερῶν εἶχε κρίσιν μὲ δύο τινὰς Εὐρυπαίους καὶ ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὸ Δικαστήριον νὰ ἀποδώσῃ πρὸς αὐτοὺς πάραυτα ἐννέα ὀκάδας ῥίζι καὶ ὀκτὼ ὀκάδας καὶ τριακόσια δράμια βούτυρον. Τὸ Δικαστήριον κατὰ τὰς ὁδηγίας του ἔστειλε τὰς ἀποφάσεις εἰς τὴν Δημογεροντίαν, ἡ δὲ Δημογεροντία ἐκράτησεν ὑπὸ φύλαξιν τὸν Παγῶνα, διότι δὲν θέλει νὰ πληρώσῃ. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν τὸν κρατεῖ ὑπὸ φύλαξιν ἡ Δημογεροντία καὶ ὄχι τὸ Δικαστήριον. Περὶ δὲ τῆς διαφορᾶς τὴν ὁποίαν ἔχει μετὰ τοῦ Χρίστου Τρίμη κρατεῖται ὁ Παγῶνας ὑπὸ φύλαξιν κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Δικαστηρίου, διότι δὲν θέλει νὰ δώσῃ ἐγγυητήν· ὥστε εἶναι εἰς τὸ χέρι του νὰ μείνῃ ἐλεύθερος ἀφοῦ δώσῃ ἐγγυητήν. Νομίζει δὲ τὸ Δικαστήριον, ὅτι ὁ Καπ[ετὰν] Παγῶνας εὑρισκόμενος ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν σας καὶ κρινόμενος ἐδῶ πλησίον σας, τότε μάλιστα θὰ ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὰ χρέη του, ὅταν μακρυνθῇ ἀπὸ πλησίον σας διὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ κριθῇ εἰς τὸ στρατόπεδον.

Τὸ Δικαστήριον γνωρίζον ὅτι εἶσθε φίλος τῶν νόμων καὶ τῆς δικαιοσύνης, *δὲν ἐννοεῖτε ποτὲ ὅτι εἶναι συστημένον παρὰ τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως διὰ μόνους τοὺς ἀδυνάτους*· ὡς χιλίαρχος συνετὸς πράξετε ὡς σᾶς ὁδηγεῖ ἡ φρόνησίς σας.

Τῇ 18 Νοεμβρίου 1828.

ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς.*

6.

Ἀρ. 117 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*

Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]

Πρὸς τὸν Γενναιότατον χιλίαρχον Κύριον Νικόλαον Κριεζιώτην.

Εἰς ἀπάντησιν τῆς ἐπιστολῆς σας διὰ τῆς ὁποίας ἐρωτᾶτε τὸ Δικαστήριον *ἐὰν ἔχῃ διαταγὴν νὰ κρίνῃ καὶ τοὺς πολεμικούς*, σᾶς *ἀποκρίνεται, ὅτι ἡ τοιαύτη διαταγὴ ἦτον περιττὴ νὰ τοῦ δοθῇ, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἔμπροσθεν τῶν νόμων εἶναι ἴσοι χωρὶς καμμίαν ἐξαίρεσιν, οὔτε πολιτικοῦ οὔτε πολεμικοῦ*, καὶ τοιαύτη εἶναι ἡ ἀπόφασις τοῦ ἔθνους. Γνωστοποιεῖ δὲ τὸ Δικαστήριον ὅτι ὁ ἐκλαμπρότατος Ἔκτακτος Ἐπίτροπος τῶν Δυτικῶν Σποράδων, διεύθυνεν εἰς αὐτὸ πολλοὺς πολεμικοὺς διὰ νὰ κριθῶσιν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἕνας εἶναι καὶ ὁ ἑκατόνταρχος Γεώργιος Αὐλῶνας.

Γενναιότατε, *ἐὰν τὰ Κριτήρια τῶν πόλεων δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κρίνουν τοὺς πολεμικούς, τότε ἀλλοίμονον εἰς τὸ ἔθνος, διότι ὁ καθένας ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ στρατιώτου ἔμελλε νὰ ξεγυμνώνῃ τὸν τυχόντα, καὶ τότε νὰ τοῦ λέγῃ, πᾶμε στὸ στρατόπεδον νὰ κριθῶμεν.*

Τὸ Δικαστήριον, πάλιν σᾶς τὸ λέγει, σᾶς γνωρίζει χιλίαρχον τῆς Σεβαστῆς Κυβερνήσεως φιλοδίκαιον καὶ φρόνιμον καὶ διὰ τοῦτο εἶναι βέβαιον ὅτι ὅλαι σας αἱ πράξεις ἔχουν βάσιν τοὺς νόμους καὶ τὴν δικαιοσύνην.

Τῇ 18 Νοεμβρίου 1828.

ἐν Σαλαμῖνι. *Κ. Λουκᾶς.*

7.

Ἀρ. 186 *Ἑλ[ληνικὴ] πολ[ιτεία]*

Ὁ Εἰρ[ηνοδίκης] Σαλ[αμῖνος]

Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον Ἔκτακτον Ἐπίτροπον τῶν Δυτικῶν Σποράδων.

Τῇ πέμπτῃ τοῦ ἐνεστῶτος μηνὸς δύο τινές, Γεώργιος Κουρούπης καὶ Θωμᾶς Δούλης, Εὐβοεῖς ἐνήγαγον εἰς τὸ Δικαστήριον Ἰωάννην τινὰ Παγῶναν Σαλωνίτην, ὡς χρεωστοῦντα εἰς μὲν τὸν πρῶτον τεσσαράκοντα ὀκάδας ῥίζι, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ἑπτὰ ὀκάδας καὶ τριακόσια δράμια βούτυρον. Ὁ ἐναγόμενος προσκληθεὶς καὶ παρουσιασθεὶς ὡμολόγησε μὲν ὅτι τῷ ὄντι ἐπῆρε τὸ ῥηθὲν πρᾶγμα, πλὴν πρὸς ἀπολογίαν του ἔλεγε, πότε μὲν ὅτι τὸ ἐπῆρε προσταγμένος παρὰ τοῦ Γκούρα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ὁδηγίαν ἦτον, πότε δὲ ὅτι τὸ ἐπῆρε διὰ προσταγῆς Σπύρου τινὸς Ντετούση. Προσέθετε δὲ εἰς τὴν ἀπολογίαν του ὅτι *τοιαῦτα εἶναι γινόμενα πολλὰ καὶ διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζωνται.*

Τὸ Δικαστήριον προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἀσφαλίσῃ τοὺς ἐνάγοντας καὶ διά τινος ἐγγράφου, ὅτι ἐὰν ὁ Παγῶνας ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ εἰρημένον ῥίζι καὶ βούτυρον τὸ ἔδωκε πρὸς τὸν Γκούραν, νὰ ζητήσωσιν οἱ ἄνθρωποι τοὺς κληρονόμους τοῦ Γκούρα, ἀλλ' οὔτε εἰς τοῦτο ὁ Παγῶνας κατ' οὐδένα τρόπον ἐσυγκατένευσε. Διὸ τὸ Δικαστήριον ἔνδεκα ἡμέρας βασανίζον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην καὶ μὴ δυνάμενον ὁλοτελῶς νὰ πείσῃ τὸν Παγῶνα εἰς τὸ δίκαιον, τῇ δεκάτῃ ἑβδόμῃ τοῦ τρέχοντος ἐξέδωκεν ἀπόφασιν διὰ νὰ πληρώσῃ ὁ Παγῶνας τὸ ὁποῖον χρεωστεῖ πρὸς τοὺς εἰρημένους ῥίζι καὶ βούτυρον.

Ἡ ἀπόφασις διευθύνθη εἰς τὴν Δημογεροντίαν διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ· ἡ Δημογεροντία, ἐπειδὴ δὲν ἐπείθετο ὁ Παγῶνας, τὸν ἔδωκεν ὑπὸ φύλαξιν εἰς τὸν πρώην *Πολιτάρχην*.

Ὁ αὐτὸς Παγῶνας ἐνήχθη τῇ ἑνάτῃ τοῦ τρέχοντος καὶ παρά τινος Χρίστου [Τρίμη] Ἀθηναίου ὡς χρεωστῶν πρὸς αὐτὸν ἓξ μηνῶν στρατιωτικοὺς μισθοὺς καὶ τρεῖς χιλιάδας γρόσια, *δι' ἕνα ἵππον τὸν ὁποῖον ἁρπάσας ὁ Παγῶνας τοῦ Τρίμη τὸν ἔσφαξεν εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἀθηνῶν, ὅτε ἐπολιορκεῖτο, καὶ πωλήσας τὸ κρέας ἔλαβε ταύτην τὴν ποσότητα*. Περὶ τούτου ὁ Τρίμης ἐπαρουσίασεν εἰς τὸ Δικαστήριον καὶ δύο ἐμμάρτυρα ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦνται, ὡς γνήσια παρὰ τῆς *ἐν Αἰγίνῃ δημοσίου ναταρίας*. Τὸ Δικαστήριον προσεκάλεσε τὸν Παγῶνα, ὅστις καὶ ἐπαρουσιάσθη, καὶ οὔτε εἰς συμβιβασμὸν κατ' οὐδένα τρόπον ἐπείσθη, οὔτε εἰς *αἱρετοκρισίαν*, ἀλλ' ἐζήτησεν ἀντίγραφον τῆς κατ' αὐτοῦ κατηγορίας διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἀπολογίαν του.

Τῇ δὲ δεκάτῃ ἕκτῃ τοῦ ἐνεστῶτος ἐπαρουσιάσθη εἰς τὸ Δικαστήριον μετὰ τῆς ἀπολογίας του. Τὸ δὲ Δικαστήριον καταγράψαν εἰς τὴν Βίβλον τῶν Μαρτυριῶν τοὺς ὁποίους ὁ Παγῶνας προέβαλε μάρτυρας, διώρισεν αὐτὸν ἐγγράφως νὰ παρουσιάσῃ ἢ αὐτοὺς ἢ, ἂν τοῦτο εἶναι δύσκολον, τὰς μαρτυρίας των.

Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἔδιδεν ἐγγυητὴν κατὰ τὴν αἴτησιν τοῦ ἐνάγοντος, τὸ Δικαστήριον ἔχον ἱκανὰ δείγματα τὰ προειρημένα δύο ἐμμάρτυρα, *μάλιστα δὲ καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Παγῶνα*, προσεκάλεσε τὴν Δημογεροντίαν νὰ ἔχῃ αὐτὸν ὑπὸ φύλαξιν ἕως ὅτου δώσῃ ἐγγυητήν.

Περὶ δὲ τὴν μίαν ὥραν τῆς νυκτὸς ὁ χιλίαρχος Νικόλαος Κριεζιώτης ἔστειλεν εἰς τὸ Δικαστήριον δύο του ἀνθρώπους ζητῶν ἐπιμόνως νὰ ἐλευθερωθῇ ὁ Παγῶνας, ὄχι διότι εἶναι ἄθῳος, *ἀλλὰ διότι εἶναι στρατιωτικός*, τὸ δὲ Δικαστήριον ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὸν *ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐνώπιον τῶν νόμων εἶναι ἴσοι ἄνευ τινὸς ἐξαιρέσεως, οὔτε πολιτικοῦ οὔτε πολεμικοῦ*, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ παρανομήσῃ. Τὸ δὲ πρωΐ, ἡμέρα Κυριακή, διηύθυνεν ὁ χιλίαρχος ἔγγραφόν του λέγων, *ὅτι οἱ πολεμικοὶ δὲν κρίνονται εἰς τὰ ἐδῶ Κριτήρια, ἀλλ' εἰς τὸ Πολεμικὸν Κριτήριον*, καὶ διὰ τοῦτο ὅστις ἔχει κρίσιν μὲ στρατιωτικὸν ἂς ὑπάγῃ ἐκεῖ εἰς τὸ στρατόπεδον διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ διαφορά του· ὡς βλέπετε καὶ ἐκ τοῦ ἀντιγράφου ἐπισημειουμένου διὰ τοῦ χαρακτῆρος Α'.

Ἀλλὰ τὸ *περιέργον εἶναι ὅτι ὁ χιλίαρχος* οὗτος διηύθυνεν εἰς τὸ Δικαστήριον ταὐτοχρόνως καὶ ἄλλο του ἔγγραφον, *ἀπαιτῶν νὰ θεωρήσῃ τὸ Δικαστήριον διαφοράν τινα τὴν ὁποίαν εἶς τῶν στρατιωτῶν του εἶχε μετά τινος Ψωμοπούλου*. Τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖ ὁ χιλίαρχος διότι ὁ στρατιώτης του εἶχε νὰ λαμβάνῃ· ὡς βλέπετε καὶ ἐκ τοῦ ἐγκλειομένου ἀντιγράφου ἐπισημειουμένου διὰ τοῦ χαρακτῆρος Β'. *Ὥστε, ὅταν οἱ πολεμικοὶ ἔχουν νὰ λαμβάνωσι παρὰ τῶν πολιτικῶν τότε συγχωρεῖ ὁ χιλίαρχος νὰ κρίνωνται ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅταν ἀνήκει νὰ δίδωσιν εἰς τοὺς πολιτικοὺς τότε θέλει νὰ πηγαίνωσιν οἱ πολιτικοὶ εἰς τὰ στρατόπεδα διὰ νὰ κρίνωνται.*

Τὸ Δικαστήριον ἀπήντησε πρὸς τὰ δύο ταῦτα ἔγγραφα μὲ ὅλην τὴν μετριότητα, ὡς βλέπετε ἐκ τοῦ ἐγκλειομένου ἀντιγράφου ἐπισημειουμένου διὰ τοῦ χαρακτῆρος Γ', ἐλπίζον νὰ κατορθώσῃ τι, ἀλλ' εἰς μάτην· *ὁ χιλίαρχος παραβιάσας τὸ Δικαστήριον ἐπῆρεν αὐτογνωμόνως τὸν Παγῶνα*. Μετὰ δὲ τοῦτο ἀπέστειλε πρὸς τὸ Δικαστήριον ἐγγραφόν του ἐρωτῶν ἂν ἔχῃ ἰδιαιτέραν διαταγὴν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως διὰ νὰ κρίνῃ στρατιωτικούς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐγκλειομένου ἀντιγράφου ἐπισημειουμένου διὰ τοῦ χαρακτῆρος Δ'. Τὸ δὲ Δικαστήριον πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὸν «ὅτι ἡ τοιαύτη διαταγὴ ἦτον περιττή», διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐνώπιον τῶν νόμων εἶναι ἴσοι· ὡς βλέπετε ἐκ τοῦ ἐγκλειομένου ἀντιγράφου ἐπισημειουμένου διὰ τοῦ χαρακτῆρος Ε'. Τὴν δὲ δεκάτην ἑνάτην διεύθυνεν ὁ χιλίαρχος καὶ ἄλλο του ἔγγραφον ὅμοιον τῶν προτέρων, πρὸς τὸ ὁποῖον ἔκρινε περιττὸν πλέον τὸ Δικαστήριον διὰ νὰ κάμῃ ἀπάντησιν, περιττὸν δὲ ἦτο καὶ νὰ ἐγκλείσῃ ἐνταῦθα τὸ ἀντίγραφον αὐτοῦ, πλὴν τὸ ἐνέκλεισε ἐπισημειούμενον διὰ τοῦ χαρακτῆρον Ϛ' διὰ νὰ εἶναι ἐντελὲς τὸ δρᾶμα.

Παρατηρεῖ δὲ τὸ Δικαστήριον πρὸς τὴν ὑμετέραν Ἐκλαμπρότητα ὅτι ὁ Παγῶνας οὔτε ἐφαντάζετο κἂν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ στρατόπεδον.

Λον Διότι ἀσθματικὸς ὢν εἶναι πρὸ πολλοῦ παρητημένος ἀπὸ τὰ στρατιωτικά.

Βον Διότι καὶ ὑγιὴς ἐὰν ἦτο καὶ μὴ παρητημένος, δὲν ἦτο διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ, διότι, ὡς λέγει ὁ χιλίαρχος, εἶναι ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν αὐτοῦ, ὅστις κάθεται εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Ἀλλὰ *ἂν καὶ ὁ Παγῶνας ἔφυγε τὴν Σαλαμῖνα, δὲν ἀπέφυγεν ὅμως τὴν δίκην, διότι τὸ Δικαστήριον, σεβόμενον τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν, ἐνασχολεῖται εἰς τὸ νὰ κρίνῃ αὐτὸν ἐξ ἐρημίας*, περιμένον διαταγὴν τῆς ὑμετέρας Ἐκλαμπρότητος.

Τῇ 20 Νοεμβρίου 1828.

ἐν Σαλαμῖνι.

Ὁ Εἰρηνοδίκης Σαλαμῖνος
Κ. Λουκᾶς.

Β'.

[Ἀπὸ τὰ βιβλία τῶν πραχτικῶν τῶν συνεδριάσεων]

1.

Τῇ 10 Νοεμβρίου 1828.

Συνεδρίασις ΙΒ'.

Ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τοῦ Χρίστου Τρίμη Ἀθηναίου, καταταχθεῖσα ὑπ' ἀρ. 33, δι' ἧς ἐνάγει τὸν *Ἰωάννην Παγῶναν* Σαλωνίτην, ὅτι ἁρπάσας αὐτοῦ ἕνα ἵππον τὸν ἔσφαξεν εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ ὁποίου ἐσύναξε γρόσια τρεῖς χιλιάδας. Καὶ ὅτι χρεωστεῖ πρὸς αὐτὸν ἓξ μηνῶν στρατιωτικοὺς μισθούς. Περὶ δὲ τοῦ ἵππου ἐπαρουσίασεν ὁ Τρίμης καὶ δύο ἐμμάρτυρα ἔγγραφα, τὸ μὲν σεσημειωμένον τῇ 22 Ἰανουαρίου 1828 ἐν Αἰγίνῃ καὶ ὑπογεγραμμένον ὑπὸ μαρτύρων, Θωμᾶ Φιλίππου Κονιτζιώτου, Γεωργίου Μπαρπέρη Ἀθηναίου, καὶ Γεωργίου Διπλάρη Ἀθηναίου. Ἐπικυρωμένον δὲ τὸ γνήσιον τῶν ὑπογραφῶν παρὰ τῆς Δημοσίου Νοταρίας τῇ 15 Ἀπριλίου 1828 ἐν Αἰγίνῃ. Τὸ δὲ ἕτερον ἐμμάρτυρον ἔγγραφον σεσημειωμένον τῇ 23 Μαΐου τοῦ 1818 ἐν Σαλαμῖνι, μαρτυρούμενον δὲ παρὰ τοῦ Σταμάτη Ἀλπανέζου, Κόλια μενιδιάτου τζελεμπάνη, Μήτρου Κιούση μενιδιάτου. Τὸ δὲ γνήσιον τῶν ὑπογραφῶν τούτων ὑπάρχει βεβαιούμενον παρὰ τῆς Δημογεροντίας Σαλαμῖνος τῇ 22 Ἰουνίου 1828, ἐν Σαλαμῖνι.

Τὸ Δικαστήριον διεύθυνε πρὸς τὸν ἐναγόμενον πρόσκλησιν ὑπ' ἀρ. 66, ὅστις καὶ παρουσιασθεὶς καὶ μὴ πεισθεὶς οὔτε μὲ συμβιβασμὸν οὔτε αἱρετοκρισίαν, πρῶτον μὲν ἐπεχείρησε νὰ ἀπολογηθῇ διὰ στόματος· ὡς φαίνεται εἰς τὴν Βίβλον τῶν μαρτυριῶν καὶ ἐξετάσεων. «Σελ. 3». Ἔπειτα δὲ μεταμεληθεὶς ἐζήτησεν ἀντίγραφα τῆς κατ' αὐτοῦ ἀγωγῆς καὶ τῶν δύο προσκτεθέντων μαρτυρικῶν ἐγγράφων. Τὸ Δικαστήριον διεύθυνε τὰ ἀντίγραφα ταῦτα πρὸς τὸν ἐναγόμενον διὰ *προσκλήσεως ὑπ' ἀρ. 74 προσκαλῶν* αὐτὸν νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἀπολογίαν του μεθ' ἡμέρας τρεῖς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἐνάγων Τρίμης καὶ διὰ τῆς ἀγωγῆς του καὶ στοματικῶς ἐζήτει ἐπιμόνως νὰ δώσῃ ὁ Παγῶνας ἐγγυητήν, διότι πολλάκις, λέγει ὁ Τρίμης, ἀπέφυγε τὴν δίκην, διὰ τοῦτο τὸ Δικαστήριον, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ παρετήρησε ὄχι ὀλίγην ἀπειθειαν εἰς τὸν Παγῶνα, ἐνέκρινε τὴν αἴτησιν τοῦ ἐνάγοντος καὶ διώρισε τὸν ἐναγόμενον νὰ παρουσιάσῃ ἐγγυητήν. Ὑπεσχέθη ὁ ἐναγόμενος νὰ τὸν παρουσιάσῃ· ἀλλὰ πρὸς τὸ δειλινὸν μεταμεληθεὶς δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ ἐγγυητήν.

Τὸ Δικαστήριον παρατηροῦν ὅτι ἡ μεταμέλεια τοῦ Παγῶνα τοῦ νὰ μὴν δώσῃ ἐγγυητὴν πηγάζει ὄχι ἐκ καλῆς προαιρέσεως, γνωρίζον δὲ καὶ ὅτι πρὸ ἡμερῶν ἐγένετο φυγάδικος ἐξ Αἰγίνης, ἐπιστηριζόμενος δὲ καὶ εἰς τὰ ἐμμάρτυρα ἔγγραφα τοῦ ἐνάγοντος, διεύθυνε πρόσκλησιν ὑπ' ἀρ. 75 πρὸς τὴν Δημογεροντίαν διὰ νὰ κρατήσῃ τὸν εἰρημένον Ἰωάννην Παγῶναν Σαλωνίτην ὑπὸ φύλαξιν πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ ἐνάγοντος.

Ὁ Εἰρηνοδίκης

Κ. Λουκᾶς.

2.

Κυριακὴ τῇ 18 Νοεμβρίου.

Συνεδριάσις ΙΖ'. Ἔκτακτος.

Ὁ χιλίαρχος *Νικόλαος Κριεζιώτης* διεύθυνεν εἰς τὸ Δικαστήριον δύο του ἔγγραφα καταταχθέντα τὸ μὲν ὑπ' ἀρ. 67, τὸ δὲ ὑπ' ἀρ. 68 σεσημειωμένα τῇ 18 τοῦ τρέχοντος. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντιφατικά, καθ' ὅτι διὰ μὲν τοῦ ὑπ' ἀρ. 67 ἐξαιτεῖται παρὰ τοῦ Δικαστηρίου νὰ θεωρηθῇ καὶ νὰ λάβῃ τέλος ἡ διαφορὰ τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ εἰκοσιπένταρχός του Γεώργιος Γούσης Ἰωαννίτης μετὰ τοῦ Γεωργίου Ντούρτα Θηβαίου· καὶ τοῦτο, διότι εἶναι ἐνάγων ὁ Γούσης. Διὰ δὲ τοῦ ὑπ' ἀρ. 68 λέγει ὅτι τὸ Δικαστήριον δὲν πρέπει νὰ κρίνῃ τοὺς στρατιωτικούς, ἀλλὰ ὅστις ἔχει διαφορὰν ἂς ὑπάγῃ *εἰς τὸ πολεμικὸν Κριτήριον (τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ παρὸν εἶναι μετὰ* τοῦ στρατεύματος εἰς Λειβαδίαν). Καὶ διὰ τοῦτο νὰ παραιτήσῃ τὸ Δικαστήριον τὸν Ἰωάννην Παγῶναν Σαλωνίτην (διότι ὁ Παγῶνας κατεδικάσθη μὲν παρὰ τοῦ Δικαστηρίου νὰ πληρώσῃ, ἐνάγεται δὲ καὶ παρὰ τοῦ Χρίστου Τρίμη).

Τὸ Δικαστήριον ἀπήντησεν πρὸς τὸν χιλίαρχον Κριεζιώτην δι' ἐγγράφου ὑπ' ἀρ. 116 λέγον, ὅτι ὁ Παγῶνας διὰ μὲν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δύο περὶ αὐτοῦ ἀποφάσεων ὑπ' ἀρ. 3 καὶ 4 κρατεῖται ὑπὸ φύλαξιν παρὰ τῆς Δημογεροντίας, διὰ δὲ τὴν διαφορὰν τὴν ὁποίαν *ἔχει μετὰ τοῦ Χρίστου Τρίμη κρατεῖται κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Δικαστηρίου*, διότι δὲν θέλει νὰ δώσῃ ἐγγυητήν, καὶ ἄτι ὁ Παγῶνας εὑρισκόμενος ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Κριεζιώτου, ὅστις διατρίβει εἰς Ἐλευσῖνα, δὲν ἐμποδίζεται διόλου ἀπὸ τὰ χρέη του κρινόμενος ἐνταῦθα, ἐξ ἐναντίας δὲ ἐὰν ὑπάγῃ διὰ νὰ κριθῇ εἰς τὸ πολεμικὸν Κριτήριον, τόσον μακρὰν τῆς Ἐλευσῖνος, τότε μέλλει νὰ ἐμποδισθῇ ἀπὸ τὰ χρέη του. Εἰς ταύτην δὲ τοῦ Δικαστηρίου τὴν ἀπάντησιν ἀπεκρίθη ὁ χιλίαρχος οὗτος νὰ τὸν εἰδοποιήσῃ ὁ Εἰρηνοδίκης ἐὰν ἔχῃ διαταγὴν παρὰ τοῦ Ἐξοχωτάτου Κυβερνήτου διὰ νὰ κρίνῃ καὶ τοὺς στρατιωτικούς.

Τὸ δὲ Δικαστήριον δι' ἀπαντήσεως ὑπ' ἀρ. 117 ἀπήντησε πρὸς αὐτὸν ὅτι ἡ τοιαύτη διαταγὴ ἦτο περιττή, διότι ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἐνώπιον τῶν νόμων εἶναι ἴσοι. Καὶ ὅτι ἐὰν τὰ Δικαστήρια τῶν πόλεων

δὲν ἔκρινον καὶ τοὺς πολεμικοὺς τότε ἀλλοίμονον εἰς τὸ ἔθνος, διότι τότε ὁ καθεὶς ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ στρατιώτου ἐξεγύμνωνε τὸν τυχόντα καὶ ἔπειτα ἔλεγε πρὸς αὐτὸν «πᾶμε στὸ στρατόπεδο νὰ κριθοῦμε». Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ ἐπῆρεν ὁ χιλίαρχος Νικόλαος Κριεζιώτης τὸν Ἰωάννην Παγῶνα, παραβιάσας τὸν πολιτάρχην, ὅστις κατ' ἐπιταγὴν τῆς Δημογεροντίας τὸν εἶχε ὑπὸ φύλαξιν.

Ὁ Εἰρηνοδίκης

Κ. Λουκᾶς.

Ἀπ' τὰ λίγα αὐτὰ ἀποσπάσματα πόσα πράματα δὲν μαθαίνει κανείς, πρὸ πάντων γιὰ τὸν ἀγῶνα, ποὺ ἔκανε τότες ἡ δικαιοσύνη γιὰ νὰ βάνῃ σὲ κάποια τάξη τοὺς καπεταναίους. Μὰ μαθαίνει κι' ὅλας, πὼς πρέπει νὰ μαζεύῃ καὶ νὰ γράφῃ κάθε παράδοση ποὺ ἀκούει, ἔστω κι' ἀπ' Ἀρβανίτισσας στόμα, γιατὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο μέσα σ' αὐτὲς νὰ βρίσκωνται ἱστορικὲς ἀλήθειες, ποὺ δὲν πρέπει νὰ χαθοῦν.

ΠΕΤΡΟΣ Λ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ

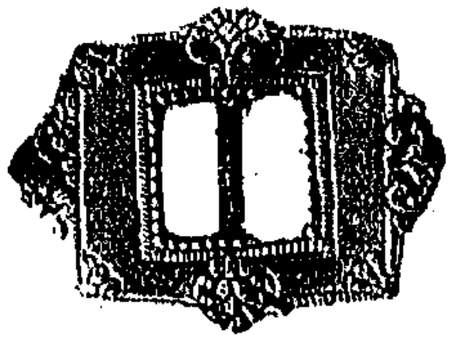

ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΠΙΑΤΟ

(ΔΙΗΓΗΜΑ)

Κατέβασέ μου, τὸ χρυσὸ πιάτο, μαμά, νὰ τὸ ξεσχεδιάσω —εἶπε παρακλητικὰ ἡ Ἀννίτσα στὴ μητρυιά της.

—Ἄ! μὰ ἡ ἴδια ἱστορία κάθε μέρα. Σὲ τρώει κι' αὐτὸ νὰ μοῦ τὸ σπάσῃς; Ξέχασες τὸ βαζάκι τοῦ μπαμπᾶ, προχθές; Σοῦ εἶπα ὄχι. Μιὰ γιὰ πάντα ὄχι! Βαρέθηκα πιὰ τὴ ζωγραφική σου. Τί μανία εἶναι κι' αὐτή; Δὲν κοιτάζεις λίγο καὶ τὰ μαθήματά σου, ποὺ μοῦ τριγυρνᾶς ἀπ' τὸ πρωὶ ὥς τὸ βράδι μὲ τὸ κουτὶ στὸ χέρι. . . . Θὰ σ' τὰ σπάσω καμμιὰν ὥρα αὐτὰ τὰ κραγιόνια.

Τὸ γελαστὸ προσωπάκι τῆς Ἀννίτσας μὲ μιᾶς σοβάρεψε. Ν' ἀπελπιστῇ λοιπὸν γιὰ τὸ χρυσὸ πιάτο; Τῆς εἶχε γίνει καϋμός. Ἦταν ὁ παιδικός της πόθος, κ' εὕρισκε ἀντίσταση. Κ' ἐπειδὴ ἤξερε πὼς ἡ μητρυιά της προσπαθοῦσε κάποτε νὰ φανῇ ὑποχωρητικὴ καὶ τρυφερὴ στὴ χαϊδεμένη μοναχοκόρη τοῦ σπιτιοῦ, ἡ Ἀννίτσα ξανᾶπε μὲ παράπονο:

—Οὔτε καὶ σήμερα, μαμά, ποὖχω καὶ τὰ γενέθλια μου;

—Ἤξερα ἐγώ, ποὺ τὸ κρέμασα τόσο ψηλά, φώναξε ἀπότομα καὶ σκληρὰ ἡ μητρυιά. Εἶναι δικό μου τὸ πιάτο αὐτό. Δικό μου. Εἶναι κειμήλιο τοῦ παππού μου. Δὲν τό χω γιὰ τὰ μοῦτρα σου. Δὲν ὑπάρχουν τέτοια σήμερα. Τ' ἀκοῦς; Δὲν ἔχει νὰ κουνήσῃ ἀπὸ κεῖ κακομοῖρα μου.

Χτύπησε τὸ χέρι της ὁρμητικὰ στὸ τραπέζι, τῆς ἔριξε μιὰν ἀπειλητικὴ ματιὰ καὶ βγῆκε ἔξω.

Ἡ Ἀννίτσα ἀποστομώθηκε. Κάρφωσε τὰ μάτια της στὸ χρυσὸ κινέζικο πιάτο καὶ σούφρωσε τὸ στοματάκι της μὲ πεῖσμα. Δὲ θὰ λείψῃ καμμιὰ μέρα ἀπὸ τὸ σπίτι ἡ μητρυιά της; Δὲ θὰ τῆς ξεφύγῃ τότε τὸ χρυσὸ πιάτο. Θὰ τὸ ζω-

γραφίση. Ἀπαράλλαχτο. Ἐκεῖνες τὶς δυὸ κοπέλλες μὲ τὰ κόκκινα καὶ πράσινα φορέματα καὶ τὶς χρυσὲς γραμμές. Τί λοξὰ περίεργα μάτια. Καὶ κάτι ποδαράκια τόσα δά.

Ἐκείνη τὴ στιγμὴ φάνηκε στὴν πόρτα ὁ Ἀλέκος, κρατῶντας μιὰ πεταλούδα:

—Ἀννίτσα. Τρέχα, μιὰ μεγάλη κίτρινη πεταλούδα.

Μὲ τὴ φωνὴ τοῦ μικροῦ ὑπηρέτη ἡ Ἀννίτσα πετάχτηκε:

—Ἀλέκο, Ἀλεκάκι μου. Θὰ τὴ ξωγραφίσω, εἶπε μὲ ὕφος σπουδαῖο.

—Σ' τὴν ἔφερα δῶρο γιὰ τὰ γενέθλιά σου.

Τὸ προσωπάκι τῆς Ἀννίτσας ἀμέσως σκυθρώπασε.

—Μὴ μοῦ θυμίζῃς τὰ γενέθλιά μου, Ἀλέκο, νὰ χαρῇς. Ἄκουσες πρωὶ πρωὶ τὶς φωνὲς τῆς μάννας μου!

—Γιὰ κεῖνο τὸ πιάτο πάλι; Δὲ βαρέθηκες νὰ τὸ ζητᾶς; Σοῦ μυρίζεται ξύλο μοῦ φαίνεται, Ἀννίτσα μου, εἶπε μισογελαστὰ ὁ Ἀλέκος.

Ἡ φωνή του ἦταν χαϊδευτική. Καὶ τὰ μεγάλα παράξενα μάτια του τὴν κοίταζαν γεμᾶτα στοργὴ καὶ συμπόνια.

Ὁ πόνος τῆς Ἀννίτσας περνοῦσε πάντα στὴν εὐαίσθητη ψυχὴ τοῦ Ἀλέκου σὰ νὰ ἦταν δικός του. Ὅταν μάλιστα ξεσποῦσε σὲ κλάματα γιατὶ ὁ πατέρας της ἔδινε δίκιο στὴ γυναῖκα του σὰν τὴν φώναζε ἀσυλλόγιστη καὶ κακότροπη, ἔκλαιγε κι' ὁ Ἀλέκος μαζί της. Καὶ τότε ξαναθυμοῦνταν καὶ οἱ δυὸ τὴ ζωὴ ποὺ περάσαν ὅταν ζοῦσε ἡ μητέρα τῆς Ἀννίτσας.

Εἶναι τρία χρόνια ποὺ πέθανε ξαφνικὰ ἀπ' τὴν καρδιά της. Ἡ Ἀννίτσα ἤτανε τότε ὀκτὼ χρονῶν. Πῶς τὴν καμάρωνε ἐκείνη ὅταν ζωγράφιζε, γιατὶ ἀπὸ τότε εἶχε τὴ μανία τῆς ζωγραφικῆς. Καὶ πῶς τὴ φιλοῦσε, ὅπως ποτὲ δὲν τὴ φίλησε ἡ τωρινὴ μητέρα της. . . .

—Θυμᾶσαι πόσο σ' ἀγαποῦσε κ' ἐσένα, Ἀλεκάκι; ἔλεγε συχνὰ ἡ Ἀννίτσα. Ἐκείνη τὴ χρονιὰ ἦρθες ἀπ' τὸ χωριό. Σ' ἔφερε ὁ πατέρας σου. Τὸν θυμᾶμαι μὲ τὶς βράκες του. «Νὰ μοῦ τὸ ἀγαπᾶτε λιγουλάκι τὸ παιδί, κουμπάρε μου' τ' ἀφήνω στὰ χέρια σας». Ἔτσι δὲν εἶπε; Ἡ μαμὰ πάντα μοῦ τὸ ξανάλεγε, ὅταν μαλώναμε, ἡ καϋμένη. Ἤσουν πιὸ μεγάλος ἀπὸ μένα ἕνα χρόνο. Τί παιχνίδια ὅμως κάναμε. Θυμᾶσαι ποὺ ἡ μαμὰ σὲ βοηθοῦσε γλήγορα γλήγορα στὶς δουλειὲς γιὰ νὰ σοῦ μείνῃ καιρὸς νὰ παίξωμε;

—Μόνον ὅταν τὸ παρακάναμε, Ἀννίτσα, μὲ μάλωνε γιὰ νὰ διαβάσω. Μὰ τί χαρὰ ἔκανε ἡ καϋμένη ἡ Κυρία τότε ποὺ βγῆκα πρῶτος στὸ βραδινὸ σχολειό. Καὶ τ' ἀφεντικό, δὲ λέω, χάρηκε. . . .

—Τί κούνιες δέναμε, Ἀλέκο! Ποῦ τώρα νὰ δέσωμε καμμιὰ κούνια! Θαρρεῖς καὶ θὰ σπάσουν ὅλα ἅμα τ' ἀγγίξωμε.

—Εἶναι κι' ὁ μπαμπάς σου ποὺ τὴν ἀκούει, ἅπαντᾷ σοβαρὰ - σοβαρὰ ὁ Ἀλέκος.

Καὶ τὰ παιδιὰ λένε και ξανάλενε, θυμοῦνται καὶ ξαναθυμοῦνται τὰ χάδια καὶ τὴν ἀγάπη ποὺ τοὺς ἔλειψε. . . .

Τὴ βραδιὰ ἐκείνη ὁ Ἀλέκος γύρισε θριαμβευτικὰ ἀπ' τὸ σχολεῖο. Σὰν εἶδε φῶς στὴν τραπεζαρία καταχάρηκε.

—Θὰ τρῶνε, σκέφθηκε. Ὥστε θᾶναι κ' ἡ Ἀννίτσα ἐκεῖ. Τί χαρά! Ν' ἀκούσῃ πὼς πῆρα τὸ πρῶτο βραβεῖο.

Ἔτσι τοῦ φαινόταν, πὼς θ' ἀνέβαινε στὰ μάτια της. Γιατὶ ἂν καὶ παίζανε μαζί, ἂν καὶ ἡ Ἀννίτσα τοῦ δειχνε τόση ἀγάπη, συχνὰ ὁ Ἀλέκος συλλογίζονταν τὴ θέση του. Μήπως δὲν ἦταν πάντα ἕνας ὑπηρέτης; Καὶ ποιὸς ξέρει ἂν μιὰ μέρα ἡ Ἀννίτσα δὲ θὰ διάλεγε ἄλλα παιδιὰ νὰ παίξῃ, καθὼς πρέπει καὶ καλοντυμένα σὰν κ' ἐκείνη.

Εἶχε πάντα αὐτὸν τὸ φόβο ὁ Ἀλέκος. Καὶ αἰσθανόταν συχνὰ μιὰ μεγάλη ἐπιθυμιὰ νὰ ἐπιδειχθῇ στὴν Ἀννίτσα.

Ἔτρεξε λοιπὸν ἴσια στὴν τραπεζαρία. Μόλις μπῆκε μέσα, καὶ τοὺς εἶδε καθισμένους στὸ τραπέζι, καλησπέρισε ζωηρὰ καὶ ἄνοιξε ἄμεσως τὴ μουσαμαδένια φθαρμένη τσάντα του. Ἔβγαλε ἕνα μεγάλο φάκελο καὶ τὸν ἔδωσε μὲ ὕφος σπουδαῖο στ' ἀφεντικό του:

—Πῆρα τὸ πρῶτο βραβεῖο!

Ἐκεῖνος ἄνοιξε προσεχτικὰ τὸ φάκελο, τράβηξε ἕνα μεγάλο χαρτὶ διπλωμένο στὰ δυὸ καὶ ἀνάμεσα ἕνα χιλιόδραχμο ἀτσαλάκωτο.

—Αὐτὸ τὸ παιδὶ θὰ γίνῃ κάτι μιὰ μέρα. Νὰ μὲ θυμη-

θῆτε. Εἶναι ἔξυπνος. Κ' ἔχει φιλότιμο καὶ καρδιά, εἶπε σοβαρὰ καὶ τὸν χτύπησε χαϊδευτικὰ στὴν πλάτη.

Ὁ Ἀλέκος ἱκανοποιήθηκε. Ἦταν ἀπερίγραπτη ἡ χαρά του ὅσο ἔννοιωθε τὴν Ἀννίτσα, ποὺ εἶχε καρφωμένα τὰ γελαστὰ μάτια της μὲ θαυμασμὸ ἀπάνω του. Πόσο θάρρος τοῦ δινε! Μόλις ἔκανε νὰ βγῇ ἀπ' τὴν τραπεζαρία, ἡ Ἀννίτσα ἔτρεξε ἀπὸ κοντά του.

—Ἀλέκο, Ἀλέκο. Αὔριο θὰ φύγῃ ἡ μαμὰ καὶ ὁ μπαμπᾶς μαζὶ ἀπ' τὸ πρωί. Τ' ἄκουσα ποὺ τὰ συμφωνούσανε στὸ τραπέζι, πρὶν ἔρθῃς. Θὰ παίξωμε λοιπὸν τόμπολα. Θὰ μετρήσωμε καὶ τὶς ζωγραφιές μου. Τί χαρά; ποὺ εἶναι Σάββατο καὶ δὲν ἔχω σχολεῖο. Θὰ παίξωμε καὶ σκοινάκι. Δὲ πιστεύω νὰ μοῦ πιάσῃς πάλι τὰ προβλήματα; Τὸ πῆρες πιὰ τὸ βραβεῖο. Τοῦ εἶπε μισοκοροϊδευτικὰ - μισοσοβαρὰ ἡ Ἀννίτσα, ποὺ δὲ σκοτιζόταν καὶ πολὺ γιὰ τὰ δικά της τὰ μαθήματα.

—Ἀλέκο, ξέρεις, θὰ ζωγραφίσω καὶ τὸ χρυσὸ πιάτο αὔριο. Πρόσθεσε μὲ σιγανὴ φωνὴ μὴν ἀκούσῃ κανένας.

Τὸ πρωὶ ὁ Ἀλέκος σηκώθηκε ἀπ' τὰ ξημερώματα. Ἔπρεπε νὰ ξεσκονίσῃ ἕνα - ἕνα τὰ βιβλία τοῦ γραφείου, ὅπως τὸν διάταξε τὸ ἀφεντικό του. Καὶ πότε θὰ παίζανε μὲ τὴν Ἀννίτσα;

Νωρὶς - νωρὶς σηκωθήκανε καὶ τ' ἀφεντικά του. Ἑτοιμάστηκαν καὶ φύγανε. Βγῆκε κ' ἡ γριὰ ἡ μαγείρισσα γιὰ νὰ ψουνίσῃ στὴν ἀγορά.

Ὁ Ἀλέκος ξεσκόνιζε ἀκόμα ὅταν ξύπνησε ἡ Ἀννίτσα. Πέντε σειρὲς βιβλία εἶχε πιὰ γιὰ νὰ τελειώσῃ. Ποῦ νὰ τὸν περίμενε! Καλά, ποὺ πῆγε πρῶτα νὰ ζωγραφίσῃ καὶ δὲ θὰ τῆς φαινόταν ἡ ὥρα. Ἄραγε θὰ τὸ καταφέρῃ τὸ χρυσὸ πιάτο; Νὰ τῆς φύγῃ ἐπιτέλους κι' αὐτὸς ὁ καῦμός.

Ἐκεῖ, ποὺ συλλογιζόταν αὐτὰ ὁ Ἀλέκος, ἕνα μπάμ πάνω ἀπ' τὸ κεφάλι του τὸν τράνταξε. Τρομαγμένος ἔμεινε ἀκίνητος στὴ θέση του. Τί νὰ ἦτανε; Πάνω στὴν τραπεζαρία ἦτανε; Μήπως ἔπεσε τὸ μεγάλο ἀσημένιο βάζο ἀπ' τὸ τραπεζάκι. Ἢ μήπως ἔπεσε ἡ Ἀννίτσα, ἐνῶ ζωγράφιζε τὸ χρυσὸ πιάτο, καθὼς θὰ ἦταν ἀνεβασμένη στὴν καρέκλα τῆς κουζίνας.

Σὰν ἀστραπὴ περνοῦσαν ἡ μιὰ σκέψη μετὰ τὴν ἄλλη ἀπ' τὸ μυαλό του.

—Χάθηκα, χάθηκα! Ἄκουσε ἀπελπισμένη τὴ φωνὴ τῆς Ἀννίτσας μόλις βρέθηκε κοντά της.

Ἦταν πεσμένη ἀκόμα μπρούμυτα. Ἡ καρέκλα ἀναποδογυρισμένη στὰ πόδιά της. Καὶ τὸ χρυσὸ πολύτιμο πιάτο κομματιασμένο, θεέ μου, πόσα καμμάτια κατὰ γῆς.

—Ἔσπασες τὸ πιάτο, Ἀννίτσα; Τὸ πιάτο τῆς Κυρίας; Φώναξε ταραγμένος ὁ Ἀλέκος.

—Τί θὰ γίνω, Ἀλέκο; Τί θὰ τῆς πῶ τώρα; Ἔλεγε ἀνάμεσα σὲ σπασμωδικὸ κλάμα ἡ Ἀννίτσα. Δὲν ἔπεφτε καλὰ τὸ φῶς ὅπως ἦτανε κρεμασμένο καὶ εἶπα νὰ τὸ ξεκρεμάσω γιὰ νὰ τὸ ξεσχεδιάσω πάνω στὸ τραπέζι. Καθὼς ἔκανα νὰ τὸ τραβήξω, τραβήχτητε καὶ τὸ καρφὶ μαζὶ καὶ δὲν ξέρω κ' ἐγὼ πῶς, κουνήθηκε ἡ καρέκλα, γλίστρησε στὸ παρκέτο καὶ ἤρθα κάτω.

Μιλοῦσε μ' ἀπελπισία. Εἶχε ἀκουμπήσει τοὺς δυὸ ἀγκῶνες της στὸ πάτωμα καὶ εἶχε στηρίξει τὸ ξανθό της ξεμαλλιασμένο κεφάλι στὰ δυό της χέρια μὲ τὰ μάτια της στυλωμένα στὰ σκόρπια συντρίμμια τοῦ κινέζικου πιάτου.

Ὁ Ἀλέκος ἔστεκε ἀκίνητος καὶ συλλογισμένος.

Ἔσκυψε καὶ τὴν κοίταξε κατάματα. Κάτι παράξενο κι' ἀνεξήγητο ἔννοιωθε μέσα του.

—Ἔννοια σου, Ἀννίτσα μου, μὴν κλαῖς. Εἶπε ἀποφασιστικὰ μὲ τόνο ποὺ δὲ χωροῦσε ἀντίρρηση. Θὰ πῶ πὼς τό σπασα ἐγὼ καθὼς τὸ ξεσκόνιζα.

Ἡ Ἀννίτσα τ' ἄκουσε. Μὰ τῆς φάνηκε σὰν ἀπίστευτο. Καὶ προσπάθησε νὰ βυθίσῃ τὸ βλέμμα της στὰ μάτια του γιὰ νὰ πιστέψῃ. . . .

Ὅμως τὰ γαλανὰ μάτια της, θαμπωμένα ἀπ' τὰ δάκρυα, τὴν ἐμπόδισαν νὰ ἴδῃ τὴ γλυκειὰ καὶ χαρωπὴ ἔκφραση τῆς ματιᾶς του.

Νοέμβριος 1932.

ΦΩΦΩ Π. ΛΟΓΟΘΕΤΗ

ΚΑΛΩΣΥΝΗ

Τῆς Καλωσύνης τὸ χαμόγελο,
καλή, στὰ χείλη σου ἂς ἀνθίσῃ . . .
Ἂς πέσῃ γύρω ὁ καλὸς λόγος σου,
κι' ἂς τρέξῃ ἡ χάρη σου σὰν βρύσῃ . . .

Δὲν σ' ἀγαπῶ, γιατὶ εἶσαι ὄμορφη,
κι' οὔτε γιὰ τὶς πολλές σου χάρες . . .
Ἡ Καλωσύνη σου μὲ σκλάβωσε,
καὶ μύριες μοῦ δωσε λαχτάρες . . .

Δὲν σὲ ζηλεύω ἂν γύρω ἀδιάκοπα
σκορπᾶς τὴν τόση Καλωσύνη . . .
Πλούσια τὰ ἐλέη του ὁ Κύριος
ἀστέρευτη πηγὴ σοῦ δίνει . . .

Καὶ μὲς στὴ γλύκα τῶν ματιῶνε σου,
τὴν Καλωσύνη ὡς ἀντικρύζω,
εὐλαβικά, ὅπως στὴ Χάρη Της,
γλυκειά, καλή μου, γονατίζω . . .

Γ. ΑΝΝΙΝΟΣ

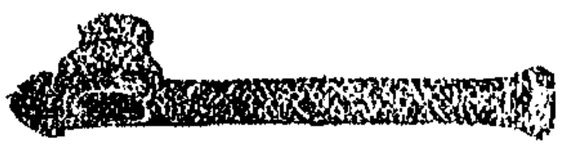

Ο ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΟΥΧΟΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΘΗΝΩΝ ΗΡΩΔΗΣ ΑΤΤΙΚΟΣ

When Marathon became a magic word.
Lord Byron, Childe Harold, II LXXIX.

Περὶ τοῦ γνωστοῦ πολυταλάντου Ἀττικοῦ Ἡρώδου ἢ συνηθέστερα Ἡρώδου Ἀττικοῦ, τοῦ κτίστου τοῦ Παναθηναϊκοῦ σταδίου καὶ τοῦ «ἐπὶ Ρηγίλλῃ θεάτρου», ὑπάρχει μακρὰ βιβλιολογία, χρονολογικῶς ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ 1847 διὰ τῆς ἐναισίμου λατινιστὶ διατριβῆς «Ζητήματα Ἡρώδεια» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης τῆς Γερμανίας καὶ καταντῶσα εἰς τὸ περὶ Ἡρώδου πρόσφατον σχεδὸν (τοῦ 1930), θεμελιώδες καὶ ἐκτεταμένον σύγγραμμα διαπρεποῦς καθηγητοῦ τοῦ ἐν Γάνδῃ τοῦ Βελγίου καὶ ἐν ταὐτῷ τοῦ ἐν Καΐρῳ Αἰγυπτιακοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ κ. Παύλου Γκραινδώρ. Ὁ συγγραφεὺς εἶναι πάνυ γνωστὸς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ τὴν ὁποίαν στενῶς καὶ διὰ τῆς Ἑλληνίδος συζύγου του συνδέεται. Ὁ τίτλος δὲ τοῦ βιβλίου του, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὰς ἐκδόσεις τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Πανεπιστημίου, τῆς σειρᾶς τῶν Recueil de travaux publiés par la Faculté des Lettres, εἶναι: Un milliardaire Antique, Hérode Atticus et sa famille, par Paul Graindor. (Εἰς τὰς σελίδας τῆς εἰσαγωγῆς του XIII-XIV ἀναγράφεται λεπτομερῶς καὶ ἡ ὡς ἄνω βιβλιολογία). Ἡ ἐπιγραφὴ λοιπὸν καὶ τοῦ ἄρθρου μου τούτου δι' ἑνὸς

πολὺ νεωτεριστικοῦ ἐπιθέτου δὲν εἶναι δική μου ἐπίνοια, πλήρως ὅμως εἶναι δικαιολογημένη, διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ συγγραφεύς, ἑκατομμυριοῦχον μόνον κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Βιλαμόβιτς, τοῦ παρασχόντος ἐπίσης εἰς τὰ περὶ Ἡρώδου τὰς σοφὰς συμβολάς του, δὲν ἠμποροῦσε νὰ ὀνομάσῃ τὸν ἄνδρα, ἀφοῦ ἕνα καὶ μόνον κτίσμα ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα ποὺ καθ' ὅλον τὸν μακρόν του βίον δὲν ἔπαυσεν ἀνεγείρων οὗτος καθ' ἅπασαν σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα — ἕνα πολυτελέστατον ἔκτισε καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν γειτονικὰ τῆς Ρώμης — θὰ ἦτον ἀρκετὸν διὰ ν' ἀπορροφήσῃ περιουσίαν πολλῶν ἑκατομμυρίων.

Ἀλλὰ καὶ σχετικῶς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἡμετέρου Ἡρώδου πρέπει νὰ παρατηρήσω ἐδῶ, καθὼς ἀκριβέστερα σημειώνει ὁ κ. Γκραινδώρ, ὅτι πλῆρες δὲν εἶναι κἂν τὸ διπλοῦν φερόμενον Ἡρώδης Ἀττικός, ἀλλὰ τὸ τετραπλοῦν Τιβέριος Κλαύδιος Ἀττικὸς Ἡρώδης, ὅσον καὶ ἂν τοῦτο διὰ τὴν δυσχρηστίαν του ἀποβαίνει ἄχρηστον. Οὔτε μάλιστα καὶ τοῦτο τὸ τετραπλοῦν εἶναι τὸ προσῆκον, διότι ὁ Ἡρώδης κατὰ τὴν γέννησίν του (περὶ τὸ 101 μετὰ Χριστὸν) ἔλαβε τὰ ὀνόματα Λεύκιος Οὐϊβούλλιος (Vibullius) Ἵππαρχος Τιβέριος Κλαύδιος Ἀττικὸς Ἡρώδης. Ὀρθότερον ἄρα διὰ τοῦτο θὰ ἦτο νὰ ἐλέγετο τὴν σήμερον ἀρχαιοπρεπέστερα Ἡρώδης Ἀττικοῦ, τουτέστι υἱὸς τοῦ Ἀττικοῦ, διότι Ἀττικὸς ἐκαλεῖτο συντομώτερα τοὐλάχιστον μὲ τὸ καθαυτὸ κύριόν του ὄνομα ὁ πατήρ του, ὅσον καὶ ἂν αὐτὸς ὁ ἴδιος πάλιν μὲ τὸ πλῆρές του ὄνομα ἐγνωρίζετο ὄχι ὡς Ἀττικὸς Ἱππάρχου, καθὸ υἱὸς τοῦ Ἱππάρχου, ἀλλ' ὁμωνύμως πρὸς τὸν υἱὸν ὡς Τιβέριος Κλαύδιος Ἀττικὸς Ἡρώδης, συντομώτερα δὲ ἐπίσης καὶ ὡς Τιβέριος Κλαύδιος Ἀττικὸς ἢ μόνον Κλαύδιος Ἀττικός. Εἶχε δὲ ἡ πολυωνυμία αὕτη ὡς πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα τότε τὸν σκοπόν της. Ἢ ἦτο περιποίησις πρὸς τοὺς κρατοῦντας ἐν γένει, τοὺς κυριάρχους Ρωμαίους, καὶ εἰδικώτερα ἔνδειξις τιμῆς πρὸς δικαίως τιμωμένους αὐτοκράτορας, ὧν τὰ ὀνόματα τιμὴν προσέδιδαν εἰς τοὺς λαμβάνοντας αὐτά, ὡσαύτως ὅμως καὶ πρὸς συγχρόνους φρικτοὺς κατόχους τοῦ θρόνου, πρὸς τοὺς ὁποίους

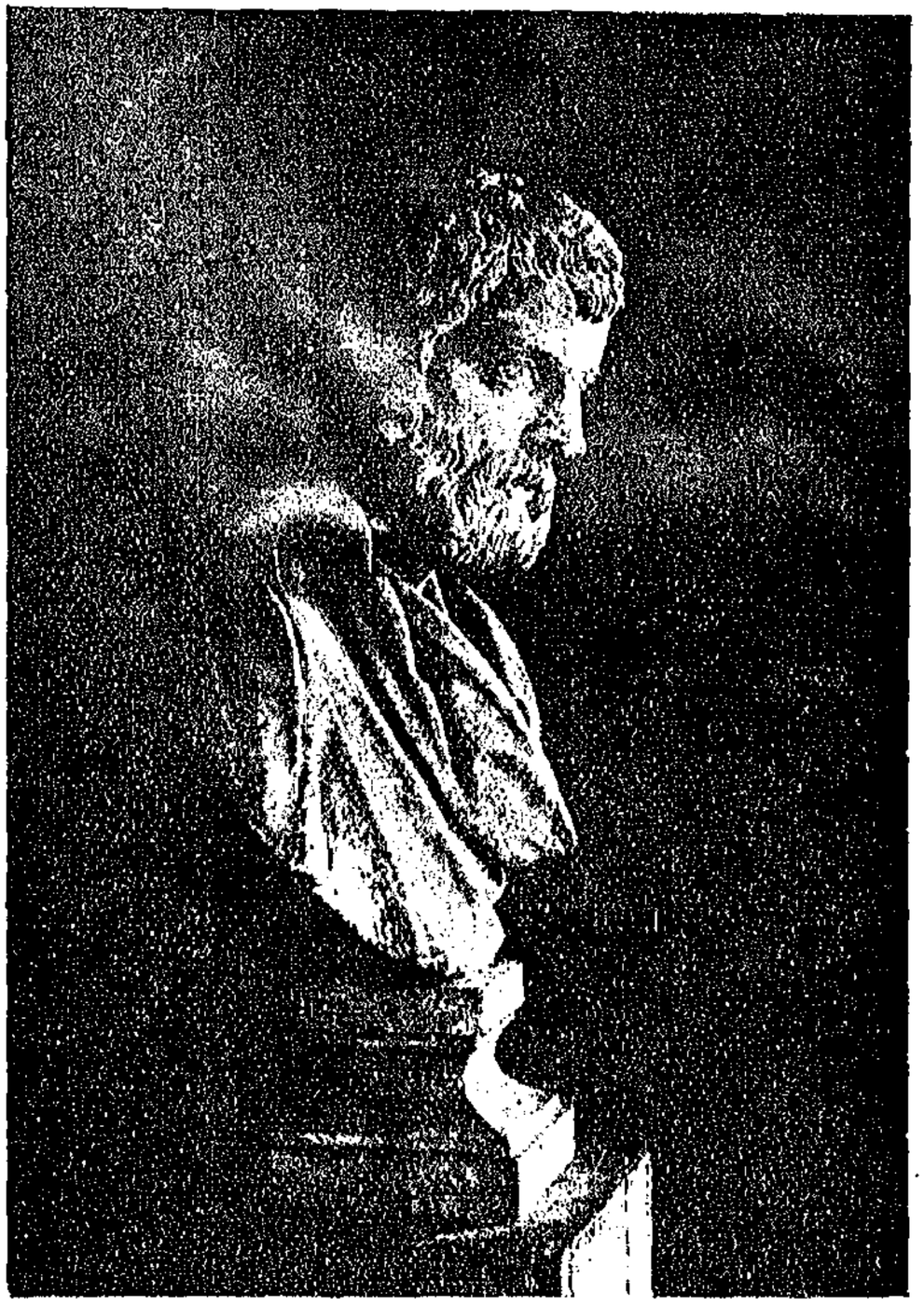

Εἰκὼν 1.—Προτομὴ Ἡρώδου Ἀττικοῦ ἐν Λούβρῳ.

ὑποχρέωσις ἀπέβαινεν ἡ ταπεινὴ κολακεία· ἤ, ὅπου παρετάσσοντο τόσα προγονικὰ ὀνόματα ἐκ μέρους τοῦ τε πατρὸς καὶ τῆς μητρός, ταῦτα ἐχρησίμευαν εἰς τὸ νὰ καταδείξουν τὴν διαδοχικῶς κατὰ γενεὰς πολλὰς παλαιὰν προσώπου τινὸς εὐγένειαν. Ὁ ἡμέτερος ὅμως Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς ἀρχαιόθεν ἤδη ἐπεκράτησε νὰ λέγεται Ἡρώδης Ἀττικός, ἀφοῦ τῆς τοιαύτης χρήσεως τοῦ ὀνόματος ἀρχὴ ἔγινεν ἐνωρὶς ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου συγγραφέως Αὔλου Γελλίου, ἂν καὶ ὀρθότερον πάλι θὰ ἦτο τὸ Ἡρώδης Ἀττικοῦ, μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀττικοῦ. Ἔτσι δὲ ἐννόησαν, ὡς φαίνεται, τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ἀνδρὸς καὶ οἱ δώσαντες εἰς τὴν ὁμώνυμόν του ὁδὸν τῶν νέων Ἀθηνῶν, καθὸ φέρουσαν εὐθὺ ἐπὶ τὸ Παναθηναϊκὸν στάδιον, τὸ ὄνομα «ὁδὸς Ἡρώδου Ἀττικοῦ», ἂν δὲν ὑποτεθῇ ὅτι μᾶλλον ἴσως τοῦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπροτιμήθη, διὰ νὰ μὴν ἐπέλθῃ καμία σύγχυσις τοῦ μεγάλου πολίτου τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὸν κοινῶς γνωστὸν κακώνυμον τοῦ Εὐαγγελίου. Διότι ἀλλοιῶς λέγομεν ἁπλῶς «θέατρον τοῦ Ἡρώδου», καθόσον δὲν παρουσιάζεται ἀφορμὴ τέτοιας συγχύσεως, ἀφοῦ πρόκειται περὶ θεάτρου ἀρχαίου, καὶ ὄχι κἂν εἰς τὴν Παλαιστίνην, ἀλλ' εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀφορμὴν νὰ προταχθῶσιν ἐνταῦθα δίδει ὁ τίτλος ἤδη τοῦ νεωτάτου περὶ τοῦ Ἡρώδου βιβλίου, καὶ τὸ ὄνομα ἔτι τοῦ ἀνδρὸς τούτου. Ἀλλὰ πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ ἔργου ἐν γένει κατὰ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ὡς θεμελιώδους συγγράμματος καθὼς προεῖπα, οὐχ ἧττον δὲ καὶ κατὰ τὴν σημασίαν τοῦ θέματος περὶ οὗ πραγματεύεται καὶ εἰς ὃ καὶ τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀφιερώνω, ὀφείλω νὰ προσθέσω λέξεις τινὰς ἔτι. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ κ. Γκαινδὼρ κατεκάθισεν ἀναμφιβόλως, ὅπως συμβαίνει εἰς πάντα τὰ δόκιμα ἐπιστημονικὰ πονήματα, ἡ μακροχρονία ἐργασία πολλῶν ἤδη καὶ διακεκριμένων ἐρευνητῶν, καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἰδίου τὸ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος συμβολῶν. Ὁ συγγραφεὺς ὅμως προσφέρει διὰ τοῦ ἰδικοῦ του πονήματος ὄχι μόνον πάντων τῶν προηγητῶν του τὰ θετικὰ τῆς ἐργασίαστων συναγόμενα, πολλὰ μάλιστα καλλίτερα διευκρινημένα

ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἐξηγημένα, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος κατὰ πάντα σχεδὸν προάγει περαιτέρω τὴν ἔρευναν, καταρτίζων πλήρη περὶ τοῦ ἀνδρὸς μονογραφίαν, ἐξαντλητικὴν τοῦ ἀντικειμένου ὅσον ἐνδέχεται σήμερον. Καὶ ἦτο ἐξάπαντος ἄξιος αὐτῆς ὁ Ἡρώδης. Διότι χωρὶς νὰ ὑπῆρξε μέγας τις περὶ οἱανδήποτε ὑψηλὴν δημιουργίαν ὁ Ἀθηναῖος οὗτος, ὁ μεγάλην θέσιν εἰς τὰ χρονικὰ τῆς πατρίδος του καταλαβὼν κατὰ τὴν δύσιν πλέον τοῦ ἀρχαίου της βίου, ὅμως τὴν ἐποχήν του, τὴν ὁποίαν τὸ ὄνομά του πληροῖ, εἴπερ τις ἄλλος λαμπρῶς ἀντιπροσωπεύει, καὶ ὄχι μάλιστα χωρὶς διὰ τῶν ἔργων του καὶ τῆς ὅλης του προσωπικότητος νὰ ἐπιχύνῃ ὑστάτην τινὰ λάμψιν δόξης εἰς αὐτήν. Λίαν χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ὅλου αἰῶνος τῶν ὑστάτων χρόνων τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν εἶναι πάντα ὅσα παρουσιάζει ὁ βίος καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ Ἡρώδου κατὰ τὰς τότε περιστάσεις τῆς πατρίδος του· καὶ δὲν ὑπάρχει γεγονὸς κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον μεταξὺ τῶν ἐπιμελῶς ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀποταμιευθέντων καὶ μέχρις ἡμῶν καλῶς διατηρηθέντων, τὸ ὁποῖον νὰ μὴν ἐγείρῃ πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἐρευνητοῦ σήμερον, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴν εἶναι ἑνταυτῷ ἄκρως ἐπαγωγὸν διὰ τὸν μελετητὴν ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του ἐξ ἑνὸς καὶ διὰ τὴν σχέσιν του ἐξ ἄλλου πρὸς τοὺς ὅρους τῆς πολιτειακῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ μεγαλοδυνάμου ἀκόμη τότε καὶ περιλάμπρου οὐχ ἧττον, ὡς πρὸς ὅλην του τὴν ἐμφάνισιν, παλαιοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου. Εἶναι μάλιστα κατὰ τόσο περισσότερον ἐπιχάριτα ταῦτα καὶ ἐπαγωγά, καθόσον ἂν καὶ ἀρχαῖα καὶ τοῦ γνησίως ἔτι ἀρχαίου κόσμου διακριτικά, ὅμως τόσον κοινὰ πάλιν καὶ σημερινὰ δύνανται νὰ φανοῦν κατὰ τὰς τάσεις καὶ τὰ συναισθήματα τῶν παραγαγόντων αὐτὰ ἀνθρώπων, ὥστε νὰ φέρουν ἡμᾶς πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς τότε ζωῆς καὶ τὴν κατανόησιν τῶν τότε πραγμάτων πολὺ ἐγγύτερα παρ' ὅσον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τοῦτο, ἐνόσῳ ἀκόμη εὑρισκόμεθα ἀπέναντι τοῦ καθαροῦ ἰδεώδους κόσμου τῆς ἀσύγκριτης κλασικῆς ἀρχαιότητος.

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι εἰς τὴν τόσην του εὐρύτητα τὸ περὶ Ἡρώδου θέμα οὔτε προτίθεμαι οὔτε καὶ δυνατὸν

εἶναι, φέρων τὸν λόγον εἰς αὐτὸ ἐνταῦθα μὲ τὸ ἄνευ ἀξιώσεων βέβαια πραγματείας σοβαρωτέρας μᾶλλον ἄρθρον τοῦτο, ν' ἀντικρύσω καθ' οἱονδήποτε τρόπον, ἔστω καὶ μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ καταστήσω κοινότερα ὅσα ὁ βαθὺς ξένος ἐρευνητὴς περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἡρώδου σοφῶς ἐξέθηκεν εἰς τὸ ἐκτενὲς καὶ πρὸς τοὺς ὀλιγωτέρους μόνον ὡς ἦτο ἐπόμενον ἀποτεινόμενον βιβλίον του. Μὲ τὸν Ἡρώδην ἐν τούτοις ἔτυχε καὶ ἐγὼ νὰ ἐνασχοληθῶ κάπως, ἀρκετὸν καιρὸν πρὶν ἐκδοθῇ τοῦ Γκραινδὼρ τὸ βιβλίον, ὅτε κατὰ τὰ ἔτη 1925 καὶ 1926 κατέγινα περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς θέσεως τῆς γενετείρας του πόλεως Μαραθῶνος, μιᾶς ἐκ τῶν τεσσάρων τῆς λεγομένης Ἀττικῆς Τετραπόλεως, κατόπιν δὲ δήμου ἐκ τῶν παμπόλλων τῆς εἰς μίαν κοινὴν πολιτείαν, ἀρχαιότατα ἤδη, συγκροτηθείσης Ἀττικῆς. Ταῦτα εἶναι ἐκτεθειμένα εἰς τὴν μελέτην μου τὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ 1928 εἰς τὴν πρώτην ἐπετηρίδα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ Τετράπολις τοῦ Μαραθῶνος καὶ τὸ Ἡράκλειον τοῦ Ἡροδότου, καὶ παρουσιασθεῖσαν εἰς τὸ τότε κατὰ μῆνα Αὔγουστον ἐν Ὄσλῳ τῆς Νορβηγίας συνελθὸν ἕκτον διεθνὲς τῶν ἱστορικῶν συνέδριον. Ἀλλ' εἰς τὴν μελέτην μου ἐκείνην ἀπέβλεψα ὡς πρὸς τὸν Ἡρώδην εἰς τὴν οἰκοδομικὴν μόνον δρᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐντὸς τῆς Μαραθωνίας χώρας, ὁρμηθεὶς ἐξ ἐπιγραφῆς ἀναφερομένης εἰς κτήσεις τινὰς αὐτόθι τοῦ Ἡρώδου ἅμα καὶ τῆς γυναικός του Ρηγίλλης καὶ ἐκ λειψάνων ὡσαύτως μνημείων ἀνεγερθέντων ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τοὺς αὐτοὺς τόπους. (Τὰ τῆς ἐπιγραφῆς ἐκείνης ἠδυνήθη ὀλίγον κατόπιν νὰ μνημονεύσῃ καὶ ὁ Γκραινδὼρ εἰς τὸ βιβλίον του ἐν σελίδι 180 σημειώσει 3η, ἂν καὶ οὐχὶ κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μελέτην μου, ἄγνωστον τότε ἔτι εἰς αὐτόν, ἀλλὰ κατά τι σημείωμά μου περὶ αὐτῆς εἰς ἐφημερίδας τῶν Ἀθηνῶν τοῦ 1926). Συγχρόνως ὅμως εἰς τὴν μελέτην μου ἐκείνην ἀνέφερα τὴν ὕπαρξιν σημαντικῶν λειψάνων καὶ ἄλλης τινὸς σπουδαιοτέρας ἐργασίας τοῦ Ἡρώδου περὶ τὰς αὐτὰς θέσεις, ἀναφερομένης εἰς τὴν κατὰ σύστημα νεωτερικὸν ὅλως διόλου καὶ σημερινὸν μᾶλλον διοχέτευσιν τῶν ἀφθόνων ὑδάτων μιᾶς σπουδαίας ἑλώδους ἐκτάσεως πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ ἑλώδης αὕτη ἔκτασις εἶναι ἡ τοῦ Μικροῦ λεγομένου ἕλους τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Μπρεξίζας κοινῶς, τοῦ ὁποίου ἡ ἀποξήρανσις πρὸ μικροῦ ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἐνεστὼς ἔτος ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος συνετελέσθη, κατὰ περίεργον σύμπτωσιν διὰ τῆς γενναιοδωρίας ἑνὸς ἐφαμίλλου πρὸς τὸν παλαιὸν Ἡρώδην σημερινοῦ ἐξ Ἀμερικῆς δισεκατομμυριούχου, τοῦ διασήμου Ροκφέλλερ, συνεπικουρούντων διὰ τῆς προθύμου προσωπικῆς των ἐργασίας καὶ τῶν νέων Μαραθωνίων γεωργῶν τοῦ γειτονεύοντος πρὸς τὸ ἕλος συνοικισμοῦ τῆς Νέας Μάκρης. Ἀλλ' ἡ πρόσφατος αὕτη ἀποξηραντικὴ καὶ ἐξυγιαντικὴ ἅμα ἐν Μαραθῶνι ἐργασία, ἐπικυρώνουσα πασιφανῶς τὴν παλαιοτέραν γνώμην μου περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ποτὲ ἐκεῖ τὸν δεύτερον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα συντελεσθείσης ὁμοίας, συνέπιπτε φέτος καὶ πρὸς ἄλλας περὶ τὴν ἀρχαίαν πόλιν Μαραθῶνα ἐρεύνας μου καὶ ἀνασκαφικὰς ἐν μέρει ἀποπείρας, τὰς ὁποίας πέρυσιν ἤδη εἶχα ἐπιχειρήσῃ, τῇ προθύμῳ ἐπικουρίᾳ τοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας, ὡς καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1925 καὶ 1926, ὅτε καὶ ὁ ἐν Λονδίνῳ Κρὴς κ. Ἀλέξανδρος Μητσοτάκης λίαν φιλοτίμως εἰς τὸ ἔργον μου μὲ συνέδραμε. Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Μητσοτάκης μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀδελφοῦ αὐτοῦ κ. Νίκου Μητσοτάκη καὶ εἰς ἄλλο μου ἀρχαιολογικὸν ἔργον, εἰς τὴν κτίσιν τοῦ ἐν Δίῳ τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τὸν Ὄλυμπον καὶ παρὰ τὴν Κατερίνην Μουσείου διὰ γενναίου χρηματικοῦ ποσοῦ φιλοτιμότατα μὲ συνέδραμον, εἶμαι δὲ εὐτυχὴς σήμερον, ἔστω καὶ ἀργὰ κάπως, διότι δύναμαι νὰ ὠφεληθῶ τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἐκφράσω καὶ πρὸς τοὺς δύο ἀδελφοὺς τὴν βαθεῖάν μου ἐπὶ τούτῳ εὐγνωμοσύνην, ὡς καὶ πρὸς τὸ ὑπουργεῖον, τὸ μετὰ συμπαθείας πάντοτε παρακολουθοῦν τὰς τοιαύτας προσπαθείας μου πανταχοῦ ὅπου ἡ ἐμπιστοσύνη του μὲ καλεῖ, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὴν γεραρὰν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν, ἡ ὁποία φέτος ἀντικατέστησε μὲ μίαν ἰδικήν της χορηγίαν τὸ ὑπουργεῖον δι' ἐμὲ εἰς τὸν Μαραθῶνα. Αἱ ἐν λόγῳ δὲ αὐτόθι ἔρευναι καὶ ἀνασκαφικαί μου ἀπόπειραι, ἂν καὶ λίαν περιωρισμέναι, μοῦ ἔξησφάλισαν, βοηθούσης βέβαια καὶ τῆς καλῆς τύχης, τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε

νὰ δύναμαι σήμερον νὰ προσφέρω καὶ μετὰ τὸ θαυμάσιον ἔργον τοῦ κ. Γκραινδὼρ μίαν ἐπὶ πλέον, ἔστω καὶ ὁσονδήποτε μικρὰν συμβολὴν εἰς τὸ περὶ Ἡρώδου θέμα, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ εἰς τὸ γενικώτερον περὶ τοῦ Μαραθωνιακοῦ ζητήματος τοῦ συνδεομένου διὰ παντοίων δεσμῶν πρὸς τὸ παγκοσμίως μέγα γεγονὸς τῆς ἐνδόξου ἐν Μαραθῶνι μάχης τοῦ 490 πρὸ Χριστοῦ. Πῶς ὅμως τοῦτο ἐννοῶ, θὰ καταδειχθῇ ἐλπίζω ἐκ τῶν κατωτέρω λεγομένων μου, εἰς τὰ ὁποῖα, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Γκραινδὼρ παραλαμβάνων, θὰ προσθέσω καὶ ἐκεῖνα μόνον ἐν τέλει τοῦ ἄρθρου μου ὅσα εἰς τὸ γένος τοῦ Ἡρώδου ἀναφερόμενα καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ πατρός του κατά τινα τύχην δῆθεν κτηθεῖσαν ὡς πρωτίτερα ἐπιστεύετο, καὶ εἰς τὸν υἱὸν Ἡρώδην κληροδοτηθεῖσαν μυθωδῶς κολοσσιαίαν περιουσίαν, ὁ Γκραινδὼρ μόνον διεσάφησε τελείως καὶ ἐξήγησε. Εἰς δὲ τὴν συνέχειαν ἐδῶ ταύτην τοῦτο μόνον ἀκόμη θεωρῶ χρήσιμον διὰ τοὺς ἀναγνώστας μου νὰ προσθέσω ὅτι ἐκ τῶν ἑλληνιστὶ γραμμένων βοηθητικῶν δι' αὐτοὺς ἐπιστημονικῶν βιβλίων περὶ Ἡρώδου τὸ σπουδαιότατον καὶ περιεκτικώτατον εἶναι ἡ ὑπὸ Π. Καρολίδου εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Μαρασλῆ μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τῆς Ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ὑπὸ Γουσταύου Φρειδερίκου Χέρτσμπεργ (2ου τόμου σελ. 459 501). Χρήσιμον βιβλίον διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐν μέρει εἶναι καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας ὑπὸ W. Christ κατὰ μετάφρασιν Ν. Γ. Πολίτου τῆς Βιβλιοθήκης Μαρασλῆ (2ου τόμου σελ. 480), ἐνῷ ἡ εἰς χεῖρας πάντων Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ τῆς παλαιᾶς ἐκδόσεως ὑπὸ τοῦ ἰδίου συγγραφέως καὶ τῆς νεωτάτης ὑπὸ Π. Καρολίδου (2ου τόμου σελ. 53 κἑξ.) γενικώτατα μόνον, ὡς εἶναι ἑπόμενον διὰ μίαν γενικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀνεπαρκῶς διὰ τοῦτο περὶ τῶν καθ' Ἡρώδην πραγματεύεται. Οἱ περισσότεροι ἄλλως φιλολογοῦντες δύνανται πάντως νὰ καταφύγουν καὶ εἰς τὸν ἀρχαῖον Φιλόστρατον ἐν Βίοις σοφιστῶν καὶ σὺν αὐτῷ εἰς τὰς συλλογὰς τῶν ἐπιγραφῶν, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν εἰς τὰ λείψανα τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου πλειστάχοῦ τῆς

Ἑλλάδος καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀνεγερθέντων μνημείων, περὶ ὧν ὁ Γκραινδὼρ κριτικῶς καὶ διαφωτιστικῶς τὰ δέοντα διαλαμβάνει. Ὁ Φιλόστρατος ὅστις ἔγραψε τὸ 229-238 μετὰ Χρ. περιέχει ἀξιολογωτάτας δι' ἡμᾶς πληροφορίας περὶ τοῦ Ἡρώδου καὶ ἀνέκδοτα ἔτι ἐκ τῆς ζωῆς του καὶ ταῦτα εὐτυχῶς εἰς γλῶσσαν ὄχι τὴν συνήθη τῶν συγχρόνων τότε λογοτεχνῶν ὑπὲρ τὸ δέον πολλάκις ἐξεζητημένην, ἀλλ' ἡμελημένην μᾶλλον καὶ ἀφελῆ, φυσικωτέραν ἑπομένως ἑλληνικὴν τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ πλησιεστέραν εἰς τὴν σημερινήν μας γλωσσικὴν ἀντίληψιν. Μετάφρασιν τοῦ Φιλοστράτου εἰς νεωτέραν γλῶσσαν, τὴν ἀγγλικήν, περιέχει ἡ ἐν Λονδίνῳ τὸ 1922 ἔκδοσις αὐτοῦ ὑπὸ W. C. Wright.

Τὸ παρακείμενον σχεδιογράφημα (Εἰκὼν 2α) τῆς Μαραθωνίας χώρας, παρμένον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς παλαιοὺς ἰώρα κάπως (ἀπὸ τὸ 1885 περίπου), ἄλλως ὅμως ἀκριβεῖς καθ' ὅλα χάρτας τῆς Ἀττικῆς, δεικνύει τὴν μικρὰν διόρθωσιν, ἥτις κατέστη ἀναγκαία εἰς αὐτοὺς ὡς πρὸς ἕνα σημαντικώτατον σημεῖον τῆς τοπογραφίας τῆς παλαιᾶς Τετραπόλεως ἐν σχέσει πρὸς τὴν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀμφισβητήσιμον θέσιν τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος. Ἡ ἀβεβαιότης αὐτὴ ἦτον ἀνάγκη νὰ λείψῃ, ὄχι μόνον διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ μιᾶς πόλεως ἁπλῶς ἡ θέσις, ἀλλὰ διὰ νὰ προσδιορισθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ἀκριβῶς, ποῦ ἔκειτο τὸ Ἡράκλειον τὸ ἐν Μαραθῶνι ἢ τέμενος ἄλλως τοῦ Ἡρακλέους, τὸ ὁποῖον μὲ τὸν ταὐτόσημον διπλοῦν τοῦτον τρόπον ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀφηγήσεώς του περὶ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης τοῦ 490 πρὸ Χρ. (Ἡροδότου VI 116 καὶ 108). Ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς τόπου τῆς στρατοπεδείας τῶν Ἀθηναίων, ὅταν οὗτοι πληροφορηθέντες τὴν ἀποβίβασιν τῶν Περσῶν εἰς τὸν Μαραθῶνα, ἔσπευσαν νὰ λάβουν τὴν θέσιν των ἐκεῖ, ἐγγύτατα τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀπέναντι ἀκριβῶς αὐτοῦ, χωρὶς νὰ περιμένουν τὴν ἐμφάνισίν του πρὸ τῆς ἑαυτῶν πόλεως — ὅπως ἠδύνατο πλέον νὰ φαίνεται φυσικὸν ὅτι ἀφεύκτως θὰ ἐγίνετο, ἂν τυχὸν οἱ Πέρσαι δὲν ἤθελαν εὕρῃ ἐμπρός των κανένα ἐμπόδιον εἰς μίαν τοιαύ-

την προέλασιν ἀπ᾽ εὐθείας κατὰ τῶν Ἀθηνῶν ἐκ τοῦ μετὰ ὥριμον βέβαια μελέτην ἐκλεχθέντος σημείου τῆς ἀποβιβάσεώς των εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς κατόπιν τῆς ἁλώσεως καὶ τοῦ ἐξανδραποδισμοῦ τῆς Ἐρετρίας (Ἡροδότου VI 102 καὶ 103). Τὸ ζήτημα ὅμως τοῦτο δὲν ὑπάρχει πλέον,

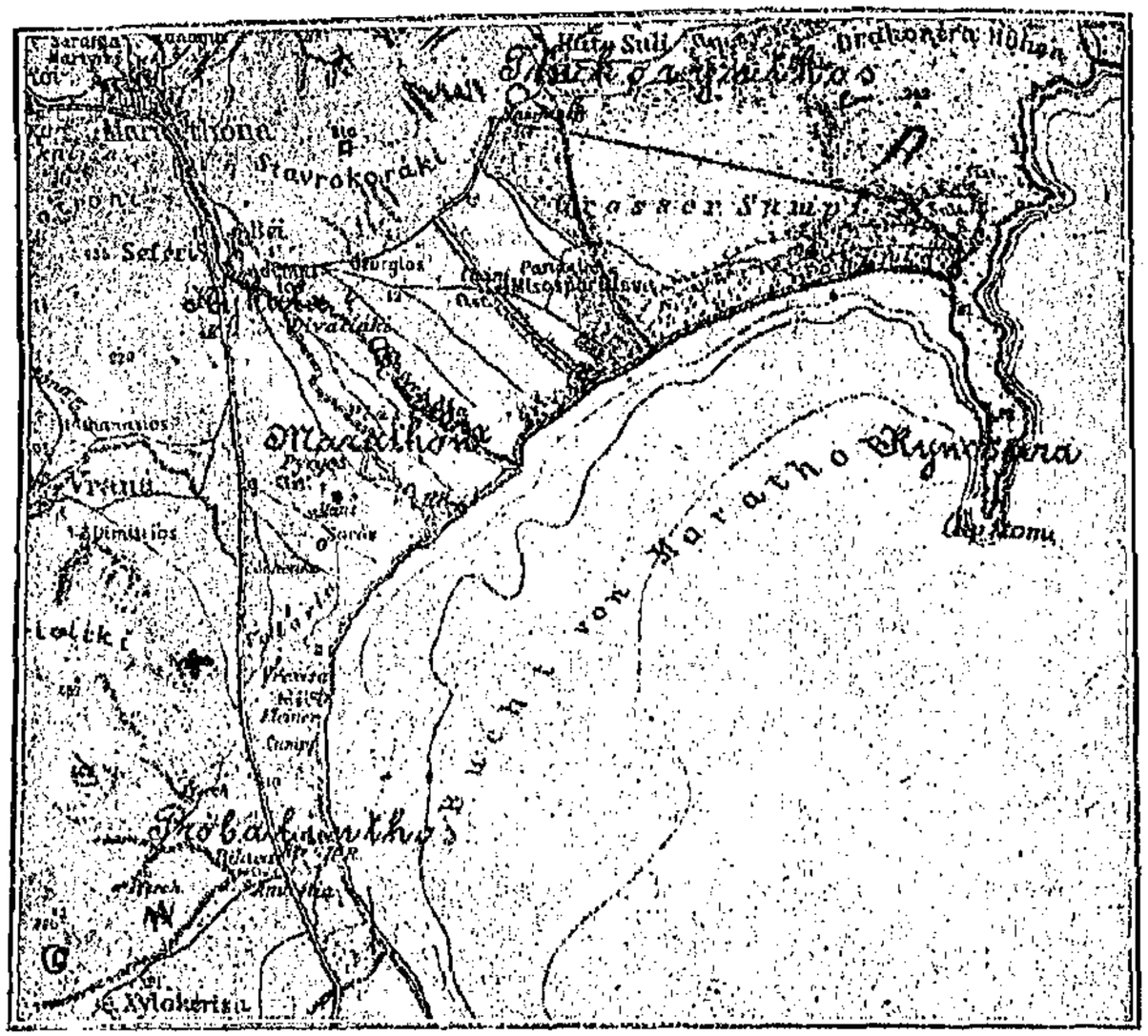

Εἰκὼν 2.—Μαραθὼν κατὰ τὸν χάρτην Κουρτίου καὶ Κάουπερ.

διότι τὸ ἔλυσεν ὁριστικῶς ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος, καθὼς διέλαβα εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μελέτην μου ἐν ἔτει 1928. Δύο ἔτη μάλιστα ἀκόμη πρωτίτερα, τὸ 1926, ὅτε προσηκόντως ἀνήγγειλα τὴν ἀνακάλυψιν εἰς

τὸν πατριάρχην τότε τῶν ἐν Γερμανίᾳ ἱστορικῶν, συγγραφέα τῆς πολυτόμου Ἱστορίας τῆς Ἀρχαιότητος καὶ παμπόλλων ἄλλων ἔργων, πρὸ διετίας ἀποθανόντα, Ἐδουάρδον Μέϋερ, ἔλαβον ταύτας τὰς λέξεις ἀκριβῶς ὡς ἀπάντησιν, ὅτι «τώρα πλέον τὸ ζήτημα ὁριστικῶς ἐλύθη». Ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ἠγέρθη πλέον ἔκτοτε ἀμφιβολία τις περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ἀπόψεώς μου, διότι τὰ πάντα συντρέχουν ἐκεῖ διὰ νὰ πεισθῇ τις ὅτι εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον μόνον ἔπρεπε ἐξ ἀρχῆς ν᾽ ἀποβλέψουν οἱ ἐρευνηταὶ διὰ νὰ ζητήσουν ὡρισμένως θέσιν διὰ μίαν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν, καὶ ὑπ᾽ αὐτὴν ἀκριβῶς νὰ τοποθετήσουν τὸ ἀντίστοιχον ἄστυ, τὴν πόλιν Μαραθῶνα, ἀντὶ νὰ ζητοῦν ταύτην εἰς τὰς ἀπροσφορωτάτας δι᾽ ἀρχαίαν ἀκρόπολιν ἢ πόλιν ἑλληνικὴν θέσεις. Τοιαύτη δὲ εἶναι, ἑκάστη διὰ προφανεῖς σπουδαίους λόγους, καὶ αἱ τρεῖς ἄλλοτε κακῶς ὡς κατάλληλοι θεωρηθεῖσαι, ἥ τε ἀμμώδης καὶ ὁμαλὴ καὶ εἰς ἐπικινδύνους ἔτι ἐκ τοῦ ποταμοῦ πλημμύρας ἐκτεθειμένη ἀκτὴ τῆς θαλάσσης, καὶ ἡ τοῦ νεωτάτου χωρίου τῆς Μαραθώνας (οὕτω λέγεται σήμερον καὶ ὄχι τοῦ Μαραθῶνος) περιοχή, καὶ τὰ ἀνώμαλα τοῦ Βρανᾶ ὑψώματα κατὰ τὴν ἐκ τῆς χαράδρας τοῦ Διονύσου ἔξοδον τοῦ χειμάρρου Ραπετόζας εἰς τὸ, παρὰ τὴν σήμερον Λῦλώνα λεγομένην μικρὰν κοιλάδα, πετρῶδες καὶ ἄνυδρον τμῆμα τῆς πεδιάδος. Εἰς πάντα τὰ σημεῖα ταῦτα δὲν ὑπάρχει καὶ οὐδὲ ἴχνος λειψάνων οἱουδήποτε ἀρχαίου συνοικισμοῦ, οἷον θραυσμάτων κεράμων καὶ ἀγγείων, οὐδὲν δὲ ἀπολύτως ἐνδεικτικὸν τῆς ὑπάρξεώς ποτε ἀκροπόλεώς τινος εἰς τὰ παρώρεια ὑψώματα τοῦ μετοχίου νῦν «Βρανᾶ», τοῦ Βρανᾶ δηλονότι ὡς γενικῆς κτητικῆς κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτόθι παλαιοῦ γαιοκτήμονος στρατηγοῦ Βυζαντηνοῦ ποτε Βρανᾶ, ὡς «τοῦ» Σπάτα εἰς τὰ Μεσόγεια ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρώτου Ἀλβανοῦ οἰκιστοῦ καὶ «τοῦ» Τατόη ἐκ τοῦ ὀνόματος νεωτέρου Μενιδιάτου κτηματικοῦ ἐν Δεκελείᾳ. Ἀλλὰ καὶ τὸ πεδινὸν μέρος τῆς θέσεως ἐνταῦθα ἐν τῷ τοῦ Βρανᾶ μετοχίῳ δὲν παρετηρήθη ποτὲ ὅτι ἴχνος τι οἱουδήποτε ἄλλου λειψάνου παρουσιάζει, πλὴν μόνον τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἰς τὰς κατοικίας των μεταφερομένων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁσημέραι ἐκλει-

πόντων συντριμμάτων στηλῶν ἐπιτυμβίων καὶ λίθων ἐκ τάφων τῆς νεκροπόλεως ὡρισμένως τῆς παρακειμένης ποτὲ ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος, τὴν θέσιν τῆς ὁποίας ἀκριβῶς προσδιορίζει ἡ, ἀντιθέτως πρὸς τὸ βορείως εἰς τὰ πλάγια τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι κείμενον μετόχι Βρανᾶ, κατὰ τὴν ἀνατολικὴν παρειὰν τοῦ αὐτοῦ βουνοῦ ἐπὶ βραχώδους, ἀποτόμου ῥάχεως ὀρθουμένη, κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς ἤδη χρόνους ἱδρυθεῖσα ἀκρόπολις τῆς πόλεως Μαραθῶνος. Ἡ ἀκρόπολις ἐδέσποζεν ἐνταῦθα τῆς σπουδαιοτάτης παρόδου τῆς σχηματιζομένης μεταξὺ τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι καὶ τῆς ἐκ τῆς ὑπωρείας αὐτοῦ ὀκτακόσια μόνον μέτρα ἀπεχούσης θαλάσσης, διότι δι' αὐτῆς εἰσήρχετο εἰς τὴν ἐκτεταμένην πεδιάδα τῆς Ἀττικῆς Τετραπόλεως ἡ ἐκ πάσης τῆς μεσογαίας καὶ τῶν Ἀθηνῶν φέρουσα εἰς τὸν πλούσιον τοῦτον τόπον μεγάλη ὁδὸς τῶν συγκοινωνιῶν τῆς χώρας. Αὐτὴ δὲ ἡ πόλις κατεῖχεν ἐνταῦθα τὴν ὁμαλὴν ὑπώρειαν, καλύπτουσα τὸν χῶρον ἀκριβῶς, ὅστις ἐλεύθερος ἀπομένει μεταξὺ τοῦ βουνοῦ καὶ τοῦ νῦν ἕλους. Τοῦτο καὶ ἀδύνατον ἐντελῶς θὰ ἦτο νὰ μὴν εἶχεν οὕτω ἀκριβῶς, ἐὰν ἡ πόλις ἀναγκαίως ἔπρεπε νὰ προστατεύεται ὑπὸ τῆς ἀκροπόλεως καὶ νὰ μὴν κεῖται οὐδαμοῦ ἄλλοῦ μακρὰν ὁπωσδήποτε αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τὸν βράχον της καὶ κατ' οὐδὲν μάλιστα δεξιώτερα ἢ ἀριστερώτερα αὐτῆς ἀλλὰ μόνον ἔμπροσθέν της, καὶ τῆς θαλάσσης ἑπομένως κατέναντι. Ἦτο δὲ ἡ θάλασσα τὸ δεύτερον μετὰ τὴν ὀχυρότητα τῆς θέσεως σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς ἀξίας καὶ σημασίας τῆς πόλεως Μαραθῶνος, διότι οὕτω μόνον αὕτη καθ' ἑαυτὴν καὶ ἐν τῷ συμφέροντι πάσης τῆς Τετραπόλεως ἐξησφάλιζε τὴν διὰ πᾶσαν ἑλληνικὴν πόλιν τῆς τε κλασικῆς καὶ τῆς προγενεστέρας Ἑλλάδος, τῆς τῶν Μυκηναϊκῶν δηλαδὴ ἔτι χρόνων καὶ τῶν πρὸ αὐτῶν ἀκόμη, σπουδαιοτάτην ἐπικοινωνίαν πρὸς τὸν ἔγγὺς καὶ μακρὰν κόσμον τῶν νήσων καὶ παραλίων τῆς τε Αἰγαίας καὶ τῆς λοιπῆς Ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου.

Τοιουτοτρόπως κατὰ τὴν πρώτην μὲ τὰ περὶ τὸν Μαραθῶνα τοπογραφικὰ ζητήματα πρὸ ἑξαετίας περίπου ἐνασχόλησίν μου ἐπίστευσα, ὅτι ἔθετα τάξιν εἰς αὐτὰ τοιαύτην,

Δ. ΜΠΙΖΙΚΗΣ

«Ὡς τὴν αὐγὴ κονταροπάλεψαν—ἀθάνατοι κι' ἄντρειωμένοι·
Αἰγιώργης νίκησε τὸ Χάροντα—κ' ἔζησε ἡ κόρη ἡ πονεμένη.»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΟΞΙΝΗΣ

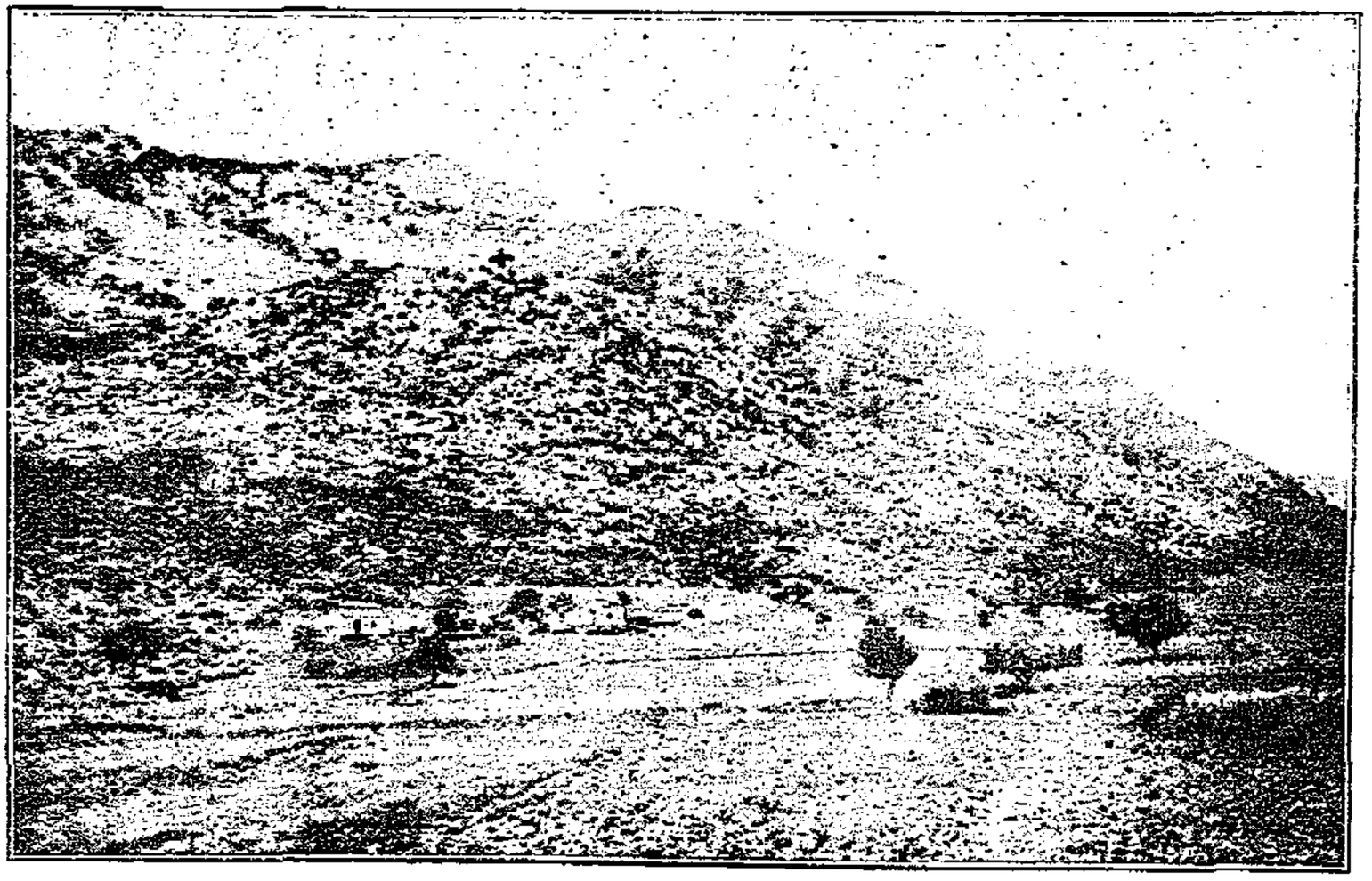

Εἰκὼν 3.—Ἡ ἀκρόπολις τῆς ἀρχαίας πόλεως Μαραθῶνος.

ὥστε καὶ ταῦτα τελείως κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ διευκρινηθῶσι καὶ ἐξηγηθῶσι καὶ τὰ μετ' αὐτῶν συνδεόμενα πολύπλοκα ἄλλα τοπογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ ἅμα κατά τι μέτρον περισσότερον νὰ διαφωτισθῶσι. Ἀφοῦ ἀρχῆθεν ἤδη πρὸ ἑνὸς αἰῶνος εἶχε βεβαιωθῇ ἡ θέσις τῶν δύο τοὐλάχιστον πόλεων τῆς Τετραπόλεως τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Οἰνόης (νῦν Νοινόης κατὰ μεταπήδησιν καὶ προσκόλλησιν τοῦ γράμματος ν ἐκ τῆς αἰτιατικῆς τοῦ θηλυκοῦ ἄρθρου εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἧς προτίθεται τοῦτο λέξεως) καὶ τῆς Τρικορύθου ἢ Τρικορύνθου ὡς τοῦ νῦν Κάτω Σοῦλι, καὶ ὡς θέσις δὲ τῆς τρίτης, τῆς Προβαλίνθου, ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν πλὴν τῆς τοῦ μετοχίου τοῦ Βρανᾶ καὶ ἄλλη τις, ἔξω τοῦ καθαυτὸ πεδίου τοῦ Μαραθῶνος εἰς τὴν προπεδιάδα αὐτοῦ, δυτικῶς τοῦ νῦν συνοικισμοῦ τῆς Νέας Μάκρης, ἐγὼ καὶ ταύτην ἐχαρακτήρισα ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ, καὶ τὴν τετάρτην, τὴν καὶ σπουδαιοτάτην, τὴν τοῦ Μαραθῶνος πόλεως κατάδηλον διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ἤδη τῆς ἀκροπόλεώς της κατέστησα. Κατὰ ταῦτα ὅμως, διὰ τοῦτο εἶπα ὅτι, διορθούμενος ὁ Μαραθωνιακὸς χάρτης δύναται ἀσφαλέστερα νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ σήμερον εἰς τὰ περὶ τὸν Μαραθῶνα τοπογραφικὰ ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐξέτασις ἐκ τῆς ἐγγυτέρας πρὸς τοὺς τόπους γνωριμίας μας ἀναχωροῦσα καὶ ἐπὶ μιᾶς ὀρθοτέρας περὶ αὐτῶν ἀντιλήψεώς μας στηριζομένη, ὡς εἰς ἔσχατον αὐτῆς σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα φέρει, ἂν μὴ εἰς τὴν πληρεστέραν αὐτὸ τοῦτο λύσιν τῶν ποικίλων περὶ τὸ κοσμοϊστορικῆς σημασίας συμβάν, τὸ τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης, ἐξ ἧς καὶ ὁ Μαραθὼν τὴν δόξαν του λαμβάνει, στρεφομένων προβλημάτων, ἀλλ' εἰς τὴν προάγουσαν αὐτὰ τοὐλάχιστον μείζονα ὁπωσδήποτε διαφώτισιν. Διότι μάτην βεβαίως εἷς τῶν μεγάλων στραταρχῶν τῶν χρόνων μας, ὁ Μόλτκε, δὲν εἶπεν ὅτι: «τὸ ἔδαφος ἀπομένει ὡς τὸ μόνον ὑπόλοιπον πραγματικότητος ἀπὸ ἕνα πρὸ πολλοῦ ἐκλεῖψαν συμβάν». Σήμερον πράγματι τοπογραφικῶς Μαραθωνιακὸν ζήτημα δὲν ὑπάρχει πλέον καὶ ἡ χωρογραφία τοὐλάχιστον τοῦ Μαραθῶνος, τοῦ ὁποίου ἡ δόξα ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ μᾶς συγκινῇ βαθέως καὶ τὸ ὄνομά του δὲ μόνον νὰ μὴν ἐγείρῃ

εἰς τὴν ψυχήν μας αἰσθήματα θαυμασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς αὐτὸν ὡς τόπον ἤδη, καθόσον μάλιστα αὐτὸς εἶναι καὶ ἐκ τῶν θαυμασιωτάτων τῆς ἱερᾶς Ἀττικῆς διὰ τὴν γονιμότητα καὶ ὡραιότητά του, — ἡ χωρογραφία ἁπλῶς λέγω τοῦ Μαραθῶνος εἶναι τελείως καθωρισμένη. Κάποια ἀνωτέρα ἐκτίμησις τῶν πραγμάτων καὶ ἡ πανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς γῆς εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὴν φύσιν πρῶτον διαγινωσκομένη καλαισθησία φαίνεται ὡς νὰ ὥρισε τὴν θέσιν τῆς τετραζυγίας τῶν μικροπόλεών του καὶ νὰ ἐχάραξε τὰ ὅρια τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν περιοχῶν εἰς ἕνα ἀρχιτεκτονικῶς οὕτως εἰπεῖν εὐμόρφως μὲ τὰ ὄρη καὶ μὲ τὰς πεδιάδας, μὲ τὸν κόλπον τῆς θαλάσσης καὶ μὲ τὰς ἀκτάς του καὶ τὰ ἀπέναντι νησύδρια καὶ τὰ εὐβοϊκὰ παράλια καὶ τὸ ἀχανέστερον πέλαγος διατεταγμένον συγκρότημα. Ὡς πίνακες δὲ ζωγράφου, μὲ ὅλως διόλου ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν ἕκαστος εἰκόνα τοπίου καὶ ἐντὸς ἰδιαιτέρως ἕκαστος πάλιν κεκοσμημένου φυσικοῦ πλαισίου, εἶναι τοποθετημέναι αἱ τέσσαρες αὗται περιοχαί, μέσα εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐνόρασις μετ' εὐκολίας ἐκ ψηλαφητῶν ἄλλως καὶ σήμερον στοιχείων δύναται ν' ἀναπαραστήσῃ τὰς πλήρεις ζωῆς ἐκείνας ἑστίας παρελθουσῶν ὀνειρωδῶν ἀλλ' ἀληθινῶν μικροκοινωνιῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔζησαν τὴν πραγματικήν των ποτέ, ἰδεώδη κατὰ τὴν ἀπειρίαν τῶν ἐκδηλώσεών της, εὐγενικήν, καὶ ὡραίαν πρὸ πάντων ζωήν των. Καὶ ἐκ τῆς ὑψηλῆς σκοπιᾶς τῆς μαγευτικῆς ἰσχυρᾶς ἀκροπόλεως τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων τούτων συγκροτημάτων, τῆς εἰς τὰ βάθη τῶν ὡραίων παμπαλαίων μύθων, τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς φυλῆς, τὰς πρώτας ἀρχάς της κρυπτούσης πόλεως Μαραθῶνος, κατοπτεύει τις σήμερον ἐν τῇ πλήρει ἀληθείᾳ των, ἐντοπισμένα ἐντὸς τῆς ὑπὸ τὰς ὄψεις του περιλαμβανομένης πολυδένδρου καὶ καλλικάρπου ἐκτάσεως τῆς ἀθανάτου γῆς, τὰ σεμνὰ τῶν χιλιετηρίδων δράματα.

Ἀλλ' ἡ χωρογραφικὴ ἁπλῶς ἄποψις τῶν περὶ τὸν Μαραθῶνα προβλημάτων, ἐξ ὧν εἰς τὰς σκέψεις ταύτας ἐπὶ τέλους ἤχθην, καθόσον τὰ προβλήματα ταῦτα ἀνεφέροντο μόνον

εἰς τὸ αὐτούσιον γεγονὸς τοῦ πρώτου τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἀγώνων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς μάχης τοῦ 490 πρὸ Χρ., δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιορισθῇ εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τῆς ἀμφισβητουμένης μόνον θέσεως τῆς πόλεως Μαραθῶνος, ἐν συνδυασμῷ βεβαίως πάντοτε πρὸς ὅ,τι ἄλλο ὡς συμπέρασμα ἐκ τούτου κατόπιν ἠδυνήθην νὰ ἐξαγάγω περὶ τῆς θέσεως πρῶτον τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Ἡροδότου καὶ περὶ τῶν συναφῶν κατόπιν ἄλλων τοιούτων πραγμάτων, καθὼς ἐξέθηκα τότε. Καὶ πρὸς περισσοτέραν διὰ τοῦτο διευκρίνησιν ἤδη τοῦ κεφαλαιώδους ὑπ᾽ ὄψιν μου τεθέντος ἐκείνου, εἰ καὶ κατὰ τὴν βάσιν του λελυμένου πλέον ζητήματος περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως Μαραθῶνος εὕρισκον ὅτι ἀνάγκη ἦτο νὰ προχωρήσω ἔτι περαιτέρω εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὅρων τῆς βεβαιωθείσης ἅπαξ ὑπάρξεως αὐτῆς εἰς τὴν θέσιν ταύτην. Διότι εὔλογον ἦτο νὰ σκεφθῶ, ἂν ὅπως ἔχουσι τὰ πράγματα τώρα, μὲ τὴν ὕπαρξιν ἑνὸς ἕλους κατέχοντος ὅλον τὸν χῶρον τὸν ἀπὸ τοῦ κρασπέδου τῆς μικρᾶς, ξηρᾶς καὶ κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν μόνον γεώδους ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἀγριελίκι ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς ὀκτακόσια μέτρα ἐντεῦθεν ἀπεχούσης ἀκτῆς τῆς θαλάσσης θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνυπάρξῃ ἡ πόλις Μαραθὼν ὑπὸ τὴν ἀκρόπολίν της εἰς τὴν ὑπώρειαν ἀκριβῶς ταύτην, ὅπως κατ᾽ ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ δεχθῶ. Ἡ ἔκτασις τῆς ὑπωρείας εἶναι ἀναμφιβόλως χῶρος ἐπαρκὴς πρὸς τοῦτο. Ἀλλ᾽ εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ἂν ὅλως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἱδρυθῇ ἐκεῖ βιώσιμος συνοικισμὸς ἀνθρώπων, ἕνεκα καὶ τῆς ἐλλείψεως πάσης ποσίμου ὕδατος πηγῆς πρὸς ὕδρευσιν, εἴτε πλησίον εἴτε καὶ ἀπώτερον, καὶ τῆς ἀμέσου γειτνιάσεως ἑνὸς ἕλους, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς εἰς τὸ πρὸς τὴν πόλιν μέρος ἄβατον ἐντελῶς γίνεται καὶ κατὰ τὴν ξηροτάτην ἐποχὴν τοῦ ἔτους, διὰ τὰ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀστειρεύτως πάντοτε ἀναβλύζοντα ἄρθονα ὕδατα, ἀπλησίαστον δὲ καὶ διὰ τὴν ἄκρως νοσογόνον κατάστασιν, τὴν ὁποίαν παρασκευάζει εἰς τὸν τόπον τοῦτον τὸ ἕλος καθόλου. Εἶναι γνωστὸν τὸ λίαν ἐπικίνδυνον εἶδος τῶν τρεφόντων εἰς τὸν Μαραθῶνα τοὺς φθοροποιοὺς ἑλειογενεῖς πυρετοὺς κωνώπων, τῶν ἐμπίδων λεγομένων, ἐκ τῶν παρατη-

Εἰκὼν 4.—Τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως.

ρήσεων τῶν γενομένων καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἤδη καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἀλλὰ καὶ τῆς θαλάσσης ἡ ἄμεσος γειτνίασις εἰς τὸν τόπον τοῦτον ποῖον ὄφελος θὰ παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐκ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος πρὶν ὑπάρξῃ ἀκόμη ἡ ἀκρόπολις ἐνταῦθα συνοικισθέντας ἀνθρώπους, πολλῷ δὲ μᾶλλον εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα, τοὺς Μυκηναϊκούς, ὅτε βεβαίως καὶ ἡ ἀκρόπολις ἐκτίσθη, καὶ εἰς τοὺς κλασικοὺς κατόπιν, ἐὰν τυχὸν τὴν μετ' αὐτῆς εὐκολωτάτην ἄλλως καὶ οἰκοθεν δεδομένην ἐπικοινωνίαν ἀπεκώλυεν ἐντελῶς τὸ ἕλος; Διότι εἰς τὴν ὑπώρειαν ταύτην, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν κτίσιν τῆς ὑπερκειμένης ἀκροπόλεως ἠκολούθησε βεβαίως ἀμέσως, ἢ ὄχι πολὺ βραδύτερον, ἡ συγκρότησις τοῦ ἄστεως, εἶχα πιστοποιήσῃ ἐξ ἀρχῆς τὴν ὕπαρξιν προηγηθέντος αὐτόθι οἰκισμοῦ κατὰ τὸν νεολιθικὸν ἤδη αἰῶνα, ὡς ἀπεδείκνυον τοὐλάχιστον αἱ συχναὶ ἐκ τοῦ ἐδάφους προκύπτουσαι ὀψιδιανοῦ λεπίδες, τὴν θάλασσαν δὲ τότε, κατὰ τὴν τρίτην ἐνγένει χιλιετηρίδα ἀκόμη, πλοῖα διέπλεον καὶ ἡ ἐπικοινωνία τῶν πρώτων εἰς τὰς Κυκλάδας ἐγκατασταθέντων Ἑλλήνων, ἢ καὶ τῶν προελλήνων ἀκόμη, μὲ τὰς ἀκτὰς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀναμφιβόλως συχνὴ πλέον ἦτο καὶ τὰ πράγματα πάντα ὡς πρὸς τὴν πολιτιστικὴν καθόλου κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων προφανῶς δὲν εἶχον ἀναπτυχθῇ κατὰ διαφορετικὸν τρόπον, καὶ τότε καὶ πρότερον ἴσως ἔτι καὶ ὕστερον πάλιν, παρὰ ὅπως γνωρίζομεν ὅτι διεμορφώθησαν ταῦτα καθ' ὅλην τὴν λοιπὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Ἑλλάδα ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τῶν χωρῶν αὐτῆς.

Αἱ σκέψεις αὗται μὲ προῆγον νὰ ὑποθέσω μετὰ πεποιθήσεως ὅτι οἱαδήποτε γνώμη περὶ ὑπάρξεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ ἕλους τούτου, τοῦ Μικροῦ λεγομένου τοῦ Μαραθῶνος κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ Μέγα τοιοῦτον κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τῆς βορειανατολικῆς ἐκτάσεως τῆς πεδιάδος πρὸς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου, θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ὕπαρξιν τῆς πόλεως Μαραθῶνος εἰς τὸν παρ' αὐτὸ ὑπολειπόμενον τῆς ὑπωρείας τοῦ Ἀγριελίκι χῶρον. Ἀλλ' εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην ἔτι μᾶλλον ἐνισχύθην ὅτε, ἐξ ἄλλου ἤδη σημείου τῆς περὶ τὸν Μαραθῶνα ἐρεύνης μου ἀναχωρῶν,

ἀνεκάλυψα σκεπασμένα ὑπὸ ἰλύος καὶ πυκνοτάτων φυτῶν καὶ χόρτων ὑδροχαρῶν, ἀλλ' ὄχι ἐντελῶς ἀποκεκρυμμένα ὑπ' αὐτῶν ἀναμφισβήτητα ὑπόλοιπα λίαν σπουδαίων ἀποχετευτικῶν ἔργων εἰς τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἕλους διὰ τὰ εἰς αὐτὸ συρρέοντα ὕδατα ἐκ τῶν ἀφανῶν πηγῶν των εἰς τὴν θάλασσαν. Τὴν ἀνακάλυψιν μοῦ διηυκόλυνεν ἡ κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος, τὸ 1925/6 ἐπὶ πολλοὺς μῆνας διαρκέσασα ἀνομβρία, εἰς τὸ ἄβατον δὲ ἄλλως μέρος ἐκεῖνο τοῦ ἕλους ὡδηγήθην ὑπὸ τῆς προσπαθείας μου νὰ ἐπαναλάβω τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐκεῖ ἐμφανῶν λειψάνων τῶν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου ἀποδεδειγμένως ἐγερθέντων ἐκεῖ καλλιμαρμάρων καὶ πολυτελῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἐν τέλει τοῦ 18ου αἰῶνος, τὸ 1792, εἶχεν ἀνακαλύψῃ καὶ συλύσῃ ὁ γνωστὸς πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ κατ' αὐτὴν Γάλλος Πρόξενος εἰς τὰς Ἀθήνας Φωβέλ. (Καὶ ταῦτα κατέστησα γνωστὰ τὸ 1926, ἐξέθηκα δὲ λεπτομερέστερον εἰς τὸ δημοσίευμά μου τὸ 1928). Ὡς πρὸς τὰ ἀποχετευτικὰ ὅμως ἐκεῖνα ἔργα, δὲν εἶχα κανένα λόγον νὰ ἀμφιβάλω ὅτι ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τοῦ Ἡρώδου, ἀπαρατήρητα δὲ μείναντα καὶ ἐπὶ Φωβὲλ καὶ κατόπιν ὑπὸ ἄλλων ἐρευνητῶν (ἡ βιβλιολογία κεῖται παρὰ Milchhöfer, Karten von Attica τεῦχος II-VI, σ. 40 ἑ), διότι καὶ ἀθέατα ὡς φαίνεται ἐτύχαινε νὰ ἦσαν τότε, ἠδύναντο νὰ ἐξετασθοῦν ἀνετώτερον κατὰ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ εὐμενεῖς ὅρους τὸ 1925 καὶ 1926 ἐργασίαν μου. Τοιουτοτρόπως μετεφερόμην τώρα ἀπὸ τοῦ γενικωτέρου μου περὶ τῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων τοῦ Μαραθῶνος ἔργου εἰς τὸ μερικώτερον περὶ τῆς ἀξιοσημειώτου δράσεως τοῦ Ἡρώδου εἰς τὰ ἐδάφη τῆς γενετείρας του γῆς πρὸς ἔργα ὄχι πλέον οἰκοδομικά, εἰς τὰ ὁποῖα τόσον ἐπιφανῶς εἶχε διαπρέψει καὶ ἐκεῖ, καθὼς καὶ πλειστάχοῦ ἄλλοῦ, ἀλλὰ ἀποκλειστικῶς κοινῆς ὠφελείας ἀποξηραντικὰ ἕλῶν καὶ ἐξυγιαντικὰ ἐξάπαντος συνάμα. Τοῦτο βέβαια ἦτο ὅλως τι νέον καὶ προσοχῆς ἄξιον. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ μοῦ ἔδιδεν ἀφορμὴν νὰ διασαφήσω ἱκανοποιητικώτερα πλέον καὶ τὸ περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τοῦ Μικροῦ ἕλους τοῦ Μαραθῶνος, τὸ ὁποῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐκεῖ μοῦ προεβλήθη, καὶ τὸ περὶ τῆς πόλεως αὖθις Μαρα-

θῶνος καὶ τῆς περιοχῆς της, δι' ἣν ἐζήτουν καὶ τὸ ἀπαραίτητον διὰ τὴν θαλασσίαν της συγκοινωνίαν ἐπίνειον καὶ τὴν θέσιν πάλιν ἐν τῇ ὑπωρείᾳ μὲν πάντοτε τῇ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει, ἀλλὰ καὶ καθόσον αὕτη θὰ ὑπηγορεύετο ἀπὸ εὐμενεῖς μόνον τῆς ἐφοδιάσεώς της ὅρους διὰ ποσίμου καθαροῦ καὶ ὑγιεινοῦ ὕδατος, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς ὑπωρείας ἐκείνης ὅλως ἐφαίνετο λεῖπον. Ἐκ τῆς αὐτῆς ὅμως ἀφορμῆς περιέμενα ἀσφαλῶς νὰ κερδίσω καὶ μίαν νέαν ἄποψιν τοπογραφικὴν τῶν περὶ τὴν πόλιν πάλιν ἐδαφῶν, δι' ἧς θὰ ἔδιδα πειστικωτέρας ἀποδείξεις περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Ἡροδότου, τοῦ οὐσιωδεστάτου καὶ πρωταρχικοῦ τούτου ἀντικειμένου ὅλης τῆς περὶ τοῦ πεδίου καὶ τῆς διεξαγωγῆς τῆς μάχης συζητήσεως, περὶ τῆς ὁποίας, ἂν κρίνωμεν ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε ἐγράφησαν, δὲν θὰ ἔχουν γραφῇ οὐδ' ἐν τῷ μέλλοντι ἴσως ποτὲ ἱκανά, διότι καὶ «εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπανερχώμεθα» δὲν θὰ παύσωμεν ἴσως ποτέ, ὅπως φόβος δὲν εἶναι μήπως παύσωμέν ποτε ν' ἀτενίζωμεν πρὸς τὸ φῶς ποὺ ἐκπέμπεται ἀπὸ τὰς Ἀθήνας πρὸ πάντων καὶ τὴν Ἀκρόπολίν των καὶ πρῶτον ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα αὐτῶν καὶ τὴν Σαλαμῖνα.

Τὸ ἐπίνειον οὕτω τῆς πόλεως διέγνωσα ἀσφαλῶς ἐκεῖ, ὅτε πᾶσαν βεβαίωσιν ἐλάμβανα περὶ τῆς ἐν ῥωμαϊκοῖς χρόνοις κατασκευῆς τῆς ἐξαιρέτως διασωθείσης τάφρου, ἡ διὰ τῆς ὁποίας ἀσφαλὴς καὶ τελεία διοχέτευσις τῶν ὑδάτων τῆς μεγάλης ὑδροφόρου ἐκτάσεως τοῦ τόπου ἐνταῦθα καθίστα ἀδύνατον τὴν ἀποτελμάτωσίν της. Περὶ τούτου ἤγγυᾶτο τὸ βάθος καὶ πλάτος τῆς τάφρου — ὑπὲρ τὰ εἴκοσι μέτρα — καὶ ἡ κατοχύρωσίς της διὰ παχυτάτου δύο μέτρων πλάτους ἰσχυροῦ κατὰ ῥωμαϊκὸν τρόπον κτισμένου τοίχου καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἑκατέρωθεν χειλέων της ἀπὸ τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης πρὸς τὰ ἄνω ὁλοὲν πρὸς περιορισμὸν τῆς ῥοῆς τῶν ὑδάτων ἐντὸς τῆς ποταμίας κοίτης των ταύτης καθ' οἱασδήποτε μεγάλας ἐξ ὑετῶν συνεχῶν πλημμύρας. Διότι ὁ ἐξ αὐτῶν μόνον κίνδυνος τῆς ἀποτελματώσεως τοῦ τόπου ἐπρόκειτο νὰ προληφθῇ, ἐπειδὴ καὶ πολὺ ὀλίγη εἶναι ἐνταῦθα ἡ κλίσις τοῦ ἐδάφους, καὶ μόλις δὲ ὑπερέχει τοῦτο τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης μικρόν τι μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ὁπωσδήποτε ὑπωρείας τοῦ βουνοῦ Ἀγριελίκι. Ἄλλως, καθὼς φέτος ἐκ τῶν ἀποστραγγιστικῶν τοῦ ἕλους ἐργασιῶν ἐπείσθην, τὰ πηγαῖα ἐνταῦθα ὕδατα ἄφθονα μὲν εἶναι, ἀλλ' εὐκόλως δύνανται, εἰς μίαν κοίτην συλλεγόμενα, νὰ σχηματίσωσι ρυάκιον μικρὸν μετ' ἀρκούσης κλίσεως δι' ἁπλῆς αὔλακος ῥέον πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἐκεῖ ὅμως παρὰ τὴν ἀκτὴν εὔκολον εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τις ποῦ ἀκριβῶς καὶ πῶς ἠδύνατο νὰ σχηματισθῇ ἀσφαλὲς ἀγκυροβόλιον διὰ τὰ μεθορμιζόμενα πλοῖα. Ἂν μάλιστα τὴν διὰ τῶν μακρῶν αἰώνων πηλοῦ πληρωθεῖσαν τάφρον ἤθελε φαντασθῇ τις σήμερον ἐπαρκῶς καθαριζομένην καὶ τὴν ἀκτὴν ὡσαύτως ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ πελάγους ἐκριπτομένην ἄμμον ἀπαλλασσομένην διὰ μόλου — ἁλιεῖς μὲ ἐβεβαίωσαν τὴν ὕπαρξιν τοιούτου, ἀρχαίου ἐννοεῖται, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἀκτῆς ἀπόστασιν ὑπὸ τὴν θάλασσαν — τὰ πλοῖα κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θὰ ἠδύναντο καὶ τὴν τάφρον μέχρι τινὸς νὰ ἀναπλεύσωσι χρησιμεύουσαν ὡς ὅρμον διὰ τῆς φυσικῆς κατακλύσεως τοῦ στόματός της τοὐλάχιστον ὑπὸ τῶν ὑδάτων τῆς θαλάσσης.

Καὶ εἶναι μὲν τὰ ἀντιπλημμυρικὰ ταῦτα — ἂς ὀνομάσω αὐτὰ οὕτω ἀκριβέστερον — ἔργα ἐνταῦθα ῥωμαϊκῶν ὡς εἶπα χρόνων καὶ βεβαίως τῶν ἐπὶ Ἡρώδου, ὡς δεικνύουσιν αἱ αὐτόθι εἰς τὰ λείψανα τῶν μνημονευθέντων μνημείων ὑπὸ τοῦ Φωβὲλ εὑρεθεῖσαι πρότομαὶ τοῦ τε Ἡρώδου καὶ συγχρόνων του Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων. Ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιτευχθεῖσα φέτος διὰ μικρᾶς αὔλακος ἀποστραγγιστικὴ τοὐλάχιστον ἐργασία καὶ περιωρισμένη τις ἄλλη, ὄχι ἐξ ἀνάγκης τόσον πολυτελὴς καὶ πολυδάπανος ἀντιπλημμυρικὴ ὡς τοῦ Ἡρώδου, προεβλέφθη ποτὲ καὶ ἐξετελέσθη καὶ ὑπὸ τῶν πολὺ ἀρχαιοτέρων αὐτοῦ Ἑλλήνων πρὸς ἁπλῆν ἀποτελμάτωσιν τοῦ τόπου καὶ συντήρησιν κατόπιν διαρκῆ τῆς οὕτω κτηθείσης ἄπαξ καλλιεργησίμου γῆς. Εἶναι τόσον εὐνόητον τοῦτο, καθὸ εὐκόλως ἐκτελέσιμον, καὶ ἄλλως διαπιστούμενον ὑπὸ γνωστῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀττικῇ ἀρχαίων ἔργων φιλοπονωτάτης καὶ ἐντα-

τικῆς καλλιεργείας τῆς γῆς (ἰδὲ π. χ. παρὰ Milchhöfer, Karten Text, τεῦχος II-VI Ὑμηττοῦ ὑπώρεια) ὥστε νὰ μὴν ἔχωμεν καμίαν δυσκολίαν ν᾽ ἀποδώσωμεν τὴν τοιαύτην πρόνοιαν περὶ τῆς γῆς των καὶ εἰς τοὺς παλαιοτάτους ἀκόμη ἑκτημόρους γεωργοὺς καὶ τοὺς πεντακοσιομεδίμνους καὶ ἱππότας γαιοκτήμονας τῆς Ἀττικῆς. Ἀλλ᾽ ἔχομεν καὶ ἄλλον λόγον διὰ νὰ παραδεχθῶμεν τοῦτο ὡς βέβαιον καὶ πάσης ἀμφιβολίας ὑπέρτερον. Ἡ πόλις Μαραθὼν εἶχεν ἀπόλυτον ἀνάγκην προμηθείας ποσίμου ὕδατος. Τοῦτο ὅμως δὲν εὑρίσκεται εἰς κανὲν ἄλλο σημεῖον τῆς τε παρ᾽ αὐτὴν καὶ ἀπωτέρω ἔτι περιφερείας τοῦ Μαραθῶνος, πλὴν ἔκ τινων φρεάτων ὄχι ἀγαθοῦ καὶ πρὸ πάντων ἀνεπαρκοῦς ὅλως διόλου ὕδατος. Ἡ μόνη ὅμως ἀληθὴς πηγὴ ἀφθονωτάτου καὶ ἀρίστου καὶ οὐδέποτε στειρεύοντος ὕδατος, δυναμένου καὶ διὰ τὴν πόλιν ὁλόκληρον νὰ ἐπαρκέσῃ, ὑπάρχει ἀκριβῶς εἰς τὸ κράσπεδον τῆς ὑπωρείας ἔνθα ἡ πόλις Μαραθὼν ἔκειτο, κατὰ τὴν πρὸς τὸ ὄρος δηλονότι ἀρχὴν τοῦ ἕλους. Τοῦτο ἐγνώριζα καλῶς ἀπὸ τοῦ 1925 ἰδίως, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολὺ πρωτίτερα ἀκόμη. Ἡ πηγὴ λέγεται πολὺ ἐκφραστικὰ διὰ τὸ πρᾶγμα «Μάτι», καθὼς Μεγάλο Μάτι λέγεται ἡ πολὺ μεγαλειτέρα εἰς τὸ παρὰ τὸ βραχωδέστατον Σταυροκοράκι κράσπεδον τοῦ Μεγάλου ἕλους τοῦ Κάτω Σοῦλι Μακαρία τὸ ὄνομα πηγὴ τῆς ἀρχαίας Τρικορύνθου. (Στράβ. 8,377· Παυσαν. I 32,6). Αἱ πηγαὶ αὗται εἶναι μεγάλαι βαθεῖαι (ἡ τοῦ Μαραθῶνος 8 - 10 μέτρων, ἡ τῆς Τρικορύνθου περισσοτέρων ἴσως) φρεατοειδεῖς ὀπαί, ἐξ ὧν ἀναβλύζει τὸ πρῶτον παρὰ τὰ κράσπεδα τῶν βουνῶν παρατηρούμενον, ῥυακίου δίκην, ὕδωρ, ὅπερ ἐντεῦθεν ἔπειτα κατακλύζει τὰ ἕλη. Τὸ ῥυάκιον ὅμως ἀντελήφθην, φέτος μόλις, εἰς τὸν ἡμέτερον Μαραθῶνα ὡς τοιοῦτον ἀληθῶς ἀναπηδῶν ἐκ τῶν πηγῶν του καὶ παραλαμβανόμενον εὐθὺς ἀπὸ τὴν κάλλιστα παρασκευασθεῖσαν αὐλακά του διὰ νὰ ῥεύσῃ γοργῶς ἔπειτα δι᾽ αὐτῆς εἰς τὴν θάλασσαν. Οἱ ἀρχαῖοι ἄρα τίποτε ἄλλο δὲν θὰ εἶχαν νὰ πράξουν — ἦσαν ἠναγκασμένοι μάλιστα νὰ τὸ πράξουν — παρὰ νὰ περιλάβουν εἰς τὴν πόλιν των διὰ τοῦ καταλληλοτέρου εἰς αὐτοὺς τρόπου, τὸ ὕδωρ τῆς μόνης

εἰς τὴν διάθεσίν των ὑπὸ τῆς φύσεως ἐνταῦθα παρεχομένης καὶ ἐπαρκεστάτης μάλιστα πηγῆς. Τὴν ἐκλογὴν τῆς θέσεως, ἣν κατέλαβεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν μεγάλην πεδιάδα ἡ πόλις Μαραθών, ἐπέβαλλον προδήλως σπουδαιότατοι λόγοι ἐπικαιρότητος καὶ ἀσφαλείας καὶ ἡ ἐγγύτης ἔτι τῆς θαλάσσης, ἐκεῖ ἀκριβῶς μάλιστα ὅπου ἡ ἀκτὴ παρέχει πάντα τὰ ἀγαθὰ προσόντα καὶ τῆς χρησιμοποιήσεως αὐτῆς ὡς ἐπινείου διὰ τὴν πόλιν. Ὀλίγον τι νοτιώτερα ἡ ἐκβρασθεῖσα ὑπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους καθ᾽ ὅλον τὸ παράλιον ἄμμος δίκην μεγάλου ἀναχώματος, χωρίζοντος τὴν ξηρὰν ἀπὸ τῆς θαλάσσης, δεικνύει ποῦ ὑπὸ τὰ ὑψηλὰ αὐτοῦ τοιχώματα δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐκ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου μέρους ἀμοιβαία ἐπικοινωνία. Βορειότερα, ἡ τοῦ κόλπου πλέον ἡμερωτέρα παραλία, ὅπου αὐτὴ δὲν ἔχει ἔτι τὸ ἀπέραντον Μέγα ἕλος ὄπισθέν της, τῆς δὲ πόλεως Μαραθῶνος ἀπομακρύνεται ἤδη πολύ, καὶ ἐφόσον εὔκολον μᾶλλον ἀγκυροβόλιον προσφέρει, τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν συγκοινωνίαν ἀνοίγει μόνον διὰ τὴν πλησιεστέραν ἐδῶ πόλιν τῆς Τετραπόλεως, τὴν Τρικόρυνθον· ἐν μέρει βεβαίως καὶ διὰ τὴν Οἰνόην, ἥτις μόνον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Μαραθώνας ἀντικρύζει, ἀλλὰ δὲν πλησιάζει τὴν θάλασσαν καὶ εὐκολώτερον πρὸς αὐτὴν συγκοινωνεῖ διὰ τῆς πρὸς τὸ ἐπίνειον τῆς πόλεως Μαραθῶνος ὁδοῦ, ἐπὶ τοῦ ξηροῦ ἐνταῦθα ἐδάφους τῆς πεδιάδος, παρὰ διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ παραλλήλως τοῦ ποταμοῦ Χαράδρας ὑγροτέρου καὶ πλημμυρουμένου τόπου πρὸς τὴν παραλίαν φερούσης. Ἀποβλέπων δέ τις εἰς τὸν τρόπον τῆς ὑδρεύσεως καὶ τῶν τεσσάρων πόλεων, εὑρίσκει ὅτι παρομοία ἀρχὴ ὡδήγησε τοὺς οἰκιστάς των ὡς πρὸς τὴν πλήρωσιν τῆς ἀνάγκης ταύτης, τὸ νὰ εἶναι ἑκάστη ἐξάπαντος πλησίον πηγῆς ὕδατος ποσίμου ἀγαθοῦ. Ἡ μὲν Οἰνόη, ὡς παροχθία καὶ τοῦ ποταμοῦ Χαράδρας, ἐξ ἧς καὶ ἡ παροιμία «Ἡ Οἰνόη τὴν Χαράδραν» (Στράβωνος. VIII, 375), διότι αὕτη κακῶς κάποτε τὴν πόλιν διεχείρισε. Εἶχεν ὅμως αὐτὴ καὶ ἰδιαίτερον ἐκ τῆς ῥίζης αὐτῆς τοὺς ὅρους Ἀφορισμοῦ ὑδραγωγεῖον, ὁπόθεν καὶ ὁ ποταμὸς Χαράδρα διὰ χαράδρας ἀληθοῦς μεταξὺ ἀπορρώγων βράχων πρὸς τὴν πλατυνομένην

περὶ τὸ χωρίον Μαραθώνα καλλίδενδρον καὶ εὐανθῆ λεκάνην κατακυλίεται. Ἡ δὲ Τρικόρυνθος ἔχει παρομοίαν θέσιν πρὸς τὴν πόλιν Μαραθῶνα διὰ τὴν ἐγγύτητα αὐτὴ πρὸς τὸ Μέγα ἕλος καὶ διότι ἄνυδρος ἐντελῶς ἐκ τοῦ μέρους τῆς ὑπωρείας, ἥτις ἐνταῦθα ἀντικαθίσταται ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ βραχωδέστατον ὄρος, παρὰ τὸ κράσπεδον ἐντελῶς τῶν βράχων τὴν μεγάλην Μακαρίαν πηγὴν ἔχει καὶ μικράν τινα παρ' αὐτὴν ἄλλην, ἀλλὰ ἀσήμαντον μᾶλλον.

Αἱ τοιουτοτρόπως συνεχισθεῖσαι παρατηρήσεις μου περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως Μαραθῶνος καὶ τῆς μορφῆς τῶν κατ' αὐτὴν καὶ περὶ αὐτὴν τόπων καὶ αἱ σκέψεις μου περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους σχέσεων αὐτῶν, διαπιστώνουσαι καθὼς πιστεύω ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ὡς συμπέρασμα συνήγαγον, εἶναι ἡ συμβολή μου εἰς διαφώτισιν αὐτῶν κυρίως μὲν κατὰ τὴν στενωτέραν των, τὴν τοπογραφικήν των ἄποψιν. Ἀλλ' ἡ σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸ ἄλλης ὅλως διόλου σημασίας καὶ βαρύτητος θέμα, τὸ τῆς μάχης τῆς ἐν Μαραθῶνι, εἰς ὅπερ ἐδῶ ἀποτόμως ὡς ἐκ διαταράξεως τρόπον τινὰ τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων μετὰ τὰ πολλὰ εἰρημένα ἀνακαλούμεθα, μόλις τὸ ὄνομα τῶν πανενδόξων τόπων ἐκφέρωμεν, εἶναι προφανής. Δὲν θ' ἀναφέρω πάλιν διόλου τὸ περὶ οὗ τὸν πλεῖστον λόγον ἀνωτέρω ἐδαπάνησα ζήτημα, περὶ τοῦ ἂν εἰς τὴν στενὴν μεταξὺ τοῦ ὄρους καὶ τῆς θαλάσσης πάροδον ὑφίστατο ἢ ὄχι τὸ νῦν ἕλος καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπερ πολλὴν σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ διὰ τὴν μάχην, εἴτε ὑπῆρχε εἴτε δὲν ὑπῆρχε τότε, καὶ δὲν θὰ μνημονεύσω δευτέραν φορὰν αὐτὸ ἐδῶ, ἀφοῦ περὶ τούτου οὐδένα λόγον κάμνει ἡ ἀρχαία παράδοσις· καὶ ὄχι μάλιστα ἡ πολὺ βραχυλόγος καὶ πενιχρὰ σχεδὸν παρὰ τῷ Ἡροδότῳ, ἀλλ' ἡ μακρηγορωτέρα παρὰ τῷ Κορνηλίῳ Νέπωτι, ἡ βεβαιώνουσα ἡμᾶς ὅτι τὰ πλάγια τοῦ στρατοῦ των οἱ Ἀθηναῖοι ἐφρόντισαν πρὸ τῆς ἀσφαλῶς ἀναμενομένης μάχης διὰ κοπῆς τῶν δένδρων νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ ἐπιθέσεως ὑπὸ τοῦ πολυαριθμοτέρου ἐχθροῦ. Τί ἔκαμαν ἀρά γε καὶ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τῆς παρατάξεώς των τότε οἱ Ἀθηναῖοι, περὶ τοῦ

ὁποίου δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραλείψουν ἐπίσης νὰ φροντίσουν κατά τινα τρόπον ὡς ἐκτεθειμένην ἀνοικτὴν των πλευρὰν εἰς ἀντιπερισπασμὸν καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης, τὴν ὁποίαν διὰ μεγάλου στόλου κατεῖχον οἱ Πέρσαι; Δὲν κάμνω δὲ ἄλλον λόγον περὶ τοῦ ὑποθετικοῦ τούτου, καὶ ματαιοσχόλου ἑπομένως δι' ἡμᾶς σήμερον ζητήματος, ἀφοῦ οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, οἱ ὁποῖοι τοσαῦτα προηγουμένως εἶχαν γράψῃ περὶ τῆς θέσεως τῆς κυριωτέρας τῶν τεσσάρων πόλεων παρὰ τὴν ἀκτὴν δῆθεν τῆς θαλάσσης ἢ παρὰ τὸ νεώτατον χωρίον τὴν Μαραθώνα ἢ παρὰ τὴν ἐκβολὴν τῆς Ραπετόζας εἰς τὴν πεδιάδα — καθὼς ἄλλοι ἕνεκα τούτου καὶ περὶ τῆς παραδόξως ἐφευρεθείσης στρατοπεδείας τῶν Ἀθηναίων εἰς τὴν μακρυνὴν Αὐλώνα — οὐδεὶς λέγω τῶν ἐρευνητῶν τούτων οὐδ' ἐν παρόδῳ ἐμνήσθη τῆς σπουδαιότατης κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν πεδιάδα ὀχυρᾶς φύσει καὶ ἔτι μᾶλλον ὀχυρᾶς τέχνῃ δυναμένης νὰ καταστῇ θέσεως πόλεως ἐν Μαραθῶνι. Ἀλλ' ὁ προσδιορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ Ἡρακλείου, ὅπερ διόλου δὲν παραμελεῖ νὰ μνημονεύσῃ ὁ Ἡρόδοτος διὰ σπουδαῖον βεβαίως λόγον, εἶναι ἐξάπαντος πρωτεῦον ζήτημα ἐκ τῶν περὶ τὴν μάχην. Καὶ μὲ τοῦτο διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς στενωτάτην προδήλως ἔρχεται σχέσι ἡ ἀνωτέρω ἀνάπτυξις περὶ τῆς κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν πεδιάδα μεσολαβήσεως μεταξὺ πόλεως καὶ θαλάσσης ὄχι ἑνὸς ἕλους πλέον ἀλλὰ τοῦ ἐπινείου τῆς πόλεως, τὸ ὁποῖον ὡς προέκτασις αὐτῆς πρὸς τὴν θάλασσαν νοούμενον διὰ τὸν ἀρκετὸν πάντως γεωργικὸν καὶ ἐμπορικὸν ἐξ ἑνός, ναυτικὸν δὲ καὶ ἐμπορικὸν ἐπίσης ἐξ ἄλλου πληθυσμόν του καὶ διὰ τὴν πλουσίαν πηγὴν — καὶ κρήνην ἅμα ἕνεκα ἀκριβῶς τῆς πόλεως ὡς πρέπει νὰ θεωρήσῃ τις πιθανώτατον, — ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο καὶ τὸ κάλλιστον αὐτῆς προάστειον. Οὕτως ὅμως ἀντιλαμβανόμεθα κάλλιστα πλέον διατὶ ἢ ἄλλως καὶ ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν συντριμμάτων στηλῶν ἐπιτυμβίων ἐνδεικτικὴ μιᾶς νεκροπόλεως μόνον βορειότερον τῆς ἀκροπόλεως παρατεινομένη παρωρεία πλευρὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἄλλην σχέσιν πρὸς τὴν πόλιν παρὰ τὸ νὰ εἶναι ἡ νεκρόπολις αὐτῆς. Χειρίστη θέσις, ἀφοῦ καὶ δὲν

ἔχῃ ἄλλο μέτωπον πλὴν τοῦ βορρᾶ, καὶ διὰ τοῦτο ἤδη ἀκαταλληλοτάτη εἰς κτίσιν πόλεως θέσιν, τὴν ὁποίαν ὅμως ἐδῶ ἀκριβῶς σοβαρῶς ἐπίστευσαν κειμένην ὅσοι καὶ τὴν ἀκρόπολιν αὐτῆς ὑπέθεσαν ὑψουμένην εἰς τὰ τοῦ παρ' αὐτὴν Βρανᾶ, τοῦ ἐκκλησιδίου δηλαδὴ ἐνταῦθα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μικρὰ ὑψώματα.

Ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲ μνείας ἁπλῆς ἴσως πλέον χρήζουσι, τοῦ δὲ Ἡρακλείου ἡ διὰ σχετικῶν λειψάνων τινῶν τοὐλάχιστον, ὡς βεβαίων τούτων τῆς ὑπάρξεώς της τεκμηρίων, ἀπροσδιόριστος ἀκόμη μένουσα θέσις, ἀφοῦ διόλου δὲν εἶναι πιθανὴ εἰς ὅλην τὴν ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν ἐντὸς τῆς πόλεως ἐντελῶς περιοχὴν καὶ παρ' αὐτὴν ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ ἐπινείου της — δι' ἀμφότερα μάλιστα τὰ μέρη ταῦτα εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτος, διότι ἡ ἀθηναϊκὴ στρατοπεδεία ἔπρεπε νὰ στηρίζεται ἐξάπαντος διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν νώτων της εἰς τὸ ὄρος καὶ τὸ Ἡράκλειον ἑπομένως ἀπολύτως δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν παρώρειάν του — κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ ζητηθῇ μόνον ἐγγύτατα πάντως τῆς ἀνατολικῆς ὑπωρείας, ἔνθα ἡ πόλις ἔκειτο, καὶ ὀλίγον μόνον ἔξω αὐτῆς. Ὡς τόπος τῆς ἐγυμνάσεως τῶν νέων διὰ τὴν στρατιωτικὴν πλέον ὑπηρεσίαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσήρχοντο οἱ ἔφηβοι, δὲν ἦτο δυνατὸν τὸ τέμενος τοῦ Ἡρακλέους νὰ κεῖται εἰ μὴ ἐγγύτατα τῶν πυλῶν τῆς πόλεως, ἔξω αὐτῆς. Τριῶν πόλεων ἑλληνικῶν Ἡράκλεια, τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Θηβῶν καὶ τῆς παρὰ τὴν Προποντίδα Χαλκηδόνος ἐσημείωσα ἄλλοτε εἰς τοιαύτας θέσεις κείμενα ἔξω τῶν πόλεων ἐν τῇ *πραγματείᾳ μου περὶ τῆς Τοπογραφίας τῶν* ἀρχαίων Θηβῶν β΄ ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1914.

Ἡ ἐνασχόλησίς μου ὅμως μὲ τὰ ἐκ τῶν πρώτων μου ζητήσεων εἰς τὸν Μαραθῶνα προτεθέντα μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐκ προηγουμένων ἐτῶν μέχρι τοῦ ἐνεστῶτος εἰς τὴν ἐξέτασίν μου ἀντικείμενα, σχετισθεῖσα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸς τὰ περὶ τὸν Ἡρώδην πράγματα, καὶ τώρα μὲ ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν πρὸς αὐτά, ἂν καὶ μόνον καθ' ἣν ὄψιν των ταῦτα συμπλέκονται πρὸς τὸ ἐμὸν ἀρχῆθεν καὶ νῦν ἔργον ἐν

Μαραθῶνι, νὰ περισυλλέξω πᾶν ὅ,τι τίθεται ἐνώπιόν μου συμβάλλον ὁπωσδήποτε εἰς προαγωγὴν τῆς ἐρεύνης περὶ τῶν τῆς μάχης πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ ἕλους, ὅπου μὲ τὴν οἰκοδομικὴν δρᾶσιν τοῦ Ἡρώδου περὶ τὴν γενέτειράν του ἰδιαιτέρως, εὑρέθη ἀκολουθοῦσα ἡ ἐκτέλεσις ἔργων αὐτοῦ ἀποξηραντικῶν, μεγάλης προφανῶς ἐπιβολῆς, πρὸς συμπλήρωσιν δὲ αὐτῶν καὶ ἀναλόγων λιμενικῶν πιθανώτατα, ὡς ὑπέδειξα ἀνωτέρω, ἡ προσοχή μου ἐστράφη πρὸς τὰ ἐδάφη τὰ ἐπεκτεινόμενα νοτίως αὐτοῦ πρὸς τὴν σημερινὴν Νέαν Μάκρην παρὰ τὸ ἐπίνειον πάντοτε τῆς πόλεως. Τὰ ἐδάφη ταῦτα, κείμενα περὶ τὴν ὡραίαν ἐδῶ παραλίαν καὶ κατὰ τὴν *μεθόριον πρὸς τὴν ἐν τῇ προπεδιάδι τοῦ Μαραθῶνος* περιοχὴν τῆς πόλεως Προβαλίνθου ἐκ τῶν τῆς Τετραπόλεως, βεβαίως ἀνῆκον εἰς τὴν πόλιν Μαραθῶνα· εἰς τὸ ἄλλο δὲ ἄκρον αὐτῶν, τὸ κατὰ τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἕλους καὶ τὴν ἐκβολὴν τῆς διοχετευτικῆς τάφρου εἰς τὴν σήμερον «Νησὶ» λεγομένην θέσιν συμφανεῖς ἔτι εἶναι οἱ τεχνητοὶ λοφίσκοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶχαν κτισθῇ τὰ ποικίλα καλλιμάρμαρα, πολυτελῆ μνημεῖα τὰ ὑπὸ τοῦ Φωβὲλ τὸ πρῶτον παρατηρηθέντα, καθὼς ὑπέμνησα ἀνωτέρω. Ἀλλ' ἡ θέσις εἶναι τόσον μαγευτικὴ ἐδῶ, ὥστε κρίνων τις ἐκ τῶν τάσεων τοῦ Ἡρώδου πρὸς τοὺς ἐξωραϊσμοὺς τῶν τόπων ὅπου ὁ ἀνὴρ συνήθιζε νὰ διατρίβῃ μετὰ τῶν προσφιλῶν ἑταίρων του, συνθηρῶν μετ' αὐτῶν καὶ ἄλλως ἐν ἀπολαύσει τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως μετ' αὐτῶν ἀναστρεφόμενος, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι καὶ τοῦτον ἐδῶ, τὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, *τόσον τοὐλάχιστον ἡνόησε καὶ περιεποιήθη*, ὅσον καὶ πάντα ἄλλον ὅμοιον περὶ τὰς ἰδιαιτέρως ὑπ' αὐτοῦ εὐνοηθείσας καὶ κοσμηθείσας ἐγγὺς τοῦ Μαραθῶνος θέσεις, τὴν θελκτικὴν Κηφισιὰν καὶ τὴν γενέτειράν του οὐχ ἧττον, τὸν ὑμνητὸν Μαραθῶνα. Ἐσπούδασα λοιπὸν νὰ παρακολουθήσω τὰ πιθανὰ ἴχνη τῆς τοιαύτης εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἡρώδου παντοῦ ἐδῶ ὅπου ἤθελα ὑποπτεύσῃ αὐτά, καὶ πραγματικῶς πολὺ δὲν ἐβράδυνα νὰ τὰ εὕρω. Ταῦτα κεῖνται περὶ τὴν Νέαν Μάκρην κατὰ τὸ πρῶτον τμῆμα τῆς περιοχῆς τῆς Προβαλίνθου τὸ ἐφαπτόμενον τοῦ γειτονικοῦ

του, τοῦ τῆς πόλεως Μαραθῶνος καὶ ἔτι περαιτέρω τῆς περιοχῆς τοῦ ἔλους, ἀπωτέρω τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ πλησιέστερον πρὸς τὴν ὑπὸ τὴν ἀκρόπολιν ὑπώρειαν· συνδυάζονται δὲ πρὸς ὡρισμένα εὑρήματα, ἀσφαλῆ τεκμήρια τῆς σημασίας τῶν θέσεων. Τὴν ὕπαρξιν δύο ἱερῶν ἀρχαίων μᾶς βεβαιώνουσι τὰ εὑρήματα ταῦτα, ἱερῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρώδου, ὅπως εἰς τὰ λείψανά των τώρα φαίνονται, ἂν καὶ ἡ πρώτη ἀρχή των δύναται νὰ ἀνάγεται ὡς πάντων τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ ναῶν ἀρχικῶς εἰς παλαιοτάτους χρόνους, ἀπὸ τῶν ὁποίων μέχρι τῶν μετὰ Χριστὸν πολλάκις αἰώνων ἑπόμενον ἦτο νὰ εἶχαν ὑποστῆ ταῦτα παντοίας μεταρρυθμίσεις καὶ ἀνακαινίσεις, ἕνεκα ποικίλων προκαλεσάντων αὐτὰς αἰτίων. Ἀλλ' ἡ ἐμφάνισίς των σήμερον ὑπὸ τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν αὐτὰ τελευταίαν ἀναμφιβόλως φορὰν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα ἐπὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων ἔλαβον, εἶναι ἔργα τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, καὶ ὡς τοιαῦτα ἀναμφιβόλως ὠφείλοντο εἰς τὴν περὶ τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος πρόνοιαν τοῦ Ἡρώδου. Καὶ δὴ ὡς Ἱερὰ τεμένη μετὰ βωμῶν εἰς τὴν λατρείαν ὡρισμένων θεῶν ἀφιερωμένα, ἀμφότερα εἰς τὸν Διόνυσον πιθανώτατα, τὸν ἐξόχως εἰς τὸν πολυστάφυλον Μαραθῶνα τιμώμενον θεόν, ὅπως τοῦτο πιστοῦται εἰς τὸ ἓν μὲν διὰ τοῦ προσηρτημένου εἰς αὐτὸ ληνοῦ, ὅπως θὰ ἦτο φυσικὸν αὐτὸ μόνον διὰ τὸν θεὸν τοῦ οἴνου καὶ τῆς ἀμπέλου, εἰς δὲ τὸ ἄλλο, ἱκανῶς μέγα τοῦτο καὶ ἐμφανῶς ὡς κτίσμα καὶ ἐν τοῖς λειψάνοις του σπουδαῖον, διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀκριβῶς ἀνακαλυφθείσης ἀρχαϊζούσης κεφαλῆς Διονύσου ῥωμαϊκῶν χρόνων ἐξ ἀγάλματος ἢ Ἑρμοῦ τοῦ αὐτοῦ θεοῦ, παρὰ τὸν βωμὸν ἴσως αὐτοῦ ἱδρυμένου. Ἐξαιρουμένου ἐντὸς τοῦ νῦν μὲν ἔλους, κατὰ δὲ τὴν ἀρχαιότητα προαστείου μᾶλλον, ὡς εἶπα, καὶ ἐπινείου, τοῦ χώρου ἐκείνου, ὅστις ἐχρειάζετο διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀγορᾶς καὶ τοῦ λιμένος, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας, φανερὰ ὅλος ὁ ἄλλος παράλιος ὡραῖος καὶ περιποιημένος βεβαίως τόπος ἑνὸς πληθυσμοῦ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ καὶ λεπτότητος καὶ φιλοκαλίας, πληθυσμοῦ ἑλληνικοῦ ὁσονδήποτε μικροῦ, ἀξιολόγου ὅμως πάντοτε, φωτι-

σμένου καὶ φιλοκάλου, ἦτο ἐδῶ ἀναμφιβόλως ἀρκετὰ διαφορετικὸς παρὰ ὅπως θὰ τὸν ἐφαντάζετο κανεὶς κατά τινα σύγκρισιν πρὸς τὸν σημερινόν. Ἀναπαριστάμενα ἐκ τῶν ὄχι ὀλίγων σωζωμένων στοιχείων εἰς τὴν ἀληθινήν των μορφὴν τὰ μνημεῖα μόνον ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἡρώδης εἰς τὴν σημερινὴν νῆσον τοῦ ἔλους ἀνήγειρε καὶ μὲ ἀγάλματα αὐτοκρατόρων, καὶ θεῶν βεβαίως, καὶ μὲ ἀνδριάντας ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἑταίρων του ἐκόσμησε, βεβαίως δὲν θὰ ὑποθέσῃ τις αὐτὰ ἐπὶ τῆς ἄμμου καὶ τῆς ἰλύος ἐγειρόμενα ὡς σήμερον τὰ βλέπει παρὰ μίαν ἐγκαταλελειμμένην ὅλως διόλου ἐρημικὴν ἀκτὴν καὶ μεταξὺ πλήθους ἑλειοτραφῶν χόρτων καὶ φυτῶν, ἀλλὰ ἐντὸς ἁλσῶν καὶ περιποιημένων χώρων καὶ ὑπὸ δένδρων πάλιν καὶ ἀνθηρᾶς φυτείας περιβαλλόμενα καὶ τίς οἶδε κατὰ ποῖον ἄλλον τρόπον ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης κοσμούμενα. Ἀλλὰ καὶ οὔτε τὰ δύο παραπάνω ἀναφερθέντα ἱερὰ ἦσαν ἐκεῖ τυχαίως καὶ ἄνευ τινὸς ἀλληφροντίδος δι' αὐτὰ ἱδρυμένα. Καὶ ταῦτα ἐν περιβάλλοντι ἀναλόγῳ θὰ ἠγείροντο ἐντὸς ἄλσους ἢ ὑπὸ δένδρων ὁπωσδήποτε, ὁποῖα καὶ σήμερον κοσμοῦσι τὸν τόπον ἐκεῖ, σκιαζόμενα, καὶ θὰ ἦσαν ἀναθημάτων μεστά, τέχνης ὡραίας καὶ ὑψηλῆς πολλάκις, καὶ ὑπὸ ἀνδριάντων θὰ περιεβάλλοντο καὶ ἀγαλμάτων θεῶν, τῶν ὁποίων ἀψευδεῖς μάρτυρες εἰς τὸ ἕτερον τοὐλάχιστον αὐτῶν εἶναι σήμερον αἱ πρὸ τινος εἰσόδου τοποθετημέναι παραμείνασαι βάσεις των. Καὶ τοιουτοτρόπως συμπληρώνεται μία θαυμασία τοῦ τόπου εἰκών, ἡ ὁποία διὰ τόσων τεκμηρίων βεβαιουμένη ὡς εἰς μεγαλομερές τι σχέδιον τοῦ ποιητοῦ της ὀφειλομένη, ἀναζῇ ἐν ὅλῃ της τῇ ἀληθείᾳ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας εἰς τὸν τόπον τοῦτον. Ὁ ποιητὴς δὲ οὗτος οὔτε κατὰ τοὺς χρόνους οὔτε κατὰ τὴν ταὐτότητά του δύναται νὰ εἶναι ἀμφίβολον τίς ἦτο. Ἦτο οὐδεὶς ἄλλος εἰ μὴ ὁ Ἡρώδης, ὅστις ὡς τελευταῖος ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ἀκόμη πνεύματος ἐμπνεόμενος Ἕλλην, κατὰ τοὺς ἐσχάτους πλέον τῆς μεγάλης του πατρίδος καιρούς, ἀφῆκεν ὡς φιλόπολις, μεγαλόψυχος καὶ φιλόκαλος καὶ τῆς εὐγενεστάτης δόξης ἐραστὴς ἀνὴρ ἀνεξίτηλά τινα ἴχνη τῆς

διαβάσεώς του ἀπὸ τὰ ἔνδοξα αὐτῆς ἐδάφη, ὄχι ἀναξίως τῶν προγόνων του.

Τῶν παλαιῶν προγόνων του, κατὰ πρῶτον λόγον. Διότι πραγματικῶς ὁ Ἡρώδης εἶχε *βαθεῖαν συνείδησιν* τοῦ στενοῦ συνδέσμου τοῦ γένους του πρὸς τὴν ἀπωτάτην ἀκόμη ἀρχαιότητα τῆς Ἀττικῆς φυλῆς, πρὸς τοὺς ἥρωας αὐτῆς καὶ τοὺς θεούς της. Ἀφοῦ ἦτο μέλος τῆς μεγάλης καὶ ἱερωτάτης Ἐλευσινιακῆς οἰκογενείας τῶν Κηρύκων, τῆς ὁποίας ὁ ἐπώνυμος ἥρως Κήρυξ υἱὸς ἐλέγετο τοῦ Ἑρμοῦ καὶ μιᾶς τῶν τοῦ Κέκροπος θυγατέρων, τῆς Ἕρσης, ἔφθανε καὶ αὐτὸς διὰ τῆς καταγωγῆς του μέχρι τοῦ Ἑρμοῦ. Ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς οἰκογενείας του ἐπίσης ὁ Ἡρώδης ἀνῆκεν εἰς τὸν δῆμον Μαραθῶνος, τοῦ ὁποίου ἐπώνυμος ἥρως ἦτο ὁ Αἴας. Ἄρα δικαίως οὕτω ἠδύνατο νὰ ἀναγάγῃ τὸ γένος του καὶ μέχρι τῶν Αἰακιδῶν τῆς Αἰγίνης. Ἄλλως ὅμως καὶ πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ἥρωας τῆς γενετείρας του πόλεως Μαραθῶνος, τὸν Μιλτιάδην καὶ τὸν Κίμωνα, κάποια ἐκ μητρὸς μᾶλλον ὡς φαίνεται συγγένεια πρέπει νὰ συνέδεε τὸν Ἡρώδην, ἧς ἕνεκα οὗτος εἰς μίαν θυγατέρα του ἔδωκε τὸ μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκείνων καὶ εἰς τὴν τοῦ Ἡρώδου ἁπάντων ἐν Ἀττικῇ ὄνομα Ἐλπινίκη, ὅπερ ὡς γνωστὸν ἔφερεν ἡ τοῦ Μιλτιάδου θυγάτηρ, ἀδελφὴ ἑπομένως τοῦ Κίμωνος καὶ σύζυγος τοῦ πλουσιωτάτου Καλλίου (λεπτομερῶς ἀναγράφονται ταῦτα παρὰ Γκραινδὼρ σ. 2 ἑ). Δὲν δύνανται δὲ καὶ ὡς ὑπερβολικαὶ νὰ θεωρηθῶσιν αἱ *ἀξιώσεις αὗται τοῦ Ἡρώδου περὶ τῆς εὐγενοῦς ἑαυτοῦ καὶ* τῆς οἰκογενείας του καταγωγῆς, τοὐλάχιστον ὄχι ὡς ὑπαγορεύσεις ἁπλῶς ἀτομικῆς αὐτοῦ κενοδοξίας, διότι Ἐρεχθεΐδαι καὶ θεῶν γένος ἦσαν πάντες οἱ τὸ «παλαιὸν ὄλβιοι Ἀθηναῖοι» καὶ διότι, ἔξω τοῦ μύθου, θετικαὶ ἱστορικαὶ εἰδήσεις ἐξ ἀσφαλῶν μαρτυρίων, ὡς μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωμεν, πιστούμεναι μέχρι τόσης τοὐλάχιστον ἀρχαιότητος τὴν εὐγένειαν τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ἀναβιβάζουσι δι' ἐπιφανῶν πάντοτε ἐν ἀξιώμασι καὶ τιμαῖς, καὶ πλούτῳ ὡσαύτως, *πατέρων καὶ πάππων, ὅσην ἠδύνατο νὰ προσεγγίσῃ μία ἱκανῶς ἤδη*

μεταγενεστέρα, τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, παράδοσις. Ἡ ἐποχὴ ἄλλως ὑπεστήριζε τὰς πραγματικὰς ἢ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ὑπερβολικὰς τῆς προγονοληξίας ἀξιώσεις. Εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἐπὶ τῆς ἓν Ἑλλάδι κυριαρχίας τῶν Ρωμαίων καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν αὐτῶν, λέγει ὁ Γκραινδώρ, ὁ ὁδηγητής μου πλέον εἰς τοῦτο τὸ μέρος τοῦ ἄρθρου μου, τὸ πολίτευμα καὶ τῶν ἐλευθέρων ἀκόμη πόλεων εἶχε λάβῃ ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχεν ἀνακτήσῃ τὴν παλαιάν του θέσιν, ἐνῷ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀπώλεσε τὴν ἰδικήν της. Τὰ μεγάλα ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα καὶ πολὺ ἀκριβὰ ἐστοίχιζαν εἰς τοὺς περιβαλλομένους αὐτά, κατείχοντο τώρα προνομιακῶς ἀπὸ ὀλίγας τινὰς μόνον πλουσίας οἰκογενείας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐξεῖχον αἱ παλαιαὶ ἱερατικαὶ Ἐλευσινιακαί. Φυσικὰ λοιπὸν αὐταί, ὡς ἀποτελοῦσαι τὴν ἀνωτάτην τάξιν τῆς κοινωνίας, ἐφρόντιζαν νὰ κοσμοῦνται καὶ μὲ τὰ προσόντα τῆς ὑψίστης εὐγενείας. Τοιουτοτρόπως τὸν δεύτερον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, τὸν τοῦ Ἡρώδου, μία ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια ἠδύνατο νὰ καυχηθῇ ὅτι κατήγετο ἀπὸ τὸν μέγαν Θεμιστοκλέα, ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις τὴν ἐχώριζαν δεκαεννέαι γενεαί. (Γκραινδὼρ σ. 1-2). Μία ἱεροφάντις δὲ τῆς Περσεφόνης, ὅτι ἦτο θυγάτηρ Περικλέους τινός, ἀνάγοντος τὸ γένος του ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Περικλέα, ἐνῷ ἄλλη τις Ἀθηναία προγόνους της ἤθελε τὸν Κόνωνα καὶ τὸν πολέμαρχον Καλλίμαχον. Καὶ τρίτης συμπολίτης των ἔφθανε μὲ τὸ οἰκογενειακόν του δένδρον μέχρι τοῦ Περικλέους, τοῦ Κόνωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐκτὸς τῶν Ἀθηναίων, ἕνας Ἐπιδαύριος π. χ. Τῖτος Στατίλιος Λαμπρίας ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων ἐτιμήθη ὡς ἔγγονος τοῦ Περσέως, τοῦ Φορωνέως, τοῦ Προίτου, τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Λυσάνδρου. Ὁ ἡμέτερος ἐν τούτοις Ἡρώδης τοιαῦτα πράγματα δὲν ἠξίωσε, ἐξ ἄλλων ὅμως τεκμηρίων ἡμεῖς σήμερον κρίνοντες, δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὸν καὶ τὴν τιμὴν ταύτην, ὅτι αὐτὸς εὐγενὴς ὄντως ὑπῆρξεν ἐκ προγόνων, καὶ οὔτε κἂν κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκ τριγονίας ἁπλῶς,

ἀλλ' ἐκ παλαιοτέρων πατέρων καὶ προπάππων, ὡς προεῖπα, μέχρι χρόνων, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ αὐτῆς τῆς μὲ ἕνα πυκνὸν πέπλον καλυπτομένης μυθώδους περιουσίας του ἡ ἀρχὴ πολὺ πέραν τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ὁρίων της χάνεται.

Καὶ ἰδοὺ ὅτι ἕνα Ἀθηναϊκὸν μνημεῖον ἤδη, ὄχι τοῦ Ἡρώδου ὅπως τὰ δύο ἄλλα γνωστὰ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀμέσως πρὸς τὴν γενεαλογίαν αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του τὴν ἐπισημότητα σχετιζόμενον, μᾶς παρέχει τὴν ἀρίστην βάσιν διὰ νὰ στηρίξωμεν ἐπ' αὐτῆς πᾶσαν περαιτέρω πρὸς διαφώτισιν τοῦ ζητήματος τούτου ἐξήγησιν. Πρὸς τὰς ἀκολουθούσας ἄλλως ἐνταῦθα περὶ αὐτοῦ παρατηρήσεις συνδέεται καὶ πᾶν ὅ,τι συμφώνως πρὸς τὴν λεπτομερῆ τοῦ Γκραινδώρ, ὡς προεδήλωσα, ἀνάλυσιν ἔχομεν νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ περιεργοτάτου καὶ τὸ πλεῖστον ἐγείροντος διαφέρον ἐκ τῶν περὶ τὸν Ἡρώδην προβλημάτων, τὸ περὶ τοῦ μυθώδους πλούτου αὐτοῦ, πόθεν οὗτος προήρχετο, ὅταν παρὰ τοῦ πατρὸς Ἀττικοῦ ἐκληροδοτήθη εἰς τὸν Ἡρώδην, ἀφοῦ καὶ εἰς τὰς χεῖρας ἐκείνου, καθὼς παγκοίνως εἶναι γνωστόν, κατὰ πολὺ περίεργον τρόπον ὡς τυχαῖον τάχα εὕρημα παρουσιάσθη, ἐνῷ τὸ ἀναρίθμητον ποσὸν ἤδη αὐτοῦ ἀπίθανον μᾶλλον καὶ σφόδρα ἀμφίβολον καθιστᾷ τὴν τοιαύτην του προέλευσιν.

Τὸ μνημεῖον, περὶ τοῦ ὁποίου λαλῶ, εἶναι ἡ Πύλη τῆς ἀγορᾶς λεγομένη, τῆς ῥωμαϊκῆς δηλονότι καὶ ὄχι τῆς ἀρχαίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἕνεκα τῶν περὶ τὴν ρωμαϊκὴν ἐνεργουμένων σήμερον ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀρχαιολόγων ἀνασκαφῶν λαμβάνει ἡ Πύλη αὕτη πρεπωδεστέραν θέσιν παρὰ μέχρι πρὸ μικροῦ εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τῶν κτισμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνήκει· ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον αὐτῶν, τὸ σύνολον δηλαδὴ τῆς ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς, ἀποκαλυπτόμενον νῦν καθ' ὅλην του τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τῆς κατ' ἀνατολὰς μεγαλοπρεποῦς εἰσόδου πρὸς δυσμάς, παρουσιάζεται ὡς ἐξόχως ὡραίαν θέσιν καταλαμβάνον ἐντὸς τοῦ θαυμαστοῦ

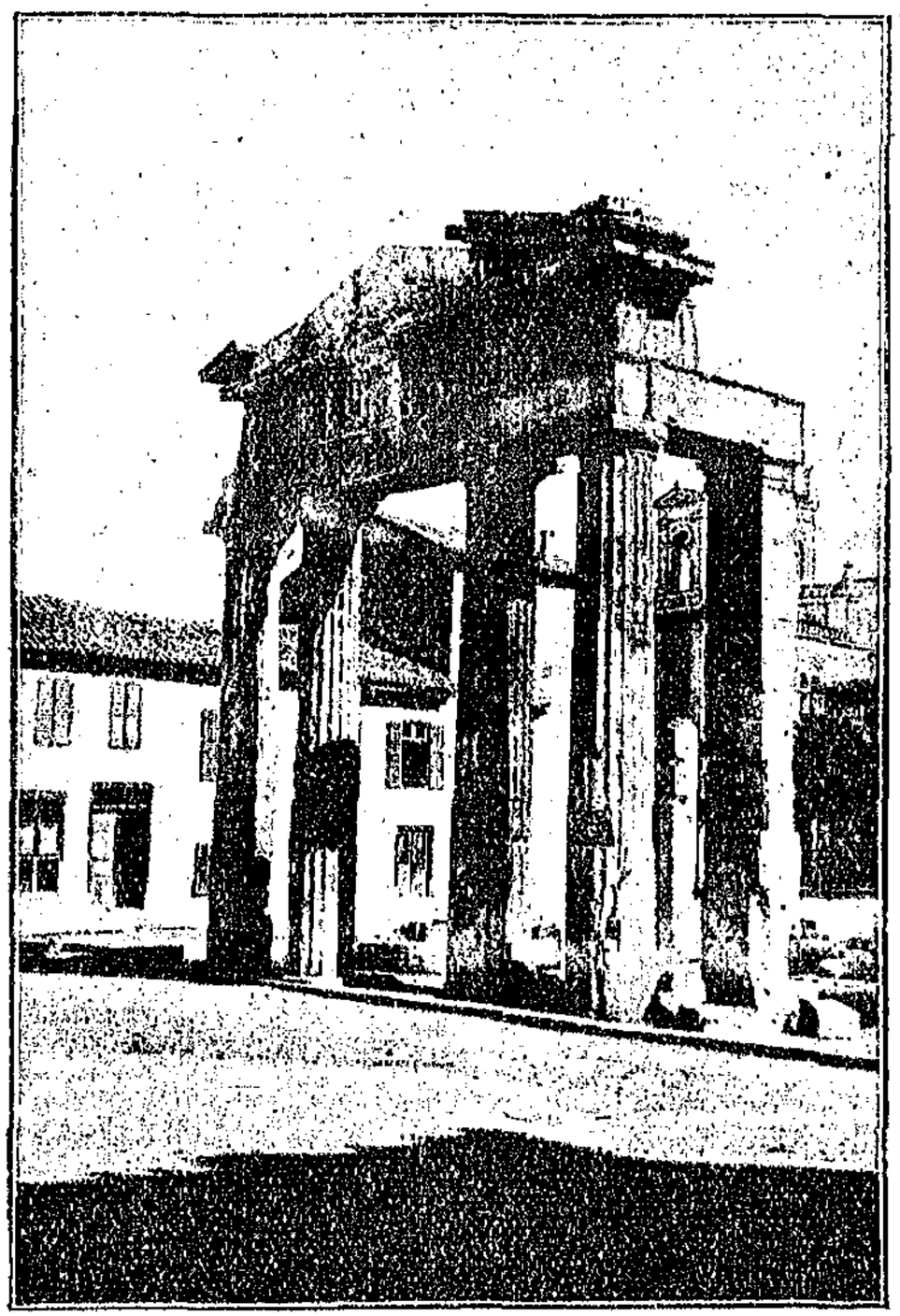

Εἰκὼν 5.—Πύλη τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγορᾶς ἐν Ἀθήναις.

παρὰ τὴν βορείαν ὄψιν τῆς Ἀκροπόλεως πλαισίου, εἰς τὸ ὁποῖον περιλαμβάνεται καὶ πᾶν ἄλλο ὅ,τι εἶναι ῥωμαϊκὸν ἐνταῦθα, καὶ ἡ ἰδία δηλαδὴ ἀγορὰ καὶ ἡ παρακειμένη τοῦ Ἀδριανοῦ μεγαλοπρεπεστάτη Βιβλιοθήκη, μὲ τὰ λείψανα μιᾶς μεγάλης βυζαντηνῆς ἐκκλησίας ἐν μέσῳ, καὶ ὁ Πύργος τῶν ἀνέμων ἐκ τοῦ πλαγίου καὶ ἄλλα ἴσως ἔτι μέλλοντα ν' ἀποκαλυφθῶσιν ἐκεῖ ἀρχαῖα μνημεῖα. Ἀλλὰ τὸ μνημεῖον ἡ Πύλη δὲν πρόκειται νὰ ἐπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐνταῦθα. Τὸ διαφέρον μας ἑλκύει, καθόσον περὶ τοῦ Ἡρώδου μόνον ὁμιλοῦμεν, μόνον ἡ κτητορικὴ τρόπον τινὰ αὐτοῦ ἐπιγραφή. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ὁ δῆμος [ὁ Ἀθηναίων ἐννοεῖται] ἀπὸ τῶν δοθεισῶν δωρεῶν ὑπὸ Γαΐου Ἰουλίου Καίσαρος θεοῦ, καὶ [τοῦ] αὐτοκράτορος Καίσαρος θεοῦ Σεβαστοῦ [ἤτοι τοῦ Αὐγούστου, θετοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ Γ. Ι. Καίσαρος] Ἀθηνᾷ Ἀρχηγέτιδι [ἤτοι προστάτιδι τοῦ Ἀθηναϊκοῦ λαοῦ· ὑπονοουμένου τοῦ: ἀφιέρωσε τὸ κτίσμα τοῦτο], στρατηγοῦντος ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας Εὐκλέους Μαραθωνίου τοῦ καὶ διαδεξαμένου τὴν ἐπιμέλειαν ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Ἡρώδου, τοῦ καὶ πρεσβεύσαντος. Ἐπὶ ἄρχοντος Νικίου τοῦ Σαραπίωνος Ἀθμονέως [ἤτοι ἐξ Ἀμαρουσίου, ὅπερ τότε ἐκαλεῖτο Ἄθμονον δῆμος, ἐνῶ τὸ *σημερινόν του ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ παρ' αὐτό* ποτε ἱεροῦ τῆς Ἀμαρυσίας Ἀρτέμιδος, μαρτυρουμένου ὑπὸ τοῦ Στράβωνος Χ p. 448, τοῦ Παυσανίου Ι 31, 5 καὶ ὑπὸ ἐπιγραφῶν].

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς λοιπὸν ταύτης κατὰ τὴν ὑπὸ Γκραινδὼρ (σ, 5 ἑ.) *παρεχομένην ἀνάλυσιν* καὶ ἑρμηνείαν της τοῦτο πάντως γίνεται φανερόν, ὅπερ καὶ συντόμως ἐδῶ ἐπαναλαμβάνω, τὸ ἑξῆς. Εἰς καιρούς, καθ' οὓς οἱ Ἀθηναῖοι μόνον ἐκ τῆς μεγαλοψυχίας καὶ γενναιοδωρίας τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν αὐτοκρατόρων Ρωμαίων ἠδύναντο νὰ ἐλπίσουν ὅτι θὰ ἐπήρκουν εἰς *τὰς οἰκοδομικὰς τῆς πόλεως* καὶ ἐπιδιορθωτικὰς τῶν παλαιῶν ἀγλαϊσμάτων ἀνάγκας, πολὺ εὐτυχεῖς βέβαια ἦσαν νὰ δεχθοῦν παρὰ τοῦ Γαΐου Ἰουλίου Καίσαρος, ὅτε οὗτος τὸ 47 πρὸ Χρ. μετὰ τὴν ἐν Φαρσάλῳ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος 48 νίκην διέτριψεν

ἐν Ἀθήναις, *μίαν δωρεάν, τὴν ὁποίαν ἐπέτυχαν παρ' αὐτοῦ* πρὸς κτίσιν νέας ἀγορᾶς, ἀφιερωμένης εἰς τὴν προστάτιδα τῆς πόλεώς των θεὰν Ἀθηνᾶν, ἀφοῦ τίς οἶδε πόσας βλάβας καὶ καταστροφὰς εἶχεν ὑποστῇ τεσσαράκοντα μόλις ἔτη πρωτίτερα ἡ ἀρχαία, ἡ τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὸν ἐπὶ τοῦ ἀπηνοῦς Σύλλα ἐπελθόντα ὄλεθρον τῆς ἀτυχοῦς πόλεως. Ἀλλ' ἐπειδὴ δι' οἱονδήποτε λόγον τὸ ποσὸν τοῦτο δὲν ἐξήρκεσεν ὡς φαίνεται πρὸς τὸν σκοπόν, δι' ὃν ἐζητήθη καὶ ἀμέσως βέβαια ἐδόθη, οἱ Ἀθηναῖοι ἀπετάθησαν ἱκανὰ ἔτη κατόπιν πρὸς τὸν μονοκρατορήσαντα διὰ τῆς ἐπ' Ἀκτίῳ νίκης τοῦ 31 πρὸ Χρ. Ὀκταβιανόν, τὸν μετὰ τὸ ἔτος 27 κατόπιν Αὔγουστον ἤτοι Σεβαστὸν ἐπικληθέντα, ἀποστείλαντες πρὸς αὐτὸν ἕνα ἐπιφανῆ βεβαίως Ἀθηναῖον, ἄξιον νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀποστολήν του ἐνώπιον μονάρχου, ὅστις ἥκιστα μεγαλόψυχος ὡς ὁ Καῖσαρ, θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ πεισθῇ καὶ οἶκτον νὰ αἰσθανθῇ πρὸς τοὺς ἀτυχεῖς Ἀθηναίους διὰ νὰ μεταβάλῃ τὴν ἀπὸ μακροῦ δυσμενῆ πρὸς αὐτοὺς διάθεσίν του, ὥστε ὄχι μόνον νὰ παραβλέψῃ τὰ πρὸς αὐτὸν ἁμαρτήματα τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ νὰ τραπῇ εἰς ἔλεον πρὸς αὐτοὺς καὶ γίνῃ εὐεργέτης ἀντὶ τιμωροῦ των. Ἐχθρικὴν στάσιν εἶχαν ἐπιδείξῃ προηγουμένως οἱ Ἀθηναῖοι καὶ κατὰ τοῦ Γαΐου Ἰουλίου Καίσαρος, ταχθέντες ἐναντίον αὐτοῦ εἰς τὸν πρὸς τὸν Πομπήιον πόλεμον καθὼς κατόπιν κατὰ τοῦ Ὀκταβιανοῦ κατὰ τὸν πρὸς τὸν Ἀντώνιον. Ἀλλ' ὁ Καῖσαρ τοὺς συνεχώρησε μὲ τὴν γλυκύπικρον μόνον παρατήρησιν, ἕως πότε ἆρά γε θὰ εἶναι ἀκόμη ἀνάγκη νὰ σώζουν τοὺς Ἀθηναίους οἱ *πρόγονοί* των ἀπὸ τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιοι κατὰ τῆς κεφαλῆς των ἐσώρευαν. Ὁ Αὔγουστος συνεπλήρωσε βεβαίως τὴν δωρεάν, καὶ τὸ ἔργον οὕτω συνετελέσθη, δι' ὃ αὕτη ἔγινε, ἂν καὶ ὄχι πολὺ ταχέως ὡς φαίνεται, τὸ ἐνωρίτερον περὶ τὸ ἔτος 10 πρὸ Χρ. ὅτε *τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ἄρχοντος* ἐν Ἀθήναις ἦρξεν ὁ Νικίας ὁ τοῦ Σαραπίωνος υἱὸς ἐκ τοῦ δήμου Ἀθμόνου.

Ἀλλὰ ποῖος ἦτο ὁ Ἡρώδης ὁ πατὴρ τοῦ Εὐκλέους τοῦ ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας στρατηγοῦ καὶ πρὸς τὸν Αὔγουστον πρεσβεύσαντος Μαραθωνίου δημότου; Ἂν ἦτο προπάτωρ

τις τοῦ Ἡρώδου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀττικοῦ, προγενέστερος αὐτοῦ κατὰ δύο πάντως αἰῶνας, τότε ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας τοὐλάχιστον ἀσφαλῶς ἔχομεν τὴν διαδοχὴν τῶν μελῶν τοῦ αὐτοῦ γένους ἀνδρῶν ἐκ Μαραθῶνος, οἱ ὁποῖοι ἐπιφανεῖς ἤδη, ὡς ἐμνημόνευσα διὰ τὰ μεγάλα των ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξιώματα, πρέπει ἐξάπαντος καὶ πλουσιώτατοι ἐν ταὐτῷ νὰ ἦσαν, ἂν ἐπρόκειτο ν' ἀνταποκριθοῦν ἀκριβῶς εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν τούτων ἐπιβαλλομένας κολοσσιαίας πολλάκις δαπάνας. Περὶ τοιούτων δὲ ἀκριβῶς ἀξιωμάτων ὧς πρὸς τοὺς ἄνδρας τούτους ἐπρόκειτο, τὰ ὁποῖα μὲ τὰς ὑποχρεώσεις των ἠδύναντο νὰ ἐξαντλήσουν καὶ τῶν πλουσιωτάτων διαχειριστῶν αὐτῶν τὰς περιουσίας. Εἰς μίαν ἑορτὴν π. χ. τοῦ Διονύσου, ὁ τιμώμενος μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱερέως τῶν ἰοβάκχων ἐπιφανὴς πολίτης εἶχε νὰ προσφέρῃ εἰς τὰ μέλη τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου συνδέσμου κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν μεγάλων Διονυσίων τὸν οἶνον (Γκραινδὼρ σ. 31). Εἰς ἄλλην δέ, Διονυσιακὴν ὡσαύτως, κατὰ τὴν μεταφορὰν τοῦ ἀγάλματος τοῦ θεοῦ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν, ἦτον ἀνάγκη ἡ αὐτὴ προσφορὰ νὰ γίνῃ πρὸς πάντας τοὺς πολίτας Ἀθηναίους καὶ τοὺς ξένους, συνευωχουμένους εἰς τὸν Κεραμεικόν. Ἐξ οὗ ἐννοεῖ τις μὲ πόσον κολοσσιαίαν δαπάνην ἐπεβαρύνοντο οἱ εὐτυχεῖς αὐτοὶ τῶν μεγάλων ἀξιωμάτων κάτοχοι, ὅταν ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἀρχιερέων καὶ σεβαστοφαντῶν, ὡς ἐλέγοντο, τῆς θεᾶς Ρώμης πρὸ πάντων καὶ τῶν θεῶν αὐτοκρατόρων, τῶν ὁποίων αἱ ἀπαιτήσεις εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἦσαν ἐπιτακτικώτεραι παρὰ αἱ τῶν ἀληθινῶν θεῶν.

Καὶ διὰ νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ἐρώτημά μου περὶ τοῦ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς τοῦ Εὐκλέους, τοῦ ἐκ Μαραθῶνος στρατηγοῦ ἐπὶ τοὺς ὁπλίτας καὶ πρὸς τὸν Αὔγουστον πρεσβευτοῦ, ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀπάντησιν μᾶς δίδει τὸ διὰ τῶν ἐπιγραφῶν μέχρι τῶν μέσων τοὐλάχιστον τοῦ δευτέρου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἐξασφαλιζόμενον γενεαλογικὸν δένδρον τῶν προγόνων τοῦ ἡμετέρου τοῦ δευτέρου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος Ἡρώδου. Ἀσφαλὲς τὸ δένδρον τοῦτο κατὰ τὰ ὀνόματα τῶν πρὸ τοῦ ἡμετέρου τελευταίου Ἡρώδου ἀλληλοδιαδόχων ἀρχηγῶν τοῦ γένους, καθόσον αὐτοὶ χάρις εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μόνον γίνονται γνωστοὶ σήμερον εἰς ἡμᾶς, εἰς πλῆρες ἱστορικὸν φῶς ἀκολούθως τὸ αὐτὸ μᾶς φέρει διὰ τῆς μεγάλης προσωπικότητος τοῦ πάππου ἤδη τοῦ Ἡρώδου, πατρὸς δηλονότι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἀττικοῦ, τοῦ Ἱππάρχου. Ἀλλ' αὐτὸς εἶναι ὅστις καὶ διὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ μυστηρίου περὶ τοῦ μυθώδους θησαυροῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀττικοῦ εὑρεθέντος τὴν πρώτην βοήθειαν μᾶς δίδει. Εἶναι δὲ ὄχι μικρὸν κέρδος τοῦτο ὄχι μόνον ἕνεκα τῆς διαφωτίσεως τῶν πραγμάτων κατὰ τὰς ἐξηγήσεις τοῦ Γκραινδὼρ ὡς πρὸς τοὺς ἀληθεῖς λόγους, δι' οὓς ὁ Ἀττικὸς τόσον ἀνελπίστως ὅσον καὶ παραδόξως εἰς μίαν στιγμὴν εὑρέθη κάτοχος ἑνὸς μεγίστου θησαυροῦ, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ πεζότεροι, παρ' ὅσον μία πολὺ ἀφελής, ἐπίτηδες ὡς φαίνεται κατασκευασθεῖσα λαϊκὴ παράδοσις τοὺς μετέδωκε· ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον τινὰ λόγον, ὡς ἀμέσως θὰ ἴδωμεν, τὸν ὁποῖον ἔκ τινος ὀρθοτέρας ἑρμηνείας μιᾶς ἐπιγραφῆς πάλιν ὑπὸ τοῦ Γκραινδὼρ ἀρυόμεθα.

Διὰ τῶν ὡς ἄνω λοιπὸν ἐπιγραφῶν πρῶτον (Γκραινδὼρ σ. 4 καὶ 8) ῥητῶς ἐν ἀρχῇ βεβαιούμεθα περὶ τῆς ὑπάρξεως, περὶ τοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ ἀκριβοῦς χρόνου τῆς δράσεως ἐν γένει ἑνὸς ἐπισήμου Μαραθωνίου προσώπου, Πολυχάρμου, διατελέσαντος ἱερέως τοῦ Ἀπόλλωνος Πατρῴου ἐν Ἀθήναις, κήρυκος δὲ ἤτοι προέδρου τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ πρώτου ἄρχοντος ἔτι τῆς πόλεως, ὅστις ἔζησεν ἐπὶ Τιβερίου (14-37 μετὰ Χρ.). Ὁ Πολύχαρμος ὅμως ἦτο υἱὸς τοῦ Εὐκλέους, ὅστις ὡς ἀσφαλῶς συνάγεται οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶναι ἢ ὁ στρατηγήσας κατὰ τὸ ἔτος 10 πρὸ Χριστοῦ, καθ' ὃ καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ ἀγορὰ συνετελέσθη. Ἀλλ' ὁ Πολύχαρμος εἶχεν υἱὸν Ἡρώδην, τὸν πατέρα τοῦ Ἱππάρχου καὶ πάππον ἑπομένως τοῦ Ἀττικοῦ, τοῦ πατρὸς τοῦ ἡμετέρου Ἡρώδου Ἀττικοῦ. Καὶ ἐνῷ ὁ Εὐκλῆς ἤδη ὁ τοῦ Πολυχάρμου πατὴρ ἦτο ἐπιφανὴς βέβαια Ἀθηναῖος καὶ πλούσιος, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Πολυχάρμου Ἡρώδης πρέπει νὰ ταὐτισθῇ πρὸς τὸν διά τινος ἐπιγραφῆς μαρτυρούμενον τοῦ

κοινοῦ τῆς Ἀσίας—οὕτως ἐλέγοντο καὶ ἐπὶ κυριάρχων τῶν Ρωμαίων αἱ ἑνώσεις τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν κατὰ τὰς παλαιάς, εἰς τοὺς χρόνους τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος συμπολιτείας ἢ ὁμοσπονδίας ἄλλως σήμερον λεγομένας τῶν Ἀχαιῶν, τῶν Αἰτωλῶν καὶ ἄλλων — Τιβέριον Κλαύδιον Ἡρώδην, σεβαστοφάντην καὶ ἀρχιερέα Θεῶν Ρώμης καὶ Θεοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος, τοῦ Αὐγούστου δηλονότι (Γκραινδὼρ σ. 10 ἑ.). Ἀλλ' ἡ ἱερωσύνη αὕτη ἐδίδετο μόνον εἰς ἐπιφανεστάτους ἄνδρας, ἅμα δὲ καὶ πλουσιωτάτους, ἐξ ἀνάγκης, καθὼς προεῖπα, διότι ἡ ἀνάληψις τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων βαρῶν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ τὴν πλήρη οἰκονομικὴν καταστροφὴν τῶν δι' αὐτῆς τιμωμένων. Καὶ πῶς μὲν ὁ Ἀθηναῖος οὗτος Ἡρώδης εὑρέθη εἰς τὴν Ἀσίαν, ὥστε εἰς αὐτόν, ξένον ὄντα, ν' ἀνατεθῇ τὸ μέγα τοῦ σεβαστοφάντου ἀξίωμα καὶ ὄχι εἰς ἐγχώριόν τινα πλούσιον, δὲν εἶναι γνωστόν, μολονότι καὶ ὁ Ἡρώδης ὁ τοῦ Ἀττικοῦ ἀργότερα διὰ ὁμοίου ὑψίστου ὡσαύτως ἀξιώματος ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἐλευθέρων Ἑλληνίδων πόλεων ἐτιμήθη. Ἢ μεγάλα ἑπομένως συμφέροντα ἐν Ἀσίᾳ πρέπει νὰ εἶχεν ὁ τοῦ Πολυχάρμου υἱὸς Ἡρώδης ἢ σχέσεις ἄλλαι συνέδεον αὐτὸν πρὸς τὰς μεγάλας ἐκεῖ ἑλληνικὰς οἰκογενείας. Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος μὲ τὸ ὁποῖον ἐκεῖ περιεβλήθη εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν, πρέπει νὰ ἦτο ἤδη καὶ αὐτὸς τόσον πλούσιος ὅσο καὶ ὁ Ἵππαρχος κατόπιν καὶ ὁ Ἀττικὸς μετ' αὐτὸν καὶ ὁ υἱὸς τούτου Ἡρώδης ἀκολούθως. Ὥστε μακροτάτη μᾶς ἀνοίγεται ὁδὸς πρὸς τὴν ἱστορίαν καὶ τῶν παλαιοτέρων προγόνων τοῦ τελευταίου Ἡρώδου, πέραν αὐτοῦ πρὸς τέσσαρας ἀκόμη προηγηθείσας γενεὰς τῆς οἰκογενείας, προκειμένου περὶ τῆς περιουσίας της. Οὕτω δὲ διαλευκαίνεται μὲν καλλίτερον ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπιστεύτως μεγάλης ταύτης περιουσίας, ἀρχὴ πολὺ παλαιοτέρα τῆς ἐμφανίσεώς της εἰς τὰς χεῖρας πρῶτον τοῦ Ἀττικοῦ, βεβαιώνεται δὲ ὡς ἀρχῆθεν πραγματικὸν καὶ ὅ,τι ὡς μυθῶδες καὶ ἀπίστευτον παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς ἀργότερα τὸ ποσόν της.

Διὰ τοῦ Πολυχάρμου ὅμως, ὅστις εἶχε πατέρα Εὐκλέα, τοῦ ὁποίου πάλιν καὶ τὸν πατέρα γνωρίζομεν ὡς Ἡρώδην ἄρχοντα ἐν Ἀθήναις τὸ 60/59 πρὸ Χρ. ἀνερχόμεθα εἰς Εὐκλέα ἄλλον φύλαρχον τὸ ἀξίωμα ἐν ἔτει 106/5 πρὸ Χρ. καὶ ἀπ' αὐτοῦ δι' ἑνὸς Ἡρώδου αὖθις ἄλλου μέχρι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὅστις πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὡς Εὐκλῆς ἐπίσης τὸ ὄνομα, ἕνεκα τῆς συνηθείας, τὴν ὁποίαν ἤδη οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας εἶχαν, οἱ ἔγγονοι νὰ λαμβάνουν κατὰ προτίμησιν τὸ ὄνομα τοῦ πάππου· εἰς αὐτὸν δὲ καὶ ὡς τελευταῖον πρόγονον ἀνέρχονται καὶ αἱ μοναδικαὶ περὶ τοῦ παρελθόντος τοῦ Ἡρωδείου γένους πηγαὶ δι' ἡμᾶς, αἱ ἐπιγραφικαί, τῶν ὁποίων ἄλλα ἴχνη ἀπὸ ἔτι προγενεστέρους τοῦ παρελθόντος τούτου χρόνους δὲν παρουσιάζονται εἰς ἡμᾶς. Ἴσως διότι δὲν διεσώθησαν μόνον, ἂν καὶ ὑπῆρξαν, καθὼς εἶνε δυνατὸν καὶ πραγματικῶς νὰ ὑπῆρξαν πρόγονοί τινες ἄλλοι, παλαιότεροι καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου Εὐκλέους, τοῦ προπάτορος τοῦ ἰσχυροῦ καὶ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ἀκμαίου παραμείναντος τούτου γένους, οἵτινες καὶ θὰ ἀνῆκον πλέον εἰς τοὺς ἐνδόξους ἐκείνους προγόνους, μέχρι τῶν ὁποίων τὴν καταγωγήν του ἀνῆγε ὁ ἡμέτερος Ἡρώδης ὁ Ἀττικός.

Ἀλλ' ὁ πρὸς τοῦτον τὸν Ἡρώδην τὸν ἔσχατον συνδέων ἡμᾶς κρίκος, αὐτὸς ὑπάρχει. Εἶναι ὁ Ἵππαρχος καὶ αὐτὸς ἐξηγεῖ ὅ,τι ἀκόμη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν ἀντικειμένων, εἰς τὰ ὁποῖα περιεστράφη ἓν τέλει ἡ προσοχή μας.

Ὁ Ἵππαρχος ἦτο καὶ αὐτὸς εἷς ἐκ τῶν πολλῶν μεγάλων καὶ πλουσιωτάτων ἀνδρῶν τοῦ περιδόξου γένους του. Εἶχεν ὅμως τὸ ἀτύχημα νὰ ζῇ εἰς καιροὺς πολὺ κακοὺς διὰ τοὺς πλουσίους τοὐλάχιστον, νὰ ζῇ εἰς τὰς Ἀθήνας μὲν ἀλλ' ὑπὸ κυρίαρχον αὐτοκράτορα Ρωμαῖον, τὸν ἀπηνέστατον καὶ ἁρπακτικώτατον Δομιτιανὸν (81-96 μετὰ Χρ.). Κατηγορηθείς, ἢ ἁπλούστατα, ἐπίτηδες συκοφαντηθεὶς ἓν γνώσει καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὡς ἐποφθαλμιῶν δῆθεν τὴν τυραννίδα ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ πόλει του, ἐν ταῖς Ἀθήναις, εἶδε τὴν μὲν περιουσίαν του δημευομένην, δῆθεν πρὸς ὄφελος τοῦ δημοσίου ταμείου, πραγματικῶς ὅμως χάριν τοῦ ταμείου τοῦ

αὐτοκράτορος, ἑαυτὸν δὲ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον περιπίπτοντα, διότι τὸ ὑποτιθέμενον ἔγκλημά του ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου. Πόσον μεγάλη ἦτο ἡ περιουσία του ἦτο βεβαίως γνωστὸν τότε εἰς πάντας, ἀλλὰ πρὸ πάντων εἰς τὸν χρημάτων ἀκόρεστον αὐτοκράτορα. Ἦτο ἑκατοντάκις μεγαλειτέρα τῆς περιουσίας συγκλητικοῦ Ρωμαίου, περιουσία δὲ συγκλητικοῦ Ρωμαίου ἐσήμαινε τὸ ἀνώτατον ὅριον τῆς περιουσίας οἱουδήποτε πολίτου εἰς τὸ κράτος. Ὁ Ἵππαρχος θὰ εὗρε μίαν στιγμὴν καιρόν, ἢ τὴν ἐπὶ θανάτῳ ἀγόμενος ἢ εἰς τὴν ὑπερορίαν φεύγων, νὰ καταστήσῃ γνωστὴν τὴν ὕπαρξιν τοῦ χρηματικοῦ τοὐλάχιστον θησαυροῦ του εἰς τὸν υἱόν του Ἀττικόν· διότι ἡ κατόπιν πωληθεῖσα εἰς τοὺς χωρικούς, χάριν ἐννοεῖται τοῦ ταμείου τοῦ αὐτοκράτορος, κτηματική του περιουσία, αὕτη μόνη ἦτο ἡ οὕτω ὑπολογισθεῖσα διὰ τοῦ τιμήματός της ἑκατονταπλασία τῆς τοῦ Ρωμαίου συγκλητικοῦ. Τὴν χρηματικήν του περιουσίαν ὅμως εἶχε κρύψει προφανῶς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ υἱοῦ του Ἀττικοῦ, μέχρι τῆς ὁποίας δὲν ἔφθανεν ὁ νόμος, διότι ὁ υἱὸς δὲν κατεδιώκετο διὰ τὸ ἔγκλημα τοῦ πατρός. Τὰ λοιπὰ ἐννοοῦνται. Ὁ Ἀττικὸς πάντα λόγον εἶχε, ζῶντος τοῦ σκληροῦ καὶ ἀπανθρώπου Δομιτιανοῦ, νὰ μὴ δώσῃ καμμίαν ὑποψίαν περὶ τῆς μυστικῆς του ταύτης κληρονομίας. Ἀλλ' ὅταν ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἱππάρχου ὁ Δομιτιανὸς ἐθανατώθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἀνῆλθε τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ὁ χρηστὸς καὶ πανάριστος καθ' ὅλα πρεσβύτης Μᾶρκος Νερούας (96-98 μετὰ Χρ.), τότε ἐσκηνοθετήθη ὑπὸ τοῦ Ἀττικοῦ μετὰ πάσης τῆς ἀπαιτουμένης περισκέψεως καὶ προφυλακτικότητος ἡ δῆθεν εὕρεσις θησαυροῦ, ὅστις κατὰ τὸν νόμον ἀνῆκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγκη ἦτο εἰς αὐτὸν πρῶτον νὰ δηλωθῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως μεγαλοψυχότατα ἀφῆκε πλήρη ἐλευθερίαν διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ θησαυροῦ εἰς τὸν εὐτυχῆ εὑρετήν του. Καὶ ὁ Ἀττικὸς ἔγινε πάμπλουτος ὡς ὁ πατήρ του, χωρὶς νὰ διατρέχῃ κανένα πλέον κίνδυνον οὔτε περὶ τοῦ πλούτου του οὔτε περὶ ἑαυτοῦ. Διότι καὶ μετὰ τὸν Νερούαν ἐβασίλευσαν εἰς τὴν Ρώμην οἱ μεγαλοφρονέστατοι καὶ χρη-

στότατοι τῶν ἀνδρῶν ἀφ' ὅσους ποτὲ ἐκόσμησαν τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς κοσμοκρατείρας πόλεως, πάμπολλα χαρίζοντες εἰς πάντας καὶ τίποτε ἀπὸ κανένα μὴ ἀφαιροῦντες.

Ὁ Ἀττικὸς ὅμως ἔδειξε καὶ αὐτὸς συντόμως ὁποίου υἱοῦ ἄξιος πατὴρ καὶ ὁποίων ἅμα προγόνων, ἀπὸ τοῦ πατρός του ἤδη ἀρχῆς γινομένης, ἄξιος ἐπίγονος ἦτο. Διότι καὶ περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τιμῆς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου πατρὸς τοῦ Ἱππάρχου ἐφρόντισαν οἱ Ρωμαῖοι ἀμέσως μετὰ τὴν εἰς τὸν πατρικὸν πλοῦτον ἐπάνοδον τοῦ Ἀττικοῦ διὰ τῶν ἀξιωμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα περιέβαλαν αὐτόν, καθόσον ταῦτα προϋπέθεταν καὶ τὴν ἐν τιμαῖς καὶ ἀξιώμασι θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ πολιτείᾳ πρὶν κατασταθῇ ὁ στόχος τῶν ἁρπακτικῶν τοῦ Δομιτιανοῦ διαθέσεων (Γκραινδὼρ σ. 12 ἑ.).

Αὐτὸς δὲ ὁ Ἀττικὸς ὄχι μόνον τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς κληροδοτηθεῖσαν καὶ ἀπὸ τοῦ πάππου καὶ τοῦ προπάππου εἰς ἐκεῖνον καταντήσασαν μυθώδη περιουσίαν μετεβίβασεν εἰς τὸν υἱόν του Ἡρώδην, ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην τῶν αὐτοκρατόρων τιμὴν καὶ ἐμπιστοσύνην, ὥστε καὶ ἐνεργὸν ὑπηρεσίαν εἰς τὸ κράτος ν' ἀναθέσωσιν οὗτοι πρὸς αὐτόν, ἀναδείξαντες τὸν νεαρὸν ἔτι ἄνδρα διοικητὴν τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, ἥτις περιελάμβανε τὸ πλουσιώτατον καὶ εὐδαιμονέστατον τότε τμῆμα τῆς πρὸς τὸ Αἰγαῖον Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Ἡρώδης ὡς τοιοῦτος ἀνέλαβε καὶ τὴν συντέλεσιν ἑνὸς μεγάλου ἔργου κατὰ τὰς τότε συνηθείας τῶν Ρωμαίων μοναρχῶν, ἑνὸς ὑδραγωγείου τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας τῆς Τρῳάδος. Ἀλλ' ἡ εἰς αὐτὸ δαπάνη, ἀπορροφήσασα ἅπαν τὸ προϋπολογισθὲν ποσόν, ὑπερέβη τόσον πᾶν μέτρον, ὥστε ν' ἀναγκάσῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ (138-161 μετὰ Χρ.) νὰ γράψῃ περὶ τούτου πρὸς τὸν πατέρα Ἀττικόν. Ἀλλ' ὁ Ἀττικὸς χαριέντως ἀπήντησε, ὅτι δι' αὐτὸ δὲν πρέπει ν' ἀνησυχῇ ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ ἔλλειμμα τῶν τριῶν ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὅπερ ἄφηνεν ἡ ἐργασία, πληρώνει αὐτὸς εἰς τὸν υἱόν του, καὶ ὁ υἱός του ἂς τὸ χαρίσῃ εἰς τὴν πόλιν.

‖ Φωτίζει καὶ τοῦτο τὸ μικρὸν ἐπεισόδιον μ' ἕνα θερμὸν φῶς τὴν ὡραίαν καὶ ἄλλως εἰκόνα τοῦ κόσμου εἰς τὴν οἰκουμένην ὅλην τότε, ὅταν τὸ κράτος τῆς Ρώμης ἐκυβέρνων αὐτοκράτορες, ὡς ὁ Νερούας καὶ ὁ Τραϊανὸς καὶ ὁ Ἀδριανὸς καὶ ὁ Ἀντωνῖνος ὁ Εὐσεβὴς καὶ ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος τελευταῖος, εἰς δὲ τὴν Ἑλλάδα ἔλαμπεν ἕνα ἄστρον ὡς τὸ τοῦ Ἡρώδου, ὡς υἱοῦ μάλιστα αὐτοῦ μεγάλου πατρὸς καὶ ἐγγόνου μεγάλου πάππου, βλαστήσαντος ἐκ μακρᾶς ἤδη σειρᾶς ὁμοίων πατέρων καὶ προγόνων. Ὕστερα, διὰ μιᾶς μετέβαλαν ὄψιν τὰ πράγματα καὶ φρικωδῶς μάλιστα ἀπέβησαν ἄσχημα, ἐντὸς οὐδὲ ἡμίσεος ὅλου αἰῶνος. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξηφανίζετο τότε ὁ Ἡρώδης, ὡς ὁ ἔσχατος τῶν ἐπιφανῶν της ἀνδρῶν, ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ γνησίου ἐθνικοῦ της βίου. Ἀπὸ τῆς σκηνῆς δὲ τῆς μακρᾶς ζωῆς τοῦ κράτους ἀντιπαρήρχοντο πλέον οἱ ἄριστοι αὐτοῦ κυβερνῆται. Ἀλλ' ἔλειψαν οἱ ἄνδρες ἀπὸ τὸν κόσμον, ἔλειψε καὶ ὁ κόσμος μαζὶ μὲ αὐτούς.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΣ

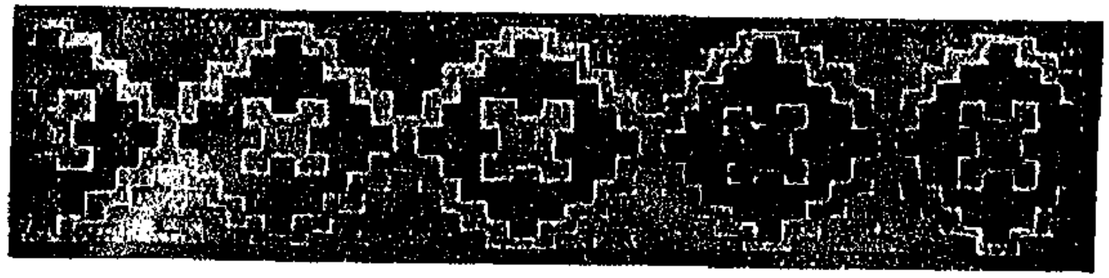

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ Λύρα ἔρωτες πάντα, θρῆνοι παιᾶνες.
Δὲ στέρφεψε ποτέ της ἡ Ἱπποκρήνη,
ξανάρχονται κ' οἱ Πίνδαροι κ' οἱ Ἀλκμᾶνες
γιὰ τῶν παρθένων τοὺς χορούς, Δροσίνη!

Ἀθ. 7. 9. 31.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ποὺ χει χαμένη τὴ δική του νιότη
τῆς παρθενιᾶς τὴ νιότη πιθυμᾷ.
Κι' ἂν τ' ὄνομά του Ἀλκμάν, Πίνδαρος, ὅ τι....
τραγούδι ὁ πόθος του εἶναι, Παλαμᾶ!

Κῆφ. 12. 9. 31.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ

